

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

1926

HARMINCÖTÖDIK ÉVFOLYAM

I—X. FÜZET

B U D A P E S T
BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1926.

TARTALOM.

Cikkek és szépirodalmi közlemények.

	Oldal
<i>Albrecht Ferenc</i> : A protestáns egyházak a felsőlházban	604
<i>Báthory Gábor</i> : A mi temetőnk. (Vers)	305
<i>R. Berde Mária</i> : Olajfa	611
<i>Boda József</i> : Mirjam. (Vers)	373
<i>Bodor Aladár</i> : Add a kezéd testvér. (Vers)	547
Kisértet. (Vers)	297
„ „ <i>Böszörményi Jenő</i> : Eleonóra, a gondolatolvasónő	374
<i>Dékány István</i> : Vázlatok a művelődéspolitikai alapvetéséhez	289
<i>Erdélyi József</i> : Pacsirta. (Vers)	382
<i>Gárdonyi Albert</i> : A magyar történettudomány kezdetei	361
<i>Gyallay Domokos</i> : Gergő három győzelme	20
<i>Gyökössy Endre</i> : A vak. (Vers)	147
<i>Imre Sándor</i> : A felelősség	537
<i>Komáromi János</i> : Bucsúztató	77
<i>Kovács Dezső</i> : Hogyan jött haza János?	549
<i>Kutas Kálmán</i> : Testvérlelkek találkozása. (Vers)	609
<i>Lampérth Géza</i> : Fáradt hajós éneke. (Vers)	82
<i>Dr. Lencz Géza</i> : Jézus bünnélkülisége	355
<i>Makkai Sándor</i> : Az erdélyi szellem	129
<i>Mályusz Elemér</i> : A köznemesség küzdelme a társadalmi vezetősze- repért 1790-ben	215
<i>Mitrovics Gyula</i> : Greguss Ágost és eszthetikája	9
<i>Marconnay Tibor</i> : Falu. (Vers)	610
<i>Nadányi Zoltán</i> : A szegleten. (Vers)	154
„ „ A tiszteletes úr. (Vers)	154
<i>Németh László</i> : MórícZ Zsigmond	419
<i>Pálffyiné Gulácsy Irén</i> : Fekete vőlegények	498
<i>Péczy József</i> : Péter asszonyt sikerít	298
<i>Porkoláb István</i> : Pinkász	379
<i>Dr. Pröhle Károly</i> : Galilea nagy napja	209
<i>Ravasz László</i> : Lévy József. (Akadémiai emlékbeszéd)	1
„ „ A haldokló műalkotás	283
<i>RácZ Lajos</i> : A kálvinizmus, mint a modern szabadságok forrása.	70
<i>Reményik Sándor</i> : Ki beszél? (Vers)	26
„ „ Minek annyi szántás? (Vers)	26
<i>Révész Imre</i> : Mohács és a reformáció	475
<i>S. Szabó József</i> : Révész Imre emlékezete	597

	Oldal
<i>Dr. Schneller István</i> : Luther és a tanszabadság	487
<i>Stein Gusztáv</i> : Tündérmese. (Vers)	426
<i>Szabó Mária</i> : Feltámadás	148
Találkozás	427
<i>"Szegedi István"</i> : Őszi költemény. (Vers)	497
<i>Szelényi Ödön</i> : A modern okkultista törekvésekről	65
<i>Szeremlei Sámuel</i> : Önéletrajzából	135
<i>Szilágyi Dezső</i> : Gyermekszimfónia	228
<i>Vargha Gyula</i> : V. István halála. (Vers)	232

Krónika.

<i>A. A.</i> : Öskeresztyén emlékekről	155
<i>A. A.</i> : Hogyan kagyták ott a rómaiak Erdélyt.	622
<i>Bartók György</i> : Harnaack	383
<i>Dr. Bernát Gyula</i> : A Kálvin Szövetség hit- és nemzetvédelmi tan- folyama	31
<i>Bernát István</i> : Assisi Ferenc ünneplése	444
Méline halálára.	446
<i>"Hamvas József"</i> : Otto Ernst	312
<i>Herzog József</i> : Károli Gáspár második házassága	562
<i>i.</i> : Literatura. Beszámoló a szellemi életről	89
<i>Kiss Lajos</i> : Tompa Mihály sirverse a kemecsei temetőben	448
<i>Lampérth Géza</i> : A. S. C. Wallis	86
<i>Br. Podmaniczky Pálné</i> : Emlékezés Gyulai Pálra	385
<i>Dr. Pröhle Károly</i> : Eucken Rudolf	28
<i>R.</i> : Báró Baldácsy Antal	562
<i>Ravasz László</i> : Gyulai Pál	84
" " Nagy Károly	234
" " Rabindranath Tagore	620
<i>Szilády Zoltán</i> : Egy magyar tudós emléke. (Deési Daday Jenő)	30
<i>Szlávik Mityás</i> : Eucken Rudolf 1846—1926	619
<i>T. D.</i> : Századunk	448
<i>Zs.</i> : A gályarabok	237
<i>X.</i> : Pezenhoffer Antal statisztikája a nemzetgyűlési képviselők val- lásáról	624

Külföldi szemle.

<i>Nagy István</i> : Délkelet-európai misszió	504
<i>Báró Podmaniczky Pál</i> : A pogány misszió mai helyzete	159
" " " A mai India és a keresztyénség	306
<i>Réz Kálmán</i> : A stockholmi világkonferencia	238

Kritikai szemle.

<i>Albrecht Ferenc</i> : <i>Dr. Réz Mihály</i> : A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából	36
" " Sebess Dénes: Az új agrárdemokráciák	524
" " Nagy Miklós: Világostól-Trianonig. Pethő Sándor könyvének bírálata	577

	Oldal
<i>Baranyai Zoltán</i> : Mario Roques: Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia de Orastie (1581—1582)	402
<i>Baros Gyula</i> : Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig I. II.	96, 463
" " Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen	253
" " Császár Elemér: Bayer József emlékezete	584
<i>B. Gy.</i> : Földi Mihály újabb novellái? Valakit szeretni kell	57
<i>Bartók György</i> : Eucken: A jelenkori vallásbölcselet főkérdései	174
" " Spinoza Opera	451
<i>Benkő István</i> : Dr. Baerwald Richard: Okkultizmus és spiritizmus a természettudomány megvilágításában	513
<i>Dr. Bernát Gyula</i> : Jászai Samu: A magyar szakszervezetek története	256
<i>Bodor Aladár</i> : Juhász Gyula: Testamentum	332
" " Pálftyné, Gulácsy Irén: Hamueső	461
<i>Dr. Böhm Dezső</i> : Molnár Antal: Az új zene	408
" " Szigethy Lajos: Luther lelke	508
<i>Dr. Brückner Győző</i> : Dr. Lukinich Imre. A szatnári béke története és okirattára	41
<i>Budai Gergely</i> : Uj Testamentum (fordította: Masznyik Endre)	315
<i>Dr. Buday Árpád</i> : Hermányi Dienes József emlékirata	181
" " Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve	569
<i>Dékány István</i> : Finácsy Ernő: Világnézet és nevelés	33
" " Windelband: Preludiumok	173
" " Lamprecht: Modern történettudomány	392
" " Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése	520
" " Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848	572
<i>Fenesi Zoltán</i> : Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők	644
<i>Gaál László</i> : Sudraka király drámája: Az agyagkocsika	526
<i>H. Gaudy László</i> : Fritz von der Heydt: Die Mischehe	509
" " Musnai László: Az ujszövetség	634
" " Dezső István: P. Florentini Teodóz élete	635
<i>Gárdonyi Albert</i> : Reiszig Ede: A Szt.-János lovagrend Magyarországon	102
" " Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon	396
" " Román G. Klára: Irás és egyéniség	640
<i>Dr. Gesztelyi Nagy László</i> : Ch. Sarolea: Szovjet Oroszország	103
<i>Gulyás Sándor</i> : Dr. Borbély István: A magyar irodalom története	108
" " Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme	110
" " Jerome Klapka Jerome: Minden út a kálváriára vezet	188
" " Pintér Jenő: Magyar Irodalom Története	251
" " Tóth Imre: Rajzok a szibériai hadifoglyok életéből	407
<i>Gyökössy Endre</i> : Oláh Gábor két könyve	46
<i>Hamar István</i> : Dr. Pruzsinszky Pál: Hugenották	405
<i>Hamvas József</i> : Széll Kálmánné Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből	457
" " Dr. Vass Vince: Jókai kálvinizmusa	635
" " Goldsmith Olivér: A wakefieldi lelkész	643
<i>H. J. Protestáns naptárak 1927-re</i>	636
<i>Harsányi István</i> : Keszthelyi Helikon (Szerkesztette: Dr. Lakatos Vince)	252
" " Révész Imre élete 1826—1881	398

	Oldal
<i>Dr. Hézsér Aurél</i> : Hettner: A leiró földrajz alapvonalai	183
<i>Horváth Henrik</i> : Divald Kornél: Felvidéki séták	39
" " A. Tabaraut: Pissaro	179
" " C. Maclair: Claude Monet	179
<i>Isoz Kálmán</i> : Kováts Tibor: Karénekeskönyv. — Nótáskönyvek	649
<i>Karácsony Sándor</i> : Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései. (Szülők könyvtára 1—3 sz.)	34
" " Bühler Sarolta: Az ifjúkor lelki élete	91
" " Móra Ferenc: Georgicon	194
" " Kortsák Jenő: A vasláda	333
" " Falu Tamás: Kicsinyesek	333
" " Rácz Pál: A könyvnyitó asszony	333
" " Nagyenyedi Album (Szerkeszti: Lukinich Imre)	580
" " Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémái	629
<i>Kemény Lajos</i> : Czeglédy Sándor, Czeglédy Sándorné és Keztyüsné, Balogh Margit könyvecskéi	633
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Selma Lagerlöf: Két Krisztus legenda	57
<i>K. D.</i> : Emjle Zola: Claude vallomása	191
<i>Kéký Lajos</i> : Erdélyi elbeszélők	50
" " Kozma Andor: Honfoglalás	112
" " Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete	254
" " Páztortúz könyvtár	324
" " Gárdonyi Géza: A kapitány. — Vallomás. — Zivatar pékéknél	457
<i>Dr. Kondói Kiss József</i> : Dr. Tuzson János: Rendszeres növény- tan II. kötet	186
" " Ossendowski: Állatok, emberek és Istenek, Ázsiai titkok, ázsiai emberek	467
" " Hedin Sven: Pekingtől-Moszkváig	467
<i>Kolosváry Bálint</i> : Baranyai Zoltán: Kisebbségi jogvédelem	321
<i>Losonczy Zoltán</i> : Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok	639
<i>Lőrinczy György</i> : Bónyi Adorján: Jómádár	199
<i>Medveczky Károly</i> : Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája	637
<i>Máthé Elek</i> : Emlékkönyv a cardiffi konferenciáról	632
<i>Marton János</i> : Pascal: Vidéki levelek (Fordította Rácz Lajos)	564
<i>Makkai Sándor</i> : Heyns: Református Dogmatika	168
<i>Marcomay Tibor</i> : Sárközi György: Angyalok harca	336
" " Szabó Lőrinc: Fény, fény, fény	336
" " Gyóni Géza: Versek	529
" " Kodolányi János: Kántor József megdicsőülése	647
<i>Mitrovics Gyula</i> : Hegedüs Lóránt: A halhatatlanok útja	644
<i>Muraközy Gyula</i> : Reményik Sándor: Atlantisz harangoz	258
" " Gróf Bethlen Margit: A boldog sziget istene és egyéb elbeszélések	260
" " Victor Gabriella: A pataki vár gyöngye	466
<i>Dr. Nyireő István</i> : Günther Ágnes: A szent meg a rajongója	111
<i>Oláh György</i> : Komáromi János: Pataki diákok	115
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Hekler Antal: Michelangelo	97
" " Művészeti Lexikon	265
<i>B. Pap István</i> : Forgács Gyula: A Belmisszió és Cura Pastoralis kézi- könyve	165
<i>Patay Pál</i> : Dr. Makkai Sándor: Aratás	388

	Oldal
<i>Patay Pál</i> : Vásárhelyi János: Bizonyágtétel, — Megvizgasztaltatva vizgasztalni	390
„ „ Révész Imre: Mennyei nászadal	391
„ „ Vass Vince: Ebben a világban, de nem e világból	391
<i>Paulinyi Oszkár</i> : Miskolczy István: A középkori kereskedelem története	180
<i>Pukánszky Béla</i> : Zolnai Béla: Magyar janzenisták	387
„ „ Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése	456
<i>P—y.</i> : Natur und Lebensbilder aus der Zips von Jonathan Habernern	450
<i>Révész Imre</i> : Dr. Borbély István: A mai unitárius hitelvek kialakulá- lásának története	170
<i>—ri.</i> : Harsányi Gusztáv: Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből	322
<i>Ritók Emma</i> : Ravasz László: Hazafelé	90
<i>Sidó Zoltán</i> : Dr. Gesztelyi Nagy László: Az Alföld	185
„ „ Voinovich Géza: Az angol irodalom története	322
<i>Szabó Miklós</i> : A tökéletesség tükré (Speculum perfectionis)	318
<i>Szabó Zsigmond</i> : Lelkészi szolgálati napló. (Szerkesztette: Uray Sándor.)	92
„ „ Hastings: A mintakép	566
<i>Szegedi István</i> : Bárd Miklós: Újabb költeményei	48
„ „ Peterdi Andor: Éneklő zarándok	117
„ „ Szilágyi Dezső: Hazamentem	196
„ „ Vályi Nagy Géza: Fáj ma élni	264
„ „ Andreas Ády: Auf dem Flammenwagen der Lieder	409
„ „ Bódás János: Új titkok előtt	587
„ „ Balogh István: Hó — Fa	587
„ „ Zsoldos János: Vadrózsák	587
„ „ Gyökössy Endre ifjúsági írásai	648
<i>Szelényi Ödön</i> : Eduard Grubb: A quakerek vallása	395
„ „ Robert Falke: Evangelische Mystik	450
„ „ Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története	641
<i>Szigethy Lajos</i> : Kapi Béla: Az Úr oltalmában	453
<i>Szlávik Máttyás</i> : Preuss: Dürer, Michelangelo, Rembrandt	
„ „ „ Bach, Mozart, Wagner	
„ „ „ Luther, Calvin, Loyola	178
„ „ Dr. Thirring Gusztáv: Sopron Civitas fidelissima	250
<i>Szőnyi Sándor</i> : Cervantes: Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha	410
„ „ Kisebb értekezések	118, 269, 338, 469, 649
<i>Tankó Béla</i> : Nagy József: Az ethika alapvonalai	175
<i>Tolnai Vilmos</i> : Szász Károly: Emlékek	192
„ „ Móricz Pál: Magyar sirató	192
„ „ Makkai Sándor: Ördögsekér	262
„ „ Lévy József: Utolsó versei	329
„ „ Móricz Pál: A rejtelmes Alföld	646
<i>Török Pál</i> : Jaques Bainville: Franciaország története	100
„ „ Pethő Sándor: Világostól—Trianonig	244
„ „ Milotay István: Tíz esztendő	247
„ „ Báró Forster Gyula: Gróf Berchényi László, Francia- ország marsallja	401
<i>T. P.</i> : Hit- és nemzetvédelmi előadások	633

		Oldal
<i>Dr. Trócsányi Dezső</i>	Raoul Francé: A föld élete	46
"	" Upton Sinclair: Az ács fiának hívnak	189
"	" Bernhard Shaw: Die Aussichten des Christentums	189
"	" Szabó Mária: Felfelé	198
"	" Dr. Kúhár Flóris: Bevezetés a vallás lélektanába	314
"	" Bartók György: Kant	454
"	" Dr. Trikál József: A gondolkodás művészete	513
"	" H. Rickert: Kant als Philosoph der modernen Kultur	567
<i>Trócsányi Zoltán</i>	Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története	200
"	" Dr. Szémán István: Az újabb orosz irodalom	404
"	" Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom története	404
"	" Ecsedy István: Poros országutakon	642
<i>Vajthó László</i>	Dante: A Pokol, Purgatórium és Mennyország fordítása prózában. (Fordította: Kenedy Géza).	465
"	" Balásfalvi Kiss Ernő. Az élet fia.	465
"	" Kecskeméti Ferenc: Halálból—életre	465
"	" Győry Kálmán: Tűz a sivatagban	465
"	" Thirring Gusztávné: Dalok és mesék	465
"	" Benke Tibor: Az utolsó tordai országgyűlés	465
<i>Varga Zsigmond</i>	Jivanji Jamshedji Modi: A Zend—Aveszta vallási rendszere	38
"	" Dávid Antal: Bábel és Assur	95
<i>Vass Vincze</i>	Stalker James: Fájdalmak embere	512
<i>Zsigmond Ferencz</i>	Makkai Sándor: Megszólálnak a kövek	53
"	" Mitrovics Gyula: Arany esztétikai nézetei	93
"	" Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája	406
"	" Nagy Sándor: Könny és mosoly	532
"	" Baja Mihály: Oh szép ifjúságom	585
<i>Zs.:</i>	Doktori értekezések kivonatai	184
<i>Zs.:</i>	Szabó József: A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549—1925	250
<i>Zsinka Ferenc</i>	Magyar Életrajzi Lexikon	44
"	" Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok	455
"	" Mohácsi emlékkönyv	518
"	" Mohács Magyarországá. Báró Burgio jelentése	571

Színházi szemle.

Vajthó László: Színházi szemle 120, 202, 271, 340, 411, 532, 588, 653

Zenei szemle.

Árokháty Béla: Händel és Bach zenedramái 344
Isoz Kálmán: Zenei szemle 123, 275, 347, 534, 594, 659

Kiállítások.

Horváth Henrik: Kiállítások 58, 592
Oroszlán Zoltán: Kiállítások 125, 205, 278, 348, 414, 655

Necrolog.

	Oldal
<i>Hamvas József</i> : Gineverné Győry Ilona, Győri Vilmos	596
<i>Moravcsik Gyula</i> : Hegedűs István.	127
— — Dr. Pruzsinszky Pál	536

Nyílt levél.

<i>Dr. Iványi Béla</i> : Nyílt levél a Protestáns Szemle szerkesztőjéhez .	415
<i>Révész Imre</i> : Magyar protestáns egyháztörténetírásunk ügye. (Megjegyzések Iványi Béla nyílt levelére)	472
A Társaság értesítője	351

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Ravasz László*: Lévy József. 1.
Mitrovics Gyula: Greguss Ágost és eszthetikája. 9.
Gyallay Domokos: Gergő három győzelme. 20.
Reményik Sándor: Ki beszél? — Minek annyi szántás? (Két vers.) 26.
KRÓNIKA: Eucken Rudolf. *Dr. Pröhle Károly*. 28. — Egy magyar tudós emléke. *Szilády Zoltán*. 30. — A Kálvin Szövetség hit- és nemzetvédelmi tanfolyama. *Dr. Bernát Gyula*. 31.
KRITIKAI SZEMLE: Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. *Dékány István*. 33. — Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései. *Szülök Könyvtára*, 1—3. sz. *Karácsony Sándor*. 34. — Dr. Réz Mihály: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. *Albrecht Ferenc*. 36. — Jivanji Jamshedji Modi: A Zend-Aveszta vallási rendszere. *Varga Zsigmond*. 38. — Divald Kornél: Felvidéki séták. *Horváth Henrik*. 39. — Dr. Lukinich Imre: A szatnári béke története és okirattára. *Dr. Bruckner Győző*. 41. — Magyar Életrajzi Lexikon. *Zsinka Ferenc*. 44. — Raoul Francé: A föld élete. *Dr. Trócsányi Dezső*. 46. — Oláh Gábor két könyve. *Gyökössy Endre*. 46. — Bárd Miklós: Ujabb költeményei. *Szegedi István*. 48. — Erdélyi elbeszélések. *Kéky Lajos*. 50. — Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek. *Zsigmond Ferenc*. 53. — Földi Mihály ujabb novellái. (Valakit szeretni kell.) *B. Gy.* 57. — Selma Lagerlöf: Két Krisztus-legenda. *Kerecsényi Dezső*. 57. — Kiállítások. *Horváth Henrik*. 58.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Böjtös László ev. lelkész, Vadosfa. Első fél év. — Bán János tanár, Pécs. Első fél év. — Borbély Gábor, Békés. Egy év. — Balla Lászlóné, Szeged. 50.000 K. — Biszкуп Ferenc, Mezöberény. Második fél év. — Dr. Babó Imre, Kiskunhalas. Egy év. — Berky Lászlóné. Kiskunhalas. Egy év. — Bányay Gézáné, Czepléd. Második fél év. — Birkenhauer Imréné, Békéscsaba. Egy év. — Bodor Gyula, Debreczen. Egy év. — Brózik Károly, Tiszaföldvár. Második fél év. — Ref. egyház, Bicske. Egy év. — Dr. Bernáth Mihály, Kunszentmiklós. Egy év. — Ref. egyház, Csökmő. Második fél év. — Dr. Osáthy Dezső, Debreczen. Egy év. — Duszik Lajos, ev. lelkész, Miskolcz. Második fél év. — Dobó Kálmán, Kiskunhalas. Egy év. — Debreczeni Károly, Békéscsaba. Egy év. — Domokos Sándor, Szentes. Fél év. — Özv. Fülöp Sándorné, Kiskunhalas. 100.000 K. — Gyürey Béla, Szeged. Második fél év. — Dr. Gál Jenő, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Gál Gyula, Kiskunhalas. Egy év. — Juhász Sándor állomásfőnök, Esztergom. Negyedév, 42.500 K. — Id. Imre József dr., Budapest. Egy év. — Juhász Elek, Tiszacsege. 40.000 K. — Jalsoviczky Sándor, Budapest. Második fél év. — Kutas Kálmán, Zalaegerszeg. Második fél év. — Kolozsváry Kiss István, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Keresztes Béla, Kiskunhalas. Egy év. — Kamenitzky András, Békés. Második fél év. — Özv. Kovács Sándorné, Budapest. Második fél év. — Kovács Mihály, Békéscsaba. Egy év. — Özv. Kovács Mihályné, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Tasnádi Kardoss Endre, Debreczen. Egy év. — Kristóf Domokos, Budapest. Második fél év. — Kopácsi István, Budapest. 20.000 K. — Kozma Károly, Vál. Második fél év. — Dr. Kiss Sándor, Sárospatak. 200.000 K. — Lux Béla, Körmend. Második fél év. — Lőrinczy László, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Losonczy István, Miskolcz. 50.000 K. — Dr. Mázor Elemér ügyvéd, Szarvas. Második fél év. — Marténi József, Kiskunhalas. Egy év. — Mészöly Károly, Kiskunhalas. Egy év. — Molnár Sándor tanító, Szentes. Első fél év. — Máté Ákos, Nagytótfalu. Második fél év. — Miskolczy Jenő, Álmosd. Egy év. — Majsicsovits Margit, Siklós. Egy év. — Medgyaszay Vincze, Lepsény. Második fél év. — Nagy János útbiztos, Szeged. Egy év. — Nagy Antal kir. táblai elnök, Szeged. Második fél év. — Nagy Kálozi Sándor, Kiskunhalas. Egy év. — Nagy Czirok László, Kiskunhalas. Egy év. — Nagy Benő, Som. Második fél év. — Puskás György rendőrfőtanácsos, Budapest. Második fél év. — Papp Kornélia, Kiskunhalas. Fél év. — Polgár János, Kiskunhalas. Egy év. — Peti Lőrincz, Bűrüs. Második fél év. — Ref. főisk. ifj. Képzőtársulat, Pápa. Második fél év. — Péter Jenő, Békéscsaba. Egy év. — Restetter János gyógyszerész, Győr. Egy év. — Ifj. Réthy Béla, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Somody János kir. ügyészségi alelnök, Budapest. Második fél év. — Sólyom János, Budapest. Egy év. — Susánszky János, Békéscsaba. Egy év. — Szigethy Pál, Budapest. Második fél év. — Szíjj József ref. lelkész, Hajdúhadház. Második fél év. — Szalay Károly,

Lévay József.

— Ünnepi beszéd születése századik évfordulóján. —

Tekintetes Akadémia!

Első pillantásra könnyű feladatnak látszik Lévay Józsefről emlékbeszédet mondani, különösen itt, ebben a díszes társaságban, Lévay József ennek a nemzedéknek kedves ismerőse, sokáig akadémiánk Nestora volt. Volt időnk hozzászokni az ő lényéhez; inkább az szokatlan, hogy már nincs közöttünk. Ez a kedves, tisztos öreg úr volt az az élő híd, amely irodalmunk aranykorát a mai nemzedékkel összekapcsolta; ő volt az átmenet a történelem és a mai nap között. Akármerről néztük ezt a drága hídát, egyformán közel volt hozzánk. Az innenső oldalon csak egy kézfogásnyira, hiszen közöttünk élt szép, nemes alakja; a tulsó oldalról csak egy gondolatnyira, mert e híd szépvonalú bálványíve hozzá volt építve egy óriási lépcsőzettel művelődéstörténelmünk ama pontjához, ahol szellemi életünk koronás királyainak dicsőséges palotája emelkedik az ég felé. Már pedig a magyar lélek, ha szárnya van, *haza* oda száll, mert ott van a fészke. Mindenkinnek van mondani- valója arról a költőről, kinek egy pár versét az elemi iskolában tanultuk, akivel együtt búsultunk a Mikes árvaságán és együtt vigadtunk a sajjószentpéteri szüreten, Egyik-másik versével ma már a magyar nép ifjai vallják az örök szerelmet s képei, ritmusa az élő magyar beszéd néhány fényes alkotó része lett. Alakja annyi szállal szövődik bele a XIX. század szellemi életébe és annak legnagyobb embereivel olyan belső kapcsolatban van, hogy a „nagy század” irodalomtörténetét el lehetne tanítani és a jelenkor szellemi válságát meg lehetne magyarázni az ő külső és belső életének elbeszélése közben.

Mégis nehéz ez a feladat. Bár Lévay József egész életén át lírikus volt s alig beszélt másról, mint legbensőbb érzéseiről, mégis lelkivilágának szabatos megrajzolása próbára teszi az embert. Körülbelül 1000 verse úgy hasonlít egymáshoz, mint egy kézzel ültetett nyírfa erdő fái. Nincsenek benne vízmosások, cserjések, vadonok, irtások és szakadékok. Ha az egyes darabokat nézzük, nem látjuk az egészet; ha az egészet nézzük, összefolynak az egyes darabok. Vagy a fától nem látjuk az erdőt, vagy az erdőtől a fát. Szóval különösen az emlékbeszédirókat fenyegeti veszedelem. Miután nincsenek benne tájékozódási pontok, legjobb lesz arra figyelni: hogy milyen a gazda, hogyan ülteti fáit és miképpen ápolja azokat.

Régi, de jó módszer az emberrel magyarázni a költőt s a költővel az embert, mindaddig, amíg rendre megvilágosítják egymást.

Azt hiszem Lévay József egyike volt a *legegészségesebb* embereknek, akik valaha éltek. Nem az a nyers erőtlő kicsattanó egészség az övé, amely Rubens képeiről szinte süt, hanem a finom, pontos életműszerek elpusztíthatatlan szívóssága. Olyan, mintha gyertyánfából faragták volna ki s bár az anyag robustus, a mű maga filigrán. Apja, a nemes családból származott magyar földműves, alig volt huszonnégy éves, anyja huszonegy, mikor ő megszületett. A magyar föld népének egészségét és szívósságát maradék nélkül örökölte. Egész életében sohasem volt beteg s kilencvenhárom éves korában még tiszta, üde hangon énekelt: egy hattyú, amely a holló szívósságával bir. Olyan meglepetés volt ez, mintha a tilinkó, amelynek hangja a völgyből ismerős, feun a hegycúcson bíboros alkonyon, havasi kúrtként, váratlanul megzendülne és hallatára némán álmélkodnának közeli és távoli völgyek mélységei. Tompa azt írja róla ugyan egyszer, hogy olyan mint az árnyék; de Tompa hypochonder volt és a múltó gyomorbaírt bizonyára halálos kórnak nézte. Hozzáképest milyen hamar omlott össze Vörösmarty óriás géniusza, milyen beteges volt és mennyit szenvedett Arany! Még Balassa Bálint, ez a daliás magyar trubadur is milyen hamar felemészti magát szenvedélyeinek gyilkos tüzében! Petőfit nem vehetjük ide, mert huszonhat éves korában meghalt; de hamar őszült, szűkmellű s ahogy maga mondá, „csámpás legény“ volt. Lévay megmaradt szép, erős férfiúnak, túl a pátriárkák korán is. Egészsége nemcsak testi, hanem lelki egészség volt. Nyoma sincs benne a neuraszténiának, ami az Arany géniuszát — öreg fa hajtása volt — nemcsak jellemzi, hanem mint a borostyánköt a belefagyott hiba, értékében növeli is. Vérmérséklete is igen szerencsés: félig flegmatikus és félig melankolikus, ami egyéniségét a saugvinikus Petőfi, a kolerikus Arany s az egyszerre saugvinikus meg kolerikus Tompa mellett egyenletessé, nyugodtá, néha merengővé, de alapjában vidámmá tette. Volt a lényében valami elrejtőzködött szomorúság, de ez csak néha tekintett ki, mint muskátlis ablakon egy halvány asszony könnyes arca. Mindent el lehet róla mondani, csak azt nem, hogy izgatott, ingerlékeny lett volna. Olyan volt a külső világgal szemben, mint a kagyló a vízzel szemben csak akkor férkőzött hozzá az élet árja, ha neki tetszett kinyílni; egyébként úgy haladt vizek és szörnyek között, mint egy úszó kődarab. És ő csak akkor nyílt ki, mikor táplálni akarta magát, neki való eledellel. Ez az oka, hogy annyi benyomás mellett haladt el lelki visszahatás nélkül. Olyan időket élt át, amidőn a legnagyobb események és legnagyobb emberek délővi éghajlata köszöntött reánk. S vegyük számba, mindezekből mit énekelt meg ez az izig-véríg lírikus! Az egész magyar történelemben pár igénytelen jelenetet, kortársai közül négy barátját, a forradalomból és elnyomásból két-három általános hangulatot, a világháboruból egy nyomasztó érzést az irtózatos emberpusztításról. Kossuth, Széchenyi, Deák

arca nem néz be költészetének ablakán. A két előbbinek csak *emléke* jelenik meg — évek mulva — szemei előtt, mintha valaki tüzhányó közelében élte volna le életét s csupán annyit beszél róluk, hogy lávaköböl egy pár kámeát farag. Arany hozzáképest sűrűn reagál távoli viharokra és földrengésekre, de Lévay el van foglalva öregszüleivel, gyümölcsösével, a Tátrával, a Bükkal. Azt, hogy szárazság, vagy esős nyár volt, meg lehet tudni a verseiből, de azt, hogy Európa hányszor állott lángban s hazája sorsa kockán, nem.

Lévay tehát lírikus létére nagyon keveset vesz fel a külső világból és nagyon kevés lírai reakciót mutat. Erőtlensége erő számban megy: nem zavarja a vihar apró foglalkozásaiban. Még érdekesebb az, hogyan dolgozza fel a külső benyomásokat. Itt is azt tapasztaljuk, hogy érzékenysége tulajdonképpen állandó ellenállás s a külső világot átszűrve, szinte desztillálva alakítja át költészetté. Némelyik lírikusnál az ingerre azonnal felrobban a hatás, mintha égő gyufával magnesiumhoz értek volna; másik pár percnyi csönd után tisztán felel, mint a visszhang, vagy a bányatorokba ejtett kő óriás robaja; a harmadik csak későn ad választ, miut a virág a gyümölcsben arra az eseményre, hogy a dongó zúgva betöltötte kelyhét s észrevétlenül parányi himport szitált a sóvár bibére. Lévay az utóbbiak közé tartozott azzal a különbséggel, hogy a termékenyítést leheletszerűen a láthatatlan esti szellő végezte, amelyről nem tudni honnan jön és hová megy.

Szellő vagyok, mely nagy zajjal
Zenebonát nem csinál
S egy víg dallal, egy sóhajjal
Észrevétlen tovaszáll.

Azt a tengert, melyben olykor
Szárnyait megfürdeti
Merre lebben: a szemekben
S a virágon megleli.

Lévay későn üt ki a hatás, sokszor évek mulva s ez alatt a nyers valóság légiessé válik. El kell mulnia, le kell viharzania a benyomásnak s ő utána rezzen fel, mint a pásztorfiú a lehullott csillagnak. Ezért valami csöndes *visszatekintés* van a költészetében. Próféta nem lehetett; epilogus-ember volt. Muzsája hátranéző asszony, mint a Lót felesége, csakhogy kövültségéből akkor érez fel, amikor hátra tekint. Hegyre menet nem azt éneklí, ami előtte áll: a távoli csúcsot, ahol az örökkévalóság gondolatai, mint hófehér szárnyú sasok ülnek és várnak a riogató, vakmerő vándorra, hanem azt, amit megállva és vissza tekintve, *maga mögött lát*: a völgyet s elhagyott otthonának ablakán a bucsúzó nap csókját. Ezért egyik legszebb költeménye: Völgyben, ezzel az ismerős csattanóval:

Én a Sajó partján a völgyben maradtam.

Szilágyi Dezsőről írt versében elmondja, hogy egy szikla zuhant a síma tóba s ő megénekli azt a futó gyűrűt, amiben az egész óriás esemény elsímul.

Ilyen lelki alkat mellett természetes, hogy benyomásait nem közvetlenül veszi, hanem másodkézből, az *emlékezet* tárából szerzi be. Az emlékezet csónakán érkező benyomások már átalakuláson mennek át. Elvész belőlük a nyers valóság, a hús, a vér; megvannak szűrve, ki vannak forrva, fénytestűek és légiesek, kissé bánatosak, mert nem élnek, de azért sugarasak, mint az ősz igézte és kiengesztelődés árad körülöttük. A kínzó problémából bölcs tanúság lett s úgy ragyog az ujjai közt, mint egy gyémántta kívült könnycsepp. A tények és gyötrelmek viperáinak méregfoga kitört s szelíden lejtének a kigyóbüvölő szavára. Ezért énekel így:

Mint ki a tenger partjára
Aggódó reménnyel ült
S azt a drága hajót várva,
Mely régesrég elmerült.

Mindebből világos, hogy nem lehetett érzéke a rendkívüliség iránt. Fél az olyan benyomástól, amely letiporná, ennélfogva, ha nem bír valamelyikkel, meg sem próbálkozik vele. Pedig szereti a nyugodt, csendes nagyságot. Egy pár nagy ember lábainál olyan szívesen megül, mint a Bükk szélén vagy a Tára alján. Ezeket már ismeri, összebarátkozott velük, mint a völgylakó a Mont-Blanc távoli, óriás vonalával. Érzi, hogy ha sokáig velük van, csendesen hozzájuk nő.

Ugyanezt bizonyítja az is, hogy Lévayt az apró, hétköznapi benyomások bírják dalra, azért, mert ezek *állandóan ismétlődnek*. Vannak virágok, amelyek a zápor alatt becukják kelyhüket, de a harmatcseppet boldogan és győzelmesen hordozzák. Ha tehát a lírikust ebben az egyenletben akarjuk meghatározni: *a költő és az alkalom*, Lévayról azt kell mondanunk, hogy nagyon rátartós volt az alkalmakkal: ez égi nemtőkkel szemben. Ezer meg ezer bűbájos alkalom, mint megannyi fejedelemasszony, suhant el mellette s ő rájuk sem nézett; de, ha egy kis Hamúpipóke állhatatosan, észrevétlen, titokban és hűn követte, mint árnyék: megakadt rajta a szeme és kinyújtotta érette kezét. Nem tett a kis jövevény fejére arany koronát, nem öltöztette biborba, hermelinbe, nem ültette nagy gondolatok trónusára, hogy ott tündököljön, mint Pheidias Athenéje az Akropolis ormán. Nem rohant fel vele viharos érzéstorlaszok tetejére: néhány vadvirágot dob lábai elé s reamosolyogva, csendesen tovább megy. Világosan mutatja ezt szerelmi költészete. Lévayt az Isten is arra teremtette, hogy egy asszonyt szeressen, de ez egyetlen sohasem jelenhetett meg előtte, mert mindig volt, ami útját állja: egy személytelen személy, általános poétai ábrándkép. Az általános megölte a különöst. Így aztán jöttek sokáig, nagyon sokáig leányok és asszonyok, fiatalok és érettek; Lévaynak mindig voltak új esetei, de költészete csak a régi, személy-

telen belső kép iránt hevült át és annak énekelt. Hetvenöt éven keresztül élt boldog, belső monogámiában egy ábrándképpel s ez idő alatt mindig szeretett, mindig mást szeretett és holtáig agglégény maradt. Természetes, hogy a mi ennek a képnek énekel, az tele van resignatival, mélabúval, sóhajrással, hogy elmúlt a szerelem s valami csöndes örömmel a fölött, hogy mégis mindig fáj. Egyetlen egy helyen üt erősebb hangokat, mikor szívéből azt mondja, hogy:

Félt. szán, remeg, kínját magába zárja,
Rajtad kívül mindent, mindent feled,
S mint lomb között bujdokló fénybogárka,
Érölködik deríteni éjjeled...

Van-e szomorúbb, mélabú, csendesebb valami, mint egy fénybogárka, ez az enyhe, csillogó bánat, fénnyé vált élő könnyesepp. Ugyanezt mutatják bordalai is. Petőfinél a meg nem ivott bor is valami szent részegséget okozott, Lévaynál a megivott bor is csak egy kis melegebb józanságot.

Ilyen költői alkat mellett más emberből vérszegény, holdkóros poéta lett volna. Lévayt ősi egészsége megóvta ettől. Kemény, súlyos, pozitív ember, ha merengő, csöndes és nyájas is. Így lett az egészséges, *szép öreg kor* poétája. Visszatekintő, epilógikus, emlékező természete, nyugodt, egészséges resignatioja egyaránt erre predesztináltak. Akkor a legnagyobb, amidőn nyugodtan, szembetűnés nélkül megáll az élet végén, a halál kapujában s erős kezét a kilincstre téve, mégegyszer visszatekint. Szeme végig jár minden kicsi és nagy dolgon, ami az ő életének eleven darabja volt. Búcsúzó tekintete megsimogatja a tárgyakat, az emlékeket, az álmokat. Eltölti az a nyugodt öntudat, hogy rendbe tett mindent, most már mehet pihenni. Mégegyszer fellobban lelkének minden lángja, mint alkonyatkor a felhők közül kibukkanó nap fénye s azután egyenes szép alakja eltűnik a sötét pitvarban. Azok a legszebb költeményei, amelyekben ez a nagy leszámolás, végső, sugaras összefoglalás szólal meg: midőn egész életéről, szinte testamentomosan, beszél. A közeli dolgok elmosódnak, a távoliak meg nőnek, gyermekségének benyomásai felélednek és uralkodóvá válnak. Aratás, Szép öreg templom című költeményei egyike a legszebbeknek, amiket magyar nyelven írtak. Ez a szépség ragad meg Arany bölcsője c. ódájának utolsó szakaszában, amelynek szinte szimbolikus sorai így zengenek:

Mint agg madár a költöző seregből
Rég elmaradtam tőled, tőletek.
Bölcsődre most százéves föllegedből
Dalommal íme búcsúfényt vetek.
Leszáll az éj, végkép elhangzik a dal.
Emelj föl engem a mennybe magaddal,
Hogy idvezülten üdvözöljelek
S ott is csodáljalak, szeresselek!

Milyen költői itt az egész valóság! Benne van Lévay egész élete, éppen úgy, mintha tisztán az ő költészete számára lett volna teremtvé. A lírikus és élete, az ember és költő itt összetalálkoznak. Hiszen a költő az a lény, aki egy életen át el akarja mondani, hogy ki ő s ez néha sikerül neki. Lévaynak ez sikerült, mint például ebben a versben is:

Méla pásztortűz vagyok, mely
Csendes őszi tájon ég,
Mikor már az éjszakára
Csillagot sem ád az ég.
Pasztortűznél pástorember
Megmelegszik úgy, ahogy,
Akkor is, ha már a tűznek
Hamva sűrű, lángja fogy.

Ez a legszebb, amit magáról mondott s ez a legnagyobb, amit róla elmondhatunk.

Hét nagy szellemmel volt neki találkozása s ennek a hétnek hatásáról lehet nála szó. Mindeniket azért szerette, mert belőlük egy-egy darab benne is élt. Petőfivel közös volt líraisága és népszerűsége. Először az ő nagy lelkének forgószelébe került. Vergődött, csapongott benne, mint a viharba került fecskefióka, de a lélekezete elakadt és visszamenekült fészkébe; nem volt benne semmi sirályi. Tompa volt legbensőbb barátja, de ez az izgatott, forrongó emberi lélek tökéletes ellentéte volt Lévaynak. Ő maga a legmélyebb tisztelettel Aranyt ölelte körül s örvendezett benne önmaga magasabb hatványának, akihez fogható sohasem lehet, bár mindig hőzel van hozzá s egy vele, mint a Jungfrauval a Schwarzer Mönch. Aranynak leginhább nyelv- és versművészetben követője: azon egy mesternél csináltatták a hegedűjüket, csakhogy Arany szebben muzsikált. Ez a különbség műfordításaikban is meglátszik, bár Lévay itt áll legközelebb Aranyhoz. Horatiusban saját életművészetének antik mesterét tisztelte, az élet okos, józan élvezetének vidám és bölcs tanítóját. Két megelégedett lírikus, két szép kivétel a lírikusok: az örök elégedetlenkedők beláthatatlan sorából! De Lévay amennyivel kisebb poeta, mint Horatius, annyival nemesebb és tisztább ember. Szerette Senecát és lefordította Vigasztalásait, mert a magyar emberben, kivált ha természetből is kálvinista, mindig van valami kevés stoicizmus: egyensúly, ami az idegek egészségéből, a tiszta lelkiismeretből és a világrend bölcsességébe vetett bizalomból táplálkozik. Lévay így néz szembe a halállal s pihenni akar szülei mellett, ahol az anyaföld

Keblére hozzájuk majd engem is felvesz,
S együtt várom velük, ami lesz vagy nem lesz.

Nyugodtan indul az utolsó útra. Nincs benne semmi a Dies irae reszkető félelemből:

Fáradt lelkem jövőt nem várva itt
Már bontogatni kezdi szárnyait,
Levetkezve, mit a földtől kapott,
A testet, ez elnyűtt ruházatot:
Mint hóféhér galamb száll fel az égbe
S tisztán, nyugodtan áll az Úr elébe.

Egész életén át nagyon közel állott szívéhez Burns. Ez a kemény és gyulékony skót paraszt tele volt a körülötte levő világgal s képes volt arra, hogy annak bármely parányi hatására kibontsa szenvedélyes és színes lelke óriás legyezőjét. Ilyen lennék én, ha nagyobb volnék és elkárhozott. Ez lehetett a Lévay érzése s babonásan vonzódott a züllött óriás felé. Végül volt egy poéta, aki csendes, tiszta melancholiájával bizonyos órákban édes testvére volt, mikor halkán kellett beszélni egy drága vásáról, amely kezeink között egyszer összetört: Longfellow:

Olvass csekélyebb dalmokokból,
Kiknél a dal szívből fakad,
Mint nyári fellegből a zápor
Mint szemből a könnyáradat.

Zenével fog megtelni éjünk
S a gond, mely napunkra nyomul,
Mint egy arab, fölszedi sátrát
És lopva, csendbe' elvonul.

Ezekbe a tavakba nézett bele Lévay. Nem azért, hogy megfiatalodjék és mássá legyen, mint a csodakútak vizétől a vénülő kurtizánok, hanem azért, amiért a pásztorfiú: hogy lássa benne önönarcát hol vidámnak, hol szomorúnak s hódoljon nagy, vonzó mélységeiknek.

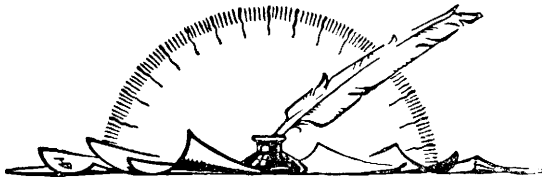
Lévayt egyhangúnak mondják kritikusai. Annyi egyforma verse van, hogy alig lehet különböztetni közöttük, bár technika dolgában egyike a legváltozatosabb magyar poétáknak. Olyan a költészete, mint egy nyírfaerdő. De a nyíres fái között különböztetnek a madarak. Előttük az a fa, amelyiken fészükük van, külön világ, soha mással össze nem téveszthető. Szeretni kell a dolgokat, hogy különböztetni tudjunk közöttük. Lévayt is szeretni kell, hogy verseinek lecsukott szeme felnyílják s reánk mosolyogjon mindeniknek külön, egyéni lelke.

És lehet-e nem szeretni Lévayt? Emberi és költői alakja teljesen azonos; két felvétel ugyanazon személyről s miudkettő egyformán őszinte, egyszerű, csendes és nagy. Az egyik súlyos, imponáló és méltóságos, a másik szelíd, finom és tartózkodó. A vándort és az ő fényes árnyékát nem lehet elválasztani. Távoloról olyan, mint egy köoszlop, amelyet beborít a futórézsa s a körülötte emelkedő bokrok felett ugyanabban a stílusban emelt, távoli, nagyszerű épületek körvonala látszik.

Különös varázst ad alakjának irodalomtörténeti helyzete.

Óriás fákból összenőtt pagonyban állott. Társai föléje nőttek s elfogták előle az eget, a vihart, a hajnalt; de ő boldog volt, hogy ágaik összefonódtak. Lefelé kellett néznie s esemény volt számára a lepke, a méh, a gyöngyvirág, az avar levél. De mellőle és felőle kidőltek a fák. Egyedül maradt, szemhatára kitágult és vénségében nőni kezdett. Beláthatatlan messzeségbe nézett a feltörekvő új geszt és óriás dudvák között s halk, de óriás párbeszédet folytatott a leáldozó nappal, az éjszakával, étellel és halállal, világa megrendülő oszlopaival. Végre a nagy összeomlás előtt leszáradt utolsó galya is s ma úgy áll ott a romokból épülő új világ határán, mint a magyar irodalomtörténet Normafája.

Ravasz László.

Greguss Ágost és eszthetikája.

Ez év folyamán lesz épen száz éve, hogy Greguss Mihálynak Compendium aestheticae-je Kassán megjelent és a lezárt 1925-ben volt centennáriuma a fiu, Ágost, születésének.

Ebből az alkalomból Greguss Ágostról akarok ezen a helyen megemlékezni. A felekezetek versenyének legnemesebb módja, midőn azokkal dicsekszünk el, akikkel az emberi nem méltóságát gyarapítottuk s a nemzeti kultúrát vittük előbbre...

Kedves találkozására a hajlamoknak, hogy apa és fiu egyaránt a szép kultuszának szánták munkáik javát s a fiu az apai oltár tüzén gyujtott fáklyát a jövőnek.

*

Ákár fölületes eklekticizmus, akár tárgyilagos elfogulatlan-ság és egyetemes széttekintésre való törekvés legyen is az oka, a magyar szellemi fejlődés menetére az egyoldalú iskolai vagy párt-szemponatok érvényesítése nagyon kevésbé jellemző tünet. Még talán a Kant körüli vita és az immár hegaliánus Erdélyi küzdelme az egyezményesekkel, árulnak el filozófiai irodalmunk történetében legtöbb szenvedélyt. Vitáink hevét más téren sem elméleti vagy iskolás szempontok fokozták első sorban; azért nem szokatlan az ellentétek áthidalására való törekvés és távolabbi szempontok összeegyeztetése.

Ilyen, legmagasabb értelemben vett szinkretizmus képviselője esztétikai irodalmunkban *Greguss Ágost*, kit nemes egyénisége is alkalmassá tett erre a szerepre.

*

Greguss Ágost született 1825. április 27-én Eperjesen. Itt kezdte meg tanulmányait is atyjának vezetése mellett, kinek halála után. 1833-ban, anyja szülőföldre, Rozsnyóra költözvén, utóbb azt itt folytatta tovább. A bölseletre ismét Eperjesen iratkozott be; majd orvos akarván lenni, a bécsi egyetemre ment. De egy év elteltével ezt abba hagyta s Németországba ment, hol bölseleti tanulmányoknak élt s ezeket 1845—46-ban fejezte be Haléban. Haza jövéen, a szarvasi ágostai evangélikus gimnáziumhoz választották meg a bölselet tanárává. Itt érte a forradalom, melyben mint nemzetőr vett részt. Ezért bujdosnia kellett s kétszer is szenvedett börtönbüntetést. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező, 1863-ban rendes, 1882-ben igazgató tagjává választotta. 1863-ban lesz a Kisfaludy-Társaságnak is tagjává, hol

titkári, majd másodelnöki tisztséget is viselt. Miután előbb az országgyűlési naplót szerkesztette, Eötvös 1870-ben a budapesti tudomány egyetem esztétikai tanszékére hívta meg. 1882. december 13-án halt meg.

Értekezéseinek, tanulmányainak s külön munkáinak száma igen nagy. Beható Shakespeare-tanulmányokat folytatott s megírta a ballada elméletét. A magyar esztétika történetében főleg két munkával tette halhatatlanná a nevét. Az első „A szépzészet alaponaljai“ címmel, még 1849-ben látott napvilágot a Kisfaludy-Társaság kiadásában; a másikat tanítványa, Liszka Béla, adta közre előadásai nyomán, egyéb dolgozataiból kiegészítve. Ez a munkája tehát nem teljes és kidolgozása sem egyenletes. Ujabb rendszerét mégis egészében mutatja. Az esztétika anyagát két főrésztre osztja ebben: szorosabb értelemben vett széptanra és művészettanra. Ez utóbbit rövid időn belül ígéri az előszó, de sohasem jelent meg. Egyéb műveinek ismertetését mellőzve, újabb művei közül csak posthumus könyvével fogunk részletesebben foglalkozni, mert ez képviseli a Greguss Ágost egész véglegesen kialakult esztétikai gondolkozását.

*

Greguss első rendszeres munkáját annak megállapításával kezdi, hogy az igaz értelmünk, a jó akaratunk, a szép érzelmeink kielégítése. A szépben mégis igaz és jó összpontosulnak. Mindazáltal ellentét is van közöttük: az igazat t. i. elméletileg keressük, a szépet gyakorlatilag előtérmentjük; de rokon is vele, mert a szépben is a külvilág szemléletéből indulunk ki. Így vitatja a szép ellentétét és rokonságát is a jóval. Mindhárom eszme a végtelenség felé irányul s közöttük a szép a kedély kielégítését tűzi ki célul. Végsőleg azonban mind átmennék egymásba, sőt egyesülnék. Ebben a tételében már benne van a továbbfejlődés csírája, amely második, posthumus munkájában ment teljesezésbe.

A művészet túleml bennünket a valóság határain, amennyiben érzéki képben ugyan, de nem érzéki eszmét fejez ki s így az anyagi és a szellemi világot a legszorosabb kapcsolatban mutatja be. Így lesz a művészet igazi közvetítő ember és Isten, anyag és szellem között.

A művészet anyagban ugyan, de anyagi érdek nélkül gyönyörköd-tet. Képzelmű világot nyit meg s így nem vezethet a valódihoz. Kettős természeténél fogva csak olyan lény hozhatja létre, amely egyaránt beleillik mind az anyagi, mind a szellemi világba, amely így közvetítő lehet anyag és szellem között. Ez az ember. Azért az igazi szépművet csak ember hozhatja létre. Ezért a kertészet, melyben a természet is működik az ember mellett, már nem művészet. A művészet főkelléke, hogy mindig eszmét, valami szellemet fejezzen ki; így aztán az igazi szép tetszik mind érzékeinknek, mind szellemünknek. Azért csak a szem és a fül, mint szellemi érzékek, a „szépzészeti érzékek.“ Szellemileg tehát tetszik mind az igaz, mind a jó. Ezt nevezi Greguss a végtelenség körének a szépben, szemben a végeesség körével, melyet az érzéki hatás képvisel.

A szépzészet a szép eszméjét fejtegeti. Szépmű csak úgy keletkezik, ha benne a szép szépen fejeztetik ki; azaz, a szép tárgy szép alakba

ömlik. Ezen az alapon megkülönbözteti a tárgylagos, vagy külső szépséget az önleges vagy belső szépségtől. A tárgylagos önmagában, rajtunk kívül létezik; de magunkban is kell szépségnek lennie, hogy azt felfoghassuk. Ez a belső szépség az önleges szépség. Így hát csak a szép foghatja fel a szépet.

Greguss művének első részében a tárgylagos, másodikban az önleges szépet, vagyis a szép belső lehetőségeit tárgyalja. A művészetben megvalósuló szép az egyáltalános szépség. Így végsőleg a szép három fajáról szólván, könyvét is három részre osztja fel, s a harmadikban, mely szép-műtan vagy művészetan elnevezést visel, a szépnek eme harmadik neméről szól. A tárgylagos szép különben nem azonos a természettel, mely sohasem lehet szép, mivel szépet csak művészi kéz teremthet. Mindezeket túl még tartalom szerint is különbséget tesz szép és szép között. Állítólagos szép t. i. a szép szorosabb értelemben, és nemleges szép a rút; a kettő együtt az ellentétes szép vagyis a nevetséges.

Ezek után azt gondolnók, hogy a tárgylagos szép és az ember között csak annyi kapcsolat van, hogy a bennünk levő önleges szép révén képesek vagyunk amazt fölismereni és hogy a tárgylagos szép egyébként tőlünk teljesen független kiegészítő része a kozmikus valóságnak. Greguss nem így gondolja. Alább azt mondja, amit akadémiai bírálója, Szontagh, méltán megrótt, hogy a bölcészeti esztétikának az ember természetéből kell kiindulnia, mert minden, mi bennünk s körülöttünk van, az ember műve. Itt a tárgylagos szépről szóló résznek végződnie kéne, hogy kövesse a művészet körében megvalósuló szép fajainak ismertetése. Ám csak most kezdődik a tárgylagos szépről szóló első része a könyvnek. Ez egyaránt módszeres és logikai hiba.

A második rész elején a szép meghatározását adja: „A szép a szellemnek anyagi olyan kifejezése, mely a lehető legfőbb tökélyt elérte s ezáltal érzelmeinket egészen kielégíti.“ Fölényege 1. anyagi „tökély“, mely a szépnek alakját alkotja s összhang a neve; 2. szellemi „tökély“, mely a szépnek tartalmát alkotja s melyet eszmeiségnek nevezünk. Tehát összhang és eszmeiség a két alkotó elem, melyek közül ha az előbbi túlyomó, származik a kellem, ha az eszmeiség, származik a fenség; hol a kettő egyensúlyban van, származik a középszépség. Mivel a kellem közvetlenül hat érzelmeinkre, érzelmi szépségnek is nevezhető. A kellemes kicsi és új. Női szépségnek is mondja, mert összhangzat és eszmeiség úgy viszonylanak, mint nő a férfiakhoz. A kellemnek több foka van; legmagasabb fokon: báj. Ez már átmenet a fenségeshez; anyagából a szellemihez emelés a végtelenség eszméjét óbreszti. Az összhangnál is megkülönbözteti az alaki, hang- és mozgásharmóniát. Mindezekben Fickerral ért egyet.

A fenséges értelmi szépség, mert nem közvetlenül, hanem értelmünk segítségével hat az érzésekre. Mivel az összhang rovására a szellemiség érvényesül benne, szellemi szépség. Kicsinyiségünk érzését keltve föl, fájdalmat okoz, de a végtelenség eszméjét érve meg belőle, az utóbb örömmé, majd csodálkozássá válik. A kellemes tárgy önmagunknál kisebb, a fenséges nagyobb. A fenségesnek tulajdonságai még:

zavarosság, rejtélyesség, borultság, komolyság, nagyság és régiség. A fenséges a férfias szép. Kanttal szemben, ki erő- és mennyiségbeli fenséget különböztet meg. Greguss szerint a fenséges tér-, idő- és erő- vagy mozgásbeli lehet.

A középszépségben a fenséges és kellem összeolvadni látszanak, mert sem valódi egységet, sem szembeszökő ellentétet nem árulnak el.

A rút a szép ellenkezője; benne nincs összhang és eszmeiség; olyan végesség, melyből hiányzik a végtelen, s annyira „tökélytelen“ mind alakjára, mind tartalmára nézve, hogy lelkünk egyensúlyát felzavarja, a működésfolyamatokat megakasztja s kedélyünkbe elégületlenséget okoz. Valamint a szépnek főképviselője az élet, úgy a rútnek a halál. Fajai a kellemnek megfelelően, az idomtalan, a fenségnek megfelelően a közönséges rúttság. A művészet a rútat csak mint nem rútat adhatja elő, 1. midőn a szépnek becsét akarja emelni a rút által; 2. amikor a rútat széppé változtatja. A rútnek széppé válása a nevetséges. Amint az érzelmes, a szép utolsó neme, rútttá lesz, ha érzelmössé válik, úgy az érzelmetlen, a rút utolsó neme, széppé lesz, mikor nevetségesbe megy át. Ha a rút a széppel oly módon egyesül, hogy ez utóbbi folytonosan legyőzi az előbbi, a szépségnek az a neme keletkezik, melyet nevetségesnek nevezünk. Így a nevetséges ellentét a „tökély“ és „tökélytelen“ között, minél nagyobb tehát az ellentét, annál nagyobb a nevetség.

Ha a szép és rút közötti ellentét magában a tényben van, származik a tárgylagos nevetséges: ha bennünk, akkor a humor. A tárgylagos nevetséges érzékiileg szemlélt oktalanság; de külső vagy érzéki nevetségesnek is mondható. Az önleges nevetségesben a tárgy maga nem nevetséges, de általunk lesz azzá. Fajai a naivság, a „ran“ (irónia) és az elmésség vagy élc.

Tárgy és egyed a humorban egyé válnak; itt az ellentét egyszerre van meg mind a tárgyban, mind az egyedben. Azért a humor nemcsak a tárgylagos és önleges egységének, de általában a nevetséges legmagasabb, befejező pontjának kell tekintenünk. Benne egyesülnek az érzelmesség és értelmesség, az emelés és alázás, az építés és rontás, a becsülés és megvetés, a nevetés és sírás, a végtelenség és megsemmisítés ellentétei. Azért „a humor olyan nevetséges, mely a nevetségesség jellemét elveti és fenségessé válik.“ A humorban a külső szépség belsővé válik. Ugyanez alapon nevezi a humort Vischer is abszolút komikumnak.

Igy végződik a tárgylagos vagy külső szépről szóló első rész.

Az önleges szépről szóló, vagy második rész, a művészi képzelő erő magyarázásával kezdődik, mit ő „képzerő“-nek nevez. A képzerő három fokon működik; 1. a befogadás fokán, mint szemlélet, 2. az okoskodásán, mint ízlés; 3. a kihatásán, mint teremtés.

A szemlélet teszi a szépművet igazán szépművé; a szép nem szép, ha nem szemlélik, mint ahogy a jó nem jó, ha nem gyakorolják. Az érzéki szemlélet még sem főtényező a művészi élvezet létrehozásában. A szemléelő képzerő munkássága abban áll, hogy először képet csinál magának az összhangzathból, aztán pedig az eszmét vonja ki az eszmeiségből. Ennek a képnek és ennek az eszmének a kapcsolata az eszmény. Azaz, ha az eszme képpé vált, áll elő az eszmény. Az eszmény tehát az az

eszme, mely a képet, melyben feltűnendő, megtalálta s a szépműből, mint ennek lelke, elősugárzik. Jean Paul szerint is az eszmény az anyagi és szellemi világ kibékülése.

A szemléletben az érzelem, az ízlésben az értelem kielégítése a cél, mert az ízlés az okoskodó képzerő; amabban szépiészeti gyönyör, emebben szépiészeti ítélet az eredmény. Az ízlés a gyönyör magyarázója, tolmácsa; miben előbb homályosan gyönyörködtünk, az most világosan áll előttünk: az érzelem gondolatává válik. Az ízlés velünk született s általános érvényű, de egyedivé teszi a műveltség különböző foka. Így egyszerre lesz egyedi és általános. Sem a többség, sem az érzéki tetszés, sem a száraz értelem nem lehet „elvoka“, kritériuma. A valódi ízlés kritériumát az emberi lélek törvényszerűségeiben találjuk. De nem magában az értelemszerűségben; a természetűségben sem. De a szép azért sem értelem-, sem természetellenes nem lehet. A szépség elemeinek keresése az ízlés föladata. Ehhez szükség van az ízlés finomságára, mely a tárgy mennyijét; és csinosultságra, vagy műveltségre, mely a tárgy mijét veszi tekintetbe. De az ízlés valódi fogalmának csak akkor felel meg, ha az előállítási képesség is megvan benne. A természetutánzás és természetellenesség egyaránt ellenkezik a művészet fogalmával; a jellemzetes természetűség az ideál, mely a kettő között van. Azért tartja jogosulatlanak az illuziót, a „csalódást“, mert azzal a műtárgyat valónak véljük.

A teremtő képzerő feladata magát az eszményt megteremteni. Általában tehetségnek nevezzük; főfokán lángelmének. Alsóbbrendű fajai a felfogó vagy visszaadó tehetség, mely nem önállóan, csak utánözva működik. Ennél magasabbrendű az alakító, vagy kicsinyben teremtő tehetség, mely nem egy egész szépet, hanem csak egyedi állapotokat tükröztet vissza.

A lángelme sem tárgyhöz nem köti magát, sem egyediségnek nem enged maga fölött hatalmat. Új tárgyat s új idomot teremt magának. Ismertető jelei: egyetemessége, történelmi jelentősége, s az, hogy mindig valamely különös nembn mutatkozik. A lángelme eme különösége miatt forradalmi jellemű; a jövő hirnöke; kortársai nem is értik meg. A lángelme tudományos tudomástalanság; műve inkább támad, mint készítettik.

A tárgylagos szépről szóló fejezetben azt tanultuk Gregusstól, hogy a humorban a tárgylagos szép önlegessé válik, magának már a tárgylagos szépnak a körében; abban tárgy és egyed egyé lesznek. A harmadik fejezetben mégis azt mondja, hogy ez csak a művészetben történik meg. Ugy is határozza meg a művészetet, hogy az a tárgylagos és önleges szépnak a kapcsolata. Tehát ismét egy ellentmondás, melyet nem tudott rendszerében feloldani. És mivel ez nem az egyetlen következetlenség a felosztásban, joggal következtethetünk arra, hogy a Greguss fogalmi kategóriái nem lehetnek mindenben eléggé gyümölcsözők.

Eme harmadik részben a művészetek elméletét kívánja adni. A további részletezéseket mellözve, meg kell említenünk, hogy aszerint, amint az egyes művészetek a tárgylagos vagy az önleges széphez állanak

közelebb, tárgyilagosaok vagy önlegeseok lesznek. Amazok a képző, emezek a hangzó művészetek. Ebből tehát ismét az tűnik ki, hogy a tárgyilagosa szép a külső világ tárgyaiban található fel, amit legalább a természettel szemben az első részben kizárni törekedett. Midőn a kétféle művészet csúcspontját eléri, támad a per eminantiam művészet, a költészet. Ez az egyáltalános művészet. De láttuk fentebb, hogy már a művészeteket általában is az egyáltalános szép képviselőinek mondotta.

*

Mint láttuk, Greguss Ágost a szépnek a rokonfogalmakhoz való viszonyából indul ki. Ezek a szép, a jó és az igaz, melyek, bár nem azonosak, de mind a végtelenség felé irányulnak. Ebben nála bizonyos egyetemességre törekvés nyilvánul meg, már ebben a munkájában is. Rendszerében ennek az egyetemesnek képviselője az eszme. Ez, nem egyszerű átvétel alakjában ugyan, Schellingre utal, aki szerint az eszme: az abszolút a szellem különös formájában, mégis úgy szemlélve, hogy benne az abszolút is érvényesüljön; és ez az eszme lesz, reálisan szemlélve, tárgya a művészetnek. Még közvetlenebbnek látszik a Schelling követőinek, főleg Krausenak, a hatása, aki a testi és lelki élet jelenségeit organikus egység gyanánt fogta fel s ezt végsőleg abszolút egységre vezette vissza, mely körül fogja a különálló organikus egységeket, közelebből az igaz, a jó és a szép azonos szféráit is. De Solger is azt tartja, hogy igazság, jóság, boldogság tiszta eszmék, amelyek lényegükben azonos dolgok, csak különböző oldalról szemlélve. Fickernél is találunk hasonló gondolatot. Ő is három ősideát föltételez, amelyek azonban értelmünk számára nem közelíthetők meg, de élnek emberi mivoltunk belső szentélyében. Ezek Fickernél is az igaz, a szép és a jó eszméi, melyek, mint értelmünk összes ideái, az abszolút eszméjében, avagy negative fejezve ki, a végtelenség ideijában, végre egyesülnek. Schelling másik utódja, Schleiermacher, aki minden tudományt, így az esztétikát is, az etikára vezetett vissza vagy a fizikára, etikai irányával gyakorolhatott Gregussra mély hatást. Ő azonban egész kiterjedésében második rendszeres munkájában fejtette ki hatását.

A Greguss fantázia-elmélete is Solgerre emlékeztet. Solger megkülönbözteti az égféleti és a valóságos világnak a szépségét; ez utóbbi az eszme megsemmisülése árán jelentkezik. Ezért csak a képzelet kárpótolhat, mert ennek segítségével vagyunk képesek a művészetben Istenhez fölemelkedni. Az igazi szépséget Greguss is ugyanebből az okból tagadja meg a természettől, viszont ő is az emberi képzeletnek adja meg a hatalmat szépművek létrehozására, mert kettős, szellemi és anyagi természeténél fogva, egyedül az ember lehet közvetítő az anyag és a szellem világa között. A művészet tevékenysége Solger szerint kettős: célja egyfelől a legmagasabb megismerés, másfelől a legmagasabb teremtés. Mivel legfőbb funkcióját mégis az eszme megvalósításában látja, ami csak a képzeletnek sikerülhet, a művészetnek megismerő és teremtő munkájában Solger szerint is a képzelet az eszköze. Ennek a gon-

dolatnak a kiegészítésével találkozunk Gregussnál, aki a műalkotásban a képzeletnek szintén szemlélő és teremtő erőt tulajdonít, de azonfölül még értékelőt is.

Ebben a munkájában Greguss a szépnek három körét különböztette meg: a tárgylagos, az önleges és az egyáltalános szépet. Ezekkel a kategóriákkal Vischer F. Th. felosztásában találkozunk, bár az objektív és szubjektív szép megkülönböztetése egyébként is elég gyakori, így pl. Krausenál is előfordul. Vischer a szép metafizikájában, mely, mint rendszeres nagy munkájának I. kötete, még 1846-ban, tehát Greguss munkája előtt három évvel megjelent, megkülönbözteti külön-külön az objektív, a szubjektív és a szubjektív-objektív fenségest és kómikumot, melyek közül a szubjektív-objektív fenséges a tragikum, a szubjektív-objektív kómikum a humor, az objektív kómikum a móka (Posse), a szubjektív kómikum az élc. A Vischer kategóriái tárgyszerűbbek s alkalmazásuk is következetesebb, mint a Gregussé, mert objektív alatt — sem többet, sem kevesebbet — egyszerűen a dolgok tárgyi határozmányait érti, míg a Greguss tárgylagos szépsége „magában is és a mi közbenjárásunk nélkül létezik“, tehát tapasztalástól független metafizikai fogalom. Innen van az ő kategória-rendszerének belső ellentmondása; az, hogy ő is beszél külön tárgylagos és önleges művészetekről s a kettő egyesítéséről a költészetben, holott ez csak a Vischer álláspontján jogosult; de a nevetséges körében is megkülönbözteti a tárgylagos, önleges nevetségest és a kettő egyesülését a humorban. Itt azonban a tárgyat és alanyt már egészen a Vischer értelmezésében alkalmazza.

A szép és fajainak magyarázásánál pár gondolatot kölcsönzött Fickertől, ki szépnek az eszme és forma egységét mondja; az eszme túlsúlya a fenségest, a formáé a bájt hívja létre. Mint látuk, ez így van Gregussnál is, azzal a módosulással, hogy a forma helyett az összhang fogalma lép előtérbe. Ez egyébiránt különbözőleg formulázva általános meggyőződése és központi gondolata volt az akkori esztétikai rendszereknek. Greguss is ragaszkodik ahhoz, hogy a szépműnek eszmét kell kifejeznie és ez az eszme érzeink által, tehát érzéki megjelenés útján hat. Mikor azonban a második rész elején a szép meghatározását adja, a forma fogalma háttérbe szorul s helyét a „tökély“ foglalja le. Ez a Leibniz—Baumgarten-féle felfogáshoz való visszatérést jelenti. Ugyanis már Leibniz utalt a szépben a tökéletesség szerepére s Baumgarten a tökéletességben és az érzéki jellegben látta a szép lényeges elemeit. Greguss is külön hangsúlyozza szellemi mellett az anyagi „tökélyt“. Ez pedig szerinte az összhang, míg a szellemi a szépmű tartalma. Az összhang természetesen a részek sokaságát föltételezi, ami Baumgartennél a sokféleségben érvényesülő egységgel azonos. Ehhez képest Greguss az összhangot is külön kiemeli, mint másik mestere, Ficker is, aki szerint a szép a legteljesebb összhang, a lényegnek és a formának legbensőbb egybeolvadása.

Greguss a költészetben látta az ember művészi tevékenységé-

nek legmagasabb emelkedését. Ez a felfogása is egyezik német mestereinek a nézetével. Schelling is a költészetet tartotta legmagasabb művészetnek, csakúgy, mint Schlegel, sőt valamennyi művészet szubsztanciájának. Solger szerint is a költészet egyedül valódi művészet, mert az valósít meg a legtöbbet abból, ami valamennyi művészetnek feladata volna: egyes dolgok helyett azok lényegének utánateremtése!

Sokat tanult Greguss atyjától is, Mihálytól. Így a rútban mindketten a szép ellentétét látták. Aztán a kellem, a fenség, az alacsonyság, a nevelés, a naiv magyarázásánál s főleg neimeik ismertetésénél s az izlés általános érvényének a megállapításánál látszik rokonság apa és fiu között.

Tovább folytathatnók a párhuzamos helyek keresését, de ez is elég látnunk az ő viszonyát mestereihez. Ezt már első bírálója, Szontagh Gusztáv, a Kisfaludy-Társaságnak szóló jelentésében így állapította meg: „Mindent egybefoglalva, én e széptanban a német esztétikát magyar nyelven reprodukálva találom, a német esztétikát, amint most — 1847-ben — létezik, fény- s árnyékoldalaival“. Ez azonban nem egyik vagy másik német írónak a szolgái követését jelenti, csak azt, hogy ismerte a német esztétikai vizsgálgódás összes eredményeit és azokat megfelelő válogatással a magáévá is tette, átérlelte és átcsoportosította. Azonban a legtöbb német esztétika sem mutat több eredetiséget, mint Greguss, legfőleg a részletek bővebb kifejtésében mulják őt felül. Minden esetre rendszere zárt egésznek alkot, mely egyik német elődjének sem szoros másolata. Az eszmeiségben, az összhang fogalmában, a formaiság és érzékletesség érvényesítésében átveszi a régebbi gondolkozók eredményeit, de a rútat is szerephez juttatta, mint közvetlen német előzőinek is legtöbbje már, bár Rosenkranz műve a magyar esztétika megjelenése után csak négy évvel látott napvilágot. Így az irodalmi romanticizmus már éreztette hatását német mintáinál és nála is.

Végül Schelling objektív idealizmusa látszik egyesülni nála a Kant-féle kritizmus szubjektív indítékaival. Ez második munkájában az esztétikai pszichizmus határozott alakját ölti magára anélkül, hogy szakítana eszmei irányával és az objektív esztétikának a rokonfogalmak bevonására irányuló törekvésével.

*

Greguss másik rendszeres esztétikája nyolc évvel halála után, harminckilenc esztendő mulva követte az elsőt. Ebben első tekintetre egészen szakítani látszik a Szépészet Alapvonaláival. De csak a rendszer és beosztás változott és abban van nagy fejlődés, hogy a posthumus Rendszeres Széptan teljes tudatossággal tolja előtérbe a tapasztalást és a pszichológiai elemzést a széptudomány módszerei közül. Azonban itt is megmarad a rokonfogalmak körében s azok közül az erkölcsi jót még fokozottabban részesíti előnyben s itt is az értékfogalmak egyetemességébe olvasztja az esztétikai fogalmakat, mint azok első rendszerezése alkalmával. Sőt a

rokonfogalmak rendszere tárgyalás közben még inkább előtérbe nyomul s annak kiépítése még teljesebbé lesz.

Első könyvének anyagát a szép fogalmának három kategóriája szerint osztja be, míg itt a kettős polaritás elvét érvényesíti. Szerinte minden, nagy és kicsiny, csoport és egyén, külső és belső élet, kétfelé oszlik. Így az emberben is van test és lélek. A lélek működésében megkülönböztethető az ismerés és a cselekvés; az előbbi a passzív, az utóbbi az aktív sarok. Az ismerésben a képzet alapja lesz az ítéletnek, mely esetben a megismerésnek a képzet passzív, az ítélet aktív oldala. A kívánságból is akarat lesz, amelylyel, mint aktívval szemben, a kívánság csak passzív marad. Tenni aktív, nem tenni ismét passzív akarat. Az érzés is kellemes vagy kellemetlen lehet. A kellemes érzés tetszéssel jár. Az ízlés az a belső érzék, mely tetszésünket irányozza; tehát a tetszés körében az, ami az ítélet körében az értelem, az akaratéban a lelkiismeret. Az ízlés is aktív és passzív; aktívva akkor lesz, mikor művészetet teremt. Az értelem, a lelkiismeret és az ízlés egyaránt végeznek becslést. Az igaz érteke az értelem, a jóé a lelkiismeret, a szépé az ízlés. Az ízlés a széptan lelkiismerete, a lelkiismeret erkölcsi ízlés. Az ízlés a legtöbb emberben a befogadás állapotában marad és azért nem lesz mindenkiből Rafael.

A szorosabb értelemben vett széptannak, mint bölcészeti tudománynak, lélektani alapon kell állania, hogy biztosan haladhasunk; hogy se a dogmatizmus, se a skepticizmus ne árthasson nekünk, az öntudat várába kell vonulnunk. Egyébiránt Greguss mostani felfogása szerint minden bölcseleti tudománynak a lélektan az alapja, ennek pedig az érzéstan. Tudnunk kell azonban, hogy Greguss nem tesz különbséget érzés és érzet között. Erre vall az a felfogása, hogy csak olyan érzéseinkről adhatunk számot, melyek vágygal vagy legalább képzetrel olvadtak össze, más oldalról, hogy „az érzés tárgya mindenkor saját öntünk“. Egyidejűleg a művészet-bölcselet vezéreszművének a szépet mondja, mely az értelemnek tárgya. Egyébként az esztétikát határozottan bölcseleti tudománynak vallja, mert a lélek belső tényeivel foglalkozik. Azért az indukción híve: a tényektől kíván az eszmékhez, tapasztalati alapon, tehát alulról fölfelé eljutni. Mikor külső tényekből indul ki, művészetten; --- mikor belsőből, szorosabb értelemben vett széptan lesz. A szép fogalma azonban egyik esetben sem kiinduló, hanem végső pont.

Erre a kérdésre, mi a szép? Greguss határozottan így felel: a jó; és az erkölcsi jelenségeket egyuttal széptaniaknak is minősíti. Erény a fenséges, tehetetlenség az aljas stb. Épp ilyen kapcsolatot lát az igazzal is. A jó cselekedet egyuttal észszerű, a gonosz észellenes: az erény tehát mint észszerű is szép, a bűn mint oktalan is rút. Viszont az igaz is tetszik és a nem igaz is visszatetszik. Értelmi ítéleteink csakúgy, mint az erkölcsiek, egyszersmind ízlésítéletek. Azért az esztétika feladata a szépet a jóból és igazból magyarázni. Így az értelmi fogalmak is esztétikaiakká válnak. De

azért nem ad igazat a túlzó realizmusnak, amely szerint ami igaz, már szép is; ez csak féligazság. Külön fejezetekben szól mindezeknek megfelelően a szépnek erkölcsi és logikai alapjairól s azok eredménye gyanánt külön-külön csoportosítja az erkölcsi szép és rút, valamint az igazság szépségének fogalmi körét egybevágóan a megfelelő erkölcsi és logikai fogalmakkal.

A Rendszeres Széptan utolsó fejezeteiben a kiadó anyaga mind szűkebbé vált és így a tárgyalás elnagyoltta lesz. Itt aránylag még a legkidolgozottabb rész az összhangról szól. Az összhang szerinte egyezik az igazzal, mely nem más, mint a gondolat megegyezése a valóval. Az összhang szépsége a mű egészének és részeinek a megegyezése. Egységnek pedig a mű megegyezését mondja önmagával, változatosságnak pedig az egész megegyezését részeivel. Az összhang elemei tehát egység és változatosság; maga az összhang így egység a változatosságban. Az egység és változatosság közt az egységet tartja fontosabbnak. Mégis vitázik azokkal, kik az összhangban keresik a szépség lényegét.

A valóságosság lényegét az utánzásban, az eszményiséget a jellemzésben látja; amaz korlátoltan, mint a képzet, bizonyos tárgyhoz van kötve; emez általánosabban, mint a fogalom, eszmét fejez ki; amabban csakis külső, emebben belső igazság van.

A stilszerűség lényege a cél és eszközök, az előadás és az illető művészet föltételeinek egyezése. Ide értendő azonban az anyagszerűség kérdése is. A stilszerűség azonban az anyaggal való banni tudáson kívül a hagyomány tiszteletét is megkívánja.

Érdekes még, ahogyan összekapcsolja a lelkesség és eredetiség fogalmát. Azt kívánja, hogy a művész ne csak az anyaghoz legyen hű, hanem a mellett művébe tartalmat is leheljen, azaz lelket, a maga lelkét. Ez a lelkesség vagy eredetiség. Föltételei: tehetőség, őszinteség. Lényegében az eredetiség az egyén hűsége önmagához...

*

Amint Greguss két rendszeres munkáját egymással így összehasonlítjuk, meggyőződünk afelől, hogy felfogása alapvető esztétikai kérdésekben nem változott, legfőlebb csak módosult. Az elsőben úgyszólván csak a fogalmak rendszerbe osztását adja. Benyomásainak az újdonsága érzik rajta s látszik, hogy a részletekben való elmélyedés helyett főgondja a rendszer fölött áttekintés biztosítása. A másodikban, ha módosult is a beosztás s a fogalmak közötti kapcsolódás, mindez változást csak annyiban jelent, amennyiben minden kérdés tárgyalása fejlődést és elmélyülést mutat az előbbihez, s e mellett a régi, alapvető nézeteknek a megerősödését. Így még határozottabban vallja a rokonfogalmak kapcsolatát, sőt bizonyos fokig azt azonosságát. Ebben a kérdésben minden valószínűség szerint a Herbart hatása járulhatott a régiekhez s közöttük a Schoppenhaueréhez. Míg ugyanis Schoppenhauer minden tudományt az etikára és fizikára vezet vissza, addig Herbart szerint

éppen az esztétikában egyesülnek a praktikus bölcséleti tudományok s így az etika is. És amint Greguss szerint azonos értékelő tevékenység az esztétikai és az erkölcsi ítélet s az izlés épp úgy az ember esztétikai lelkiismerete, mint a lelkiismeret az erkölcsi izlése: úgy Herbart szerint is végső fokon az egyszerű, tiszta esztétikai ítéleteken alapul az egész gyakorlati bölcsélet, tehát az etika is.

Greguss felfogásának, mellyel a szépben is a jót látta, nagy befolyása volt korának magyar gondolkozóira és költőire. Ez a felfogás, mely a szépben, jóban és igazban ugyanazon értékeknek más-más szempontból nézett megvillanását látta, a felfogások nemes megnyugvását jelzi, melyet nem zavar ellentét, kételkedés vagy megoldatlan kérdéseknek gyötrelmes izgalma. Ezt a felfogást tükrözteti, — részletekben, mint a Petőfié s egészben, mint az Aranyé — a Greguss korának költészete, melyet még a kisebbeknél is magas eszménység vezetett és amely szolgált minden jónak és nemesnek. Ha emez elvek helyossége fölött esztétikai szempontból vitázhatunk is, ha a tudomány fejlődése túl is haladja: ez a rendszer hivatást töltött be s a költészetben is megoldott feladatoknak volt a hirdetője és harmonikus fejlődésnek a törvényalkotója. Olyan életáramlásnak szülötte, melyben hivatás, feladatok és tehetségek arányosan szolgálták és támogatták egymást és amikor ezek a tehetségek és törekvések párhuzamosan haladtak az életöszönének tudatára ébredt nemzet életszükségletével, vágyaival és akaratával.

Greguss két ellentétet mégis egyesíteni látszik: az objektív és a pszichológiai esztétika ellentétét. Csakúgy, mint Herbart, rámutat a tárgy esztétikai fontosságára, mely, mint láttuk, még a tragikum fenségét is megzavarhatja, ha magában erre nem alkalmas. Ennek következménye, hogy magával a széppel s annak kapcsolataival oly behatóan foglalkozik s azok tisztázását és rendszerezését vizsgálódásának középpontjába állítja be. Viszont az esztétika tapasztalati jellegét, alulról fölfelé irányuló kiépítését és pszichológiai jellegét hangsúlyozza.

Könyve, kidolgozatlansága mellett is, magasabb szintézisben egyesíti mintegy korának esztétikai felfogását, egybefoglalván az objektív idealizmusnak és a pszichológiai alanyiságnak is főbb vonásait. Azonban, bár a való szépségét is rendszerébe iktatja, a realizmus és a népi elem iránt, mint megjegyzései és kritikái mutatják, kevés érzéke volt. Erre, főleg pedig a népies költői értékének elismerésére az irodalmi gyakorlat és a vele járó induktív eredmények vezették rá az elmélkedőket.

Mitrovics Gyula.

Gergő három győzelme.

„... Már Gergő barátod is elment a huszonkettősökkel, a front-ról küldött a napokban levelet“, — írták nekem hazulról a háború harmadik telén.

— Gergő, gyermekkori jó cimborám! Hová gonoszodott a háború, hogy már a te törékeny, vézna testedet, jámbor lelkedet is igájába fogja? . . .

Föl fogom keresni Gergőt! — vettek rajtam erőt az emlékezések. A huszonkettősök itt vannak szomszédságunkban, sok jó barátom van a tisztek között: hátha sikerülni fog Gergő számára egy kis rést nyitnunk trénhez, raktárhoz, tábori vasúthoz? Öldöklő fegyver ennek az ártatlan mamlasznak a kezében? Fölkeresem és kiválasztom a front szilaj nyájából?

Gergő. . . de ni, ni: megbántódás felhőzi be lelkemet, amint a mult emlékeit rendre idézgetem. Gergőtől egypárszor fájdalmas, megalázó vereséget szenvedtem! Ő bizonyosan nem tud róla, de — lám! — bennem ma is megsajdul legyőzetésem szégyene. . .

Hát csak azért is föl kell őt most keresnem! A háború rostája föléje rázott, most megszabadulhatok attól a félszeg érzéstől, hogy ez az egyszerű, gyámoltalan szolgáltegyen győzelmes magasságban lebeg fölöttem. . .

Téli nyugalom volt a fronton, engedélyt kaptam, hogy látogassak a huszonkettős ezredhez.

Erdők, dombok mögött vitt utam, a háború képe eltűnt szemem elől. A multról gondolkoztam: Gergő barátomnak rajtam aratott kétrendbeli, nagy győzelméről.

I.

Az első győzelem így történt.

Két esztendő már Keresztúron töltöttem, a kollégiumban. Gergővel ekkoriban is fenntartottam a barátságot, nyári vakációkon vele pályáztam legszívesebben. Sokat meséltem neki a városi élet szépségeiről. A kicsi boltról a kollégium közelében, a piaci nagy üzletek kincseiről, panorámák, cirkuszok káprázatos csodáiról.

Gergő sovárgó szemmel figyelte meséimet.

— En is elmegyek! — ujságolta egyszer nyár vége felé. — Az öszön elmegyek, itt hagyom ezt a rongyos falut.

— Ugyan hová mennél?

— Városba . . . keresetre! — moudotta átszellemült arccal.

— S apád? Mit szól hozzá apád?

— Apám el fog engedni. Meglásd, én is elmegyek szerencsét próbálni. . .

Tudta Gergő, mit beszél! Eggyel kevesebb száj télire: kapva kapnak ezen szegény zsellér házban!

A mezei munka elfogytával Gergő csakugyan útra kelt szerencsét próbálni. Ment-mendegélt félnapon át, amerre a Nyikó vize siet a Küküllőbe s meg is érkezett ugyanoda, ahol én koptattam a macskafejű ilasztert: Keresztur városába. Mikor először találkoztam vele, már keresete is volt: boltos fiú lett belőle a vén Lukácsnál. Nem szegődött inas, hanem csak amolyan kifutó, sepregető, lámpatakarító fiúcska. Fehérharisnyája, patkós csizmája, pörge kis kalapja ugyanaz, mint otthon a faluban, csupán egy kis kék előkötő a derekán, a városi élet jelképül. . .

Ám rajta is beteljesedett a bibliai mondás, hogy aki hű a kis dolgokban, azt többre bizza föllebvalója. A vén Lukács csakhamar megengedte Gergőnek, hogy mikor ráér a pucolástól, cukrot, fűgét, mandulát, zsemlet, kiflit szolgáljon ki a pénzes embereknek.

Nagyot nőtt ezzel a Gergő tekintélye!

Én ugyancsak büszke voltam rája.

— Gergő falumbeli, jó barátom! — dicsekedtem szobatársaim előtt.

Majd minden vasárnap délután meglátogatott a kollégiumban. Szobatársaimmal is barátságot kötött. Mi alsó osztályosok, mindig tőle vásároltunk, ha a piacra vitt dolgunk. A vén Lukácsnak Gergő működése a „nagy forgalom, kevés haszon“ előnyét szerezte meg. Üzlet üzletet fiadzik.

Gergő személyével kapcsolatban hovatovább mind több szó esett egy fogas pénzügyi kérdés megoldásáról, amely a következőképpen állott.

Benkő Misinek, negyedikes barátunknak, volt egy lyukas piculája. A hibás pénzdarab értékesítésére nagyon sok kísérlet történt, de mindenik kudarcra végződött.

Hátha Gergő az a gondviselészerű ember, aki a lyukas piculát teljes névértékben forgalomba tudja hozni?

Következő vasárnap délután, mikor Gergő kopogós csizmájával újra befordult hozzánk, Benkő Misi közölte vele a tervet.

— Gergő, akarsz két krajcárt keresni?

— Akarok biz én! -- mosolyodott el Gergő öregesen. — Jól fog a pénz.

— Hát ide hallgass! Holnap bemegyek hozzátok a boltba s két krajcárért cukrot kérek. Ezzel a lyukas piculával fogok fizetni, látod? . . . Te elveszed a piculát s gyorsan a fiókba csúsztatod, a többi közé. Nyolcat kellene visszaadnod, de csak hatot adsz vissza, kettőt megtartasz jutalmul. . .

Gergő arcát rettenetes düh borzolta föl.

— Mit gondolsz, hogy én megcsaljam a gazdámat?

— No, milyen nagy dolog! — biggyesztette ajkát Benkő Misi. — A vén Lukács nem fog rájönni, hogy te csináltad.

— Hát a becsület, hé?

— Szamár vagy! . . .

— No, te ugyan nagyokos vagy! Ezt tanultad a kollégiumban? Erre tanítottak -- csalásra?

Benkő Misi felbőszítette a kicsinylés, szóból szó jött, majd rúgások, sapkák. . . Gergő végül is engedett a Benkő Misi túlerejének s védekezve kihátrált a szobából.

Megdermedve néztem a jelenetet. Majd utánna eredtem Gergőnek s utolértem az utcán. Törölközött, fújt, köpködött a viadal után.

— Fáj-e? -- kérdeztem gyámoltalanul.

Gergő megrázta fejét, győzelmesen mosolygott és nagyot kacsintott rám.

— A cseplez. . . min jár az esze! Hogy csaljam meg a gazdámát — hm! Hát a nemzetsége vagyonaért. . .

Fényesség árasztotta el Gergő alakját, lekaptam a szememet róla. Mintha szárnyra libbent volna. . . nem tudtam vele lépést tartani, elállott a lélekzetem.

Elbucúztam tőle s nagyszomorún visszakullogtam az iskolába. -- Ezt tanultad a kollégiumban? -- hallottam a Gergő tiszta, fenséges hangját. A vád nekem is szólt. Éreztem -- bár akkor még nem tudtam volna olyan szakszerűen kifejezni -- éreztem, hogy a kultúra engemet is útálatosan megfertőzött. . .

Az üzletben ugyanis, amelyet Benkő Misi a lyukas piculára alapított, többekkel együtt én is csöndes társ voltam.

II.

Gergő második győzelme jóval később, egyetemi hallgató koromban játszódott le.

A mi egyetemi éveink Kolozsváron heves mozgolódások között zajlottak le. Nagy nemzeti mulasztásokat akartunk helyrehozni, nagy magyar célokat akartunk megvalósítani. Az erdélyi magyar falut ki akartuk ragadni a tudatlanságból, rengeteget gyűléseztünk, forrongtunk, vitatkoztunk, kirándulásokat rendeztünk a nép közé.

Ezeknek a lázas éveknél egyikében nagy tervekkel mentem haza szülőfalumba karácsonyi szüenidőre.

A fonót, ezt a léha, korhadt falusi szervezetet meg fogom reformálni, nemesebb tartalommal fogom megtölteni! Azalatt, míg otthon leszek, minden este elmegyek a fonóba, felolvasok, előadásokat tartok elmaradott falusfeleimnek.

Akkor már tisztában voltam a módszer fontosságával. Anyagbeosztást csináltam: fokról-fokra fogom hallgatóságomat a művelődés titkaiba bevezetni!

Első alkalommal egyik kiváló írónk egyik legszebb elbeszé-

lését fogom felolvasni, amely meseszerű hangjával, egyszerű szerkezetével nagyon közel áll a nép lelki világához...

Tervemet közöltem szomszédasszonyommal, Zsuzsa nénival, aki törzsökös tagja és szóvivője volt a fonónak. Tudtam, hogy ő jobban közhírré fogja tenni a nagy újságot, mint száz dobos.

A meghirdetett estén hónom alá vettem a díszkötéses könyvet és beállítottam a fonóba. Sokan voltak nők is, férfiak is. Hiszen a mi népünkben megvan a vágy a művelődésre! — állapítottam meg.

Tisztelettel fogadtak, középre ültettek, a függő petróleumlámpa alá.

Ünnepies csönd támadt, amint a könyvet kinyitottam és olvasni kezdettem a novellát. Figyelnek! — örvendeztem. Csak az orsók halk pergése hallatszott s néha egy-egy félénk köhíntés.

A történet véget ért, behajtottam a könyvet s kérdően néztem a társaságra.

Tompa, tisztelettel teljes pillantások, itt-ott idegenkedő mosolygás.

— Ügyetlenek, még a tetszésüket sem tudják kifejezni!

— Noshát, hogy tetszett? — akartam megoldani nyelvüket. — Héres, szép munka, maguknak is tetszett, úgy-e?

Azt hiszem, kialakult volna a kedvező vélemény. ha először az a csúfszájú, izgága („pap-túró“) Feleki Pista nem szól a dologhoz.

— Ilyen tudományal, kérem igen szépen, Gergő is elé tud állani! — szólt felém a sarokból. — Úgy-e, Gergő? Te is tudsz beszédet mondani!...

Gergő ott kuttogott hátul egy padon, mint ahogy az szégyen, elcsigázott szolgálgegyenhez illik. Sovány arca kigyúlt, amint nevét említették, röstelkedve pillantgatott felém.

— Már hogy tudnék, Pista bácsi! — tiltakozott. — Nem tudok én ilyen szépet...

Az asszonyok fölserkentek, Gergő felé nyujtogatták nyakukat és nyelvelni kezdtek rája, mint a libasereg a közéje tévedt bárányra.

— Bizony, tudsz te, ha akarsz! Nem szégyen az, ha tud valaki. Csak ki vele, mutasd meg!...

Mindnyájan biztatták Gergőt, mintha valami sérelmet akartak volna megtoroltatni vele, amit én követtem el rajtuk. A hangulat mind ellenségesebb lett irányomban.

Úri diplomáciával magam kezdtem Gergőt lehangosabban biztatni.

Végül engedelmeskedett Gergő, előbbre ült kis, kerek székre s elindította a maga történetét. Mulatságos történet volt a *Királyné asszony hét leányáról*. Csakhamar magam is önfeledten csüngtem szavain. Nagyszerűen színezte előadását, pompásan jellemezte alakjait, egyes jeleneteket valósággal megjátszott.

Óriási sikere volt, még a mese végén is erre-arra dőltek az emberek a nevetéstől.

Az öreg Feleki diadalmasan fordult felém:

— No, ugy-e? Pedig nem is könyvből nézte!...

Egyszerre megvilágosodott előttem kudarcom oka! Könyvből néztem, persze! Tilosba tévedtem könyvemmel: egy évezredek óta szabadon hömpölygő, élő, ragyogó művészet útjába!... Könyvből néztem, amit Gergő, az istenáldott művész, könyv nélkül is el tudott mondani, mint a vízfolyás...

Bukásom nagyobb volt, semmint azt azon este megítélhettem. A falú napokon át mindcsak azon mulatott, hogy Gergő milyen akkurátuson földhöz teremtette a tudós urat.

Feledtem még egyszer a fonóba menni!

III.

Rég volt, boldog békeesség ölén...

Most itt a háború próbája! A nagy rosta mindenkit kimozdított nyugalmából és a maga helyére választott.

Használni fogom az alkalmat s eloszlatom azt a bántó tudatot, hogy Gergő győzelmesen ragyog fölöttem. Erre fordult gondolatom, amint odaérkeztem a huszonkettős ezred frontszakaszához.

Mekkorát fog nézni Gergő, mikor rája köszönök. Félénk tisztelettel fog rám tekinteni: én főhadnagy vagyok, ő egyszerű közkatoná. Akadozni fog, nem fogja tudni, hogy milyen hangon szóljon hozzám.

Talán a medáliáimat is észreveszi!...

Én pedig nyájas, leereszkedő leszek hozzája. Vigasztalni fogom, megnyugtatom a háború veszedelmei felől.

— Bátorság, Gergő! — fogom neki mondani, — nem hal meg mindenki a harctéren. Látod, én már a harmadik évet töltöm idekünt s egy kis sebesüléssel szerencsésen megúsztam.

De nemcsak jó szót fogok adni Gergőnek. Cselekedni fogok érte, megkérem a század parancsnokát, hogy amint alkalom nyílik rája, vezényeltesse hátra az első vonalból, úgy sem igen fogja hasznát venni a jámbornak. Gergőnek — persze — nem árurom el közbenjárásomat, úgy is tudni fogja, hogy az én kezem van a dologban... Sőt, bizonyosan, haza is meg fogja írni, hogy milyen jót cselekedtem vele.

— Hatalmas jóltevő! Ez lesz az én győzelmem Gergő barátomon...

Megérkeztem a huszonkettősök első zászlóaljához. Elétkértem a lajstromot, csakugyan ott volt Máthé Gergely neve a harmadik század közhonvédei közt.

Siettem a harmadik századhoz.

A dolog jól kezdődik: A harmadik század parancsnoka iskola-társam. Könnyű lesz vele a Gergő ügyét megtárgyalni. De majd később, visszajövet, most hadd lássam az emberemet.

— Máthé Gergelyt szeretném látni, — mondtam a század-parancsnoknak.

— Annyira érdekel? — kérdezte csodálkozva. — Csupán érte fáradtál ide?

— Gyermekkori játszótársam volt...

Hát nézd meg, a hadapród majd odakalauzol, nekem sürgős jelentést kell írnom az éjszakáról. Hadapród, kísérd el a főhadnagy urat!

Elindultam a hadapród nyomában. Fedezékek, futóárkok szövevényén botorkáltunk végig, míg végre egy kis ciheresbe érkeztünk, amely elhajolt a front irányából. Néhány lépést tettünk befelé a ciheresbe.

Meggyökerezett a lábam!

Kis tisztáson bükkfa-galyból ütött, alacsony ravatal állott: a ravatalon az én Gergő barátom! Szelíd, halvány arca mintha rám mosolygott volna a füstös, véres köpenyeg alól.

— Hogy történt... mikor? — kérdeztem reszkető döbbennel a hadapródtól.

— Az éjszaka... őrzőjáraton...

— Szerencsétlen, ugyan hamar megkapta!

— Megkapta, tudnivaló volt, hogy meg fogja kapni, — bólogatott a hadapród. — Kitűnő katona volt, maga vállalkozott a nehéz feladatokra. — Én eleget hevertem odahaza, amíg mások szenvedtek idekünt! szokta mondani. Az éjszaka egy öreg népfőlkelő helyett állott be az őrzőjáratba. Menjen vissza öreg, magának családja van odahaza, értem nem olyan nagy kár!... Holtan hozták vissza a társai...

Összeroskadt lélekkel álltam a Gergő ravatalánál, alázatos hódolattal néztem nyugodt, szelíd arcára.

— Gergő!... harmadszor is legyőztél engemet. Fölém kerül-tél... most már örökre, utólérhetetlenül!...

Kolozsvár.

Gyallay Domokos.

Ki beszél?

*Arany jegenye, ki beszél veled?
Valaki megszólított messziről,
Attól remeg most minden leveled.
A szél, a szél, a szél beszél veled.
De mi a szél?
Sok sóhajtás,
Mely összegyűlt s most egyszerre beszél.
Egy sóhajtás alig egy lehelet,
De sok sóhajtás egymásba fogózva
Átrepül országhatárok felett,
És megtalálja, amit szeretett.
Valaki sokat sóhajtott feléd.
Sok sóhajtása egymásba fogózott.
Most elérte az arany jegenyét.*

Kolozsvár, 1925. október.

Reményik Sándor.

Minek annyi szántás?

*Ennek a földnek be jó dolga van:
A szántás kínját kétszer érzi csak
Egy évben: ősszel és tavasszal.
A magot aztán csendben érleli,
És terem ezer áldást, kenyeret.*

*Engem az élet ökörrrel, ekével,
Fával, vassal, gőzzel egyre tipor.
Csak szánt, csak szánt minden perc, minden óra,
Szakadnak lelkem földjén szüntelen
Hegedni nem bíró barázdák.*

Nagynéha aztán fényes égi-mag
Hull a magasból sötét sebeimbe.
Van földemen egy kicsi szegelet,
Mely befogadja s elrejtí puhán.
A többi föld tépett ugar marad.

Az a kicsi szegelet kivirágzik.
Sétálók jönnek s egy a másnak mondja:
„Nézd, virág, szedjük le.“ S leszedik.
De én Istenem, minek annyi szántás
Egynehány hamar hervadó virágért?

Kolozsvár, 1925. november.

Reményik Sándor.

KRÓNKA.

— **Eucken Rudolf.** Megemlékezés születése 80-ik évfordulóján.

1926. január 5-én lesz Eucken nyolcvan éves. Valósággal nehezünkre esik ezt a nagy számot, mely már a bibliai korhatárt jelzi, azzal a névvel összekötnünk, melynek viselőjét, még aggkori műveinek tanúsága szerint is, mindig a szellemi örökifjuság fényében láttuk magunk előtt.

Külső pályafutása semmiképen sem mondható fényesnek: hiszen már 28 éves korában elérte azt a jeni katedrát, melyen Fischer Kuno utódként egészen nyugalomba vonulásáig 46 éven át működött. De neki köszönhető, hogy ez a régi hírű kis egyetem, mely egykor Fichte, Schelling és Hegel napjait látta s a német szellemi élet valóságos mikrokozmoszáként messze világot, hanem csak a Haekkel-féle naturalisztikus monizmus kiröpítő fészkevé lett, hanem egyidejűleg az új idealisztikus mozgalom legerősebb gyújtópontjává is. Erdemeit ma már saját hazája határain túl a világ összes kultúrnépei méltatják, — mi, magyarok, különösen mi magyar protestánsok sem hagyhatjuk le rovatlan a neki tartozó elismerés adóját, hiszen Eucken sok magyar ifjunak, főképp protestáns theologusoknak volt egykor filozófiai tanítója s ezekben magát a magyar nemzetet szerette meg, bizonyára nem másért, hanem az ideális lelkesedésre hajló, tüzes magyar természetnek az ő lelki egyéniségével rokonvonásáért. Eucken tanítványai között még az öregeknek a szeme is fiatalosan villan meg, ha egykori mesterükre kerül a szó, — milyen szép volna, ha például közös üdvözlő irat útján együttesen adnának kifejezést iránta táplált érzelmeiknek. A jelen sorok írója nem dicsekedhetik ugyan azzal, hogy Euckent személyesen hallgatta; de művei tanulmányozása révén annál többet köszönhet neki s azért úgy érzi, hogy mulasztást követve el, ha a jeni nagy idealista születésének 80-ik évfordulójáról ezen a helyen is meg nem emlékeznek.

Eucken szerény filológiai és forgalomtörténeti vizsgálatokból kiindulva a filozófia története terén is elismerésre méltó munkát végzett s erre a térre tartozó főműve a szellemi látás mélysége és átfogósága tekintetében egyaránt párját ritkítja; de az élet és az igazság nagy elvi kérdéseit kezdettől fogva sokkal nagyobb hévvel ragadta meg, semhogy a pusztán történeti munkáiban kielégülést találhatott volna. Történeti munkáját is mindinkább rendszeralkotó törekvéseinek szolgálatába állította. A nyolcvanas évek közepén egy jellegzetesen új idealisztikus rendszer módszeres alapvetésével lépett a nyilvánosság elé, majd nemsokára kiadta rendszerének első kidolgozását, mely a naturalizmus és az intellektualizmus csodálatosan mélyreható bírálatán épült fel. Eucken most már sokkal mélyebben volt meggyőződve egy új idealizmus szükségéről és igazairól, semhogy első rendszeres műveinek lanyha fogadtatása elkedvetleníthette volna. A következő évtizedekben állandóan azon fárado-

zott, hogy rendszerét közelebb hozza a kor aktuális nagy problémáihoz és új meg új nézőpontokból kiindulva a művelt közönség számára is élvezhetőbb alakban dolgozza ki. A célszerű tudós filozofia köreiből most sem aratott ugyan sok elismerést, a középponti nagy egyetemek kapui zárva maradtak előtte; de a művelt közönség ezrei, kik az uralkodó pozitívizmus és naturalizmus sekélyes kultúráját megelégtették, fokozódó érdeklődéssel fogadták műveit és pedig nemcsak saját hazájában, hanem annak határain messze túl is, mind az öt világrész kultúrnépeinél. Különösen azóta, hogy 1908-ban svéd barátai közbenjárására megnyerte az irodalmi Nobel-díjat, valósággal egyetemes nagysággá növekedett. A világháború válságai között a nemzeti kapcsolatok az ő lelkében is erősebbeknek bizonyultak a nemzetköziéknél; de ezek is újra éledtek, sőt még ki is bővültek a világháború után, úgy hogy ő ma is az új idealisztikus világmozgalomnak egyik legkitűnőbb vezérszellemé. „Az emberiség kezd belefáradni korunk mechanizmusába és azon a ponton áll, hogy visszaforduljon az élet szellemi forrásaikhoz. Hol található jobb útmutató, aki az élet vizeihez visszavezethetné, mint Eucken Rudolfot?” Ezt írta róla egyik angol tanítványa.

Eucken fő érdeme kétségtelenül az, hogy az idealizmus elvéülhetetlen igazaiért, a szellemi élet önállóságáért és önértékiségéért, életünknek és kultúránknak a szellemiségben való központosulásáért síkra szállott oly időben, mikor még a minden metafizikát eltöltő „pozitív tudomány”, a tisztára mechanisztikus természetfelfogás, a mindenható evolúció, a szellemtagadó naturalizmus voltak a kor bálványai. Igaz, voltak mások is, akik az idealizmus korszerű felújításán fáradoztak, olyanok is, akik szigorubb tudományos módszerrel dolgoztak és idealisztikus törekvéseiket az exakt tudományok szélesebb körű ismeretével támasztották alá, mint Eucken Rudolf; de egy sincs közöttük, aki az idealizmus megújulásának az ügyét annyira személyes ügyévé tette s a munkába, a harcba annyi önodadást, annyi lelket, szenvedelmet, annyi szellemi energiát vitt volna bele, mint a jeni filozofus-professzor. Ő a modern élet és kultúra kitörni készülő válságát a saját lelkében élte át s azért a saját lelki tusáját lecsillapító gondolatban, a szellemi élet új filozófiájában egyuttal a nagy korválság oldó ígéjét ismerte fel. Ugyanazért nem is elégedhetett meg a gondolat idealizmusával: most a cselekvő élet idealizmusára volt szükség és Eucken minden kicsinyléssel és kishitűséggel, még a világháború és a forradalmak leverő tapasztalataival szemben is bátran, lelkesen emelte magasra ennek a cselekvő idealizmusnak a zászlaját, mintha minden idők idealizmusa, de különösen Fichteé elevenedett volna fel benne. A Bismarck-éra előretörő németisége kétségtelenül Euckenben találta meg legnemesebb filozófiai kifejezését.

Az emberi természetben mélyen gyökerező törvényszerűség hozza magával azt, hogy minden olyan idealizmus, mely az igazi emberség gondolatát elszántan és következetesen törekszik érvényre juttatni, végre is a vallással keres kapcsolatot. A lefolyt emberöltő neves gondolkodói között nincs egy sem, aki a vallás igazságtartalmát és a keresztyénység jelentőségét, lényegileg a protestantizmus szellemében, olyan mély hozzáértéssel s olyan bensőséges hívvel méltatta volna, mint Eucken Rudolf és ha a keresztyénység reformját illető követeléseivel nem azonosíthatjuk is magunkat teljesen, azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy élete munkájával százezerek, milliók számára tette lehe-

tővé a modern műveltségnek komoly, vallásos és erkölcsi idealizmussal való összeegyeztetését s így a mai világrömlés közepette megbecsülhetetlen felépítő erőnek bizonyult.

Dr. Pröhle Károly.

— Egy magyar tudós emléke.

A hollandi állattani társaságnak van egy tengerkutató hajója, Meervalt a neve. A tudományos munka minden műszerével berendezett kis gőzös dolgozószobáját a vízi élet világhírű buvárainak az élettudomány legnagyobbjainak nevei ékesítik. A névtáblák egyikén, Forel, Lauterborn, Murray és mások között ismerős nevet olvasunk: von Daday.

Aki könyvet keres a világ rákféléiről, aki tudni akarja, hogy miféle apró lények élnek Szibéria vagy Paraguay, Hátsó-India vagy Kelet-Afrika, Ceylon, Uj-Guinea vagy Nagy-Alföldünk szikeseinek vizeiben, az mindenütt újra és újra reátalál Daday nevére.

Míg élt, nem vették észre, mióta meghalt, elfelejtették. Kit érdekelne nálunk az a tudomány, amely az édesvizek apró állatait kutatja. Csak a nagy világtudomány őrzi meg örök emlékét, hogy ki volt *Deési Daday Jenő*.

Több tanítványa és egyetlen fia a harctéren esett el, tanszékét, intézetét a Műegyetemen megszüntették halála után. Külföldre kimenekült legjelesebb adjunktusa dr. Entz Géza, Hollandiából jön haza, hogy fölötte az Akadémiában emlékeztetést szenteljen.

A magyar tudományos élet nagy összeomlásában ez az emlékbeszéd¹ ad alkalmat nekünk is, hogy érdeme szerint alig méltatott jeles biológusunkról megemlékezzünk.

Deési Daday Jenő (1855—1920.) Erdély szülőtte, a kolozsvári egyetem tanítványa és tanársegédje, majd a Nemzeti Múzeum őre és végül Műegyetemünkön az állattan tanára volt.

Élete arra a korszakra esik, amikor a természet, az élet tudományainak nálunk igen kevés megbecsülés jutott. A külföldön tudományos iskolái alakultak a vízi kutatásnak. A tudósok százai keresték az élet titkát és gyűjtögettek éppen az állóvizek számtalan apró lényét, a vízesöpp esodáit. Itthon csak akkor kezdtek velük törődni, mikor kitűnt, hogy ezek az ismeretek hasznot hoznak a haltenyésztésre is.

A külföldön minden tó- és tengerparton, minden folyó mellett és minden művelt országban állítottak vízi biológiai állomásokat. Magyarországon e nagy mozgalomról jóformán csak egy ember tudott: Daday Jenő. Évek hosszú során át dolgozott, agitált majdnem egyszemélyül az élettudományoknak ezen a terén. De megértésben, sikerben ritkán volt része. Magyar könyveit sutba dobták. Csak idegen nyelvű munkái vitték szét a híret, ezek emelték az ő magyar nevét ott a legelső sorába. Itthon akadémikusok és egyetemi tanárok nem rösteltek gúnyolódni a pocsolyák és az apró rákokoskák tudásával. És ugyanakkor a világ legnagyobb múzeumi hozzá küldenek minden anyagot, amit kutatóik távol földek vizeiben gyűjtögettek. Az ellenséges franciák éppen a háború alatt adták ki legnagyobb munkáját az Annales des Sciences Naturelles című folyóiratukban.

Ez volt a sorsa ime, még nem is régen azoknak, akik magyar földön ön-

¹ M. Tud. Akad. Emlékbeszédek. XIX. 4. 1925. Irta Entz Géza levelező-tag.

zetlenül és önfeláldozással a tiszta tudománynak éltek. Ezzel a megértetlenséggel szemben mi adhatott neki erőt, kitartást, türelmet?

Sohasem emlegette, sohasem árulta el, talán titkon rejtegette is, mégis éreztük mind, akik tanítványai voltunk, hogy élt az ő lelke mélyén valami titkos erő, valami mély, szent meggyőződés és sorsa elrendeltségében vetett hit. Nem mi mondjuk, az akadémiai emlékbeszéd frója, katolikus ember jegyezte föl róla ezt a jellemzést:

„Élete egy óramű pontosságával s puritán egyszerűségben folyt le... Jártam nála Kisújszálláson s nem tudtam eldönteni, mit csodáljak meg inkább: bámulatos igénytelenségét vagy vasszorgalmát. Az épület a Nap hevén volt kitéve, úgy, hogy a helyiség hőmérséklete délben tropikusá vált s itt dolgozott Daday reggeltől estig egy Swammerdamhoz méltó ügyzeretettel s kálvinista kitartással...
Szilády Zoltán.

— A Kálvin Szövetség hit- és nemzetvédelmi tanfolyama.

A konzervatív politikának Magyarországon megvan az a sajátja, amely reá nézve könnyen végzetessé válhat, hogy hirdetett elveinek tudományos alakban való propagálására egyáltalán semmi, vagy legkedvezőbb esetben is csak nagyon kevés súlyt helyez. Evvel azonban a radikális irányzatok úgy frásban, mint előszóval törekednek a nagyközönség legszélesebb rétegeinek intellektuális úton való meggyőzésére. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a hazai viszonyokra, mert, sajnos, nálunk az emberek legnagyobb része abban a hitben látszik lenni, hogy az iskolában eltöltött évek impressziói, néhány alkalmi szónoklat, esetleg még itt-ott egy-egy vezércikk teljesen elegendő szellemi páncélatot jelentenek az egyre felnövekvő nemzedékek részére azok ellen az irányzatok ellen, amelyeket egy immár elkoptatott frázis a „destruktív“ szóval szokott megjelölni.

Éppen mostan, amidőn a nagyközönség kezdi elfelejteni az úgynevezett forradalmi idők első és fájdalmas benyomásait, fenyegetővé válik az a veszély, hogy a konzervatív gondolatnak elterjedése azon szenved hajótörést, hogy ez az irányzat csak szólamokkal hadakozik és nem törekszik arra, hogy ne csak a fülekhöz szóljon, hanem a tudományos meggyőzés eszközeit használja fel a saját előrehaladásának és győzelmének biztosítására.

Ezek a megfontolások készítették a *Magyar Kálvin-Szövetség* vezetőségét arra, hogy a Szövetség társadalmi kapcsolatainak a felhasználásával tanfolyamot rendezzen és ennek keretei között bemutassa azoknak az elveknek az értékét, amelyeket a radikálizmus, illetve szociálizmus apostolai hirdetnek. Más szóval kifejezve, a tanfolyam a tudományos kritika eszközeivel törekedett felvilágosítani hallgatóságát a szociálista tanok részint absurd, részint pedig káros mivoltáról.

Az utolsó évek tapasztalatai után ez a feladat talán könnyűnek volna mondható, a valóságban azonban ennek éppen az ellenkezője igaz, mert a radikális eszmék körüli küzdelemben a szóharcok pro és kontra oly sok és fajsúlyukból a szaporaságuk révén egyre veszítő frázist vetettek fel, hogy annak, aki valami értékest és újat akar mondani ezekkel a témákkal kapcsolatosan, annak otthonosnak kell lennie a társadalomtudományok útvesztőiben.

A november 16—29-ig megtartott, két hétre terjedő kurzus egy szerves egészként összefüggő előadássorozatot kívánt adni, amelynek logikai tagozó-

dását három rész alkotta, egy történelmi, amely a szociálista törekvések multját vázolta, egy leíró, amely a jelenlegi viszonyokat ismertette. végül pedig olyan társadalmi problémák kerültek napirendre, amelyeket részint a Kálvin-Szövetség református jellege kívánt meg, részint pedig olyanok, amelyek egyébként tekinthetők az első két rész kiegészítésének, amennyiben reámutattak arra a szociális munkára, amelyet az állam és a társadalom a *jelenlegi gazdasági rend* keretei között tesz a szegényebb néposztályok támogatása érdekében.

Ezek szerint a szempontok szerint történt az előadók összeválogatása, melynek egyik érdekessége volt az a körülmény, hogy a Szövetségnek sikerült olyanok meggyőződését is megnyernie, akik egyéb hitfelekezetek hívei közé tartoznak. Ez nemcsak azért történt, hogy az egyes témákat lehetőleg a legmegfelelőbb erők tárgyalják, hanem bizonyos fokig azt is akarta demonstrálni, hogy a *Kálvin-Szövetség* olyan feladat megoldását tűzte maga elé, amelynek sikere egyformán érdekli az összes többi hitfelekezetet is. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy úgy az előadók, mint a hallgatóság megértette és méltányolta ezt az intenciót.

A tanfolyam résztvevőinek kijelölését, illetve ajánlását a helyi Szövet-ségek és a vidéki református lelkészi hivatalok végezték. Az elv itt az volt, hogy a kurzust olyanok látogassák, akik a Kálvin-Szövetség elveivel rokon-szenveznek és akikről feltehető, hogy ezeknek az elveknek fognak újabb hivetket is szerezni. Eppen ezért gondoskodás történt nemcsak az iránt, hogy a résztvevők lehetőleg az ország minden részéből és úgy a diplomás emberek, mint a mezői és ipari munkásság köréből kerüljenek ki. Ezt nagyban, egészben sikerült is elérni, amennyiben jegyzőkön, tanítókon, lelkészeken és hivatalnokokon kívül a gyári munkásság is képviselve volt. A földrajzi eloszlás azonban még kiegészítésekre szorult volna. Remélhetőleg ebben a tekintetben a legközelebbi tanfolyam már kedvezőbb képet fog mutatni

A tanfolyammal kapcsolatban szerzett tapasztalatok nemcsak az ilyen és ehhez hasonló felvilágosító munka szükségességéről győzték meg a vezetőséget, hanem megmutatták azt is, hogy a maradinak és tudatlannak híresztelt magyar faluban igenis, megvan az érdeklődés a jelennek égetően fontos problémái iránt, csak gondoskodni kell az érdeklődés fenntartásáról és kielégítéséről.

Végül a teljesség kedvéért bemutatjuk az előadók névsorát és az általuk megvilágított tárgykört.

Dr. *Antal* István: A szociálista-mozgalom története a háborúig. Dr. *Bernát* Gyula: A szociálista-mozgalom a háború óta. Dr. *Czettler* Jenő: A keresztyénség elvei és a gazdasági élet. *Deseő* Antal: A földbirtokreformról általában. *Gálócsy Árpád*: A szociálista agitáció és ennek cáfolata. *Grabovszky* Miklós: A magyar szociális törvényhozás. Dr. *Hegedüs* Vilmos: A szociálista programmok. Dr. *Ihrig* Károly: A szociálista-mozgalom megszületése. *Inczó* Gábor: A keresztyén-szociálizmus. Dr. *Máté* Imre: A földreform a gyakorlatban. Dr. *Sebestyén* Jenő: A kálvinizmus feladatai a gazdasági életben. Dr. *Steuer* György: A szövetkezeti mozgalmakról. Dr. *Zlinszky* György: A magyar szociálista-mozgalmakról.

Dr. Bernát Gyula.

KRITIKAI SZEMLE.

Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. (Tanulmányok.) Filozófiai könyvtár. Szerkeszti Kornis Gyula. 8. kötet. 1925. 162 l.

Kilenc tanulmányt egyesít e kötet tudós pedagógusunk, Fináczy Ernő régebbi dolgozataiból, melyek tizenöt év alatt folyóiratokban, évkönyvekben jelentek meg. (Eszmények és valóságok: 1916. A nevelés fogalmának elemzése: 1917. Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya: 1910. Az iskola egyénisége: 1923. Népoktatásunk alaptörvénye: 1918. Négy hónap a magyar közoktatás történetéből: 1919. Arany János: 1917. Petőfi: 1923 és Dickens: 1908.) E hecses dolgozatok mindenkinek élénk emlékezetében vannak, aki olvasta őket s most, hogy így együtt vannak, olvasásuk még inkább meglepő: plasztikusabban tűnik élénk szerzőjük kerek vonalú, nagyszabású egyénisége s a belőle sugárzó, következetesen átgondolt világnézet. Kornis igen sikerült tanulmánnyal vezeti be a kötetet, melyben megrajzolja Fináczy pályafutását, egyéniségét s méltán emeli ki, hogy: „személye, hatásának forrása, egyéniségének harmóniája és egyensúlyozottsága, világfelfogásának nemes emelkedettsége és erkölcsi komolysága, jellemének hiánytalan korrektsége és tiszteletet parancsoló öntudatossága, a kis dolgokban is érzékeny felelősségtudata és mindig megbízható tárgyilagossága, tudományának mélysége és széles terjedelme“. Valamennyi tanulmány megragadja a nem pedagógus olvasót is; bármihez szól hozzá Fináczy, belőle az elmélyedt élettartalom átesendül a miénkbe s valaminő szoros lelki közelség létesül a szerző és olvasó között. Nincs szó sehol apró neveléstechnikai részletekről, mindenütt elvi, világnézeti síkon maradunk, nem absztrakt tételekben, hanem csodálatosan szemléletes, mélyen emberi arculattal szól hozzánk a szerző életfelfogása. Ki kell emelnünk azt is, hogy e dolgozatok világos tanubizonyosságot tesznek — nagyszerű vonás ez írónál és nevelőnél — egy művészi életlátásról is. A tudós olykor szívesen háttérbe vonul (mint a gyönyörű Dickens-cikkben) s előttünk áll az élet művészi megértője s ábrázolója. Az az érzésünk Fináczy dolgozatait olvasva, mint mikor Pheidias alakjait látjuk: a fenséges erő nyugodt öntudatában jelenik meg ama világnézet, melyet hordoznak. Mindezt Fináczynál is az életnézet harmóniája hozza magával; aki annyira művész is tud lenni, mint ő, a harmónia nyugodt elmélyedtségében hat. Nem a mai idők lármás theoretizmusa, vagy csupa aktualitásokban buzgólkodó pedagogia militans harsonája szólal meg a sorok közül, hanem egy mélyebb, finomabb miszióérvés, mely int világnéze-

tünk bölcs komolyságára s a belőle fakadó nevelés feladataira. E könyv szépsége és nemessége bizonyára megerősít mindenkit a nevelés szeretetében s magasztosságának átérzésében. *Dékány István.*

Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései. Szülők Könyvtára, 1—3. sz. Budapest. Studium kiadása. 154 l.

Ugy üdvözljük ezt a könyvet, mint jótéteményt vagy orvosságot. A könyv maga nem tehet róla, áldatlan állapotaink annál inkább. Középosztályunk, — azt hisszük, nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a szerző egyenesen nekik szánta művét, — mely szégyellene kontárnak látszani művészeti, társadalmi vagy technikai kérdésekben, saját gyermekeivel szemben szánalmasan kontár. Azért hangsúlyozom ezt, mert célját tévesztettnek tartanám ezt a könyvet, mely *ebben a kérdésben* ajándékot vagy táplálékot akar adni *ennek a közönségnek.* (Ha nem voltam elég világos, hadd utaljak Széchenyi Hitelére, amely nem *közöl* nemzetgazdasági elveket, hanem *rábészél* a nemzetgazdasági elvek alapjára való helyezkedésre. Valami ilyenre van itt szükség).

Hadd köszönjem meg Imre Sándornak a most feshő magyar jövendő helyett, hogy ő írta meg ezt a könyvet. Ha van nevelőink között par excellence kapacitáló egyéniség, akkor ő az. Született egyetemi tanár, aki klasszikusan megteljesedett tudományos egyéniségével nem pusztán tudomásulvételet, hanem indukáló erőt indít magából. Katedrája körül szemináriumnak *kell kialakulni* s ha könyvet ír, annak szónoki ereje is van.

Ez a könyve is szónoki beszéd — e szónak legideálisabb értelmében. Nem csak azért, mert valóban elhangzott előadásoknak papírosra rögzítése, hanem azért is, mert nem kész sémákat ad, hanem egyéni esetek sémájának a felállítására szeretné készíteni olvasói táborát. És nem utolsó sorban azért, mert annak, akit végigvezet problémái hosszú során, végeredményképen nemcsak az értelmi világa gazdagodott, hanem a terveit és szándékait is módosultak, ha egyáltalában képes még akarni s csak valamit is szereti a gyermekeit. (Már pedig ezt a kettőt fel kell tételeznünk minden olyan szülőről, aki egy ilyen munka megvételére vagy elolvasására rászánta magát.)

Mi okozza vajjon a magunkra és feladatainkra ébredésnek ezt a szokatlanul nagy fokát és hirtelen beállását? — kérdezzük és önkénytelenül a szakember jobban értesültségére gondolunk. Való igaz, a szerző föltétlenül egyik legjobban értesült magyar ember ezen a téren. (Furcsa, kontrasztszerű és aforizmaizú kijelentés: de nem is volna szabad másnak *népszerű* könyveket írni, csak a legjobban értesült embereknek). Hanem azért mégsem teljes a magyarázat, mert akarati téren vágyat érezni nem lehet, senkinek sem lehet csak azért, mert valamit megértett, tudomásul vett vagy tisztábban lát. Nos, végre egy olyan könyv van előttünk, mely a legmodernebb tudás birtokában és eszközeivel éppen a legaktuálisabb nemzeti kérdéstről, a család nevelő feladatáról úgy értekezik, hogy tanítás közben sikerül felébresztenie közönségében azt a *felelősséget*, amelyet önmaga is nagyon mélyen érez, valahányszor és míg csak erre a témájára gondol.

Imre Sándor két nagyon fontos gondolatot idegzett be a magyar társadalom tudatába ezzel a könyvével. Az egyik vezető gondolat az, hogy a *család* a gyermeket életének leghajlíthatóbb időszakában legtovább, legkevesebb vetélytárstól zavarva és időrendben is legelőször neveli, még pedig akár akarja, akár nem, *nevelő hatása* tehát *végzetes jelentőségű*, amelyen a későbbi hatások már inkább csak módosíthatnak. A másik nagyon fontos gondolat, hogy *csak tényekkel nevelhetek* s hiába beszélnek a gyermekeimnek, ha az elveim nem azonosak egész életem folyásával.

Egy ártatlan gyermekszempár mered rám a könyvből, ha elolvastam és nem csinál egyebet, csak nevetőn, kíváncsian, bizalommal nézi: mit nevezünk életnek. Hogy csinálják azok, akik jobban értenek hozzá, mert már öregebbek, szeretik a kisebbet és most bizonyára meg akarják neki mutatni, hogy kell élni, mint ahogy eddig is megmutatták, hogy kell járni, beszélni vagy késsal-villával enni? Néha talán tréfálnak, de olyankor csak meg kell őket figyelni, mikor nem is gondolják s az az igaz, ami mondva is ugyanúgy van, mint megtéve. Ha pedig a kettő nem egyezik, akkor sohase a szó a helyes, hanem a cselekedet, mert az jelenti az életet.

Ezt a néma kritikust talán eddig is ott sejtettük mindennapjaink fölött, de csak most vált érzékelhető, reális valósággá számunkra ennek a könyvnek az érvelése nyomán. Nem lehet, az az érzésünk, hogy nem lehet pl. elolvasása után még mindig vigyázatlanul választani meg a beszédtemát gyermekeink fülehallatára azzal a vigasztalással, hogy „úgy sem értik.“ Nem lehet lőtő-futó fáradságunkban naponként háromszor-négyszer végignadrágozni őket, „mikor olyan idegesek vagyunk“ és nem lehet olyan sok dolgunk, hogy, éppen úgy, mint tegnap, rájuk ripakodjunk, ha „annyit jár a szájuk.“

Ismételjük: úgy üdvözljük ezt a könyvet, mint valami orvosságot. De éppen azért nagyobbak az igényeink vele szemben, mint ha közönséges konyhának volna a főztje. A patikában grammok fejezik ki a mértéket, pontosnak kell lenni. Nem valószínű ugyan könyvpiacunkon hasonló fajsúlyú művek második kiadása, de mi mégis ajánlani szeretnénk három módosítást, majd ha ez a reménybeli második kiadás esetleg aktuálisává válik.

1. Mi a tosti, értelmi és erkölcsi nevelés mellett *érzelmi* nevelést is elképzelhetőnek és szükségesnek tartunk. Az erkölcsi nevelést tisztán akaratinak tartjuk s nem hisszük, hogy az érzelem az akarattal szorosabb viszonyban volna, mint akár az értelem, akár a vitális érzés. Vagy a belátásom, a közérzetem és érzékleteim is befolyásolhatják a tetteimet vagy az érzelmeim sem olyan fontos tényezők, hogy ne tudnám őket akarati életemtől különválasztva elképzelni. S ha megkísértem a gyermekeim érzékleteit, gondolatait és cselekedeteit fejleszteni és irányítani, beleszóllhatok gyönyörűségeinek a világába is, vagyis *művészeti* nevelést is kell nyújtanom neki. Igaz, hogy a művész, „non fit, sed nascitur“, de talán a műélvező mégis csak „fit“ s nem közömbös a gyermekem jövőjére nézve az sem: miben találja kedvét, mit tart szépnek, igazán tiszták-e az örömei, akár játszik, akár vaká-

ciózik, akár élvez. Ezt könyvünk tudatosan, de mellőzi. Szerctnök, ha nem véglegesen tenné.

2. Nem vchettük ki belőle világosan azt sem, hol gondolja a családi nevelés határát, akár mint a lehetőség limesét, akár mint időpontot. *A serdülő korba jutott gyerekek kínos problémáit* ugyanúgy elhallgatja, akárcsak a közfelfogás. Készséggel elismerjük, hogy nagyon kényes kérdést feszeget, aki ehhez hozzányul, de azért mégis illuzóriusnak tartunk minden kísérletet, amely megpróbálja a gyermek gondolatait, cselekedeteit irányítani, példát adva, oktatta, szoktatás és foglalkoztatás útján, jutalom és büntetés következetesen alkalmazása mellett, mondjuk tizennégy éves gyermekével szemben, ha az, mondjuk nemi aberrációkban szenved s én mindent tudok már, csak azt az egyet nem, hogy *ezzel az eggyel szemben mi a teendőm?* Adhatok neki példát, talán fel is támad benne az utánzás vágya, akarhatja is az okosat megtanulni, a jót megcsinálni: sohasem lesz elég energiája a cselekedetekhez s mi haszna minden jó tanács a szülő számára, ha arra nem kapott utasítást: hogy tanítsa meg gyermekét az Énekek énekére, a mandragorák illatának, az ó és új gyümölcsöknek ahítatos megőrzésére? Legalább azt kérjük a szerzőtől, aki bizonyára ezt is tudatosan hagyta ki könyvéből, foglaljon el majd annak idején valamilyen elvi álláspontot a családi nevelés nemi kérdéseivel szemben is.

3. Végül hangsúlyoznunk kell azt is, hogy *vallásos* nevelés is van a családban, akár figyelmeztetjük rá a családot, akár nem s akár akarja a család, akár nem. Elhisszük, hogy ez a téma, különösen ma, talán még kényesebb, mint az előbbi, de hangsúlyozzuk, hogy vallásos és nem felekezeti nevelésre gondolunk. Kettőt olyan embernek, akiből úgy árad a szuggesztív erő, mint ennek a könyvnek az írójából, egyenesen kötelessége leszögezni. Isten nélkül minden nevelés hiábavaló. Ez az egyik. A második hasonló ehhez: célra pedig ezen a téren csak egyfajta pedagogia vezet: az egyéni bizonyágtétel magával ragadó hatása.

Karácsony Sándor.

Dr. Réz Mihály: A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. A miskolci evangélikus jogakadémia tudományos értekezések tára 24. szám. Pécs. 1925. Dunántúl könyvkiadó és nyomda r.-t. egyetemi nyomdája Pécsen. 25 lap. (Különlenyomat a Berzevicy-émlékkönyvből.)

Réz Mihály immár négy éve porlad a gení temetőben, de tanításai még ma is visszajárnak hozzánk. Kemény, hideg, ellenállhatatlan logikája, erős rendszeressége, metsző dialektikája mind csak eszköz nagy politikai koncepciójának rendszerében. Réz Mihály a nemzetiségi problémának volt komoly és eredményes kutatója. 1918-ban pedig egyedül ő maradt a forumon, melyen a nemzetiségi kérdésben Jászi Oszkárral szemben az élet törvényeinek, a politika nagy összefüggéseinek biztos ismeretében *a nemzetiségi kérdés energetikai jellegét* vitatta. Most újra megjelent a miskolci ev. jogakadémia kiadásában, melynek egykor tanára volt, nagy dolgozata, melyben a nemzetiségi

kérdésben elfoglalt álláspontját végleg formulázza és ez volt kiinduló pontja az 1918 nyarán Jászi Oszkárral megkezdett nagy polémiájának, mely az októberi összeomlás utánra is átlhúzódott. Jászi Oszkár nemzetiségi politikája kifutotta a maga útját és itt van az eredménye: a trianoni Magyarország.

Réz Mihály felfogása szerint: úgy az Eötvös-féle liberalizmus, mint a marxista radikálizmus hívei félreismerik a nemzetiségi törekvésnek igazi természetét és jelentőségét. Nemzetiség az a politikai öntudatra ébredt faj, amely államalkotó hatalommal nem bír. Nemzet az, amely bír és él is ezzel a hatalommal. *Nemzetiség és nemzet csak a faj különböző érvényesülési stádiuma. A nemzetiségi mozgalmak oka: a faj politikai öntudatra ébredése.*

Rendkívüli fontosságot tulajdonít Réz Mihály a *nemzetiség egyéniségét alkotó faktorok minőségének és összetételének*. A faj, osztály, egyház, párt, az állam, a terület szempontjából tartja a kérdést vizsgálándónak.

Egyházi szempontból vizsgálándónak tartja, hogy az illető nemzetiség tagjai mind egy valláson vannak-e? Ha igen, az uralkodó nemzetével vagy egy más nemzetiséggel, vagy egy idegen nemzettel vannak ugyanegy valláson? Ha megoszolnak, kikkel s melyik — milyen strukturájú vagy erejű — részük van egy valláson? Fontos különbségek adódnak abból is, hogy valamely nemzetiségnek saját egyháza van-e? És fontos mindkét esetben ezen egyházaknak az államtól, vagy idegen egyházfőtől való függése és ennek a függésnek a mértéke. Amennyiben külön nemzetiségi egyház van, ezen egyház vagyoni ereje, képviselőinek társadalmi és politikai súlya a lényeges. A nemzetiségi egyházak gazdagsága és funkcionáriusainak kulturális és társadalmi helyzete mellett. — az illető nemzetiség erősségének a szempontjából is nagy jelentőségű — hogy az egyház nemzetiségi szempontból mennyire bontó és mennyire kapcsoló tényező.

Reámutat például a magyarországi töbtség vallási jelentőségére és arra, hogy magyar egyházba volt beszerelve, míg az erdélyi szászok protestántizmusa — mely külön egyházi szervezete dacára is bizonyos érzelmi közösséget szülhetett volna — még a bécsi politika katolizáló korszakában sem egyesítette őket a protestáns magyarsággal.

Bármily különböző legyen is a vallás jelentősége az egyes fajoknál, annyi kétségtelen, hogy a vallásközösség és valláskülönbség, a közös vagy külön egyházi szervezet nemzetiségi szempontból mindig fontos tényező. Például, amíg a magyarországi görög-keleti egyházban együtt volt a szerb és a román, 1848-ban arra bírta a románságot, hogy a szerbek ellen a magyarságra appelláljanak. Az abszolutizmus külön román és külön szerb egyházat szervezett s ezzel az egyházakat faji alapon szervezte, ami a nemzeti öntudat fejlesztésére is kihat.

Lényeges nemzetiségi szempontból annak a megállapítása is, hogy azon egyházak, amelyekhez egyes nemzetiségek tartoznak, milyen *tendenciájuak*. A görög-keleti egyház fajpolitikai természetű, míg a

katholikusban ez nincs meg. A római katolikus egyház viszont a minden állammal szemben való presztízse és pretenziói által a kül-államokhoz való barátságos vagy ellenséges viszony által bír politikai jelentőséggel. A görög-keleti egyház fajpolitikájának minden hulláma a hívek lelkében tovább rezeg. A római katolikus egyház minden egyházpolitikai harca a hívek lelkében tovább rezeg. Egy új vallásos áramlat az egyházakban; egy új, harcias pápa vagy cár a trónon, megmozgatja a tényezők mindenikét.

Végső konkluziója Réznek, hogy nincs megoldás, csak küzdelem. Mert az életosztón az erők érvényesítésére tör s az erős erejének érvényesítése az uralom.

Napjaink annyi szomorú tanusága után e tételt igazabbnak tudjuk, mint valaha.

Albrecht Ferenc.

Jivanji Jamshedji Modi: A Zend-Aveszta vallási rendszere. Angol eredetiből fordította Haitsch Gyula. Budapest. 1925. Megjelent a Zajti Ferenc szerkesztette Aveszta-könyvtár egyik füzeteként. 8°. 68 lap.

Az előttünk fekvő kis tanulmányban a parsik vallásának egyik leghivatottabb szószólója ismerteti meg a parsik vallás rendszerét. Az ismertetés kettős céllal történik: először a parsismus valláserkölesei alapelveit és ezek gyakorlati megnyilatkozásait: kultuszát ismerteti röviden, de annál találóbban, visszanyulva természetesen az eredeti forrásokra s tekintetbe véve a modern iranologusok irányadó véleményeit is, másodsor pedig megvizsgálja, hogy a mai kor legfontosabb gyakorlati kérdéseire a parsik vallás és erkölestan milyen feleletet ad. Ez utóbbi résszel mintegy a parsismus létjogosultságát kívánja a modern vallási rendszerek között igazolni. A tanulmányt kiegészíti elől Zajti Ferenc kiadónak, majd a fordítónak és a mű szerzőjének rövid előszava, bezárja egy színes ismertetés a „Bombay Gazette“ 1885. január 13. számából, mely arról ad számot, hogy Modi dr.-nak egy bombay előadása milyen nagy hatást váltott ki a hallgatóságból s végül a szerző angol és gujarati nyelven írt tudós munkálkodásának tanulságos részletezése. Mind hasznos dolgok, melyek a szerző személye és műve értékeléséhez szükségesek.

Nagyon örülünk, hogy irodalmunkban egy ilyen kiváló férfi szakavatott ismertetése napvilágot láthatott s így a művelt magyar közönségnek alkalma nyílik megbízható forrásból általános képet szerezni a parsismus rendszeréről, világraszóló jelentőségéről. Dicséretesnek és támogatásra méltónak találjuk az Aveszta-könyvtár szerkesztőjének a buzgó vállalkozását is, mellyel az Aveszta és más rokon tárgyú kiadványok számát hazai nyelvünkön szaporítani igyekszik s ha vállalkozásának — karakterét tekintve — talán nem is lesz több eredménye, minthogy az érdeklődést a magyar közönségben az ókori kelet e fontos fejezete iránt esetleg felkölti, ez is olyan jutalom és nyereség, melyért érdemes volt fáradni és kitartóan munkálkodni.

Varga Zsigmond.

Divald Kornél: Felvidéki séták. Budapest. Szent István-társulat kiadása. 1925. 239 l. 80 ábra.

Ez a könyv sokkal többet nyújt, mint amennyit igénytelen címe sejteni enged. Ha valami alkalmas az elveszett Felvidék felett érzett fájdalmunk enyhítésére, ez csak a veszteség esztétikai latolgatása és a számtalan kulturális és művészeti emlék történeti értékelése lehet. (A mult még mindig a miénk.) Ezt a magában véve sem éppenséggel könnyű feladatot lényegesen megnehezíti az a tény, hogy a magyar történeti művészet e dúsgazdag medencéjének műtopografiai feldolgozása — fájdalom — sok tekintetben meglehetősen szerencsétlen arányban áll az emlékkáladék jelentőségéhez és értékéhez. Igaz ugyan, hogy a hazai műemlékek feltárására és gondozására egy hatalmas, szép számú taggal dicsekvő apparátusunk volt, sőt jelenleg is megvan, melyben azonban a gyakorlati építészek a történeti szemléletnek nem éppen megfelelő számban vannak képviselve. Az összehasonlítás kedvéért megemlítjük, hogy a múzeumokban és építészeti emlékekben oly összehasonlíthatatlan gazdagabb Olaszországban ezt az egész ügykört egyetlen ember, a régiségek és szépművészetek vezérigazgatója, csekély irodai személyzettel látja el, még hozzá mintaszerűen. Még az osztrák „Centralkommission“-ra, az annyira leszólt K. k. bürokratizmus e minden bizonnyal legsikerültebb alkotására és annak az osztrák művészeti topografiát szolgáló nagy publikációira utalhatnánk, holott a kérdéses területek kulturális téren is sokkal lazább kapcsolatban állottak Béccsel, mint Erdély vagy a Felvidék a magyar haza szívével. E mellett e históriailag és művészetiileg oly jelentős maradványok tárházának emléktopografiai és műtudományi feldolgozása olyan adóssága a magyar tudományosságnak, amely — a megváltozott viszonyok között — egyenlőre egyáltalában nem ki-egyenlíthető. Mára bizony szinte groteszkül hangzik, hogy éppen a felvidéki emlékkutatás alkalmával végnélküli vitákat folytattunk másodlagos módszertani kérdések felett, mely viták keresztüzében az előttünk fekvő „Felvidéki séták“ szerzője állott. Válvetett munka helyett, izoláltan és egyáltalában nem titkolt animozitással a hasonló törekvésű társak ellen, láttak a munkához. Sőt a megbízó hatóságok (minisztérium, Műemlékek Bizottsága, Nemzeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum és a különféle vidéki gyűjtemények) két vagy három pártra szakadtak. Már eleve le kívánjuk azonban szögezni, hogy a fenti fejtegetések korántsem Divald Kornélra vonatkozhatnak, ki a felvidéki műkincsek felkutatásából derekasán kivette a részét. Biztosan állítjuk, hogy Divaldnak részben önálló művekben, részben nagyobb adalékokban a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének értesítőjében, a Magyar Mérnök- és Építészegylet közleményeiben, az Archaeologiai Értesítőben stb. lerakott munkássága nélkül képtelenek volnánk, hogy magunknak a felsőmagyarországi műtevékenységről a legáltalánosabb fogalmat is alkossuk. Ezekhez a munkákhoz a kellemes csevegő hangon előadott „Felvidéki séták“ egy legszemélyesebb kommentárt nyújtanak. Alkalmunk van, közvetlenül bepillantani a kutató író műhelyébe, munkájának módszereivel megis-

merkedni, szerszámaid megvizsgálni. Igaz ugyan, hogy a sok személyes emlékekkel, humoros epizódokkal, szomszédos tárgykörokre is átkalandozó gondolattársulásokkal fűszerezett munka első sorban a nagyközönség számára készült, de azért az imént megpendített módszertani érdeklődés szemszögéből nézve, még a mai műtörténezműzemzedékre nézve is szinte okmányyszerű értékkel bír. Nem azért mondjuk, mintha Divald becses működését már lezártak tekintenők, de már most látjuk, hogy maga a világháború utódaink számára egy óriási „caezura“ jelentőségével bír. Fokozottabb mértékben áll ez a magyar viszonyokra, kivált a magyar művészettörténeti kutatásnak elragadott felvidéki területeire nézve. Ebből a bánatos meggondolásból szülthetett szerzőnek abbéli elhatározása, hogy útirajzait irodalmi feldolgozásban közzétegye. A pesti flaneur értelmében vett sétákra természetesen nem szabad gondolni. Éppen a távolabb állók nagy köre meglepetéssel fogja látni, hogy mennyi erélyt és leleményességet, de fáradsalmat és lemondást kíván a látszólagosan oly élvezetes műtörténeti kutatás.

A nagy állomások sorát Lőcse nyitja meg, melynek műtörténeti jelentősége szélesen ráfekszik majdnem négy századra és melynek híres ötvösművészete még a XVIII. században, Szilassyban jelentős utóvirágzást értelt. Itt szerzőnk alkalmat talál kedvencére, Lőcsei Pálra is kitérni, Vid Stoss geniális követőjére vagy inkább riválisára. Egykori lelkesedése azonban már észrevehetően letompítottabban hangzik. Lőcseről a kutató nemes kíváncsisága gyakran úttalan utakon tovább hajtja Csütörtökhelyre a Szapolyai-kápolna megtekintésére, Dánosra, Káposztafalvára, ahol megint Lőcsei Pál alakja többoldalú megvilágítást kap, Bethlenfalvára, Felkára, Szepesszombatra, Matheócra, stb.; oly nevek ezek, melyek mind egy-egy elsőrangú műemlék révén a feledésből mindörökké ki vannak ragadva. E fejezetek élénk útirajzai, a Tatra lendületes dicsőítése, az operencián, azaz magurántúli primitív közlekedési eszközökkel való eredményes civakodás a könyv megkapóbb részeihez tartoznak. Különösen behatóan tárgyalja a szepeshelyi káptalan területét és a bányavárosok kultúráját. A művelődési és műtörténeti szempont mellett, itt most már az ethnographiai érdeklődés is mindjobban érvényre jut, melynek a szerző a továbbiakban hosszú fejezetekből álló néprajzi kirándulásokat szentel; későbbben még egyszer összefüggően elemzi a bányavidéki lakosság ethnikumát és gondolatvilágát. Besztercebányának és Eperjesnek külön fejezetek jutnak, melyekkel már azért sem akarunk bővebben foglalkozni, mert sorainkkal minnél több olvasót szeretnénk a szép könyvnek toborozni és olvasását nem bő vonatokkal feleslegessé tenni.

A könyv gazdag szemléltető anyaggal van felszerelve. Nem kevesebb, mint 80 sajátkezű felvétel kíséri a szöveget. Divald munkái, melyeknek fontos kiegészítő részét alkotják ezek a „Felvidéki séták“, éppen oly időbe esnek, mikor a fotográfia szerepét a művészettörténeti kutatás számára már felismerték és széles területeken már igyekeztek azt kiaknázni. Anélkül, hogy az érdekes szerző másirányú teljecsítmé-

nyeit lekicsinyelni akarnók, ebben a tevékenységében látjuk a legmaradandóbb nyereséget a magyar műtörténetírás számára és sétáinak kezdetén a fényképező géphez intézett szózatához a magunk részéről örömmel csatlakozunk. Ez a könyv Divald Kornél korábbi munkáival együtt egészen véve gyönyörű nyitány; de hol marad a szimfónia? Épp egy olyan könyvben, mely élénk előadási módjával és változatos jelenetezésével a művelt nagyközönség várakozásait is kielégítené, helyénvalónak vélnők az oly kísérletet is, mely egyszer a felvidéki művészet tulajdonképeni facitját is levonná. Szerző erről csak annyit árul el, hogy eltekintve pár szórványos külön esettől, a német és a lengyel hatást kereken tagadja, az olaszt egyáltalában nem érinti. Mi azt tartjuk, hogy ezek a hajtó erők állandóan hatottak, még hozzá kölcsönösen, nemcsak Lengyelország és a német kultúrközpontok részéről, hanem Itáliából, főleg Sienából is. Ebben természetesen nem látunk okot az elpirulásra, hanem csak annak az igazolását, hogy mindig közvetlenül be tudtunk illeszkedni az európai szellemtörténet vezető áramlataiba. Hogy ez a közös európai kultúrsorsban való részvételünk mégis egy formálisan és etnikailag élesen meghatározott múkinestárban talált kifejezésre, az előttünk fekvő könyv megcáfolatlanul bizonyítja.

Köszönet illeti a Szent István-Társulatot is, hogy e munkának belső értékének megfelelő köntöst kölcsönözött. Biztosak vagyunk, hogy szakemberek és laikusok az őszinte hála érzésével teszik le ezt a könyvet, melynek régi hazánk jelenlegi helyzete amúgy is szomorú időszerűségi értéket ad.

Horváth Henrik.

Dr. Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára.
Budapest, 1925. VII+633 l. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

A Magyar Történelmi Társulat az összeomlás óta bámulatos kitarással, nagy áldozatkészséggel látott hozzá nagy történelmi feladatának végzéséhez és magasztos hivatásának betöltéséhez. A tudomány fegyvereivel lankadatlanul harcol az integritásért. Elfogultság nélkül bátran állíthatjuk, hogy historikusaink nagy felkészültséggel meg tudtak felelni annak a várakozásnak, amelyet a nemzet ilyen tragikus, sorsdöntő időkben tőlük várt és megkövetelt. Historikusaink egymás után siettek beszámolni nehéz és súlyos nyomdai viszonyok mellett is tanulmányaikról és mindenesetre feltűnő, hogy, ha számbavesszük a tudomány összes ágait, az összeomlás óta talán egy sem tud annyi újonnan megjelent nagyszabású, sőt monumentális munkát felmutatni, mint éppen a történettudomány. A történetírókra hárult az a nehéz feladat, hogy az elesélgázott és elfásult nemzetben új életet ébresszenek és a magyar nemzet diosó multjának megkapó és hiteles feltárásával a kétségbeesés napjában reményt keltsenek a még nagyra hivatott magyar nemzet jövője iránt.

A Magyar Történelmi Társulat nagy feladatának és egyúttal felelősségének teljes tudatában lévén, egymásután bocsátja közre „*Magyarország újabbkori történetének forrásai*” címen az értékesebbnél értékesebb tanulmányokat és okirattárakat. Nemrégiben jelentek meg kiadásá-

ban gróf Széchenyi István naplójegyzetei és munkái, majd újabban József nádor levelezése és most előttünk fekszik „*A szatmári béke története és okirattára*” című hatalmas munka, amely egyfelől eredeti kutatáson alapuló monografia, másfelől oklevélközlés is. Mindkét munkát elvégezte jeles történettudósunk, *Lukinich* Imre egyetemi professzor és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának igazgatója.

Lukinich Imre alapos és minden részletre kiterjeszkedő levéltári kutatás után teljesen új megvilágításba helyezte a szatmári béke kérdését, mert az analitikus adatgyűjtés mellett a tudós szerző a nyers őanyag szintetikus feldolgozásának is nagy mestere. A bécsi levéltárak rejtve tartott anyaga mind felszínre került Lukinich munkájában és új eredményei alapján tiszta és tág látkörhöz jutva, egészen új és eredeti felfogást kapunk a szatmári béke létrejövésének előzményeiről és körülményeiről. Az eddigi mozaikkép, — a szatmári béke történetéről csak hézagos ismereteink volt, — Lukinich előadása és oklevélközlései alapján most már színessé, egységessé és korhűvé válik.

A béke történetét eredeti levéltári források alapján tizenöt fejezetben (212 l.) tárgyalja a szerző nagy körültekintéssel és teljes tárgyilagossággal. Lukinich kiaknázza az újabban megnyílt bécsi levéltárak, (nevezetesen a volt Haus-, Hof-, Staats-, továbbá Kriegs- és Hofkammerarchiv) a hazai Országos Levéltár és Magyar Nemzeti Múzeum teljes, illetve törzsanyagát és olyan vonzóan, híven és élénken írja meg a nyers adatok alapján a szatmári béke hosszas előzményeit, oly érdekesítően tárgyalja, hogy a könyvet elolvasás előtt le sem tehetjük.

Mesteri kézzel jellemzi Pálffy János és Károlyi Sándor, a szatmári compositum e két főszereplőjének egyéniségét, de alkalmat talál Lukinich arra is, hogy Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós, valamint a bécsi udvar exponensei egyéniségét és jellemét is lélektanilag analizálja és egészen új oldalról mutassa be őket.

Pálffy János szerepének nehéz és válságos helyzetét, valamint a kuruc csapatok kétségbeeső állapotát eredeti okiratok alapján Lukinich megrázóan tárta elénk. Lépésről-lépésre látjuk, milyen kényszerítő körülmények, ellátási és pénzügyi nehézségek tették Pálffy Jánost hajlandóvá arra, hogy Szavojai Jenőnél, a bécsi főhaditanács elnökénél, méréskeltebb állást foglaljon el a harcoló kurucokkal szemben, amely koncilians magatartásának gyümölcse volt éppen a szatmári béke.

Másfelől szinte beleéljük magunkat a könyv tanulmányozása közben a kurucoknak még nehezebb hadi viszonyai, kikben a takarmány, az élelmiszer hiánya, a pusztító járványok s a hathatós külföldi segély elmaradása lassanként kétségbeesést idézett elő s a végleges győzelem reménye is egyre foszladozni kezdett. Károlyi Sándor is csak nehezen szánta el magát a tárgyalások személyes megindítására és mindent megtett, hogy személyes találkozást hozzon létre Pálffy János és a fejedelem között. Károlyi ismételten és nem hiába azon fáradozott, hogy a fejedelem vegye fel a tárgyalás és alkudozás fonalát a bécsi udvar teljhatalmú megbízottjával.

A fejedelem tényleg megkezdte az alkudozásokat és sokat várt

Pálffy magyar voltától, de utóbb e tárgyalások Rákóczi lengyel útja miatt megszakadtak és míg a fejedelem Péter orosz cár szövetségét keresi, Károlyira hárult a felelősségteljes feladat, hogy a tárgyalásokat folytassa. Károlyi nehéz és kényes helyzetét Lukinich híven és tárgyilagosan mutatta be. A hűségesküt sok lelki tusa után Károlyi Sándor 1711. március 14-én tette le, azonban Rákóczinak nem merte hűségesküjének letételét bejelenteni, sőt utóbb újból hűséget fogadott a fejedelemnek. Károlyi Sándor látva, hogy a fejedelem Bercesényi Miklós befolyása alatt állott, aki ellenezte a lengyel emigrációs táborban a békés megegyezést, utóbb a szatmári konfoederáció megbízásából saját felelősségére vezette a tárgyalásokat, de mindenről értesítette a fejedelmet is. E fontos adatok kellő kidomborítására törekedett Lukinich, aki eleve tisztában volt azzal, hogy az ismételt felvetett kérdést, áruló volt-e Károlyi vagy nem, csak a béketárgyalásokra vonatkozó összes adatok ismerete után, lehet a történelem ítélőszéke előtt helyesen és tárgyilagosan megítélni. Lukinich eleven képet rajzolt Károlyi Sándor egyéniségéről és békealkudozási kezdeményezéseit lélektanilag analizálta; elismerte mindenkor tetteinek hazafias motívumait, de rámutatott okirati adatok alapján arra is, hogy a rang- és birtokbiztosítás kérdése utóbb döntő befolyással volt Károlyira, mikor bár a többségi párt óhajának megfelelően, de saját egyéni érdekeire való tekintettel is megkötötte a szatmári békét.

Igen érdekes fejezete Lukinich tanulmányának I. József és Amália császárné családi életének, valamint a császárnak gróf Pálffy Mária Annához való viszonyának tárgyalása. Lukinich lebontotta fel a fátyolt arról az intrikáról, amely az udvarban a császár kedvese, gróf Pálffy Mária Anna, a teljhatalmú tábornok leánya ellen folyt. E viszony folytán volt a tábornok állása, minden áskálódás dacára, olyan erős és megingathatatlan, de viszont a császár halála után az özvegy császárné, versenytársa, Pálffy Mária Anna iránti gyűlöletből kis híján meghiusította a már megkötött béke ratifikálását, mivel befolyására Pálffy János Magyarországra szóló teljhatalmú megbízását visszavonták és III. Károlynak kellett bátyjának emlékére való tekintettel a békeművet befejeznie.

Hasonlóan érdekfeszítően tárgyalta a tudós szerző Péter orosz cár diplomáciai harcát a bécsi udvarral, amely nem adta meg neki a „felség“ címet. Rákóczi Ferenc és Bercesényi Miklós lengyel emigrációs vonakodását is élénken rajzolta Lukinich és többé kétségbe nem vonható eredeti okiratokkal, amelyeket az okirattárban facsimilében közölt, leplezte le azt a maffiát, amelyet a bécsi udvar Rákóczi és Bercesényi meggyilkolására szervezett és amelybe Pálffy János gróf is be volt avatva, ami semmi esetre sem válik jellemének dicsőségére. A Lengyelországba menekültek emigrációjának likvidálását is részletesen és pontosan ismertette a szerző.

A munka nagy nyeresége történelmi irodalmunknak. Az okirattár (213—633. l.) a Magyar Történelmi Társulat „Forráskiadási szabályzatainak“ szigorú szemmel tartása alapján készült és becsületére

válí a Magyar Történelmi Társulatnak, de egyuttal a nagy készült-ségű írónak és kutatónak is, aki nagy történelmi perspektívával való-ban jeles munkát alkotott. Kár, hogy a politikai viszonyok miatt a gróf Károlyi család központi és a gróf Pálffy család Pozsonyban levő szeniorátusi levéltárának idevágó anyagához nem férhetett, mert ez esetben a szatmári béke monografiája teljesen befejezett tökéletes, monumentális munkának volna mondható. Egyedül a jeles szerző lesz hivatva idők folyamán e két levéltár anyagának átkutatása után a monografián az esetleg még talán mutakozó hiányokat pótolni.

Dr. Bruckner Győző.

Magyar Életrajzi Lexikon. — *Szinnyei József Magyar Írók Élete és Munkái* kiegészítő sorozata. Irja és szerkeszti *Dr. Gulyás Pál* evget. ny. c. rk. tanár, Magyar Nemzeti Múzeumi főkönyvtáros. I. kötet. 1., 2. füzet. Budapest, 1925. Lantos r.-t. könyvkiadóhivatala.

Ez a két füzet izelítő egy nagy bátorságú tudományos vállalkozás-hoz. Inkább ismertetésére, mint bírálatára törekszünk. Nem mintha az előttünk levő két füzet nem bírná meg a kritikát, hanem, mert a két fü-zetet ígéletnek tartjuk, amely oly kis hányadát teszi a már régebben elter-vezett nagy munkának, hogy arról egyelőre a várakozás reménysége alatt beszélhetünk csupán s amit kaptunk, örvendezéssel kell kézbe ven-nünk és forgatnunk. 11 éve, hogy Szinnyei Józsefnek a magyar írók-ról szóló nagy biographikus lexikona befejeződött. Ez a munka, amely 24 év alatt készült, már befejezésekor pótlásra szorult. Azalatt a 24 év alatt, míg Szinnyei nagyszámú füzetei 14 kötetre teljesedtek ki, egész sereg író nevelődött fel, akik már a gyűjteménybe nem kerülhettek be. Közös sorsa ez minden hasonló célú és terjedelmű munkának: az előt-tünk levő sem kivétel alóla. Gulyás Pál múzeumi főkönyvtáros vállal-kozott arra, hogy Szinnyei köteteit folytatja s ezt a szükség szerint ki-egészíti a mi generációnk számára. Nekilátott a munkának és vagy tíz esztendeig keresgélt megállás nélkül almanachok, társulati értesítők, ujságok és más gyűjteményes munkák végére mehetetlen tömegében, míg végre az előttünk levő két füzet végleges formában mutatja aszke-tizmusig vitt szívós kutatása eredményét.

A Magyar Életrajzi Lexikon közvetlen folytatása Szinnyei *Magyar Írók Élete és Munkái* köteteinek. Azok a cikkek, amelyek Szinnyeinél megkezdődtek, itt folytatódnak vagy nyerne befejezést. A cikkekben idézet utal vissza arra a kötetre, ahol az előzmény Szinnyeinél található. Némelyek a munka rovására írják ezt a feldolgozási methodust és hajlan-dók felróni, azt hozva föl, hogy az új vállalkozás csak az előzőjével együtt használható s nem teszi fölőlséggé azt. Bizony nem teszi és ezt tudomá-nyos szempontból nagy érdemének tekintjük. Nálunk, nem úgy, mint kül-földön, a tudományos munka folytonosságának alig van becsülete. Nin-csenek tudományos tradíciók egyik tudományszakunkban sem, vagy csak vékony gyökertűek. A mult században legalább a látszata meg volt valami ehhez hasonlóknak a „Hármas kis Tükör“-ben, vagy Maróthy közmondá-sossá híresedett számtankönyvében; ma ily pedagogiai, vagy tudomá-

nyos ragaszkodásnak alig van nyoma. Nehezen kapnánk olyan önfeláldozó tudóst, aki például egy Szalay László, vagy Horváth Mihály redi-vivusra odaáldozná a maga tudását és idejét. Avagy ki tudná elhatározni magát, hogy Hunfalvy Pál tömérdek gonddal összeállított ethnographiai művét a Magyarország ethnographiáját újra átdolgozná? Ugy licitálunk rá könyvesboltokban, mint nagy ritkaságra, de azért nem akad se kiadó, se szakember, aki kétségtelenül nagy értékeit újra éltetné. Nem könnyű dolog a hagyományokat megtartva, a tévedéseket nyesegetve, újat hozni elő. Önmegtagadás kell hozzá. A Magyar Életrajzi Lexikon szerkesztőjének javára írjuk a tudományos tradíciónak, a folytonosságnak e napjainkban ritka megbecsülését.

Egyébként azonban szinte félelmesen kiterjeszti az előző munka arányait. Az előttünk levő két füzetben 515 rímszó van, amelyből csak 104 folytatja a Szinyeyinél megkezdett címszavakat, a többi 411 teljesen új, Sziinyeyinél nem említett író-életrajzát tárgyalja. Erre a nagy bőségre örvendezhetünk, vagy homlokot ráncolhatunk. Tanácsot adhatunk a szerkesztőnek, hogy szűkebb marokra fogja cenzuráját az írói mesterséget illetőleg, odaállíthatjuk problémánkat, hogy ha valaki egy 4000 kötetes kaszinói könyvtár katalógusát előkészítette, vagy egy cikket a kereskedők lapjában megírt és többet semmit ez irányban nem tett, vagy ha még ennyit sem tett, csupán annyit tudunk róla, hogy egyszer írt egy levelet Gyulay Pálhoz, vajjon mindez kvalifikál-e íróvá? Lehet vitázni mellette, vagy ellene, csak azt nem lehet, hogy néma szemlélői maradjunk annak a törekvésnek, amely ilyen gazdaggá kíván tenni bennünket szellemi munkásokban.

Ily nagyszámú adat ellenére csak ritkán találunk bizonytalan adatot, ahol a szerző kénytelen ezt a szót használni, hogy „talán.“ Főntebb felsorolt forrásain kívül fölhasználta a beküldött önéletrajzokat, schematismusokat s ahol szükség volt rája, oly segédeszközöket is, mint a budapesti cím- és lakjegyzék, vagy a rendőrség bejelentő hivatala. Erőssége a munkának, hogy adatai a legutóbbi napok eseményeit is szemmel tartják. Így például a második füzetben, amely 1925. szeptember 29-én záródott, Ágoston Péternél ott találjuk a halálozás napját is, amely 1925. szeptember 7-én kövekezett be. Az önéletrajzokra, mint forrásokra, azt ajánlanánk a szerkesztőnek, hogy azokat nem kell mindig nebánás virágnak tekinteni, főleg ami terjedelmüket illeti, így a szerkesztés helyes aránya is a lehetőségig fenntartható lesz továbbra is.

Geografaiilag a gyűjtemény teljes. Ide Trianon parancsszava el nem ért: a régi Magyarország áll itt előttünk szellemi munkásainak képviselőivel, csak természetes, hogy annál több kedvünk telik benne.

Csak egy szavunk van még a kiadóhoz: tegye reményteljesebbé e vállalkozást a magyar irodalom minden barátja számára (vannak, ha nem is sokan, a szomszéd államokban is) azzal, hogy a jellegzetes kék füzeteket minél sűrűbben bocsássa elénk, akik szívesen olvas-sák, elgyönyörködnek benne és szeretnék binni, — meg is vásárolják.

Zsinka Ferenc.

Raoul Francé: A föld élete. Fordította: *Vadász Elemér.* Pantheon, 1925.

A magyarországi származású Francé, a müncheni biológiai intézet vezetője a föld életrajzát írja meg. A föld született, él és meg fog halni, behull majd a napba. Már élt vagy ezer millió évet, de lassanként szűkülő körben forog a nap körül s egyszer csak visszatér oda, ahonnan kikerült. Az élet csirái a fénysugarakkal, a fény nyomása következtében kerültek a földre a nagy mindenségből s mikor a lehülő és nedvessé váló földkéreg alkalmassá vált a tenyészetre, megkezdődött itt a szerves lét a vízben. A szerves lények fennmaradása és fejlődése attól függ, mennyire tudnak alkalmazkodni az életmód változásaihoz, elsősorban a klimához. A klíma földünkön ugyanis nem állandó, mert a föld tengelyének is megvan bizonyos szabályszerű ingadozása, melytől a geológiai jégkorszakok függnék. Több ilyen jégkorszak volt s még lehet is egy pár. A jégkorszakok közti korokban fejlődik nagyra az emberi művelődés. Az ember maga is csak egy tagja a létezők láncolatának, állat, mely szellemi képességeit a legmagasabbra fejlesztette. Nem származik a majomtól, de valamilyen rokonságban van vele. Az ember nem a teremtés koronája, hanem csak alkalmazkodóbb teremtmény a többinél. „A föld élt ember nélkül s a jövőben is élhet nélküle, az ember tehát nem lehet végcélja, létének igazi értelme.“ (301.) „... minden magas fejlettségű lényt a kihalás veszedelme fenyeget. Ez a veszély azonban legelőször a születések csökkenésében mutatkozik...“ (293.)

Egy párszor említi szerző Istent, „a világegyetem nagy építőmestere“-t, — ebből körülbelül megállapíthatjuk, hogy Francé szabadkőműves, (ha egyébként nem tudnók onnan, hogy a „Világ“ című lapban is vannak időnként cikkei.) Látjuk ezt abból is, hogy egy-két helyen a vallási „mesé“-ket is említi.

Hogy valami szilárd nemzeti alapon sem áll, láthatjuk abból a gúnyos célzásból, amelyet a német címerre tesz. (240.)

A szerző eléggé tudós ahhoz, hogy ne legyen egy világnézetnek és a szabadkőműves vallásnak dogmatikusa és ki is emeli, hogy világszemléletünk még nem áll annyira szilárd alapokon, hogy gyökeresen meg ne változhassék.

Maga a mű különben igen érdekes, gazdag tartalmú, ügyes szerkesztésű, könnyed, színes alkotás. Főbb fejezetei a tűz és víz alkotó és pusztító erejéről, a kőzetek és a talaj kialakulásáról, a növény- és állatvilág fejlődéséről s az ember eredetéről és emberi jövőről szólnak. Tételeit vitathatják a szaktudósok, a laikus olvasó gyönyörködik. A magyar olvasó alig érzi, hogy nem hazai tudós munkáját olvassa, mert a szerző sokszor hoz fel magyarországi példákat s közöl magyarországi tájakat, képeket. A fordítás is gördülékeny s csak kisebb germánizmusokkal rontja a magyar könyv illuzióját.

Dr. Trócsányi Dezső.

Oláh Gábor két könyve. *A táltos fiú.* Regény. 238 oldal. A „Méliusz“-könyvkiadóvállalat kiadása, Debrecenben. — *Patkánybűvölő.* Új versek. 128 oldal. Az „Athenaum“ kiadása. Budapesten.

Oláh Gábor írói egyénisége állandóan foglalkoztatja az irodalom hivatásos és napszámos figyelőit immár több, mint husz éve. Hisz *Oláh* Gábor ezalatt az idő alatt a három Bokrétán kívül, tizenegy verseskötetével és tizenöt prózai írásával, melyekből négy tanulmány, kettő útirajz, kettő színmű, egy írói arcképek, egy elbeszélések és öt regény, jelentkeztet szabályos időközökben a könyvesboltokon keresztül az irodalmi fórumon. S mi tudjuk, hogy megírt, de ki nem adott könyveinek száma is van még legalább tíz.

Kevés magyar író él olyan intenzív írói életet évtizedek óta, mint *Oláh* Gábor. A tanulás és dolgozás író-rajongója ő, aki a mindennapi élet apró-cseprő küzködéséből teljesen kikapcsolta magát, hogy írhasson ma, írhasson holnap és írhasson holnapután is.

Az az utólérhetetlen szorgalom, mellyel álmaid, gondolatait, vívódását papírra kényszeríti: maga is imponáló. Fantáziájának rakétázó pompája, nyelvének rohanó és sodró ereje, nyugtalanító és egyszerre magához ölelő érett-szépsége, mindig magyar-muzsikás röplése, gondolatainak nagyvonalúsága: *Oláh* Gábort már régen fölemelte az írók rendjének elsői közé. Csak kompozícióbeli félrecsuszásai, fékezhetetlen írói temperamentumának legtöbbször indokolatlan és el nem fogadható erotikus kisiklásai, igen sokszor a minden-áron-nagyot-mondani akaró harmónia-bontó elszólásai állították vele szembe a mérlegelő kritika komoly mestereit és a tiszta gyönyörűséget kereső, megnyugodni és fölemelkedni akaró olvasók tömegét. Ezért mondja ma közönség és kritika egyformán *Oláh* Gáborról, hogy nagy író, de még ma se klaszszikus író.

Most előttünk fekvő két könyve — úgy érezzük — lassan a klaszszikussá érő *Oláh* Gábor érkezését jelenti be. Különösen regénye, „*A táltos fiú*“, egészen tiszta írás. Ért művészet. Minden régi *Oláh* Gábort jelentő érték benne él ebben a regényben. Nyelve a teljesen egyéni *Oláh* Gábori nyelv. Hol harmat, hol vas; hol dal, hol ézzenegés; hol fekete-piros ez a nyelv. S mégis mindig egy és ugyanaz: természetes és virtuóz, modern és ősmagyar nyelv. Az *Oláh* Gábor magateremtette nyelve. Fantáziája földtől az égig s az égtől földig röpködő. De most a komponálás művésze is. Most a csakazértis szertelenkedéstől megóvta tollát. Most a harmónia öleli szép-egésszé a harminc fejezetre szakadt regényt.

A táltos fiú anyjának és apjának kis életéből kiinduló történet úgy vágja folyton maga előtt a maga medrét, mint a máramarosi hegyekben eredő Tisza. S egészen természetesen omlanak a vezető mese medrébe a mesét szélesítő és mélyítő kisebb életek patakocská-eseményei S a regény végén már előttünk áll a táltos fiú érdekes, művész-teremtette élő alakja, mint az alföldi síkságon a Tisza. Mi lesz belőle?

Bizonyosan erre a kérdésre adja meg a választ a regény második és harmadik része, két másik regény, „*A szárnyas ember*“ és az „*Új Evangélium*.“ Mert „*A táltos fiú*“ a trilógiának csak az első része. Kár, hogy nem jelent meg egyszerre a már kész három kötet.

Igy „*A táltos fiú*“-ról írt ismertetés se lehet egész. Ha el is merjük

róla mondani, amit elmondtunk: a kritikai áment nem tehetjük még az utolsó mondat után, míg a másik két kötetben a táltos fiú szíve mellett végig nem járjuk az élet bizonytalan útját. Élete első részének útja érdekes. Gyönyörűség és öröm olvasni eleitől végig. Ugy, hogy azt minden fenntartás nélkül állapítjuk meg újra, hogy „A táltos fiú” Oláh Gábor immár hat megjelent regénye között az első, mely nemcsak részlet-szépségekkel és értékekkel ékes, hanem egész-értékű alkotás.

Oláh Gábor második könyve verseskönyv. A „*Patkánybűvölő*”-ben 66 vers sorakozik egymás után, abban a sorrendben, ahogy a költő írta őket. A patkánybűvölőket kísértetiesen hívogató, zengő, süvöltő hazafiúi keserűség; a felhőszakító múlton való elborulás; a még el-nem-vesztett édesanyát ölelő boldog sírás; az Ady Endrét halhatatlanságába elkísérő ódás-szárnyú dal; a bélyeges szegény magyar céltalan bukdosásán búgó siralmas ének; a rabszolga sorsra kárhoztatott testvér sóvárgó, szabadulni vágyó lelkének megsimogatása; a babonásan sütő holdnak az élet országútján bandukoló holtakra és élőkire lehulló kísérteties románca; a mozgóképek színházában tarkálló és igaz életet élő egész életnek elébünk vetítése, hol a „szétdarabolt magyar esataföld” fájdalomból is kiemelkedhetünk; a babonás hajón rohanó, a haláletterítőn félholtan is borzasztó akarattal égő és a fekete ménen vágató „szörnyű lovas”-nak, a kezetlen-lábatlan magyarnak vad „magyar vagyok, magyar” üvöltése: sok hangú, szikrás lelkű, zengő szívű költőnek ihletett kinyilatkoztatásai. Nagy költő élő versei. Nagy álmódó kísértő álmái. Magyar mindnyájunk büszke öröme Oláh Gábornak ez a sok friss erejű költeménye.

Hogy Oláh Gábor a forma mestere; hogy sorainak magyar ütemezéssel muzsikáló zengése sokszor üditően új; hogy mindig azt mondja, amit mondani akar: ezekkel a költői értékekkel Oláh Gábor már évekkkel ezelőtt is ékes volt.

Csak a szerelem az a nagy, rendbontó érzés még mindig, mely harmóniátlanná és legénykedővé hamisítja őt. A képek ilyenkor eltorzulnak szeme előtt. A szüzi életet élő, negyven éven is átlépett férfit, féltrelelné, hazuggá, ordinárévá alacsonyítja a képzelt szerelem. Mintha szívét köpdösné le, lelkét szaggatná meg, mikor a női testet a férfi test keresztjének kiáltozza többször is. Nem énekl. Nem bizony. Ez már nem ének. Ez csak kiáltozás. Kongó, üres szavak dobolása. Ha szerelemről, asszonyról ír Oláh Gábor, ő a legtisztább életet élő magyar író, hetykélkedik, mint a suhanc. Megesufolja önmagát. Kár érte. Ha ezek a versek hiányoznának kötetéből (alig 5—6 ez a vers): Oláh Gábor „*Patkánybűvölő*” verseskönyvéről csak jót lehetne írni. Jót; jobbat; a legjobbat.

Gyökössy Endre.

Bárd Miklós: Ujabb költeményei. Csáthy Ferenc r.-t. kiadása. Budapest. 1925. 148 lap.

Manapság politikai divat az irodalmi politika. A költői műveket, a legnemesebb fajta gyönyörködtetés finom eszközeit, nap-nap után, élőszóval és írásban, a következő osztályozásnak vetik alá: konstruktív—destruktív; kapitalista—szociálista—kommunista; nemzeti—

nemzetközi; individualista—szociális; hazafias—nemzetrontó; és végül, de nem utoljára: konzervatív és — modern.

A sor elején álló osztályozások, legalább a logika törvényei szerint, megállanak, az utolsó azonban, a legdivatosabb, még ebből a szempontból is tarthatatlan, hiszen a konzervatívnak a liberális tulajdonképpen az ellentéte és semmi esetre sem — a modern.

Ezek mind jelszavak és a jelszavak örök sorsa, hogy visszaélnek velük. Nem árt azonban, ha az elefántcsonttorony lakóinak gögjét félretéve, leszállunk a jelszó-esztétikus szintjére és egy tipikus voltában kínálkozó példán mutatjuk ki a jelszó-osztályozás tarthatatlan és anyagszerűtlen voltát az irodalmi mérlegelés terén.

Bárd Miklós rendkívül tiszteletreméltó és rokonszenves költői alakja úgy a környezet, elmélet, mint a költő eleven élete szerint a konzervatív osztályban leli helyét minden elképzelhető jelszó-rendszer alapján. Köztudomású, hogy költői neve mögött régi magyar nemesi családi név rejtőzik. Köztudomású, hogy ezt a nevet ritka tisztasággal viseli, őrzi meg és adja tovább, hogy egy olyan társadalmi réteg létráján emelkedett kiválasztottan magas fokra, ahol a konzervatív erények megőrzése és gyakorlása kivételes erővel élő hagyomány.

Most nézzük csak egy szemelgetés közben egyik versét. Azt mondja a „Vetélykedés” címűben:

„Mi ez, megingtam! Semmi kétség.
Próbálkozik velem a vénség...
... No, vénség, még a *kora szürkületbe*
Megmásszuk a Kakukk hegyet...

... Kapaszkodom... Lehull a fátyol,
Mint tejüvegen csillan át!
A Kakukk ormán a *szűz tiszta hó*.
Hajtsunk! — *siet a hajnal, gyújt a szikra*.
Hurrá! — most *rózsás kapuját* kinyitja,
Köszöntlek fenséges versenybíró!
Itt állok *győzve, csúcsot érve*,

Hints *hajnalfényt* ez ősz fejére.
Ki tárva látja diadalkapud,
Ragyogva kelj, *oh, másnak ifjú napja!*
A *vénség* ott *köhécsel* még az *aljba*,
Nekem kakukkol százat a Kakukk.

A legnagyobb baj van ennek a versnek a konzervatív mivoltával. A vénség hányaveti lenézése (*Próbálkozik* vele a vénség) a szűztiszta hó imádata, a hajnal (rózsás kapu!) és a kelő nap a másnak *ifjú* napja iránt érzett kirobbanás erejű rajongás nem éppen konzervatív elemek. Konzervatív a vénség, amely „ott köhécsel még az aljban”, de nem a győztes, aki csúcsot ér és aki büszkén kiáltja: „Nekem kakukkol százat a kakukk!”

Fejtsük ki e kérdést világosabban. Az igazi költő. — akiknek gyér sorába sok újabb csengésű költői név viselője feletti rangsorban tartozik bele Bárd Miklós — az igazi költő mindenkor, amikor igazi költő, csak modern lehet. A hegymászás gyönyörét, diadalmamorát, győzelmi elemét, a hegymászás nehézségein és a vénség — a kelletnél talán sokkalta is korábban hangoztatott vénség — felett kivított kettős győzelem páthoszáat senki, sem így, sem szebben nem szólaltatta meg. Aki nem tudja: ez a modern költő kritériuma és mindazoknak, akik a konzervatív költőktől már meglévő példák többé-kevésbé sikerült utánzatait kívánják és ami azon túl van, azt, mint szentségtörést, letiltják, mindazoknak eszébe ne merjen jutni Bárd Miklós gazdag értékeit a konzervativizmus béklyóiba szorítva méltatni.

A vénség hadd köhécseljen ott az aljba, de mi kevesen, akik tárva látjuk a hajnalfény diadalkapuját, mi az ifjuság és igazi költészet örökzöldjét illesztjük büszke hódolattal Bárd Miklós nemes fejére.

Szegedi Istrán.

Erdélyi elbeszélők. Benedek Elek előszavával. 8°. 240 l. Budapest, Athenaeum, é. n. (1925.).

Az erdélyi magyar nyelvű szépirodalom, ha még nem teljes gazdagságában is, de egyre több értékével bontakozik ki előttünk. Mind több bizonyossága jut el hozzánk annak a lelkes és bátor küzdelemnek, melyet ott a magyar írók a katasztrófális viszonyok s az elnyomó hatalom ellen vívnak a magyarság érdekében. Az erdélyi magyarság acélos erővel emelkedett fel a földről, hova hazánk összeomlása sújtotta s az első időkben az életösztön adott tollat azok kezébe, akik hivatást éreztek arra, hogy ezen az úton szolgálják elárvult nemzetük ügyét. A világháború előtt Pest minden értéket felszívott s így annál meglepőbb s kétségtelenül életerőre valló az erdélyi irodalomnak hirtelen regenerálódása. Nagy számmal léptek fel különösen lírikusok és novellisták, részint a régiak közül, kiket a fővárostól való távolságuk elzárt az érvényesüléstől, részint kezdők, kik a fiatalok szívósságával és fanatizmusával indultak el útjukra.

A lefolyt öt-hat év alatt körülbelül nyolcvan novellistának jelent meg románoktól megszállt magyar területen önálló kötete s némelyiknek nem is egy. Kristóf György szerint legalább ötször-hatszor ennyire tehető azoknak a novellistáknak a száma, akik nem bocsátottak közre kötetet, de lapokban írnak. Ez a szám természetesen a színvonal rovására növekedett így fel. Eleinte az volt a fő, hogy a szent tűz ne aludjék ki, hadd élhesse mindenki, aki ehhez lelket érez magában, most azonban már maguk az erdélyiek szerint is előállott a válogatás szüksége s lassankint megindul a kiselejteződés folyamata.

Nagyon kívánatos volna Erdély irodalmára nézve, ha élére egypár tekintélyes, nagyobb nevű író és kritikus állhatna, kik irányítanák s esetleges vadhajtásait lenyesegetnék. Így egyik legaggasztóbb jelensége az irodalom jelentékeny részének a stílus keresettsége, modorossága, az erőt hajszólot titánkodás. A megszállott területek írói úgy

vannak, mint mikor fiatalon elhalnak a szülők s a nagyobbacska gyermekek nyakába szakad a családfenntartás és házvezetés minden gondja. Sok buzgalom, lelkeség és tehetség van bennük, de sok mindenben nagyon érzik a vezető szellem, az elismert tekintély s a kiforrott ízlés iránításának hiányát.

Nemrégben erdélyi birtokára költözött s élénk részt vesz az ottani irodalmi mozgalmakban Benedek Elek. Az ő közbecsüléstől övezett személye minden tekintetben alkalmas arra, hogy köréje csoportosuljanak Erdély írói. A kiválogatás folyamatára nézve is ez nyujtaná a legmegnyugtatóbb biztosítékot.

E csoportosulás első lépésül Benedek Elek maga köré gyűjtötte azt a tizenkilenc elbeszélőt, kiket figyelemre legméltóbb tehetségüeknek talált s mintegy kezén vezetve őket, meghallgattatást kér számukra Erdély határain túl is. Bemutatja őket az anyaország magyar közönségének is egy, az Athenaeumtól kiadott gyűjteményes kötetben.

Az erdélyi irodalom gazdag kivirágzása magát Benedeket is annyira meglepte, hogy Beköszöntőjében ezt az aranycsengős nyulacska meséjével világítja meg, amely mellett, míg egyet aludt, terebélycs fává nőtt a bokor. Erdélyben is esoda történt: ez irodalom gyér ágú bokra sűrű lomboszatú fává nőtt. Beköszöntőjében egyébként ennek az irodalomnak a nevét is mintegy helyesbíti. Nem *erdélyinek*, hanem *Erdélyben* *termettek* mondja a könyvet, maga is érezvén, mily kevésbé gyökerezik anyagának nagyobb része Erdélyben. Ő fontosabbnak tartja azt, hogy Istenadta talentumok legyenek az Erdélyben dolgozó magyar írók, mint azt, hogy minden írásuk Erdélyben gyökerezék; — kívánatosabbnak azt, hogy büszkén mutathassanak rájuk az erdélyi magyarok: ezt a talentumot a mi földünk ajándékozta a világnak, minthogy erdélyi legyen a meséjük és levegőjük.

Ebben van valami igazság, de mégis kellemesen érintett volna, ha több erdélyi színt kapunk a kötetben. Nem kívántuk volna ezt a művészi érték rovására, nem néprajzi és tájnyelvi különlegességet vártunk, de a sajátosan erdélyi lélek és szín hiánya visszásan érint bennünket a kötetnek féltucat olyan elbeszélésében, amelyeket százával olvashatunk fővárosi lapjaink tárcájában.

A kötet tartalma, a dolog természete szerint, nem ment minden egyenletlenségtől, vannak elbeszélések, melyek figyelmet érdemlő tehetőségre, vagy legalább is írói adományokra vallanak, viszont vannak olyanok is, amelyek nem sokkal biztatnak. Legtehetőségesebbnek látszik mindnyájuk közt Berde Mária (*Vargabetű*). A történet, melyet elmond, nem új, de sok újszerű környezetszín élénkíti s annyira korszerűen hangulatos, hogy itt-ott mintha levendula-illat áradna felénk. Gyallay Domokos élénk menetű elbeszélésében (*A kontár*) az újtó tragédiáját enyhíti kedvező megoldásra jutó polgári történetté, — az újtóéét, kit a régiben megrögzöttek kontárnak tartanak s csak a leányszív érzi meg, hogy szépre és magyra tör. *Kacsó Sándor* (*Megnőtt közöttünk a hegy*) Móricz Zsigmond szembetűnő hatása alatt, de figyelemreméltó tehetséggel és erővel egy szilaj, tulfűtött székely paraszt tragédiáját írja meg,

kiből ki-kirobban a fékezhetetlen indulat s végül is elégeti magát kunkságának vad tüzében.

Minden ízésben a művészlélek finom ízlésével s itt-ott megkapó erővel két villongó család összebékülését írja meg Kós Károly (*Kidült a kereszt*). A végén a novellista átadja a tollat az összetartás, az „össze-kerülés“ bátor és emelkedett szavú hirdetőjének: „Együtt vagyunk újra, hogy kidült a mi keresztünk... Mert ilyenkor tudjuk, hogy itt a helyünk, itt kell maradnunk és újra és tovább kell harcolnunk azt a harcot, ami örök. Ilyenkor tudjuk, hogy a jövendők is csak, miként a multunk is: hare, örök tusakodás és tudjuk, hogy mi fogjuk állani ezt a harcot, merthogy ez az élet, a mi egy örök életünk.“ Kovács Dezső kis rajza (*Nagyasszony menni készül*) egyszerű eszközökkel csupa harmonia s édesen mosolygó humor. Olyan, mint egy szép alkonyat, egy kedves esti dal vagy a völgy felett nyugodtan szálló esti barangszó. Nagy Dánielnek az érzelmes és komikus vegyítésében Molnár Ferencre emlékeztető elbeszélése (*Annuska menyasszony lett*) szerencsétlen kis emberekről, kik még életük legszomorúbb fordulataiban is komikusakká válnak, ízlés tekintetében hagy fenn kívánni valót, de valami megkapó, groteszk szomorúság árad belőle. Nyirő József (*Hull immár a fenytoboz*) a havasok egyszerű, szinte állati ösztönöktől hajtott embereiről fest képet s megnyugtató harmóniával fakasztja fel egy kérges lélekből ilyen ösztönös, nagy érzésül a gyermek szeretetét, mely elringat minden ádázkodó érzést. Pálffyiné Gulácsy Irén (*Szót értünk*) jóízű, pompás nyelvi készséggel megírt kis rajzot nyujt szegedi aratókról Tömörkény István modorában. Sipos Domokos Móricz Zsigmondra emlékeztetően egy tönkrement vén csavargó halálát mondja el (*Karácsonyestén*), Tamási Áron (*Föld embere*) egy székely „igmándi kispap“ lelkében végigviharzó krizist ír le jóízűen, sok nyelvi provinciálizmussal s nem minden kacérkodás nélkül egy kis érzékiséggel.

Vannak a kötetnek elbeszélései, melyek jól megírt átlagmunkák, de semmi különösebb kvalitást nem mutatnak. Balogh Endre (*Székelemek*) kedvesen, jóízűen elbeszélte története inkább néprajzi érdekességű; Molter Károly (*Barbár*) nyelvében sok keresettséggel jellemzetesen modern tárgyat dolgoz fel: egy szilaj, nyers erejű, „barbár“ magyar úrfi hogyan hódít meg egy tulkulturált, futuristáskodó olasz leányt. Szentimrei Jenő (*Utak az erdőben*) sajátos módon utakat beszéltet s beszédjükben tár fel egy gyilkossági történetet; Sebesi Samu (*Nefejejts kisasszony*) nagy műgonddal, de sok banalitással az öregedő költőnek lemondásba roskadó ősi fellángolását írja meg.

Végül vannak darabjai a kötetnek, melyek stílusbeli modorosságukkal és affektáltságukkal, vagy tartalmi sekélyességükkel kirínak a kötetből s a kritikát is kihívják maguk ellen. Karácsony Benőnek (*Dinnyebefőtt*), Szép Ernő közvetlenséget affektáló modorában írt eszegeése minden jóízű élénksége mellett sem való reprezentáns gyűjteménybe. Ligeti Ernő (*Bogár hazatalál*) a gyászmagyarok történetét mondja el, de a tárgyhoz nem illő keretett, siránkodó modorban. Ilyes- miket ír: „Ölelkezik egymás könnyük s a vitézek szinte megkönnyebbül- ek sós ízüeknek nyalakodásán.“ (114. l.). „Egy odamászott Isten volt“.

(115. l.). Amit a történethez a magából ad, az meglehetősen szennyos lelemény. A hét magyart szerinte a következő okból csonkíttatja meg a császár. Kedvenc rabnője azt kéri tőle, hogy a hét legdaliásabb magyar fogoly ifjat köttesse a sátor ajtófélfáihoz, így hadd nézzék végig szeretezésüket. Ez épületes látvány után életbenhagyásukat kéri a rabnő. A császár gyanút fog s elrúttíttatja a daliás ifjakat. Az egyikkel a szerző a magyar fejedelem előtt valóságos pacifista szónoklatot mondát: „Nincs szükségünk új határookra, nincs szükségünk háborúra, mert az mindig romláshoz vezet. Csonkán, süketen is, de mi az életet harsogjuk, a magyar életet, a béke új életét.“ (122. l.). Az ilyesmit aligha olvashatja vissza érzés nélkül az erdélyi magyarság, melyet a „béke új élete“ folytonos megalázásokkal gyötör.

Marót Sándornak (*Bolondok szigete*) egy megtévelyodő drámaíró-ról elkövetett elmeműve annyira kiforratlan és ízléstelen, hogy nehéz megérteni, hogy jutott a kötetbe. Pap József (*Nagy nyomor, kis nyomorultak*) itt-ott szinte az értelmetlenségig keresett stílusban egy váróterem nyomorúságos utasait rajzolja. Ebben legtöbb rejtett, félszavas vonatkozás van. — egy-egy odavetett sugárral villant rá a magyarságnak egy-egy sebére; az utcára dobott néptanító, a titokzatosan hallgató idegen, kire mindenki ijedten tekint, mikor egyik utas elszólja magát a vonatok rendetlen közlekedéséről. Tabéry Géza (*A játékszámár*) szintén rendkívül keresetten ír. Folyton erőlködő és harsogó stílusa épp oly elviselhetetlen, mintha az, akivel beszélünk, szakadatlanul üvöltene s még tévedésből sem mondana egy-egy mondatot rendes hangon, hogy azalatt kissé kipihenje magát meggyötört hallószervünk. Kínyszerződés ilyesmitket olvasni: „Ilyenkor felfrissült s a vágta ellenében sívó téli szellő valamint arcára a pír, úgy csiholt ernyedtsége alól életerős elhatározást.“ (222. l.). „Akasztáselőesti zsiros falatra révülést itéletkimondás-kor: — jelentett Péter kapitány számára a csikorogva mormolt önszentencia.“ (223. l.).

Az erdélyi magyar írók tehetségére nemcsak Erdélynek, hanem az egész magyar irodalomnak szüksége van. Megnyugtató a kötet legfiatalabb írójára, Tamási Áronnak példájára gondolnunk, ki azzal a szent elhatározással vitorlázott át Amerikába, hogy ott tíz esztendei kemény munkával pénzt szerez, aztán visszajön Erdélybe, hogy anyagi függetlenségben szolgálhassa tollával az ő népét. Az ilyen íróknak nemcsak tehetségére, hanem hűségére is számíthatunk. *Kékyl Lajos.*

Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek. Elbeszélések. Cluj-Kölozsvár. 1925, Nyolcadrét. 121 l.

Az újkor szellemi életének differenciálódása súlyos egyoldalúságokat eredményezett. A differenciálódás különösen a tudomány területén öltött óriási méreteket; a szakszerűség diadalát az exakt eredmények roppant gazdagsága hirdeti, — de bizonyos szemszögből nézve ez a diadal sívár egyoldalúságnak is nevezhető. A pozitív ismeretanyag akkora tömeggé halmozódik bennünk, hogy mindinkább kiszorítja jogos birtokukról az emberi lélek országnak másik két autoch-

thon lakóját: a vallást és a költészetet. Mint a kapzsi alföldi gazda, úgy iparkodik a modern civilizáció eke alá vonni az emberi lélek minden talpalatnyi helyét s évről-évre mindig csak a pozitív tudás búzamazvait gyömöszöli belé, kiirtván fát, bokrot, virágot, felszántva az erek és patakok medrét is. — nem csoda, hogy a kiélt humuszban egyre kevesebbé válik a termő zsenge, lassanként egészen elapadnak a talajvíz éltető nedvei s még az éghajlati viszonyok is emberellenessé vadulnak. A tudomány beláthatatlan kiterjedésű gabonaföldjére régóta alig hull egyéb harmat, mint a robotban dolgozó kezek és homlokok kinos verítéke.

Az ellentét révén, önkéntelen képzettársulás juttatja eszünkbe a világtörténelem újkorának a *kezdetét*, ennek is azt a szerény kis szögletét, melyben az akkori magyar nemzet élete tükröződik. Vallás, tudomány, költészet egyszerre kap új lendületet hazánkban, sőt a két utóbbi, a tudományos és költői irodalom, mint életnevelő, életformáló erő voltaképpen ekkor születik meg nálunk. Ez az egyetemes szellemi megújulás annak a protestáns papi nemzedéknek köszönhető, melynek úgyszólván minden egyes tagja prédikátor, tudós és költő volt egy személyben. Első sorban persze prédikátorok voltak, másodsorban tudósok s csak azután költők. A költészet azóta rég kinőtt ebből a harmadrangú szerepkörből, de a történelmi szempont fényénél jól látjuk, hogy a magyar költészetnek alig lett volna módja később büszkén hangoztatni hivatásának öneélőségát, ha a protestáns kor hitéleti fanatizmusa a legtiszteletreméltóbb műkedvelőség eszközeivel le nem dönti azokat a mesterséges gátakat, amelyek az emberi lélek egészséges közlekedésmódját megnehezítették.

Ha Makkai Sándor egyéniségében nem így következik a sorrend egymásután: prédikátor, tudós, költő, — akkor bizony tévedésben vagyunk s akkor valószínűleg sértőnek érzi illusztris szerzőnk az én mostani igénytelen, de jóhiszemű és tiszteletteljes véleményemet. De bízom benne, hogy nem tévedek s hogy helyes nyomon járok, midőn Makkai Sándor összes lelki tevékenységeinek sarkcsillagát az *erkölcsiség* mennyboltján keresem. Az erkölcsi szempont szolgálatában lett ő elsőrangú tudóssá; theologiai, filozófiai, történelmi, stb. gazdag ismeretei azok a kövek, amelyekből sziklaszilárd világnézeti talapzatot épített magának s minthogy ezt a világnézeti alkotmányt immár nem érheti baj, hát ráér tulajdonosa arra is, hogy művészeti ékitményekkel tegye díszesebbé. Nem henyec ékességek ezek, annyira nem, hogy néha túlságosan is látjuk azt a praktikus szerepet, amelyet ezeknek a „diszitményeknek“, mint a világnézeti épület szerves alkotórészeinek be kell tölteniök. Makkai, mikor novellát ír, lényegileg körülbelül ugyanazt a hatást akarja fölkelteni az olvasó lelkében, mint amit prédikátori szavával a templomi közönségre gyakorol, vagy filozófiai tanulmányain keresztül felénk áraszt. A cél mindig ugyanaz: az erkölcsi eszmények szolgálása. Aki ennyire életbevágó komolysággal nézi a világot, arra nézve a jósnak (e mindig azonos legfőbb erkölcsi eszménynek) legvérszerintebb testvére az igazság. A *szépség* elve mintha nem is egyenlő jogú harmadik testvér volna, ha-

nem csak tükör, mely ujszerű vetületben tudja felfogni ama két nagy értékek a képét.

Makkai mostani novelláskötetében az „Egyéniség vára“ című darab a legjellemzőbb példa arra vonatkozólag, hogy a költő számára a célt rendszerint a prédikátor tűzi ki, az eszközök legnagyobb részéről pedig a — tudós gondoskodik. Az említett darab a meseműfaj előadásmódját alkalmazza, egy várbeli népnek a megtántorodásáról és bukásáról olvasunk benne fantasztikus történetet, de elég a szereplők névsorán végigpillantanunk, hogy tisztában legyünk: a költői fantázia szárnyaslován mily biztosan ül a nyeregben a filozofiai képzettségű intelligencia... Egyéniségvárában a király neve: Öntudat, a királyné: Hit, a királyi pár gyermekei: Emlékezet, Képzület, Értelem; a várbeli esőseléknép között ott vannak Érzékiség, Mohóság, Kéjvágy, Kapzsiság, Önzés; a bűvös vár gépezetének hajtója egy vak óriás: Akarat, a gépezet főalkotórésze egy finom, kettős aranyrugó: Önrzet és Becsület, stb. Sietünk megjegyezni, hogy a mese nagyon szép, a jelképes fogalmak és motívumok alkalmazása bámulatosan szubtilis, találóan szellemes, de a költői forma benne alig egyéb, mint ürügy, mely egy *erkölcsi* tétel *tudományos* igazolásának áll a szolgálatában.

Az ilyen eljárásmodot nemesak nem hibáztatjuk, hanem érdemként akarjuk kiemelni. A kolozsvári ref. theol. fakultás tanári kara a közelmúltban — mondhatni — új korszakot nyitott a magyar protestáns irodalmában azzal, hogy a modern tudományosság magaslatára való fölemelkedéshez föl merete használni a lélek legintenzívebb képességeit is, s ilyen módon sok öreg tantétel száraz fatörzsét láttuk szemünk láttára friss hajtásokba szökkenni. Az igazság mindannyiszor megújul, valahányszor egy-egy éles szem új ruhát tud adni reá s úgy bemutatni nekünk. Lényegében ez az eljárás nem különbözik a *művész* eljárásától; az „Egyéniség-vára“ című mesét vagy novellát a templomi szószékről is el lehetne prédikálni (talán meg is tette szerzőnk). Az erkölcsi igazság a maga póreségében nem igen szokott érdekes lenni; akaratunkhoz nemesak értelmünkön vezet a hatás útja, hanem képzeletünkön, érzelmeinken, hangulatunkon keresztül talán még sokkal inkább; a papnak tehát nemesak szabad, hanem kell is olyan eszközökhöz nyulnia, melyek a szépség erejével vonnak bennünket az igazság felé. Makkai tudományos műveinek egyik szárnya: az intuitív megismerés titokzatos képessége, viszont szépirodalmi műveinek egyik főtegyelje: a rendszeres, analitikus, részletfinomságokig ható, gazdag tudás.

Persze, ez a két képesség nem okvetlenül ugyanazon irány felé tart, s néha bizony inkább paralizálják, mintsem erősítik egymás munkáját. Makkai multkori szépirodalmi kötetének (*Élet fejedelme*) ismertetésében rá is mutattam egy-két ilyen esetre. A mostani novellagyűjtemény, ebből a szempontból tekintve is, haladást mutat, bár ezt a haladást is, úgy érzem, főként a „tudás“ javára írhatjuk: Makkai reudkívüli intelligenciája néhány próba után immár öntudatosan ki tudja kerülni a fenyegető veszedelmeket.

Hogy mily tudatosan, de mily szerenésesen is alkalmazza szerzőnk

pl. a költői előadásmód egyik leghatásosabb, de egyuttal legkönnyebben unalmassá váló fogását: a részletesen keresztülvitt megszemélyesítő ábrázolást, — erre nézve igen szép bizonyíték az a novella, amelytől az egész kötet is kapta a címét: a *Megszólalnak a kövek*. A témának lélekbenmarkoló aktualitása is van, de erről most nem szólok, tisztán csak a hatás esztétikai főszközét említem: azt a nagyszerű költői szemléletmódot, mely egy erdélyi falusi református öreg templomocskát igazi élőlényvé tud varázsolni képzeletünk számára. A templom hívei a nemzeti katasztrófa következtében legnagyobbbrészt elszéledtek, már-már a pap is odébb készül állni családjával... s amit semmiféle kérés-könyörgés meg nem tud akadályozni, megakadályozza azt az élővé varázsoló, öntudattal meglelkesített öreg templom. Mikor a pap tudatja a kurátorral, hogy másuva akar költözni, „az öreg templom gerendázatán és falain nyöszörgő ropogás futott végig. A templom figyelt és gondolkozott.“ Mikor a kurátor nemesszívű ajánlattal tartóztatja a papot, hogy ne menjen veszendőbe az egyház: ez a beszéd „jól esett az öreg templomnak is. Ablakszemei felragyogtak a napsugárban és a torony ablakán fehér galmbokat röpített ki a levegőbe, miút vidám kacagást...“ A papné rártartisága folytán azonban veszedelmesre fordult az eklézsia sorsa, — „ekkor hideg szél kezdett fújni és a szélben keservesen sírt az öreg torony. A szél meglóbálta a kis harangot és az szaggatottan zokogott... A világra nagy sötétség ereszkedett. A sötétségben sívító szél körülfogta az öreg templomot. Az öreg templom csak az emberekkel nem tudott beszélgetni, a széllal tudott... A szél, dörgés, villámlás és zuhogó zápor között felelgetett a maga nyelvén. Végre megegyeztek valamiben. A szél hirtelen elnyargalt nagy messzire és egy hegy tetején megállva, egész erejét összeszedte. Az öreg templom nagyot sóhajtott. Borzongó recsegés futott át a bordáin. Azán elnémult és várt megadással. Ekkor a sötét, dörgő, villámló, záporos éjszakában, minden erejéből, bömbölve zúdult rá a szél a hegyről. Irtózatos roppanás s a torony végigvágódott a földön, ezer darabra zúzódva. A harang sikoltva repült a papi ház fedelére és kalimpálva, esengetve, jajgatva gurult az ajtó elé. Újabb szélroham, még rettentőbb, még ítéletnapibb... az öreg templom, úgy, ahogy állt, összerogyott és halálsikoltása és végső hörgése megremegtette az egész falut. Az öreg templom meghalt, hogy felrzza a pap lelkiismeretét...“ Másnap reggel csakugyan fogadalmat tett a falubeliek előtt a pap, hogy velük marad, mert a templomot újjá kell építeni.

Három történeti alak is szerepel e kötetben: Bethlen Gábor (*A fejedelem rózsája*), Apácai Csere János (*Irhatsz, Aletta!*) és Apaffy Mihály (*Jótám meséje*). Mind a háromban figyelemreméltó az a művészet, amely a belső forma nehézségével megbirkózva, az első novellában egy, a másik kettőben két-két tömör jelenetbe összpontosítja a jellemek szövedékének szálait s a cselekvény indítókait, s a két első novella végén éppen a csupán sejtető előadásmód által teszi úrrá lelkünkön a tragikum döbbenetes benyomását. De Bethlen Gábor tragikumára vonatkozólag ez a benyomásunk nemcsak megdöbbenő, hanem kúnosan meglepő is. Szakszerű ismeretek dolgában persze nem merek vitába ereszkedni a szerzővel, de eddig igazán sehohsem olvastam olyan borzasztó diagnózist Beth-

len családi életéről, mint Makkai novellájában, ahol Brandenburgi Katalin méregkeverő, orgyilkos bestiának van rajzolva, Bethlen Gábor pedig — bocsánat a kifejezésért! — egy szenilis szerelmi szenvedélyű embernek, aki *tudva* issza ki a lassan ölő mérget a felesége nyújtotta pohárból.

Pár helyen trófiás derű is felcsillan (*Kisértet és Géniusz*), de a novellák alaphangja komoly: a hívő, szinte átszellemült keresztyén magyar ember komolysága. Egyik-másik elbeszélés nem egyéb, mint vallásfilozófiai, vagy más tudományos témának esztétikai előadó módszerrel való szárnyra emelése (*A gát, Élet és élet*), vagy valami célzatos történet elbeszélése a tanulság kedvéért. — tehát olyanforma költői vállalkozások, amelynek a protestánskori fáradhatatlan tevékenységű magyar reformátorok nevéhez fűződnek. Bizony, azóta, a reformáció gyermekkora óta sohasem volt oly nagy szüksége magyar hazánknak sokoldalú tehetségű és fáradhatatlan buzgóságú, fanatikus apostolokra, mint manapság. Az ezeréves magyar államiság temploma omlott össze, hogy darabokra tört testével dübörögje mindnyájunk fülébe a magunk és apáink mulasztásait. De Erdély az, ahol legszívbemarkolóbb hangon szólalnak meg a kövek.

Zsigmond Ferenc.

Földi Mihály újabb novellái. (Valakit szeretni kell.)

A „Sötétség“, „Szahara“ és még vagy nyolc kötet szerzője legújabb könyvének élére nem véletlenül került a benne levő tizenkilenc novella egyikének címe: *Valakit szeretni kell...* A gyűjtemény néhány darabját (A föld; Diadal a hűvös piros estében) kivéve, az ismert, elnyúlhatatlan témának változatai szólalnak meg itt ujszerű, de kissé nyugtalan hangszereléssel. Igen, „valakit szeretnünk kell“, ismételjük a szerzővel; szeretnünk kell már akár ösztönösen, akár tudatosan szülőt, gyermeket, hitvest, testvért vagy embertársat, csak az a baj, hogy Földi Mihály tolláról ez a szent érzelem nem az igazi költészet lélekűdítő módján ölt szárnyat. Jó, szemre valló rutinnal írt történeteink itt-ott különös árnyékok jelennek meg; s mivel az olvasó nem tudja, hogy az életszemlélet felhői-e ezek, vagy csak művészi játékkal van dolga, kedvetlen bizonytalanságban teszi le a könyvet. Ha a személyes élmény formájával kacéerkodó darabok egyenesen el nem árulnák, a többi tárcaszerű novellákból is kitűnnék, hogy a szerző nem „a természet vadvirága“. Értelmi elemektől áthatott tehetsége jeles formaérzékkel csillogtatja képességeit szociális, fantasztikus és köznapinak látszó témákon egyaránt. De hűvös tárgyilagosságú stílus-készsége még az érzelmes helyzetek csábításának sem enged, nem melegszik fel. Képei, történeteik igazán „érdek nélkül“ tetszenek; olvasásukra nem nagyon illetődünk meg. Talán azért, mert e szép szavak mögött nem érezzük meg az író szívének lüktetését. Ám, ha ezt nem érezzük, mi hasson akkor meg bennünket?

B. Gy.

Selma Lagerlöf: Két Krisztus-legenda. (Berlin, 1925. Fordította: Leffler Béla.)

A berlini Voggenreiter-Verlag magyar osztályát nem lehet eléggé és elégszer dicsérni, hogy jó ízléssel tudja megválasztani ki-

adványait. Könyvei között alig van olyan, mely nem jelentene határozott nyereséget a magyar olvasóközönség számára. Jelen kis kiadványa Selma Lagerlöfnek Krisztus-legendáiból tolmácsolt kettőt magyar nyelven.

Selma Lagerlöföt nem kell külön kiáltó cégér alatt bemutatni és elsősorban nem kell őt propagálnunk protestáns olvasóközönségünk előtt. Azok közé az írók közé tartozik, akik számára nincsen irodalmi réteggkülönbség, nincs szüksége írásainak az idő nivelláló hatalmára, hogy egy magasabb ízlésű irodalmi világból le tudjon szállni művészileg igénytelenebb olvasóközönséghez. Műveit ott láthattuk és láthatjuk az igényes folyóirat lapjain épp úgy, mint a téli estékre szánt néplapok hasábjain. Munkái egyetemes közönséghez szólnak, mert művészi eszközei, írásainak mozgató erői is egyetemesek.

Művészi eszközök. Ennél a szónál az ember mindig hajlandó kifinomított analízisre, rekváló erejű stílfoltokra gondolni, nem egyszer valami eddig még nem látott „raffinement“-ra a mondanivaló megformálásában. Lagerlöf Selmánál mindezt hiába keressük. Elbeszélői számára annyit tesz, mint maradék nélkül, kristálytisztán átadni minden olvasónak írásai lelki tartalmát. Ez csak egyetemes eszközzel lehetséges, az egyszerűséggel. Az érző emberi lélek közvetlen hangján szól hozzánk elbeszéléseinek tartalma. A szív, a lélek, a hit, az érzelmi ember belső mozgulásait jeleníti meg a Krisztus-legendákban is, melyek Krisztus élete és halála idején játszódnak le az emberek életében. Az az új világ, melyet a názáreti eljövetele jelentett, az emberiség lelkét teremtette ujja s ennek az ujjáteremtésnek, ennek a leghatalmasabb renaissancának a megérettetése, ezeknek az elbeszéléseknek a mondanivalója.

Reméljük, hogy a Krisztus-legendák teljes kiadása is hamarosan megjelenik. A jelen fordításba néhány stiláris elnézés eszszott bele, de meg vagyunk győződve, hogy ezek a hibák, melyek főként mondatainak folyamatosságára vonatkoznak, a teljes kiadásból hiányozni fognak.

Kerecsényi Dezső.

Kiállítások. Az *Ernszt-múzeum harmincadik aukció-kiállítása* általában kevesebb nemzetközi reklámhatásra beállított szenzációt nyújt, mint az előbbieket és ez dicséretére legyen mondva. Dacára a mellékes indítékoknak, melyekből egy ilyen véletlen szülte képtár táplálkozik, ezen aukciók kőszletei már magukban véve érdekes kulturméree számba mennek, melyeken az apály és dagály pontosan leolvasható; egészen eltekintve azon szociális és gazdasági kihatásoktól, melyek a régi múltulajdon átrakodásában kifejezésre jutnak. Jelenleg, úgy látszik, itt is a konszolidáció jegyében állunk, mely tényállásra a katalógus szemfülesen a hangzatos nevek mellőzésével reagál. A kiállítás tulajdonképpeni csattanóját az idősebb Ruisdael (Salamon) egyik szignált kis tájképe képezte. Tagadhatatlan, hogy ez a kép kiváló festői kvalitásokkal dicsekedhetett, kivitelenben azonban bizonyos, szinte félénk aprólékosággal tüntet, mely a holland tájképfestő széles esetkezélése mellett kicsit idegenül hat. A németalföldi tájképbábrázolás e klasszikus iskolájából való

még egy figurákkal staffált táj *Peter Molin* kezéből és egy nagyon finom munka Roelant Savery környezetéből. Hermann Saftleven meglepően nagyra látott tája és egy Claes Molenaer egészítik ki ezt az értékes együtttest. A nagy hollandi méltó követőjeként hat Gauermann, a bécsi Biedermeier mester, Albert Everdingen legjobb teljesítményeire emlékeztető farkasviadalával. Van Dyck vázlatzerű arcképféje sok mindennel adós marad abból, amit a nagy portrétistától elvárni szoktunk. Az országokkal meglehetősen szegényen vannak képviselve. Egy trónoló Madonna Soliméa-tól, néhai gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök tulajdonából körülbelül az egyetlen, mi említésre érdemes.

Több figyelmet érdemelnek a magyar eredetű képek, sőt Bogdán Jakab, az angol udvarhoz tévedt erdélyi állat- és csendéletfestő munkáinak egy aránylag nagy collectiója kisebb szenzációk kiváltására is alkalmas. Képei a XVII. században széleskörű népszerűségnek örvendtek, angol magántulajdonból most is néha-néha feltűnnek és kivált ha Hollandiába átjutnak, de német képtárakban és — last not least — a műkereskedelemben Melchior Hondeweter neve alatt vitorláznak. Molnár Józseftől a késői magyar romantikustól, is akadt egy-egy említésre méltó darab. Az új magyar művészet régebbi nemzedékét Székely Bertalan, Munkácsy, Benczúr, a maiakat Csók István és Fényes Adolf képviselik. Feltűnően nagy az arcképminiaturák, a családi tulajdonon e feltéve öröközött kincseinek száma; itt elsősorban a régi bécsi mesterek, teszem Daffinger, elgáncolják ki az inycseket. Pár jellegzetes darab tanuskodik Barabás Miklós, e népszerű műág magyar nagymesterének páratlan tudásáról is. A számos ötvösmunka is nagyobb részt a klasszicista empireből és a manapság annyira körülrajongott Biedermeierből származnak. A régebbi munkák közül különösen két J. P. betűvel és a pesti hitelesítőbélyeggel ellátott kanna köti le figyelmünket, melyek formakezelésükben világosan a XVIII. század veretét mutatják s épp azért sem a későbbben működött Prandtnerrel, sem Paschbergerrel összefüggésbe nem hozhatók. Nézetünk szerint csak a Pletl nevű pesti mesterről lehet szó, ki nevét ugyan sváb fonetikával szinte állandóan Bletl-nek írja, a céhkönyvekben ellenben rendszeresen kemény P-vel van említve. Ezek az ezüstmunkák elég szép árakat értek el, míg más műtárgyak, kivált élő magyar művészek képei. — még jócsengésű nevek is, — erősen mérsékelt áron keltek el.

Szokatlan hosszú szünet után, a közben a főváros tulajdonába áttent *Műcsarnok* is megnyitotta kapuit egy nagyszabású *aktkiállítás* befogadására. Arra vonatkozólag lehetnek kételyeink, hogy van-e elég programmatikus ereje a művészeti akt fogalmának, mely indokoltá tenné egy ilyen kiállítást. De tudjuk, hogy a lökés kívülről jött és hogy ez az aktábrázolásokra való megszorítás másrésztől igazán nagyszabású liberalitással párosul s hogy a keretet oly tágra szabták, hogy valóban minden magyar festő, vagy szobrász részt vehet a versenyben, kinek művét tisztán művészi szempontból erre érdemesnek tartják. Várakozásaink így nem éppenséggel túlságosan voltak felcsigázva abbeli feltevésünkben, hogy még az egyéniségek nagysága sem fogja tudni felélénkíteni a program egyhanguságát. Aggá-

lyainkat azonban a kiállítás szinte teljesen leszorította. Hálával tartozunk a tárlat vezetőségének, melyre Petrovics Elek jeles ízlésének döntően határozó befolyása volt, hogy a határokat nem túl szűkre szabta mélységben és szélességben egyaránt, úgy hogy egyrészt az egész XIX. század magyar művészetét be lehetett vonni, másrészt pedig nem álltak meg az egyes aktnál, hanem nagyobb kompozícióknak is juttattak helyet. Az ily módon kialakult végeredmény pedig egyenlő az utolsó száz év magyar festészetének és szobrászatának retrospektív tükrével. Az első nagy terem és a jobb oldalt csatlakozó két kisebb helyiség a tárlat fenti értelmében vett, úgyszólván történeti részének van fenntartva. Itt még a táblabíróvilágban és a romantikában gyökeredző mesterek, mint Borsos József, Grimm Rezső és Molnár József jutnak jól kiérdemelt érvényre; főleg Molnár vásznai a fűrdőző nőkkal, még egészen át vannak hatva a Schwindre és A. L. Richterre emlékeztető mese- és erdőromantikával. Brocky Károly a régi mestereken iskolázott, összehasonlíthatlan művésze is két félakttal és egy nagyobb kompozícióval tündöklök. Székely Bertalan, mint az árnyék lemenő napnál, szinte félelmetesen nő. Benczur viruló tussa a műcsarnok kedvezőbb világítási viszonyai folytán sokkal jobban érvényesül, mint a Szépművészeti Múzeumban. Roppant tanulságos két ugyanazon modell után és ugyanabban a környezetben készült akttanulmány egybevetése; az egyik Benczur Gyula, a másik Szinnyei Merse Pál műve, Münchenben keletkeztek és Benczur ebben az esetben észrevehetően hozzásimul formaadásban és színezetben a jernyei nagy mester felfogásához. Egy másik kép is, egy álló nő ábrázolásával is valahogyan kiesik Benczur oeuvrejéből. A régebbi magyar művészet e helyt kapott képét kiegészítik még a VIII. teremben kifüggesztett kisebb méretű festmények. Ezek még egységesebben és meggyőzőbben hatnak. Kezdődik ez a folyamat oly robusztus biedermeier-mesterekkel, mint Donáth, Grimm és Borsos, Markó Károlyval, Kovács Mihályval és Zichy Mihályval, e telivér romantikusokkal elér egy aránylag nagyon jelentékeny magaslatot, melyet a Lotz, Székely, Liezenmayer által képviselt monumentális művészet továbbra is megtart, míg Szinnyei-Merse személyében a formának és színnek egy egészen ujszerű, a magyar lélekalkatból született formája tör érvényre. Teljesen Lotz Károly jegyében áll a szomszédos terem 18 nagyobb részt mythologiailag megokolt ábrázolással, melyeknél a művészt nem az akt, mint műág izgatta, hanem művészi eszmék jelképezése és a monumentális festészet kompozíciós törvényei.

A második nagy teremben kezdődik már a verseny, az élő művészek küzdelme a háborúutáni viszonyainkhoz képest igen magas díjakért. Itt már nehezebb volt az egyhanguság veszedelmét kikerülni. Egy egész sor ábrázolási schema magától adódik, mint például a fekvő meztelen női test tisztán vegetatív lényegében Glatternél, Jávornál, Udvarynál, Hubernél, Kallósnál vagy a dolgozó atletikus férfitest Kunwald Cézárnál. Más esetekben a motívumok erotikai-mythologiai indokolásokra szorulnak, mint Kernstock Károlynál, vagy racionális

magyarázatokra, mint Stróbenitz Frigyesnél (modellek). Hogy mennyire hathatósak lehetnek magukban véve lényegtelen témák, bizonyítja Kövesdy Géza három képe; a Béka, Fürdés a Balatonban és Gyerekek lovakkal a Balatonban. Kunfy Lajos a simulékonyan fekvő női test helyett egy mereven kiegyenesedett pózt ad, melyet az alacsony formátum még kifejezőbbé tesz. Basch Andor az ó-egyiptomi guggoló motívum értelmében modelljének fiatal női testét szigorúan határolt tömbben próbálja visszaadni. Tardos-Krenner Viktor „Megzavart fürdő” című nagy vásznának alakjai nagyon hatásosak kompozícióban és színadásban, de kicsit merevek a formában. Sokkal meggyőzőbb a mozgás Éder Gyula adalékaiban. Kunwald Cézárnál (női akt almával) az egyszerű frontális álló motívum síkszerű-dekoratív szényeghatássá alakul.

A harmadik nagy teremben a mai magyar művészet vezéregyéniségeinek előkelő együttese tárul elénk. Közülök elsősorban Csók István, tudásának magaslatán tanuskodik a magyar faj elpusztíthatatlan művészi őseje mellett. Alakjai, melyeknek aktszerűsége csak mellékes esetlegesség számba megy. immanens törvények szerint fejlődnek ki barna, kék vagy zöld hátterekből; egyetlen közülük környezetükhöz, themájukhoz, a nézőkhöz, csak a festői hatás. A legnagyobb hatást még mindig a „Thamar” váltja ki, amely mellé egy nagyon érdekes kis vázlatot is kiállítottak. E kép- és színalkotás kromatikus szenzibilitása egy felejtethetetlen optikai élmény ünnepi emlékéit hagyja hátra. A tónusban rikítóbban, élesebben formulázva, és ezért célzatosabban hatnak Vaszary János színlátomásai, kinek azonban oly hamvasra letompított nagy, dekoratív munkák is sikerülnek, mint a „Fürdés után” című temperakép. Iványi-Grünwald számára az ábrázolási témák, József és Potiphárné, Merengés, de az egyes aktok is (Fürdő, női aktok) csak komoly keresést jelentenek a művészi kompozíció elméleti törvényei után, mellyel azonban az nála tökéletes formakezeléssel társul. Ezt a sorozatot kiegészítik br. Hatvany Ferenc sokoldalú, kultivált egyénisége, Hermann Lipót, az olasz Mancini-re emlékeztető villámló mesealkotásai, Mattyasovszky Zsolnay László metsző színhatásai, Ferenczy Károly egységes meleg tónusra hangolt munkái, Kernstock Károly képzeti impresszionizmusa, Rippl-Rónai súlyos pasztell-dekorációi, Gulácsy Lajos látnoki tébolya, stb.

Külön terem jutott a formabomlasztó radikálizmus képviselőinek; a tegnap művészete ez, mely máma már izetlenül, sőt reakcionáriusan hat. Csak tényeket akartunk ezzel megállapítani és nem az öntudat alatti erők létjogosultságát és új formák keresésének szükségességét tagadni. Csakhogy soha sem volt nehezebb, a polyvát széjelválasztani a búzától, vagyis eldönteni, hogy mi a született és mi a csinált, mi az érték és mi a bluff, mi őszinte törekvés és mi a csalárd színfalhasogatás. Ehhez még hozzájárul, hogy az emberi test gyönyörű termete épp tökéletes részarányosságával és az örökévalóságra megállapodott formáival az experimentálást és a logikai, vagy optikai kétértelműséget egyáltalában nem tűri. Intenzív hatást váltanak ki Emőd Aurél „modelljei”, sajtóságos, de nem összhangtalan szín-

együttesük révén hatnak Forró Lajos és Patkó Károly. Konzervatív formakezelés és ultraradikális színválasztás között ravasz megalkuvást nyújt Korb Erzsébet, kinek műveit (Kinyilatkoztatás, Május, Amphora, Az ígéret földje, Áhitat) egy bizonyos fajta külső szimbolizmus fátyolozza be. Ami ezen az úton pozitív értékekből elérhető, azt Rippl-Rónainál látjuk; itt, a „Térdelő nő“-ben egy művészien latolgatott mozaikhatás domborodik ki, mint ezen esztétikai célkitűzés végső következménye. Az összes képviselt irányokat és a művésznevek felsorolását mellőznünk kell, de azért éppen a művészegyeniségek szinte áttekinthetetlen tömegében látjuk az új magyar művészet gazdagságának és a lüktető továbbfejlődésnek tanujelét. A kiállítás grafikai osztálya most már a szűkebb értelemben vett akttanulmányokat, a művészeti pedagógia a-b-c-jét hozza. A régebbi művészekről tanuskodó lapok (Brocky Károly, Madarász Viktor, Benczur Gyula, Liezenmayer Sándor, Zichy Mihály, Hegedüs László, Lotz Károly, Székely Bertalan, Vaszary János, Szinney-Merse Pál, Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, stb.) nagyobbrészt a Szépművészeti Múzeum készleteiből valók. Kevésbé kiadósan van képviselve a modern grafika, részben azért, mert az ily tanulmánylapok száma amúgy is légió, a szelekció pedig valóságos sisyphus-munka, másrészt pedig a kitűzött díjak is csak aktképekre és aktszobrokra vonatkoznak.

A Stróbl mester által rendezett plasztikai kiállítás jóval nyugodtabb és egységesebb képet nyújt, hiszen a ruhátlan emberi test ábrázolása már ösidőktől fogva e fenkölt művészet céljának központjában állott annyira, hogy a fent használt aktszobor kifejezés szinte pleonazmusként hangzik. Az e csoportot domináló mester — már munkáinak nagy száma révén is — ezuttal Szentgyörgyi István; melléje sorakoznak egyenranguan Kisfaludy-Stróbl Zsigmond, Bory Jenő, Sidló Ferenc, Lux Elek, Pásztor János. Ez az osztály különben nemcsak felfogásban, hanem minőség tekintetében is oly egységes, hogy az egyes munkák külön kiemelése és értékelése csak fárasztó volna. Nagyon öröndetes jelenség, hogy a háború utáni tengődésben mértéken felül meghonosodott gipsz már egy kicsit kiszorult a márvány, a bronz és más nemesebb anyagok mellett.

Megjegyezzük még, hogy a kiállítás az első volt, mely a főváros. a műcsarnok új gazdájának égiszé alatt történt. Azt az öröndetes tényt, hogy ezuttal az élő magyar művészet valamennyi árnyalata képviselve volt, biztató jelnek tekintjük, hogy a különböző művészegyesületek közt támadt kelletlen súrlódások, melyeknek gyújtópontjában éppen a Műcsarnok állott, most már véglegesen elmúltak.

A *Kéve-művészegyesület* kiállítása a *Nemzeti Szalon*-ban élénk bizonyítéka annak, hogy a szalon Csánky Dénes kollektív-kiállításával elért minőség mellett továbbra is hűségesen kitart. Ezen előkelő társaság tulajdonképpen mértéke ez alkalommal Benkhard Ágoston, ki husznál több tájképet állított ki, anélkül, hogy magát ismételné vagy kimondottan sajátos ízlése mellett is, egyhangúan hatna. Alkalmasint azért, mert munkáiban a zöld szín egyeduralma már véglegesen megtört. Még ott is, ahol a zöld még dominál, mint az állam által megvásárolt „Közlegő

vihar"-nál, a felhős háttér bársonyos ezüsttónusának hatása alatt, saját-
ságosan módosul. Ezzel szemben egy sikerült becsületmentés jut osztály-
részül a két művész-nemzedék palettáiról kitagadott szürke és barna
színek. E tekintetben nyomatékosan rá kell mutatnunk a „Nyári
verőfény“, „Nyárutó“ és „Halódó természet“ című képre. Néha-néha
még diadalmasan előre tör a zöld is a fürdő nőket ábrázoló nagy vász-
non, míg a „Hazarérő rökavadászok“ és a „Zugó mögött“ oly szín-
symphoniákká dagadnak, melyekhez hasonlót már régen nem láttunk.
Ezzel még oly hűvösen tompított, ezüsttónusú optikai élmények is lehet-
ségesek, mint a „Csendes este“, a mesteri „Őszi eső“ és „Lement a nap“
című vásznak. A természeti tünemények képszerúsége iránti érzéke fő-
leg ott érvényesül, ahol csak egy fa, vagy gyár csoport volt a fest-
mény előképe.

Ha *Bánati Sverák* József és *Barzó* Endre a fű- és levélzöld, a táj-
képábrázolás e régi gyönyörűségének ábrázolásánál, már erősebb akkor-
dokat zenének, természetesen csak Istenadta művészi jogukkal élnek.
Képeik azonban (Tájkép, Gémeskút, Falu vége, Tanya) tónusukban pár
árnyalattal élesebben hatnak, mint *Benkhard* teljesítményei. Vékonyab-
ban és higgadtabban rezeg ez a hang *Károlyi* Lajos leheletszerű tavaszi
tájainál. Kevésbé kontemplatív hatásuak *Haranghy* Jenő olajfestmő-
nyei, ki még valahogyan az impresszionisztikus formakezelésben van
benne, azon belül ellenben oly bravuros dolgokat alkot, mint a „Ponnyk“
és az igazán nagyértékű „Huzó lovak.“ A nagyterem kabinetdarabjai
azonban *Friml* Géza „Uzsonnája“ és „Kukoricatörés“-e, melyekben a
figurális kompozíció a tájképfóliával együtt monumentális esendőletben
folyik egybe, a fölényesen matt szín pedig a tartalmi ábrázolástól füg-
getlen, öncélú életet nyer. Majdnem egy egész termet foglalnak le *Szab-
lyáné Lohwag* Ernesztin aquarelljei, arcképminiaturái és rajzai, melyek-
nél a hajszálfinom eszetvonás, a kivitel soliditása, de az emberfelfogás-
ban rejlő szemlélődés is a biedermeier-mesterek portrételjesítményeire
emlékeztet. Ez alapjában véve egy visszatekintő művészet; ezt azonban
nem lehet szemrehányásképpen mondani, mert az abszolút tudás, mely
itt nyilvánkozik, mindig értékes, sőt — mi több — mindig modern.

A grafikai kiállításra szélesen ráfekszik *Haranghy* Jenő minden
mászt elhomályosító árnyéka. Zavarban vagyunk, ha most a gazdag 42
darabot felölelő kollekciónál, valamit ki kell emelnünk. Különcsen ér-
vényre jut a mester átfogó alkotó fantáziája, a rézkarcolás őseroje. A
látomások sokasága e műág nagymesterei mellé állítja művészünket; itt
a nagy németalföldiek művészi vérrokonaként mutatkozik. Sőt a „Ma-
donna del mare“ című színes tollrajzban, a „Mise az angol kisasszonyok
templomában“ és a „Szent este“ című rézkarcokban, de mindenekelőtt a
„Pásztorok imádása“-ban a bensőség oly magaslatára hág, mely nemesak
a témák választásában, a lelki kifejezésben, a kompozíció értékében, ha-
nem úgyiszlván a karcoló tű vezetésében már vallásosan hat. Nagyra-
becsült Dante-arcképe a mestert megint más oldalról mutatja. Ez nem a
Giotto által alkotott típus, vagy a népszerű mellkép érces szerkezetű,
megközelíthetetlen, isteni physiognomiája, hanem egy robusztusabb, szen-

vedélyektől átörvénylett és — Spengler értelmében — fanatikus ember áll előttünk. Haranghy tehetségének széles skálájára mutatnak számos állatrajzai is: jegesmedvék, oroszlánok, tigrisek, bölények, farkasok, bulldogok, lovak, kakasok, stb., melyekben nemcsak meglepő zoológiai tudás nyilvánul, hanem bámulatos találóképeség is a helyzetek és mozgások villámgyors felfogásában. Az összkép teljességének kedvéért még csak futólagosan mutatunk rá a tájkép motívumaira és interieur-ábrázolásaira. A kiállított graphika-állományából még megemlíjtük *Lénárd Róbert* bájos wachau-redutáit (Dürnstein). *Conrad Gyulának* pedig, a Pécsre vonatkozó lapokon kívül, különösen feltűnnek hatásos, színes rajzai.

E kiállításban megint értékes bizonyítékot kaptunk a Kéve-társulat komoly akarásáról és magas niveaujáról. A technikai tudást és az optikai lehetőségekkel való világos számítást nem lehet egyszerűen konzervativizmusnak bélyegezni, mert hiszen ebbe a keretbe az említetteken kívül *Goebel-Paizs Jenő* vizionárius képalkotása, továbbá *Korda Vince*, *Mihály Rudolf*, *Muhits Sándor* és *Rozgonyi László* is szépen beleilleszkednek. Egy tizenkét olajfestményből álló, gazdag változású és biztos szerkezetű kollektio azt a nagy veszteséget sejteti, mely *Remsey Zoltán* halálával nemcsak a Kéve-társaságot, hanem az egész magyar művészi életet érte.

Horváth Henrik.

Kiskunhalas. Egy év. — Szilágyi Béla, Ócsény. Második fél év. — Szépe Antal, Szentés. 100.000 K. — Dr. Szelényi Aladár, Budapest. Egy év. — Szőczy Árpád, Budapest. Második fél év. — Szép Istvánné, Rákosliget. Második fél év. — Dr. Tunyogi Szücs Géza, Debreczen. Egy év. — Sztroókay Dániel, Zalaegerszeg. Egy év. — Vitéz Foókos Gyula huszárezredes, Nyiregyháza. Második fél év. — Dr. Tóth Lajos államtitkár, Budapest. Egy év. — Temesi Mihályné, Szeged. Második fél év. — Tirmann Konrádné, Kiskunhalas. Egy év. — Gáti Tóth Erzsébet, Hajduszoboszló. Második fél év. — Tomor Lajos főigazg., Rákoscaba. Első fél év. — Tapronyi Sándor, Aszár. Második fél év. — Tassy Ferenc, Debreczen. Egy év. — Dr. Vitányi Miklós, Szerencs. Egy év. — Dr. Vásárhelyi László szab. bíró, Budapest. Második fél év. — Vöröss Sándor, Kunszentmiklós. Egy év. — Vajda László, Debreczen. Egy év. — Dr. Verzár Frigyes, Debreczen. Egy év. — Dr. Vársáry István, Debreczen. Egy év. — Dr. Winkler Jenő, Debreczen. Egy év. — Dr. Weiss Tivadar, Szeged. Egy év. — Ref. egyház, Vaja. Egy év. — Zámory Sándor, Debreczen. Egy év.

JELEN SZÁMUNKBAN ISMERTETETT KÖNYVEK.

	Korona
<i>Fimáczy Ernő</i> : Világnézet és nevelés. (Filozofiai könyvtár 8. sz.)	Ára 31.500
<i>Imre Sándor</i> : A családi nevelés főkérdései. (Szülők Könyvtára 1—3. sz. A „Studium kiadása)	” 52.500
<i>Dr. Réz Mihály</i> : A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. (A miskolci evang. jogakad. tud. értekezések tára 24. sz.)	” —
<i>Jivanji Jamshedji Modi</i> : A Zend-Aveszta vallási rendszere. (Aveszta-könyvtár)	” 25.000
<i>Divald Kornél</i> : Felvidéki séták. (Szent István Társulat kiadása)	” 70.000
<i>Dr. Lukinich Imre</i> : A szatmári béke története és okirattára (Magyar Tört. Társulat kiad.)	” 210.000
<i>Dr. Gulyás Pál</i> : Magyar Életrajzi Lexikon. (Lantos rt. kiadása) füzetenként	” 56.000
<i>Raoul Francé</i> : A föld élete. (Pantheon rt. kiadása)	” 84.000
<i>Oláh Gábor</i> : A táltos fiú. Regény. (Méliusz kiad.)	” 56.000
” ” Patkánybűvölő. Új versek. (Athenaeum kiad.)	” 35.000
<i>Bárd Miklós</i> : Ujabb költeményei. (Csáthy rt. kiadása)	” 105.000
<i>Benedek Elek</i> : Erdélyi elbeszélők. (Athenaeum kiad.)	” 56.000
<i>Makkai Sándor</i> : Megszólalnak a kövek. Elbeszélések. Kolozsvár (A „Studium“ biz.)	” 35.000
<i>Földi Mihály</i> : Valakit szeretni kell. Novellák.	” 56.000
<i>Selma Lagerlöf</i> : Két Krisztus-legenda (Berlin—Voggenreiter kiad., a „Studium“ biz.)	” 21.000

Megrendelhetők főbizományosunknál a **STUDIUM** könyvkereskedelmi és könyvkiadó rt.-nál, Budapest, IV., Múzeum-körút 21. — Telefon József 153—28. A rendelés gyorsabb eszközése érdekében tessék folyóiratunkra hivatkozni.

~~~~~
 Olvasóink közül azoknak, akik naptárszükségletüket még nem szerezték be, figyelmébe ajánljuk a következő naptárakat
 Protestáns árvaházi naptár. Szerkeszti: Lampért Géza. Ára 20.000 K.
 Magyar Keresztyének Naptára. Szerkeszti: Tildy Zoltán. ” 18.000 ”
 Luther-Naptár. Szerkeszti: Hetvényi Lajos. ” 24.000 ”

Megrendelhető: BETHLEN-KÖNYVKERESKEDÉS, Budapest, IX., Kálvin-tér 8. szám.

A magyar irodalmi lexikon

---

feldolgozza az egész magyar irodalmat máig.
Előfizetési ára január hó 15-ig 360.000 ko-
rona. (Részletekben is.) Prospektust küld a

„STUDIUM“ R.-T., MÚZEUM-KÖRÚT 21. SZÁM.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA
FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára)
kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az
expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénz-
tárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak
(ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok bekül-
dése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 arany-
korona, előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 aranykorona.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Szelényi Ödön*: A modern okkultista törekvésekről. 65.
Rác Lajos: A kálvinizmus, mint a modern szabadságok forrása. 70.
Komáromi János: Bucsúztató. 77.
Lampérth Géza: Fáradt hajós éneke. (Vers.) 82.
KRÓNKA: Gyulai Pál. *Ravasz László*. 84. — A. S. C. Wallis. *Lampérth Géza*. 86. — Literatura. (i.) 89.
KRITIKAI SZEMLE: Ravasz László: Hazafelé... *Ritók Emma*. 90. — Bühler Sarolta: Az ifjúkor lelki élete. *Karácsony Sándor*. 91. — Uray Sándor: Lelkeszi szolgálati napló. *Szabó Zsigmond*. 92. — Mitrovics Gyula: Arany esztétikai nézetei. *Zsigmond Ferenc*. 93. — Dávid Antal: Babel és Assur. *Varga Zsigmond*. 95. — Szinnyi Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. *Baros Gyula*. 96. — Hekler Antal: Michelangelo. *Oroszlán Zoltán*. 97. — Jacques Bainville: Franciaország története. *Török Pál*. 100. — Reiszig Ede: A Szent János-lovagrend Magyarországon. *Gárdonyi Albert*. 102. — Szovjet-Oroszország. *Dr. Gesztelyi Nagy László*. 103. — Dr. Borbély István: A magyar irodalom története. *Gulyás Sándor*. 108. — Dr. Gál János: Jókai élete és írói jelleme. *Gulyás Sándor*. 110. — Günther Ágnes: A szent meg a rajongója. *Dr. Nyireő István*. 111. — Kozma Andor: Honfoglalás. *Kékyl Lajos*. 112. — Komáromi János: Pataki diákok. *Oláh György*. 115. — Peterdi Andor: Éneklő zarándok. *Szegedi István*. 117. — Kisebb értekezések. *Szönyi Sándor*. 118. — Két magyar darab. (Szinházi szemle.) *Vajthó László*. 120. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 123. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 125. — Hegedüs István (necrolog.) *Moravcsik Gyula*. 127.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Szilágyi Dezső hátrahagyott versei most hagyták el a sajtót. Az egyszerűségében megnyerő kiállítású kötet magában foglalja a korán elhunyt poéta költészetének egész termését. A kötet címe: **HAZAMENTEM**, terjedelme 192 oldal, a Protestáns Szemle kiadóhivatalában (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) rendelhető meg. Ára 50.000 korona. Postai küldésnél a portó árát (3000 kor.) is kérjük mellékelni.

JELEEN SZÁMUNKBAN ISMERTETETT KÖNYVEK.

	Korona
<i>Uray Sándor</i> : Lelkészi szolgálati napló. Méliusz-könyvkereskedés.	Ára 50.000
<i>Mitrovics Gyula</i> : Arany esztétikai nézetei. Tisza István Tudom. Társaság. Csáthy Ferencz r.-t.	" 25.000
<i>Dávid Antal</i> : Babel és Assur. Szent István Társulat	" 42.000
<i>Szinyei Ferenc</i> : Novella- és regény-irodalmunk a szabadságharcig. Magyar Tud. Akadémia	" 187.500
<i>Dr. Borbély István</i> : A magyar irodalom története. I. k. Kolozsvár	" 112.000
<i>Hekler Antal</i> : Michelangelo. Franklin Társulat. Bp. é. n. (1925.) 80.	" 225.000
<i>Reiszig Ede</i> : A Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész. Bpest, 1925. May János ny. r.-t.	" 200.000
<i>Günther Ágnes</i> : A szent meg a rajongója. Fordította: Z. Tábory Piroska. I—II. k. 1925.	" 175.000
<i>Jacques Bainville</i> : Franciaország története. Ford.: dr. Révay József. Bpest, Athenaeum	" 112.500
<i>Bühler Sarolta</i> : Az ifjúkor lelki élete. Várkonyi Hildebrand fordította a II. kiad. nyomán. Ember és Természet. 9 k. Franklin Társulat. 1925.	" 68.750
<i>Kapi Béla</i> : Új Élet. Bpest. 1924. Luther Társaság	" 6.000
<i>Eöttevényi Olivér</i> : Emlékezés Nagy Ernő fölött. Bpest. 1925. (Szerző kiadása)	" —.—
<i>Jókai emlékfűzet</i> . Pápa város Tanácsa kiadása. 1925.	" —.—
<i>Eöttevényi Olivér</i> : Nemzetiségi törvényünk és a kisebbségi szerződések. Pécs. 1925.	" —.—
<i>Csekey István</i> : „L'organisation d'Instituts Scéntifiques. A L'E-tranger“ Bpest. 1925.	" —.—
<i>Komáromi János</i> : Pataki diákok. Stádium kiadása	" 125.000
<i>Peterdi Andor</i> : Éneklő zarándok. Új versek. Bp. 1925.	" —.—
<i>Ch. Sarolea</i> : Szovjet-Oroszország. Stádium rt. kiad. 1925.	" 45.000
<i>Ravasz László</i> : Hazafelé... elmélkedések és imádságok. Bethlen Gábor irod. és ny. rt.	" 62.500
<i>Kozma Andor</i> : Honfoglalás, Pantheon kiadás	" 98.000

Megrendelhetők főbizományosunknál a **STUDIUM** könyvkereskedelmi és könyvkiadó rt.-nál, Budapest, IV., Múzeum-körút 21. — Telefon József 153—28. A rendelés gyorsabb eszközlése érdekében tessék folyóiratunkra hivatkozni.

Kérjük a „Protestáns Szemle“ barátait, hogy a tagsági díjat, **170 ezer koronát**, (illetőleg 85 ezer koronát), minél előbb méltóztassanak számunkra beküldeni. Csak úgy tudjuk folyóiratunkat pontosan minden hónap elsején kézbe adni, ha Tagtársaink pontos fizetéseikkel segítségünkre jönnek. A Magy. Prot. Irodalmi Társaság régi alapítványai semmivé váltak, új alapítók pedig nincsenek. A „Protestáns Szemlé“ a Társaság tagjai tartják főnn. Legyünk rajta, hogy a tagok száma szaporodjék.

A modern okkultista törekvésekről.

A szellem világában minden hatás ellenhatást vált ki. Egy a delelőpontján túlhaladt és így egyoldaluvá lett szellemi áramlat szükségkép az ellentétet kelti fel maga ellen visszahatásul. Egy ilyen fordulatnak vagyunk tanui napjainkban is. A mult század legvégén és a jelen század elején elhatalmasodott *racionalizmus* (intellektualizmus) ellen is kezdetben észrevétlenül, majd mindig határozottabban, tudatosabban, erélyesebben száll síkra az ellentéte: az *irracionalizmus*. A racionalizmus (mely társadalmi és politikai téren, mint *radikalizmus*, a történeti hagyomány számba nem vevése miatt legközelebb óriási károkat okozott nemzetünknek) általában a természeti és történeti világot felette egyszerűnek, áttekinthetőnek, kiszámíthatónak és lezárhatónak tartja és erősen hiszi, hogy az egész vonalon biztos törvények állíthatók fel; ezzel szemben az irracionalista irány hívei nem győzik eléggé hangoztatni, hogy az élet tömérdek rejtéllyel van tele és hogy mélyebb vizsgálódásnál egyformaság és folytonosság helyett kápráztató sokféleséget és rejtelmes változásokat találunk. Az ész, mondja az irracionalizmus, nem a legfőbb lelki működés és a megismerésben is csak másodrendű, mert csak a lényeg hüvelyét bírja megismerni, ellenben fő, az ú. n. intuición, a valóság közvetlen megélése, amolyan művészi szemlélet és beleérzés. A racionalizmus továbbá a maga kutatásait a jelenvaló földi világra irányítja és ennyiben *naturalizmusnak* nevezhető, tehát csak egyféle világot ismer el és nem igen feszegeti a túlvilág kapuit, vele ellentétben az irracionalizmus, mint szupranaturalizmus, a látható, érzékelhető világon túl tökéletesebb, szellemi világot sejt és az erre vonatkozó problémákat jogos vágyaknak és törekvéseknek tartja. Végül a racionalizmus maga után vonja a *relativizmust* is, mely nem ismer el változatlan alapokat és értékeket, hanem csak oly jelenségeket és értékeket, melyeket a folytonos haladás túlszárnyal, úgy, hogy minden változónak, mulandónak tetszik. Az irracionalizmus e tekintetben mint objektivizmus száll vele szembe és keres, követel valami szilárd alapot, hol a rohanó változások közepette megpihenhetünk, követel egy fix pontot, mulhatatlan realitásokat, egyszóval: örökkévalóságot. Így erősen megnövekedett az Isten és a másvilág után való epedés, melyet a világháború eseményei, millió és millió emberélet pusztulásával jelentősen fokozott. E sóvárgás pedig egyfelől a

vallásosság, egyháziasság élnküléséhez vezetett, de másfelől az érzékfölötti világ nyitját és ezzel kapcsolatban az emberi lélek rejtelmeit fűrkésző u. n. okkultista irányokat is sohasem észlelt mértékben erősítette, úgy, hogy ez a napjainkat annyira jellemző tünet, melynek jelszava, hogyan lehet a felsőbb világok megismeréséhez eljutni, egyben kóros tünetnek is tekinthető. Egy magában jogosult törekvés tehát határozottan beteges kilengéseket vont maga után, úgy, hogy felette szükséges, hogy itt a tudomány közbelépjen és a bűzát a konkolytól elválassza. Első tekintetre a mai irracionálisizmus emez elágazása, az u. n. *okkultizmus*, igen tarka képet tár a szemlélő elé. Általában értjük rajta azokat a kutatásokat, melyek az előttünk ismert természeti és lelki erők segítségével megfejthetetleneknek látszó pszichikai és fizikai tüneményekkel, kivált a médiumizmus jelenségeivel és az ember halál utáni létével foglalkoznak. Legalább négyféle irány tartozik ide.

Az első a *spiritizmus*, melyet olykor spiritualizmusnak is neveznek, de helytelenül, mert az utóbbi szigoruan véve a szellemi valóság, a lélek külön létének az elmélete, míg a spiritizmus lényegileg a holtak szellemeivel („spirits“), az u. n. médiumok útján való közlekedés lehetőségének a hite. Tulajdonkép a spiritizmus nem is annyira elmélet, bár van kidolgozott szellemtana, mint inkább gyakorlat, amennyiben hívei összejöveteleik alkalmával („séance“) a szellemeket rábírák arra, hogy az ember érzéki észrevevése számára hozzáférhető legyenek, illetőleg a médiumok útján megszólaljanak. A spiritizmusnak, melynek hívei a világháború óta tetemesen megszorodtak és erős propagandát űznek, sokat ártott azonban, hogy számos híres médium szemfényvesztőnek, más meg idegbeteg egyének bizonyult. A médiumok u. n. trance állapotáról kiderült, hogy az többnyire hipnotikus alvás, mely a médium autoszugesztíója útján áll elő és olykor — a tudat alatti régió megnyíltával — igen érdekes lelki jelenségeket hoz napfényre. A fizikai mutatóványok ellenben (levitáció, telekinézis, apport, teleplasztikus nyulványok, stb.) igen kétséges dolgok. És általában a spiritizmusnak nem sikerült elfogadhatóvá tennie azt az alaptételét, hogy jelenségei csakis túlvilági szellemek közreműködésével magyarázhatók. A kereső lelkeket ma leginkább az hajtja karjaiba, hogy benne kézzelfogható bizonyítékát látják a szellemvilágnak és az emberi halhatatlanságnak.

Az okkultizmus második iránya a *teozófia* és az ebből kivált antropozófia, mely a másvilágra és egymásután következő létekre vonatkozó tetszetős, sokszor vakmerő tanaival még több hívőt vonz. A teozófiának és antropozófiának a technikai spiritizmusához és médiumizmusához nincsen köze, de igenis az elméletihez, csakhogy nála teljesebb világnézetet igyekszik adni. Kivált az antropozófus arra törekszik, hogy magasabb szellemi képességhez jusson, tehát maga lácson — médiumok nélkül.

A teozófia végcélul az emberek testvériesülését tűzi ki az összes vallási és bölcsészeti rendszerek egyesítése és az ember meg

az Isten igazi lényegének megismerése alapján. Isten és a világ egyazon létező. A világ pedig hét alapanyagból vagy síkból áll, hasonlóképp az ember is. Mihelyt az utolsó ember szelleme is megérett, a világegyetem is elérte a legmagasabb síkot, a materia teljesen szellemivé vált és bekövetkezik a világszellem, vagyis Isten nyugalmi állapota, melybe az ember is beleolvad.

A teozófiából kiszakadt antropozófia megalapítója, *Steiner Rudolf* (megh. 1925) főtörekvése volt, hogy az embert a magasabb világgal közvetlen összeköttetésbe hozza. Steiner azzal dicsekedett, hogy az u. n. „ihletve látással“ vagy szellemszeggel rendelkezik, mely feltárta előtte a világegyetem, a föld és az emberiség fejlődését. Tanítványait is képesekké akarta tenni erre a magaslátásra, amit az u. n. indus jogapraxis követésével, vagyis a test és lélek fokozatos fegyelmzésének a művészetével próbált elérni. Egyéb-ként tanai sok egyezést mutatnak a teozófiával, itt is nagy szerepe van a reinkarnáció (ujratestesülés) és karma (oksági törvény) indus eredetű tanának, amint általában mind a teozófia, mind az antropozófia megkísérti a keresztyénség összeolvasztását a keleti, főleg indus vallásformákkal, ami azonban nem mehet végbe anélkül, hogy félre ne magyaráznák, bár jóhiszeműleg, Jézus személyiségét és az evangéliumnak igazi értelmét.

A két rokonirány legnagyobb hibája: *kritikátlansága*. Mindenféle forrásból szedi össze tanait és ezt az eklekticizmusát új sítetként próbálja közönsége elé tálalni. Az ember istenülése vagy isteni lénnyé való emelkedése pl. a brahmanizmusból van merítve, de előfordul helyenként a keresztyén misztikában is, az ujratestesülés és karma tanát a buddhizmusból vagy brahmanizmusból vette, az ember hét, illetve kilenc régiójának az alap gondolatát a középkori zsidó vallásbölcészettől vehette, az olykor előkerülő vallásos mélység, önzetlenség és szeretet hangoztatását a keresztyénségtől, a szellemi tényező erőteljes kiemelését pedig a modern idealista filozófiából. Csakhogy ezek a különféle helyről összehordott elemek éppen nem alkotnak egységet, e mellett a hitet és tudást az ismeretkritikai szempont teljes félbehagyása miatt úgy összezavarja, hogy sem tudományt, sem vallást nem nyújthat. Hasonlóképp Steiner látásainak az eredményei is homlokegyenest ellenkeznek a mai tudományok (lélektan, embertan, földtan, stb.) álláspontjával. A teo- és antropozófiával félreismerhetetlen rokonságot mutat az elvont tartalmánál fogva kisebb hatást gyakorló *ujjgnoszticizmus*, melynek az 1916-ban elhalt európai híru filozofus, Schmitt Jenő volt a megalapítója. Eleinte szenzualista irányban haladt, de később elvetvén a természettudományi módszert, helyébe a belső szemléletet, vagyis intuíciót tette, melynek azonban ő sem adja ismeret-kritikailag kielégítő magyarázatát. Az ő intuíciója az emberben keresi az élet forrását, vagyis magát az istenséget és e tanával feltűnően emlékeztet az ind upanisádok atmán-brahmán spekulációjára (magában az ember belsejében található fel a világ lényegének a megfejtése), míg egyéb tekintetben az ő-keresztyénség

korabeli gnóvizst juttatja eszünkbe. Ha a teozofia hét, az antropozófiá kilenc, úgy a neognosticizmus már tizenkét síkot vesz föl. Ezek az életfokok vagy dimenziók pedig együtt és egyidőben vannak meg az emberben, úgy hogy az ember tulajdonkép végtelen ellentétek egysége, kinek, hogy fejlődése csúcspontját elérje, több életet kell élnie a földön. Schmitt ezt a tanítását „religió“-nak szereti nevezni, mert fölkelti az istentudatot az emberben, más szóval végtelen öntudata folytán istenalak az ember.

Az eddig bemutatott három irány bizonyos közös jellemvonásokat tüntet föl. Mindegyik szembe helyezkedik egyfelől a materializmussal, másfelől a tételes vallásokkal, melyeknél többet akar nyújtani. Mindegyik túlozza az ember méltóságának a tudatát és az ember istenné válásának a lehetőségét hirdeti. Egyik sem tartja az Istent személyiségnek, hanem a világegyetemmel azonosítván őt, nyílt vagy burkolt panteizmust hirdet. Mindegyik elfogad okkult erőket, továbbá az embernek és világnak (földnek) a mai tudományos felfogással szöges ellentétben álló strukturát tulajdonít és sajátos megismerő módszerrel dicsekszik. Végül mindegyik irány megvan arról győződve, hogy végérvényesen megfejtette a világ és az ember rejtélyét, ezzel eleget tesz az emberi ész és szív összes óhajainak és így betetőzője a vallásnak is, csak hogy a hitet biztos tudással véli pótolni. Sajnos, hogy a komoly tudomány a jelzett három irány eme fellengző optimizmusában nem osztozhatik, mert kénytelen megállapítani, hogy a mindenség felfogásánál és magyarázatánál mindegyik fittyet hány az ismeretkritika és logika követelményeinek. Nem tesznek különbséget tény és feltevés, élmény és reflexió, exakt tudomány és metafizika közt. Nem törekednek arra, hogy induktív úton a tapasztalat tényeire felépített óvatos következtetésekkel, hipotézisekkel hatoljanak be az érzékfölötti világba, hanem rendszerint saját énjök benyomásait, látásait, inspirációit, szabadjára eresztett képzeletök alkotásait találják fel biztos tudás gyanánt anélkül, hogy utána vizsgálták volna eredményeiket a kritikai gondolkodás eszközeivel.

A művelt keresztyénnek éppen ezért nincs mit keresnie ebben a táborban és ha mégis oda téved, úgy hisszük, hogy előbb-utóbb csalódottan fogja odahagyni. Két tekintetben azonban mégis adhat indítást e három irány a keresztyén gondolkodóknak. Az egyik, hogy az embernek a kozmoszhoz való viszonyát újból igyekezzenek a maguk eszközeivel megvilágítani, a másik, hogy az embernek halál utáni létét is újabb vizsgálódás tárgyává tegyék, mert az evangélium tulajdonkép a halál és feltámadás és ezzel kapcsolatos utolsó ítélet közt bizonyos hézagot hágy, melyet az evangélium útmutatása szerint a mai tudomány (metafizikai lélektan) felhasználásával lehetne bizonyos fokig áthidalni, illetőleg kitölteni. E két kérdés új megvilágítását követeli a mai nemzedék erős metafizikai éhsége is. A filozofiára és teológiára azonfelül az a feladat is vár, hogy az irracionálisnak gondos ismeretelméletét alkossa meg, az intuitív megismerés lehetőségét végleg tisztázza, a vallásos érték

önállóságát a többi értékkel szemben kimutassa és helyreigazítsa azt a tévedést, mely a vallást pusztán tudásra akarja felépíteni.

És e tekintetben segítségére lehet a mai okkultizmus legujabb és legkomolyabb hajtása, az u. n. *tudományos okkultizmus*, mely az eddig ismeretlen jelenségeket ismert tényekre és törvényekre igyekszik visszavezetni és eljárásában szigorúan a tudományos kutatás törvényeihez alkalmazkodik. Mivel pedig a tudás „titkos erőket“ nem fogad el, hisz épp ezeket akarja leleplezni, másfelől pedig nem törekszik eredményeinek titokban tartására, tehát amolyan csak beavatottaknak való „esoterikus“ tanrendszerre, a fentebbi elnevezés tulajdonkép helytelen és azért helyette parapszichologia, metapszichika vagy magiologiáról szokás beszélni. Ez a tudomány szigorú kritikai vizsgálat alá veti a mediumizmust és a vele kapcsolatos jelenségeket, aminők a clairvoyance, telepatia és igyekszik azokat az eddig megvizsgált ösztörténés okozati összefüggésébe beállítani. A parapszichologia által kiderítendő biztos új eredmények nem lehetnének közömbösekké világnézetünk szempontjából sem. Egyelőre két ilyen eredményre akarjuk a figyelmet felhívni. Az egyik a „tudattalannak“ vagy „tudatalattinak“ újabb tüzetes megvizsgálása, mely a mediumizmus jelenségeire új fényt derített és a tudatalattinak néhány érdekes új elméletére adott alkalmat. A másik a telepatia (gondolatátvitel), tehát a lelkek beszéd, illetőleg az érzékszervek közreműködése nélkül való érintkezésének a lehetősége. Ennek teljes beigazolása igen fontos következményekkel járhat a szellemfilozófiára, hiszen ez esetben tényé válnék a léleknek az agyvelőtől független működése. Ilyen és ezekhez hasonló felfedezések és megállapítások kétségkívül új elemeket vinnének be mai világnézetünkbe.

Ezért hárul nagy feladat a parapszichológiára. Az ő szorgos, lépésről-lépésre haladó munkájától várható, hogy valamint egykoron az asztrologiából fokonként kiemelkedett az asztronómia, az alkimiából pedig a kémia tudománya, úgy hasonló módon a helyest és helytelent, tényt és képzelgést zavaros egyvelegben összehordó mai okkultizmusból ki fognak válni az értékes, maradandó becsű elemek és idővel világnézetünkben megfelelő helyet kapni. De addig a legnagyobb óvatosság, kritika, sőt skepsis tanácsos a cikkünkben röviden jellemzett okkultista törekvésekkel szemben.

Szelényi Ödön.

A kálvinizmus, mint a modern szabadságok forrása.

— Mutatvány „A történelmi matérializmus és a vallás” című, a M. Tud. Akadémia 1925 nov. 16-iki ülésén bemutatott dolgozatról. —

A kálvinizmus, tehát egy ideologikus tényező, nemcsak a gazdasági életre, a tőkegazdaság kialakulására gyakorolt erőteljes befolyást, hanem a politikai eszmék és intézmények kialakulásánál, sőt a népjellem átalakulásánál is jelentős szerepet játszott, — eleven cáfolatául a Marx-féle ökonomikus történelmi felfogásnak, amely azt tanítja, hogy a gazdasági viszonyok, a termelési eszközök adják az alapéptéményt s ezen emelkedik a föléptmény, első sorban a jogi és állami szervezet, amely a többi ideologikus eszmék fejlődését meghatározza.

A vallásos élet, vallásos felfogás már a középkor végétől fogva elhatározó befolyást gyakorol az ember jellemére. Míg a római katolikus egyház, hol az egyház nyújtja kegyelmi szereivel a hívőnek az üdvösséget, passzív polgárságra neveli híveit, addig a protestánsoknál — a waldensektől Kálvinig és tőle a quákerekig — az egyetemes papság elve uralkodik, ahol a papi hivatal csak a gyülekezet megbízása a munkamegosztás végett, nem pedig szentség; ahol minden hívő a Szentírás önálló tanulmányozására, üdvösségének önálló munkálására utasítván, önálló gondolkozásra, meggyőződésre tesz szert, a rája nehezedő felelősség súlya alatt megszokja, hogy csak a saját erejére támaszkodjék, uralkodó lesz nála az önelhatározás szelleme. Ehhez járul a kálvinistáknál elvileg a *predesztináció tana*, mely minden egyes hívőt, minden ereje végső megfeszítésére, annak cselekedetei által való kimutatására ösztönöz, hogy ő a kiválasztottak, az Isten dicsőségét szolgálók és gyarapítók közé tartozik, — egyházjogilag pedig a *gyülekezeti önkormányzat*, melynél fogva minden egyes gyülekezet egy-egy kis egyenjogú és önmagát kormányzó köztársaság számba ment, amely maga választja lelkészét és egyháztanácsa minden tagját, mely az egyházközség ügyeit vezeti és a lelkészt ellenőrzi. Egészen természetes, hogy a kálvinizmus tanítása nemcsak a gazdasági, hanem a politikai életben is erős aktivitást szült, az addigi féltékeny tartózkodás helyére a haladás vágyát, a vállalkozásokra való merészkedést helyezte — s egész természetszerűen irányította a református nemzetek figyelmét politikai téren is az alkotmányos és képviselői rend-

szerre: az *önkormányzatra* (self-governement), amelyet egyházi életökben megvalósítottak. Nem önként következett-e, hogy azok a különböző országbeli kálvinisták, akik egyházi téren az önkormányzatot gyakorolták, a politikai zsarnokoknak sem voltak hajlandók könnyen fejet hajtani s a vallásszabadság mellett a politikai szabadságot is követelték és kivívni törekedtek.

Az önkormányzatot nem Kálvin és a kálvinizmus találta ki. Már az ókorban, Görögország köztársaságai és Róma patriciusai ismerték és gyakorolták azt; hasonlóképen ismerték és gyakorolták a középkor és renaissance olasz köztársaságai és flamand városai. De a XV. században kialakulnak a nagy nemzetek s a rend és központosítás szükséglete mindenütt előmozdítja a fejedelmi abszolutizmus megizmosodását, úgy hogy midőn Luther feltámad Róma ellen, az Isten kegyelméből való monarchia az egész Nyugaton csaknem minden korlátot levert és a népszabadság minden biztosítékát eltiporta. Luther, tudjuk, a fejedelmekre támaszkodik és a lutherizmus (Németország, Dánia, Svéd- és Norvégország) mindegyike a fejedelmekkel kezét fogva — azok hatalmát nem érintve, sőt erősítve — hajtja végre a reformációt s ugyanez áll az anglikán protestánsizmusról.

S ekkor megjelen Kálvin, mikor az önkormányzat már kiveszőben van Európában és csak néhány szegényes, a világtól félreeső svájci kantonban talál menedékre; megjelen és felszabadítja az egyházat az állam uralma alól és megalapítja egyházalkotmányában az egyes gyülekezetek teljes önkormányzatát.¹

Kálvin politikai téren is, ha nem is szilárd következetességgel, a népjogok hirdetője. Kiindulási pontja az Ur föltétlen szuverénitásától szóló tanítása, akitől minden földi hatalom és tekintély ered. Szuverén egyedül a hatalmas Isten, aki bármely rendű és rangú teremtményt, akár a fejedelmi palotában, akár koldustanyán született, önmagához hasonlítva, semmibe se tekint. Egyik teremtménynek hatalma a másik fölött csak úgy keletkezik, ha Isten ezt a hatalmat megadja, hogy azt a maga dicsőségére használta, vagyis ő szabadon rendelkezik ezzel s annak adja a hatalmat, akinek akarja: egyszer a királyoknak és fejedelmeknek, máskor a nemesi rendnek és a patricius polgároknak, sőt megtörténik az is, hogy az egész népnek. Ha egyedül az Ur szuverén s a király is csak tőle függő teremtmény, akkor a fejedelmi személyek istenítése az ő nevének dicsőségét rabolja meg. De miként a fejedelem, úgy az állam is csak teremtmény, amely neki köszöni életét és amely neki alá van vetve. A teremtmény imádása a kálvinisták előtt a legsúlyosabb bűn. Kálvin az *Institutio religionis chris-*

¹ *Források*: E. Doumergue, Calvin, le fondateur des libertés modernes (1898). — P. Fredericq, L'influence du Calvinisme sur les libertés modernes (Bruxelles, 1909). — J. A. Froude, A reformáció befolyása a skót jellemre; ford. Baráth F. (Budapest, 1893). — Kuyper Ábr., A kálvinizmus politikai jelentősége, ford. Miklós Ó. (Budapest, 1923). — Laveleye E., Egyházpolitikai tanulmányai. I. A kath. népek jövőjéről, ford. Bartha B. (Debrecen, 1893).

tianae-ban az alkotmányos ellenállás törvényszerűségét hirdette az olyan fejedelem zsarnokságával szemben, aki elárulta népének jogait.² A Szent Bertalan-éj után pedig tanítványai: *Béza* és *Hotman*, még tovább menve mesteröknél, a nép szuverénitásának elvét tanították: „A fejedelem van a népért, nem pedig a nép a fejedelemért!”³ Kálvin ezen elveinek megfelelőleg az állami élet számára önálló rendszert teremtett, amelyet monarchikus alakjában is változatlanul meg lehet republikánus jellegéről ismerni. Erre vonatkozó nyilatkozata így hangzik: „Kijelentem, hogy a köztársasági kormányforma, legyen az bár tisztára arisztokratikus jellegű, vagy legyen az arisztokratikus és demokratikus elemek vegyülete, nekem fölöttébb tetszik”. „Az ember bűnös természete az oka annak, hogy biztosabb és jobb egyidejűleg több férfit állítani a kormányrúd mellé, hogy egyik a másikat visszatartsa ott, ahol a bűnös uralomvágy önkényre fajulna.”

Hogy a kálvinizmus mindenütt, ahol gyökeret vert, a szabadságot, türelmet, jogegyenlőséget, a népfelső elvét oltotta az emberek szívébe, mindezekről nagyszámú, azon korbéli irat tanuskodik, de kivált *H. Languet* híres röpirata: „Junii Bruti celtae Vindiciae contra tyrannos, de principe in populum, populique in principem, legitima potestate“ (1579) és a „De l'autorité du prince et de la liberté des peuples“ c. párbeszéd.⁴

S míg maga Kálvin olykor habozik s az alattvalóknak az engedelmisséget ajánlja, követői: a különböző országok kálvinistái, az állami élet terén is levonják a teljes konzekvenciákat. A *francia hugenották* szembezállnak a királyi abszolutizmussal és helyi önkormányzat, decentralizáció, szövetséges államalkat megvalósítására törekednek, mely tiszteletben tartja a községi és tartományi önkormányzatot.⁵ *Németalföld* kálvinistái, a Hallgatag Vilmostól és

² *Institutio religionis Christianae*, magyarul: A ker. vallás alapvonalai, az 1536-iki kiadás után ford. Nagy Károly (1903), p. 433; A ker. vallás rendszere, az 1559-iki kiadás után ford. Czeglédy S. és Rábold G. (1916). II. kt. p. 777—778.

³ Th. Beza, *De jure Magistratum*. — Fr. Hotman, *Franco-Gallia, sive tractatus de regimine regum Galliae* (Genf, 1573).

⁴ H. Languet előbbi művében az államhatalom lényegét az Isten, a király és a nép közt kötött szerződésben látja. Ha az államfő megszegi a szerződést, a népnek nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége a fegyveres ellenállás, vagyis az államfő visszatartása a törvénytelenségtől. „Az alattvalók nem szolgái a királynak, a király nem vásárolta őket pénzen, nem ejtette őket foglyokul hadjárataiban; mindnyájan együttvéve ők a királynak fejedelmek, egyenként pedig testvérei“ (Finkey F., *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*, 1908. p. 112).

⁵ Nálunk egyes kath. történétírók a nemzeti *egység* lerombolásával, a nemzeti erő meggyöngyítésével vádolják a prot. egyházakat s ezért a magas cél érdekében, csak helyeselni tudják a kontrareformáció törekvéseit. A francia katolikusok már megtértek a *nemzeti egység* iránt való rajongásukból s fájdalommalosan vallják be, hogy ennek az egységnek a megvalósítása, a hugenották leverése és kiűzése micsoda vészes következményeket vont maga után, micsoda óriási veszteséget jelentett a nemzetre nézve. Victor Giraud, korábban a fribourgi (kath.) egyetem tanára, legközelebb a *Revue des deux*

Marnix van St-Aldegondetól (a Kálvin és Béza egykori genfi tanítványától) vezetett koldusok (geux) még tovább mennek: az 1581-iki híres nyilatkozatt, amelyben Németalföld rendjei kimondják a II. Fülöp spanyol királytól való elszakadásukat, a népfőlség elvét állapítja meg. Hogy a királyt meg lehessen trónjától fosztani, okvetlenül erre az elvre kellett hivatkozni: „Az alattvalókat Isten nem a fejedelem kedvéért teremtette, hogy az ő tetszés szerinti parancsainak engedelmeskedjenek, hanem inkább a fejedelmet teremtette az alattvalók kedvéért, kik nélkül nem lehetne uralkodó és arra rendelte, hogy jog- és észszerűen kormányozzon“. A nyilatkozat még azt is hozzáteszi, hogy a lakosok a király zsarnokságától meg akarván szabadulni, kénytelenek voltak felmondani az engedelmességet. „Önmaguk, feleségök, gyermekeik és utódaik régi szabadságának fenntartására és megoltalmazására nem rendelkeztek más eszközzel; már pedig azért, természeti jog szerint, kötelesek életüket és vagyonukat kockára tenni.“

A skót kálvinizmus, mint Froude írja, a középrend teremtménye volt, amint megfordítva mondhatjuk, hogy a kálvinizmus teremtménye. A hallgatóság, amely a mezőkön Wishart és Knox János körül összegyülekezett, leginkább majerosokból, munkásokból, mesteremberekből, kereskedőkből vagy az alsóbb nemességből állt s így alakult meg, most először Skóciában, az embereknek egy szervezkedett osztálya, elszakadva a főuraktól és az egyháztól. Annak a szellemnek, amely idővel uralkodó hatalommá nőtte ki magát Skóciában, mely törvénye és hitvallása volt egy időben s elhatározó volt későbbi sorsára, mint nemzetére, ott voltak első magvai ezen félig kilöketett vándorló gyülekezetekben. Egyebütt a reformáció már egy létező középosztályt talált, Skóciában a középrendet, mint szervezett testületet, pusztán és egyszerűen a (ref.) vallás teremtette. A reformáció előtt ők politikailag nem léteztek; a reformáció művének terhe ő rájuk nehezült s midőn végre diadalmaskodtak, elkerülhetetlen lett, hogy egymásra kölcsönösen vissza ne hassanak. A vallás, amely a nemsek kezében csak játékszer volt, ezeknél az élet és halál határozott kérdése lett. Ők a katolikus vallás visszahozatalát nem akarták megengedni. Az alattvalói hűség elég szép dolog; de im, itt egy magasabb alattvalói hűség hirtelen fölfedezve, mely legyőz minden földi tekintetet. Nem ismerek fölemelőbbet a történelemben, mint Skócia középosztályának az az eljárása, amint a bekövetkezett nagy rázkódásokban Knox mellé sorakoznak. Knox szavai a skót középosztály szívének legbensőbb húrjait reszkettették meg. Nem csupán új hit-

Mondes-ban közzétett tanulmányában (Les étapes du XVIIIe siècle) a nantesi edictum visszavonását „a haza ellen és a keresztyénség ellen elkövetett szörnyű bűnnek“ (crime de lèse-patrie et de lèse-christianisme) nevezi s azt mondja: „az egyház nem vállalkozott volna reá, ha előre láthatta volna a rettenetes ellenállást és a rettenetes visszatortást, amelyet az majd a jövőben elő fog idézni“ (1924. júl. p. 345). Igen, 1789 és 1793 előidézésében a lelkiismereti szabadság elfojtásának is része volt.

vallás volt az, amit a skótok a megújított vallásban nyertek: az egy új élő hatalom volt. „A felsőbbek iránti engedelmisségből nagyon kevés maradt meg. A szegény ember gondolkodik és tesz maga-magáért. Erősekké, önmagokban bizókká, függetlenekké kezdenek lenni. A mezei gazdaságok jobban vannak művelve, a majerosok gazdagodnak, a kereskedők gyarapodnak.“ A diadal a skót középrend szellemének volt köszönhető s e diadal természetes következményeként saját jegyöket és pecsétjüket ütötték a győzelem gyümölcseire. S ez a diadalmas egyház továbbra is folytonosan szolgálta legelső funkcióját, mint a skót szabadság öre. Több, mint felén a XVII. századnak kellett Skóciában a harcnak folynia, mely valóságban a szabadság és deszpotizmus közötti harc volt. A skótok tíz nemzedéken át szilárdan hittek a reformáció elveiben s aszerint éltek és jártak el.

Egy másik angol történetíró: *Kidd Benjámín*, a következő szavakba foglalja a kálvini reformációnak az angol és skót népjellemre gyakorolt átalakító hatását: „Hogy a XVI. századbeli vallásos mozgalom hatása a nemzeti jellemre nevezetesen volt, azt a társadalmi jelenségek tanulmányozói immár teljesen elismerik. Így Marshall tanár az ő *Principles of Economics* (A közgazdaság elvei) c. munkájában nemrég nyomatékkaal emelte ki gazdasági jelentőségét annak a változásnak, melyet az az angol nép jellemében előidézett. Tanai — mondja — a nemzeti jellemet mélyítették, visszahatottak életmódjára és iparát erősítették“. A családi élet bensőbbé vált, elannyira, hogy „a családi kötelék azoknál a népeknél volt legerősebb és azoknál legtöbb benne az emberi érzés, amelyek az új vallást fölvették; egy nemes társadalmi élet fölépítéséhez soha sehoh azelőtt oly erős és finom alkatú anyagot nem használtak“. A népjellem nem csupán mélyült és erősült, hanem addig ismeretlen mértékben meg is szelidült. Valószínű, hogy ezt az eredményt a tanokban történt változások közül főként azok idézték elő, amelyek az egyént bensőbb érintkezésbe juttatták a keresztyénség megalapítójának valódi életével és példájával, tehát a vallásos rendszernek alapját képező s azt minden egyéb rendszertől megkülönböztető szellem lényegével... A reformáció sarkeszméje a szellemi átalakulás szüksége volt az egyénben s annak erejénél fogva elismerése a papi méltóságnak saját magában. Mint Marshall megállapítja: „Az ember mintegy közvetlenül Teremtője elé bocsáttatott, emberi közvetítő nélkül; az élet erőteljes lett és telve félelemmel s a nyers és műveletlen népek sokasága most először vágyódott a föltétlen lelki szabadság titkai után. Minden egyén vallásos felelősségének elszigetelése embertársaitól, jól értelmezve, szükséges föltétele volt a legmagasabb lelki haladásnak“. Így az egyéni jellemet az egyéni felelősség elszigetelése egyfelől nagyban erősítette, másfelől mélyítette és szelidítette az a körülmény, hogy szoros és benső érintkezésbe jutott ama csodálatosan megindító altruisztikus eszményekkel, melyeket a keresztyénség alapítójának egyszerű élettörténete és tettei kifejeznek. Viszont a jellemek szelidülése és mélyülése s a

társadalmi életünkben azzal együttesen felszabadult óriási és mindent átható tömege az altruisztikus érzéseknek szolgáltatta valódi mozgató erejét annak az egész haladásnak, mellyel korunkat azonosították.⁶

Igy a XVI. század végén, a többé-kevésbé abszolút monarchiákkal benépesített Európában az önkormányzatnak, a népszuverénitásnak három kis tűzhelye volt: Svájc, Németalföld és Skócia, — mind a három a kálvinizmus szülöttje. S a politikai szabadságnak e három kis tűzhelye, mely a Kálvintól Genfben meggyújtott világítótoronyra szegzé tekintetét, e szabadság fényével lassankint az egész Nyugatot, sőt az újvilágot is elárasztotta.

Hazánkban is Boeckai, Bethlen és Rákóczi, Erdély református fejedelmei, a nagyobb részében kálvinista nemességgel együtt védelmezték meg a nemzet vallásos és alkotmányos szabadságát.

Az *észak-amerikai Unió* szabadsága a Mayflower „Zarándok atyáinak“ (Pilgrim Fathers) eszméiből és berendezéséből fakadt és áradt szét az egész Unióra. Uj-Anglia teljesen rányomta bélyegét az Unióra és Uj-Anglia valamennyi államát a református hitvertanui alapították. Robinson követői, saját bevallásuk szerint, nem azért vonultak Rhode-Islandba, hogy egy mintaállamot alapítsanak, hanem hogy egy olyan darab földet találjanak, ahol Istent szívök sugallata szerint tisztelhetik. Az igazi demokrácia fája, fejlődésére nézve, oly kedvező talajra talált Amerikában, hogy itt valószínűsége növekedett. Virginia alkotmánya már 1620-ban felállítja a képviselői kormányzatot, az esküdtszéki törvénykezést; Massachusetts kezdettől fogva létesíti a kötelező népoktatást s az állam és egyház teljes szétválasztását. Roger Williams 1633-ban az összes felekezetek teljes egyenlőségét követeli s ez elvek alapján alapítja meg Providence városát és Rhode-Island államot. A nép közvetlenül maga kormányozta magát; minden polgár egyenlő volt a törvény előtt s minden törvényt a népgyűlésnek kellett megerősítenie. A quäkerek Pennsylvániában és New-Yerseyben hasonló elvekre alapították az államot: a hatalom forrása a nép. A puritánizmus és a természetjog (amelyet Burlamaqui genfi tanár elvei alapján az angol egyetemeken tanítottak) az a két forrás, amelyből az amerikai gyarmatokban a Jogok kinyilatkoztatásának szerzői alapelveiket merítették (Boston 1772. Williamsburg és Philadelphia 1776); ezek a deklarációk megelőzték és inspirálták az 1776. július 4-iki *Függetlenségi nyilatkozatot*, amelynek szerzője Jefferson Tamás. Az Unió alaptörvényéről egy amerikai folyóirat ezt írja: „Ez az alkotmány nem csupán az értelem és az ész terméke, sőt inkább az isteni gondviselés jegyét viseli magán. Istennek megmentő ajándéka volt ez a fenyegetett és szorongatott Unió számára“.

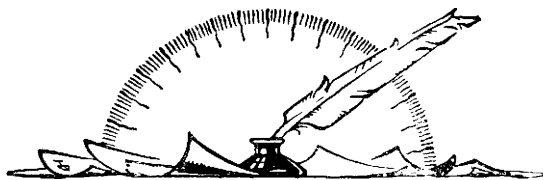
Angolország reformációját a XVI. században felülről intézték, éppen azért nem talált visszhangra a nép körében. Az egész angol népet átható reformáció nem a XVI., hanem a XVII. század-

⁶ Kidd B. *Társadalmi evolúció*, ford. Geöcze S. (1905). p. 300—301.

ban ment végbe; a nemzetnek jelentékenyen nagyobb része csak skót és holland hatás következtében fordult szívvel és lélekkel a reformáció felé. Ennek az új reformációnak főtényezői, a puritánok mellett, az independensek voltak, akik egyfelől az egyház és állam szétválasztását, az egyes gyülekezetek önkormányzatát, zsinati rendszerben való szabad társulást, az egyháztagnak szavazati jogát és az egyházi gyűlések nyilvános jellegét, másfelől lelkiismereti szabadságot követeltek. „Lelkiismereti szabadságot mindenkinek, aki a Krisztusban hisz, kivétel nélkül!“, hangoztatták a yorkshirei parasztok. A lelkiismeret szabadságának eszméjéből fejlődött aztán ki magától a politikai szabadság. A nyugalom csak akkor állt az országban helyre, a szabadság csak akkor lőn biztosítva, mikor III. Vilmos németalföldi helytartó az angol trónra jutott. Orániai Vilmos türelmi rendelete (Toleration act), a skót református egyház függetlenítése, az állami költségvetés évenkénti rendszeres összeállítás, a parlament jogainak szaporítása és a titkos jogszolgáltatás eltörlése: mind az independensek szellemi munkájának gyümölcse volt.

Mint láttuk, a reformáció után és a francia forradalom előtt majdnem kizárólag csak Angliában, Hollandiában, Svájcban és Észak-Amerikában lehet szó politikai szabadságról s minthogy mind a négy ország erősen kálvinista jelleget mutat, aligha tévedünk, ha ezek szabadságát Kálvinnak és a kálvinizmusnak tulajdonítjuk. Kimondhatjuk tehát, hogy azoknak az eszméknek, melyek szerint az ember önmagáé és senki által, akarata ellenére valamely szolgálatra vagy adózásra nem kényszeríthető, hogy a kormányzati, bírói és minden hatalom a néptől ered, — Svájcban, Skóciában, Hollandiában, Angliában és az Egyesült-Államokban életre keltét és magasra növekedését a kálvini reformáció demokratikus fuvalmának lehet köszönni s ezek egészen a XIX. századig csakis a protestáns államokban maradtak fenn és biztosítottak az illető nemzeteknek fejlődést és virágzást.

Rácz Lajos.

Bucsuztató.

Meghalt a segédjegyző.

Hát meghalt.

Van már bizony másfél esztendeje, hogy eltávozott e földi térekről s beírta nevét a másvilági vendégeknyvbe, ahol minden föltevés szerint törölték az ideát hagyott apró adósságait, de a híre csak most jutott el hozzám. Mert messze halt meg a segédjegyző, olyan távoli helyen, amelyre ma úgy tekintek vissza az itthoni messzeségből, akárcsak megfogyatkozott kedvemmel a tűnő ifjúságom után. Istenem, mi módon is kellett elmennie innét! Csatakos ősz volt, köd fogta be a falucskát, pocsolyatenger zárta el a külvilágtól, gyöngyök csillogtak a szilvafácskák ághegyein s a segédjegyző akkor fölemelkedett még egyszer nyomorult vackáról s a tenyérnyi ablakon át belenézett az őszi ködbe. Szederjés volt az arca s csak nézett-nézett kifelé halálravált szemével. Egyedül volt már, mindenkitől elhagyatva. Aztán visszahanyatlott és sok keserűség közt utoljára hajtotta le fejét a párnára.

*

Nem mindennapi ember volt a segédjegyző.

Vállban kicsit megtört s emiatt némileg göthös. Ez lehetett az oka, hogy már ifjukurában is vénülő legénynek tetszett. Egy gyengéje volt: a borovicska. Elsején sohasem várta be, míg megküldik postán a fizetését, hanem már előző napon felkészült, hogy nagy izgalmak közt és gyalogszerrel nekivágjon a megyei székvárosnak és ott személyesen vegye föl havi járandóságát: a nyolcvankét koronát és hatvanhat fillért. Mert ennyi járt a segédjegyzőnek minden hó első napján.

A segédjegyző tehát, akit „bontalábú bojtár“-nak hívtak melleleg, minden elseje előtti napon személyesen indult el a székváros felé, azzal az eltökélt szándékkal, hogy estére föltétlenül ott-hon lesz s magával hozza a teljes fizetést, amellyel terve volt törleszteni valamit abból a tartozásból, mely a házi asszonyának járt volna s azonfelül volt némi kölcsöne a fogyasztási szövetkezetben is. Ám az emlékezetbeli idők óta nem akadt ember, aki estére ott-hon látta volna a segédjegyzőt. Hazakerült ugyan, de csupán úgy a negyedik hajnal felé, ugyancsak gyalogszerrel. Mert akkorára úgy lekoppasztották a városban, hogy csak az az utolsó egy hatos se

maradt meg a zsebében, amelyből megválthatta volna a harmadosztályú vasúti jegyét. A segédjegyző tudniillik, bármennyire fogadkozott is magában, nem állhatta meg, hogy be ne pillantson tiz percre a Varázsfuvolához címzett korlátlan italkimérésbe, ahol egy hörpentes borovicskát kért szerényen. Ez lett a veszte! Mert délután még a Varázsfuvolában tanyázott, fesztelen hangulatban, estére pedig, hogy besurrant volna a Vidra primás negyedfeles bandája, a segédjegyző nagyot csapott öklével az asztal sarkára s abban a pillanatban elkiáltotta magát szilajul:

— Gyantázni!

A barna fiuk gyantázni kezdtek eszük nélkül s mikor rázendítettek a Rákóczi-féle szvihorai nótára s a bőgő is közbemorgott, a segédjegyző leborult a két karjára és sirni kezdett, annyira odallett. A nagybőgő volt második gyengéje.

Igy aztán nem lehet megütödni, ha negyednapra egy peták nélkül vetődött haza.

Mulatni csak úgy a maga számára hangoskodott s mindössze egy izben volt virtuos cselekedete. Történt, hogy egy alkalommal szokatlan mértékben gyúlt föl benne a keserűség, a zenészi kar tagjai épp ama nevezetes szvihorai dalt zengedezték, a segédjegyző hirtelen csak kipattant a Varázsfuvola legközepére s a vértlázító ütemekre verbunkost kezdett kidobogni. E pillanatban senki más nem ült a Varázsfuvolában, kivéven azt a szabósegéd külsejű vándorlegényt, aki csöndeskén iddögált a sarokban s mosolyogva nézte a segédjegyző fenekedő táncát. A segédjegyző botfülü volt ugyanis, minekfolytán sohase dobantott taktusra s ezen mosolygott a szabósegéd. Észrevette ezt a segédjegyző, abban a pillanatban felforrt, megállt, a zenészek elhallgattak, aztán kezével az ajtóra mutatott s kiáltott egyet:

— Mars ki!

A vándorlegény felállt s összeszedvén cókmojkját, kifelé indult szeliden. A segédjegyző vérszemre kapott, először mekegni kezdett, majd a legény után iramodott, miközben fölényesen szólt oda a cigányoknak:

— Adok neki egy csárdást!

Hogy aztán mi történt odakint, nem lehet tudni. Bizonyos csak annyi, hogy amikor három perc mulva visszajött a segédjegyző, nagyokat fújt s a kabátja és az inge bal ujját a jobb kezében hozta. Le volt szakítva. Attól fogva úgy kesergett tovább meztelen balkarral.

Akkori elkeseredése legyen azonban mentsége minden virtuskodásnak. Abban az időben szerelmes volt a segédjegyző, mintegy nyolc év óta egyfolytában. A leányzó, aki iránt vonzalmat érzett, a negyedik faluban lakott. Készült is a segédjegyző, nyolc év alatt több izben, hogy most már végérvényesen átnéz a leány szüleihez s körülpillant keveset, de az elhatározó pillanatban mindig akadt valami halaszthatatlan tennivalója. Hol egy marhalevelet kellett kitöltenie, hol köszvény állt a bokájába. Igy telt el a nyolc esztendő.

Megemlítendő másfelől, hogy a kiszemelt leányzó mitsem tudott a segédjegyző szívbéli hajlandóságáról s férjhezment. Emiatt való volt a notáriussegéd nagyfokú elkeseredése abban az időtájban.

Mindezek régi dolgok természetesen.

Régen volt az is, mikor a háborúba vonult be. Minden barátja verekedett már a messzi határokon, sokan meghaltak gyilkos sebeikben, mikor egy késő őszi napon ő is jelentkezett a népfelkelők sorába. Magától ment, nem hívta senki s miután alkalmasnak találta a katonaoorvos (hadtápszolgálatra), egy reggel fanyar mosollyal lépett a gazdája elé:

— Népkefélő lettem, jegyző úr!

A „népkefélő“ formát, mint szójátékot, persze csak humoros céllal alkalmazta az öregedő bojtár.

Elment aztán s először elveszett a híre. Később több ízben írta, hogy fogolytáborban van s puskával a vállán örködik a rend és fegyelem fölött. Aztán hónapok mentek el, aztán esztendőik, ritkultak az ezredek sorai s vittek már verekedni mindenkit, még az öreg segédjegyzők rendjét is. A vállban hajlott vice a Doberdóról keresett föl egyszer egy tábori lappal, a legdühödtebb isonzói csaták napjaiban. A tábori lapon ennyit írt mindössze:

„Ugy megyünk előre, mint a szél!“

Nem minden megmatottság nélkül válaszoltam neki s egyuttal megkérdeztem tőle: mi az, ami előre viszi őt is? A mindenkit elragadó hősi lendület, avagy a dac-e csupán? Az öreg nyomban felelt, ezzel a két szóval:

„A rum!“

Kerülő úton és sokára tudtam meg csak, hogy a segédjegyző százada pokoli tikkadtságában megrohant egy rumszállító hadi vonatot, feltörték az egyik kocsit s ott helyben két hordó rumot ittak ki. Mivel a vonat sajátunk volt, a legközelebbi csataszünetben kurtavasra verték az egész századot, köztük az öregot is.

Pedig hát türhetetlen szomjuságuk menthető volt azokban a forró napokban.

*

Vége lett egyszer a háborúnak és vége sok mindennek. S a változás súlyos felforgatást okozott a segédjegyzők között is.

Hideg ősz volt már s a jegenyefákról lepergett minden levél, amire keshedt válllaival hazavetődött az öreg. Nem legénykedett már többet: csöndes ember vált belőle akkorára. Frontokat kijárt veteránus.

Ez a tartózkodó magatartása azonban megokolt volt. Uj, addig ismeretlen katonák ereszkedtek le a hegyekről s nyomukba uj hivatalnokok jöttek, akik kérdés nélkül elfoglalták a régi irodák asztalait. A segédjegyzőt meghagyták, mert értette a nyelvüket, de csak túrt alak maradt.

Miken jártathatta eszét a segédjegyző e szomorú és hideg napokon? A falut egymásután hagyta el minden régi ismerőse... A nagytiszteletű úr elhalálozván, végleg elköltözött e tévelygő

világból. Egy napon a jegyzőnek is felmondtak, szekérre rakta a bagázsiját s megindult a tenyérnyi Magyarország felé. A tanító úr ugyanúgy járt: neki is pakolnia kellett egy másik napon. A gyógyszerész úr nyugdíjba ment s annyira visszavonult, hogy csak saját magával mert beszélgetni. Minden héten üresebb maradt a falu. A néhai úrfiak, akik minden farsangban annyit bokáztak valamikor a primás előtt, a világon szertehányva feküdtek harci sirjaikban, vagy a megszorult Magyarországon bujdosnak bánkódó fejjel, az egykori kisasszony leányok pedig férjhez mentek, ki erre, ki arra. Halott volt már a falu, halott. Az új hatóságok még Sándor György kisbírót is elcsapták, mivel szemükbe mondta e karakán ember, hogy a dobszót nem hajlandó más nyelven közhírré tenni, csak a saját egyetlen anyanyelvén... Sándor György fölkereste esténként a segédjegyzőt s kibeszélgették egymásnak bajaikat. És kalapálták a tervet, mint fogadják majd a magyarokat, ha előtörnek egyszer dél felől.

Ez is elmúlt. Micsoda hónapok és esztendőök mentek el attól fogva! S micsoda vergődéseket állhatott ki a segédjegyző!

De túrt és hallgatott. Mert ha fogyatkozik is a reménység, mindig megmarad egy kis mécsce, amelynél megmelegíthetjük hidegülő tagjainkat. Ebben az időben a csöndes kvaterkáról is lemondott a segédjegyző, mert nem volt kivel koccintania. Olykor hozatott még két deci borocskát a zsidótól, megmelegíttette a háziasszonyával (odakint vihorláti szél döngette a csupasz fákat) aztán csak üldögélt a lámpa előtt, nyelt egy kortyot s nagyritkán így tett hozzá:

— Hej-haj...

Egyedül volt már, egész egyedül.

Aztán — vagy két éve lehet ennek — áthelyezték. Messzire, messzire. Valami tót vagy rutén falucskába, ahol még tanító se akadt. A falucskát minden ősszel és minden tavaszon körülönti a Laborc áradása s olyankor nem lehet kimenni a szélső házakon túl. Hogy mi történt vele azon túl, nem tudom. Most, másfél esztendő múlva jött meg a híre, hogy meghalt a segédjegyző, nagy szegénységben. Olyan szegényül, hogy a falusiak ácsolták meg a koporsóját. Mert a pléh óráján kívül semmi nem maradt utána.

*

Most pedig, másfél esztendő után, búcsúszom tőled, meghalt barátom s osztályostársra menekülő ifjúságomnak!

Búcsúszom tőled meghatottan és mély eltűnődéssel egy régi világ fölött.

Az a világ bizony hangos volt egy kicsit, mert a jókedvünk mindig készen állott hozzá. Hányszor kerültünk haza virradat előtt, miután előzően a szomszéd faluban táncoltunk valamelyik leányos háznál! És hazavetődvén, hajnali zenét adtunk a falubeli kisasszonyoknak. A vályoghányók mindig rendelkezésre álltak az alvégről. A dádéknak persze adni is kellett valamit a zenészeti teljesítményért, tőled azonban — mondjuk ki csak nyiltan! — soha

semmit nem láttak, mert soha egy petákok nem volt. És ha mégis akadt volna néhány rézkrajcár, súlyos szükséged volt rá. Mert hogy jutottál volna különben a heteske-dohányhoz, melynek füstjénél legalább a fantáziádat melengtetted meg hébe-korba. Hiszen nagy fantasztka is voltál mellesleg, pajtás! Szakadatlan meggyőződésed volt, hogy egyszer lesz pénzed neked is. Hogy miféle alapból táplálkozott ez a hited, ma sem tudom megérteni.

Búcsúzom téled, halott barátom s kipróbált társam a filozofálásban. Mert filozofus is voltál, noha a római katolika egyháznak maradtál hívő tagja mindvégig. Reformátusnak kellett volna lenned igazság szerint: amnyi belenyugvással vetted tudomásul a dolgok rendjét, hogy az már ijesztő volt. Több voltál annál is: dacos fatalista. Nyomorult szegénységben húztad az igát és soha egyetlen zokszód nem volt az egyenlőtlen berendezkedés ellen. Most végül odaérkeztél te is, ahol mindenkinek egy marokkal mérik a javakat, meg az igazságot.

Ma, amikor még egyszer búcsút intek feléd, öreg barátom, aki visszaköltöztél a porba, ma elvonulnak előttem utoljára a régi arcok és régi tájak. Látom a házunkat, előtte a kis kertet színes gömbjeivel, hátában a széltől bókoló jegenyéket. De hol az egykori ismerősök, Istenem, hol? Halott a ház, halott. Kiveszett már mindenki vagy úgy elszóródtak, hogy nyomuk se maradt? Avagy csupán a gazda alszik odabent esztendőök óta, két karjára borulva az asztalon s szakálla térdéig nőtt a mély szunyókálásban?

Barátom, barátom, jobb lesz abbahagyni...

Látlak még egyszer, amint félig elfedve már a túlvilági ködöktől, egyre jobban beleveszel azokba a ködökbe s megfordulva utolszor intesz búcsút lankadt karoddal. Visszanézel s meggyötört arcod fehér nagyon... Pajtásom, pajtásom! Intek én is feléd, aki imbolyogva haladsz tovább és eltűnsz előlem, mint hanyatló ifjúságommal a kedvem. Leteszem a tollat... Egyedül vagyok már magam is, egyedül. De az idő, amikor tántorgó lábbal mi is megindulunk majd a ködbe, messze van még, mert sok elintézni valónk van ideát is. Addig nem megyünk, cimbora!

Komáromi János.

Fáradt hajós éneke.*

-- Lecsüggedt már sok szép vitorlám,
Mik egykor oly büszkén dagadtak.
S hívém: Tündérföldre ragadnak,
Hol kincs, dicsőség mosolyog rám.

Akkor — hívtak virágos partok,
Csöndes révek . . . De mind lenézve,
Csak szálltam én viharba, vészbe . . .
-- Excelsior! Én tovább tartok!

Én nem kötök ki gyöngé-gyávcán,
S engem le nem köt enyhe fészek.
És minden vésszel szembe nézek --
Tovább, tovább csak, büszke gályám!

Kik vélem indulának, -- sorba,
Egymásután mind elmaradtak.
És engem végzetemre hagytak,
Ki irigyen, ki szánakozva.

És partok, révek tovatűntek . . .
S hiába kémlelek im, messze:
-- A dicsőség kincses szigetje
Sehol . . . csak vész zúg mindenünnel . . .

S úgy rémlik bár -- a célt ha nézem -- :
Csak tegnap volt az indulásom.
De tépett vitorlám ha látom,
Tudom: rég volt már . . . nagyon régen.

Hosszú az út, mit hátrahagytam.
Sok kalózzal, ki orvul támadt,
Sokszor vírtam ádáz tusákat,
Gyógyult sebemre újat kaptam.

Viharnak, vésznek sok dandárán
Kellett magam keresztül vernem,
Sok zátonyon elvesztegelnem,
Segítséget hiába várván . . .

* Bemutatva a Petőfi-Társaság 1925. okt. havi ülésén.

*Karom lankad . . . inam is rogy tán . . .
S bár lelkemben még délsugár ég —
Már ott borong az alkonyárnyék
Életóram pergő homokján . . .*

*Fáradt vagyok . . . Már nincs más álmom:
Csak az, hogy e hányt-vetett gálya
— Hol csend, nyugalom, béke várja —
Partot érjen és révbe szálljon!*

*A nagyvilág káprázatának
Hiúságom ha még tán enged —
Szívem csak egy vágyat melenget:
Vágyát egy rejtett kis világnak.*

*S ha Hozzád esdő vándorodra
Még kegyelmes szemmel pillantasz,
Vizek Úra! — te jó, irgalmas,
Parancsolj, oh, a hullámokra:*

*Ringassák az én tépelt gályám!
Virágos partra, csöndes révbe,
Hol nem kincs, hírnév hideg fénye —
De hű szívek melegje vár rám.*

*Oh, mert érzem, hogy minden, minden
Malandó hiúság e földön,
Egy boldogít csak s él örökkön:
A szeretet, mert ő az Isten.*

Lampérth Géza.

KRÓNKA.

— **Gyulai Pál.** (Születése századik évfordulójára.) Augusztusi éjszakákon azért látunk annyi hulló csillagot, mert — mondják a tudósok — pályájának olyan részére érkezik a föld, ahol valamikor szétört egy tündöklő világ és törmelékei nyughatatlan meteorokképen szállanak ma is az űrben. Az idő körívén mi is oda érkeztünk, ahol egy tündöklő világ emlékei megannyi hulló csillagként huznak át szemünk előtt. A nagy század nagy magyarjainak születésük százados ünnepeit üljük. E nagy nevek között egyike a legfényesebbeknek a Gyulai Pál neve.

Maga nem volt teremtő géniusz a szónak köznapi értelmében. Egy pár verset oly csodálatosan etalált, hogy jobban és szebben senki sem tudná megírni. De költészete alapján véve vérszegény és általános. Úgy viszonylik géniuszához, mint a vándorhoz az árnyéka. Más, sokkal nagyobb volt az ő hivatása. Ez a kurta nyakú, szakadatlanul pörlekedő, erőszakos kis ember körülbelül olyan helyet tölt be a magyar kritikában, amelyet Verböczy a magyar jogtörténetben. Ő *a magyar ízlésnek és esztétikai értékítéleteknek az első s eddigelé legnagyobb kodifikátora.* Ez azt jelenti, hogy sohasem habozott és nem ingadozott. Szuveréne beszélt, mintha törvényhozó lett volna. Sohasem jutott eszébe, mint Mózesnek, hogy kőtábláját földhöz vágja, de mind-egyre a fejéhez vágta annak, aki nem értett vele egyet.

Erre a feladatra csodálatos képességekkel volt megáldva. Nem ismerem még embert, aki anélkül, hogy könyvből tanulta volna, annyi finom igazságra reá jött volna, mint ő. Genialitása az ösztön elemi erejével és biztonságával érvényesült s ezért bámulatosan biztos a maga dolgában. Tévedéseit is oly meggyőző erővel tudja képviselni, hogy készek vagyunk elfogadni. Talán a békesség okából, talán azért, mert úgy vagyunk vele, mint minden nagy *dogmatikussal*: az igazságaiban tévedések vannak, de a tévedéseiben igazságok.

Gyulai Pálnak nem volt nagy esztétikai olvasottsága. A nagy esztétikai rendszereket nem ismerte, nem szerette. A világirodalom nagy alkotásait fordításokból olvasta és aránylag nem sokat olvasott belőlük. Művészet-történeti tapasztalása szintén kevés volt, különösen képző- és zeneművészeti ismereteit találjuk szűkeseknek, ha összevetjük azokat a Beöthyével és a Riedlével. De azért a szeg fejére senki sem ütött úgy mint ő. Közvetlenül, első kézből dolgozott, s valami olyan mihikus hatalommal ítélkezett, mint a teremtés hajnalán az ember, aki a teremtményeknek nevet ad. Amit ő Főnixnek nevezett, Főnix volt és amit számárnak, az számár. Az a hibája, hogy látásköre szűk volt és esztétikai képzettsége nem volt elég egyetemes, előnyévé vált, mert nem tette ingadozóvá és nem rontotta meg csodálatos, genialis egyoldalúságát, amivel az igazságokat megfogta, felemelte, vagy pedig elhajította. Semmi sem volt olyan idegen tőle, mint a századvégi

francia szellem: mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani. Gyulai semmit sem bocsátott meg és csak egy dolgot értett meg, ami ő vele, azaz alapmeggyőződésével rokon volt. Reá talál igazán ez a mondás: Karakter heisst missverstehen. Ezért nagy *nevelő*. Pártot csinált maga körül minden nyilatkozatával, vagy maga mellé kötözte az embereket, vagy magával szembe állította. Igazi választó víz volt, királyi víz. Mindig az egésze nézett, a lélek és az élet egésze lebegett szemei előtt. Az esztétikai értéket nem tudta elválasztani a logikaitól és az etikaitól, sem elméletben, sem gyakorlatban. Viszont mindenütt csodálatosan meglátta és megmutatta, ahol a logikai, vagy etikai érték az esztétikai szépség dicsőségében ég.

Meg kell látnunk azt, hogy ez a nagy ember mennyire *magyar* volt. Olyan tisztán látta a magyar irodalom különös voltát, mint senki más és ő csinálta meg, hogy a magyar szépirodalom számára magyar mértéket alkalmazhatunk. Kis nemzetek kritikusaik nagy kísértése az, hogy saját irodalmuk nagyságait idegen irodalmak költői nagyságával mérik. Gyulainak ez sohasem jutott eszébe. Ő Petőfiről, Aranyról, Katona Józsefről és Kemény Zsigmondról el tudta mondani, hogy miért nagyok és állításait meg tudta bizonyítani egyetlen ilyen külső analogia nélkül. Viszont a léhát és a selejttest ugyancsak ezen az alapon söpörte ki, s nem használt azoknak semmiféle divatos hasonlóság vagy hivalkodó keresztapaság.

Józan, iskolás elme volt. Nem szerette a rendkívüliségeket, felboszszantotta a különösség s határozottan géniusz és filiszter ötvöződött benne össze anélkül, hogy egyik ártott volna a másiknak. Akkor, amikor a magyar nemzet leginkább lelkesedett irodalomért, akkor amikor az irodalom leginkább irányította a közéletet és nevelte a magyar lelket, akkor amikor az írónk legnagyobbak voltak és az olvasók tömegbűnei a legkisebbek: a magyar intelligencia, főképpen az iskolák közvetítésével, a Gyulai Pál szemével nézte költőit, az ízlésével élvezte és értékelt a magyar irodalomtörténetet. A magyar középiskolai tanárság s ezáltal a magyar intelligencia esztétikai ítéleteit másfél emberöltőn át szinte kijelentésszerű biztossággal „*ex cathedra*“ Gyulai Pál irányította. Lehetek ennek a ténynek káros következményei egy-két kivételes esetben, de minden egyes normális esetben felmérhetetlen volt az áldása. A világ nem a kivételek kategóriájában él, még az irodalom világa sem.

Azt mondhatnám reá, hogy ő az igaz ember és ha szólnék ellene valamit, csupán a Szentírást alkalmaznám: Ne légy fölöttebb igaz. Két emberöltőn keresztül, ádáz harcok közepette állott és tekintélye, suggestiv ereje egyre nőtt. Milyen tiszta lelkű, tiszta életű, átlátszó és igaz ember lehetett az, aki ezt meg tudta csinálni! A magyar kálvinista vidéki tanár puritánsága, rettentően komoly lelkiismeretessége és hősies aszkétasága jellemezte ezt a kemény harapós embert, akinél lágyabb szívű, melegebb kedélyű, ártatlanabb teremtese nem volt a világnak.

Még csak azt mondom el, hogy ő tette a kritikát nemcsak *tényezővé*, hanem magában véve is *aesthetikai műfajjá*. Határozottan művészi alkotás, amit ezen a téren felmutat s e művészi alkotás nagyságban, belső értékben, semmivel se áll hátrább azoknál a műveknél, amelyekben épen az ő megálapítása szerint, a magyar költői géniusz csúcspontját érte el. Mit jelent világosan, tisztán, szabatosan, szépen írni: Gyulai Páltól fogják tanulni késő

századok. Mi a magyar szellemesség a tudományos prózában, arra ő nyújtott legszebb példát. Határozottan a kristály rendje, ereje szépsége és győzelme látszik egyszerű s átlátszó stílusán. Amíg emlékezünk reá, tanuljunk tőle megvesztegethetetlen jellemzilárdságot, intellektuális becsületességet, erkölcsi bátorságot, következetességet, hűséget, őszinteséget, egyszerűen *igazságot*. Igazságai megfakulnak vagy elporlanak, de életének nagy, belső igazsága mindenha a magyar szellemtörténet egyik legfényesebb dokumentuma leend.

Ravasz László.

— **A. S. C. Wallis.** Egy fénkölt lelkű nő, istenáldotta írói talentum rejtőzött e nekünk idegenszerű álnév alatt, melynek első három betűjébe keresztneveit rejtette: *Opzoomer Adèle Sophia Cornelia* — Antal Géza dr. dunántúli ref. püspök nemrég elhunyt hitvese. († 1925 dec. 27-én Rotterdamban.)

A tiszta, bensőséges hit, a komoly munka s a tulipánvirágok távoli földjén született, Hollandiában. Atyja *Opzoomer Kornél* volt, a nagynevű utrechti egyetemi tanár és filozófiai író, a holland tud. akadémia elnöke, akinek oldalán korán kibontakozott kivételes tehetsége. Már mint fiatal leány elismert és tisztelt nevet vivott ki hazájában és Németországban két nyelven (holland és német) írott regényeivel, drámáival, történelmi tanulmányaival, melyek közül a „Harc Róma körül“ címűt *Dahn Felix*, a kiváló német költő és tudós is meleg elismeréssel méltatta. Művei hamarosan több kiadást értek s német, angol, svéd nyelven is megjelentek. Nagy meglepetés, irodalmi esemény volt Hollandiában, mikor kiderült, hogy az ünnepezt írói álnév alatt egy fiatal leány rejtőzik. A komoly kritika (L. Schneider) egyebek között így írt róla: „Egészen sajátos talentum, sajátos egyéniség, ma talán egyedül álló az egész irodalmi világban ez a fiatal hölgy, *Opzoomer* utrechti professzor leánya, aki Wallis írói néven hazája határain túl is méltó csodálatot keltett. Hollandiában az újabb időben egész sor regényíróról van, de bármily kitűnő erők akadnak is közöttük. mint p. u. Bosboom-Toussaint Wallissal egy sorba egyik sem tehető. Fiatal, naiv, duzzadó erő, melynek határát, úgy látszik, még ő maga sem ismeri, mély és komoly kritika, egészen kivételes, átható históriaismeret, világos objektivitás — mindez egyesül e fiatal tehetségben, akiből főképen mikor asszonykaraktereket rajzol, talán csak az elragadó melegség hiányzik még ahhoz, hogy a század legzseniálisabb regényírójének nevezhetnők“.

De a legnagyobb meglepetést talán egy karácsonyi ajándékával keltette a fiatal író, mikor a „Nieuws van den Daag“ c. lap ünnepi mellékletétől egy a hollandok előtt addig teljesen ismeretlen író ismeretlen művét adta művészi fordításban. *Madách* Imre „Az ember tragédiájá“-t, amely azóta második kiadásban is megjelent holland nyelven. E mű oly feltűnést keltett, hogy rövid idő alatt huszezer példány fogyott el belőle (több mint itthon megjelenése óta) és a különben hűvös hollandusok egyszerre meleg érdeklődéssel fordultak a magyar irodalom felé. Ezt Wallis arra használta fel, hogy tanulmányokban és szemelvényekben egymásután bemutatta *Arany*, *Petőfi*, *Tompa* és *Tóth Kálmán* líráját. És újabb meglepetésül, szívét és kezét egy kiváló magyar ifjúnak, Antal Gézának adta, aki akkor az utrechti egyetem hallgatója volt és Wallist magyar irodalmi tanulmányaiban támogatta.

És az ünnepelt fiatal holland poéta-leány, kire otthon oly fényes jövő várt, *magyar asszony* lett. Férjével eljött hozzánk, itt színről-színre megismerte, megszerette, második hazájává fogadta hazánkat. Még jobban megtanulta nyelvünket, még jobban belemélyedt irodalmunk és történetünk tanulmányozásába. És szinte életfeladatul tűzte maga elé, hogy a magyar lélek mélységeiben talált szellemi kincseket megmutogassa szülőhazájának. Ezáltal ébrentartsa, fokozza a figyelmet, rokonszenvet és barátságot eziránt a „művelt nyugat“-tól oly ostobán nem ismert, vagy gonoszul félreismert nemzet iránt, amelyet már a messze multban is a közös hit, szabadságszeretet és kultúra erősebb szálai fűztek az ő nemzetéhez, de amely szálak az idő viharaiiban bizony megszakadoztak.

Magyar történeti tanulmányainak gyümölcse egy ötfelvonásos dráma lett „*Een Hongaarsche Samenowering*“ (Egy magyar összeesküvés) címmel, melynek tárgyát a Wesselényi-féle összeesküvés és a murányi Vénusz: Széchy Mária s Wesselényi Ferenc szerelmi történetéből merítette Wallis Nagy költői szépségek a magyar lélek és magyar sors mély ismerete, megkapó rajza jellemzik e művet, mely Haarlemben jelent meg 1905-ben. Az író kedves alkalmat talál benne arra is, hogy új hazájával kapcsolatban szülőhazájáról is megemlékezzék.

A vasvári „elhamarkodott“ békéről, melyben — Wesselényi szerint — „a győző csókolja a legyőzött lábait; ezt mondatja Nádasdyval: „a békekötést nem hamarkodták el — Bécs szempontjából. Bécs nem kíván szomszédjával erős Magyarországot, ő csak egy tartományt kíván. Csak egy gyenge, megalázott Magyarország teszi Ausztriát erőssé.“ A Rákócziakat így aposztrofálja: Ő (Rákóczi) a mi zászlónk, az ő neve a mi jelszavunk. Minden ellenállás élén Rákóczi állott. Bárki legyen is ő, mindenestre apja fia és apja lehet egy fiúnak, aki nagy elődjét új életre kelti. A szabadság él, míg csak egy Rákóczi felemeli zászlaját.“ Wesselényi ezt mondja Tattenbach Erazmusnak: „Neved egy nép bölcs fiára emlékeztet (Rotterdami Erazmus), egy országra, amelyre épen most gondolnunk kell, a kis Hollandiára, amely olyan nagyra tette magát. Én mint magyar, mindig szégyenkezve gondolok arra, hogy mi, kiket a természet oly bőségesen megajándékozott, akiknek oly szép és nagy országot adott, mögötte állunk annak a népnek, amely a maga kis darab földjét az örökké fenyegető tengertől volt kénytelen kicsikarni és amely nép mindent önmagának köszönhet. Erre Frangepán: „E nép szabad. Legyünk csak mi is szabadok és akkor hasonlíts össze bennünket: Ismét Wesselényi: „Nem tudom, hogy megvan-e bennünk is az, ami Hollandiát nagyra tette? A mi földünk acélt hord méhében, az ő földjük lágy, az acélt ők a szívükben hordják. Mi gyorsan rántunk kardot, ők ritkán. De ha egyszer kirántják, győznek is.“ Arra a kifakadásra, hogy az osztrák ismét megrovidított hennünket jogainkban, így felel Széchy Mária:

Jogainkban nem rövidülhetünk.

Hisz csak egyetlen jogunk van nekünk:

— Hogy mi legyünk a tiprott csatatér,

Melyet örökké öntözzön a vér.

Abban az ádáz, kemény küzdelemben,

Mit a török vív egyre Nyugat ellen.

Jogunk csak az, hogy viaskodva, küzdve

Mi rohanjunk elsősorban a tűzbe.
Jogunk csak az : mit se kérjen, kérdezzen,
Csak tűrjön, csak szenvedjen, csak vérezzen
E hon minden hű lánya és fia ...
— Ismer-e más jogunkat Ausztria?!...

Tér és alkalom nem elég itt arra, hogy e pompás, magyar lélekkel írott művet bővebben ismertessük. De megérdemelné, hogy közönségünk a maga egészében, magyar nyelven és *magyar színpadon* is megismerje. Tartoznánk ezzel az „acélszívű“ nemzet ez aranylelkű leányának, aki évtizedekig itt élt közöttünk és dolgozott csendben, önzetlenül értünk és jutalmat nem várva, lelkének aranyát mind nekünk ajándékozta. Mikor a nagy megpróbáltatás reánk szakadt s egy ellenséges világ tengerében oly árva magunkra maradtunk, kiment Hollandiába s törékeny testében már halálos kórral küzdve, ott folytatta erős lélekkel, férje oldalán az apostoli munkát értünk, irodalmi és társadalmi téren egyaránt. A Petőfi-centennáriumra kiadta újra, Antal Géza előszavával, Petőfi-fordításait, ismertette az erdélyi magyarság életét és művészetét. Ennek a munkának, bár ő sohasem adta a reklám dobjára, döntő nagy része volt abban, hogy a nemes holland nemzet szerető és áldozatos részvéte oly melegen fordult felénk.

Nem veszti el hazáját addig senki,
Míg távol tőle is tudja szeretni.
Nem amikor *eltávoznak* belőle,
De mikor *elidegenedünk* tőle
— Ha van szív, amely ezt megteheti :
Akkor nincs többé hazája neki.
Szívem azt súgja híven, igazán :
Én szeretem, nekem még van hazám !

Mondatja Wallis az osztrák száműzetésben synylődő Széchy Máriával, nyilván a saját szívéből. És ő, aki most eltávozott mind a két földi hazájából ama harmadik örök mennyeibe, nem idegenedett el egyiktől sem soha. Híven szerette mind a kettőt halálig. Szülőhazája dicsőséggel koszorúzta pályáját (a királynő az *Oranje-Nassau* nagyrangú rendjellel tüntette ki) s a holland föld anyakeblére ölelte mulandó testét ; mi küldjük frissen hantolt távoli sírjára magyar hálánk szerény koszorúját és zárjuk emlékezetünkbe halhatatlan lelkét, mely reánk annyi fényt és meleget sugárzott.

*

Wallis többi művei : „Az Alba ház bukása“. (Szomorújáték német nyelven). „Johan de Witt“ (dráma). „Harmadik Vilmos herceg“. „De Witt fivérek meggyilkolása“. „A harc napjaiban“. „Fejedelmi kegy“ (tört. regények). „Gerda“ (norvég rege). „Egy szerelmi álom ezerhatszázkilencvenötben“ (elbeszélés, megjelent magyarul is Antal Géza fordításában). „Lelki küzdelem“. „Örömszág királya“ (háromkötetes regény). „A S. C. Wallis gondolatai“ címmel 335 aforizmájának gyűjteménye. Legújabb regényét kéziratban vitte magával kiadás végett, mikor 1919-ben Hollandiába utazott. (Ez a kézirat azonban útközben elveszett).

Lampért Géza.

— **Literatura. Beszámoló a szellemi életről** címmel új havi folyóirat indult meg. Írókról, művészekről, tudósokról és munkáikról szól. Programja: „Csak érdekesen“. Ezt a programot egy „Programm helyett“ c. cikkecske fejti ki, amely azt tartalmazza, hogy a valóságtól egész nyugodtan el lehet térni, ha így érdekesebb. A cikkecske vége felé ugyan megint azt mondja, hogy az olvasót az „igazságokhoz híven informálja“. Az igazságtól talán nem esünk távol, ha könyvismertetései alapján úgy látjuk, hogy ez a folyóirat mindenekfelett reklám-vállalkozás. Mindenről úgy ír, hogy érdekesnek s a megvételre érdemesnek lássák. Nem akarjuk ezt neki bűnül felróni, az ilyen vállalkozásnak is megvan a jogosultsága. Az is tény, hogy ennyi és ilyen sokféle könyvet, művészi munkát egyetlen folyóirat sem ismertet. Objektivitást, tudományos szempontokat nem szabad tőle várnunk, maga mondja: „Nem ölti fel a Literatura a kritikus biborszínű tógáját“. Érdekes akar lenni s el kell ismernünk, hogy az. Szerkesztője Supka Géza dr., a „Világ“ c. napilap munkatársa. (i)

KRITIKAI SZEMLE.

Ravasz László: Hazafelé... Elmélkedések és imádságok nők számára. Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai r.-t. kiadása. 1925. 328 oldal.

Családi emlékeinkre gondolva, elmúlt egy félszázada, mikor nagyanyáink és anyáink a Tompa Mihály Olajág című imakönyvét olvasták bánatukban és örömükben, vagy a Szász Károly Buzgóság Könyvében keresték lelkük költői és elmélyedő imáit, jól esik a gondoskodás, hogy a ma asszonya ismét megtalálja saját vallásosságának visszhangját a kor összetettebb, sőt feldultabb lelki életének vágyai szerint a Ravasz László imakönyvében. Sokat mond ez a cím: Hazafelé... nekünk többet, mint az előző nemzedékek lelki békét hirdető Olajága, mint a természetes vallásos érzés buzgóságának megnyilatkozása, többet mond, mert többet keresünk. Annyi gyász, megrendülés után, a kétség hiábavaló kapkodásai közepette mutatja az utat hazafelé: túl a mindennap világán, az ideálok és Isten felé.

Ehhez az útmutatáshoz ma nemcsak költőnek kell lenni, hanem filozofusnak is és ez az, amivel Ravasz László többet ad, mint a mult költőinek imakönyvei s ez az, amire a ma asszonyának még a leg-hívőbb, legmeghatóbb költőiségen túl is szüksége van. Nemcsak a vallástalan, hanem a vallásos léleknek is megvan a maga nyugtalan-sága; de az Isten-keresés gyakran éppen a komplikáltabb lelkiüeknek a tudattalan vallásossága, melyet vezetni kell, hogy virágvasárnápjá az igazság megtalálása legyen, melyben azt érezze, hogy Isten gyermekei vagyunk mind. És ezt érezteti velünk, erre az igazságra vezet ez a könyv nemcsak gyermeki hitünkön át, hanem a gondolkodás magaslatain keresztül is. Olvasunk és valamelyik elmélkedés egy gondolatába belekapcsolódik a lélek, hogy azután saját szárnyain szálljon tovább, de az a mondat, az a gondolat kellett, hogy felébressze az örök adventi vágyat, hogy lelkünk állandó várakozása legyen, mely elfelejtet velünk mindent, ami idelent kinoz és felemel a hithez, a beteljesedéshez. Ezért nem fog ez az imakönyv feleslegessé válni, mint írója kívánja. Mert sok bátoratlan, szenvedő, borult női lélek hogyan találná meg a belső szabad imádkozás emelkedettségét, ha ennek a költőnek és bölcsnek a gondolata nem segiténé túl a földi kinzó kicsinyességek körén.

Ravasz László stílusa seholsem veszti el szárnyalását. Az ünnepek imádságaiban a keresztyénség himnikus elragadtatása szólal meg, mert ezeken az ünnepeken összesűrített légkörként érezzük a meg-

váltás csodáját, azt, hogy a betlehemi jászolbölcsetől a Szentlélek kiömléséig a nagy ígélet testté válása az emberiségnek az „élet szépségét és csodáit” hozta meg. A zsolttáros szavú elmélyülések, egyszerűbb, közvetlen szavakkal ható elmélkedések az író stílusa gazdagságát és változatosságát mutatják, de himnikus magasságban vagy zsolttáros elmélyedésében a női lélekre legerősebben ható gondolat, mely mindenütt vezet, hogy Jézus nem távoli, elérhetetlen isteni fény, hanem az emberi szenvedést ismerő, mindenütt velünk levő isteni szeretet, aki éppen úgy részt vesz bánatunkban, mint ahogy örül örömeinknek.

Alig lehet a női léleknek olyan érzése, kétsége, válsága, melynek ez a könyv egy gondolattal, egy intéssel vagy biztatással segítségére ne jönné. A mult bánata vagy a jövő reménye a ma kétségével együtt Istenhez szárnyaló szavakat talál. Az öröm éppen olyan keresztényeni benne, mint a szenvedés, a gyöngeség éppen olyan emberi, mint az erő; természetfilozófiája, mint a természetfelettié, mind hazafelé vezet...

A mult vallásos megnyilatkozásiból egyénien kiválogatott idézetek megvilágosítóan kapcsolják a könyvben a jelent a multhoz.

Ritók Emma.

Bühler Sarolta: Az ifjúkor lelki élete. *Várkonyi Hildebrand* fordítása a II. kiadás nyomán. *Ember és Természet* 9. kötete. Budapest, Franklin, 1925. 228 l.

Hézagpótló munka, érdemes volt lefordítani, mert Gyermektanulmányi Társaságunk már van, de Ifjútanulmányi Társaságunk még nincs. Nagyon érdekes megfigyelni, milyen kevés pedagógiai értekezés foglalkozik nálunk tudományosan a serdülőkkel. Nem hiszem, hogy a cserkész-mozgalom pedagógusai nagyon sok forrásmunkára támaszkodhattak, mikor a cserkészvezetők könyvét immár másodizben kiadták. Megvan ennek a maga mély pszichológiai magyarázata is: egyszerűen *könnyebb* a gyereket tanulmányozni, mint a pubertás, vagy az adolescence korában gyötrődőket. És élvezetesebb is, (bár ez nem tudományos szempont, mégis megemlítem, mert csak ott szerepel az okok között).

A nagyon nehezét, sőt majdnem a lehetetlent próbálja megoldani szerzőnk, mikor azt akarja közlésre bírni, akinek lényegéhez tartozik az, hogy ne legyen közlékeny, őszinteségen szeretné kapni, mikor természetében van az, hogy hazudjék, közvetlenségében véli meglepni, aki önmagában is a maga közönségét látja és színészkedik legmagánosabb perceiben is: a serdülő lelkét. Jól tette, mert tudományos feladatá tette, ami eddig úgyszólván kizárólag művészeti feladat volt, jól tette, bár nem sikerült neki, mert elkötelezte legközelebbi napjaink bűvárait, hogy ezen a területen is folytassanak munkát és oldja meg azt, ami ezuttal még félmegoldásig sem jutott el valójában.

A pszichikai serdülés élettani alapjait, az én kialakulását, (az ifjúkor érzelmi, akarati, értelmi életét), a serdülők társadalmi helyzetét és kulturáját, barátságait, szerelmi érzéseit, vezetőjéhez való viszonyát, (erkölcsiségét, vallását és világnézetét) kísérti megrajzolni ez a kis

könyv látszólag nagyon értékes anyaggyűjtés után és alapján. Tizen-négyszáz tarka összeállítású írott és négy nyomtatásban is megjelent *napló* anyagát dolgozza fel — hozzátelhetjük — nagyon módszeresen.

Nagyon sok eszméletetést nyújt ez a módszeresen feldolgozott anyag. Szülők, nevelők, ha elolvassák, sok újat találhatnak benne. Bizonyára újak számukra az ilyen megállapítások: a naplóírás lelki szükséglet természetes kielégítése a serdülőknél. A pubertáló a tagadás, az adolescens az igenlés korát éli. Előbbinél majdnem életkérdés, hogy idősebbek előtt, akiket igazán érdekel magányos, sötét, zürzavaros világa, kibeszélje magát. Az önérzetről, a meg-nem-értés kivert bika módjára viselkedő érzéséről, a dac és zárkózottság valódi okairól, a szülőktől, nevelőktől való mercv elzárkózás nehéz éveiről, a rajongás testetlen, szűz, tiszta képeiről nem olvashatunk eleget, akármennyit olvastunk is már eddig. Sem a magyar család, sem a magyar iskola, sem a magyar ifjúsági mozgalmak nem hivatkozhatnak olyan eredményekre, melyeknek birtokában feleslegesnek tarthatnák mindezek mennél gyakoribb hangoztatását. Ismétlem tehát, jó, hogy ez a könyv csak magyarul beszélők számára is hozzáférhetővé vált.

Sietek azonban hozzátenni: akármilyen értékes megjegyzéseket köszönhetünk is neki, csak *relative* fogadhatjuk el megállapításait. Lehet, sőt valószínű, hogy sok mindenben igaza van. De tudományos mértékkel mérve, nem bizonyos. A szépirodalom serdülő problémáinak költői megoldásai formálisak és csupán esztétikai igazságok. Csak megsejtik vagy aláfestik a laboratóriumok és könyvtárak munkájának az eredményeit, de soha semmiképpen sem pótolhatják. A naplók tanulmányozása is nagyon jó anyaggyűjtés számba mehet, de nagyon egvoldalú. Megbízhatóságához még akkor is nagyon sok szó férne, ha nem egyedül rajta nyugodnák minden hypothesisse egy több mint kétszáz oldalas könyvecskének.

Nem, nem ismertük meg ebből a könyvből az ifjúkor lelki életét, legfeljebb óvatosabbakká váltunk pubertálókkal való ezután érintkezésünkben, megsejtettünk fájó titkokat és vágyunk támadt igazában behatolni ebbe a gazdag, ismeretlen világba. Ha ez a vágy igazi *tudásvágy*, akkor az a naplók mellé *még több naplót*, sok-sok *szülő* rendszeres megfigyeléséi, *tanárok* adatszerű kijelentéseit, *cserkészvezetők* hat-nyolc éven keresztül következetesen vezetett feljegyzéseit is összegyűjti majd, mielőtt végső szavát hallatni merné ilyen kényes kérdésekben. Nem is szólva arról, hogy német serdülők mellé feltételez eltéréseket jó előre, ha a maga *magyar* gyermekei jutnak eszébe.

Karácsony Sándor.

Lelkészi szolgálati napló. Szerkesztette *Uray* Sándor debreceni ref. lelkész. Debrecen, a Méliusz-könyvkereskedés kiadása, 1925.

A lelkipásztori tisztnek a szó nemes és minél teljesebb értelemben való felfogása hovatovább kialakítja a magyar protestáns lelkipásztor új típusát is. Ebben a típusban benne lesznek mindazon nemes vonások, melyek a múlt századokban a magyar protestáns lelkésznek tisztességet és megbecsülést szereztek. De ki is bővül olyan új vonásokkal, melyeknek a képbe való belerajzolására a folyton fejlődő s a lelkipásztorral

szemben is mindig új és új igényeket támasztó élet ellenállhatatlan erővel kényszerít. Míg egyrészt ezután is a templomi szószéken fogja betölteni szolgálatának legfontosabb és legméltóságosabb részét, addig minél több oldalról és mélyrehatóbban kell belekapcsolódnia a gyülekezet és az egyén hullámzó életébe az evangélium ható erejével s kell számos olyan összefüggést teremtenie hívei és maga közt, mely a pásztor legéberebb figyelmét és fáradhatatlan gondoskodását igényli. Ennek a pásztori szerepnek nem tud megfelelni a lelkész anélkül, hogy éber gonddal ne végezze szüntelenül saját lelke pásztorolását s ne gondoskodjék el nem fáradó szorgalommal tudományos továbbképzéséről, mely nélkül csakhamar tulajdon színvonala alá süllyedne le. Ugyanakkor már egy közepes nagyságú gyülekezetben is a lelkipásztor teendőinek bonyolult és szétágazó volta a szolgálatnak oly sűrű hálózatát teremti meg, mely az erőknek céltudatos beosztása és tervszerű elrendezése nélkül még a legderékasabb munka sikerét is kockáztatja. Ennek belátása magyarázza, hogy sok lelkipásztor erői számbavételének és az okos gazdálkodásnak hasznos segédeszköze gyanánt eddig is vezetett naplót s hogy azok is örömmel üdvözlék az Uray Sándor debreceni lelkész szerkesztésében megjelent szolgálati naplót, akik ezt tenni eddig elmulasztották. Egyik főérdeméül éppen azt tartjuk, hogy serkenteni fogja a lelkészeket arra, hogy mintegy „lelki térkép“ lelkiismeretes megrajzolásával lelki hadvezetésüket sikeresebbé tegyék. Ha volnának, akik egyéniségük korlátozását látnák egy ilyen napló használatával, ezután is módjukban lesz ízlésüknek megfelelő, teljesen egyéni naplót vezetni. De úgy gondoljuk, hogy a templomi és liturgiális szolgálat, belmisszió, cura pastoralis, katekhezis, contemplatio, bibliatanulmány, irodalmi tevékenység, administratio és megjegyzések című rovatokba beleilleszthető a lelkipásztor bármilyen napi teendőjének feljegyzése. Egyébként a gyakorlat fogja értékét, használhatóságát eldönteni és megállapítani esetleges hiányait, melyek a legközelebbi kiadásban pótolhatók lesznek. A szerkesztőt elismerés illeti kezdeményezéséért s a naplót ajánlom minden lelkésztársam figyelmébe és használatába.

Szabó Zsigmond.

Mitrovics Gyula: Arany esztétikai nézetei. Debrecen, 1925. A Tisza István Tudományos-Társaság kiadványa.

A Himnusz centennáriuma alkalmával Kölcsey esztétikáját mutatta be Mitrovics egy irodalmi társaság ünnepi gyűlésén, tavaly pedig Arany esztétikájával értekezett a Tisza István-Társaságban. A debreceni közönség nagy érdeklődéssel és méltánylással fogadta a dolgozatokat, mert tudja róluk, hogy csak látszólag tartoznak az *alkalmi* felvadások kategóriájába. Igazában nem alkalomszülte megemlékezések ezek, hanem szerves alkotórészei egy nagyobb szabású tudományos koncepciónak, amely hivatva van egy mindmaig sajnosan érzett hiányt pótolni a magyar tudomány feladatai terén.

Kölcsey esztétikájáról is, Aranyéről is jelentek már meg figyelemre méltó kritikai ismertetések, de éppen nem biztos, hogy a megjelenés prioritása egyszersmind a keletkezés prioritását is jelenti-

mindegyik dolgozatnál a Mitrovicséival szemben, mert — ismétljük — ez utóbbiak egy rendszeres magyar esztétika-történet fejezetei, amelyek tehát voltaképpen csak összefüggésükben lesznek majd kellőképpen megítélhetők, de mindenesetre örömmel látjuk külön-külön való megjelenésüket is. Egyébként úgy tudjuk, hogy rövidesen megjelenik egészében is ez az esztétika-történet, mely a széptudomány magyar művelőinek munkásságát mostani legfrissebb jelenünkig bevonja vizsgálódása körébe s így egyrészt érdekes kiegészítője lesz Császár Elemér még nagyobb szabású munkájának: a magyar irodalmi kritika történetének, (melyből egyelőre úgylis csak a XIX. század közepéig terjedő rész jelent meg), másrészt pedig — akarva nem akarva — több-kevesebb fogalmat ad annak a szintén rég készen levő másik munkának az alapelveiről és felfogásmódjáról is, melyben Mitrovics egy rendszeres esztétikát dolgozott ki s amely több kötetnyi terjedelemben várja a megjelenésre alkalmas időt.

Ennek a most szóban forgó dolgozatnak is, mely Arany esztétikai nézeteit veszi rendszeres vizsgálat alá, egyik fő érdemét az a körülmény adja meg, amely — mondhatni jellegzetes vonása Mitrovics mindenik ilyenmű munkájának, hogy tudniillik a konkrét témát igyekszik mindig beállítani egyetemesebb perspektívába, ahol a kiválasztott tárgyról és tárgyra egyaránt tanulságos kitekintés nyílik. Minthogy ez a dolgozat is egy történeti összefoglalás fejezetének készült, természetesen, hogy nemcsak tudomást vesz és lelkiismeretesen beszámol az eddig megjelent idevonatkozó szakirodalomról, hanem el is fogadja belőlük azt, amit helyesnek s felfogásmódjába beleillőnek talál, (pl. Gálos több találó megállapítását), de ezt is kritikai következetességgel teszi s — mint már hangsúlyoztam — éppen összefoglaló szempontja teszi lehetővé, hogy teljes mértékben észrevehesse és méltányolhassa Arany egyik-másik esztétikai elvének kiváló értékét, néha korát megelőző fontosságát.

Például a költői képzelet szerepére vonatkozó Arany-féle álláspontot ilyen határozott szavakban jelenti ki szerzőnk az egykorú tudományos közvéleménnyel szemben szerencsés újításnak: „Nem szabad megfélelkezniünk arról, hogy a lélektudomány akkor még a különböző s egymástól többé-kevésbé független lelki tehetségek álláspontján volt. Így a képzelő tehetségtől azt várta, hogy az érzéki észrevételtől s általában a tapasztalástól függetlenül, az emlékező tehetség segítségével nélkül is képes önálló alkotásra, sőt teremtésre. Ma már tudjuk, hogy ez nem így van. Arany vallomásai tehát éppen azt bizonyítják, hogy a pszichológiai köztudattal szemben ő ismerte fel a képzelet mivoltát helyesen, mikor azt úgy magyarázta, hogy meglevő tapasztalati anyagból újszerű összetételek útján képes csak újakat alkotni.“

Különösen kiemeli Mitrovics annak az elméleti fejtegetésnek a jelentőségét, mellyel Arany az úgynevezett eposzi hitel kényes problémáját megoldotta, vagyis a naiv eposz műfajának a modern világnézet számára való átmentését lehetővé tette. Szerzőnk itt is az ő sajátos módszerével ad súlyt megállapításainak, tudniillik az elméleti esztétika

uai terminológiájával és igazolja ezeket; azt mondja például, hogy Arany az eposzi hitel kérdésének a megfejtésével az „esztétikai együttérzés” feltételeire is rávilágít. Az ilyen tudományos műszavak nemcsak szabatosná teszik az előadást, hanem éppen modernségük révén éreztetik meg, mily szerencsésen meg tudott sejteni Arany intuiciója olyasmit is, amire a szaktudomány csak később jött rá.

Ez a lelkiismeretes alaposágról tanuskodó, szolid módszerű részlet-tanulmány méltán ébreszti fel várakozásunkat a magyar esztétika egész multját feltüntető monografia megjelenése iránt.

Zsigmond Ferenc.

Dávid Antal: Babel és Assur. I. Történet. Szent István-Társulat. Budapest, 1926. 180 l. és egy térkép. 8°.

E kis mű kiadásával a Szent István-Társulat jó szolgálatot tett a magyar közművelődés és közelebről a magyar keleti kutatás ügyének. Összesűrített formában mindazt megtalálja benne az érdeklődő, ami Babylonia és Assyria történeti élete megértéséhez szükséges. Szerzője az ékiratok kutatása mezején teljes tájékozottsággal bíró szakember, amit műve minden sora elárul. Rövid előszó után, melyben a mű létrejöttének az eredetét adja s a tárgyalás megértéséhez szükséges tájékoztatót nyújtja, mindenekelőtt megismerteti velünk a földet és a népeket, amelyen és amelyekben lejátszódott az ókori kelet történetének Babylonia és Assyria nevéhez kapcsolt e legfontosabb szakasza. Majd végigvezet a történeti források tekintélyes sorozatán, melyek között igen helyesen megkülönbözteti az ékiratos, tehát eredeti forrásanyagot, a nem ékiratos, azaz bizonyos értelemben közvetett forrásoktól. Azután a tulajdonképpeni történeti fejlődés folyamatát ismerteti, még pedig nem külön Babyloniára és külön Assyriára tagolva, hanem a két állam életét egymásba fonva, mert amint maga helyesen mondja s csakugyan úgy is van, e két állam története nem külön történet, hanem a nagyban és egészben egy kultúrkört alkotó Mesopotámia uralmáért folyó harcnak egy-egy fele, amelynek csak a másik féllel együtt van egész értelme. Külön fejezetben állítja össze a babyloni és assyr uralkodók uralkodási listáját uralmi idejük pontos feltüntetésével, amely dátumoknak megbízhatósági kritikáját az előszóban előbb röviden elvégezte. Végül irodalmi tájékoztatóban felsorolja a legfontosabb szövegkiadásokat, a jelentősebb folyóiratokat, éves kiadványokat és az összefoglaló földrajzi és történeti monografiákat. A jegyzék figyelmes átnézéséből meggyőződtem, hogy minden jelentősebb kiadvány és forrás benne van. A könyveske tartalmi megértéséhez hasznos kiegészítőnek bizonyul a hozzácsatolt térkép is, mely a színtérnek s a rajta szerepet vívő helységeknek eléggé pontos rajza.

Nem látom helyénvalónak, hogy a művet részletesebb megjegyzésekkel kísérjem s a szerzőétől itt-ott eltérő véleményemet nyilvánítsam, ahol annyi problémáról van szó, mint a babylon-asszir történeti fejlődés megrajzolásánál, ott ez egészen könnyen lehetséges s jórészen egyéni mérlegelés dolga. Azonban a mű 20—21. lapján a sumir nyelv

hovatartozandóságáról folytatott nyelvhasonlító munkásság értékéről olvasható kissé fölényes kritikáját mégsem hagyhatom minden észrevétel nélkül, mert egészen bizonyos, hogy e munkásságnak több érdeme is több elfogadható eredménye van, mint amennyit a szerző részére elismerni hajlandó. Azt kell hinnem, hogy a kérdés e részét nem mérlegelte le a maga átfogó teljességében. Meglepett, hogy a Gilgames eposban az özönvízhős nevét az eddigi szokással ellentétben *Ut-napištim*-ről *Um-napištim*-re korrigálta, helyesebben első felében is assyr-babyloni értékével olvasta, mert igaz ugyan, hogy ennek semmi akadálya sincs, (lévén az *um* assyr-bab. egyenértéke a sumir *Utu*-nak), de az epos minden valószínűség szerint sumir eredetűre tekintettel kérdés, hogy nem a név második felét kell inkább sumirra visszafordítani, mint ahogy az a Gilgames barátjának, Enkidunak a nevéből történt, amelyet elég sok ideig az assyr-babyloni *Ea-bani* alakkal adtak vissza.

Egyébként ismétlem, Dávid műve teljesen megbízható tájékoztató munka, melyet nemcsak a művelt közönség, de a szakember is használna és örömmel lapozgathat.

Varga Zsigmond.

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. M. Tud. Akadémia kiadása. I. k. 929. l.

Akik mai szépprózáink változatos és gazdag termésében gyönyörködve, az idetartozó alkotó készség fejlődése iránt érdeklődtek, a legújabb időkig kénytelenek voltak megelégedni azzal a szűkszavú felvilágosítással, melyet irodalomtörténeti kézikönyveink nyújtottak. A részletkérdésekre vonatkozólag csupán hosszasan utánjárással lehetett megtudni egyet-mást a szakfolyóiratokból vagy könyvészeti egybeállításokból. Ott volt ugyan a gyönyörű torzó, Beöthy Zsolt két kötetes *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* című jeles műve, de mint-hogy ez éppen a legérdekesebb ponton maradt félben, a kutató tudás-szomj némi elégedetlenséggel várta a folytatást. Elég sokáig kellett rá várakozni, de végre elkészült. Gyors egymásutánban két olyan mű is jelent meg, melyek az eddig nagyon érzett s hangoztatott hiányt pótolni hivatják. Az egyik munka (*A magyar regény története*), szerzője Császár Elemér, kinek még 1922-ben kiadott könyvét, mint az utóbbi évek egyik legkiválóbb kritikai tanulmányát, csak a napokban koszorúzták meg elismerésével a Kisfaludy-Társaság. Ez a, negyedfélszáz lapra terjedő, tárgya vizsgálatában szinte napjainkig haladó, becses áttekintés a tudomány követeléseit és a gondolatközlés művészetét szerencsésen egyesítő sajtósági révén bizonyára sokáig versenytárs nélküli tájékoztatója lesz a magyar regény multját nyomozóknak.

Császáréval egy időben készült el, de a kedvezőtlen viszonyok folytán csak később került sajtó alá *Szinnyei Ferenc két kötetre tervezett nagy monografiája* — *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, — mely az előbbtől eltérőleg csupán három évtized (1818—1848.) anyagát öleli fel. Kétszázkilencvenkét lapra terjedő első kötetét, mint a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalatának 1925. évi illetményét most bocsátották forgalomba; de bár e sorozat darabjait nehezebb fajsúlyuknál fogva némi tartózkodással fogadja az úgynevezett

nagyközönség, a jelen kötetet — tárgyának érdekességére gondolva — nem kell féltenuünk attól, hogy sokáig fog felvágatlanul heverni.

Az első pillantásra különösnek tünik föl benne, hogy miért nem folytatódik szépprózánk fejlődésrajza a Beóthytól elhagyott időpontnál (1788.), de aztán mikor kissé elméllkedünk az olvasásban, észre vesszük, hogy nem hiányzik az áthidalás. Az anyag selejtesebb volta miatt azonban a szerző ott kezdi tüzetesebb vizsgálatát, ahol eredetinek vehető novellairódmunk kezdődik. (Fáy A.: *A különös testamentum*); az előzményekre inkább általánosságban, vagy könyvészeti utalások alakjában mutat rá.

Az egykorú fővárosi és vidéki élet vázlatos rajza után zsebkönyveink és folyóirataink pontos ismertetése következik, amit indokoltta tesz az a körülmény, hogy önálló novellás-kötet a múlt század huszasharmincas éveiben aránylag ritkán jelent meg. A tulajdonképpeni anyagot két részre különítve fejtegeti a szerző. Először az 1836-ig kiadott regényekről és novellákról szól (Kisfaludy K., Fáy A., Kovács P., Gaál J. és mások műveiről), melyek a műfaj gyermekkorát jelzik; majd a negyvenes években bekövetkező emelkedés tényezőit veszi sorra s a kimagaslóbb egyéniségek közül b. Jósika Miklós, Vajda Péter munkáin kívül, részletesebben tér ki b. Eötvös József Karthausi-jára.

Mint Szinnyei Ferenc minden munkájára, erre is jellemző az adatok teljességét és pontosságát fontosnak tartó törekvés, a tárggyával kapcsolatos hazai és külföldi vonatkozások terén széleskörű tájékozottság, értékjelölő megállapításaiiban pedig az egyéni kritikán alapuló józan megfontoltság. Mindezek a tulajdonságok megbizhatóság szempontjából nagy előnyei a könyvnek, melynek második kötete hihetőleg csak megerősíti azt a már most is jogos föltevést, hogy a tudós szerzőnek könyvére fordított tizenkét évig tartó kutató és rendszerező fáradozása nem volt hiábavaló: műve igazán hasznos forrásmunkája lesz irodalomtörténetírásunknak. Bevezetésében a szerző mentegetőzve említi, hogy — bizonyos nehézségekre való tekintettel — könyve megírásában lemondott „a művészi alakításról, a kerekded és nagyvonalú kompozicióról s inkább a tények és adatok rendkívüli tömegének megrögzítésével és rendszerbe foglalásával törődött. A szerző nyugodt lehet, munkája így sem unalmas olvasmány. A feledésbe merült, de fejlődéstörténetileg jelentős anyag ügyes csoportosítása s a módjával nyújtott környezetrajz szinte egy percre sem engedi lankadni a figyelmet. A régi Pest-Buda életének sok utánjárásra valló és szeretettel föllevenített képe (20—32. l.) pedig külön is hálára kötelezheti az ifjabb nemzedékbéli olvasókat. *Baros Gyula.*

Hekler Antal: Michelangelo. Franklin-Társulat kiadása, Budapest, évszám nélkül. 8°. 334 l., 98 képpel.

A renaissance művészetének kevés alakja tudott életével, egyéniségével, működésével, titáni alkotásaival oly nagy érdeklődést kelteni kortársaiban maga iránt, mint Michelangelo, akinek nagysága évszázadok mulásával sem vesztett semmit erejéből, s alkotásait ma jobban, mint valaha, az örök művészi és örök emberi gigász beteljesüléseinek

érezzük. Kevés művészegyéniségre vetődött annyiszor a kutató és magyarázó tudósok, művészettörténészek és esztétikusok vizsgálódó fénysugara, mint éppen ő reá s az mutatja művészetének szinte emberi méreteket meghaladó nagyságát, hogy Michelangelo művei ennyi vizsgálat, ennyi magyarázat után, még ma is újra meg újra problémaként vetődnek a tudós buvárok szeme elé, akik újból meg újból megkísérelik ennek a nagy művésznek életéből és műveiből soha el nem múló tanulságokat meríteni a művész egyéniségének és alkotásainak kapcsolatára nézve.

Michelangelo egyéni élete annyi közvetlenséggel nyilatkozott meg alkotásaiban, hogy művészete már ezért is korszakot alkotó újítás a műtörténetben. Márványból kifaragott alakjai, templomok falára festett freskói merőben elütnek a művész korában szokásos sablonoktól, uralkodó típusoktól; az ő egyéni alkotásai, melyek mintegy fájdalmasan vonaglanak szükre szabott testi hüvelyükben, hatalmas, mértéken túli lelki tartalmukkal széttépik, összemarcangolják a rájuk szabott testi kereteket; alakjai kivétel nélkül heroikus alakok, melyek a művész énjének legmélyebb, legrejtettebb bensőjéből fakadnak s uralkodó gondolat- és érzésvilágának voltak mindig kifejezői. Mértékül mindig önmaga szolgált, művei elsősorban az ő művészi kielégítésére jöttek létre. Ezért helyes gondolat művészi oeuvrejének összefoglalására az, hogy műveit Michelangelo életének megfelelő eseményeibe beléhelyezve, létrejöttük körülményeit vizsgálva, a művész lelkiállapotát elemezve, — melyet minden időben híven festenek nagy számban megmaradt levelei és költeményei, — kell megismernünk, megvilágítanunk és megéltetnünk.

Ez a gondolat az alapja Hekler Antal szép Michelangelo könyvének is, mely karácsonykor hagyta el a sajtót a Franklin-Társulat gondos és ízléses kiadásában. Hekler végigkíséri Michelangelo egész életét a bölcsőtől a sírig, látjuk családjá körében, látjuk nagy feladatai megvalósítása közben „rabszolgamódra görnyedve“, látjuk a pápai udvar csöstől ráhulló fényében s látjuk, elaggott testű, de friss terveket készítő, új emlékeket építő öregségében. Hat fejezetre taglalva Michelangelo majdnem egy évszázadra nyúló életét (1475—1564.), megismerttet a művész változatos sorsával és minden munkájával, keletkezésük sorrendjében tárgyalva, magyarázva, elemezve őket. A fejezetek adva voltak már a művész pályájának időnkénti változásával, egy-egy vállalt nagy feladatával. „Az emelkedés éveit“ az ifjú Michelangelot mutatják be, amint tanul mestereitől (Francesco da Urbino, Domenico Ghirlandajo, az öreg Bertoldo di Giovanni s főképpen az antik világ előkerült emlékei voltak első tanítói) s amint kifaragja első munkáit, melyek épp úgy magukon viselik az antik hagyományok érvényesülését, mint a szíve legmélyén fakadó tiszta, áhítatos, vallásos hit kifejezéseit. Az ifjú Michelangelo későbbi életének egész folyamán e két hatás uralma állandósult, ezeknek birtokában hozta létre munkái egész sorát, melyek lassanként hírért szűkebb hazája, Firenze falain is tulviszik, mignem az örök város, a pápai udvar vonja körébe az európai híru művészt. „A Sixtus kápolna“ című fejezet II. Gyula és Michelangelo közötti viszonyt festi, melynek credménye volt a Sixtus-kápolna kifestése, a legnagyobb

mű, mely egy ember kezétől származik. 1508—1512-ig dolgozik rajta a művész, aki e művével a képírásban is halhatatlant, örökbecsűt alkotott. A harmadik fejezet „II. Gyula pápa síremléke“-ről szól, arról a műről, melyhez Michelangelo a művészi alkotás szinte elbírhatatlan látától és akaraterejétől égve fogott, s amely a körülmények szerencsétlen alakulása, a művésznek az emberekben s önmagában való bizalmatlansága folytán nagy tervből mind kisebb valósággá zsugorodott, mely szinte ráfeküdt megvalósíthatatlanságának egész súlyával a művész énjére, megbénítva, lekötve teremtő képességeit s őt magát a halálos kimerültség bilincseibe verte. A mű befejezetlen maradt, illetőleg mai befejezettségében mindössze három szobor, Lea, Rachel és Mózes képviselik rajta Michelangelo teremtő szellemét, ki azonban Mózesében világtörténeti jellemképet alkotott, melyben ennek a „félelmes akarat- és indulatkészséggel telített emberfölötti alaknak ethikai fensőbbisége“ a legművészebb plasztikai kifejezést nyerte.

A „Medicieik szolgálatában“ eltöltött éveit és tevékenységét méltatja a következő fejezet, melynek eredményei csupa torzóban maradt vagy másoktól befejezett nagy terv: a firenzei San Lorenzo templomának homlokzatépítése, a Medici síremlékek s a Laurenziana könyvtár felépítése voltak. A könyv legszebb fejezete a „költőt és az embert“ állítja az olvasó elé. Költeményei telve vannak súlyos gondolatokkal és érzéseinek szinte titáni hevével. „A lélek legmélyéről fakadó vallomások ezek, melyekbe beleégette elégedetlen, önvádaktól mardosott lelke izzó szenvedélyét, vágyó és kereső sóvárgását, szaggató kínjait és borongó fájalmát.“ Mint ember, „vulkanikus, titáni természet, kinek lelkében minden érzés emberfölötti méreteket öltött.“ Szendélyessége képtelenné tette őt emberek és tények józan megítélésére. Folytonos gyanakvása és bizalmatlansága csak ritkán olvadt föl a barátság életető melegévé, de ilyenkor baráti érzése elpusztíthatatlan és megingathatatlan volt, mint azt Tommaso Cavalierihez és Vittorio Colonnához való fennkölt barátságában látjuk. Műveire a lángész önbizalmával tekintett, de sem magát, sem művészetét sohasem érezte befejezettnak. Innen van, hogy oly sok alkotása maradt félben, mert feladatát félig megoldva már teljesen megvalósultnak látta önmaga előtt, a képzelt művészi gondolatot. Művésztsaival szemben nem volt féltékeny vagy irigy, de ha terveit keresztették, akkor fellobbanásában gyakran kemény, sőt igaztalan és kiméletlen tudott lenni. Michelangelo lelki világának megértése nélkül munkáinak ártérése teljesen lehetetlen lenne.

„Az utolsó évtizedek“-ben készíti el a Sixtus-kápolna bejárat- és oltárfölötti freskóit az „utolsó ítéletről“, melyek oly sok viszontagságot szenvedtek, (később át is festették), kortársai meg nem értése miatt. Részteszve Róma erődövének kiépítésében, hol a Porta Pia-val alapját veti meg a barokk frontkiképzésnek; befejezi a Palazzo Farnese homlokzatát, a kapitóliumi térnek rendezése is az ő tervei alapján történt s végül résztvesz a Szent Péter-templomának megépítésében, melynek merészen ívelő kupolája örökké hirdeti Michelangelo építészti genialitását. 1564. február 18-án hunyja le örök álmra szeméit a nyughatatlan

lelkü, örökké a szép után sóvárgó nagy titán, kit hálás szülőföldje, Firenze, a Santa Croce templomában helyezett örök nyugovóra.

Hekler könyvének legfőbb érdemét abban látjuk, hogy a művészt és az embert, valamint alkotásait a legteljesebb, zárt és bonthatatlan egységben hozza szemünk elé. Minden során keresztül villan az a nagy szeretet és esodálat, mellyel minden idők legnagyobb művészt nézi. Egyes munkáinak méltatásánál szinte szárnyra kapnak gondolatai s Michelangelo belkének legmélyére, az alkotások kohójába világítanak. Stílusa végig emelkedett s a tárgyhoz illően választékos elemzéseit találóak, megállapításai megdönthetetlenek. Külön kell kiemelnünk Michelangelo néhány költeményének kongeniális fordítását. A könyvet a szép illusztrációk egész sora teszi teljessé, melyeken Michelangelo csaknem minden művét ott találjuk.

A könyvet ajánljuk mindazok figyelmébe, akik a művészet nagy reformátorának, új tartalommal való megtöltőjének: Michelangelonak életét megismerni, műveiben nem tévedő kalauz társaságában gyönyörködni óhajtanak.

Oroszlán Zoltán.

Jacques Bainville: Franciaország története. Fordította: Dr. Révay József, Budapest, Athenaeum, 1925.

Az idegen országok történetének kiadását örömmel kell üdvözlőnk akkor is, ha van összefoglaló világtörténelmünk, sőt kívánatos, hogy az összes államok önálló története megjelenjék egységes magyar sorozatban. Az természetesen más kérdés, hogy fordíttatni kell-e a jelesebb külföldi összefoglalásokat, vagy jobb-e eredetieket íratni? A fordítások tudniillik gyakran az illető ország fiának elfogult álláspontjával ismeretnek meg, mint például a szóbanforgó mű is. Bainville, a franciák mostani németgyűlöletétől átitatva, a németseget okolja I. Ferenc megszorítása miatt, ami Ferencet Szolimán szövetségesevé tette, mikor a németek jó része éppen a Ferenc pártján állott s V. Károlynak, Ferenc ellenfelének, főerejét Spanyolország adta. Az csak természetes, hogy a világháborút a németek okozták szerinte, de az még francia írónál is feltűnő, ahogy például a XIV. Lajos hódítgatásait mind a francia terület védelme szempontjából történeteknek igyekszik föltüntetni. Még a hírheft „visszacsatolási kamarákra” is van dicséző szava: úgy érzi, hogy az elnevezés „találó.” Vajjon nem jobb lett volna ilyen szellemű munka helyett magyar szerzővel íratni könyvet, mikor közoktatási kormányunk annyira igyekszik éppen történettudósok képzésére?

Bainville egyébként vallomással kezdi munkáját: őt a kollégiumban untatta a történet, mert azt ott értelmetlen káoszként adták elő. Ezt ő helyteleníti, s reméli, hogy eljön az a kor, mikor az emberek sejtetni fogják, hogy az ősök cselekedeteinek is épp olyan rugói voltak, mint a miénknek. Kissé meglepő nyilatkozat s kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy saját tanárainak gyöngeségét francia könnyedséggel általánosította. A franciáknál tudniillik azoknak a bizonyos rugóknak keresését nagyon régi művekben is látjuk. Legalább Voltaireig kell visszamennünk ezen a téren, vagyis csekély kétszáz esztendővel, s éppen

ezért föl kell tételeznünk, hogy a francia kollégiumok többségében igyekeznek az összefüggések megmutatására.

A tények belső magyarázatát Bainville úr igéri ugyan, de sokszor adós marad vele. Elítéli a Meroving- és Karoling-házak „értelmetlen szokását“, az osztozkodást, amint a jószívű ember elítéli a szegény anyát, ha nem ad kalácsot reggelire a gyerekinok. Pusztán a tömeg érzélgőségét látja a hűbéri gondolkozásban (111. lap). Sőt az egész hűbéri rendszert néhány sántikáló hasonlattal próbálja magyarázni, például a hűbéres grófokat-hercegeket olyan hadtestparancsnokokhoz hasonlítja, akik méltóságukat öröklik, holott a mai katonatisztnak pénzügybe, közigazgatásba, törvényhozásba beleszólása nincsen s a polgári társadalom általában nem tartozik fennhatósága alá. Az ország belső fejlődése terén nem tudom, minek tekintsem azt, hogy XV. Lajos kiadásait a modern államok költségvetéseiben található fölösleges kiadásokkal mentegeti, mikor olyan modern államot aligha tud megnevezni, amelyik az adósságok kamatait csak újabb kölcsönökkel tudja fődözni. A nagy Colbertről tisztább képet ad még Voltaire is, mint Bainville, aki tények és magyarázatok helyett gyakran frázisként ható általánosításokat mond. Például II. Filöp Ágost „birtokait szervezte bölesen, rendszeresen, elismertette a királyi tekintélyt, helytartói révén kormányzati rendszert fejlesztett ki“, stb.; elmondható nagyjában ugyanez Nagy Károlyról, IV. Henrikről, de az ilyen megállapításból leghalványabb fogalmunk sem lehet arról, hogy milyen is volt hát az a kormányzati rendszer? „Mindent okosan csinált“, ennek a mondatnak a „minden“ szava *semmi*, mert semmit sem tudunk meg belőle.

Előszava után nem adattörténelmet várnánk tőle, mégis azt kapunk, de el kell ismernünk, hogy nagyon érdekeset. Olvasása közben úgy érezzük magunkat, mintha páholyban ülünk, s a színtársulat valamelyik tagja felvonásközben bírálná az előadást. Összehasonlítja a bírált jeleneteket a régebbiekkel és az ezután következőkkel, a napi eseményekkel, e közben gyakran ellenmondásra késztet, de egyttal gondolkozóba ejt. Ennyiben még elevenebb a stílusa a Carlyle-énél, aki a francia forradalomról szóló művében szintén inkább célozgat az eseményekre, bírálja inkább, mint elmondja őket. Célzásai Bainvillet is mélyebb történetismerőnek mutatják, mint például művének beosztása, vagy mint a bevezetésében felsorolt bibliográfia. Aki ezt összehasonlítja például Szeffkü Gyűlésének kisebb terjedelmű „A magyar állam életrajza“ című munkájában levő irodalmi összeállítással, az nem is a művek számának csekélységén, hanem a *szempontok* kevés voltán fog meglepődni, s ebben fogja látni annak magyarázatát, hogy Bainville több francia vereséget különböző ürügyekkel szépítget, deus ex machinaként hozza színre a XV. század hírhedt rablócsapatait, bevégzettnek állítja a frankok beolvadását a Karolingok jöttekor, holott még Nagy Károly is német neveket adott a hónapoknak.

A fordító jónak látta Bainville nevében a Jaquest francia alakjában meghagyni. Talán azt hiszi, hogy kétkedni fogunk francia tudásában, ha bevallja a szerzőnek becsületes Jakab nevét, vagy póriásnak

találja a magyar neveket, mint újabb időben több idegeneskedő írónk, vagy attól tartott, hogy a Jakab név miatt „mástól” fog tartani az olvasóközönség, mikor pedig a szerzőnél „épen ellenkezőleg”. inkább katolikus érzelmeket lehet sejteni? Nem tudom, de az idegen keresztnevet magyar fordításban affektáltnak érzem. Ismerem Szomorynak azt a rosszul sikerült cikkét, amelyben a Sappho név franciás Sappho írását védelmezi, mégis a kiejtést is érzékeltető magyar írásmódot tartanám meg a Luszczinszky névnél. Lehet, hogy a fordító *vezérelleőr* szavát elfogadja az irodalom is, de a *tábornok* szó az ókori és középkori környezetben sérti a mi fülüinkét, csak a franciáknak *général* minden *vezér*. A magyar *kisebbség* szó nem fejezi ki a *kiskorúság* fogalmát (25. l. stb.). Hasonló tévedés és gallicizmus sokkal több esúszott a fordításba, semhogy terünk volna összeállításukra. Tollhibák: VIII. *Henrik* (helyesen *Károly* 116. l., a Bretagnei Anna férje), vagy VIII. Károly nyilatkozata La Trémouillehoz: „Franciaország királya nem áll bosszút az orleánsi *hercegen a* (helyesen *herceget ért*) bántalmakért”, stb. és a sajtóhibák mutatják, hogy a munkával nagyon siettek.

Török Pál.

Reiszig Ede: A Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész.
286 l. Budapest, 1925.

A Szent János-lovagrend magyarországi történetére vonatkozó adatokat Reiszig Ede már régóta gondosan gyűjti s az adatgyűjtés alapján a Történelmi Tár 1911. évfolyamában feldolgozta a lovagrend birtokviszonyait illető anyagot. Azóta tovább folytatta az adatgyűjtést s most már a lovagrend történetének teljes képét akarja az olvasó elé tárni, kezdve a lovagok országos szereplésével.

A lovagrendet II. Géza király honosította meg hazánkban s már a XII. század folyamán Esztergomban és Székesfehérvárott, az ország akkori politikai központjaiban rendházaik voltak. E rendházak száma idővel annyira megnőtt, hogy a XIII. század folyamán külön tartományt alkottak. Különösen azonban akkor volt emelkedőben szerencse-csillaguk, mikor a XIV. század elején a konkurrens templomos-lovagrendet a pápa eltörölte s ennek következtében birtokaik egy részét, nevezetesen a vránai perjelséget is megkapták. A vránai perjelség előkelő szerepet vitt a magyarországi Szent János-lovagrend történetében s Magyarország legelőkelőbb családainak sarjai ültek a perjeli székbén.

Reiszig Ede munkájából ismeretessé válik előttünk az a szerep, melyet a Szent János-lovagrend az ország történetében különösen a XIV—XV. századok folyamán vitt. A török hódoltság következtében elvesztették birtokaikat, a vránai perjelség címe a XVII. század kezdetén a zágrábi nagyprépostsághoz csatoltatott s a török hódoltság megszűntetése után a lovagrend visszaállítására vonatkozóan megindított mozgalmak eredménytelenek maradtak.

A Szent János-lovagrend s különösen a vránai perjelség akkor vitt nagy szerepet az ország történetében, mikor Mária királynő uralkodása ellen a délvidéken fölkelés támadt s a fölkelés leghatalmasabb

támasza Palizsnai János vránai perjel lett. A török terjeszkedés ellen is hatalmas védbástyái voltak az országnak, ezek a bástyák azonban egyenként bomlottak s a lovagrend megsemmisült az egyenlőtlen küzdelemben.

A lovagrend hivatása szerint nem csupán karddal szolgálta az ország ügyét, hanem a rendházaival kapcsolatos kórházaikban is jó szolgálatot tett a szenvedő emberiségnek. Ezekről a szolgálatokról a források, sajnos, hallgatnak s így a történetírónak nem áll módjában erről a tevékenységről beszámolni, pedig művelődéstörténeti szempontból nagyérdekű lenne ezt is megismerni.

A szerző dolgozási módszere a lehető legjobb, mert szemmeláthatóan nagy gonddal kutatta fel a tárgyára vonatkozó kiadott és kiadatlan forrásanyagot, mi által művét kitűnően megalapozta. Ugyancsak megfelelő a feldolgozott forrásanyag csoportosítása, mert világos és áttekinthető képet nyújt a lovagrend országos történeti szerepléséről. Csupán egyet kell kifogásolnunk a munka megírásában, t. i. csaknem minden mondat külön kikezdést alkot s ennek következtében 1—1 oldalon 13, sőt több kikezdést is találunk anélkül, hogy az anyag természete ezt a feltűnően sok kikezdést indokolná.

Csak egyetlen példát hozunk föl. A 128. oldalon a királynők 1383. évi délvidéki utazásáról így ír:

„A nádoron kívül Lendvai István szlavón bán, Lackfi István dalmát és horvát bán és Alsáni Bálint voltak velük.“

„Erzsébet királyné leányaival együtt október hó 24-én érkezett Zarába és ott a Benedek-rendű apácák Szűz Máriához címzett zárdájába szállott.“

„A királynők jövetelének hírére az elégületlenek nagy része, mint Horváthi János, Horváthi Pál meghódoltak, ellenben Palizsnai Vránába zárkóztak.“

És így tovább! Ez az ideges tárgyalási mód a munka áttekinthetőségének rovására esik s azt a látszatot kelti, mintha adalékok lennének szerves összefüggés nélkül felsorolva. Ez inkább technikai jellegű kifogástól eltekintve, a munkát sikerültnek kell mondanunk s örömmel várjuk a megígért folytatást.

Gárdonyi Albert.

Szevjet-Oroszország. Irta: *Ch. Sarolea*, edinburghi egyetemi tanár. 237 lap. A Stádium Sajtóvállalat r.-t. kiadása.

Egy izgalmas regény érdekességével, a folyamatos elbeszélés élvezetes stílusával, a tárgyismeret teljes tökéletességével megírt alapos és tárgyilagos munka, amely a vergődő nagy orosz birodalom mai életének lélektanába, eseményeibe, azok rugóiba vezeti el az olvasókat. Szerzője, Charles *Sarolea*, edinburghi egyetemi tanár már a háború előtt hosszabb ideig tartózkodott Oroszországban, ismeri annak belső életét, ismeri a legtávolabb eső részeket is; alapos ismerője az orosz nyelvnek, az orosz irodalomnak, történetnek és az orosz léleknek. Nem adatokból, elbeszélésekből, mások írásaiból meríti tehát könyvének anyagát, amely elejétől végig tudományos alaposítással megírt munka, hanem saját tapasztalatai és tanulmányai alapján gyűjtött adatokat, élményeket, történé-

seket ír meg. A könyv 27 fejezetre oszlik, amelyek közül azonban egyes fejezetek mint egységek foglalhatók össze.

A munka első részében közvetlen benyomások alapján, csodálatos elevenséggel rajzolja meg a mai Szovjet-Oroszország képét, különösen annak főfészket, Moszkvát, amelyben nyoma sincs annak a sok szépségnek és értéknek, amely Moszkvát oly csodálatos exotikumná tette az európai emberek előtt. Szentpétervárról megállapítja, hogy az már haladoklik. Ez a város az „északi kommunium“ székhelye. „amelynek halála a világ egyik legnagyobb városának pusztulását jelenti.“ A lakosság itt egyharmadára csökkent, a kikötő kihalt, a legtöbb üzlet és étterem zárva. Szóval, az egész város a kommunizmus átkát sýnyli. Érdekesek azok a részek, amelyeket a kommunizmus fénykoráról és hanyatlásáról ír. „A diktátorok alig hogy kimondták, hogy a nemzeti vagyon szociálizálándó, a nemzeti vagyon egyszerűen eltűnt.“ Megállapítható, hogy a Lenin-féle „Új gazdasági politika“ engedmény mindazokból a marxistaelvekből, amelyekre az egész szovjetet felépítették, vagyis a Marx elveinek gyakorlati megvalósítása kudarcra végződött, amely kudarc 10 millió ember életébe került. „Kézzelel fogható borzalmas tanulság ez, mely örök időkre óva inti majd a világ szociálista álmódózóit hasonló kísérletezésektől.“

Azok a fejezetek, amelyeket a szovjetrendszer terrorjáról, mint a marxizmus vörös gyümöleséről beszél, éles elmével megírt és lesújtó kritikája egyuttal az egész marxizmusnak is. Ezt a helyzetet a marxistosztályharc eredményezte, amelyet még az oroszországi kudarc után is magáénak vall csaknem minden szociálista. A marxizmus hatásairól és eszközeiről szólva, azoknak a gyakorlati életben Oroszországban megvalósult kegyvetlenségeit, vérengzéseit, a tervszerű tömeggyilkosságokat tárja elének, amely utóbbiakról statisztikát is közöl. Erről a munkáról állapítja meg, hogy „az oroszországi terrorizmus nem egyéb, mint a tudományos marxizmus magvetésének rettenetes vörös termése.“ S az a fájdalom, hogy ezeket az eszméket tovább akarják plántálni sok millió gyermek lelkébe, amely lélekmérgezés legborzasztóbb következménye az egész bolsevista katasztrófának. Ha pedig ez sikerül, „akkor az ég óvja Oroszországot és Európát attól az eljövendő nemzedéktől, amelynek lelkét áthatotta Marx materializmusának mérge és melynek jellemét eldurvított Marx örök és könyörtelen, a testvérgyilkos osztályharcot hirdető evangéliuma!“

A szovjet rémuralom rettenetességeit talán legjobban a régi közepestályhoz tartozók szenvedik és sýnylik, akik ma feltétlenül rosszabb helyzetben vannak, mint a multban. Különösen az egyetemi tanárok vannak leginkább kivette, akik mind gyanus egyének, s gyermekeiket is csak a legnehezebb körülmények között tudják az egyetemre beírni. Az egyetemekre „csak azok a leányok és fiúk juthatnak be, akik a felülről jóváhagyott ateista és bolsevista elveket vallják.“ Ilyenformán a moszkvai egyetemen az orvostanhallgatók 80 százaléka kommunista zsidó.“

Nagyon érdekes az a rész, amelyet a falunak s a parasztságnak a

helyzetéről ír. Dacára annak, hogy a parasztságot földhöz juttatták, nem voltak hajlandók a szovjettel szemben kötelességet teljesíteni. Azon a nézetten voltak, „hogy a nagyvárosok munkássága forradalmi farsangját csak rendezze saját költségén.“ Tehát ez a parasztság nem volt hajlandó élelmiszert adni és ezáltal meghiusította a szovjet egész politikáját.

Az erkölcsök elvadulása valósággal erkölcsnélküliséget idézett elő Oroszországban. Az a legborzasztóbb, hogy ez legnagyobb mértékben a gyermekek között pusztít. A két nembeli iskolás növendékek a legféltlenebb erkölcstelenségben élnek s mint szerzőnk írja: „egy ápolónő szerint *tizennyolc* hónap alatt a környékbeli iskolákból több száz leány került a kórház szülészeti osztályára.“ Az iskolás gyermekeket mindenütt társaskörökbe szervezik, ahová azonban csak azok léphetnek be, akik nyíltan megtagadják a keresztyénséget. A tagoknak kettős feladatuk van: agitátorok és kémek.

Legszörnyűbb azonban az a pusztítás, amelyet a vallással és az egyházzal szemben elkövetnek. Hivatalos felfogássá lett náluk, hogy a „vallás a nép ópiuma“ s ezt valóban mindenfelé hirdetik is. Szerzőnk szerint ami ma vallási téren Oroszországban folyik, „a modern idők legvéresebb vallásháborúja.“ A marxi osztályharc a legkönyörtelenebb gyűlöletet hirdeti az egész vonalon, mert szerinte a keresztyénség a bolsevizmus legfőbb akadályja s minden jel arra vall, hogy a bolsevisták a keresztyén vallást, különösen a régi formájában, el akarják törölni.

Ezzel szemben megállapítható a szerző előadása alapján, hogy Oroszországban a vallásos élet soha nem képzelt eleven erővel lángolt fel, (lásd idevonatkozólag a Szemle múlt évi novemberi számában Muraközy Gyula cikkét: „Krisztus és Antikrisztus Oroszországban“ cím alatt). Elmondja szerző, hogy a vallási viták nagy népszerűsége olyan vallásos mozgalmakat vont maga után, akár csak a keresztyénség első korszakában, vagy a reformáció elején volt. Az itteni vitákon papok és laikusok, munkások, parasztok és intellektuelek vesznek részt. S bár „az egyház nemzedékeken keresztül a politikai szolgáshoz volt eszköze, ma már azt mondják, hogy az egyház lesz a nemzeti felszabadulás és újjászülés kútforrása.“ Az orosz egyház jövőjéről szólva, megállapítja szerző, hogy a bolsevizmus a gondviselés büntetése az oroszok elkövetett hibáiért. S megállapítja azt is, hogy dacára a bolsevizmus kárhuzatos politikájának, az Orosz orthodox egyház ma hatalmasabb, mint a cárizmus bukása előtt. Megállapítható azonban, hogy a keresztyén felekezetek viszonya tekintetében is nagy eltolódás észlelhető. A cárizmus alatt ugyanis a protestáns hit vallásáért büntetés és száműzetés járt, ma azonban a protestáns felekezetek nagy erőre kaptak és mind nagyobb és nagyobb mértékben terjesztik az igazi evangéliumot, az egyébként mély vallásosságú orosz nép között.“ A görög orthodox egyház — írja Sarolea — kénytelen lesz megtérni a többi egyházak vetélkedését és néhány éven belül a protestáns és katolikus egyház számára olyan lehetőségek nyílnak meg Oroszországban, amilyenek nem voltak a reformáció ideje óta. Róma valószínűleg fel fogja használni a kedvező alkalmat, hogy megkísérelje ezeréves álmának: a kelet és nyugatnak újra egyesítését. De nem valószínű, hogy a többi egyház átengedje a teret a róm. kath.

egyháznak. Az anglikánok és protestánsok is részt fognak venni a valási térhódítás versenyében. (Lásd Muraközy fent idézett cikkét). Azért bármiként is alakuljon a helyzet, biztosak lehetünk a felől, hogy sok nemzedéken keresztül a keresztyén világ hittérítőinek legérdekesebb és leghálásabb színtere az Oroszbirodalom lesz.“

A könyv nagyon intenzíven és részletesen foglalkozik az oroszországi zsidókérdéssel s általában a zsidók jelenlegi és még inkább jövődöbeli helyzetével. Kétségkívül megállapítható e könyvből, hogy az orosz szovjetdiktatura nem más, mint *zsidódiktatura* és pedig főleg három nagyratörő és vérszopó zsidónak az uralma a sok millió orosz felett. (Trotzkij—Bronstein, Radek—Sobolsohn és Zinovjev—Apfelbaum). Részletesen írja le idevonatkozólag tapasztalatait s így megállapításai feltétlenül hitelt érdemlők. „Vezető — írja — egyszer egy francia, másszor egy svájci zsidó volt. Más alkalomkor kirándulásaimon egy berlini zsidó kísért. Petrográdban viszont egy fiatal amerikai zsidó társaságát élvezhettem, aki hajdan gyógyszerész, jelenleg pedig a külügyminisztérium tagja volt és olyan zsidó kiejtéssel beszélt angolul, hogy alig bírtam megérteni.“ „A régi tanárokat kiírtották, vagy elűzték s helyeiket új, rendszerint zsidó származású tanárokkal töltötték be.“ A látottak és tapasztaltak alapján megállapítja, hogy „lehetetlen letagadni, hogy a zsidóság a világforradalomban vezető szerepet játszott. Egyszerűen megállapítjuk azt a tényt, hogy a bolsevista forradalom vezetői csaknem kizárólag a zsidófajból kerültek ki.“ Megállapítja a szerző azt is, hogy ez az állapot az orosz nép szívében vad gyűlöletet ébresztett a zsidó nép iránt s idézi a híres német zsidó Rathenau szavait, aki azt mondta, hogy „az orosz tragédia oly rettenetes pogrommal fog bevégezödni, amilyen a zsidófaj történetében még elő nem fordult.“ Megállapítja szerzőnk, hogy az „orosz forradalom legborzalmasabb rémtettei is a zsidók nevéhez fűződnek.“ Mindjobban terjed az a meggyözödség, hogy „a bolsevizmus nem egyéb a zsidóság összeesküvésénél, melynek célja a keresztyén civilizáció megsemmisítése.“ „Minden társadalmi osztály ellenforradalmi hajlandóságot mutat, egyedül a zsidóságban él a forradalmi szellem, melyet minden országba magukkal visznek. Ők a marxizmus valódi hívei.“

Szerző tapasztalatai alapján megállapítja, hogy az antiszemizmus ijesztően elharapódzott nemcsak egész Oroszországban, hanem Közép-Európa valamennyi államában. Jelenleg az oroszok között az antiszemita érzés alkotja a legszorosabb kapcsolatot. Az antiszemizmus a kommunista-pártban, sőt a vörös hivatalnoki karban és vörös hadseregben is megfigyelhető. Művelt, egyébként emberileg gondolkozó keresztyének elkeseredetten hangóztatják, hogy „Oroszország csak úgy bír talpraállani, ha a zsidófajt teljesen kiírtják.“ Megállapítja a szerző, hogy „a zsidó-kérdést nem oldhatja meg egy ország sem egymagában. kell, hogy az előbb-utóbb nemzetközi kérdéssé váljék. Ezek elől a pogromok elől a zsidók tízezrei menekülnek Közép-Európa egyes államaiba, de nagyon valószínűtlen, hogy akadjon olyan ország, amely jószántából befogadja a zsidó proletáriátus millióit.“ Ezeket a megállapításokat nekünk is nagyon meg kell szívlelnünk, mert, sajnos, a legutóbb lefolyt

tíz esztendő alatt Magyarország volt a keleti zsidóság söpredékének egyik lerakódó helye. A háború alatt és a háború után rengeteg zsidó telepedett le Magyarországon, különösen Budapestre és jóformán eddig még semmi komoly intézkedés ellene nem történt. Érdekes annak a megemlézése, hogy Oroszországban a zsidók nagymérvű elszaporodása és hatalomrajutása már 1914-ben komolyan foglalkoztatta a kormányt és éppen „ezért léptették életbe ebben az évben azt a rendeletet, amelynek értelmében az Oroszbirodalomban az egyetemi tanulók között csupán 6—7 százalék lehet zsidó.“ (Ez a magyar numerus clausus őse).

Nagyon figyelemreméltók azok a részek, amelyeket a zsidóság világhatalmi törekvéseiről és szerepéről mond el. Azt mondja: „Nyugat-Európában és Amerikában az általános nézet az, hogy egyedül a zsidóság került ki győztesen a háborúból.“ Ez elmékedések kapcsán Magyarországról is megemlékezik a zsidó-kérdéssel kapcsolatban egyrészt ott, ahol a magyarországi bolsevista viszonyokról szól, másutt ott, ahol ennek a reakcióját teszi szóvá. Majd azt írja Magyarországról, hogy „azért szerencsétlenség itt a zsidó-kérdés, mert nincs erős középosztály, aminck oka pedig az, hogy a nagyszámú zsidóság magához ragadta a kereskedelmet és ezáltal megakadályozta az ősi középosztály fejlődését.“ Egy megállapítása teljesen ráillik a magyar viszonyokra. Azt mondja ugyanis: „A zsidó sajtó az utóbbi időben nagyon veszélyes szokást honosított meg. Ha valaki olyan tényeket mer nyilvánosságra hozni, amelyek a kiválasztott népet esetleg kedvezőtlen színben tüntetik fel, nyomban antiszemizmussal vádolják.“

Szinte izgatók azok a fejezetek, amelyeket a bolsevizmus világpropagandájáról közöl a szerző. Itt elsősorban a Nagy-Britannia elleni támadással foglalkozik, amely felé irányul tevékenységük legnagyobb része. Ezt a célt szolgálják az idegen országokban levő követségek is. S e célból lépett Törökországgal, mint a mohamedán világ főtényezőjével összekötetésbe, hogy Nagy-Britanniát keleti országaiban és hatalmában támadja meg. A Kelet népeit mindenféle propaganda-felhívásokkal lázítják az angol birodalom ellen, s mindent elkövetnek, hogy ellenségévé tegyék alattvalóikat. Megemlékezik a bolsevizmusnak Közép-Európában való elterjedéséről, sorra veszi az összes eprópai államokat, amelyekben az többé-kevésbé véres nyomokat hagyott.

Mindezekből az a tény szűrhető le, hogy a bolsevizmus Oroszországban nem pihent meg, sőt most végzi hódító hadjárait Európá összes államaiban. S amikor hatalma gyengülni kezd bent az országban, ugyanakkor indul el hatalmas gárdájával Európa békés országaiba, hogy felborítsa itt is a gazdasági és társadalmi rendet s hogy rombadöntsön virágzó államokat, mezőgazdaságot, ipart, kereskedelmet és hogy millió és millió embert tegyen ki pusztulásnak, nyomornak, nélkülözésnek és szenvedésnek.

Szerző tapasztalatai alapján azonban abban a hitben él, hogy Oroszország ennek dacára is rövid időn belül lerázza magáról ezt a béklyót és újra talpra fog állani, ha csak a bolsevista lélekmérgezés rabul nem ejti az ifjúságot.

A mű kiadásáért illesse elismerés a Stádium Sajtóvállalatot, mely a nagyközönségnek hozzáférhetővé tette ezeket az értékes és tanulságos gondolatokat.

Dr. Gesztelyi Nagy László.

Dr. Borbély István: A magyar irodalom története. Második kötet. Kolozsvár, 1925. 409+III. l.

Borbély István jól ismert és méltatott irodalmi munkásságának ez újabb gyümölcse nem felel meg teljes mértékben annak a várakozásnak, amelyet a sok tekintetben kiváló első rész alapján megjelenéséhez fűzni lehetett. Ez a kötet időben nem sokat ölel fel a magyar irodalomból, de értékben annál többet (1825—1880.). Két irodalmi korszak elevenedik meg lapjain. 1. A nemzeti szellem diadalrajutásának kora (1825—49.). 2. A nemzeti költészet fénykora (1849—1900.). Azonban a második korszaknak csak az első fele kerül tárgyalásra (1849—80.), míg másik része a következő kötet számára maradt. Jelen kötet anyaga tehát főképpen a nemzeti klasszicizmus története.

Ez a körülmény már magában véve is érthetővé teszi, hogy önálló megállapítások, egyéni felfogás szempontjából ez a kötet nem egyenlő értékű az elsővel. Szinte természetes, hogy jelen esetben a szerző megelégszik a már kialakult irodalomtörténeti megállapítások és esztétikai értékelések összefoglalásával és interpretálásával. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy e mű elsősorban tankönyvnek készült, akkor az eredetiség kérdése meglehetősen közömbös azzal a másikkal szemben, hogy az író tudja-e alkalmas felosztásban és megfelelő formában közölni az ismert tartalmat. Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy Borbély István előadásában vannak figyelemreméltó egyéni értékek is.

Könyvének legsikerültebb fejezetei azok, amelyek az egyes korok jellemzését, műfajok fejlődésének rajzát és különböző stílusok ismertetését adják. Ezekben ügyesen foglalja egységbe a szerző az irodalomtörténet sokágú szövedékét és kellő világossággal mutat rá a fejlődés szerves összefüggésére. Különösen figyelemreméltók a népköltészet, népdal, népzene és tánc fejlődését ismertető fejezetek. Ezekre sokkal nagyobb súlyt helyez, mint az irodalomtörténeti kézikönyvek általában. Legjobban kitűnik ez abból a kellő alapossággal, szépen megírt fejezetből, amelyben a műnépdal és zene vázlatos történetét adja Petőfi óta. Ismeretközlés szempontjából hasonlóan értékes a Thaly-féle kuruc balladák problémájának fejtegetése, bár a szerző itt a kelleténél is keményebb Thalyval szemben, akít „lelkiismeretlenséggel“ vádol. Az általánosabb érdekű fejezetek közül különösen helyénvaló még a materializmus ismertetése is, bár ennek előadása kissé terjengős.

Az egyes írók tárgyalása általában sikerültnek mondható, bár nem egyszer aránytalanságok is fordulnak elő. Elég gyakori a fölösleges részletezés, valamint az indokolatlan vázlatosság. Ilyen aránytalanság mutatkozik például *Jósika* tárgyalásában, akinek gyengébb alkotásait igen nagy részletességgel ismerteti, míg Abafira nagyon is kevés gondot fordít. Czuczor „Paprikás verseit“ meg sem említi, holott még vázlatosabb összefoglalásokban is szó van róluk, mint Czuczor költészetének egyik jellegzetes megnyilatkozásáról. *Bajzával* kapcsolatban elkerülhetet-

let a helyzetdal fejtegetése, amit a szerző, — nem tudni, miért — egészen elhallgat. Annál több gondot és szót veszteget Sue, Dumas és Kotzebue részletes bemutatására, ami pedig a kitzűzött cél érdekében nem volna föltétlenül szükséges. — *Vörösmarty* epikájának egyébként sikerült méltatásában nem emeli ki eléggé. „*Zalán futása*“ lírai részleteinek szépségét, amint hogy *Vörösmarty* liráját és egész költői egyéniségét sem méltatja kellő mértékben. Az ellenkező túlzásba esik, midőn *Czakó* műveit majdnem tíz lapon keresztül tárgyalja azért a végső megállapításért, hogy „maradandó nincs abban semmi.“ Nem kevésbé indokolatlan *Obernyik* jelentéktelen drámáinak tartalmi ismertetése, míg *Egressy* sorsának megemlítése *Brankovits* szerepével kapcsolatban, helyén való lett volna.

Petőfi költészetének tárgyalásában a szerelemről való hosszadalmas bevezető elmélkedés bátran elmaradhatott volna, míg a *Cipruslombok* s a korábbi szerelmi líra több szót érdemelne. A *Felhők* lélektani értelmezése kissé elnagyolt és a költő sorsával való kapcsolatok megéreztetése nem eléggé sikerült. Epikus költészetének tárgyalása nagyon is hiányos; prózájából pedig drámái és elbeszélései helyett inkább *Uti levelei* érdemelték volna kissé behatóbb méltatást. — *Arany* Jánosról szóló tanulmányában legsikerültebb *Toldi Szerelmének* méltatása, míg a balladairól írt fejtegetés nagyon is széteső; hiányzik megállapításainak áttekinthető összegezése. Kár, hogy majdnem egészen kimaradt a kisebb költői elbeszéléseknek, főleg *Bolond Istók*-nak tárgyalása, amely modern (byroni) stílusa miatt is különös figyelmet érdemel. Az *Őszikéket* is méltatni kellett volna, mint *Arany* csendes lirájának jellegzetes alkotásait. *Kemény* életrajza terjengőssé nyúlt politikai elveinek nem helyén való részletes taglalása miatt, ami külön fejezetbe kívánkozik. Kár, hogy *Jókai* tárgyalásában szakít a következtető módszerrel és egyik regényével sem foglalkozik behatóan. — *Az Ember Tragédiája* ismertetésében teljesen értelmezi az egész mű főtémáját, valamint *Lucifer* alakját is, azonban *Lucifer* és *Éva* mellől hiányzik *Ádám* alakjának, mint a cselekvő akarat megszemélyesítőjének elemzése. Elég sokoldalú részletezés után az *Ember Tragédiája* egyetemes jelentőségét végül is elnagyolva foglalja össze.

Az egész könyvben túlzott szerepe van a tartalomelmondásnak, ami nagyban hozzájárul terjedelmének aránytalan megnöveléséhez. Jobb lett volna ennek megfelelő korlátozásával az újabb irodalom számára is helyet biztosítani már ebben a kötetben s inkább a fölös számban és terjedelemben közölt tartalmi kivonatokat hagyni a kötelező olvasmányul szánt harmadik kötet számára. Ebben a formájában tehát a II. kötet nem felel meg céljának teljes mértékben, minthogy az 1880 utáni irodalom jó részének iskolai tárgyalása ma már nem mellőzhető.

A könyv stílusa általában élvezetes, bár nem egyszer ellaposodik és egyéniatlenné válik. A jövő idő helytelen használata s még inkább az „is“ és „ugyan“ kötőszók hibás szórendje igen sokszor bántó hatású.

Mindent egybevetve: *Borbély István* könyve jelentéktelen hibáival, amelyek a remélhető II. kiadásban könnyűszerrel jóvátehetőek, örvendetes bizonyossága az erőteljes erdélyi irodalmi életnek és nyeresége a magyar irodalomtörténetnek.

Gulyás Sándor.

Jókai élete és írói jelleme. Rákosi Jenő előszavával. Irta: Dr. Gál János. 1925. Berlin. 303 l.

E könyv keletkezését részben az a sajátágos helyzet magyarázza, amely idők folyamán Jókai értékelése körül kialakult. A Jókaira vonatkozó kritikai irodalom szélső balszárnyán Gyulai és Péterfy hadakozik, jobbszárnyán pedig a magyar olvasóközönség százezrei gyönyörködnek, a lebírált alkotásokban. Annak az egyetemes tetszésnek, amely még csak tudomást sem szerzett a támadó kritika súlyos kifogásairól, kétségkívül mélyen fekvő okai voltak és vannak. Ezekre mutat rá könyvünk, midőn a pozitív értékek fokozott kiemelésével igyekszük élet venni annak a negatív hajlamú kritikának, amelyik Jókai fogatkozásainak aláhúzását és kipellengérezését tűzte ki főcéllul.

Innen van, hogy fejtegetése közben a szerző meglehetősen elitéli Gyulai és Péterfy szigoruságát Jókai megítélésében és azzal vádolja őket, hogy „a Jókai ellen indított kritikai harc részben egy egyoldalúan berendezett és afféle nyárspolgári szemszögből ítélő esztétikai iskola küzdelme volt.”

Gál János könyvének első részében, a megelőző irodalom adatainak felhasználásával, ismerteti Jókai pályafutását, miközben természetesen világnézetéről is szó esik, „már amennyiben — a szerző szerint — ilyenről beszélhetünk nála.” Ez mindenesetre helytelenül odavetett megjegyzés, mert hiszen a legprimitívebb embernek is van világnézete. Végeredményben még az is világnézet, ha valakinek nincs bevallott vagy tételezhető világfelfogása. Még inkább igaz ez Jókaira vonatkoztatva, akinek optimista-idealista világnézete kétségkívül megállapítható, amint hogy később a szerző maga is — igen helyesen — megállapítja.

Eredetiség szempontjából nagyobb figyelmet érdemel a könyv második része, amelyben a szerző Jókai regényíró művészetét rajzolja és különös figyelmet fordít írói értékeinek elemzésére. A jellemzésről szólva, a baloldali kritika jól ismert kifogásaival szemben, helyesen hangoztatja azt az igazságot, hogy „tüzetes és erre a pontra irányított tanulmány kimutathatná, hogy Jókai a fényözönbe, vagy koromsötétségbe vesző hősei mellett az igaz embereknek is egész légióját alkotta meg.” Írói értékének legfőbb elemein, a mindenkitől hangoztatott fantázián, humoron és nyelven kívül, különösen az etikai és politikai értékeket hangsúlyozza. Az ezekkel foglalkozó fejezetekben vannak önálló megfigyelésről és egyéni meglátásról tanuskodó megállapítások is.

Különösen fontos annak ismételt hangoztatása, hogy „Jókai a maga optimista világnézetével, idealista irányzatával, pozitív erkölcsi felfogásával és a tiszta szerelemnek vonzó fejtegetésével és magasztosságával *óriási morális értékeket szórt a tömegek közé.*” Ezt az ünneplések során joggal emlegetett szempontot nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert ebben van Jókainak egyik legigazibb jelentősége.

A Jókai-probléma történetének szempontjából igen hasznos Gál János könyvének az a fejezete, amely a Jókai-kritika fejlődésének vázlatosságában is meglehetősen teljes képét adja s a szerzőnek imént jelzett álláspontját ismerteti, végül pedig az a terjedelmes függelékkel is

kibővített rész, amelyik Jókainak a külföldön való elterjedtségét szemlélteti.

Jelen mű értéke nem volna kisebb akkor sem, ha azokat az általános fejezeteket, (főképpen az első részt), amelyekben a megelőző irodalom ismert megállapításai ismétlődnek, még vázlatosabban közölne, vagy akár el is hagyná. Akkor az a meglehetősen hosszú nekifutás, amely — különösen Zsigmond Ferenc tartalmas monografiája után — úgy sem igen mond újat, nem térítené el a figyelmet a következő rész önállóbb fejtegetéseitől. Epp úgy nem éreznők hiányát közismert pszichológiai és esztétikai fogalmakra (pl. fantázia) vonatkozó sablonos definícióknak vagy pláne fejtegetéseknek sem, amelyek szükségtelenül növelik a mű terjedelmét. A különben elég folyamatos előadás és az egyszerűségében is élvezetes stílus érdekes olvasmánnyá teszi az egész monografiát. Kár, hogy a határozott névelőnek és az „ugyan“ köztöszónak helytelen használata gyakran megrontja a nyelv helyességét.

Gál János könyve mindenestre szükséges kiegészítője a Jókai-irodalomnak és nem egy új szempontjával figyelemreméltó nyeresége a százados évfordulónak. Jelentőségét az a körülmény is fokozza, hogy külföldről indult el hirdetni a magyar szellem elpusztíthatatlan értékeit.

Gulyás Sándor.

Günther Ágnes: A szent meg a rajongója. (*Die Heilige und Ihr Narr.*) A 182. német kiadásból fordította: Z. Tábori Pirokska. I—II. kötet. Budapest, 1925.

Az utóbbi évek legnagyobb könyvsikerét érte el a finomtollú német író nő regénye. Pár év alatt 182 kiadás! Feltűnő eredmény, még ha tudjuk is, hogy a német kiadók újabb minden ezres példányszámot külön kiadásként szeretnek megjelölni. És az addig ismeretlen írónő nevét szárnyára kapta a hir, magyar könyvpiacon is ezerszámra fogyott a könyve s csodálnunk kell, hogy aránylag csak ilyen későn jelent meg magyarul.

Minden nőt és minden kritikust érdekelhet ez a regény. Az elsőket azért, mert egy igazán nőies lelkű író nő elsősorban nőközönségnek írta, a kritikusokat pedig azért, mivel valóban figyelmet érdemel az a szépirodalmi mű, mely a megjelenésével oly szokatlanul nagy hatást tud ma kelteni és oly népszerű lesz egy napról a másikra, mikor a legtöbb igazán komoly értékű regény csak évek múlva talál méltánylókra, népszerű pedig — gyakran — csak írója halála után vagy még akkor sem lesz.

Egy német hercegnő csodálatos finomságú lelki életének, szerelmének leírása ez a könyv, aki kisgyermek korában romantikus módon kerül ismeretségbe és a legkülönösebb lelkirokonságba egy közelálló emberkerülő gróffal. Ez a barátság egyre szorosabbá válik, bár a lányka fejlődésekor a gróf büszkeségében inkább kiragadja magát kedves környezetéből, mintsem vagyontalan létére az önző számítás és haszonlesés vádját érezte. Hat év telik el így minden találkozás nélkül s a gróf kezéhez egy sor sem érkezik a leány szorgalmasan írott leveleiből. Egy váratlan találkozás csak fokozza az erőszakos szétválasztás érzetét és a

hercegnőt tulérzékeny szíve végül is oly beteggé teszi, hogy csak a gróf megérkezése és az apa beleegyezése menthette meg az életnek. A családi gondok még siettetik is az esküvőt s a fiatal pár oly bensőségesen eszményi életet kezd együtt, melynél szebb alig képzelhető. De mintha egy ösüknék pár száz évvel korábbi szerelmi tragédiája ismétlődnék meg, a családi boldogság váratlanul megszakad. A hercegnőt egy idillikus erdei sétaközben gonosz kéz irányította golyó találja és szeretettjei köréből hosszas szenvedés után, valóságos szentként, oly átszellemülve távozik, hogy az ittmaradtak fájdalmát egy természetfeletti megnyugvás érzetével tudja tompítani.

A „*Die Heilige und Ihr Narr*“ (a cím magyar fordítását nem tarthatjuk szerencsésnek) igazán nagy írói készséggel van megírva. Tárgyában és felfogásában van eredetiség, feldolgozásmódja, megírása sokban újszerű. Tudja, hogy mivel érhet el hatást és ezt a hatást igyekszik kissé tulságosan is kiaknázni. A regény legfőbb erőssége a lélekrajznak a finomsága. Hibái egy részét, mert vannak ilyenek is, nem könnyű mérlegelni, mivel alakjait tudatosan állítja az emberfölöttiség dobogójára, várakozásunkat a titokzatosság kódéval teszi bizonytalanná és ügyesen rendezkedik a valóságosság legkülsőbb határmezsgyéjén. A főalak, a herceglány, subtilis egyéniségben is sokkal inkább egy középkori zárdaszűz rajongó szelídsége nyilvánul meg, mint a mai idealisták cszményítettsége. Így is kell őt megítélnünk. Itt-ott azonban már szinte érthetetlenül válik a szavaknak megszokott gondolkozásunktól való túlzottabb elvonatkoztatása, melyet sok helyen a fordító sem tudott kellőképpen tolmácsolni.

Nagyon érdekes feladat megoldásába fogott *Günther* azzal is, hogy a romantikus elemeket párhuzamosan hangolja a modern lélekelemzéssel. Egyiket a másikkal igyekszik kiegészíteni, érthetővé tenni. Most, mikor úgy látjuk, hogy az irodalom főiránya mindinkább a romantika felé kanyarodik, ez a regény mint valóságos híd áll a két ellentétes irány között. Sikerének nagy része talán e feladat többé-kevésbé ügyes megoldásán nyugszik. Ezért hajlandó megérteni az olvasó a valószínűtlenebb elemeket is.

A fordításon meglátszik a gyors munka nyoma. Egyes kifejezései sokkal találóbbak és főképpen magyarosabbak lehetnének.

Dr. Nyireő István.

Kozma Andor: Honfoglalás. Történelmi regé. 8°. 286 l. Budapest, Pantheon kiadása. 1925.

Négy esztendővel ezelőtt, a csüggedésnek, a minmagunkkal való számvetésnek legkeserűbb óráiban Kozma Andornak, a magyar élet bölcs költői mesterének képzelete a turáni őshazába szállott vissza. A turáni népek „ősregéjével“ próbált választ adni Turán című nagy költeményében arra a kérdésre, mi az oka annak, hogy e népek során valami különös megáldottság mellett valami végzetes átok is végighúzódik: merész lendülettel hatalmas világbirodalmakat alkottak s ezek tragikus hirtelenséggel omlottak össze. Az eredet regéjével: az ósatyának égi, az ósanyának ördögi származásával akarta megértetni, miért a legtehetségesebb s mégis legszerencsétlenebb faj

a mienk, telve nemcs indulattal és égis szárnyaló lángolással, de telve átkozott viszályal és ernyesztó csüggedéssel is.

Az eredet átkának következményére, a turáni faj végzetes örök harcára nyit távlatot befejezőül a költemény. Harc ez a világ ellen s ha ebben a küzdelemben a faj dicsőséget arat, a győztesre rázuhan a testvérharc átkos öröksége. Túr atya a lehangoló jövő egyetlen vigasztalását csak Magyar fiában látja, kiben egy égis dicsőnek s egy földi deréknek vére vegyült s így hő szenvedelmét erős elme fékezi. Az ősatya látomása s hite szerint az ő magvából kelnek majd ki a hősök, kik megőrzik az ősi fajt s férfiasan megharcolják a rájuk váró küzdelmeket.

E küzdelmeknek legdicsőségesebb sorozatát, Magyar ivadékaiknak honfoglalását, éneklí meg a költőnek most megjelent hatalmas „történeti regéje“. A költemény csak Álmosnak multba vivő látomása révén kapcsolódik hozzá a Turánhoz, egyébként magában is teljes, gyönyörűen kerek egész. Három nagyobb részre (I. Etelköz, II. A nagy út, III. A haza) osztva, 23 énekben mondja el a honfoglalás nagy művét.

A honfoglalást s nagy hőset sokan megénekelték már Kozma Andor előtt is, de egyetlen elődje sem tudta ily hatalmasan egységes kompozícióba foglalni anyagát. Kozma Andor nagy költeménye egységes alkotás, benne minden egy akarat irányítása alatt áll s egy célra tör. Árpád a központja az egész költeménynek, még pedig nem a hősi eposzoknak ködbe vesző, elmosódó Árpádja, hanem egy nagy realitással megrajzolt, nagy koncepciójú államalkotó lángelme, aki a szét húzó nomád törzseket nemzetté szervezi s velük végrehajtja e nemzetnek legnagyobb történeti művét. Mindennek ő a lelke, minden szál az ő kezében fut össze s minden az ő akaratához igazodik. A honfoglalásnak ezer tcendője van, de az ő tudta nélkül egy sem nyer elintézését; csapatai messze elportyáznak, de minden lépésükkel az ő tetszését keresik s mindenről értesítik. Nemcsak eszményi egységbe fogója a költeménynek, hanem testi mivoltában is ő áll ennek a középpontjában.

A költemény hatása első sorban azon fordul meg, hogy sike-rült-e megtestesítenie a költőnek azt a képet, mely a nagy honszerzőről lelkében élt. A költőtől rajzolt hőst nagy feladatára teljesen hivatottnak és képesnek érezzük. Árpádja valóban „fejedelmi“ Árpád. Kemény, acélos alakját a költemény egész folyamán magunk előtt látjuk, mindvégig bővölete alatt tart mindig és mindenben határozott, okos és erélyes, tekintélytartó és atyai jósággal teljes, parancsban és tettben egyaránt kemény, indulatain elméjével lelke mindig uralkodó. Ez adja meg a költeménynek kompozícióbeli ritka egységét.

A honfoglalásnak nemcsak vezérét, hanem egész lefolyását is nagy realitással rajzolja a költő. A sok hadi és politikai vállalkozás képét a magánélet nagy eseményeivel (szerelem, házasság, temetés, stb.) színesíti, de gondosan elkerül minden kisszerűt és közönségest. Az eposzi formának minden feszes, nagyhangú hagyományától, minden machineriától felszabadítva magát, regét ír, de ez a rege min-

den részletében a való élet képeül tetszik. Mindjárt előhangnak irt invokációja minden eposzi praetenzio nélkül egy bensőséges, szép fohász gyanánt hat s szerencsésen üti meg az egésznek a hangját. Olyan parádés jeleneteket, melyeknél más költő szívesen el-elidőzne, mint a vérszerződés, Árpád pajzsra emelése, ő csak egy pár sorral intéz el. Az egyszerűségnek valóban nagyúri fényűzése az, amivel az ilyen jeleneteknek kínálkozó pompáját visszautasítja. E mellett jeleneteiben szinte tudatosan törekszik bizonyos vázlatosságra, jól tudja, hogy az ilyen képekben több az élénkség, mint az aprólékosan kidolgozottakban. Képei mindig festőiek, színesek is, különösen azok, amelyeket a népindulásról s a portyázásokról fest.

Amennyire festőiek jelenetei, annyira plasztikusak alakjai. Árpád mellett egész sereg embert mutat be s a legtöbbjüket egy-két vonással is kitűnően tudja elképzeltetni. Álmosban jól rajzolja az elvénhedt keleti nagy urat, kiből mindjárt kitör Előddelel szemben a bizalmatlanság, gyanakvás és ravaszság. Kevés szóval is pompásan van jellemezve öreg szolgájában, Takmában a szláv jámborság, alázat és fontoskodás, Zalán követőiben a bizánci dekadencia.

De különösen művészien tudja alakjaiban a jellemzetesen magyar sajátságokat fel-felvillantatni. Szinte búbájosan új világ ez számunkra, kik megszoktuk egy kissé a hexameteres eposzok légkörében képzelnünk el honfoglaló őseinket. Magyarjai úgy jelennek meg, mint a nyers, de tiszta erőnek, a hazát kereső áhítatnak megtestesülései. Levente vitézeit hiába csábítja érzéki örömeivel a bizánci kultúra; megfutamodnak a csábító szép nők elől. Mindenki „a nagy új” megvalósításáért hevül; de ezt az egységesítő nagy érzést tömördek egyéni vonás élénkíti az egyes alakokban. A klasszicizáló eposzok Árpád sorsát valami nagyon ünnepélyes képpel végeznék. Kozma Andornál valami kedvesen magyaros színt nyer még ez a vég is. Árpád érzi öregségét s egyszerre csak elkezd szökődögni hazulról, ahogy az öreg paraszt elkezd szomszédolni s meglátogatja régi barátait, talán magának se vallva be, hogy ez már a végső búcsúzkodás. Majd bejárja a határokat, mint az öreg gazda földjeit. S egyszer aztán, amint hazaér s leszáll lováról, megtántorodik és vége van.

A régi eposzok terjengősségével, fenséges nyugalomával szemben az egész költemény friss lendülettel, egyenletes élénkséggel van elmondva. A szerző egy nyilatkozatában ezt az élénk tempót azzal teszi tetszetőssé s indokolttá, hogy míg a klasszikus eposzok gyaloghősökről szólnak, ő a lovon élő és hadakozó magyarságról írt s mivel az ilyenek egész élete pergőbb folyású a gyalogos népekénél, a róla szóló éneknek is gyorsabb haladásúnak kell lenni. Ő lovaseposzt akart írni. A honfoglaló nemzet szilaj tettvágyát is kitűnően érzékelteti az eleven lendületű vers, a megszokott eposzi versformáknál rövidebbre fogott sorok haladása. Kozma Andor verse a magyar nyelvnek valami hasonlíthatatlan kedvességű muzsikája, sokszor emlékeztet a magyar táncra, mely csupa élénkség, de valami csodálatos ázsiai maiestással. Bámulatlan készség, lüktető erő s formai tökéletesség ez a vers.

Megpróbáltatásaink idején nemcsak művészi gyönyörűségnek,

hanem okulásnak, reménynek és hitnek a forrását is fakasztja szá-
munkra az olyan nemes és nagy költői alkotás, mint Kozma Andor
Honfoglalása. Félő gondja egy-egy megdöbbenő példán eszméltet a
széthúzás, a lelki alacsonyosság végzetes kártételére. Földre szegzett
tekintetünket az ég felé irányítja, mikor dicső képsorát fejedelmi
Árpád szellemalakjával zárja be, mely a balvégzettől sujtott s a dült
anyaföldre roskadt nemzet fölött bizást sugároz a sötét országra:

Sok hű magyar vér hullt e rögökre,
Magyarország ez örökre . . . örökre!

Kéky Lajos.

Komáromi János: Pataki diákok. Regény a század elejéből. Stá-
dium kiadása. 1926. 239 lap.

Ugy két-három év előtt változás jelentkezett Komáromi János köl-
tészetiében. Olyan nyáreleji borulat és viharfeszültség, amilyennel a fes-
tők életében találkozunk, mikor egyszerre elsötétülnek. Az édes, áttetsző
tavaszi színek s mély, ölmos tónusok sulya alatt roppan össze minden,
ami idilli. Feszültség zavarja meg a mesélő kedvet, víziószerű villanások.

A három év előtt megjelent „Zúg a fenyves“-t még tiszta idilli
szomorúság járja át, valami csodálatos, finom, egyhangú mese-hullámzás.
A „Verekedés a halállal“ című elbeszélésben aztán egyszerre megne-
hezül a világ. Látomásos feszültség szaggatja szét a mesét s valami fél-
álomszerű ködös fényben mozog itt minden. (Ő pipafüstben küzködő
lámpafénynek nevezi ezt a világítást). Ebben az ismeretlen világításban
rendkívüli alakok bukkannak elénk. Mélyről, nagyon mélyről jönnek: az
író koragyermekkorából. Kérges, rezesorrrú napszámosok, szemrehuzott
kalappal, félagyarra vágott cseréppipával, pálinkásüveggel; s mind hősi
nagyságura növelve.

Sok író rajzolt már földmivest, napszámost, de ilyen közvetlen
közelben még sohasem éreztük magunkat ezekhez az egyszerű emberek-
hez. Az irodalom parasztfiguráin, mindég találunk valami modorost és
tanulmányszerűt. A naturalisták tulzott buzgalma rendszerint elállat-
tiasítja az egyszerű embert, (Zola, Móricz), a romantikusok az idillek
ezüstjével hamisítják meg. Még a parasztszármazású írók sem tudnak
szabadulni attól a távolságtól, ami új környezetüket választja el a föld
népétől. Mellékizeikben mindig érezzük, hogy már ezek az írók is az
intelligencia szemével nézik őket; sivárságnak, durva szennynek látják
azt, ami az ő életükben öröm. Vagy visszavágyakozásuk szépíti meg a
falu világát. Boldogságot, idillt lop be a legnagyobb nyomorúságba is.

Komáromi földművesalakjaiból teljesen hiányzanak ezek a mel-
lékizék. Soha nem éreztük még ennyire embernek, testvérnek a parasz-
tot, mint nála. Sokszor jóformán eszünkbe sem jut, hogy ezek parasztok.
Annyira közel jutunk hozzájuk, hogy szinte egy családból valónak tű-
nek fel, apánkat, bátyánkat érezzük bennük. A legnagyobb írók paraszt-
rajzaiban is érezni néha, hogy: „*Én most parasztot rajzolok.*“ Komá-
rominál ez sosem kísért minket. Hogy lehet ez? Hogy csinálja ezt?
Hiszen ő is kikerült a parasztházból, még gyerekkorában, azóta folyton

magasabb, intelligensebb légkörben él. Hisz ő is csak felülről, más eszmekörből, más világszemlélettel nézi a parasztvilágot?

És itt van a Komáromi költészetében véghezment nagy változásnak és új költészetének nyitja. Ha Komáromi legujabb munkáit olvasni kezdjük, egyszer csak azt vesszük észre, hogy valami bűvöletbe jutottunk. Kezdjük a tárgyakat egészen másképpen látni. Sok dolog hősiekre nő s elmosódik előttünk. Sok, egész jelentéktelen apróság meg csodálatosan közel jön, fontos lesz, beleszól örömrünkbe-bánatunkba. Más szóval, egy *gyermek* tágult szemével kezdjük bámulni a világot, önfeledten. És sok minden érthetetlen marad előttünk. Már az „Esze Tamás“ hősi alakjaiban is jelentkezik ez a látásmód. A „Hé kozákok“ napszamosvilágát, aztán teljesen a kis öt-hatéves Komáromi Jánoska szemével látjuk. Mintha mi is ott lábatlankodnánk e becsületes, kerges emberek lábainál.

Most megjelent regénye, „*A pataki diákok*“, ismét a gyermeklelken át vetít elénk egy világot. Tíz-tizenegy év felé erős átalakuláson megy át a gyereklelek. A nagy önfeledtségnek vége, s az öntudat növekedésével növekedni kezd a zárkózottság. Vele együtt hallatlan komolyság támad és romantikus erények. Már a játékot is komolyan veszi. A kamaszkor léhasága, forradalmi idétlenségei, ilyenkor még nem bontják meg a lelket. A nagyvilág még idegen panoráma számára, de a maga kis világában olyan befejezett kiegyensúlyozott komoly egész, amilyen talán csak a harmincöt-negyven év körüli férfilelek. A szegény, magáratalt gyermeknél ez átalakulás sokkal erősebb. „*A pataki diákok*“ Barla Jóskája pedig ezek közül a gyermekek közül való. Pár ezüstforintossal dobja ki őt az élet a falusi vályogházból egy teljesen idegen világba: a pataki kollégium nyüzsgésébe, egy csomó eredeti, nyers, vidám és szájas diák-figura közé, akik az ő szemében elérhetetlen nagyságok.

Csak úgy szugolyból, kukából, ablaknyíláson lesi ő e nagyságoknak az életét, mint Böklin angyalkái a Szűz Mária szobrának hegedülő öreg remetét. Ő csak úgy szerepel ebben a regényben, mint Grimm meséiben a mókuskák, kik mindenütt ott vannak; ott kuksolnak a galyakon, ott ülnek a háztetőn, vagy a szereplők vállán. Kis, figyelő szembogaraik mindég megcsillannak egy-egy sötét sarokban.

Két kis figyelő szembogár kíséri végig e regény minden jelenetét s minden ettől a csodálatos szembogaraktól nyeri lelkét, fényét. Száz és száz tömegjelenet játszódik le diákszokások, tréfák, szertartások, felvonulások, mind tele vannak azzal a pompás zamattal, ami csak a régi kálomista kollégiumok humorából tellett. Csapatostul jönnek az érdekesítő figurák. Mégis, ha ezt a két kis szembogarat nem látjuk körülöttük, értelmetlenül nézünk magunk elé. Mert csak az marad nekünk *belső* élmény, amit e komoly, zárkózott, igyekvő mokus-lelken keresztül látunk. A többi, ha ugyanolyan gyermek-szemüvegen rajzolódik is elénk, valahogy kiesik ebből az élménykörből egy *külsőbb* szférába.

A „Hé kozákok!“ fejezetei a gyermekmesék misztikumaiival, éjféli babonákkal s szertelen víziókkal vannak tele. Nagy ködfoszlányok között, messzi pusztákon, játszódik a cselekmény. „*A pataki diákok*“ sokkal derültebb, könnyedebb, megfoghatóbb világot hoz elénk, (érthető is,

hiszen itt már egy fejlettebb tíz-tizenegy éves gyermek élményeiről van szó s nem az ötesztendősök szertelen csodálatáról). Humora is könnyebb, léhább, szökellőbb, nem a kozákok lompos, őshumora. Ahogy diákkompániákban percről-percre felharsog a kacagás és egymást üzi a tréfa, úgy ebben a regényben sem szünetel a pajzanság, a játékos torzítás. Itt mindenkin van kacagni való s mindenkihez füződik egy-egy bolondos adoma, legendakörök keletkeznek itt az adomákból. Egész külön nyelvet teremt itt a vidámság. Ez a regény kivonata minden egészséges kedélynek, ami a vidéki kollégiumok körül felvirágozhatott egy-két évtized előtt.

Mégis, a fejezetek vidám, világos, pirosvirágos szövetébe minduntalan tompa, halk színek keverednek be. Láthatatlan finom, alig-alig csillogó szálak. A regény elején maga Barla Jóska is minduntalan érthetetlenül át-átvillanó halk fényeket vesz észre a vidám égen, a Bodrog felett. Ilyen érthetetlen őszi fények kísérik az egész mesét. Annak a két figyelő szembogárnak, mely a sok vidámságot végigkíséri, mindég szomorú a bámulása. Valami érthetetlen szomorúság nyomja ezt a kis mókus-lelket.

Azt mondja Komáromi egyik kritikusa, hogy ez maga az érthetetlen és megfeythetetlen magyar szomorúság, ami ott van a régi magyar zenében, a kurucköltészetben, Balassiban, Vörösmartyban, Aranyban, Adyban, benne van a magyar szívmulatságában is. Csakugyan. Első pillanatra ugyan azt hisszük, hogy az a mélységesen mély, édes őszi szomorúság, amit a kis Barla Jóska cipel magával, az az ő anyja halálának, szegénységének s annak a mostohaságnak következménye, amivel a világ fogadja az ilyen kis embert. De csakhamar rájövünk, hogy a világ nem is olyan mostoha vele, sőt mikor szerencse őri őt, akkor sem hagyja ez a szomorúság. Ez a szomorúság nem a Barla Jóska saját szomorúsága, megtaláljuk ezt Komáromi minden érettebb alkotásában, finoman, a sok derű közé elhintve. Ott bujkál ez a „Hé kozákok!“ képeiben, abban a híres halászati jelenetben, mely évek mulva is melódiákat ébreszt bennünk, mikor beborult ép alatt, csendesesen sirdogáló esőben halászgatnak a kozákok a ködbevessző Latorca kiöntésén, feltürt lábszáraikon végigfolyik a víz. Közben szél fujdogál, fésülgetve a sást. Mert Komárominál mindég valami csendes messzi szél fujdogál, ez fésüli a jegenyéket, ettől zúg a fenyves borzongva. Ebben a szélben a mi megfeythetetlen szomorúságunk borzongat.

A „Hé kozákok“ soraiban az ősparaszt lélek tör fel, sokszor egész töretlenül. Vastag, talajjü humor, azonmód vadon, fanyar-édes izekkel. „A pataki diákok“ azt mutatja be, hogyan színesedett, gazdagodott, finomodott meg ez a lélek száz vidám tarka benyomástól s hogyan keveredik össze ez a sok vidámság azzal a csendes örök szomorúsággal, amit még apáitól hozott magával. Ez a keveredés adja meg Komáromi költészetének csodálatos zamatját.

Oláh György.

Peterdi Andor: Éneklő zarándok. Új versek. Budapest, 1925. 78 lap.

Ha évcinek számát nézzük, Peterdi Andor még fiatal ember ahhoz, amilyen régi csengése van a nevének. Érdekes és tanulságos

dolog megfigyelni, hogy milyen személyesen hallatszik valamely költő név régi vagy új csengésének, függetlenül attól, hogy harminc vagy ötven éves-e. Itt van a Kosztolányi Dezső neve, alig néhány esztendővel fiatalabb Peterdinél s ha felcsendül, önkéntelenül a fiatal-ság ízét, a kezdő ujtakarását csendíti, hiába, hogy már elérte, ami Magyarországon költő számára elérhető s hiába, hogy idestova huszonöt esztendeje gazdagítja a magyar lira termését.

Ujabb kínálkozó példa az irodalompolitikai elmélet tarthatatlan voltára. Kettőjük közül Peterdi a forradalmár költő. A négy fal közötti, családi hagyományokat őriző, gyermekkori emlékeket eleve-nítő Kosztolányi a fiatal s a forradalmár gesztusu Peterdi neve csendül az érett férfibariton mély zengésével. Mert a költőt a versei teszik, a versei a maguk teljes művészi együtthatással s el kellene már végre mindenkivel hitetni, hogy a verset és a költőt nem az teszi, amit elmond, hanem ahogyan elmondja.

Peterdi Andor új kötetében új és érdekes változásban mutatja meg magát. A par excellence városi költő is a gyermekkorba visszarevődés titokzatos útjain, a gyárkürtök kormos világából Isten szabad ege alá kerül és az anyaföld himnuszait zengi. A kötetben versről-versre végighaladva szinte előkészülünk arra, hogy második felerészenben, a „Romók fölött“, szép csendesesen, az elült forradalmi láz rekonvaleszcenciájában oly bensőséges hitet tesz igaz magyarsága mellett, ami új meg új színben mutatja meg Peterdi költői arculatát.

Mint igazi lírikust, talán őt is az fordítja újból a föld felé tekinteni a kormos égről, hogy kis háza, kertje van a legutóbbi idők óta. A versek értékéből mitsem von ez le, kétségtelen, hogy a horá-ciusi accentusok is gazdagítják Peterdi őszinte költészetét. Annyi bizonyos, hogy Peterdinek korábban kissé programmba meredt, nehézkes, öreges költészete a költői lelkület fejlődésének kifürkészhetetlen alagútjain váratlan, az ő korában szinte meglepő lendületet vett. Új versei szabad, pártprogrammtól független, eredeti és maga életét élő költőt mutatnak. Lírikust, aki

„futó mosoly vagy árva könny
az Isten arcán és szemén“.

Aki ezeket a sorokat írja, becsületos és igaz költő, aki új vers-kötete után nemcsak egyetlen párt, hanem az egész magyar olvasó-közönség elismerésére tarthat számot.

Szegedi István.

Kisebb értekezések.

Időrendben is az élre állítandó *Kapi Béla Új Élet* (Budapest, 1924. A Luther-Társaság kiadása) című füzet. Evangéliumi elmélkedés a tékozló fiúról szóló példázat nyomán az „új életről.“ Élőkelő és választékos gondolatmenete mellett is világos egyszerűségű, tiszta, lélekből született s lélekbehangzó munkácska. A mai ember nehéz fülébe, — megrontotta hallását a sok üres, vagy éles, ciradás láрма, — csak a belső lelkivallomásokból csendülő, őszinte hangok találnak utat. Gazdag és elmélyedő tudás, csinosodott ízlés és finom lelki tapintat kely-

hében lélekszirmok pattannak itt virágba, nem kisebb gyönyörűségére a szépérzésnek, mint az elmének. Igen jó példa az evangélium hirdetőinek, ha az „új élet“ komoly és felelősségüket érző munkásai igyekeznek lenni. Sokkal több van e füzetben, mint amennyit terjedelme (44 oldal) és ára (6000 korona) sejtetnek. Egy induló sorozat kezdő száma s az a nézetünk, hogy ha a folytatások méltóak lesznek a kezdethez, a Luther-Társaság gazdag ajándékot készít nemcsak közvetlen érdeklőjei, hanem a magyar keresztyén élet számára általában is.

Kegyeletet ró le *Eöttevényi Olivér: Emlékbeszéd Nagy Ernő felett* (Budapest, 1925. Szerző kiadása) című füzete. Felsőöri Nagy Ernő dr., a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetemen a magyar közjog és közigazgatási jog nyilvános rendes tanára volt. Az emlékbeszéd elégikus hangon méltatja csendes elvonultságban, de szakadatlan értékes munkában eltöltött életét, mely nem keltette föl a tömegek érdeklődését, éppen mert szerény és elmélyedő volt. Legnagyobb érdemei közé sorolja, hogy a közjogban a történelmi mellett a dogmatikai módszert is alkalmazza s ezen a téren, ha nem is fogyatkozás nélkül, de nálunk úttörő, továbbá, hogy a *renuntiatio* kérdésének kifejtésével hézagpótló munkát végzett. Érdemének részletekbe menő méltatását minek ismételnők. Azonban legjobban megkap bennünket az egész emlékbeszédben az a pietás, amellyel Eöttevényi a mai, — hogy úgy mondjuk, — magára maradt tudós érdemének tiszta kebelével áldozik.

Szinte fellélekzünk az eltűnő élet és érdem felett érzett szomorúságunkból a következő kis füzet olvasása közben: *Jókai Emlékfüzet*. (Kiadta: Pápa Város Tanácsa. Pápa, 1925.) Ünnepi beszédek hódolnak benne Jókai emlékének, születése századik évfordulója alkalmából. Dr. *Tenzlinger József* polgármester beszédéből kiemeljük, hogy szerinte Pápa a következő „három irányban kétségtelenül hatással volt Jókai további életfolyására: 1. Felkeltette kedvét a komoly studiumokhoz, 2. Elesztette irodalmi ambícióját és 3. Megalapozta Petőfivel való barátságát.“ *Kapossy Lucian* dr. beszédéből a „pápai arany“-hoz való ragaszkodás és Jókai jelszava: „Előbbre törj!“ ragadja meg figyelmünket különösebben is, noha az egész beszéd is gazdag és lelkes anyaggal igen kiváló. *Gyurátz Ferenc* indítványára a közgyűlés egy „Jókai nevét viselő alapítványt alkot“, amely „a tanuló ifjúság körében is folyton éleszteni fogja a nemes ambíciót, a buzogást az erőlköjtésben a versenyen ezen alapítványért, mert mindenik ifjú dicsőségének tartja a vezérei által a Jókai-alapítványra ajánlást.“

Eöttevényi Olivér: Nemzetiségi törvényünk és a kisebbségi szerződések. (Pécs, 1925.) című értekezésének célja az, hogy a „rég (magyar) nemzetiségi törvény és a kisebbségi szerződések általános, elvi szembállításának a taglalását“ nyujtsa. Előbb áttekinti régi (nem a ma érvényben levő) nemzetiségi törvényünk kialakulásának történeti előzményeit és folyamatát, azután kifejti a törvény kettős célját: az egyik, hogy a politikai magyar nemzet, tehát a magyar államot alkotó egész népesség oszthatatlanságát és egységét dokumentálja, a másik, hogy a haza határain belül élő és az uralkodó magyar fajjal évszázadok óta egybeforrott, de ősei nyelvéhez ragaszkodó néprétegeknek a nyelv-

használati jogát a köz- és társasélet minden terén intézményesen biztosítsa.“ Rámutat arra, hogy „ez a törvény kizárólag a magyar állam szuverén törvényhozói jogkörében jött létre, vagyis az államigazgatás belső ügye volt“, idegen hatalmi tényezőnek beleszólása nélkül, s éppen ebben különbözik „a nemzetközi garancia alá helyezett úgynevezett kisebbségi törvényektől.“ Tehát a magyarság félszázaddal előzte meg politikai fejlettségével a kisebbségi törvényeket, s hogy kényszer nélkül, az erkölcsileg annál jelentősebb dolog. Ezután „a kisebbségi törvények“ kialakulásának körülményeit tárgyalja s megállapítja *Wlassics* Gyula báró nyomán, hogy „a minimálisan biztosított kisebbségi jogokat az utódállamok maximális durvasággal sértették és sértik meg.“ Rendkívül érdekes az a megállapítása, hogy a kisebbségi szerződések a lengyel (a zsidóság védelmére szolgáló) szerződés lelketlen és szegényes koncepciójú kópiái. Kiemeli, hogy a szerződésekkel a probléma új alapra helyeződött, mivel „a kisebbségek megállapított jogaira vonatkozó rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek“, továbbá „az illető állam alaptörvényei gyanánt kezelendők, melyekkel ellentétes intézkedések és rendelkezések nem tehetőek.“ Áttekint a szerző a kisebbségi jogvédelem multján s megállapítja *Baranyai* Zoltán adatainak felhasználásával, hogy „a kisebbségi jogvédelem nemzetközi, általában kötelező formát csak a békeszerződésekkel egyidejűen létrejött kisebbségi szerződésekben nyert.“ Végül rámutat a „népszövetségi egyezségokmány“ alapvető hibáira és hiányaira is futólagosan. Az egész értekezésen át állandóan szemeltartja s világosan megfogalmazza azokat a teendőket, amel ek ebből az új jogi helyzetből ránk nézve szükségeseek. Az értekezés minél szélesebb körű elterjedése kifelé és benn az országban elsőrendű érdeknek mutatkozik.

Csekey István dr., a dorpaty egyetem tanára, adott ki egy érdekes füzetet: „L'Organisation D'Instituts Scientifiques A L'Étranger“ (Budapest, 1925.) címen. A tudományos intézeteknek idegenben való szervezéséről szóló értekezés igen jó tájékoztató annál inkább, mert az ilyen nemű intézetek kialakulásának a nyomait is végigkíséri, munkatervüket elméletileg taglalja, az egyes meglevő intézetek munkakörét s jelentőségét is ismerteti. Gondos bibliographiai alapvetéssel teszi ismertté külföldi magyar intézményeinket a tudományos világ foruma előtt. Rámutat a magyar tudomány tiszteletreméltó törekvéseire s eredményeire s a magyar szervezők s alapítók értékes munkája mellett mindenütt diplomáciai tapintattal s látókörrrel emeli ki az idegenekét is. Örömmel üdvözljük e gondos s értékes füzeten nemzeti tudományos életünknek külföldön egyik alkalmas s kiváló úttörőjét.

Szőnyi Sándor.

Két magyar darab. A fiatal magyar drámaírók közül *Zilahy* Lajos érdemel legtöbb figyelmet, becsületes irodalmi törekvéseért. Új műve, a *Zenebohócok*, (*Nemzeti Színház*), még mindig nem az a darab, minőt a Süt a nap szerzőjétől várunk, de a Csillagokhoz képest föltétlen haladást mutat.

A leány hegedűművésznő, az apa zeneszerző; operáját visszautasítják. Kivágynak a hétköznapiságból s inkább elmennek zenebohócoknak, hogy valamiképen érvényesüljenek. De maccenasuk, az ügynök, meg a direktor, a leány szerelmét kívánja viszonzásul. Ez pedig nem eladó. Hazamennek; a leány most már szépnek látja, ami elviselhetetlen volt neki csalódása előtt: a helyettes tornatanár az események romantikus folyamán meghozta azt az áldozatot, melyet minden élénk fantáziájú nő megkíván az ő férfiától: az elszántság, a mindenre kész rajongás szaltomortálját s boldogok lesznek.

Nem sokkal több Zilahy legújabb darabjának cselekménye. A józanságot képviselő anya, az érzelmes, olvatag poéta, a cseléd, ez a hangos házórző komondor, színesen, hangulatosan sorakoznak a két merész vállalkozó szellem s a művészi világ tarka alakjai mellett, de ez csak líra, ötlet, semmi több. Zilahy Lajos izig-vérig poéta, akár kötött formában, akár prózában ír. Versei, novellái, kis színpadi jelenetei tehetsége legsajátosabb forrásaiból valók s méltán tették ismeretessé nevét. A Süt a napban szerencsésen érvényesült mindaz, amire az igazi Zilahy Lajos képes. Hanem a tehetséges szerző mást is akart adni. Valami különöset, nagyméretűt, európaít, irodalmit, a szó finnyásabb, modernebb értelmében. A Csillagokban éreztük, hogy hamis útra tévedt. A Zenebohócok sem visszatérés a régi keretekbe, melyek Zilahy képességeit határolják. De itt óvatosabban nyult a témához. Jelenetei visszhangosabbak, több életet árasztanak s a mese magva virágot hajt a szemlélő lelkében. Igaz, a régi Zilahy rejtőzködik itten is, tetszetős sallangok, idegen reminiscenciák leple alatt. A két bohóc mintha Firandelló színpadáról ugrott volna a közönség kellős közepébe. A cím alatt nagyzó tájékoztatás (commedia dell' arte) eredeti értelmét hasztalan keressük a darabban. Legföljebb annyit látunk, hogy a bohócok rögtönzésszerűen játszáék el azt, amit a szerző megírt. Annyi bizonyos, hogy ez a keret, a nézőtérrel beszélő poéta, a két bohóc prológja és epilógja tetszetős s Lavotta Rezső kísérő zenéje mélyíti a hatást, melyet a mű költői szépsége a nézőben támaszt. A közönség nagy szeretettel fogadta Zilahy darabját. — *Fodor László* már sokkal határozottabb területen mozog *Dr. Szabó Juci* című darabjában (Magyar színház). Semmi különösebb probléma nem foglalkoztatja. Csupán szórakoztatni akar. Egyfelől közönségének szájaize szerint választja témáját, másfelől munkába veszi a francia vigjátékgyárosok minden elképzelhető fortélyát. Nem hiszem, hogy egy jobb-fajta élegyűjteményben több lélektani összefüggés lenne, mint ennek a látszatra összetartozó néhány személynek érdekes históriájában. A darab hőse, illetőleg hősnője, *dr. Szabó Juci*, a modern nőt próbálná eljárszani. Állítja, hogy ő kivételes nő, korlátlan parancsnoka testének, lelkének, egyáltalában ninesen meghatva, a férfiaktól legkevésbé s az orvosi prakszistól az estéli jazz-bandig örvendetesen egyensúlyos és egyensúlyosan örvendetes, felsőbbrendű életet él. A derűt az okozza lépten-nyomon, hogy *Juci* állandóan megeáfolja önmagát. Már első belépésekor elárulja, hogy dupla nő. Leendő férjét, aki műajulást rendező kedvesének fellocsoltatása végett orvosért küld s orvoskisasz-

szonyt lát maga előtt, alaposan rendreutasítja álmélkodásáért s kéri magának, hogy tudományra jogosultságában kételkedjenek. Komoly doktorkisasszonyok rég hozzászótkak már az eféle fogadtatáshoz s azzal ríposztolnak, hogy nem vesznek észre semminemű álmélkodást. Juci észreveszi és „esetet“ csinál belőle, ahol csak alkalma van rá. Ez pedig akad elég, három felvonáson keresztül. Buzgón hirdeti elveit, láthatatlan, de érezhető szöcsövön keresztül, melyet a szerző varázsol ajkaihoz s ahogy beszél és cselekszik, selypítő logikával, a kék harisnyák és szentimentális nők vegyületes típusát rögzíti meg előttünk. Mellette néhány mosolykeltő figura vesz részt a cselekményben; egy hebehurgya keresztmama, aki a komikum kedvéért bohózatosan viselkedik; egy kis salavári kokott; egy félszeg romantikus szerelmes, kinek szívügyei egy kölcsönkért esernyővel kapcsolatosak; no meg egy férfi, aki útnakeresztett kedvesével szakítván, tüstént lángra lobban Juci láttára, puhánynál puhányabbul ömledez, az író parancsára még erősebb női basszura is képes, hogy a betegeitől és tengeri malacaitól megváló doktorhölgy férfias ellágyulásáig izmosodjék. Úgyes, sőt itt-ott zseniális tálalás. Fodor kitűnő színpadi technikus; minden öt percben gondoskodik szívet, elmét derítő ötletekről s ügyesen mozog az olcsó burleszk közvetlen határán. A darab nem az életet adja, csupán színpadi trükk, három órára való s ezért szívesen elállunk a komolyabb erkölcsi kifogásoktól.

*

A háború utáni esztendőben tanuja voltam egy érdekes párbeszédnek; valamelyik élclapban is közzétettem annakidején, mégis érdemesnek tartom ezen a helyen ismételni. Két felségesen öltözött hölgy csevegett a villamoson eképen:

— Hol voltál, édesem? — kérdi az egyik.

— Szép Ernő darabjánál, a Lila ákácánál, édesem — mondja a másik tökéletes magyarsággal.

— És te, édesem? — kérdi az egyik.

— Én az Ember tragédiájánál, édesem — feleli a másik.

— Ó, az is szép! — hangzott a válasz.

Most, hogy még néhány szót írok az idegen darabokról, eszembe jut az eset. A két hölgygel azóta sokat találkoztam színházainkban; mintha megsokasodtak volna. Férfiak is vannak velük, akik hozzájuk hasonlatosak. Túlságosan elegánsak, mintha első ízben öltötték volna fel szmokingjukat. Ugy festenek, akárcsak egy-egy rikitóan festett ház. Jó néhány színházunk hozzájuk igazodik s szemlátomást ki is elégítik őket. Sokaságuknál fogva ők az okai, ha Pirandello Hat szerepének napjai meg vannak számlálva. (Vígsház). Nélkülük üres a színház s közönség nélkül nincsen darab. A nagy olasz színpadi káprázata egyik estén lázba ejtette őket, aztán más darabokhoz autóztak, könnyű fajsúlyú, realisabb erotikumú műfajokhoz. Kár szegény Pirandellóért. S kár, hogy kritikussaink, midőn mélységes élményükről számot adtak, elfelejtették megörökíteni azokat a megjegyzéseket, melyek a harcias probléma folyamán a földszint egyes helyein elhangzottak.

Pirandello mellett még egy fiatal olasz is bemutatkozott nálunk,

ceskély sikerrel. A messzinai varga jobb sorsot érdemelt volna legalább egy hálás szerepéért s előkelő stílusáért. X és Y úrnak már jobban megy a dolga jó útra tért nejevel egyetemben. (*Belvárosi Színház*). Szerzőjük okos ember és kiváló cukrász. Új mázt is ad süteményének: a megsalásra ítélt férj maga játsza feleségét az isteni udvarló kezére s szokrateszi bölcsesemmel fogadja vissza önagyságát, midőn a felséges sportsmann frakkos trógernek bizonyul. A mélabús komikummal tűzdelt házassági komédiát egyébként a Hírmondó tölcéserszózata oldja meg végleg, mindnyájunk megnyugvására.

Vajtló László.

Zenei szemle. Filharmoniai hangversenyek. Az 1925—26-os zenei évad filharmoniai hangversenyeinek jó részét vendégkarmesterek vezénylik. Januárban Strausz Richárd és Krauss Kelemen jártak nálunk. Strausz egyuttal zeneszerzői minőségben is jelent meg. Előadták a *Heldenleben* és a *Till Eulenspiegel* című szimfonikus költeményeit, azonkívül mint újdonságot a *Symphonia domesticá*hoz írt *Parergon*-t. Ebben a félkezű Wittgenstein Pál zongoraművész mutatkozott be. Elsőrangú zongorajátékos, ki nemcsak szédületes technikájával imponált, hanem billentésének csudálatos, kellemes, meleg hangjával ragadta el hallgatóit. Ma igen kevés ama zongoravirtuózok száma, kik bámulatos mechanikus képességeiken túl, billentésükkkel a zongorahúrok ércét megneemesíteni is tudják, mert nagyrészüik csak eldrótosítja a zongora hangját. Wittgenstein Pál a háborúban veszítette el félkarját. Végtelen kár, mert benne zongorapoétát veszítettünk, az ő játékában való gyönyörködést épp ennek tudata, tette fájévé. Strausz zeneszerzői jelentősége és művei sokkal ismertebbek, minthogy fel kelljen fedezni őt. Karmesteri megjelenése azonban kevésbé ismert. Előre kell bocsátanom, hogy a mi hangversenylátogatóink nagy része snob, nem művészetre, hanem szenzációra éhes. Ez okozza, hogy a „látványos“ karmester imponál neki s csalódott Strauszban, mert ő a zenekarnak s nem a publikumnak dirigált, nem ugrált, nem hajladozott kígyó módjára, nem rugta fel a hegedűsök kótartóját, hanem kiütötte a negyedeket, s ott, ahol kellett, beintett az egyes hangszereknek. Így volt, hogy a szenzációvadásban elfelejtettek odahallgatni... A másik hangversenyen a hirdetett bécsi operaigazgató, Schalk Ferenc helyett a frankfurti opera intendánsa, Krauss Kelemen vezette a hangversenyt. Bruckner Jik szimfoniáját és Beethoven 3-ik Leonora nyitányán kívül egy hazai újdonságot: Hubay: az *Álarc* című operájából való *balletzenét* vezényelte. Tulajdonképpen Hubay: Biedermayer Szvitjét kellett volna játszani, de a hangjegyanag valamely sajnálatos véletlen folytán nem állott rendelkezésre, azért hamarosan Hubaynak egy operájából előrántották a *ballet-zenét*. Kár. Ami Krauss karmesteri képességeit illeti, azok igen jók, mindenesetre modern értelemben véve. Szereti a harsogó erőt, a hat vagy hét *f*-et. Bruckner szimfoniájában már feltűnt a zenekar szükségtelen erő kifejtése, a Leonora-nyitányban azonban már határozottan bántó volt. Ez — úgy hiszem — elvi álláspont. Az újmódi karmesterek szeretik a túlerős hangzást. Modern művekben, ha a szerző is úgy akarja: ám legyen; de a régiek úgy gondolták, hogy a művészet a *szép* szolgálatában áll. Az

erő kifejtésének a zenében a szép hangzás a mértéke; a fortissimo legyen ének, de ne ordítás, hegedűhang, de ne karmolás, trombitahang, de ne rottyánás.

A *megadminisztrált Opera*. Radnai Miklós, mint említettük, a megszanált Opera ügyeinek vezetését vállalta s fáradhatatlanul dolgozik s teljes energiáját belevitte a műintézet érdekében kifejtendő munkásságába. Ez jeles tulajdonság s feléje fordítja a szimpátiánkat. Ez idő szerint azonban már, úgy fest a dolog, hogy Radnai munkásságában elsőleges ható tényező az adminisztrálás s harmadlagosan ható tényező a művészet. Második helyen nincs ható tényező, ott a két dolgot elválasztó igen nagy úr van. Ez pedig aggasztó dolog. Hiszen statisztikailag igen szép dolog mindaz, ami történt, de opera és statisztika még nem fedi egymást.

Volt előre meghatározott dátumra kierőszakolt *Fidelio*, *Parsifál*, (Erkelről megfeledkeztek), *Mesterdalmok* is volt, (Heine már megénekelte „Aber fraget nur nicht wie?“). Telt ház is volt. Be is bizonyosodott, hogy a szanált Opera, az ócskavas közé lökött s onnan sietve kikapart *Hegedüs* és *Ney Bernát* nélkül a *Mesterdalmokok*at nem hozhatta volna ki. *Vasmarokkal* sokat lehet végezni; nagyban segíti e munkát az, hogy „a nagyvilágon e kívül nincs számodra hely“, igen szép dolog a kedvező pénztári kimutatás és a munkaerőkihasználási statisztika is az, — de még szebb dolog a művészet. Hol van?

A *Melles—Zsámboki* vonósnégyes-társaság, mely a múlt évben alakult meg, zenei életünk számottevő tényezői közé lépett. E művészi egyesülettől a kifinomult zenei ízlésnek oly nélkülözhetetlen kamarazenének kifogástalan előadásban való terjesztését joggal várjuk. Legutóbbi hangversenyén egy jónevű hazai zeneszerzőnek, dr. *Lajta* Lászlónak *Zongora-ötösét*, mint újdonságot mutatta be. *Lajta* a fiatal zeneszerzői gárda tagja. Itthoni hangversenyeken még keveset szerepelt, jóllehet néhány zongoraszerzeménye még közvetlenül a háború előtt jelent meg. A háborúban két évig harcotéri szolgálatot teljesített, ahonnan nagybetegen jött vissza. A háború szerencsétlen befejezése után pedagógiai munkásságot fejtett ki, a Nemzeti Múzeum részére népdalgyűjtéseket végzett s szabad idejében zeneszerzői tevékenységét folytatta. Most lépett először nagyobb arányú művel a hallgatóság elé. *Lajta* modern a szó jó értelmében. Modern nem azért, mert az divat, nem „pour épater le bourgeois“, hanem azért, mert ő ilyenek született. Őszintén, becsületesen muzsikál a mai zenei nyelven. Mi, középpöreg zenehallgatók, más zenei légkörben nevelkedtünk, de ha modern zenedarabokon talán nem is tudunk olvadozni, mégis megérezzük, ki őszinte mondanivalójában s ki tapogatózik vakon az utánzás labirintusában. *Lajta* vonóötösében eredeti gondolatait színesen és érdekesen mondja el. Tudása biztos és formaérzéke az egyvégre játszandó darabnak egyensúlyt s jó arányokat szabott, fugája pedig a szigorú írásmód tiszteletéről, de egyuttal tudásáról is tesz tanubizonyosságot. A zongorának a vonósokkal való ellentétbe állítása, majd a darab folyamán való egybeolvasztása igen jól sikerült. A hangszerek együttes játékukban gyakran zenekari hatással vannak. Mondanunk sem kell, hogy az előadókkaal szemben ez a mű a

legnagyobb igénnyel lépett fel s különösen a zongorarész az, melynek csak virtuóz játékos tud megfeledni. A Melles—Zsámboki vonósnégyes-társaság a hazai szerző művének mintaszerű előadását nemcsak becsületbeli kötelességünk érezte, hanem teljes lelkesedéssel és szeretettel is végezte, a zongorarész előadója Kerntler Jenő volt, kinek virtuóz zongarjátékát kellemes hangzású billentése tesz különösen becsessé.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. A *Nemzeti Szalon* újév napján nyitotta meg ez évi első csoportkiállítását. A tárlat, legérdekesebb láttnivalója *Miskolczy* Ferenc kollektívája volt. A gyűjtemény Miskolczy Spanyolországban tett tanulmányairól számol be, s azt mutatja, hogy ez az útja nem kis eredményekkel járt a művészre nézve. A déli napsütés megedzette színérzékét, felfokozta perspektivikus látását, s a művész ma már bátran, jól összehangolt színkompozíciókban adja elő témáit, melyek között jól látott és erővel festett tájképei, s biztosan, jól jellemzett figurális kompozíciói mutatnak Miskolczy megállást nem ismerő helyes irányban való fejlődésére. Különösen granadai, segoviai és toledói képei, valamint lequeitiói táj- és tengerparti képei érdemesek az elismerésre. Pastelljei és rézkarcai is alapos technikai tudásról s emellett nagy rajztudásról és jellemző erőről tanuskodnak. Nem hagyhatjuk említés nélkül a kis Ottóról készült rézkarcot, melyben a gyermeki báj finoman érvényesül a művész kitűnő előadásában.

Vitéz Darvassy István művészete egyelőre távol áll attól, hogy egyéninek mondhassuk. Képeiben a legkülönbözőbb művészek hatásait, ezeknek a hatásoknak ismertető jegyeit föllelhetjük, de a művész még nem jutott odáig, hogy ezeket a jegyeket a saját művészi egyéniségének tisztító tüzen hajtotta volna keresztül. Eppen azért a kiegyenlítetlenség nyomait érezzük munkáin, de viszont éppen ezek a komoly studiumok, melyeknek eredményeit magunk előtt láttuk, arra mutatnak, hogy a művész mihamarább el fog jutni saját énjének művészi érvényesítéséhez is, amikor alapos tanulmányainak igen nagy hasznát fogja látni. Képei ennél fogva biztató kezdetet sejtetnek, sőt egy-két képe („Cséplés“, „Magdolnák“) már most is jelentős értéke volt a kiállításnak.

Walleshausen Zsigmond, úgy látszik, szíve szerint is a modern irányok felé fordul, képeiben azonban kevés határozott törekvést látunk egy bizonyos irány felé; különösen feltűnő képein a kompozíció lazasága, mely többször megakadályozza egyébként jó technikájának teljes érvényesülését. Ezzel szemben párisi és franciaországi hangulatokat kifejező, színben jól összefogott, egyszerű eszközökkel ható pasztelljeit dicsegetően kell kiemelnünk a tárlat műalkotásai közül; ezekben a művész jelentékeny képességeinek és biztos fejlődésének mindennél szebben beszélő zálogait bírjuk. *Szende* Dezső naturalisztikusan festett, levegős tájképei elismerést érdemelnek. *Palmerne Sawyer* Éva pasztell-képmás sorozatában előkelő hidegséggel festő, idealizáló hajlandósággal bíró tehetséges művésznőt ismertünk meg, ki mestereinek modorát, festési technikáját teljesen a magáévá tette.

Január 14-én nyílt meg ugyancsak a *Nemzeti Szalon*-ban a len-

gyel grafikus művészeknek reprezentatív kiállítása. Közel háromszáz műlap hirdeti a ma lengyel grafikájának törekvéseit, nagy technikai felkészültségét. A kiállított lapok javarészt litografiák, rézkarcok és fametszetek, de jócskán akad egyéb technikájú, sokszor egészen egyénien kezelt műlap is. Megállapíthattuk, hogy a világszerte folyó lázas stíluskeresés a lengyel művészeket sem hagyta illetetlenül, s az impresszionizmus mellett az új expressionista és neoprimitív irányok is otthonosak náluk éppen úgy, mint bárhol másutt. Azt is megállapíthattuk azonban, hogy a lengyel művészet megújulását a lengyel művészek elsősorban a maguk faji, primitív népi művészetétől várják; nagy szeretettel fordulnak ennek ösztöntadó, képzetkeltő forrásai felé, s közben felújítják a régi, áhítatos érzéssel telt kezdetleges stílusú és technikájú középkori rajzok és metszetek követését, melyeket gazdagon feldiszítének és variálnak a népi művészet formakincsével, úgy, hogy grafikájuknak elsősorban két tulajdonsága tűnik szembe: határozott lengyel, faji karakter és erős, vallásos érzés. Ennek a két lépten-nyomon megnyilvánuló karakterisztikonnak hatását láthatjuk abban, hogy a lengyel grafikusok tárgyért csak ritkán mennek, hogy úgy mondjam, a szomszédba; alig egy-két művészüket ad számot, a metszetek egész sorával, párisi vagy olasz tanulmányairól; a legtöbbjük a hazai földről, a hazai népből meríti műlapjainak tárgyát. A régi, gyönyörű épületektől terhes, festői hangulatokat árasztó ősi városok: Krakkó, Varsó, Danzig, Lublin, éppen úgy fellelhetők e lapokon, mint a legkülönbözőbb lengyel néptípusok: huculok, góralok, különféle hegyi lakók; az azután a művészek tehetségének kétsógtelen bizonyítéka, hogy az ábrázolásokhoz mindig megtalálják a leghozzáillőbb modort, a legmegfelelőbb technikát, s így a műveikben való gyönyörködésnek mi sem állja útját. Külön kell felemlítenünk *Skoczylas* Lászlónak a lengyel haramiavilágot ábrázoló lapjait, melyeken ellenállhatatlan humor ömlik el, valamint *Stryjenska* Zsófia „Szláv istenek“ című metszet-ciklusát, melyben a nép festőiségét és képzelő erejét egy gazdag, művészi tehetség állította a maga céljainak szolgálatába. Sokan éppen ezért a most éledező „lengyel stílus“-nak ha nem is megalapítóját, de egyik életrekeltőjét benne látják. Ezek mellett igen nagy számmal vannak vallásos tárgyú kompozíciók, melyeknek kedveltsége és elterjedettsége a mai lengyel művészet fentebb kifejezett jellemző alapvonásaiban keresendő. Az említett művészekon kívül *Wyczółkowski* Leo, *Woyna* Zsófia, *Stankiewicz* Zsófia, *Skotnicki* János, *Sichulski* Kázmér (kitűnően jellemző karrikaturista), *Brandel* Konstantin, *Jablczynski* Félix, *Lam* László, *Konieczny* Wladimir és *Pankiewicz* József nevét említjük meg az ötvenet jóval meghaladó kiállító művész közül.

A Nemzeti Szalon igazgatósága jól tette, hogy alkalmat adott a lengyel grafikus művészek bemutatkozására; értékes művészegyéniségeket ismerhettünk meg ez alkalommal, s reméljük, hogy eddigi lengyel kapcsolataink értékes láncszemmel: a lengyel-magyar művészek közvetlenebb összeköttetésével és barátságával fog bővülni.

Oroszlán Zoltán.

Hegedüs István.

1848—1925.

Az elmúlt év utolsó éjszakáján, távol a fővárostól, Orosházán befejezte életét a magyar classica-philologia egyik nagynevű tudósa. Hetvenhét évet élt, félszázadon át tanárkodott s ez alatt az idő alatt nemzedékeket nevelt, melyek élő tanubizonyoságként őrzik egyéniségének mélyen szántó hatását.

Volt benne valami a plátói szellem kielégíthetetlen sóvárgásából, az örök fényforrás, az ideák világa után: az adott szárnyakat szelleme magas röptéhez. Volt benne valami a renaissance emberének egyetemes érdeklődéséből: az nyitott meg előtte oly mezőket, melyek az általa művelt tudományág határain túl feküdtek. Mindezek mögött pedig ott élt lelkében az élő és éltető evangéliumi hit: az adta meg lényének a súlypontot, hogy szárnyalásai közepette soha el ne veszítse az egyensúlyt.

A szép és igaz utáni vágyódás, mely nála mély tudással, komoly tudományos készültséggel párosult, avatta őt igazi tanítóvá. Ez a lélek mélyéből felcsapó láng, melynek nem egyszer szűk volt a logika merev kerete, átplántálódott az ősi kolozsvári kollégium kis diákjainak az ottani, majd később a budapesti egyetem ifjúságának lelkébe s vitte őket ellenállhatatlan varázserővel előre a szép őshonába, Helasz klasszikus földjére...

Az antik világnak volt hivatott tolmácsolója, — tanulmányai, műfordításai hirdetik ezt — de a görög szellem ormaitól csak egy lépés volt neki az újabb korok szellemóriásáig: nem egy Platon órája végződött Madách vagy Goethe költészetének mélységeinél. Ugyanezt látjuk irodalmi működésében is: Pindaros, Bacchylides, Janus Pannonius, a magyarországi humanista költők. Arany, Goethe és Byron váltakozva jelennek meg munkássága mezején. Az antik gondolkodók és költők mellett a modern népek irodalma is vonzza, különös előszere-ttel kutatja a világirodalmi kapcsolatokat, miközben innen is, onnan is tép virágot.

E változó, szétágazó vonalak mögött azonban ott van az állandó, egy és változhatatlan: a szellem röpdös, csapong, a lélek hű marad önmagához. Ő, aki a budapesti református theologia falai közül lépett ki az életbe, mindig megőrizte azt a szellemet, melyet ott szívott magába. Erről tanuskodik a „Család és iskola“ című lap, melyet kolozsvári évei alatt szerkesztett s ezt tükrözik vissza vallásos költeményei is, melyeket a Protestáns Irodalmi Társaság közgyűlésein olvasott fel.

Elérkezett végre oda, ahol minden vágy megnyugszik, minden hit bizonyosságot nyer. Költeményeit olvasva, megpihen szemünk néhány soron, melyek mintha saját elmúltára íródtak volna:

Szeme nem látja fényét e világnak,
De lelke látja a mennyei fényt.

Moravcsik Gyula.

Befizetett tagdíjak az 1925. évre.

Antalffy László ezredes, Szeged. Egy év. — Református egyház, Békéscsaba. Második félév. — Berényi István ref. lelkész, Kisharsány. Második félév. — Balikó Lajos evangélikus táborigazgató, Kőszeg. Egy év. — Geley József egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Herkay László theológus, Sárospatak. Második félév. — Jakus Sándor ref. lelkész, Balmazújváros. Második félév. — Izsó Gyula, Kiskőrös. Második félév. — Református egyház, Kuncsorba. Második félév. — Dr. B. Kiss Kálmán ügyvéd, Kecskemét. Egy év. — Dr. Kiss Dezső hadbíró őrnagy, Budapest. Második félév. — Dr. Köhegyi Andor hadbíró alezredes, Szeged. Egy év. — Keresztes Péter, Szeged. Egy év. — Kovács Elek ref. hitoktató, Szombathely. Második félév. — Nagy Győző, Győr. Második félév. — Ördög Lajos ref. lelkész, Pocsaj. 145.000 K. — Pintér Sándor gimnáziumi tanár, Gyöngyös. Második félév. — Dr. Pajor Ákos, Rákosliget. Második félév. — Palcsó László ref. lelkész, Nágocs. Második félév. — Dr. Porcs István, Budapest. Második félév. — Rázga Olga tanítónő, Budapest. Második félév. — Református egyház, Rákosliget. Második félév. — Sinka Endre törv. tanácselnök, Gyula. Második félév. — Szever Pál főgimnáziumi tanár, Aszód. Második félév. — Szigethy Ferenc ref. lelkész, Balajt. Első negyed. — Szádvány József ref. s. lelkész, Abaujszántó. Második félév. — Dr. Szentpétery Zsigmond, Szeged. Egy év. — Gyéresi Szász Aladár, Győr. Egy év. — Református egyház, Tiszabura. Egy év. — Tollas Béla ref. lelkész, Jászkarajenő. Második félév. — Ury Ferenc ref. lelkész, Konyár. Második félév. — Vargha Tamás ref. lelkész, Kunszentmiklós. Egy év. — Zolnay Dániel, Hódmezővásárhely. Második félév. — Dr. Zábrák Jenő, Győr. Egy év.

Az 1926. évre.

Békeffy Benő, Budapest. Egy év. — Balogh Ernő, Nagygeresd. Egy év. — Dr. Babó Imre, Kiskunhalas. Egy év. — Bodor Gyula, Debreczen. Egy év. — Balogh István evangélikus lelkész, Porogszentkirály. Egy év. — Dr. Bernáth Mihály, Kunszentmiklós. Háromnegyed év. — Dr. Bruckner Győző, Miskolc. Egy év. — Református német egyház, Balmazújváros. Egy év. — Bereczky László, Nyírbátor. Egy év. — Bálint Kálmán, Budapest. Egy év. — Csanády Sándor reál-gimnáziumi tanár, Sárbogárd. Egy év. — Csete Ambrus, Czegléd. 145.000 K. — Református egyház, Csökmő. Félév. — Református tanítóképző olvasóköre, Debreczen. 80.000 K. — Dely Károly kr. járásbíró, Czegléd. Első félév. — Durkó Gábor jogszigorló, Békés. Egy év. — Dr. Darányi Gyula, Budapest. Egy év. — Fábrián Dénes ref. lelkész, Kispeszt. Egy év. — Fülöp László ref. lelkész, Igar. Első félév. — Felsőszabolcsi református egyház. 1,955.000 K. — Dr. Felix Antal, Pécs. Félév. — Farkas Erzsébet, Budapest. Egy év. — Gyürey Béla, Szeged. Első félév. — Dr. Gál Jenő, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Gál Gyula, Kiskunhalas. Egy év. — Hoffer Imre, Budapest. Egy év. — Homola Rezső állomásfőnök, Szeged. Egy év. — Huszár Dezső,

Sárbogárd. Egy év. — Dr. Juhász Lajos, Rákosszentmihály. Egy év. — Körmöczy László bölcészshallgató, Budapest. Egy év. — Dr. Kál-
lay Kálmán theologiai tanár, Budapest. Egy év. — Kutas Kálmán,
Zalaegerszeg. Egy év. — Dr. Kiss Jenő, Sopron. Egy év. —
Dr. B. Kiss Kálmán ügyvéd, Kecskemét. Egy év. — Kustár Dániel
ref. lelkész, Debreczen. Egy év. — Hunyady Mátyás-reáliskola,
Kőszeg. Egy év. — Kocsis István főhadnagy, Old. Egy év. — Koncz
Sándor felügyelő, Debreczen. Egy év. — Dr. Kiss György, Kecskemét.
Egy év. — Karácsony Sándor tanár, Budapest. Egy év. — Dr. Kéky
Lajos egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Kövesi Mórné, Budapest.
50.000 K. — Kovács Gyula tanfelügyelő, Kiskunhalas. Egy év. — Kiss
Pál ref. lelkész, Prügy. Egy év. — Képviselőház. Budapest. Egy év.
— Károlyi Árpád osztályfőnök, Budapest. Egy év. — Dr. L. Lengyel
Lajos orvos, Budapest. Egy év. — Dr. Molnár Imre, Pápa. Első fél
év. — Mállér László ref. táborigazgató, Pécs. Első fél év. — Dr. Mázor
Elemér, Szarvas. Első fél év. — Miklós Mihály ezredes, Győr. Első fél
év. — Evangélikus jogakadémia, Miskolcz. Egy év. — Munkácsy Sándor
tanfelügyelő, Veszprém. Egy év. — Madarász Endre ref. lelkész,
Bata. Első fél év. — Dr. Mályusz Elemér, Budapest. Egy év. — Mikes
Ferenc, Czegléd. Egy év. — Marton Lajos, Budapest, 72.000 K. —
Martini József, Kiskunhalas. Egy év. — Nagy Czirok László, Kis-
kunhalas. Egy év. — Gesztelyi Nagy László dr., Kecskemét. Egy év.
— Nagy Mária tanítónő, Debreczen. 200.000 K. — Nagy Márton,
Kunmadaras. Egy év. — Nagy Elek igazgató. Pécs. Egy év. — Ördög
Lajos ref. lelkész, Pocsaj, 25.000 K. (Folytatjuk.)

A Kálvin-Ház felépítésére (Noyon) fizettek: Főszolgabíró, Csenger
200.000 K; Református Polgári Leányiskola, Hajduböszörmény 500.000 K.
Az összeget rendeltetési helyére juttatjuk.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA
FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára)
kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az
expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénz-
tárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak
(ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok bekül-
dése), a küldemény pontos megjelölésével, az ó címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor.
(170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Urbányi István.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Makkai Sándor*: Az erdélyi szellem. 129.
Szeremlei Sámuel önéletrajzából. 135.
Gyökössy Endre: A vak. (Vers.) 147.
Szabó Mária: Feltámadás. 148.
Nadányi Zoltán: A tiszteletes úr. A szegleten. (Versek.) 154.
KRÓNKA: Öskeresztyén emlékekről. A. A. 155.
KÜLFÖLDI SZEMLE: A pogány-misszió mai helyzete. *Bárvó Podmaniczky Pál*. 159.
KRITIKAI SZEMLE: Forgács Gyula: A Belmissio és Cura Pastoralis kézikönyve. *B. Pap István*. 165. — W. Heyns: Református dogmatika. *Makkai Sándor*. 168. — Dr. Borbély István: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. *Révész Imre*. 170. — Windelband: Preludiumok. *Dékány István*. 173. — Eucken: A jelenkori vallásbölcselet főkérdései. *Bartók György*. 174. — Nagy József: Az ethika alapvonalai. *Tankó Béla*. 175. — Preuss: Dürer, Michelangelo, Rembrandt. *Szlávik Mátyás*. 178. — A. Tabaraut: Pissarro. C. Maclair: Claude Monet. *Horváth Henrik*. 179. — Miskolczi István: A középkori kereskedelem története. *Paulinyi Oszkár*. 180. — Kelemen Lajos: Hermányi Dienes József emlékirata. *Buday Árpád*. 181. — Hettner: A leíró földrajz alapvonalai. *Dr. Hézsér Aurél*. 183. — Doktori értekezések kivonatai. *Zs.* 184. — Dr. Gesztelyi Nagy László: Az Alföld. *Sidó Zoltán*. 185. — Dr. Tuzson János: Rendszeres növénytan. *Dr. Kondói Kiss József*. 186. — Jerome Klapka Jerome: Minden út a Kálváriára vezet. *Gulyás Sándor*. 188. — Upton Sinclair: Az ács fiának hívnak. . . Bernard Shaw: Die Aussichten des Christentums. *Trócsányi Dezső*. 189. — Emile Zola: Claude vallomása. *K. D.* 191. — Szász Károly: Emlékek. *Móricz Pál*: Magyar Sirató. *Tolnai Vilmos*. 192. — Móra Ferenc: Georgicon. *Karácsony Sándor*. 194. — Szilágyi Dezső: Hazamentem. *Szegedi István*. 196. — Szabó Mária: Felfelé. *Trócsányi Dezső*. 198. — Bónyi Adorján: Jómadar. *Lőrinczy György*. 199. — Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története. *Trócsányi Zoltán*. 200. — Szinházi szemle. *Vajthó László*. 202. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 205.

E szám ára 20.000 K.

 A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja:

A magyarság szolgálata a protestantizmus erői által. Olthatatlanul él bennünk a meggyőződés, hogy erre a szolgálatra szükség van. Minden külön magyarázat nélkül könnyen megérthető, hogy annál erőteljesebb és gazdagabb lesz ez a szolgálat, minél nagyobb tömegben, állanak mögötte segítők szellemi erővel és pénzzel. A *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság* 38 éves fennállása óta tekintélyes számú kiadvánnyal, gazdagította a magyar prot. egyházirodalmat és tudományt, mert régebben számottevő értékű alapítványok állottak rendelkezésére, de amelyek a háború folytán semmivé váltak. Ma nem maradt egyebe, csupán folyóirata: **a Protestáns Szemle**. Feladatáról azonban nem mondott le ma sem a Társaság. Bizton reméli, hogy tagjainak áldozatkészségét a komoly felelősség irányítja. *Nem lehet, hogy a magyar protestantizmus legmagasabb szellemi képviselote egyetlen folyóirattal árválkodjék, és hogy fennmaradását még annak se tudja biztosítani!* Ennek a Társaságnak 1910-ben 36 pártfogó tagja volt 1000 korona alapítvánnyal, és 417 alapító tagja 200 korona alapítványösszeggel másfélezer évdíjas rendes tagon kívül. *Nem hihető* — minden szegénységünk mellett sem, — hogy testületek és magánosok, akik 15 év előtt ily nagy áldozatra önként készek voltak, ma részvétlenül hagyják elmerülni a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot a tehetetlenségben. *Nem lehet az, hogy a magyar protestáns értelmiség — kálvinisták és lutheránusok — egy vállvonással vegye tudomásul legfontosabb irodalmi és tudományos képviselétének elnémulását!* Aki velünk együtt azt hiszi, hogy mindez nem lehetséges, annak megüzenjük, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1924 óta mindössze egyetlen egy alapító tagja van 3 millió koronával. A régi alapítók közül elértéktelenedett alapítványát senki ki nem pótolta. Megüzenjük továbbá, hogy a tagdíjak késedelmesen érkeznek be és több mint kétszáz oly tagunk nevét őrizzük, akik még az 1924. évi tagdíjukat sem fizették ki. Nem mutogatjuk tovább sebeinket. Tudjuk, hogy sokaknak ennyi is fáj. Azokat, akikben ügyünk iránt megvan a buzgóság, arra kérjük, küldjék be mielőbb tagdíjukat 170 ezer (illetve 85.000) koronát, és küldjenek kiadóhivatalunkba új tagokat, vagy címeket, ahova mutatványszámot küldhetnénk.

Az erdélyi szellem.

Van-e erdélyi szellem?¹ Mióta Erdély új államkötelékbe kapcsoltatott, ez a kérdés a magyar kisebbség politikai, irodalmi és egyházi életében is egyaránt sűrűn fölvetődik s a *külön* erdélyi magyarság fogalmát minden oldalról és minden érdekből igyekeznek igazolni. De még mindig nélkülözzük ennek a sokat hangoztatott erdélyi szellemnek a kielégítő, világos és pártatlan meghatározását. Ebből következik, hogy mielőtt tisztába jöhettünk volna azzal, hogy ha van ilyen különlegesség, azzal miképpen éljünk, már nem egyszer visszaölték vele.

A kérdés megoldásánál semmiképen sem mellőzhető Erdély történelmének ismerete és pedig olyan ismerete, amely nem az események felületés tudásán, hanem annak a *léleknek* mély átélésén alapszik, amely a történelmi személyiségek és a nép lelkületén keresztül az eseményeket mozgatta és irányította. Ezt a lelket nem olyan könnyű tisztán látni. A magyar történelem földolgozói az utolsó ötven esztendőben a magyar nemzeti egység öntudatának kialakítását szolgálva, a köztudatot szükségképpen érzéketlenné tették a különleges fejlődések és értékek iránt s az a politikai, irodalmi és egyházi centralizálás, ami ezt az időszakot jellemezte, természetesen elnyomta és sokban meg is semmisítette a szűkebb patria öntudatát és hagyományait. Nem bírálni akarom ezt a törekvést, csak konstatálni.

A tény az, hogy nekünk, erdélyieknek, jelenleg szükségünk lenne erre az erdélyi öntudatra és ezeknek az erdélyi hagyományoknak intenzív birtoklására, hogy önfenntartásunk és jövőnk lelki alapját szolgáltatthassa és az is tény, hogy csak homályos sejtelmek és bizonytalan következtetések vannak meg belőle.

Ilyen körülmények közt néhány körvonal is hasznos lehet, ha az erdélyi magyar szellem lényegének öntudatosabb birtoklásához segít.

Először azt kell határozottan megállapítanunk, hogy az erdélyi magyar szellem nem *más* szellem, mint az egyetemesen magyar. Külön mivoltáról, sajátosságáról szó sem lehet abban az értelemben, hogy a magyar fajon és nemzetén *kívül*, attól *lényegében* idegen valóság lehetne.

¹ *Szekfü* Gyulának a Napkelet, *Ravasz* Lászlónak e folyóirat hasábjain a múlt évben megjelent kitűnő tanulmányai után sem lesz talán egészen felesleges egy *na* Erdélyben élő magyar embernek e tárgyról szóló mondanivalója.

Az úgynevezett erdélyi szellem legnevezetesebb történelmi képviselői közül Martinuzzi, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György nem is erdélyi származásúak. Mégis egészen és jellegzetesen erdélyiek s személyiségük kikapcsolásával nem tudom, mi maradna meg az erdélyi szellem történeti alapvonásaiból?

Ez azt mutatja, hogy itt az *egységes* magyar szellemnek egyik nyilvánulásáról van szó, melyet nem faji és nemzeti, hanem történeti és természeti viszonyok színezték sajátossá.

Viszont, ha az idézett személyiségek erdélyiek lettek, más oldalról Teleki Mihály, Bethlen Miklós, Mikó Imre, Apáczai Csere János, Bod Péter, Kőrösi Csoma Sándor, Kemény Zsigmond, a két Bolyai vagy a nők közül Árva Bethlen Kata nem voltak kevésbé *magyarok* náluknál, noha eredet szerint is erdélyiek voltak. Ez az ellenpróba a másik oldalról bizonyítja, hogy az erdélyi szellem ugyanaz a magyar szellem, mely a Királyhágón túl élt. (Erdélytől számítva.) Külön erdélyiségről tehát sohasem lehetett és ma sem lehet beszélni magunkkal kapcsolatban, hanem csakis a történelmi és természeti viszonyok által sajátos *színezetű* erdélyi magyar szellemről.

Önként értetődik, hogy a magyarságnak ezt az egységét tisztán szellemi értelemben hirdetjük, a nyelv, a jellem és a kultúra kötelékében s távol áll tőlünk minden olyan tendencia, amely a mai állampolgári kötelekeket illetné. De igenis jelenti ez azt, hogy az erdélyi magyarságnak épp úgy, mint a többi, nem magyar állami kötelekben élő magyar kisebbségnek, új helyzetében is magyarnak kell lennie nyelvben, jellemben és kultúrában s a történelmi egység és közösség öntudatában minden magyar egy, akármelyik államnak legyen is polgára.

Ezen a szellemi egységen belül azonban tényleg lehetséges és kell is beszélni az erdélyi magyarság sajátos *szellemi* önállóságáról, különös szellemi örökségéről és eredeti szellemi hivatásáról. Amint ugyanannak a családnak egy véru és lelkű tagjait az élet és a kifejlesztő tényezők egészen különleges hivatás számára érlelhetjük meg, úgy hogy egyéni jellemük folytán a sorsuk és missziójuk is elütő lesz, éppen úgy egy nemzet testén belül is létrehozhatják a természeti és történeti körülmények és tényezők ezt a sajátos misszióju és sorsú testvértagot. S bármennyire meg legyen az egység és közösség két testvér között, mégsem vállalhatják át egymás misszióját és sorsát s életük titka azon fordul meg, hogy mindenik a *maga* rendeltetésének különös öntudatára jusson és azt betöltse. Az, amire a mi *magyar* lelkünknek szüksége van, nem más, mint öntudatára jutni különös *erdélyi* hivatásunknak s azt magyar lélekkel betölteni. Ez a hivatás történeti örökségünk s csak más viszonyok között kell azt betöltenünk, de nem más lélekkel és nem más értelemben. Az erdélyi szellem mivoltáról tehát abban az értelemben kell beszélünk, hogy mire hívja el és rendeli az erdélyi magyarságot mai helyzetében öröklött történelmi tradíciója és jelleme?

Nem lehet véletlenségnek tekinteni azt a tényt, hogy a magyar történelemben Erdély a *protestantizmussal* együtt kezd sajátos és önálló szerepet játszani. Ez a vallásos mozgalom, amely a lélek dolgát az *egyén* és pedig *minden* egyén ügyévé tette, osztály- és rangkülönbség nélkül, először adott módot arra, hogy a *nép* lelke maga nyilatkozzék meg a történelemben s ezzel természetesen messze kiható politikai, társadalmi és kulturális mozgalmakat is megindított. Ez a nagy szellemi átváltozás a magyar történelemben, Erdélyben érte el első határozott kialakulását. Ennek oka mindenképp előtt abban a történelmi körülményben rejlik, hogy az ország nyugati és keleti része közé óriási, pusztító ék gyanánt fúródott török hódítás míg a maga árterületén mindent változóvá és bizonytalanná tett, a két egymástól elszakított országszélien tömörödésre kényszerítette a nemzetet. A nyugati rész a Habsburgok uralma alatt megmaradt a régi szellemben és lassanként az osztrák és katolikus Habsburg-politika érdekszférájává lett, elvesztvén a lehetőséget arra, hogy rajta a magyar szellem új és sajátos virágzást hajthasson, míg Erdély relatív önállóságra jutván a császár és szultán között, területén a magyar szellem hirtelen szabad lélekzethez jutott s a kor vallásos szelleme, a protestantizmus jegyében lehetővé tette azt, hogy ennek a nemzeti szellemnek szélesebb és eddig rejtett lehetőségei nyilvánuljanak meg. Erdélynek ez az önállósága csak relatív volt. Politikai tekintetben a török császárság érdekszférájába tartozott és tudjuk, hogy milyen áron és milyen nehézségekkel tudta úgy ahogy megőrizni ezt a sokszor igazán csak látszólagos autonómiát. Azonban mégis nagy különbség volt a Habsburg-uralom és a török fenyegetés között. És ez a különbség éppen az erdélyi magyar *szellemiség* kialakulására nézve fontos. A török uralom nem volt elég szervezett és kulturált abban a tekintetben, hogy a jogara alatti magyarság *lelkének* meghódítására tört volna. Az akkori Habsburg-politika teljes céltudatossággal törekedett arra, hogy a magyarságot a vallásán keresztül elnemzetietlenítse és az összbirodalom német nyelvű és szellemű kultúrközösségébe teljesen beolvassza. Röviden: a magyarság *lelkére* pályázott. Ezt megmutatta Erdélyben is azokban az időközökben, amikor átmenetileg alkalma nyílt rá. A töröknek hódolat és adó kellett, a lelket nem mérlegelte és nem tartotta fontosnak. És így történt, hogy a relative autonóm Erdélyben *teljes lelki függetlenség* vált lehetségessé a fejedelemség keretében s ezzel lehetővé vált egy *szellemi, kulturális* nemzetpolitikai koncepció megszületése, melyben az erdélyiség sajátossága keresendő. A Martinuzzi még egészen politikai erőfeszítéseiben, éppen mert ez a szellemi koncepció hiányzott belőlük, csődött mondott a magyar jövő Erdély általi megmentésének terve, de mégis megadatott általa egy keret és irány, melyet tartalommal és jelentéssel a református fejedelmek: Bocskay István és Bethlen Gábor töltöttek meg.

E két lángelme tulajdonképeni, minden, olykor (főleg Bethlennel) bonyolultnak és titokzatosnak látszó törekvése a *magyarság*

nemzeti egységének, függetlenségének, jövődjének megmentése volt. Ha minden egyébben kitanulhatatlanok és következetlenek voltak is a látszat szerint, ebben előttünk világosak, hívek és változatlanok s éppen ez a cél magyarázza meg a látszatok valótlanságát is. De ami fontos, ez a két férfiú azért lesz az erdélyi szellem megalapítója, mert a Martinuzziéval azonos cél elérésére új meglátással törekszik. Ez az új meglátás mindkettőjükben a protestánsizmus gyümölcse és annak érvényesítésében messze megelőzték egész Európát, örök dicsőségére Erdélynek és örök ismerető jegyével az erdélyi szellemnek. Meglátásuk lényege az, hogy észrevették és teljes jelentőségében méltányolták azt a körülményt, hogy a relativ politikai függetlenségben a török által nem mérlegett és nem veszélyeztetett *teljes lelki függetlenség* hatalmas és elégséges eszköz a magyar jövő megmentésére és biztosítására.

A lelki és szellemi erők hatalmának ez a fölismerése, méltánylása, érvényesítése az új nemzetpolitika fundamentuma lett s míg egyrészt magyarázatául szolgál mindazoknak a méltán csodált vallási és kulturális intézkedéseknek, melyek a fejedelmi Erdélyt a lelkiismereti szabadság és a műveltség tisztelétének klasszikus földjévé tették, másrészt ma is aktuális örökségképen jelöli meg kisebbségi életünk programjának vonalát. Erdély a nyugati és keleti kultúra és szellem találkozóponyján áll. Mind a kettővel van rokonsága és kapcsolata, de mind a kettővel szemben van védeni valója is. A Kelethez ősi származása, lelkületének és jellemének eredeti alapszövedéke kötik. Keletről hozta szabadságszeretétét, férfias egyenességét, magabizását, nagyratörését, igazságszeretétét és főleg nyelvét, mely lelkének társtalán tükre Európában. Viszont a Nyugattól kapta keresztyén kultúráját, társadalmi életének rendjét. A Kelet ellen nyugati keresztyén kultúráját, a Nyugat ellen nemzeti jellegét kellett védenie. És mind a két feladatra *kicsiny* és *elégtelen* önmagában, a fizikai hatalmak fegyvereivel szemben, melyek megsemmisítésére törektek. Az erdélyi magyarságnak, hogy nemzeti jellegét és keresztyén kultúráját megtarthassa, ennek a *nagy* hivatásnak teljesen fordított arányú *kicsiny* lehetőségek állottak rendelkezésére a földiekben: vagyonban és fegyverben. El kellett volna vesznie, ha öntudatára nem jut *sajátos* és *egyetlen* életlehetőségének: aki földi erőben és fegyverben szegény, *ésszel* és *szívvel* kell annak gazdagnak lennie *lelkiekben*, hogy létjogát megmenthesse. Aki a világ erőinek ütközőpontjába került, mint egy atom a mindenséggel szemben, annak *egy atomban kell az egész világot* magába fogadnia és önmagában kibékítenie. A világ egy atomban: ez Erdély és az erdélyi szellem lényege. Az erdélyi magyarság problémája ennél fogva sajátosan lelki problémává alakult. Arról szó sem lehetett, hogy a világ két fele közt akár az egyik fölé kerekedve álljon meg a másikkal szemben, akár a kettő között politikai értelemben önálló maradjon. Politikailag csak az egyiknek védelme alatt állhatott meg a másikkal szemben. Hogy ez a hatalom annak idején a török lett, az abból az említett fel-

ismerésből származott, hogy ennek a hatalomnak árnyékában mindkettővel szemben megmenthette nemzeti és kulturális szellemi javainak egészét. Sőt védelmébe vehette ezt azoknak a testvéreinek érdekében is, akik a tulsó hatalom karmai közt annak elvesztése veszélyében forogtak. De az igazi kérdés ezek után éppen az maradt, hogy az erdélyi magyarság *saját magában* oldja meg létkérdését, lelki értelemben. Egy olyan lelki minőség kialakítása lett a sors kérdése, amely az ellentétes *külső* hatalmak nyomása alatt a *lelki* ellenállás lehetőségét biztosítsa. A külső körülmények ugyanis saját lelkünkben is megoszlast és ellentétet ébresztenek és a megmaradásnak más lehetősége nincs, mint a saját lelki *egyensúlyunk* megteremtése a feszülő végletek között.

Ez az, ami az erdélyi magyar lélekben a történelem viharai s a természettel vívott létharcok között típuszerűen megszületett s amelynél fogva kimondhatjuk, hogy *az erdélyi sajátosság* nem más, *mint az ellentétek között kiegyensúlyozott magyar lélek manifesztációja*. Ez az egyensúlyi eredő teszi a Martinuzzi, Bethlen, Rákóczy György, Kemény Zsigmond mély lelkiismeretességét, puritán erkölcsiségét, erősen felekezeti vallásosságát a lehetőségekkel számot vető önuralommá, bölcs alkalmazkodássá és türelmes liberáliszmussá. Ez az eredő vezet a szellemi értékek magasra becsüléséből az arisztokrata Boeckayban a hajduság demokratikus megbecsülésére s általában ez szüli az erdélyi demokráciát, amely az emberi jogoknak a szellemi értékek alapján való kiterjesztésében nyilvánkozik meg. Igazi demokrácia ezért például Bethlen Gábornak az a tette, hogy a papságot egyetemesen és utódaikban megnemesítette. Ez az eredő mutatkozik meg abban, hogy a mindig egyetemességre törekvő Bethlen, Bod Péter, Apáczai, Körösi Csoma, Bolyai Farkas a legközelebbi kicsiny feladatok iránti hűségben és szeretetben ragyognak legszebben. Ugyanez az eredő nyilvánul meg ugyanezeknek a lelkeknek abban a sajátos, majdnem rezignált megnyugvásában, melybe pedig sokszor vakmerő nagyratörésből érkeznek meg. Milyen tipikusan egyensúlyozott lelkek még csalódásaikban is az a Bethlen Gábor, aki Gusztáv Adolffal a Kelet és Nyugat uralmán álmodott osztozkodást, de bölcs békekötésben a magyar koronát is leteszi fejről; Apáczai, aki a nyugateurópai színvonalú magyar akadémiaért lángol, de csendesen dolgozik a kolozsvári schola nebulói közt; Körösi Csoma, aki az őshaza fantómja után fut, de megtört szívvel is lankadatlanul rója a tibeti nyelvtan sorait; Bolyai Farkas, aki husz évszázad matematikusait akarja egy csapásra felülmulni, de egész odaadással ápolja kertészetét és építi a csempekályhákat a nagyságos uraknak; Kemény Zsigmond, aki államférfiúi becsvágyának romjain hideg művészettel analizálja a pesszimiztikus túlzásaiból kirobbanó végzet tragikumait. És végre a pesszimiztikus, fanyar kétely, amely a szertelen magabizás tüzes borának keserű sepreje.

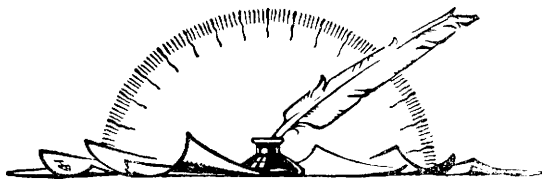
Mindezek mutatják, hogy az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes

tudata ötvöződik sajátos egyensúlyá, melyből egy uralkodó meggyőződés és testamentumos intés sugárik mi reánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a *lelki egyensúlyozottság, a szellemi értékesség, a kultúr nagyság*. Jövendők kiválóan szellemi és erkölcsi föltételektől függ s sorsunk azon fordul meg, mennyire tudjuk bebizonyítani az egyetemes európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékeinkkel azt, hogy világrelációban is *magasrendű életünk van*.

Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel *egyetemesen* emberi szellemmé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig érezték, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők is megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak ormain, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szellem haladásának határvonalát figyelik. A vallás, a tudomány, a művészet és az erkölcsi jellem csúcsai azok, amelyeken elérhetjük Európa látószintjének vonalát s egyuttal egy vonalba kerülhetünk az egész világon mindazokkal, akik az emberiség jobb jövendőjéért küzdenek. Az erdélyi magyar szellem, ha jogot formál ahhoz, hogy sajátos tényezőként emlegettessék és mindörökre megemlegettessék, akkor nem lehet egyéb, mint *tiszta magyar szellem*, amelyet magyansága nem zárkóztá, nem tunyává, nem tehetetlenné, nem álmodozóvá, nem konokká és nem egymást tépdesevé tesz, hanem egyetemessé, küzdővé, tevékennyé, gyakorlativá, készségessé és összetartozóvá. Az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemről csak azért lehetne és kellene *külön* beszélni az egyetemes magyar szellemisségen belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét jelölhessék meg.

(Kolozsvár.)

Makkai Sándor.

Szeremlei Sámul önéletrajzából.*

Apai és anyai ágon papi családból származtam s a borsodmegyei Gelejen születtem 1837. szeptember 4-én, ikertestvéremmel, Lajossal, a későbbi miskolci ügyvéddel együtt. Atyám, Mihály, ott kitünő képzettségű lelkész volt, klasszikus műveltséggel, ki a francia és német nyelveket is bírta. Nagyobb fiait, Károlyt, a későbbi rimaszombati tanárt, Mihályt, a turkevei orvost, Józsefet, a hajduböszörményi esperes lelkészt, maga készítette a gimnáziumi osztályokra s őket Sárospatakon vizsgáztatta. A két kisebbiknek tanítására már nem volt ideje, mert 1844-ben váratlanul meghalt. Anyám (Igaz Sára, Sámuel miskolci pap leánya) ekkor hét neveletlen gyermekével a maga szülővárosába, Miskolcra költözött be, az apa gondosságából előbb megszerzett Papszer-utcai házba s én többi testvéreimmal együtt itt növekedtem, a szűken maradt örökségen (ehhez tartoztak az emődi hegyen levő szőlők is), mely a legnagyobb takarékosság mellett is csak úgy volt elég, hogy a nagyobb fiuk valamennyien valami kereset után is láttak, melynek megszerzésében a tanárok és lelkészek, kiknek szomszédságában is laktunk, jóakarattal segítségünkre voltak. A háztartási munkákban nemcsak a leánytestvérek, hanem mi, fiuk is, erőnkhez és érkezésünkhöz képest részt vettünk. Én magam örömet vágtam fát, kertészkedtem s a pincegazdasággal bajloltam, ami akkoriban, mikor még faabroncsos gönci hordókból kellett a borokat gondozni, nem kis feladat volt. Anyánk serdülő korunkban mindnyájunkat felküldött a Szepességre a német nyelv elsajátítása végett cserébe. Én, ily célból, Svedlőren töltöttem egy évet Scholz orvosdoktor házában, hol szeretettel fogadtak; bár ekkor már a gimnázium IV. osztályát végeztem, a svedléri vegyes népiskolába jártam be s annak felső osztályában csakhamar nemcsak minden tantárgyat németül tanultam, hanem idővel ottani tanuló társaimnak elébe is léptem, sőt még a városi műkedvelők sorában is fölléptem. 1851 őszén kerültem innét haza s miskolci tanárain annyira bíztak bennem, hogy a németek közt töltött évet betudták az itthon elmulasztott gimnázium végzésébe s én régebbi osztálytársaim sorába lépve, folytathattam tovább tanulásomat. Tanárain ösztöndíjakkal, nevelésséggel s egyéb iskolai jó-

* Jelen közlés „Szeremlei Császár Sámuel önéletrajza 1837—1912” című, a múlt évben elhalálozott tudós papnak [sajátkezű javításával ellátott kézirata alapján történik. A kézirat a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona.

téteményekkel is serkentettek a szorgalomra és jó magaviseletre. Az ottani gimnázium ugyan tanári létszám, fizetés és felszerelés tekintetében messze elmaradt a császári kormány követeléseitől s mint a legtöbb protestáns középiskola, még ekkor egyáltalán nem is követte a hivatalosan kiszabott tantervet; de volt egynehány kitünő tanára (ezek közt különösen jól emlékezem Kún Bertalan, Lévai József, Solymosi Samu és Pásztor Dánielre), kik lelkesedéssel jártak előttünk s volt jó közszelleme a tanuló ifjúságnak, melynél fogva végzett növendékeit a főiskolák mégis előszeretettel fogadták. Mindazonáltal készségeinknek fogyatkozásai is voltak. Mikor az intézetből kikerültem s az élethivatásul választott theologia végett Debreczenbe tettem át tanulásomat (1854), különösen gyöngének éreztem magamat a mennyiségnyi és természetani szakokban. Két idősebb testvérem már előbb szintén e főiskola tagja volt s ők ebből jó nevet vívtak ki maguknak, úgy, hogy önerejükől tarthatták fenn magukat. Édes anyám engem 20 pengő forinttal ellátva bocsátott útnak, hogy abból éljek meg. A főiskolai tanároktól ellátást kértem, de csak fizetéses bennlakást kaptam, tápintézetet pedig nem, mert kérvényemre úgy nyilatkoztak, hogy: „Ez már nem olyan lesz, mint a bátyjai“. Darab ideig tehát igen nagy nélkülözések közt éltem, mígnem egyik tanulóársam egy szegényebb sorsú exprókátor házához ajánlott be, hogy a család két sarjának (ezek egyike, a fiu, vásott és korhely tanuló volt) mentora legyek. Fizetésem lakás és koszt volt, amaz a kollégiumban már úgysis megvolt, ezt pedig csekélynek találtam a kívánt munkáért, mert vacsorára legtöbbször csak marhamáját kaptam hagymával megsütve, melyet, miután a fiuval való bajlódásom is jóformán eredménytelen volt, megúnva, 4—5 hó múlva felmondtam a szolgálatot s visszaköltöztem a kollégiumba, hol magántanórák és a legációk jövedelméből sanyaruan ugyan, de függetlenül s időmmel szabadon rendelkezve éltem, annál nyugodtabban, mert az év vége felé már a tápintézeti pótdíjasok közé is felvettek.

*

Most már minden erőmet a theologiai és nevelési pálya tanulmányaira fordítottam s csak olykor-olykor tértem el azoktól, mikor a főiskolai pályakérdésekre terjedelmesebb munkálatokat készítettem s e végett szélesebb körű tanulmányokat tettem. Egyik kérdés a reáliskolákat, másik a fényképészetet tárgyalta, melyek mindenkéivel nagyobb pályadíjat nyertem. Ezenkívül magánórákat adtam, a tanfolyam két utolsó évében pedig nevelői állást foglaltam el egy derék zsidó családban (Schenk Mór), melynek három növendékével korrepetáltam s egyszersmind a család fő üzleti levelezését vittem. Ettől fogva az anyagi gondoktól föl voltam mentve, mert fizetésbe teljes ellátást és évi 200 koronát kaptam, melyhez még a legátusi és supplikánsi illetmények járultak. Dicsékvés nélkül mondhatom, hogy egész theologiai pályám alatt jókedvvel és sikerrel tanultam s mindjárt az első

tanév végén osztályomban első kitünő lettem. Ugyanigy minősítették Lajos testvéremet is, ki egy évvel később jött Debreczenbe. úgy, hogy ezidőben a négy testvér mindenike legelső helyre jutott osztálytársai közt, nemcsak tanulás, hanem magaviselet tekintetében is, ami sokaknak irigykedését keltette föl, mert a főiskola ösztöndíjaiból, jutalomdíjaiból és a tanárok jóindulatából nem közönséges részt vettünk ki magunknak. Pedig eszias-mászás nem volt természetünkben. Szerettem tanítványaimat, de tőlük szorgalmat és jó erkölcsöt kívántam s szükség esetén a szigorubb eljárás-tól sem idegenkedtem, ami miatt olykor a szülők részéről kellemtelenség is ért, de legtöbbször köszönet és elismerés kísérte eljárásomat, úgy, hogy nem egy tanítványom később is, mikor már emberré lett, kifejezte ezt előttem s egész életében halás volt irántam. Általában a meggyőződés és kötelességteljesítés embere voltam. Történt egy ízben, hogy mikor a főiskolai tanárkarhoz valami szupplikáció végett folyamodtam, szülőföldem iránti kiáradó szeretetemnek adtam kifejezést, nevemet pedig „Samu“-nak írtam. Mindkét dologért a tanárkari gyűlésen szóbeli megrovásban részesítettek s nem is adtak helyet kérelmemnek. Én előszóval azonnal igazolni próbáltam magamat s egyebek közt megjegyeztem, hogy a „Samu“-t Brassaitól tanultam, ki ez időben szintén így írta nevét. Erre a tudós tanárok egyike, kinek művét éppen akkor Brassai kemény bírálótan részesítette, közbekiáltott, hogy: „Az is csak olyan szélházi“. Én ezt nem hittem el s csak azért is megmaradtam a „Samu“ mellett. A főiskola ez időben, az I. évi theologián, heti hat órával, a vegytant is előadatta dr. Török József, az ismert író és orvos által, mert neki a böleseleti szakon valami elfoglaltatást kellett nyújtani. Tanulótársaim nagy része csak immel-ámmal hallgatta az általuk soha azelőtt nem hallott s a theológiával semmi kapcsolatban nem lévő tantárgyat, én azonban teljes odaadással figyeltem az új, érdekes és sűrű kísérletekkel járó tantárgyat is, a szóbeli előadásokról jegyzeteket készítettem s azt szakművek vonatkozó adataival kiegészítettem. Egyébként Debreczenben tanulás végett sokat éjszakáztam is, miért társaim „bagoly“-nak csúfoltak. Az öreg Schenk is, bár egyébként kedvelt, többször kifakadt, hogy: „Nevelő úr, tán eszi a gyertyát, hogy olyan sokat fogyaszt“. De ez máskép nem lehetett, mert a nap más részeiben az előadásokkal és tanítványaimmal foglalatoskodtam, magamnak pedig a késő éjjeli órákban tanulhattam. Ilyenkor vettem elő a francia és olasz nyelveket is, melyekre leginkább könyvből készülgettem.

Hajduböszörményben édes anyámról rokonaim és ismerőseim éltek s így történt, hogy alig végeztem el a IV. évi theologiai tanfolyamot, debreczeni tanárain ajánlatára meghívtak az ottani partikula (algimnázium) két éves rektorának. Az intézet négy osztályú volt, az alsó osztályokra egy-egy állandósított tanárt (volta-képen tanítót) alkalmaztak, a két felsőt pedig a rektor vezetésére bízták. Megérkeztemkor az előljáróság azonnal tudtomra adta,

hogy elődöm tanítványai ugyan már levizsgáztak, de azért csak kezdjem meg velök újra a további iskolázást, mert annyira tudatlanok, hogy a felsőbb osztályok felvételi vizsgáit nem lesznek képesek Debreczenben letenni, ha csak elő nem készítém őket. Az egész szünidőt tehát erre a sörgös és nagy feladatra kellett fordítanom s a megfeszített munkának kívánt eredménye nem is maradt el... , de senki még csak meg sem köszönte fáradságomat. Azután megkezdtém tulajdonképen való tanítványaim rendszeres oktatását. A tanítványok elég szép számmal voltak, a tananyag sok volt, mert már a kormány tanterve szerint kellett tanítani, mely e tanfokon soha azelőtt nem szokott ismeretek halmozását írta elő. Egy tanteremben tanítottam mind a két osztályt, mindkettőt folytonosan foglalkoztatva s mivel a növendékek szülei nem igen vették meg a szokatlanul sok tankönyvet s irodalmunk alkalmas könyveknek több ponton hiával volt: leginkább szóbeli előadás, magyarázat, kérdés és feleletek s gyakori felszólítások útján oktattam, ami igen sok idő és erő ráfordítással járt, miért is az ebéd és pihenésre szánt két óra kivételével reggeltől estig folytonosan az iskolában voltam. A természettanra magam szereztem egy kis rövid vezérfonalat. Tanszereknek, szemléltető eszközöknek — kivéve egy kis könyvtárt és egy rakás közetet — az iskola teljes hiával volt: amit a táblához kiállva, minduntalan rögtönzött rajzokkal és számműveletekkel pótolgattam, amennyire lehetett. Szerencsére fűrő-faragó ember voltam, mert ifju éveimben sokat faragtam asztalos-, bognárműhelyekben s a Szepességen nagyjából a könyvkötést is eltanultam. Így, olykor a helybeli iparosokat is segítségül véve, a természettani egyszerű eszközöket magam is előállítottam, a finomabb készületeket pedig Pestről hoztatam, az általam rendezett nyilvános hangversenyek, táncmulatságok jövedelméből. Mert a bőszi rényi rektor az ottani intelligens ifjuságnak is vezetője és szórakoztató összejövetelek tervezője és rendezője volt, régi idő óta folytonosan, mely hivatás teljesítését tőlem is megvárták, noha azelőtt keveset forogtam társaságban, táncolni pedig éppen nem tudtam. E fogyatkozáson azonban csakhamar úgy segítettem, hogy egy vándor táncmestertől, esténként szobáimba zárkózva, az ismertebb táncokat csakhamar megtanultam, amivel sietnem is kellett, mert az esteli órákat, sokszor éjfélén túl is, a lecke előkészületekre kellett fordítanom.

*

Mindezeknél azonban közelebb állott hozzám s reám nézve idővel nagyobb fontosságúvá vált az 1848—49-i évek történetírása. A forradalom férfiai és eseményei egész közvetlenséggel hatottak reám. Szemere Bertalan atyám házánál a negyvenes években többször megfordult, Palóczy Lászlónak Miskolczen tószomszédságában laktunk, a forradalmi harcoknak és seregek vonulásának több ízben szemtanuja voltam. Károly bátyám mint tüzérőrmester Görgeinek hadseregében küzdött s több ismerős család

fejei, mint a honvéd- vagy nemzetőrcsapatok tagjai részt vettek a hadi vállalatokban s hazatérve sokat beszéltek a dúló-háború eseményeiről, bár a szereplő egyénekről és a szerencsétlen hazáról igen eltérően nyilatkoztak; házunk pedig, mint a többi miskolczi lakosoké is, alig fogyott ki a jövő-menő honvéd, német és muszka katonákból, kiket olykor tömegesen szállásoltak be hozzánk. Régi vágyam volt tehát tüzetesebben ismerni a villongós idők s a véres harcok eseményeit és főbb embereit, kikről egyébként a társas életben környezetem szólni sem igen mert többé. Így készítettem tehát Szilágyi Sándor, akkor megjelent forradalmi tárgyú művei után csupán magam számára egy rövid áttekintést a kérdéses időszakról, amely napról-napra sorolja elő annak eseményeit.

Még Bösörményben a segédlelkési szigorlatra is elkészültem s azt Debreczenben tiszta kitünővel tettem le (1860), mitől fogva Benedek L. helyben lakó esperes mindennemű lelkési szolgálatra felhatalmazott. E nemes érzésű és nagytekintélyű papnak szeretetét és bizalmát bírtam. Bösörményi működésemről ő adott elismerésekkel teljes s igen megtisztelő bizonyítványt. (1861. nyara.)

*

Lajos testvérem, ki ekkor végzett theologus és békési rektor volt, de magánúton a jogra készült, az 1848—49-i forradalomra vonatkozó külföldi műveket egyre küldöztette nekem, József bátyám pedig, ki a debreczeni szeniorságot vitte, egy napon az 1848—49-i nemzeti kormány hivatalos lapjának, a *Közöny*-nek, egy teljes példányával lepett meg. E művek akkor ki voltak tiltva az országból, de az ember annál nagyobb mohósággal olvasta azokat. Ezekből új világításban tárult föl előttem a forradalom egész lefolyása s ellenállhatatlan vágy fogott el tisztázni és tüzetesen lerajzolni annak eseményeit. A forrásművek után most már magam is tüzetesen kutattam s rokon és baráti kezekből, egy részét pedig külföldi könyvtárak útján rendre megkaptam és feldolgoztam s mintegy másfél év alatt kibővítettem bösörményi forradalmi naplóm s elkészítettem a nagy idők krónikáját. Makói barátaim s Rediger sőtiszt, volt honvéd százados buzdítottak, hogy valami úton-módon bocsássam közre a munkát. Pesten lakó Mihály testvéremet tehát megbíztam ezzel, ki a fővárosban orvosi egyetemi asszisztens volt s az ő közbejöttével pedig Szilágyi Ferenc, majd Gyulai Pál kezébe jutott az, kiktől azt az üzenetet vettem, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának ajánljam fel. Eötvös báró elnök azonban csakhamar értesített, hogy jelen körülmények közt szó sem lehet a mű kiadásáról s érte az akadémia „legfőlebb 50 forintot adhatna, oly árt, mely a munkával semmi arányban nem áll“. (1864. február 19.)

*

Üres óráimban, főleg esténként, ismét a theológiát vettem elő s egyebek közt Straussnak ekkor megjelent *Leben Jesu*-ját tanulmányoztam s erről Ballagi lapjában egy egész könyvre menő munkát készítettem, melynek folyamán szabadelvű theologiai felfogásomat leplezetlenül nyilvánítottam. (1864.) Lelkészársaim köréből sok üdvözlést és elismerést arattam, még az idősbek részéről is. Vári Szabó Sámuel tiszaföldvári lelkész egyenesen arra szólított föl, hogy engedjem át neki művemét, hogy azt jegyzetekkel ellátva önállóan közzé tehesse, továbbá fordítsam le egész terjedelmében Strauss művét, melyet ő kiadna. Azonban az ajánlatok egyikét sem fogadtam el, mert laikus közönségünket még érdektelennek találtam ily olvasmányokra, bár intelligenciánk érdeklődése az ekkor tájon magyarul megjelent Renan Jézus élete által a vallási tárgyak iránt országgszerte fel volt ébresztve. Révész Imre, ki a szabadelvű theologia terén Ballagival együtt elődöm és mesterem volt, szintén buzdított, hogy ne hagyjak fel theologiai tanulmányaimmal s a debreczeni főiskolai egyháztörténeti tanszéket, ha arra Balogh Ferenc nem pályáznék, fogadjam el. (1865. augusztus 28.)

*

Párisban magyar menekültekkel, Irányi Dániel és Simonyi Ernő, stb. voltam együtt s előbbi fölkértem, hogy ekkor tájon készült művemét: *A honvédelmi bizottmány keletkezésé-t* nézze át. Mit ő meg is tett, helyben hagyta azt, csupán egy pár szóra, melyben Kossuthot nem éppen hízelgően jellemeztem, tett észrevételt, melynek azonban én, mivel kétségtelen tényekre alapítottam jellemzésemet, helyet nem adhattam.

Vége felé járt az esztendő, mikor költség és egészség dolgában megfogyatkozva, hazaérkeztem. Uti leveleim jó benyomást tettek protestáns körökben, sőt annak körén túl is. Báró Eötvös, ki időközben vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, mikor annak külön lenyomatát neki Ballagi átadta, elismerőleg írt hozzám s szívesen nyújtott volna tért alkalmaztatásomnak, Schwarz Gyula, ki ekkor népiskolai ügyekkel is foglalkozott, Gonda László békési tanár, tanügyiró és országgyűlési képviselő önként kerestek föl üdvözléseikkel. Révész Imre, Révész Bálint, Balogh Péter a *diószegi* papválasztóknak ajánlottak, kik pár hó múlva, miután előbb testületileg meghallgatták prédikálásomat, csakugyan meg is hittak lelkészöknek (1867. február), ugyanakkor, midőn szülőföldem, *Gelej* is papjának hívott meg, bár egykori jó öreg barátunk, Rozgonyi József tanító kivételével, más személyes ismerősöm nem is volt már ott. Gelejre nem vállalkoztam, valamint arra sem, hogy a békésiek felszólítására nekik próbapapolást tartsak, miután tudtommal volt, hogy ott a hívek túlnyomó része a választásból politikai kérdést csinálva, egyik barátom neve körül csoportosult.

Ezalatt hazánkban az alkotmányosságra és a sajtóra kedvezőbb idők következtek el s *Pfeifer* Ferdinánd figyelmeztetett, hogy for-

radalmi krónikáimat most talán ki lehetne adni, sőt *Emich* Gusztávot csakhamar rá is bírta erre, ki nekem ezért 320 forint írói díjat fizetett. A munkát tehát az időközben megjelent művek adataival bővítve, ismét átdolgoztam és sajtó alá rendeztem, a Honvédelmi bizottmány-nyal együtt, melyért *Emich* külön 60 forintot adott. A krónikában minden párttól függetlenül, teljes tárgyilagossággal és önállósággal formáltam meg az eseményekről és emberekről ítéletemet. Senkinek sem kedveztem és senkit sem kárhoztattam el elfogultságból csak azért, hogy a kortársak felfogásához alkalmazkodjam. Egyik-másik tárgy felett néha napokig tusakodtam magamban, mérlegelve a tényeket, körülményeket, a tanuk vallomásait, míg véleményemet megalkottam s csak azután irtam azt le. Ez többször kedvezőtlen volt a nemzet bálványaira s néha kedvező az elitéltekre nézve.

Május elején (1867) foglaltam el diószegi állásomat, melyen híveim nagy szívességgel láttak. Hasonlót mondhatok új egyházmegyéim papságáról is, mely nyomban iskolai körlátogatónak nevezett ki, az egyházmegyei tanítók pedig egyesületök elnökségét bízták reám. Révész Imre is még mindig jóindulatával tüntetett ki s egy általa alapítandó új laphoz belmunkatársnak kért fel. (1868. március.) Nemsokára meghozták az új népiskolai törvényt s Ballagi felszólítván, hogy tegyem azt a protestáns egyház és iskola szempontjából tanulmány tárgyává én, az új törvényt örömmel üdvözöltem, nyiltan a községi iskolák pártjára keltem s a Protestáns Egyházi s Iskolai Lap hasábjain hosszú cikksorozatban védelmeztem az orthodoxok s különösen ezek élére állott Révész Imre és a tiszántúli egyházkerület támadásai ellen. Az augusztusi kerületi gyűlés egy bizottságot küldött ki a törvény ellenében való hivatalos álláspont tisztázása céljából s engem a bizottságba jegyzőnek választott. Előre kijelentém, hogy nem odavaló vagyok s csak ismeretes álláspontom szerint vihetném a tólat. Révész Imre Tisza Kálmánnal konferálva tette meg a hirhedt javaslatot a meghozott törvény ellenében, de mindkettőt az ellenzéki politika is vezette annak fogalmazásában, melyet azonban a teljes gyűlés mégis úgyszólván változatlanul elfogadott. Az emléléki tanító egyesület, melynek elnöke voltam, Szabó Endre álmódi orvos tanügyi író fogalmazása szerint egy éles hangon írt emlékiratban, melyet a lapokban is közzé tettek, tiltakozott a kerület határozata ellen, amivel aztán a szakadás közttem és Révész Imre közt meg volt pecsételve.

* .

Vásárhelyen az öreg Tóth Ferenc lelkész meghalván, helyébe barátaim és jóakaróim (Borotvás Kálmán ügyvéd, Miklovicz Bálint lelkész, Garzó Imre, Futó Mihály tanárok, Kovács Ferenc ügyvéd, a tanítók) engem tűztek ki s a felmerült nehézségek és a politikai pártoskodások legyőzésével, Karanesi Dániel helybeli segédlelkész jelöltsége ellenére szótöbbséggel meg is választottak. (1870. november 16.) Az eredménnyel meg lehettem elégedve,

mert az értelmesebb, józanabb és vagyonosabb választók mellém állottak s ezek kértek, hogy a felmerült pártoskodások és izetlen-ségek dacára ne utasítsam vissza a felajánlott állást. Én tartva az ellenzék feljúló pártoskodásától, egyideig tartózkodó voltam s később is csak úgy ajánlkoztam nyugalmas állásom elhagyására, hogyha az ellenségeskedések elcsöndesednek s békés kilátások lesznek. Minthogy a vezetők ezzel biztattak, a választást végleg elfogadtam s ily módon az Alföldre ismét visszakerültem. (1871. május.) A túlsapongó politika általában többször vetett nehézségeket utamba, bár én korteskedő, pártoskodó sohasem voltam: de tudták felőlem, hogy a politikában Deák Ferenc elveit vallom s véleményemet az események és az ellenpártiak felől, mikor annak idejét és szükségét láttam, leplezetlenül ki is mondtam. Így jártam el theologiai és történeti műveimben is, nem kérdve, sőt mit sem adva arra, hogy mások mit szólnak majd a dologhoz: aminek olykor kellemetlenségét is tapasztaltam.

*

Kultúrintézeteket állítottam fel a városban, nevezetesen egy *káromkodás elleni egyesületet* s az ú. n. *Keresztyén Társulatot*, a valláserkölesi élet ápolása céljából, mindkettőbe felekezeti különbség nélkül vévén föl a tagokat. Köztük voltak a tanárok, tanítók egy része, a református és evangélikus lelkészek is.

Ez utóbbi társaság, az ekkor tájon alapított országos *Protestáns Egylet*-nek volt fiókja, melynek tervezésében és létesítésében *Kovács Alberttel* együtt részt vettem s ez úton arra törekedtem, hogy a tanaiban, külső szervezetében és életében egyaránt elavult, elgyöngült és megromlott egyházak gyökeres reform által s a tudományok mai állásához s a kor szükségéihez képest a megújulás útjára tereltesse. Az októberben megtartott pesti közgyűlésen én tartottam meg az értekezést ilyen cím alatt: A hitcikkek szerepe az egyházi reformban. A radikális irány követőit azonban ez alkalommal leszavazták s az egyesület nevének, feladatának a megállapításában a mérsékeltebb irány érvényesült, a belépni kívánó unitáriusok pedig, kik velünk tartottak, elutasítottak. A többség célja ez út választásában az volt, hogy az egyesület támogatása, a két protestáns hivatalos egyházra nézve megkönnyebbíttessék, melynek vezérférfiai az unitáriusoktól, főleg ezek proselita fogdosó természete miatt idegenkedtek. Eleintén ment is ez szépen, amint azonban Révész Imre az egylet ellen nyíltan és határozottan fel-emelte szavát e célra alapított *Figyelmező* folyóiratában, ez a cél meghiusult s a hivatalos egyház hatóságai mind sürűbben foglaltak állást a Protestáns Egylet ellen, bár ennek oszlopemberei mindent elkövettek, hogy törekvésük közhasznúságát és veszélytelenségét irodalmi vállalataik útján is bebizonyítsák.

*

Ugyanez a gyűlési alkalom az országos református és evangélikus egyházak számos kitűnőségével hozott személyes jó

viszonyba, ezek közt *Baksay* Sándorral s a később gyászos véget ért *Dömötör* János pesti református tanárral, ki nemsokára felkért, hogy Lónyai miniszterelnök napilapjának, a *Korunk*-nak munkatársa legyek. Szívesen vállalkoztam s egyebek közt (névtelesen) *Tisza Kálmán* tanügyi magatartását támadtam, mint aki a politikai ellenzékieskedést átvitte az egyházi és iskolai térre is s ezzel a kormány és a törvény jó szándékai érvényesülésének útjába nehézségeket gördített. Néhány barátaim (Harsányi turkevei lelkész, Szegedi Károly békési lelkész) azonban a protestáns egylettől megkíséreltek elvonni. Tényleg csakugyan sokan hátat fordítottak ennek s Révész tekintélye és fenyegetései hatása alatt az orthodoxia mellett tüntettek.

*

A Protestáns Egylet is haladt kitüzött célja felé. A Theologiai könyvtár köteteit egymásután bocsátotta közre. 1876. év január elején Kovács Albert, a fáradhatatlan szerkesztő és agitátor közölte velem az egyháztörténet díjazási feltételeit s hogy Ballagival, ennek ujévi cikke s egyéb dolgai miatt kénytelen lesz lándzsát törni. Ballagi ugyanis jó békességben akart maradni egyházkerületünk fejével, magam is hajlottam erre s egyházamra való tekintetből is jobbnak láttam a reformok és a szabadelvű theologia elvei hangoztatásával egyelőre felhagyni s ehelyett irodalmi nagy vállalatommal foglalkozni. A református és evangélikus főiskolák könyvtáraiból s az egyházi levéltárakból tehát folyvást hozattam a forrásműveket s ezeket kivonatoltam. Több helyről egész váratlanul is kaptam kútfőket és adatokat s figyelmeztetéseket ezek hollétére.

*

Az országos református egyház 1880-i zsinatán helyet nem foglaltam, mert irodalmi vállalataim nagyon elfoglaltak, másfelől káplánom sem volt s oly hosszú időre lelkészi állásomat nem hagyhattam el. Egyházmegyém lelkészei ugyan jelöltek s Szabó eszperes különösen kívánta, hogy ne térjek ki a bizalom elől: de én mindkét szavazásnál körlevelekben jó előre tudattam, hogy képviselőséget semmi esetre sem vállalhatok.

*

Mint egyházmegyei főjegyzőnek, a traktus levéltárát is gondjaimra bízta. Egy nagy csomó jegyzőkönyv és irathalmaz volt ez, melyben igen nehéz volt az eligazodás. Ajánkoztam, hogy rendbe szedem az egészet, már csak azért is, hogy az egyházamra vonatkozó adatokat megismerhessem és kijegyezgessem. Tervet készítettem tehát a rendezésről s az irattár továbbkezeléséről, előbb azonban egy pár hasonfajta levéltár rendezési tervet (erdélyi református egyházkerület, Kolozsvár városa, Pestmegye) az egyházmegye költségén, helyszínen tanulmányoztam, néhány, a rendezés módjáról szóló szakművet átolvastam s aztán az általam

kidolgozott tervezetre, melyet sajtó útján is közzé tettem, az egyházmegye helybenhagyását kinyertem s a szükséges költségeket megszavaztattam. Önként magamra vállaltam az egész munka intézését és vezetését, magam kivonatoltam a latin nyelvű összes régibb jegyzőkönyveket és iratokat, az újabbak regesztáinak, az egész levéltári anyag betűsoros mutatójának elkészítésére s egyéb írásos teendőkre pedig tisztességes díjazás mellett segédlelkészeket, tanítókat s itthon levő egyetemi hallgatókat alkalmaztam s ily módon az egész munkálatot hét év (1884—1891) alatt bevégeztem. Ámbár a magam fáradságáért egy krajcárt sem számítottam fel s nem is kaptam, némelyek, mikor a munkálatok költségeiről évről-évre jelentést tettem az egyházmegyének, azt híresztelték felőlem, élelmes vagyok, mert azzal magamnak is jó keresetet csináltam.

*

Ezalatt történt, hogy Hódmezővásárhely város tanácsa felszólított a város történetének megírására. (1885.) Én ajánlkoztam e munkára is annyival inkább, mert egyházam történetével foglalkozván, kutatásom alkalmával a városra, mellyel az egyház sokáig egybeforrva volt, tartozó adatokra eddig is mindenkor tekintettel voltam s azokat külön is kijegyezgettem s számítottam arra, hogy a további adatok felkutatására a várostól megfogom nyerni az eszközöket is. Azonban a közbejött árvíz elleni vélekezés a város pénztárára rendkívüli nagy kiadásokat háritott s ez hamarosan nem volt képes irodalmi áldozatokra. Mindazonáltal, mivel a városnál is kikötöttem, hogy társakat kell a munkához vennem, magam nem csak hozzáálltam a munkához, hanem igyekeztem ahhoz munkatársakat is keresni. *Soltész* Árpádot, ki akkor az Országos levéltárban dolgozott, felkértem az ottani adatok kutatására s néki egy pár éven át e célra rendszeresen küldöttem (a magaméból előlegezve) a munkadíjakat. *Géresi* Kálmántól nagyobb csomó adatot kaptam a gróf Károlyi nemzetség levéltárából.

*

Ez időtáiban¹ lettem kész Szönyi Beniamin című művemmel, melyet az ekkor alakult Magyar Protestáns Irodalmi Társaság könyvtárának küldtem fel, miután előbb annak szerkesztői (Kenessey és Zsilinszky) dolgozatok közlésére kértek fel, utóbbi egyszersmind felkért arra is, hogy a magyar protestáns egyház története megírásához tervet készítsek. (1889. április.) Még előbb pedig báró Vay Miklós és báró Prónay Dezső a társaság alakuló gyűlésére külön is meghívtak azzal, hogy „megjelentésemre és tanácsomra nagy súlyt fektetnek“. El is mentem, valamint a csakhamar megtartott igazgató-választmányi gyűlésre is, annyival inkább, mert esperesem, Szabó János is különösen kért erre. Én őt a gyűlésen történtek felől tüzetesen értesítettem,

¹ 1889.

egyszersmind oda hatottam, hogy az irodalmi társaságnak mind a vásárhelyi egyház, mind a békésházi egyházmegye, nagyobb alapítványi összegekkel menjen támogatására.

*

Attól fogva, hogy a közélet terén helyet foglaltam, mindennél és minden időben úgyszólván elhalmoztak tiszteletbeli hivatalokkal és megbízásokkal, melyek közpályámmal összefüggésben voltak is, nem is. És, minthogy hazánkban az a felfogás uralkodik, hogy az önkormányzat és szabadság abban áll, hogy mindenki minden lében kanál legyen: azért sok ilyen tisztségeket létesítenek, melyekre sokan is vágyakoznak, ámbar dolgozni kevesen akarnak és tudnak. Nekem az volt a sorsom, hogy ahová hívtak, ott mindjárt dolgot is adtak. Rendszerint a jegyző, előadó, javaslatkészítő vagy intéző tisztét bízták reám. Eféle tiszteletbeli hivatalom volt rendszeren 10—15. Az egyházmegyei jegyzőséget 1895-ben, a levéltárnokságot 1889-ben letettem, de még most is vittem egyebek közt az egyházmegyei özvegy-árva gyámintézeti pénztári választmányi tagságot és a jegyzőséget s e minőségemben Szabó esperes eleitől fogva rám bízta az ügyek irányítását és ellenőrzését. Halála után is megtartottam állásomat, mert attól tartottam, hogy visszavonulásommal az intézet kormányzati hibák miatt nagyobb kárt vall. Általában azt tapasztaltam, hogy kortársaim a nemes és jó eszmékre fellelkessednek, de nincs bennük kitartás, helyes számítás s az igazi jótettekre szükséges belátás, fegyelmelés és erélyesség, e miatt aztán még magokról és hozzá tartozóikról sem képesek intézményileg kellően gondoskodni. Ennek nálunk a különféle egyházi gyám- és özvegy-árva intézetek voltak kiáltó bizonyosságai. Amerre mentem s hol életem folyamán hosszabb-rövidebb időre megtelepedtem, ezeket a szervezeti és kormányzati hibák miatt mindenütt elhanyagolt, roskadozó és gyámoltalan állapotban találtam.

*

Eközben a baptista apostolok is belopóztak egyházunkba s éppen az én felügyeletem alatt álló városrészben titkos összejöveteleket és isteni tiszteleteket rendeztek. Természetesen ezt sem nézhettem el. Híveimet egy iskolaterembe összegyűjtöttem s oda hívtam ki vitatkozásra a baptista apostolt. Ennek következtében amazok szilárdan megállottak egyházunk mellett s a további csábításoknak nem engedtek.

*

Legtöbb gondot azonban a város monografiájának készítése adott. Végre kitartó, nagy erőfeszítések s főleg az ifju korom óta megszokott éjjeli munkálkodás következtében képes voltam anynyira menni, hogy annak III. kötetét is befejeztem s napvilágra bocsáthattam, mely alkalommal szükségét éreztem annak, hogy az előszóban késedelmemnek okát adjam s folytatólagosan feltárjam azon főbb szempontokat, melyek a mű folytatásának kidolgozásá-

ban vezettek. A tanács mindezt méltányolta, annyira, hogy midőn e kötet megjelenésekor előterjesztettem azt a körülményt, hogy a terjedelem előre megszabott határai közé a közművelődési kiadására is szükség volna, készséggel adta meg ehhez is beleegyezését s a szükséges költségeket. (1907. június.) Ezzel azonban évekre kiterjedőleg megnyújtottam a munkát, mert a hátra levő rész kidolgozása nagy feladat volt s még sok kutatást is kívánt tőlem, pedig testi erőm s egészségem s ezzel együtt munkaképességem érezhetőleg hanyatlott s betegen ért az az örvendetes hír is, hogy a Szegedi Dugonics-Társaság tiszteletbeli tagjává választott. (1907.)

Ez évben a D. M. K. E. nálunk tartván évi közgyűlését, ez alkalommal értekezést tartottam a felett, hogy városunk mit tett századokon át a magyarságért? A másik évben (1908. május 1.) a Magyar Tudományos Akadémia a történelmi osztályban levelező-tagjának választott. Székfoglaló értekezésemet „Vásárhely népének eredetéről“ tartottam meg. (1909. június.)

*

Kérem Istent, ki az egész világot s az emberi eseményeket is, a természeti örök törvények szerint bölcsen és jóságosan igazgatja, hogy öregségemben is tartsa meg testi-lelki erőmet, hogy még hátralevő kötelességeimnek eleget tehessek s életem fáradalmait békén kipihenhessem.

Hódmezővásárhely, 1912. szeptember 14.

A Vak.

A tarka, balga
Tolongó emberek között,
A Kecskeméti-utca sarkán
Ujságot árul,
Nyeli a Napot, a Ködöt,
És furcsa szemmel néz a Vak rám.

Régezte ismert.
Kétszer tíz éve már,
Ha friss ujságot kértem tőle
Az ifjuság hetykeszép napjain:
Üres szeme rajtam megállt
És nézett, nézett szemre, főre.

Láttam, hogy engem lát az ifju Vak.
Títok neki az Ég, a Fű színe
S előtte lejtő Lányok pici lába;
De az én arcom ragyogását,
Szemem tüzét jobban még senki se,
Soha se és sehol se látta.

Őt cirógató lány beszédem
Volt a Láng kialudt szemén,
Szavainmal látott ő engem;
Látott, mert szeretett
S mert tudta jól, hogy benne én
Alföldi ifju-magamát szerettem.

Most meg ne lásson a deres, a Vak!
Ne lássa, hogy nekem is szürke,
Jaj, régi szikrás szívem és hajam:
Hogy halk Folyó a nyugtalan Patak —
Ne lássa meg! ne lássa meg!
Elég, ha én látom magam!

Gyökössy Endre.

Feltámadás.

A tisztást ifju levelű fák ölelték körül, mint őriző karok. István az elnyugvás teljességében feküdt a zsendülő fűvön. Összekulcsolt tenyereibe fészkelődött agyában most pihent el végleg az előző évek tusája. Mellette francia filozofus könyve védte a lezárttság szigorúságával titkait. A fiatal férfi most nem próbált idegen agyakkal szövetségre lépni. Csak a tavaszi égen átvont színes felhőszalagokat nézte.

A Szamos zúgása úgy hallatszott a rejtekhelyéig, mintha a szokásos reggeli sétára hívná a hűtlenkedőt. A fák hegyein túl ködruháikat ledobott sziklák ágaskodtak égbekémlelő kíváncsisággal. S a növendék erdő mélyéből ibolyák sötét kelyhei küldtek hirtadó illatot.

István nem mozdult. Voltaképen most ért véget sokszor lázongani akaró tudatában, az elrendezkedés. Ennyire még soha nem érezte, miért is kellett hát a mostanára már bizonyosan elért cél felé indulnia.

Elfakult az első megdöbbenés, mikor faluja vezető emberei először mondták ki előtte: papnak kell lenned, hogy folytasd és tökéletesítsd az apád munkáját.

A fiut másfelé vonták volna a vágyai. Világvárosok küldték el hozzá kincseik hírét. Idegen szépségű vidékek színeződtek az álmaiba és követelték, hogy rögzítse meg őket. De tanulni is akart, a művész és filozofus együttességét képzelte el életformául.

Az a nap mindent megváltoztatott. Apja legnagyobb problémájának megoldásaként fogadta a jóakarók kérését. Mert nem tudta komolynak elképzelni a művészt és bohémnek a filozofust. Ugy érezte, hogy kettős útvesztőbe került a fia. S az ujonnan keletkezett országhatár mintha az egyetlen helyes választást tanácsolta volna: mindenkinek maradnia kell. És legfontosabb a fölfejlesztett és megerősített nagy egyháza sorsa volt: így ezt is jó kezekbe adhatja majd át!

István előtt lecsapódott a kifelé vezető utak sorompója. Minden egy irányba terelte az akarását. Faluja leendő papjaként várta. S apja kék szemében felcsillant a könny, mikor a nép egyre növekedő ragaszkodását figyelte. Egy évet ugyan még a melegszívű, virágos Hollandiában tölthetett, de ez az év annyira a felkészüléshez tartozott, hogy néha mosolyogva ébredt: az okoskodó kurátorral számadásokat nézett át álmában, mint szünetekben apja kíván-

ságára tennie kellett, hogy az anyagi adminisztráció fontosságát is megismerje.

Hazajövése után fogta el a legnagyobb vágyakozás kifelé. Kínozta, hogy eljátszotta az életét. Apja mellett káplánkodott s a gyermekét figyelő apa megérezte a fia tántorgását. Hirtelen döntött. Lemondott az állásáról, hogy Istvánt mielőbb megfoghassa a kötelesség.

S most már jó is volt itt, özvegy testvére házában nyugodtan bevárnia végleges elhivatása óráját. Most érett meg egészen a papság érzelmi részének a betöltésére. Lelke szeretetet termelt ki kicsinyek és nagyok számára. Erős keze néha ökölbe szorult, mintha nehezen fékezhető indulatokat kellene szárban tartania. Magas homloka titokzatos műhelyében megvalósítandó tervek születtek. Eljutott odáig, hogy örömmel érezte: a pap életében is lehet egyeíteni a művészetet és filozófiát. A szépséget és bölcsességet.

Mára volt esedékes a választás eredményét meghozó távirat. Mindent összeesomagolt már, hogy azonnal indulhasson és elfoglalhassa Istentől elrendelt helyét.

Nem volt nyugtalan, türelmetlen sem. Felmosolygott a színes felhőszezagokra s feje alól kilendülő karját az elküldetettek mámoros elragadtatásával tárta az ég felé.

*

A tisztás lombkapujának függönye megmozdult, nénje sápadt arca kémlelt be rajta. István mindenséget ölelő mozdulatát most a hozzá legközelebb álló teremtség felé szűkítette. Felugrott és magához vonta testvérét.

— Megjött a távirat?

Az asszony lehanyatló feje az öccse vállára borult. Megcsókolta a ruháját, mint aki csak titkos kedveskedést mer adni, hogy el ne érzékenyedjék. Finom hangja megremegett:

— Apa van itt.

— Apa?!

István alig tudta elképzelni, hogy nehezen mozduló apja átvergődött az utazás ezer kényelmetlenségén. Elszorult a szíve a hálától.

— Sietett a hírrel a drága jó apánk!? Nem bizott a távirat gyorsaságában...

Karonfogta a nénjét és vonszolta magával. Az asszony fékezte volna a menését, mintha védelmezni akarná valamitől. De a férfi lendülete magával ragadta. István beszélt tovább:

— Adj el mindent, Anna és költözz hozzám! Lehetetlen, hogy egyedül élj itt. Ennyire elszigetelve tőlünk. És le kellene már vetned a fekete ruhát! Hiszen három éve, hogy Miklós meghalt. S a kis fiad alig lát mosolyogni. Te... — megállt — te, Anna! Férfihez kellene menned!

Az asszony szomoruan rázta a fejét.

— Nem lehet, István. Az én szerelmem túlélte a halált. Te nem ismerhetted jól meg Miklóst, így nem is értheted ezt meg...

Alig egy évi házaseset után... A fiam földjét sem adhatom el. Ő sem tenné ezt. Bár inkább te maradnál itt velem. Segítenél nevelni a fiamat. De hát...

Kémlelve nézte az öccsét. Az megsimogatta.

— De hát az én sorsom másképen alakult. S ez nem is lehet végleges elhatározásod.

Felkészülődése idejének betelésével megnyilott a szeme a testvére nehéz sorsának meglátására is. Ujra megsimogatta szomorú arcát.

Az asszony félrefordult meleg nézése elől.

Istvánt most fogta el az eddig nem érzett izgalom. Nézte, nem jön-e elébe az apja. De csak a kis Miksi rohant elébe.

Szokása szerint a levegőbe emelte a kis fiút s úgy vitte be a rácsos ajtón. A lépcsőn már szorongva ugrált fel. Érthetetlen az apja nagy sietsége s most ez a közöny. Vagy ennyire kimerítette volna az utazás?

Elhalt sógora szobájában találta meg. A nagy, komoly helyiségben összeroskadva ült a mindig mosolygó szemű öreg úr. István elébe térdelt.

— Igy megviselt az út, jó apám?

És csókolni kezdte a haját, a szemét, a kezét, mint gyermekkorában.

Sóhaj szállt föl az apa szívéből:

— Tönkretették az életedet, fiam! Kijátszottak! S én is... én is segítettem nekik!

A fiu keze az apja csuklójára tévedt.

— Nem vagyok jázas, István! A felsőlakiak tegnap Kádárt választották meg papjuknak.

István értelmetlenül nézett rá.

— Lemondtam. Éretted mondtam le. S érettük is. Hiszen nekik neveltelek fel... S az én helyembe, helyetted... beülteték ezt a részeges káplánt. Mert az árokban fetrengett velük a kortesítatás alatt... Meg éjszakánként muzsikaszóval kísérte a választókat a maga falujából a mi falunk határáig.

Keserűen kacagott föl:

— Igaz, hogy én nem is tettem éretted semmit... Én csak érettük dolgoztam harminc év óta s a következő harminc évre akartam új gondozót adni nekik. De mégis... Érted-e ezt, István? Meg tudod-e te ezt magyarázni, szegény gyermekem?

Felzokogva ölelte magához megmerevült arcú fiát.

Az ifju pap gondolatai összekuszálódtak. A sok hívás... Igergetés... A jövő színezgetése... A kápláni bevonulása valóságos virágvasárnapi menet volt... Elutazásakor a viszontlátás bizonyossága elvette a búcsúzkodás érzését... S most egyszerre dőlt romba minden. Kifosztott élete Golgotáján megjelent a nagypén-teki kereszt.

Felállt. Kitámolygott. Apja nem merte követni. Anna visszarettent elváltozott arcától. Ujjongva közeledő kis öccse nevetése el-

szakadtan maradt a levegőben. Vonta valami. Hívó, sejtelmes hang csalta. Érette jött valahonnan s ő ment utána, mint aki most talált igaz vezetőre.

A kavicsos út merészen kanyarodott lefelé. A folyó zúgott előtte. Ezüstös torlódása titáni erővel forgatta a vizimalom kerekét.

Révetegen nézett széjjel. Seholy senki. És lassan, mintha már nem is volna sietős ez a legutolsó út, megindult lefelé, hogy engedelmessédjék a folyó hívó szavának.

A malomból egy ember lépett ki. István után igyekezett. Hamar utól is érte. A hangján öröm ködlött át, mikor megzölibította:

— Tiszteletes uram!

István megfordult. Az embert soha sem látta még. Darócruhája és boeszkora volt és mégis... A tartásában volt valami ismerős... valami átmelegítő. És kicsit idegenszerű kiejtéssel, de a saját nyelvén beszélt tovább itt, az idegen világban.

— Ugy halotuk, az úr pap. Mi valásunk papja.

Megütközve nézett az emberre. Főbeütött kábultsága dacára is tiltakozott:

— Én református vagyok!

— Mink is, uram, mink is. Huszonketen vónánk még azok.

István fölfigyelt. Álmodásos zürzavar ez az egész. Az apja megérkezése is, a bukás is s ráadásul ez a darócruhás ember, aki vallásban, fajban testvérenek mondja most magát... Hiszen ebből föl lehet ébredni! S akkor minden jó lesz.

Felocsudva nézett széjjel, mi bizonyítja még ez álmodását?

De ismert sziklák színes ormai ugrottak változatlan ívben fölfelé s a folyónak ez a kanyarulata hetek óta jó barátja már.

Az ember észrevette a hitetlenkedését.

— A valásunk még csak meg van, uram, de nyelvünket bizonyán kevesen beszéljük. Inkáb csak öregek. Mink se nagyon jó...

István átfogta az ember kezét. A duzzadt erezetű, agyondolgozott kézből melegen lüktetett össze a vér az övével.

— Azt gondoltuk, hátha megtené tiszteletes úr... mielőtt elmene, úrvacsoráját osztana nekünk. Tugyuk, hogy előre kelcne készülni... De betegeknek is felagyák úgy is... S nekünk mesze földön sincs papunk... Ki tugya, mikor jutunk hozzá, ha eltecik hónap mení?

A pap nézése égre emelődött. Az ajka remegett. Kifosztottságának, eltaszítottságának érzése lefoszlott róla, mint egy avult rongy. És földerengett a lelkében, hogy akit a Gondviselés igazán elküldött, azt helybe is igazítja.

Erőszakosan fordított hátat a folyó hívogató csillogásának. A másik oldalon megfogta a szemét a zöldelő vetések között egy kopár tábla.

Az ember követte a nézése irányát.

— Szegén tekintetes asszony főgyét tecik nézni? Vagy nem is tugya tiszteletes úr, hogy ez kis árva birtoka? Már amit hagy-

tak belőle... Hej, szomorú sors, nehéz sors... De aki ismerte a megbódogult urat, nem is gondolhatya, hogy férfit hozon rá tekintetes asszony... S csak pusztul itt minden. Elpusztul it uram minden mi körülöttünk...

A lemondó hang felrázta a lesujtott férfit. Keze szélesre nyílt és ökölbe zárult, mintha átvenne és megfogna valamit. Megindult az emberrel:

— Tíz nap múlva húsvét... Készüljenek el nyugodtan. Alkkor osztom ki maguknak az úrvacsorát.

Az ember szeme felragyogott.

— Hát nem teők még elpályázni?

Felelet helyett kérdezett István:

— Énekelni tudnak?

— Egy-kető közülünk.

— Estére gyűjtse össze a mieinket. Hogy is hívják bátyám? Még a nevét sem tudom.

— Felvinczi Péter a nevem, tiszteletes uram. Nemes ember vagyok!

Az első öntudatos szó a lefelé induló rezignáltság után.

István újra megragadta a kezét. S az összesimuló két tenyérből most már ritmikusan, érthetően löktetett össze az élniakarás erős, ujjongó zenéje.

— Elmegyek ma estére, Felvinczi uram. Legalább egy-néhány éneket megtanítok maguknak.

— Jányom házáho tesik jöni. Épen szembe tekintetes asszonyéval.

— Ott lesztek!

*

Anna és az apja szorongva várták. Elcsodálkoztak, mikor komoly, de nem szenvedő arccal került elő. Szótlanul csókolta meg mindkettőjüket és bezárkózott a szobájába.

Nénjét még jobban elrémitette ez. Belesett a kertre nyíló ablakon. A szobába özönlő napsugarak glóriájában az asztalnál ült István. Irt. Egyik papírlapot a másik után tette félre.

Az asszony rossz érzései megszorodtak. Egész nap figyelte elmélyült öccsét s este, mikor fáradt apjukat lefektették, szinte felsikoltott a mondására:

— Én most elmegyek egy kicsit, Annám.

Alig bírta kikínlódni a kérdést:

— Hova mégy, István?

A férfi máris indulva csókolta homlokon.

— Nem messze. De ne várj meg, Annám. Nem tudhatom, mikor jövök vissza.

Anna megszédült. Apja szobája felé sietett, hogy felköltse. De sajnálta megzavarni az eltörődött öreg embert.

Felkapta puha fekete kendőjét s alélodozva követte egyedül az öccsét. Csodálkozva látta, hogy eltűnik az átellenes házban.

Reszketve támaszkodott a faragott kapuhoz és felnézett a gyülekező felhőkre.

— Csak megvárom — gondolta. — És követem... Nem hagyhatom egyedül.

A parasztház kicsi ablakából egy olajméceses halványan rezgő fénykévéje feküdt át a kapujukig. Zavaros hangok hallatszottak ki. Az asszony erősen figyelt befelé, de nem értett semmit. Lesujtva, elkábultan gondolt egészen misztikus lehetőségekre. De egyszerre diadalmasan zendült ki a hangkáoszából az öccse meleg hangja:

— *Nincs már szívem félelmére!*

A fényszőnyegen apjuk közeledett. Anna elvált a kapu őriző árnyékából és felzokogva borult a nyakába:

— Te is, apám?!... Te is utána jöttél?

Az apa keblére ölelte gyermekét. Összedobbanó szívvel figyelték az egyre ujjongóbbá váló hangot. Idegen kiejtésű szavakkal lassanként félénk hangok simultak mellé:

— *Változatos félelmeim, Reménységgé, örömkké...*

S az egyre sötétedő éjszakába felszállt féltett kedvesük hangja, mint egy fogadalom:

— *Mert nem alszom el örökké!*

Szabó Mária.

A tiszteletes úr

Patóh Károly tiszteletes úr emlékének.

*A tiszteletes úr uccára ült, szegény,
Novembervégi nap süt rá, gyengécske fény.
Fején posztókalap, a szél nyakába fú.
Fent varjura j suhog. A falu füstszagú.*

*Nyár óta örzi már a bús, dohos szobát,
Felkel meg ágyba dől s tél lesz hovatovább.
Hetvenhat évet élt, tovább birkózni kár.
A káplán, Varga úr, egész jól prédikál.*

*Kicsalta most a nap, padon ül és meleng,
A tornyot nézi és a felhős végtelent.
Fölötte őszi fény a felhőt lékeli,
Mögötte tarlott kert, tarlott emlékei.*

*Szalmásszekér döcög, kinyilik sok zsáku
És nézi messziről vén papját a falu.
És szájról-szájra jár a szó és szívbe szúr:
Adventre elstál a tiszteletes úr.*

Nadányi Zoltán.

A szegleten.

*Most nem beszélhetek vele,
Mert most a bálból megy haza.
Muzsikaszóval van tele.*

*Most nem beszélhetek vele,
Most a templomból megy haza.
Orgonaszóval van tele.*

*Temetőből jön csendesesen,
Virágot vitt, most megy haza.
Megvárom itt a szegleten.*

Nadányi Zoltán.

KRÓNKA.

Őskeresztyén emlékekről. Virágzó város volt a római császárkorban a dalmáciai Salona; régmúlt fényét ma is hatalmas antik építmények maradványai hirdetik látogatója előtt. Minket most nem ezek érdekelnek, hanem őskeresztyén temetői, ezek közül is a legjelentősebb, a *manastirine*-i.

A XVII. században nagy feltűnést keltett a hívők világában az a hír, hogy e sírmezőn két helyi mártír koporsóit lelték fel; az ősztökélte rá a helyi papságot, hogy romjait kutatni kezdje, emlékeit számontartsa. A múlt század első felében, miután I. Ferenc császár antik-múzeumot alapít a városban, ennek tisztviselői hívatásszerűen is foglalkoznak Manastirine-vel. De azért sok elkallódik, így 1850-ben valami paraszt kiás egy nagy kő-szarkofágot, amelynek egyes domborműves részei a mi Nemzeti Múzeumunkba vetődtek. Ennek az állapotnak 1873 óta szakad vége, amikortól is rendszeres feltárás tárgya lett; végre azután 1883-tól oly direktort kapott a helyi múzeum Fr. Bulič személyében, aki teljes erejét és szeretetét rászentelte és 33 évi munkával földburkából egészen kihámozta a nekropolist. A keresztyén archaeologia művelői sokat írtak már erről, de tiszta képünk nem volt róla, ami nem is csoda. Mert háromszáz évig annyit építkeztek itt, hogy a felásott területen templom, sírkápolnák, sírkamrák falai egymáson keresztül-kasul szántának és így roppant megnehezítik az áttekintést. Most azután megjelent egy könyv¹⁾, kitűnő szakember tollából, aki mestere a történeti és filológiai módszereknek, de mestere az ásó tudományának is, — és egyszeriben vége van ennek a káosznak. T. i. ez a kitűnő kutató hosszú-hosszú megfigyelésekkel és alapos átgondolással határozott építési korszakokra tudta bontani a falmaradványok kusza tömegét és ebből egyúttal a szerves fejlődés képe is kibontakozott, lebilincselő és megragadó tényláncot tárva fel előttünk. Vessünk rá egy pillantást.

A Krisztus utáni második században, vagy a harmadik elején épül Salonában egy római villa. Ennek a birtokosa keresztyén ember volt, amikor Diocletianus császár nagy keresztyén üldözései folytak (a háromszázas évek kezdetén). E roppant megpróbáltatások nemhogy szétszórták, ellenkezőleg még jobban összeforrasztották az akkori eklézsiák gazdag hitű tagjait. Ezeket az embereket rettenthetetlenné tette bámulatos erejű hitük és gyakran előfordult az, amit a mi villánk gazdája is cselekedett: ez t. i. az üldöztetések egyik áldozatát a saját házába az egyik szoba padlója alá temettette el titkon. E mártírok tetemének csodatévő erőt tulajdonított a kor

¹⁾ Rudolf Egger, *Der altchristliche Friedhof Manastirine* (Forschungen in Salona, veröffentlicht von Österr. Archaeol. Inst., II. Band.) Wien 1926.

babonákba merülő, túlbuzgó fantáziája és ezért a salonai ekklezsia is titkos konventikulumokat tartott ebben a házban, mártírjuk sírja fölött. De úgylát-szik, hogy a hatóságok rájöttek erre csakhamar, mert az épületet romba-döntik; nem lehet más, mint a bosszú műve ez. Irott hagyományunk sze-rint 304-ben érte el tetőfokát itt a végvonaglásában kegyetlenné vált, po-gányság terrorja, azonban alig mult el néhány esztendő, amikor kiderült, hogy ez nem használ és ajánlatos az ellenállhatatlanul hódító keresztýenséget enyhén kezelni. Ekkor a mi gyülekezetünk tagjai is megszabadúlnak a nyo-mástól és ezért sorban oda temetkeznek vértanújuk sírja köré, mert azt hit-ték, hogy ennek csodatévó porai közelében lelkiüdvösségük is biztosabb. Így keletkezik itt rövid idő alatt egy kis coemeterium, a későbbi nagy temető magja.

313 után, mikor a milánói rendelet által szabad kezét nyer a keresztýenség hite gyakorlatában, azonnal élénk építkezéseket kezdenek a mai Ma-nastirine helyén is. A ledöntött ház helyén halotti szertartásokra szánt ter-met emelnek, a vértanú sírja ennek padozata alá jut most és a vagyonosabb családok egymásután építtetik sírkápolnáikat e köré; egész koszorú kereke-dik belőlük néhány évtized alatt. Mikor már nem férnek, kibővítik egy nyílt udvar körül a terjeszkedés lehetőségét, észrevétlenül szaporodnak a földalatti sírkamrák és a nagy kőszarkofágok, meg a szegényebbek téglával falazott nyughelyei.

Ennek az állapotnak a népvándorlás hullámai vetnek véget. Míg a Dunántúlon már a háromszáznyolcvanas években egymásután jelennek meg a hunok elől menekülő hordák, addig Dalmáciát még egy darabig megkímélte szerencsés fekvése a végveszedelemtől; Pannóniának végleg össze kellett törnie, hogy az ár ideérhessen. Ez Theodosius halálakor, 395-ben következett be és tényleg akkor jelenik meg Salonában is a vész: a pusztítók jól tudják, hogy a sírokban mindentéle ékszer és drágaság van, tehát egész rendszeresen kifosztják és feldőlják a manas-tirinei temetőt is. Mégis itt még mindig csak múló zivatar ez a rablás, nem végítélet, mint nálunk; megint csak helyreáll a nyugalom Salona körül és egy-két rövid év múlva már épül a coemeterium elegyengetett onladékain egy nagyobb temetői-templom. A régi martír sírját a kereszthajó déli ré-szébe foglalják, itt nyugszik két társával együtt. Azt is mondjuk meg, hogy ez nem más, mint Domnio, a város 304-ben kivégzett püspöke, mellette uno-kája Primus és két mártír — társa Venantius és Felix. Még azt is meg lehe-tett állapítani, hogyan rendezték át ezek nyugvóhelyét a templom építésekor s hogyan került melléjük még valami kis Szent-Péter-reliquia, melyet bizo-nyára akkor szereztek a pápától. Az ilyen ereklyék ünnepélyes elhelyezése egyik legóhajtottabb aktusa volt akkoriban az új templomok felszentelésé-nek. Ambrosius, a híres és okos, harcos milánói püspök, friss példája után azonban új martírt is szerzett az építető helybeli egyházfő és ennek marad-ványait a kereszthajó közepén, az oltárasztalka alá mélyítették. Ez a vértanú szintén a diokletianusi üldözések alatt szenvedett el. neve Septimius salonai diaconus volt.

Az új templom körül azután újra csak szaporodnak az e világból elköltözöttek csendes lakhelyei. Nyugalmukat sokáig nem bolygatja semmi. Míg Magyarország földjébe állandóan vér taposódik, amíg nálunk lassan

kivész az ókori lakosság magja is és messze Ázsiából jövő turáni népek uralják germánokkal felváltva országunkat, addig Dalmácia romanizált népe tovább él, sőt virul bizonyos fokig ekkor is. A manastirine-i templomot még a hatodik század második felében is javítják, toldozzák, csak a hetedik legelején ér ide egy újabb Istencsapása, mely Pannoniát már huszonöt évvel előbb elöntötte, — az avarok s a velük dülő szlávok sáskajárása ez. Első Gergely pápa még 602 novemberig levelez salonai egyházi emberekkel; 599 és 603/4 közt még a másik, marusivac-i temető is ép; de mindkettőt még a 600 utáni első évtizedben széttúrja egy barbár sereg rombolása. A sírokat széttúrják, a manastirine-i templomot is tönkreteszik ekkor, de még mindig van annyi ereje a keresztyén lakosságnak, hogy a bedöntött templomnak legalább is a kereszthajóját átalakítsák egy szükség-szentélyé, nem sokkal a rombolás után. Mivel azonban a többi két temető sem kerülte ki a kifosztatást, ezeket felhagyják és a mártír-reliquiákat, melyek körül sírjaik csoportosultak, áthozzák a manastirine-i szükség-templomba. Így kerülnek a Diocletianus-féle üldöztetések alatt helyben vértanuhalált szenvedett Asterius presbyter és négy katona földi porai egy közös szarkofágban az új templom oltár-terére, és így jön a harmadik coemeteriumból Anastasius, ennek védőszentje is az új, összefoldozott épületbe. Persze, a portyázó ellenségnek nem kellett ezek a csontok, az egyre nehezebb sorba súlyedő keresztyén lakosság pedig vakon hitt ezek csodához erejében s kétségtelenül ezek megmen-tését mindenek fölé helyezték.

Nem kell meglepődnünk rajta, hogy ezekben a szomorú, hányatott időkben ez az állapot sem volt tartós. Már a hetedik század második tizedében annyira kifosztja egy ellenséges horda a várost és temetőt, hogy Manastirine sírkertjét többé nem hozza helyre, nem használja senki. Csak szentereklyéinek akad további története. Ugyanis nemsokára (Kr. u. 640—642) dalmáciai ember kerül a pápai székbe IV. János személyében, aki nem felejtí el hazáját és pénzt küld egy emberével honfitársainak a rabságból való kiváltására; kiküldöttje, Martinus apát elhossa számára az elhagyott Manastirine mártír csontjait is. Rómában, a lateráni baptiszterium oldalán ma is áll az a kápolna („oratorio di S. Venanzio“), melyet e pápa kezdett e vértanúk ereklyéinek építtetni, s amelynek egykorú mozaik-képein ma is olvashatjuk ezek nevét.

Bizonyára meglepte az olvasót, mi mindent nem beszélnek el a földből kiasott romok. Bizony ez nem mindig sikerül, itt is csak úgy volt lehetséges, hogy a szóban forgó sírmezőből majd 300 feliratos kő is előkerült, amelyek még sok-sok érdekes kultúrhistoriai stb. adatot tartalmaznak. Kimutathatta többek közt segítségükkel szerzőnk, hogy mily nagy szerepe volt Salonában is a keresztyén térítés és szervezés munkájában a keletről beszivárgó elemeknek. Mintegy 21 olyan keresztyént tud kimutatni, akik itt megérték Diocletianus tényleg nagyarányú és könyörtelen üldözéseit, és ezek közül 11 az idegen; maga az első historiai püspök, Domnio, szíriai ember, vele jött rokonsága is Antiochiából. — Bennünket másért is érdekelnek ezek a beszédes kövek. Mikor ugyanis az avarok Kr. u. 582-ben hosszú és keserves ostrom után elfoglalják és lerontják Pannonia utolsó mentsvárát, Sirmiumot (mely a horvátországi Mitrovica helyén feküdt), lakosai közül Salonába menekül egy csoport, és azután szintén e temetőbe hantolja el hozzátartozóit.

Egy Domnica nevű csecsemő-lányka köve maradt meg itt, aki talán még az út fáradalmaivól szenvedett ki. Egy másik sirmium-i leánygyermek szerencsésebb volt és felnevelkedhetett, amikor is apáca-fejedelemné lett belőle: ennek a 612-ben elhunyt Johanna apátnőnek is megmaradt a szarkofágja.

*

Az „Archaeologiai Értesítő” utolsó számában ismertettem néhány esztendeje a pannoniai őskeresztyénségre vonatkozó legfrissebb kutatásokat. A legutóbbi hetekben jelent meg Kubitschek bécsi professzor könyve a kismartoni leletekről²⁾ és azon ásatásokról, melyeket Wolf S. ottani borkereskedő végeztetett: itt megint találunk néhány fontos idevágó, új megállapítást.

Fertő-Fehéregyháza mellett ásott ki 1911-ben Groller ezredes egy urasági laknak és melléképületeinek látszó tömböt,³⁾ melyek fallal voltak övezve. Az egyik kisebb épületről már Groller is észrevette, hogy leginkább templom lehetett, — most azután kiderül, hogy nem is pogány, de ókeresztény Istenháza volt egykoron. T. i. kiástak itt egy csomó márványtöredéket, melyeket Praschniker, a prágai német egyetem régész-tanára rekonstruált és kiderítette, hogy ezek egy prothesis-, vagy oltár-asztalka maradványai, amelyeket több helyről ismer a tudomány.

Együttal arra is figyelmeztet Kubitschek, hogy a carnuntumi (Deutsch-Altenburg, Pozsony és Bécs közt) leletek közt is van egy feliratos kőkorlát, amely máshol, mint őskeresztény egyházban nem állhatott. Sőt, közül Ószönyből (az antik Brigetio nagy táborvárosából) is két sírkövet, melyek Krisztus-követők nevét hordják. Mindebből csak az látszik, mennyire nem volt igazuk azoknak, akik azt hitték, hogy az északi Pannoniában alig verhetett gyökeret a mi hitünk; az emlékek egyre világosabban hirdetik az ellenkezőjét.

A. A.

---

²⁾ W. Kubitschek, *Römer Funde von Eisenstadt*. Wien, 1926 (= *Sonderschriften des österr. arch. Inst. in Wien*, Bd. XI.). Kissé megüti az embert ebben a munkában a sorok közül kiolvasható magyarellenes hang.

³⁾ Arch. Ért. 1911, 64 és kk. ll.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A pogány-misszió mai helyzete.

A misszió a keresztyénség legfontosabb életnyilvánulása. A keresztyénség missziói készsége mindig akkor lankadt meg, amikor megingott a keresztyén igazságba vetett hite. Viszont a misszió történetének legdicsebb lapjai egyúttal az egyháztörténetnek is legdicsebb lapjai. A mi korunk keresztyénségét is csak az tudja kellően értékelni, aki figyeli a keresztyénségnek missziói munkásságát és tisztán látja annak eredményeit. Amikor tehát körüljártatjuk tekintetünket a misszió hatalmas munkaterén, keresztyén megismerésünknek föltétlen és halaszthatatlan szükségletét elégitjük ki.

Bennünket, akik a reformáció alapján állunk, természetesen a missziónak csupán a része érdekel, amely az evangéliumi keresztyénség életének megnyilvánulása. Szemlénk végeztével csak az összehasonlítás kedvéért fogunk egy pillantást vetni a római katolikus misszió eredményeire is.

A mult nélkül soha sem érthetjük meg a jelent. Ez különösen áll a protestáns misszióra nézve. Jelenlegi helyzetét nem érthetjük meg, ha nem vesszük tekintetbe, hogy alig tekinthet vissza körülbelül 130 évnél hosszabb multra. Az egyháztörténetnek egyik legérdekesebb ténye ugyanis az, hogy a reformáció kora nem volt az evangéliumi misszió megindulásának a kora is egyúttal. Missziói gondolatok foglalkoztatták ugyan a reformátorokat, de a cselekvés terére nem léptek, mert látszat szerint bizonyos theologiai nézetek tartották vissza őket, a valóságban azonban annyira igénybe vette minden erejüket az evangéliumi keresztyénség belső kiépítése, hogy ezzel betöltötték hivatásukat és a misszió megindítása, úgy látszik, nem tartozott a nekik kijelölt feladatok közé. A XVI. és a XVII. század folyamán akadtak ugyan a missziói kötelezettségnek olyan bátor hirdetői, mint Saravia Adrianus, báró Wletz Justiniánus, de szavuk nem talált visszhangra. Megindulnak a hősök, Healing Péter és mások, megkísérlik az evangéliumnak a pogányok között való hirdetését s bár eleinte nem találnak követőkre, a XVII. században mindjobban erősödik a protestántizmusban a felelősségérzet a nem keresztyén népekkel szemben. Eliot János megkezdi eredményes missziói munkáját Észak-Amerika indiánusai között és az ő műve az első bibliafordítás, amely pogány nép részére készül. Hollandia keresztyénsége, mintha megértene, mivel tartozik gyarmatainak és

ha nem is a kellő evangéliumi lelkiismeretességgel és józansággal, de lerakja alapjait Hollandus-Indiában az azóta tekintélyes eredményeket elért missziói munkának. Németországban a pietizmus támasztotta ébredés láttatja meg a német keresztyénséggel missziói feladatait és Francke Ágost Herman köréből kerül ki Ziegenbalt és Plütschau, akik IV. Frigyes dán király kiküldötteiként 1706-ban Trankebárban, Indiában partra szállnak. A XVIII. században még erőteljesebb és még határozottabb mozgolódást látunk a missziói törekvések terén. A misszió történetének legszebb lapjai közé tartoznak azok, amelyek Zinzendorf és herrnhuti gyülekezete igazán hegyek mozgására vállalkozó hitének missziói kezdeményezéséről számolnak be. Herrnhut missziója azonban éppen úgy, mint a XVIII. század egyéb kezdeményezései is, egyesek és egyes körök missziói vállalkozásai, mint a XVII. és XVI. század illetően kezdeményezései. A protestántizmus a maga egészében még nem ébredt missziói kötelezettségének tudatára. Ennek első határozott jeleit a XVIII. század végén figyelhetjük meg. Még pedig a leghatározottabban Angliában, ahol 1792. október 2-án tartotta meg a nagy Carey Vilmos Ézsaiás 54:2—3 alapján korszakalkotó jelentőségűvé vált prédikációját, amely kiadta a jelszót: „Várj nagy dolgokat Istentől és merj nagy dolgokat Isténért!” Korszakjelölő ez a nap az egyház történetében: ez a protestáns misszió tulajdonképeni zászlóbontásának napja. Nyomon követte a baptista, majd a londoni missziói társulatnak megalapítása s ez idő tájt nyertek határozott alakot a német missziói törekvések is, de csak 1815-ben érlelődtek odáig, hogy megalakult az első német missziói társaság, a Bázeli-misszió. Szinte általánosan elfogadott álláspont, hogy a mai protestáns misszió kezdetét 1792-től, Carey fentemlített prédikációjától számítjuk. Ezért kellett előrebocsátanom, hogy a protestántizmus missziói munkája mindössze körülbelül 130 éves multa tekinthet vissza.

A protestáns misszió a tapogatózás, a kísérletezések századai-ból átvett és ma is hordoz egy elég terhes örökséget. Az a vallásos megindulás, amely a XVIII. és XIX. század fordulóján a fölébredt missziói felelősségérzetet az egész protestántizmuson végighömpölygő áradatában fölvette és eljuttatta kitűzött céljához, akármilyen tekintélyes tömegeket állított is a misszió eszméjének szolgálatába, nem tudta az *egyházat* a misszió gondolatának megnyerni, hanem külön missziói társulatokat volt kénytelen alakítani missziói törekvései keresztülvitelére. Így állt elő az a sajátos helyzet, hogy a mai protestáns misszióknak is, amely pedig már végkép nem tekinthető egyesek és egyes áramlatok vállalkozásának, mégis nagyrésztben missziói társulatok a szervei. Vannak azonban egyházak is, amelyek átértették missziói feladatukat és a missziói munkát magukra vállalták. Európában ilyen egyházi misszió pl. a skót és a svéd egyház munkája. A missziói társulatoknak akármilyen személynéves felsorolása is lehetetlen ennek az ismertetésnek szűk keretei között. Példák említésével kell megelégednünk. Amerika egyik legnagyobb református missziói társulata, az American Board, amely a

misszió munkaterének több pontján végez nagyarányú munkát. Hozzá hasonló Angliában a Londoni-Misszió, amely az anglikán egyháznak evangéliumi irányzatú részét egyesíti táborában, míg a szintén tekintélyes Church Missionary Society az ú. n. high church irányzat missziói szerve. A Bázeli-Misszió a német kereszténység egyik legnagyobb missziói szerve s mellette még megerősíthetjük a rajnai, berlini, Gossner-féle és lipcei missziói társulatokat. Vannak missziói társulatok, amelyek a missziói munkatér egy-egy darabjára összpontosítják erejüket. Ilyen pl. a Kína-belföldi Misszió, amely Kína belső tartományainak evangélizálását tűzte ki céljául. Amikor Németország megszerezte gyarmatait, a németek több olyan missziói társulatot alapítottak, amelyeknek az volt a célja, hogy a német gyarmatok lakossága között munkálkodjanak. A missziói társulatok némelyike a missziói hadseregnek egy-egy tekintélyes hadosztályát jelenti. A Londoni-Missziónak a háború előtt 207 misszionáriusa volt. A Kína-belföldi Misszió 1913-ban nem kevesebb, mint 1040 európai munkást számlált, férfiakat és nőket vegyest. Az American Boardnak — szintén a háború előtt — 212 férfi és 195 női munkása volt. A Bázeli-Misszió ugyancsak a háború előtt 240 felavatott misszionáriussal dolgozott, akik mellett itt is tekintélyes számú nem lelkész és nő munkálkodott. Ezek a különböző missziói szervek szükségleteiket gyűjtés útján fűdözik. A társulatok bevételeit felsoroló kimutatásokban tisztelettel parancsolóan tükröződik a protestántizmus anyagi teljesítőképessége. Szántsándékkal csak a protestántizmus szegényebb részeire támaszkodó missziói társulatok közül említünk néhány példát. A Párisi-Missziói társulat bevételei 1899 és 1913 között megháromszorozódtak és a háború előtt jóval meghaladták az egy millió frankot. A szegény Finnország ugyancsak a háború előtt évente fél millió márkát áldozott afrikai, kínai és japán missziói területeire. Összefoglalólag Amerikának összesen 151 missziói társulata van, Nagybritanniának 75, Skandináviának 33, Németországnak 29, Hollandiának 15. A misszió munkaterületén is találunk missziói társulatokat, amelyeket már a pogány keresztények alapítottak. Így pl. az indiai keresztények 7 missziói társulatot tartanak fenn.

A protestántizmus missziói hadserege összesen 29.188 tagot számlál.¹ Ezek közül felavatott lelkész 7625. A többi részint nem lelkész (tanár, tanító, stb.), részint nő (tanítónők, diakonisszák). Ezek a föld 4598 pontján terjesztik Isten országát. Megszervezett protestáns gyülekezet 36.246. Ezek közül maga fedezi szükségleteit 3973. Helyek, ahol csak alkalmilag hirdetik az evangéliumot 50.513. Az 1924-ben megkonfirmáltak száma (ezek egy nagy része felnőtt) 209.741. Az összes keresztények száma 8,342.378. Ezek közül úrvacsora vételére jogosult 3,614.154. A katechumének száma 1,680.116. (Az összes keresztények számába a katechumének fentebb bele vannak foglalva.) A keresztények közül, mint felavatott

¹ A legújabb statisztikai adatokat a World Missionary Atlas 1925. évi kiadása alapján közöljük.

lelkész szolgál 10.493. Egyéb minőségben szolgálja Isten országát férfi 108.906, nő 30.191.

A protestáns misszió nagy arányú nevelőmunkát végez. A misszió elemi iskoláinak száma 46.580. Az ezekben oktatásban részesülő gyermekek száma 2,165.842. Középiskolája van a missziónak 1512. Ezek növendékeinek száma 188.952. Ipari képzést adó iskola van 295. Tanítóképző 297. Egyeteme és főiskolája van a missziónak 101. Ezek hallgatóinak száma 22.827. Lelkészképző- és bibliaiskola van 461. Ezek hallgatóinak száma 11.363.

A misszió egyik nagyon fontos ága az orvosi misszió. Vannak a misszióknak területei, ahol az orvos-misszionáriusnak kell a szíveken előbb bizalmat ébresztenie és csak akkor kezdheti el munkáját az igehirdető misszionárius. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha az orvosi misszió nem volna benső kapcsolatban a misszióknak lelki munkát végző ágával. Az orvos-misszionáriusok tekintélyes része egyuttal felavatott lelkész s valamennyien éppen úgy hivatásuknak tekintik az igehirdetést, mint a test gyógyítását. Az orvos-misszionáriusok száma 801. Külön kell megemlítenünk a 356 nőorvost, akiknek különösen a mohamedán országokban és Indiában nagy a fontosságuk. Az orvosoknak 1007 kiképzett ápolónő segítkezik. Az orvos-misszió hivatásának tekinti, hogy a bennszülöttek közül orvosokat vagy legalább is segédszemélyzetet és betegápolókat képezzen. Az orvosi misszió arról számolhat be, hogy máris 513 egyetemi képzésben részesült pogánykeresztyén férfiorvos és 99 ilyen nőorvos segítkezik neki a szamaritánus munkában, akik mellett a bennszülöttekből nevelt több ezer főre rúgó betegápoló személyzet áll. Az orvosi misszióknak 858 kórháza van. Ezek 1924-ben 389.712 beteget kezeltek. Az orvosok összesen 11,548.808 esetben nyújtottak tanácsot és segítséget.

A misszió a keresztyén könyörületességnek egész sor intézményét tartja fenn. Ezek közül legalább megemlíttjük a belpoklosok számára alapított menedékhelyeket. Ezeknek száma 104, bennük 10.880 belpoklost ápolnak, akik közül 6498 a keresztyén.

Sajnos, az elért eredményeket nem tárgyalhatjuk részletesen. Csak a legszükségesebbre szorítkozhatunk. Vannak területek, ahol a misszió többé-kevésbé bevégezte munkáját. Ilyen Grönland szigete és Óceánia szigetei közül nagyon sok. Ezek az utóbbiak a misszió legszemléltetőbb eredményei. Ahol még 60—70 évvel ezelőtt ember-évek vívtak egymás ellen irtó háborút, ott ma a keresztyén élet és keresztyén kultúra terjeszti áldásait. A misszió legfontosabb munkaterületei természetesen a Kelet nagy népei. A misszió itt is jelentékeny eredményeket ért el. Az indiai misszió a nagy Carey Vilmos partraszállása, körülbelül 130 esztendő óta működik. Ma India keresztyéneinek száma 2,242.798. Érdekes, hogy az indiai keresztyénség számbelileg hogyan növekedik. 1851-ben csak 91.092 volt a keresztyének száma, 1871-ben már 224.258, 1890-ben 559.661, 1910-ben 1,472.448. Láthatjuk, hogy a számok több mint egy félszázadon át határozottan emelkedő irányzatot mutatnak. S vegyük tekintetbe azt,

hogy az első század volt az úttörés és az alapvetés százada. Különben India jó példa arra is, hogy a misszió eredményeit a számbeli adatok csak sejtetik. Indiában sokkal nagyobb a keresztyének száma, mint amekkoráról a megkereszteltek és a katechumenek anyakönyve számot ad. Hogy a keresztyénség kovásza milyen mélyen belehatol még India nem keresztyén embereinek lelki világába is, arra jó példa Rabindranat Tagore s főleg Mahatma Ghandi. Kínában eddig jóval kisebb eredményt ért el a misszió, mint Indiában. Ennek egészen egyszerű oka az, hogy Kína kapui csak a múlt század hatvanas éveiben nyitak meg az evangélium előtt. 1860-ban még csak 1200 a protestáns keresztyének száma. (Indiában a rákövetkező évben 138.731 a keresztyének száma.) S ez a szám lassan emelkedik s 1897-ben sem éri még el a megkonfirmált keresztyének száma a 100.000-et. 1900-ban folyt le, a boxerlázadás idején, a borzalmas keresztyénüldözés, amelynek nemcsak 134 misszionárius (férfi és nő vegyest) s azoknak 52 gyermeke lett az áldozata, hanem velük együtt elvérzett hozzátvőleges becslés szerint 25.000 kínai keresztyén is. Mégis 1908-ban a kínai megkonfirmált keresztyének száma 178.000. 1912-ben az összes kínai keresztyének száma már 324.890. 1924-ben a kínai keresztyének száma 795.075. Aránylag csekély eredményeket ért el eddig a misszió Japánban. A japán protestáns keresztyének száma mindössze 164.700, de ehhez a számhoz nagy nyomatókkal kell hozzáfűznünk azt a figyelmeztetésünket, hogy Japánban, úgy mint Indiában is, nagy azoknak a száma, akik lélekben keresztyének, de nem csatlakoztak egyik keresztyén felekezethez sem. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a protestáns misszió Japánban csak 1866-ban keresztelhetette meg az első japánt s amint megkezdte munkáját, nyomon követte nyugatról veszedelmes vetélytársa, a japán anyagi gondolkodásnak annyira rokonszenves materializmus. Az újabb időkben Japánban öröndetes fordulatnak a jelei láthatók. Alapos az a reménységünk, hogy a japán misszió az első évtizedek nehéz kezdete után hamarosan meg fogja érni a boldog aratás időszakát. S a fenti eredményekhez még hozzá kell fűzni azt a megjegyzést is, hogy a számadatok között nem szerepel a misszió számbelileg legnagyobb eredménye: az amerikai négerség. Az amerikai keresztyén négerék száma a háború előtti statisztika szerint 8,988.500 volt. Az amerikai négerség ugyanis már annyira önálló, hogy nem foglalható egy rovatba azokkal a keresztyénekkal, akik még ma is misszionáriusok vezetése alatt állanak.

Ezekkel az eredményekkel szemben nagyon gyakran kétféle aggodalom szólal meg. Az egyik aggodalom, sajnos, olyan természetű, hogy azzal itt, a hely szűk volta miatt, nem foglalkozhatunk. Ez az az aggodalom, amely fölveti a kérdést, hogy a pogány keresztyének keresztyénsége mennyiben tekinthető a szó evangéliumi értelmében keresztyénségnek. Erre a kérdésre egy tanulmánynak, sőt inkább egy tanulmányorozatnak kellene felelnie. Nckünk meg kell elégednünk azzal, ha kétségbevonhatatlan, immár évtizedek próbáját megállott tényekre támaszkodva hangsúlyozzuk azt, hogy a pro-

testáns misszió szent és komoly dolognak tartja a keresztyénséget és egy tekintélyes része inkább túlságba viszi, ha ugyan szabad ezt így kifejeznünk, az óvatosságot a pogány embernek a keresztyén egyházba való befogadásában, semmint hogy azt vethetnők szemére, mintha könnyelműen, felületes ítélet alapján cselekedné ezt. A pogány megkeresztelését mindenütt hosszabb próbaidő előzi meg, amelynek befejezése a hosszabb időre nyuló nagyon gondos katechumenátus. A másik aggodalom azt teszi szóvá, hogy ahhoz a nagy áldozathoz képest, amelyet a protestántizmus hozott és hoz a misszióért, nemcsak helyenként, hanem a misszió munkaterét a maga egészében véve is, nagyon csekély az eredmény. Ezek az aggodalmaskodók azonban nem figyelték meg, hogy a múltban a keresztyénség mikép terjedt. Tudjuk azt, hogy az első század végén a keresztyénség — hozzávetőleges becslés szerint — körülbelül 100.000 főre rüg. Ha ezt a számot összehasonlítjuk a Japánban folyó missziói munka eredményével s természetesen ugyancsak tekintetbe vesszük azt, hogy az első században az apostolok és az első keresztyének lendülete vitte előre a missziói munkát, hajlandók leszünk kedvezőbben megítélni a modern misszió által elért csekély eredményt. Tudjuk azt, hogy az üldözések korának végén, 325 táján, a keresztyénség mindössze körülbelül 500.000 lelket számlált. Ime, az apostolok és a vértanúk korának a keresztyénsége még annyit sem ért el, amennyit elért a modern protestáns misszió hat évtized alatt Kínában, ahol a keresztyének száma ma, mint fentebb említettük, 795.075. S tovább mehetünk. Tudjuk azt, hogy Kr. u. 500 táján, a keresztyénség még nem számlált többet 10 millió léleknél. A mai protestáns misszió tehát, eredményeinek összességét tekintve, még hatodik század korának, már egyáltalában nem kényes eszközökkel dolgozó missziói munkájával is kiállja az összehasonlítást.

Nagyobbra fogjuk értékelni a protestáns misszió eredményeit akkor is, ha a katolikus misszió eredményeivel hasonlítjuk össze őket. Sajnos, a katolikus missziói statisztika legujabb eredményei (megvalljuk, talán a mi hibánkból) nem állnak rendelkezésünkre és így meg kell elégednünk, ha a katolikus és protestáns misszió háború előtti eredményeit állítjuk egymással szembe. Akkor a protestáns misszió összes eredménye 6,239.600 keresztyén volt, ezzel szemben a katolikus misszió 5,734.602 lélekre rügő eredményt tudott felmutatni, holott fontos munkaterületeken évszázadokkal megelőzte a protestáns missziót és misszionáriusainak, szerzeteseinek, apácáinak olyan seregével dolgozik, amely mellett a mi szegény és kicsiny seregünk nagyon eltörpül. A részletekkel nem foglalkozhatunk, de magának ennek a sokak számára bizonytalannal meglepő két végösszegnek egymással való összehasonlítása is sokak szívét meg fogja tölteni bizalommal és reménységgel.

Báró Podmaniczky Pál.

KRITIKAI SZEMLE.

A Belmissio és Cura Pastoralis kézikönyve. Irta: *Forgács Gyula*. Református Egyházi Könyvtár XIV. kötet. A magyar református egyház kiadása. 832 l. 1925. 8°. Nyomatott: a pápai ref. főiskola nyomdájában. Ára 300.000 korona.

Ennek a várva-várt könyvnek megjelenése a szó igaz értelmében irodalmi eseményt jelent. Jelent elsősorban azért, mert a miért évek óta annyi sürgető szó hangzott el, megtörtént: a református parochiális könyvtár sok évi szünet után, ime, újból megkezdte működését és reméljük, hogy most már legalább jó ideig nem jön közbe olyan zavaró körülmény, amely a magyar református egyetemes egyháznak ezt az üdvös vállalatát meggátolhatná abban a nagy szolgálatban, hogy lelkészi könyvtárainkat a legszükségesebb könyvekkel ellássa. De irodalmi eseményt jelent Forgács Gyula könyvének megjelenése azért is, mert ezzel a hatalmas terjedelmű, 832 lapot számláló kötettel nagy hiányt pótló munka kerül lelkésztársaink és általában egyházunk belső mozgalmai iránt érdeklődő híveink kezébe.

Innen-onnan félszázada annak, hogy a belmissiói mozgalom, mint egyházunk „életkedvének megnyilvánulása“, megindult. Azóta mennyit írtunk, vitatkoztunk, konferenciáztunk arról, hogy mi is a belmissió, hogyan fogjunk hozzá, milyen legyen ennek a mozgalomnak a szervezett egyházhoz való viszonya és így tovább. De azok, akik e mozgalmaknak kezdeményezői, zászlóvivői, munkásai voltak, az elért eredmények látára, joggal mutathatnak reá arra, hogy Isten kegyelméből munkájuk nem volt hiábavaló. A gúnyt, lekicsinylést, mondhatnánk, az egész vonalon a megértés szelleme váltotta fel. A belmissióról szóló tudomány nálunk is bevonult a theologiai disciplinák sorába, theologiai akadémiánkon, fakultásainkon a rendes tantárgyak méltóságának sorába emelkedett, voltak és vannak belmissiói kurzusok, iskolák és ami mindezeknél többet jelentő és nagyobb értékkel bír: a belmissió ébredő egyházi életünk elmaradhatatlan és kedves gyümölcsöket termő életjelenségének bizonyult és ma már nemcsak szórvány-misszióról tárgyalunk, hanem a belmissió ügye a maga egészében is ott van egyházi testületeink érdeklődésének középpontjában.

Mi természetesebb tehát, mint az, hogy mindenki vágyódott a belmissiónak mint egy nagy, egységes munkának összefoglaló, rendszeres méltó ismertetése után. Mert hiszen a belmissióra buzdító, ennek egyes részleteit feltüntető közlemények, mint azt Forgács Gyula könyvéből is látjuk, százával jelentek meg egyházi időszaki lapjainkban és hadd em-

lítsem fel e helyen azt, hogy éppen a Protestáns Szemle ellen is egy időben felhangzott többek között az a vád is, hogy tulontul nagy teret enged a belmissióra vonatkozó közleményeknek. A konvent igazán közkívánatnak tett eleget, amikor tizenégy évvel ezelőtt pályázatot hirdetett a belmissió kézikönyvének megírására és mindenki örömmel és megnyugvással fogadta azt az értesítést, hogy egyik pályadíjat Forgács Gyula nyerte el és hogy őt bízták meg a nagy feladat teljesítésével.

Kompetens emberre esett a kítüntető megbízatás. Hiszen a belmissiói kézikönyv megírását ki végezhetette volna jobban, mint az, aki nemcsak jóakaró szemlélője, elméleti ismerője, hanem kora ifjúságától kezdve egyik tényezője volt az egyházi élet megújulására irányuló mozgalmaknak.

Dolgozott együtt azokkal, akiknek neve örökre összeforrott a magyar belmissióval, működött a skót missió körében, ahonnan az első indítások történtek, részt vett missiói, lelkészi konferenciák vezetésében, szervezésében és ami ezeknél is lényegesebb, mint falusi lelkész megindította, meghonosította azokat a munkákat, amelyek egyházi életünk ébresztésére és gazdagabbá tételére elengedhetetleneknek bizonyultak. Mint hivatott belmissiói munkás kezdte el szolgálatát és mint gyülekezeti missiói lelkész folytatta; ezenkívül nemcsak írt, beszélt, hanem tényleg át is élte, meg is valósította mindazt, ami nálunk sajátos viszonyaink mérlegelésével lehetséges volt.

És éppen ezért is lett ez a terjedelménél fogva is hatalmas könyv nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is igazi „standard-work.“ Mert nemcsak elméleti ismeretet nyújt, hanem a szó teljes értelmében kalauzul is óhajt szolgálni a lelki szolgálat terén lelkészek és más egyházi munkások számára. Nem olyan könyv, amely arra számít, hogy egy lélekzetvétele végigolvassuk és azután hosszú pihenőre visszahelyezzük a könyves polcra, hanem olyan, amelyet gyakran elő kell venniünk a magunk és mások okulására és felbuzdítására. különösen akkor, ha arról van szó, hogy valami reformmunkát kezdeményezünk a gyülekezetben. A missiói munkák enciklopédiája, lexikona ez a könyv, amelyben mindenki megtalálja azt, amit ezekről tudni kell. Talál benne „öt és újat“, megtalálja a nehézségeket, reátalál az elkerülendő hibákra, feltárulnak előtte a nagy reménységekre jogosító, biztató jelenségek.

És hadd mutassak reá arra, hogy mint minden bajnak a legtöbb esetben van valami jó következménye is, úgy bizonyos szempontból jó volt, hogy e könyv megjelenése annyi ideig késett. Mert bátran megállapíthatjuk, hogy ez a munka nagyon sokat veszített volna értékéből, használhatóságából, ha már tíz év előtt megjelenik. Így „up to date“ munka lett belőle; megvannak benne azok a részletek is, amelyeknek elmaradása a könyvet a mai olvasó számára szinte használhatatlanná tette volna. Mi minden történt az utóbbi tíz év alatt, mennyi minden avult el és kelt életre; tisztultak a felfogások és mennyi vitás kérdés nyert kielégítő megoldást éppen a belmissiót illetőleg. És elmaradt volna ennek a könyvnek egyik, szerintünk, legértékesebb részlete: a magyar belmissiónak napjainkig terjedő története és összes eddigi alkotásainak, intézmé-

nyeinek összefoglaló ismertetése. Ezekre nézve összegyűjtötte a szerző mindazt, ami összeszedhető volt. Dolgozott nemcsak írott okmányok, hanem „szájhagyományok“ után is. Hiszen azokat interjúolta, akik ott álltak a mozgalmak bölcsőjénél, Istennek azt a nagy emberét is, aki azóta elment, a belmissió egyik atyját, akinek a legpontosabban kezelt levél- és irattára volt a belmissiói munkák egyik fontos ágára vonatkozólag. Milyen hálások lehetünk azért, hogy a szerző értesítést ad mindazokról, amiket egy félszázad óta a belmissióról szóltak és írtak. Most talán nem is tudjuk kellő módon méltányolni ezt a fáradságot, hanem majd évek és évtizedek múlva, az, aki megírja egyházunk legújabb korának történetét, amely a múlt század nyolcvanas éveivel kezdődik, ebben a könyvben elsőrendű forrásmunkákra talál. Az első rendszeres magyar belmissiói történet tárul itt fel előttünk és magyar egyháztörténetet nem lehet ennek mellőzésével megírni. Alig volt és van a magyar belmissiói mozgalomnak olyan részlete, alig jelent meg idevágó olyan könyv és lapközlemény, amely a szerző figyelmét elkerülte.

Vannak a könyvek hibái és fogyatkozásai? A szerző maga is reámutat ezekre és ezeknek okaira az előszóba. Mint ő maga is tájékoztat bennünket, a könyv már tíz év előtt készen volt, több, mint negyedrésze már ki is volt szedve; tíz évi szünet után került a sor a nagy munka hátralévő részének átdolgozására, újraírására és egybeszerkesztésére. Innen a kellő rendszer hiánya, az ismétlések, a történeti és, mint a szerző nevezi, módszertani részek összecalkotásánál, különösen a magyar dolgokat illetőleg. Az ismétléseket a belmissióról szóló könyv megírásánál természetesen csak akkor lehet elkerülni, ha az egyes munkaágaknál külön-külön adjuk azok történetét. De szolgáljon a szerző melegségül a kellő rendszeres hiányára vonatkozólag az, amit erre nézve már fentebb mondottam; hiszen elnézzük ezt azért, hogy belefoglalta a mi mozgalmaink keletkezésének és fejlődésének részletes ismertetését.

Nagyobb hibának tartjuk azt, hogy a szerző itt-ott tulságosan bőbeszédű és több helyen sokkal nagyobb teret enged az építő és prédikáló elemnek, mint a mennyire szükség van. Vannak benne, véleményem szerint, felesleges részletek is, úgy a történeti, mint a módszeres részben. Az egyháztörténetből több részletet elhagyhatott volna, a külföldi missiói mozgalmak közül is több olyant ismertet, amely nagyon kevésbé érdekel bennünket; néhány jelentéktlenebb külföldi egyesületnek még alapszabályait is közli, ami igazán felesleges idő- és papírpazarlás volt. Viszont a könyv átdolgozásánál több teret kellett volna engedni a történelmi részben a svájci reformáció által felidézett nagyszerű hatásoknak, mert hiszen református egyházi könyvtár-kötetről van szó. Különösen nagyon helyes lett volna, ha a szerző részletesebben ismertette volna a genfi reformációnak a földi egyházra vonatkozó tanítását, mert ezzel még jobban reávilágíthatott volna a belmissió és egyház közötti viszony és a református belmissió jellegének helyes megállapítására.

De eddig tulajdonképpen csak az első részről, a belmissiót tárgyaló első könyvről szóltam. A terjedelmére nézve sokkal rövidebb második könyv a Cura pastoralisról szóló rész. Ez is nagyon becses részlete a

könyvnek: igazi lelkipásztori „Vade mecum.“ És itt különösen újból kell hangsúlyozni azt, hogy a szerző mindazt, amit ebben a részben a lelkipásztori eszményről és szolgálatról ír, azt maga is átélte és gyakorolta s így a példa és „megpróbálás“ erejével is alátámasztja írását. Nincs a lelkipásztori, és tegyük hozzá, falusi lelkiszolgáltatnak egyetlen olyan részlete sem, amelyre szerző ne adná az evangélium nagy elveiből folyó útmutatást, amely nemcsak elvi deklarációk foglalatosa, hanem a szó teljes értelmében gyakorlati is egyszersmind, mert a szerző mindazt, amit előterjeszt, önmagára és gyülekezetére is alkalmazta. Hisszük, hogy ez különös súlyt ad mindennek, amit az egész könyv és különösen ennek második főrésze is tartalmaz. Mert a szerző, amint ez a könyv minden részletéből kiérezhető, egy nagy célt óhajt szolgálni: missziói öntudatból fakadó hűséges pásztorkodásra és alázatos, áldozatos krisztusi lelkiszolgáltatásra akar buzdítani és nevelni.

A könyv nyomása, külső megjelenése minden tekintetben méltó ennek belső tartalmához.

B. Pap István.

Református Dogmatika, Irta: W. Heyns. Fordította s jegyzetekkel ellátta Galambos Zoltán. Kiadja a Holland-Magyar Református Bizottság. Budapest. 1925. XV+422 lap. Nagy 8-adrét.

Szerzőnek az a felfogása, hogy a Református Dogmatika a Szentírásban kijelentett üdvigazságokat csoportosítja a tudományosan rendszerezett logikai sorrendbe s ezzel feladata kimerült. Ez a felfogás végső elcmzésében azt jelenti, hogy a Dogmatika a Szentírásban idői és más csoportokban és elhelyezkedésben található kijelentés anyagát mintegy logikailag tömöríti, részben a Szentírásnak rendszeres kivonatát, részben pedig megvilágosító exegézisét adva, de teljesen belül maradva a Szentírásról s arra semmiféle külső kritériumot vagy szempontot nem alkalmazva. Voltaképpen tehát igehirdetői munka, bibliamagyarázat, csak hogy rendszeresen és mindenre kiterjedően. Szerzőnk csakugyan hű is marad ehhez az álláspontjához. Nála a Biblia minden: nemcsak anyagforrás, de a bizonyító érv is s egyuttal az igazság végső mérője is. Mindjárt alapítsuk meg, hogy a bibliai tartalom logikai csoportosításában igazi mester. Világos, tiszta, áttekinthető, minuciózusan kidolgozott sistémát ad, melynek kristályosodási fonalain minden kérdés pontosan és tökéletesen a maga helyére illeszkedik. Ebben a tekintetben kitűzött feladatát tökéletesen megoldja. A rendszerező és magyarázó szempontokat a kálvinizmusnak egy mereven ortodoxus, betűinspirációs pártszempontja adja meg. Híven alapelvehez, a Biblia betűjét veszi végső argumentumnak s a Biblia világnézetét, természetismeretét, minden képzetét szósz szerint és minden vonatkozásban, néha igen különös exegézissel Igének véve, kizár minden simbolikus, vagy lélektani magyarázatot s szuverénül megveti a protestáns theológia négy százados egész munkáját, mely a szósz szerinti magyarázaton túlmenő, vagy a Biblián kívülálló magyarázó elveket keresett. Ebben a tekintetben a fordító még hangsúlyosabban is kiélezi ezt az álláspontot jegyzeteiben. Sietünk megjegyezni, hogy a mű ezzel az eljárással is sok nagy keresztyén üdvigazság magyarázatában igen mély és gazdag eredményt ér el. Azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy

ortodoxiája a Dogmatikának mind feladatát, mind tartalmát tudományosan megszegényíti s a más lehetőségek merev kizárásával azt a veszedelmet rejti magában, hogy a tudományban meg nem engedhető egyedül idvezítő és türelmetlenül inkvizíciós szellemet erőszakolja rá a teológiára. Bármeunyre lássuk is a racionalizmus, liberálizmus, általános keresztyénség, modern teológia veszélyeit kálvinizmusunk tisztaságára és erejére nézve, tudományosan el kell ismernünk és sajátítanunk tőlük azt a tágasabb és termékenyebb álláspontot, hogy a Dogmatikának messzebbmenő feladata van a Szentírás tartalmának csoportosításánál és logikai rendbe való tömörítésénél. Ha szerző, fordító és kiadó elfogulatlanul mérlegelik az egész teológiai fejlődést, elkerülhetik vala azt a nagy hiányt, mely a műben van, hogy tudniillik nélkülözi a dogmatika világnézetadó, az ellentétes szellemi hatalmakkal szemben öntudatosító, a vallásos szellem élettörvényeivel magyarázó, értékfelszabadító és nevelő hatalmát s míg a hitnek egy rendszerezett logikai tartalmat ad, védtelesen hagyja azt minden támadással szemben, a mi szellemi eszközökkel kívülről érheti s ami még veszedelmesebb, teljesen elszakítja a vallást a modern kulturával összefüggő magyarázó szálakat, melyek pedig éppen arra valók, hogy a vallást a kultúra megszentelő lelkévé segítsék lenni. A Dogmatika feladata mindig az lesz, hogy az Isten kijelentett akaratát, a Krisztus isteni életét, azt, ami mindörökké ugyanaz, a maga modern korának világnézetében és szellemi életében, kulturájának egész területén juttassa új és termékeny kifejezésre, mert a kálvinizmusnak az a hivatása, hogy a mai embert és a mai kort is áthassa és megszentelje az Isten dicsőségére. Ha nem ezt teszi, akkor elvei siralmas gyakorlati megalkuvásokba vesznek a mindennapi élet véres küzdelmeiben. A Dogmatika feladatát tehát magasabbra kell tűzni, hogy tartalma is termékenyebb lehessen. Ezt a tartalmat nem az teszi reformátussá, hogy a Biblia betűjét és a kálvinizmus tanainak *szavait* hangoztatja, hanem, hogy a kálvinizmus bibliai *szellemét* érvényesíti a keresztyén élet nagy hitbeli és erkölcsi kérdéseinek a modern kor szellemével való tudatos leszámolásával kapcsolatos megoldásában. A szellem kötelez, de a betű megöl. Az egész világon válságba jutott teológia jövője attól függ, hogy képes lesz-e a Dogmatikában a modern ember számára életet építő, hatalmas életenergiává alakító *értékrendszerre* dolgozni át és fel a Biblia és az Egyház adott, történelmi tartalmát és tényeit. Természetesen, ezt sem a racionalizmus, sem a liberálizmus megüresítő teológiája meg nem teheti, de előttem kétségtelen, hogy a szavakon nyargaló betűhívő ortodoxia sem. A betűt lélekké és erővé kell tenni s ebben a kálvinizmus élő hitet és a Kijelentés lelkének engedelmeskedő odaadást jelentő szelleme lesz a vezér. Amit Kálvin tett a maga korában, azt kell tennünk nekünk a mi korunkban, azon a módon, amit a mi korunk tesz szükségessé. Az így létrejövő református dogmatika azt fogja felmutatni: mit jelent és mire kötelez Isten igéje *ma*, hogyan oldja meg a *mai* ember kérdéseit a benne levő örök igazság hatalma. Ez a mű nem erre felel, vagy nem felel *tudatosan* erre. Csak rendszerezi azt az anyagot, melyet még ezután kellene az igazi építő magyarázatnak hatékonyá tennie a mai lelkek számára.

A fordító és a kiadó egyként azon a véleményen vannak, hogy a munka arra is alkalmas, hogy a nem teológus hívők kályinizmusát öntudatosítsa. Végre! — sóhajtunk fel megkönnyebbülve. Mert nem ismernek fontosabb és életbevágóbb feladatot annál, hogy vallásunk elfeledett vagy megrontott igazságát megfelelő módon református testvéreink egész tömege számára hódító hatalommá, öntudatosan ismert és boldogan gyakorolt életerévé tegyék. Mélyen egyetértek ebben a tekintetben a fordító és kiadó törekvésével. De határozottan állítom, hogy ez a munka erre a nagy és fontos célra nem alkalmas. Először is, mert *fordítás*. Meg vagyok győződve, hogy erre alkalmas művet a mi híveink számára csak *magyar* szerző adhat. Csak magyar lélek értheti és ismerheti egészen azt a homokbafulladt, letaposott vallásos világot, amely nálunk van, s amelyet semmiképpen sem lehet egyszerre és egyoldaluan belezőkkenteni az öntudatosság állapotába. Magyar szerző egészen más *módszerrel* írta volna meg ebből a szempontból a könyvet s anélkül, hogy valamit is lealkudott volna álláspontjából, *pedagógiai* vetett volna számot olvasói állapotával és előkészítettségével. Hiszen éppen arról van szó, hogy nálunk az *előkészületet* kell megcsinálni a dogmatikai öntudat kialakításához. Ennek a műnek idegenszerű szakkifejezései, merev betűinspirációs álláspontja, tulságosan kipreparált tételezései s egyes, a magyar múltban és lélekben egyaránt előkészítetlen és különleges fejtegetései (például a Megváltás szövetsége. 112. §.), a mi közönségünket inkább elriasztják, mintsem megragadják. Előkészítetlen lelkeknek a mű nyelve és előadási technikája is nehézkes és lendületlen. Propaganda-könyvnek tehát nem alkalmas s nem hiszem, hogy a magyar református lelkek nagyobb tömegét képes volna meghódítani, sőt érdekelni sem.

Mindezek az észrevételek nem akarják kisebbiteni a mű nagyvonalúságának, komoly hitbeli mélységének, szakemberek számára való tanulmányos voltának értékeit, csak rá akartak mutatni a tudományos álláspont szűk és egyoldalú voltának meggondolandó következményeire s arra, hogy a nem teológus közönség számára más dogmatikai művet kell várnunk és pedig magyar szerzőtől. A fordító nagy és tiszteletreméltó munkáját s a kiadó nemes törekvéseit teljes elismerés illeti meg.

Makkai Sándor.

A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. (Rendszeres unitárius hittantörténet.) I. rész. Írta: Dr. *Borbély István*. Az Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtára. I. kötet, Kolozsvár, 1925. 8°. 104 l. Ára 50 lei.

A XVII. század óta leginkább „unitarizmus“ gyűjtőnévvel összefoglalt, a Szentháromságtan elvetésében megegyező, de különben egymás között is sok pontban eltérő vallásérkölesi és teológiai irányzatok kialakulásának kérdése a legérdekesebb szellemtörténeti problémák közé tartozik. Gyökerük még a görög bölcsélet rationalismusában vész el, amely azután már a keresztyén teológiába is igen korán felszívódott s ott erőyes és soha egészen el nem nyomhatott ellenhatást fejtett ki az egyébként szintén görög eredetű mystikus contemplatióval szemben,

vagy teljességgel elutasítva, vagy legalább is erős kritika alá vetve a niceae-konstantinápolyi dogma klasszikus trinitas-fogalmát. Törzsük a renaissance idején, Erasmus és az itáliai s egyéb szabadgondolkozók eszmevilágában képződött ki. Ez a törzs ágazott aztán széjjel az unitarizmus lengyel, erdélyi magyar, majd később angol és amerikai irányaira, amelyek többé-kevésbé typossá és felekezetté is szilárdultak s ma már, amennyiben fennmaradtak, erős történelmi jellemmel bírnak, bár természetesen ez a történelmiség az egész irányzat szellemi alaptermészetéből s a hozzá szintén ragaszkodók lelki szerkezetéből önként következőleg, végképpen nem a konzervativizmussal, sőt rendszerint annak a teljes ellentétével azonos.

Az egyes elágazások eredetei maguk is a legnagyobb mértékben bonyolultak és összetettek. Így az erdélyi magyar unitarizmusé is, amelynek kialakulása és sorsa valamennyié közt a legsynthetikusabb, nagyszerű szellemtörténeti tanulságokban és még drámai jelenetezésben is a leggazdagabb, amellett, hogy a legmélyebb kihatással is volt az európa-amerikai unitarizmus egyéb ágainak további fejlődésére, illetőleg létrejöttére. Hogy ezt ma már pontosan tudjuk s általában, hogy a magyar unitarizmus szellemtörténeti összetevőit részletesen ismerjük, abban — az unitárius tanreformnak és egyházalakításnak inkább a külső körülményeit, időrendjét és oki összefüggéseit földehített régebbi nagyérdemű kutatók (Jakab Elek, Kanyaró Ferenc, stb.) után — döntő érdeme van dr. Borbély István kolozsvári unitárius kollégiumi tanárnak, aki — a református Pokoly József pompás úttörését követvén és elmélyítvén, — egy élet munkáját szánta rá a magyar unitárius *szellem* eszmei forrásainak a föl kutatására s évek óta a rendkívüli becsű dolgozatok egész sorát adta már közjóra a tárgy fölött, ezáltal *egymaga* messze meghaladva a másik két magyar protestáns egyháznak a saját speciális hazai szellemtörténetük iránt újabban tanúsított érdeklődését.

Borbély e mostani dolgozata, — mint már a címe is mutatja, — arról tanuskodik, hogy a magyar unitarizmus történetéből kiindult s aköré koncentrált kutatásai most immár az unitárius eszmék keletkezésének és fejlődésének egész történelmi területére kiszélesedtek. Miután „A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században“ már *ily* című jeles munkájában (Kolozsvár, 1914.) beható történelmi-theológiai származtatással és elemzéssel fölfejtettek, ez a mostani műve már az egész egyetemes unitárius theológia-történetet, továbbmenőleg tervezett munkássága pedig, ugyanecek egyetemes távlatban, az unitárius *ethika* történetét is föl kívánja ölelni. Ha e nagy tervét megvalósítania sikerül, — aminél nemcsak derék felekezete szűkebb, de a magyar tudományosság tágabb szempontjából sem lehet semmi kívánatosabb — az így létrejövő munkának a XVI.—XIX. századok theológiai és morális ideatörténetére vonatkozásban magyar tudományos irodalmunkban párvját ritkító európai, sőt még annál is több súlya és értéke lesz.

A jelen első részben a szerző egy rövid I. fejezetben az eredendő bűn és a szabadakarat tanának unitárius módosulásait, illetőleg az előbbinek végre is kiküszöböltetését mutatja be. A II. fejezetben, mely

művének egész további részét betölti, igen részletesen adja a Krisztusról való unitárius hitelevk történetét. Arius és Serveto tanát ismertetvén, rátér a lengyel unitárius christológia kialakulásának és határának föltárására, szívós türelemmel és lüktető érdeklődéssel kellően nyomozván itt végig a konzervatívabb és radikálisabb, de egymásba örökösen át-meg átszivárgó irányzatoknak sokszor nem is csak árnyalati eltéréseit. Majd a „non adoramus, non invocamus“, (azaz a Krisztus imáadását és segítségül hívását elvető) unitárius christológia kifejlődésének vizsgálataiba mélyed el. Mindezek alapján pedig, művének majdnem az egész második felében (57—104. lap), Dávid Ferencnek a legvégső álláspontjára, az úgynevezett „tiszta unitárizmusra“ való eljutását igyekszik történelmileg földeríteni s lélektanilag értelmezni.

A munka a legelsőrendű forráskutatáson alapul s minden sorából látszik, hogy egy, bonyodalmas tárgykörében már teljes, otthonos biztossággal mozgó tudós műve, akinek másod-harmadrendű eszmei elágazások néha csak hajszálfinom eltéréseinek föl ismerésére is iskolázott szeme van. Ávatott kalauzolásával szokatlanul gazdag és színes, mozgalmas és vonzó betekintést nyerünk a XVI. század magyar és lengyel, német és olasz vallási szabadgondolkozóinak forrongó, tarka és emberi-leg egészben véve igen rekonszenves lelkivilágába: szürke nevek elevenülnek meg előttünk vívódó lelkekké és hús tragédiákká s egész rendkívüli arányaiban megmutatkozik általában a XVI. századi emberi lélek convulsiv, titáni, fausti természete, különösen pedig az akkori magyar lélek mohó ujságsszomja s a befogadott hatásokat egyéníteni, sőt továbbítani tudó képessége. A főszöveghez a szerző, azt olykor csaknem elnyelő jegyzetekben, teljes kritikai és irodalmi apparátust csatol, amely némely ponton maga is valóságos külön kis tanulmánnyá dagad, így különösen az a jegyzete, amelyik a gyermekkeresztsegről való unitárius föfogást vezeti le történelmileg egészen a jelenkorig.

A hatalmas tudású, erős kritikai és combinatív képességű szerző három kötetre tervezett hittantörténeti munkája, ez első után ítélve, igazán monumentális műnek ígérkezik. Fokozza a mű tudományos értékét, illetőleg ígéreiteit az az igen dicséretes vonása is szerzőnknek, hogy föfogás- és előadásmódjában tudatosan és teljesen mellőzi azt a felekezeti pártszellemet, amely e tárggyal foglalkozó régebbi íróinknak — olykor még a legjelesebbeknek is — kiütökközik vala az írásaiából, mind trinitárius, mind antitrinitárius részről. A mű legnagyobb hiányának viszont *tartalmi* tekintetben az elméleti (systematikus) theologiai iskolázottság nagyon erősen kiütökköző dilottantizmusát, *formai* tekintetben az eszmetörténeti, kortörténeti, egyház- és politikatörténeti, sőt *irodalomtörténeti* és könyvészeti (!) fonalak állandó összegubancolódását látjuk. Amabból folyik pl. a szabadakarat tanigazságának a *darwinizmus igazságától* való függésbe hozása, vagy az, hogy a Socinus Krisztusimáadási tanát *költői* szempontból értékeli s hogy viszont a Dávid Ferenc „tiszta“ unitárizmusának méltatásában nem tud meszszebb menni bizonyos közismert magasztaló szólamoknál. A másik, formai nagy hiány pedig műve áttekinthetőségének árt nagy mértékben: lapokon keresztül nem tudjuk, „hittantörténetet“ olvasunk-e,

vagy életrajzot, irodalomtörténetet, könyvészeti értekezést. Mind e hiányok azonban nem tarthatják vissza abbéli megállapításunkat, hogy Borbély István e művével a magyar és az egyetemes protestantizmus szellemi történelmének ritka becsű és gyümölcsöző erejű ajándékot adott, illetőleg fog adni.

Révész Imre.

Windelband: Preludiumok. Fordította Szemere S. Budapest. Év nélkül. (1925.) Filozófiai Írók Társ. Új sorozat. 4. kötet. Franklin-társulat. 215 lap. 6-20 p.

A híres heidelbergi professzor írásait többnyire a filozofiatörténet keretében látjuk kiemelkedő hegyecsúcsoknak, sőt hegyóriásoknak. Kisebb, rendszeres írásai melléktermékeknek látszanak, holott ezek nem kevésbé becsesek. Szokása szerint, Windelband már a 80-as évektől ama szerény, filozófiai „Előjátékok“ cím alá gyűjtve adta ki kisebb munkáit s ennek két köteté nőtt anyagából jelent meg ama nyolc tanulmány, mely a magyarra fordított kötet anyagát teszi ki. Régi írás a legtöbb, de olyan, mint a családi ereklye, elővesszük, gyönyörködünk benne (a német mű már a 9. kiadást járja). Nem szárazon tagozódnak, műszavakkal merevítők, hanem a folyékonyan buggyanó friss élmény lüktet bennük. Sőt harcok irások ezek, abból az időből, amidőn az értékelméleti kriticismusnak ki kellett állnia a porondra, s a *philosophia militans* elszántságával a mindent elárasztó pozitívizmus, lapos naturalizmus ellen kellett érveket felsorakoztatni. S itt valóban Kant volt a *rocher de bronze*, ahonnan ki kellett indulni, amde Windelband már korán hangoztatta: „Kantot megérteni annyi, mint túlmenni rajta“. Mindamellett bizonyos hűvös tartózkodás a metafizikával szemben most is csak fennáll. A filozófia jóformán kizárólag értékelmélet. „A filozófia feladata az egyéni és ténylegesen egyetemes értékek kaoszából kiválasztani azokat, amelyekhez a normális tudat szükségessége fűződik.“ (50. l.) Persze e „kiválasztás“ nemcsak elsődrendű teremtő munka, hanem a legszubtilisabb igazoló munka elérkeztét is jelenti s mindez Windelbandnak finoman óvatos és könnyen gördülő művészi stílusában pompás plasztikát és elevenséget kap. A legalkalmasabbak e kis tanulmányok bevezetőül; akik nemcsak a filozófia anyagát, hanem a filozófia szellemét akarják megsejlemlélni és — élvezni, azok a Preludiumokat sokat fogják forgatni.

Ez Windelband első magyarra fordított műve. A közölt tanulmányok ezek: Mi a filozófia? Normák és természettörvények. Kritikai vagy genetikai módszer; — itt van a híressé vált strassburgi rektori beszéd is, mely a nagyszabású és korszakos hatású Rickert-i tudományelmélet előfutára; „Történelem és természettudomány“; továbbá: Az erkölcsiség elvéről. A szentséges (vallásfilozófiai vázlat). Végül „Az örökkévalóság nézőpontján“ egyike azoknak a műveknek, ahol a legmagasabb rendű élményköltészet a legmagasabb rendű filozófiával érintkezik. Későbbi idők terméséből csak egy jutott a magyar fordításba: „Kultúrfilozófia és transcendentális idealizmus“ (1910-ből) és ez el is maradhatott volna. Ettől eltekintve, a kötet

összeállítására igen szerencsés, a fordító bevezetése szép, a jegyzetek találók, s a fordítás is igen megbízható, (bár, hogy *egyes* szavak betűszerinti fordításával elvélve erős idegenszerűségek is akadnak: „földadott kultúra“, „előtalált kultúra“, 158. l., nemzeti „különkultúra“, stb.). De vajjon, ha Windelbandnak első magyarra fordítandó művéről van szó, végre is nem kellett volna-e a „Bevezetés a filozófiába“ címűt lefordítani? Nem kellett volna-e híres filozófiatörténeti „Tankönyvét“ (jelenleg 10. kiadás s több külföldi fordítás) először közrebocsátani? Nehéz a felelet e kérdésre, avagy talán nagyon is könnyű, mert semmi kétség aziránt, hogy égető szükség mind a három mű magyar nyelven. A Preludiumokat a tanulmányok mélysége mellett frissége ajánlja, a Bevezetést a rendszeressége, alapos átgondoltsága, végül ama nagyszabású „Tankönyvet“ egy hosszú és gazdag kutató élet után kiérlelt alapossága és új módszere: a problémátörténelmi módszer, mely már első kísérletében is impozáns. Ily módon azt a reményünket kell kifejeznünk, hogy a kiadótársulat Windelband klasszikus becsü munkáinak magyar kiadásától nem fog visszariadni: égető szükség mind a három. Évtizedekre szóló értékek ezek a művek, nem hervadó aktualitások. A magyarul olvasó közönség pedig meg fogja Windelband írásait szeretni, mint ahogyan a német közönség körében forgó kiadások magas száma is mutatja a feléje forduló érdeklődés ki nem apadó forrásait.

Dékány István.

Eucken: A jelenkori vallásbölcselet főkérdései. Fordította: Dr. Juhász Andor, bevezette dr. Pröhle Károly. Révai-kiadás. Évszám nélkül.

Habozás nélkül állapítható meg, hogy Eucken a jelenkor azon kevés bölcselelői közé tartozik, akik a filozófia történetében, mint az emberi gondolkodás mesterei, helyet fognak foglalni. Amikor még a pozitivizmus és naturalizmus egyeduralmat gyakoroltak a lelkek felett, amikor ez áramlatokkal való szembehelyezkedés az elmaradottsággal és korlátozott elméjűséggel volt egyjelentésű, amikor nálunk is a naturalizmus és pozitivizmus dilettantizmusában fulladt el kor, — ezekben az időkben volt bátorsága Euckennek a szellemi élet magasabb értéke és önállósága mellett küzdeni azzal a tiszteletreméltó eréllyel, amely csak felsőbb szellemek sajátja szokott lenni. Most már nálunk is kezd divatba jönni az ő bölcselete, jeléül annak, hogy az idealizmus hajnala talán a magyar gondolkodás egén sem maradt csak hitegető káprázat.

Juhász fordításának tárgyát képező kis munkát e „Szemle“ 1908. évi folyamában éppen e sorok írója tárgyalta önálló tanulmány keretében s hívta fel a figyelmet annak mélyen gyökeredző idealizmusára, mely a vallásnak önálló jelentését, az egész szellem tevékenységére való fontosságát, a történelem relativismusa fölé emelkedő abszolút voltát vallja és hirdeti. Azóta Eucken meggyőződése évről-évre mind nagyobb teret hódított azoknak táborában is, akik tőle függetlenül indultak el és más úton jáltak, mint ő, de akik a szellem kényszerűsége által indítottak elismerni a szellem autonómiáját és abszolút voltát. Elég itt Troeltsch, Sprenger neveire hivatkoznunk és reámutatnunk, hogy az

ügynevezett „szellemtörténeti“ irány úgy a talaj előkészítését, mint az irány kijelölését illetően, sokat köszönhet Eucken kitartó és csüggedést nem ismerő küzdelmének.

Euckennek ezt a művét is át meg áthatja az a meggyőződés, hogy a természeti és a pusztán „lelki“ élettel szemben a szellem egy olyan plus-t jelöl, amely nélkül az emberi élet a maga jelentését és értelmét nélkülözi. A „szellem“ több, mint a „természet“, de több, mint a „lelki“ is, éppen ezért a gyakorlatban üzni szokott lélektan, ha még oly finom és leleményes is, mint a William James-é, a vallás lényegének feltárásáig behatolni képtelen. Ezért sürgeti Eucken itt is a „pszichológiai módszer“ mellett és efölött az általa ügynevezett „noológiai“ módszernek alkalmazását: a vallásnak jelentkezését a lélektanban. Kimutatni még nem elégséges, ha lényegét és abszolút voltát megragadni akarjuk, hanem szükséges a szellemnek aktivitásához hozzákötni és abból véglegesen megérteni azt. Ha az egyéni lelkek különféleségében eltűnik a vallás azonos, ősi lényege, természetesen el fog tűnni a relatiók között mozgó történetben is: azt, ami örökkévaló, nem lehet az „itt“ és a „most“ egyetlen, merev pontjához kötni.

Ebből a meggyőződésből indul ki Eucken akkor is, amikor a keresztényiség lényegét igyekszik feltárni s abszolutságát megmagyarázni, hogy azután válságára is reámutasson.

Az előző, illetve bevezetés jó munka; jó munkát és sikerrel kecsesetöt végzett a fordító is. Bár hozna fáradságuk gazdag gyümölcsöket.

Bartók György.

Nagy József: Az ethika alapvonalai. Pécs. A Danubia kiadása. 1925.

„Nincs filozófiai tudomány, amely közelebb állna az emberhez, mint éppen az ethika. Hiszen itt igazán az emberről, lényeg legbensőbb valójáról van szó. Hogyne érdekelné tehát mindenkit, mikor a szerző azzal fordulhat az olvasóhoz: *de te fabula narratur!*“ E szavakkal kezdi az író munkája előszavát s ezek éppen olyan igazak, mint folytatásuk, amely megállapítja, hogy sehol sincs nagyobb bizonytalanság, mint éppen ezen a területen s hogy a mi irodalmunkban alig van tájékoztató mű e kérdésekben. A tájékozódás megkönnyítésére szánta munkáját a szerző, szerényen „egyszerű vázlatnak“ nevezve azt s remélve, hogy „a kivitel esetleges gyarlóságai mögött mindnyájan megérezzük a szándék nemességét.“ Erre az érzésre teljes joggal számíthat, mert műve legelső és leghódítóbb jellemvonása a magasrendű ethikai idealizmus, amely úgy árad minden lapjáról, mint a hegyvidék magaslatairól a kristályosan tiszta levegő. A másik jellemvonása szervezően összefügg ezzel; ez tudományos természetű jellemző s abban áll, hogy öntudatosan és módszeresen értékelméleti alapra épít. Ezzel biztosítja művének tudományos belső egységét, melyet a közelmúlt kutatásai alapján megállapíthatólag az ethika nem nyerhet meg másként, mint éppen csak így, amint például a legújabb irodalmi termék, a *Menzer* (a *Dessoir* szerkesztette *Lehrbuch der Philosophie*-ban) bizonyíthatja. Ezzel tehát a szerző bekapcsolódik a modern kutatások legtermékenyítőbb munkálataiba. me-

lyek közt a mi szakirodalmunknak sem kell szégyenkeznie, mert olyan művekkel vette ki részét belőlük, mint a *Böhm Károly Axiológiája*, a *Pauler Ákos* könyve „Az ethikai megismerés természetéről“, s a „Bevezetés a filozófiába“ *ethikai* része, a *Bartók György* tanulmánya „Az erkölcsi érzék philosophiájáról.“ E mély és teljes értékű alapvetéseknek komoly becselője és folytatója ez az *Ethika*.

Az érték alapkérdéseinek van tehát szentelve az első szakasz, (Alapfogalmak), melynek feladata az ethikai érték fogalmi tisztázása. Segíti ebben a II. szakasz, mely ennek az értékfajnak történetileg kialakult formáit sorakoztatja fel s itt újból érvényesül a szerzőnek főleg történeti munkáiból ismerős művészete, mely úgy tömöríti a lényegest a szétágazó képződményekből, hogy teljes világosságot áraszt bonyodalmaikra és műve legélvezetesebb részévé teszi azt, ami más kézben sokszor pusztá adathalmazzá unalmasodik.

A III. szakasz az ethikai értékelés összes érvényes mozzanatait igyekszik jogaikhoz juttatni, hogy a IV., az utolsó, az ethikai érték konkrét megvalósulásait mutassa be az egyesben és a kollektív személyben, ahol a család, az egyház és az állam nyerne beható magyarázatot, ezek közt is főleg a család, melynek mélyebb értékelését ritkán lehet olvasni, s amelyről — a már közhellyé devalválódott érzelmes ömlengésekkel semmi közösséget se vállalva, — olyan szédítő mélységekbe világító megállapításai vannak, hogy az olvasó lélekzet visszafojtva követi, amíg — észre se veszi, hogyan — a tisztán csak tudományos megállapítások a legfelségesebb apotheozis férfias hódolattevésébe csendülnek ki. Ezek a részek a kiérleltség, tehát az előadás vagyis megformáltság szempontjából fölötte állnak a tisztán fogalmi fejtegetéseknek; itt némi egyenetlenségek érezhetők, némely részlet mintha másutt jobb helyen volna, a módszeresség mintha nem vinne mindennél a már ismertről az ismeretlenre. Mindez azonban, mint az úttöréssel járó nehézség, bizonyosan magától megszűnik az érlelődés folyamán, egy új kiadásig, melyet őszinte szívvel kívánunk a könyvnek. Hasonlóan néhány ténybeli állításra nézve tehető kifogás, mint például az, hogy a Szűz Mária alakjából származott volna a kereszténységben a nőnek nagy megbecsülése, (161.), mert a Szűz Mária alakja nem ok, hanem következmény, az értékelő tudat szimbóluma, de nem több, mint éppen szimbólum, bármilyen felséges. Hasonlóan, a csoda kérdésében alig lehet megelégedni azal a kijelentéssel, hogy a megváltást szolgáló eszköz, „a természet folyamatába belenyúló égi beavatkozás az ember érdekében“, 176.; általában a vallás és a kereszténység (s az egyház) tárgyalásában, ezzel együtt a theológiai ethikában is (pl. 43.) a sok helyes megjegyzés ellenére is nélkülözzük az elvi alapvetést, s ezzel a vallás- és erkölcs természetes viszonyának tisztázását.

Mind e megjegyzések azonban, — melyek a mű becsét nem érintik, — jelentéktelenek ahhoz képest, mely megtenni késztet a legnagyobbat: az, hogy a mű legnagyobb — igazán egyetlen — hiányát a recensens abban látja, de amelyet nem azért tesz, mintha azt hinné, hogy megváltoztatására a szerzőt rábírná megkísérelhetné, éppen mert itt az állásfoglalás tovább nem bizonyítható, végső, személyes tetté-

ról van szó. De el kell mondania ezt a megjegyzést, mert tudományos műnek hatásai közt nem az az egyetlen, melyet az igenlő csatlakozás módján vált ki, s termékenyítő erejét jelenti, ha az ellentétes (vagy tán időlegesen annak látszó?) állásfoglalás a maga jogosultságát belőle vont érvekkel tartja védhetőnek.

Ez a megjegyzés pedig arra vonatkozik, amiből — nézetem szerint — a mű szerkezeti hibái fakadnak: hogy az *érték és a valóság viszonyát* nem tisztázta. A szerző a valóságot és az értéket teljesen elkülöníti egymástól, a valóság még nem értékes, hanem „értékmentes“ (9., 35., 42., 69., 126., 134.). Az érték önállóságának, *sui generis* voltának, autarheiájának fenntartását és védelmét érteni és fenntartani lehet és kell, csakugyan. De nem lehet megérteni, hogy 1. *hol* van az érték, ha nincs a valóságban, 2. hogy *hogyan* lehet a valóság valaha értékes, ha nincs módja rá, hogy egy legyen vele? Itt nyilvánvalóan a valóság fogalma éppen úgy korrekcióra vár, mint az értéké. A szerző (azokkal együtt, akik a „valóság“ *wertfrei* voltát sürgetik), az értéket annyira önálló valaminek nézi, hogy végre, észrevétlenül, transcendens valósággá lényegesíti. Pedig az *értéknek* külön élete éppen csak úgy van, mint például a *lényeknek*: a logikai vagy jelentő kategóriák közt, de ha egyformán értelmi kategóriák *ugyanazon adottság* megértésére: akkor az érték ilyen dédelgetése tulajdonképpen nem egyéb, mint — éppen az értékelő tudat önkéntelen nyomása, melytől az igazság érdekében szabadulni kell. Már pedig egy „minden valóságtól független értékvilág“ felvételét (100.) egyébnek, mint ilyen nyomás hatásának nem lehet tartani. A kérdésben, azt hiszem, az *érték és érvény viszonyának* tisztázása fog majd végleges megoldást biztosítani, mikor is ki fog derülni, hogy nem az érték „független“ a „valóságtól“, mert abba a „valóságba“ kényszerűen szövéődnek bele az *érték* számai is, hanem az érvényesség, az csakugyan független a konkrét megvalósulástól. Ezt azonban itt nem lehet részletesen fejtegetni; csak azt kell még kiemelni: ha a valóság az ontológiai és axiológiai kategóriák által képzett, vagyis felfogott magyarázatok *egysége*, — már pedig csak ezen apriori szinthézis alapján érthető a valóság, — akkor, (bármilyen különben az érték *fogalma* és viszonya az érvényhez), mégse volt olyan nagy tévedés, mikor Böhm Károly a valóságban kereste az érték konkrét, reális megvalósulási fajait és „az intelligenciát mondotta az abszolút értékesnek.“ (42.). S azt hiszem, ugyanaz a gondolatsor visz oda, hogy a Kant „formalistának“ kiáltott etikai elvében felismerjük az izmos és erőteljes tartalmiságot: ami megint nem más, mint az emberben megnyilatkozó szellemiség méltósága. S ugyanígy fel lehet ismerni a Jézus erkölcsi elveiben is ugyanazt a szellem abszolút értékén fundált autonómiát, s végre, azt hiszem, ez a gondolatsor visz az igazság és jóság, főleg pedig a szabadság fogalmainak a műben található értelmezésénél kielégítőbb magyarázatára, mert az autonómia és a szabadság merev elválasztása s a szabadságnak merev ontológiai fogalomná tétele, mint a mely „csak illetéktelenül vihető be tiszta értékelméleti megállapításokba“, (72.), azon a nézetem nyugszik, hogy az okiság nem ér fel a személy világáig, ez azonban nem áll, mert érvénye akkora, hogy a személyre is kiterjed, és ha a *személynek* van,

amint *van* olyan kivételes helyzete a világban, *ezt éppen csak az oki-sággal érheti el*; azzal, hogy a causalitás egyetemes viszonyainak hálózatába abszolút értékű okot állít determinálónak, éppen a maga tiszta szellemi lényegét. Azaz, a szabadságot mégis csak a két szempont: ontológiai és axiológiai *együttes* alkalmazásával lehet és kell megérteni.

E megjegyzések, ismétlem, nem akarnak rábeszélést gyakorolni ott, ahol a legislegkevésbé volna az helyén, a személyes állásfoglalásban. De ha a nagy közönség hálásan fogadja az érett gyümölcsöt, a biztos és fennkölt szellemű kalauzt, azok, akik a problémákkal a problémák kedvéért szeretnek bajlódni, éppen olyan hálásak szoktak lenni, ha ama végső lehetőségek, a „természettől fogva első”, eredtető föltételek rétegeiben új szemlére nyernek belőle ösztönzést, ha a szemle eredménye más is, mint azé, aki az ösztönzést adta. Tankó Béla.

Preuss: Dürer, Michelangelo, Rembrandt. 2. Aufl. 58 l. Ugyanattól: **Bach, Mozart, Wagner.** 2. Aufl. 78 l. Ugyanattól: **Luther, Calvin, Loyola,** 59 l. Leipzig und Erlangen. (Deichertsche Verlagsbuchhandlung). 1921—1924. Képekkel. Ára kötetenkint 2 márka.

A nagyhirű Deichert-féle kiadó cég „*Lebensideale der Menschheit*” cím alatt azokban a nagy, nehéz és szomorú napokban, a mi Bethlenkönyvtárunkhoz hasonlóan, a legilletékesebb szakírók és tudósok tollából életideálokat ismertet a maga német olvasóival. Elsőrangú s örökifjú szellemi hősokeket, ezeknek életcéljait, küzdelmeit s élet- és világfelfogását rajzolja meg, hogy azokból erőt merítsünk a jövő küzdelemre és megujulásunkra. A jelzett három mű *Preuss* erlangeni professzor tollából való, aki a keresztyén egyház- és művészettörténetnek egyik legalaposabb ismerője, művelője s elsőrangú német stilita. A *lelket* szólaltatja meg bennök a maga sajátos vallásos meghatározottságában. Így *Bach* művészetében a lutheri evang. egyházi típus klasszikus képviselőjét látja, amelynek alaptónusa az erős büntudat és a hit ellentéte és Krisztusa, az erős férfi, „*der Mann*” s az ördögöt, poklot legyőző örök isteni hős. *Mozart*ban ellenben a szeretet s az ideális, megtisztult katolicizmus, *Wagner* művészetében pedig a keresztyén pesszimizmus ideálját látja. Ezen szerzők mindegyike egy-egy kultúrkorszakot képvisel. *Bach* a gótika, az eget ostromló művészet, *Mozart*, a nagy renaissanceművész, a klasszikus harmonia s a szeretet mestere, s *Wagner* a barokstílus művésze, aki *Parisfal-jában* a misztikán és pesszimizmuson át a *keresztyén életideál* magaslataig emelkedett fel. De a reformátorok és ellenségük, *Loyola* mellett, *Preuss* a festőkben is nem annyira a tartalmat, a művész egyéniségét s a stílt és technikát, hanem a lelket, klasszikus műveik mozgató lelkét szólaltatja meg vonzó előadásban. Így a gótikus *Dürer* komplikált művészete átment a középkor, a reformáció és a renaissance életstílján, a plasztikus *Michelangelo* a restaurált katolicizmus terén művész, nevelő és próféta egy személyben, míg *Rembrandt* művészete a hollandiai kálvinistaság erős ó-szövetségi ízű típusa. Az magyarázza meg művészetének erős individualizmusát és spiritualizmusát.

A díszesen kiállított és képekkel díszített kötetkéek értékét az is emeli, hogy azok végén felsorolja a további tanulmányozásra szolgáló

gazdag irodalmat. Ez életideálok fölelevenítése hatalmas pædagogiai eszköz a németiség szellemi, erkölcsi ébrentartására és fejlesztésére mai rettenetes küzdelmeiben.

Szlávik Mátýás.

A. Tabaraut: Pissarro. Fordította: Wildner Ödön. Budapest, Révai-testvérek irodalmi intézet. 79 l. 40 mülap. é. n.

C. Mauclair: Claude Monet. Fordította: Wildner Ödön. Budapest, Révai-testvérek irodalmi intézet. 77 l. 40 mülap. é. n.

A két könyv, mely kivitelben, terjedelemben annyira egyforma, értékelésben és kritikai módszerben lényegesen eltér egymástól, a két francia festőt mégis már bizonyos történeti távlatból nézi s ily értelemben szerencsésen kiegészíti egymást. Arra a kérdésre, hogy a francia impressionismus már megérett-e a történeti értékelésre, manapság már habozás nélkül igennel lehet felelni. Igaz ugyan, hogy kiadó és fordító nyilvánvalóan — és ezen jogukat hiába próbálnók elvitatni — valami aktuálist akartak nyújtani. Ez pedig csak abban a kevésbé feltűnő értelemben sikerült, hogy a két szóban forgó művész maga már a műtörténelemé, azaz a múlté, propagandisztikus és fejlődés-meghatározó befolyásukat már elveszítették; az a mód azonban, mellyel az írók velük foglalkoznak, honorálja ezt az állapotot és a maga nemében — főleg Mauclairnál — valóban modern, aktuális. Tabaraut esetében pedig legalább fontos és részben eddig kiadatlan anyagot kapunk, az ilyen történeti méltatáshoz. Az is kellemesen érint, hogy mindkét szerző óvatosan kerüli azt az esztétikai labyrinthus, melyet elsősorban a német doctrinarizmus a francia impresszionismus számára felépített. Könnyen elképzelhető, hogy egy Meier-Graefe, vagy magyar követői e két könyvecskét nem nagy meglepégedéssel fogadják. Sok víz folyt már le a Dúnán, mióta ezt a megmásíthatatlan gall és párisi művészi áramlatot a művészi fejlődés utolsó szakaként magasztalták. Ma már világosan látjuk, mily kevésbé voltak eredetiek az agyondicsért német impresszionisták, teszem egy Wilhelm Leibl mellett és hogy Szinnyei-Merse Pál páratlan fölénye magyar úri mivoltában és fajának kromatikus-kolorisztikus öserejében sokkal inkább leli magyarázatát, mint egy úgynevezett európai stílusban, mely még hozzá korántsem volt általános. S így p. o. az olasz fejlődés, pár lényegtelen külön esettől eltekintve, e hullámoktól teljesen érintetlen maradt, miáltal szinte általános megvetésnek volt kitéve. csak újabban tanultuk meg, mily igazságtalan ez a beállítás s hogy az egész olasz evolúció csakis a világos formakezelésre beállított olasz szellemalkat következménye.

Az Impresszionismus, mint komplex műtörténeti tünet, ma csakis mint az örökké mozgékony gall művészi akarás termékeként méltányolható. Itt találjuk legtisztább formájában s e szemszögből nézve, örömmel köszöntjük e két magyar köntösben előttünk fekvő munkát; Pissarro és Monet nevei körül legkönnyebben csoportosíthatók a fogalmában rejülő problémák. Camille Pissarrónak több viszonylatban szinte symptomatikus jelentősége van a francia festészet e három évtizedében; nem azért, mintha még rövid időszakokra is a tulajdonképi optikai fejlődés hordozója lett volna. Mert itt inkább, mint a műtörténelem bármely korában.

a szemlélet optikai-élettani változásáról van szó. Igaz ugyan, hogy e pillanatnyilag meglátott tünetmények kétségkívül magas hatékonysága (az először hírhedt, későbbben oly híressé lett „impression“) viszont óriási lemondást is jelent. Mindazok a tartalmi értékek, melyek nélkül nemcsak a művészi, hanem semmi tudatos emberi tevékenység nem tud élni, kiszorulnak ezen tisztán optikai felfogás kereteiből. Egyetlen, igaz nagy erkölcsi erővel propagált követelményünk, a kompromisszumok és ízléstelenségek elkerülése. Legtisztább, de legmegbízhatóbb is ez a negatív fogalmazás Pissarrónál, alkalmasint azért, mert nála „a tehetségnek azt az értékes többletét“, melyet egyéniségnek nevezünk, hiába keressük. Pissaro életrajza, -- és ez Tabaraut lelkiismeretes munkáját úgyszólván történeti okmánnnyá avatja, — az impresszionizmus történetével ha nem is azonos, de legalább párhuzamosan halad. Alig ismerünk valakit a jelentősebb fiatalabb művészek közül, kinek a modorában Pissarro nem kísérletezett volna. Gyakran még Millet-re és Courbet-re is visszanyul, de a pointillisztákkal is versenyez. Érzékeny jelzőként reagál a legkisebb változásokra is.

Az egyéniség más szabását és más hatalmasabb méreteit, látjuk Claude Monet-nél. Mauclair, kit a szakember az „Impresszionizmusról“ és „a napoleoni empire“-ről írt művei révén már jól ismer, megkapó elemzésekben boncolgatja Monet villámló és mégis oly egységes-egyszerű művészetét. Hogy kedvenőt néha túlbecsüli, azt a monografikus módszer már magával hozza. Monet képalkotásának esztétikai törvényeit gyakran végérvényes fogalmazásban kapjuk. Igaz, hogy Mauclair és vele önként értődőleg Claude Monet is csak a színkezelés imitativ célját látja és méltányolja, nem pedig a lokális tónusok díszítő értelmét és színezés tartalmát határozó, vagy legalább kísérő értékét. A mi a recehártya ingerlékenységén kívül esik, nem érdekli őket. Amellett Mauclair világosan felismeri a szeretett festő hibáit is, sőt Monet és általában az impresszionizmus ellen, nem lehet súlyosabb kifogásokat felhozni, mint e lelkes apostoluk könyvének ama részében, ahol elismerésreméltó nyíltsággal ezen mesterek teljes kudarcát bevallja arcképfeladatokkal szemben.

Teljes dicséret illeti Wildner Ödön fordító munkáját. Míg Tabaraut kissé száraz, krónikaszerű stílusánál egy-egy dőcögős helyen zamatos magyar szavakhoz folyamodik, addig Mauclair kristálytisza, folyékony, itt-ott pathetikus írásmódját szinte kongeniális lendülettel és könnyedséggel követi. Külön kiemelendők a reprodukciók, melyek könyveink értékét tetemesen fokozzák.

Horváth Henrik.

Miskolczy István: A középkori kereskedelem története. (Szent István-könyvek. 37. sz.). Budapest, 1926. 224 lap.

A kereskedelem középkori történetével foglalkozó monografikus, valamint a részletkérdések tisztázására törekvő irodalom gazdagsága, már pusztá tömegénél fogva is, nem csekély feladat elé állítja az összefoglalót. Másfelől azonban éppen ez a minden irányban tagozódott részletkutatás s a problémáknak általa eszközölt feltártsága és sokoldalú megvilágítása, amelyet a középkori kereskedelem-történet úgy önmagában

véve, mint a várostörténet keretein belül felmutat, meg is könnyíti az összefoglalás munkáját. Ugyanis számára legalább részben tisztázottan nyújtja azokat a szempontokat, amelyek segítségével urrá lehet a nagy terjedelmű anyagon s akár eseménytörténeti, akár elvontabb, csak a fejlődés jelentősb fázisát s mozgató erőit figyelemmel kíséző összefoglalásról legyen szó, megadja azt a keretet, amelyen belül az író anyagkiválasztó munkája helyesen, a lényegre tapintón s azt szemléletesen ki-domborítón eszközölhető.

A jelen mű, mely a középkori kereskedelem történetét a magyar értelmiség szélesebb rétegeihez volna hivatva közvetíteni, inkább eseménytörténeti összefoglalást óhajt nyújtani. Eseménytörténeti elem van is bőséggel benne, mint összefoglalás azonban annál kevésbé sikerült.

Az egész mű beosztása, amely bizonyos általánosabb jellegű kérdések (a középkori kereskedő jellemzése, a kereskedelem szervezete, akadályai) ismertetése után a tényleges kereskedelmi kapcsolatokkal többé-kevésbé egybeeső földrajzi körzetek szerint tagozódik, szerencsésnek mondható. Súlyos hibája azonban ezen belül az átfogóbb szempontok mellőzése, a fejlődéstörténeti felfogás hiánya, a terjedelmes kérdésnek úgyszólván teljesen problémamentes kezelése. A műnek ez módszerbelileg igen érezhető hiánya s kárát vallja a szerzőnek különben fáradságos munkája, mely utóbbinak tisztos voltát a felhasznált irodalom mutatója igazolja. A szerzőnek kétségtelenül sok mindenre kiterjed a figyelme, sok érdekességet tud tárgyról elmondani s a példa gyanánt beillesztett részleteleírásokon keresztül is olykor jellemző vonásokat nyújt, egészében véve azonban mindvégig csak a felszínen mozog. Műve események elsorolása, amelyeket nem öntenek belső egységbe fejlődési korszakok, amelyek nincsenek a fejlődést meghatározó, s történet-alkotó erők vezérfonalára fűzve. Éles körvonalakkal kiemelkedő kép helyett csak elmosódó színfoltokat nyújt. *Ex omnibus aliquid, ex toto nihil.* *Paulinyi Oszkár.*

Hermányi Dienes József emlékirata. Sajtó alá rendezte: *Kelemen Lajos.* Kolozsvár, 8°, XII. és 96 lap. Minerva-könyvtár 3. sz.

Mohács után háromszáz esztendeig élt Erdély az anyaországtól elszakítottan, sokban dicsőséges, elég gyakran szomorú, de az anyaországra mindig meleg tekintettel néző állami életet. A háromszáz esztendő elteltével 1848-ban jött az unió, de egyelőre csak másfél esztendőre. Világos után Erdély is az elnyomatás igáját viselte. Ebben a szomorú, két évtizedes korban, legnagyobb fia, gróf Mikó Imre, egyéb eszköz hiján, azzal tartotta fenn a magyar nemzeti öntudatot, hogy irodalmi és általában szellemi téren indított, amennyire a viszonyok engedték, alapvető munkáságot. Az eredmény egyfelől az Erdélyi Múzeumegyesület megvalósítása (1859.), ami egytuttal az Erdélyi Múzeum megteremtését is jelenti, másfelől — a tudományos irodalom terén — forrás jellegű művek kiadása. Az utóbbiakban bőséges választák kínálkozott. Hiszen Erdély külön állami életének idejéből mintegy száz történeti mű, krónika, emlékirat és napló maradt reánk.

Aztán jött a kiegyezés, a hazafiaknak inkább előre kellett nézniök, mint hátra; az egykor általános érdeklődés is most már a szakemberek

körére zsugorodott: szóval, az ez irányú tevékenység nagyon-nagyon ellanyhult.

Most, hogy Trianon miatt az anyaországgal való szellemi kapcsolat annyit szenved, a lelki egység erős tudata mellett is rá kellett jönniök erdélyi véreinknek, hogy nem utolsó igazság van a „Segíts magadon, az Isten is megsegít“ elvben. A maguk szegényes anyagi eszközeivel számot vetve, okosan, céltudatosan, a módban szerényen, az ügy érdemében azonban szívósan, hála Istennek, az akkorinál nagyobb méretekben, de az 50-es évek bevált szellemében dolgoznak. Különösen örvendetes, hogy nemcsak egyik-másik társadalmilag és szellemileg kiváltságos osztály részére jelentenek meg írásokat, hanem a falusi nép igényeiről is követendő módon és lebilincselő sikerrel gondoskodnak. De nem feledkeznek meg olyan munkák kiadásáról sem, amelyek mindenkit érdekelnek, s mindenkiiben alkalmasok a magyar faji öntudatot táplálni.

Mindezt abból az alkalomból láttuk jónak elmondani, hogy kezünkben van az újonnan indult, „*Minerva Könyvtár*“ 3-ik száma.*)

Az új vállalat olyan könyveskéket kíván az erdélyi magyar közönség kezébe adni, melyek általános tudományos, történeti és világnézeti látókörét szélesítik és mélyítik, a lelkületet és ízlést nemesítik. Ebbe a sorozatba két emlékirat kiadása van felvéve: a H. Dienes József a tizennyolcadik század első feléről és a Rettegi Györgyé annak derekáról. Van aztán egy, még ezeknél is fontosabb: az erdélyi *udvarházakról, várakról és templomokról. Mindhárom* Kelemen Lajos munkája. Különösen az utóbbi rendkívüli jelentőségű és éppen azért szeretnők megkérni a kiadót, (ha elhat a sorok hangja odáig), hogy legalább kettős, ha lehet, hármas füzetet szánjon ennek a tárgynak. Megmondjuk azt is, hogy miért? Azért, mert ha ez az alkalom elszalad, sohasem lesz, aki méltóképpen, az azokat tökéletesen megértő, ismerő, szerető és becőző lélekkel elvégezze ezt a munkát, melyet megfelelően csak *Kelemen* Lajos tud megoldani. Ő az, aki ismeri szemtől-szemben nagy részüket, tudja történetüket, lelkileg végig élni képes a bennük folyt életet, van a feladathoz elegendő műtörténeti tudása és ízlése. Mindez így együtt, nincs meg senki másban és nem is lesz meg.

Ezt a sokirányú képzettségét az erdélyi múlt iránt való csodálatos érzőkének és annak minden mozzanatát majdnem vallásos élményként átélő lelkének köszönheti. Ez becsülteti meg vele a most — bő szemelvényekben — közölt emlékiratot is.

Hermányi Dienes József udvarhelyszéki származású kiváló egyházi szónok és jeles író volt (1699—1763.) Előbb Torockószentgyörgyön, majd Nagyenyeden volt ref. pap. Fiatalabb kortársa — Rettegi György — azt írja róla: „Ennek az embernek mását soha nem láttam, mert Szent Pál csak annyival lehetett előbbvaló, hogy a harmadik égben termett. Foly ennek a szájából az Ige, s olyanokat hall az ember tőle, melyeket más-tól nem. Az ő prédikációja között sokszor oly tréfákat ejt szóval, hogy

*) Az 1-ső Apáczai Csere Jánosról szól, a 2-ik Erdély geológiáját ismerteti, amaz Tavasz Sándor, emez Tulogdy János tollából. Ismertetésükre nem érzek hivatást.

eleget lehet nevetni rajta, de ez is mind tudomány. Pedig soha akadémián nem volt.“ Az utóbbit úgy kell értenünk, hogy külföldi főiskolát nem járt, hanem a nagyenyedi kollégiumban végzett, melynek abban az időben egyébként nem egy világhírű tanára is akadt, például Pápai Páriz Ferenc, vagy Marosvásárhelyi Tőke Ferenc természettudós. A tanulásra való alkalom tehát Enyeden is megvolt, s hogy a szellem sem lehetett valami utolsó rangú, egyetlen másik bizonyosság is elegendő: a Bod Péteré, aki csak valamivel fiatalabb tanuló a főiskolában, mint Dienes József, s néhány évig együtt tanultak ott, persze nem egy classisban. Dienes egy ideig nevelője volt báró Kemény Lászlónak, a későbbi kormányzó-nak. Valószínűleg ott kapott rá a német és francia szóra, s ebbeli készségét folyton tökéletesbítette. „Folyton tanult és írt; kortársai mozgó könyvtárnak nevezék.“ Veje 152 kötetre tette műveit, s ez összhangban van azzal, hogy ő maga öt évvel halála előtt, 129 kötet kéziratot említ. Ez a rengeteg kézirat előbb vejéhez került, Mohai János zilahi paphoz, később nagyrészt elkallódott vagy lappang. A meglevők közül a kolozsvári ref. teológia vaskos, sajátkezűleg írt egyházi beszédgyűjteményét őrzi; a Bethlen-kollégiumban Miscellanea című kötete van, míg Emlékiratainak eredeti és Anekdota-gyűjteményének („Nagyenyedi Demokritos és Heraklitos“) másolt példányán kívül néhány kisebb kézírata az Erdélyi Múzeumban van.

Anekdota-gyűjteményét így jellemzi Kelemen Lajos: „alig lehet eldönteni, hogy vajjon a magyar humor-irodalom, vagy a társadalom és erkölestörténet nézőpontjából nagyobb kincs-e?“ Fájdalom, ez idő szerint még eltemetett kincs, mint volt mostanig az Emlékirat, melyet ugyan csak szülői és a maga emlékének megőrzésére szánt, valójában a XVII. századvégi és XVIII. század eleji székelyföldi falusi és kisvárosi, s az erdélyi iskolai, papi és tanári élet becses emlékeit örökítette meg benne: többet, mint bármelyik másik egykorú forrás.

Kelemen Lajos gondosan nem sok szavú, de mindenre kiterjedő magyarázatokkal kíséri a gyakori latin kifejezésekkel bővelkedő, de egyébként ma is élvezetesen olvasható munkát. Örömmel üdvözljük a közlést, mint az erdélyi lélek napfényre került egyik kincsét.

Buday Árpád.

Hettner: A leíró földrajz alapvonalai. 1925. 2 kötet.

A földrajzi irodalom régóta szükségét érzi egy oly kézikönyvnek, mely a modern földrajzi felfogás szellemében ismerteti a föld egyes országait. A György Aladár szerkesztésében még husz évvel ezelőtt megjelent „Föld és népei“ című népszerű földrajzi munka már sok tekintetben elavult s a tudományos igényeket egyáltalában nem elégíti ki. Ennek a felrészítésére és a modern geografia szellemében való átültetésére adta ki pár évvel ezelőtt a Franklin-társulat Cholnoky terjedelmes Amerika című művét. Ezzel az egy kötetrel azonban a sorozat megakadt s jelenleg nincs egy magyar nyelvű leíró földrajzi munka sem, melyet a tanító és tanár vagy akár a földrajz iránt érdeklődő nagyközönség kellő eredménnyel használhatna.

Ezért az Egyetemi-nyomda hézagpótló feladatra vállalkozott, mikor Hettner Alfréd heidelbergi egyetemi tanár két kötetes „Länderkunde“-jének magyar nyelvű kiadását közrebocsátotta.

Hettner professzor a modern földrajztudománynak egyik legismertebb képviselője, ki széles körű irodalmi munkásságával, főleg a földrajz emberföldrajzi irányának művelésével érdemes névre tett szert.

A mai földrajztudomány lényegesen különbözik a régiségek köztudatban még ma is élő földrajz felfogásától, mely a föld egyes részeire vonatkozó különböző tárgyú (történelmi, néprajzi, művészet-történeti, statisztikai, stb.) ismereteknek lexikonszerű felhalmozása volt.

A mai leíró földrajz tájféldrajz, mely a föld kisebb-nagyobb földrajzi egységeinek (tájainak) szintetikus leírását adja. Ez a szintézis ama szoros és bensőséges kapcsolat felismerésének az eredménye, mely az ember élete és a föld, illetve a természet között fennáll. A földrajzi jelenségek nem elszigeteltek, magukban állók, hanem vagy emberi, vagy természeti vonatkozásokkal vannak át meg átszöve. A mai földrajz ezeknek a sokoldalú, kölcsönös kapcsolatoknak a felderítésével foglalkozik. Ezért egy tudomány sem mozdítja elő hozzá hasonló mértékben az ember földön elfoglalt helyzetének, kultúrája fejlődésének és jelenlegi állapotának, az államalakulások mibenlétének és jelentőségének, az egyes népek érdekközösségének vagy érdekellentéteinek a megismerését.

Hettner a földet ebben a szellemben írja le. Nem népszerűségi modorban, nem színes tájleírásokkal és népéleti érdekességekkel fűszerezve, hanem a tudomány komoly, de minden művelt ember részére érthető nyelvén. Nagy előnye, hogy rövid, az iskolakönyvek terjedelmét alig haladja túl, de sokkal többet ad, mint azok. A modern geográfiai kutatás összes főbb eredményeit megtalálhatja benne az ember. A szöveget igen sok térképra és grafikon élénkíti és világosítja meg. Nemcsak szakemberek, iskolai könyvtárak, hanem földrajzi dolgok iránt érdeklődő művelt emberek részére szinte nélkülözhetetlen. A magyar fordítást Littke Aurél főiskolai tanár vezette nagy szaktudással és alaposággal, világos és magyaros nyelvezettel. Az első kötet Európával foglalkozik. Magyarországot azonban az eredetnél sokkal részletesebben ismerteti. A második kötet: az idegen világrészek földrajza. Az első kötet már megjelent, a második most van sajtó alatt s a jövő hónapban jelenik meg. Egy kötet ára 225 ezer K (fűzve), de szép vászonkötésben is kapható. (Kir. Egyetemi-nyomda, VIII., Múzeum-körút 6.) *Dr. Hézszer Aurél.*

Doktori értekezések kivonatai. A budapesti királyi Pázmány Péter tud. egyetem bölcsészeti karán az 1924—25-ik tanévben elfogadott doktori értekezések kivonatai, — és az 1919—20. — 1923—24. tanévekben elfogadott doktori értekezések jegyzéke. Összeállította a *dékan*. Budapest, 1925. A kar kiadása. 149 lap.

Ez a füzet nagyon hasznos gondolatot reprezentál, pedig eredetében

magán hordja a szegénység beismerésének szomorú jegyét. Az egyetemi szabályok szeriánt, a tudományos fokozat, a doktori cím elérésének legfontosabb kelléke: az önálló tudományos munkát az illető tudományszak módszereinek minden irányú felhasználásával. Az egész művelt világ minden egyetemén nagyrészt ez a követelmény, néhol erősen hangsúlyozottan, mint pl. Franciaországban, ahol a disszertáció igen fogós része a doktori vizsgának. Nálunk szintén jelentékeny kelléke a doktori szigorlatoknak. Tizenöt esztendővel ezelőtt, úgy június táján, egyik-másik Múzeum-körúti könyvesbolt kirakata tele volt a legkomolyabb című füzetekkel, amelyek egyideig láthatók voltak, de hamarosan eltűntek az ablakból, aztán soha többé nem kerültek szem elé. Elmerültek könyvtárak katalógusainak mélyén, ha t. i. egyáltalán bekefűltek a könyvtárakba. Különösebben nem igen törődött velük senki nálunk. Itt-ott megesezt, hogy egyik-másik gondos professzor igyekezett számon tartani tanítványainak dolgozatait olyképen, hogy közös gyűjtő név alatt foglalta össze a keze alól kikerült disszertációkat, mint Simonyi Zsigmond tette a Nyelvészeti füzetekkel. Békefi Remig a Művelődéstörténeti Értekezésekkel, Angyal Dávid a Történeti Értekezésekkel, Szádeczky Lajos a Kolozsvári Értekezésekkel, stb. De ez az egy-két ritka kollekción nagyon távol maradt bibliografikailag egy „Dissertationskatalog“ igényétől. A bölcsészeti kar, amely kénytelen volt megszüntetni 1919-ben a nyomdai drágaság miatt a disszertáció kinyomatásának kényszerét, most egyképen segíteni akar a doktorjelölteknek és a tudománynak. Amazokat megkíméli fölösleges költségektől, a már kidolgozott tárgyak közreadásával, ennek szolgálatot tesz az eredmények pontos feltüntetése által. Ennek a második szempontnak a szolgálata az, ahol érzésünk szerint fölülemelkedik jelentőségében e füzet a köznap szükségén. Nem kereszük, hogy erre a kar gondolt-e, midőn a füzet megjelenését elhatározta. Annyi kell csupán, hogy akkor is folytassa e vállalkozást minden évben, amikor oly sok lesz a pénz Magyarországon, hogy abból már a filozoptereknek is jut nyomdára. Egy disszertációs-katalogus alapjait lerakni senki sem oly illetékes, mint a bölcsészeti kar maga.

A jegyzék az 1919—20., 1923—24. években készített dolgozatoknak csupán szerzőjét és címét adja, míg az 1924—25. éveknek rövid kivonatát is. Nem lesz érdektelen számokban is idejegyezni az egyes esztendők termését: 1919—20. tanévben 49, 1920—21. tanévben 54, 1921—22. tanévben 87, 1922—23. tanévben 123, 1923—24. tanévben 89, 1924—25. tanévben 123 értekezést fogadott el a budapesti bölcsészettudományi kar: a hat év alatt összesen 525-öt. Zs.

Dr. Gesztelyi Nagy László: Az Alföld. Budapest, 1925. 30 old.

Ez a kétféves kis füzet a lexiconok stílusának rövidségével foglalja össze mindazokat a reformjavaslatokat, amelyeket különböző gazdagytársak felszólalótól, valamint a magyar mezőgazdasági irodalomban szét-szórtan, egyre gyakrabban hallhattunk és olvashattunk. Egy könyvsorozat első számaként jelent meg ez a munka, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara kiadványainak első tanulmányaként s a sorozat bevezetése közli

velünk, hogy a kamara az Alföldön lakó legértékesebb magyarság kulturális, társadalmi és gazdasági előbbrevitelének munkálását életcéllal tüzte ki. A tanulmány befejező soraiban pedig a szerző tesz rá fogadalmat, hogy élethivatásként tűzi maga elé, hogy ugyanerre a munkára ajánlja fel erejét.

Mezőgazdaságunk fejlődésének a kérdése valóban hazánk boldogulásának egyik legjelentősebb, ha ugyan nem legfontosabb problémája és ezért örömmel látjuk, hogy állandóan felszínen való tartásának gazdája is akad. Ha tekintetbe vesszük, hogy mily lehetőségei vannak egy gazdasági jólétben élő ország lakosságának kulturális és minden egyéb tekintetben, akkor nem szabad e kérdés mellett sem közönyösen elmenünk. Már pedig köztudomású, hogy mi eddig főleg mezőgazdasági termékeket termeltünk és exportáltunk, de exportunk értéke nem fedezi a külföldről behozott ipartermékek árát, azaz külkereskedelmi mérlegünk állandóan passzív. De ha haldankint csak félmétermázsával több gabonát termelnénk, a mérleg passzivuma már kiegyenlítést nyerne; *haldankint a mainál egy egész métermázsával nagyobb termés* pedig, — aminek nem kellene az utópiák közé tartoznia, — már igen jelentős fölösleget biztosítana és *hazánkat a jólétben élő országok sorába emelné.*

Ezért hangzik fel egyre sürűbben és mind több oldalról a többtermelés, újabban a jobb minőségű, azaz több értékű termelés után való kiáltás. Bármelyikük megvalósítása azonban csak hosszú időt igénybe vevő fejlődés következménye lehet, nem utolsó helyen a kulturális fejlődés következménye, különösen a parasztság műveltségi színvonala emelésének a végeredménye; hiszen kiváló felsőfokú mezőgazdasági oktatásunk eredményeképpen ma már a nagy- és középbirtokokon a termés-átlagok nem sokkal maradnak alatta például a sokat idézett német-országiakénak, de a parasztbirtokok termelési viszonyai még mindig nagyon elmaradtak. Szerző éppen ezért igen helyesen foglalkozik a parasztság gazdasági és általános kulturájának problémájával is, — mint ahogy egyébként mezőgazdaságunk fejlesztésének többi módjait és eszközeit is sorra véve, igen precízen tárja azokat eléink elevenen megírt kis munkájában, melynek elolvasását jószívvél ajánlhatjuk mindazoknak a figyelmébe, akiket a magyarság boldogulásának kérdése erről az oldaláról is érdekel.

Sidó Zoltán.

Dr. Tuzson János: Rendszeres növénytan. II. kötet. Virágos növények. A növényesaladok, génuszok és fontosabb fajok összefoglalása egyetemi és főiskolai oktatás céljára, különös tekintettel az összes gyógynövényekre, valamint az ipar és kereskedelem, a mező- és erdőgazdaság és a kertészet fontosabb növényeire. XIV + 472 oldal, 504 szöveg közé nyomott képpel. Kiadja: szerző és Horváth Viktor r.-t. Ára fűzve 340.000 K, eredeti vászonkötésben 374.000 K.

Bölcsészeti, középiskolai tanári oktatásunk céljait szolgáló tankönyvirodalmunk nagyon szegény. Különösképen vonatkozik ez a természetrajz, földrajz szakcsoportra. Összefoglaló ásvány-, kőzettan, növénytan, állattan a mai napig hiányzik a tanárjelöltek könyvei

közül. Hogy ez mit jelent a tanárképzés szempontjából, azt csak az tudja átérezni, aki végigélte az egyetemi szemeszterek és vizsgák szövevényes, mindenféle akadályokkal teletűzdelt rendszerét. A minisztérium szabályzata a bölcsészeti kar megállapításai alapján pontosan megszabja a tudnivalók tömegét, de hogy a szegény bölcsész-hallgató honnan tanulja meg az előírt anyagot, — ha történetesen úgy jött ki az egyes kollégiumok sorrendje, hogy nyolc félév alatt az illető tudománynak vizsgára előírt anyaga nem került előadásra — azzal természetesen nem sokat törődött. Ilyen körülmények között, ha idegen nyelvet tud, még jól jár, mert rendelkezésére áll az idegen szakirodalom, — feltéve, ha van pénze, hogy megszerezze — de ha, mint igen sok esetben, nem beszél semmiféle idegen nyelvet, úgy csak az előadásokra, a kölcsönkért jegyzetekre támaszkodhat. Ilyen formán nem esodálkozhatunk, ha az egyetemről kikerült tanárok jó része elmaradt a tudománytól s az iskolában sem mélyed el alaposabban szaktárgyába, hanem megmarad a középiskolai tankönyvek szűkre szabott keretei között. Az újabb időben ezen a téren is mutatkozik már némi javulás, ami annál fontosabb, mert a külföldi szakmunkák nem terjeszkedhetnek ki hazánk speciális viszonyaira.

Ezen az anomálián óhajt részben segíteni és siet a főiskolai egyetemi ifjúság támogatására a fenti mű szerzője, dr. Tuzson János, a budapesti tudomány egyetemén a növényrendszertan és növényföldrajz tanára, ki Rendszeres növénytanának I. kötetét, a „Virágtalan növények“-et már 1912-ben kiadva, most, 14 évi, a nehéz gazdasági viszonyok szülte kényszer után a mű II. kötetét, a „Virágos növények“-et adta közre. A munka határozott nyereség úgy a bölcsész-, erdész- és gazdasági akadémiai hallgatók, mint a középiskolai tanárok és az egyes szakkérdések iránt érdeklődők számára, de nagy haszonnal forgathatják a gyógyszerészhallgatók is, mert az összes officinális, tehát gyógyszerül használt növények felhasználási módját is felöleli.

A most megjelent II. kötet a növényország legmagasabb rendű két csoportját, a Gymnospermákat és Angiospermákat, a nyitva és zárva termőket, populárisan „virágos növények“-et tárgyalja fejlődés történeti sorrendben osztály, ágazat, sorozat és családokba taglalva, részletes jellemzését adva az egyes kategóriáknak és elterjedési viszonyaiknak. Az egyes osztályok, sorozatok és családok egymásutánja többé-kevésbé a német Engler-féle iskolát követi, de nem feltétlenül. Novum például, hogy a rokon sorozatokat a könnyebb áttekinthetőség kedvéért ú. n. ágazatokba foglalja össze, valamint a családok egymásutánján az ő egyéni palaeophytologiai és fejlődés történeti vizsgálatai alapján itt-ott változtatásokat eszközöl. Mint az I. kötetének megjelenése után, úgy most is fognak hangok hallatszani a rendszer „felforgatása“ miatt, de komoly megfontolás, benső átgondolás után kijegecesedett, logikus újszerű felfogás nélkül egyetlen egy eredeti munka sem képzelhető el. Mivel pedig ezzel egyszerűen a tanítás és tanulás leegyszerűsítését óhajtja szolgálni, ez csak javára írható és érdemül könyvelhető el. Az egyes csoportok-

hoz és osztályokhoz világos, egyszerű külső és sokszor belső morfológiát is ad. Részletesen kitér, amennyiben a fejlődéstani egymásután megértéséhez szükséges vagy pedig a hazai speciális viszonyok kívánják, az egyes családok, génuszok palaeophytologiai viszonyaira is. Irodalom és nomenklatura tekintetében a tegnap és tegnapelőtt (1920—25) eredményeit is tekintetbe vette és az egyes részletkérdésekbe belemerülni akaró megbecsülhetetlen s a Hungaricák tekintetében hiánytalan bibliographiát is kap minden egyes család jellemrajzának a végén.

A szöveg megértését hatékonyan segíti elő az 504 szöveg közé nyomott kép, mely az egyes jellemző fajoknak nemcsak a külső habitusára, az egyes szervei érzékeltetésére, hanem sokszor a belső szerkezetére is kiterjed. Különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy az egyes növényföldrajzi egységek képét jellegzetesen megszabó, úgynevezett növényföldrajzi formációkról is sikerült kliséket találunk, amelyek szinte kivétel nélkül (27 darab) a szerző növényföldrajzi kutatásai közben készített felvételek után készültek. Felhasználja nemcsak a szokásos sablonos külföldi könyvekből vett illusztrációkat, hanem a rendelkezésre álló magyar anyagot is (17 darab) beilleszti.

Élénken sajnáljuk, hogy a tudós professzornak növényföldrajzi függeléke, a kiadással kapcsolatos anyagi nehézségek miatt még nem jelenhetett meg, pedig speciális oroszországi, ázsiai és a Magyar Alföldön évek hosszú során át végzett növényföldrajzi felvételei, kutatásai s eddig megjelent ez irányú értekezései révén tőle várjuk Magyarország fejlődéstörténeti növényföldrajzának megírását. Jávorkának a mult évben megjelent Flora Hungaricá-ja az integer Magyarország növényvilágának kritikai foglalata. Tuzson professzor most megjelent munkája pedig az egész növényvilág rendszerének quintessentiája, fő tekintettel a magyar viszonyokra. Mindkettő a magyar tudomány magasrendűségének mérföldmutatója.

Dr. Kondói Kiss József.

Jerome Klapka Jerome: Minden út a Kálvária-ra vezet. Angolból fordította *Bartos Zoltán*. Franklin, Budapest, 294 lap.

A „Külföldi Regényírók“ sorozatában jutott hozzánk Jerome Klapka legújabb könyve, amely részünkről már a szerző ismert személyisége miatt is figyelmet érdemel, amennyiben hozzánk való viszonya, amit a Klapka-név jelent, magában véve is fölkelti érdeklődésünket. Az aztán már a névtől független írói érték bizonyossága, hogy előlegezett figyelmünk a könyv olvasása közben nem lankad s vele való foglalkozásunk nyomán nem könnyen múló benyomások és hatások támadnak.

A regény meséje meglehetősen egyszerű és külső szenzációkban nem éppen gazdag. Nem kergetik benne az események egymást, hogy szakadatlan izgalomban tartsák az olvasók idegeit. Más az, ami biztosítja és fogva tartja érdeklődésünket. Az író olyan problémákat vet föl és igyekszik megmagyarázni, amelyek mindannyiunkkal közösek és mélyen életünkbe világítanak. Ezek a problémák annyira egyetemesek, hogy senki sem térhet ki előlük és előbb-utóbb számot kell vetni velük. Mert

nines emberiesen érző és gondolkodó ember, akit a béke és háború örök problémája, tehát végeredményben az emberiség sorsa és ebben különösen a nő társadalmi helyzete ne érdekelne. Ezekkel kapcsolatos komoly kérdések hangzanak felénk Jerome Klapka regényéből, aki egy leány ideális törekvéseinek és küzdelmes életének tanulságában keresi a megnyugtató kijelentést.

Joan, akit a sors lelki és testi szépséggel, valamint anyagi javakkal gazdagon felruházott, fölényes intelligenciájával, az újságírás terén, az elsők közé emelkedik, a közvélemény irányításában. Lelkiismeretes odaadással tanulmányozza a legégetőbb szociális problémákat s mint harctéri betegápolónő, a háború borzalmaiból is hőiesen kivessi részét. Fáradhatatlan munkában, a közért való állandó önfeláldozásban keresi az emberiség boldogulásának útját és végre meg is találja. Ez az út, mint minden út, a Kálvária-ra, s azon keresztül Krisztushoz vezet. Az az erő pedig, amely ezt az utat mindenki számára megnyitja, nem lehet más, mint a szeretet. Ez a legemberibb érzés vezeti őt is végre a problémák útvesztőjéből a családi élet szentélyébe, mint női hivatásának legmértőbb helyére s az élet minden vonatkozásában szükséges szeretet legtisztább tűzhelyéhez.

Népek, társadalmak és egyének nagyszabású, de sokszor kicsinyes eszközökkel vívott küzdelmében mutatja meg e könyv írója az élet igazi lényegét, miközben a harctéri események megrázóan realiztikus, bár sohasem léléstelen rajza és a szociális viszonyok megértő leírása természetes háttérül szolgál a legfőbb probléma kiemeléséhez.

Az élmény erejével bontakozik ki az események tanulságából az az igazság, hogy a nő dolgát nem vitte előbbre az a tény, hogy maga kereste a kenyerét, „sőt a civilizáció egyik szőgyene volt, hogy annyi nő kénytelen dolgozni a megélhetésért.“ Azt a lesújtó igazságot pedig, hogy „a háború semmit sem intéz el és utána még nagyobb a fejtelenség, mint előtte volt“, senki sem érzi jobban, mint mi, magyarok. Az is nyilvánvaló, hogy „a politika sohasem fogja megjavítani a világot“ s éppen azért magasabb eszmére van szükségünk. Ez pedig nem lehet más, mint az igazi keresztyénység. A szeretetlenség miatt pusztuló világot egyedül a Krisztus mentheti meg, mert Ő a tökéletes szeretet, amely új világot tud teremteni a gyűlölet pusztításának gyászos romjain. „*Szeressétek egymást*“, — ez a nemzetek, társadalmak, nemek és egyének küzdelmének, tehát végső fokon az egész emberiség bonyolult életproblémájának egyedi megoldása.

Ebben a főlemelő világnézetben van Jerome Klapka regényének legfőbb értéke s ez jelent jóleső épülést azok számára, akik szívesen keresik a Kálvária-hoz vezető utat. A témában rejlő eszmei értékeket csak fokozzák stílusbeli és előadásbeli szépségei. Öröndetes dolog, hogy ezek a tényezők az élvezetes, magyaros fordításban kellőképpen érvényesülnek.

Gulyás Sándor.

1. Upton Sinclair: *Az ács fiának hívnak...* Regény. Fordította V. Nagy Kornél. Népszava-kiadó. 1925. 186 o.

2. Bernard Shaw: *Die Aussichten des Christentums.* (Bevezetés

a szerző „Androklus és az oroszlán“ című meszejátékához; német fordítás angolból). Berlin, S. Fischer. 1925. 135 o.

1. Jézus kilép egy amerikai templom ablakából, előbb gazdag emberek és a film koronázatlan királyai és királynői közé kerül, (az ács fia, „Ács“ úr, a filmkirály, mindenáron szerződtetni akarja), de ezekkel hamar eltelik, felkeresi a maga szegényeit, a munkásokat; mint szociálistát és bolsevikit üldözni kezdi a hatóság, a hadviselt katonák brigádja, elfogja, ponyván dobálja a levegőbe s ekkor megútálja a „csöcselék“-et. Melyért halálba akart menni, kiszabadítja magát s visszamenekül a templomba s felszáll a festett ablakba, régi helyére.

A fordítás előszavában B. S. mint nagy szociálistát és nagy költőt magasztalja a szerzőt. Mi, úgy látjuk, hogy Sinclair igen jó szociálista lehet, de művésznek már kisebb. A régi témát tagadhatatlan ötletességgel dolgozta fel, az egész azonban inkább filmdarabnak látszik, mintsem igazi regénynek. Tendenciája is annyira szembeszökő, hogy talán ezt mondhatnók rá: regénynek propaganda, propagandának regény. De mindenképpen érdekes.

Hogy Jézust szociálistának teszi meg, az ellen nincs kifogásunk addig, amíg az „ács fiá“-val a jóság, szeretet, szabadság, testvériség szociálistizmusát hirdetteti. Ilyen értelemben mi is szívesen szociálisták vagyunk.

Van azonban ebben a könyvben egy másik szociálistizmus is, nem a Jézusé, hanem a szerzőé, aki a szociálistizmus törekvéseinek követésre méltó megvalósulását az orosz bolsevizmusban látja. Sinclair talán csak propagandairatokból ismeri a bolsevizmust, mi azonban tapasztalásból tudjuk, hogy a bolsevizmus és a jézusi szociálistizmus közti különbség nem is a föld és az ég, hanem a pokol és a mennyország különbsége.

Sinclair regényét mindamellettt itt-ott megrendüléssel olvassuk, ez a megrendülés és hódoló leborulás azonban nem másnak, mint az így is hódító egyéniségű Jézusnak, a Tökéletes Jóságnak szól.

2. A merész tétéleiről és paradoxonairól nálunk is nagyon ismert Shaw: *A keresztyénség kilátásai-ról* szól. Nem ismerjük a mű angol címét s így nem tudjuk, hogy a német fordító mennyire jól adta azt vissza, tény azonban, hogy így a cím nem egészen találó. Shaw szerint a keresztyénségnek nincs jövője; Jézus tanait azonban meg fogja valósítani, meg kell, hogy valósítsa, mondja Shaw, a mai világ.

Jézus személyiségét és tanát lélektanin alapon törekszik megérteni és magyarázni; magyarázó elvei a Marx-féle szociális materiálistizmus, így aztán nem csodálhatjuk, ha a legelképezhetőbb eredményekhez jut. A megváltás mozzanatait például ilyenformán magyarázza: a megváltás nem más, mint a Megváltó önfeláldozása, az áldozat pedig a vallási életben mindig a felsőbb hatalmak megnyerésére, kiengesztelésére szolgáló ajándék volt, s mivel így a kiengesztelés „osztályprivilegium“, a gazdagok kiváltsága lett, szükség volt a szegények számára egy olesó áldozati formát kitalálni s ez volna a Messiás általi megváltatás.

Az áldozat s a megváltás ilyenforma magyarázatából látjuk, hogy Shaw tudományos dilettantizmusa tökéletesen helytelen ösvényeken jár.

Ha mégis tovább foglalkozunk vele, annak oka az, hogy az ilyen okoskodásban lehetetlenül vergődő korunknak egyik kortörténeti adalékát látjuk.

Shaw szerint Jézus tana a kommunizmus és a család megszűnése. Ez utóbbi állítását azonban, miután a házasságot, mint az „öngyilkosság” egyik formáját támadta, maga oda korlátozza, hogy a magányos életmódra, a kivételes egyének hivatottak. A kommunizmust azonban kiépítendőnek tartja (1915-ben írta munkáját!) lassú munkával, egyes községek kezdhetik el szerinte s onnan mehet a fejlődés tovább. Ez a törvényesen és intézményesen kiépítendő új rendszer volna szerinte Jézus tanának megvalósítása.

Hogy erre eddig komolyan nem lehetett gondolni, az Shaw szerint annak a következménye, hogy Pál apostol egészen más irányba, az üdvösség, a hit általi megigazulás irányába terelte a fejlődést s Jézus helyett visszahozta keresztelő Jánost.

Cáfogatás helyett, melyet teljesen fölöslegesnek látunk, Shaw-nak egy pár belső ellenmondására mutatunk rá.

Szerinte a szociális termelés a kapitalizmus következményeképp már megvan s a kérdés ma csak a szociális elosztás. Kérdezzük: Pál apostol korában megvolt-e ez a szociális termelés? És ha nem, hogyan csinálták volna enélkül a szociális szétosztást?

Egy helyen azt mondja, az ember célja a pénz- és a szerelem-szerzés. Vajjon egyczik-e ez Jézus tanával, amelyet a szerző a maga értelmezése szerint életre akar támasztani? Hiszen szerinte az életszükségleti cikkeket mindenki megkapná az elosztó helyen s azonfelül mindenki egyenlő fizetést (egy kis zsebpénzt) kapna! S ez a gyámködés összeegyeztethető-e az egyéni szabadsággal? Előmozdítja-e a társadalmi fejlődést?

Valóban sajtóságos káprázata a „vér és arany” mai örületének!

Trócsányi Dezső.

Emile Zola: Claude vallomása. (Regény. Fordította: Gergely Győző. Népszava-kiadás. Budapest. 1925.)

Zola ezt a regényét huszonöt esztendőskorában írta. Sok személyes élménye rakódott le benne s ez magyarázza mindazt a sok romantikus túlzást, de mindenek felett azt a lázas életlátást, amelyet ez a regény dokumentálni akar. Zola itt akar szabadulni a musset-i regénykoncepcióból, különösen pedig ennek a fiatalság szerelmi életére vonatkozó felfogásából, de ez a törekvése itt is csak a felületen sikerül neki, amint hogy Zola romantikus is maradt élete legutolsó művéig. Azok, akiket Zola írói fejlődése érdekel, bizonyára szívesen fogják olvasni „Claude vallomás”-át (bár ők viszont inkább a francia eredetihez fognak fordulni), de a „regény”-t kereső kisebb vagy nagyobb közönség, nézetem szerint, sok örömet nem fogja benne találni. Néhány lírai részletének pátosza mindenesetre megkapó, de nem hiszem, hogy ez elég volna az olvasó foglalkoztatására.

K. D.

Szász Károly: Emlékek. Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata. r.-t. 8°. 260 lap.

Móricz Pál: Magyar Sirató. Feljegyzések, történetek a régi magyar életből. Szerző kiadása. A tahitótfalusi Sylvester nyomdai műintézet nyomásában. 8°. 270 lap.

Két vaskos kötet, apróbb cikkek gyűjteménye, mely kétszeresen rokona egymásnak. Először abban, hogy a mai zürzavaros időből a multba fordul, a „régii jó időkhöz“, felidézve a háború előtti évtizedeknek boldog esztendeit, vigaszul maguknak az íróknak, vigasztalásul az olvasóknak; menekülésül a zaklató jelenből „az emlékezés paradicsomába, melyből ki nem űzethetünk“. Csupa apró kövecske, melynek egyenként alig van súlya, de egymás mellé rakva a magyar élet ez elmúlt korának színes mozaikképét adja. Adalékok történelmünk meghiitt, rejtett zúgának megismeréséhez, morzsalékok, melyekről a Megváltó azt mondta: „Gyűjtsétek, hogy el ne vesszenek!“, mert édes táplálékul szolgálnak sokaknak, kik a nemzeti élet folytonosságában bíznak, kik lelkük gyökerét a multba bocsátják, egy jobb, egy szebb jövő reményében.

De rokon e két kötet azért is, mert ugyanazt az irodalmi műfajt képviseli: a tárcát. Ennek a műszónak ma egészen más jelentése van, mint hajdan. Ma legtöbbsnyire tisztán szépirodalmi célú, apró elbeszélést jelent, kis novellát, rajzot, mely a lapban „a vonal alatt“ húzódik meg három-hat „lábnyi“ terjedelemben. (Lábnak nevezik ujságíró nyelven a hasábnak vonal alatti részét.) Szomorú „élvezet“ ma ezeknek a tárcáknak olvasása; verejtékkel „kiagyalt“ történetek, rendkívüli helyzetek, megható és könnyfacsaró fordulatok, ezerszer megírott és kinyomatott tárgyakkal nem új, csak más köntösben való előadása; majd népies köntösben (sehol nem beszélt népnyelven és látszólag szigoruan ejtés szerinti írásban); majd a külváros nyomorának környezetéből, némi szociális részvétellel; majd a filiszter polgárság korlátolt köréből, vagy a főnemesség fényes palotáiból: de általában a környezetnek valóságos ismerete nélkül, melynek rajza úgy fityeg a szereplő alakokon, mint a ruhakölesző intézetek köntősei. Ritka a valódi, művészi novella, a maga sűrített drámaiságában, vagy az igazán művészi rajz, ez a finom és nagyon kényes műfaj, melynek történetét és mivoltát Galamb Sándor írta meg a Budapesti Szemle mult évi, decemberi füzetében. Kényszerezett tollgyakorlatok és megzápult regények ezek leginkább; csak az a csodálatos, hogy legtöbb napilapunk elvből nem közöl mást a vonal alatt, mint ilyen szépirodalmi korcsokat. A tárca a mult század második felében, virágja idejében, egészen másvalami volt. Minde-nekelőtt nem volt szépirodalmi műfaj, hanem közérdekű közlemény, mely valamilyen alkalomhoz kapcsolódott; könnyed, de tartalmas csevegés egy napi érdekű kérdéstről, tárgyról az emberi műveltség bármely köréből; szellemes hozzászólás arról, amit a jelen futó érdek fölvett; alkalmi visszapiillantások és emlékezések emberekre, eseményekre — szóval nem lelki táplálék, hanem inkább csemege, melynek írója elméssége és hangulata adta meg a zamatot. Itt-ott a tárcá

mélyebb tanulmányra súlyosodott valamely művészi, esztétikai kérdésben; előfordultak viták is, melynek a résztvevő író egyénisége adta meg az érdeket. Ha régebbi napilapjainkat forgatjuk, Kemény Zsigmond Pesti Naplóját, de kivált Vadnay Károly kitűnő ujságját, a Fővárosi Lapokat, elbámulunk azon a sok lelki kincsen, mely tárcáinkban fel van halmozva. S a közönség tanult anélkül, hogy észre vette volna, gazdagodott, művelődött fáradság nélkül. Ezt a szép műfajt ölte meg később, a kilencvenes évektől fogva a tárcanovella, mely mű igazi művész tolla alól került ki. értékes volt, hovatovább azonban üres laptöltelékké vált, melyre legfeljebb a vasúti utazás unalmában fanyalodunk.

A régi, nemes tárca műfajához tartozik Szász Károly és Móricz Pál két gyűjteménye.

Szász Károly csevegéseiben — a szó nemes értelmében — fellelevenednek az elmúlt magyar, legfőképpen fővárosi élet jelenségei és emberei. Egyetemi tanulmányok, katonáskodás, bálók, színészet, régi ujságok; főképpen azonban kis és nagy egyének, nem részletelesen kidolgozott arcképekben, hanem inkább egy-két jellemző vonásban, mintha könnyed ceruzavázlatok volnának. A mai kor előtt ismeretlen emberek, akik azonban a maguk idejének meghitt rajzához tartoznak; nagy politikusok és írók képének egy-egy jellemző vonása: Arany, Gyulai, Mikes, Jánosi, Beöthy, Trefort, Csáky, Tisza. Külön érdeket ad a tárcáknak, hogy valamennyi írójának személyes élményéből van meritve; villanásszerű megfigyelések, futó emlékek, melyeknek hitelét az író egyénisége adja meg. S nem pusztá dicsérője a multnak, hanem biztatója is a jelennek: „Megvirrad még valaha!” — ez hangzik ki valamennyi tárcájából. Ráadásul megvan színtel mindannyiban a Sipulus-féle méla akkord: egy kis tanítás, egy kis morál, mely nagyon ráfér a ma fiatalságára. Ha hozzávesszük a szintiszta, magyar erkölcsi felfogást — nem henyé dolog ma ezt emlegetni — s a tősgyökeres magyarságot, nemcsak a gondolkodásban, hanem a nyelvben is, — ez sem mindennapi dolog — akkor megadtuk rövid jellemzését a szeretetreméltó könyvnek.

Móricz Pál Siratójában a szerző személyisége jobban háttérbe vonul. Beszéli az emlékeket önmagukért. Ő írásainak szélesebb, történeti alapot vet, úgy hogy többnyire művelődési korszakokat kapunk. Nemcsak személyes élményekről számol be, hanem alapos kortörténeti kutatások eredményeiről is. Leginkább az érdekli, ami a Basa-halmon belül, azaz Debreczenben történt, élt és virult. A kollégium tanárai, diákjai, szokásai; a Piac-utca és környékének jelenségei; a város hajdani nevezetességei, mult élete. Belőle emelkednek ki jellemző alakjai és egyénei, mint a város képének szükséges tartozékai. De aztán szívesen ki-kirándul a szomszéd Hortobágyra, a tokaji hegyre, a matyók földjére, Szabolcsba, Kecskemétre, még a régi Pestre is, gyűjtve az eltűnő nevezetességeket és ritkaságokat. Amit így szájhagyományból, régi írásokból, levéltárakból s a maga tapasztalásából összegyűjt, mind értékes adalék multunk történetéhez. Valamennyin érezni azt a meleg szeretetet, mellyel a muló

emlékeket a jövőnek megmenti; rajtuk van gyűjtőjük könnyes bánata, mellyel mulásukat siratja. Széppé teszi ezt az értékes könyvet az, hogy amit az élesszemű gyűjtő benne összehordott, a melegszívű poéta írta meg, kinek lelke minden sorából hozzánk szól.

Tolnai Vilmos.

Móra Ferenc: Georgicon. Universitas Könyvbarátok Szövetsége. 1926. Egyetemi nyomda. Ára 4 pengő. 104 l.

Ideges is lesz az ember egy kicsit a nagyvárosban, heptikás is: Orvosbarátai üdülni kergetik. Odakint a szegedi pusztán, Homokországban, parasztemberekkel köt három hétig tartó örök barátságot, újra megtanulja felhőkből összerakni elmúlt gyerekkora paradicsomkertjét, észreveszi, hogy a fák individualisták, mesét hall, kincset ás, szépeket álmodik, megázik, ha nem is muszájna és — gyógyultan utálkozik vissza az eget piszkoló kémények közé. Ami a Móra Ferenc könyvéből pőre tartalom, alig több az itt szerbeszámbaszedetteknél.

A többi — forma. Tehát — ha belső forma, — akkor művészet. Nagy mélységből, nagy nyomás alatt kristályosodott szimbolum. Ahogy a gyomorhajos ember számára ennek a gyomorhajnak a függvénye az egész világ, olyan központi problémánk nekünk, magyar nyelven olvasóknak és gyönyörködőknek ez a sajátos fogalmazású Anteusz-monda motívum: magyar-tömeglelkiségünk felüdülésének a lehetősége és mikéntje. Ha a Georgicon ezt a kérdést meg tudta oldani művészileg, akkor a magyar életérzést gyönyörködtette vele és akkor ez a könyv — esztétikai síkban — reveláció.

Ugy méltóztassék ezt a kijelentést érteni, hogy a klasszicitás első követelménye az örök aktualitás, egy mű megszületésének a pillanatában természetesen, éppen a legaktuálisabb. A rendi alkotmány eltörlésének az évtizedében, p. o. *mesélni* sem lehetett másról, mint arról, hogy volt egyszer egy szegény juhászlegény, szegény, de igen-igen jóra való. És ez a szegény juhászlegény addig saslódott, míg egyszer csak Tündérország királya lett belőle. Ebben a korban, ha a homéroszi jelzők eszébe jutottak a költőknek, kocsist aposztrofáltak vele, a „tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolóját“, mert érezték, hogy a körülöttük álmélkodó világ most éppen arra a tiszta nyálra kíváncsi, amely a Toldi szája végén nem csordulhat ki — hexameterben. Már pedig akkor pusztuljon az a hexameter egydőre!

Ma is valami ilyen: *vissza az egész!*-ízű vezényszó után igazodik a mi kis világunk. Vissza, de teljes felszereléssel! — minden téren ez a parancs. Politikailag, aki csak a visszat hallja, az konzervatív, aki a felszerelést minden áron menti, radikális. Esztétikaivá hangolva és irodalmi téren a kérdés így hangzik: volt egyszer egy eddigi életébe belefáradt ember. Vajjon kipihenhetné az még magát valahol? Még rövidében: Van-e Homokország?

Mióta a szülőfalumban vanszteppel kísérik a templomba az ifjúságot a faluházától, vagy Szűtor Balázs csikósbojtár atyámfia pedig keménykalapot visel, legalább akkora öntudattal, mint a dél-afrikai törzsfők a kézelőt a bokájukon, megnőtt bennem a kétely ethnográfiai

irányban is. Tehát a Tömörkény-féle parasztokat csak *visszamenőleg* hiszem el; Tömörkénynek igen, a ma írójának már nem. Még tovább megyek. Ma már egy lépéssel túljutottunk az akármilyen modern ethnográfian s a paraszt-művészi szempontból — nem ethnográfus, hanem folklorista kérdés. Különben nem érdekel.

Móra Ferenc azért ellenállhatatlan a Georgiconban, mert *a parasztnak maradt paraszt érzéseit* érzi és annak a szemével lát. Nem a parasztnak maradt parasztot fedezi fel és rajzolja meg, hanem ő válik ilyenné s a parasztnak maradt parasztó-válást mutatja a megváltás egyetlen lehetőségének. (Minden félegyházi szücsfűban túl a múzeumigazgatáson, él egy öreg, nem agyagból, de homokból gyúrt Habi nevű paraszt, őstáltos, meghatározhatatlan vicek tudója, — ha ez úgy kél életre, hogy nem felejt el a paleontológiát sem, meg semmit sem abból, ami lényeges vonásból egy múzeumigazgató összetevődött, megvan a magyar sors újabb ezeresztendő moratórium). Egy megfordított Gulliver meséli ezt, aki a lovak országából nem az emberélet tagadását hozta magával, hanem fölényesen lerázta magáról mindazt, ami csak cafrang és nem a halálos komolyan vett élet az emberi létben s újra megépíti idegen kulturába és szervezetlen civilizációba süllyesztett Atlantiszát.

*

Ezt azonban mind meg lehetne írni essaynek is. A Georgiconban nem is ez a legjobb, hanem az, hogy minden egyes mondata, sőt minden egyes szava — forma. (Ha üvegből készült kockaformára esztergályozott levélnehezéket egyszerre söpri le holnap a szántán nehezebben használt aknaszlatinai-emlék-darab sóval, mindakettő összetörik, de emennek a termelőkei a lupa alatt apró kis hexaederlapokkal tesznek bizonyágot tegnapi 90°-os lapszögeik és négyzetes határsíkjaik isteni eredete mellett). Móra Ferenc Georgiconjának a porcikái is ilyen egészen zárt formák.

Példának okáért: A Dollár kutya kikapar egy dioritkőbaltát a homokból. Az öreg paraszt azért nem adja ezt a baltát a múzeumnak, mert Luca-napkor fejbe akarja vele magát kőlintani: akkor meglátja a Dárius kincsét. Erre az író már nem is a múzeumnak szánja a baltát, hanem a pénzügyminiszternek a szanálás céljaira. „Nem tudom — írja egy másik helyen, — okosabb ember volna ez a paraszt, ha kormányfőtanácsos volna, de az bizonyos, hogy alkalmasabb tőkszárdudát akkor se csinálna a gyerekeknek, mint így.“ A főerdész „*pöleldős*“-nek hívja, mint az erdőőr selypítő kis leánya. Ha káromkodni akar, ezt a borzalmas kifejezést roppogtatja: ininterparlamentáris konferencia s az ötéves parasztgyerek, aki eddig „jó emből“-nek tartotta, most ijedten kérdezi tőle: Mujkus báci, te jó emből vad? A jó levegőtől a mennyországba álmolja magát, s miközben azon mulat, hogy a kutyát az apja sapkájával tévesztette össze, amelynek — olyan furcsa, hogy — azt kell mondani, Etel, meglátja halott édesanyját a jó Isten tenyerén, jutalmul azért a bűnéért, mert neki enni mert adni az örökkévalóság kenyereből, (amelyet pedig a jó Isten számára kellett volna tartogatnia).

Oh, ezek a cserepek! Ugyanaz valamennyi, mint a könyv maga.

Meg kell szökni a ma városából Homokországba. Ez a tétel. De ha ez a tétel áll, ha kivesszük a mai magyar életből mindazt, ami nem realitás, ebből a szempontból közös nevező fölé került minden részlet. Akkor legrealisabb magyar pénzügyi politika, — Luca-napkor kincset keresni és abból szanalni. Egyetlen pozitív teljesítmény — a kisgyerekeknek készített tökszárduda- és igazságtalanság, hogy nem ennek a készítője kormányfő-tanácsos. Mindegy, hogy Istent káromlom, vagy az interparlamentáris konferenciát emlegetem, mind a két esetben ördöggel jutottam cimboraságba, s nem lehetek „jó emből.“ Az a főerdész, aki a fáknak atyja, félni nem tud, mert senkivel szemben nem volt igazságtalan, nem annak az államnak a polgára, amely oklevelet adott neki és kinevezte, hanem ennek a másiknak: a malacóltól az eperfáig terjedőnek, méltányos tehát, hogy az állam hivatalos nyelvén neveztessek főerdész helyett pöleldősnek...

Egy matematikai képlet kikerülhetetlenségével hirdeti a Georgicon, hogy meg kell szökni a mai világból. De én még hozzá szeretném tenni: meg kell ám szökni *egészen belőle*. Nemcsak az újságok elől, hanem az emlékek elől is. Mit ér a pöleldős aere perennius „homokba metszett“ alakja, ha aranyparitás, világháború és egyéb ocsmányságok arabeszkejei öktelenítik, mintha a milói Vénusz arcán pokolvar nőtt volna.

Nem türelmetlenkedem és nem kritizálok. Hálás, zavartalan gyönyörűséggel ismerem el, hogy a Georgicon *így szép*. De hiszek soha meg nem sápadó reménységgel egy másik könyvet, ennek a folytatását, ahol már hire-pora sem lesz az otthagyt régi világnak, — még csak egy fölösleges, vagy epés megjegyzés sem fogja mutatni, hogy írója más világot is ösmer egyetlen, örök, remekbeszabott Homokországon kívül.

Szeretnék még akkor (vagy már akkor) naiv, hívő, ösztendős kisfiú-közönsége lenni, hogy a végén egész szívvel megmondhassam neki, amit Homokország Józsikájának nem mert elhinni, pedig az is elmondta neki sokszor:

— Mujkus báci, te jó embőj vad.

Karácsony Sándor.

Hazamentem. *Szilágyi Dezső hátrahagyott versei.* Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai R. T. kiadása. Budapest, 1926. 192 lap.

Magyar dekadencia, — írná a skatulyázó esztétikus ennek a vasos verseskönyvnek a margójára. Madách- és Ady-rokonság, — mondaná a csakmagyar műveltségű, Shakespeare és Baudelaire testvére, — fitogtatná az idegen olvasottságú.

Ne dobjuk el ezeket a külön megállapításokat, amelyek ugyan önmagukban nem sokat érnek, de így, egymás mellé rakva, egybevetve, használható kritériumot szolgálnak a siratni való módon korán elhunyt Szilágyi Dezső költői értékének megállapításához.

A nagy elődökhöz való hasonlítás kényes fegyver, ami könnyen fordul a fiatal költő ellen, akinek amugy is nehéz harcot kell mindenkor megvívnia új neve érvényesítéséért. Ezt a fenti négy nevet azonban bátran meg lehet esendíteni Szilágyi Dezső ismertetése elé, mert e szellemóriások különbözősége mindennél jobban bizonyítja az új költő színompáját és mondanivalójának gazdagságát. Ha valamely költőben egyaránt

megvan Ady magyar acsarkodása; Madách fölényes, sokszor már teljesen megbékélt pesszimizmusa, amely a „jól vagyok így” hitébe torkollik; Baudelaire-nak a halállal való intim kacérkodás és mindehhez Shakespeare univerzalitása a születéstől a halálig minden emberi érzelem megpendítésével, — úgy ezt az új költőt valóban nem lehet epigonnak tekinteni, mert hiszen a maga megvontabb keretei közt voltaképpen több mint a példaképek, amennyiben egyáltalán példaképekről lehet szó.

Minden költő költészetének van ugyanis egy csalhatatlan kritériuma, amit leghelyesebb igazságnak nevezni. Akik az igazi verseket írják, azok az igazi költők. Nem véletlen, hogy Petőfi költői nagyságának fejtegetésénél annyi bíráló emeli ki a fiatalon elhunyt szellemóriás költészetéből azt az elmet, hogy ifjú hősi halálát megjósolta. Nem a jóslás kissé naiv, babonás mellékfízn von itt a hangsúly, hanem azon a tényen, hogy a megírt verse az elképzelés erején felépült jövőbelátásra s valóban bekövetkező esemény reányomta a kétségbevonhatatlan igazság útlevét, amely a halhatatlanság kapuját nyitja meg.

Ezt az igazolást találjuk meg lépten-nyomon Szilágyi Dezső költészetében is. Nem nyílt szavakban és képekben, ami Petőfi művészi sajátossága volt, hanem korának burkolt szimbolikus formájában. Szilágyi Dezső állandóan közelről foglalkozik a korai elmulással. A halállal azzal a baudelaire-i intimitásban él, amelyet megrázóan igaz erejűvé tett szomorú korai eltávozása. A koponyák oly gyakorisággal görögnek verseiben, mint amilyen szaporasággal virágot nyitnak egyéb ifjú költőknel és a verseiben áramló fanyar hullaszag affektáltan hatna olyan költőnél, aki a nyolcvanas évek patriárkai korában játszik a halál gondolatával, döbbenetesen vágnak szíven azonban Szilágyi Dezsőnél, aki a férfikorba éppen hogy csak beleérve, már korai sírba szállott, igazolva fájdalmasan gyönyörű sorait:

Minden madárdal: a halál dala.

Minden madár: a halál madara.

Kakukmadár, mondd meg: még meddig élek?

Kiáltott vissza, néhány *kurta* évet...

Kakuk!... Kakuk!...

A korai elmulásnak ez az őszinte hite, további sajátságokra is determinálja a költőt. Jelentős formakésztségének tudatában különös, lázas sietséggel rója a szakgatott, dübörgő sorokat. Nehéz költészetet ír, zsúfolt, magyarosan füszeres sorokat, stilusának Berzsenyi az ősapja, de amannak táblabírós, komótos, meggondolt döccenése helyett Szilágyi bizonyos modern, neuraszténiás sietéssel töri magát által a kösziklás omladékon, mint az erős, fiatal titán, dobálja a mázsás sulyokat, ormótlan, százmérföldes csikorgó csizmája alatt döng a talaj. Sok költő könnyen élvezhetetlenné válnék emellett az előadásmód mellett, ám Szilágyi feszülő ifjú ereje olyan játszi könnyedséggel oldja meg ezt az acélos izmokat igénylő feladatot, hogy valami sajátos, férfias elegancia kápráztatja az olvasót éppen legsúlyosabban dörgő sorainak, verseinek olvasása közben.

Különös, művészi ható ellentét ennek a vers-atlétának időnkénti ellágyulása, amikor a szerelmi motívumok törnek át az erőművészet produkcióján.

„Lelkemből lesz majd egy szál hegedűm,
Vad húrokat rá *lány-idegből* sodrok:
Nyirettyüre *arany asszony-hajszálat*.
Nótázom csókért, szívért, álmokért.
Megyek cigánynak!“

Az ős-ember, az ős-szerelem sikoltásai ezek, megkapó erővel mutatkozva meg egy enervált szerelmi kornak langy zöngeményeinek korszakában. Mint egy elkésett faun, fújja sikongó sípját az erdőszélen, míg a dübörgő gyorsvonat el nem nyomja hangját és a repülőgép utasai meglepetve pillantják meg alant ezt a letűnt évezredekben itt maradt tüneményt.

Valóban, ez az ámuló szemű, nagy darab ember, ahogyan élt, dalolt közöttünk és hirtelen eltűnt, úgy látszik, sokkálta több volt egyszerű vers- és kritikáirónál. Vajjon rajta is teljesedett a költősors és még majdnem frissen hantolt sírján megállva, kell meakulpázva felkiáltani: Szilágyi Dezső költő volt, az igazi költők fajtájából.

A kritikus tollára reánehazedik a szőgyenkezés, amiért életében nem méltathatta Szilágyi Dezsőt. Annál multhatatlanabb kötelessége megállapítani, hogy a „Hazamentem“ drága és értékes hagyaték, hogy ez a költő és ez a kötet különös, sajátos és egyéni színekkel gazdagítja ama kornak irodalmát, amelyben csak olyan sajnálatosan rövid életet élt meg.

Szegedi István.

Szabó Mária: Felfelé. Regény. A Napkelet könyvtára. 1925. 413 oldal.

Viszonyok között, midőn minden lefelé húz, Szabó Mária ezt mondja: „Felfelé.“ Egy nő, aki a magyar jövő hitét próbálja élesztgetni. Regénye hőse is nő, akinek sorsa, sorstüzése nem egyéni valami, hanem az egész szenvedő magyarság jelképe, példája, intelme. Erdélyi írónő első regénye ez, tragikus fordulatok, sorsok és utak könyve, könyvek nélkül, hiszen nekik odaát, úgy látszik, sírni sem szabad.

Kicsit nehezen induló könyv, pár íven keresztül az ötvenes és hatvanas évek íróinak a lehelletét véljük érezni, azután azonban eltűnik ez az érzés és érezzük, hogy mai íróink mai könyvével állunk szemben s ez az érzésünk mindjobban erősödik s végül azzal az érzéssel tesszük le a könyvet, hogy nemesak a jelen, hanem a jövő írójával is találkozhatunk.

1904—1920. Egy családnak, vagy inkább az egyetlen leánynak az élettörténetéből látunk itt tizenhat esztendő. Egy debreceni tanár-család anyai gentry-ágon 1500 hold földet örököl, földet, amelyre azt mondja a birtok öreg cselédje, afféle paraszt-ispán, hogy sohasem volt gazdája. Ezért kéri az új örökös, hogy jöjjön ki gazdálkodni, hogy egyszer legyen gazda, a földdel személyes ismeretségben, barátságban, sorsközösségben levő valaki. Horvát tanár úr enged a kérésnek, de gazda soha-

sem lesz belőle s a földdel a sorsközösséget tizennégy éves leánya, a kis Ágnes vállalja. Ágnesből gazda lesz, jó gazda, szerelmesét is a földhöz akarja láncolni, de a férfi nyugtalan vérű, a vilájárásról nem akar lemondani és a sors messze veti őket egymástól. Eljön a háború, a forradalom, megszállás és végül az elszakítás. Az új urak a birtokból egy töredéket hagynak meg régi gazdájának. Ágnes szilárdul áll a földön, akármennyire rángatják a lába alatt s ebben a felfordult világban, melyben minden inog, ez a szilárd leány magához vonzza régi szerelmesét, aki most már odaáll a megmaradt kis darab földre az asszony mellé, gazda lesz, a föld sorsának osztályosa.

Ezek az Anteusok nem akarnak meghalni. Viszonyok közt, midőn minden lefelé húz, ki nem mondott jelszavuk: Felfelé!

Kétségtelen, hogy ez a regény hazafias tett, nemes, hazafias tett. Eötvös József mondja, hogy minden igazi nagy művészi alkotás egyszermind nemes emberi cselekedet is. Szabó Mária regénye is ilyen nemes emberi cselekedet, de magyar emberi.

Művészi értéke kisebb. Különösen jellemzése ellen emelhetnénk sok kifogást. Hogy olyan sok gyenge embert rajzol, az nem volna baj, de baj az, ha olyan embert rajzol, amilyen talán sohasem volt, sohasem lesz. Ilyen például Horvátné. Lelkiismeretfurdalásai vannak az örökség elfogadása miatt, holott a másik örökös éppen olyan jogon, s annyit örököl, mint ők (s mégis úgy érzi, hogy megrabolják, ha a maguk részét elfogadják); Horvátné viselkedése az egész regényen keresztül szinte a képtelenségek sorozata.

Reméljük, hogy az író nő a jellemzésben is megizmosodik, s akkor igazán figyelemreméltó író lesz belőle. Tanultsága, gazdag érzés- és gondolatvilága, szemléltető ereje, mesélő képessége megvan. Szívesen várjuk további munkáit!

Trócsányi Dezső.

Jómadár. Regény. Írta: *Bónyi* Adorján. Légrády-Testvérek kiadása.

Eddig megjelent szépszámú köteteiből, novelláiból és regényeiből úgy ismertük *Bónyi* Adorjánt, mint aki írásaiiban többnyire az élet nagyon komoly problémáit analizálja. Életfelfogásával nem mindig értettünk egyet, de művészetét, előadó módját, stílusát, komponáló képességét mindig nagyrabecsültük. Most mindezek után meglepetésszerűen hat ránk új regénye: *A Jómadár*. Mert ebben főképp költői vénája előttünk teljesen új elemét: a humort találjuk, még pedig a briliáns csillogásában *magyar humort*, ha néhol szaturálva is bizonyos bursikóz ötletességgel, mely annak tiszta patriarkalizmusától különbözik.

A Jómadár meséje olyan egyszerű, mint egy csendesen locsogó kis hegyi patak, mely az árnyékos partok között diszkrétén kanyarog. De éppen olyan tiszta is. Vidéki kisvárosban folyik le a regény, egy szegény, öreg porvesztő házatájéjkán, akinek szép, fiatal, okos és tisztalelkű leánya beleszeret a környék nagy aranybálványába, dúsgazdag, büszke és zárkózott úrba és ezt a titkát a reménytelen szerelem gyötrelmes magánosságában őrizgeti. Azonban hazakerül Pestről a *Jómadár*, akit a szülői

ház évődő bizalmas nyelvén becézgetnek így, mert a *Jómadár* amilyen léha, fölületes és könnyelmű külső viselkedésében, olyan melegszívű, mély érzésű, kedves és eszes gyerek — a lelke szerint. *Jómadár* megfelejtkezik a maga bajáról, csak arra gondol, hogy bájos kis hugát hozzásegítse a boldogsághoz. Tisztán látja a helyzet sivárságát, de nem csügged el, hanem fölhasználva a kisváros ősi szenvedelmét, a pletykát, úgy összekeveri a kártyát, hogy a büszke úr végre is beleszeret a szegény, szép kis fiskális-kisasszonyba, hogy a fiatal pár csakugyan megtalálja és megérti egymást. A szépség, a szerelem, a tisztaság győz.

Mindezt *Jómadár* című regényében olyan friss humorral meséli el Bónyi Adorján, hogy egyetlen pillanatra sem engedi olvasóját kisiklani a mosolygós derű pajkos jókedvének varázsa alól. Azt hisszük, hogy tréfás, mulatságos, sőt néha nevetséges kisvárosi figurák között járunk, akiknek kicsinyes életén és apró fonákosságain fölényesen éppen úgy mosolygunk, mint maga az író, aki ezt a világot olyan mosolyogva nézi, mintha a humor magaslatáról kissé meg is vetné. De mikor arra kerül a sor, hogy a bonyodalmat, melyet a pletyka szőtt, megoldja, mikor föllép a nagy végzet: a Szerelem és a maga mindenható erejével mindent rendbehoz, akkor szinte bűvészmódon tűnik el minden ironia és minden cinizmus s megjelenik méla, megható, érzelmes költészet lágy gitármuzsikájában a költő, az igazi, és meleg akkordokban, amik a szív mélyéből esendülnek elő, a tavasz ragyogásába ragadja lelkünket, hogy magunk is himnusszal áldozunk a szerelem dicsőségének. A *Jómadarat* és bajtársait csak ekkor szeretjük meg igazán. És ekkor hódolunk meg magunk is a Szerelem előtt éppen úgy, mint az író előtt, aki ezt a bájos magyar kisvárosi történetet művészetével nekünk adta.

A jellemző erő, mely Bónyi regényében megnyilvánul, a fölfogás eredetisége és az éles szemű megfigyelés, mely a szerző értékes írói tulajdonságaihoz tartozik, a *Jómadár* megírásában sem hanyatlott, sőt erősödött s mindenekfölött is mégis ki kell emelnünk a regénynek azt az érdemét, ami nekünk legkedvesebb, hogy minden sorában, minden gondolatában *magyar* és így magyar az a lelki megindultság is, melyre a humor folytonos derüje után bennünket a regény megható befejezésével inspirál.

Nagy örömet szerzett nekünk Bónyi Adorján könyve. Benne zálogát látjuk annak, hogy a szerző olyan komoly és tiszteletreméltó írói tehetség, akinek fejlődése: nyereség irodalmunknak és gyönyörűség nekünk, akik Bónyi Adorjánt már előbb is a magyar elbeszélő művészet legértékesebb reménysegei között tartottuk számon.

Lőrinczy György.

Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története. Szent István-könyvek, 39. szám. Budapest, 1926.

Bán Aladár érdemeit a finn-magyar kapcsolatok elmélyítése körül lehetetlen elvitatni. Cikkeivel, fölolvásaival, levelezésével lényegesen hozzájárult a finn nép és művelődése iránti érdeklődésünk ébrentartásához s Finnországban méltán tekintik őt a leglelkesebb finnbarát magyarnak.

A finn nemzeti irodalomról írott könyve ugyanabból a lelkesedésből fakadt, amely egész tudományos és irodalmi munkásságában fütötte és — el kell ismernünk, — hogy ez a lelkesedés meglátszik minden során, különösen a jellemzések és méltatások szuperlatívuszain. A lelkesedés azonban, — bármily elengedhetetlen kelléke is minden tudományos és irodalmi munkának, — önmagában nem elegendő ahhoz, hogy nagy értékek teremjenek. Különösen irodalomtörténetírásnál nélkülözhetetlen az intuitió, a viszonyító értékeléshez szükséges nagy olvasottság, tájékozottság a világirodalomban és az a képesség, hogy az irodalmi művek által fölbresztett hangulatot: a lélekre gyakorolt hatást az irodalomtörténetíró szavakba tudja önteni. Azt hiszem, nem hat meglepően az a megállapításom, hogy Bán Aladár könyvében ezeknek a föltételeknek kevés nyomát találni meg. A finn nemzeti irodalom története, — talán a leghálásabb tárgy minden irodalmak története között, (mert igazán nincs benne semmi sablon,) — szárazon, iskolásan skatulyázott statisztikai adatok és szokványos méltatások halmazává változott tolla alatt. Pedig mily érdekes és megható egyszerűség benyomását kelti ennek az irodalomnak a története, amely — néhány korábbi névtől eltekintve, alapjában véve a második, legfeljebb harmadik generáció története és az ebből a korból származó írók is jórészt földművesek, kovácsok, szabók, — vagy az apjuk volt az — és ezek az írók írásaikban folytatói apáik költészetének, a Kalevalának és a Kalevala világának; problémáik nem a művelt Nyugat, még kevésbbé a művelt Kelet (Oroszországra gondolok) íróinak problémái, hanem teljesen finn, nemzeti, népi problémák és nyelvükben a tökéletesség eszménye, amelyet utólélni igyekeznek, a Kalevala nyelve. Ebben az irodalomban nem volt barokk, rokokó, empire vagy biedermeier, nem volt romanticizmus, klasszicizmus, nem voltak meg az európai nemzetek irodalmában általánossá vált irodalmi divatok; az európai egyetemes eszmehullámok nem jutottak el Európának ebbe a különös, rejtett zugába. A XIX. század kezdetétől egészen a legutóbbi időkig, orosz uralom alatt állottak s az orosz irodalom hatása csak a múlt évszázad végén jelentkezett néhány tolsztojánus író munkáiban. Teljesen idegen volt — egészen a múlt század végéig — a nyugati szépirodalmak szerelmi vonaglása, a szerelmi élet rajzának tultengése, a regényekben szinte kizárólagossága, ami bizonyára meg is botránkoztatta északi szöleken lakó, hidegvérű rokonainkat.

Bán Aladár ennek az érdekes és egészen fiatal irodalomnak nem a lelkét hozta el, hanem a csontvázát. Nem ad elegendő tartalmi kivonatot, már pedig hogy ismerje meg a magyar olvasó kivonatot, szemelvények nélkül ezt a nálunk majdnem egészen ismeretlen irodalmat. Mit ér esztétikai méltatása oly műveknek, amelyeket nem ismerünk és mit érdekelnek bennünket anyakönyvi adatai oly íróknak, akiknek a nevét sem hallottuk?

Bán Aladár könyvének legsikerültebb fejezete a Kalevaláról szól. Érdeme szerint bőven és alaposan foglalkozik a Kalevala-kérdéssel, az egyetlen kérdéssel, amely a finn irodalomban, helyesebben népköltészetben világirodalmi jelentőségű. A lelkes szerző azonban elhanyagolja a modern szépirodalomban külföldi olvasó számára a leghálásabb anyagot.

Például Julius Krohnnak a Hold elbeszélései című prózai költeményeit, amelyek a hideg Észak éjszakáinak borzongató hangulatait a legérdekesebben és idegen olvasók számára a legmegfoghatóbban érzékítik meg, csak futólag említi. Alexis Kivi-nek a Hét testvér című különös ízű és hangulatú regényét pedig úgy méltatja, hogy olvasóiban nem ébred intenzív érdeklődés iránta. A finn hangulatok a hangafüves rét, az irtásföld, az ezertó, a jég, hó, csalóka nyár, a keresztyénség rétege alatt lapangó pogány hit, a puritán erkölcs, tiszta családi élet nem domborodik ki a finn nemzeti irodalom történetéből. Aki Bán Aladár könyvéből ismerte meg ezt a sajtáságos, igen fiatal irodalmat, úgy ismerte meg, mint a halálos unalom, színtelenség irodalmát és aligha támad benne vágy, hogy kezét kinyujtsa egy finn regény, vagy novella után.

Trócsányi Zoltán.

Színházi szemle. *Brassebound kapitány megtérése* teljes sikert aratott a Vígszínházban. Manapság kelendő a semleges, mindenem felülemelkedő téma és *Shaw*, noha az emberi társadalom legmakacsabb bástyáit döngeti, meg tudja valósítani ezt az ártatlan, semleges csatározást. Leggyilkosabb humora is a szikrázó szellemesség rakétatüzében pattog s ami emberi rútságot, gonoszságot pellengérré állít, egyben színpadi művésztévé is varázsolja. Ebben a darabjában is olyan alakokat hoz színre, akik, akár durvák és gonoszak, akár liliomszelídek és makulátlanok, akár lövésre emelik fegyverüket, akár ölelni akarnak (ez ritkán teszik), tulajdonképpen élőlények ástilizált, tipussá szűrt képmásai s pompás ötletek és példaadás kedvéért bontakoznak ki előttünk. Shawnál a megsebesülés is csak játék s nála igen ritkán halnak meg az emberek. De hát neki ösztönös érdeke, hogy lehetőleg utolsó morzsányi teremtménye is megéljen, jól járjon, épüljön, szépüljön s felüdüljön a közönséggel együtt, mely étheri mivoltukat szemléli. Sire Howard Hallan angol főbíró mélységesen vétett Brassebound kapitány édesanyja ellen; pedig ez a főbíró, ahogy beszél, minden rideg jogász mivolta mellett rokonszenves alak. Brassebound kapitány sátáni bosszút forral; mégis, mintha nem is volna képes komoly vérontásra. A kalózok s a többi egzotikus alakok irgalmatlanul vicsorogtadják fogukat; s mégis, mintha az emberszeretet lombikjában támadtak volna életre. De hát Shaw azt mondja, hogy ez a jóságra való hajlam attól a pillanattól fogva ébred a lelkekben, mikor a női fölény és önuralom eleven szobra, a nagy férfiszelídítő, Cicely Waynflete, a főbíró sógornője, betoppan s mi szívesen hiszünk neki zseniális eredetiségéért. Ez a hölgy különben Shaw kedvenc típusai közül való: Candida és Anna Whitefield testvérhuga. Azonban ő még néneinél is öntudatosabb női jótéltélek: csupán azért jött, hogy maszatos rablótat fűrösszön, sebesülteket ápoljon, a főbíró halálos ellenségének megfoldja ruháját, megtérítse a lelkét, másnak megoldhatatlan afférokát oldjon meg, aztán — mint aki jól végezte dolgát — grációzan kitérjen a megtért Brassebound kapitány szerelmi vallomása elől s otthonába vitorlásszék.

Lonsdale darabja, a *Nagytakarítás*, aféle modern moralitás. Szerzünk nemcsak kioktat, hanem szórakoztat, izgalmas eselekményt bonyolít,

kényes, meghökkenítő eszközökhöz nyúl. Orvoshoz hasonlóan, aki radikálisan gyógyít s mivel a beteg nagyothall, hát keményen rákiabál. Richard Sones, az író, egy kicsit elhanyagolja a feleségét s ez könnyelmű társaságot gyűjt maga köré, kárpótlásul. Férje hasztalan tiltakozik. Így aztán drasztikus kúrát használ, még pedig in medias res: felesége körül a laza szerelem műkedvelői trilláznak és turbékolnak, ő tehát egy *hivatásosat* invitál meg vacsorára. Műkedvelők és hivatásosak között pedig mindenkor ádáz volt a harc s nincs ez másként a színpadon sem. De mintha a hivatásosban több megértés volna, mert Mona, akinek szájába böles prédikatori szerepet rág a szerző, szakértelemmel vezeti a nagy ügyet, nagytakarítást rendez a férjjel s az asszony hatékony hisztérikus rohamok után szerelmes megadással s bölcsen kinyílt szemmel kezd új életet férje oldalán. A darab ügyesen van megkonstruálva. Lonsdale ismeri a színpadot, gazdaságosan bánik szavakkal, jelenetekkel, nem igen mond többet, sem kevesebbet, mint amennyit rutinos író, ha már különös ötlete megvan, eféle ötlettel kapcsolatban mondhat. Az ötlet pedig bő alkalmat nyújt, hogy az, akinek fejből pattant, ki is aknázza s három mozgalmas felvonásra bontsa szót. Persze, efajta témát a legügyesebb író is csak bizonyos átlag-nívóig írhat meg, stílusos, pornográfiával kacérkodó, javító célzat ürügyébe burkolt kasszadarabnak. Mindenki megnézheti mai felfogás szerint s azok a kis tizennégyéves leányok, akik felvonásközben elég nagy számmal sétálnak a folyosókon, bizonyára nagy erkölcsi épüléssel távoznak Lonsdale játszva oktató iskolájából.

Korára tisztos századvegi s mégis üde és szellemes darab az *Ahol unatkoznak* (Kamara-Színház). Azóta új francia vígjátékírók jöttek s ha meg is állták a helyüket, valami nagyon mégsem pirítottak rá közvetlen elődeikre. *Pailleron* vidámsága mélyebb s magasabban szárnyaló utódaiénál, jóízűbb és egészségesebb, tartózkodóbb és tisztább. Régi kipróbált eszközök, biztos felépítés, életrevaló mese, melyben — egy-két süket jeleneten kívül — bravurosan kereszteződnek az események, hogy szelid, néhol szinte hangos kacagást fakasztó vígjátékká derüljenek. S ha a modern szerzők tul is szárnyalták elmés szofizmáikkal, nyelvük könnyed eleganciájával, a valódi szalonvígjáték terén még mindig iskolába járhatnak jó öreg mesterükhöz. A Comédie Française-ben madame *Devoyod* játszotta a nyáron Réville hercegnőt; bizony tanulhatna Márkus Emiliától.

Kevesebb értékű, de tagadhatatlanul mulatságos darab *Bisson* bohózata, a *Válás után* (Kamara színház). Ennek a szövevényes színpadi tréfának magva az, hogyan nem menekülhet valaki az anyósától s ráadásul miként válik felesége a második anyósává. Persze nagyon egyszerűen, amint a szerző bemutatja: X úr szakít a feleségével meg az anyósával, elveszi Y özvegy úr eladó leányát, Y özvegy úr pedig, aki ujdonsült vejének multjáról semmit sem tud, elveszi vejének elvált feleségét. Ebből aztán a komplikációk hidrafejei támadnak; a szereplők lépten-nyomon félreértik egymást, meglepetésükben földre ejtik, amit kezükben tartanak, párnákat dobálnak egymáshoz, dülnek-fülnek, élcelődve dühöngenek az anyóstéma groteszk miliójében. A fordulatok ötven százalékra valószínűek, de ez

elég a felhangolt közönségnek. Aki a nézőtérrel egy kicsit az író műhelyébe is be tud látni, persze érzi, hogy néha egész dialógok csupán egy-egy csattanó élc miatt vannak s hogy a félreértések itt-ott kelletténél később derülnek ki, de hát amit kapunk, mégis csak kellemes és mulattató s ha az élc apadóban is, a színészek pompás gesztusai újabb meg újabb komikumot biztosítanak.

Semmi komolyabb ok nem volt rá, hogy Charles *Méré* darabját, a *Kísértés*-t bemutassák (Belvárosi színház). Charles *Méré* új író nálunk; külföldi sikerében sem igen hiszünk, bár a reklám szerint meghódította a Théâtre de Paris közönségét. Az asszony nem szereti az urát, de hűséges hozzá s távol tartja udvarlóját, noha szereti. Elválni nem tud, anyagi és egyéb okok miatt, a szerető két-színű szerepére képtelen, tehát — feltűnően célzatosan — kijelenti, hogy csak férje halála esetén lehetnek egymásé. Mintha a férj maga keresné ezt az alkalmat: kölcsönkéri az udvarló autóját s vele együtt megy kirándulásra. Persze autószerencsétlenség történik, a férj meghal. A gyászév letelte után az özvegy kész feleségül menni szerelméhez. Ez közben megváltozik, titkai vannak, búskomor. Egy névtelen levél felébreszti az asszony gyanúját: vőlegénye a gyilkos, aki kereket old az őszinte vallomás elől. Az asszony egy másik udvarló felesége lesz s az elrohant vőlegény csak későn tesz töredelmes vallomást. Nem gyilkos, de megakadályozhatta volna a halált, ha a szakadékba kapaszkodó férjnek idejében segítségére siet. Azonban elmulasztotta, mert az asszony képe lebegett előtte, akit bírni akart. Csodálatos, hogy a konvencionális asszony ezt a bűnt megbocsájtotta volna neki annakidejében. Most már hasztalan volna minden s hiába jön még egyszer vissza az imádott férfi, lerongyolva és züllötten. A nő anyának érzi magát, megmarad új férje otthonában, míg a másik, a kísértés áldozata, nagylelkűen föbelövi magát.

Olyan író csinálta ezt a fércművet, aki mindenáron valami megrázót, hátborzongatót akart adni. Komoly pszichológiát azonban egy pillanatra sem adott. Nincs igazi lelki válság, az események mozaikszerűen halmozódnak egymásra és szükségszerűség híjján a véletlenség dönt. Balesetsorozatot látunk, jobb sorsra érdemes, élhetetlen szerelmek megokolatlan, fellengzős rémdrámáját. Mintha a szerző akarta volna, bizony silány logikával, a szegény szereplők ellenére. Charles *Méré* első gondolata az lehetett, hogy két alakja meghaljon s ezt semmivel sem okolja meg jobban, mintha egyszerűen téglát hullatott volna a fejükre. Ilyen zsánerű, bizonyos műgonddal megcsinált ponyvaregényeket tucatjával láthatunk moziban is. Ott legalább hiányzik a bántó szöveg; itt végig kell kínlódnunk s feleslegesen szoronganunk, mikor a felcsigázott szereplőknek rémlátásai vannak; félnünk, hogy a kulisszák mögött túlságosan nagyot fog durranni a tragikus revolver. Annyi bizonyos, hogy sok baleset van az életben, a félreértés hullákat tud halmozni, egyetlen szál gyufától sokszor városok hamvadnak el, de ez még csak szerencsétlenség és semmi esetre sem dráma.

Vajthó László.

Kiállítások. Művészeti életünk egyik legagilisabb szervezetének, a *Szinyei-Merse Fál Társaság*-nak kiállítása állott az elmúlt hó érdeklődésének középpontjában. A Társaság fennállásának rövid ideje alatt valóban elismerésre méltó munkát végzett a magyar művészeti kultúra terén. Megalakította a *Szinyei-Társaság Baráti Körét*, megindította a *Magyar Művészet* című magas színvonalon álló művészeti folyóiratot, érdekes és értékes felolvasó-üléseket rendezett az Akadémiában, résztvett és sikert aratott az angol International Society of Sculptors, Painters and Gravers londoni kiállításán, rendezett egy kiváló sikerű kiállítást ifjú művészek műveiből a tavalyi szezonban, s egy jól sikerült vidéki kiállítást Debrecenben a múlt év őszén. Ennyi munka után most három év múltáról a Társaság tagjainak műveiből összeállított kiállításon lépett újra a fővárosi közönség elé.

A kiállításon a Társaság majdnem minden művésztagja résztvett kisebb-nagyobb kollektívával. Több mint harminc plasztikai munka s közel kétszáz festmény és karc képviselte a „ma“ magyar művészeti törekvéseit. Feltűnőnek látszik, hogy a külföld legmodernebb törekvései, próbálkozásai alig keltenek nálunk visszhangot. Nem a művészeti eltévelyedéseket gondoljuk most a „legmodernebb“ jelző alatt, hanem azokat a komoly, elmélyedő, kissé archaizáló vagy a régi primitívekre emlékeztető törekvéseket, melyek különösen Franciaországban nem egy értékes gondolattal gazdagították az új művészet felé iparkodó különféle irányokat. A kiállítás tehát semmi újat nem hozott; a kiállító művészek mind megállapodott, szokott stílusukban festett vagy faragott alkotásaikkal jelennek meg a tárlaton, mely azonban a művészek névsorát tekintve, a legjelentősebbek egyike ebben a szezonban.

A kiállító művészek legtöbbször a Szemle hasábjain időről-időre megjelenő művészeti krónikánkban a közelmúltban rendezett kiállítások alkalmával már behatóan megemlékeztünk, úgy, hogy ez alkalommal neveik felsorolásával emlékezünk meg róluk s megjegyzéseinket inkább az utóbbi pár évben kevésbé szereplő művészeink műveinek tartjuk fenn. A páratlanul finom színhatásokat produkáló *Csók* István, a folyton mélyülő *Iványi-Grünwald* Béla, a drámai felfogású, magyar lelkű *Rudnay* Gyula, a franciás finomságú *Rippl-Rónai* József, a fejlődésnek új állomásához törekvő *Hermann* Lipót, a legnagyobb egyszerűséggel oda-vetett színfoltokkal bravurosan jellemző *Vaszary* János, a megállapodott *Magyar-Mannheimer* Gusztáv, a friss naturalizmusával mindig hatásos *Glatz* Oszkár, az üde színeivel és finom kompozícióival kiváló *Basch* Andor, a legmodernebb törekvésű, pompás színérezékű *Szőnyi* István határozott egyéniségüket jól jellemző művekkel szerepelnek a tárlaton.

A Londonban oly sikeresen szereplő *Pólya* Tibor műveiben újabb fejlődést állapíthattunk meg; a kompozíció kerekdedsége mellett mind nagyobb szerepe jut a színek tiszta, friss harmóniájának; „Függöny előtti“ című kompozíciója mutatja legjobban e tulajdonságait. *Hatvany* Ferenc báró tónusos arcképei s impresszionisztikus színekkel ható tájképei e művészi fejlődését mutatják. *Vidovszky* Béla mély hangulatú, pompás színösszhangban tartott tájképeivel a tárlat egyik legnagyobb meglepetése volt. *Fényes* Adolf nagyszerű megvilágítású tájképeivel ara-

tott megérdemelt elismerést. *Kosztai* József sötét árnyakkal borított képei ennek a nagy magyar tehetségnek újabb állomását jelentik. *Mattyasovszky-Zsolnay* László finoman ezüstös tónusú képei, *Perlmutter* Izsáknak sajátosan egyéni technikával festett s dekoratív célok felé törő festményei mellett *Réti* István, *Zádor* István, *Kandó* László, *Szmrecsányi* Ödön, *Horthy* Béla és *Mikola* András képei és karcai tették teljessé a festészeti részt.

A kiállított szobrászati alkotások közül lipotóújvárosi *Strobl* Alajos két műve emelkedik ki magasan a tárlaton. Rózsaszínű ruszkicai márványból faragott, klasszikus alkotásokra emlékeztető „Leányfej”-e a legpompásabb alkotás, mit az utóbbi években láttunk. Valósággal szobrászi nyelven fogalmazott látomás, mely a testi formákban a lélek minden rejtelmét és báját mesterien fejezi ki. Hasonlóan kitünő mű a mesternek másik alkotása, a renaissance nagy alkotásait eszünkbe juttató, azoknak stílusában fogantatott csodaszép „Meduzafő”. *Kisfaludi-Strobl* Zsigmond néhány jól sikerült arcmással, közöttük Venczell Béla lendületes és Sebestyén Károly természethű portréjával, s a kissé hideg Mária-szoborral szerepel. Lux Elek vakmerő plasztikai problémákkal küzködő táncosnőről más alkalommal már beszéltünk, most csak finom akt-torzóját emeljük ki. *Szentgyörgyi* István leegyszerűsített plaszticitású Környei Béla fejét, *Pásztor* János nagy páthosú „Fájdalom” című aktját említjük meg a kiállított szoborművek közül. Nagyobb kollektívával szerepel *Sidló* Ferenc, akinek tulságosan pompuzus kútja, női képmása, „Mámor” című megragadó kifejezésű női feje és Takács Menyhértről készült mellszobra a művész jelentékeny és sokszínű képességeit kellőképpen reprezentálja.

A szép és érdekes kiállítást a főváros közönsége nagy számban látogatta, így is kifejezést adva annak a szeretetnek és megbecsülésnek, melyet a Szinyei-Társaság munkájával és tagjainak művészi alkotásaival minden tekintetben kiérdemel.

A „*Cennini Társaság*” immár harmadik kiállítását rendezte főnállása óta a *Nemzeti Szalon*-ban. Az utolsó kiállítás óta a Társaság tagjai megszapordtak s jelen kiállításukon több mint kétszáz művészi alkotással adnak számot művészi hitvallásukról. A Társaság tagjai közül ez alkalommal *Leszkovszky* György érdemi ki legmelegebb elismerésünket Visegrádról s az alatta elzúgó Duna festői részleteiről készített mesteri képeivel. Hasonlóan csak dicsérőleg szólhatunk *Diósy* Anta! és *Halápy* Edé kitünő technikájú, hangulatos, levegős aquarellejeiről; előbbi néhány párisi részletet, utóbbi egész kollektívát állított ki, melyekből főleg tabáni képeit és balatonmenti tájképeit emeljük ki. *Heude* Vince egész sor kartonját mutatja be, melyek részben a miskolci színház, részben más épületek falfestményeinek készültek, s az uralkodó sablonokhoz való igazodást mutatják, értékesebbek mély érzéssel telített rajzai. *Gábor* Móric olajfestményein tárgyban és dolgozásmódban egészen a renaissance művészi felfogásához igazodik; a „Hajnal ébredése” című képén e törekvése modernebb akcentusokkal bővül. *Horváth* Jenő illusztrációi magyar érzéseikkel és talpraesett ötleteikkel válnak ki, míg *Márton* Lajos pasztelljeit, toll- és ceruzarajzait könnyedség, mértéktartás és szerkesztésbeli ügyességgel párosult nagy technikai készség jellemzi.

A tavaly nyáron elhunyt *Lilien Efraim Mózes* zsidó grafikus műveiből összeállított hagyatéki kiállítást február 13-án mutatta be a *Nemzeti Szalon*. Lilien kétségkívül erős tehetségű művész volt, aki igen tisztán örökítette meg műveiben fájának sajátos, héber világnézetét. Mint grafikus, elsősorban rézkarcával érdemli ki az elismerést. Vonaltechnikája befejezett és mindent kifejező, rajztudása pedig elsőrangú. Keleti tárgyú karcain éppen úgy, mint német városképein és természeti képeket ábrázoló alkotásain egyformán erősnek és biztosnak érezzük a művész tudását. Világhírét azonban elsősorban bibliai illusztrációinak, ghetto dalainak és a „Judá“-hoz, Münchhausen báró bibliai látomásaihoz készített rajzainak köszönhetette. Ezeket az illusztrációkat fehér-fekete színekben, minden árnyék és színátmenet nélkül készítette, s bennük képzelőereje gazdagságát és rajztudását egyaránt dicsérhetjük. A modern héber művészi gondolkodásmódnak egyik kétségkívül nagy képviselője halt ki Lilienben, akinek művei a zsidó művészet maradandó értékei.

Végül megemlékezünk a *tehetséges ifjak munkáiból rendezett kiállításról*, melyet a *Gyermektanulmányi Társaság* hozott össze a Pedagógiai Szemináriumban. Igen sok ügyes, ösztönös tudást eláruló apró művész- és művésznő-jelölt mutatkozott be itt, akikből kellő és okszerű tanítás és vezetés mellett, esetleg a magyar művészi élet értékes munkásai lehetnek. A kiállítás pedig, mint pedagógiai tanulmányanyag, kétségkívül sok fontos tanulságot hozott magával, melyeknek értékesítése a gyermeknek a művészi szép iránti érdeklődés felkeltésének és fejlesztésének tekintetében határozottan kívánatos volna.

A *Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítása*. Rendkívül érdekes és tanulságos kiállítás keretében mutatja be a Szépművészeti Múzeum grafikai osztálya a „Művészi sokszorosító eljárások“-at. Korunk újabban ismét fokozottabb figyelemmel fordul a művészi sokszorosító technikák révén előálló műalkotások felé, melyeknek kedvelését nem utolsó sorban megszerzési áruknak viszonylagos olcsósága magyarázza. Ennek a világszerte mutatkozó érdeklődésnek következménye a grafikai művészeteknek újból meginduló föllendülése, mely minálunk is, meg másutt is új tehetségek felfedezéséhez vezetett. Nagyon is időszerű volt tehát, hogy a művészi sokszorosító eljárásokkal a nagyközönséget is megismertessék s a grafika iránti érdeklődést ezzel is növeljék.

A kiállítás a számbajövő sokszorosító technikák valamennyi fajtáját bemutatja. A legrégebbi fametszetek, a hasonló módon készült poncolt éremetszetek, a ritka s ma már nem egészen ismert módon készített tézsa-nyomatok, a rézmetszetek és rézkarcok, a hideg tüvel való eljárás mód, (mely utóbbi három kombináltan szokott a műlapokon előfordulni), a festői hatásokat feltüntető mezzotinto, az aránylag ritkább, de még mindig rézlapokon dolgozó aquatinta, pontozó modor és kréta-modor mellett a maig legelterjedtebb sokszorosító eljárás mód: a könyvnyomat, s már idejét mult acélmetszet, azután az üvegkarc, a heliogravür, a vernis mou, az algráfia s a legmodernebb sokszorosító technika: a linoleum-metszet, valamint mindennek a sokféle eljárásnak egészen különösen, egyénien kezelt válfajai helyet találnak a kiállításon, mely 224 műlapon mutatja be a felölelt rengeteg anyagot.

A múzeum grafikai oszfélyának gazdagsága lehetővé tette, hogy minden technikát a legjobb mesterek lapjai képviseljének s így a kiállítás a tanítás célján kívül az igazi művészi gyönyörködtetést is szolgálja. Dürer, Holbein, Altdorfer, Mantegna, Seghers, Rembrandt, Raimondi, Demarteau, Debocourt, Fragonard, Goya, Tiepoló, Deumier, Menzel, Whistler, Manet, Corot, Delacroix, Toulouse-Lautrec, Rodin, stb. lapjai együttes kiállításon látni, valóban kiváltságos élvezet a művészet barátai számára. A gondos rendezés egy kis tárlóban még a sokszorosító eljárások különböző eszközeit is bemutatja.

Ami azonban a kiállítást felejthetetlenül tanulságossá és értékesé teszi, az a kiválóan szerkesztett katalógus, mely amellet, hogy minden technikai eljárásmodot közérthető nyelven, világosan ismerttet, az egyes lapokhoz fűzött magyarázó jegyzetekben még a lapok készítmódjához, a művész eljárásmodjához is minden szükséges felvilágosítást megad, úgy, hogy a kiállítás oktató, tanító célzatának a legteljesebb mértékben megfelelel.

A kitünő kiállítás rendezésének, valamint a katalógus szerkesztésének érdeme ezuttal is dr. *Hoffmann* Edité, akinek avatott ízlését és szaktudását dicséri mindakettő.

Aki a művészi sokszorosító eljárásmodok labirintusában tájékozódást óhajt szerezni, annak a grafikai kiállítás felkeresését és áttanulmányozását figyelmébe ajánljuk.

Oroszlán Zoltán.

Befizetett tagdíjak az 1925. évre.

Zsiray Lajos evangélikus lelkész, Nagyvázsöny. Egy év. — Sz. Tóth Ilona, Kecskemét. Második fél év. — Thiering Gyula, Sopron. Egy év. — Dr. Torday Béla főorvos, Nagykőrös. Első fél év. — Tóth Margit, Ujpest. Második fél év. — Tószegi Ferenc, Csongrád. Második fél év. — Szabó Lajos református lelkész, Csongrád. Második fél év. — Dr. Szabadi Béla, Pápa. Második fél év. — B. Szabó János református lelkész, Tabajd. Második fél év. — Szabó Miklós református lelkész, Budapest. Egy év. — Szalay Pál, Szatmárcseke. Második fél év. — Sikó Zoltán református lelkész, Órszentmiklós. Második fél év. — Streicher Andor h. alispán, Mátészalka. Második fél év. — Soós László, Debreczen. Második fél év. — Schwarcz Károly, Sopron. Második fél év. — Soós István, Diósvizsló. Második fél év. — Révész Kálmán püspök, Miskolc. Második fél év. — Református egyház, Rákosliget. Második fél év. — Perpéthy Ferenc szenior, Debreczen. Második fél év. — Petrik Dezső, Nagykanizsa. Második fél év. — Evangélikus egyház, Osttyffiaszsonyfa. Második fél év. — Nagy József tanár, Szentes. Második fél év. — Németh Károly evangélikus esperes, Lebény. Egy év. — Dr. Némethy Károly főgondnok, Budapest. Egy év. — Molnár Gyula evangélikus lelkész, Magyarszomthely. Második fél év. — Morvay Ferenc körjegyző, Vajszló. Második fél év. — Molnár Gergely református lelkész, Orgovány. Egy év. — Dr. Moór Elek, Budapest. Egy év. — Dr. Lampérth Géza, Budapest. Második fél év. — László Albert református lelkész, Tiszaberdéd. Második fél év. — Kéni János, Mátészalka. 40.000 K. — Konráth Frigyes, Levél. Második fél év. — Király István kántortanító, Kisláng. Egy év. — Dr. Kring Jenő, Kaposvár. Második fél év. — Vitéz Komáromi János, Budapest. Második fél év. — Kolozsváry Mihály, Hajdunánás. Egy év. — B. Kovács Sándor, Békés. Egy év. — Kovács Károly református lelkész, Tiszapalkonya. Második fél év. — Király Zoltán, Sárospatak. Második fél év. — Hatolkay Kázmér református lelkész, Kőbánya. Egy év. — Pálóczy Horváth István, Örkény. Második fél év. — Jávor János református lelkész, Sellye. Második fél év. — Dr. Ilosvay Lajos nyug. államtitkár, Budapest. Egy év. — Dr. Ittész Zsigmond, Kaposvár. Második fél év. — Göndös György, Szeged. Második fél év. — Gilicze Sándor, Kajdacs. Második fél év. — Fekecs István református lelkész, Nagykopárd. Második fél év. — Főris Lajos református lelkész, Olesvaapáti. Második fél év. — Erdélyi István, Budapest. 70.000 korona. — Erdey Kálmán, Békés. Második fél év. — Ecsedy Aladár református theologus, Budapest. Második fél év. — Dömötör László, Szeremle. Egy év. — Dicsőffy Kálmán, Budapest. Második fél év. — Bánkó András, Békéscsaba. Második fél év. — Dr. Baros Gyula, Budapest. Második fél év. — Benkő Mihály, Hajdunánás. Egy év. — Benke József református lelkész, Hejőpapi. Második fél év. — Bodnár Ferenc tanácselnök,

Szolnok. Második fél év. — Baky István tanár, Gyöng. Második fél év. — Dr. Boross István, Kaposvár. Második fél év. — Dr. Ambrózy Árpád, Szeged. Második fél év.

Az 1926. évre.

Alsósegedi református egyház. Egy év. — Brózik Károly, Tiszaföldvár. Egy év. — Református egyház, Berettyóujfalu. Egy év. — Brachna Gábor, Szarvas. Egy év. — Benkó Imre, Nagykőrös. Első fél év. — Református theologiai akadémia, Budapest. Egy év. — Biró Pálné, Keszthely. Egy év. — Református reálgimnázium, Békés. Egy év. — Benedek László református lelkész, Pánd. Negyed év. — Bakó Lajos református lelkész, Balatonfőkajár. Első fél év. — Berey József református lelkész, Nagyecsed. Egy év. — Bedelay István református lelkész, Mezőcsát. Egy év. — Boda Ferenc református lelkész, Turistvándi. Első fél év. — Dr. Bánffy József, Makó. Egy év. — Bláry Lajosné, Kiskőrös. Első fél év. — Vitéz Berde Károly, Szeged. Egy év. — Báthory Gábor főgimnáziumi tanár, Kiskunhalas. Egy év. — Baross Leon, Békés. Első fél év. — Dr. Benkó Géza, Debreczen. Egy év. — Ifj. Beretvás János, Abony. Egy év. — Balogh Mária, Szeghalom. Első fél év. — Benkő Lajos, Hajdunánás. Egy év. — Bernáth Imre, Kunszentmiklós. Első fél év. — Besenyei Béla tanár, Mezősas. Egy év. — Dr. Bencze Ferenc, Rákosliget. Első fél év. — Özv. báró Bánffy Dezsőné, Budapest. 40.000 K. — Dr. Bakonyi Kálmán, Budapest. Egy év. — Benedicty Gyula gyógyszerész, Békés. Háromnegyed év. — Bocskay-főgimnázium, Hajduböszörmény. Egy év. — Békeffy Benő, Budapest. Egy év. — Barna Jolán, Budapest. Egy év. — Borza Pál, Szeged. Első fél év. — Csényi Ilonka, Budapest. Egy év. — Dr. Csilléry András, Budapest. Első fél év. — Czomar Dezső református lelkész, Mezőtur. Egy év. — Csényi Ilonka, Budapest. Egy év. — Csidey Lajos őrnagy, Szeged. Első fél év. — Református nőegylet, Czegléd. Egy év. — Csajka Márta, Sárospatak. Egy év. — Református főgimnázium, Debreczen. Egy év. — Református főiskolai könyvtár, Debreczen. Egy év. — Dávid Sándor, Békés. Első fél év. — Dömötör László községi jegyző, Szeremle. Egy év. — Felső leánynevelő intézet, Debreczen. Egy év. — Dezső Etelka tanítónő. Ecsér. Negyed év. — Durkó Antal református gimnáziumi tanár, Békés. Első fél év. — Dr. Dóczy Imre, Debreczen. Egy év. — Dobsa Sándor főkalauz, Ujszeged. Első fél év. — Durkó Sámuel gazdálkodó, Békés. Egy év. — Dr. Daruváry Tibor tb. titkár, Békés. Egy év. — Református tanítóképző-olvasókör, Debreczen. Második fél év. — Dobos László, Czegléd. Első fél év. — Erdélyi István, Budapest. 30.000 korona. — Dr. Erdőss Károly, Debreczen. Egy év. — Dr. Erdélyi Lajos, Budapest. Első fél év. — Forgách Béla, Békés. Egy év. — Dr. Ferenczy Zoltán, Budapest. Egy év. — Farnos Dezső, Budapest. Egy év. — Dr. Fésüs György, Czegléd. Első fél év. — Füle József, Bicske. Egy év. — Főris Lajos református lelkész, Olesvaapáti. Első fél év. —

Gargya László, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Galambos József, Tass. 37.500 korona. — Református egyház, Gyula. Egy év. — Gresinger Ottó, Szombathely. Egy év. — Dr. Györffy Balázs ügyvéd, Kecskemét. Egy év. — Gaál Ferencné, Debreczen. Egy év. — Dr. Gergely György, Hódmezővásárhely. Első fél év. — Gyuricza Mária, Budapest. Egy év. — Dr. Györffy István, Szeged. Egy év. — Református főgimnázium, Gyöng. Egy év. — Győry Kálmán református lelkész, Erdőhorváti. Első fél év. — Evangélikus egyház, Győr. Egy év. — Györffy Béla evangélikus lelkész, Felpéc. Egy év. — Dr. Vitéz Galamb Sándor, Makó. Egy év. — Gostein Imréné, Rákosszentmihály. Egy év. — Gombos Lajos, Jutas. Első fél év. — Református egyház, Gárdony. Első fél év. — Református főgimnázium, Hajdunánás. Egy év. — Hajós Lajos, Békéscsaba. Egy év. — Hajdunánási református egyház adománya 355.000 korona. — Harsányi Sándor, Amerika. 178.200 korona. — Gróf Hugonnay Kálmán, Budapest. Egy év. — Holéczy Mária, Szarvas. Egy év. — Hartyáni Zoltán földbirtokos, Czegléd. Egy év. — Református polgári leányiskola, Hajduböszörmény. Egy év. — Horváth Lajos református lelkész, Pápa. Negyed év. — Pálóczi Horváth István, Örkény. Első fél év. — Halza Sándor református lelkész, Erdősokonya. Első fél év. — Joó Imre, Iváncsa. Első fél év. — Id. dr. Imre József, Budapest. Egy év. — Dr. Józsa András, Pesterzsébet. Első fél év. — Dr. Juhász Andor, Budapest. Egy év. — Dr. Juhász Béla, Budapest. Egy év. — Igazságügyminisztérium könyvtára, Budapest. Egy év. — Izeri Izsák Gyula, Budapest. Egy év. — Jeremiás Lajos tanár, Kiskunhalas. Egy év. — Imre János, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dr. Jónás Elemér, Rákospalota. Egy év. — Illyés Lajosné, Veszprém. Első fél év. — Izsó Gyula, Kiskőrös. Negyed év. — Kiszely Árpád, Diósgyőr. Első fél év. — Kajáry Jolán, Anarcs. Első fél év. — Cs. Kovács Ilona, Iváncsa. 102.000 korona. — Karner Károly, Sopron. Első fél év. — Kiss Ernő, Pápa. Egy év. — Kathona Margit, Kiskunhalas. Egy év. — Kovács Arthur, Rákosliget. Első fél év. — Kurdi Béla, Toktó. Egy év. — Kristóf Domokos, Budapest. Első fél év. — Kolozsváry Mihály, Hajdunánás. Egy év. — Vitéz Komári János, Budapest. Első fél év. — Körössy József református lelkész, Nekézseny. Egy év. — Köváry László református lelkész, Kocser. Első fél év. — Kurucz József, Nagypall. Egy év. — Kovács Lajos református hitoktatólelkész, Hajduszoboszló. Negyed év. — Korponay Ferenc, Ráczeve. Első fél év. — Református egyház, Kecskemét. Egy év. — Özv. Karácsony Zsigmondné, Földes. Első fél év. — Kunstedter-hírlap, Budapest. Egy év. — Kovács Vincze református segédlelkész, Balatonkövesd. Egy év. — Kiss István evangélikus püspök, Sámsonháza. 380.000 korona. — Karsay Lajos földbirtokos, Nagygerezd. Negyed év. — Református egyház, Kisujszállás. Egy év. — Dr. Kovács Sándor egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Református reál-gimnázium, Kisujszállás. Egy év. — Korocz László, Czegléd. Egy év. — Dr. Kiss Sándor ügyvéd, Sárospatak. Első fél év. — Konráth Frigyes, Levél. Első fél év. — Dr. Kathona György, Sáros-

patak. Egy év. — Dr. Kéler Zoltán, Budapest. Egy év. — Özv. Kacsinka Jánosné, Gyömrő. Első fél év. — Szirmay Kalos Pál, Budapest. Egy év. — Karácsony András, Békés. Első fél év. — Kiss Ferenc, Szeged. Egy év. — Református egyház, Kuncsorba. Egy év. — Özv. Kovácsy Sándorné, Budapest. Első fél év. — Kiss Lajos református lelkész, Nagyszokoly. Egy év. — Dr. Lajta László, Budapest. Egy év. — Leschnitzky Gyula, Budapest. Egy év. — Lázár Lajos, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dr. Losonczy István, Miskolcz. 50.000 korona. — Löke Sándor református lelkész, Kisigmánd. Első fél év. — Luby Géza földbirtokos, Tunyog. Egy év. — Református egyház, Luka. Egy év. — Lipesev Lajos, Székesfehérvár. Egy év. — Dr. László Károly, Kunszentmiklós. Egy év. — Lorántffy Zsuzsanna-egyesület, Gyula. Első fél év. — Dr. Moravcsik Emilné, Budapest. Egy év. — Marcsek János, Tokaj. Egy év. — Református egyház, Mezőberény. Egy év. — Munkácsy László, Mogyoród. Egy év. — Dr. Maday Gyula, Budapest. Egy év. — Mátis Márton református lelkész, Szada. 45.000 korona. — Református egyház, Mezőcsót. Egy év. — Major Sándor, Kecskemét. Egy év. — Máteffy László főtanácsos, Szentes. Egy év. — Dr. Merétey Sándor, Kecskemét. Egy év. — Major Pál, Iklad. Negyed év. — Moór Gyula egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Muzsi Jánosné, Hódmezővásárhely. Egy év. — Miklós Géza református lelkész, Székesfehérvár. Egy év. — Dr. Sasi Nagy Imre, Pécs. Egy év. — Dr. Nagy Mihály, Budapest. Első fél év. — Id. Nagy Pál Ferenc, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Nagy Zsigmond, Budapest. Egy év. — Özv. Nagy Sándorné, Szeged. Egy év. — Nagy István, Kisujszállás. Egy év. — Nagy, Andrásné, Debreczen. Egy év. — Nagy Lajos tanárjelölt, Czegléd. Első fél év. — Nevelics Margit, Ujpest. Első fél év. — Nyujtó Erzsébet, Czegléd. Egy év. — Dr. Némethy Károly főgondnok, Budapest. Egy év. — Dr. Oroszlán Zoltán, Budapest. Egy év. — Református egyház, Öcsöd. Egy év. — Obornyik Ede, Nagykanizsa. Egy év. — Osváth István szolgabíró, Csenger. Egy év. — Ifjusági Luther-Szövetség, Ózd. Egy év. — Osváth Esztiike tanítónő, Békés. Egy év. — Dr. Osváth János, Gyoma. Egy év. — Pap Ferenc, Pesterzsébet. Egy év. — Dr. Pokoly József, Debreczen. Egy év. — Pólya Ferenc, Mezőhegyes. Egy év. — Polgár János, Kiskunhalas. Egy év. — B. Pap István, Budapest. Egy év. — Dr. Parády László, Budapest. Első fél év. — Pap József, Ráczeke. Egy év. — Dr. Petrovics György, Makó. Egy év. — Pirigyi József, Ózd. Egy év. — Dr. Payr Sándor, Sopron. Egy év. — Petrovics Soma evangélikus főesperes, Szentes. Egy év. — Özv. báró Podmaniczky Gézáné, Kiskartel. Egy év. — Perpéth Ferenc szenior, Debreczen. Egy év. — Prém Margit, Budapest. Egy év. — Protestáns táborig püspökség, Budapest. Egy év. — Papp Károly református lelkész, Tiszainoka. Egy év. — Prunk Jánosné, Szentes. Első fél év. — Dr. Patay Pál református lelkész, Budapest. Egy év. — Pásztor József író, Budapest. Egy év. — Póka Imre, Ordas. Fél év. — Református főiskolai ifjusági képzőtársulat, Pápa. 60.000 korona.

(Folytatjuk.)

A Protestáns Szemle felejtethetlen színházi krónikájának, Szilágyi Dezsőnek hátrahagyott verses kötete: HAZAMENTEM címmel megjelent. Barátai azzal óhajtják leróni kegyeletüket, hogy emléket állítsanak sírja fölé a könyv jövedelméből. Kérjük a Prot. Szemle olvasóit, akik több ízben gyönyörködtek Szilágyi Dezső hitvallásszerűen megírt magas etikájú írásaiban, ne hagyjanak magunkra, rendeljék meg a kötetet, amely kivételes értékénél fogva ezuttal sem fog csalódást okozni olvasóinak. Ára 50.000 korona. (Portóra 2000 koronát kérünk.) A megrendelés a Prot. Szemle kiadóhivatalához (Kálvin-tér 8.) intézendő.

**MOST JELENT MEG
A BELMISSIO NAGY ENCYCLOPAEDIAJA**

Forgács Gyula: A belmissió és Cura Pastoralis kézikönyve. 832 oldal. Ára: 300.000 korona. (P. 24.) Megrendelhető: KIS TIVADAR könyvkerekedésében, Pápa, Fő-ucca 21. szám alatt.

Jelentés

a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda tankönyveiről.

A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda negyedszázados multjához méltóan a tankönyvek kiadása terén is a legjobb és legszebb minőségre törekszik. A pedagógiai, kulturális és művészeti szempontokon kívül ügyel a szociális feladatok megoldására is. Árait tehát a lehetőség szerint mérsékelve szabja meg.

A szövegrész mindenkor gondos írói, szerkesztői és kritikai munkálatok alapján jön létre. Hogy kitűzött célunkat elérhessük, oly szakférfiakat sikerült a tankönyvek írására megnyernünk, akiknek eddigi munkássága biztosíték arra, hogy a tankönyvirodalom terén a legkiválóbbakat nyújtsák. Minden tankönyvünket szakbizottság bírálja felül.

Az illusztrációs anyagot elsőrangú művész kezeiből vesszük.

A nyomásnál és kötésnél a kifogástalan papír és festék mellett len-cérnafűzést adunk drót helyett. Kötéseinket anyag tekintetében tanszakok szerint uniformizáljuk.

A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda íróitól, rajzolóitól s technikai erőitől a legjobb munkát kívánja meg, abban a föltevésben, hogy szolgálatot tesz így azoknak, akik tanítanak s akik tanulnak, sőt a szülőknek is, végeredményben pedig az egész magyar művelődésnek.

Hirdetéseket felvesz a kiadóhivatal. (Kálvin-tér 8.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Dr. Pröhle Károly*: Galilea nagy napja. 209.
Mályusz Elemér: A köznemesség küzdelme a társadalmi vezetőszerpért 1790-ben. 215.
Szilúgyi Dezső: Gyermekszimfónia. 228.
Vargha Gyula: V. István halála, (Vers.) 232.
KRÓNKA: Nagy Károly. (Az erdélyi magyarság gyásza.) *Ravasz László*. 234. — A gályarabok. *Zs.* 237.
KÜLFÖLDI SZEMLE: A stockholmi világkonferencia. *Rác Kálmán*. 238.
KRITIKAI SZEMLE: Pethő Sándor: Világostól Trianonig. *Török Pál*. 244. — Milotay István: Tíz esztendő... *Török Pál*. 247. — Thirring Gusztáv: Sopron, Civitas fidelissima. *Szlávik Máttyás*. 250. — S. Szabó József: A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549—1925. *Zs.* 250. — Pintér Jenő: Magyar Irodalom története. *Gulyás Sándor*. 251. — Dr. Lakatos Vince: Keszthelyi Helikon. *Harsányi István*. 252. — Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. *Boros Gyula*. 253. — Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. *Kéky Lajos*. 254. — Jászai Samu: A magyar szakszervezetek története. *Dr. Bernát Gyula*. 256. — Reményik Sándor: Atlantisz harangoz. *Muraközy Gyula*. 258. — Gr. Bethlen Margit: A boldog sziget istene és egyéb elbeszélések. *Muraközy Gyula*. 260. — Makkai Sándor: Ördögszeker. *Tobnai Vilmos*. 262. — Vályi Nagy Géza: Fáj ma élni. *Szegedi István*. 264. — Művészeti Lexikon. *Oroszlán Zoltán*. 265. — Kisebb értekezések. *Szőnyi Sándor*. 269. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 271. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 275. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 278.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Leánykálvineumról.

A Leánykálvineum minden modern egészségügyi s nevelői kívánalmaknak megfelelően épül *Nyiregyházán* s a református polgári leányiskola mind a négy osztályával felszerelve kíván a szülők rendelkezésére állani. Nyújt teljes ellátást napi kiadós ötszöri étkezéssel, mosással, fürdő- és betegszobával. A fizetendő díj a Nyiregyházán ma szokásos átlagkoszt-pénznél, a tandíj az ottani községi polgári leányiskolában szedett díjnál magasabb nem lesz. Az internátusi ellenőrzést, tanulmányi előkészítést s erkölcsi felügyeletet az iskola bentlakó igazgatónöje s négy tanárnője végzi, kik a bentlakos növendékekkel együtt élnek, étkeznek, tartózkodnak, játszanak. Zene, német és francia nyelvi gyakorlatokra külön szakerő alkalmaztatik. A német nyelvtanítást német diakonissza végzi. A tanterven túlmenően külön kézimunka-, varró-, rajz- és művészeti tanfolyamok rendeztetnek. Az internátusba felvétetnek olyan leányok is, akik a város más tanintézetébe akarnak kijárni. (Leánygimnázium, női kereskedelmi, női ipariskola.)

Az intézet főszempontja és célja művelt magyar nők képzése kifejezetten református világ- és életnézet alapján. A mai műveltség minden lehető feltételeivel rendelkező régi kálvinista nőtypus visszaállítása az ideál, mely a mélyen evangéliumi, szigorúan református erkölcsi alapelveken akarja kialakítani a *református női élettípust* s ezeket az elveket az éppen nem jelentőség nélküli külső viselkedésben (ruha, szórakozások, egyházas élet) is iránytvágóan érvényesíteni kívánja.

Kellő számú jelentkezés esetén tervben van egy olyan továbbképző tanfolyam bevezetése is, amelyen polgári, vagy más középiskolát végzett s szakpályára menni nem szándékozó középszintbeli leányoknak 1—2 évi összefoglaló kurzust rendez az intézet, egyfelől az általános műveltséghez tartozó főbb ismeretkörökből (egyházismeret, történet, irod. történet, esztétika, színház-művészet, újabb magyar s külföldi irodalom, zenetörténet, modern nyelvek stb.), másfelől teljes képzést nyújt a háztartás, házi kertészet, baromfitenyésztés, konyhaművészet stb. gyakorlati elsajátítására.

Akik eziránt a cél iránt megértéssel viselkednek, legyenek az eszme képviselői a saját szűkebb, vagy tágabb körükben adományaikkal és gyűjtésükkel segítsék elő a nagyhivatású intézet megépülését, amely elsősorban a szegény ref. lelkészi leányárvák felnevelését, azután általában a ref. nőnevelés ügyét kívánja teljes erővel szolgálni. Az intézet felépítése már megkezdődött s ősszel meg is nyílik, de még az eddig gyűlt két milliárd koronához csaknem egy milliárd korona hiányzik s vár a jó szívek áldozatos segítségére.

Adományok s az intézetbe előzetes jelentkezések *Kiss Ferenc* egyetemi tanár, elnökhöz (Debrecen, kollégium) küldendők.

Fizessük be tagsági díjunkt 170.000 koronát; ne várjunk minden hónapban felszólítást. Szerezzünk új tagokat a Társaság számára.

Galilea nagy napja.

Bibliai rajz.*)

Jézus nyilvános messiási prófétai működése, egyes megszakításokkal, melyeknek színhelye Judaea és az ünnepek idején főképp Jeruzsálem volt, már hosszabb időn át folyt Galileában, s egyre nagyobb mértékben vonta magára a nép figyelmét.

Kevéssel Keresztelő János halála után történt, hogy Jézus egy jeruzsálemi útjából visszatérve, galileai működésének közép-pontján, a Genezáret tava melletti Kapernaumban, újra találkozott egész Zsidóországra szóló kiküldetésükből visszatérő tanítványaival. Itt csakhamar megújult Jézus galileai működésének szokott képe: a segítséget, gyógyulást, vigasztalást keresők, a nagy prófétát látni és hallani akarók, a kíváncsiak és lelkesedők sokasága tolongott, hullámozott Jézus körül s anyyra lefoglalta őt, hogy — Márk evangelista jellemző közlése szerint 6., 31. — a rendes étkezésre sem maradt ideje tanítványaival. Pedig éppen most különös mértékben volt szüksége a csendes magányra, hogy tanítványaival, akikre ugyancsak ráfért egy kis pihenés, első apostoli kiküldetésük eredményeiről nyugodtan beszélhessen. A magánykeresésre utalta Keresztelő János halála is. Azért elhatározta, hogy tanítványaival áthajózik a keleti partra s egy időre az ottani lakatlan hegyek közé vonúl vissza. Hajóra is ült; de voltak, akik távozását észrevették és megjegyezték az irányt, melyben hajója elindult. — Mi volt partrajutásuk késedelmének az oka, nem tudjuk. Lehet, hogy a hajórakelés este felé történt s a kiszállás a kora reggeli órákra volt tervbe véve. Elég az hozzá, hogy amikor Jézus, bizonyára nem valami elhagyott parton, hanem valamely rendes kikötőhelyen, forgalmas országút közelében, tanítványaival partra szállott, a Kapernaumban összegyülekezett sokaság jó része, miután a Genezáret tavát északról szárazföldi úton megkerülte (ez nem lehetett valami nagy út), már ott várta Őt a parton, és óráról-órára nőttön-nőtt. Hogy ez alkalommal különösen nagy sokaság gyülekezett össze Jézus körül, arra különböző okok hatottak össze. A tanítványok első missziói működése folytán bizonyára sokakban

*) Ez a szerény igényű dolgozat néhány évvel Papini híres Krisztuskönyvének megjelenése előtt készült felolvasás céljára; de éppen most talán új érdeklődésre számíthat.

felébredt a vágy, hogy az Izráelben támadt új nagy prófétát, aki talán a Messiás maga, személyesen megismerjék és Kapernaumból, ahol első sorban keresték, szívesen mentek utána oda, ahol rátalálhattak. Aztán a husvét ünnepe is közel volt s a távolabbi vidékekről már megindultak az ünnepi karavánok Jeruzsálem felé. Sokan talán azt is gondolták, hogy legszebb lesz, ha a nagy prófétával együtt mennek a husvét ünnepére. Maga az a tény, hogy a nép fáradtságot nem kimélve még ezen a helyen is, melyen át Jézus a magányba akart visszavonulni, ilyen nagy tömegekben kereste fel őt, a reá irányuló várakozásnak, reménykedésnek, vágyódásnak olyan hatalmas megnyilatkozása volt, melyre eddigi működése során még nem volt példa, és Jézus saját hivatástudatával jutott volna ellentétbe, ha mindamellett a néptől visszavonult és következetesen a magányt kereste volna. Jézus nem tekinthetett erre a sokaságra másként, mint azzal a tudattal, hogy ezt a sokaságot maga a mennyei Atya vezette elébe, és azzal a szeretettel, mely szó nélkül is átérzi azt, ami a hozzáfolyamodónak lelkét rezgeti. Ezzel együtt Jézus kétségkívül előre megérezte ennek az alkalomnak rendkívüli jelentőségét, mely Őt galileai működésének tetőpontjára emelte.

A dolog természetéből következik, hogy Jézus első sorban azokat hallgatta meg, akiknek valami különös kérelmük volt, és azzal az ő páratlan szeretetével s a mennyei Atyától neki adott hatalommal azokon segített, akik nála testi bajaikra orvoslást, lelki sebeikre balzsamírt kerestek. Csak amikor az orvos-lelkipásztor dolgát befejezettek tekinthette, szólalhatott meg a messiási próféta. Hogy miről kellett szólnia, nem lehetett kétes. Tanításának kiindulópontját is megadta egy sajátságos jelenet. Forrásaink beható összehasonlítása jogot ad arra, hogy azt, amit Lukács evangélista könyvének 12. fejezetében elbeszél és Máté evangélista részben a hegyi beszédbe sző bele, legalább rész szerint szintén ezzel az alkalommal történtnek gondoljuk.*)

Egy ember azzal a kéréssel fordul Jézushoz: „Mester, mond meg az én atyámfiaimnak, hogy ossza meg velem az örökséget.“ Ez az eset érdekesen mutatja azt, milyen nagy tekintélye volt Jézusnak a nép előtt; de mutatja azt is, hogy az az ember nem „az egy szükséges dolgot“ kereste Jézusnál, hanem önző, anyagi érdekeinek biztosítását. Azért Jézus, bár könnyű lett volna a pörös atyafiak ügyét néhány szóval elintéznie, határozottan visszautasítja annak az embernek a kívánságát: „Ember, kicsoda tett engemet ti köztetek bíróvá vagy osztóvá?“ De így szól Jézus azért is, mert nem akart beavatkozni a törvényes igazságszolgáltatás ügyeibe és nem akart táplálékot adni a nép azon vérmes vágyainak, melyek már-már szívesen ültették volna őt Izráel bírói, mi több: királyi székébe. Jézus jól látta azt, hogy az az érzület és gondolkodásmód,

*) L. az egészhez B. Weiss: „Das Leben Jesu“ című művének idevágó szakaszát.

mely ennek az embernek a kérelmében megnyilatkozott, ott lapang az egész sokaságnak a lelke mélyén, s azért most már az egész sokasághoz fordulva mondja el a balgatag gazdagról szóló példázatát, aki, hogy bő termését betakarhassa, lerombolta csüreit és nagyobbakat épített, s aztán azt mondotta: „En lelkem, sok esztendőre eltett sok javaid vannak. Nyugodjál, egyél, igyál, gyönyörködjél“; — de nem soká gyönyörködhetett balgatagul biztosnak képzelt jólétében: még aznap éjjel meghalt. Ezzel a népies példázattal vezette be Jézus tanítását, melyben a szegényeket épp úgy óvta a megélhetés gondjaiba való elmerüléstől, mint a gazdagokat a földi kincsek hajhászásában nyilatkozó telhetetlenségtől és mammon-imádástól, hogy mindnyájuk figyelmét oda irányítsa a földiekről a mennyiekre, a mulandó kincsekről az örökkévalókra, a földi élet kicsiny ügyeiről Isten országára.

Most, amikor oly nagy sokaság gyülekezett körülte, mint eddig még soha, amikor ennek a sokaságnak a keblében ott lüktetett Galilea lelke, Jézus kétségkívül azon volt, hogy a lehetőségig teljes képet rajzoljon hallgatói elé Isten országáról. Elébtük tárta, hogy az Isten országa az életnek a meglevőhöz egészen új rendje, melyben Isten szent és kegyelmes akarata tökéletesen érvényesül; hogy Isten országa a maga teljességében csak az idők végén, a földi lét korlátain túl, az örökkévalóságban valósul meg; de azért nem pusztán valami földöntúli valóság, hanem olyan lelki valóság, melynek legbensőbb lényege szerint már e földön kell megvalósulnia a szívekben; hogy Isten országának ez az első és alapvető megvalósulása akkor megy végbe, ha a lelkek meghallják Isten hívogató szavát, bűneik megbánásával, töredelmes hittel megtérnek Ő hozzá, és a bűnbocsátó kegyelem birtokában új életet kezdenek; — ez az első, ez az egy szükséges dolog, ez legyen a legfőbb gondjuk: „Keressétek először Istennek országát és az Ő igazságát!“ S aztán ne gondolják, hogy ha Isten országára központosítják figyekezetüket, a földi élet természetes érdekei rövidséget szenvednek. „A többiek mind megadatnak néktek“. Az a mennyei Atya, aki az égi madarakat táplálja s a mezei liliumokat Salamon királyi palástjánál pompásabb díszbe öltözteti, hű gondot visel tulajdon gyermekeiről s az Ő országában a földi életnek minden természetes java és szükséglete, földi vagyon, családi élet, hivatásmunka, polgári kötelességteljesítés, hazaszeretet, honfíremény — mind megtalálja a maga helyét s egészen új, minden eddiginél dicsőbb avatást nyer, — amint a kovász lassanként áthatja az egész tésztát. De mindez csak a második, harmadik sorba kerül; nem öncél, hanem út és eszköz; nem föltétlen jó, hanem viszonylagos érték, melyről le is kell mondani tudnunk, ha Isten országának magasabb érdeke úgy kívánja. Az első és fődolog mindenképpen az, hogy Isten országa a szívekben valósuljon, hogy az ember szívében, lényének középpontjában egygyé váljék Isten igazságával, Isten akaratával: „Térjete meg!“

Ezt tanította Jézus Isten országáról, természetesen nem abban

az elvont, színtelen formában, melyben én Isten országának alapvonatkozásait jellemezni és összefoglalni törekedtem, hanem a természetből és az életből vett példázatok és hatalmas szentenciák alakjában. — Így küzdött, így vívódott Jézus a sokaság lelkéért, népének szívéért. Vajjon Galilea népe megértette-e, meg akarta-e érteni? A nagy kérdésnek végre el kellett dőlnie.

Ezenközben óra múlt óra után észrevétlenül, a nép önfeledten csüngött Jézus ajkain, a nap áthaladt a delelőn és nőttek az árnyak. A tanítványok aggódva figyelmeztetik Jézust az alkonyat közeledtére s a helyzet veszedelmes voltára: „Pusztá ez a hely és immár nagy idő vagy; bocsásd el őket, hogy elmenvén a körül való majorokba és falvakba, vegyenek kenyeret, mert nincsen mit egyenek.“ Jézus tudta, hogy a sokaság szükségletéről most neki kell gondoskodnia; de tudta azt is, hogy ha hivatása teljesítéséről van szó, a mennyei Atya sohasem tagadja meg tőle mindenható segítségét. A sokaság ő érte jött ki ide a pusztába, s az Isten országa evangéliomának hallgatása közben tartott ki mellette napestig. Hadd tapasztalja most, hogy aki először Isten országát keresi, annak a többiek, a test szükségleteire valók, csakugyan megadatnak.

A több ezer főnyi sokaság csodás megelégtetéséről szóló evangéliomi elbeszélés ismeretes. Ez az esemény azok közé tartozik, melyek legmélyebben vésődtek be az evangéliomi hagyomány emlékezetébe. Hogy a nagy kenyércsodát később a részletekben eltérő vonásokkal beszélték el, azon nincs miért fennakadnunk és nem akarunk fölösleges fejtörést pazarolni annak a kérdésnek az eldöntésére sem, hogy itt Isten áldva teremtő mindenhatóságának minden képzeletet felülmúló csodatényéről, vagy szerető gondviselésének a természetes lehetőségeket csodálatosan kapcsoló jóságos intézkedéséről van-e szó. Tisztán történeti nézőpontból tekintve kétségtelen, hogy itt valami rendkívül nagy dolognak kellett történnie, mert csak így érthető meg az a nagy fordulat, mely ezen a napon Jézus galileai — és nem is csak galileai — működésében bekövetkezett.

Jézusnak ezen egész napi működése a kenyércsodával együtt hatalmas szemléltető oktatás volt Isten országáról s az ő messiási küldetéséről. Amit cselekedett, azt szava magyarázta; amit mondott, azt bizonyította cselekedete. Úgy állott a sokaság előtt, mint az az Isten küldötte jó pásztor, kinek keze alatt a hívek serege sem lelkiekben, sem testiekben meg nem fogyatkozik. Ha valaha, most láthatott Galilea népe megnyilatkozott eget és láthatta az Isten angyalait felszállani és alászállani az embernek Fiára: János ev. 1, 52. Mindebben pedig benne foglaltatott a sokaság számára az a döntő nagy kérdés: Akarja-e Isten országának megvalósulását abban az alapvető lelki értelemben, melyben azt Jézus hirdette és akarja-e őt vezérül fogadni Isten országába, — akarja-e őt Messiasnak elfogadni abban a testieket, az anyagiakat, a földieket a

szellemeiknek, a mennyeieknek föltétlenül alárendelő értelemben, melyben ő, Jézus, Messiás lenni akart?

Mi volt a sokaság felelete erre a kérdésre?

A messiási gondolat, a messiási remény halkán ott rezgett a sokaság lelkében kezdetől fogva. Ebben a gondolatban tömörültek sajtószzerűen egymásba szövődve a zsidó nép legdicsebb vállalási és nemzeti eszményei, melyeknek majdani megvalósulását hirdették a prófétaí ígéretek, hirdette a legközelebbi időre Keresztelő János. Aki ő utána Izraelben fellép mint az Isten embere, az már alig lehet más, mint a Messiás maga. Ezzel a gondolattal, ezzel a reménnyel szívében volt a sokaság szem- és fültanúja Jézus aznapi működésének, mely a kenyércsodában érte el befejező tetőpontját. János evangélioma az egyetlen, mely néhány markáns szóval jelzi Jézus aznapi működésének hatását és az ezzel beállott fordulatnak messze kiható jelentőségét Jézus nyilvános működésének összefüggésében. L. János ev. 6, 14, 15.

Gondoljuk el a helyzetet. A sokaság azok után, amelyeket egész napon át látott és hallott, ott ül szép rendben, ötvenes és százas csoportokban letelepedve a zöld pázsiton. Az óriási körnek nem a közepén, hanem a szélén — ott áll Jézus. Miként a családfő szokta étkezéskor, hálaadó imát mond a kenyerek és a halak fölött, azután áldó kezéből a tanítványok és segítők útján minden csoport, minden ember megkapja a maga részét, annyit, amennyi elég. Amikor mindnyájan megelégedtek, megered a szó, hogy kifejezést adjon a rejtett gondolatnak, melyben a nap nagy eseményeinek, rendkívüli élményeinek hatása lecsapódott. Amint megindul a szó, kiténik, hogy egy a gondolata valamennyinek. Mint mikor rekkenő nyári melegben hosszú szélcsend után gyenge szellő támad s eleinte szelíden fodrozza a tó síma tükrét, majd megerősödik, süvít a szél, a tó vizében hullámokat ver, egyre nagyobbakat, rázza a fákat ágastul, törzsestül, sötét viharfelhőkkel vonja be az eget, viharra dagad, — mintha mindent el akarna söpörni útjából: sok kicsiny kezdetből úgy dagad viharra a sokaság vérmes lelkesedése, a csoportok talpra kelnek, egyik a másik után, ezer meg ezer kéz nyúlik Jézus felé, ezer meg ezer ajakról hangzik a kiáltás: Ez az, ez az! Ez a Messiás! Ez a mi királyunk! Dávid fia! Fel Jeruzsálembe! Le a császárral! Le Heródessel! Te vagy a király! Hozsánna, hozsánna!

Mi ez?

Ez a sokaság felelete arra a kérdésre, melyet Jézus egész napi munkájába belefoglalt.

Ez a sokaság viszontkérdése: Akarsz-e Messiás lenni abban az értelemben, amint mi kívánjuk?

Sőt több, mint viszontkérdés.

Ez a messiási forradalom.

Jézus ott áll a sokaság előtt. Mint szikla feszül meg háborgó tenger árja közepett. De királyi tekintete elborul. A tömeglelke-

sedés izzó ködében egy kép jelenik meg lelki szemei előtt, egy kép, melyet egyszer látott már, mikor a kísértő egy nagy magas hegyről megmutatta neki e világnak minden birodalmát és azok dicsőségét azzal az ígérettel: Mindezeket néked adom, ha leborúlva imádandasz engem. De ez a kísértő kép most már csak emlékként suhan át Jézus tekintete előtt. Helyében legott egy másik kép tűnik fel, ha nem is először, de határozottabb alakban, mint eddig, sötéten, feketén előbb, majd égi fénytől övezetten: *a Kereszt* a vádfelirattal, a megfeszített Messiás a tövis koronával . . .

Amig Jézus ott áll a vérmes lelkesedéstől izzó, háborgó forradalmi tömeg előtt, imádkozó lelke a keresztet öleli magához: Igen, Atyám, legyen meg a Te akaratom!

Ez volt elhatározása.

Ez napi munkájának, mi több: egész eddigi működésének eredménye.

Jézus, miután tanítványait határozott utasítással elküldötte magától, hogy megóvják őket a kitörni készülő tömeglelkésedés reájuk nézve veszedelmes hatásától, alkalmas pillanatban maga is kivonja magát a sokaság közül és elmegy egy közeli hegyre imádkozni. Márk. ev. 6, 45. 46. Igen, imádkozni. Hiszen Jézus szíve tele volt a kicsordulásig s ami ebben az órában a szívét eltöltötte, azt nem értette meg ezen a földön senki, senki, csak a mennyei Atya egyedül.

Dr. Pröhle Károly.

A köznemesség küzdelme a társadalmi vezetőszerpért 1790-ben.*

II. József uralma alatt az államhatalom teljes sullyal, fékezetlenül, sőt a nagy reformátor mélyreható tettvágyától megterheltelen nehezedett a magyar társadalomra. Ez az egy évtizedes kínzó nyomás, amely csak még kiméletlenebb folytatása volt a korábbi politikának, lassan egyre erősbödő ellenkezést váltott ki s amikor az államhatalom a szerencsétlen török háborúban meggyengült, a társadalom passzív ellenállása cselekvő erővé, az állammal azonos uralkodó abszolutizmusa ellen most már nyíltan felépő mozgalommá lett.

Bár csak részben azonosak a társadalom három fontos osztályának, u. m. a papság, fő- és köznemességnek érdekei, a közös veszély együttes eljárásra utalta őket. Közülük a papság, az egyház szenvedett a legtöbbet eddig is; a József-féle reformok reánezve nagy vérvesztéssel jártak, a XVIII. század racionalista gondolkozása pedig, gyökereiben támadva meg, szű módjára emészette életerejét. Így a cselekvés szinterén egyre csekélyebb szerepet játszik, noha valamikor a legerősebb tényező volt, viszont erre a színpadra a jobbágyság és polgárság, bár arányszáma nagy, még csak fel sem jut, mert önállóan, teljesen súlytalan. A II. József elleni reakcióban tehát a főnemességre és a köznemességre hárul a munka oroslánrésze. Az ő érdekeik sem azonosak, azonban II. József uralmának utolsó éveiben olyan atmoszférát találunk, amely a kölcsönös együttműködést lehetővé tette számukra. Mária Terézia korában még a birtokos köznemesség között is szakadék van, katolikus vagy protestáns vallása szerint ez az osztály is két táborba tömörül. Ekkor a protestánsok nem nyerhetnek állami hivatalt (1731 óta), s ha csak lehet, a megyei tisztségekből is kizárják őket. II. József türelmi rendeletével megnyitja előttük a korlátlan emelkedés útját (1781) s az eddig erővel visszaszorított energia az érvényesülés terére jutva, fontos, tekintélyt és befolyást jelentő pozíciókat juttat nekik. Egyes megyék tisztikara szinte teljesen a protestánsok közül kerül ki s a dicasteriumokban és törvényszékeken, a helytartótanácsban és kamarán, a királyi és hétszemélyes táblán, a kerületi táblákon évről-évre több protestánsal találkozzunk, egyes, kiemelkedőbb tagjaikat pedig II. József

* Részlet a Magyar Történelmi Társulat kiadásában „Sándor Lipót főherceg nádor iratai“ címmel megjelenő, sajtó alatt levő műből.

felveszi a mágnási rendbe is (Prónay, Vay). Másrészt köznemesek, katolikusok és protestánsok egyaránt oly méltóságokat is elnyernek, amelyeket korábban csak mágnások kaphattak meg, így a főispáni méltóságot. Ezek az életbe átment, eleven erővel ható intézkedések segítették áthidalni a protestáns és katolikus nemes között egyrészlől, mágnás és nemes között másrészlől fennálló szakadékokat. E külsőleges közeledés mellett nem hiányzott az alkalom a lelki, a szellemi rokonérzés kifejlődésére sem. A fontos állásokba jutott protestánsok rendszerint jól iskolázott, művelt emberek, kik külföldön jártak, német egyetemeken, főleg Schölzernél Göttingában tanultak, akik ismereteiken kívül magukkal hozták a kor divatját, racionalista szellemét is, vagy ha nem is jutottak túl hazájuk határain, tanáraik csaknem kivétel nélkül külföldön végezték egyetemi tanulmányaikat. Ez a szellem másrészt megkapja, rabjává teszi a nagyvagyonu katolikus mágnást s még hamarább toleranssá teszi a katolikus köznemest. Ez az átalakult gondolkozásmód, ez az új „felvilágosodott“ életfelfogás — melynek csak következményei voltak II. Józsefnek a rendelkezései is s amely a vallások dogmatikus különbségei felett kapcsolta össze híveit — új vezető csoportot formál, amelyben főurak és köznemesek egyaránt helyet foglalnak, de amelynek igazi mozgatói, kik e csoport jellegét megadják, protestánsok, s a katolikus főurak sokszor csak eszközök kezükben.

A magyar társadalom két vezető osztályának képviselői II. József uralmának végén lépnek fel határozott, a kivihetőség reményével kecsegtető programmal. Miután az abszolutizmus germanizáló törekvéseivel szemben mindent végveszélybe jutottnak látnak, egy külső hatalomhoz, Ausztria régi ellenségéhez, Poroszországhoz fordulnak segítségért. A nyílt harcot kétségtelenül materiális okokból kezdik meg, az elevenig vágó intézkedések korbácsolják fel indulataikat. A győzelmet azonban latens, a tömegben rejlő érzelmek és indulatok segítségül hívása szerezte meg számukra. II. József abszolutizmusa az idegen német uralmat jelentette s ellene a küzdelem egységes tömeggé tudta formálni az egész magyar társadalmat.

II. József halálos ágyán kénytelen visszavonni, három kivételével összes rendeleteit s ezzel életének rajongással és önfeláldozással felépített munkáját rombadönteni. A megindult társadalmi mozgalom azonban Magyarországon ezzel még korántsem csillapodik le, noha az abszolutizmus vereségével már elérte eredeti célját, sőt egyre erősebb gyűrűket vet.

*

A szenvedélyek magasra lobognak fel szerte az egész országban. Harag, elkeseredés, gyűlölet az elnyomó ellen, a visszanyert szabadság felett érzett öröm extázisba hozza az egész társadalmat, de legfőképen a már *tömeget* kitevő köznemességet. S ennek a köznemességnek is főleg azt a részét ragadják magukkal a szélsőséges szenvedélyek, amely a leghevesebb vérmérsékletű s amely ezer év

történelmében mindenkor a leghajlamosabbnak mutatta magát a forradalmakra, függetlenségi törekvésekre. A Tiszántúl élő köznemesség még nagyobb lendülettel és zajjal mozdul meg, mint az ország északi, vagy nyugati részén élő magyarság s ettől fogva a nyugalom helyreálltáig hónapokon keresztül az ő hangos szava jelenti a nemzet közfelfogását. A Tisza-vidéken uralkodó kaotikus zavar, a mozgalom intenzitása megdermeszti az állangépezet parancsolásra született vezetőit, akik megszokták, hogy a tömeg az ő utasításait csak teljesíteni tudja. Érthetetlenül állanak a tömeg megmozdulásával szemben s csak „végzetszerű fanatizmusnak“ tudják nevezni az eddig soha nem látott tömegszenvedélyt. Ez a fanatizmus, a szenvedély és a hangos szó hatalmas fegyver a köznemesség kezében s most már nemcsak az uralkodó ellen forogtja. Meg tudja vele félemlíteni azokat is, akik útjába állhatnának törekvéseinek; még akkor is, ha nincs igaza. A megyei közgyűléseken megjelenő főispánokat, királyi biztosokat, a régi rendszer készséges híveit hangos „áruló“ kiáltásokkal fogadják, szemtől-szembe vádat emelnek ellenük s ezek a szenvedélyek orkánjával szemben kénytelenek hallgatni és tűrni, pedig a vádat azok a férfiak, a köznemesség azon képviselői kiáltják, akik maguk is, bár szűkebb körben, II. József akaratának végrehajtói voltak, akik állásukat, hivatalukat a megyékben vagy Budán a császár kinevezéséből nyerték el. De az ellenmondáson senki meg nem ütődik. A köznemesség felülkerekedését, túlhatalmassá válását jelenti éppen, hogy vezetői törvényt láthatnak és kritikát gyakorolhatnak azon mágnások felett, akik éppen azt tették, amit ők, csak hogy most elszigetelten állanak.

A köznemesség nem elégszik meg azzal, hogy II. József visszaállítja az 1780-iki állapotot. Nem, mert ez vészélyes reá nézve. Ez a rendelet a mágnások korábbi előjogai, kiváltságai visszaadását és a köznemesség részéről többnek elvesztését jelentette, azt a veszélyt, hogy, miként Mária Terézia korában, isnét a mágnások lesznek egyedül a vezetők. Ennek elhárítására azok a köznemesek, kik a mágnásokkal szövetségbe Poroszország támogatását akarták igénybe venni, erejük tudatára ébredve, látva szerte az országban nagy tömegeik megmozdulásának, friss energiájának hatását, maguk törtek most a vezető osztály magaslatára, részben a mágnások ellenére is. Ennek a harcnak a vezére a köznemesség legfelső rétege, a vagyonos, birtokos nemesség s a harc most már, II. József halála után az ő hegemoniájáért folyik. A köznemesség többi szegényebb rétege még nem öntudatos, gondolkodó tényező s akaratát, erejét korlátlanul ennek a vezető rétegnek a rendelkezésére bocsátja.

Miután II. Lipót Budára 1790 június 6-ra országgyűlést hívott össze s a király és a nemzet küzdelmének itt kell lefolynia, hogy azután a megváltoztatott alkotmányra, amely a mágnások háttérbe szorítását is jelenti, az uralkodó megkoronáztatásakor azonnal letehesse az esküt, a köznemesség vezetőinek törekvése

arra irányul, hogy az alsótáblára azonos felfogású és instrukciójú követek gyűljenek össze, hogy ezek segítségével vihessék keresztül tervüket. Lehetetlen épen nem volt ez a kísérlet, mivel a megyék, azok követválasztó közgyűléseinek szervezete mindenütt azonos volt. Ebben az időben még kizárólag csak a birtokos nemeseké a vezető szerep bennük, egy és ugyanazon osztályé. A kisenemesek, szegény nemesek tömege ekkor még távol van, nem avatkozik bele agitációra vagy felsőbb vezetésre az ügyek eldöntésébe, a mágnások pedig nem látogatják a közgyűléseket, mert csekély számuknál fogva a fejenkénti szavazás mellett a köznemesség leszavazza őket. Marad tehát egyedül a birtokos köznemesség, amelyből a tisztikar is kikerül. Az elemi alapfeltételek tehát meg voltak ahhoz, hogy azonos életfelfogású, azonos gazdasági viszonyok között élő ugyanazon társadalmi osztály tagjai között a megyék határait átlépve egységes közvélemény alakuljon ki s hogy ez a köznemesség a közgyűléseken oly programot adjon képviselőinek, amely az ő érdekeit tartja szem előtt. Csupán össze kellett foglalni ezt a programot, megfogalmazni a megyékben élő köznemesség szívében rejlő vágyakat s valamely módon eljuttatni hozzá, rábeszélni, hogy minden megye ugyanazon követelések kivívását bízza követekre.

A programot az evangélikus ócsai Balogh Péter fogalmazta meg, a hétszemélyes tábla bírása, a szervezés s ezzel a mozgalom sikerét pedig a szabadkőműves páholyok biztosították. A szabadkőműves szervezet, a XVIII. századnak ez a specifikuma, ekkor volt virágában Magyarországon s az egymással szoros kapcsolatban lévő páholyok lehetővé tették, hogy a központokon: Bécsen, Pozsonyon, Budán és Pesten kívül élő páholytagok között is hasonló egyöntetű gondolkozásmód, világszemlélet — mondhatnók — hit fejlődjék ki. Nyugaton, Német- és Franciaországban a páholyok nagy mértékben hozzájárultak a polgárság és a nemesség közötti válaszfalak leomlásához, nálunk azonban, noha arra is van eset, hogy a grófok és inasaik egy páholyban működtek, polgárok alig-alig, közülük kivételképen csak egyes tudós orvosok, tanárok jutnak be a páholyok misztikus homályába. Egy nagyon benfentes szabadkőműves, Gabelhofer egyetemi tanár írta, hogy a magyar páholyoknak úgynevezett amerikai rendszere semmiben sem különbözik a francia páholyok munkarendjétől. „Ők is az emberi szabadság és egyenlőség teljes visszaállítására töreksenek, csak hogy a magyar *Frères Amériquains* csupán azokra korlátozzák a szabadság és egyenlőség élvezését, akiket a természet születésüknél fogva kiválasztott a többi ember közül“. Közlebb hozza azonban a szabadkőműves élet a *mágnást* és *köznevest* s ezek között teszi teljessé az összeolvadást. A vezetőszeret azonban itt is mihamarabb a köznemességé lesz. A magyar érzelmű köznemességnek ez a túlsúly nemcsak megakadályozza, hogy a páholyok élete teljesen világpolgári színezetű, a nacionalizmustól elvonatkozott legyen s a magyar szabadkőművesség a magyarul alig tudó, osztrák családok-

kal összeházasodott mágnások révén a németországinak egyik ágává válják csupán, hanem külön típust, az úgynevezett Draskovich-obszervanciát követő páholyok típusát hozza létre, amelynek jellemző vonása, az általános külsőségek megtartása mellett, épen a nacionalista szellem érvényesítése. A szabadkőműves páholyok tehát II. József halálakor a birtokos köznemesség szervezete s így természetes, hogy a köznemesség a politikai vezetőszerp kivívásánál elsősorban ezt a szervezetét használja fel.

Az ő részükre készíti el tehát Balogh Péter azt a programot, amely a közvélemény helyes mederbe terelését, az országgyűlés előkészítését, a köznemesi mozgalom sikerét hivatott biztosítani. Ez a körlevél kitűzi, összefoglalja a célokat, amelyeket a páholytagoknak agitációjuknál a követválasztó nemesség szeme elé kell tárniok, leírja, hogy milyenné kell átalakítani az alkotmányt, amely a nemesség vezetőszerpét hivatott biztosítani mágnással, jobbaggyal és királlyal szemben egyaránt s első taktikai feladatukul is azt hagyja meg, hogy törekedjenek arra, hogy a követekek a megyék lehetőleg közülök, a páholytagok sorából válasszák meg. Milyen nagy jelentősége volt Balogh Péter programjának, azt később látjuk, amikor a követekek a programmal egyező utasításokkal jönnek fel az országgyűlésre s amikor az országgyűlés ez alapelvek szellemében készíti el az új alkotmányt.

Amely megye tisztikara főleg szabadkőműves, ott a Balogh-féle programm keresztülvitele nem ütközik a legcsekélyebb nehézségbe sem. Így volt ez Pest-megyében, hol a két alispán, Laczkovics és Szily, Ónody jegyző a pesti páholy tevékeny munkatársai. S követekek megválasztják a két alispánt és Darvas Ferenc helytartótanácsost, ki szintén szabadkőműves. Ugyanígy történt más megyékben is, úgy, hogy huszonhét követről teljes határozottsággal tudjuk, hogy szabadkőműves volt. Oly megyékben, hol a szabadkőművességnek szinte semmi gyökere sem volt, szintén a Balogh-féle programm alapján készül az utasítás. Pest-megye ugyanis szokássá teszi, hogy körleveleket intéz sorban a megyékhez, tudatja velük felfogását, megküldi nekik saját követi utasításait s így fejt ki propagandát, aminek van is eredménye, hiszen ő az ország legnagyobb és legtekintélyesebb megyéje. Somogy-megye követi utasítása ugyanazt a szellemet fejezi ki, ugyanúgy szól a Habsburg-ház örökösödési jogának megszakadásáról, mint Pest-megyéé, noha az instrukciót kidolgozó bizottság tagjai között egy szabadkőműves sem volt s egyik követe, Boronkay József — szemben a szabadkőműves Inkey Károllyal — később, a vallásügyi tárgyalások folyamán a katolikus klérus egyik legelszántabb híve. A többi megye is követi Pest-megye példáját, kölcsönösen értesítik egymást elhatározásaik, szándékaik felől, s átirataikkal, leveleikkel buzdítják, támogatják egymást. Máshol ismét a közgyűléseken megjelennek a szomszédos vagy még távolabbi megyékből a mozgalom elszánt hívei s élőszóval győzik meg, világosítják fel a teendők felől az illető megye nemességét. S egy elszánt

meggyőződéses ember a zavaros viszonyok között rendkívül sokat tehet. Így Csongrád-megyében Kárász István alispán, a megye legtekintélyesebb embere, szabadkőműves, az országgyűlésen később Balogh egyik legbuzgóbb munkatársa. Elérkezvén a közgyűlés napja, ő dolgozza ki egy társával az uralkodó elé terjesztendő feliratot, amit az elnöklő főispán a közgyűlés elé terjeszt s azt egyhangulag el is fogadják. Korlátlan tekintéllyel uralkodik a tisztviselői karban, éppen így a követi utasítást kidolgozó bizottságban is, s így nem csoda, hogy a követi instrukciók egészen a Balogh-féle program szellemében készülnek el. Sőt ő lesz az egyik követ, a másik pedig egy táblabíró (Márton Dávid), jelentéktelen ember, ki az országgyűlésen szóhoz sem jut, s aki helyett mindenütt ő, Kárász, szerepel.

Normális körülmények között a központi hatalom közegei, a főispánok, kik mérhetetlen hatalommal, tekintéllyel, befolyással uralkodtak a megyékben, sikerrel tudtak volna szembe szállni a köznemesség mozgalmával. De most, mikor a császár hatalma meggyengült, tehetetlenül állanak, sőt sok esetben megfélemlítve.

Igy győzedelmeskedve az akadályokon minden megyei követ, tehát az alsótábla döntő többsége azonos programmal jelenik meg az országgyűlésen. A köznemesség merész vállalkozását, annak sikerét még egy fontos körülmény van hivatva biztosítani: azok, akik eddig is vezetői voltak, a budai dikasztériumok tagjai mind megválasztatják magukat követekké, s ez a zárt vezérkar így az országgyűlésen továbbra is vezeti az oda feljöttet. Balogh Péter Nógrád-megye követe lesz, br. Podmaniczky József Heves-, Vay József Borsod-, Beöthy Imre Bihar-, Darvas Ferenc Pest-, Almássy Ignác Heves-, Bezerédj Ignác pedig Tolna-megyéé; valamennyien helytartótanácsosok, vagy a hétszemélyes tábla bírái; a legutolsó kettő katolikus, a többi protestáns és szabadkőműves. Hogy pedig az udvar szokott módon hivatallal vagy ajándékkal egyet se tántoríthasson el a követek közül, esküt tesznek le, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül semmit sem fogadnak el az uralkodótól.

Ez a céltudatosan vezetett párt, a köznemességet képviselő alsótábla az országgyűlés első hónapjában, júniusban és júliusban, kidolgozza a Balogh-féle program szellemében az új alkotmányt, amely egyrészt az uralkodó jogkörének korlátozásával, a *pragmatica sanctio* megszüntetésével választóivá formálja át az eddigi örökös királyságot, úgy annyira, hogy a királyi méltóság árnyékhatalmá lett volna, másrészt pedig a köznemesség kezébe ad minden hatalmat az országban, továbbra is kizárva hagyja a jobbagyságot az emberi jogok élvezetéből, a mágnásokat viszont megfosztja minden előjoguktól. A köznemesség törekvését, szíve vágyát a koronázási diploma, az új alkotmánynak a király által megerősítendő chartája híven tükrözteti vissza. E köznemesi elgondolás szerint Magyarország alkotmánya a következőképen alakult volna át: A rendek évenként országgyűlésre jönnek össze külön

meghívás nélkül Pestre s ott állapítják meg az adót és subsidiumot. Az országgyűlést csak önmaguk halaszthatják el, de három évnél nem hosszabb időre. Az uralkodó a rendek által előterjesztett törvényjavaslattól csak egyszer tagadhatja meg a szentesítést, a másodszori felterjesztés alkalmával már köteles azt megerősíteni. A király mellé egy ellenőrző szenátus kerül, amelynek jogában áll a törvénytelennek tetsző királyi rendeletek végrehajtását fel-függeszteni. Ez gyakorolja tehát a tulajdonképpeni kormányzó hatalmat s mellette teljesen eltörpül a kancellária, amely az országban tartózkodik és felelős az országgyűlésnek. A király még főispánnak is csak a megye által ajánlott négy férfiú közül nevezhet ki egyet, éppen így zászlósurat is csak a szenátus négy jelöltje közül. Az országnak külön nemzeti hadserege lesz, amelynek ügyeit a bécsi haditanácstól független, birtokos nemesekből álló katonai parancsnokság intézi a nádor elnöklete alatt, s ez parancsait a királytól a szenátus közvetítésével nyeri. A kamara a pénzügyek állásáról és a jövedelmekről köteles számot adni az országgyűlésnek. Ennek a teljes önállóságnak megfelelően külön magyar diplomáták képviselik az országot a külföldi udvarokban, s ezek utasításaitak szintén a szenátus révén nyerik. Hogy pedig a király hatalma még jobban meg legyen szorítva, biztosítékul ismét fel-elevenül az aranybulla záradékában foglalt ellenállási jog.

Ez az alkotmány teljesen guzsba köti a király hatalmát s minden hatalmat az országgyűlésre, illetőleg a szenátusra ruház át. Itt pedig már a köznemességé a döntő szó, amely az arisztokrácia javára többé nincs kizárva a főispáni és zászlósurai méltóságokból sem.

A köznemesség számára nagy erkölcsi erőt jelent az a meggyőződése, hogy neki joga van erre az alkotmányra, hiszen nem új, hanem az igazi, poraiból föléledt ősi alkotmány ez. A Corpus iurisban minden igényére talál precedenst — nem egyszer tévesen vagy elfogultan értelmezve a többszázados, más állapotokra és más fejlődési fokokra illő cikkeket. A sok törvénycitátum azonban a tömeg tudatában megingathatatlaná teszi törekvései jogosságába vetett hitét. Ez a történeti tudat inkább a szélesebb rétegek számára nyújtott szilárd meggyőződést, a köznemesség vezetői, akik a kor műveltségének birtokában vannak, uralkodásra vágyó törekvéseiknek igazolását a kor, a francia forradalom korának felfogásában, irodalmában találják meg. Ők azonban az eszméknek vagy talán néha csak szólalomoknak sajátos magyar tartalmat adnak. Hittel és őszinte meggyőződéssel vallják tehát magukat a szabadság és egyenlőség lelkes hiveinek s örömmel olvassák a *Contrat social* fejtegetéseit. A köznemesség a szabadságjogokat a legteljesebb mértékben meg akarja szerezni önnagának az uralkodóval szemben, de a legcsekélyebb mértékben sem akar belőlük juttatni a jobbagyságnak, amelyen eddig is uralkodott. Az egyenlőség szólamát pedig a mágnásokkal szemben alkalmazza s ennek segítségével akarja őket, különleges kiváltságaiktól megfosztva, saját

nívójára lesülyeszteni. Annyira rendi felfogásának légkörében él, hogy nem veszi észre az irtózatossá váló belső ellenmondásokat, hanem életörömmel, frissen, lelkesülten, őszintén hirdeti neki kedvező interpretációban a veszélyes elveket, melyek ellene fordítva, hamar az enyészet felé vihetnék őt.

Ennek a tagadhatatlanul grandiozus tervnek a keresztülvitele, az önigazolással érzett eszméktől és jelszavaktól megnyugodva, a köznemesség komolyan, minden erejének megfeszítésével tört s nem elégedett meg azzal, hogy az országgyűlésen rendszerbe foglalta álmait. Önerején kívül az új alkotmány épületének második pillére a porosz támogatás, illetőleg az alkotmánynak Poroszország által való garantálása lett volna. Ez lett volna az a szilárd támasz, mely Anglia jóindulatú semlegessége mellett biztosítja Magyarországot külpolitikailag a kontinens államai között, s amely segíti őt beilleszkedni az államok koncertjébe.

A külső körülmények sokáig kedvezőek is voltak 1790-ben, s valóban a legszebb perspektívák bontakoztak ki a vérmes fantázia előtt. A bécsi udvar kezét teljesen megkötötte a porosz háború veszedelme. Legfőbb és legmegbízhatóbb támasza, a török háborúban megtizedelt haderő egy része még a déli határon állott, másik felét pedig az a Poroszország kötötte le, amelynek uralkodóját a magyar elégedetlenek még II. József életében királyuknak akarták megnyerni s amely az elégedetlenséget tervszerűen szította is. II. Lipót legbizalmasabb tanácsadói, az államtanács tagjai, amikor egyre-másra érkeztek a nyugtalanító jelentések, az országgyűlés követelései, nem tudtak egyebet ajánlani uralkodójuknak, mint hogy határozathozatal nélkül hagyja a dolgot függőben. Így az egyik aktára gr. Hatzfeld javaslatának megfelelően két resolútiót tervezet is készült; az egyik, a porosz háború esetén, elfogadja a magyar kancelláriának a javaslatát, mert ekkor „szelidebben kell beszélni,“ a másik pedig, ha megmarad a béke, elveti azt. Vannak ugyanis esetek — mondja Hatzfeld — amikor nem lehet mindig úgy eljárni, amint az a felségjogok szerint lehető is volna, hanem úgy kell az embernek javaslatait megtenni, amint azokat képes keresztülvinni és amint céljának elérését remélheti. „Igy a köznemesség, legerősebb ellenfelétől nem háborgattatva, nyugodtan kovácsolhatta terveit, annál is inkább, mert másik ellenfele, az arisztokraták — akik különben eddig is csak az udvarral szövetkezve tudtak vele sikerrel szembeszállni — éppen nem idegenkedtek az új nemesi demokráciába való beilleszkedéstől. A nádori s a többi zászlósúri méltóság betöltésénél, a szenátusi helyek elnyerésénél joggal számíthattak, hogy őrökük, a hatalmas vagyonok uraira, a bőkezű, vendéglátó gazdagokra fog esni a köznemesség választása s azért keresik is a tömeg kegyét. A felső táblán tehát országnagyok, főispánok pártolják a rendek javaslatait. De még az önértesebb főrendek is kénytelenek teljesíteni az alsó tábla minden követelését, gyengességüket annyira érzik, hogy rövid ellenállás után mindig behódolnak. Így mindjárt az országgyűlés kez-

detén leteszik a francia polgári eskü mintájára megszerkesztett esküt, amely őket az alkotmány megvédésére kötelezi s a köznemességgel való együttműködésre, „egyetértésre“ kényszeríti. Beleenyugodnak abba is, hogy eldöntetlen kérdéseknél a felső és alsó tábla együttes ülésén hozzanak határozatot, ami a köznemesség feltétlen uralmát és győzelmét jelentette. A felső tábla, amely 1741-ben meg tudta akadályozni, hogy a köznemesség Mária Teréziát új hitlevél kiadására kényszerítse, most tekintélyét veszítve, a legcsekélyebb akadályt sem gördíti a köznemesség terveinek megvalósítása elé, úgy, hogy csak egy nagyon elenyésző töredék, egy-két ember — pártjának nem is nevezhető — próbál: nem ellenállani, hanem csupán óvatos klauzulákkal megvédeni a felségjogokat.

Ezek a kedvező körülmények azonban csak megkönnyítik a köznemesség harcát, de az új alkotmányt még nem hullatják érett gyümölcsként ölébe. Miután a köznemesség el van szánva akár fegyverrel is kényszeríteni ki az uralkodótól az új alkotmány elfogadását, komolyan hozzá lát a fegyveres erő gyűjtéséhez. Első kísérlete az uralkodóház legfőbb támasza, az állandó hadsereg magyar ezredeinek meggyerésére irányul. A megyék felhívásokat, leveleket intéznek a magyar ezrekhez, sőt még a határőrvidékiekhez is, s a magyar tiszteknél meghallgatásra is találunk. Ezek a tisztek ugyanis még csak első generációban szakadtak el szülőföldjüktől, még nem talajnélküli szolgái a hadnak, magyar érzelmeik még fogva tartják, a hazai röhöz kötik őket, érző részei a köznemesei társadalomnak. A hadseregben a német tisztekkel szemben mellözötteknek érzik magukat, el vannak keseredve s amikor szülőföldjükről, megyéjüktől, hol testvéreik vagy legközelebbi rokonaik alispánok vagy egyéb tisztviselők, s a köznemesei mozgalom lelkes hívei, — Laczkovics kapitány és Szily hadnagy a Graeven ezred tisztjei pl. a pestmegyei alispánok testvérei — felhívásokat kapnak, hogy a magyar alkotmányt védelmezzék meg, örömmel jelentik be csatlakozásukat. Elhatározásuknál — mint az ezreknek az országgyűléshez intézett folyamodványaiból kitűnik — nagy szerepet játszik a kedvezőbb előléptetés reménye, azonban legégyénibb és a köznemesség érdekeinek találkozása és szoros összefonódása nagy erőt jelent a köznemesség számára. A Zeschwitz vértesezredben szolgáló magyar tisztek, Fekete Ferenc kapitány, Hodossy főhadnagy és Rákóczy alhadnagy folyamodványukban, amelyet Fekete apja, a tábornok-követ útján akarnak az országgyűlés elé terjeszteni, kijelentik, hogy készek a rendek parancsainak engedelmessé válni, vérüket áldozni a haza védelmében, a közjó előmozdítására, szabadságuk és ősi kiváltságaik, nemkülönb az országgyűlés intézkedéseinek biztosítására. Az új alkotmánynak az a fontos pontja, amely a magyar katonaság feladatává teszi a rendek intézkedéseinek teljesítését, ezek előtt a tisztek előtt már realitás lett. Azoknál az ezredeknél, amelyeknek legénysége magyar származású volt, mint pl. a Graeven-ezrednél, a tisztikar állásfoglalása döntő lett az egész ezred sorsára; a hadsereg akkori szervezete

szerint a legénység csak a tisztikar parancsait követhette s a nyílt harc kirobbanása esetén ezek az ezredek az uralkodó ellen fordultak volna.

A köznemesség agitációja megbontotta tehát a hadsereg fegyelmét és zártságát, a jelek szerint még nagyobb mértékben, mint 1848-ban. De csak kikezdenie sikerült, mivel a katonaság szilárdabb szervezet volt, semmint azt máról holnapra teljesen meg lehetett volna örölni. A felkelő sereg magját voltak képezendők a megyéenként felállított nemesi insurrekcionális csapatok, a bandériumok. Ezek a csapatok névleg csak a szent korona dísz-örségül szolgáltak, azonban egyenruhájukkal, rangjelzésükkel, fegyelmükkel és szervezetükkel semmiben sem különböztek a rendes sorkatonaságtól. Egységes, szigorú vezetés alatt is állottak: báró Orczy Lőrinc volt, mint ezredes a főparancsnok, s a csapatok Budán a legnagyobb pontossággal jelentek meg s váltották fel egymást. Számuk felől ez udvar nem volt tisztában, de maga az uralkodó, Lipót, ki mindenről pontosan értesült, az egész mozgalmából ezt a szervezkedést tartotta a legveszélyesebbnek, s még később is, a vihar elülte után, ideges nyugtalanság fogta el azonnal, ha bandériumokról hallott. A bandériumok hivatása az volt, hogy tagjai közül kerüljenek ki a felkelő sereg tisztjei. Az egyik tiszántúli megye, Szabolcs, pedig az általános insurrekciót is elrendelte már. A megyegyűlés által választott parancsnokok a szolgabírákkal bejárták a helységeket, számba vették a fegyvereket s a nemeseket annak az eskünek a letételére kötelezték, amelyet az alsótábla is megkövetelt mind az ő, mind a felsőtábla tagjaitól. Az így összeírt nemeseket azután jársonként összegyűjtötték s valóságos próbamozgósítást, mustrát tartottak; sőt tovább meúve, a jobbágyság támogatásának biztosítására, helyesebben annak megakadályozására, hogy az udvar a jobbágyságot ellene, a nemesség ellen felhasználhassa, a parasztokat is megeskették. A mozgalom azután nem csak a Szabolccsal határos megyékre: Biharra, Szatmárra, Zemplénre, Abaujra terjedt ki, hanem még az örökös tartományok szomszédságában, Zala-megyében is lajstromba szedték a nemességet, s a teljes kirobbanást csupán a körülmények megváltozása akadályozta meg.

Ez a birtokos nemesség azonban csak maroknyi tömeg, amely harc esetén intelligenciájánál fogva lehet vezető, azonban csekély száma miatt szövetségesek után kell néznie. A jobbágyság megnyerése csak nagy anyagi engedmények árán lett volna lehetséges. Ellenben nagyobb sikerrel tekinthetett a nemesség azon népes alsóbb rétegének megnyerése elé, amely fokozatosan süllyedt a jobbágyság nivója felé. Ez volt az armalista vagy taksás nemesség, a későbbi „szegény“ nemesség, amely ebben az időben az állami adó fizetésétől még mentes volt, azonban a megyei beligazgatás költségeinek fedezéséhez már hozzá kellett járulnia s a jobbággal együtt fizette az ú. n. háziadót. Ez a réteg fele úton állott a birtokos nemesség és a jobbágyság között, érzelmei, még

meglevő kiváltságai természetesen az előbbi felé vonzották, s így, mikor ez most kezét barátilag nyújtotta feléje, amellyel egykor eltaszította magától, elfogadta azt s a felemelkedés érdekében szívesen hozott súlyos anyagi áldozatokat, készen arra, hogy a frigyét vérével is megpecsételje. Így Abaúj-megyében az armalisták, amikor a szolgabírák bejárták a falvakat, összeírták és biztatták őket, hogy szerezzenek fegyvert maguknak, kiadásaik majd böven megtérülnek azzal, hogy többet nem fizetnek taksát, fegyvert, uniformist csináltattak maguknak s még a szegények is inkább eladták házaikat, szőlleiket, csakhogy ők is felfegyverkezhessenek. Adót azután még 1793-ban sem akartak fizetni.

Az armalistákon kívül a nemesség mellé áll a jászkunok és hajdúk nagy tömege is, ez a két, meglehetősen zárt területen élő harcias népelem. Ők ugyanis a teljes nemesi szabadság és kiváltságok elnyerésére törekcszenek s ünnepélyesen megígérik, hogy óhajaik teljesülése esetén még maradékaik is készséggel tesznek majd hasznos szolgálatokat a nemes hazának. A hajdúk és jászkunok harci készségét, támogatását az országgyűlés honorálja is, az új alkotmány-tervezetben biztosítja kiváltságaikat s amikor ez nem valósulhat meg, legalább követeknek ad helyet és szavazati jogot az alsótáblán.

Ezeknek a szélesebb rétegeknek a megnyerése már nem kizárólag az udvar ellen irányul, hanem éle részben már a jobbágság ellen is fordul, de még mindenképen önmaga, a vezető osztály, a birtokos nemesség érdekében történt. A jobbágság sokat veszített II. József halálával, félhetett a régi állapotok visszaállításától s ideges nyugtalanságát a Zemplénben, Szepesben feltűnedező lázító iratok híven fejezték ki. Szenvedélye csak urai, a birtokos nemesség ellen fordulhatott, ez azonban természetes szövetségeseit, a szegény nemességet elvonva tőle, mozgalmát sikerrel szerelte le.

Ez a minden körülményre gondoló, célja elérésében minden akadály elhárítására ügyelő tervszerű munka, a köznemesség uralmának teljes kiépítése, az elszánt akarat, amellyel a nemzetet tevő vezető réteg minden akadályon kész keresztüljárni, méltó a csodálatra. A középosztály egyszerre fölvetta a küzdelmet, az élet-halál harcot az uralkodóval, annak egész külföldi erejével, bent pedig a felette álló hatalmas mágnásokkal s az alatta levő izzó talajjal, a jobbágsággal. Bármily erősen ütözködik is ki egyes embereknél vagy az egész mozgalom egyes fázisaiban az osztályérdek, az önérdék, nem tagadható, hogy a mozgalom erősen nacionalista szellemű is volt. A nemesség mélyen meg lévén győződve, hogy ő jelenti a nemzetet, a valóságban is érvényt igyekezett szerezni a nacionalista gondolatnak. A magyart akarja hivatalos nyelvvé tenni az állami organizmus minden pontján s taníttatni akarja valamennyi iskolában, hogy így, akár erővel is, de magyarrá tegyen mindenkit. Sőt törvényt akar hozni, hogy mindenki köteles legyen magyar nemzeti ruhát viselni. Tehát a legszembetűnőbb, a legér-

zélkelhetőbb külsőségekben is fenntartás nélkül igyekeznek kifejezni vágyait, érzelmeit s türelmetlenségében hallani sem akar a többi nemzetiség részére teendő engedményekről, mert ezek már korlátoznák nacionalista érzelmeinek érvényesülését.

A jól megszervezett mozgalom nem állapodik meg a szűkebb magyar haza határainál, hanem átcsap a Királyhágón és a Dráván túl egyaránt. Erdélyben és Horvátországban, valamint Szlavóniában hasonló gazdasági viszonyok között él a köznemesség a vármegyékben, társadalmi helyzete a többi réteggel szemben épen olyan, mint a Duna-Tisza mentén s így ez is szívvel-lélekkel csatlakozik a magyarországi mozgalomhoz. Mindkét helyen az ő felfogása döntő az egész territorium állásfoglalására. A két Skerlecz testvér, Miklós zagrábi főispán és Ferenc helytartótanácsos, a horvát nemesség vezérei, a legbensőbb egyetértésben működnek a magyar mozgalom vezetőivel s a horvát tartománygyűlés maga kéri a bán hatáskörének szűkítését és kívánja, hogy a melléktartományok közigazgatása a magyar helytartótanáctól függjön. Erdélyben a vármegyék követeket küldenek a budai országgyűlésre s mindenképpen a két testvérhaza szorosabb uniójának megvalósítására törekszenek. Amidőn összejön Kolozsvárra az országgyűlés, itt a regalisták, a mágnások a köznemesség mellé állanak, hasonlóképpen az egész székelység, úgy hogy egy elenyésző töredék, a szászok kivételével az egész országgyűlés az uniót kívánja. Mind a horvát, mind az erdélyi mozgalom csak erősíti a magyarországit, a magyar köznemesség természetes szövetségeseinek csatlakozása azonban a pillanatnyi erőfokozáson kívül még más szempontból is fontos. Komoly stádiumba jut az egységes nemzet-állam megvalósulása. Ugyanazt, amit később a liberalizmus juttatott diadalra, most a magyar konzervativizmus valósította volna meg s hozzá magyar szempontból kedvezőbb körülmények között, mivel ekkor még nem kellett számolnia a különböző nemzetiségek oly nagyfokú öntudatával és erejével, mint később.

A köznemesség, mint láttuk, az akadályok legyürésében, a szervezésben ügyes taktikát követett. Programja két talapzaton nyugodott: önerején és a külföldi, porosz támogatáson. Amint az egyik megingott, romba kellett dőlnie az egész munkának.

Ez a tragikus pillanat 1790 július végén következett be, amikor Reichenbachban Lipót követei kiegyezve a porossal, eltávolították a háború veszedelmét. Lipótnak nagy és súlyos áldozatokat kellett hoznia. Oly porosz követeléseket fogadott el, melyeket Berlinben azzal a tudattal fogalmaztak meg, hogy teljesíthetetlenek, s így biztosan kitör a háború. Lipót azonban jól ismerte birodalma helyzetét, tisztán látta a magyarországi mozgalom nagy jelentőségét, a házát fenyegető veszedelmet. S számot vetve a körülményekkel, inkább a magyar, mint a belga helyzet vészes volta miatt meghozta a nagy áldozatokat, csakhogy megtarthassa Magyarországot és a forrongó Belgiumot. Így leszerelte a berlini udvar törekvését, amely előtt csak eszköz volt Magyarország, s

amely nem habozott feláldozni ezt, mihelyt támogatása saját érdekei ellenére lett. De ezzel egyszersmind visszanyerte szabad kezét Magyarországon s amennyit a rendek a porosz hűtlenséggel vesztek, ugyanannyit nyert most ő. Így helyreállott az egyensúly a király és a nemzet között.

A külföldi segítség meghiusultával, amint semmivé lett a porosz támogatás reménye, összedőlt az új alkotmánynak nem csekély fantáziával megtervezett épülete és műve. Sajnálunk a nemzeti fejlődés szempontjából nem lehet, mert Magyarországot Lengyelország sorsára juttatta volna. Egyetlenegy osztály uralmát jelentette volna, nem hagyván teret az egészséges társadalmi fejlődésnek. Mert hiszen nem szólván a mágnásokról és a jobbágyokról, kikkel nem lehetett megegyeznie, hanem csak uralkodnia feleltük, a polgárságot sem engedte lélekezethez jutni, pedig ennek az iparos, kereskedő osztálynak a fejlődése veszélyt semmi módon sem jelenthetett volna reánézve. De a köznemesség kiméretlen uralomvágya még az egyházban is érvényesülni akart. Mindkét protestáns egyházban ekkor vívja a papság legelkeseredettebb harcát a világiakkal s a győzelem az utóbbiaké. A vezető szerepet ők ragadják magukhoz s a hierarchikus szervezet elszánt védője, Sinay Miklós debreceni professort megfosztják püspöki tisztétől. Bármennyire is a legnemzetibb osztály uralmát jelentette volna az új alkotmány, bármennyire is állott a birtokos köznemesség kora műveltségének magaslatán, s volt a személyes, társas érintkezésben lebilincselően kedves, úgy hogy egy külföldi elfogulatlan utazó nem győzött eléggé áradozni s bármennyire is duzzadt friss életenergiától, éppen nemzeti szempontból lett volna káros az új rendszer, mert a fejlődés csiráit ölte volna ki a nemesség uralmának megkövesítésével s az elkeseredett személyi harcokat állandósította volna a főhatalmat gyakorló szenátusi választásokkal. Magyarországnak szerencséje volt, hogy örökös király állott élén s így megmenekült Lengyelország sorsától.

Mályusz Elemér.

Gyermekszimfónia.

A nyitott ablakon nyíló orgonabökör képében kacagott be a tavasz, mint lila-ruhás pajzán leány a kedvese szemébe.

A falusi iskola sárgára sikált padjaiban ott virítottak már a tarka leányszoknyácskák; a gombos végű faszegeken kék, sárga, piros, zöld baboskendőcskék, apró vászontarsolykák, kicsiny ozsonnagarabók lógtak; a bennük megbújt pamutgombolyagok a belőlük kiálló kötötükkel úgy fenyegették egymást, mint valami berzenkedő sündisznók. A leánykák kacagtak, zsongtak-bongtak, pajzánkodtak, csak a tábla hallgatott feketén.

Egyszerre hirtelen megszűnt a lárma. Helyére ült mindenki csendesen.

Pulykatojás képű Szabó Juliska, aki az ablakban ült, leugrott és elkiáltotta magát:

— Jön a tanító-néni!

Az ablakból végig lehetett látni az úton, amely viruló saláta, retek, zöldség és virág-ágyak között vezetett át a kerten, a tanteremtől a hátsó kerti házig, ahol a tanítónő lakott.

Lassan, lehajtott fejjel, elgondolkodva jött a tanító-néni.

A lányoknak, akik kukucskáló kíváncsisággal minden reggel így lesték, azonnal feltűnt, hogy nem néz sem jobbra, sem balra, mint szokta, gyönyörködve a frissen zsendülő palántákban. Mintha az úton keresett volna valamit. S nem a tavasz óta megszokott halványlila ruha volt rajta, hanem fekete, az a szomorú, szerény gyöngydíszes, amit tavaly vetett le, mikor az özvegy édesanyját elgyászolta.

Megrezzent a leskelődő résztvevők szívecskéje.

— A tanító-néni gyászban van.

- Nincs is nála az osztálykönyv.

Szégyenkezve sompolyogtak helyükre s kislányos kíváncsisággal vártak.

Mikor a tanítónő rátette a kezét a kert ajtajára, egy pillanatra megállt, mintha nagyon elfáradt volna. Végig simította homlokát, a haját, és benyitott. Mosolygott most is, ahogy az osztály felállással s „kezeit csókolom“-mal üdvözölte, de valami szomorú kényszeredettség volt a mosolygásában.

Fölment a katedrára s végignézett az osztályon. Rajta volt minden szem: a halvány arcán, kisírt szemén, fekete ruháján, idegesen remegő kezén, amelyet összekulcsolt szokásos reggeli imára.

Mikor az Amen-t elcsengte az osztály, pulykatojásképű Szabó Juliska odasugta a szomszédjának, Tóth Marcsunak, aki háromsoros kalárisgyöngyöt viselt a nyakán:

— Láttad? nincs ma rajta a karikagyűrűje se.

S a 12 esztendőös kotnyeles minden fontoskodásával iparkodott jelentőségteljes képet vágni a kijelentéséhez.

— Kislányaim! — mondta fátyolos, nagyon meleg, nagyon szomorú hangon a tanítónő, — ma nem tartunk lecke-órát. Most valami más, érdekes dolgot próbálok veletek.

Az egész osztály szép csöndben, párosával fölsétált utána a kerti úton a tanító-néni ablaka alá.

Futórózsa kapaszkodott kíváncsian az ablakig, levelei úgy simultak a falra, mint gyümölcsre éhes gyermek keze a kert kerítésére.

Két nagy szomorú ciprus állt őrt a fehérzsalugáteres ablak mellett, két fehér léces hajlított kerti pad végén. Két embernek való kellemes suttogó hely. Estéknként az iskolakert mellett elhaladó lányok sokszor látták itt ülni tanítónőjüket, azelőtt egy fehérhaju öregasszony, azután néha meg egy feketehaju fiatalember társaságában. Ebből az ablakból mint szép lány torkából az ének: sokszor hallatszott ki az utcára a zongoraszó.

Most ide ültette őket szép sorjában az ablak alá a padra, meg néhány lócára, székre, amiket a lányok hordtak fel a tanteremből.

A tanítónő kedves feje megjelent az ablakban. Bánatos, szinte alázatos hangon kérte őket:

— Kislánykáim! Most nagyon jók, nagyon figyelmesek legyetek. Majd meglátjátok, milyen érdekes dolgot csinálunk. Én idebent zongorázni fogok valamit. Ti meg addig ne figyeljetek semmi másra. Erősen húnyjátok be a szemeteket, hogy egymást se lássátok, csak figyeljetek nagyon, egészen a zongorára. Ha vége lesz a dalnak, majd megmondom, miért csináltuk a szembehunyósdit.

Kisfi lányok, apró Évák, bizony, még a szemüket is becsukták kíváncsiságukban. A szokatlan, rejtélyes játék egészen kezesekké tette őket. A kis alkalmi vakok társasága összehunyorított szempillákkal várta a történetüket.

Egyszerre csak megszólalt odabent a zongora. Lassan, kiméletesen keltek ki a bűvös szekrényből a hangok, mint szenvedő ember homlokát simogató ujjak. Fájó, mégis cirógató; fülbemászó, mégis nyugtalan dallam volt az, a gyerekversikékhez, pattogó parasztnótákhoz szokott fülecskéknek, lelkecskéknek andalító élmény. Azután szívbemarkolóbb, lelkettpó hangok következtek. A szempillák idegesen hunyorogtak. Egyik-másik hallgató feszen-

geni kezdett a helyén. Lázár Magdusnak, egy vékonyka, fekete-ruhás, hosszúszempillájú leánykának föl pattant a szemhéja s tágult, fátyolos, fekete nézéssel meredt a habos csipkefüggönyre, mely oly finoman szítálta ki a hangokat a kertbe. Azután lehu-nyódott újra a szeme s lehajtott fejvel hallgatott tovább.

Elháltak az utolsó akkordok is és a tanító-néni kisvártatva megjelent az ablakban. A megnyílt szemek kíváncsian kérdezték az arcát. Valami nagy föllélegzés, még nagyobb várakozás kandi-kált ki az élénk leányszemekből. A tanító-nő körüljártatta tekintetét, kicsit mosolygott is:

— No, gyere be először talán te, kis Tóth Marcsu!

Mind lesték, mind irigyelték a háromsorkalárisos leányt, amint eltűnt a szobában.

A tanító-néni leült nagy fonott karosszékébe s megfogta a kislány kezét:

— Most mondd el nekem kislányom, amíg behunyt szemmel hallgattad a zongorát, mi jutott eszedbe? Mit láttál? Mit éreztél? Mondd el egész őszintén, akármilyen furcsát gondoltál is.

Tóth Marcsu különösen nézett a vallatóra s hirtelen tetszett neki magának is érdekesnek, hogy mi is jutott, hogy is jutott eszébe a zongorázás alatt. Élénken, lelkendezve mesélte:

— Az jutott eszembe: mikor tavaly ősszel édesapám az erdön keresztül vitt, aztán olyan nagyon hulltak a levelek s olyan szomorúan fújt a szél, nem éreztük benn a fák között csak hallottuk. Aztán egész délután szomorú voltam s tudom, este még vacsorázni sem tudtam. Olyan szomorú voltam, pedig nem fájt semmi.

Mikor abba tetszett hagyni a zongorázást épen az jutott eszembe, mikor apám azt mondta:

— No Marcsunak se szabad többet ilyen nagyot sétálni.

Pedig nem is voltam ám egy csöppet sem fáradt tanító-néni.

A tanító-nő fáradt, szomorú mosolygással símogatta meg a kislány arcát. Aztán az üvegázából kivett egy szál orgonát:

Jól van, értelmes kislány vagy. Vidd haza ezt a virágot édesanyádnak s mondd meg neki, hogy jövőre okvetlen taníttasson zongorázni, mert neked sok öröme lesz a muzsikában.

S az ajtóig kísérte.

Másodiknak Szabó Juliskát intette be, a kis pulykatojásképűt, a kis szeles, kotnyeles minden lében kanál teremtetést. Kis egér-farkinca-copfocskája nemzeti szalaggal volt átkötve s úgy állt meg a tanító-nő előtt, hogy pillanatig se tudott nyugodtan lenni. Hol a lábait váltogatta, hol a keze babrált valamin. A kérdés kicsit zavarba hozta, de aztán bátran kivágta:

— Ne tessék megharagudni érte, de az jutott eszembe: mikor édesapámmal erre jártam a multkor, osztán akkor is ilyen szomorút tetszett játszani. Én a libákat tereltem hazafelé, osztán énekeltem azt, hogy:

„Szípen szól a csengő a nyakába“ ...

Apám meg nagyokat fúj a kondástülökbe. Mikor ideértünk, mondom neki: „Hallgassa csak idesapám: Milyen szépen zongorázik a mi tanító nénink“. Akkor elhallgatott a tülkivel s megálltunk itt a kerítés alatt. Apám csak legyintett a kezével, osztán . . . de igazán ne tessék haragudni, azt mondta: „no iszen e' csak olyan, petyegtetés. Az a muzsika, lányom, amit Laji cigány húz a városba az uraknak, amikor mulatni szoktak!“ Hát ez jutott most is az eszembe. De azért igazán ne tessék haragudni.

— Dehogy haragszom kislányom. Örülök, hogy ilyen őszinte vagy. Csak énekelj te is mindig, ami jól esik a szivednek. S neki is adott egy szál orgonát. Egy kicsit mintha hangja is lett volna a tanítónéni mosolygásának, amint a pulykatojásképüt az ajtóig kísérte.

Most Lázár Magduson akadt meg a szeme s egy perc mulva ott állt előtte, mint valami apró tükörkép: a maga gyászruhás mása.

Nagy feketén csillogó szemeit ráemelte, úgy hallgatta végig a kérdést. Azután lehajtotta a fejét.

— Nem tudom, tanítónéni mi volt velem, amig zongorázni tetszett. Az édes anyám jutott eszembe, aztán éreztem, hogy ott áll fölöttem a szegény édes anyám és símogatja a fejemet, úgy, hogy fel kellett néznem s akkor láttam, hogy csak a kertben vagyok s hogy a zongorát hallgatjuk. De elkezdtem sírni.

S Lázár Magduska most tovább sirt s ahogy lehajtotta a fejét, megint csak ott érezte rajta az édesanyja kezének a cirógatását s ahogy riadtan feltekintett, ott látta maga fölött a tanítónéni kezét, amellyel a kezét símogatta s könnyekben fürdő arcát, amely mintha az ő jótékony fájdalomnak tükrözése lett volna. Benne volt abban az arcban, amit a kis Lázár Magdus nem értett: egy fiatal leányélet minden gyönyörű álma, életterve, boldogsága, kis családról, ártatlan gyermekajkakra lehelt anyai csókról, selymes gyermekhajat cirógató anyai kézről, de Lázár Magduskának ezek a könnyek csak annyit tudtak elmondani, hogy a tanító-néni övele sír. A kis leány megijedt ezektől a könnyektől s ahogy zavartan körülnézett, meglátta a tanító-néni zsebkezdőjét a zongorán valami összegyűrt levél fölött. Szolgálatkészen érte nyúlt, hogy odaadja a tanítónéninek, hogy az a szemét megtörülhesse.

Valami csengő koppanással esett a földre az összegyűrt zsebkezdőből.

Lázár Magdus érte hajolt.

A tanító-néni karikagyűrűje volt. . .

Szilágyi Dezső.

V. István halála.

Megloccsan a víz az éjjeli csendben,
Sajkán a királyt viszik eszméletlen.
Nyúlak szigetén kolostor odábat.
„Fejedelemasszony, itt hozzuk apádat.“

Erzsébet ijedten tölgyajtót föltép:
„De él, úgy-e él? Az égre, mi történt?
Puha ágyra hamar!“ Lesi mécsfény mellett.
„Él, él! Ajakán még jár a lehellet.“

„Halld, a királyfit Pektari elrablá.
Elsápadt a király, hogy a hírt hallá.
Ha föld alul is! Nyomára, nyomára!
S szökött maga is, betegen, lovára.

Vágtata éj nap, verte vihar, zápor,
S alétlan imént lebukott lováról.
Szívünk s a karunk övé, a királyé . . .
Megtartja, remélj, az égi királyné.“

„Mehettek, urak. Köszönöm vigasztok.
Szórorok szintén. Egyedül virrasztok.“
A szüz leborul apja előtt térdre,
Kulesolva kezét, imádkozik érte.

Felnyitja szemét a király éjféلكor:
„Ki az? Te anyám? . . .“ „Nem apám, ő rég holt.
Én, én vagyok itt, Erzsébet, a lányod.“
„A multat, anyám, szememre te hányod?“

Anyám, az öcsém mért kedvesebb, mint én?
Ép úgy a fiad nem vagyok-é szintén?“
Néz, néz mereven, mintha messze nézne,
Lányját maga mellett nem is veszi észre.

„Míg állt az öcsém csoda-fényű násza,
Én menekültem, éhezve, fázva;
Mint vadra kopók, úgy nekem estek,
Királyi hadak halálra kerestek.“

„Rég volt az apám, ne törődj miatta,
Ellenségid az Úr kezébe adta.
Nézd, én vagyok itt, hű Erzsébeted.“
De ügyet se vet rá a beteg.

„Anyám, a viszályt ki szítja? Talán én?
Az urak, s te anyám, s Anna, gonosz néném.
Ó fűj követ folyvást cseh Ottokárral,
S a magyar szégyent tetézi kárral.

Pártos vagyok én, hogy koronám védem,
S nem tűröm a gázt a trón közelében? . . .
Óh jaj, ha fiú apja ellen támad,
Fejére vonja égből a villámot.“

„Apám, aki szívünk sebeit látja,
Ha vétkezel is, hadd, megbocsátja.
Győztél, de senkin bosszút nem álltál,
Bizony, nemesebb voltál ősz apádnál.“

„Anyám, ne gyülöld, ki nekem oly drága,
Szép hitvesem az én élttem boldogsága.
Érte buzog minden csöpp vér az eremben.
Ó az én egyetlen drága szerelmem. . .

Anyám, te beszélsz? . . . Ez kígyó nyelve,
Igy csak vipera marhat a szívembe.
Hogy hitvesem hűtlen? Rongynál silányabb,
Ó adta fiam Pektari bánnak.“

A király gyorsan felszökik fektébül,
Arca elsárgul, ajaka elkékül;
„Hol van a kardom? Folyjon a bán vére,
S együtt hörögjön a buja asszony véle!“

Erzsébet a szót iszonyodva hallja,
Gyöngéden apját ölelni akarja;
De az már némán hátrahanyatlott. . .
Hajnalra meghúzták a lélekharangot.

VARGHA GYULA.

A testvérviszály az Árpád-házban már I. Andrással és I. Bélával megkezdődött s nemzedékeken keresztül meg-megújult. II. Endre ellen már fia Béla támadt, IV. Béla ellen szintén saját fia István. Ezt az utóbbi áldatlan viszályt nem kis mértékben szította IV. Béla hitvese Mária, ki idősebb fiát, a már apja életében megkoronázott Istvánt (talán ennek felesége a Kun Erzsébet iránt érzett gyűlölethöz) nem szerette s a trónt ifjabb fiának Bélának szerette volna megszerezni. Egy ízben már közel állt céljának megvalósításához. Az idősebb király Béla hadai Istvánt Erdélyben a feketealmi várba szorították. De István híve, a vitéz Csák Péter, a királyi hadakat szétverte. István diadalmasan nyomult apja ellen, s annak hadait összetörte. De István nagy mérsékletet tanúsított győzelmében s apa, fiú ismét kibékült.

V. István egyike lett volna legkiválóbb királyainknak, ha a halál oly korán el nem ragadja. Mihelyt trónra lépett, erejét, egészségét nem kímélve, járt a folyvást az országot, hogy rendet teremtsen s a bajokat orvosolja. Ily útja közben értesült, hogy nagyobbik fiát Lászlót Pektari Joakim bán elrabolta. Az apa maga is a bán üldözésére sietett, de súlyosan megbetegedett s a Nyúlak szigetén (a mostani Margitszigeten) leányának Erzsébet apáca fejedelemasszony-nak karjai közt kilehelte lelkét. Pektari árulásában, úgy látszik, része volt a királynénak is, a rugyogó szépségű Kun Erzsébetnek, kit férje oly szenvedélyesen szeretett.

KRÓNKA.

— **Nagy Károly.** (Az erdélyi magyarság gyásza.) 1926. február 16-án elköltözött az élők sorából Nagy Károly, az erdélyi református egyházkerület 40-ik püspöke. Halála az egész magyarságnak vesztesége, amint élete az egész magyarságnak egyik nagy erőforrása volt. Született 1868-ban; édes apja kisborosnyói kántortanító volt, akinek 13 gyermeket adott az Úr, de ez nem gátolta abban, hogy még egy 14-iket ne adoptáljon. Mindenik gyerkét felnevelte, mindenkinek fehér kenyeret adott a kezébe, s késő vénségében távozott el, gyermekei között aránylag tisztos vagyont osztva szét. Ő is elmondhatta magáról: ennyi gyermeket fizetéséből nem tudott volna felnevelni, kénytelen volt tehát egy kis vagyont szerezni, hogy könnyebben menjen.

Nagy Károly először a sepsiszentgyörgyi gimnáziumban tanult, majd átment a Bethlen kollégiumba, itt végezte a theológiát, mint Kovács Ödönnek különösen kedves tanítványa. Azután Marburgban és Utrechtben töltött el egy-egy évet mélyreható Kálvin-tanulmányokkal, amelynek gyümölcse önállóan is megjelent „Kálvin theológiája“ címen, mint theol. magántanári értekezése. Külföldről való hazajövele után rövid ideig brassói, majd nagyenyedi lelkész volt, de már 1895-ben a Szász Domokos által alapított kolozsvári theologiai fakultáson a systematica theologia tanszékének rendes tanára lett. Itt szolgált 1918-ig, midőn az erdélyi egyházkerület egyhangú választással püspöki szolgálatra hívta el.

Erre a szolgálatra Nagy Károlyt Isten sokáig készítette. Mint brassói lelkész, megtanulta miképpen kell nemzetiségi vidéken egyházat szervezni, megtartani és fejleszteni. Mint enyedi lelkész, Erdély egyetlen theologiailag is iskolázott gyülekezetének és legmagasabb igényű hallgatóságának volt igehirdetője. 1901—1918-ig a kerület hivatalos lapjának volt a szerkesztője, s ez idő alatt ő volt az erdélyi egyház közvéleménye: kritika és eszmetermelés a kezében volt. 1899-től, Bartók György püspökségétől kezdve a generális visitációkon állandóan részt vett s 26 esztendőn át minden évben 1—2 hónapot úton töltött, az erdélyi gyülekezeteket járva, vizsgálva, a templomokban prédikálva és az iskolákat inspicálva. Minden erdélyi református ember személyesen ismerte őt és nem volt Erdélynek katedrája, ahol ő Igét nem hirdetett volna. 1908-tól kezdve az egyházkerületnek ő volt a főjegyzője és minden nehéz vagy lehetetlen dolgot ő bogozott ki, viszont a jelentéktelennek látszó dolgokban ő mutatott rá a mélységekre és a nehézségekre. 30 esztendőn át az erdélyi egyházkerület minden életnyilvánulása az ő lelkén keresztül jelentkezett. Eleinte névtelen munkatárs volt, később önálló hatalommal bíró alvezér, végül feltétlen és egyedüli intézkedő. E közben Erdély társadalmi és politikai életében irányító szerepet vitt és egyházunkat kifelé époly súllyal képviselte, mint aminő súllyal képviselte gondolatai és ötletei

révén az erdélyi egyházkerületet az egyetemes magyar egyházi közösségeknek a forumain.

Mint erdélyi egyházi ember szükségképen politikát is üzött. Nem napi politikát érték ez alatt, amelyben közjogi felfogások örölték egymást, hanem magyar politikát, amely Erdélyben az ébredő és szervezkedő nemzetiségek között az életnek és halálnak egyetlen kérdése, az egyetlen nemzeti politika volt. Nagy Károly lelki alkatánál és igehirdetői értékrendszerénél fogva is erre a munkára volt predesztinálva. Személyes pásztorság nem foglalta el egyének lelki problémái nem kötötték le, ő mindig a közösséget, a népet nézte, s egész világa a socialis ethika keretei között helyezkedett el. Nem a pásztorságra volt talentuma, hanem a prófétaságra. Úgy annyira, hogy igehirdetésének gerincét mindig a nagy szociális ethikai kérdések alkották és alkalmazásai mindig a nemzetre, mint egészre vonatkoznak.

Ilyen lelkület és képesség mellett egész pályafutása két egymást kirekesztő ellentét félgömbjébe foglalható be. 1918-ig az olyan magyar nemzeti politikának a képviselője, amely a számbeli többséggel bíró nemzetiségekkel szemben a magyarság hatalmi és jogi „többségét“ állítja. 1918-tól kezdve pedig Romániában, egy imperialista és nacionális balkán államban az elárvult és életre-halálra megtámadott magyarságnak, mint *kisebbségnek* volt védelmezője és legerősebb támasza. Minden más embernél ez a kétféle világ ellenmondást, vagy következetlenséget szült volna, egyedül Nagy Károlynál nem. Nem pedig azért, mert Nagy Károly mint református ember és református politikus mind a két korszakban ugyanaz volt. Tudniillik Nagy Károly szeme előtt egy olyan erdélyi magyar református társadalom lebegett, amelyen a szászoké: Zárt szervezet, ahol a nemzeti és egyházi tökéletesen azonos és amely a tagok összes gazdasági, lelki, morális és politikai szükségleteit hiánytalanul kielégíti. Nagy Károly tehát küzdött olyan iskolarendszerért, amelyiket az autonóm egyház tart fenn minden állami segítség nélkül. Népét gazdaságilag úgy akarta megszervezni, hogy idegen tőke nélkül tudja összes hitelgényeit kielégíteni, viszont minden felgyűjtött tőkéjét saját maga fektesse be és gyümölcsöztesse. Saját maga termeljen irodalmat, művészetet és saját maga éljen azokkal. Politikája ne legyen a nagy politikának függvénye, hanem legyen különálló erdélyi politika és ezt tudja érvényesíteni. Mindezeknek az előfeltétele pedig az, hogy az egyház a népetet tökéletesen megszervezze és kezében tartsa. Nagyon jól ismerte a szászok szervezetét, szerette és becsülte azt a sokaknak nem szimpatikus, de csodálatos népet és azt szerette volna, hogy az erdélyi magyarság is ilyené alakuljon át.

Milyen véghetetlen áldás lett volna, ha Nagy Károly álmai beteljesülnek, — bizonyítja az 1918. utáni idő. A mai Romániában a szászoknak azért van összehasonlíthatatlanul jobb dolguk, mint a magyaroknak, mert 1907 év óta kipróbált szervezet egységében állva tudnak cselekedni és súlyok összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a tiszter is számosabb magyarságé. Ugy viszonylanak egymáshoz, mint egy marék homok és egy öklömmnyi gránit. A Nagy Károly tragikumuma, lelket őrlo keserű tapasztalásai éppen onnan származtak, hogy a magyar, ez az ezer esztendő óta úri fajta, nem bir elegetendő *kohézióval*. Gyönyörű egyéniségeket termel, de szétszórtságban él, nem tud *rajt* alkotni. Nagy Károly pedig látta, mindenkinél világosabban, hogy az életnek és a jövőnek a kérdése a kohézió kérdése. Ezért félelmes erővel követelte, eget ostromló könyörgéssel esdekelt érte és tüzes ostorral

üldözte azokat, akikben akadályait látta. Néha szinte tulságosan erős volt a prófétasága s azt a benyomást keltette, hogy inkább riaszt, mint vonz.

Jegyezze fel róla, mint különösen becsületére váló gondolatot a történelem azt, hogy ő Erdély magyar műveltségállományát hiány nélkül akarta megőrizni. Inkább meghalt, de csónakából homokzsákot nem dobott ki. Nemcsak az iskoláztatást akarta megtartani, hanem minden iskolát. Nemcsak a vallásszabadságot, hanem e szabadságnak minden történelmileg lefektetett jogát; nemcsak az egyház autonómiáját, hanem ennek az autonómiának minden százados, esetleg kivételes kiváltságait is. Jegyezze fel Nagy Károlyról a történelem, hogy hét esztendő infernális ostroma után is Erdélynek, mindent összevéve, még ma sincs kevesebb iskolája, mint 1918-ban volt. Tudta, hogy e harcban győzni nem fog. De tudta, hogy magyar Leonidásként bukik el. Ez a szent értelmetlenség volt egész életének értelme. Ez foglalta el minden idejét s közben alig hogy tudott egy nagy belmissziói programmban új gyűrűzet alapjait rakni le.

Rendkívül impulzív, könnyen hevülő, sangvinikus egyéniség volt. Tele volt kezdeményezéssel, ötletekkel, tervekkel. Gondolati világa szakadatlanul érzések árjaiba fűrdött, sem medítálni, sem spekulálni nem tudott anélkül, hogy érzéseinek egész klaviatúráján ne dolgozzék. Luther mondta egyszer magáról, hogy ő még imádkozni és nevetni sem tud, ha nem haragszik, amivel azt akarta mondani, hogy állandóan egy nagy lelkesedésben égett, ami abból állott, hogy bizonyos dolgokra szenvedélyes igent és egy csomó dologra szenvedélyes és izzó nemet mondott. Nagy Károlyt is ez az állandó pathosa tette szakadatlan kezdeményezővé, valami állandó ösztökévé. Fiatal korában úgy járt-kelt, mint egy testtő lett alarme. Ez az érzelmi vonása tette igehirdetését meglepő és megragadó fordulatokban gazdaggá, nagy prófétai synthésisekre képessé és új gyakorlati igazságok váratlan kirobantójává. Rendkívül erős kritikai elméje alkalmas volt minden diplomáciára, sakkhuzásra, taktikai mozdulatok előkészítésére, de a kedélye nem. Az mindig elárulta gondolatait, keresztülhúzta önnön taktikáját, s a végén mégis csak a huszáros bravur volt igazi módszere s ebben vagy a győzelem, vagy a hősi bukás. Egész életén át kritika és hevülés között ingadozott, e két, egymást kirekesztő ellentét között járt élete ingája, amelynek nehezeke saját vérző szíve volt.

Életéből lassanként leválnak emberi korlátai, idői és muló tévedései, ő maga pedig képe és symboluma marad az erdélyi magyar faj életösztonének, aspirációinak és örök igényeinek. Sikeresebb politikát lehet csinálni Erdélyben, de más politikát nem. Kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság vagy elpusztul, vagy az a conceptió menti meg, amit Nagy Károly is magáévá tett, s ami nem emberek találmánya, hanem magának a történelemnek egyetlen lehetősége. Kalandos irredentáság és román assimiláció két lehetetlen véglete között az egyetlen isteni középút: az erdélyi magyarság ethikai, kultúrális és vallásos szervezettségéből kibontakozó gazdag és teljes élet. Az erdélyi magyarság önnön fundamentumán szilárdabban áll, mint eddig, mióta Nagy Károly vére és lelke a kövekbe beépítették.

Ravasz László.

— **A gályarabok.** Kétszázötven esztendeje annak, hogy 1676 február 11-én levágták a bilincset 26 elgyötört gályarabról a nápolyi kikötőben. Protestáns papok és iskolamesterek voltak Magyarországról. Ruyter Adorján holland admirális szabadította ki őket, akitől ezt nemcsak hazája Hollandia, hanem az egész nyugati protestáns világ várta. Szenvedésük ugyanis elhatott az angol királyi udvarig, mély benyomást tett a svéd uralkodóra, egymásik német fejedelemeire, a svájci városokra és a holland rendekre. Őszintén szánták őket, mert úgy voltak értesülve, hogy a gálya szenvedéseit hitük állhatosságáért viselik. Ők maguk ezt bizonyították segélytkérő leveleikben, ezt állapította meg róluk a holland állam bécsi követe is egy körültekintő diplomáciai elaborátumban, amelyet érdekükben Lipót magyar király elé terjesztett. Pozsonyban ugyanis két évvel előbb mást állapítottak meg róluk, ugyancsak Lipót király nevében. Egy delegált bíróság ült fölöttük törvényt, melynek elnöke az esztergomi érsek volt. Az volt ellenük a vád, hogy gúnyolták a római katolikus egyházat, fellázadtak az uralkodó ellen és hazájuk ellen összeesküdtek a törökkel. Mindegyik vád külön-külön is főbenjáró, együttesen annál inkább. Nincs tehát semmi rendkívüli, ha ilyen bűnökre halál az ítélet. De a halálos ítélet végrehajtása mégis elmaradt. Súlyos börtön, verés, éheztetés, lelki presszió következett majdnem egy esztendeig az elítéltekre. Halált írt ugyan elő az állam törvénye, de a menekülés útja mégis mindenkinek nyitva állott, aki a *katolikus vallásra* áttért, sőt olcsóbban is: aki megfogadta, hogy egyházi tisztéről lemond, vagy külföldre vándorol. Nem részletezzük tovább a gyászos pozsonyi monstrepör egyes fázisait, csak emlékezetbe idézzük, hogy 236 vádlott úgy szabadult meg, hogy kénytelen volt vagy *hitét*, vagy *hivatását*, vagy *hazáját* fölláldozni; akadt 93, aki egyikről sem akart lemondani, hanem fölkészült a szenvedésekre. Ez a szám 41-re apadt a börtönökben egy év alatt, mire a gálya martiriumára elindultak és 26-ra a gályáról való megszabadulás idejéig. A többi megunta a megpróbáltatásokat és katolikussá lett, vagy végkép elgyötörve pusztult el. Testüket az ég madarai és a tenger emésztették meg, de példájuk eltörülhetetlen energiaforrás, amelyre a magyar protestantizmusnak szüksége van. Szüksége van belső erejének állandó és jótékony megújulása céljából. Nem azért, hogy mint a korcs utód, nemes levélnék használjuk fel a magunk értékének emelésére, ha az megcsökkent, sem azért, hogy mint a viador az arénán a vörös posztót, mi is ott lobogtassuk mások szeme ingerlésére; a fölemelő példák kellenek, minták az állhatatosság gyakorlására, a ránk mért szenvedések türelmes elhordozására, megismert igazságainkért való önkéntelen áldozatra. Erre valók a hitvallók. Őrizze féltő szeretet az emléküket.

Zs.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A stockholmi világkonferencia.

Nemzeti életünk elszigeteltsége, akár nyelvünknek, akár fajunknak az európai népek túlnyomó részétől való különbözőségéből, akár a saját közönyösségünkben keletkezik és táplálkozik, olyan fájdalmas tény, amelynek hátrányos következményeit nem lehet elvitatni és ami kapcsolatot ígér a nyugateurópai népekkel, azt az eszközt megragadni szinte nemzeti életszükség. A múltban egyházi érintkezések révén, főként a protestántizmus által jutottunk összeköttetésbe a világgal, most is ez az út vezet el a számot tevő nemzetek szívéhez. Így lett fontossá előttünk, nemzeti szempontból is, minden olyan egyetemes keresztyén mozgalom, amelybe kapcsolódva lépést tarthattunk a világ vezető népeivel és tényezővé válhatunk az egész emberiség fejlődési munkájában.

Ezeket mérlegelve, számot kell adnunk, ha kissé elkésve is, azokról a nagyjelentőségű gyűlésekről, amelyeket Stockholmban tartott a keresztyén világ a múlt év augusztus havában. A hónap elején, 5—7-én, az egyházak által munkált nemzetközi barátság egyetemes szövetsége tartotta meg a VI. gyűlését, amelyen 28 különböző ország 125 delegátusa vett részt a canterburyi érsek elnöklése alatt. Hazánkból Raffay Sándor ágostai evangélikus püspök és Boér Elek egyetemi tanár jelent meg, akik közül előbbi egyik alelnöke is a szövetségnek, az utóbbi pedig a végrehajtó bizottság tagja. A nyolc csoport közül mi Németországgal, Ausztriával és Hollandiával vagyunk együvé beosztva. Ám ez a szövetség a maga három napos tanácskozásával úgyszólván csak bevezető akkordot képezett ahhoz a nagy műhöz, amely ugyanazon hó 19—30. napjain játszódott le: a világkonferenciához.

Öt éven át tartott az előkészület ahhoz a nagy tervhez, hogy az Élet és a Munka jelszava alatt tanácskozásra hívják össze a föld összes szervezett keresztyéneinek képviselőit. A szervezők mindenütt megértésre találtak, csak a pápa zárkózott el az elől, hogy a vezetés alatt álló egyház hivatalosan részt vegyen a többiekkel közös tanácskozásban. Kijelentette ugyan, hogy imádkozni fog a gyűlés sikeréért, de ezuttal többet ért volna a formális imádkozásnál a gyűlés sikerének tevélegesen előmozdítása. Ezzel az intranzigens magatartással kikapcsolta magát a római egyház a világkének nagy munkájából, ami bizonyára őszintébb közeledést biztosított a gyűlés dele-

gátusai között, de hogy a sikernek előnyére vagy hátrányára válik-e a pápa egyházának távolmaradása, azt majd a jövő mutatja meg.

A világkonferencia külsőségei nagyszerűen voltak előkészítve. A hely, Stockholm. „észak Velencéje“. jól volt kiválasztva, az idő, a niceai egyetemes zsinat 1600-ik évfordulója, szintén emelte a gyűlés jelentőségét, kedvezett az időjárás is. Nem hiába imádkozták már hónapokkal azelőtt minden nap a szervezők által kibocsátott közös imádságot.

Harmincegy világegyházi, vagy társasági közösség küldte el a maga hivatalosan megbízott képviselőjét 37 nemzet köréből. akiknek száma felülhaladta az ötszázat. Mind az öt földrész képviselve volt. A sok név alatt szereplő protestánsok mellett a keleti orthodox egyház is megjelent az alexandriai, konstantinápolyi és nubiai pátriárkhaságokból, valamint a Balkán országaiból. A dignitáriusok között ott voltak: 8 érsek, 5 pátriárkha, 11 metropolita, 60 püspök, aztán felügyelők, szuperintendensek, főszuperintendensek és elnökök nagy számban. Tőlünk dr. Ravasz László püspök és Boér Elek egyetemi tanár vettek részt és tevékenyen közre is működtek egyes bizottságokban.

Az ünnepélyes megnyitás ceremóniája a svéd trónteremben folyt le, maga a svéd király tartotta a megnyitó beszédet. A konferencia folyamán a svéd trónörökös is felszólalt, az együttműködésre buzdította. A bezáró ünnepély színhelye az uppsalai katedrális volt, ahol Söderblom érsek végezte az istentiszteletet. Az egész konferencia simán folyt le, csak egy német delegátus próbált zavart támasztani a versaillesi békekötésre kitéréssel, de ez a hullám is hamar eloszlott a csendes vízeken.

Már magának a konferenciának megtartását is nagy eredménynek kell tekintenünk; annak a jele, hogy világszerte megmozdult a keresztyén lelkiismeret és érzi a felelősséget a nagy világégésért. A szívekben támadt elhatározásokat csak az Isten látja, de hogy komoly törekvés indulhasson meg a keresztyén lelkület ható erejének érvényesítésére, ebből a célból kiáltvánnyal fordul a konferencia az egész keresztyén világhoz. Ez a kiáltvány magyar fordításban a következő:

Szeretett testvérek a Jézus Krisztusban!

1. A gyakorlati keresztyénség világkonferenciáján egybegyűlt az öt világrészről több száz delegátus, akiket szabályszerű választás útján bíztak meg egyházaik a képviseléssel, akik ennél fogva a földön élő keresztyén közösségek túlnyomó részét képviselték. Fájdalom, hogy nem képviselhették az egész keresztyénséget.

Ezen ünnepélyes ülések bevégeződésével szívünkben üdvözljük Krisztus összes tanítványait azzal a buzgó kérelemmel, hogy velünk együtt imádkozva és bűnbánatot tartva, hálaadással és odaadó buzgalommal munkálkodjanak aktuális kötelességeink megértésén és teljesítésén. Amikor életbevágó kérdések és ennyire súlyos feladatok nehezdednek lelkiismeretünkre, számítunk az egész keresztyén világra, hogy tevéleges segítséget nyújtanak nekünk; ezen támogatás nélkül

nem tudna bizonyosságot tenni, sem megfelelő batást gyakorolni a Jézus Krisztus egyháza.

2. Öt évig készítgettük elő ezt a konferenciát és könyörögtünk a sikerért. Elelőtt is tettek próbát itt-ott az egymáshoz közeledésre, amely úttörő munka kétségkívül elősegítette mostani konferenciánkat, de még soha elelőtt nem gondoltak a keresztyén erőknek ekkora központosítására, a nemzeti határoknak és egyházi korlátoknak ilyen arányú áttörésére. A világháború nyomoruságai és bűnei, valamint a bajokat még azután is fenntartó nagy veszedelmek annak felismerésére kényszerítették a keresztyénséget, hogy magára hagyatva egyetlen egyház sem tud megbirkózni a bajok ekkora tömegével. Ennélfogva ez a mi mostani konferenciánk a legszükségesebb és a lélek minden erejére számító erő kifejtést jelent abban az irányban, hogy a gyakorlati tövékenység új programja felé irányítsa a Üdvözítő tanítványait, az élet munkamezejére, félretéve a tan, szertartás és kormányzás kérdéseit.

3. Bevalljuk Isten és az emberek előtt az egyházak tévedéseit és hibáit; hiányzik belőlük a részvét és a szeretet. Különösen a munkásosztályokhoz tartozó, a méltányosságot és igazságot különben őszinte lélekkel kereső számtalan lélek távozott messzire a Messiástól, mert bár a Mesterre hivatkoznak, de tökéletlenül képviselik azt, aki „szelid és alázatos szívű“. Mi tehát ma az egyháznak első teendője? A bűnbánat s egyszersmind a megbátorodás annak tudatában, hogy a kimeríthetetlen forrásból, Istenből meríthet.

4. Hála a mennyei Atyának! A Jézus Krisztussal felújított egyesülésből erőt merítve, egymás iránt teljes bizalommal és szeretettel tanácskozunk a legmélyebben érdeklő kérdések fölött azzal a nyugodt önmérsékléssel, amely „a Lélek gyümölcse“. Amikor elimádkoztuk együtt, ki-ki a maga édes anyanyelvén, az Uri imát, örvendzéssel tapasztaltuk meg, hogy egy az egyház, az a titokzatos test, amelynek feje az Ur.

5. Mélyítette a kongresszus a mi benső ragaszkodásunkat isteni Vezetőnk iránt, aki előljár az embervilág előtt és megszűnés nélkül hangoztatja hívó szavát: „Kövess engem“. Elfogadtuk szent János hitvallását és programját: „Ő a maga életét adta érettünk és mi is tartozunk odaadni a mi életünket felebarátainkért.“ Mérlegre vetettük azokat a nagyjelentőségű, sürgős kötelességeket, amelyek a morál, társadalom, politika és internacionálizmus területén várnak ránk.

6. Az ipari foglalkozást illetőleg megállapodtunk abban, hogy az értékek értéke a lélek, nem lehet azt alárendelni az élet nélküli gépnek vagy a vagyonnak. A léleknek legelső joga az üdvösségre való jog. A gazdasági berendezés tekintetében, az evangéliummal kezünkben, megállapodtunk abban, hogy nem egyedül a magánhaszon szerzését kell alapul venni, hanem tekinteni kell a közérdekre is. Be kell látniok a javak birtokosainak, hogy ők Isten sáfárai és így felelősök a rájuk bízottak kezeléséért. Csupán az együttműködés szervezése, a mindenneknek mindenek ellen folytatott könyörtelen harcának megszüntetése teremtheti meg azt a társadalmi állapotot,

amelyben egymásra találnak munkások és munkaadók, hogy ki-ki a maga munkakörében teljesíthesse igazi földi hivatását. Ezzel jutunk el végtére abba a helyzetbe, amikor engedelmelkedhetünk majd az Ur parancsának: Amint akarjátok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, úgy cselekedjetek ti is másokkal.

7. A gazdasági kérdések után megvizsgáltuk azokat a morális és szociális problémákat, amelyeket felszínre vet napjainkban a túlnépeség, a sztrájk, az erkölcsi kicsapongás, az alkohol okozta szenvedések és botrányok, a bűnözés. Meggyőződünk afelől, hogy sokkal komplikáltabbak ezek a kérdések, semhogy egyéni törekvésektől lehetne remélni a megoldásukat; magának a közösségnek kell vállalni ezekért a felclősséget. Ha úgy kívánják a körülmények, kell, hogy a közjó érdekében maga a társadalom vessen gátat a féktelen individualizmusnak. Nem mellőztük el azokat az intim problémákat, amelyek a nevelés terén vagy a család szentélyében, vagy az élethivatás mezején vetődnek fel s hogy gondosabb tisztelet tanusítandó az erkölcsi személyiség iránt, a nőnek, a gyermeknek, a munkásnak személyiségével szemben. Az egyház nem bocsátkozhatik harcba az egyénnel jogaiért, hanem a morális személyiség lebeg szeméi előtt, abban a tudatban, hogy egyetlen léleknek kibontakozása az egész emberiséget gazdagabbá teszi.

8. Formulázta a kongresszus a keresztyén internacionalizmus alapelveit, középúton haladva az egoista imperializmus és a közömbös kozmopolitász között. Megállapítottuk, hogy az egyház univerzális jelleggel bír és őseredeti feladata az igehirdetés és a testvéri szeretet gyakorlása. Nem tértünk ki azon probléma elől, hogy mi viszonyban áll az egyéni lelkiismeret az állam törvényeivel. Megvizsgáltuk a népfajok kérdését, az igazságszolgáltatást, a nemzetközi bíróság intézményét, amely békeséges eszközzé válhatnék a háború okainak megszüntetésére; mind megannyi kérdés, amely a jelenkor tragikus körülményei között mélységösen érinti a szívet és lelkiismeretet. Kötelességünké tesszük az egyháznak, hogy fejezzék ki velünk együtt a háborútól irtózásukat és ismerjék be, hogy a háború teljesen alkalmatlan eszköz a nemzetközi ellentétek kiegyenlítésére. Felhívjuk mindenik egyházat, hogy kérje könyörgéseiben ezen bibliai ígélet teljesülését: a békeség Fejedelmének uralma alatt össetalálkoznak a könyörület és az igazság, az igazságosság és békeség csókogatják egymást.

9. Mindjárt kezdetben lemondunk arról, hogy a felvetett kérdésekre határozott formákba öntött feleletet adjunk és szavazattal döntöttünk atyafiságos tanácskozásaink folyamán. Ezt az eljárást parancsolta nemcsak az a mély tisztelet, amelyet érzünk az egyes egyéneknek, vagy a képviselt csoportoknak meggyőződése iránt, de az a meggyőződésünk is, hogy az egyháznak csupán az eszményt kell megállapítania, de a lelkiismeretre és a közösségekre vár az a feladat, hogy törekedjenek annak szeretettel, bölcsességgel és bátor megvalósítására.

10. Ezen cél elérésére sürgős eszköznek tartjuk a nevelést és

pedig először az egyénnek az egyház által történő nevelését, hogy meg tudja bizonyítani minden téren a maga keresztyén mivoltát; azután sürgős feladat maguknak az egyházaknak tanulás, vitatkozások, imádkozás útján növekedése, hogy mindjobban megértsék a Krisztus lelkületét, az igazság Lelke által minden igazságra elvezéreltetvén. A gonosznak gyökere az ember „szívében“ rejtőzködik, meggyőződésünk szerint ennek kell a maga akaratát Isten szent akaratának alávetnie, minthogy „Isten szolgájának lenni a tökéletes szabadság“. (Augustinus.) Magukban a keresztyén gondolatok és eszmények nem tudják megmenteni a világot, csak hogyha megtestesítjük azokat a saját magunk személyes életében s ha nem választjuk el azokat az Atyától, akitől „száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék“.

11. Első sorban a keresztyénekhez intézzük szózatunkat. A maga lelkiismeretének szintén engedelmeskedve és elveit a gyakorlati élet próbája alá vetve vállalja magára mindenki a legteljesebb mértékben a felelősséget abban a tekintetben, hogy valósuljon meg az isteni akarat e földön, az Istenországa érdekében. Minden egyes keresztyén, hűnek maradván a saját egyházához, törekedjék belépni az összes keresztyén egyházakat befoglaló óriási közösségbe is és vegyen részt a világ együttműködésében, amit kilátásba helyez s egyszersmind biztosít is ez a mi jelen konferenciánk. Mélységes szájalommal gondolunk azokra, akik keresztyén hivatásuk iránt való engedelmisségük miatt kénytelenek megpróbáltatást és üldözést szenvedni. Ezek együtt szenvednek a Jézus Krisztussal: „boldogok azok, akik háborúságot szenvednek az igazságért“.

12. Bár első sorban az egyházakhoz fordulunk szózatunkkal, de elismeréssel emlékezünk meg azokról a szövetségesekről is, akik a mi szent ügyünk köré csoportosultak ebben az időben. Számítunk az összes országok ideálista ifjúságára. Ismerjük, hogy mennyire lelkesednek a mai társadalmi rend szükséges átalakulásáért és hön óhajtjuk, hogy sorakozzanak a megváltó Messiás zászlója alá az egyház keretein belül, amely önkénteseket toboroz és vár.

Nem akarunk megfélemlíteni az intellektuális téren dolgozókról, azokról, akik ismeretet szomjuhoznak; az ő csatlakozásuk nélkülözhetetlen reánk nézve. A keresztyén egyház arra hivatkozik, aki maga volt „az Igazság“. Üdvözlí tehát az értelemnek minden erősödését, az ismeretbeli minden előhaladást. Sok különálló területen számítunk a mesterek befolyására és a specialisták tudományára, hogy segítsenek nekünk megoldani a nehéz problémákat.

Az ember Fiának, a názáreti ácsmesternek nevében forró szeretettel fordulunk az egész világ munkásaihoz. Tisztelettel üdvözlíjük közöttük azokat, akik minden vész és vihar ellenére is hívek a Jézus Krisztus ideáljához. Ismerjük azokat a félreértéseket, amelyek annyi embert eltávolítanak az egyháztól; fájlaljuk ezeket és forró vágyunk a félreértések szétosztatása. Hadd jöjjön el az az idő, amikor minden hívőre lehet majd alkalmazni a mi Fejünkhöz intézett ezen bizonygátételt: „szeretted az igazságot és gyűlölted a hamisságot“. (Zsid.

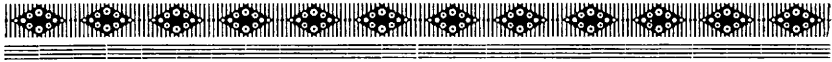
1., 9.) Mi a magunkévé tesszük a munkás néposztálynak egy méltányos és testvéries társadalmi rend után érzett vágyait, mert csak az ilyen berendezkedés fog megfelelni a Megváltó isteni tervének: „megszabadítani minden embert és megváltani az egész emberiséget.“

13. Nem lehet szétoszlanunk anélkül, hogy ne tegyük meg a kellő intézkedéseket egy ily szerencsésen kezdődött munka folytatására. Elhatároztuk tehát egy olyan folytató bizottság alapítását, amelynek feladata lesz a megkezdett fonál továbbnyújtása, a formulázott óhajtasok megvalósításának tanulmányozása, szokincünk rendbeszedése, esetleg egy másik világkonferenciának előkészítése. Ez hosszú lélegzetű nevelő munka, de a Lélek inspirálja az egyházat, vezetése alatt alkalmasak lesznek idővel az egész föld keresztyénei világkrízis esetén arra, hogy a Jézus Krisztusban való tökéletes közösséget manifesztálják az Élet és a Munka mezején.

14. Soha nem feledjük, mennyire alárendelve marad a külső egység a belső egységnek, azaz aminő arányban közeledünk a Megfeszítetthez, akként fogunk mind közelebb jutni egymáshoz. Meg kellett hálnia a jó Pásztornak, hogy összegyűjthesse Istennek szétszórt gyermekeit; attól fogva a Megdicsőült életéből táplálkozik a világ reménysége.

„Annak, aki bennünk munkálkodó hatalmával mindeneken felül végtelenül megtudja cselekedni azt, amit kérünk vagy gondolunk, annak legyen dicsőség az egyházban és a Jézus Krisztusban nemzedékről-nemzedékre, örökkön-örökké.“ Amen.

Rácz Kálmán.

KRITIKAI SZEMLE.

Pethő Sándor: Világostól Trianonig. Budapest, 1925. Enciklopédia kiadás. VIII+324 lap.

A boríték nem árulja el, de a belső címlapról kiderül, hogy a könyvben földrajzi rész is van, melyet Fodor Ferenc írt (243—324 l.). Tartalmát tekintve, azt kell állítanom, hogy Fodornak ezt a kis munkáját minden magyar embernek el kell olvasnia, aki a „művelt“ jelzőre, vagy a közügyekbe való beszólásra igényt tart, — stílusát tekintve, azt kell állítanom, hogy el is lehet olvasni: az állattenyésztés, földművelés stb. ismertetésénél követett módszere — száraz leírás helyett az ezeréves fejlődés bemutatása — élvezetessé teszi gazdaságföldrajzi irodalmunknak ezt a gyöngyét. Az ismertetés célkitűzéssé válik pl. a talajápolásról szóló részben, — nevezetes babonát dönt meg annak szemléltetésével, hogy Csonka-Magyarország sem élelmiszerral nem tudja ellátni lakosságát, sem takarmánnyal állatait: a háború előtti területből csak 28 százalék, a lakosságból 38 százalék maradt meg, ez is az iparosabb részből, földrajzi Magyarországon a lakosságból mezőgazdasággal közel 64 százalék foglalkozott, a csonkaországban csak 50 százalék s a megmaradt rész lakói voltak mindig a fő búzafogyasztók. A szántóföld nagyobb részét takarmánytermelésre használták eddig is, de szükséges lesz az alföldi rétek és legelők gazdaságosabb kihasználása is, ha a behozataltól ezen a téren függetleníteni akarjuk magunkat. Katasztrófát jelent egész gazdasági életünkre folyóink forrásvidékének elvesztése: nem építhetjük meg a vízi tárolókat, amelyek az öntözést az Alföldön megkönnyítenék s ugyanakkor nemcsak az árvízveszedelmet csökkentenék, — Széchenyi nagyszerű kezdetét koronázva, — hanem a széiben szegény országnak megadnák az iparfejlesztéshez nélkülözhetetlen energiát is. Az a grafikon, amely a csonka és a földrajzi ország erőszükségletét és vizerőkésletét szemlélteti, kétségbeejtő jövő képét vetíti elénk. Ez a kép fájdalmas valószínűséggé teszi, hogy iparunk ezután sem lesz képes együttthaladni a szükséglettel és nyersanyagtermelésünkkel. Közlekedésünknek leg súlyosabb vesztesége az Adria elvesztése. Bármilyen zárt tenger volt ez s bármilyen nehezen megközelíthető, ez volt egyetlen kapunk az igazi világforgalomhoz. Gazdasági életünket vasabroncsként szorítják az új határok, megnehezítve a tökéletesen egymásra utalt területek árucseréjét. Nemcsak szépek, hanem tanulságosak is Budapest páratlan fekvéséről írott sorai: olyan divat lett nálunk a kis ország hólyagfejéről beszélni, mintha nem ez a világváros volna a legteherbíróbb adófizetője a magyar államnak és a magyar művelődésnek. Nagyon tanulságosak az

ország fekvéséről szóló sorai: amint éghajlati, úgy vallási szempontból is több nagy kör találkozik hazánkban, amely éppen emiatt az igazán *közép-európai* fekvése miatt jutott politikai szempontból is az elképzelhető legveszélyesebb közbenfekvő helyzetbe. Remélem, hogy ezt a kis munkát különkiadásban is láthatjuk, — ebben az esetben örülnék, ha csak pár sorban is, egy kis irodalmi tájékoztatót adna a szerző, — ha egyebet nem, legalább saját Gazdasági Földrajzát említse meg, az érdeklődő abban megtalálhatja az itt csak érintett kérdések bővebb kifejtését s az irodalmi kutatásokat is.

A Pethő tollából eredő történeti résszel kevésbé lehetünk megelégedve. Az első soroknál bántó a sok gondolatismétlés, (a megtorlás és a rémuralom, — céljait, szempontjait és módszereit, — stílusára és taktikájára, — kormányzati és politikai, stb., stb.) — az ilyesmi a készületlen népszónokra emlékeztet, aki a helyes szót nem találván, sok szóval pótolja az egy helyes hiányát, pedig Pethőre nem lehet mondani, hogy készületlen, vagy népszónok volna. Másik kellemetlen akadály a sok idegen szó. Lehet, hogy bennem is van „kálvinista velleitás“, amint Pethő az öreg Tiszáról írja, de ezen a téren velem tart a pápista Gárdonyi is, aki a maga pompás vallásában csak a latin szót kifogásolja: „a kálvinista templomban magyarnak érzem az Istent is“, írja ő (Az én falum, II. rész. Egy dal története). Hát az én kálvinista velleitásomnak mindig fájt, hogy nálunk annyira megerősödött a latin szellem a középkorban, megnehezíti, a latinban járatlannak éppen lehetetlenné teszi nemcsak Gyöngyösi, hanem Csokonai, Berzsenyi, sőt Jókai élvezetét is. Azután fájt, hogy a német nyelv annyira megerősödött nálunk a közös hadsereg miatt, hogy józú katonatörténetet nem is igen tudtak írni nálunk egy-néhány német szó nélkül, — mintha bizony a magyar „szakaszvezető“, „szurony“, stb. szó eredetiség dolgában elmaradna a „cugszfire“ meg a többi mögött. A háború alatt a magyarságára nagyon büszke Budapesti Hírlap-ban egyetlen hasábon harmincnél több ilyen szót olvastam! És jöttek a „szociológusok.“ Ezek aztán szórták az idegen szavakat, — s ha nem ezeket akarja majmolni Pethő, akkor nem tudom, mi célja van annak, hogy munkájában a szavak 5—6 százaléka könnyen nélkülözhető, de gyakran nehezen érthető („euthanázia“, — tedd a szívedre kezedet, kedves olvasóm, s mondd meg, érted-e első hallásra?) idegen szó. Találomra a 8-cal végződő (8., 18., 28., stb.) számú lapokat nézve, átlag laponként 15—20 idegen szóra akadtam, pl. a 8-ik lapon: (serviens, politika, oligarchia, banderialis stb. szavakat nem számítva), pozíció, destruktív, monarchia, reakció, taktika, szociális, feudális, abszorbeálás, adminisztráció, krízis, dinasztia, labilis, nomád, patriarchalis, patri-moniális, abszolút, konszolidálás, regale, imperializmus, — legalább a fele könnyen kifejezhető magyarul. — Egy bírálójával szemben hangoztatta, hogy munkájának a gerince a legutóbbi 75 év, tehát a bevezetés nem eshetik szigorú megítélés alá, — azzal emiatt nem foglalkozom, csak az 1514-i parasztlázalásnál említem, hogy — tán itt is Jásziék hatására — a nemesség által „provokáltak“ mondja a mozgalmat. A nemesség részéről alig történt ekkor több provokálás, mint 1456-ban, de 1514-ben nem volt Hunyadi János, és nem vonult tüzérséggel, páncélos

lovassággal, gyalogsággal rendes hadsereg a keresztésekkel együtt, pedig a zsoldos sereg látása tette bátrabbá a kaszás jobbágyot a törökkel, és óvatosabbá a „jogrenddel“ szemben. — Az 1849. utáni események leírásában nagyon helyes szemrehányást tesz Tisza Kálmánnak, amiért ő nem tekintette kérdésnek a közéletben azt, ami nem kérdés az országgyűlésen, — de ezután a jogos szemrehányás után még feltűnőbbé válik, hogy Pethő részére sem kérdés az, ami az országgyűlésen elő nem fordul. Mivel manapság ott sok szó esik a zsidókról, Pethő is észreveszi, hogy 1890. táján új sajtónemzedék foglalta el a szerkesztőségeket, hogy a mai zsidóságból alig 100.000-nek őse élt itt kétszáz éve, (pedig az 1870—1910. közti népszaporodás számai szerint ez 200.000-nél is többre tételezhető fel, — kifogásolja, hogy a magyar bankok Erdélyben nem mentették meg a magyar birtokot a román kézre jutástól, pedig ezek nem tehetnek róla, hogy a magyar földéhes paraszt az *Alföldön* élt, *Erdélyben a földéhesek többsége román*, — ma sokat beszélnek Tisza meggyilkoltatásáról, tehát emellett nem is említi az októberi fosztogatásokat, amelyek rémületbe ejtették az egész országot. A képviselőházban eleget szónokoltak a régi szabadelvű párt belső rothadásáról, gúnyolták a „legtöbbre becsült politikai értéket, a kormányképességet“, tehát ő csodálkozik, hogy Tisza Kálmán halála után pártja föl nem bomlott, ezt pusztán a „nyáj“-természettel tudja megmagyarázni, — holott az 1910. év bebizonyította, hogy a kiegyezés utáni erőmegosztásban egy ilyen párt szükségszerűség volt, -- a kormányképesség ügyében a gáncsot Tiszáék előtt Széchenyinek kéne adnia, ha követ merne dobni reá, amiért ő látta, hogy a mi sorsunkat csak az uralkodóval egyetértésben lehet javítani.

Ellenben hallgat a krónika arról, hogy az erőszakos Tisza *miért* ellenezte a háborút, pedig ez az, ami az „*erkölcstelen*“ munkapárti rendszernek sok igazságot ad: ő látta, hogy a *kiegyezéssel teremtett állapot kedvez a magyarságnak*, csak arra utalok, hogy ezalatt az idő alatt szabadon érvényesíthette hatását az ország természete és a *magyarság számarányát harminc év alatt 46 százalékról 50 százalékra emelte. Ezt a fejlődést féltelte* az a „züllött“ szabadelvű párt és utóda, a munkapárt, az uralkodóval való ellentétől, valamint a háborútól.

Bejutott a képviselőházba az a vád, hogy a magyar birtokeloszlás a kivándorlás előidézője, tehát megvan ez Pethőnél is, egészen a Jásziók szellemében. Pedig az amerikai kivándorlás óriási hullámként terjedt Angliából kelet felé az 1840-es évek óta, s Franciaország kivételével, amelyet népének szaporátlansága „mentett“ meg tőle, végigvonult valamennyi európai államon, -- tekintet nélkül a birtokeloszlásra, — a *földéhes* magyarok pedig beállottak Amerikában nem farmereknek, oh nem, nem is mezőgazdasági munkásoknak, hanem *bányatölteléknek és ipari munkásnak*. En nem beszélök a földbirtok célszerűbb elosztása ellen, de állítom, hogy a kivándorlást pusztán iparunk csigahaladása miatt nem lehetett megakadályozni. Sok fejtörést okozott másoknak is: Tisza miért nem osztotta meg a felelősséget a háború kitörése idején, fölvetem a kérdést, vajjon nem azért, mert úgy látta, hogy *ezt a felelősséget vállalni nem is lehet, mert a háborús politika — helytelen!* Vaj-

jon Andrassy, aki helytelenítette IV. Károly hazajöttét, *hivott-e valakit, hogy a hibáért közösen vállalják a felelősséget?* Különben Pethőt éppen a háborús évek külpolitikai eseményeinek megítélésénél vezetik a legmélyebb szempontok. Ítéletei természetesen nem lehetnek véglegesek, hiszen a külügyi levéltárak jó része még zárva van a történész előtt, nálunk végtelenül megnehezíti az ítéletet, hogy Tisza emlékiratait meg nem írhatta, ami különben is fölbecsülhetetlen kár: egyszer jut magyar politikus a világesemények központi körébe, s mi találgatásokra leszünk utalva lelke titkos rugóinak kutatásában! A mai hangos időkben történetíróhoz illő Pethő részéről annak megállapítása, hogy a kommunizmust idegen erő törte meg, de helytelen a Németországgal való összehasonlítás: mi a németek vesztesége a mienkhez képest? És mi az osztrákoké is: ott külön cseh, lengyel államkeretek váltak el a német államkerettől, — minálunk *egy* államkeret volt, a mi földarabolásunk valóságos *élő részeik levágásával történt!* A legutóbbi évekről szóló megállapításokban a Magyarság című napilap munkatársa szólal meg a szerzőben, aki becsületes emberhez illően sajnálja a zsidóság elidogenítését, de mint megbízható ellenzéki, zsidó bankoktól való függést lát a kormány középút-politikájában. A könyvhöz térképek is vannak, különösen a Bach-kori hasznos volna, ha föl lehetne ismerni a beosztást rajta. A világosság érdekében a következő kiadásokhoz lehetne egy-két képviselőválasztási térképet adni.

Török Pál.

Milotay István: Tíz esztendő, cikkek, kortörténeti jegyzetek. 1914—1924. Budapest, Pallas kiadása, 1924. 368 l.

Minden pártállású embernek el kell ismernie, hogy a Milotay István szerkesztésében megjelenő „Magyarság“ egyik legelterjedtebb és legügyesebben szerkesztett napilapunk. Jól megírt vezércikkek, kiváló tárcarovat, a szokásos hiranyaghoz humoros betétek, elég gyakran egy-egy szenzáció, (amelyik később ilyen vagy amolyan eredménnyel folytatódik a bíróság előtt...), képes melléklet igyekszik megnyerni a nagy szfinksznek, a kiszámíthatatlan ízlésű olvasóközönségnek tetszését. A lapjáról lehet megismerni a szerkesztőt: intelligens, sokoldalú érdeklődéssel megáldott, néha a napisajtó munkájával együttjáró elhamarkodással megvert, éles politikai irányú, jó tollforgató és tanulni igyekvő férfiú. Megmondja bevezető soraiban, hogy hibázott ő is írásaiban, mentségül említi, hogy mindig meggyőződését követte. Széchenyinek ugyan van egy megjegyzése a politikusokról, — a szakácsokhoz hasonlítja őket: vigye az ördög, ha lelkiileg gonoszak is, csak jó ebédet készítsenek, — de hát nem lehet mindenki — Széchenyi és a tévedések miatt dobja a követ Milotayra az, aki magát a tévedésektől mentnek tudja. A következőkben néhány olyan gyöngéregre fogok rámutatni, amelyek talán leginkább előmozdítja, hogy a szerző cikkei könnyen élvezhetők legyenek.

Mint hírlapíró, hivatásszerűen hozzászól az irodalomtól kezdve a gazdasági ügyekig mindenhez, — ebből ered felületessége, amelyet szópen csengő, de gyakran politikai ízű mondatok takargatnak. Ezek még jól is esnek néha az olvasónak, magam is élvezettel olvastam a Móricz

Zsigmond Fáklyájáról írt, egészségtől duzzadó sorait: „a kálvinista papok közt, pedig jó néhány százat ismerek közülök, én ilyen dúlt arcú, félbolond kinézésű, gyujtogató arculatú, fogcsikorgató embert soha nem láttam. Azok igen rendes népek... látod, Zsiga, ez a Matolecsy Miklós, másnap reggel, hogy a beiktatási tivornya után éhesen ébredt, nem azal kezdene, hogy lekáromkodja a csillagos egeket s a Mindenhatót a magasságból, hanem megkérné a kurátornét, üttessen le neki két csirkét, csinálja meg paprikásan, ugorkasalátával és felvert galuskával“, stb., de ami irodalmi kritika van cikkeiben, azt is kétes értékűvé teszi elnézést nem ismerő politikai nézeteinek hangoztatása. Gyöngének tünik föl a szerző gazdasági ügyekben, pedig ellenfelei, Jásziék, akikkel gyakran hadakozik, éppen ezen a téren végeztek alaposabb kutatásokat, igaz, hogy ők sem értették meg a történeti fejlődés törvényeit. Jászi, a „szociológus“ főlényével, Milotay a magyar ember megriadásával veszi észre, hogy a román anyanyelvű birtokos több, mint a magyar anyanyelvű birtokosok fele, s egyikük sem gondol arra, hogy kétszáz évvel ezelőtt Erdélyben már nem voltak góliátbirtokosok, a földek jó része pedig jobbagytelkekre volt parcellázva, míg a *most* magyaroktól lakott országrészekben *akkor* kezdődött a fejedelmi birtokajándékozás a II. Endre-féle „királyi mértékkel, a mértéktelenséggel.“ Hogyan érhetne volna utol itt a birtokelaprózódás az erdélyi mértéket? Milotay csak a magyar öncélúság veszedelmét látja a Jászi-féle államszövetségtervekben, pedig Jásziék tudták, hogy kis fogyasztó területek a trösztök korában versenyképes ipart alig tudnak fejleszteni.

Ha mi azt képzeljük, hogy elzárkózhatunk a világ versenyétől a kínai birodalom módjára, akkor kerek száz esztendővel megyünk vissza, mert ide s tova száz éve kezdte meg Széchenyi a magyarok figyelmeztetését: „Semmi sem áll csendesesen a világon... Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, *lépjünk inkább előre!*“ Keserves probléma ez, olyan érzéssel fognak a kis nemzetek a nagy vámszövetségekbe lépni, amilyennel az olasz földműves kezdi a Vezuv tövén a lavamezők megmunkálását, de az bizonyos, hogy ezt a kérdést azzal nem intézzük el, ha megtagadjuk tárgyalását, mert magyar szempontból aggodalmas az ügy. Viszont volt valami igaza annak az érzelgős magyar gazdának, akit Milotay fájó szívvel világosított föl, hogy a magyar gabona- és állatfajok helyet fognak adni a több jövedelmet biztosító idegennek. Ez nem olyan egyszerű, mert a gazdasági életben is valahogy úgy áll a helyzet, amint azt a zeneművészetről remekül megírta Kodály Zoltán egy cikkében: a magyar zenészek ismernie kell az ősi magyar és az idegen klasszikus zenét, s mindkettőnek eredményeit fölhasználva, kell megalkotnia a művészi magyar zenét. A magyar gazdának első kötelessége a saját búzagalaszai és saját állatai közül a legkülönbeket kiválogatni, ezekből a legjobb fajtát kitenyészteni és azt olyan gondnal ápolni, mint a külföldi gazdák teszik: csak ha ilyen módon nem tud jó eredményt elérni, akkor fog az idegen tenyésztőtől kölcsönt kérni. Mincképpen én is kérné, mikor igen szép eredményeket értek már el pusztán azzal, hogy a magyar baromfi tojásaiból csak a legnagyobbakat helyezik kotló alá. -- Bármennyire lenézi a szerző Offer-

geld véleményét, amely szerint természeti kincseink szegényesek, ki kell jelentenünk, hogy azt ugyan nem Offergeld találta ki, mert tudtuk és tanítottuk azt magunk is már régen, — de azért tökéletesen igaz. Termőföldünk áldott egy vagyon, de ami a modern gazdagság alapja: a kőszén, az nálunk nagyon is kevés. Hazánk területének tizede, (a csonka országnak harmada) volna Belgium, és Belgium szénbányászata mégis kétszerannyit ér, mint a miénk, — a német birodalom területe hazánkhoz képest 5:3, (a csonka országhoz képest 5:1), lakossága 3:1, (a csonkaországhoz 7:1) arányban van, széngazdasága pedig 20:1! Még nagyobb az aránytalanság Nagybritanniával szemben. Olasz- és Spanyolország is szegény a szénben, de ezeknek még mindig óriási fölényt biztosít hosszú partvonaluk, — bizony, szegény ország a mi hazánk... Nagyon egészséges *magva* van Milotay gondolkozásának a Hangya és a keresztyén kereskedelem ügyében. Ő nagyon helyesen látja, hogy a zsidóság azért juthatott uralkodó pozícióba a bankoknál, földbérletekben, hírlapkiadásban s a szellemi pályákon is, mert a kereskedelemből meggazdagodott. Itt van az u. n. zsidó-kérdés megoldása hazánkban: a kereskedelmi foglalkozásokra sokkal rohamosabban emelkedni arányban van szükség nálunk, semhogy a zsidóság az utánpótlást adni tudná, s a ker. ifjúság mind nagyobb tömegekben veti magát erre a pályára. Ezek a fiatal emberek fogják megoldani a kérdést, ha felnőnek, mint kereskedelmileg képzett emberek veszik föl a versenyt a magyar bérlőnél és birtokosnál nagy általánosságban többet termelő zsidó kereskedővel szemben, a társadalmi élet egész vonalán. Milotay erről a kérdéstről sokat olvasott egy irányban, céljai eléréséhez alaposabb gazdasági olvasottságra kell szert tennie.

Történeti érdekű megjegyzéseikhez csak pár szavam van: gondolom, ma már ő is belátja, hogy Tisza „providenciális“ volt, mikor a háborút ellenezte, Hegedűs Loránt valóban győtrődött a haza sorsán, mert Milotay receptje szerint is eljutott egy Döbling-féle intézetbe, — a cenzura ellen emelt egyik kifogásának (72. l.) gyöngítésére a könyvében szívesen (bár elég gyakran tévesen) idézett Széchenyit hozom föl: Széchenyi szerint nem lehet megírni napilapban mindazt, amit könyvben a nyugodt olvasónak föl lehet találni.

Politikai cikkeivel nem foglalkozom, csak megemlítem, hogy ő a királyhűséget a múltba vetíti, most, mikor a legkonokabb volt „mungó“ is elismerheti, hogy bizony érzelmi ok miatt nem kaptuk meg a nemzeti hadsereget, érzelmi okból és nem a monarchia érdekében mellőzték a magyarok közül a Széchenyieket, ő ezt fordítva látja. Kívánja a magyar egységet, de a nemzet egyik legértékesebb részének, a magyar parasztságnak dicsérete közben majdnem megfélekedezik a magyar ipari munkásságról, — amely lehet velünk ellenkező politikai pártban, azért mégis a *mi vérünk*, kevésbé veszi észre azt a társadalmi réteget, amely bizonyára ezerszámra van képviselve olvasóink táborában a becsületes magyar kézműiparost és kereskedőt. *Nála* természetesen ki van zárva ebből az egységből a magyar zsidóság.

Török Pál.

Sopron Civitas fidelissima. Szerkesztette: Dr. *Thirring* Gusztáv. Ötvenéves fennállása alkalmából kiadja a „Sopronmegyei Kör. Sopron (Székely). 1925. 124 lap. Ára 30.000 korona.

Kettős célt szolgál ez az emlékkönyv. Megörökíti Sopron felszabadítását a „hullarabló“ osztrákoktól és mély betekintést nyújt szép leírásokkal a „Sopronmegyei Kör“ gazdag kulturéletébe és hazafias nemzeti működésébe. És ősrégi bástyás falai szólnak meg belőle.

Nádosy J. szép előbeszéde és a hasonlóan Sopronban tanult *Rákosi J.* kedves „megemlékezése“ után Sopron mai hű képét nyújtja az ismert nevű turista: *Thirring G.*, a „megcsónkított vármegyét“ öt képpel *Rábel L.*, az osztrák megszállás alatt lévő úgynevezett „Burgenland“-ot pedig nyolc képpel *Lipthay B.* ismerteti. Sopron őskorát, „iratlan idejét“ *Bella L.* középkori történetét *Gergely E.*, s újabkori történetét több díszes képpel illusztrálva, *Kelényi O.* rajzolja meg egykorú forrásalapon, markáns vonásokkal. A soproni népszavazást, mint „a szomorúság, bizakodás és hűség napjait“ öt képpel *Träger E.* beszéli el a közvetlen szem- és fültanú hűségével és megbízhatóságával, amelyet még bensőbbé teszen *Tormay C.* „Ave civitas fidelissima“ megható üdvözlete.

De különösen gazdag *Sopron*, — ez a Lőcséhez hasonló ódon város — *műemlékekben*, amelyeket *Gergely E.* szép leirata kíséretében kilenc kép is szemléltetővé teszen. Kiváló műemlékek annak középkori templomai s a *Fabricius-*, *Lackner*, *Esztreházy-* és *Eggonberger-ház*. Jól mondja az író, hogy „maga az egész város is műemlék.“ De gazdag multja szép szerepet játszik a magyar irodalomtörténetben is, amelyet hat képpel *Berecz D.* mutat be vonzó előadásban. *Lackner K.* polgármester már a XVI. században alakítja meg, külföldi német mintára, „a tudós társaságot“, a XIX. században pedig *Kis J.* evang. superintendens a „Magyar Társaság“-ot. Rajta kívül Sopronhoz fűződik *Rát M.*, *Pákh A.*, *Berzsenyi D.*, *Petőfi S.*, *Döbrentei G.*, *D. Takács J.*, *Vajda P.*, *Székkács J.*, *Torkos L.*, *Frankenburg A.*, *Rákosi J.* és *Gyóni G.* irodalmi és *Liszt F.* művészi élete.

Végül csonka hazánk legérdekesebb és legfestőibb városának, a „magyar Athénnek“ gazdag természeti szépségeit négy képpel *Hatvan F.* ismerteti. Méltó társa nyugaton az északkeleti Eperjesnek, a maga vadregényes vidékével, sok iskolájával és Széchenyi-körével. Szép versben pedig a hű Sopron örömnépét *Lampérth G.* öröktette meg. „A soproni harangok“ és „Háborgó Balaton“ cím alatt.

A díszes kiállítású és gazdagon illusztrált szép és tartalmas műhöz „végszót“ írt vitéz *Simon E.*

Egy dolgon azonban esodálkozunk s ez az, hogy ebben a díszes emlékkönyvben Sopron és a Dunántúl nagynevű egyháztörténetírójának: *Payr Sándornak* hely és szerep nem jutott. Még emelte volna a mű értékét.

Szlávik Mátyás.

S. Szabó József: A debreceni református kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549—1925. Debrecen, 1926. Ára 35.000 K. 110 l.

A debreceni kollégium diákjainak hatalmas tömegéből kiemelve olvashatunk e jószándékú munkácskában mintegy kétezer nevet. Min-

den debreceni volt diák számára kegyeletos olvasmány, mások számára pedig serkentő példa az iskola megbecsülése, jelentőségének megmutogatása. A debreceni kollégium fölött a negyedik évszázad halad el, lassan az is betelik, ilyen nagy mult hogyné töltene meg megilletődéssel? Ily szakadatlan kulturmunka, hogyné emelné az iskolát országos jelentőségre? A sokezer diák, ki falai között nőtt fel, nem csupán a Tiszántúlt látta el tanult emberrel, jutott belőlük az ország minden részébe.

Dicséretre érdemes elhatározás volt az 1900-ban érettségizettektől, hogy e seregszemle megjelenését lehetővé tették. A kollégium gimnáziumának igazgatója, *S. Szabó József*, végezte a nevek kiválogatását, a rendelkezésére álló jegyzékekből. Elismerjük, hogy korlátozott öröm volt neki szűkre szabott terjedelem határai között mozogni, látva, hogy az igazi forrásközlés tudományos igényeitől, minden jóakarató segítség és kezére járás mellett is mily messze kénytelen elmaradni az anyagiak szűkössége miatt. Annál teljesebb lehet az öröme a kollégium tanárai névsorának lehető teljessége fölött. Ez a munkálat iskolatörténeti szempontból kerek forrásanyag, jól használható, megközelítőleg teljes. Ahhoz, hogy a tanulók névsora — itt-ott életrajzi útbaigazító jegyzetekkel bővíve — vaskos kötetekben hirdesse Debrecen kulturális súlyát, csakugyan arra volna szükség, amit a könyv írója szeretne, hogy megmozduljon a Debrecenben iskolázottak birnami erdeje s mellé álljanak iskolájuknak. Ilyen megmozdulással, tán még sok más feladatot is meg lehetne oldani *Zs.*

Pintér Jenő: Magyar Irodalom Története. Második kiadás. Budapest, 1926. Franklin-Társulat 362 l.

Az irodalmi érdeklődés örvendetes fejlődésére vall az a körülmény, hogy Pintér Jenő két év előtt készült vázlatos irodalomtörténetének második kiadása már megjelenhetett. Az pedig az érdeklődő művelt közönség szempontjából örvendetes, hogy e második kiadás lényegesen többet nyújt az elsőnél, amennyiben a legújabb magyar irodalmat is kellő részletességgel tárgyalja. A könyv első feléről, minthogy az változatlan másolata az első kiadás túlnyomó részének, ez alkalommal nincs mit mondanunk. (Mindössze az irodalomtörténet felosztásával kapcsolatban jegyezzük meg, hogy kár volt Beöthy Zsoltnak általánossá vált, sokatmondó és jellemző elnevezése, a *nemzetiellen kor* helyett a *katholikus restauráció korá*-nak nevezni a XVIII. századot. Kár volt pedig azért, mert a XVIII. század gyér irodalma valóban az elnemzetietlenség szomorú bizonyossága inkább, semmint a már előbb diadalmaskodó katolicizmus erőteljes megnyilatkozása. A vallásháborúk lezajlása és a hitviták elhallgatása után, az irodalom is elvesztette vallásos és felekezeti jellegét. A kuruc-mozgalmak hatása politikai motívumokkal kezdte gazdagítani irodalmunkat s az így nyert politikai jelleg hovatovább jellemző vonássá határozódott. A nyomasztó politikai helyzet sivársága és a nemzeti szellem aléltága mutatkozik e század élettelen irodalmában, amelynek éppen azért legjellegzetesebb jelzője az, hogy *nemzetiellen.*)

A legújabb magyar irodalom (1882—1920.) „*A realizmus, naturalizmus és szimbolizmus kora*” címen kerül tárgyalásra s itt már nagy eltérés mutatkozik az első kiadással szemben. Az ott röviden érintett

írók (például: Csiky, Rákosi V., Kaffka, Ady) életét és műveit jóval részletesebben ismerteti, majd külön fejezetben mutatja be „*A mai magyar írók*“-at.

Eppen az teszi Pintér Jenő könyvét különösen érdekessé, valamint értékessé is, hogy a mai magyar irodalomnak, — a kellő történeti távlat hiánya miatt, — még nehezen áttekinthető rengetegébe is bevezeti az olvasót. Nem könnyű feladatra vállalkozott a szerző, midőn a forrongó irodalmi élet ezerágú szövevényét világos rendszerbe igyekezett foglalni. A nehéz vállalkozás azonban a feladat nagyságához méltó módon sikerült és a legújabb irodalomnak olyan rendszerezéséhez juttatott bennünket, amely a művelt közönség tájékozódását hathatósan elősegíti s a további irodalomtörténeti áttekintések számára is hasznos szempontokat állapít meg.

A mai magyar írókat, a stílusbeli eltérések alapján, három csoportban sorakoztatja fel a szerző. 1. *Idealisták. Realisták. Nacionalisták.* Ezek a régi klasszikus hagyományok ápolásában, a nemzeti irány folytatásában fogják fel költői hivatásukat. — 2. *Impresszionisták és szimbolisták.* Ezek az egyező stílus ellenére is nagy világnézeti különbségeket mutatnak. (Kath. szellemű, zsidó szellemű, szocialista és futurista költők.) E felosztás keretében külön kategóriába jutnak a *nőírók* és az úgynevezett *dekadens írók* (Szomory D., Oláh G.) — *Naturalisták.* Ebben a csoportban Móricz Zsigmonddal és Szabó Dezsővel ismerkedünk meg. A színírók tárgyalása után külön fejezetet kapnak az *ifjúsági írók*, a *műfordítók*, végül pedig az *elszakított országrészek irodalma.*

Kiváló érdeme Pintér Jenőnek, hogy elsőként adja a legújabb magyar irodalom rendszeres ismertetését jól áttekinthető felosztásban, anélkül, hogy a „*sine ira et studio*“ nehéz, de tiszteltetreméltó álláspontjától a legkisebb mértékben is eltérne. A legkülönbözőbb költői stílusok ismertetésében s az egymással homlokegyenest ellenkező világnézetek jellemzésében is igyekszik megőrizni komoly tárgyilagosságát. Szenvedélytől mentes, bár határozott megállapításai az anyagán teljesen uralkodó tudósra vallanak. Röviden megfogalmazott esztétikai és kritikai összefoglalásai mellett adatközlésének szinte lexikális gazdagsága lep meg bennünket. Igaz, hogy helyenként száraz felsorolások váltják fel a világos és tömör jellemzéseket, azonban teljességre törekvő és mégis rövid munkában az ilyen szépséghiba elkerülhetetlen. Pintér Jenő könyve nem csupán a művelt közönség érdeklődésére számíthat, hanem a szakemberek megbecsülésére is.

Gulyás Sándor.

Keszthelyi Helikon. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztette Dr. *Lakatos Vince*. Keszthely, 1925. 8-adrét. 426+VI lap.

A Georgikon-alapító, gróf Festetics György főúr által 1817—1819-ben rendezett öt Keszthelyi Helikoni ünnep százados fordulója megünneplésének gondolatát 1909-ben *Lakatos Vince* keszthelyi prem. főg. tanár vetette fel a nagy gróf méltó utóda: *Festetics Tassiló* herceg előtt, aki a tervet lelkesedéssel fogadta s az országos jellegű emlékünnepe irodalmi rendezésére a Kisfaludy-Társaságot kérte föl, fejedelmi bőkezűséggel gondoskodván az e célra szükséges költői és tudományos dolgo-

zatok javadalmazásáról. Az 1921-ben Keszthelyen, a Festetics-kastély parkjában tartott Helikoni Emlékünnepre írt s előadott igen értékes költői és tudományos dolgozatokat s a fényes ünnepély történetét tartalmazza ez a kötet. A szerkesztőnek herceg Festeticshez intézett ajánlása s a százados ünnep leírása után *Beőthy* Zsolt jubileumi nemesveretű, lelkes megnyitóbeszéde olvasható, melyet *Szász* Károly őszinte szívből fakadó óhajtással záródó titkári jelentése, majd *Sajó* Sándor gróf Festetics György emlékezete című gyönyörű ódája követ. *Négyesy* László gróf Festetics György a magyar irodalomban című pályanyertes műve előbb általános, de igen jellemző képet ad gróf Festetics Györgyről, majd az írókkal való összeköttetéseit, a korabeli szépirodalomban s a későbbi irodalomban való szereplését tárgyalja. E kiváló gonddal megírt, igen becses tudományos értekezésben számos értékes elemzés, megállapítás, méltatás olvasható. A nemes grófhoz intézett dicsőítő költemények közül legszebbnek, a többiek fölött messze kiemelkedőnek Csokonai ódáját tartja. A gróf halálát sirató elégiákról pedig úgy beszél, hogy azok közt a legméltóbb, legmelegebb, legszebb emlék a Berzsenyié. Érdeme a jelés értekezésnek az is, hogy gondos kritikával több téves adatot igazít helyre s néhány hibás magyarázatot helyesbít. *Kozma* Andor A magyarokhoz című Istenáldotta lélekből fakadt, magasan szárnyaló ódája kiváló költői termék, mely megrázó hatással van az olvasóra. *Vargha* Gyula Berzsenyi árnyékának című, költői szépségekben gazdag verse után *Kéky* Lajos A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében című pályanyertes, kitünő dolgozata előbb azoknak a tényezőknek ihlető összehatását tárgyalja, amelyek a két Kisfaludy költészetét sugallták, majd pedig azokat a sajátosságosan dunántúli színeket, elemeket, amelyek a két költő költészetében a dunántúli természet és magyar élet körében nyert szemléleteikre utalnak. *Kéky* L., akinek enemű dolgozatai az értekező próza legkiválóbbjai közé tartoznak, hű és találó jellemzést ad a két költő költészetéről. Kiemeli finom természetérzékiüket s rámutat a Kazinczy és Kisfaludyak költészete közötti különbségre s az ezt előidéző okokra. *Jakab* Ödön Kisfaludy Sándor emlékének négy zengzetes, szívhez szóló költeménnyel áldozott. *Herczeg* Ferencnek A holicai Cupido című szellemes vígjátéka, melyet a budapesti Nemzeti Színház művészei adtak elő, kiváló alkalmi alkotás. A kötet további tartalmát a szerkesztőnek a faültetés előtt mondott lendületes beszéde, emléksorok, a vígjáték színlapja, a Keszthelyi Helikon rövid ismertetése latin, angol, német, francia és olasz nyelven, *Pap* Viktornak Szendy Árpád Helikoni Suite című zeneszerzeményéről (ezt nem adhatták elő) szóló elismerő bírálata s a zenemű-melléklet alkotják. Az értékes kötet, mely herceg Festetics Tassilonak, a nagy gróf dédunokájának áldozatkészségéből jelent meg, számos becses adalékot, jellemző megállapítást szolgáltat a Keszthelyi Helikon történetének megírásához.

Harsányi István.

Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Ez a szép tanulmány is igazolja azt a tapasztalatot, hogy sikerült mű akkor keletkezik, mikor az író hajlamának, körülményeinek és képességeinek megfelelő tárgyat választ. Szerző számos munkájával szerzett becsületet nevének s

több mint egy évtizede foglalkozik már a magyar regényírás büszkeségének életművével, mikor az illetékesek végre ráeszméltek arra, hogy ezt a tudós elmét egy nagyobb távlatú kultúrközösség javára kamatoztassák. Így került a jeles karzagi tanár a kálvinista Rómába. Az új környezet multja és jelene természetesen szellemtörténeti kutatásai irányára is befolyással volt. Így történhetett, hogy mikor a Jókai-centennárium beköszöntött és Zsigmond azt a megbízást kapta, hogy tudományos alapon világítsa meg a nagy ünnepeket és Debreczen városa viszonyát, ez a kitüntetés bizonyára már nem érte készületlenül. Abban a körülményben pedig, hogy akadémiai székfoglalójául is ezt a művét mutatta be, mintha az új otthon iránti udvarias tapintat jelentkeznék. A téma, a szó betű szerinti értelmében, nem új, nyers anyaga nagyrészt ismeretes Oláh Gábor egyik azonos című, fiatalkori, derekas dolgozatából, melyre a szerző is hivatkozik. Új azonban benne a tárgy felfogása és megvilágításmódja, mely a szerző mély távlatú, művészi előadásában a debreczeni vonatkozású élményeknek és tanulmányoknak nagyobb jelentőséget juttat, mint ahogy eddig tudtuk.

Az Oláh Gáborénál majd háromszor terjedelmesebb essayból érdekesen bontakozik ki előttünk a tárggyal kapcsolatos mozzanatok fontossága Jókai képzelete, humora, leíró és mesemondó művészete szempontjából. De nem hiányzik annak a kiemelése sem, hogy bizony „Jókai politikai és történeti igényű följegyzéseiben is a költő eleve nedik meg előttünk“. Ezt főképp azoknak tanácsos megjegyezni, akik egykor ténymegállapító célokra óhajtják felhasználni az ide tartozó műveket. A részletek iránt érdeklődő olvasó sok egyéb irányban kielégítést találhat még e szépen megírt munkában, mely végül két pontban foglalja össze a témájából fakadó tanulságokat. Ezek szerint: 1. Jókai költészete igen hatásosan érezteti meg velünk Debreczen nagyjelentőségű szerepét nemzetünk politikai és művelődési történetében; 2. A nagy alföldi város azzal, hogy költői ihlete számára bő táplálékot nyújtott, elősegítette a világhírű mesemondó lángelmének kifejlődését. Más vonatkozásban az sem utolsó fontosságú megállapítása a könyvnek, hogy életiskola is volt Jókaira nézve a debreczeni tartózkodás: „ezzel tetőződött be igazában erkölcsi egyénisége“.

A magyar kálvinizmus nagymultú védőbástyája, Debreczen városa, — a százéves évforduló alkalmából — méltóképen adott kifejezést kegyeletének, mikor áldozatkészségével ez értékes könyv megjelenését lehetővé tette.

Baros Gyula.

Szabolcska László: Gárdonyi Géza élete és költészete. Tanulmány. Nagy 8°. 133 l. Temesvár, Helicon, 1925., (borítékon: 1926.). Budapestén Studium bizománya.

Széplelkű, tehetséges fiatalember első kísérlete gyanánt jelent meg Gárdonyiról ez az első terjedelmesebb könyvünk, melyet ifjú szerzője szíve szeretetével legjobb és legigazibb barátjának, édesapjának ajánl. A könyvhöz írt előszavában Császár Elemér a címlapon egymás mellé

került két nagy irodalmi név révén kér szíves fogadtatást a szerző számára, de ezt ő egyedül könyve révén is megérdemli.

A szerzőnek tanulmánya megírásával az volt főcélja, hogy megmentse az elkallódástól, vagy feledésbemenéstől azokat az élet- és jellemrajzi adatokat, melyek nagynevű költő-atyjának visszaemlékezéseiben s Gárdonyinak Szabolcska Mihályhoz írt leveleiben rendelkezésére állottak. A könyvnek kétségtelenül ezek adják meg legnagyobb értékét. Gárdonyi, mint egészen a különösséig zárkózott természet, igen kevés emberrel állott meghittebb baráti viszonyban, Szabolcskával azonban harminc éven át állandó érintkezést, szakadatlan levelezést tartott fenn. A két költő barátságának emlékeiből nyerte a szerző legtöbb adatát. Bizonyos mértékig zárkózott és tartózkodó Gárdonyi még ezekben a levelekben is, de mégis sok mindenről őszintébben nyilatkozott költő-barátjának, mint a nagy nyilvánosság előtt.

A könyv első fejezetében Gárdonyi életét mondja el a szerző s különösen gyermekkorára világít rá az eddigi életrajzoknál teljesebben. Szépen emeli ki a sályi iskolázás hatását a költő lelkére, azt a tömérdek friss impressziót, mely később Gárdonyi legszebb lapjain virult új életre. Gárdonyi életének kétségtelenül egyik legkényesebb kérdése házassága és válása. Feltétlenül rokonszenves a szerző tapintata, mellyel e kérdés tárgyalása elől, Gárdonyi mimózaszerű érzékenységét kiemelve, kitér; de vajjon csakugyan szükséges-e Gárdonyi életének ezt a fontos, költészetét is magyarázó eseményét homályban tartani, mikor maga a költő is feldolgozta egyik hosszabb elbeszélésében? Nem volna-e jobb alaptalan hiedelmek ébresztgetése helyett tisztázni ezt az ügyet, melynek különben sincsenek elburkolást parancsoló részletei, mert hisz ez is csak olyan misztériuma Gárdonyi életének, mint az ablaktalan és üvegtetős ház, amit a mende-monda formált titokzatossá. Kérdés, hogy mikor ennyire kiméletesek vagyunk a halottal szemben, nem vagyunk-e igaztalanul kiméletlenek a még élővel szemben. A homálybantartás olyan gyanuval illeti a feleséget, melyet nem érdemelt meg, mert hisz hű és jó élettársa volt Gárdonyinak a szegénység küzdelmeiben.

Második fejezetében Gárdonyi egyéniségét elemzi a szerző, itt-ott kissé pepecselő körülményeskedéssel. Nem igen hatol aprólékos, finomabb elemzéssel mélyebbre, de azért eléggé érdekes és élénk a hőséről festett kép. A köztudatban Gárdonyiról élő képen nem igen változtat, de ezt néhány levél s intimebb adat közlése által színesebbé teszi s hozzánk is mintegy közelebb hozza a zárkózott, visszavonult életű „láthatatlan ember“-t.

A következő két fejezetben Gárdonyi lelki életének egyik legnagyobb problémáját, a valláshoz való viszonyát világítja meg. Gárdonyi pályája első felében nyílt meghasonulásban állt az egyházzal; Szabolcska-hoz intézett egyik levelében is „pápistának keresztelt istentelen pügány“-nak mondja magát. A szerző igyekszik magyarázni és menteni Gárdonyi hitetlenségét, életviszonyaiban keresve az enyhítő körülményeket, melyek ez alapján vallásos kedélyt az atheistaságba sodorták. Közül egy pár levelet is, melyekben leplezetlenül feltárul az a lelki harc, melyből aztán később diadalmasan emelkedett fel a költő az Istenben

való hit magasságába. Mikor feleségétől válni akart, Szabolcskának azt írta, hogy szívesen áttérne a ref. vallásra, ha ezzel megkönnyíthetné törvényes elválását. Szabolcska őszintén megírta neki, hogy az ilyen *mel-lékes* indokból való áttérést ő is, egyháza is elítéli, mert a vallás nem ruha, amit csak úgy időjárás szerint cserélgethet az ember. Személyes találkozásukkor aztán Gárdonyi azzal indokolta áttérési szándékát, hogy ő tulajdonkép elkeresztelt gyermek, atyja ág. ev. vallású volt, törvény szerint neki is annak kellett volna lennie. Végső következtetésül arra jut a szerző, hogy Gárdonyi, alapjában véve, felette áll minden felekezeti elfogultságnak, krisztusi lélek volt a szeretetben, formáktól és cerimóniáktól független követője Jézusnak.

A két utolsó fejezetben Gárdonyi munkáit elemzi s magyarságára és magyarosságára világít rá. Ezek az előbbiekhöz viszonyítva, kissé kapkodó és elnagyolt fejezetek. Gárdonyi írói egyéniségének legjellemzőbb vonásául azt emeli ki, hogy lelke szerint vers-költő volt s a prózaírást robotnak tekintette. Könyvei közül is két verses kötetét (*Április, Fűzfalevél-nyárfalevél*) tartotta legöbbre s mindjárt utánok *Az én falum* című kötetét, mely legerősebben lírai jellegű prózai műveit tartalmazza.

A könyvnek egyébként kellemes, választékos előadásában visszásan érint a *leköszölni* sűrű használata s az ilyen erőltetett kifejezés: „olvasói elé odaszobrászsa“ (107. l.). Az Ich-Romant a szerző tévesen azonosítja (110. l.) az első személyben elmondott regényekkel, amilyen *A láthatatlan ember* is. Az általa idézett (28. l.) Móra Ferenc viszont abban téved, hogy a *Száz novellát* Gárdonyi két kötetre tervezte, de csak egy füzet jelent meg belőle, holott ezt a száz novellát tízenként, tehát tíz kötetben szándékozott közrebocsátani s két kötet meg is jelent. A könyv kiállítása tetszetős, de címlapján mintha a keleti szomszéd ízlésének nem kívánatos hatását látnók.

Kéky Lajos.

Jászai Samu: A magyar szakszervezetek története. Budapest, 1925. A magyar szakszervezeti tanács kiadása. 332 lap.

Érdekes lélektani jelenség az, hogy a nagy tömegek milyen kevés logikát kívánnak meg azoktól a teóriáktól, amelyeknek igazságaira esküsznek és amelyek által vezetetik magukat. Annak ellenére, hogy a Marx nevéhez fűződő tanok egyik sarkitétele az a megállapítás, hogy a szocialista államrend egészen bizonyosan meg fog valósulni, mert ezt a fizikai törvényekkel egyenlő erejű gazdasági törvények kívánják és hogy hiábavaló minden olyan megmozdulás, amely a dolgok ilyenirányú fejlődését meg akarná változtatni, — mégis azt látjuk, hogy a szocialista mozgalom erről a sarkigazságról egyáltalán nem vesz tudomást, hanem egymásután alakítja meg azokat a harci szervezeteit, melyek meglichtós kiméletlenséggel törnek céljaik felé. Hogy ez tulajdonképpen a Mcster tanainak a lebecsülését jelenti, arról nem akarnak tudomást venni.

Jászai Samu a magyarországi szocialista munkásmozgalmak ezen harci szervezetének történetét igéri fenti című munkájában megadni. Vajjon képzelhető-e az, hogy valamely hadsereg vezérkarának egyik tagja objektív és kimerítő könyvet írjon, mondjuk, a hazai hadseregfelszerelés jelenlegi állásáról? Vajjon gondolható-e, hogy az illető kimeri-

tően és olyan objektivitással, amilyent a történetírói hivatás megkíván, beszámoljon a hadsereg nyílt és titkos erőforrásairól, erősségeiről és gyengéiről, élénk tárja azokat a küzdelmeket, amelyeket a szervező munkának nemcsak a külső, hanem a belső ellenségek ellen is kell folytatnia? Nem hisszük, hogy egy ilyen természetű vállalkozás elképzelhető volna, ha csak nem avval a céllal, hogy a tényeknek propagandisztikus szempontok szerint való beállítása húzódjék meg a magát objektívnek feltüntetni akaró felszín alatt.

Ez a két szempont tette számunkra érdekessé Jászai könyvének elolvasását, kíváncsiak voltunk arra, vajjon miképpen fogja összegezgetni a marxizmus optimisztikusan fatalisztikus felfogását a szakszervezetek ádáz harci kedvével és mennyiben fog bepillantást adni azoknak a szervezeteknek a belső életébe, melyek néhány hónapon keresztül Magyarország sorsát irányították.

Csalódottan állapítottuk meg, hogy mindezek a problémák Jászai számára nem léteztek, ami egyébiránt lehet felfogásbeli különbség dolga, azt azonban már szocialista történetírónál nem igen lehet szó nélkül hagyni, hogy mindazokat a szempontokat, amelyeket pedig legfőképpen a szocialista teoretikusok hangsúlyoznak, hiába keressük könyvében.

Nem lehet ugyanis kétséges az, hogy a magyarországi szakszervezeti mozgalom megszületését és fejlődését a gazdasági okoknak egész légiója irányította, ugyancsak ezeknek a befolyásoknak a számlájára írándó az is, hogy nálunk ez a fejlődés más alakot öltött, mint azokban a nyugati államokban, amelyek pedig némely tekintetben mintaképül szolgáltak. Mi úgy hisszük, hogy a fejlődés irányát többféle tényező determinálta, mint amelyekről *Jászai* Samu említést tesz. Ő csak a patriarchális termelési rendből a kapitalisztikus formákba való átmenetelt, továbbá a munkások „öntudatra ébredését“ emlegeti, mi azonban azt hisszük, hogy az a koncentrációs folyamat, amely úgy a tőkét, valamint a munkaerőt is, a városokba, — főképpen persze Budapestre, — szívta, szolgálhatna olyan tanulságokkal, amelyek a szakszervezetek mikénti kialakulását nagy mértékben befolyásolták, sőt egyáltalában nem lett volna felesleges érinteni azt a kérdést sem, hogy miért találunk a szakszervezetek élén tulnyomórészt olyan idegen nevű egyéneket, akik sohasem tartoztak a munkásosztály sorai közé.

Noha a történelmi materializmus okvetlenül megkívánná ezeknek és az ezekhez hasonló kérdéseknek a fessegetését, *Jászai* ebben a tekintetben egyáltalán nem elégíti ki kíváncsiságunkat. Hosszú lapokon keresztül száraz, annalésszerű felsorolásokat kapunk, az *Igazság* küzdelmét a *Hamissággal*, az angyalok harcát az ördögökkel, vagyis a szakszervezetek küzdelmét a munkáltatókkal. A problémának ez a beállítása csirájában elfojt minden történetírói meglátást és objektív ítéletet, *Jászai* nem is törekszik arra, hogy a szakszervezetek működését kritikus szemmel vizsgálja, mindaz, amit ezek hoznak, jó, helyes, tökéletes, a többi más minden reakció, közpkor, inkvizíció.

De arra sem találunk kísérletet sehol, hogy szerző valahol, — ha nem is menten minden elfogultságtól, — megrajzolni próbálná a szakszervezetnek képét, összetételét és erőinek forrását. Csak egy stilusmu-

tatványt kapunk a 130—131. oldalakon arról, hogy például a Magyarországi Famunkások Szövetsége egy 1904-ben kitört sztrájk alkalmával milyen hangnemben írt fel a belügyminiszterhez. „A munkaadók hónapok óta uszítják Nagyméltóságodat, hogy... stb.“, — írja ez a felterjesztés egy helyen, majd megveregeti a miniszter vállát, mondván: „...ne örüljön Nagyméltóságod, nem fogunk törvénytelenül eljární. Ez a miniszterek kiváltsága.“ Nyilvánvaló, hogy az olyan szervezetek, amelyek a kormányhatósággal ilyen válogatott hangnemben beszélnek, megérdemelték volna azt, hogy velük egy kissé bővebben megismerkedjünk. Az a körülmény, hogy a szerző munkája propagandisztikus jellegű, képtelenné teszi arra, hogy feltárja előttünk a szakszervezeti mozgalom lényegét. Az az olvasó, aki csupán Jászai munkája nyomán akar róla véleményt alkotni, bizonyára meglepetéssel olvassa azt, hogy noha a szakszervezetek a teljes demokráciáért küzdöttek, 1919. novemberében pedig mégis ők mondták ki a proletárdiktatúrát, noha az volt a helyzet, hogy „a szervezett munkásság óriási tömege tiltakozott a bolsevikiek ellen.“

Az egész magyarországi szakszervezeti mozgalomnak próbaköve volt az, hogy miképpen viselkedik akkor, amidőn — 1919 telén, — ha jogilag nem is, de ténylegesen az államhatalom az ő kezeiben volt koncentrálva, amidőn tehát a szakszervezetek magatartásán múlott, hogy lesz-e bolsevizmus Magyarországon, vagy nem. *Jászai* szerint „... a (szakszervezeti) többség mégis elfogadta azt az ajánlatot, amely szerint a szociáldemokrata párt egy kissé balra, a kommunisták pedig egy kissé jobbra mennek és ebből az alakulatból választassék együttes kormányzat. A józanul gondolkodó munkások és szakszervezeti vezetők csakhamar látták, hogy becsapták őket.“ (242—43. lap. Vagyis: „csak egy kicsit jobbra elvtársak, csak egy kicsit balra elvtársak, éppen úgy, mintha francia négyest táncolnánk“, — mondják a vezetők. A munkások azután csakhamar látják, hogy becsapták őket. Vajjon nem gondolja *Jászai*, hogy a magyar szakszervezetek történetírójának arra a kérdésre is kellene felelnie, hogy ez a „becsapás“ miképpen volt lehetséges, és, hogy hasonló esetek nem fordultak-e elő máskor is?

Jászai könyvéből hiányoznak mindazok a szempontok, amelyek munkáját túlemelnék azon az alsó határon, ahol a propaganda végződik és az objektív történetírás kezdődik. S hogy ez így van, azon nincs mit csodálkoznunk. Elvégre szerző a szociálista mozgalomban aktív részt vesz és így csak szép tőle, ha az objektivitást is feláldozza pártja vélt érdekeiért.

Dr. Bernát Gyula.

Reményik Sándor: Atlantisz barangez. Versek. Budapest, 1925. Magyar Irodalmi Társaság kiadása.

Reményik Sándor költészetét sok kéz mérte, értékelté, forgatta, mint egy nagyon finom aranyserleget, melyre a mindennapi életből vett, mélységes értelmű szimbolikus képek domborműveit remekelte a művész, amely belül őszinte és tiszta emberi könnyeket őriz.

Ismerjük a művész kezevonását; nagyon könnyen rá lehet ismerni név nélkül is az ő verseire: mély tekintetű, a végtelenbe merengő, gyász-

ruhás, halkan éneklő leányok, akik magas hegyormokon járnak könnyedén, mindegyik az énekké vált gondolat; törékenyek, külső cicomájuk kevés van, de nagy mélységek fölött, keskeny padlókon könnyű léptekkel haladnak tovább. Néha olyan magasra érnek, hogy szinte lebegni látszanak, éneki is töredezetté válik: megpróbálják elénekelni a szavakba, dallamba nem önthetőt.

Reményik, a gondolati lira elhívott és kiválasztott énekes. Olyan időben ért el hozzánk, amikor a mindenható forma kultuszában nem volt többé fontos, miből merítenek: hegyi patakából vagy szennyvíz-csatornából, az volt a lényeges, milyen formába, milyen metszésű billikomba öntik a szétfolyó tartalmat. Verselésünk technikai készsége sokat kapott és nyert ebből a játékból, általában a *stilus* olyan kifejező, kicsiszolt és pompás eszközzé vált, hogy várt (s talán vár?) arra a Jövendőre, aki égi üzeneteket közvetít rajta át. A pompásan felhúrozott zongora arra vár, aki méltó dallamokat biz majd reá személyes hangulatok helyett. Ady Endre külön helyet és lépést jelent ebben a magyar lirában. Ő is a kimondhatatlan titkok kútjába eresztette le vödrét; a tudatalatti mélységek mozdulásait próbálta felszínre hozni, de, — így mondhatnánk — csakugyan a tudatalatti és nem a tudatfeletti világot. Az ösztönélet homályos világába bolygott a vér és arany költője és nagyon mély intuícióval ragadta meg és emelte föl azt a belső mozdulást, ami sok lélekbúvárnak, kicsúsztott a kezéből. Hasonló volt ahhoz a halászhoz, aki iszapos mellékfolyók barna tükre fölé hajol és pusztán kézzel tudja megragadni a benne nyüzsgő, más mindenkinek kezéből kisurranó különös síklókat.

Reményik joggal veti össze a maga művészi munkáját a „Há-zsongárd tetőn“ felállított rádióval:

De hallod-e a virágok nesztét?
Amikor felemelik fejüket?
Egy hazavágyó árva szívverés
Halk ütemére nem vagy-e süket?

Világ-bölcs, érted-e ezt a nyelvet is?
Tudod-e mily mélység az üres fészkek?
Hogy mozdul meg a rögben is a lélek?

A végtelenből érkező hullámokat, jajokat és énekeket fogja föl az ő lelke, a csillagokig emelkedő rádió ez, a legmodernebb és a legérzékenyebb a magyar poéták lelke között. Ez a lira nem forma már, csupa gondolat azáltal, hogy bármit lát a költő: egy lehulló falevelet, egy fáradt postást, erdőirtást, a mögötte kinyíló végtelenséget *hozzálátja*. Az élet nagy titkai, egy végtelen világ jelentései elvarázsolva rejtőködnek benne a legköznapi tény szürke kavicsában, egy száradt falevélben egy fészkekből kiesett madárban. A költői látása az a varázspálca, mely ezeket a titkos jelentéseket előhívja és szóra kényszeríti. Ez a gondolati lira azonban tiszta lira, ihletből fakad, de az ihlet gondolatává lesz, mint ahogy a fakir bűvös virágából néhány perc alatt gyümölcs lesz, s ha a gyümölcsöt elveti, ismét virág hajt ki belőle. Ezek a gondolatok hangulatokból fakadtak és hangulattá lesznek az olvasó lel-

kében. Ha Ady a mélybe szállott alá, s a mélység alaktalan, suhanó lényekre vetette rá búvárlámpáját, Reményik megcsődül a gondolattól, hogy lehetne a csillagokra is „alátekinteni.“ Azt lehetne mondani: a lelkiség poétája. Az anyagi lét sokszor fájdalmas akadály neki: a kétszeresen érzi a művész örök gyötrelmét, hogy a Megfoghatatlant, a Hangulatot, magához ölelje. Mint egy fához kötözött láncos eb kémlel a csillagokba, aki a „végtelen vizslája“ akar lenni, s aki egyszer vagy a láncot szakítja szét, vagy a fát tépi ki gyökerestől. Éppen ezért a szerelmem nála valami mély, tisztán lelki összeköttetéssé finomul át. „És én a Testvért fedeztem fel benne.“ Éppen ezért fájdalmas sablonok között vergődő hazafias liránkat is teljesen új tartalommal töltötte meg. És ezért sokszor üres hangulatokba feloldódó liránkat általában is legalább úgy töltötte meg tartalommal, mint ahogy megtelik az üres, vízen ringatózó csónak, amikor belép a csónakba egy gondolkodó ember, aki fölé hajol a víznek, s a víz tükrében a mindenséget kezdi vizsgálni és a tó mélységénél még szédítőbb mélységbe lát azon keresztül, az eget látja a tóban, a mindenséget látja a saját lelkében.

Reményik adhat még sok nagyon mélyről előtörő dalt, már új meglepetéseket nem igen tartogat számunkra. A belső alak költője marad, tündő és szemlélődő vándor, aki alapjában úgy jár *itt* a földön, mint egy távolról jött vendég, aki állandóan hazagondol és merengve néz vissza, mintha várná már a búcsuzás óráját. A külső, a forma éppen ezért nem is lényeges neki; az csak szolgál, herold, aki a királyi Gondolat útját egyengeti, diadalocsiját huzza. A szó olyan eszköz neki, mint a ceruzája, hogy rajta át a gondolat szívtől szívig érjen el. (Például csak ezt a külső hangzás tekintetében csúnya szót: *Én a testvért fedeztem fel benne!*)

Az *Atlantisz harangoz*-ban az eddigieknél is mintha mélyebbre szállna a saját lelkében. Befelé fordulás ez, öntudatos kilépés a tömegből. Mindig finomodik ez a zene, nem induló, nem százezrek lelki csemegeje; mindig távolabbról hangzik a tömeg felé, mint a hegyi pásztor tilinkója, aki mindig magasabbra hág. Ugy látszik, ez a Reményik útja. Mindig közelebb a saját lelkében is Istenhez. Sem a diadalmas életörömök, akarások, sem forró szenvedések, boldog elkárhozások hangját ne várjuk tőle, azt lehetne mondani: ezeken túl van. A tulsó partról hangzik át az éneke. De a magyar léleknek és lirának azt adta, amire legjobban szüksége volt: ebben a fülledt, gőzös mulatóban kitérta az ablakot a messzi kék végtelenből ideintő csillagos ég felé.

Muraközy Gyula.

A boldog sziget istene és egyéb elbeszélések. Gróf Bethlen Margit. (Napkelet könyvtára 9.)

Az ember egyik legősibb művészi megnyilatkozásának: a mesének geneziséét meglehetősen biztossággal tudjuk ma már visszafelé fejteni. Költészetté lett vallás ez, melynek sarkányaival és tündéreivel már játszik a képzelet. Volt idő, mikor remegett tőlük, ma már csak a Valóság szimbólumai előtte, melyekben tapasztalatait, élete leszűrt igazságait testesíti meg. Ezért két eleme a mesének: a poézis, mely rózsaszín fá-

tyolként takarja a valóságot, sejteti és kitaláltatja, mely nélkül száraz és epés moralizálással szürkülne a mondanivaló; másrészt pedig valami mély életlátás, átfogó világszemlélet, megtalált élettörvény, mely nélkül összefüggésnélküli képek szeszélyes egymásutánja lenne a mese.

Gróf Bethlen Margit „elbeszélései“ többek ennél: mesék. Megvan az a nagyon mély távlatuk, ami mesebeli kastélyok cirádás, keskeny ablakainak: magasból, átfogó tekintettel lehet végignézni rajtuk át az életet, hol legtöbbször keserű igazságok szikláit, a kiábrándulások pusztasága mered a néző elé, de mégsem bántó, keserű érzéseket keltő kép ez; mert a költészet rózsaszín ablaküvegén keresztül nézzük.

A nagy ellentét, ami feltűnik Bethlen Margit előtt: a szinte platonikus kettősség: van egy lelkünkben élő, megálmodott világ, ez „a boldog isten szigete“, az ideálok földje ez s ebbe a szelid országba betör a valóság kegyetlen népe, felállítja a „Dolgok Istenét, ahogy vannak.“ — Azért szereti a finom gyermeklélekrajzokat, mert ezeknek a kicsiny embereknek életében látja legfájdalmasabbnak a valóságok kegyetlen és zordon világára való ráeszmélést (*Bika, A vadkacsa*), melyben eltűnnek az álmok, mint a napkéve arany porszemek az utánok nyuló kis leány kezében. (*Egy porszem*). És a való világ pedig tele van egymás lelkét meg nem értő emberekkel (*Vadalmafa*), ahol az eltűnőnek bele kell nyugodnia, hogy úgy elfelejti, mint a gerlemadár elveszített párját (*Gerle*), ahol viszont az a legdrágább értékünk, amit elveszítettünk (*Porcellánbaba*), ahol végeredményben nem az a fontos, miben, hanem milyen erővel hiszünk (*Palást*), ahol végül is csöndes mosollyal kell nézniük hiú, törhető emberek elmuló kicsi harcait (*Pótkávé*).

Látványosan nem vidám világ ez, jó lenne elfutni belőle (*Törpék szigete*), de szép benne a szenvedés erősítő hatalma (*Erősebb*) és megható kis mesében csendül föl a hazai föld szeretete (*A kis ördög, aki a pokolban született*).

Nem is ez a fő szépségük a meséknek, hiszen mindezt sokan elpanaszolták már az „olesó idő hasztalan soká“-ban figyelő és mélabús lelkek; azért figyelünk rájuk, mert az ihletett költő szavát halljuk itt. Nem Spinoza-féle gondolati matematika ez, bizonyítási formulák könyve, hanem költészet, melynek szerves része ugyan minden, amit el akar mondani, mint az almának a mag, de az az igazi ízes gyümölcs, ami burka és takarója a benn lévő magnak. Plasztikus költői látás ez, könnyű lenne illusztrálni ezeket a meséket, csak néhol akad egy-egy kép, mely erőszakoltnak, mesterségesnek érzik (*Repülő fák*). Van egypár nagyon tiszta, költeményszerű darab gondolatában és kivitelében, mint például a börtönben megvakult ember története, akit visszavisznek a virágos kertbe s aki a börtön éjjelében nem sírt, most megsíratja a „boldogságot, mely lehetett volna, mely elvirágzott — hiába.“ Sajátos egyéni a mesék stílusa is; nem pompázó, színekben gazdag, itt-ott szinte fukar, de mindig erőteljes és kifejező.

Gróf Bethlen Margit írói képe eddigi munkáiból meglehetősen pontosan megrajzolható; a Midás király végzete telt be raja, igazi költő ő, költeményt ír akkor is, ha elbeszélésnek vagy regénynek nevezni is a költeményt.

Muraközy Gyula.

Makkai Sándor: Ördögsekér. Erdélyi regény. Az Erdélyi Szépírók Céh kiadása. Kós Károly rajzaival. Kolozsvár, 8-r. 288 lap, két kötetben. 1925.

A Báthory-család hanyatlása és Gábor fejedelemmel való boldogtalan kihalása már több ízben ihlette elbeszélő költőinket. Jósika Miklós 1837-ben adja ki *Az utolsó Báthory* című regényét, jó háromnegyed századdal később, 1922-ben Móricz Zsigmond *Tündérbkert* címmel újra ezt választja regénytárgyul. Makkai Sándor az *Ördögsekér*-ben ismét e tárgy felé fordul, de nem az utolsó físzarjat szemeli ki hőseül, hanem Báthory Annát, Gábor hugát, aki bátyját túlélte s titokzatos lényével, kalandos életével felháborította korának erkölcsi érzékét, az utókor számára pedig többé-kevésbé rejtély marad. A történeti kutatás nem bírta teljesen tisztázni Báthory Anna alakjának homályos részleteit. Az ilyen tárgy nagyon alkalmas költői feldolgozásra. A történeti költészet (regény, dráma), ugyanis két módon szokott eljárni. Az egyik az, mikor koholt személyek koholt meséjét *belehelyezi* valamely történeti korba, történeti körülmények közé; ilyen Márton kanonok: Alpár vezér Herzeg Pogányok című regényében. A másik mód az, midőn történetileg ismert személyek életében hézagok vannak, melyeket az adatok nem töltenek ki, mikor az ismert tények belső, okozati, lelki kapcsolata homályos, a tettek rugói ismeretlenek, — ilyenkor a költő a hézagokat *kiegészíti*, sejtő megérzéssel összekapcsolja a tényeket, az adatokba s az adatok fölé „megálmodja“ a letűnt évek személyeit a maguk teljes egészében, testi s főleg lelki mivoltukban. Midőn a történetíró nem bírja megmondani, mi hogyan *volt*, a költő elmondja, mi hogyan *lehetett*, s költőileg elfogadhatóvá, elhihetővé teszi azt a világképet, melyet ő teremtett a valóság törmelékeiből. Itt nyilvánul meg igazán az alkotó képzelet, a megjelenítő erő, a családódsba ringató szemléltetés, az érzelmek és gondolatok teremtő hatalma, mely a nyelvi kifejezés művészetével elmúlt korok világát idézi lelkünk elé. Ilyenek: Eötvös: Magyarország 1514-ben, Kemény: Rajongók, Jókai: Lőcsei fehér asszony, Gárdonyi: Isten rabjai című regényében.

Igy tesz Makkai a „bübájos“ Annával, kit a történelem gyér adatai közt nagyinak és rendkívülinek sejtett meg, aki azonban a körülmények útvesztőjében elveszti jobb énjét, a szenvedélyek rabjává lesz, méltelyt és ragályt terjeszt maga körül és végül elmerül a mocsár szennyében.

Báthory István, az országbíró, magához veszi a két árvát, Gábort és Annát, hogy kiszáradó családfájára új gallyat oltson és életét biztosítsa; őket szemeli ki Ecsed-vár örököseinek s a Báthory-név dicső folytatóinak. Ám felesége, Drugeth Fruzsina, kit a végzet eltiltott az anyaság áldásától, bosszút esküszik; hisz a gyermekek anyja férjének első kedvese volt s titkos szerelmük gyümölcsét, Pált, a törvényes feleség nem akarja elfogadni s gyűlöletével üldözi. E gyűlöletet átviszi Pálnak anyáról való féltestvéreire, az árvákra is, és vesztüket fogadja. Föl kell kelteni a lelkükben lappangó aljas indulatokat, hadd pusztuljanak el saját bűmükben. A terv rettenetesen sikerül is, mert segítségére van a végzetes örökség, a lobogó, bűnös Báthory-vér. Hiábavaló Czeglédy

prédikátor zord, vaskalapos tanítása, ez nem emel erkölcsi gátat a szilaj sárkányfiak lelkében, sőt dacos ellenkezésre bírja minden indulatukat. Hiábavaló a melléjük rendelt személyek alázatos és tehetetlen szeretete. Az ecsedi várnép rakoncátlan élete a fejő gyermeklelkekben felébreszti a kíváncsiságot, fölzavarja az ösztönök uralmát, a rejtett dolgok fürkészését, a bűn csábjait, s megöli bennük lelkük jobb felét. Mert a Báthory-gyermekeknek jobb lelkük is van, de az egyre ritkábban kerül fölszínre, egyre jobban elveszti irányító hatását. Drugeth Fruzsina belső asszonya, Rebi nevű, mint Macbeth boszorkánya, fölidézi Anna lelkében a Báthory-család kísértetét; az apródok csintalankodása, a megölt tatár vérenek látása, a szilaj vadászatok, a láp titokzatos világa, a duhaj tivornya, folytatják lélekromboló munkájukat. Anna bálványozza, imádja bátyját, Gábort, imádata áttöri a testvéri szeretet korlátait s végzetes bűnbe sodorja a testvéreket. Ettől kezdve meg van pecsételve Anna bukása. Egy mély, megváltó és megtisztító szerelem a maga idején visszaránthatta volna az örvénytől, de ez Bethlen Gábor személyében későn érkezik, s már csak arra való, hogy Annában eszeveszett szenvedélyt ébresszen s őt fokról-fokra mélyebben belevonja az erkölcsi mocsár mélyeibe. A késve érkezett igazi szerelem nem megváltója, de megromtója lesz beteg lelkének, mely végül is örületbe szédül.

Az író feladatául azt tűzte ki, hogy Anna lelkének végzetes fejlődését költőileg elfogadhatóvá tegye. Gondosan előkészíti mind a belső jellemrajzot, mind a külső körülmények kényszerének csoportosításában. E mese legelső mozzanataitól kezdve sejteti velünk a bekövetkezendő eseményeket s az olvasó horzasztó rettegéssel követi a kikerülhetetlen fejleményeket, melyek fokról-fokra emelkedve, tornyosúlnak egymásra. Csak Gábor halálától kezdve lanyhul a cselekvény szerves összetartása, az események kapcsolatai lazulnak s Anna bűnhődésének körvonalai elhomályosulnak. Az első részben az ecsedi vár életének rajza, a láp bűvös és bűnös virágjának kibontakozása, a regény legjobb részei. De nem nyomhatom el azt az érzésemet, hogy a jellemrajz s a meseszöveg megalkotásában több része volt a tervszerű kigondolásnak, mint a költői megfejtésnek. Az alakok s a helyzetek több ízben rokonságot mutatnak Kemény alkotásaival, de Jókai lelkétől sem idegenek; ámde Kemény erejével és Jókai könnyűségével nagyobbzserüekké váltak volna a regény arányai. Anna egész lelki alkata mégis csak inkább „sajnálatos patológiai esetet“ mutat, mely változata a csejthei Báthory Erzsébet hiszteriájának, -- mutatja Annának adótt tanítása (149. l.) -- s a regény érdekesítő fejleményei nem bírják eléggé elnyomni az egészséges visszatetszés érzését, nem az érzékforraló jelenetek valóban perzselő rajza sem, mely akárhányszor közeljár naturalistáink számításával kieszelt és rikító színekkel kifestett képeihez. A „bübájos“ Anna itt talán meszebb csábította az írókat annál a határnál, melyre okvetetlenül szüksége volt. A szerző az előszóban maga is bevallja, hogy műve nem ifjúsági regény s hogy Anna sorsában megvan a bizonyágtétel, „az erkölcsi világrend sérthetetlen formája mellett“; mégis, bár szánalommal és részvétellel vagyunk a szomorú hős iránt, kissé sokaljuk a „kaviárt“ az „örök törvény“ ily példaszzerű bemutatásában.

Még egynéhány szót a regény nyelvéről. Történeti regényben az író kifejezésben is szeret simulni az ábrázolt korhoz. Makkai regényében is megtaláljuk a régiességre való törekvést, valamint a népnyelv egyes elemeinek felhasználását, helyesebben tájszólási sajátosságokat. Ezek azonban nem olvadnak össze kellően. Igen sokszor kirívó új nyelvi elemek vegyülnek régiékkal. A tájszólás pedig székelyes sajátosságokat vegyít az eredeti nyelvjárással, úgy, hogy a népnyelv ismerőjét egyre kizökkenti az egységes hangulatból. Ecseden és vidékén alig lehet ö-zést hallani, kivált olyan következetlenül, mint a regény nyelvében tapasztaljuk; előfordul ö-s ejtés ott is, ahol egyáltalában nem lehetséges (pl. hitnök e. h. hitnek 60. l.). Az ilyen tarkaságot mindenesetre kerülni kell, mert a szín, hangulat rovására van. Az előadás stilisztikai díszei is kellesténél pazarabbul burjánzanak a szövegben, különösen a díszítő jelzők, melyek sokaságukkal végre is eltompítják a hatást. A fűszer csak módjával éri el a kellő hatást.

Egészben a regény szépprózai irodalmunk újabb termékének érdekes jelensége, bár esztétikai hatásokban nem teljes harmóniájú. Nem tehetjük le a könyvet avval a tudattal, hogy lelkünk benne zavartalanul épült és gazdagodott; a szertelen feszültség és lehangoló érzések megbontják a műnek arányosan elgondolt egységét.

Tolnai Vilmos.

Vályi Nagy Géza: Fáj ma élni. Versek. Az Arany János irodalmi és nyomdai műintézet r. t. kiadása. 92 lap.

Én nem is tudom miről, de mi, debreceni költők, ráismerünk egymásra. Valamennyiünket összefűz valami rokonság abban, ahogy a rím és a ritmus valami ősi erővel és játékos könnyedséggel szakad ki belőlünk. Tudom, műfajhiba, hogy most e szigorú kritikus tollal a kezemben, egyszerre a poéta szólal meg bennem, de nem tudom elhallgatni mindezt, amikor az ifjabbik Vályi Nagynak, Gézának a verskötetéről írok. Azután meg kísérteties az a visszajárás a dübörgő ritmusokban, a nem éppen válogatott, de könnyen ceruzahegyre kerülő rímekben, amelyek révén Vályi Nagy Géza versei bátyjának, az ifjan, végzetes szerencsétlenség folytán elhunyt Vályi Nagy Gusztávnak verseire emlékeztetnek.

Mindez természetesen csak a külső formára vonatkozik, a versek belső tartalmát illetően, Vályi Nagy Gézának megvan a maga teljesen elhatárolt, külön lelki világa. Ő egyike a legkifejezettebben „mai“ költőknek. Villámgyorsan felfogott és azonnal kivetítésre kerülő költői impressziói frissen, mondhatni nyomdafestékszagú aktualitással tapadnak a mai kor külső és belső szenzációihoz. A lerongyoltság keserű panaszolása, a boldog békeidők nagysága és nyugalma utáni vágyakozás, a csonka haza egészszé tételére irányuló, szinte robbanó epekedés és a maga személyének mindezen eszmék szolgálatába való teljes odadobása azok a rendkívül rokonszenves lelki vonások, amelyek Vályi Nagy Géza belső költői portréját oly vonzóvá, működését oly becsülésre méltóvá teszik.

Szegedi István.

Művészeti Lexikon. Építészet, szobrászat, festészet, iparművészet. Szerkesztette *Éber* László. Sok száz szöveggéppel, 128 képes táblával, 8 színes melléklettel. Győző Andor kiadása. Budapest, 1926. 8°. 844 lap.

Örvendetes jelensége a magyar kulturális életnek, hogy a közönség érdeklődése a művészeti kérdések iránt a legutóbbi időben erősen megnövekedett. Erre mutatnak tárlataink folytonos gyarapodást mutató látogató-statisztikái, erre a művészi kérdéseket tárgyaló előadások publikumának számbeli erősödése és az eddiginél nagyobb érdeklődés a művészeti kiadványok iránt. A legszebb perspektívát mutatja ez irányban a középiskolai oktatásnak az az újítása, amely a jövőben sokkal nagyobb teret biztosít a középiskolában a művészet-történet tanításának, mint ezideig. Mindezek a körülmények már régen megérlelték a helyzetet egy népszerű, de a tudományos kritikát is mindenben kiálló művészeti kézikönyv kiadására, melyben mindenki megtalálhatja a felvetődő művészeti kérdésekre, — legyenek azok történetiek vagy technikaiak, — a kielégítő feleletet.

Természetszerű, hogy az ily kézikönyvnek elsősorban laikusok számára kell készülni, olyan olvasóközönség számára, mely legfeljebb nagyon is felszínes művészettörténeti tájékozódást vallhat a magáénak, amely éppen a tájékozatlansága nyomán támadó kíváncsiságot óhajtja kielégíteni a „művészeti lexikon“-ból s csak másodsorban készül az ilyen népszerű művészeti kézikönyv azok számára, akik esetleg egy-egy adatnak, egy művész életrajza kiemelkedőbb dátumának, valamely kérdésre vonatkozó legújabb és legfontosabb irodalmi utalásoknak akarnak utánakeresni.

Mit követelhetünk tehát egy ilyenfajta művészeti lexikontól? Semmiesetre sem az adatok, a megállapítások, a művészi meglátások és értékelések új tömegeit, hanem olyan összefoglaló munkálatot, amely a tudomány mai álláspontja szerint, a legújabb kutatások vonatkozó eredményeit is beleértve, minden felvetődő kérdésre tömören, érthetően megfogalmazott, objektív feleletet ad, s amely adatainak abszolút pontosságával és megbízhatóságával minden tárgyi vagy ténylegi tévedést kizár. Emellett az egyes címszövegeket súlyuknak megfelelő terjedelemben dolgozza fel, elkerülve így a kissé hozzáértő olvasóra nézve is oly bántó aránytalanságokat. Tehát teljességet, pontosságot, tömör és érthető fogalmazást, abszolút tárgyilagosságot és a részek közötti arányosságot állíthatjuk föl követelmény gyanánt Lexikonunkkal szemben.

Az *Éber* László szerkesztésében és *Győző* Andor kiadásában megjelent *Művészeti Lexikon*-t nagy érdeklődéssel lapoztuk át, s mindenekelőtt dicsérettel említjük meg a Lexikon külső kiállítását: ízléses kötése, jóminőségű papírja, jól olvasható betűformái s apró, de élesen nyomott illusztrációi a legjobb benyomást keltik az olvasóban. A munkatársak sorában műtörténetünk számos illusztris művelőjét ott találjuk, viszont vannak olyanok is, akik helyett a szerkesztő jobbakat választhatott volna. Örömmel láttuk, hogy e sok tekintetben úttörőnek mondható Lexikon címszavaiban a művészeti élet majdnem minden nyilvánulása, csaknem minden kora, majdnem teljes területe bennvan, használható, a legújabb eredményeket is feltüntető apró dolgozatokban. Vannak cik-

kei, melyek újszerű, de mindig értékes eredményeket tartalmaznak, melyek tudományos szempontból is megállják a kritikát. (Lásd a „Népművészetekről“ szóló értékes összefoglalást, a „Népvándorlás-kor művészetéről“ és „Kina művészetének jellemzéséről“ szóló cikkeket.)

Ezek kétségbevonhatatlan értékei a Művészeti Lexikonnak. Van azonban néhány olyan kirívóan szembeötlő hibája és fogyatkozása is, amelyekre okvetlenül fel kell hívni az olvasók és a kiadó, meg a szerkesztő figyelmét; az utóbbiért főleg azért, hogy egy esetleges újabb kiadásban ezek kiküszöbölhetőek legyenek, annál is inkább, mert meggyőződésünk, hogy a hibák jórésze a szerkesztés elszett munkájának tulajdonítandó.

Teljesség tekintetében, minden igyekvés mellett is, többrendbeli fogyatkozást észlelhettünk. (Megjegyezzük, hogy csak néhány súlyosabbnak látszó fogyatkozást állítottunk az alábbiakban össze, mert a hibák pontos felsorolása a nekünk engedettnél nagyobb teret vett volna igénybe.) Nem találtuk többi között a valeur, tónus, perspektíva, forma, vonal, stb. szakkifejezések magyarázatát, pedig a művészeti kritikák és mesterjellemezések közkeletű kifejezései.

Művészettörténeti fontossággal (különösen ma!) bíró helyneveink közül hogyan maradhatott el Gyulafehérvár és Kolozsvár, melyeknek hiánya egyenesen bántó. A budapesti múzeumok és gyűjtemények lajstromában nem tudtuk sem a Történeti Képcsarnok, sem az Ernszt-Múzeum nevét felfedezni. A művészettörténeti kérdésekkel foglalkozó társulatok közül ok nélkül maradt el az Orsz. Magyar Régészeti Társulat neve, mely közel ötven éves fennállása alatt, mint a szerkesztő is jól tudja, elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar műtörténet kérdéseinek tárgyalásával s így a közérdeklődés fokozásával. A művészeti folyóiratok címszavai között hiába kerestük a „Magyar művészet“ nevét, melyre azután a „Szinyei Merse-Társasággal“ kapcsolatosan bukkantunk rá. A művészettörténettel foglalkozó írók és esztétikusok között nem találtuk meg Beöthy Zsolt nevét, aki egyetemi előadásain kívül is rászolgált volna a felemlítésre, mert az első nagy magyar egyetemes művészettörténet az ő szerkesztésében látott napvilágot. Hasonlóképpen hiányzik Riedl Frigyes neve is, akinek Lotz Károly falképeiről szóló munkáját viszont idézi a Lexikon a „Lotz Károly“ címszó alatt. Hiába kerestük Pausanias, Plinius, Lukianos neveit a Lexikonban, holott az ó-kor műtörténetével való alapvető fontosságú kapcsolatok miatt megemlíthetők lettek volna. A hethiták, lykiaiak stb. művészetét kár volt „Kisázsia művésze“ címszó alatt összezsúfolni, külön-külön címszót érdemelték volna. Hogy az élő magyar művészek közül olyan sokan kimaradtak helyszüke miatt, az ellen nem emelhetünk kifogást, de kirívó olyan külföldön is ismert nevű művészek kihagyása, mint például Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Korb Erzsébet, Medgyesy Ferenc és mások. Mindezek a hibák a Lexikon teljességének rovására mennek, pedig kis körültekintéssel kikerülhetők lettek volna.

Sokkal több kifogást tehetünk a Lexikon pontosságára ellen. Évszámok, adatok pontatlanságáról többször győződhetünk meg s a hibák legnagyobb része a kellő gondosság nélkül végzett korrekúra követke-

ményének látszik. Meglepő volt néhol az irodalmi forrásokra való utalás szükségességének, sőt elmaradása; ebben a tekintetben takarékoskodni sohasem szabadna, mert a lexikon egyik feladata, hogy az olvasót az érdeklő kérdésekben bőszeges irodalmi utalásokkal támogassa.

Igy „A pannóniai római művészet“ című cikknél egyetlen szó említés sincs az előző irodalomról, pedig nem ez a cikk az első, mely ilyen összefoglalást megkísérelt. A „stukkódíszítés“ nem említi a nagyjelentőségű római stukkókat. A „butorveretek“ írója szerint az ó-korban a vas volt a használatos butorveret, holott a honi és külföldi múzeumok antik bronzvereteinek tömege szól e megállapítás ellen. A „terrakotta“ címszó az „agyagművészet“-hez utasít, ott azonban csak az edénykészítésről nyerünk felvilágosítást. A „Tanagra“ címszó alatt viszont nagyon sovány méltatást kapunk az ó-kor egyik legjobban elterjedt kisplasztikai technikájáról és annak gazdag terméséről. A „színházépítés“ című cikk kissé egyoldalúan tárgyalja az ó-kori színház problémáját, mely fölött a vita mindmáig nincs lezárva. A „Bernini“ címszó alatt (71. l.) olvaszuk, hogy az ő alkotása a római Szt. Péter-templom, melynek ő csak az oszlopcsarnokát építette; itt szedés közben, úgy látszik, kimaradt egy sor, melynek következtében állott elő a megtévesztő mondat. Fischer von Erlach művei között hiába kerestük a „Magyar Gárda“ bécsi palotájának megemléztését, mely belső térkiképzés és külső frontalkotás szempontjából, a művész elsőrangú alkotása. Donner születési éve nem 1622., hanem helyesen 1693. Fadrusz nem 1838-ban, hanem 1858-ban született. Kmetty János nem meghalt, hanem született 1889-ben. Alpar Ignác nem a II., hanem az I. kerületi gimnáziumnak volt tervezője. De nem folytatjuk a hibák további felsorolását, azonban az esetleges új kiadás értéke szempontjából a cikkek revíziójára kérjük a szerkesztőt.

A tömör és érthető fogalmazás, az abszolút tárgyilagosság ellen ritkán vétének a Lexikon írói; annál bántóbb tehát, hogy a szerkesztő kinyomatta a François *Rude* francia szobrászról szóló kis cikket, melyet mint a lexikon-írás elrettentő példáját, alább közölök: „Rude, François, francia szobrász, szül. Dijon 1784, megh. Páris, 1855. Bár művészi énjének teljes kibányászását hátráltatta küzdelme nyomorral, névtelenséggel, politikai zavarokkal, s a dogmatikus juryk előítéleteivel, így fél-torzó voltában is a nagyok galériájába toppan. Ő, akit annyiszor vádoltak meg a szerkesztés destruálásával, massa-perverzióval, görögösen zárt, üde és harmonikus a Nápolyi halászyerekben, a szárnyas saruját felkötő Mercuriusban, törékeny, extatikus, lélektani közvetlenségében megdöbbenő Jeanne d'Arcot hallucináltatva s a Halhatatlanságra ébredő Napoleonnal a főszegebe csitult embersors ritmikáját szólaltatja meg, (mind a négy mű a Louvreban.) Kiváj és duzzaszt, sikok tördelt küzdelmében lélegzik, igaz, de a romanticizmus lendületét, élethabzását (Marscillaise az Arc de Triomphe d'Etoile-on) egyuttal szerves, precíz, kiegyensúlyozott kompozícióba szorítja, ezzel is fokozva stílusának intenzív voltát“ stb. Efajta félig érthetetlen, affektált jelzőkkel terhes leírás egyáltalában nem adhat tiszta képet sem a művészről, sem művészetének értékeléséről. Ugyancsak David d'Angers-nél olvashatjuk a művész jellemzéséül: „Küzdő, ember, hanyatott élet,

komoly művész.“ Nem lexikonba való szóvirág! Itt olvashatjuk még „a petyhüdt, kiélt klasszicizmus“ kifejezést is, mely jól hangozhat egy vitairatban, de nem egy korszakokon, irányokon, iskolákon felülemelkedő objektív lexikon-cikkben. Az egyes grafikai eljárásmodok, technikák leírásánál is sokszor észleltük a szabotosságot, a könnyen érthetőség hiányát.

A legbántóbb fogyatkozása a Lexikonnak az egyes részek közti, sokszor kiáltó aránytalanság. Mintha a szerkesztő nem lett volna egészen tisztában feladatával, s nem szabott volna egyfelől korlátokat a munkatársak írói ambíciójának, másfelől nem buzdított volna egyeseket nagyobb bőkezűsögre. Így például Knollerről, a különben elég jelentékeny osztrák-barokk freskófestőről 33 sor, de a híres hollandi festőkről, a Koninckokról, csak 7, illetve 12 sor szól. Messerschmidt működését 150 sor méltatja. Donnernek, a legkiválóbb barokk-szobrásznak csak 33 sor jutott. Folytathatnók a felsorolást, de fájó szívvel szögezzük le, hogy éppen a közelmúlt nagy magyar művészeivel bánik a legmostohábban az új lexikon. Munkácsy Mihály, Szinyei-Merse Pál, Ferenczy Károly és Ybl Miklós művészetének terjedelemben is megfelelő méltatása mellett egyéb nagyjainkkal, Ferenczy Istvánmal, Izsó Miklóssal, Zichy Mihálylyal, Székely Bertalannal, Benzur Gyulával, Lotz Károllyal 15—35 sorban végcz.

De az aránytalanságok más téren is megvannak. Igen szegényes és bepillantást sem ad, nemhogy élvezhető áttekintést, p. o. a „Mexico művészetéről“ szóló cikk, melyet az újabb kiadásban feltétlenül ki kell bővíteni. Viszont az egyes népek (olasz, orosz, német, stb.) művészet-történetének összefoglalásában kevesebb nevet, de több műtörténetet, — szellem-történeti vonatkozásban — szeretnénk látni. Ezekben az aránytalanságokon feltétlenül segíteni kell, mert a laikus olvasóban ferde fogalmakat ébreszthet egyes művészek, művészkörök és művészkorok fontosságát illetőleg.

Legvégül néhány kómikus hatást eredményező sajtóhibáról kell megemlékezni. A 166. lapon „*Cucci Domenico*“ címszó alatt *Czakó Elemér* életrajzát és irodalmi működését kapjuk. *Giuliano da Majano* a lexikon szerint a szekrényeket és stallumokat „táviratilag“ megszerkesztett intarziás képekkel díszítette, helyesen: távlatilag. Az 585. lapon viszont azt olvassuk: „*Oppenord Gilles Marie*, flamand szár-oszlopos nyitott hátsó oszarnoka, mely a főhomlokzat pronaosának (l. o.) felel meg.“ Itt az „*opisthedomos*“-ról, a görög templom egy részéről szóló ismertetés vegyült össze *Oppenord Gilles Marie* flamand származású francia építész nevével értelmetlen zagyvasággá. Tudjuk, hogy a könyvnek a sajtóhibák nagy ellenségei, néha tönkretevői, de nem hisszük, hogy a szerkesztőnek nagyobb pontossággal végzett korrektúrája esetén ezek a hibák bennmaradhattak volna a szövegben. Felhívjuk még a szerkesztő figyelmét a stereobat-, stylobat-féle kifejezésekre; ha a Lexikon végig megmaradt, igen helyesen, a görögös írásmód mellett, nem kell az egyöntetűséget effajta rosszul hangzó németyszerűségekkel lerontani.

Bár éppenséggel nem törekedtünk teljességre, mégis jelentős hibákra kellett rámutatnunk Lexikonunkkal kapcsolatban. Szerencsére

azonban, a hibák némi munkával kiküszöbölhetők s a Lexikon a következő kiadások céljaira eszközzendő változtatásokkal azzá lesz, amivé szerkesztőjének és kiadójának szándéka szerint már most is kellett volna lenni: bármily művészeti kérdésben hű, pontos és megbízható útmutatóvá az olvasók számára. *Oroszlán Zoltán.*

Kisebb értekezések. Dr. Kováts J. István ref. theol. igazgató, *Református iskoláink* (kiadja a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Belmiszsiói Bizottsága) címen alapos és eleven tájékoztató füzetecskét írt a címül adott kérdésről. Gyakorlati iskolapolitikai kérdésből indulva ki, áttekinti a református iskolák történeti fejlődésének fővonalatát, — nemcsak a magyarországiakat, hanem a külföldieket is, — s a gyors menetű átpillantásban mindenütt kiemeli a mai állapotokra tanulságos elemeket. A füzet igen alkalmas arra, hogy fiatal tanítóink és gyülekezeteink értelmesebb tagjai megértsék belőle református iskoláink jelentőségét.

Az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve Az 1924—25-ik Tanévre. Szerkesztette: Dr. Papp Ferenc főjegyző. (Debrecen, 1925.) Dóczy Imre magvas elnöki megnyitőbeszédében főképp Apáczai Csere János és Jókai Mór emlékének áldozik. Tömör és gondolatokban gazdag kis értekezése az Évkönyv legjelentékenyebb értéke. Nyári Béla: Természettudomány, vallás, szabadgondolkodás címen értekezett, de rövidsége a mélységgel, az érintett kérdések száma a tisztázottakéval nem arányos. Befejezése pedig alkalmat ad arra, hogy félreérthessék, — vagy nagyon is megértsék. Egyik sem számítható szerintünk nyereségnek, (vagy a szabadgondolkodás mellett, vagy csak az „álszabadgondolkodás“ ellen foglal állást). Gaál Lászlónak: A latin kiejtés kérdése című terjedelmes és szorgalmas értekezése a mai praxis helyességét igyekszik igazolni. S. Szabó József: Beszéde Arany János nagykőrösi szobrának megkoszorúzásakor (1925. június 3-án), lendületes. A *Jelentés*-ből a tankönyvkérdés ragadja meg jelentőségével a figyelmet. A *közgyűlés* alapos szakosztályi jelentéseket hallgatott meg az új tantervről, a konfirmációról, a tanítóképzők vallástani tantervéről. A *tagok száma* (a megszállt területen nyilvántartottak is) 569. Az *Évkönyv* a maga egészében a csendes munka megnyugtatóásával hat izzó szavak és feszülő tervezgetések helyett.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értéktője Az 1924—25. Tanévről. Szerkesztette: Dr. Tavaszy Sándor, a theol. fakultás igazgatója. (A Ref. Theol. Fakultás kiadványa. Cluj—Kolozsvár, 1925.) A tanárok száma 14, a hallgatóké 143, 17-tel több, mint a múlt évben. Az intézet állapota Ispir oláh kultusz-államtitkár megállapítása szerint is, nyomoruságos, — oláh vasúti hivatalt is helyeztek el benne, bizonyára nem cél nélkül. Azóta sem a tanároknak, sem a tanulóknak nincs nyugalma. A katonai zaklatások is nyomorgatják a theologusokat, (sok az időtrabló behívás, jelentkezési kötelesség, stb.)

A szellemi és vallásos élet mégis mozgékony, átgondolt és fáradhatatlan. A tanárok és diákok szinte versenyezve dolgoznak Erdély lelki művelésén. A tanulmányi eredmény kielégítő, bár láthatólag szigorúság jár karöltve a méltányossággal. Az ifjúság önképzése igen komoly és ér-

tékes. A személyes vallásos élet és a keresztyén szolgálat szervezett alkalmakat talál. Az egészségi állapot (a fentebb említett lakásviszonyok miatt), szomorú. Az egész Értésítőből fiatalos energiájú élet lüktetését és ihletét érezzük, noha hangja puritán józanságú és egyszerű.

Dr. *Tavaszy Sándor*: *Apáczai Cseri János Személyisége És Világnézete*. (Minerva-Könyvtár 1. sz. Cluj—Kolozsvár, 1925. 16°. 56 l.) „Apáczai Cseri János a mártíromság koronáját hordozó erdélyi sors megtestesítője, de egyszersmind az acélos hitű, megfeszített erővel dolgozó és minden mártíromságok között is győzedelmes erdélyi lélek és személyiség példaadója“, mondja *Tavaszy* bevezető soraiban. Ezt a tömör megállapítást igazolja a nagy szeretettel, elmélyedéssel és tudományos gondolat megírt kis értekezés, amelynek főcélja éppen az, hogy Apáczai „személyiségét világnézetének tükrében“ vizsgálja meg. Ennek a vizsgálódásnak kiemelkedő eredményei gyanánt tűnik fel előttünk az a megállapítás, hogy „nemzetét kizárólagosan azokban a jó tulajdonaiban szerette, amelyeknek az érvényesítése és kitermelése által nemzete az emberiség egyetemén belül értékessé válhatik“, — és hogy „a lét és élet értelmét a kulturában és a kulturális alkotásokban látja és ezeknek világalkító, társadalomreformáló, nemzetnevelő és vallásos megújulást hozó erejében az ifjú önbizalom és lelkesedés egész optimizmusával bízik.“ Ez az értekezés nemcsak mint tudományos teljesítmény kiváló, hanem az ifjúság érettebb tagjai számára egyuttal elsőrangú propaganda-irat is a nemes keresztyén világnézet kialakítására.

Révész Imre dr. Mit Köszönhetek Én Az Evangéliumi Keresztyén Diákmozgalomnak? („Szövétnék“ Könyvkiadó-Vállalat.) Ritka intelligenciájú, legyőzően őszinte s részleteiben is bámulatosan megalapozott önvallomás ez a kis füzet. Elfelejtjük olvasása közben az időnek szóló alapkérdést. (Mit köszönhetek stb.), ehelyett egy erővel forró és alakuló élet vonzókörébe sodródunk s ujjongó szívvel találunk megfogalmazva olyan tényeket és észleleteket, amelyek ma az evangéliumi és közlelebbről a református életben döntő fontosságúak hazánkban. Gazdag előradással több ez a füzet annak a tisztázásánál, hogy mi: köszönhet egy lekipásztor, vagy művelt világi ember A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diák-szövetségnek s van-e egyáltalán köszönni valója, vagy milyen természetűek a szövetség hatásai és jelentőségük. Ezekre is kapunk feleletet. Olyan feleletet, amelyet a teológiai ismeret mellett széleskörű tudás és szinte intuitív erejű elme adnak. De jóval jelentékenyebb szerintünk e füzetben az, amit a személyes bizonyágtétel ösztönző ereje jelent. Olyan nyereség ez a füzet a magyar kálvinizmus vezető körei és az Evangéliumi Diákmozgalom számára, amelyet sokaig fogunk hálás szívvel kamatoztatni Isten dicsőségére.

Révész Imre lelkipásztor: *A Debreceni Egyház Mulljának Né-mely Tanulságai*. (Debrecen sz. kir. város és a Tiszántuli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1925.) Egy presbiteri konferencián felolvasott történeti értekezés van előttünk e kis füzetben. A legnagyobb magyar református gyűlékezett multját állítja *Révész* mai presbiteriuma elé. Azonban ez az értekezés egyetemes értékű az egész magyar református egyházra nézve s ismerete felettöbb kívánatos minden lelkész és

presbiterium részére. Hiába mondja a szerző, hogy munkája fogyatékos, — ezt a szigorú lelkiismeretességű historicus mondja, — mégis összehallította Debrecen múltjából mindazt, ami a kálvinista magyarság életére nézve ma égetően szükséges tájékozást, útmutatást adhat. Felcsemelő, biztató és vádoló ez a mult, amint felénk néz, — de nagy tanító is s Révész éles szemmel és bátor biztosságú kézzel emeli ki tanításait. Nem tudunk szabadulni attól a szorongó érzéstől, hogy a magyar kálvinizmus sírja felé tántorog, ha e mult tanulságai alapján hatalmas, őszinte és könyörtelen önvizsgálatot nem tart s meg nem tisztul tagjaiban és egészében az evangéliumnak Kálvin magyarázata szerint való teljes szigorúságában. Révésznek ez a füzetete hatalmas erejű felhívás erre az önvizsgálatra és számotvetésre.

Imre Sándor: A Közélet Erkölcsi Követelményei. (Kecskemét, 1925.) Az Egyetemes Református Jogakadémia nyilvános előadásorozatában hangzott el ez az értekezés Kecskeméten. A felvetett ethikai kérdés azonban nem a jogi, hanem a paedagógiai sík teljes kiterjedését fellelő megoldást talált benne. Ritka szellemi gyönyörűséget okoz az egyszerű, világos, szabatos gondolatmenetben érvényesülő nevelői bölcsesség. Hirtelenében végiggondoljuk, amit e kérdéstről nagy neveléstudományi elmélkedőktől olvastunk s jóleső örömmel állapítjuk meg, hogy közvetlen igénytelenségű sorokban jóval többet és teljesebbet nyerünk a magyar nevelés kiváló munkásától, Imre Sándortól. Az értekezés szoros gondolatmenete és egyszerűségében is tömör tárgyiassága lehetetlenné teszi az ismertetést, de kár is volna azzal beérniünk. A művelt magyar elméket foglalkoztató nehéz kérdés olyan belső, személyes melegséggel tárul e füzetben eléünk, hogy teljes egészében való elolvasása és újra meg újra való átgondolása kétségtelen nyereség. Azt lehetne mondani, hogy e füzetecske a közéleti magatartás paedagógiája. *Szónyi Sándor.*

Színházi szemle. *Herczeg Ferenc Majomszínháza* (Vigszínház) általában tetszik a közönségnek. A darab vázlatát hírből vagy lapokból legtöbbször már előre ismerik s egy csomó érdekesség tetézi a kíváncsiságot. A Vigszínház művészgárdája mellett a Nemzetiből Bajor Gizi, a Király-színházból Rátkai Márton vendég szerepel. Mindakettlen kedvencei a közönségnek s növeli az érdeklődést: vajjon micsoda trükkök lehetnek ebben a mókában, miféle sajátos rátermettséget kíván a ritka téma, hogy a maga nemében két fémjelzett és dédelgetett művészt kér kölcsön a színház? Csakugyan különös ízt ad a darabnak mindakettő, kivált Rátkai, aki az operett-bohózatok burleszk gesztusaival ugrálja végig hálás szerepét. A közönség viselkedése már kész bírálat is: nemcsak mosolyog és kacag, de önkénytelen, hangos megjegyzéseket is tesz, melyek persze inkább külsőségekre vonatkoznak. Az első nagy meglepetés maga a pompás dekoráció, az őserdei tájkék egy poétikus csücske, a maga konzervatív és dekadens majomfiguráival. A majom-mozgás, az irreális helyzet, majmok és emberek összeeresztése mindvégig elég külső hatást biztosít a darab folyamán.

A darab cselekvénye abból indul ki, hogy a majmok féltve őrzött titkát, tudniillik, hogy beszélni tudnak, elárulja a mindenen győzedel-

meskedő szerelem. Ezt a titkot azért rejtegették a majmok, mert nem akarnak adót fizetni, hadiszolgálatot teljesíteni. De hát Rákítákijuláhénak, az emberek közt sokat megfordult majomkisasszonynak, mindennél fontosabb Tommy, a degenerált, majomnál majomabb ember, akibe beleszeretett. Rákítákijuláhét különben egy majom is szereti, az emberek fogságából hazatért Franklin kapitány. Tommy természetesen kiüti a nyeregből. Azzal nyeri meg magának a majmokat, hogy erdőkihazsnáló részvénytársaságot akar alapítani s ebből a majmoknak is nagy hasznuk lesz. Háztűznézés után Tommy meghívja a társaságot az anyja villájába, hogy az eljegyzést megünnepeljék. A majmok meg is jelennek az eladósodott parvenük közt, akik az Jazz-Band, az ultramodern frizurák s egyéb bolondságok kultuszát képviselik. Szíves fogadtatásban van részük, de nem tudnak felmelegedni. Az emberi társadalom leggyarilóbb rétege hamarosan kiábrándítja őket; belátják, hogy jobbak, egészségesebbek a dekadens embernél. Csellel hazaszöknek s ügyvédi közbenjárással védelmére kelnek az őserdőknek. Franklin kapitány elhódítja Rákítákijuláhét s a majmok fölényesen hátat fordítanak az embereknek.

Herczeg Ferenc módot keresett, még pedig mindenáron, minden nagyobb valószínűség mellőzésével, hogy a mai társadalom embermajmai elő tükröt tartson. Ezt az alkalmat aztán ki is aknázza, ha nem is egy szerves cselekmény keretében, de stilosus, sokszor szellemes alkalmi ötletekkel. Játékos moralizálásáért nem nagyon feszegetjük, hogy az ember miért akarja éppen a majmok rokonszenvéen keresztül megválni az őserdőt, holott az emberiség egész történetében mindennemű hódítás a leigázásra kiszemelt nép megkérdezése nélkül ment végbe. Nem ütközünk meg rajta, hogy a majmoknak etikailag többfajta rétegével szemben, csak egy kis hitvány töredékben állítja oda az embert s így azoknak jelentékeny kedvezményt, mondjuk: előnyt ad. Nem bánjuk, hogy Bajor Gizí alakítása merőben emberi s noha hernyókat habzsol s majmosan gögicsél, mégis csak ember-kisasszony ő kívül-belül. S megbocsátunk egy sereg apró-cseprő színpadi lapsust, melyeket könnyen elkerülhetett volna az író. (Például a Tommy mamájához érkező embervendégek, akik jelentik, hogy a kertben majmok vannak, mit sem tudnak az elegáns frakkokról és az estéli toalettről, melyekben a majmok pár perc múlva betoppannak). S merő szarkasztikus ötletek kedvéért azt a képtelenséget is elfogadjuk, hogy az eszközeiben nem igen válogatós parvenű társaság — ha még olyan agyalágyult is — elfogad egy majomrokonságot s muló megütközés után békésen belenyugszik a túlképletes abszurdumba, csak hogy a közönség felkiálthasson: Lássátok, feleim szemetekkel, nemsokára már hegdün fogtok zongorázni, a kezeteiken fogtok táncolni, a lábátokkal fogtok enni s majomkörökbe nősültök be, ha ugyan kosarat nem kaptok. Ezért a megszívlelendő s korunkban nem éppen felesleges tanításért sok mindent nem veszünk zokon, ami az igazi művészet, a komoly darabírás számláját terhelné, sőt elfogadjuk, hogy majmoknak és embereknek, színpadi állatmese kedvéért, szerelem és mi egymás ürügye alatt össze kell jönniök s ebből a mérközésből az embermajmok inferioritásának kell kiderülnie. Herczeg Ferencnek bizonyára nem főtémái közé tartozott ez a téma s három felvonásra egy magasabbrendű filozófia hijján

kissó sovány is volt. De hát a nagy művek szerzője, a magyar irodalom illusztris írója megengedhet magának néha egy-két drámai ceruzarajzocskát is s ha jobb keze elfárad, bal kezével is írhat darabot. A Majom-színháznak határozottan sikere van: Herczeg Ferenc írta, groteszk témát írt s ha ez a téma néha ki is menül s az ötletek bágyadt fénye nem ragyogja át a felvetett problémá homályát, egypár talpraesett él s néhány elsőrangú színész mozgása már magában véve eseményt jelent az átlagközönségnek. Annyi bizonyos, hogy a darab jobban festene s talán mélyebb jelentőséget kapna egy nagy cirkuszban.

Kisbán Miklós (gróf Bánffy Miklós) legújabb darabja, a *Maskara* (Renaissance-színház) nagyszerű képe az írói műhelynek. Akinnek még nem volt fogalma róla, micsoda badarságokat vethet papírra sokszor a legnagyobb író, mielőtt néhány tucat fogalmazvány után nyilvánosság elé merészkednék, ebből a darabból megtudhatja. Prosper MÉRIMÉE tizenötször írta újra *Colombáját*, s bizony, ha az első fogalmazvány (MÉRIMÉE síri nyugalmának megzavarására) ma előkerülne, csak a nagyszerű pillangó szürke gubóját találnók benne. *Kisbán* Miklós, úgy látszik, — jóakarátú naivsággal hisszük ezt, — első fogalmazványt adott s legfeljebb hamarkezü íróinknak szolgálhat elrettentő például. De ez a példaadás is felesleges Pongrác mester óta.

Kisbán Miklós darabjában a szellemi önbirkózás előttünk folyik a színpadon. Felismerhetetlenül csonka alapgondolat s a kifejezésre színpadon dobott, hajuknál fogva előráncigált, koraszülött alakok szomorú dualizmusa senyvedez itten az utolsó jelenetig. Ahogy a furcsa cselekmény halad, bennünk is megmozdul nagysokára valami bizonytalan érzés, gondolat, aztán egyszerre csak más vágányra zökken át az egész zavaros társaság s olyasféle lármában van részünk, mintha egy fellázadt zenekar minden tagja a maga rögtönzését játszáná a jobb sorsra érdemes hallgatóságnak. S torz benyomás épül ki bennünk, ahogy a groteszkül pergő események folyamán egyes elütő alakok közt némi közös vonást sejtünk. Azt látjuk, hogy a darab legtöbb alakja mást akar mutatni, mint ami, aki valóban. A felcseperedett pincér egy modern Hotel-Cézárt markiroz s rabul ejtett ellenség lenyakazása hijján szegény lakáskereső kidobásában gyönyörködik. Egy szűcsességéd köré véletlenségből orosz hercegi mimbusz kerekedik. Egy szovjetgróf a szabadszerelem hirdetője, aki elvben a feleségének is biztosítja ezt a szabadságot, de egészen konzervatívul féltékenykedik, mikor az asszony csakugyan meg akarja tenni a ballépést. Egy férfibolond demimonde a tisztességes szerelem papnőjének kürtöli magát, de a lepel róla is lehull. A kokottról, aki szintén a tiszta nő jelmezében jár, kívül valódi hivatása. Egy politikai kalandor elvei is csődöt mondanak, mihielyt alkalmazásukra kerülne a sor. Egyre-másra hullanak le a leplek a hazug arcokról; előbb azonban a szűcsességéd a szovjetgróf vetélytársa lesz, a politikai jöttment az imádott és irigyelt demimonde bálványképe, stb., stb., míg aztán az alakok valódi mezükbe bújnak vissza. Egyedül a kis Mauzi grófnő marad olyan, amilyen volt: ártatlan naivának. Nem tudom, helyes uton járunk-e, amikor ilyen módon igyekszünk megtalálni a darab értelmét. Mellékes, hiszen csak igyekvésre adott alkalmat az író. Meglehet azonban, hogy ő maga egész-

nek, befejezettnek és nagynak érzi, érti és szereti darabját, hiszen a színpadra került csonka részhez könnyen hozzáigazíthatja azt a másikat, mely benne, agyában, tollában maradt, míg mi hasztalan bibelődünk a felemás törmelékkel.

Kisbán Miklós a társadalom maskaráját akarta bemutatni s ehelyett a lelkiismeretlen drámaírás maskaráját kaptuk. Sokat akart markolni és keveset szorított. Alakjait bábszínházban, cirkuszi csinnadratta süket hangzavara mellett léptette elénk, de ez a muzsikusi keret, a maszkos alakok prológusával és epilógusával csak még kuszáltabbá teszi a középső részt, mely, egy-két mulatságos, összefüggéstelen kabaréjelenetet nem számítva, érthetetlenül szimbolizáló, szellemeskedő, ízetlen párbeszédre foszlik széjjel. Rengeteg olvasástól s még több akarnokságtól tulterhelt és megittasodott fantázia kísért lépten-nyomon; úgy érezzük, mintha a Faust, a Pcer Gynt-féle grandiozitások felülmulására merészkedett idéetlen korcssarjadékok pöffeszkedének előttünk modern eltorzításban. Kisbán Miklós tehetséges, nagy tudású ember, ám végzetesen tévedt, mikor hamis mámorát a darab színrehozatala előtt sem aludta ki. A nonum prematur in annum elve manapság lehetetlenséggel határos, nem is szükseges, de néhány hétig mégis csak hevertetheti írását az ember, hogy elsősorban maga jöjjön rá: vajjon felsőbbrendű szent ihlet művét, vagy csak múltó agyrémekek szomorú lidércképét jelenítette-e meg a színpadon. Különbben erős a gyanunk, hogy a Maskara-cím legeslegutolsó gondolata volt Kisbán Miklósnak, semleges, átfogó szóval akarván palástolni három heterogén felvonás belső meghasonlottságát.

D'Annunzio Giocondá-ját a Kamara-színház hozta színre. A kritika vegyes elismeréssel fogadta a darabot. bár volt, aki egyenesen a lírikus D'Annunzio hangján írt nyitányt a műről való ismertetéséhez. Azt mondják, hogy Gioconda D'Annunzio legjobb darabja. Igen gyöngye legjobb darab ez s ha némi értéket látunk benne, jórészt azért van, mert az író forró lirája fordítás közben sem párolgott el egészen. Csakhogy ez a sokat emlegetett liraiság, mely D'Annunzionál szinte lefordíthatatlan s inkább a nyelv mesteri muzsikájában, mintsem a tartalomban nyilvánul, itt legtöbbször áradatos szólamokká szélesedik. Az alakok fenköltlen beszélnek, kóthurnuson járnak, s választékos, bőséges szavalással pótolják a cselekvény nagy-nagy hézagait. D'Annunzio drámája közben mintha állandóan kételkednünk kellene a mondatok őszinteségében. Inkább fény ez, mint melegség, póz és nem közvetlen, szívből jövő szenvedély. Hiú, öntelt ember álszenvedélye, szenvelgése. Vannak férfiak, akik azt hiszik, hogy minden nő értük reszket; azt hiszik, hogy joguk van nőket reggelezni s ugyanezt ismételni ebédre és vacsorára. Az ilyen feminin férfiak túltesznek minden női hisztérián s ha véletlenül írók, meg is írják kalandjukat, saját férfi-diadaluk minél szemrevalóbb kidomborításával. Ilyesféle élmény torzát sejti a néző Giocondában is, ahol két nő harcol a nagynak, az isteninek állított szobrászművész szerelméért. Az író szeretné elhíttetni, hogy két nő közül az tartja fogva az alkotó művész lelkét, aki nem az életet, az ápolást adja neki, hanem aki lángragyújtja, alkotásra ihleti. Ez mind igaz, sőt igazságos lehet. Csakhogy a darabból más derül ki: két nő közül az a hatalmasabb, akit a művész

szeret. Ez még nagyobb és emberibb igazság, mert nemcsak művészekre illik, hanem mindazokra, akiknek a szerelemhez valamicske közülük van. A darabban a nem méltányolt feleségből szemlátomást több jószág, több odaadás, több művészi megértés és lelkesítés sugárzik s lám a szobrász mégis a másikat szereti, kinék megbűvölő egyéniségéről egy pillanatra sem győződünk meg. Tökés Anna alakításában pláne hétköznapi modellt látunk, váci-utcaisan kikészített átlagnőt.

A két asszony összecsapása különben pompásan igazolja, mennyire gyámoltalan lehet egy vérbeli lírikus, ha drámai területre lép. A szobrász egy öreg barátja egyszer már rá akarta birmi Giocondát, hogy térjen ki a hitves útjából. Gioconda megkérdezi tőle, hogy az imádott férfi kéri-e erre. A barát nem tud hazudni s őszintén megvallja, hogy csak a maga baráti jószántából jött. Most már a hitves szánya rá magát erre a lépésre. Elmegy a műterembe s találkozik és farkasszemet néz Giocondával. Gioconda hajthatatlan. A hitves cselhez folyamodik s azt hazudja, hogy férje üzenetét hozza, aki szakítani akar vele, mert a feleségét szereti. A nagy nő csodálatosképpen elhiszi ezt, ahelyett, hogy — ha már csakugyan életre-halálra megy a dolog — írást, vagy személyes kijelentést követelne attól a férfitől, aki az utolsó pillanatig őt szerette. Gioconda elhiszi ezt a koholt mesét, csakhogy rombolhasson s a ledöntött szobor összezúzhatta a szegény feleség csudaszép két kezét. D'Annunzio még szadista eszközöktől sem retten vissza fantáziája szorult helyzetében s egész felvonáson keresztül járat-kelet előttünk egy szegény csonka asszonyt. S hogy a hatás még nagyobb legyen, ebben az utolsó felvonásban kell a csonkakezű anyának s gyermekének találkoznia, holott ezt a rémdrámába illő hatásvadászatot, (mivel a baleset óta több idő telt el) semmi sem igazolja. A gyermek, D'Annunzio utasítására, ölelni akar, de hát a mama nem tud, a mama nem akar, miért nem akar a mama? Sírjál, szegény közönség! A közönség nem sír, csak mérgesen hazamegy s bánja, hogy színházba jött.

Vajthó László.

Zenei szemle. Az elmúlt két hónap zenei eseményei néhány név köré csoportosulnak s még a száraz krónikásnak is módot nyújtanak néhány megfigyelésre, melyek felemlítésre méltónak látszanak. A zenei eseményeket előidéző nevek: *Kleyber* Erik, *Dohnányi* Ernő, *Szántó* Ti-vadar és *Stravinszki* Igor.

A *filharmonikus hangversenyek* során *Kleyber* három estén jelent meg a dobogón. Ezek közül csak kettőn lehettem jelen. Az egyikén: *Cherubini*: Ali baba nyitányát, *Beethoven* III-ik szimfóniáját és *Mozart*: Hegedűversenyét vezényelte. Ez utóbbit *Baré* Emil, operaházunk hangversenymestere tolmácsolta. A másikon *Strausz* János, a híres „keringőkirály“ műveiből mutatott be egy csokorra valót. *Kleyber* kiváló karmester, akaratát feltétlenül keresztül viszi s minden darabra rányomja saját egyéniségének bélyegét. Vezénylésének külső formáiban a múlt évhez képest jóval nyugodtabb, (amint mondani szoktam: kevésbé látványos). *Beethoven* interpretálása meglepő újdonságokkal szolgált, (például a gyászindulóban alkalmas helyeken a vonások határozottan zokogtak). *Kleyber* megmutatja, mit tud egy kompozícióból esi-

nálni, mit tud belőle kihozni. Van egy más művészi felfogás, mely csak azt kívánja „kihozni“, amit a szerző akart. Ez nézet dolga s e felc+ kár vitatkozni. Magam részéről az utóbbinak vagyok híve. Ettől függetlenül *Kleyber* karmesteri képességeit felette nagyra becsülöm. *Strausz* János születése századik évfordulójának megünneplésére szentelt estén minden nagyképűségtől ment operett- és tánczenét kaptunk, nemcsak a szerző művei, hanem egyuttal a műfaj legjavából. E program elvezénylésénél különösen kiviláglott az, hogy mit tesz a karmester tudása! Csupán az oly bájos Denevér nyitányára utalok. Ezt általában a színházi előadásokon le szokták darálni s addig van, holott temérdek ritmusbeli és árnyalási finomság van benne, amiket *Kleyber* érvényre juttatott. (Mellesleg megjegyezve, semmi ellenmondás nincs abban, ha a keringőkirály műveinek kiczellálását érdemül említtem, míg a klasszikusok egyéni beállítását kevésbbé annak, mert az előadásbeli finomságok s ritmikus kiélezések korántsem „belemagyarázások.“) Az is megemlítésre méltó, hogy a *Strausz*-estén nem láttam közömbös, únott ábrázatot, mint sok „súlyos“ hangversenyen, az az általános derű, ami az arcokon visszatükröződött, csak azt mutatta, hogy a fülbe-mászó melódia, ha igazi mestertől való, mégis csak muzsikább sok nagy-képzű hangszerzajnál.

Dohnányi Ernő végre hazajött amerikai körútjáról s újból elfoglalta dirigensi helyét a filharmónia élén. Mintha karmesteri megjelenésébe valami keményebb vonás került volna amerikai munkája kapcsán. Az általa vezényelt hangversenyen egyik volt tanítványa, *Backer-Gröndahl Frithjof* mutatkozott be. Eljátszotta *Sinding* desz-dur zongoraversenyét és *Dohnányi* mesteri Változatait egy gyermekdal felett. *Sinding* koturnusosan lírikus és érzelmesen patetikus e művében, melyen egyébként a Tannhäuser Wagnerjének hangulati és színhatása észlelhető. (Hangsúlyozni kívánom, nem utánczást vagy kölecsönzést értek ezen, hanem öntudat alatti hatást). Az előadó művész jól tette, hogy mint észak gyermeke, *Sindinget* hozta magával. Volt mesterének darabját is jól adta elő. Mindazt, amit meg lehet tanulni, azt megtanulta jól. Az persze, megint más kérdés, hogy *Dohnányinak* ezt, a „humor barátjainak örömére, mások bosszuságára“ szerzett szellemesen csufolódo, merész, de sohasem erőszakoskodó, mindvégig gyönyörűséget okozó művét mennyivel nagyobb öröm lett volna a szerző előadásában hallani. — A filharmóniától s Budapesttől függetlenül, örömmel írjuk le, hogy *Dohnányi* operáját, a Vajda-tornyát, a szerző által tett némi kis összevonások és módosítások után Iva-tornya címen Düsseldorfban nagy sikerrel adták elé március legelején. Egy másik hazai szerzőnk, *Poldini* Ede Farsangi lakodalma pedig, — szintén némi rövidítések elszenvedésével — a drezdai szép sikerű előadás után, a bécsi operaházban mutattatott be szintén zajos sikerrel. — E kitérés után visszatérek a budapesti Operaházhoz, mely még februárban bemutatta külföldön élő honfitársunk, *Szántó* Tivadar művét, a „Taifun“-t. Azért nem mondom, hogy operáját, mert a szerző így hívja: Japán tragédia három felvonásban. Irta *Lengyel* Menyhért, zenéjét szerzette... *Lengyel* darabját a Vígszínházban évek előtt aratott óriási sikere után mindenki ismeri,

úgy, hogy meséjét s célzatát nem kell hosszasan fejtegetnem. Annyi bizonyos, hogy opera lira nélkül el nem lehet s így a Taifun meséje, tulajdonképeni tendenciája, nem is alkalmas az énekes előadásra. Ezért az operai lomtárból szépen előszedték a víziót, a haldokló lázálmát, hogy kellő szentimentális hatással tudják a művet befejezni. Ami a zenét illeti, az hipermodern. Miután japánok körül forog az egész, a napisajtó előző híradásaiból tudjuk, hogy japán dalgyűjteményből származik a zene sok jellemző motivuma. A zeneszerző írásmódja rám azt a benyomást tette, mint a Blauer Reiter (R. Piper et Co. München, 1912.) című hipermodern kötetben olvasható, „Der gelbe Ton“ című opera előírt zenéje. Például: „Im Orchester einige unbestimmte Akkorde.“ (I. m. 119. l.), vagy ahol az I. képhez így kell muzsikálni: „Bald beginnt die Musik, erst in hohen Lagen. Dann unmittelbar und schnell zu unteren übergehend.“ (I. m. 121. l.) s így tovább. Tehát, hogy pontosan mi legyen a zene, az mindégy, a fő, hogy kezdje magasan s hamar szaladjon a mélybe. Így is jó, amugy is jó és a harmadikféleképpen is jó. A Taifunnál is az az érzésem így is lehet, másként is lehet. Mindégy. Ezzel szemben *Szántó* hangszerelési leleményessége valóban nagy, meglepő hanghatások tömegével szolgál és ebbeli tudása igazán tiszteltetném. Hogy a mű előadása valóban jó volt-e, erről sejtelnem sincs, mert azt, hogy valamely szöveg jókor lépett be, vagy sem, tempó, árnyalás, jó-e vagy sem, min lehessen azt észrevenni? Ugy látszik, ez indította a szerzőket arra, hogy a sajtó útján leadott nyílt levélben közöljék az opera igazgatójával, hogy ők meg voltak elégedve. Hát akkor minden jól van. A szerzőktől függetlenül, a legnagyobb dicsőrérettel és elismeréssel kell a főszerep megszemélyesítőjéről, *Szende* Ferencről megemlékeznem, ki nemcsak csodásan muzsikális énekes, hanem színjátszó képességeinek oly elsőrangú kvalitásait mutatta be Tekeramo szerepében, melyek a legkiválóbb drámai színészek is dicsőségére szolgálnának. Sokkal kevesebb jót mondhatok a hősnőnek, *Helénnek* megtesztetőségéről, *Alpár* Gittáról, ki az amugy is kedvesnek éppen nem mondható egyéniség jellemző tulajdonságait nem hogy enyhítette volna, hanem inkább kiélezte. Alig hinném, hogy ez a rendező, *Gábor* József hibája lenne, ő egy degenerált író: *Beinsky* szerepét művészi megtesztetésével élvezhetővé tette. Mindezeknél csak az előadóművészekről lehetett megemlékeznem, másról nem... Nehezemre esik elmondanom, mert *Szántó* magyar ember, hogy e munkájában nem telhetett nagy gyönyörűséggem, s hogy ezt a japán tragédiát a hazai zeneéletben csak átfutó jelenségnek, de nem maradandó értéknek érzem.

Egy más hipermodern komponista, *Stravinski* Igor, a filharmonikusok által, e nagy újító tiszteletére, rendezett *Stravinski*-estén mint zeneszerző és zongoraművész jelent meg, míg a karmesteri pálcát *Telmányi* Emil hazánkfiára, a kiváló hegedűművészre bízta. E merész újító zsenialitása általánosan nagyrabecsült s még azok is, kik az ő zenésztétikai irányát nem tudják magukévá tenni, elismerik csodálatos tudását, ritmikái és hangszerelési leleményességét. Mint rendkívül erős egyéniség, természetesen iskolát csinált s így hívei a végletekig dicsőítik, ellenesei pedig nem. Nálunk a *Chant du rossignol* című szim-

fóniai művét, legújabb *zongoraversenyét* és *Petruska* (Burleszk-jelenetek négy képben) című ballet, vagy helyesebben táncjáték, zenéjét adták elő. A csalogány éneke, Andersen meséje, után írt operájából süritett szimfónikus költemény, mely nagyjából azt jelzi, hogy a csalogányt egy még oly kitűnő gépcsalogánnyal sem lehet pótolni s hogy csak az igazi csalogány dala boldogító. Ami a műben leginkább föltűnik, az a hangszerelési és hangszerhasználati új, újabb s legújabb kitalálások tömege. Egyszeri hallás után igazán nem lehet behatóan egy ily műről nyilatkozni. Annyi biztos, hogyha néhol a hosszadalmasság érzését is kelti, figyelmünket akár pro, akár contra, de mindenképpen leköti. Zongoraversenyét olyan zenekarral kísértette, melyben a vonósok a nagybőgősök kivételével, hiányzanak. Érdekes tünet, hogy az első rész szolamvezetésében *Bach*-i légkörben mozgott, természetesen *Stravinski*-féle átértékeléssel. Mondanom sem kell, hogy kiváló pianista. Befejezte az estét a *Petruska*. Ennek meséjét az egész közönség ismerte a programujáságból. Ezt azért kell megemlítenem, mert a *Petruska*, mint táncjáték, a színpadon történőknok hű, zenei magyarázója, tehát a legszorosabb programzene. Ebben a színorosz muzsikában egy *Lanner*-keringő s még egy bécsi keringő, meg egy Tirolienne nagy szerepet játszanak. Már most ezzel a programzenével az történt, hogy a négy tételt, két részben s nem négyben játszották, ezért az elragadtatva tapsoló közönség a darab után is ülve maradt s várta a harmadik részt, amely helyett a szerző jött ki s megköszönte az ovációkat. A dolog akkor lett mulatságossá, amikor a zenekar kivonult a dobogóról, és a közönség „vége van“, „nincs vége“ tanakodások között — a szokásos ruhatárba rohanás és egymástiprás helyett, — lassan és csodálkozva távozott. Így vizsgázott le kölcsönösen a *Stravinski* zenéje és a megértő, modern közönség snobismusa.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az utolsó száz év magyar művészetére oly fontos tanulságokat rejtő és hatalmas közönség-sikerrel (nyolc hét alatt 122.000 látogató!) zárult aktkiállítás után a Képzőművészeti Társulat *téli tárlata* nyílt meg a Múcsarnok termeiben. A mostani kiállítás semmivel sem színesebb, gazdagabb a Képzőművészeti Társulatnak az utóbbi évek során rendezett hasonló tárlatainál, sőt talán még szürkébb, még színtelenebb. A jobb nevű művészek — pár kivétlével — mind távol maradtak; a fiatalabb, új utakat kereső generáció pedig, úgy látszik, kevésbé ambicionálja a megjelenést. Pedig, ha valahol, hát *itt, ilyen* alkalmakkor illenék felvonulni az egész magyar művészgárdának, az öregeknek, a beérkezetteknek s az ifjaknak, a keresőknek, hogy minden egyes ilyen tárlat a mai magyar művészet egészéről adjon keresztmetszetet, hogy tanulságokat nyerhessünk, mik azok a problémák, mik azok a törekvések, amelyek a művészek egyetemét érdeklik, amelyeknek megoldására törekednek. S mindezeken helyett már évek óta kiegyenlítetlenül maradó, zagyva impressziókat nyerünk ezeken a tárlatokon. Hiába kutatónk, ki bben a hibás, hogy e kiállítások megszűntek már évek óta a ma magyar művészetének reprezentálói lenni, csak konstatáljuk, hogy így van és javulást egyelőre csak a fővárosnak a Múcsarnok bérletére

vonatkozó szerződésének kikötéseiben látunk, mely egyformán helyet biztosítva mindenféle művészi egyesülésnek, a jövőben ismét valóban a teljes élő magyar művészet beszámolójává avathatja a Képzőművészeti Társulat évszakos kiállításait.

Pedig számbelileg nem mondható a téli tárlat szegényesnek. Kétszáz művész szerepel közel hatszáz műalkotással, quantitásban tehát elég súlyosnak tetszik a kiállítás, hanem minőségben annál kisebb súlyú. Pedig a kiállított művekben van művészi akarat, van tudás is fölösen, csak éppen hogy a mindent átfogó hatalmas művészi hit hiányzik a kiállított műveknek több mint a felében, hite annak, hogy minden egyes képnek, minden egyes szobornak, minden egyes rajznak belőlem, az egyénből kell egy darabkát tartalmazni. Az egyéniség hite, ereje hiányzik a Múcsarnok falán lógó képek legtöbbszöréből, s ez teszi olyan egybevegyülően szürke színűvé az egész kiállítást.

Vannak azonban itt is, bár ritkábban, olyan művek, s vannak olyan művészek, akikről szót kell ejtenünk, amikor pontosan akarunk beszámolni nyert benyomásainkról. A kiállítás eseménye *Csók* István hat képe. *Csók* mind nemesebbé tisztuló, raffinált, könnyed színekkel tette néked édes gyermeke, mind a hat. *Hiszkekegy* című képéről cikkeket írt a napisajtó, s valóban a könnyes komolysággal ránk tekintő, magyar ruhájában a háttért képező zivataros táj és kettős keresztel jelölt magyar bércok előtt megjelenő leányalak a magyar szemlélőre szimbolikus értelmű látomássá magasztosul: bármilyen vérzivataros multunk, szomorú jelenünk, a magyar feltámadásba vetett hitünknek mindannyiunkban égni, lobogni kell, mert el fog jönni. Hogy ezt így tudta megfesteni *Csók* István, azért neki legyen hála és elismerés, szomorú időnknek műtörténete pedig egy fényes lappal lett gazdagabb. A művész további öt képe virágokat, virágszendéletét ábrázol s a művész szerencsés kézzel és szemmel alkotott, rendkívül könnyed és hatásos színkezeléssel festett művei közül való.

Nagyobb kompozíció alig látható a kiállításon; *Merész* Gyula *Perseus* és *Androméda*-ja tiszta hatású színharmóniájával elsősorban említendő közöttük. Feltűnően nagyszámú arcképet állítottak ki művészeink. Közülök elsőnek említjük *Balló* Edét, aki különösen *Kozma* Andorról és néhai *Beőthy* Zsoltról festett képeivel adott ízelítőt nagy tudásából. Hasonlóan nemes ízlésről és nagy tudásról tanúskodnak *Glatler* Gyula arcképei, hatásos „Tanulmányfej”ét emeljük ki közülök. Közvetlenségével, frissességével méltóképpen rászolgált a megemlékezésre *Udvary* Pálnak *Rippl-Rónairól* festett képe, annál több modorosság van *Márk* Lajos képmásaiban, bár a bravuros technikai tudás tőle el nem vitatható. *Sárkány* Gyula, *Komáromi-Kacz* Endre, *Gábor* Móric, *Brüll* Aladár, *Kukán* Géza és *Kunffy* Lajos állítottak ki még sikerült portrékat.

A tárlaton a tájképfestészet van a legnagyobb tömegben képviselve s közöttük néhány friss, impresszionisztikusan és nagy finomsággal festett képet láthattunk. Különösen *Glatler* Gyula, *Barkász* Lajos, *Szlányi* Lajos, *Major* Jenő, *Burghardt* Rezső, *Bosznay* István, *S. Bors* Károly, *Udvary* Pál, *Pádly* Aladár, *Nádler* Róbert, *Merész* Gyula, *Spányik* Kornél, *Pörge* Gergely, *Sárdy* Brutus, *Tury* Gyula, *Kövesdy*

Géza és Mérő István nevét tartjuk érdemesnek megemlíteni a nagyszámú tájkép művész közül. *Remek* Árpád csendéletei, *Rakssányi* Dezső, *Koszkol* Jenő, *Kümmerle* Pál és *Komáromi-Kacz* Endréné interieurjei szintén érdemesek a megemlítésre.

A kiállítás keretében két gyűjteményes kiállítást és néhai Bér Dezső művészi hagyatékát is láttuk. Bér Dezső nevét mint karrikaturista tette emlékezetessé a magyar művészetben. Több mint huszonöt éven keresztül neveltette meg az országot a különböző élclapok, de főképp a Borsszem Jankó hasábjain politikai célzatú karrikatúráival, melyek mindig ötletesek, találóak, ügyesek voltak, anélkül, hogy sértőek, vagy bántóak lettek volna. Kiállított hagyatéka viszont, mint tájképfestőt is, előnyös színben állítja elénk; tájképein egészséges, friss naturalizmus ömlik el. Korai halála (még nem volt ötven éves) vesztesége művészi életünknek.

Fried Pál keleti, arab tárgyakat feldolgozó pasztellgyűjteménye jötehetségű és jószemű művészre vall, aki mindig korrekten, a maga elé szabott módon tudja kifejezni mondanivalóját. Sajnos, ez a mód túlon túl keresett, hideg, mely a nézőt elragadni nem képes. Egészen más tehetség *Nagy* Zsigmond, ki Spanyolországban és Argentínában töltött tizenkét évi távollétének eredményét állítja a magyar közönség elé 67 képén. A művész egyelőre válaszüton van a plain air és a lokális színek uralma között s képei között sok ellenmondás, kísérletezés, próbálkozás látszik e kettő kiegyenlítése körül. Éppen ezért képei egyenlőtlen értékű alkotások, amelyek azonban a művész önmaga keresésére vetnek világot. Pár alkotása (Lemenő napsugarak, Halász, Dohna gróf, Cigánytábor) azonban jól kiérlelt, az idegen hatásokat immár egyéni tulajdonságokká átváltott stílusra mutat, melynek a derű, a napfényes humor egyik fő alkotó eleme.

A szobrászati rész feltűnően gyenge. A stílust *Reményi* József, *Farkas* Zoltán és *Szántó* Gergely érmei és plakettjei képviselik. Rajtuk kívül *Sződy* Szilárd képmásait említjük meg, köztük Ravasz László püspökünkről készített reliefportróját.

A Műcsarnok téli tárlatával egyidejűen a konzervatív művészeket egyesítő *Céhbeliek* rendeztek kiállítást a *Nemzeti Szalon*-ban. A két kiállítás közül az utóbbi nyújtott nagyobb művészi élményt, mert a kiállító művészek utóbbi éveik termésének legjavával vonultak föl. A kiállító művészek, a konzervatív álláspont képviselői, a művészi fórumon folyó izmusok harcában, de náluk a konzervativság nem megállást, hanem stílus- és hangulatbeli továbbfejlődést jelent. Az uralkodó naturalizmus így nyer náluk mélyebb és nemesebb értelmezést, amely műveikben is kifejeződik, úgy, hogy e művek egy egészséges továbbhaladás gyermekei.

A tájképfestészet különösen jól van a tárlaton képviselve. *Rudnay* Gyula csillogó ékkövekből összerakott, túlfűtött temperamentummal festett tájképei mellett a mély, nyugodt, magyar természetszemlélet átöröklése érzik meg. *Csánky* Dénes borús hangulatú képeiben, amelyet annyira szeretünk e mind nagyobbá növvő mesterünkben. *Edvi Illés* Aladár „Nádas“-a a mester újabb művei között első helyen áll abszolút mű-

vészi felfogásával és hangulatával. *Kövesdy* Géza tájképeiben a legtisztább színösszhangra való törekvést érezzük; *Major* Jenő borús hangulatú képeivel éppen ellentétesek *Nádlér* Róbertnek friss, impresszionisztikus színhatású tájképei, de értékesek rendkívül frissen odavetett tájrézkarcai is. *Raáb* Ervin idegenszerűen ható, világos tónusú tájképei kiforrott tudásra vallanak. *Szlányi* Lajost, *Vass* Elemért, a poentillirozó *Kotász* Károlyt, *Kunffy* Lajost, *Hornyay* Ödönt szintén figyelemreméltó alkotások képviselik. A mindig friss, üde színhatásokra törekvő *Baránszki* E. Lászlót, *Déry* Bélát és *Kató* Kálmánt képviselik.

A tájképek mellett a figurális festészet is figyelemreméltó művekkel vonult föl. *Balló* Ede két nagyszerű női tanulmányfeje és *Friedrich* Istvánról készült képmása még a beavatottak előtt is fontos eseménye volt a tárlatnak. *Kövesdy* Géza szénrel rajzolt arcásai jól összefogott, jellemző alkotások. *Kukán* Géza „Vera“ című képe a művész elmélyedő felfogásának erős példája. *Kunwald* Cézár gyermekeket ábrázoló képe a kiállítás egyik legjobban megfogott portréja, *Kunffy* Lajos „szomszéd-asszonya“ nagyszerűen megkomponált, színekkel kitűnően jellemzett képmás. *Mérő* István „Az árva“ című képe minden elismerésre méltó, briliánsan megoldott festői téma. *Zádor* István sötét, aszfaltos háttérből kiemelkedő harmonikus színhatásokkal excelláló arcképei és „Fürdőző“ című színekkel jellemzett női alakja a művész legjobb munkái közül valók. *Gábor* Móric erősen stilizált, kiforrott művészettel festett arcképein e művésztünk nagyszerű rajztudását és színösszeállítását dicsérhetjük. *Glatz* Oszkár „Vadorzója“ és „*Jeggyürüje*“ igazi Glatz-féle népies genrképek. A festészeti részt *Jaschik* Álmos kissé túlterhelt, de sok finomságot tartalmazó, Mátyás király mondáihoz készült illusztrációi. *Nagy* Sándor igen érdekes szimbolikus értelmű rajzai és nagyszerű mozdulat tanulmányai, *Bánffy* Miklós gróf graciózus „Discretion“-ja, *Czencz* János néhány jól meglátott és ismert stílusával ábrázolt női aktja, *Ungváry* Sándor érdekes üvegablak-tervezete és *Lechner* Jenőnek az utolsó magyar királykoronázásról készített artisztikus vázlatai egészítik ki.

A szobrászati rész, a festészetihez hasonlóan, néhány nagyértékű alkotást mutat föl. *Telcs* Ede plakettjei legnagyobb éremművésztünk töretlen erejét mutatják, „Öregembere“ formakezelésével és megmintázásával válik ki a szobrászati rész alkotásai közül, arcképei és egy síremlék-tervezete viszont a művész leegyszerűsödött és éppen ezért az igazság erejével ható stílusát mutatják. *Lux* Elek nagy finomsággal megformázott bronz-férfimellképe, *Horvay* János lendületes és elmélyedő síremlék-tervezetei, *Kisfaludi Ströbl* Zsigmond festőiséggel telített, életteljes képmásai, *Berán* Lajos egyszerűségében nemes hősi emléktábla-tervezete, *Beck* Ö. Fülöp finom, kiérlelt stílusú kerek domborműve, *Dankó* József erőteljes portréi, *Sidló* Ferenc ragyogó humorú „Duzzogó“ című gyermekportréja, *Szentgyörgyi* István kiszámított hatású síremléke és *Petri* Lajosnak Bér Dezső sírjára komponált, kinyújtott kezét tördelő, gyönyörű vonalvezetéssel alkotott női aktja a szobrászati rész legkiválóbb alkotásai.

A *Céhbellek* kiállítása arról győzött meg, hogy a józan, megfontolt,

stílus és technikai tudás fegyvereivel felvértezett haladó konzervatívizmusra igen is szükség van a művészetnek eltévelyedésektől való megóvása és a nyugodt, ugrásoktól mentes fejlődés biztosítása érdekében.

Végül lehetetlen említés nélkül hagyni azt az aukciót, mely az *Ernszt-Múzeum* helyiségében folyt le s amelyen gróf *Teleki Sámuel*-nek főleg arany-, ezüst-ötvösművekből néhány gyönyörű XVII. századi dísznyeregből, s mintegy nyolcvan szebbnél-szebb, többszínű aranyból, vagy csiszolt féldrágakövekből aranyfoglalattal készült szelencéből álló nagyértékű hagyatéka került árverés alá. A kiállított tárgyak nagy része ismeretes volt már az 1884-ben rendezett ötvöskiállítás anyagából. Kulturhistóriai és iparművészeti magángyűjteményeink egyik legértékesebbje lett ez árveréssel a múlt emlékévé. Ugyanekkor került kalapács alá dr. *Bakonyi Károly* értékes kőgyűjteménye, melynek díszei egy *Munkácsy*-tanulmány, egy harmatos *Paál László*-tájkép, továbbá *Ferenczy Károlynak*, *Csók Istvánnak* s *Rippl-Rónai Józsefnek* néhány alkotása voltak. A különböző helyekről származó egyéb képek között a nemrégiben elhunyt jeles tehetségű *Gyárfás Jenő* egy érdekes tanulmánya érdemel még megemlítést.

Oroszlán Zoltán.

Befizetett tagdíjak az 1925. évre.

Dr. Antal Géza református püspök, Komárom. Egy év. — Dr. Adorján Gyula, Pápa. Egy év. — Petőfi-gimnázium, Aszód. Második fél év. — Buza József, Szombathely. Második fél év. — Bencze László, Szentes. Egy év. — Bekő Ferenc, Szentes. Egy év. — Buday Bálint, Szentes. 145.000 korona. — Bentsok János, Aszód. Második fél év. — Ágostai evangélikus Rudolf-realgimnázium, Békéscsaba. Egy év. — Babay Kálmán, Sárkeresztur. Második fél év. — Dr. Csáky Lajos, Hódmezővásárhely, 50.000 korona. — Csötönyi János református lelkész, Gyöngyös. Második fél év. — Császár József, Hódmezővásárhely. Második fél év. — Czákó Gyula, Szentes. Egy év. — Dr. Csák Béla, Szentes. Egy év. — Cserna János, Szentes. Egy év. — Dr. Csánki Dezső államtitkár, Budapest. 100.000 K. — Euler Tibor, Szentes. Egy év. — Farkas László, Jászkarajenő. Egy év. — Fekete István református lelkész, Tiszadob. Második fél év. — Farkas Ferenc, Jászkarajenő. Egy év. — Református egyház, Győr. Egy év. — Gilicze Antal, Szentes. Egy év. — Gálffy Sándor, Szentes. 76.500 korona. — Hettesheimer Péter, Szentes. Egy év. — Horváth István, Szentes. Egy év. — Jeney Lajos, Szentes. Egy év. — Kálmán János református lelkész, Páty. Egy év. — Református egyház, Kiskőrös. Egy év. — Dr. Kövér Imre, Szentes. Egy év. — Dr. Magay Ferenc, Kaposvár. Második fél év. — Markó Béla, Szentes. Egy év. — Mátéffy Dezső, Szentes. Egy év. — Nagy Lajos, Szentes. Egy év. — Dr. Nagy Sándor, Szentes. Egy év. — Novák Rezső, Ajka. Második fél év. — Kiss Samu, Nagybarátfalu. 150.000 korona. — Református egyház, Pápa. 125.000 korona. — Paksy János, Szentes. Egy év. — Sebestyén Béla, Szentes. Egy év. — Sebestyén Pál, Dömsöd. Második fél év. — Szathmáry Pál, Szentes. Egy év. — Tóth Mária, Kecskemét. Második fél év. — Varga József, Szentes. Egy év. — Veress Lajos, Szentes. Egy év. — Vajda Bálint, Szentes. Egy év. — Vásárhelyi Dezső, Budapest. Második fél év. — Zsoldos Andor, Szentes. Egy év. — Zsoldos László, Szentes. Egy év.

Az 1926. évre.

Dr. Antal Géza református püspök, Komárom. Első fél év. — Somogyiné Barna Rózsi, Nagykereki. Egy év. — Bélteky Károly tanító, Nyírmada. Egy év. — Békéscsabai Rudolf-gimnázium. Egy év. — Benedek Sándor közigazgatási bíró, Budapest. Egy év. — Dr. Balogh Béla, Debrecen. Első fél év. — Református egyház, Beszterec. Egy év. — Bakó László református lelkész, Szeged. Egy év. — Dr. Balogh Jenő, Budapest. Egy év. — Bortnyik György evangélikus vallásánár, Miskolc. Egy év. — Babay Kálmán, Sárkeresztur. Első fél év. — Losonczy Benkő József, Budapest. Első fél év. — Özv. Benczúr Józsefné, Budapest. Egy év. — Bod Etelka, Budapest. Egy év. — Csontos Béla református lelkész, Keszthely. Első fél év. — Csapó István igazgató, Székesfehérvár. Egy év. — Csurka

Jánosné, Debrecen. Egy év. — Dr. Csáky Lajos, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dicsőffy Kálmán nyugalmazott helyettes államtitkár, Budapest. Egy év. — Demjén Márton református lelkész, Veszprém. Egy év. — Református egyház, Fülöpszállás. Egy év. — Dr. Finkey Ferenc, Budapest. Első fél év. — Fazekas Lajos, Kiszpest. Első fél év. — Fóris Lajos református lelkész, Olcsvaapáti. Második fél év. — Fáy András tanár, Győr. Egy év. — Fóris Miklós, Budapest. Egy év. — Gaál Antal református lelkész, Felcsut. Első fél év. — Győry János református lelkész, Takácsi. Egy év. — Nagyszegi Gábor József, Szeged. Első fél év. — Ref. egyház, Gesztely. Első fél év. — Dr. Godács Imre ref. lelkész, Hódmezővásárhely. Első fél év. — Hegyi Sándor református s. lelkész, Budapest. Egy év. — Dr. Holitscher Pál, Budapest. Egy év. — Dr. Hámos Pál, Budapest. Egy év. — Vitéz Horthy István, Gyömrő. Egy év. — Hüttl Ármin, Budapest. Egy év. — Dr. Hajdu István, Budapest. Egy év. — Dr. Jeney Aladár, Budapest. Első fél év. — Dr. Imre Sándor egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Dr. Kovács Ödön egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Református egyház, Kunmadaras. Egy év. — Kozma Károly református lelkész, Vál. Első fél év. — Kovács Teréz, Debrecen. Egy év. — Kántor József, Debrecen. Egy év. — Dr. Kolosváry Balint egyetemi tanár, Szeged. Egy év. — Karay Sándor igazgató, Debrecen. Egy év. — Kutas Kálmán református lelkész, Zalaegerszeg. Egy év. — Karbinger Péter, Szeged. Egy év. — Dr. Kerekes Tibor, Budapest. Egy év. — Református egyház, Körmend. Egy év. — Kövér Pál református lelkész, Kondó. Egy év. — Kókay Lajos kereskedő, Budapest. Egy év. — Kardos Ilus, Székesfehérvár. 60.000 korona. — Keresztessy Mária, Budapest. Egy év. — Szilágyi Kiss Zsuzsa, Budapest. Egy év. — Kovács Ilona, Budapest. Egy év. — Kovács Klára, Budapest. Egy év. — Makay Lajos református lelkész, Debrecen. Első fél év. — Református egyház, Mezőcsokonya. Egy év. — Dr. Mörítz Ernő táblai bírósági elnök, Budapest. Első fél év. — Dr. Magay Ferenc, Kaposvár. Első fél év. — Mogyoróssy Gyula evangélikus lelkész, Bakonyszentlászló. Egy év. — Miklós Géza református lelkész, Székesfehérvár. Egy év. — Nagy Kornél református lelkész, Dunaalmás. Egy év. — Evangélikus egyház, Nemesosó. Egy év. — Aranyönképzőkör, Nagykőrös. Egy év. — Báró vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok, Budapest. Egy év. — Ifj. dr. Némethy Károly, Budapest. Egy év. — Református főgimnáziumi könyvtár, Nagykőrös. 102.000 korona. — Csire Nagy István tanító, Lábod. Első fél év. — Dr. Németh Ödön egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Novák Olga, Budapest. Egy év. — Pethő Antal református lelkész, Barabásszeg. Első fél év. — Dr. Polner Ödön, Szeged. Egy év. — Prauda Ferenc főgépész, Héhalom. Egy év. — Pap Gyula református lelkész, Bodmér. Első fél év. — Dr. Pajor Ákos, Rákosliget. Első fél év. — Patonay Dezső református lelkész, Nagykőrös. Első fél év. — Pataky Sándor, Kenézlő. 50.000 korona. — Református egyház, Pestszentlőrinc. Egy év. — Dr. Pröhle Károly, Sopron. Egy év. — Dr. Pásztor Dezső, Gyuró. Egy év. — Pokoly Lajos miniszteri tanácsos, Budapest. Első

fél év. — Papp János jegyző, Köröshegy. Első fél év. — Puskás Lajos igazgató, Békéscsaba. Első fél év. — Papp Lajos, Szentes. Egy év. — Református főiskola könyvtára, Pápa. Egy év. — Dr. Patay Pálné, Budapest. Egy év. — Papp Margit, Budapest. Egy év. — Quandt Alice, Budapest. Egy év. — Rácz Erzsébet, Debrecen. Egy év. — Dr. Rácz Lajos tanár, Sárospatak. Egy év. — Román királyi követség sajtóosztálya, Budapest. Első fél év. — Reif Pál vallástanár, Budapest. Első fél év. — Dr. Rácz Lajos, Debrecen. Egy év. — Ravasz László dr., Budapest. 600.000 K alapítvány. — Ruzsa József református lelkész, Tolnanémedi. Egy év. — Rácz István, Debrecen. Egy év. — Rózsa Károly, Budapest. Egy év. — Dr. Rédl Károly, Debrecen. Egy év. — Selley Vilma tanítónő, Békés. Egy év. — Soós Ferenc, Debrecen. Negyed év. — Simkovics Erzsébet, Budapest. Egy év. — Özv. Sárkány Kálmáné, Kiskőrös. Egy év. — Simon Lajos református lelkész, Rózsaafa. Egy év. — Schnitzer Béla tanár, Fehérgyarmat. Egy év. — Segesváry Dezső gyógyszerész, Szeged. Első fél év. — Dr. Scheffer Oszkár orvos, Sopron. Egy év. — Református egyház, Sárrétudvari. Első fél év. — Sallay István református lelkész, Pécs. Első fél év. — Soltész Elemér tábori püspök, Budapest. Egy év. — Sárközy István, Kecskemét. Egy év. — Református tantestület, Sárbogárd. Egy év. — Streicher Andor helyettes alispán, Mátészalka. Első fél év. — Schwarcz Károly, Sopron. Első fél év. — Soós István, Diósvizlő. Negyed év. — Református egyház, Somogyiád. Egy év. — Özv. Steiwalter Ödönné, Szeged. Első fél év. — Evangélikus liceum-könyvtár, Sopron. Egy év. — Sárkány Ferenc állomásfőnök, Körmend. Egy év. — Sesztina Jenő kormányfőtanácsos, Debrecen. Egy év. — Dr. Sidó Zoltán, Budapest. Első fél év. — Dr. Somogyi Lajos, Budapest. Egy év. — Dr. Somody János, Budapest. Első fél év. — Sólyom János, Budapest. Egy év. — Özv. Szabó Bertalanné, Hejőpapi. 50.000 K. — Szíjj József, Hajduhadház. Első fél év. — Szöczy Árpád, Budapest. Első fél év. — Református egyház, Szerep. Egy év. — Szöllőssy István, Budapest. Egy év. — Szabó József, Debrecen. Egy év. — Szalay Pál, Szatmárcseke. 60.000 korona. — Szász Károly, Budapest. Egy év. — Dr. Szász Béla, Budapest. Egy év. — B. Szabó János református lelkész, Tabajd. Első fél év. — Szakáll Ernő református lelkész, Adásztevel. Első fél év. — Széll Imre, Szeged. 50.000 korona. — Dr. Szeder Ferenc, Szentes. Egy év. — Szalay Sámuel, Zalaegerszeg. Egy év. — Dr. Szabó Sándor, Budapest. Egy év. — Szabó Zsigmond református lelkész, Kiskunhalas. Egy év. — Dr. Ákosfalvi Szilágyi László, Budapest. Egy év. — Szeless László, Kecskemét. Egy év. — Szabó Imre, Győr. Egy év. — Kósa Szabó Pál, Mád. Első fél év. — Evangélikus szarvasi főgimnázium, Szarvas. Egy év. — Szücs László református lelkész, Senyeháza. Első fél év. — Dr. Szelényi Ödön, Budapest. Egy év. — Szabó Miklós református lelkész, Budapest. Első fél év. — Szigethy Ferenc, Balajt. 50.000 korona. — Szurmó László református lelkész, Irsa. Egy év. — Szőnyi Sándor tanár, Cegléd. Egy év. — Szegedi István író, Budapest. Egy év. — Szöczy

Árpád, Budapest. 30.000 korona. — Szücs Ferencné, Törökszentmiklós. 42.500 korona. — Széles Sándor református lelkész, Budapest. Egy év. — Református egyház, Székesfehérvár. Első fél év. — Szentmártoni Dániel református lelkész, Borsod. 45.000 korona. — Szabó József református lelkész, Báránd. Egy év. — Református egyház, Szeged. Egy év. — Szuhovszky Gyula, Budapest. Egy év. — Dr. Szegedy Kálmán, Békés. Egy év. — Szabadi Sándor, Budapest. Egy év. — Dr. Cseh Szombathy László, Pápa. Egy év. — Szilágyi Albert jegyző, Orgovány. Első fél év. — Szépe Antal kereskedő, Szentés. Egy év. — Szeremley Béla tanár, Debrecen. Egy év. — Szele György református lelkész, Debrecen. Egy év. — Szádvary József, Abaujszántó. Első fél év. — Szappanos István, Pápa. Egy év. — Szontagh Éva, Budapest. Egy év. — Tirmann Konrádné, Kiskunhalas. Fél év. — Takács Gyula, Dunaszentgyörgy. Egy év. — Gróf Teleki Tibor, Gyömrő. Egy év. — Református egyház, Tiszadada. Egy év. — Tóth János református lelkész, Sajóvelezd. Egy év. — Dr. Tüdös Kálmán, Debrecen. Egy év. — Takács József református lelkész, Cegléd. Egy év. — Református egyház, Turkeve. Egy év. — Tinschmidt Sándor református lelkész, Majos. Első fél év. — Tóth Margit, Ujpest. Első fél év. — Thiering Gyula, Sopron. Első fél év. — Trepák János, Szeged. 40.000 korona. — Dr. Tomanóczy János, Hirics. Egy év. — Taubinger Rezső, Budapest. Első fél év. — Dr. Tóth Kálmán, Budapest. Egy év. — Sz. Tóth Ilona, Kecskemét. Első fél év. — Dr. Tóbiás Gyula, Alsófügöd. Első fél év. — Dr. Tervey Tamás, Debrecen. Egy év. — Dr. Thébusz Aladár, Budapest. Egy év. — Református egyház, Tiszabura. Egy év. — Dr. Tóth Miklós kuriai bíró, Budapest. Egy év. — Traeger Zsigmond kuriai bíró, Budapest. Első fél év. — Török Vince református lelkész, Karcag. Egy év. — Thury Károly református lelkész, Kapoly. Egy év. — Dr. Trócsányi József, Sárospatak. Egy év. — Terényi János evangélikus lelkész, Tápiószentmárton. Első fél év. — Tereh Gyula református lelkész, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dr. Tepliczky Aladár, Kiskőrös. Egy év. — Tóth Pál református lelkész, Szigetszentmiklós. Egy év. — Dr. Tóth Lajos államtitkár, Budapest. Egy év. — Tóth Mária, Kecskemét. Első fél év. — Református önművelési-kör, Tata. Egy év. — Dr. Tóth Andrásné, Budapest. Egy év. — Uray Sándor református lelkész, Debrecen. Első fél év. — Unghváry Lászlóné, Cegléd. Egy év. — Uri-kaszinó, Nagykőrös. Első fél év. — Veress Imre, Tállya. Egy év. — Városi nyilvános könyvtár, Budapest. Egy év. — Vargha Tamás református lelkész, Kunszentmiklós. Egy év. — Wanner Antal, Budapest. Egy év. — Wallach Gyula, Körmend. Egy év. — Vida Lajos, Szentés. Első fél év. — Vargha Gyula esperes, Vönöck. Első fél év. — Vécsey Géza gyógyszerész, Pécs. Első fél év. — Dr. Vitányi Miklós ügyvéd, Szerencs. Egy év. — Vargha Sándor esperes, Csákvár. Egy év. — Vargha Emil földbirtokos, Alsónémedi. Egy év. — Dr. Várady Miklós, Budapest. Egy év. — Vár-aljai János evangélikus hitoktató, Sopron. Egy év. — Dr. Vargha Gyula, Üllő. Egy év. (Folytatjuk.)

Most jelenik meg:

Makkai Sándor, ARATÁS című könyve.

Tartalmaz előadásokat, tanulmányokat, beszédeket és kritikákat. Előjegyezhető kedvezményesen **70.000 K**-ért

BETHLEN KÖNYVKERESKEDÉS BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZ.

Szives tudomásul:

A **MASZNYIK**-féle Újtestamentom vételnél a lelkészek és tanítók 40%-os árkedvezményben részesülnek. Megrendelhető a főbizományosnál: Bethlen könyvkereskedés Budapest. IX., Kálvin-tér 8.

Dr. Masznyik Endre kiadó.

**A Protestáns Szemle felejthetetlen színházi króniká-
sának, Szilágyi Dezsőnek hátrahagyott verses
kötete: HAZAMENTEM** címmel megjelent. Barátai
azzal óhajtják leróni kegyeletüket, hogy emléket állítanak
sírja fölé a könyv jövedelméből. Kérjük a Prot. Szemle olvasóit,
akik többiben gyönyörködtek Szilágyi Dezső hitvallásszerűen
megírt magas etikájú írásaiban, ne hagyjanak magunkra,
rendeljék meg a kötetet, amely kivételes értékénél fogva ezuttal
sem fog csalódást okozni olvasóinak. Ára 50.000 korona.
(Portóra 2000 koronát kérünk.) A megrendelés a Protestáns
Szemle kiadóhivatalához (Kálvin-tér 8.) intézendő.

Vételre keressük a következő könyvet:

Kálvin János: A keresztyén vallás alapvonalai.

Az 1536-iki első latin kiadás után fordította: *Nagy Károly*.
Budapest, 1903. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
kiadása. Ajánlat ármegjelöléssel a Protestáns Szemle kiadó-
hivatalába (Kálvin-tér 8.) küldendő.

Hirdetéseket felvesz a kiadóhivatal. (Kálvin-tér 8.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Ravasz László: A haldokló műalkotás. 283.

Dékány István: Vázlatok a művelődéspolitikai alapvetéséhez. 289.

Bodor Aladár: Kisértet... (Vers.) 297.

Péczeley József: Péter asszonyt sikerít. 298.

Báthory Gábor: A mi temetők. (Vers.) 305.

KÜLFÖLDI SZEMLE: A mai India és a keresztyénség. *Báró Podmaniczky Pál*. 306.

KRÓNKA: Otto Ernst. *Hamvas József*. 312.

KRITIKAI SZEMLE: Dr. Kúhár Flóris: Bevezetés a vallás lélektanába. *Trócsányi Dezső*. 314. — Új testamentom. *Budai Gergely*. 315. — A tökéletesség tükre. (Speculum perfectionis.) *Szabó Miklós*. 318. — Kisebbségi jogvédelem. *Kolosváry Bálint*. 321. — *Harsányi Gusztáv*: Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből. *ri*. 322. — *Voinovich Géza*: Az angol irodalom története. *Sidó Zoltán*. 322. — *Pásztortűz-Könyvtár. Kékyl Lajos*. 324. — *Lévay József*: Utolsó versei. *Tolnai Vilmos*. 329. — *Juhász Gyula*: Testamentum. *Bodor Aladár*. 332. — *Kortsák Jenő*: A vasláda. — *Rácz Pál*: A könyvnyitó asszony. — *Falu Tamás*: Kicsinyesek. *Karácsony Sándor*. 333. — *Szabó Lőrinc*: Fény, fény, fény. — *Sárközi György*: Angyalok harca. *Marconnay Tibor*. 336. — Kisebbségi értekezések. *Szönyi Sándor*. 338. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 340. — *Händel* és *Bach* zenedramái. *Arokháty Béla*. 344. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 347. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*. 348. — A Társaság Értesítője. 351.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Olvasóinkhoz.

Jelen számunk végén közölt titkári jelentés őszintén feltárja, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság anyagi terheit impónáló mértékben rendes tagjai viselik. Fölgyült készletek, nemes pártfogók — sajnos — nem állanak rendelkezésére Társaságunknak. 1910-ben 36 pártfogó tagunk volt 1000 korona alapítvány évi kamatával és 417 alapítótag 200 koronával. Ma egyetleny alapítótagunk van három millió koronával. Nem hisszük sem azt, hogy a tizenöt esztendő emberirtó fürgetege pártfogóinkat teljesen elseperte volna, sem azt, hogy a megmaradottak Társaságunk ügye iránt mindnyájan elhidegültek volna. Azzal okoljuk magunkat, hogy nem kopogtattunk elég hangosan náluk. Nem kicsinyeljük tagjaink számát, de számot kell vetnünk azzal, hogy a kiszabott munka nyugodt menetéhez szükséges anyagiak elhordozására elégtelenek, már magánál a tagdíj lefizetés nehézkés voltánál fogva is, nem is említve, hogy a Protestáns Szemle kiadásán túl más messzebbmenő céljaink és feladataink is vannak a magyar protestáns irodalom és tudományosság érdekében. Nem hihetjük, hogy alapítóink és pártfogóink, személyek és testületek zárt szívvel és csukott marokkal állanak nehézségeinkkel szemben.

Azokat a tagtársainkat, akik megérezték és megértették a Protestáns Szemlén keresztül Társaságunk törekvéseit, arra kérjük, támogassanak bennünket mindenekelőtt azzal, hogy küldjék be minél előbb tagsági díjukat, mert csak ezen az egy úton ígérhetünk zavartalan munkát, állandó megjelenést. Minden tagtársunk érezze meg, hogy tőle függ: olvashatja-e havonként a Protestáns Szemlét. Tegyenek bennünket alkalmassá magas szempontú irodalmi cikkek, bírálatok és szépirodalom nyújtására. Küldjék be a 170.000 (85.000) korona tagdíjat haladék nélkül.

A Protestáns Szemle felejthetetlen színházi krónikásának, Szilágyi Dezsőnek hátrahagyott verses köteté: HAZAMENTEM címmel megjelent. Barátai azzal óhajtják leróni kegyeletüket, hogy emléket állítanak sírja fölé a könyv jövedelméből. Kérjük a Prot. Szemle olvasóit, akik többizben gyönyörködtek Szilágyi Dezső hitvallásszerűen megírt magas ethikájú írásaiban, ne hagyjanak magunkra, rendeljék meg a kötetet, amely kivételes értékénél fogva ezuttal sem fog csalódást okozni olvasóinak. Ára 50.000 korona. (Portóra 2000 koronát kérünk.) A megrendelés a Protestáns Szemle kiadóhivatalához (Kálvin-tér 8.) intézendő.

A haldokló műalkotás.*

(Milanói emlék.)

A kis vörös autó hirtelen bekanyarodott a Maria della Grazia bejárója elé. Pár perc múlva ott állottam a Cenacolo előszobájában. Jegyet váltunk, átlépünk a nagyot recesenő számolókeréken s kitarul egy hosszú, alacsony, félig fával burkolt terem ajtaja.

Ez az. Valaha refektorium volt, azután szénatartó, volt istálló is; ma jókora falusi vendéglő nagytermének tetszenék, amiből kihordták a székeket. Arccal a terem felső vége felé fordulok s meglátom a Képet. Életemben most másodszor történik meg velem, hogy egy kép láttára vér tolul a fejembe és a szívem a torokban ver.

Itt van Leonardo, a nagy varázsló, az örök kísérletező, aki nek minden sikerül, de mivel ő előbb látja meg, hogy sikerült, sohasem végzi be azt, amit kezdett. Mintha ezt mondaná: így is lehet, ez megint az Élet. Most ezt próbálta meg: minél több istenit minél több emberivel fejezni ki. Nem fest átlényegülést, sem megtestesülést, sem semmiféle csodát: embert fest és pillanatot. Egy termet, amelyben az utolsó vacsora árnyékai boronganak: mélabús, nyomasztó, meg nem értett fájdalom: az Ember Fiának halálra kell adatnia. De hát miért? Prófétasors: így volt a többiekkel is; vértől rőt Jeruzsálem minden kődarabja. Ennek a nagy, halálos holnapnak árnyékába bujnak össze a tanítványok, mint vihar közeledtére anyjuk szárnyai alá a csibék. Lelkével mindenki Jézushoz támaszkodik, az Ő nyugodt nagyságát érzi s bár Őt fogják elveszíteni, mégis mindnyájukat Ő tartja. Öntudatuk alatt mintha kérdegetnék maguktól: meg tudnának-e Vele halni és mindenik ilyenformán felel: meg.

„Egy ti közületek el fog árulni engem“, mondja Jézus. Szeliden és nyugodtan mondja, de mintha bombát dobott volna a társaság közé. Egyszerre felrobban tizenkét ember lelkének minden lefojtott szenvedélye. Tizenkét vulkán s fölöttük nyugodt fölséggel az, aki mindnyájukat előhívta.

Jézus jobbkeze olyan mozdulatot tesz, mintha végzetetlen gyöngéden, de végzetetlen erővel egy halottat volna be az asztalra. A saját testét. Vibrál minden idege, ujjahegyei remegnek, de azért a Nagy Tény: saját véres teteme, lassan nyomul be az asztalra,

* Előadás a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1926. március 29-iki rádióestjén.

vádolni azt, aki közülök a gyilkos. Bal tenyere ki van tárva és ujjai az asztalt érik: egy tenyér, amiből kigurult minden, amit adhatott: királyi adományképen egy élet és egy halál; elvetett kockaképen a megváltói sors; nagylelkű mozdulattal odavetett váltságpénz: Önmaga. Elénk tárul ez a tenyér, mint egy kinyílt könyv és mi keressük rajta a sebhelyet, ahol átszegezték. Az asztal fölött kissé széttartott két karja háromszöget mutat, amelynek csúcsa félrehajló, szép feje. Maga az alázat és a legnagyobb méltóság: ilyen királyi mozdulata nincs a világnak. Fején nincs gloriola: bántó és idegen volna, de feje éppen középebe ér az egyetlen fényforrásnak: a Jézus háta mögött levő hármass ablak főrészének s azon át bemosolyog a kék, tiszta ég. Zöld halmok és távoli hegyek kék vonala összefoly, mint egy búcsúzni kezdő vízió. A föld, a világ tűnő kép itt, ahol a menny nagy drámája zajlik le.

Jézus maga az abszolút nyugalom; alakja szinte szoborszerű. Semmivel sem nagyobb, mint a többi és mégis szédületesen fölöttük áll. Nincs trónusra, piederasztalra emelve és mégis uralkodik. Szeme lefele, balkeze fölött néz el és hallgatása borzasztóan, reménytelenül ismétli, hangsúlyozza az elmondott Igét: úgy van, egy ti közületek elárul engemet. A levegőt és az egész képet az a gondolat tölti be, ami már elhangzott: egy perfektum, ami él és rettentő erővel él tovább.

Jézustól jobbra és balra szenvedélyek forgó szele kavarja az embereket. Közvetlen közelében, szinte szög alatt vágódnak szét, mint a tó vize, ha óriás szikla csapódik belé. A fehér abrosszal leterített asztal az apostoloknak csak felső testét engedi látni. E felső testek mozdulataiban és csoportosulásaiban mondja el minden gondolatát a művész. Először is jobbról és balról két-két csoportot alkot, mindenik három emberből áll. Összeköti a jobbkez felőli csoportot a hátuk mögött, a bal felőli csoportot előttük vonuló mozdulattal. Ezzel úgy betölti a termet, hogy el se tudjuk képzelni, miképpen tudtak az asztal mellett békésen elférni. A hatás Jézus közvetlen közelében a legnagyobb. Jobb és bal keze felőli két csoport olyan benyomást tesz, mintha valami vad erő pörgettyűszerűen forgatná őket és ők látható erőfeszítéssel megdőlnek, hogy le ne sodródjanak. Ez az óriási erő elesittul és befejeződik a két szélső alakon. Mind a két szélső profil nyugodt határák. Tovább a dráma nem megy, a hullámok itt visszatérnek.

Minden egyes csoportban két beszélő tényező van. Az egyik az arc, a másik a kéz; valamelyik a primet adja és a másik kíséri. Nincs megszabva, hogy melyik egyik és melyik másik. Az arcról és a kezeiről le lehet olvasni, ezt Goethe vette először észre, melyik apostol ajkáról mi röppen el. Jézus jobbán levő csoportzat a fő. Nemcsak azért, mert ezt vetette legtávolabbra a hőkkenet, nemcsak azért, mert János benne az első alak, aki megdermedt a fájdalomtól és zuhan le valami rettentő mélységbe; elaléló mozdulatlansága érdekes mása a Jézus teremtmény, aktív, felfelé növekedő nyugalmának. Nemcsak azért, mert a Péter karvalyarca e csoport

közepén röpül át, jobb kezével Jézusra mutatva, bal kezében keményebbre szoritva a kifele fordított kést, ugrásra készen; hanem azért, mert Péter és János előtt ott van Judás. Leleplezett gonosztevő, akit villanyütésként ért a szó. Izgalma, bár ő kövé fagyott, mégis átüt alakján, mert épp e percben borította fel könyökével a sőtartót. Testével rátámaszkodik az asztalra és vár. Kezében öntudatlanul szorosabbra fogja az erszény kötőjét. Arcal profilban Jézusra néz és miután a képen minden világosság magasról, háta mögül jön, arcán minden árnyék megül s ez árnyék rétegei mögül minden bűn és minden kárhozat ránk lehel. A bal felőli csoportban az izgékony Tamás az Ur felé furakodik. Feltartott pusztaja ujjja egy hirtelen: *vajjon*; meg akarja vitatni a dolgot, bírál, tiltakozik. Az idősebb Jakab előtt megnyílik a föld s ő valósággal hátrahőköl, hogy el ne nyelje a mélység. Filep feláll, mert a szó szívére ütött és fojtogatja őt, szinte tántorogva megy Jézus felé és kérdezi: Avagy én-e Mester? A bal felőli másik csoportnak központja az asztal végén ülő nehézfejű, jámbor Simon, aki nem érti a dolgot, próbálna valami jó értelmet venni, de Máté szenvedélyesen felállva, mintha zsilipet szakasztana el, zuhintja feléje az Ige értelmét. Taddeus pedig közel hajolva, öreg barátjának mintegy lefordítja azt, közben öklével a hangsúlyt az asztalon kikovácsolja. Jézus jobbkeze felőli asztalvégen Bertalan, az egyszerű, kemény ember feláll, belefogózkodik az asztalba, mintha jégesőt vagy korbácsütést várna s ezt mondja: most már jöhet akármi. A csoportban szemben vele András kezei merednek elé, mintha arcra akarna esni vagy ördögöt akarna üzni. Válla felett Jakab elnyul és Simon Pétert akarja vállon ragadni, mert annál kés van és vére forró, mint egy tigrisé.

Milyen őszinte, milyen erős, szinte vad a tanítványoknak ez a tiltakozása! És egy órváltásnyi idő múlva, mikor ütlegelik Jézust a főpap hajlékában, nem lesz mellette senki. Csak Péter kullog künn, mint egy kócska kutya, de ő is megtagadja. Ez a kép a legmeteszőbb *vád*, kétségbeesett, hiábavaló *védekezés*; nagy, fellebbezhetetlen *ítélet* és mindent elfedező *bocsánat*... Ég és föld, magasság és mélység, titkok és megoldások csapódtak össze benne. Olyan élő, olyan ragyogó volt!

Csak volt. Ez a kép mállik, fakul. Színei leperognak vagy átnedvesednek, csendesen megmásulnak, hamuszín foltok támadnak rajta. Vasari 1566-ban már siratja a kép pusztulását. A dominikánus ebédlő később katonai fogház, majd istálló lett. Árvizek öntötték el, mindennél nagyobb csapásként jöttek kalandor művészek, akik átfestették. A világ legszebb képe beteg, nagyon beteg. Olyan, mint egy királyleány, akit ellepett a poklosság. Meg fog halni.

Testté vált álom, amelyik szakadatlanul foszlik, zenemű, amelyik egyre halkul. Fénynek és színnek bűbájós illúziója, amelyből hamuszín, szennyves foltok maradnak csupán. A legszebb, legdicsőségesebb Krisztus-képnek napjai meg vannak számlálva s már rég búcsúzik az álmélkodó földről.

Oh, ha a keresztyénség csak ennyi volna! Csodálatos Jézus-kép, amelyik lassan megsemmisül. Ah, ha a Jézus alakja a földön is csak *így* vendégszerepelne, mint e képen! Megjelent volna fájdalma és igazsága fenségében; ideig-óráig lakozott volna azokkal, akik elzarándokolnak hozzá; de letelvén ideje, míg jászlat vernek körülötte s részeg katonák reáhányják az istálló szemetét, egyszer csak eltűnnék szemünk elől. Hiába marasztjuk, visszatartani nem lehet.

Azt kérdezi tőlünk ez a haldokló kép: mi lenne a világból, *ha kivesszük belőle Jézus?* Ha alakja egyre mosódnék, neve kopnék, emlékezete olvadna, mint a tavalyi hó? Képzeljétek el ezt az óriás elszegényedést! Templomai üreseké válnának, majd pókháló lepné be ajtajukat, az evangéliumok a polcokon porosodnának, mert nem olvasná senki. A zsoldárokat elfelejtené az emberiség, amint elfelejtette az Énekek éneke dallamát vagy a honfoglalás harci riadó-ját. Ha a hegyi beszéd olyan ismeretlen lenne egész kultúránkra, mint a Korán s a példázatok olyan kuriozumok, mint a kínai Shi King dalai. Képzeljétek el, ha egyszer oda jutnánk mi vagy gyermekeink, hogy ha valahol egy társaságban elhangzanék az Ő háromszor szent neve: mi nem tudnók, mit jelent e név. Mintha hallottuk volna valahol, de most már nem tudjuk, orientálista király volt-e vagy egy novella hőse?

A haldokló kép bőjti prédikációja egyre nő. Milyen lenne az a világ, ahol semmi, de semmi nem emlékeztetne Jézusra? Gyermekszemekbe nem ivódnék bele a karácsonyi történet fénye, fiatal szívek nem gyulnának soha ki, mikor neki térden állva hűséget esküsznek; főlehajtva és remegve nem mennének testével való megvendéglételésre megalázkodott királyok és felmagasztalt koldusok... És a temetőben nem lehetne látni nyomát, gondolatát sem kőben, sem írásban, sem égő, imádkozó szemekben. Mindaz, ami róla beszél, 2000 esztendő alkotása közt, a Szent Péter templomtól a néger vasárnapi iskolák zsoldárt vezető dorombjáig, csak múzeumi tárgy volna, amelyek örökre megnémultak s ma már semmit sem mondanak, mint ahogy ki tudja ma a tudósokon kívül, mi volt a Kleopatra tüje, mit jelentettek a hegyes macebák s miért ültették nagy kopasz Priapos-kövekre a római menyasszonyokat?

Miféle modern mázsolmányért adnád oda Leonardo Cenáját? Lehet-e olyan tan, világboldogító szociológiai rendszer, politikai program vagy titokzatos valláspótlék, amiért oda adhatnók cserébe *Jézust*, emberi világunk legfelségesebb személyét, legnagyobb tényét, örök vizsgáztatását és soha el nem fogyó áldását?

Jaj azoknak, akik őt nem látják, felséges inkognitójában nem ismerik fel! Nem jobbak ezek azoknál a részeg katonáknál, kik trágyát hánytak a Leonardo alkotására. Felelni fognak egyszer azért, hogy mit vétettek Ellene. Lelkemben felzúg a végítéletnek a kardala. milliók és milliók mea culpás felhördülése; jaj nekünk, mert megbántottuk az Élet Fejedelmét és elfelejtettük az Isten Fiát...

*

Mondom, hatalmas prédikáció ez a Kép. Most meg arról beszél nekem, hogy Jézusnak csak a képe, a képnek csak materiája romlik el csupán. Ahány lélek megnézte, annyiszor vett lélekzetet ez a Kép s égette bele önmagát, mint édes, fájó tapasztalás a léleknek ama mélységeibe, honnan a legforróbb könnyek fakadnak. Éltek a lelkek ezzel a Képpel, mint egy misztikus kenyérrel, nem csoda, ha megtört és megfogyatkozott. Tulajdonképpen rab a gondolat benne, ha széttörik a börtön, kiszabadul a fogoly. Van Jézus a világban olyan, aki nincs fára, vászonra festve, kőbe vésvé, érbe öntve, nincs beleépítve dómokba és tabernakulumokba, nem testesült meg szimbólumokban, papi rendben, teokráciában. Van ilyen élő Jézus, aki mindezeket a földi materiákat néha és ideig-óráig magára veszi, de leveti, mint inkognitóját a király, mikor szemtől-szembe akar találkozni híveivel. Jézus is csak mintegy sajkában úszik e képen. Töredezik a sajka, nemsokára kiszáll belőle a király. Oh, jönnek új álmodók, ismeretlen látók, ecsettel, vésővel, tollal és zeneszerszámmal s beszélni fognak róla. Mindig és örökre Ő a legnagyobb „tárgy“, a leghatalmasabb ihlető, az örök kihívó alkalom. Olyan nagy és olyan erős, hogy nem bír vele a felejtés. Ha százezren nem vesznek tudomást róla és ha milliók megtagadják, új meg új lelkek seregét igézi magához és arca belenyomul a forró szívek százaiba, mint a pecsétnyomó az olvadt viaszba. Néha országokat ejt el, máskor világrészek feledkeznek meg róla vagy még nem érkeztek meg hozzá; Ő vár; az idő fordul s képe megjelenik a sötétségben ülő népnek, mint a felkelő nap a völgy lakóinak.

És láták Istennek fiai az emberek leányait, hogy szépek azok és vevének maguknak feleségeket mindazok közül, akiket megkedvelnek vala. És mondja az Úr: „Ne maradjon az én lelkem örökké az emberben, mivelhogy ő test; legyen életének ideje 120 esztendő“. Óriások valának a földön abban az időben, sőt még azután is, amikor az Isten fiai bemenének az emberek leányaihoz és gyermeket szülnek nekik. Ezek ama hatalmasok, kik eleitől fogva híres, neves emberek voltak. (I. Mózes 6. r. 2—4. v.) Minden szépségnek ez a nemzetségfája. A gondolat: az Isten gyermeke, egyesül a föld leányával: az anyaggal. Hosszú éltű óriás születik belőle, de azért eme hatalmasoknak is ideje meg van számlálva. Az anyag megöli a lelkeket, kihull a műalkotásból az, ami földi és eltűnik a gondolat. Valaha a milanói dóm is szétmálló kőhalom lesz. Hány költemény halt meg azért, mert elfelejtette az emberiség azt a nyelvet, amelyen megzendült. Ki ne látná a sixtusi kápolnában a mulandóság lehelletére szétfutó és mélyülő repedéseket és egészen bizonyos, hogy Tizian színei fakulnak, Rembrandt képeiről kopik a fény. Ha mi meghalunk, meghal velünk Petőfi és Arany. Egy-egy fordításban még talán átmelegít valakit, de ez már nem az élő géniusz, csak hazajáró lelke.

Minden műalkotás, amint született, épp úgy meg fog halni egykor. Ideigvaló, alkalmoszerű a gondolat és az anyag találko-

zása. Mint két szerelmes ismert egymásra bennük a földi és az égi ellentét. Egymásra ismertek, nagy mámoros szerelemben összeolvadtak és csodákat szültek, de ez a drága vakáció egykor lejár. Minden szépség rövid időre kínálkozó alkalom, futó látogatás, királyi vendégség, ami alatt halkán peregnék a homokóra szemei. Ne sátorozzatok tehát a művészi örökkévalósággal! A zseni is meghal, mint ahogy meghalnak alkotásai. A műtárgy kupa, bor benne a lélek és századok hajtogatják. Minél többször és minél többen isszák, annál telibb van. De egyszer eltörik a kristálykehely és kifoly a drága nedű a szomjas homokba.

Megrepedezett kristálykehely ez a Cena. Azért emeld fel ezt a drága kelyhet és ürítsd ki, mert talán még kezdedben össze-
roppan.

Mi lesz a halott műalkotással? Ami belőle por volt, az porrá lesz. Képek, szobrok, épületek temetőjébe járunk, elfelejtett, meghalt, talán halva született költemények és melódiák levegőjében. Ezek a porló tetemek olyan láthatatlanul telítik meg életünket, mint az illat a tavaszt, az oxigén a levegőt. Mindenikből gondolat szállott el. Ezek a gondolatok dicsőséges testükben valami nagy palingenesis törvénye szerint megjelennek ott, ahonnan származtak. Az egyetlen, örök Művésznél, akinek inspirációja szakadatlan és koncepciója pillanatonként megújuló *világteremtés*. Megjelennek a Legfőbb Művésznél, aki minden szépségnek forrása és telje. Annál a Művésznél, aki sohasem rontott el semmit s akinek egyetlen kontár vonala sincs. Nála invenció és kivitel azonagy pillanat műve és Ő az, aki sohasem másol, sohasem ismételi, sohasem keres és nincsenek stílusai. Ugy csinált a művészekkel, mint a szobrász gyermekével, akit maga mellé enged, kezébe egy marék agyagot ad s engedi, hogy utánozza őt. Ennek a Művésznek van egy chef d'oeuvre-je. Minden szépséget, ihletésének minden erejét egy képre koncentrált. Történelem és univerzum csak keret e képhez. Emberi arc, de rajta van magának Istennek minden dicsősége. Véres, könnyes, töviskoronás Fő; vonásait a szenvedés feldúlta, de ime rajta sugárzik magának Istennek minden méltósága és minden gyógyító ereje. Éppen e napokban tündöklék fel a legszebben és legdicsőbben, alatta ezek a betűk világitanak: Ecce Homo.

Haldokló képek felett Ő a *Halhatatlan Kép*.

Ravasz László.

Vázlatok a művelődéspolitikai alapvetéséhez.

— Kultúrszociológiai kiindulás. —

I.

Művészettörténeti írók tanítása szerint az ókor végén, a keresztyén művelődés hajnalán megváltozik az arckép s a „lélek tükrének“: az emberi szemnek kifejezése. A szem nem tekint érdeklődéssel a külvilágra; az előtte valami okból közömbössé vált. Míg az ókor szobrain, képein bizonyos otthonias körültekintéssel vizsgáló szemet találunk, addig a keresztyén szem a maga otthonát, a maga világát saját lelkében találja meg: a keresztyén szem befelé, önmagára fordul. Más a lényegérzése, más az, ahol valóban keres valamit, más a lélek kultúrája. A hellenizmus évszázados fejlődése után a keresztyénségből sarjadt ki a modern kultúra, mely első sorban a szellem, az erkölcs kultúrája. A sztoicizmus nyomán a keresztyénség volt az ember igazi megszentelője. A keresztyénség a szellem kultúrájával s a személyiség értékelésével ma is a művelődésszermény kialakításának *egyetlen* lehetősége.

Gondoljunk most egy ellentétre: a modern emberre, a létért harcoló, érvényesülési lehetőségeket fürkésző modernnek vizsgáló tekintetére. A tömegekbe dobottan, lázas életküzdelmekbe sodródó, élni, haladni vágyó ember szeme valósággal detektív szem. A modern tömeges társadalom élete kettős küzdelemben folyik: a természet ellenállását küzdjük le mind fölényesebb technikai tudással; az emberek ellenállását küzdjük le mind fölényesebb szervezői képességgel. Ámde mindez nagy fáradság és idő. A modern embernél nem fedezhetjük fel a „befelé forduló“ szemet, az önvizsgálat diszpozícióját, de a nyugodtabb, bizalomteljesebb, derüesebb antik szemet sem; a modern ember a vizsgáló és harcias tette kész szem csillogását mutatja. A lélek önmagáról a külvilágra fordult. Sőt mindinkább a külsőségekre tekint.

Bárminő rövid összehasonlításban, de egyszerű visszaemlékezés kapcsán is, élénk tárul a modern kultúra *külsőségessége*. A 19. század büszke technikai fölfedezéseire; óriás városok, vasút, hajózás, gyártelepek, de szobrok, képek s mindennemű műtárgyak, valamennyi külsőség, mely a szellemi erőre, a teremtőképességre enged következtetni. *Ez* a teremtőképesség sajátos átértékelést hozott létre. „A technika varázsa — írja Kornis — a haladás eszméjének

végleges diadalát jelentette a felületesebb világfelfogás minden terén: szinte haladási mámorba ejtette a modern embert s a szellem belső javairól és értékeiről figyelmét egészen a külső technikai kultúrára terelte.¹

A modern ember egyre inkább a láthatóságokra rendezi be tudatéletét; egyre nagyobb szerepet játszik a külső, egyre több a modern ember „vizualitása“.

A kultúra lényegére nézve a régi, ikeresztyén kiindulás a mélyebb, mely felfogás a kultúrában nem *kultúrtárgyakat*, nem egy ország kulturális „berendezéseit“, nem múzeumokat, könyvtárakat, középületeket látott; a kultúra szerinte nem külsőség, nem láthatóság, hanem belsőség, *szellemi erő*. A kultúra ily módon *személyekhez kapcsol*t, *perzonalizált* valami. A modern felfogás külsőlegessé vált észrevétlenül. A fejlődés az embereket elhalmozta vizualitással s a sok „találmány“, a sok vizualizálhatóság közepett az emberek megszokták a kultúrát *tárgyakban*, nem pedig *teremtő erőben* látni, holott könnyű szerrel rácszemlélhetek: az előbbi épp ez utóbbira, mint forrásra mutat. A modern ember nem a teremtő gondolatot keresi és ápolja első sorban, hanem ennek a gondolatnak tárgyi megtestesülését, „objektívációját“. A modern kulturális felfogás észrevétlenül lett objektivacionista, külsőleges *kultúrtárgyak* értékelője.

A kultúra természetesen tárgyi berendezés is, mely a természet fölé van szerelve, hogy az ember akarata szerint az eddiginél nagyszerűbbet alkosson. Ámde *maga* a kultúra dinamikus fogalom. maga a kultúra emberi motívum, cél, hatjőerő, mely emberi perzonalitások magva. Ott, ahol ez a benső erő kihal, hiábavalók lesznek ama kultúrtárgyak, hiába a kulturális berendezés. A kultúra *motívum*, mely egy közösség életének teleológiájához tartozik, az egyesek, közösségtagok *célgondolataikhoz* keresnek eszközöket, tárgyi javakat. S mi történik, ha maga a célgondolat veszít hevéből, ha ennek virulenciája sorvad? A kulturális javak a célgondolattal *együtt* sorvadnak. Ahol a kultúra dinamikus értelemben nincs meg, ahol a kultúra főképp külsőség, ott a kultúrának még hiányzik a lényege.

Mindezekből két tételt óhajtottunk megvilágítani:

1. a kultúra oly erőforrás, amely nem személytelen (imperzonifikált) formában, mint kultúrtárgy képzelendő el, hanem személyi erőhöz kötötten, azaz perzonalizáltan;

2. ha a kultúrát tárgyi közegben képzeljük is el, azaz objektívációkban szemléljük, ezeknek a javaknak értékét sem szabad perzonális alapjuktól elválasztva gondolni, hanem épp a perzonalitás célvilágával koordináltan.

Nem illettük-e közben méltatlan váddal a modern lelki típust, midőn „objektivacionizmussal“, mondhatnók, *kultúrpolitikai materializmussal* vádoltuk; midőn kiemeltük, minő kevésbé gondol a

¹ Kornis: Történetfilozófia, 186. l.

kultúrtárgyak, az objektiválódott gondolatok forrására: magára a szellemi életre? Az uralkodó „technicizmus“ azt mutatja, hogy nemcsak a technikai berendezést becsüljük, hanem a technikai *tudást* is. „A tudás hatalom.“ Ha közelebbről tekintjük e felfogást, látjuk, hogy e tudás megbecsülése sem a szellemi élet mélyét illeti. A modern, mondjuk „fausti“ ember nyugtalan vizsgáló ösztöne nyugtalan teremtő ösztönének kifolyása. Az ember, mondták, eszközkitaláló állat, *homo faber*. A modern tudás valójában nem tudásösztönből, hanem cselekvésvágyból ered. Ezt a „pragmatisták“ hangsúlyozták. A tudásnak nem épp a célja a gyakorlati cselekvés, hanem célja az igazság teljessége. A tudásnak csupán mellékterméke a hatalom, a természet fölötti uralom, ámde tudás eme „melléktermék“ kedvéért is keletkezhet. A modern, 19. századi társadalomban élő tudásösztön *okozati* tudást csak azért óhajtott szerzeni, *hogy* cselekvéseikhez alkalmas *eszközöket* nyerjen.

Az épp a nehézség, hogy a művelődéspolitikai jobbjára csak ezt tudja ma kielégíteni: a pragmatista motívumú tudás vágyát; az igazi tudásösztönnek „magától“ kell kialakulnia, az igazi kutató ma is „non fit, sed nascitur“.

A művelődéspolitikának van egy mélyebb feladata: az eszközök mögött ápolni a célformáló erőket, az igazi személyes lelkesültségeket, teremtő vágyakat, a telikus vénát. A művelődéspolitikai, igazi hivatásából kifolyólag azt hangsúlyozza, hogy eszköz önmagában meg nem állhat megfelelően virulens célgondolat nélkül.

Mindenütt csupán eszközök kellettek, hiszen ott volt a célgondolat, melyet igen kezdetlegesen és mechanikusan gondoltak el, ott volt a „szükségletek“ rendszerében. Az ember gép, rúgók a szükségletek.

A szükségletek, úgy, amint ma is el szokták gondolni a dolgot, mechanikus erővel *hajtják* — nem vonzzák — az embert. A szükséglet fogalma — látszólag — az ember célvilágához tartozik s ezáltal kiragad bennünket a kultúra külsőlegességéből, technicizmusából, holott „a szükséglet“ mechanikus elgondolása a személyiséget megtámadja: *géppé teszi magát az embert*, „adott“ szükségletek gépies rabszolgájává alacsonyítja. Nem távoztunk el lényegében a kultúrpolitikai materializmustól, ha a „szükségletek“ hajtóerejére bízunk az embert. Mert végre is a szükséglet hideg kényszerítő jelleme mögül eltávozott az a természetes emocionalitás, melyet az igazi alkotó ember lelke mélyén érez, eltávozik — Platónnal szólva — az „erősz“, mely az ember melegítő áramlata, célalkotó vénája.

A perszonalisztikus kultúrafogalom ápolója ma nem annyira a művelődéspolitikai, mint a kevésbé hangos szavú etika, melynek nem volt lehetséges és nem volt szabad elfelednie a személyiség igazi jelentését. Valóban etikusok kifejezett álláspontot foglalnak el, mint nálunk is legutóbb Nagy József:¹ „Azt szokás mon-

¹ Az etika alapvonalai, 1925. 127. l.

dani, hogy az emberi élet célja a kultúra szolgálata. A kultúra az igazi emberi mű, mely csak emberi cselekvések nyomán jöhet létre. De nemcsak *alkotója*, hanem egyben *hordozója* is az ember a kultúrának, mert nélküle minden ismét a természet értékmentes valóságába zuhanna vissza. Minden kultúra szappanbuborék gyanánt oszlik el, ha nincsenek öntudatos egyéni akaratok, amelyek azt magukénak vallják és hordozzák“. Ily kiindulású Höfding is.¹

A kultúra haldoklása akkor kezdődik, midőn a célgondolatok, a meggyőződések tüze kezd kihamvadni. Viszont a kultúra akkor kezd kisarjadni, midőn személyiségek benső cél- és eszmeformáló vénája tavaszi pezsdülésekben tör ki. A történet szintheitikus vizsgálata azt mutatja, hogy ezek az „előtörések“ ritmikusak, nagy „lendületek“ elérkeztevel járnak. Ez a perszonalitás jellegét mutatja, mert a perszonalitás nem gép, alkotása sem gépies. Boldogok azok a korok, amelyek felismerik, hogy az alkotás igazi műhelye a személyiség s hogy az alkotás eszközei valójában gondolatok, nem pedig külső, technikai berendezések, tárgyak, gondolatok materiális megtestestülései...

II.

A modern társadalom beható jellemrajza nélkül a művelődéspolitikai nem talál megfelelő kiindulópontot; a művésznak ismernie kell anyagát, amelyből alkot, épp így a művelődéspolitikusnak is ismernie kell a modern társadalom anyagát, mert ennek erőivel tud csak haladni a jövő felé.

A társadalom oly irányú vizsgálata, mely a művelődéspolitikai valóság tudományi alátámasztását szolgálja, nem más, mint *kultúrszociológia*.² Ez az eddigelé csaknem teljesen kiépítetlen tudományág kutatja főképp ama sajátos társas egységeket (tehát szociálmorfológiai alakulatokat), amelyek speciálisan kultúrahordozók. Mindenek előtt fontos ez a szempont: *mi a kultúrahordozó kollektivum?* Vajjon ilyennek tekinthető-e pl. ama „tömeg“, amelyet legkifejezettebben Le Bon írt le? Nyilvánvaló, hogy ily *muló alakulat nem lehet kultúrahordozó*, ilyen csak az lehet, aminek tartós léte van, ami időben megközelítőleg állandó életformákat ápolhat. Sőt azt is eleve megállapíthatjuk, hogy a valódi kultúrahordozó

¹ Höfding dán etikus is (Ethik³, 131. l.) eljut en passant az újabb perszonalisztikus elgondoláshoz. „Die ethische Hauptaufgabe der Kultur gegenüber ist die, einzuschärfen, dass das Leben nicht zum blossen Mittel zur Lösung unpersönlicher Aufgaben gemacht werden darf. Die Kultur ist ein Mittel (!) für die Persönlichkeiten, nicht umgekehrt“. Ebből ismét a kultúra célformáló jellege derül ki kevésbé plasztikusan. Irja azonban továbbá: „Die Kultur enthält die Möglichkeit, dass die Menschen sich höhere Zwecke setzen und mit ihren höheren Zwecken wachsen können“. A fentebbiek szerint a kultúra nemcsak eszköz, mely magasabb célokra képesít, hanem maga is célformáló erő.

² Ennek kapcsolatát a művelődéspolitikával feltüntettük „A kultúrpolitika mivolta“ c. dolgozatunkban, Athenaenum, 1921. 167. l.

nem változtathatja időről-időre átadandó kultúráját, *célvilága tehát viszonylag állandó*. Végül pedig a kollektív kultúrahordozó alanyok nem egy vagy két cél szolgálatában álló, többé-kevésbé mechanikus egységek, hanem többféle cél bennük állandó organikus *kapcsolatban*, szintézisben van. Ilyen társas egység mai szóval a „közösség”. Lássuk most, hogy áll a mai társadalom ily közösségek dolgában.

A modern társadalom a szabadversenyos gazdálkodás terméke. Főjellemvonása a *mozgékonyosság*¹ a termelés érdekében s az elméletileg kiemelkedő *szerződési elv*. Minden a termelési lehetőségek gyors kiaknázására van berendezve. A munkás otthagyja a szülőföldjét, ha másutt jobb kereseti lehetőségek kínálkoznak; a vállalkozó telephelyét ott választja meg, ahol a gazdasági szempontok követelik; a társadalom gyors mozgásba jő, hogy a gazdaságosság szempontjának eleget tegyen. A liberális gazdaság végre is csak egyéneket ismer s az egyéni érdekek — amelyek látszólag gyakran összeesnek a pillanatnyi érdekekkel — *szétbontják a régi „helyi közösségeket”*. Ezek a „közösségek”² szorosan összetartó, közös lélekzésű érdekegységek, sokoldalúlag egymásra utalt emberek „intenzív” társulásai voltak, amelyeknek — ha az együttlakás volt is az alapjuk — eredménye a lelki élet egyformasága s a *szolidaritás* lett. Ez a közösség egyben célokat termelt.

Régi ismeret az, hogy a célok világa első sorban nem az egyének külön lelki tartalmában található fel, hanem közösségekben, aminő volt egykor a nemzetség, a törzs vagy amilyen ma a kultúr-nemzet. Ezek a közösségek célokban gazdagok, mert történeti egységek, történeti alanyok. Életük túlmegy néhány nemzedék során s céljaik koherenciája szembetűnő. Mondhatni, ezek a nagyobb közösségek kollektív, nagyméretű *egyéniségek*, amelyeknek lelki összetettsége százados formákban állandó, sajátos céltartalmuk következetes irányú, sajátosságbeli megmaradás-tendenciájuk felülről.

Minden nagy, történeti közösség organikus vonást mutat: összetartás az egyik vonása (ez szociológiai tény), a másik pedig a jövő biztosítása, a cselekvésirány állandó kiformalása (ez történet-filozófiai kérdés). Az egyének rendszerint az ily, történeti „közösségek” célvilágát veszik át. E célátvétel („*introcepció*”) a tulajdonképeni gazdagító folyamat az egyesekre nézve. Minél sokoldalúbban és mélyebben kapcsolódik az egyén a maga, *megértett* közösségébe, annál gazdagabb lesz a lelke. S e gazdagodás *után*, e receptív, bár nem külsőleges, hanem épp „megértéses” átvétel *után* jő az egyéniség koncentráló és formáló, kritizáló, majd újraépítő vénája.

A szabad verseny mit sem támadott meg — szándéktalanul — hathatósabban, mint a közösségi életformákat. Már maga az a

¹ V. ö. a modern társadalom rajzát „*A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban*” c. dolgozatunkban. Bp. Szemle, 1926. évf.

² Ennek fogalmát a Társadalomtudomány 1925. dec. számában körvonalaztam.

tény, hogy az egyén gazdaságilag önálló lesz, lényegesen elősegítette azt, hogy célvilága elszakadjon a közösségek latens, de állandó célvilágától. A gazdasági élet természetesen új társulásokot fejlesztett, de a társulások csak egy-egy célfaj érdekében történtek. Az új társulatok már csak oly szervezetek, amelyek *nem* *organizmusok*, hanem *organizációk*. Ez az *organizációk* mechanikusan állítatnak egy-egy cél szolgálatába. Köztudomású tény az, hogy mindennemű közösségi cél köréből a 19. század folyamán kiválasztódik *egy* bizonyos célfaj: a gazdasági élethez, a többi ezzel szemben erősen háttérbe szorul, háttérbe a szellemi együttélés számos mozzanata is. Jóformán csak egy összetartó erő működik: a megélhetés anyagi biztosításának célja. De mi lesz ennek művelődéspolitikai következménye?

Tekintsünk körül a modern társadalomban. Számos agglomerációt találunk, amelynek már csak *egy* összetartó kapcsa van, egy, a közelben működő gazdasági üzem. Találunk például néhány száz lakosú munkásházacsoportot. Magának ennek a telepnek *nincs* igazi közösségi élete. Maga ama telep, maga a csoport csak halmaz, melyben az egyesek *nem egymással*, hanem *egy*, a csoporton *kívül* álló üzemmel vannak szorosabb kapcsolatban. Ez az üzemtől függ a csoport léte. Ha az üzem reménytelenül szétbomlik, ama halmaz is szétesik, mert közös keresetforrása bedugult s önmagában ama halmaznak nincs életképessége.

A modern társadalom nem csekély számban ilyenmű társulásokat hozott létre: laza csoportokat, amelyek meg tudnak élni, de amelyeken belül a lelki egység s a céltartalom tekintetében hézagok tátonganak, sőt olykor egyenesen célüresek, *atelikusok*. A modern társadalomnak ez „*atelikus csoportosulásai*” okozzák a legnehezebb szociális problémáit: emberek vannak együtt huzamosan anélkül, hogy közös *szellemi* kapcsolatok kiadósabban kifejlődhetnének.

Ime, *egy sui generis* „kultúrszociológiai” kérdés. A modern társadalom említett laza egységei — illetve „halmazai” — *nem tekinthetők önálló célhordozóknak*. Míg a régebbi „közösségi” életformák mind kollektív alanyok, egységek voltak, amelyek kifejlesztették a *maguk* mentalitását, a maguk tagjait célok világában gazdagították, összetartották, fegyvelmezték s végre is állandóan nevelték, addig ma nagy számmal léptek fel oly helyi „halmazok”, amelyek célokban szegények, sőt egyenesen *atelikusok*, azaz csupán külsőlegesen társultak.

Itt van a nagy művelődéspolitikai kérdés, speciálisan a modern társadalomban. Korszakos tény, hogy kiestek — kiváltképpen az egyre tömegesedő, nagyvárosi körzetekben — azok a régi, olykor kezdetleges módon differenciálatlan helyi közösségek, melyek tökéletlenül is, de állandó szellemi hatást gyakoroltak az egyesekre. Most számos oly halmaz, agglomeráció van helyükben, amelyeknek gazdasági érdekekkel összetartott csoportjaiban nem található fel a szellemi önirányításra való berendezettség, sőt az erre irányuló haj-

lam sem. Ebből magyarázható a modern tömegek lelki világának ingadozó volta, a modern tömeglélek aktualitások és csakis aktualitások által vonzott laza összetétele, innen van a csoportok önkormányzatra, önirányításra alkalmatlan volta.

A modern kötetlen, helyi halmazok: helyi kaoszok. Nincs bennük célelem, a társulás nem jelent összefűzöttséget lélekbén. Mi sem természetesebb, hogy a halmazoknak *quasi* tagjai egymás lelki életével, meggyőződéseivel, szokásaival, általában *egymás érzületével nem törődnek*. Sombart a proletáriátusról szóló kicsiny, de színes művében¹ ezeket írja: „Falun, de még kis városban is, valamennyi lakost közös érdek fűz össze. Szólják-szapulják egymást derekasan, de érzik, hogy alapjában mégis együtvé tartoznak; szükségben, bajban segítenek is egymáson. Sajátos erkölceik és szokásaik szűk körében, melyben nemzedékek nőttek fel, mint valami fal és sánc között, melyek védenek külső támadás ellen, az egyes ember mindig biztos oltalmat talál. Az egyént világra jöttétől sírba szálltáig részvétellel kíséri a közösség és mutatja neki az utat, melyen haladnia kell. A dalok, melyeket énekel, a napok, melyeket megünnepel, az istenek, kikhez imádkozik, az ellenségek, kikkel harcol, a ruházat, melyet visel: mindezt elébe szabta a közösség, melyben él. Az gondolkozik helyette, vigyáz reá, hogy el ne botoljék és le ne tévelyedjen a helyes útról. Elkíséri, legalább lélekbén, vándorlásain az idegenbe, mert bármerre jár, kísérik a nézetek, szokások és hagyományok, melyek gyermekkorától, mint valami önként értetődő dolgok, bele vannak oltva a lelkébe, amint már az atyjáéban és nagyatyjáéban ott voltak. Kísérik gyermekevéinek emlékei, amelyek — bárhol tartózkodjék is — a szomszédi és rokoni kötelékek ezer szálával fonják körül“. Ime, ez a régi, helyi „közösség“ képe. És minő annak a modern tömegléleknek társas relációja, melyet proletárnak szoktunk nevezni? Megvan-e ennek is szokásos és kedves lekötöttsége? Sombart szerint nincs meg. „A proletár --- folytatja — minderről mit sem tud. Mint ahogy nincs otthona természetű értelemben és rá nézve oly hely, melyért honvágy fogná el, nincs, épp úgy nincs otthona ebben a szociális értelemben sem: rá nézve nincs környező emberekből álló oly közösség, melyhez őt *gondolkodása és érzése odafűznék*.“ Idézett szerzőnk ez utolsó szavait mi húztuk alá; a mi véleményünk az, hogy ebben kell találnunk a proletártípus lényegét: nem abban, hogy a proletár szegény, hiszen a rossz sors leggonoszabb csapásait is el tudja az ember viselni, ha azokat *természetesnek* tartja. Nem gazdasági alapon kell a modern tömeges társadalom e sajátos típusát megértenünk, hanem társas *lélektani* alapon. A helyi közösségek védő, támogató és irányító hatalma megszűnt. Hiányzik az „atelikus halmazok“ életéből az, ami megvolt előbb: a szüntelen lelki kölcsönhatás. Hiányzik az egymásra utaltság érzése. Röviden: a proletárt *lelki típusából* kifolyólag magyarázzuk, midőn azt találjuk, hogy a tulajdonképeni baj, melyből származik, a lelki *kap-*

¹ M. ford. Vezsenyi, 13. 1.

csolattalanság. Nem tudja, kihez forduljon. Nézeteit senki és semmi nem ápolja. Nincs harcban vele senki, egyszerűen, mert nem tudják, hogy van-e, létezik-e egyáltalán. A proletár mozgó termelési atom, lelki irányítás s igazi személyiség nélkül; ennyi a lényeg.

Mennyi és hányféle a következmény? Erre itt nem szükséges kitérnünk. Előttünk az volt a lényeges, hogy lássuk: a mai lihegő életverseny *tudott* oly típust termelni, oly mobilizált atomembert, amelynek nincs igazi társas relációja, nincs főképp pszichikai téren; egyik munkaalkalomból a másikba dobódik, de *ha* állandóan meg is marad, sokszor csak lélektelen „halmazt“ talál maga körül, *ahová, lelkileg beilleszkedni nem is lehet.* Az atomember csak porszem, amelyet kerget a szabad verseny forgotaga, csak *mint üzemi munkaerő juthat kapcsolathoz.* Mióta a helyi ellenőrzés, a régi szoros közösségi élet fegyelme elvértelenedett, egyre több ember kerül e típus keretébe.

Egy végtelen típusra hivatkoztunk. Lehet benne némi aláhúzottság, de nem az aránykérdés itt a fontos, hanem az a pusztán tény, hogy mindez nem csupán egy vagy két ok, a „szegénység“ avagy a „kapitalizmus“ eredménye, hanem mélyebb *okcsoporttal* kell számolnunk. Voltaképp abban, ami a fenti extrém esetben szinte pathológikus méretéig fejlődhetett, része van a társadalom egész szerkezetének, a *lélektani* kérdés nézőpontjain s épp e lélektani, szellemi probléma érdekel bennünket itt a művelődéspolitikai mesgyéjén.

A 19. század egyoldalú *gazdaságközpontú társadalomfelfogása* nem tekintette azt, hogy ha a gazdasági üzemekben foglalkoztatta, ellátta, fizette a társadalom tagjait, mi lesz végül is a társadalom új halmozódásával s ezen halmozódás új, *szellemi* arculatával.

Ez a mai idők művelődéspolitikájának egyik legterhesebb, az előző századról súlyos örökségkép maradt problémája, oly „kultur-szociológiai“ kérdés, melynek ezerféle társadalompolitikai következménye, ága, mozzanata van s itt csak a kérdés lényegét érintettük. E lényeg, ismétljük, ez. A kultúrának *célhordozókra van szüksége.* E célhordozó alanyok nem mind egyes személyiségek, sőt a történeti tapasztalatok szerint első sorban *kollektív alanyok.* Ámde az újabb idők oly kollektív egységeket termeltek, melyek gazdasági tekintetben szinte kiépítetteknek mondhatók, szellemi tekintetben azonban éppen nem. Hogyan lehet oly, újabb társas egységekre találni, amelyek a szellemi élet továbbfejlesztésére, a kultúra átadására képesek, azaz amelyek kiválókép hivatott *kultúrahordozó* tényezők?

E kérdés megoldása nem e sorok feladata: itt magát a problémát akartuk lehetőség szerint helyesen és világosan feltenni. További kifejtése oly feladat, mely, reméljük, láthatóan a művelődéspolitikai részére szükséges társadalmi valóságkép kidolgozásához tartozik.

Dékány István.

Kisértet . . .

*Kisértet jár föl most fájo falum alatt . . .
Mint a kizárt gyermek, vén kapunkhoz tapad.*

*Szorongva oson be s házon át és kerten
Elveszett kis lovát keresi leverten.*

*Lenéz az ó kútba, vizét szemmel issza
S két nagy gyermekszem néz rá holt mélyből vissza.*

*A siratott kis ló, meg a csengő hangja
Odasülyedt, oda, kút vissza nem adja.*

*Menni kell, iskolánk kis harangja hív már
S most a leckén szorong, hogy az utcán kinn jár.*

*Az az utca! . . . napos oldalán is fázik,
Ugy oson a szíve régi háztól-házig.*

*Az iskola . . . Jaj, hogy lekésett! . . . Hat ablak
Néz rá . . . s ott benn, hallja, nehéz leckét adnak.*

*Nem tud rá felelni . . . s esze megakadva
Rázuhan a kábult nagy bukás borzalma.*

*Iskolakerülő bujdosó ösvényen
Át az ó templomig hajtja nehéz székgyen.*

*Ott benn halk padok közt ülnek régi árnyak,
Átálnéznek rajta, testén is átjárnak.*

*S megfázik homályos sejtelemről: hátha
Ők sem valóságok, csak holt világ árnya? . . .*

*Ki a temető holt bizonyosságába,
Mint bús menedékbe, úgy hull utoljára.*

*S mint gazda sírján a kutya, megtapadva,
Két sír közt kis fejét táskájára hajtja.*

*S csak távol borzong a kis gyermeklélekbe,
Hogy száz mérföldre van most tőle a teste.*

*Gyűrött ágyon, őszes, verejtékes hajjal,
Egy csúf pesti házban néz be rá a hajnal . . .*

Bodor Aladár.

Péter asszonyt sikerít.

Mikor Péter a katonaságtól hazavergődött, elhatározta, hogy asszonyt hoz a házhoz. Egy feleségnek való asszonyt, akinél nem azt vigyázza az ember, hogy milyen a két orcája, szeme, szája... Nono! Nem szerető lesz az, hanem asszony, aki tesz-vesz az ember körül; főz, mos, takarít... aki, ha arravaló, egészen odaér, ahova az ember...

Péter nézegette, formázgatta az eladókat. Szálalta, szemelgette, szelelgette őket. Már úgy a magához valókat. Akinék se háza, se földje. Amazok között hiába is nézegetett volna.

Eleinte a templom előtt vigyázta a fehér cselédekét. Ugy ünnepnapon, amikor kinyalva, kiöltözködve pipiskednek a szent hajlékba. De hamarosan rájött, hogy ez nem érvényes. Itt beleválaszthat. A játszó se alkalmas. Az csak azt mutatja ki, hogy fürge-e a leány, nyelves-e vagy alamuszi? Ellenben kint a határban napszámosi munka között: gyűjtés, marokverés, kapálás... Csak az az igazi! Az nem hazudik!

Ugy intézte Péter a sort, hogy ő is oda-odaszegődött egy-egy nagyobb csapathoz, ahol leányokat is fölfogadtak... Ott aztán a két szemével láthatta... Hát nem sok szívelős tapasztalatokat gyűjtött. Csak olyan munka volt az! Leánymunka. Többet járt a szájuk, mint a kezük. Nem mindegyiké egyformán, de aki neki adta volna magát egészen, olyan egyse.

No, majd rátalálok, gondolta Péter. Egyszer csak rátalálok.

Rá is talált.

Egy délután hazafelé lépegetett a nyomásról. Általános munkája volt. Kolompért töltögetett Szikes Gyurkának. Annak is kár az a sok föld! Na, mindegy. Hamarabb bevégezte, mint számította. Azt hitte, fölveszi az egész napot. De olyan vígan merült a kapája a porhanyó földben, hogy maga is csodálkozott, amikor a végére ért. A naphól még maradt három óra. Hát ezzel a három órával mit csináljon? Más vállalt munkája nem volt. Ugy gondolta, hogy elfordul a Perjés felé. Egy kis vargabetűvel következik haza. Arrafelé amugy is régen járt. Hát most megnézi az ottani földeket. Mit mutatnak?

Kapáját a vállára vetette s átvágott úgy a mesgyeszéleken Perjés felé...

Utközben nézegette a táblákat... Itt-ott megállt s a földbe behúzott a kapájával. Omlik-e? Egy-egy kapálatlan kukoricát feltöltött. Így kellene. Így... Hogy miért is hanyagolja el a

gazdája? Hiszen ez már úgy várja a kapát, mint a nagybeteg az orvost... Meg-megcsóválta a fejét. Na, sok deresre való ember lakozik a föld hátán!

Amint kiért a perjési düllóútra, szétnézett. Hát éppen ilyen lehetett az a paradicsom, *akiről* a Biblia beszél. Akurát. Fák, füvek, cserjék, bokrok... A tanyák körül egy-egy kis ligetes a végeláthatatlan vetések tengerében... A kukorica már négy-öt sukkos, a búza virágjában... Amint a gyenge szellő végig borzolja a hátát, úgy hullámozik, mint a tó vize. Hajladozik, meg-megrezdül, illegeti magát a nap tüze alatt... Érik.

Péter állt, állt egy helyben s hízlalta a lelkét.

Nagy Imre tanyája felől egy kis tarkaság mozgott kifelé a düllóra. Még nem lehetett kivenni a nagy messzeségből, hogy kiféle. Ember-e, asszony-e vagy valami gyermek? Jóformán csak a feje látszott, meg valami a vállán. Botra akasztott kosár, kendő, tarisznya?... Egyik se. Inkább valami szerszám. Fényes szerszám. Ásó, kapa vagy kasza. Az, mert néha-néha megvillant rajta a napsugár...

Egy kis negyedóra múlva odaért Péterhez a leány. Mert leány volt. Csak úgy egyingvállban, mint aki föl van hevülve a dologban, de nem kifáradva. Nem, mert a leány szaporán szedegette a lábait. Még ugyan szaporán. Kis papucsai szinte taktust vertek a kitaposott ösvényen. A leány vállán kapa. A kapa feje ide-oda billegett, aszerint, amint a leány csipője ide-oda ringott...

Péter vigyázta a leányt. Már messziről vigyázta. Na, nem nekifordulva, hanem úgy oldalast. Ni csak, ni!... Mintha már látta volna vagy egyszer. Ugy rémlik, hogy látta... De hogy beszélt is volna vele?... Talán a templom előtt vagy a játszón?... Az is lehet, hogy napszámában. Nem. Napszamba nem. Arra emlékezne. Azoknak a neveit is tudja. Mindenkiét. Ez a leány... Hm. Hogy nem gazdaleány, az bizonyos. A ruhája mutatja. No meg a gazdaleányok sokkal rátartibbak. Majd éppen azok egy ingvállban, kapával... De hát akkor ki? Pedig ismeri... Ni, most, hogy alig van nyolc-tíz lépésnyire, már mosolyog is, a szájaszéle kissé elferdül, fölhasad, fehér fogai kivillanak, szemei meg mint a tűzgolyók. Nono! A szeme villogását már messziről látta. Hanem a szája?... Azt csak most vette észre. Ámbár lehet, hogy a szája csak akkor hasadt föl, amikor a közelébe ért. Biztosan azért, mert egy kissé szegyenlős. Resteli a csupasz lábát, nyakát, két gömbölyű karját, az ingen átütődő melleit. Egy legény előtt, aki így messze kinn a határban kerül elibe. Egyes-egyedül, egymagában. Talán az...

— Aggy Isten!

A leány köszönt.

Péter odafordult.

— Aggyon!

S aztán mosolygós ábrázattal, egész barátságosan föl-kérdezte:

— Hova?

— Haza.

— Haza?

— Hát.

S a leány csak csatt, csatt... Szedegette a lábait, csattogtatta a papucs sarkait. Egy kissé ringatta a derekát, dereka után a vállait; de úgy ringatta, olyan valami csodásan, hogy Péternek szinte utána-utána rándult a dereka, válla...

— Hun voltál?

A leány úgy a vállán át:

— Kapálni.

— Állj meg má' egy szóra!

De a leány nem állt meg. Csendesítette ugyan a lépéseit, de nem állt meg; Csak úgy félig visszafordulva mondta:

— Sietek.

— Mér'?

— Mer' még dolgom van otthon!

után -- Hát ne siess annyira no, — indult meg Péter a leány magam is hazafelé tartok.

A leány megállt. Bevárta Pétert.

Péter azt mondta:

-- Te is kapálni voltál?

-- Kapálni.

— Hol?

-- Itt az ágyoméknál...

Péter megnyujtotta a nyakát. Hm, hát akkor e' mégse!? Ha az ágyának fölgye, akkor e' mégse...

A leány azonban ezt a ködöt szétfujta.

— Egy kis paszulyföldet segitettem kapálni. A kukoricájuk végibe vetették, akit Nagy Imrétől bírnak felesbe... Öt lánca mindössze...

Péter fölrántotta a szemöldökeit:

— Te kapáltad be?

— A nénémmel...

Péter visszanezett.

— Hát a nénéd?

— A Rozi?

Péter ráhagyta:

— Az.

mer' az ides beteg...

— Beteg?

— Kihűtötte magát, oszt most erősen kahol...

— A' hiba!

— Az.

Vagy száz lépést haladtak szótlanul. Ezalatt Péter egyre azon törte a fejét, hogy ugyan ki is lehet ez a leány? Kérdezni

nem akarta. Hátha rájön magától... Nem bízott ugyan benne, de mégis... Csak másképp jön az ki, ha már mint ismerős...

Ugy oldalról szemszögletezgette a leányt. Jó állású, azt már az első szemvetésre megállapította. Növésben is... Vallai, háta, főként a csipői; de a karjai is... Pedig nem lehet több tizennyolc-nál. Legfőlebb tizenkilenc. Huszat még nem ütötte el. Nem. Akkor ismerné... Hát persze, hogy azért nem tudja, hogy kicsoda, mert az alatt cseperedett föl, míg ő oda katonáskodott. Ez az. Ez. A leány azonban őt ismerheti. A kisebb mindég ismeri a nagyobbat. Ez még iskolás lehetett akkor, amikor ő már legény volt. Az olyan csitri leány meg már ismeri a legényeket. Hát őt is...

Péternek még akkor az nem ütődött az eszébe, hogy ez a találkozás belejátszódhatik az ő életébe. Nem. Hiszen azt se tudta, hogy kicsoda, micsoda? Annyit ugyan láthatott, de látott is, hogy a leány formás, nem idegenkedő, nem hányaveti, nem húzódozó... aztán dolgos is, mert kapa a vállán... Ámbár az még nem szentírás! Ellenben az is igaz, hogy egy kapa igen sokat beszélhet a gazdájáról...

Péter szeme éppen a leány kapáján révedezett. Munkás egy kapa. Kopottas, fényes...

-- A te kapád ez?

— Mér'?

— Csak.

A leány bölintott.

— Az enyém.

— Te használod?

-- Én.

— Csak te?

— Csak.

A leány ránézett Péterre.

— Mért kérdi?

Péter kiolvasta a leány szeméből.

— Csak azért, — vetette föl Péter a fejét — hogy olyan fényes...

S aztán mosolyogva hozzátette:

— Tán homokkal fényesíted odahaza?

A leány nevetett. Szájaszélén kuncogva szaladoztak ki a vidámság hangjai; de segített neki a két szeme is... S aztán azt mondta:

— Földdel!

Majd hozzátette:

-- De nem otthon, hanem kinn a határba'!

— Itt a perjési részen?

— Itt is, másutt is... amerre munka kerül...

— Napszám?

— Az.

-- Napszámra jársz?

-- Hát hova?... Kend is csak úgy!...

Péter ekkor érezte az első bizsergést a mellében. A leány napszámba jár. Dolgos leány. Hm. S ha azt vesszük, ha úgy vesszük... S ismeri is. Ismeri, mert azt mondja: Kend is csak úgy!

Most már egy kis melegséggel mondta:

— Én is... Hát én is...

Ez volt az első érezhető kapocs közöttük. Ez, ami itt született kinn az Isten szabad ege alatt jóformán észrevétlenül. Most ezt a kapcsot egy pár szóval úgy össze kellene bogozni, — gondolta Péter — hogy amint a falu alatt elválunk, el ne szakadjon!

Mindjárt hozzá is kezdett a bogozáshoz.

Legjobb csomó lesz az, — így Péter magában — ha megtudom, hogy ki s aztán ő is... Ő ugyan már bizonyosan ismer... De hát vajjon ismer-e?...

Ez lesz az!

— Ismersz te engem?

A leány rápillantott s a fejét megbiccentette:

— Régen!

— Régen?

— Régen...

S nevetett. Kimutogatta a fehér fogait.

— Azt nevetem, — mondta — hogy kend köntörfalazik...

— Hogy én?

— Kend.

— Honnan gondolod?

— Tudom.

— Miből te?...

— Hát kend megtuggya mondani az én nevemet?

S úgy nézett Péter szeme közé kipirosodva, villogó szemekkel, hogy most már nemcsak a mellében bizsergett Péternek, hanem végig az egész hátgerincén... Az pedig igen jó érzés! Pédátlanul jó. Az ember szinte szeretne kibujni a bőréből... S Péter nem tudott mást mondani, mint azt, hogy:

— Megfogtá' hé! Most igazán megfogtá'!

De ezt olyan szívből mondta, annyira a lelke mélyéből, hogy a leány lesütötte a szemeit.

Aztán mentek egy jó hajítást, talán kettőt is, amikor a leány úgy a szája szélén kieresztette:

— Timár Julis...

Péter megállt.

— Timár?...

— Az.

— De Julis?...

— Persze, kend nem igen emlékezhet rám, mer' én a télen át benn szolgáltam a városba'. Mindszentektől márciusig... Kend akkortájt gyütt haza, mikó' én beszegődtem...

— Mér' szolgáltál te a városba'?

— A keresetér'...

— Keresetér'...

— Hát! Télen itt nincs kereset... Mi volna? Csak a városba'... De tavasztól őszig meg itt van több...

— Mennyi napszámot kapsz te?

— Nyolc hatost.

— Hát az elég... Még ha úgy vesszük...

— Na?

— Én is csak forintot kapok...

— Nem is kap más leány senki annyit, mint én... mer' én versenyt kapálok akármelyik emberrel!

S némi kis büszkesség csattant ki a leány hangjából. Büszkesség. De lehetett azt venni kunérkodásnak is. A leány irregeti a legényt. Ugratja.

Péter fölütötte a fejét.

— Velem is?

— Keddél is!

Péter a két szemével átfogta a leányt, de úgy átfogta, annyi meleg szeretettel, vágygal, mintha sohase' akarná többé elereszteni.

— No, majd kipróbáljuk egyszer — hunyorgott a leány szeme közé. — Ki!

A leány csak nevetett, de úgy nevetett, hogy Péter ötikéjét majd szétvetette a melle.

Kiadhatta volna egy jó negyedórára kovácsfujtatónak...

*

Igy ismerkedett meg Péter a Julissal. Azaz, hogy ez volt az első találkozásuk, amelyikből az ismerkedésük sarjadt. Mert Péter aztán, amikor csak tehetett, úgy módolta ki, hogy találkozzanak. Találkoztak is. Leginkább ünnepnap. De munkanapokon is. Ha kinn a határban nem, hát benn a faluban. Az utcán. Este. Julis vízért ment a kútra. Artézi vízért. Amelyiket húzni se kell, csak odatartani a kannát. Péter már tudta az időt.

Péter ugyan a könnyebb oldalát is foghatta volna. Elmegy Timárékhöz. Hogy milyen nessel? Lehet azt találni... Vagy egyenesen hazakíséri a Julist a kútról, a munkáról, a templomból... Igaz, hogy az ilyen hazakísérés már jóformán kötelezettséggel jár. A falu egyszeriben összebörönálja őket s akkor már az esetleges szétválás nem megy simán.

Péter hát nem akarta elhamarkodni a dolgot. Mert nagy dolog az! Nono! A leányok kitanulása nem olyan könnyű, mint amilyennek látszik. Két-három találkozás... Csak a bolond ember ugrik bele a sötét verembe anélkül, hogy azt előbb kitapogatná. Sötét-e, mély-e? Még karó is lehet a fenekén.

Péter hát tapogatózott. Maga is a saját két szemével, meg a két fülével. De kérdezősködött is. S csak szívelőseket látott, halott, tapasztalt.

Még csupán csak egy dolog aggasztotta. Mit szól Julis az ő szándékához. A földhöz. Ahhoz, hogy ő mindenáron földhöz akar jutni. Kuporgatások, nélkülözések árán is. Mert ahhoz nem elég az ember elszántsága, ott az asszonyé is kívánatos. Sőt az asszonyé

még nyomósabb. Mert keresni ugyan az ember keres jobban, de takargatni voltaképen csak az asszony tud. Vajjon mit mond a Julis, ha föltárja előtte a lelkét? Nem azt mondja-e: Bolond ke', Péter!

Egy este meg is mondta a Julisnak. Kijött úgy a beszéd során:

— ... Ha öt esztendő, hát öt... Ha tizenöt, azt se' bánom, de én megmutatom! Én a magam fölgyét akarom túrni.

Julis ekkor húzódott először Péter két erős karja alá. Pedig Péter csak a Julis kezét akarta megfogni, hogy annak a reszketéséből vagy a közönyéből igazodjon... de a Julis magafeledten ráborult a mellére:

— Én is... nekem is... Még a falatot is a számtól, hogy legyen... Az utolsó krajcárt is...

Péter ekkor egészen hazáig kísérte Julist. Be is ment vele a házba.

Még az este azt mondta Péter:

— Hát Julis, ha te is úgy akarod, akko' a tavaszon...

Péczely József.

A mi temetők.

*Völgyén, halmán a fű kötésig ér,
Köztük tengernyi illatos virág,
A verőfényben aranylik a tér
És bólogat a szélfútt somfaág.*

*Lombrésen át a nap a sírra tűz,
Harangvirág szárán pókszötte szál,
Az álmodóknak némán csengettyüz,
Ha rá elfáradt, kis bogárka száll.*

*Sírok felett, koponyafák során,
Felhőzik a pipom-pápom pehely;
A tarka lepkék mámoros torán
Harmatgyöngyös a szarkaláb-kehely.*

*A ragyogásba apró szúnyog gyűl
És sugaras a zöld dombtakaró,
Megroppan és a mesgyeszélre dől
Az elkorhadt, vén betűs sírkaró.*

Báthory Gábor.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A mai India és a keresztyénség.

India lakossága az 1921. évi népszámlálás szerint 318,942.180 lelket számlál. Ez az óriási tömeg vallások szerint a következőképen oszlik meg: hindu 216,734.586, mohamedán 68,735.233, buddhista 11,571.268, animista 9,774.611, végül keresztyén 4,754.079. Maguk ezek a száraz statisztikai adatok a keresztyénség helyzetét elég kedvezőtlennek tüntethetik fel. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy az egyes vallásokban milyen erős a növekedésre való képesség, akkor a keresztyénség mindjárt az első helyre kerül. Az 1911—21 közötti évtizedben az egész lakosság növekedése 12 százalék volt. Ezen a növekedésen belül a mohamedánok 31, a buddhisták 8, a keresztyének pedig 22-6 százalék növekedést mutathattak ki, míg a hinduknál 0-4 és az animistáknál 5 százalék csökkenés mutatkozott.¹ A növekedési arány tehát arra enged következtetni, hogy Indiában a keresztyénségnek és a vele szemben álló vallásoknak erőviszonyai a népszámlálás adataiban nem tükröződnek elég hiven. S ha félretesszük a statisztika rideg számsorait és India valóságos életét tekintjük, akkor láthatjuk is, hogy Indiában éppen a mi korunkban a keresztyén egyháztörténet egyik legérdekesebb fejezete perog le.

Szemügyre kell vennünk az egymással szemben álló feleket. Ha mindenek előtt a nem keresztyén vallásokra irányítjuk tekintetünket, meg kell állapítanunk, hogy ezeket a milliókat mélyeséges vallásosság jellemzi. Az indus ember természetből vallásos és számára a vallástalanság lehetetlen életforma. Az 1911. évi népszámlálás alkalmával 315,000.000 ember közül csak 17 vallotta magát atheistának.² A nem keresztyén vallások közül a lélekszámra nézve legelsőt, a hinduizmust véve szemügyre, egyenest megzavar sokfélesége, mert hiszen a Rig-Véda vallásossága éppen úgy hinduizmus, mint a nandi bikának vagy Ganesának, a bölcsesség elefánt ormányú istenképének tisztelete. A hinduizmust azonban minden sokféleségében jellemzi: a pantheizmus, az istenségeknek az avatárak (az istenség testetöltése) tanából folyó sokasága, a lélekvándorlás tana és végül a

¹ World Missionary Atlas. London. 1925. 187. o.

² Erich Stange Chronik der evangelischen Mission in Indien. (Jahrbuch der Sächsischen Missionskonferenz für das Jahr 1915.) című értekezésében részletesen tárgyalja a kasztoknak a keresztyénséggel szemben való állásfoglalását.

kasztrendszer. A keresztyénség olyan ellenféllel áll itt szemben, amelynek minden mozdulása kihívás a harcra. Hasonló a helyzete a keresztyénségnek a mohamedánizmussal szemben is. India mohamedánjait az erős konzervativizmus s nagyon kedvező gazdasági, társadalmi és politikai helyzet jellemzi. Ha van az izlám világának egészséges vagy legalább is egészségesnek látszó pontja, akkor az indiai mohamedánizmus az. A buddhizmus Indiában, szülőhazájában nem valami számottevő tényező. Elő-Indiában különben is alig vannak követői, a 11,500.000 buddhista szinte a maga teljes egészében Hátsó-Indiában lakik. Az animizmus nem is számít, mint ellenfél. Még csak a védekezésre sincs ereje.³

A keresztyénség Indiában sem egységes. A statisztika által kimutatott keresztyének közül 2,242.798 a protestáns, a többi katolikus, még pedig legnagyobb részében római katolikus, csak kb. 300.000-re tehető a Rómától független szír vagy ú. n. Tamás-keresztyének száma. A protestántizmus mindenekelőtt az angol, azután az amerikai s végül a német evangéliumi keresztyénség bélyegét viseli magán. Természetes, hogy Indiáért a felelősséget első sorban Anglia érzi. Viszont érthető az is, hogy a német keresztyénség is szeretettel végzi a missziói munkát Indiában, mert hiszen India, ahol az első német misszionáriusok 1706-ban szálltak partra, legrégebb missziói munkaterülete.

A protestáns misszió Indiában hatalmas apparátussal dolgozik. 5682 munkása van, akik közül 1485 fölavatott lelkész, a többi részint föl nem avatott férfi, főleg pedig nő (3748). A missziói állomások száma 920. Az európai és amerikai missziói munkások mellett áll az indiai evangéliumi munkások 48.787 lelkét számláló tekintélyes serege, akik közül 2207 felavatott lelkész. Nagyon fejlett Indiában a misszió iskolai munkája. A protestáns missziói iskoláknak nem kevesebb, mint 648.806 növendékük van. Ezekből 537.239 esik a 15.007 elemi iskolára, 89.442 az 588 középiskolára, míg a többi ipari iskolák és tanítóképzők között oszlik meg. A misszió elemi és középfokú iskoláinak ezen a széles alépítményén épül fel a misszió felsőbb oktatásügye. A 37 missziói főiskolának 11.605 hallgatója van. Ezenkívül az egyház és a különböző evangéliumi munkák szükségleteit 107 theologia és bibliaiskola van hivatva kielégíteni, amelyeknek 2534 hallgatója van. Sajnos, még nem ennyire fejlett a misszió orvosi ága. A misszióknak 111 férfi- és 186 nőorvosa van, akikre Indiának különösképen szüksége van, az indiai háremekbe, a szenanákba elzárt indiai nő a férfiorvos számára megközelíthetetlen lévén. Ezeket az európai, illetve amerikai orvosokon kívül van az orvosi misszióknak még 114 bennszülött férfi- és 31 nőorvosa. A misszió 252 kórházában, 511 rendelőintézetében az elmúlt évben 1,734.305 betegnek 4,691.088 esetben nyújtottak tanácsot és segítséget. A misszió szeretetintézményei közül megemlítjük még a 7960 árvát gondozó 154

³ India vallásainak jellemzésére nézve lásd Gustav Warneck: Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen. 10. kiad. Berlin, 1913. 383. o.

árvaházat, s az 5769 belpoklost ápoló 62 belpoklosmenedék-helyet.⁴

Ha a keresztyén missziói munka lehetőségeit vizsgáljuk s magyarázatát akarjuk kapni annak, hogy a keresztyénség mi módon áll növekedés tekintetében az első helyen az indiai vallások között, akkor olyan törvények érvényesülését látjuk, amelyek nagyon határozottan az első századok keresztyénségének fejlődési törvényeire emlékeztetnek bennünket. Azt látjuk ugyanis, hogy India felső rétegei nagyon elzárkózott álláspontot foglalnak el a keresztyénséggel szemben. Ez mindenekelőtt a bramánokra nézve áll, akik ugyan India lakosságának csak 7 százalékát teszik, de a kasztrendszer jóvoltából vallásilag és társadalmilag egyaránt a legnagyobb tekintéllyel rendelkeznek. A bramánok kasztjára való hatás tekintetében még tán legtöbbet várhatunk a Keresztyén Diákszövetségtől, amely hova-tovább egyre erősebb hatást gyakorol India főiskolai ifjúságára. Tartózkodó a keresztyénséggel szemben a szudrák kasztja is, amely pl. a tanulók között Dél-Indiában egyenest a bramánok kasztja után következik. A keresztyénség mégis aránytalanul többeket vonz magához a szudrák kasztjából, mint a bramánok közül. Számbelileg legjelentősebb eredményt az ú. n. kaszton kívüliek között ért el a keresztyén misszió. Az indiai keresztyének zöme ezekből a megvetett társadalmi osztályokból került ki. Akaratlanul is I. Kor. 1:26—29-re gondolunk. Alighanem igaza lesz annak az angol püspöknek, aki azt jövendölte, hogy a keresztyénség Indiát alulról fölfelé haladva fogja meghódítani. Valószínű azonban, hogy a keresztyénség a ránk következő évtizedekben ezen a területen, a kaszton kívüliek közt, el is végzi a maga munkáját, mert itt már megkezdődött a tömegeknek a keresztyén egyházba való túdulása. Ez azonban a protestáns misszionál egyáltalában nem jelenti a keresztyénség színvonalának alásüllyedését. Csupán azt jelenti, hogy a keresztyén misszió legsúlyosabb feladatainak egyike előtt áll a mai Indiában. A misszionáriusok és munkatársaik helyenként emberfölötti munkát végeznek. Kétségtelen természetesen, hogy a keresztyén misszionak nem szabad elveszítenie a reménységet arra nézve, hogy a kaszton kívüliek meghódításával párhuzamosan érjen el eredményeket főleg a szudrák kasztjához tartozók között is, akik India lakosságának körülbelül 90 százalékát alkotják.⁵

A misszionak ez a reménysége mind nem alaptalan. A keresztyénség a mai Indiában hódító hatalmasság. Ezt nemcsak a statisztika bizonyítja, hanem még inkább, még szemléletesebben bizonyítja India szellemi élete. Az utóbbi évtizedek folyamán a hinduizmuson belül több reformmozgalom keletkezett. Ezeknek a reformmozgalmaknak egyike az arja-szamadz, amely a hinduizmus reformációját tüzte maga elé célul és teljes határozottsággal szembeszáll a keresztyénséggel. Ezzel, a védákra támaszkodó irányzattal együtt kell említenünk a tőle lényegileg nagyon különböző ú. n. theozofus-

⁴ World Missionary Atlas. London. 1925. 76, 77. o.

⁵ L. Erich Stange idézett értekezése.

mozgalmat, amelynek élén a hirhedt Besant asszony áll. Az előbb említett mozgalommal azért rokon ez a mozgalom, mert szintén a hinduizmus reneszánszára törekszik. Ezeknél a mozgalmaknál sokkal nagyobb figyelemre méltó a bramo-szamadz-mozgalom, amely a keresztyénség és a hinduizmus összeolvását kísérlette meg. A kelet különben is nagyon hajlik a szinkretizmusra és így érthető, hogy ez a mozgalom nagyon sokakra van hatással.⁶ Általában jellemző Indiára, hogy a keresztyénség határvonalai nem igen vonhatók meg. Richter, a missziói tudomány berlini professzora írja, hogy India a Nikodémusok hazája. A kasztrendszer zsarnoki hatalma, az indiai sajátos vallásosság és filozófiai gondolkodás olyan erővel tartják fogva a vágyakozó lelkeket, hogy azok közül csak az erősek, csak a legerősebbek tudják megharcolni a nagy harcot s jutnak el a nyílt és határozott állásfoglalásra. Hogy a mai Indiában még azoknak a gondolkodásában és életében is mennyi a keresztyén elem, akik nem keresztyének, erre nézve a legjellemzőbb két példa: Rabindranath Tagore, a költő és Mahatma Gandhi, a próféta politikus. Rabindranath Tagore a bramo-szamadz léggörében nevelkedett s aki olvassa műveit, mindenekelőtt a Gitanjali Isten után való vágyódással teli énekeit, önkéntelenül is arra fog következtetni, hogy a költő erőteljes keresztyén hatás alatt áll. Rabindranath Tagore csakugyan annyira kész a keresztyénséggel közösséget vállalni, hogy santoniketan (a békesség otthona) nevű főiskolájának vezetőjéül misszionáriust hívott meg. Érdekes azonban, hogy a keresztyénség missziói munkáját mégis fölöslegesnek tartja. Az a meggyőződése, hogy a keresztyénségnek az általa megragadott személyiségeken át kell sugároztatnia Krisztust, de nem szükséges hódításra, prozeliták nyeresére törekednie. Egészen más egyéniség Mahatma Gandhi. Sokkal messzebb van tőlünk, mint Rabindranath Tagore és mégis közelebb van hozzánk. Messzebb van tőlünk, mert egyáltalában nem lelkesedik úgy a nyugat kultúrájáért, mint a nemrég is Európában járt Rabindranath Tagore, sőt, amint tudjuk, a nyugati kultúrával szemben a megalkuvás nélküli harcot hirdeti. Hiszen köztudomású, hogy India megváltását első sorban abban látja, hogy India lerombolja és eltakarítsa mindazt, amit az európai kultúra hatása alatt az utolsó félszázad folyamán épített. Szerinte India van elhivatva arra, hogy a világ fölött a lélek és a szellem uralmát magához ragadja. Ugy látja, hogy a nyugat kultúrája csak a nyers materializmus kultúrája. S mégis ez a nyugattól ilyen mereven elzárkózó Gandhi nagyon közel van hozzánk. Közelebb, mint Rabindranath Tagore. Noha egyáltalában nem vallja magát keresztyénnek, kétségtelenül látható életén az a törekvés, hogy életét és politikáját legalább a keresztyénség szerint is alakítsa. Nyíltan vallja is különben, hogy a hegyi beszéd éppen úgy vezérlő világossága, mint a Bhagavadgita, ez az Indiában annyira népszerű, a hinduizmus életbölcsejét hirdető tanköltemény. S köztudomású, hogy amikor fogságban volt, az újtestamen-

⁶ Warneck idézett munka 405. o.

tum akkor is vele volt. Ez a sokatmondó tény is arra enged következtetni, hogy az evangélium állandóan hallatja szavát életében. Igazat kell azonban adnunk Söderblomnak, aki arra mutat rá, hogy Gandhi a keresztyénség hatását Tolsztojon átszűrődve kapta. Így értjük meg Gandhi sajátosságos életformáját, többek között a kézimunkának szinte kultikus szerepét és a non violence elvét a passzív rezisztencia formájában való alkalmazását a maga politikai harcában.⁷

Akár mennyire örülhetünk is azonban az ilyen egyéniségeknek, mint Rabindranath Tagore és Mahatma Gandhi, mégis nagyon elcsüggesztő volna, ha a keresztyénség csakis ilyen hatások alakjában érvényesülhetne Indiában. Hova-tovább azonban láthatóvá válik egy olyan indiai keresztyénség kialakulása, amely nem hinduizmusba olvadt keresztyénség, hanem a hinduizmustól vallásilag teljesen elkülönült határozott keresztyénség, de amelyről Indiának mégis el kell ismernie, hogy vérközösség kapcsolja hozzá. Ennek az indiai keresztyénségnek jelentőségében egyre növekvő képviselője Sundar Singh, akinek a neve nálunk ugyan még alig ismeretes, de akinek Indiára való korszakalkotó jelentőségét Rabindranath Tagore és Mahatma Gandhi is elismerik és akinek a nyugat számára való nagy jelentőségét nálunk is egyre határozottabban látják. Szundar Szing minden ízében eredeti keresztyén egyéniség. Ösztönszerűleg megsejtette, hogy nem szabad magára vennie az angol iskolás theologia jármát s ezért theologiai studiumait mindjárt a kezdet kezdetén megszakította s a maga függetlenségében, szabadságában mégis olyan keresztyén egyéniséggé fejlődött, amely harmonikusan illeszkedik bele a mi keresztyén világunkba. Szundar Szingnek sajátos mondanivalója van mind a kelet, mind a nyugat számára. Theológiájának középpontja nem a történeti Jézus, hanem az az örökkévaló, ma is mint élő realitás munkálkodó Krisztus, akit megtapasztalt a saját életében s akit újra meg újra megtapasztal. Bizonyos történetfölöttiség jellemzi keresztyén gondolkodását, amely függetleníti pl. a történeti kritika elfogadható vagy vitatható állításaitól. Igaz, ez a történetfölöttiség nem engedi szemét megnyitni a nyugati keresztyénség egyes típusainak a megértésére, de viszont segítségére van egy olyan ökumenikus keresztyén álláspont kialakításában, amelyet mi, a nyugat szétszakadozott keresztyénei szinte megirigyelünk tőle. Szundar Szing jelentőségét ma még nem tudjuk éppen Indiára nézve a maga teljes nagyságában meghatározni. Annyit azonban látunk rajta és rajta keresztyén, hogy a keresztyénség Indiában nemcsak meggyökerezett, hanem már az indiai föld mélységeiből szívja táplálékát s küszöbön az az idő, amikor Indiában nem a nyugati keresztyénség missziója, hanem maga az indiai keresztyénség fogja győzelmesen

⁷ Rabindranath Tagoret és Mahatma Gandit ilyen szempontból tárgyalja D. Bexell: Nationella och religiösa strömningar i Indien sasom representerade genom Gandhi, Tagore och Sadhu Sundar Singh. (Svensk Missionstidskrift. 1924. 7. o. — és Nathan Söderblom: Sundar Singhs Budskap című művének 244. oldalán a következő fejezetben: Det nutida Indiens tre store män och religionen. Stockholm 1923.

lobogtatni az evangélium zászlaját. S bizonyos, hogy ez a kor lesz a keresztyénség végreles győzelmének kora Indiában.⁸

De vajjon szabad magunkat ilyen reménységgel áztatnunk, amikor a keresztyénség ma még Indiában számbelileg olyan csekély, szinte elenyésző tényező? Erre azt kell felelnünk, hogy az indiai keresztyén misszió első százada csupán a tapogatózó kezdeményezés százada volt. Ezt követte a második évszázad, a XIX. század, amely az alapvetés szinte emberfölötti munkát végző századának nevezhető. A keresztyén missziónak ez a most két évtizede megindult harmadik százada lesz az aratás nagy százada. Nem akarjuk a misszió jelenlegi helyzetéről adott áttekintésünkben említett adatokat megismételni,⁹ így csak utalunk arra, hogy a keresztyénség növekedése Indiában nemcsak emelkedő, hanem egyenest rohamosan emelkedő irányzatot mutat. Ha ma India protestáns keresztyéneinek száma 2,242.798 s ha ezt összevetjük az 1851. évi adattal, amely szerint a keresztyének száma 91.092, akkor megállapíthatjuk, hogy a keresztyénség azóta meghuszonháromszorozódott, 1890 óta, amikor a keresztyének száma 559.661 volt, tehát 35 év alatt megnégyszereződött, 1900 óta, amikor a keresztyének száma 854.867 volt, tehát 25 év alatt, megháromszorozódott. Ezek a számok világosan beszélnek és tiszta perspektívát nyitnak előttünk.¹⁰ A keresztyénség növekedése a mögöttünk levő két évtized folyamán minden részletében ezt az előretörtető tendenciát mutatja. Nagyon közelinek látszik az az idő, amikor az indiai keresztyénség egy évtized alatt meg fog kétszereződni. S remélhetjük azt is, hogy amily mértékben tért foglal a keresztyénség a kaszton kívüliek között s az alsó kasztok körében, olyan mértékben fog növekedni hódító ereje a magasabb kasztokkal szemben.

Báró Podmaniczky Pál.

⁸ Szundar Szing életrajzát kifogástalan tudományos módszerrel megírta Friedrich Heiler: Sadhu Sundar Singh, ein Apostel des Ostens und Westens. München. 1925. Szundar Szing jelentőségének méltatásában főleg Heilert követjük.

⁹ L. Prot. Szemle 1926. 3. 159. o.

¹⁰ Warneck i. m. 400. o.

KRÓNIKA.

Otto Ernst. A nagy háború nyomán támadt erőhanyatlás nem egy derék vállat roskasztott össze. Hamburg mellett, grossflottbocki kert házában is ezeknek az időknek mérge ölte meg a nemzeti eszméket hirdető német irodalom kiváló művelőjét, Schmidt Ottó Ernőt, akit Otto Ernst néven ismert a német olvasóközönség.

Hozzánk, magyarokhoz, nem igen jött át a hire. Egyik darabja, „Az igazság“ című ujságíródrámája, már majdnem színre került a Nemzeti Színházban, de aztán mégse adták elő. Igen leplezetlenül mondja meg benne az igazságot az ujságírókról. Azt a kegyetlen helyzetet mutatja be, amelyben az ujságírók a szellem és kultúra hangszereivel egy durva és tudatlan laptulajdonos alacsony nyereszkedését kénytelenek szolgálni. Az is jellemző, hogy mennyi pesti emberre lehet ráismerni ebben a darabban!

Ha nem is volt könyvkiakataink népszerű írója, meg kell emlékeznünk róla most, hogy befejezte életét. Ez az élet egy modernül protestáns embernek szeretettel, lelkesedéssel, megértéssel és küzdelemmel teljes élete volt. Minden munkájában egy egész ember független, építő szándéka harcolt eszméiért.

Hitt az igazság erejében, mint Lessing, akihez sokban hasonlított. Egy kötetre való kis költeménye a XVIII. század e nagy felvilágosítójának Sinngedichte című kötetét érezteti. De Lessingnél melegebb, mert tele van szülőföldjének és nemzetének szeretetével. Lessing a tudós realizmusával emelte a germánságot a román szellem fölé, Otto Ernst a büszke német öntudat fiatal lelkesedésével hirdeti egy nagy jövő felé készülő hatalmas nemzet elindulását. De e nagy méretek nem rontják meg érzékét a naiv szépségek iránt. A német népdal mély nemzeti és nevelő értékét senki sem hirdette akkora lelkesedéssel, mint ő.

Otto Ernst tanító volt, mielőtt íróvá lett volna. Elindulása külsőségekben hasonlít Gárdonyiéhoz. Csakhogy ő akkor hagyta ott az iskolát, amikor tolla már emberré tette, míg Gárdonyi pusztának vágott neki a tanítóakból. Mégis, ha a XIX. század végének vegyítetlen tisztaságban feltörő polgári kultúrlelkét látni akarjuk, jobban meg nem mutatja a típust más, mint nálunk Gárdonyi és a németeknél Otto Ernst.

Iskolai tapasztalatainak keserű emlékeit „Flachsmann als Erziehler“ című forró szatirájában dramatizálta. Ez a darab tette a színpadon népszerűvé. Németországban állandóan adják még ma is.

Azt mondja el benne, hogyan teszi tönkre az iskolában az eleven tanító szellemet a rettenetesen korlátolt bürokrácia.

Életének legnagyobb munkája önéletrajza, egy három részből álló hatalmas regény. Címei: *Asmus Sempers Jugendland*, *Semper als Jüngling*, *Semper als Mann*. Goethe *Dichtung und Wahrheit*-jének derűs objektivitása adja az alaphangot hozzá, ebbe fonódik tarka élénkségnek a romantikus lendület és a harmadik részben sok ujságírói könnyedség. Megírja benne egész pályáját. Öntudatra ébredésének első emlékeitől kezdve mindent megtudunk a szivart gyártó szegény hamburgi munkás gyermekének külső és belső életéről mindaddig, amíg diadalmas pályája zenitjén II. Vilmos császár elismerése nemzete legnagyobbjai közé nem emeli.

E három részből álló regényben az első rész: *Asmus Sempers Jugendland*, hangulatban, gondolatban, költői emelkedettségben magasan felette áll a másik két résznek. Százezernél több példányban jelent meg és nem hiszem, hogy volna német tanító, akinek ott ne volna a könyvei között.

Ebben a regényben dickensi szeretettel és részletességgel látjuk a gyermeklélek kibontakozását és fejlődését. Német alapossággal megírt költői tanulmány ez. De a legértékesebb rész ott kezdődik, amikor *Semper* a tanítóképzőbe kerül. Itt érti meg minden elfogulatlan ember, hogy mennyi fölösleges dolog és mennyi fogyatkozás van a mi iskoláinkban. Művészet is, meg tanítás is, amikor megmutatja, mi és hogyan válik a tanult anyagból lélekké és hogy az oktatónak nem a tudásától, hanem lelkületétől függ a tanítás eredménye.

Elkísérjük *Sempert* a tanítóképző végeztével az iskolába. Az megint új szépség és új tanulás, hogyan érti meg lassankint a gyermekek lelkét és hogyan lesz nála a tanítás ünnepi meghatottsággá. Naiv, igaz lélek csodálatos vallomásai ezek és ezeknek a vallomásoknak a tűzben fel kell gyulladnia mindenkinek, aki tanít. *Otto Ernst* könyvének tisztító tűzén minden oktató embernek keresztül kell menni.

Hamvas József.

KRITIKAI SZEMLE.

Dr. Kühár Flóris: Bevezetés a vallás lélektanába. Budapest. Szent István-Társulat kiadása. 1926. 206 oldal.

Valláslélektani irodalmunk gazdagnak éppenséggel nem mondható. Dr. Czakó Ambró 1915-ben megjelent Valláslélektana után most dr. Kühár Flóris bencés-főiskolai tanár könyve töri a magyar valláslélektan útját. Könyve rendszeresebb, mint Czakóé, módszertani elvei azonban sokkal inkább függnék az egyházi felfogástól s míg Czakó a független tudomány eszméjét tisztán látta (bár akkori helyzetében nem dolgozhatott a szerint), Kühár teljes tudatossággal helyezkedik a katolikus álláspontra. Lélektani munkájában emiatt igen sok a dogmatikai és etikai elem, ami sohasem válhatik lélektani mű előnyére.

Alapfelfogása az úgynevezett degenerációs elmélet, mely szerint a vallás egy-isten hitttel kezdődik s a különböző alsóbbfokú vallások ennek az ősi monoteizmusnak elfajulásai. Isten az ősidők embere előtt kinyilatkoztatta magát, de „a gonosz lélek hatalma Isten ellen feszül“, az emberek meginognak és elpártolnak az egy igaz Istentől.

Ezzel a felfogásával párhuzamos a másik tétele, hogy tulajdonképpen ma is egyetlen igaz vallás van: a katolikus. A protestánsizmus tehát szintén degenerációs termék. Ebből a tételéből következik azután, hogy csaknem kizárólagosan a katolikus vallással foglalkozik, mint, szerinte, a vallási jelenségek legtisztább és leggazdagabb nyilvánulásával, úgy hogy munkája sokkal inkább viselhetné a „katolikus valláslélektan“ címet. Hisszük, hogy szerző sokkal értékesebbet nyújtott volna, ha kizárólagosan azt a programot tűzte volna maga elé, hogy a katolikus vallás lélektanát írja meg.

Szerzőnk alaptétele éles ellentétben áll az objektív tudomány megállapításaival, hiszen ezek szerint az ember testi és szellemi fejlődése elvitathatlan tény; s ugyancsak ellenkezik a protestáns közmeggyőződéssel (valamint a tárgyilagos történetírással is), második tétele, hiszen a reformáció feszülő történelmi erők szükségszerű kibontakozása volt, a szellemi és erkölesi haladás irányvonalán. Hogy a szerző alaptételei terméketlenek voltak, azt könyvének szinte minden lapja igazolja. Ha könyvét a címlap megtekintése nélkül felnyitnók s itt-ott olvasgatnánk benne, bizony sokszor kételkednénk, dogmatikát, vagy erkölestant olvasunk-e; de még inkább mutatja az alap gyengeségét az a körülmény, hogy a valláslélektannak egyik legfontosabb anyagforrása, a primitív népek démon- és varázshite, ahonnan ki lehetne elemezni a vallás legegyszerűbb formáit és alap-

tényeit, mintegy két oldalon van tárgyalva a „rendellenes vallásos élmények“ közt (190—192. oldal.) A misztérium-kultuszok is bőséges tárházul szolgálnak a valláslélektani kutatóknak, szerzőnk néhány sorban érinti őket (114. oldal). A misztikusok közt nem említi a gnosztikusokat, pedig itt a nem régen elhunyt modern gnosztikus apostol, a magyar származású Schmitt Jenő is érdemelt volna némi figyelmet; éppen csak hogy megemlíti a teozófiát.

A küzdő és szenvedő embert, aki segítséget keres a magasabb erőknél és a felsőbb hatalmaknál, az embert, kinek súlyos feszültségek után lelke megárad, az embert, aki okot, célt, életének értelmet keres, ebben a valláslélektanban alig látjuk valahol. Így azután a vallás lényegmeghatározása: „A vallás az istenség fölismerése és elismerése az ember részéről“ (169. oldal) sem lehet kielégítő. Vajjon egy fétis- vagy totemisztelő felismerte az istenséget? Ha nem, nincs is vallása? Vagy vallása csak „rendellenes vallási élmény“?

Szerző óvatosabb lehetett volna ilyen állítások kimondásánál: „Starbuck megcsinálta azt is, hogy két regiment katonát vizsgálta-tott meg tisztjeikkel keresztkérdések útján vallásos élményeikre vonatkozólag. Az ilyen eljárás a tudomány számára igazán nem értékesebb, mintha a mi bakáinkat vizsgálják ki, hogy a szökét, vagy a barnát szeretik-e jobban“. (43. oldal.) „Babonának nevezi a hívő a meggyőződésével ellenkező vallást.“ (190. oldal.)

Különösen érint bennünket tudományos könyvben a rossz szellemekben való hit (191. oldal), az ördögösség és ördögűzés. (197—199. oldal).

Kühár könyvének tanulsága, hogy szükség van egy jó magyar valláslélektani kézikönyvre. Nagyobb szükség, mint eddig.

Trócsányi Dezső.

Új Testamentom, vagyis a Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött új szövetség szent írása. Károli Gáspár nyomán az eredeti — görög — szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta Dr. *Masznayik* Endre. Budapest, 1925. A fordító kiadása.

1. Aki az eddig megjelent magyar bibliafordítások mellett új bibliafordítást tár a világ elé, e tettevel azt juttatja kifejezésre, hogy a közhasználatban lévő bibliafordításoknál valami *jobbat* tart kívánatosnak, amellyel fölöslegessé és nélkülözhetővé teszi a régebbi bibliafordításokat; enélkül a gondolat nélkül ugyanis nem aktuális az új fordítás világ elé bocsátása. Mindezek mellett a bibliafordító még igen nagy *felelősséget* is vállal magára, mert egy félreértés folytán helytelenül tolmácsolt bibliai vers végtelen nagy kárt tehet a lelkekben és egy lomposágból homályosan fordított mondat százakat vezethet tévútra. Egy tévesen fordított bibliai gondolat: számtalan embernek okozhat gyötrelmeket, sokakat sodorhat a szekták karmaiba, s tömegtelen sok rossz prédikációnak lehet szülőanyjává. A bibliafordítónak e nagy felelőssége mellett meg kell azonban látnunk az evangéliomhoz való hűséget is, valamint a nemzetünknek használni akaró önzetlen szolgálatkészséget is.

2. A felsorolt okok miatt a bibliafordító munkája szigorúbb mér-

téssel mérendő tehát, mint más fordítások. Annál is inkább, mert hiszen a Bibliát sokan lefordították már és így azoknak jó eredményeit *szabadon* hasznosíthatja, hibáit pedig elkerülheti.

3. A fordításnak — a bibliafordítóra százszorosán érvényes — közzismert követelményei ezek: a fordító *tökéletesen értse* a fordítandó munka eredeti szövegét, hogy annak egyetlen gondolata vagy gondolati árnyalata se csuszshassék ki ujjai közül. Emellett azonban a fordító igazi dicsősége talán nem is az, hogy idegen nyelven ért, hanem az, hogy föltétlenül *ura a saját anyanyelvének*, mert csak így lesz képes arra, hogy az eredetinek mind igaz értelmét jól tolmácsolja, mind pedig a fordításban is megőrizze, érvényre juttassa az eredetinek színét, ízét, hangulatát, tónusát, hangnemét, zománcát. Mert ha mindezeket megsemmisíti, műve igen keveset ér, még az esetleges szövegűség mellett is. Szóval, a bibliafordítóknak a theológus vénája mellett kell, hogy legyen filológizáló hajlandósága és tehetsége is. S ha mindezek birtokában *fordítói ihlete* a legteljesebb *akribiával* párosul, akkor — még heterogén nyelvből való fordítás esetén sem fog hibát hibára halmozni, bár ugyancsak derekas birkózást kell végeznie, míg az eredetinek minden gondolatát hamisítatlanul s könnyedséggel sikerül visszaadnia. Növeli a magyar fordítóknak nehézségeit még az is, hogy nincsen magyar bibliai szótárunk és így akár a *Schirlitz* vagy *Preuschen*-féle görög-német, akár a *Wilke*—*Grimm*-féle görög-latin vagy görög-angol szótárakat használja is, a görög szónak németül, latinul vagy angolul kapott aequivalensét magyarul kell adnia. S végül is: minden hivatottsága és ihlettsége mellett is nem tudja *mindig* teljesen ugyanazt és teljesen ugyanúgy mondani, mint az eredeti. (Ilyenkor kell azután magyarázó sorokat írnia a szöveghez.) Mindezeket tudván, nem szabad érzékenykednie a bírálók esetleges akadékoskodásai miatt.

Ilyenféle gondolatok forogtak elmémben, amikor dr. *Maszyik* Endre bibliafordításának bemutatására vállalkoztam. Jól tudom, hogy e fordításnak vannak rajongó barátai is azok mellett, akik leplezetlen idegenkedéssel fogadták. Olvastam néhány bírálatot is már e fordításról. Természetes, hogy minden bíráló a maga szemével néz és mindegyik más-más szempontból vizsgálja s dicséri vagy kifogásolja e fordítást. Vannak — újságíróféle emberek, — akik sem görögül nem tudnak, sem a Biblia gondolatvilágában nem élnek benne, s így csupán stilisztikai szempontból nézik a fordítást; az ilyeneknek — beleértve Rákosi Jenőt is, — a hozzászólásuk teljesen értéktelen, mert főként ebben a szólamban merül ki: szép fordítás, mért nem régies, hanem modern. Vannak szakemberek, vagy a Bibliával állandóan élő emberek, akik a fordítás precizitását nézik, vagy biblia-theológiai szempontból, vagy abból a szempontból, hogy minden szó a helyes aequivalensével fordított-e. E sorok írójának e két utóbbi módszer egybekapcsolásához volna kedve, mert dr. *Maszyik* munkájának megbecsülését azzal mutatnánk meg; azonban erre — a szinte új fordítást jelentő — munkára nincsen sem elég ideje, sem lapunkban elég helye. Nem marad tehát más hátra, minthogy beszámoljon a fordítás kurzív olvasása közben nyert általános benyomásáról, hozzáfűzvének egy-két részletekre kiterjedő megjegyzést is.

Sokan kifogásolták — és méltán, — a fordítónak előszavát, amely duzzad ugyan a fordítói önérettől, de — főként személyeskedő hangja miatt — nem való Szentírás-fordítás elé. Aki ezt bizonyítás nélkül nem érti meg azonnal, az magyarázattal sem fogja megérteni soha. Tudományos értékű fordításnak manapság már csak azt tekintjük, amely nem a Textus Receptus-ból készül, hanem végesvölgig valamely jó kritikai kiadásból. (Tischendorf, Nestle, Soden). Szerintünk — a fordító érvelése dacára is — jobb az evangéliumokat így nevezni: Máté, Márk, stb. írása szerint való evangéliom és nem Máté, stb. evangélioma, mert az evangéliom Krisztusé. Azután a Jakab-, Péter-, János-, Judás-féle leveleket nem nevezném „katolikus“ leveleknek mert bárha a theológusok közt elfogadott és félreértést nem okoz is ez a név, a közönség a „katolikus“ név alatt mégis csak pápistát ért; jobb tehát ez a megkülönböztetés és név („Pál levelei“) és „A többi apostolok levelei.“ Ugyszintén — a hosszas bizonyítás dacára is, — csak zavart okoz a fordítónak az az eljárása, hogy Keresztelő Jánost mindenütt *Avató János*nak nevezi, a keresztelést meg *avatás*nak.

Tud-e görögül a fordító? Igenis tud, de nagyon bízik tudásában és nem *verifikálja* azt mindenütt, ami holt nyelvből való fordításnál különösen elengedhetetlen, különben lépten-nyomon vét a 3. pontban körülírt *akribia* ellen, amit aztán a filológusok (különösen, ha bírálók), igen nehezen tudnak elszenvedni, mert a göröghűség megsértése alig bocsátható meg. Így például az I. Kor. 12:31-ben így fordít: „mutatok néktek még egy *páratlan* utat is“, holott a ὑπερβολή-ben az excellentia, praestantia gondolata van. A Fil. 1:27-ben az ἀξίως-t fordítván „a Krisztus evangéliomához méltó *közösségi* életet“ ír, holott ez az eredetiben nincsen ott, mert az ἀξίως = convenienter, pro dignitate. — Külön felhívja a figyelmet, mint jó fordításra az I. Tim. 6:6-ra, amit így fordít: „Legjobb *üzlet* a megelégedéssel párosult kegyesség“; Károli így: „Nagy *nyereség* az istenfélelem megelégedéssel“, az eredetiben ez a gondolat van: a nyereségnek nagy forrása (πορισμός) az *autarkeia*-val (= animus sua sorte contentus) párosult eusebeia (= pietas in deum). *Üzletről* tehát nincsen szó (üzlet görögül: πραγματεία, vagy ἀσχολία). — A Kol. 3:13-ban az ἀνέχω-t „megszívvel“lel fordítja, holott az = fero, tolero, eltűr, elszenved. — Az I. Tim. 1:5-ben a παραγγελία nem *üdvhirdetést* jelent, hanem = mandatum, jussum; dicitur de christiana recte vivendi institutione; a contextus is ezt az értelmet igazolja. — Az ἀδελφός-t is sok helyütt testvérnek fordítja, ahol jobb az atyafi. Furcsa, amikor a Máté 15:2-ben a παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων-t *öshagyományok rendelkezésének* fordítja. A Máté 13:57-ben az ἄτιμος-t becsmérletsnek fogja fel, holott az csak = honoris experts = tisztesség nélküli. A Máté 18:7-ben így fordít: „a botrányok ugyan kikerülhetnek“, pedig a szükségszerű kényszer gondolata van benne az ἀνάγκη-ben; ezt a gondolatot elveszti az I. Kor. 9:16-ban is, amikor így fordít: „ezt tennem kell, akár akarom, akár nem“, pedig az apostol azt mondja: *kényszer* (ἀνάγκη) van rajtam, szükség kényszerit. A Máté 18:31-ben ἐλυσθήσαν = elszomorodtak és nem elkeseredtek. A Máté 19:28-ban pedig a παλιγγενεσία értelme nem „újjjá-születés“, hanem: a világ megújulása a Messiás országának eljövetele által.

Számtalan hasonló példát sorolhatnák még föl annak a megvilágítására, hogy *a fordító visszaadja ugyan a görög szöveg értelmét, de az eredetinek színét, hangulatát, tónusát letörli, vagy legalább is nem tudja éreztetni*. E tekintetben mögötte marad a revideált Károlinak.

Stilusának magyarságával sem lep meg különösen. Alföldi embernek legalább is szokatlanok az ilyen kifejezések: *odajött* (Máté 4:13.; 15:25.), *ne hozz* kísértetbe minket, *elhozták* (oda) a János fejét (Máté 6:9—13., 14:11.), az időt *kihasználjátok* (helyesen: használjátok ki) (Kol. 4:15.), az asszonyt *válólevéladva* bocsássuk el (Máté 19:7.), népvének (Máté 27:12.), magyarul diakónusok-at monduk és nem *diakónok*-at. (I. Tim. 3.). Stilusának sajátsága, hogy szereti szóösszetétellel tömöríteni a mellékmondatokat, például kenyérvéveskor (= amikor kenyeret esznek), az építők megvetette kő (= a kő, melyet az építők megvetettek).

Tagadhatatlan ugyan, hogy Károlinak sok latinizmusát kiküszöbölte és a revideált fordításnak nem egy germánizmusát; a bibliai könyvek elé írt izagogikai és kánontörténeti jegyzetei, valamint a függelékül adott szótár is igen hasznosak. És mégis! Egészen bizonyos, hogy ez a fordítás nem teszi fölöslegessé a Károliót. Magyarító és modernizáló lendülete ugyanis számtalanszor elragadja, úgy, hogy az ember, dr. Masznyik fordítását olvasva, igen sokszor szinte sietve nyúl a görög szöveg, vagy a Károló után, hogy ismét bibliai levegőbe jusson.

Ugy gondolom, hogy soha nem lesz tökéletes bibliafordító az, aki csupán a bibliát olvassa görögül; csak aki a klasszikus és hellénisztikus auctorokat is jól ösmeri, az tudja helyesen tolmácsolni a Biblia szövegét. Ezért sajnálhatjuk nagyon, hogy az Aristophanes-fordító Aranyt és a Homerost fordító Baksayt, fordítói ihlete nem tette bibliafordítóvá. Aki olvasta valaha Aristophanest vagy Homerost, Arany vagy Baksay fordításának segítségével, az tudja csak igazán, hogy a fordításnak milyen csodái lehetségesek. Ezt a nivót kell elérnie a bibliafordítóknak is.

Dr. Masznyik fordítása ettől a nivótól még messze van; fordításának olvasása úgy hat ránk, mint amikor rádióon hallgatunk valami zenét; halljuk már a dallamot, összhangot, de valami nagyon kicsi zörejt, zúgást, homályosságot vegyül hozzá — és teszi élvezhetetlenné; s mindaddig nyugodni nem tudunk, míg ezt a kicsi zörejt és homályosságot is ki nem küszöböljük, hogy a zene tisztán, derülten, tömören, briliánsan áradjon szívünkbe. Dr. Masznyik fordításának ezek az apró zörejei, homályosságai a bántók. Az Ige tisztán, tömören, az élet méltóságos nyugalmával és biztonságával áradjon felénk a fordított szövegből is.

Budai Gergely.

A tökéletesség tükre. (Speculum perfectionis.) Fordította Balanyi György. „Élet“-kiadás. 1926.

A hétszáz évvel ezelőtt meghalt umbriai Szent Ferenc beteges, törékeny alakja bontakozik ki előttünk Leo testvér elbeszéléseiből, amint az evangéliumi élet megvalósítására alapított új rendjét szigorú regulával az új eszmény követésére kötelezi és törhetetlen hit-

tel, határtalan lelkesültséggel a szegénység és alázatosság példáját a maga életével elébe tárja. A középkor leghatalmasabb szellemeinek egyike ő, akinek tanítása és példája az egyház s az egész korabeli társadalom lelkületében és lelkiismeretében mélységes nyomot hagyott s halála után is évszázadokig tovább hatott. De az ő alkotását és eszményének teljességét is megtámadta — már életében — az emberi gyarlóság és gyengeség: a szigorú regulát sokalni kezdték követői, elkezdődött a megalkuvás, az „életnek“ engedményeket tevő okosság lassú, koptató munkája, mely végtére minden nagy elhatározást, nagy életesményt elhalványít, vértelenné tesz s a lélek nélküli követők merő öntetszelgésévé alacsonyít. Ennek a meggyengült hitű, részben hivatalos értelmezésnek ellensúlyozására tartja Leo testvér, Szent Ferenc leghivebb követője, a világ szeme elé „a tökéletesség tükrét“, hogy abból az elhomályosított igazság ismét eredeti, teljes fényében ragyogjon az olvasóra: Szent Ferenc igazi lényének, igazi eszméinek hű képmását akarja nyújtani a Speculum. A műnek ezt az apologetikus jellegét már első kiadója, Paul Sabatier is a legnyomatékosabban kiemelte, akinek eredményeit a franciskánus irodalom terén végzett későbbi kutatás csak annyiban helyesbítette, hogy a Speculumot nem elsőrendű forrásnak, azaz nem Leo testvér eredeti művének, hanem az ő feljegyzései nyomán, 1318 táján készült kompilációnak tartja. De a Speculumnak — Szent Ferenc életének megismerése szempontjából — még így is a legnagyobb jelentősége van s ezt a tényt az újabb kutatás sem döntötte meg. Mindezen körülményeket, a Speculumnak a franciskánus irodalomban való helyét s a rávonatkozó kritikai kutatás messzire ágazó utját rövid, világos összefoglalásban ismerteti a fordító.

A Speculum nem életrajz, hanem a Szent Ferenc életéből vett apró eseményeknek példaszzerű elmondása, melyekkel a legendairó hősének lelki életét akarja megvilágítani és megértetni. Előadásában semmi művészi törekvés nincs, irodalmi sikerekre nem törekszik. És mégis megragadó erővel hatnak ezek az egyszerű, cicoma nélküli elbeszélések; helyel-közzel, mintha a Szentírás evangéliumait olvasnók. Az egész művön véges-végig érzik az a benső meghatottság, mellyel az író Szent Ferenc szavait és tetteit feljegyzi. Leo testvér egyetlen célja és törekvése az, hogy hősének alakja minél világosabban, minél élesebben vésődjék ki. Így az egész könyvnek színe, hangulata és hatása a legtökéletesebb belső egységgé forr össze s ez a titka annak az ellenállhatatlan varázsnak, melyet az olvasóra gyakorol. Balanyi Györgynek sikerült ezt az egységes stílust szép fordításában kifejezésre juttatnia. Munkája egészben véve egyöntetű, egységes hatású. Nyelve könnyedén, egyszerű mondatokban gördül. Nagy figyelmet fordít arra, hogy az eredeti szövegnek sok helyütt nehezen érthető összefüggése a magyarban ne okozzon zökkenőket. De míg a feladat nagyobb és nehezebb részét: az eredeti mű stílusának és belső egységének megfelelő magyar forma kidolgozását finom érzékkel és művelt irodalmi ízléssel szerencsésen megoldotta, a részletekben nem hallgathatunk el néhány észrevételt. Előfordul, hogy az ere-

deti gondolat a magyar fordításban veszt fordulatosságából, sőt el is homályosul. Pl. a 70. fejezet, melyben Szent Ferenc megjövendöli rendjének egy szomorú korszakát, Balanyi fordításában egészen más-kép hangzik; az eredeti gondolatmenet a következő: „Eljön az idő, mikor rendünknek rossz híre lesz. Akik akkor lépnek majd be a rendbe, azokat csupán a Szentlélek kegyelme fogja vezérelni s ezért is nem fogja a test és vér rájuk ütni a bélyegét s ezért lesznek áldot-tak az Urban. És bár érdemszerző cselekedeteik nem lesznek, mert a szeretet, mely a szenteket tettekre tüzei, kihül bennük, mégis job-bak lesznek elődeiknél, ha t. i. azokat a szörnyű megpróbáltatásokat, melyek el fognak következni rájuk, megállják. De jaj azoknak, akik csak a szerzetesi élet külsőségeiben fognak tetszelegni és tudomá-nyukban bizva restek lesznek, azaz nem gyakorolják magukat az evangélium szolgálatában, melyre kötelezték magukat. Ezek nem tud-nak majd ellenállni a kísértéseknek, melyeket rájuk fog bocsátani az Ur, míg akik a próbát megállják, elnyerik az élet koronáját, mely-nek megszerzésére már életükben előkészítette (megedzette) őket a gonoszok kísértése“. Csak így van értelme a jövendölésnek, mely tehát azt a gondolatot fejezi ki, hogy a hanyatlás korában a testvéreket csupán a Szentlélek ereje fogja vezérelni, de az ő segítségével még érdemszerző cselekedetek nélkül is elnyerhetik az élet koronáját, ha a kísértéseket megállják s ebben magukat gyakorolják. Kisebb-nagyobb értelmi csuszamlást többet is sorolhatnék föl.

A fordító gondosan válogatja a magyaros kifejezéseket, de néhol éppen a keresett magyarság, vagy az erőltetett népicesség szúr szemet. „Lángadozni; az evangélium leglelke; elsavanyodott kedvű; össze-békíteni; morfondirozni (scandalisari: méltatlankodni); azonmódu-lag; nyulszívű (corculus: Szent Ferenc szájába adva zavarja a hatást); ideigvaló; pompálkodás; morczosan felelni; kandi tudás-vágy; zoltáros (zoltáriró)“, stb. A választott kifejezés sokszor kéri az elbeszélés hangulatából. Még feltűnőbb, hogy Balanyi egyébként folyamatos és magyaros nyelvében itt-ott idegenszerű fordulatok és szerkezetek ütik meg fülünket. Szinte bántó az a makacs egyforma-ság, mellyel pl. a fejezetek tartalmát összefoglaló címeknek „quod, quomodq, qualiter, de“ latinos formáit a magyarra rákényszeríti. Vagy az ilyesmi: „a házi eszközökben is ellensége volt a nagy szá-mnak...“; „Bolognába jövet“ (ehelyett: menet; több ízben is!); „zúgolódásra költenek másokat“; „hagyd őket beszélni; hiszen nem értik, amik istenéi (quae Dei sunt); „magánosan enni“; „a világ-ban“ (in saeculo = a világius életmódban); „fájós szemű szegény asszonyka“ (mulier paupercula infirma oculis); „elkallódik“ (perire; a magyarban inkább tárgyakról mondjuk, nem személyekről); „aka-dékat vetni“ (impedire); „a mennyeknek országa, melyet... köny-nyeitek erőszakával elragadtatok“ (per... lacrymarum vestrarum violentiam rapuistis = könnyeitek erejével hódítottatok meg); „Szent Ferenc égő buzgalmáról a regula megtartásáért az egész rendért“ (fejezeteim, ehelyett: Szent Ferencnek a szabályzat tökéletessége és az egész rend iránt táplált égő buzgalma); „jóllakottra ehesse magát“

(jöllakhasson); „megköltötte az Ur dicséretét“ (composuit quasdam Laudes Domini = irt egy éneket az Ur dicséretéről), stb.

De ezek apróságok. A kitünő fordítás semmivel sem csorbitja a mű egészének hatását, melyet új magyar köntösben szívesen ajánlunk a protestáns olvasóközönség figyelmébe, azon meggyőződésben, hogy azok, akik annak lapjain keresztül elmélyednek Szent Ferenc szellemének mélységeibe, nem a „racionalizmus kegyes pártfogásával“ akarnak megkegyelmezni a „legkatholikusabb szentnek“ (I. Papini cikkének fordítását a Napkelet 1926. áprilisi számában), hanem valóban a krisztusi magasságok felé törekvő emberi hitet fogják látni és érezni.

A könyvet diszító hét művészi reprodukció még vonzóbbá teszi a fordítást.

Szabó Miklós.

Kisebbségi jogvédelem. „A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve“ címen, II-ik átdolgozott kiadásban látott napvilágot *Baranyai Zoltán* anyaggyűjteménye (Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1925.), báró *Wlassics Gyula* bevezető soraival és bizonyosságául annak, hogy már az első kiadás hézagot pótolhatott és hogy azoknak a tábora, akik e reánk, magyarokra nézve annyira fájdalmas nemzetközi jogi probléma iránt komolyan és a napi sajtó közleményein túlmenőleg érdeklődnek: egyre tágabbkörűvé válik és gyarapodik. Érdemben véve, ez az egyetlen körülmény elegendő annak megállapítására, hogy a gyűjtemény összeállítója hasznos és hálára kötelező munkát végzett. Az ismeretető kritikának feladata ilyenformán — amint az különben a hasonló természetű kiadványoknál általában történni szokott, — nem igen vonatkozhatik egyébre, mint a szerkesztés, az összeállítás alkalmával kitűzött szempontok és azok technikai megoldásának vizsgálatára. E részben először is azt kell kiemelnünk, hogy *Baranyai* könyve egyáltalában nem „kézikönyv“ és nem tartalmazza a kisebbségi jogok védelmének rendszeres, bár csak vázlatos feldolgozását, hanem anyaggyűjtemény, mely nem is ölel fel magában mindent, ami a kisebbségi problémával, ha távolabbról is, de kapcsolatos volna. Az anyag közlése sem mutat eléggé áttekinthető beosztást, amennyiben a cseh-szlovák, jugoszláv, román, osztrák és a magyar kisebbségi szerződések után a nemzetek szövetsége védelmének módjára és a kisebbségvédelmi eljárásra vonatkozó aktákat, majd közbeszúrva a nemzetek szövetségének egyezségokmányát adja. Ezután egy önálló jellegű fejezet keretében *Danilovics Pál* tollából, egy, a kisebbségi jogokat védő szerződések magyarozatával foglalkozó védekezést találunk, követve *Baranyai* Zoltánnak a kérdés történetét és újabb fejleményeit tárgyaló dolgozatától. A könyv hátralévő két fejezete a nemzetek szövetségéhez betérjesztett és a magyar kisebbségeket illető panaszos beadványok időrendi ismertetésének és a kisebbségi jogok védelméről szóló irodalom összeállításának van szánva. Látható abból, hogy a munka szerkesztője gyűjteményének nem tudta megadni azt az egységes jellegét, amely úgy a formában, mint az anyag rendezésénél oly nagy mértékben mozdíthatja elő az ilyen természetű művek használatosságát és fokozhatja azok különleges értékét. Nem vál-

toztat ezen báró *Wlassics* Gyulának egyébként magas színvonalú bevezetése sem, melynek jórésze inkább a nemzetek szövetségének feladatairól s a kisebbségi kérdés kívánatos kezelésének jövőjéről szóló publicisztikai elmefuttatásszámba megy, de magával a bevezetett anyaggyűjteménnyel szoros szervei kapcsolatban nem áll. *Kolosváry Bálint.*

Tördékek egy magyar református lelkész hányatott életéből.
Irta: Harsányi Gusztáv kuriai bíró. Debrecen, 1926. 8°. 102 lap. Ára 36.000 korona.

A bécsi hadügyi kormány — leginkább politikai opportunitásból — legelőször az 1834-ik esztendőben szánta rá magát arra, hogy az északi Olaszországban állomásozó magyar ezredek nagyszámú protestáns legénysége számára egy református és egy evangélikus táborigyelmeztetést létesítsen. A legelső ilyen cs. és kir. református táborigyelmeztetést az 1808-ban született, Sárospatakon tanult nagytehetségű Harsányi Sámuel lett, akinek 1835-től 1848-ig tartott táborigyelmeztetési munkája, a forrongó Itáliából a forrongó Magyarországra sok viszontagság után hazajutása, előkelő külföldi nővel kötött romantikus házassága, itthoni szabadságharc alatti szereplése, azután nyírmadai, nagyhalászi, majd 1861-től 1885-ben történt haláláig apai igyekezte, a legmozgalmasabb és legérdekesebb magyar református papi életetek egyikévé avatta az ő pályafutását. Ez életpálya nagyszámú fennmaradt s úgy egyház- mint kortörténeti szempontból rendszerint igen korfestő írásos dokumentumát fűzte össze a fenti kiadványban gyermeki kegyelettel a könyv hőisének fia. a személyes visszaemlékezések egész koszorujával is tarkítva az okmányok szárazabb beszédét. Ez eddig teljesen ismeretlen családi iratgyűjteménynek bőven kommentált közrebocsátásával az áldozatkész szerző a magyar protestáns történelmének minden művelőjét és barátját hála kötelezte maga iránt, ámbar, természetesen, ez a hála még sokkal nagyobb mértékű is lehetne, hogyha a kiadvány a ma már dilettánsokat is többé-kevésbé kötelező elemi tudományos követelmények valamelyes szemmel tartásával jöhetett volna létre; ha pl. a közölt okmányok betűhíven s az idegen szövegek nem fonetikus átírás (!) szerint volnának olvashatók; ha továbbá a szerző a saját mondanivalóit kevésbé anekdotikus színvonalon tartotta volna; ha a tenger sajtóhiba özönét csak valamennyire is lecsapolta volna, stb., stb. Még így is azonban, a munka tagadhatatlanul lebilincselő és tanulságos olvasmány. *ri.*

Voinovich Géza: Az angol irodalom története. Budapest, 1926. Franklin-Társulat. „Kultúra és tudomány“-sorozat. 244 oldal.

Négy évtizednél több ideje, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Taine öt kötetes munkáját: *Az angol irodalom története* Csiky Gergely fordításában (1881—1885.) kiadta. Ez a mű azonban már régen elfogyott és így annál csodálatosabb, hogy azóta angol irodalomtörténeti munka magyar nyelven még fordításban sem jelent meg. Minthogy pedig Taine ezt a művét 1863 végén fejezte be, a leg-

ujabb angol irodalomról nálunk egyáltalán nem áll rendelkezésre összefüggő ismertetés.

Pedig az angol irodalom Magyarországon egyike a legnépszerűbb külföldi literatúráknak. Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy a jelen században több angol munkát fordítottak magyarra, mint bármely más nyelvből; sőt a nálunk eredetiben olvasott idegennyelvű könyvek sorában is a németek után valószínűleg az angolok következnek. Talán az angol nyelvnek a franciánál könnyebben elsajátítható volta az oka, de úgy hisszük, hogy hazánkban újabbán több az angol könyv olvasója, mint a franciáé.

Ha meggondoljuk, hogy egyre jobban törekszünk az angolokkal politikai, gazdasági, sőt exportált drámai irodalmunk révén kulturális kapcsolatok létesítésére is, szinte megmagyarázhatatlannak tetszik clóttünk az a bátran mulasztásnak is nevezhető körülmény, hogy az angolokkal eddig egyetlen irodalomtörténészünk sem foglalkozott önálló munkában. Pedig bennünket az angol irodalom, mint csaknem a maga teljességében protestáns irodalom, közelebről is kell, hogy érdekeljen, hiszen az író hitének hatása bizonyára még világias témájú könyveiben is megnyilvánul. De számos kiváló angol író volt lelkész is, hogy a sok közül itt csak Miltont és Kingsleyt említsük, akiknél vallásos tanulmányaik hatása erősen megérzik; talán még a legkevésbé látható ez Swiftnél, akiről azonban tudjuk, hogy bár magas egyházi méltóságot viselt, fanyar és elkeseredett lelkületű ember volt és ezért menekült a szatirához.

Voinovich az Egyetemes Irodalomtörténet III. kötetében (megjelent 1907-ben) megírta az újkori angol irodalom történetét. Újabb ily tárgyú munka hiányában igen helyes, hogy a Franklin-Társulat legalább ezt a tanulmányát kiadta önálló kötetben, melyet a szerző most néhány azóta megjelent könyv felsorolásával és ismertetésével, továbbá a középkori irodalomról szóló rövid bevezetéssel egészített ki. Így is nagy örömmel forgatjuk ezt az első, magyar szerzőtől való munkát, annál is inkább, mert ebben a szűkre szabott, tizenöt íves terjedelemben csakugyan mesteri összefoglalását nyújtja tárgyának. Az egyes korokat, irodalmi irányokat, magukat az írókat röviden bár, de plasztikusan s emellett elevenen és érdekesen jellemzi. A legjelentősebb munkák tartalmát is ismerteti, így pl. Bunyan-nek a magyar protestáns világ előtt oly népszerű Zarándokútj-át, amelyben protestáns époszt lát, vagy Goldsmith Wakefieldi pap-ját is. Önálló fejezetek szólnak a XVII. századbeli vallásos visszahatásról, a puritánokról, a szabad (politikai) gondolkozás és a „tisza erkölcsök“ koráról, az erkölcsös színdarabokról, az erkölcsös és szatirikus regényről, stb.; mindmegannyi megnyilvánulásai ezek az angol protestántizmusnak az irodalom terén. Természetesen, mi egy kissé több megértést és szeretetet várnánk az angol puritánizmus irodalmának az ismertetésében, ami Voinovichnál éppen ezekben a fejezetekben hiányzik; mert amidőn e helyeken nem érezzük kissé fölényeskedő einizmusát, akkor is a legjobb esetben közömbösséget találunk nála ezekkel az írókkal szemben.

Más téren objektívnek mondhatjuk munkáját és meg kell állapítanunk, hogy mindenki élvezettel olvashatja, aki az angol irodalom fejlődése iránt érdeklődik. Olvasása közben csak két helyütt éreztünk nagyobb csalódást: a Shakespeare-ról szóló fejezetben az újabb Shakespeare-kutatások eredményeit nagyon hiányosan vette tekintetbe, pedig ezeket a nálunk is elterjedt angol nyelvű újabb irodalomtörténeti munkákban már megtalálhatjuk (l. pl. Shakespeare színházi dramaturgként való működésének ismeretetését és annak műveiben felfedezhető nyomait G. Dover Wilson-nál a Buchan-féle *History of English Literature*-ben); H. G. Wells-t pedig másokkal szemben túlságosan röviden és felületesen intézte el kilenc sorban; a mai embernek és problémáinak egyik legkiválóbb jellemzője ő, aki fejlődése során többször foglalkozott oly témákkal is, amelyekről Voinovich meg sem emlékezik; gondoljunk csak azon regényeire, amelyekben az angol középosztály új típusait dolgozta fel: a Szerelem- és Mr. Lewisham-ben a szocialista tanítót, Kipps-ben a szabadoktatási tanfolyamokon csak félművelté vált kisvárosi kereskedősegédet, stb.

Általában, néhány elavult adatot gondosabban kellett volna újabbal pótolnia; hogy csak egy példát említsünk, a 227. oldalon a Tauchnitz-kiadásról azt olvassuk, hogy abban „egy-egy vaskos kötet 80 krajcárba kerül. A vállalat már túljár a kétezredik kötetén“. A valóság az, hogy a vállalat jelenleg már túl jár a négy ezer hétésszázadik kötetén és ki számol ma már 80 krajcárt? Az is kár, hogy legalább az írókról nincs a könyvnek egy névmutatója, ami nélkül ilyen tárgyú könyvnek nem volna szabad szűkölködnie.

Akármily hézagpótló is ez a könyv és akármennyire hasznos is az a szolgálat, amelyet megjelenésével szerzője az angol irodalom magyar kedvelőinek tett, még mindig úgy érezzük, hogy e téren a hiány ezzel a munkával sem tűnt el egészen. Az angol irodalom óriási gazdagsága mellett Voinovich könyve bármily értékes is, mégsem lehet egyéb rövid vezérfonalnál; egy nagyobbszabású, jóval terjedelmesebb angol irodalomtörténetet mielőbb kezébe kellene adni a magyar olvasóközönségnek; egy olyan munkát, melyben a tárgy részletesebb feldolgozása során arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy a szerző az egyes angol íróknak a magyarokra gyakorolt hatását is kiműtassa és megemlékeznék arról is, hogy egy-egy angol szerzőnek a műveit mikor ültették át magyar nyelvre. Magyarok részére készült idegen irodalmak történetében ezekre a szempontokra is teljes figyelemmel kell lenni.

Sidó Zoltán.

Pásztortűz-Könyvtár. 1—2. sz. Pálffyné Gulácsy Irén: *Förgeteg.* Pályadíjnyertes regény. 8°. 248 l. — 4. sz. Balogh Endre: *Mesét írók neked...* Elbeszélések. 8°. 119 l. — 5. sz. Kosáryné Réz Lola: *A pápaszem.* Regény. 8°. 134 l. — 6. sz. Komáromi János: *Régi legények.* Válogatott elbeszélések. 8°. 131 l. Mind Minerva r.-t. kiadása, Cluj—Kolozsvár, 1925.

Az erdélyi magyar nyelvű irodalomnak legjelentékenyebb köz-

lőnye, a *Pásztortűz* című félhavi szépirodalmi és művészti folyóirat, erdélyi véreinknek magyar könyvekkel való ellátására fontos kezdeményező lépést tett. *Pásztortűz-Könyvtár* címmel vállalatot indított meg, mely programja szerint, „az erdélyi, cseh-szlovákiai, magyarországi és a nyugati irodalmak javatermését fogja közvetíteni a magyar olvasóközönséghez évenként tíz kötetben, kötetenként 10—15 ív terjedelemben.“ Céljával e vállalkozás az „élesen kiütközö erdélyi színt, egyetemes magyar irodalmi szempontot s a világkultura friss vérkeringésébe bekapcsolódó törekvést“ vallja s „tisztá művészti színvonalú, nemesveretű és kényes ízlésű“ könyveket ígér. Az olvasóközönség, úgy látszik, megértette és méltányolta a nagyjelentőségű vállalkozást s támogatásával lehetővé tette megindulását.

Az első sorozatnak megjelent első felében a magyarországi irodalmat *Kosáryné Réz Lola* és Komáromi János képviseli. *Kosárynének A pápaszem* című regénye valójában csak hosszabb elbeszélés s bár kellemes olvasmány, a tehetségese írónt nem mutatja be igazi értéke szerint. Egyszerű történet, egy szegényes viszonyok közül hirre vergődött festőről, ki egész érzelmi életével egy szeszélyes francia asszonyon csüing, de ennek örökös civódása elől Pestre menekül. Itt meglát az utcán egy öreg munkásasszonyt s róla eszébe jut egyszerű édesanyja, kiről egészen megfledkezett nagy dícsőségében. Dúlt lelke egyszerre megtalálja életcélját s felhossa pesti lakásába az anyókat, kivel megismerteti az előkelő életnek sok nemes örömét s viszont az anyóka harmoniával tölti meg lassanként az ő megrendült lelkét. De az öreg asszony szíve, mely mindenre jóságot és megnyugvást sugároz, egyre betegebb s mire egymást megértőbbé, nemesíti fiának s a francia asszonynak lelkét, halálra válik és szép csöndben utolsót dobban a kórházi ágyon.

A regény érdeke elsősorban az anyóka rajzán van. Az írónőnek sok meleg színe van egy csupa okosságból, jóságból s önfeláldozásból összetett női lélek rajzára, de egyre túlzóbb eszményítésbe téved, úgy, hogy a végén az anyóka már csak a másokért élő s mások javán munkáló szeretet abstractiójával tűnik föl előttünk. S mintha kissé Jókai bordáján szótték volna lelkének szövetét: egyszerű asszony létére minden helyzetben otthon érzi magát, minden kérdésnek legbölcsebb megoldását találja el, mindenhez talpraesetten hozzá tud szólni, angolul olvas, franciául beszél s önfeledtségében oly tüneményesen zongorázik, hogy egy virtuóz is el van ragadtatva tőle. Az írónő csak olyan asszonyt akart rajzolni alakjában, aki biztos ösztönnel követi szívét minden emberi útvesztőn keresztül; azonban ennél jóval többet mutat benne. S mi teszi az anyókat képessé ennyi okosságra és jóságra? A pápaszem, mely szimbolikusan a hiúsággal s önzéssel való leszámolást jelenti a regényben. Mások tetszését kereső, önző és fegyelmezetlen lélek volt az anyóka is, míg hordania nem kellett a pápaszemet, mely elcsúfítja viselőjét, de szépnek, nemesnek és tisztának mutat minden mást s mások tetszésének keresése helyett mások javának szolgálatára eszméltet.

Nemcsak az anyóka alakja van elrajzolja, hanem a festő s párjüé is. A festő csupa neuraszténia és szeszély, az asszony elviselhetetlen hisztéria. Sikerültebbek az epizódfigurák. Sok melegség és kedvesség van

annak a leírásában, ahogy a festő kényeztetgeti egyszerű anyját, de viszont az író nő szeret aprólékosan részletezgetni s vannak helyei, hol ezt nagyon is érezzük.

Komáromi János eddigi terméséből válogatott össze egy elbeszélés-gyűjteményt (*Régi legények*), mely mintegy az író legjellemzőbb fárgyait, színeit és hangulatait mutatja be. Legnagyobb szeretettel a lehanyaglott kurucvilág bujdosó szegénylegényén, a „rongyos gárdá“-n s zempléni szülőföldének alakjain, gyermekkori emlékein csügg; legjellemzőbb hangulata a jóízű, kissé torzító, kissé hangos, diákos humorizálás vagy a naiv megindultság.

Kuructárgyú elbeszéléseiben mintegy állandó ismerőseinkként térnek vissza a népköltésben felbukkanó szegénylegények: Buga Jakab, Pórteleki Andris, a nagygaratú és nagyvirtusú Rozgonyi András s szinte fájdalomosan időszerű alakok gyanánt hatnak ezek a nyomorúságtól s reménytelenségtől sanyargatott bújdosók, ma, mikor ismét annyi magyar lett földönfutóvá. A nagy magyar tragédiára is rá-rá villant egy-egy megdöbbentő sugarat az egyéneknek ezekben a kis tragédiáiban, legszívbemarkolóbb hatással talán *A gályán* című elbeszélésében. A sok gályarab közül minden nációbeli sóvárog vissza hazájába, csak két magyar nem. Minek is? Ottthon bizonyára elpusztult mindenük, éhen halnának ők is; itt legalább enni kapnak. S annál mélyebben tragikus ború esik a képre, mert a hajó rodostói számkivetettségekbe éppen Rákóczi viszi, ki mindenét föláldozta, hogy jobb sorsa legyen a magyarnak. Kár, hogy az egységes hatást megbontja s visszásan érint bennünket Bercsényinek örökké nyafogó vénasszonyként rajzolt alakja, annál is inkább, mert az író egyébként kegyelettel nézi ezt az egész világot s költői hatással tudja átárasztani a mi lelkünkbe is a maga megindultságát s együttérzését a magyar szabadság áldozataival.

Másik nagy szabadságküzdelmünkben is szívesen veszi tárgyait s legendás vezéréről, Görgeiről két elbeszélés is szól e kötetben. Egyikben (*Hőfuvás a Stureczen*) csak egy pillanatra vonultatja el egy virrasztó család ablaka alatt a hózivataros éjszakában a fővezér alakját, de éreztetni tudja velünk, hogy minden Görgei suggestiója alatt áll s úgy szerkeszti meg az elbeszélést is, hogy minden ezt a látványt készíti elő.

Két elbeszélésben gyermekkori emlékeit eleveníti föl nagyatyjáról, a Kozákról s apjáról, egy italozni, nótázni, szekerezgetni szerető eredeti alakról és élösdijéről, Virsík komáról. Falujának munkáiban vissza-visszatérő eredeti alakjai közül is bemutat egy párat, egy józú, de a többihez képest jelentéktelen, mőkázó rajzban (*A faktorok.*) Az írónak szépen megkapó lirájú háborús emlékezéseiből is közül hármat a kötet, melyet egy szívbemarkoló, a vízió döbbenetes erejével ható kép zár be (*Honfibu*) a mai magyar sors infernalis gyötrelmeiből.

A többi kötet erdélyi írók műveit tartalmazza s közülök Makkai Sándor novelláskötetét (*Megszólalnak a kövek...*) már ismertette folyóiratunk (1926. évf. 53—57. l.).

Pálffyné Gulácsy Irén regénye (*Förgeteg*) nagy csalódás azokra nézve, kik az írónőt csak józú apróbb dolgozataiból ismerik. Megkülönböztetett tisztelettel vagyunk az elszakított területeknek nehéz vi-

szonyok közt küzködő írói iránt, de emellett sem, hallgathatjuk el, hogy nemcsak a regényt, hanem e sorozat élén való közrebocsátást is elhibázottnak érezzük.

A fürgeteg, mely a regény címét adja, osztályellentétekből robban bi. Nagy hitbizományi birtok vasabroncsai közé szorított földecskéken küzködő parasztok fenekednek gyűlölködő indulattal a birtok hercegi ura ellen. Különösen a vén Timár Pál házanépét tölti el gyilkos dühvel az, hogy a család folyton szaporodik s hiába minden iparkodásuk, a földet nem lehet gyarapítani.

Az öreg hajthatatlan keménységgel védi a kis földet a széthullástól, valóságos patriarchális gazdálkodást folytat: minden férfitestvérmaradt a háznál marad. Sohasem bocsátotta meg egyik leányának, hogy megszökött egy festővel s árván maradt kis leányukat is tizenmég évig idegenben neveltette. Most éppen hazatér a leány a neki idegen paraszti világba, gyűlölködő atyafiai közé. Művelt lelke meghasonlik; a szép, de léha hercegről álmodozik, noha ő is hallhatta hírét „széthulló, híg szeretkezései“-nek. Hidúl akarja vetni saját lényét a két távolzakadt part: a parasztyűlő herceg s a földéhes parasztok közé. Azonban sorsával csak bizonyosságot tesz emellett, amit atyafiaitól annyiszor hallott, a gazdagok szívtelen önzéséről. A fellázadt parasztoktól megmenti a herceg életét s ez „megfizet“ úgy, ahogy ők szoktak: még a kritikus éjszakán elrabolja megmentője ártatlanságát s lelketlenül magára hagyja gyalázatában. Atyafiai bosszúja elől csak a gyermekágyi elvérzés ragadja el a szegény hóhortos leányt. Holtteste mellett a herceg ügyefogyott fia az Új Generációt köszönti atyjának bűnében, a megszületett gyermekben. Igen nagyfokú naivság kellene ahhoz, hogy mi is így tudjuk elképzelni a világnak egy új generációban elkövetkező megváltását s ez örök ellentéteknek összebékülését.

E tartalmi tájékoztatásból kitérően is a regényben nagyon ki vannak érezve az osztályellentétek. Fokozza ezt az a rikító megvilágítás, melybe a főrangúak egyes képviselői kerülnek. A hercegben szinte végletesen van kiemelve az embertelenül önző gőg és cinizmus, mely saját családját is ellene fordítja. Az ifjú herceg egészen degenerált félbolond. De talán mindnél visszataszítóbb egy Mirzli nevű báróné, kiről így beszélgetnek: „Kissé fásasztó nő... hisztériája legalább háromtűléses“ (67. l.); „ha az egész világ hím-állatát egybegyűrnék, ennek ez se lenne elég“, (69. l.). „Frenetikus hisztériája“ arra viszi, hogy az apa után ügyetlen fiára is kivesse a hálót, de ezt az író stilszerű guszttalansággal így intézi el: „A kudarc kísértő... csemceségő vágyaira egy fiatal gyomor kitárulásai adtak választ.“ (177. l.).

Aligha lehet kérdés tárgya, hogy tapintatos dolog-e ma olyan regény megjelentetése, mely osztályellentétekre van felépítve, az osztályok közt viharzó gyűlöletet ennyire kiélezi s megvetést korbácsol fel az arisztokrácia ellen s éppen Erdélyben, hol ez mindig magyar érzésű volt s ma is tömérdek szenvedésben és önértetében. Az író tiltakozik ugyan a rombolás vádjá ellen: „Nem pusztulást hirdetek a pusztulásban, nem zavart a kuszaságban: csak termővé tenni ujjmutatom a túltápláltságokban elhevert vagy meddő kórba szökött erő-

forrásokat... Értse meg az a középosztály, mely élete árán szüli, maga vérével táplálja igéző jövőjévé a bástyárd csírákat, amit nagyszerű küzdelmével a fajért, a két széthúzó hatalmas réteg a testébe kínzott." Ugyan mit értsen a középosztály ebből az egész zagyva, erőlködő koncepcióból, hacsak nem gyűlöletet a többi társadalmi osztály ellen!?

Talán még időszerületlen tendenciájánál is kínosabb hatású a könyv előadása. Erdélyben nagyon hajlanak valami időtlen stilromantika felé s ennek az író is rabjával esett. Stílusa valami elképesztő csodabogár, melyben még tévedésből sincs egy szemernyi közvetlenség vagy természetesség. A precieuse-ök affektált zagyvalékai hasonlíthatók ehhez, csak hogy míg azok választékosságra, finomságra irányuló törekvésüket vitték tulzába, itt az erőre való törekvés fullad nyerseségbe, komikus erőlködésbe vagy tudáskodásba.

Milyen ízléstelen durvaságok az ilyesmik: „Erzsébetet új figyelemre dörzsölte a megindult eszmecsere“ (25. l.), „fajültető ősi hímöszön“ (63. l.), „hosszú, előre csattanó köpés kapcsán odasörcintett egy mogorva Mindenjőkat“ (75. l.), „fiatal gyomra egy befejező kitárulással könnyített állapotán“ (159. l.), „egy tisztultabb időt szültől széttiport méhedből“ (248. l.), Minő időtlen vagy tudáskodó kifejezések az ilyenek: „magas alakja lányos kezdődésekkel próbálkozta a készülő nőt“ (14. l.), „fölmérte a legény mozgásának egyre jobban köröszkülő paraboláit“ (76. l.), „ön, aki a tömeg fejefölé hangsúlyozott szöveg“ (102. l.), „az asszony szavában tágul hangvilla ijedezett“ (104. l.), „hálálkodva nedvesült bele a segítő kézbe“ (127. l.), „a második én már ugyanazt a mondatot állítómódban, diadalmas átnászként vágta ki“ (137. l.), „azt a hatalmat, melyet a bibliai fölkelt leányzó első istenkedésével rajongott szerelemmé“ (141. l.), „igazságot tortázzon az elérhető lelkek elé“, (143. l.), Sokszor meg éppenséggel értelmetlenül, hibásan használ egyes szavakat, mint: „*lábakelt* rögek (3. l.), esztenők évadján eselédkedett érte (4. l.), ha *fejlágyon* éri (4. l.), vakarták a füliük *mellét* (183. l.), egy olyan érzése jött, (kettős germánizmus, 236. l.).“ Az ilyen fattyúhajtások bizony inkább metszőkést érdemelnének, mint pályadíjat.

Az írói pályája kezdetén elhunyt *Balogh* Endre komoly vesztesége erdélyi irodalmunknak. Nem forrott még ki, de sok szép ígéretet vitt korai sírjába. Ugy látszik, az élet kemény megpróbáltatásai vitték el a szerencsétlenek rajzához, de egyszersmind az erkölcsi világrendben való mélységes hitéig is. A kötetének címét adó levél kis leányához (*Mesét írok neked...*) életének válságait mondja el. Szomorú, mély írás ez, csupa líra, mely egy mindennel leszámolt, mindent könnyes rezignációval néző lelket a legmélyebb felindulásban mutat előtünk.

Balogh mélyen átérzi a nemes, nagy érzések értékét s tanítgatás nélkül tud eszméltetni erre bennünket, úgy, hogy egy-egy elbeszélése minden moralizálás nélkül is nagy erkölcsi lecke. Kötetének legterjedelmesebb novellája (*Párnázott ajtó*) a párnázott ajtó mögött felgyülekező sok visszaélést és szennyet mutatja be: a hatalmas vezérigazgatót, ki szoknyák után szaladgál, de a maga leányával nem törődik; a züllött apát, ki fejletlen leányát árulja; a titkárt, ki cserben akarja hagyni a

derék leányt, ki hűséges szívvel várt reá, s vezérigazgatójának leányát akarja elvenni vagyonaért. Az elbeszélés végén a szereplők sorsát egy kemény rántással összefogja, egymáshoz kapcsolja az író. A sors a fajtalan vágyra gyulog nagyurat kemény pofonnal téríti magához; büszke, szép leányát sofförje ejtette könnyű zsákmányául, annak a kis leánynak testvérbátyja, akit ő tönkre akart tenni. A titkár megszegyenülve tér vissza a derék leányhoz, akit hiába csábítgatott a nagy úr, sőt feleségül is hiába kérte, szerelem nélkül nem adta oda magát. Egy másik elbeszélése, (*Egyenleg*) egy feleségei feláldozása árán magasra emelkedett úr lelki összeomlását mutatja be.

Az erdélyi magyarságnak egyik fájó sebet, a birtokos osztály katasztrófáját is illeti (*Gólyák*), de a magyar telepes-gazda nagy sorsfordulóját szintén nem annyira tragikus elmélyítettségbe, mint inkább küzdelemre, eszméltető oldalára fordítja. Azt példázza, hogy nem szabad kétségbeesni az erdélyi magyarnak, hanem meg kell fogni a testi munkát, az egyetlen crösségünket. A föld kiszaladt lábunk alól, a munkát senki sem veheti el. Csöndes szomorúsággal rávilágít a magyar úri indolenciára, a botorul értelmezett úriasságra (*Pusztuló lelkek*) is. Vonzóan festi egy szorgalmas, okos fiatal székely házaspárnak takaros házatáját (*Székelyek*) s megkapó erővel egyszerű emberek nyers, konok dacát (*Juhászok*).

Van a kötetben egy rövidebb mutató (*Boldog idő*), a szerzőnek *Az égő csipkebokor* című, kéziratban maradt regényéből. A mutató keveset árul el az egészről. Annyit látunk, hogy a regény a kilencszázas évek elején játszódik s a közelgő világlomlásról mit sem sejtő, a biztosság nyugodt közönyösségében élő magyar világot festi, mikor pedig a mélységben már morajlik a rendülni készülő föld.

A további kötetek megválogatása tekintetében a vállalat nagy jelentősége kiadót még fokozottabb felelősségre kötelezi. A tömérdek nehézség tudatában is, melyekkel küzdeniök kell, hisszük, hogy hűségesen beváltják programjukat s az irodalom legnemesebb szolgálatait teljesítik az erdélyi magyar kultúra emelésére. *Kékyl Lajos.*

Lévay József: Utolsó versei. 1904—1918. A Kisfaludy-Társaság megbízásából sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Budapest, 1925. 8°, XXIX+158 lap.

Mikor Lévay 1908-ban sajtó alá rendezte tíz esztendőnek költői termését, a nyolcvanhárom éves aggastyán, — aki akkor még, saját szavai szerint, biztos szemmel és biztos kézzel maga lötte azt a nyulat, amely asztalára került, — Múzsáját szólaltatja meg a kötet vezérversésében, a *Múzsza búcsújában*: „Azt, amitől teremtő lángom éled, Körödben én többé már nem lelek... Nem ígértem, hogy sirodig kísérlek...“ — és ime, a csapodárnak, csak az ifjakat szerető Múzsza, még egy teljes évtizedig hű marad hozzá, sőt négy nappal halála előtt is tollba mondott neki egy verset: „*Örömtűz az olasz fronton*“, melyben az öröm s a bizalom hangján ünnepli a magyar katona diadalát. Egy teljes kötetre megy az utolsó évtized termése, melyet nem szükséges a kegyelet-kiméletes hangján dicsérnünk, mert elbirja az elfogulatlan kritikus szigorúságát

is. A maga egészében ugyanezt a költői egyéniséget látjuk az utolsó versekben, amilyennek Ravasz László tanulmánya jellemzi (a *Protestáns Szemle* ez idei januáriusi füzetében), az egykori hanyatlás tünetei nélkül, az egykorúak jelességeivel: a minden földi salakot levett lélek tiszta érzésével és gondolkozásával. Költői természete most is kész minden lehelletnyi rezdülésre ihletre fakadni; az aprónak szeretete most is inkább érinti lantját, mint a világrengető, lelkettépő nagy élmények. Az élet óriás kérdései könnyen oldódnak meg lelke gyermeki tisztaságában, törhetetlen, odaadó Isten-hitében és optimizmusában. A világegyetem gigászi mechanikájából ő kihallja a szférák zenéjét s az „Istent dicsőítő harmóniát“, (*A Föld himnusa*). Saját élete az külsőleg apró, de lelkileg nagy örömök láncolata. Míg Arany felpanaszolja, hogy a múlt „Adós maradt sok szép reménnyel“, (*Évek, ti még...*) és sokan „vagyunk, kik a sorstól rongyot kapunk élet helyett“, (*Szilveszter*), addig Lévy áldja sorsát, mert „Mégse maradt nekem adósom az élet“, (*Gyermékeim*) és

Rögek közül indultam útra rég,
De hosszú pályám síkra változék.
A rög nekem virágokat növelt,
Embert, világot szívem átölelt.

(*Napnyugta.*)

Lelke csupa derű és nyár, mely kiárad belőle és életet, világot, mindent derűbe és nyárba von. Nagyobb művészet a kellemetlent nem látni, mint a kellemest észrevenni, s Lévy ennek az életművészetnek nagymestere. Ezért egész költészete mosolygó költészet, melyen csak itt-ott suhan végig egy-egy árnyék; ez sem az ő lelkéből való, hanem a külvilágnak borúja. Nem hiába ajánlja költeményeit a beteglelkűeknek:

Ki gyógyulás végett hozzám kerül,
Verseimet ajánlom gyógyszerül.

(*Doktorságom.*)

S mikor Istenhez fordul, imádságában ezért könyörög:

Ne fordulj el, ne hagyj magamra,
Sugározd rám kegyelmed fényét:
Az élet kedvét és reményét.

(*Oh, Uram!*)

A múlt emlékeinek minden keserősége eltűnik, csak édessége marad meg Lévy lelkében. Vannak, akiknek szívén soha nem gyógyulnak be azok a sebek, miket az élet ütött rajta. Kölcsény egész életén át hordja fájalmukat s „Régi sebben újra vérzek én!“ (*Minden óram*); Vajda János összeroskad az emlékek terhe alatt, melyek évről-évre nagyobb súllyal nyomják vállát, s a csalódások fájdalma husz és harminc év múlva élesebb, mint mikor a sebet kapta. Arany is inkább az emlék fulánkját érzi, mint balszamát, de lelkébe zárja a gondviselés egyik legdrágább adományát, a humort, mely engesztelő sugárral áttör a bánat sötét felhőjén. Lévyt az emlékek mint kedves, vidám társak kísérik pályája végéig; nem is akar elválni tőlük:

Ha a túlvilágra átröppenni kell,
Emlékeim is hadd kísérjenek el!

(*Emlékeim.*)

Magának és másnak is tanácsul hagyja, mintegy végrendeletként
egyik utolsó versében:

De sívár jelenért
Ne emelj panaszt,
Alkudj' az idővel
S inkább szép multadnak
Virágos leplével
Takargassad azt.

(*Cseppek.*)

Örül annak, ami megmaradt és van, semhogy bánkódjék azon, ami
elveszett és nincs. Ezért mosolygó az ő költészete, egy egészséges lélek-
nek bizonyossága. Arany a kora aggság költője, Lévay a késő ifjúságé, s
életének napja tiszta, felhőtlen szemhatáron áldozott le.

Részletesen lehetne még foglalkoznom derüs lelkének többi érté-
kével; a reménnyel, mely utolsó óráit táplálja, mely a közeledő télben
már az új tavaszt érzi, az elmúlásban az örök élet kikeletét, — a meg-
elégedéssel, mellyel élete számadását lezárja; — a kegyelettel, mellyel
nagy barátainak: Aranyinak, Tompának, Gyulainak áldoz, s kiktől „mint
egy madár a költöző seregéből“ elmaradt; — a természet mélységes szer-
etetéről, melyen összeolvad vele, mellyel lelkéhez öleli a Tátra fenyőit,
a Sajó-völgy ákácait, gyümölcsösének fáit: az öreg szilfát: élete képét,
a lombjaiban fészkelő madarat, kertje útjain sürgő hangyát. Szólani
kellene arról az egyetlen sötét aggodalomról, mely a világháborúval az ő
hazájának egét is besötétíti s az emberek jóságában való hitét is meg-
rendíti. De mindezekről részletesen beszámol az a mély tanulmány, mely
Voinovich Géza tollából a kötetet bevezető, s ez utóbbi verseket Lévay
egész költészetének finom elemzéséhez csatolja. Csak hadd hívjam fel a
figyelmet a kötetben lévő *nagy* költeményekre, melyekből, mint a Tátra
csúcsáról, széles, hatalmas kitekintés esik a költőnek gazdag birodal-
mára: *Aratás, Papírhajó, Napnyugta* saját lelkének tükrei; *Végtelen
színjáték, A Megváltó, Szép öreg templom*, bölcséletének tanújelei;
Arany bölcsője, a lángész oltárán hozott áhítatos áldozat. S nem hagy-
hatom említetlen a *Forgácsokat*, röppenő hangulatok, könnyű kézzel
odavetett költeményvázlatok, egy hosszú élet bölcsességének arany-
szemei, melyek rokonok Arany Forgácsaival. Megható közöttük a *Téve-
dés* című, melyben szemrehányást tesz, hogy amit Arany egész életén
át óhajtott: független nyugalmat, árnyas kertet, vidám öregséget, ezt a
sors nem Aranyinak, hanem tévedésből neki adta. Vigasztalódjunk meg,
ha tévedett is a sors, nem méltatlanra szórta ajándékait, a költő művei-
ben megmaradnak örök kincsül, drága hagyatékul „a szegény, búba-
merült“ magyarnak.

Tolnai Vilmos.

Juhász Gyula: Testamentum. Versek. Szeged, 1925.

Nemcsak egyféle a magyar s nem is szabad kevesebbféle változatnak lennie, mint ahányféle az ember. Juhász Gyula költészetében tiszta, mélyöszönű magyarság valósul művészetté, amint ezt minden olvasója a magában hordott magyarságával közvetlenül megérzi. És pedig az alföldi fajtájú, amely ágból legismertebb például Aranyt és Tömörkényt szokás említeni. Erős értelmi belátás, rendkívül egységes világnézet, nagy szintézisek, mély érzület rendkívül csekély hullámzással, a képzelet erős realizmusa inkább a földidézésben és a szemlélet plasztikusságában, mint a kombinálásban, ime pár főbb vonása e faji egyéniségnek, mely Alföldünkön kitenyészvén, oly tartós műveket tudott létrehozni. E lelkiességnek jellegzetes, értékes inkarnációja Juhász Gyula, ennyit mondunk faji jellegéről, aztán semmi többet, ami elskatulyázásához hasonlítana.

Juhásznak már első írásai is biztos rajzú arcképet mutattak, de ez a kép minden további írásával kitellett és a Testamentum eddig legteljesebb s legérettebb szépségű képét mutatja, eddig ebben tetőzik művészete. Itt a legegységesebb, látszik, hogy élete ennek írása alatt végképvaló, nem változó mederben folyt. Témái — míg élete elején artisztikus csipkeműveken is dolgoztatott — mostanig megnöttek, telinöttek a nemzet sorsának kereteit, azonosult velük és magasságban felnőtt az égig, melynek vallásos szemlélődéseiben közel szomszédságáig jutott. És pedig a magyar lélekhez az ég nagy magas messziségben van például az olaszoknak egy arasszal elérhető, vaskosan érzékelhető sötétkéek egéhez képest. Sápadtabb, hűvösebb, misztikumtalanabb végtelenség a Juhász Gyula ege; vallása hasonlőbb Arany Jánoséhoz, mint Rómaéhoz. Kevés az illuziója, ezek már inkább csak szép sebhelyek a lelkén; szerelememléke, valami elvont halhatatlansághit, emlékek szelid csókja és alig több. Akksiológiájának fő pillérei: magyarsága és a szépség megvigasztaló szeretete.

Hangszerelése nem sok hűrt vesz igénybe és ütembeosztása is rendesen ugyanaz, a jellegzetes magyar bölcselkedő elégia költője ő, amelyet olyan nagy nemzeti műfajjává tett ő néhány nagyszerű társával, mint Kosztolányi, Tóth Árpád, néha megadóbb óráiban Ady s még páran. Bár legkeserűbb verseiben is végül rendszerint meg-megerősíti magát reménységgel, — nem meri magát éjszakára reménység nélkül hagyni — igazában pesszimistább Adynál. Az élet legfőbb céltévesztéséről Madách Sztregován és Magyar tél című verseiben olyan mélyre bocsátja feneket nem érő önját, mint alig más, még a mélyvizű magyar tengeren is alig, mégis, ahol a nyiltan kiírt magyar jövőkérdéssel szól a magyarokhoz, ott nem mutat reménytelenséget; az augsburgi csatavesztésből fönnmaradt gyászoló magyar rendekhez tartozó szerzetes ő, kit Szent István avégből telepített le közénk, hogy nekünk, magyaroknak, reményt, megigazolást és hitet hirdessen. E magyar szerzetes rendbelinek jóformán minden verse magyar vallásosvers, mindenik verse nyilvánosság előtt végzett magagyónása, nagyobb versei végsőjéül álló Uj vallomás című verse az egyetlen, amely prédikáció-szerűbb, programmosabb.

Kifejező készsége: tiszta, eső utáni levegőjű plasztikus szemléletesség, biztos körvonalú képek, homálytalan szimbolumok. Nekünk, magyaroknak a legédesebb, leginkább kedélyünk szerint való nyelv. Ugy itatja magát ez a finom, mélyzamatú beszéd, mint a mi hazai, kitünő aszuboraink. Olyas magyar lelki mozgásstílus ez, mint például, amit a színpadon a Blaháné mozgásában vagy nótázgatásában láttunk, faji önmagunkra találás, öntudatosodás, igazulásunk e költészet élvezése. Ezért van olyan szép olvasóközönsége Juhász Gyulának: a legmagyarabbak élvezik, magyarságuk aránya szerint.

Nyelvtani nyelve hajlékony, szép muzsikájú magyar nyelv. Ritmikája a kedvelt jambikus formákban halkabb, jobban szeretjük a magyaros ritmusait, ezekben a megindultsága inkább érzik, otthonosabb az akcentusa.

A mai előkelő rangú magyar lira, az Adytól számítottó kor kiteljesedéséhez tartozik Juhász Testamentuma. A forradalmak óta új hangszerek, új irányok hangolásait halljuk. Vajjon mire az új dalok hora kiforr, lesz-e annyit érő, mint az, amit a Juhász Gyula poharából kínálunk?

Bodor Adár.

Kortsák Jenő: A vasláda. A Danubia kiadása. Pécs, 1926. 153 l.
Rácz Pál: A könyvnyitó asszony. Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, Magyar osztály, 1926. 208 l. **Falu Tamás: Kicsinyesek.** Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, Magyar osztály, 1926., 123 l.

A „modern és a „régimódi“ józsefvárosi két fűszeres rokon már-már abbahagyja évtizedes pörét, leánya, illetőleg fia kézfogóján, mikor új „gyúanyag“ érkezik: egy vidéki nagynéni, aki után a gazdag örökség aszerint kacsint ide vagy oda, hogy melyikőjük lakásán pihen meg e reménybeli milliókat rejteni látszó ütött-kopott *vasládája*. A szakítás megtörténik, a vasláda lakást is cserél közben, de hála Istennek, lakik Budán egy nagynéni, akinek az otthona igen alkalmas találkahely interregnum idején az egymást szerető fiatal szívek számára. Ismerősök lakodalmán is lehet az ember vőfély, meg nyoszolyó, plébános úr is megmosdatja, előzetes felkérésre, az esketőbeszédben bizonyos jelenlévő szülők bűnös és kemény fejét, a vasládáról is kiderülhet, hogy majdnem üres. Újabb békülés, végleges lakodalom, a bajszerző vasláda padlásra kerül. Görögtűz. Vége...

Egy másik jóképű fiatalembernek azt jövendőli a *könyvnyitó asszony*, hogy sohase lesz felesége. És csakugyan. Menyasszonya visszakéri a jegygyűrűt, másik menyasszonyával meg hiába erőlteti és sietteti a dolgot, mire minden baj nélkül az oltár elé kerül vele, megüti a guta az eskető papot és nem akad hirtelenében helyette másik. Epilepszia, botrány, áthelyezés vidékre. Éppen abba a városba, ahol a könyvnyitó asszony ikertestvére csavargatja unalmában elfele a fiatalemberek fejét. Újabb epilepszia, újabb botrány, amelyből már csak a világháború húzhatja ki az embert. Hála a könnyű sebesülési esélyeknek s az önkéntes ápolónői intézménynek, végre kiderül, ami különben már az elején lélektani indoklásául látszott szolgálni a jövendőmondásoknak,

hogy őket eleve egymásnak rendelte valaki, már vagy a jó Isten, vagy a jó szerző, — szóval: görögtüz és nyárspolgári quaterka — vége...

A vidékre helyezett rokonszenves matematika-fizikaszakos tanár eleinte rosszul érzi magát a törzslakos-*kicsinyesek* között. Figyelmét kezdetben kizárólag az elektrotechnikának szenteli, majd megosztja a tudomány és egy szintén jobb sorsra érdemes s még hozzá gyermektelen erdészné között, végül kizárólag csupán az utóbbira pazarolja. Egyes-egyedül az idegen megszállás jólismert iskolapolitikájának köszönhető, hogy a szintén jólismert „falura-züllés“ motivum-derekán törik ketté, illetőleg repatriálással cseréltetik fel. Kendőlobogtatás. Vége. (A népmesei hangulat annyira erős, hogy majdnem ideiratta velem azt is, hogy libagége.)

Külső pánt foglalja egybe és tartja össze szemünkben ezt a három könyvet: a magyar kultúra decentralizációs törekvése. Egy Pécselt, kettő Berlinben jelent meg közülök; az utóbbi kettőnek még az is külön jelentőséget biztosít, hogy ilyenformán megszállott területek, elsősorban az önálló irodalommal alig dicsekedhető Felső- és Délmagyarország is gyönyörködhetnek bennük.

Nagyon izgató kérdés s bennünket izgat is fölöttébb: megtudni, hogyan akarnak az új kulturgócópontok szabadulni a centrális nyomás alól, mely nem engedte eddig őket és művészi igazságait szabadon érvényesülni. Mik azok az eddig soha nem hallott új hangok, szűz mesék, formák editio princepsai, vagy az a *ridiculus mus*, amelyet nagy-nagy vajudás után szültek a hegyek. Erdély meglepetései után kétszeresen jogsult és érdekesítő probléma ez.

Először is azt kell megállapítanunk, — azt hiszem, nem először és nem utoljára, — hogy ezeket a könyveket láthatatlan köldökzsinór köti Budapesthez s ha földrajzi katalógusuk mást hirdet is róluk, e ténynek szellemi értelemben véve nincs jelentősége. Még a nem Pesten játszó *Kicsinyesek* is a Pestről elkerült ember nosztalgiájával s a pesti ember vidéknemismerő dühében próbálja megértő humorrá magasztosítani alantaszatirájú álláspontját. Három teljesen különböző író meghatóan egy abban a sajátosan századeleji magyar vakondok életfilozófiában, amit csak egy vasárnaponként Zugligetbe kirándulató fővárosi állami hivatalnok méltányolhat igazán, hogy az élet nehézségeinek kétféle megoldása lehetséges: egy pestfővárosi és egy pestvidéki: átköltözni a budai oldalra, vagy áthelyeztetni magamat Pokolfélegyházára. Jó az Isten és jó az állam. A lakáshivatal és a miniszteriumok személyi ügyosztályai, az élet minden intézményes oldala ezzel bevonultak az esztétika birodalmába, mint a modern irodalom *Deus ex machiná-i*.

Nem volna érdemes papiroست piszkolni és tollat koptatni e három könyv száználmas aktualitásából, ha nem volnának pusztá létükkel nagy veszedelmek látszatra jelentéktelen szimptomái. De méltóztassanak csak egy pillanatra komolyabban figyelni rájuk, mit mesélnek az Úrnak 1926-ik esztendejében szegény bús magyarok felvidítésára:

— Az élet igazi arcára vagy kíváncsi, jámbor olvasóm? Az örök actualitásokra, minden időkben érvényes igazságok meseruhájára? Nos, vedd tudomásul, hogy az egyre kilátástalanabb magyar sors panaszos

dalában az a vezető szólam és az az orgonapont is, hogy a két józsefvárosi pörösködő boltos gyermekei megesküdhetnek-e hát mégis egymással a végén? Továbbá az, hogy miben áll a jövődómondó jól öltözött asszonyságok mágikus erejének a titka? Végül: miért nem ér az semmit, ha vidéken egymásra lelnek a még mindig törekvő férfi és a valami különbre jegyben-gyűrűben várakozó asszony?

Félreértések elkerülése végett ideírom, hogy még ez sem volna baj, csak a művészi megoldása nehéz. El lehet képzelni *egy* ember portréját úgy megfestve, hogy *az* ember képe mosolyog le róla rám örök-ismerősem. Az a baj, hogy ezekből a könyvekből úgy értesülök e nyárspolgár-pletykákról, mint ahogy a vonaton, utitársamtól szoktam értesülni felőle: mit csinálnak boltosék, van-e hát az erdészné és a fizikatanár közt valami és hogy, de kár azért a szimpatikus fiatal mérnökört, egészen elzüllött. Nem érdekel, mert nem *az* életet, az egyetlent, az enyémét is, az örökkévalót jelenti, hanem csak valami buta kis részletről szóló napihir vagy éppenséggel rendőri krónika.

És nem is igaz. Vegyük már egyszer észre igazán és leplezzük le könyörtelenül egyszersmindenkorra, hogy naiv dajkamesékkel áltat bennünket a konzum könyvpiac huzamosabb idő óta és egyre szemérmetlenebb együgyűséggel. Ujabbán még annyira sem erőlködik látszatok keltésére, mint eleinte. Kezd rájönni, hogy nem érdemes, mert nekünk így is jó és ennyi is elég. Nos, mondjuk meg végrevalahára nyiltan, hogy nem ez az élet, amilyennek „realisztikus alapon“ festik. Lehet, hogy van olyan józsefvárosi krájlzeros, aki eltiltja a fiát pörösködő atyjafia leányától, de aztán megbékül és belenyugszik az elkerülhetetlen házasságba, különösen, ha megtudja, hogy gazdagnak vélt nénikéje nem is olyan gazdag és még bizonyosabban, ha van egy ügyes, öreg budai özvegyasszony testvére, aki a plébánossal „testhezálló“ prédikációt tartat a kellő időben, — de ezek a nyárspolgárok épp úgy nem jelentik a mai élet lelkét és sorsuk épp úgy nem formája a jelen égetően aktuális ritmusának, mint, mondjuk, egy csirketolvaj, vagy egy marólúgot ivott cseléd, vagy egy tucatpárhaj, vagy az a pusztia tény, hogy valaki kétoldali tüdőgyuladást kapott és belehalt.

Nem is tudnak aztán írónk életet lehelni a masszájuknak egyetlen pontjába sem. Pedig a világháborút is felhasználják motívumnak, az idegen megszállást is. Sőt azt a népmesei motívumot sem átallja egyikük újra szerepeltetni, hogy két asszony úgy hasonlít egymáshoz, mint két tojás s csodálatosképen mind a két asszony hasonló körülmények között, ugyanazon órában veszítette el első férjét. Nagyon érdekes, de mi közöm hozzá?

Még a legtöbb igénnyel a *Kicsinyesek* lép föl. Az a problémája, hogy bizonyos emberekre nem hatnak az élet nagy problémái és körük magához füllesztí azokat is, akik eleinte nagyobb stílű életformát jelentenek s később is bizonyos melankóliával éreznek föl saját — most már szintén — kicsinyes mindennapjaikból, valahányszor igazi énjük kísértetjáró perceit érik. De mindig közbejön valami, a végén valami hirtelen, szervesen és brutális esetlegesség: s marad a régiben minden mindörökké. Minden emberi részvétünkre méltó sorsok ezek is, szó sincs róla,

de mióta az idegklinikákon lelkiismeretes kórtörténetet vesznek fel a soros gyakornokok, azóta nem regénytémák. Valamikor, nagyon régen, egy-egy Hajduszoboszlónak vagy Zalaegerszegnek lehetett, sőt volt is izgatón, véresen érdekes problémája az, hogy a helybeli polgármester vagy segédmérnök megnyergeli-e a mindennapjait, vagy elmerül bennök, avagy egy szóban forgó társaságbeli úriasszony kis erdészkéket hoz-e a világra, vagy tanárocskákat, ma ezek már avult és irodalmilag épp olyan sekundär tartalmak és patronok, mint, mondjuk, a hitvita, vagy a hexameterbe szedett seregszemle.

Mi Pécestől és Berlintől mást várunk. Új meséket és új szempontokat. Új hangot; új szépségeket. Valaha a XVIII. század végén Ludas Matyi és Agis találkozásából születtek a Lilla dalok, Dorottyá, A lélek halhatatlansága és ezt a szakaszát a magyar szellem ivellő pályájának úgy keresztelték el, hogy az újjászületés korszaka. Most, amikor már-már mesterséges lélegeztetésként kell számunkra újabb újjászületés, igazán ránkférne egy új pécsi Ludas Matyi és egy modern berlini Agis és soha messzebb nem éreztük megszületésüket, mint ennek a három könyvnek kiábrándító csömörében.

Karácsony Sándor.

Két verses kötet: Szabó Lőrinc: Fény, fény, fény. A Kultúra r.-t. kiadása, 1926. 8°. 87 lap. **Sárközi György: Angyalok harca.** Athenaeum r.-t. kiadása, 1926. 104 oldal.

Pár héttel ezelőtt olvastam, éppen a Protestáns Szemlében Szegedi István érdekes megjegyzését, melyben debreceni költőjelegről beszél. S ez nem önkényes meghatározás. Valóban: a zsiros jólét s a pregnáns protestántizmus városának élete rányomja bélyegét mindazokra, akik azonfelül, hogy ott születtek és nevelkedtek, még lelki hajlandóságaiknál fogva is fiai a nagy kálvinista Rómának. Így van ez Szabó Lőrincnél is. S nem véletlen, hogy Szabó Lőrinc, bár vallási kérdésekkel alig foglalkozik öntudatosan, örül annak a sajtóságának, melyet talán nem egészen találóan, de sokat sejtetően protestáns temperamentumnak nevezhetünk.

Szabó Lőrinc még fiatal, talán a legfiatalabb jőneű költő Magyarországon, mégis Fény, fény, fény címen most már harmadik verseskönyve jelent meg. Vannak gyorsan gyártott művei. Egészben véve azonban elég jelentős munkát végzett arra, hogy multja és fejlődése iránt érdeklődhessünk.

Babits Mihály tanítványa volt, mikor elindult. Később azonban erőszakkal vonta ki magát Babits hatása alól s jelenleg Babits szellemével szinte homlokegyenest ellentétes verseket ír, amiben lehet némi szándékosság is. Mindenesetre még jókor megszerezte a méltó harchoz szükséges technikai eszközöket. Hogy sikere mégsem teljes, annak okát kissé felszínes erkölcsi felfogásában találhatjuk meg. Ez utóbbi könyvéből is, csak úgy, mint a Kalibán! címűből, friss, de brutális gyönyör, pénz- és kalandvágy rettentő az érzékenyebb olvasót. Méltán kérdezhetjük: önző, minden fényt, élvezetet igazság szerint csak önmagáért s nem magasabb rendű célokért, az emberiség szenvedésének enyhítésére, stb. szomjazó költészete nem inkább eláru-

lása-e, mint támogatása annak az ügynek, amelyet szolgálni akar? Azt mondhatjuk, hogy Szabó Lőrinc költészete a nyomor Magyarországból sarjadt fénykéve, melyet azonban vad, pompára szomjas akarnokság lendít, mint valami rakétát, nem pedig az egyszerű természet mélységeiből feltörő napfényes Igazság, Titánkodó, Modoros. Eredetieskedő. Sokszor expresszionista túlzásokba téved. Ime néhány költeményének címe (s ezek nem verskezdő sorok, hanem címek): Tízezer éhes nyíl vagyok, Ó félhomály, gyáva lemondás! Szegénynek lenni s fiatalnak. Nem ülni a kényszerek rab piacán. Tárnák kövesült paralelljeiből. Szemeim, ezek a nyomorultak.

„Hunyt szemmel nézek a napba:
nyilak!: és minden összefut
egy csendes pillanatba.“

írja egy helyen. De már a következő sorai zsbongnak, zajongnak, nagyon is hangosak. Igaz, azt is írja:

„Elszórom lelkem csorgó aranyát
kőbe, patakba, virágba
s zümmögő, kalandor sugarakon
testtelen, parttalan, gazdagon
szétszállok a világba.“

Azonban ritkák az ilyen, önmagát csak fényzőrónak, eszköznek feltüntető érzései s ha igazán minden érzéssel szeretne gazdagodni, mint ahogy írja, jegyezze meg, hogy könyvében alig-alig érzik annak az alázatnak, áhítatnak, részvétnek, önmagát sem kimélő vallo-
más ereje, amelynek pedig nem volna szabad hiányozni egyetlen új humanista-költő kiteljesedett lelkéből sem.

*

Szabó Lőrinc könyvéről írván, itt az alkalom — *Sárközi* György verseskönyve — e két különböző költői egyéniséget, részben legalább, szembeállítani. *Sárközi* csendesebb, zárkózottabb s alázatosabb költő Szabó Lőrincnél. Illedelmes, úrileányok olvashatják. Kötete csupa nivós vers. Hét év termése. Szétszórva megjelent valamennyi verse különböző lapokban és folyóiratokban. S most okosan összerendezve, meggyőzően szemléltetik e költő gazdag lelki világát. Varázsuk meghódít, ami annál csudálatosabb, mert *Sárközi* nem tartozik a szuggesztív, rábeszélő hangú költők közé. Tiszta lélek, nem a légyeres terek sima tisztasága, hanem az élet salakjától szabadulni tudó lényeges életértékek felé törő ifjuság lobog itt.

Sárközi nem az Ady-generáció epigonja; inkább Berzsenyi és Vörösmarty korszerű átértékelője. A háború utáni, megújuló, hitteljes költészet egyik főalakja. Túlemelkedett minden impresszionizmuson. Ebben a tekintetben hasonlít Szabó Lőrinchez, de ez talán egyetlen hasonlóságuk. Érdekes látni (pl. Fölfelé és A hullámnézőhöz című versein is), mint szárnyal át fölényes biztossággal minden kicsinyes naturalizmust. Emellett finoman rezzenő, emberi: a föld színeit festi égi fantáziáiba. Például *Hajnali tájon* című verse is ily

finom, szinte Maeterlinckes lelki alkatra valló alkotás. Csakhogy míg Maeterlinck nőiesen méla szemmel nézi kábulva a nagy zavart, Sárközi férfiasabb mélasággal, bizonyos nyugalommal vizsgálja azt, mi tarka és fekete látszatok kavargó fátylai mögött örökkévaló. Áhitatos, mélyen vallásos lélek. Vallja, hogy a Jó s a Rossz angyala küzködik érte (szerinte az egész élet ily angyalok harca) és üditően tűnik ki hosszú, olykor kissé álmatag soraiból, őszinte hite, hogy a Jó győzni fog. Hiszi, hogy van objektív jóság. S ebből is nyilvánvaló, hogy kiszakadt a „minden mindegygyel“ kacérkodó dekadens hitetlenség talajából. Dús, helyenként káprázatos képzelettel írta meg kötetének minden versét. Költészete összhangban csendül ki. Utolsó verséből idézek:

Minden keserű szerelem alján lelkem parittyák feszítették,
Minden sírból föltámasztották hős vágyak tárt testem keresztjét.

Dicsőségesen, ágas-bogasan, ezrek szívét körülindázva,
Haló napoknak avarából vergődök a halhatatlanságba!

Minden kígyói fájdalomtól sasok szárnya emelt föl engem,
Minden szenvedés arra volt jó, hogy alvó lelkem földeregenjen.

Szerény és eszes, érett és hamvas, csöndes és mégis értékes
költő élete rejlik e kötetben. Marconnay Tibor.

Kisebb értekezések. 1. *A Magyar Tudományos Akadémia És A Magyar Nyelvtudomány.* Irta Szinnyi József igazgató- és rendes tag. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 1925. 8°. 23 l.

2. *A Magyar Tudományos Akadémia És A Magyar Történettudomány.* Irta Lukinich Imre levelezőtag. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. 1926. 8°. 18 l.

A Magyar Tudományos Akadémia századik évfordulója alkalmából áttekintő összefoglalásként készült és jelent meg e két nagyértékű tudós-értekezés. Komoly és tiszteletet parancsoló munka valóságáról győz meg mindkettő s alkalmat ad arra, hogy a művelt magyarság tényekben lássa az Akadémia száz esztendőn keresztül folytatott nemzeti jelentőségű működését. A tények tudományos szigorúságú és tömörségű rendszerezésének értékét még inkább növeli az, hogy mind a két tudós szerző rámutat a fejlődés természetére, okaira s jelentőségére s szintetikus eljárással megállapítja az eredményeket s kijelöli a belőlük következő feladatokat és lehetőségeket. Különösen termékeny lesz ez a két értekezés az ifjabb nemzedék kezében, amely egyetemi tanulmányaihoz bennük mesteri kalauzt nyert. Általánosabb szempontból pedig azért üdvözljük örömmel e két füzetet, mert a magyar tudománypolitika belső kohójába pillanthatunk be rajtuk keresztül s amit meglátunk, abban tesz bizonyossá bennünket, hogy minden okunk megvan rá, hogy józan lelkesedéssel bízzunk a magyar tudományosság jövőjében az Akadémia hivatott vezetése alatt.

3. *Pro Patria.* A világháború hősi halottainak emlékére a Komá-

romi Ref. Ifj. Egyesület által 1926. február 27-én rendezett emlékünnepp műsorából. Engländer Ferenc könyvnyomdája, Tata 16°. 24 l.

Három vers, egy ima és az ünnepi beszéd a füzet tartalma, melyet a kegyeletes ünnepély műsorából kiadtak. Bizonyára kedves emlék marad valamennyi a résztvevők számára s tanító és felemelő ösztönzés a közvetlen helyi, jövő nemzedék részére. Általánosabb értékű gondolati mag és mélység szerintünk csak az ima keresztyéni áhítatában s a beszéd bölcselő megalapozásában van.

4. *A Nagy Evangéliom*. 1. füzet. Szellemi Uton Adott Isteni Kinyilatkoztatás. A Benső Ige Utján Szószzerint Hallotta *Lorber* Jakab. 1800—1864. Dr. K. L.-né, P. B. és S. L. szíves közreműködésével *fordította*, előszóval, fejezetcímekkel és jegyzetekkel ellátta *Horti* Ede. (János Nagy Evangélioma). *Kiadó*: Horti Ede. Rákosliget. 1925 XI+123 l.

Nagyon hosszú és nagyon hiányos a cím idézése mégis. Csak maga „János nagy Evangélioma“ 60 ilyen füzetre terjedne, (tehát több lenne 6000 oldalnál, ha kiadnák). A bevezetés azt mondja: „Testvérem, kinek alkalom adatott Krisztusnak e szent Evangéliomát olvasnod“, csak az Urat nézd, aki leszállt a sötét világba, hogy „megmutassa *tenéked* az Ő szívéhez vezető *legrövidebb* útát!“ S következik ezután: „A Bibliái János Evangéliom Kinyilatkoztatás Ujtán Adott *Magyarázata*.“ De hiába is vesződnénk e munkával mint irodalmi művel. Nem annak szánták, nem is az. Szándéka és célja lehet szent, nem szeretnénk gúnyolódni rajta, de methodikája gyarló, tekervényes, sejtelmes s a fegyelmezett figyelmet s az iskolázott, áttekintő képességet is reménytelenül kifárasztó. Az alapszöveg, a magyarázat, a jegyzetek s értelmezések egymásba bogozódnak. Példája e könyv annak, hogy megértésre szánt dolog milyen módon kár kinyomatni. A jóakarát és értelmes tárgyilagosság útján akartuk megérteni ezt a teozófiai-spiritiszta könyvet is, mint a szekták sok hosszadalmas és zavaros írását, de lelkiismeretünk szerint csak sajnálni tudjuk az ilyen — még saját célja közvetlen érdekében is — teljesen hiában elvesztegetett nagy fáradságot.

5. *Mit Tehetünk Egyházunkért?* Irta Dr. *Kováts* J. István ref. theol. igazgató. 6. *A Református Keresztyénség És A Szentírás*. Irta *Vargha* Tamás. 7. *Keresztyén Családi nevelés* — 8. *A Református Tanító Feladatai*. Irta Dr. *Victor* Gabriella. *Kiadja* (mind a négy füzetet) a Dunamelléki Ref. Egyházkerület Belmissziói Bizottsága. 1925.

A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Belmissziói Bizottsága szükséges és igen jó munkákkal ajándékozta meg e füzetek kiadásával a magyar reformátusságot. *Kováts* J. István dr. szokott világosságával és gyakorlott írói érzéssel tulajdonképpen összefoglalja mindazt, amit együtt belmisszióknak nevezünk s ami nem egyéb, mint amit ma egyházunkért tennünk kell az egyház történeti életében kifejlődött s ma is hatalmas jelentőségű alapkötelességeink fokozott betöltésén felül is. *Vargha* Tamás okos és világos módon magyarázta meg, milyen viszonyoknak kell lennie a református keresztyén és a Szentírás között. Művelt embernek is komoly alaposságú, egyszerűbb műveltségűnek is jól érthető, szóval helyes módszerű füzetecske. *Victor* Gabriella dr. a *Keresztyén családi nevelés*-ben egyszerű családok számára szánta mon-

danivalóit, noha sok úgynevezett nagyon művelt családnak is áldásos lenne annyi nevelői bölcsesség is. Egyszerű tisztaságú magvetése bizonyára nem marad termés nélkül. A *Református tanító feladatai*-ban már sokkal mélyebben és szélesebb mederben tárul eléink nagy készlet-sége, a jelen helyzet alapos ismerete és megítélése. A református tanító-képzők ifjúsága számára ezt a füzetet a magánolvasmányok közé kellene iktatni mindaddig, míg a megújulás mindenütt diadalmas nem lesz.

9. *A Keresztény Család Kis Tükre*. Irta Uray Sándor debreceni ref. lelkész. Magyar Traktátus-Társaság kiadása. 1924. 67 l.

A családi élet minden fontosabb mozzanatát és jelentősebb kérdését érinti e füzet s rávetíti az evangélium sugarát. Van benne valami csendes nyugalomú szélesség. Működő-lelkészi tapasztalat igazolhatja ezt a módot, mert egyébként az írott szó ma szaporább lépésű. De a tartalom kedves, tapintatos, meleg, barátságosan biztató inkább, mint felriasztó, ehhez a tárgyhoz a legjobban illő.

A *Hódmezővásárhelyen* működött *máramarosszigeti református Jogakadémia Emlékkönyve*. 1925. Irta és kiadja Dr. Gergely György, a jogakadémia igazgatója, később likvidáló biztosa. Ára 50.000 K. *Hódmezővásárhely*. 1925. 8°. 85 l.

Egy mindvégig szabályosan küzdő becsületes tanári lélek bizonyossága ez az Emlékkönyv, melynek célja, hogy árából „emlékserleg“ készüljön legalább annak a református jogakadémiának az emlékezetben tartására, amelynek utolsó tusait tárják fel előttünk lapjai. Gondos alaposítással minden adat meg van örökítve, amely az akadémiára nézve fontos. Az összeomlás szomorú idejének történetéhez komoly adatgyűjtemény, egyházi intézményeink története számára.

10. *Útmutatás A Gyülekezeti Fegyelmezés Gyakorlására*. Irta Forgács Gyula református lelkész. Kiadta A Magyar Vallásos Traktátus-Társaság. Budapest. Évszám nélkül. 8°. 48 l.

A gyülekezeti fegyelmezés kérdése most, mint egyik legégetőbb kérdés foglalkoztatja az időket megérteni képes lelkészeket és presbitériumokat. Ebben a fontos kérdésben kiváló útmutatás ez a füzet, amely úttörő elönmunkálat. A gyülekezeti fegyelmezés bonyolult kérdés s a mai viszonyok között megvalósítása épp oly nehéz, mint amilyen halaszthatatlanul szükséges. Ezen a kérdésen fordul meg, hogy nagy szabadságunk mellett elhullunk-e apró letöredezések, vagy csoportos kiválások vagy *leginkább* a belülmunkások sokszor teljes és mozdíthatatlannak látszó felelőtlensége s lelki anarchiája miatt, — vagy minden körülöt-tünk és ellenünk kavargó áradatnak sziklatömörséggel tudunk ellenállani s nemcsak megmentjük a magyar kálvinista Siont, hanem erő-ségeit az új idők követelményeinek megfelelően építjük meg. A füzet minden parochiális könyvtárban nélkülözhetetlen, a theológiákon pedig a cura pastoralis kérdései között kiváló segédeszköz. *Szőnyi Sándor*.

Színházi szemle. Csöndes, de tartós sikere van *Ferenczy* Ferenc legújabb vígjátékának (*Mimikri, Kamara-színház*). A darab cselekménye egy könnyüvérű világi körül forog, aki becsöppen egy grófi kastélyba.

Azt állítja, hogy ősoket keres, meg hogy rokona is a grófoknak. Minderről semmit sem tud a familia, de érdekes modoráért szívesen fogadják. Mindjárt belépésekor játék-pénzt ad a szolgának borralaló helyett, kölcsön kér a kikapós házigazdától, mivel útközben podgyásza, pénze elveszett, ami persze nem igaz, mint ahogy az sem igaz, hogy kastélya van, hogy veszedelmes oroslánvadászat hőse volt, stb. De hisznek neki, megnyeri magának a grófot, a grófnőt és hugát, a hercegnőt, egy vénkisasszonyt s hazudik, szellemesen és elbájolóan, mintha könyvből olvasná. Csakhamar leleplezik, de ekkor sem jön zavarba, hanem az egyedül üdvözítő hazugság himnuszát zengi mindnyájukkal, kivált a pappal szemben, aki az igazság szikláján áll, míg ő a füllentés tengerén sajkázik ide-oda. A rokonszenves svihák a család életébe is belesnyúl, de nem tragikusan; apokrif levelet küld a sebeit rejtegető grófnénak, melyből kiderül, hogy férje újra megcsalja. S meg is vallja tettet: az annyira dicsőített igazság kedvéért cselekedett így. S mikor a családi béke helyreáll s Tasziló úrfi elegánsan búcsút mond a társaságnak, bizonyára folytatni fogja eddigi életét, művészetét, a benne szépséggé vált ibseni éltető hazugságot, mint ahogy le nem győzött s rajta sem diadalmaskodott ellenfelei sem változnak meg s mint ahogy az élet maga is örök színtere a két világnézet küzdelmének.

A darab Ferenczy Ferenc egy régebbi művének (*Örök küzdelem*) átdolgozása. Főalak vált mellékalakká s ez után igazodott a cselekmény. A főhős természetének megfelelően a párbeszéd dominál, de ezt aztán olyan biztos kézzel, maradéktalan művészettel s oly finom eleganciával csinálta meg a szerző, mint ahogy senki más nem tudná mai drámaíróink közül. A csevegés bájos csetepatéjából egészen, hibátlanul domborodik eléink Tasziló alakja. Ferenczy Ferenc századvégi író, Pailleronnak magyar rokona. Finom, hűvös eleganciája, alakjainak fajtája sokban emlékeztet a francia vígjátékíróra, de emellett eredeti magyarsága is nyilvánvaló. Legújabb vígjátéka nem hallatlan színpadi esemény, azonban magasan túlemelkedik újabb kérészerű drámáinkon s azon művek közül való, melyek az irodalmat képviselik.

Villányi Andor egyfelvonásosa (*Fekete Liliom, Belvárosi színház*) elhibázott „produkció”, vadromantikus hatásvadászat. Egy lovagot látunk, aki szenvedélyes retorikával üldöz egy grófnőt. S egy hercegnőt, aki búskomor, mert férjét, esküvőjük napján, leszúrta valaki. Azóta a gyilkost keresi, hogy bosszút álljon. Kiderül, hogy a lovag volt a gyilkos: a lovag maga mondja el hosszú monológjában, s ez a felfedezés épp oly erőszakolt, mint a hercegnő hallgatódzása. A hercegnő aztán előront rejtekéből s ítélkezik. Több felvonáson keresztül esetleg komolyabb drámává válhatott volna ez a különös história, így azonban aligha több holmi összezsugorított, ügyetlenül összefércelt szerelmi történetnél. Nevek és külső jelek renaissance-kort sejtetnek. A kivégzett, vagy legjobb esetben börtönbe vetett lovag a következő darabban már strandoló filiszter. Talán mégis vigyázatlanság a színháztól, hogy egyazon estén két homlokegyenest ellenkező szerepben ugyanazt a színészt játszatja. *Sándor Imre* öt képből álló meséje (*Szedjetelek szét, csillagok*), félig kész

munka. Az első négy képben, de kivált az elsőben és a másodikban, kitűnően megrajzolt alakok mozognak. Diákok és diáklányt így még kevesen vittek színpadra. Hanem a wedekindi probléma megoldatlanul ér véget s a naturalizmus eszközeivel pompásan indított cselekmény, szimbolikus ködbe vész. Ezt az elmosódottságot csak tetézi, hogy a túlvilági jelenetet még az első scrookban ülő nézőközönség is csak töredékesen hallja. Sándor Imre föltétlenül nagytehetségű ember, akitől még szervesen kiépített kiváló darabot is fogunk kapni. A fiatal *Hollós Ilona* általános feltűnést keltett kitűnő játékaival.

Az Ártatlan Don Juan (Belvárosi színház) újból műsorra került. Nagy és kacagó közönség nézi végig s szemlátomást hosszabb ideig. A szerzők nevét felesleges megemlitenünk: német, nyárspolgár bohózatírók, ártatlan bárányok maguk is, akik első sorban mulattatni akarnak. A darab fehér ostobaság, tele olyan sületlenségekkel, melyek átlagnézó szemében, szellemességnek tetszenek. Ez az ártatlan Don Juan egy esetlen üzletember, öregedő filiszter, akit társa, az öregedő neje mellett kikapós gyáros, intézetből hazakerült leányának szánt, üzleti számításból. A leánynak már volna gavallérja, de hát az apa cselt eszel ki. Elhíresztelik, hogy a nemes agglegénynek egy híres filmművésznővel volt viszonya. Nosza, azonnal bálvány lesz a félszeg fajankóból, a leány pedig romantikusan belegabalyodik. Persze a film-színésznő vendégszereplésre jön a városba, megvan a bonyodalom. De hát minden bonyodalom három napig tart s mikor a darabban megoldódik, a romantikus leány (ezt sehogysem értjük, hogy miért) a derék agglegény felesége lesz. Igen olcsó trükkök, bódészínházba való viccek, tízperces kabaréjelenetek sorozata és kész a darab. A közönség mulat, kacag, sőt hahotáz. Pesten százszorannyi ember van, mint amennyi egy estén ezt a darabot elégedetten nézi, tehát száz előadás már biztosítva. Ennyi pedig igazán elég, hogy egy külvárosi csacsiság a belvárosban is megélhessen.

Bus Fekete László darabja: (*Hűség-szérum, Renaissance-színház*) még ennek a közönségnek sem kell. A német szerzők legalább jókedvű bolondériát adtak, de Bus Fekete már feleslegesen és annál több szándékossággal trágárkodik. Őszintén megvalljuk, hogy nem tudjuk elmondani darabja tartalmát. És ez nem a mi hibánk. Utóvégre ha már az első jeleneteknél belefáradt a figyelmünk, arról a derék szerző tehet első sorban. Valami olyasmiről lehet szó, hogy a féltékeny nagy tudós egyetemi tanár, flörtölő feleségét meghűség-sítendő, hűség-szérumról gondoskodik. Ezt a nemes folyadékot „belefőcskenkezi a hölgy molekulájába“, abban a jó hiszemben, hogy ezentúl a nő hűséges lesz. De hát a szérum nem sikerült, az asszony viszont megtudta, hogy miről van szó s úgy viselkedik, hogy... hogy a darab jó véget érjen s ezentúl békesség legyen az egymást szerető házaspár között. A fő hűségbeoltással párhuzamosan egy mellék hűségbeoltás cselekvénye botorkál: holmi idétlen vidéki patikárius is beoltja kitűnő nejét a jeles szérummal s ott megint úgy folyik a zavaros cselekmény, hogy a vége kellemes lesz. Az egész lim-lommal tulajdonképpen foglalkozni sem volna érdemes. Csak jelezni

akartuk, hogy mindez a Renaissance-színházban tölt be — hála Istennek — nem sok, de mégis csak néhány estét. Oda jutott volna már a színházunk, hogy eféle otrombaságokat vágnak a szegény közönség fejéhez? S színészeink nem átalják végigjátszani ezt a darabot?

A *Párizsi kirakat* már más. (*Magyar-színház*). Itt ügyesebb csomagolásban kapjuk a portékát. Dicséretére legyen mondvá igazgató-ságnak és színészgárdának, értik a dolgukat. Adnak sokfélét, jót, rosszat, malacságot és poézist, valóságot és illuziót. Az egész habarcs nagystilű rendezésben, fényhatásokkal eszményesítve sugárik felénk. Azt mondják, filozófia csillan át a darabon. Csakugyan, mintha igaz volna. De csak egy pillanatra. Mert a szerzők témája mégis csak a malackodásban csúcsoodik ki. Raffináltan kistafirozott jelenetek vörös fonalára aggatott, zeneszóval, kuplékkal kísért paprikás élecek pattognak mindvégig. Ezek a paprikás élecek nem fájnak a közönségnek, sőt végtelenül tetszenek. Ha ezeket az éleceket útszéli kocsisok mondanák, kiebrudalnák őket. De hát nem kocsisok mondják, hanem életrekelt viaszfigurák, akiktől igazán nem vehetjük rossz néven, ha naivul trágárok. Amellett az egész história versben van megírva, pattogó, szójátékos versekben s ami versben van megírva, ha még olyan disznóság is, fátyolozottabb és türethetőbb, mintha prózában hallanók. A darabot az állítólagos költészet rózsafátyla takarja. Az a bizonyos filozófia pedig tulajdonképen árván igazodik a rimék természetéhez. Mindig olyan alakot ölt, amilyenné egy-egy rinjáték parancsolja. Nos és még egy sereg mellékkörülmény juttatja diadalra a remek fenoméndarabot. Előadás közben a melódiák egyes hangjai a gallériákon meghúzódó villanyocsengőkben is csengeni kezdenek s a közönségen édes izgalom fut keresztül. Jajaj, de szépen csengenek ezek a csengettyük! Milyen érdekes! Hogy mi mindenre nem gondol ez a derék Magyar-színház, mely néha még Peer Gyntöt, meg a Sasfiókot is előadatja, mindenesetre nem ennyi kasszadiadallal! Aztán van jazzband is, mely felvonásközökben a darab slágermelódiáit játssza s a közönségnek alkalmat ad, hogy zenét tanuljon s a következő felvonásban ujracseggő melódiát halk zümmögéssel dudorássza. Így válik színtársulat és közönség boldog együttessé. Közben a darab hősnője kiül a sűgőlyukra, partnere mellé telepedik és énekelnek. Jaj, de szépen énekelnek. Azt éneklük, hogy: Angyalom... Tizenháromszor éneklük, hogy: Angyalom... A partner, aki a Sasfiókban a sasfiókot, Peer Gyntben Peer Gyntöt adta, kiveszi a karmester kezéből a karmesteri kormánypalcát és dirigálja a zenekart. Aztán hősnő és partner lejönnek a közönség kellős közepébe és énekelnek. Azt éneklük, hogy: Angyalom... A közönség feláll és nézi őket. Több, mint tizenegy óráig is eltart, kivált, ha a közönség ujjaz. Finom muzsika, Volt, aki Offenbachhal hozta kapcsolatba a zeneszerzőket. Csakugyan, úgy fest, mintha Offenbach cipőtisztítói lettek volna.

Nem nagyméretű s átlagközönségnek való *Karínthy* Frigyes tragikomédiája (*Holnap reggel; Belvárosi Színház*), de megérdemelte a felújítást. Annakidején a Madách-színházban száznál több előadást ért meg s szemlátomást most is hosszabb életre számíthat. A darab semmit sem

avult azóta, sőt mintha az érték nemes patinája lepte volna be. Karinthy Frigyesnek, aki inkább rövid lélekzetű novellákban, irodalmi nagyságok és kicsiségek paródizálásában elsőrangú, ezuttal valami egészet, eredetit, szélesebb skáláját sikerült alkotnia. Mi ennek a darabnak a tárgya? Az egyéniség tapogatózik az ellenséges, talányos életben, megszeppen a társasággá izmosult, bálványokká magasztosult, egyéniség nélkül való, konvencionális lényekkel szemben, kiknek erőt és hatalmat ad a tradíció. Az egyén küzd és hasztalan küzd a balítéletekkel, mert legjobb esetben holmi jó vagy rossz dráma tragikus hőse lesz belőle. Ember Sándor, a tisztult emberi lény, nem vette fel a tragikus keztyűt, melyet a konvencionális élet feléje dobott. Nem állt ki párbajra a gróffal, aki az ő szépséges feleségének udvarolt s gyávasága miatt faképnél hagyja az asszonyt és a társadalom. Elintézetlen ügye lehetetlenné teszi; kerülnek, megmosolyogják és lenézik; az utolsó nyomorék is megtagadja tőle a közfogást, mert nem egész ember. Ember Sándor valami nagyot akar most, hogy asszonyon és balítéleteken győzedelmeskedjék. Pilótanélküli repülőgépen törí fejét, bűvös golyón, mely mindenfelé követi s utól is tudja érni áldozatát. Mindez semmit sem használ. Ember Sándor ráadásul még amerikai párbajt is vív a gróffal s ő huzza a fekete golyót. Másnap (holnap reggel) kell meghalnia, felszálláskor. De betoppan hozzá a rejtelmes finn orvos, önnön lényének erősebb fele, a bátor, a meghatódást nem ismerő ember (a színpadon kissé bántó fényhatással érzékített) szimbóluma, s kioperálja belőle a halálfélelmet. Másnap új ember Ember Sándor: úgy veszi az életet, ahogyan kell, tud farkasszemmet nézni, tud visszavágni s még a szerelemről is le tud mondani. Hát persze, hogy szerelmet arat s azt éri el, amit akar.

Nem célunk Karinthy Frigyes egészséges poézisében okvetlenül messzemenő szimbolizálást látnunk. Azt hiszem, a kritika egy része több rejtelmeset, több transcendentálisat sejtett meg a műben, mint amennyi belőle magyarázható. Valaki a második felvonásbeli titokzatos idegkimetszést egyenesen szósz szerint vette, holott az nem jelenthet mást, mint a bátortalanság magábaszállását s fenséges felemelkedést, az emberi fölényt, az élni akarás, az egészséges életharc szabadabb ormai felé. Ez a káprázat bőségesen és eredetien érzékíti a passzív ember ujjaszületését, a szunnyadó szellemi és testi önvédelem felébredését. A darab meséje nem több azoknál a meséknél, melyekre háromkötetes orosz regények sokrétegtű belső cselekménye épül s mégis a szavak élnek, történnek, a képek elevenné válnak s az egész metamorfózis határozott drámai formákban színpadra hozott, szerves konstrukció. A darab friss, szellemes, költői munka s messzi perspektívát nyit egy vajudó emberi lélek prizmáján keresztül.

Vajthó László.

Händel és Bach zenedrámái.

A protestáns oratórium-irodalom két legkiválóbb nagysága ugyanazon év tavaszán született: *Händel* Hallében 1685. februárjában és *Bach* egy hónappal később Eisenachban. Ugyanaz a tavaszi nap ragyogott gyermekarcukra, mindkettőjük számára egyformán előkészítve várta őket a zeneművészet új kora s mégis mekkora különbség van a két zenei hőroosz elindulása, útja s egész zenei világa között.

Bachot kedves hangszerei már ott várják a híres zenész-család polgári otthonában; Händel atyja feleser, aki fiát jogásznak szánja s a feltűnő zenei tehetséggel megáldott gyermek még csak hozzá sem jut a zene gyakorlásához, ha egy jószívű rokon el nem rejti a számára egy szegényes kis klavichordot a padlásszobában. Lassan megtörik a család ellenzése. Tizennyolc éves korában búcsút mond az otthonnak s a hamburgi operai zenekar hegedűse lesz. A fiatal Bach Lüneburgból gyakran ellátogat Hamburgba, de nem az opera vonzza, hanem az öreg Reinken orgonajátéka. S míg Händel operát ír, Bach orgonához ül és alig hagyja el többé a templomot és az orgonát. Händelt csakhamar az egész zenei világ ünnepli, Bach szerényen él a legkiváltságosabbak szűk körében, vagy méltatlanságokkal küzd.

Sohasem látták egymást. Talán a német evangéliumi ébredésnek van része abban, hogy nevük egymás mellé az *oratóriumok* irodalmában kerül. De míg Bach lelke a templomok megszentelt csendjében érlelődik meg a *János*-passzió megírására, addig Händel az operai színpadról emelkedik fel a vallásos drámai irodalom világába. Innen a nagy különbség a két lángész vallásos költészetében. Ezért van az, hogy Bach művészete az Új-testamentum világában növekedik naggyá, amely a magába szálló alázatos lélek számára közli csudagazdag kincseit, Händel pedig az Ó-testamentum drámai elevenességgel lüktető világában keresi és találja meg *vallásos drámái* anyagát. Mindkét lángészt a Biblia világához hajtja lelkük alkata és koruknak az evangéliumi pietizmusban meggazdagodott vallásossága s mindketten meg is találják az Ige nagy bizonyosságokat nyújtó mélységeit. De Händel az Ó-testamentum drámai feszültégű jeleneteiben ragadja meg az eszmei tartalmat, Bach az Új-testamentum tragikusan megrázó tényeinek a drámai szemléletét csak eszköznek tartja arra, hogy elindítson a lelki mélységek felé. Ezért keres Händel minden ó-testamentumi oratóriuma *drámai színteret*, míg Bach passzióinak a cselekvényei *lelkünkben* élük életüket, belső világunkban találják meg a történet méltó helyét.

A „*Sámson*“ cselekménye is szinte kívánja a színpadot. Csupa „jelenetek“ következnek egymásra a műben s a szereplők váltakoznak, mintha színpadon mozognának. Valóban joggal várnánk a díszleteket, ha a kórusok hatalmas drámai ereje s a zenekar nem festené meg lelkünkben szinte realiztikus vonásokkal a teljes háttérret. Itt nem hangzanak korálok, mint Bachnál, mert nincs hely rá a drámai eleven cselekményben. Dráma ez: „*actio sacra*“, amelyben az események dörgik el számunkra az Isten nagy revalációit, nem pedig szemlélődés vezet el irányítja oda a lelkeket.

Hogy minél drámaibb dráma lehessen, Händel ó-testamentumi oratóriumaiban sokszor a Biblia anyagát is kiszélesíti művészi elképzelése szerint újabb és újabb jelenetekkel, epizódokkal. S ha hívő lelkének biblikusán vallásos neveltsége mindig meg tudja óvni ilyenkor is az olyan túlzástól, amely a Szentkönyvvel nem egyeznék teljesen meg, mégis azt kell mondanunk, hogy kettőjük közül Bach a biblikusabb, a szigorúbb puritán, aki még a szentszövegen is csak megokolt kényszerből változtat. A „*Sámson*“ szöveggönyve is opracserű, szabad feldolgo-

zása a bibliai adatoknak, amely a *gázai* börtön előtti térről szemlélteti velünk végig a történetet s a vak fogoly, Sámson, nyomorúságát és bosszúját beszéli el.

Az oratórium személyei a Biblia történetének hűen megrajzolt alakjai, akiknek a vonásai kidomborítására a reájuk bízott ének jellemző dallamvonalait s az ezerszínű zenekar festő-erejét használja fel Händel. Elevenek Bachnak is a zenei festményei: a Passziók „scena turbae“-i a „Barabbást!“ és „Feszítsd meg!“ felkiáltásokkal a Munkácsy-kép („Krisztus Pilátus előtt“) mozgalmos elevevényére, az Úrvacsorai jelenetben pedig a felugráló tanítványok nyugtalan kérdései: „Én vagyok-e az Uram“, a Leonardo da Vinci híres freskójára emlékeztetnek. De míg Händel alakjai teljesen „beöltöznek“ az emberi tiszta vagy gyarló indulatok drámai kosztümjeibe, hogy szinte „realizálják“ a cselekményt, addig Bachnak a drámáiban a cselekmények realizálódása nem az előadó személyekben, hanem a hallgatók lelki világában megy végbe úgy, hogy a Bach művészetében absztrakttá vált eszmei tartalmat a hívőknek kell *lelkük való világában* rekonstruálni.

A „Sámson“ történetének a szereplői elibénk hozzák és szinte úgy „megjátsszák“ a drámát, hogy a megvakult és megláncolt Sámsonnak, a hívő hősnak a szomorú sorsa mélyen megindít — a szájjal kénkedve hős-ködő gáthbeli óriásnak, Haraphának a gyáva vitézkedése egyenesen felháborít; Mikáhnak a baráti ragaszkodása, Manoahnak az atyai gyöngédsége velük rokon érzéseinket váltja ki. — Delilának az önzőn hizelgő közlekedése ítéletünket hívja ki ellenük. S amint a harmadik „felvonásban“ az összedülő palota romja alá temeti Dagon-isten hitetlen népét és Isten hősét is, aki azonban szintén vétkezett: megtörtént a tragikus igazságszolgáltatás s az Izraelita nő, akinek pedig van kit siratnia, dalba hív: „Szálljatok Cherubim, dalt vár a lant, hadd zengjen édes hárfahang!“ És megzendül az ünnepi zárókar dicsőítő éneke: „Föl, szálljon égbe dalnak árja már, zengje, hogy Isten trónja szent...“ Ezzel szemben Bach passzióinak a cselekményét nem kell „megjátsszani.“ Azokban a „hős“ nem a maga bűneiért adós, hanem azokéért, akik megfeszítik. S megérzem, hogy *én is* érdekelt vagyok, — szereplője a nagy „drámának.“ Azt is megérzem, hogy nemcsak az Igazságnak tett eleget a Hős, hanem a kegyelem királyi kapuja is kitérült hívő lelkem előtt. Bach Passzióiban szárnyas angyalok jelennek meg a kereszt felett, akik a megbékélt atyai arcot rajongják körül s felém a megbocsátó kegyelem dicséretét zengik: engem mégis tép a bűnbánat s vádol az Ég: annál jobban, minél többet látok a mosolygásból, annál mélyebben, minél erőteljesebben zeng számomra a megbocsátás.

Händel egyetlen új-testamentomi oratóriumában, a „*Messias*“-ban közelíti meg Bach drámai művészetének ezt az elvont, a belső világunkban realizálódó lelkiségét. De itt sem éri utól a belső drámai építésznek azt a csodálatos biztosságát, amellyel ez az igazi evangéliumi szerző, a nagy lipcei kántor a hívők gyülekezetét képes teljesen belevonni zenedrámáinak evangéliumi, *személyes átélésébe*. Ezért választotta Händel oratóriumaihoz inkább az Ó-testamentum felséges jeleneteit (Sámson, Saul, Eszter, Izrael Egyiptomban, Jephtha, Judás Makkabéus, stb.), míg

Bach az Új-testamentum zenei apostola lett: tizenöt *Motettájában*, kétszáz *Kántátéjában* négy-öt esztendő vasárnapjainak evangéliumi hitű Igehirdetője, Karácsonyi, Husvétii, Áldozócsütörtöki *Oratóriumaiban* az üdvtörténet alázatos szívé Evangélistája, Máté, Márk és János írása nyomán szerzett *Passzióiban* a szentek gyülekezetével együtt Krisztus keresztjének töredelmes lelkű zarándoka, aki orgonája szavában s mintegy négyszáz *korál* megszentelt melódiájában a hívők seregével együtt zengi hitét, reménységét, — a Krisztusban megragadott üdvösségét. Igazi keresztyén, protestáns hérosszá teszi őket az, hogy mindketten az Ige hívő emberei. Klavichordjukon, orgonájukon ott a Szent köny. S munkáikon ott sugárzik Bach kézíratainak a szignálása: „*Ad majorem Dei gloriam...*“

Arokháty Béla.

Jegyzet. Händel „*Sámson*“-át a Budapesti Ének- és Zenekaregyesület a Zeneakadémián f. é. március 1-én adta elő *Lichtenberg* Emil vezetésével. Az ótestamentumi szülő — szerepeket az operaház legkiválóbb művészei énekelték: *Sándor* Erzs (Delila). *Basilides* Mária (Mikáh), *Székelyhidy* Ferenc (Sámson), *Kálmán* Oszkár (Manoah, Harapha). Bach „*János-passzió*“-ját pedig április 2-án, nagypénteken énekelte a *Palestrina-Kórus* a budapesti *Operaház* zenekarával, a főbb szerepekben ugyanazon szolístakkal, élükön pedig *Dohnányi* Ernővel.

Zenei szemle. *Kodály* Zoltán *Magyar Dalost*-et rendezett saját műveiből, illetőleg átirataiból. *Kodály* művészete — hála külföldi sikereinek, — most már nálunk is általánosan elismert. A március 17-iki hangversenyen új és már ismert saját dalait, valamint csudás népdal-átiratait hallottuk. (Ne feledjük, hogy az ő népdalain, folkloristikus gyűjtőútjain összeszedett nagybecsű régi népi dalokat kell értenünk). A *Nausikaa*-t s *Móricz* Zsigmond szövegére: *Fáj a szívem...* írt dalokat nagy gyönyörűséggel hallgattuk. Óriási sikere volt a *Bohus* tanár által a *Wesselényi*-utcai polg. fiúiskola énekkarának kitünően betanított, pompás három- és négyszólamú gyermekkaroknak (*Gergelyjárás*. *Villó*. *Turót eszik a cigány*). E mesteri betétek kitünő előadásukban óriási és megérdemelt elismerést váltottak ki a hallgatóságból. *Székelyhidy* és *Marschalkó* voltak *Kodály* dalainak méltó kiváló tolmácsolói. A *Zongoramuzsika* (op. 3.) néhány darabját *Kentner* Lajos adta elő s ugyanő látta el a zongorakiséretet. Jó zongorajátékos volna, de állandó arefintorai s folytonos testvonaglása a közönség előtt való játékra nem teszik alkalmassá.

A *filharmonikusok* az évad utolsóelőtti hangversenyén négy részt adtak a hazai zeneszerzőknek, sőt a vendégművész: *Flesch* Károly is magyar ember. Az első száma a kegyeleté volt. *Weber* K. M. halálának századik évfordulójára, utolsó művének, az *Oberon*-nak nyitányát adták elő. *Flesch* Károly *Beethoven* Hegedűversenyét igen szépen játszotta. Az érzelem s a szép hang volt előadásának jellegzetes vonása. Ujdonság volt *Kósa* Györgynek két *Ady*-dala baritonos zenekarkisérrettel. Az egyik: *A vén csavargó*; a másik: *Az Eddig ámene*. A vén csavargót csupán vonós-zenekar kísérte. Hangulata a *verssel* szorosan együtt élt. Az *Eddig ámene*-t jóval kevésbbé tudtuk méltányolni. A nagy zenekarra írt kíséret, mint az minden mai zeneszerzőnél van: nagy

tudásról tanuskodik. Szende Ferenc, a dalok előadója, óriási muzsikálításáról s kiváló előadóművészetéről ismét tanubizonyosságot tett. Bartók Béla: Két arcképe jó ismerősként jelent meg előttünk. Dohnányi: *Ruralia hungaricaja*, méltán s jólesően fejezte be a hangversenyt.

Isoz Kálmán.

Kiállítások. Az elmúlt hónap legkiemelkedőbb művészi eseménye a *Képzőművészek Új Társaságának* az Ernszt-Múzeumban rendezett kiállítása volt. A K. U. T. a *haladó művészet* jelszavát írta már alakulásakor lobogójára s emellett a vezérelve mellett hűségesen kitart mostani kiállításán is. Hogy ez a haladás egyszersmind fejlődést is jelent-e, avagy csak egyik tünete a művészet terén az emberi lélek új meg új kifejezőmódokra való törekvésének, azt ma eldönteni nehéz volna, de az bizonyos, hogy az általunk is sokszor hangoztatott művészi stíluskérésnek a jelenben egyik legelterjedtebb formája éppen ez a művészi irány, mely elvetve az úgynevezett akadémikus stílus technikai tökéletességét, az impresszionizmus fény- és színhatásait, mondanivalóit bizonyos általa lényegeseknek ítelt tulajdonságokra korlátozza, s ez egyfelől sokszor keresett és modoros primitívsegre vezet, másfelől a valószínűságnak a belső, a lelki életre vetített képeinek minden hozzáadástól mentes, leegyszerűsített kifejezésére törekszik.

Jellemző azonban éppen a mi művészeti viszonyainkra, hogy ennek a művészi iránynak végtelen szélsőségeivel nálunk alig-alig találkozunk, a mi modernjeink józanul moderneskednek s műveiket bizonyos — valljuk meg, nekünk jól eső, — szertelenségektől való tartózkodás jellemzi.

A K. U. T. kiállítása is csak újabb meggyőző bizonyítékot szolgáltatott ez irányban. Alig találtunk a nyugaton divatozó szertelenkedésekre néhány példát, kiállító művészeink legtöbbször bizonyos engedelmeyeket téve a múltnak, moderneskedik. Legnagyobb darabsszámmal *Vaszary* János szerepel. Közel ötven kép képviseli a legújabb termést, s ezek nem rosszabbak, de nem is jobbak annál, amit tőle az utóbbi években láttunk. *Vaszary* főerényei: a virtuóz rajzolási készség, mely vonalak odavetésével is képes mesteri biztossággal jellemezni s a rendkívül biztos színérzék, mely pompás tudással választja ki a megfelelő színárnyalatokat. Ellenben műveiből, ezekből a könnyedén odavetett munkákból az elmélyedés, az érzés heve és melege teljesen hiányzik, s ezért van, hogy *Vaszary* művészete virtuozitásával elkápráztathat, de igazi mély, benső, lelki hatást nem tud kiváltani.

Szónyi István két erővel teljes tájképével, ragyogó fényben fürdő figurális kompozíciójával ad újabb fejlődéséről bizonyosságot. *Csók* István és *Rippl-Rónai* József régebb témákkal és azok újabb, némileg módosított változataival szerepelnek. *Egry* József a kiállításon szereplő művei szerint alig-alig mutat újabb haladást; hasonlólt mondhatunk *Márffy* Ödön és *Perlrott-Csaba* Vilmos műveiről, pedig kár volna, ha ezek az ízig-vérig művészberek sokáig járnák még a vajudás útjait. *Bornemissza* Géza viszont ismét üde, friss vízfestményeivel tűnik föl a kiállítók között. *Kmetty* János képei kevésbé jők, mint aquarelljei. *Szobotka* Imre viszont néhány színben és formában kiegyensúlyozott

alkotással adta jelét művészete elmélyülésének. *Emőd* Aurél művei erős Vaszary-hatást mutatnak annak könnyedsége nélkül, *Derkovits* Gyula szerkesztésbeli ügyességét és készségét sokszor modoros affektáltságok hatálytalanírtják, de ez, — azt hisszük, — csak átmeneti állapot nála, s fog még kiváló munkákat alkotni ez a tehetséges művésziünk. *Rózsaffy* Dezső napsugaras színhatású képe kiválik a „modern“ tájképek tömegéből. Még *Gerber* Magda, *Czigány* Dezső, *Feszty* Masa, *Kemény* László, *Ecsödi* Ákos és *Pilch* Dezső nevét emeljük ki a majdnem hetven kiállító képíró közül, akiknek művei mind fejlődésről, értékes művészi tulajdonságokról tesznek tanúságot.

A szobrászati részben viszont nem igen éreztük, hogy a K. U. T. kiállításán vagyunk. A magyar szobrászat, úgy látszik, egészen távol áll a modernkedéstől s még a K. U. T. tagjai is inkább a formák leegyszerűsítésével, a legfontosabb formák összefogásával adnak jelt arról, hogy e téren is kellene valami újabb, a régi folytonos ismétlésénél, még ha ez az új nem más is, mint — archaizálás. Különösen *Csorba* Géza atlétájánál, *Medgyessy* Ferenc tömören mintázott álló alagjainál éreztük a fent elmondottakat. *Beck* Ö. Fülöp plakettjei művésziünk komponáló készségét és bravuros mintázó képességeit jól illusztrálták; *Chorin* Ferenc salgótarjáni mellszobrában a mester naturalizmusa nyert egyszerű kifejezést. *Cser* Károly nagyvonalúan fogalmazott alakja mellett *Mindszenti Feidel* Lajos merész szobrászi problémákkal viaskodó kis aktjait, *Ferenczy* Béninek szinte primitívre leegyszerűsített formák közé szorított kompozícióit és egy igazán elmélyedéssel készült igen szép női mellképét, *Kalmár* Elza Kömlödi hősemlékét és *Pátzay* Pál jól összefogott képmásait emeljük ki még a szobrászati rész anyagából.

A K. U. T. kiállítása sok-sok akaratról, törekvésről, művészi vágyról és elmélyedő hitről tett tanúságot, s reméljük, hogy törekvései nyomán a magyar művészetre csak haszon fog hármolni.

A *Nemzeti Szalon* márciusi csoportkiállításán tíz művésziünk találkozott be a főváros közönsége előtt. A legtiszteletreméltóbb művészi tulajdonságokkal lépett a nyilvánosság elé a vidék egyik kedvelt és méltán szeretett freskófestője, *Éber* Sándor, akit képeiről, mint technikai készséggel teljesen rendelkező, jóízű, főleg tájképein zavartalanul érvényesülő naturalista festőnek ismertünk meg. Hasonlóan jellemezhetnők *S. Bors* Károly szolid kvalitású kollekcióját is. *Szente* János tájképeiben, *N. Fodor* Olga alakos kompozícióiban figyelemreméltó művészi képességek tükröződtek. *Rónay* Kázmér éles színtónusokkal festett olaszországi tájképeivel biztató tehetségéről adott újabb megnyilatkozást. A modern irányokat *Jándi* Dávid, *Farkasházi* Miklós és *Rechnitz* Elza képviselték. *Jándi* Dávid komponáló készsége erőteljes, színjellemző tehetsége elsorángú; kár azonban, hogy mindezek a tulajdonságok, a művésznek magára kényszerített modoroskodása, affektáltsága miatt kevésbé tisztán és kevésbé jellemzően érvényesülhetnek. *Farkasházi* Miklós rajzai és pasztelljei viszont megállapodott művészi stílusra tesznek bizonyosságot. A művészt problémák izgatják, melyek megoldásához a művész technikai tudásával, ízlésével és rajzkészségével iparkodott eljutni. A művész a szó nemes értelmében vett expressionizmus erőteljes

hazai hajtása. *Rechnitz* Elza is elmélyedő tehetség, ki ösztönszerűen törekszik stílus felé. *T. Csulyok* Margit szobrai és *Fertsek* Elza különböző technikával készült, de mindig ízléses kézimunkái tették teljessé a kiállítást.

Erdei Viktor gyűjteményes kiállításán igen értékes művésszel ismerkedhettünk meg. Közel háromszáz festmény, pasztell és grafikai mű képviselte a *Nemzeti Szalon*-ban a művészt, aki negyedévszázadot meghaladó művészi pályáján sok idegen hatás fölvétele után eljutott végre az önmaga képességének megismerésére. Mint művész, talán a grafikában a legerősebb, rajzai jóformán csak kivonatolásai a formáknak s mégis a részletező teljesség erejével hatnak, jeléül annak, hogy a művész bir a kiválasztás képességével s elmondásaiban csak a lényegesre szorítkozik. Pasztelljeiben rendkívül finom színhatásokat, sokszor szinte a formákat és körvonalakat is feloldó fény- és árnyhatásokat láthatunk, olajfestményeiben aránylag a legkiegyenlítetlenebb a stílusa, bár itt meg szerkesztőképessége érdemel elismerést. Jellemző, hogy problémái elsősorban figurális feladatok megoldását célozzák, főleg az arc és a különböző mozdulatok érdeklík, s ennek az érdeklődésnek számos sikerült tanulmánya köszöni születését. Reméljük, hogy ez elmélyedő művészetet még viszontlátjuk a tárlatok alkalmával.

A *Károlyi-palotában* fiatal művészek rendeztek műveikből az árvízkárosultak javára kiállítást. Különösen *Istokovics* Kálmán és *Varga* L. Nándor rézkarcai érdemelték meg az elismerést, melyekben főleg világítási effektusok problémáival foglalkoznak, legtöbbször kitűnő eredménnyel. Hasonlóan alapos tanultságról tanuskodtak *Medgyesi-Schwarcz* Antal és *Csóka* István grafikai lapjai. *Barcsay* Jenőnek pár bibliai kompozíciója figyelemreméltó tehetségre vall, míg *Bánáti Schverák* János még nem érlelte ki szerkesztésbeli képességeit, noha egyéb figurális képei (aktjai) tehetségre mutatnak. Friss és üde hatásúak voltak *Gallé* Tibor tabáni képei és említést érdemelnek *Székely* Móric szobortanulmányai is.

Fontos volna, ha ezek s a velük egyivású fiatal művészeink minél gyakrabban kipróbálhatnák erejüket a nyilvánosság előtt hasonló csoportkiállítások alkalmával, amire fejlődésük és így a magyar művészet jövője szempontjából is szükség lenne. *Oroszlán Zoltán.*

Jegyzőkönyv

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1926. március 26-án,
a Ráday-könyvtárban tartott évi rendes közgyűléséről.

1. Dr. Ravasz László lelkészi elnök az ülést megnyitva, fölkéri a titkárt évi beszámolójának megtételére.

2. Dr. Zsinka Ferenc szerkesztő előterjeszti a következő évi jelentését:

Titkári jelentés a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
1925. évi munkájáról.

Tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk elmúlt éve egyetlen föladat megfeszített és állandó küzdelmében folyt el: a Protestáns Szemle életének biztosításában. Tevékenységének egyéb megnyilatkozásai jó részben ezt a föladatot szolgálták. Mult évi közgyűlési beszámolómban bátor voltam utalni arra, hogy az 1925. esztendő megbízható választ ad a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság életképessége felől. Érdeklődésre érdemes tehát ennek az évnek tapasztalatairól tanulságokat szerezni. Kezdem az anyagi helyzet vizsgálatán, jóllehet tudom, hogy a mögötte álló és vele eltéphetetlen együttélésben levő lelki helyzet sokkal előbbre való. 1924-ben a tagok száma 1227 volt. Ez a szám az 1925. évben 1410-re szaporodott. Tagdíját megfizette 1216 tag. Hátralékban maradt 194. Ez a taglétszám volt főképen az, amire a mult év költségvetése föl volt építve. A pénztári jelentés tételről-tételre be fog számolni az elmúlt év bevételeiről és kiadásairól. A kiadási oldallal szemben a 400 milliót megközelítő bevételi rovat elégségesnek mutatkozik. Hiány helyett gyarapodás észlelhető. Ezt a megnyugtató tapasztalatot, az állami támogatáson kívül, első sorban az imént emlegetett 1216 fizető tag hűségének köszönhetjük. Ha ez a hűség megkészserezhetné a jelenlegi taglétszámot, hozzá lehetne fogni a Társaság abbahagyott feladatainak folytatásához. E föladatok közül Társaságunk, úgy a magyar protestáns tudományosság élén elfoglalt irányító szerepénél, mint a jövő magyar történetírás szolgálatában önmagától fölismert köteletségénél fogva, a leghelyesebben tenné, ha újra hozzá fogna az egyháztörténelmi forrásanyag abbahagyott gyűjtéséhez és rendszeres kiadásához. Impozáns köteteket, tervszerű forrásközléssel vár a jövő generáció a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságtól. A jelenlegi taglétszám azonban föltétle-

nül emelendő, mert még a mostani nagyon lefokozott tevékenység mellett sem tud biztosítani szilárd anyagi alapot.

Protestáns közönségünkkel a személyes közvetlen kapcsolat fenntartásán tovább dolgoztunk ebben az esztendőben is. Irodalmi estélyeket, ünnepeket rendeztünk a következő helyeken: Békés-saba, Debrecen, Győr, Gyula, Pápa, Sárospatak, Szarvas, Székes-fehérvár. Mind a nyolc helyen kitüntető szeretettel fogadtak, meg-
értő figyelemmel hallgattak protestáns testvéreink. E kiszállások arról győztek meg, hogy azok nem csupán anyagi erőforrások voltak számunkra, hanem személyes megtapasztalása és megnyugtató próbái a protestáns és magyar együttérzésnek és így azok a jövőben is sok jó reménységgel biztatnak. E vidéki kirándulásainkban nem voltunk egyedül, szép számú tudós és előadógárda bocsátotta rendelkezésre ismeretét szívesen és önként. Köszönetünk az egyetlen, amivel a helyütt nekik újból adóznunk kell, midőn neveiket, hálaük kifejezésésképp felsoroljuk: Czeglédy Sándor esperes, egyházkerületi főjegyző, Erdős Vilmosné énekművésznő, Imre Sándor egyetemi tanár, Jakab Ödön, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Kapi Béla evangélikus püspök, Karácsony Sándor tanár, Lampérth Géza, a Petőfi-Társaság főtítkára, Nagy József egyetemi tanár, Ravasz László református püspök, Soltész Elemér tábori püspök, Szabó Margit tanítónő, Tankó Béla egyetemi tanár, Vargha Gyula nyugalmazott államtitkár, Dr. Victor János theologiai tanár. A vidéki irodalmi estélyek rendezését célszerűnek látszik a fővárosban is megpróbálni. Szükség van a fővárosi meglehetősen szűk taglétszám gyarapítására. Ezt a célt szolgálta Társaságunk december 5-iki előadóestje, melyen az előadó szerepét Hegedüs Lóránd volt pénzügyminiszter töltötte be Krisztus zörgetése címen tartott kitünő előadásával. Nagyszámú és nagyon válogatott közönség gyönyörködött Hegedüs Lóránd gondolatgazdag előadásában. A Társaság céljait kívánja szolgálni rádió előadásaival is, amelyeket egyelőre kéthavonként később a megállapodás szerint, havonként kíván rendezni. A Társaság első rádió koncertje március hó 29-én lesz.

Nem lévén egyéb eszközünk közönségünkkel való érintkezésre, igyekeztünk alaposan felhasználni mind a kettőt. Nagy súlyt vetettünk arra, hogy a Protestáns Szemle hónapról-hónapra pontosan érkezzék olvasóinkhoz és tagtársainkhoz és hogy mondanivalónk is érdemes legyen a megszívlelésre. Az ünnepi alkalmakat felhasználva, megtaláltuk a módját, hogy a magyar nemzeti kultúra kegyeletes dátumait a magunk ünnepévé is tegyük. Így áldoztunk egy számot folyóiratunkból Jókai emlékének a centennáris év alkalmából, külön számmal róttuk le kegyeletünket Apáczai Csere János, a nagy erdélyi magyar tanító születése háromszázados fordulóján, valamint külön számot szenteltünk a Magyar Tudományos Akadémia 100 éves alapításának emlékére is. Az elmúlt évben 96 munkatársat nyertünk meg arra, hogy az ízlés, ismeret és tudás ígéit hirdessék folyóiratunkon keresztül, köztük nagyhirű külföldi professzorokat, akik a protestánsizmus küzdelmeit írták meg számunkra és ismertették velünk

tömör előadásban. Folyóiratunkból 10 szám jelent meg 48 ívet meghaladó terjedelemben, fölülmulva a háború előtti évek folyóiratterjedelmét. Az írók honoráriumát is igyekeztünk a mai elterjedtebb folyóiratok díjazási mértékének megfelelő színvonalra emelni.

A külfölddel való kapcsolat fenntartását és ápolását programunknak tekintettük úgy az előző évben, mint a közvetlenül mögöttünk levőben. A Protestáns Szemle cikkeiből négy iv terjedelmű kivonatot készítettünk német, francia és angol szöveggel és elküldöttük mindazoknak a könyvtáraknak, amelyekkel Magyarország a nemzetközi csereviszonyt szabályozó 1886. brüsszeli egyezmény következtében a magyar bibliographiai központ révén összeköttetésben áll és mindazoknak a magánosoknak, akikről megtudnunk sikerült, hogy hazánk és kultúrája iránt némi figyelmet mutatnak. A francia protestáns történelmi társasággal állandó csereviszonyban vagyunk. Részt vettünk abban a gyűjtőakcióban is, amelyet francia kálvinista testvéreink indítottak Kálvin János szülőházának Noyonban való újra fölépítésére. A begyűlt összeget a dunamelléki református egyházkerület hasonló célú gyűjtéséhez csatolva, a református konvent útján juttatjuk el rendeltetési helyére.

A szomszédos külfölddel, a trianoni béke által elszakított testvéreinkkel való érintkezésünk még mindig nehézségekkel küzd. A megszállott területekre még most is csak esetlegesen jut el a Protestáns Szemle. A Magyar Szaklapok Országos Egyesülete többek közt programjába vette, hogy külföldi ankéteken rendszeres munkát folytat arra nézve, hogy a politikától mentes, kulturális és szakfolyóiratok előtt fölnyíljanak a cenzura zárt sorompói a szomszédos államokba. Társaságunk ezért csatlakozott és lépett be ebbe az egyesületbe.

Figyelemmel voltunk belföldi kapcsolatainkra is. Folyóiratunk révén jelentékeny számú egyesülettel, irodalmi, tudományos és társadalmi célú intézménnyel tartottuk és tartjuk fenn a kölcsönös érintkezést, amely végeredményben és céljában az egymás kölcsönös megbecsülését szolgálja. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének Társaságunk ujjászervezése óta tagja. Társaságunkat a szövetségben báró Kaas Albert alelnök és a Protestáns Szemle szerkesztője képviselik.

Régibb kiadványainkból ez évben is juttatott Társaságunk az arra érdemeseknek könyvadományokat, nevezetesen a soproni teológusok otthonának ingyen rendelkezésére bocsátotta meglévő kiadványának egy-egy példányát, úgyszintén raktáron lévő kiadványaiból egy-egy példányt díjtalanul bocsátott rendelkezésére a Luther-könyvtár és múzeumnak.

Legutóbbi ülésén az igazgató választmány a Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai r.-t. és a Luther-Társaság beadványainak tárgyalása során elhatározta, hogy a Társaság kiadványainak főbizományosságát a Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai r.-t.-ra ruházza. A könyvek és füzetek jelenleg a Bethlen Gábor részvénytársaság könyvkereskedésének egy külön helyiségében vannak számba véve és katalogizálva. Mihelyt a kiadványok végleges jegyzéke és értékelése

elkészül, a bizományi szerződést meg fogjuk kötni az új fő-bizományossal.

Nem fejezhetem be jelentésemet anélkül, hogy meg ne emlékezném még egyszer kegyelettel azokról, akik Társaságunkkal rövidebb-hosszabb ideig közeli kapcsolatban állva, előhaladásán tehetségük szerint jó kedvvel munkáltak. Búcsúzunk: Csengey Gusztávtól, Gyurátz Ferenctől, Hegedüs Istvántól, Szilágyi Dezsőtől és Zsilinszky Mihálytól. Búcsunk szomorú és hálával telt. Szomorú az elszenvedett veszteség miatt, de hálás, hogy Isten céljai közt ott volt az is, hogy a megsiratott férfiak eszméinkért is dolgozhattak.

Tisztelettel kérem jelentésem szíves elfogadását.

3. A távollévő Bendl Henrik helyett a kiküldött számvizsgálók egyike, Hamar István előterjeszti az 1925. évre szóló pénztári jelentést, melyet a közgyűlés tudomásul vesz és a pénztárnoknak a szokásos fölmentvényt megadja.

4. A Társaság elhalt választmányi tagjai helyébe a hátralevő időre megválasztottak: Dézsi Lajos egyetemi tanár, Szeged, Dománovszky Sándor egyetemi tanár, Budapest, Melich János egyetemi tanár, Budapest, Muraközy Gyula református lelkész, Kecskemét és Zsigmond Ferenc egyetemi magántanár, Debrecen.

4. Az 1926. évre a számvizsgáló bizottság tagjaiul megválasztottak Baros Gyula, Deák Béla és Szelényi Aladár rendes tagok.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Befizetett tagdíjak az 1925. évre.

Barthos Pál evangélikus lelkész, Szarvas. Egy év. — Mágócsy Dietz Sándor egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Gaál Ferenc református lelkész, Poroszló. Második fél év. — Kneffel Sándor Máv. főmérnök, Szeged. Egy év. — Kelló Gusztáv, Szarvas. Egy év. — Kotzó János református lelkész, Drávaiványi. 43.000 korona.

Az 1926. évre.

Dr. Ajkay Béla, Répcelak. Egy év. — Ágoston Barna, Győr. Egy év. — Leánynevelő intézet, Aszód. Egy év. — Ádám Imre, Mezőtúr. Első fél év. — Benedicty Gyula gyógyszerész, Békés. 40.000 K. — Bekő Ferenc főmérnök, Szentés. Egy év. — Biszkup Ferenc evangélikus lelkész, Mezőberény. Első fél év. — Csanády Kálmán, Pécs. 50.000 K. — Csizmadia Lajos theologiai tanár, Pápa. Első fél év. — Dr. Czebe Jenő, Budapest. Egy év. — Csajághy Károly, Veszprém. Egy év. — Dr. Eöttevényi Olivér, Budapest. 70.000 K. — Farkas Elek, Halas. Egy év. — Fekete István református lelkész, Tiszadob. Első fél év. — Dr. Gál Lajos törvényszéki bíró, Budapest. Első fél év. — Nagyszegi Gábor József, Szeged. Második fél év. — Gálffy Ignác igazgató, Miskolc. Egy év. — Kovács Géza jegyző, Székesfehérvár. Egy év. — Király Gyula, Budapest. Egy év. — Kiss Sámuel evangélikus lelkész, Nagybarátfalu. 20.000 K. — Koncz Erzsébet, Budapest. Első fél év. — Kovács Ferenc református lelkész, Duna-szentbenedek. Egy év. — Kocsis József jegyző, Zsadány. Első fél év. — Dr. Mészöly Pál ügyvéd, Kunszentmiklós. Egy év. — Major Tódor tanító, Kecskemét. Első fél év. — Mágócsy Dietz Sándor egyetemi tanár, Budapest. Egy év. — Nagy Ernő gyógyszerész, Pocsaj. Egy év. — Dr. Neményi Imre nyug. államtitkár, Budapest. Egy év. — Puskás György rendőrfőtanácsos, Budapest. Első fél év. — Fethes János tanítóképződei igazgató, Kőszeg. Egy év. — Róth Kálmánné, Aszód. 42.500 K. — Reich Málvin, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Sulyok Sándor ügyvéd, Csenger. Egy év. — Sántha Béla tanár, Nagykőrös. 50.000 K. — Szabó Andor református lelkész, Taktakenez. Egy év. — Szabó Géza postaellenőr, Szeged. 40.000 K. — Szücs Ferenéné, Törökszentmiklós. 80.000 K. — Szenthe Károly, Pápa. 80.000 K. — Thália papírkereskedés, Szeged 32.000 K. — Tóth Sándor református lelkész, Piliscsaba. Egy év. — Református egyház, Told. Egy év. — Tóth Lajos református lelkész, Tiszadob. Egy év. — Ujváry Antal, Nagykőrös. 25.000 K. — Vörös Lajos református lelkész, Órszentpéter. Első fél év. — Veszprémi református egyházmegye. 850.000 K. — Dr. Vásárhelyi László, Budapest. Első fél év. — Vásárhelyi Dezső, Budapest. Egy év. (Folytatjuk.)

Ha sikerült

valamelyik közleményünkkel kedvét megnyernünk, fejezze ki örömét azzal, hogy küldje be tüstént tagsági díját, 170.000 (85.000) koronát.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVEISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Dr. Lencz Géza*: Jézus bűnnélkülisége. 355.
Gárdonyi Albert: A magyar történettudomány kezdetei. 361.
Boda József: Mirjam. (Vers.) 373.
Böszörményi Jenő: Eleonóra, a gondolatolvasónő. 374.
Porkoláb István: Pinkász. 379.
Erdélyi József: Pacsirta. 382.

KRÓNIKA: Harnack. *Br. Podmaniczky Pálné*. 383.

KRITIKAI SZEMLE: *Zolnai Béla*: Magyar janzenisták. *Pukánszky Béla*. 387. — *Dr. Makkai Sándor*: Aratás. *Vásárhelyi János*: Bizonyágtétel. *Vásárhelyi János*: Megvígasztaltatva — vigasztalni. *Dr. Vass Vince*: Ebben a világban, de nem e világból. *Révész Imre*: Mennyei Nászdal. *Patay Pál*. 388. — *Lamprecht*: Modern történettudomány. *Dékány István*. 392. — *Eduard Grubb*: A quakerek vallása. *Szelényi Ödön*. 395. — *Hóman Bálint*: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. *Gárdonyi Albert*. 396. — *Révész Imre* élete. 1826—1881. *Harsányi István*. 398. — *Báró Forster Gyula*: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. *Török Pál*. 401. — *Mario Roques*: Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. *Palia de Orastie*. (1581—1582.) *Baranyai Zoltán*. 402. — *Dr. Szémán István*: Az újabb orosz irodalom. (Szent István-Társulat.) *Bonkáló Sándor*: Az orosz irodalom története. I—II. (Athenaeum.) *Trócsányi Zoltán*. 404. — *Hugenották*. *Hamar István*. 405. — *Dr. György Lajos*: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. (1919—1924.) *Zsigmond Ferenc*. 406. — *Tóth Imre*: Rajzok a szibériai hadifoglyok életéből. *Gulyás Sándor*. 407. — *Molnár Antal*: Az új zene. *Dr. Böhm Dezső*. 408. — *Andreas Ady*: Auf dem Flammenwagen der Lieder. *Hetényi—Heidlberg Albert* Ady-fordításai. *Szegedi István*. 409. — *Cervantes*: Az Elmes Nemes Quijote de la Mancha. Fordította *Györy Vilmos*. Bevezette *dr. Wildner Ödön*. *Szönyi Sándor*. 410. — *Színházi szemle*. *Vajtho László*. 411. — *Kiállítások*. *Oroszlán Zoltán*. 414. — *Nyílt levél*. *Dr. Iványi Béla*.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Protestáns Szemle jelen számához mellékelt csekklap arra szolgál, hogy tagtársaink elmaradt tagdíjaikat rajta beküldjék. Egyetlen támasztéka Társaságunknak tagtársaink felelősségérzete. Kérjük, fizessék be tagdíjaikat 170.000 (85.000) kor. a Társaság érdekében sürgősen. Föltétlenül bizunk abban, hogy tagtársaink részéről e tekintetben csalódás nem fog érni.

Pályázat középiskolai tanári állásokra.

A sárbogárdi községi reálgimnázium VII. osztályának megnyitásával pályázatot hirdet 6 tanári állásra. És pedig magyar—francia, német—francia, vagy magyar—latin; latin—történet; latin—német vagy magyar—német; rajz és két math.-fizika szakos tanszékre. Felekezeti különbség nélkül pályázhatnak szakvizsgás tanárjelöltek, vagy okl. tanárok. A francia, vagy német nyelvet beszélők előnyben részesülnek. Ezen nyelvek tudása vizsgálati, vagy működési bizonyítvánnyal igazolandó. A rajz és egyik matematikus tanár a tornatanítást és velejáráó mellékteendőket is tartozik elvállalni.

Fizetés mint az államnál. A választás csak miniszteri megerősítéssel válik jogérvényessé. Az állások a pályázók viszonyaihoz mérten rendes, vagy helyettes tanárral lesznek betöltve, de újonnan választott tanár oklevéllel is csak helyettes lehet. A születési, érettségi, képesítési, működési, esetleges házassági, idegen nyelv tudását, kommun alatti magatartást igazoló bizonyítványokkal, életrajzzal felszerelt kérvények a Fenttartótestülethez címezve az igazgatóságához adandók be június 25. napjáig azon írásbeli nyilatkozattal, hogy a megválasztott tanár egy évi szolgálatra kötelezi magát. Az állást augusztus 26. kell elfoglalni.

Csanády Sándor,
igazgató.

A Protestáns Szemle felejthetetlen színházi krónikájának, Szilágyi Dezsőnek hátrahagyott verses kötete: HAZAMENTEM címmel megjelent. Barátai azzal óhajtják leróni kegyeletüket, hogy emléket állítsanak sírja fölé a könyv jövedelméből. Kérjük a Prot. Szemle olvasóit, akik többizben gyönyörködtek Szilágyi Dezső hitvallásszerűen megírt magas etikájú írásaiban, ne hagyjanak magunkra, rendeljék meg a kötetet, amely kivételes értékénél fogva ezuttal sem fog csalódást okozni olvasóinak. Ára 50.000 korona. (Portóra 2000 koronát kérünk.) A megrendelés a Protestáns Szemle kiadóhivatalához (Kálvin-tér 8.) intézendő.

Jézus bűnnélkülisége.*

Jézus életéből a kritika törli természetfölötti születését, csodáit s feltámadását, úgy hogy lassanként csak erkölcsi gondolatoknak utólérhetetlen tisztasága s vallásos érzéseinek mélysége marad meg.

Ha ez igaz volna, persze Jézus akkor is megmaradna a minden többi között első vallásos zseninek, a keresztyénségnek azonban, mint ilyennek vége lenne.

Nem csoda hát, hogy olyan sokan már elvileg elutasítólág viselkednek evvel a kritikával szemben. Pedig nincs igazuk. A tudományt csak tudománnyal lehet meggyőzni vagy leverní. Az elmúlt századok eljárása, mikor hit és tudás ellentétét a maga merevségében meghagyták egymás mellett, csak ideiglenes kiségitő lehet. Kiegyenlítődés nélkül vagy az egyik, vagy a másik elsorvad.

Kiegyenlítődésre pedig a lehetőségnek annyival inkább meg kell lennie, mert a keresztyénség hite nem pusztá, belső hangulat, megragadottság, hanem történelmileg feltételezett. A történelem maga azonban tiszta, exakt tudománnyá sohasem lehet. Mindig értékekkel dolgozik, melyek magából az emberi közösségből folynak.

Valláserkölcsi téren szintén vannak ilyen értékek. A történelmi kritika sohasem döntheti pl. el, hogy csoda lehető-e vagy sem, mert hiszen ennek a hitnek végeredményileg egyéni feltételezettsége van. És éppen így áll a dolog a Krisztus személyével. Általánosán elismert, hogy benne a valláserkölcsi élet tökéletes alakjával találkozunk. Hogy most már a történész megelepszik-e bizonyos általános vallási előterjesztéseknek tökéletes mértékben való reáruházásával vagy a valláserkölcsi élet oly speciális forrásának tekintí őt, akiben valami különlegest, egyedülállót ismer meg: ez mindig az egyéni feltételezettségtől függ. Ugy, hogy negatív és pozitív kritika között végeredményileg nem a történetkutatás tudományos technikája teszi a különbséget, hanem a valláserkölcsi telfogás.

Hadd mutassak én itt fel a történelmi kritikai bizonyítási egy példáját, miközben éppen az ütköző pontot: Jézus egyedül álló voltának kérdését Jézus bűnnélküliségének utána kutatásával a tudományos gondolkozáshoz közelebb kívánom hozni.

*

* Rectori székfoglaló beszéd.

Jézus személyének egyedül álló volta negative abban mutatkozik, hogy a különben minden emberre érvényes szabályok alól kivételt látszik tenni. Nem a testi vagy pszihikai életműködéseket értjük itt, mert hiszen e tekintetben Jézus csak hadd maradjon az, aminek mutatkozik: tökéletes és valóságos ember.

Vizsgálódásunk valláserkölcsei téren folyik, a személyi élet legbensőbb titkairól próbáljuk a fátyolt ellebbteni. A lelkiismeret egyetemes törvénye az emberiségnek, éppen úgy, mint Kant kategorikus imperativusza. Áll ez a szigorú erkölcsi önmegítélésben. Vallásos ember előtt semmi sincs bizonyosabb, mint hogy az önmaga elé állított erkölcsi ideáltól messze marad. A tapasztalat bizonyítja, hogy ez egyenes arányban nő magával a vallásos érzülettel. Az öszövettség kegyesei mind bűnösöknek érzik magukat s az apostolok: Péter, Pál vagy a mennydörgés fiai mind hibáztak. Egy Augustin vagy a reformátorok éppen az erkölcsi mérték önmagukra alkalmazott szigorúságában jártak elől. Az erkölcsi igazságok alászállása pedig degenerált korok jellemvonása.

Ez a törvény azonban nem alkalmazható Jézusra. Az erkölcsi követelmények legmagasabb szigora meg van nála, hiszen nem is a cselekvésektől, hanem az érzülettől teszi függővé ítéletét. S hogyan lehetne magasabbra emelkedni, mint mikor nem pusztán a szavak és tettek, hanem a gondolatok, a szív érzelmei is figyelembe jönnek.¹ Idáig fokozni az erkölcsi igényeket, csak Jézus volt képes s tőle vette aztán át ezt a mértéket a filozófia is.

S ennek dacára soha az önmaga elítélésének semmi nyoma, sőt hangsúlyozva jelenti ki Jánosnál: „Kicsoda vádolhat engem a bűnnel?”² Istennel való életviszonya soha a legkisebb megzavartatást sem mutatja, nem még a derelictio félreértett szavaiban sem: „Én Istenem, miért hagyál el engem!”³ mert hiszen ezek is az Istenhez való ragaszkodás szavai. Ellenben feladatának éppen azt tartotta, hogy az embereket bűneiktől megszabadítsa, életét váltásdíjúl adja, mely megáldoztatik sokak bűnei bocsánatára.⁴ És hogy a bűnért való megáldoztatás tudatában is mennyire tisztának és szentnek érezte magát, bizonyítja az a teljhatalom, melynek birtokában bűnbocsánatot osztogatott.⁵ Valami elképzelhetetlen nagy igény, mely egyedül Istent illeti meg s amelyre Istennel való zavartalan viszonyából kifolyólag vállalkozhatik.

De ha így az erkölcsi törvény legszélsőbb követelménye a bűntudat teljes hiányával áll nála összeköttetésben, akkor kétségkívül valami kiváltságos hely illeti őt meg az emberek között, mert hiszen a személyi élet emez általános törvénye reá érvénytelen.

Magában véve azonban Jézus bűnmélküli öntudata, bár-

¹ Erre nézve különösen tanúságos a hegyi beszéd törvénytárgyarázata: Mt. 5:21 kv., 27 kv., 33 kv., 38 kv. stb.

² János: 8:46.

³ Mt. 27:46., Mk. 15:34.

⁴ Mt. 20:28 par., Mt. 26:28 par.

⁵ Mt. 9:2., Mk. 2:5., Lk. 5:20. stb.

mennyire egyedül álló személyiségnek mutatja is ez őt, lehetne öncsalódás, amint hogy számtalanszor próbáltak már öntudati rendellenességeket nála utána kutatni. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy ez az öntudat mennyiben talál tetteiben igazolást.

Itt természetesen nem egyes tettekre lehetünk tekintettel, hanem magoknak a tetteknek alapul szolgáló *érzület* milyenségére. Ismét általános emberi törvényre hivatkozom. Még az Üdvözítő idejében általános érvényben volt a *ius talionis* (visszafizetés elve) és maga a rabbinusi írásmagyarázat hirdette a szemet szemért, fogat fogért stb. elvét.⁶ Sőt elmellőzve ezen elv középkori gyakorlatait, utalok rá, hogy ma is figyelembe veszi a törvénytudomány itélkezés a visszafizetés jogán elkövetett sértéseket. Ezzel szemben a jogtalanságok eltűrésében micsoda önuralom kívántatik ahhoz, amit az Üdvözítő a sértett önért, viszálykodás, önhaszonlesés előtörő érzelmeinek elnyomására normául állít fel: aki téged jobb felől arcul üt, fordítsd felé a másikat; aki alsó ruhádat el akarja venni, add oda neki a felsőt is s aki téged egy mérföldre kényszerít, menj vele kettőre.⁷

Mint a bosszuállás, épp oly általános törvénye az emberi szívnek az ellenség gyűlölése; különösen nemzetközi vonatkozásokban érvényesül ez. Maga az ótestamentumi törvénytudomány magyarázat nem tudott tovább menni, mint hogy felebarát alatt pusztán népének fiait, legfeljebb a judaizált prozelitát értette s még a kegyes rabbi sem tartja bűnnek az idegennek bosszantását s megtiltja az idegen nép barmának a szállásadást. Persze világtörténelmi ellentétek jutnak itt kifejeződésre, mely alól egyetlen elnyomott nép sem zárhatja ki magát. Annyival egyedülállóbb, minden ismert példától elütő az Üdvözítő állásfoglalása, mikor az irgalmas samaritánus példázatában a felebarát szót a nemzeti különbségek felibe emeli s valami, nem is földi hanghoz hasonló módon kérdezi: Hallottátok, hogy megmondattok: szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok azokért, akik titeket üldöznek.⁸

És a felekezeti türelmetlenségnek különösen az elnyomottak iránt kifejezésre jutó durva vagy ösztönszerű megnyilatkozásával szemben szintén megvan utólérhetetlen szép mondása, egy elv, melynek felül kell emelnie az embert minden szertartásos különbözőségeken s mely egyedül képezheti a helyes istentiszteletet, az, amelyet ő a Garizim tövében a gyűlölt szamariai asszonnyal szemben juttatott kifejezésre: az Isten lélek, azért, akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.⁹

Íme tehát Jézus egyedülálló voltának újabb bizonyága. Valami új életideált, az igazságnak valami új eszményét hirdette ő, amelynek a természeti ember ösztönszerűleg mindig ellentmond.

⁶ Mt. 5:38.

⁷ Mt. 5:39 kv., Lk. 6:29 kv.

⁸ Lk. 10:30 kv., Mt. 5:44., Lk. 6:27 kv.

⁹ Ján. 4:24.

A filozófia a maga legmagasabb fejlődésében a természetszerű momentumok ilyen teljes kikapcsolását ésszerűtlennek volna kénytelen nyilvánítani; hogy mi minden vonatkozásoktól eltekintve pusztán a köteles erkölcsi viszony által vezettessük tetteinkben magunkat, ennek nem csak követésre, de még helyeslésére sem képes a természeti ész. Ilyen ideálnak az egyetemes emberi felfogással szemben való képviselését csak úgy érthetjük meg, ha Jézusnak az emberiség életében egész különleges, egyedülálló helyzetet biztosítunk.

A gondolatvilág eme fenségének megvalósulását kell végre látnunk Jézus életében. Budha, Mohamed, Mózes és a többi vallásalapítók az apostolokkal együtt telve vannak gyöngössel. Jézus az egyedüli, aki tökéletes mértékben valósította meg életével elveit, akire az apostolok is úgy mutatnak rá, mint olyan felettük álló személyiségre, akinél egész életében akaratának mozgatója fenti ideálok voltak.

A szenvedések, jogtalanság elviselésének szempontja alatt fogta fel első sorban egész életét, attól fogva, mikor a bűnök bocsánatára, mint tisztéből folyót, a keresztséget fölvette.¹⁰ Érdekes gondolat, mely kifejezést talál működésének hányt-vetett voltában, mikor nincs hova fejét lehajtania, csodatételeiben, mikor a mi betegségünket hordozza.¹¹ Az Emberfia ő, ki Péter vallástételével, messiási öntudatának triumfáló győzelemre jutásával kapcsolatban hangsúlyozza: Ha valaki akar én utánam jönni, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztyét és kövessen engem.¹² Ugyanez nyer kifejezést a jeruzsálemi utolsó, önként vállalt úton. Az Embernek Fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért.¹³ Becsületétől, tisztességétől megfosztva, mert hiszen, mint gonosztevő és isten-tagadó feszítettet meg, páratlan jelensége az általa felállított emberi eszmények harcosainak. Morális és fizikai összeomlása az általa képviselt új életigazság szolgálatában történt. Hogy a bűnösök iránti szeretet vigyen valakit fizikai s erkölcsi életének megsemmisítéséig, ilyen eszményt a világ nem ismer: nem is szólva róla, hogy egyuttal a bűnösök igazsága is akart lenni; pedig még hozzá ez, t. i. a bűnösökért szenvedő igaz a keresztyénség igazi központi problémája.

Ki kell jelentenem, amit Üdvözítőnk parancsul a tanítványoknak adott, mint evangéliuma elterjesztésének ésszerű formáját, az az ellenség szeretésének felvetett problémájához nem tarthatik. Az bizonyos, hogy élete feladatául azt nézte, hogy a bűnösöket megmentse. S ugyan tegyünk egy kísérletet: csak egy napig saját hozzánk tartozóival szemben semmi egyebet, csak szeretetet érezni. Próbáljuk magunkat a haragtól visszatartani, ha

¹⁰ Mt. 3:15 v. ő. Ján. 1:29 kv.

¹¹ M. 8:16—20.

¹² Mt. 16:24., Mk. 8:34., Lk. 9:23.

¹³ Mt. 20:28 par.

részükről jogtalanság ért bennünket. Meg fogjuk látni, hogy az a szeretet, melyet Jézus ellenségei iránt nem egy nap, hanem egy egész életen át szenvedések között, sőt halálakor bebizonyított, a kereszten elhangzó ima: Atyám, bocsás meg nekik,¹⁴ valami az emberi természet számára lehetetlen dolog. És ha volt mégis valaki, aki ilyen volt, be kell vallanunk, hogy annak csakis oly egyedülálló személyiségnek kellett lennie, kihez senki más nem fogható.

S végül az Istenhez való viszony, az ő lélekben és igazságban való szolgálata. Aki így fogja fel az istentiszteletet, az igazán felette állhat szertartásos külsőségeknek. Jézus szellemétől semmi sem állott távolabb, mint akárcikinek lelkiismeretén bármiféle erőszakot. Még a port is rázzátok le saruitokról, ahol benéteket be nem fogadnak,¹⁵ mondotta tanítványainak. Valami egész más fogalommal lesz számára a vallás: Istennel való életközösség. Ennek kifejeződését látta Péter vallástételében: hogy ő az élő Istennek Fia.¹⁶ Valami legtökéletesebb viszony kifejezésére szolgál ez számára az Atyával, melynek tudatában mondhatta magáról: én és az Atya egy vagyunk.¹⁷ Ennek tudatában érezte ő magát közbenjárónak, aki által egyedül lehet az Atyához menni,¹⁸ Isten Fiává lenni. Oh, nem harag, gyűlölet, hanem a legmélyebb szármalom érzete kel fel benne azok iránt, akik közbenjárását megvetették. Utólérhetetlen igény, mely csak utólérhetetlen belső viszonyon alapulhat. Jellemzésére csak pár vonást adhatunk. Nem az elbizakodás, hanem az Isten előtti legmélyebb alázat, iránta való tökéletes engedelmesség forrása volt az nála. Hányan lehetnek, akik csak megértik is, mit jelent a Miatyánk kérése: Legyen meg a te akaratom. De hogy aztán valaki vallásos lélekkel bele is tudjon nyugodni, ha a gonosznak jól, a jónak rosszul megy dolga s még ha hitványak lenézését, megvetését aratja is, változhatatlan s törhetetlen lelki nyugalommal higgyen Isten erkölcsi világrendjében... idáig emelkedni nem embernek adatott. S az Údvözítőnél ezt látjuk. Isten akarata, az iránta való engedelmesség, amely még a szenvedések kiszabásában, fenytékben is jó és kegyelmes, vezetí egész életét s összetörött testének utolsó lehellete a halál pillanatában az Atya kebelére odahajlás.¹⁹

Ha van egyáltalán az evangéliumoknak valami történelmi bizonyító értéke, akkor a legteljesebb kritikai eljárás alkalmazásával ilyennek kell megismernie a keresztyénség Megváltóját: mindig a tökéletesen igaz, tehát bűn nélküli akaratot látjuk benne. Bűnnélkülisége adja meg számára az emberiségben azt az egyedülálló helyzetet, mely a felőle való hit első biztos bázisa, személyisége titkának megmagyarázója.

*

¹⁴ Lk. 23:34.

¹⁵ Mt. 10:14., Mk. 6:11., Lk. 9:5., 10, 10 kv.

¹⁶ Mt. 16:16.

¹⁷ Ján. 10:30.

¹⁸ Ján. 14:6.

¹⁹ Lk. 23:46.

Hogy Jézus alázatosan visszautasítja magától a jó jelzést, mely csak Istent illeti meg,²⁰ az fentiek ellen bizonyítékul nem szolgálhat. Jó egyedül az Atya akarata, ehhez kell alkalmazkodni minden akaratnak. Mivel Jézus ezt ismerte el egyedül jónak, ennyiben éppen az ő akarata bűnnélküli... De ennyiben jelent még benne egyuttal Isten akarata is. Így nevezhetjük hát az ő életét Istentől munkált életnek annak minden pillanatában, mialatt közülünk a legtökéletesebb is csak közben-közben s fogyatékosan tükrözheti ezt az isteni akaratot vissza... Ez a Krisztusról való bizonyoságtétel, melyet olyan igen szeretnek száraz dogmatizálásnak bélyegezni. Sajnos, sokan vannak, akik a dogmák mumusa által engedik magukat félrevezettetni s ezt a bizonyoságtételt jelzőszavakkal háttérbe szoríttatni. Pedig hát maga az Irás is csak eszköz ennek a hitnek felköltésére.

Jézus bűnnélkülisége, mint az Atya akaratával való állandó egység bizonyosága, az Istentől nyert Szabadító s Megváltó fogalmához vezet. Nélküle nincs halál és feltámadás útján kiengesztelődés, melynek tehát előfeltételét képezi. Eként vezet a most történelmi kritikai alapon fejtegetett tétel a keresztyénség legmélyebb misztériumaihoz. Szeretnők most, ha van ilyen valakinek, az ellenvetéseket is hallani. Mert tudni kell, hogy a bűnnélküliség kérdésével tulajdonképen maga a Krisztus-kérdés is eldőlt.

Dr. Lencz Géza.

²⁰ Mt. 19:16—17., Mk. 10:17—18., Lk. 18:18—19.

A magyar történettudomány kezdetei.

A középkor történetirodalmának tipikus terméke, a krónika a mondából nőtt ki. Mindkettő megtörtént eseményt ad elő, a monda költői szabadsággal, a krónika a tárgyilagosság látszatával. Reális magva a mondának is, a krónikának is van, de az író mindkettőben formát törekszik adni az elbeszélésnek s ezzel a valóságot alárendeli a formának.

A krónikából a valóságot kihámozni a történeti kritika feladata s ez a kritika mindenekelőtt a helyes történeti sorrendet, a kronológiát törekszik megállapítani. Ahol a krónikát az annalsztikus forma váltotta fel, ott már a történeti kritika befolyása érvényesült. Ez a kritika az oklevelekre támaszkodott, ezért használták fel előszeretettel az ujkori annalisták az okleveleket, amelyek a legbiztosabb kormeghatározók.

A történeti kritika azonban nem állapodhatott meg a kronologiai megállapításoknál, tárgyilag is meg kellett rostálnia a krónikairodalom anyagát s ez a tárgyi kritika készítette elő az átmenetet a történetírásról a történettudományra. A munkát az elbeszélő források összehasonlításával s megrostálásával kellett kezdeni, hogy ily módon megbízható vezérfonal keletkezzék. E célból az elbeszélő források kiadására volt szükség, amelyek részben nehezen megközelíthető kiadásokban voltak csak feltalálhatóak, részben pedig teljesen kiadatlanok maradtak.

A XVIII. század legnagyobb s még ma is egyedülálló forráskiadványa Schwandtner János György „Scriptores rerum Hungaricarum“ című háromkötetes műve,¹ melynek nagy értéke mellett szól már az is, hogy rövid egymásutánban három kiadást ért el. A teljes mű folio alakban Kraus Pál bécsi kiadó költségén Lipcsében jelent meg. A rövidebb octavo kiadás Nagyszombatban 1765-ben s az ugyanolyan terjedelmű quarto kiadás Bécsben 1766—68-ban. E forráskiadvány a bécsi udvari könyvtár anyagára támaszkodott s részben kiadatlan kéziratokat közölt, részben pedig kevésbé hozzáférhető régibb kiadásokból merített. Schwandtner János György, kinek nevéhez fűződik a kiadvány, csupán a szövegközlésre szorítkozott, az egyes kötetekhez Bél Mátyás írt bevezetéseket. Ezek a bevezetések nagy értéket képviselnek a magyar történettudomány számára, mert egyrészt a kiadott forrásművek

¹ Lipsiae, 1746—47.

íróinak egyéniségére vetnek világot, másrészt pedig a forrásmunkák értékelését kísérlik meg.

Szinte önkénytelenül merül fel itt az a kérdés, hogy miért kérte fel a kiadó éppen Bél Mátyást a bevezetések megírására? Az „Adparatus ad historiam Hungariae“ kiadása egymagában ezt alig magyarázza meg. Azt hisszük, hogy nem tévedünk, ha indokolásul azt állapítjuk meg, hogy Bél Mátyás jelentősebb szerepet vihetett a kiadvány megindításában s mindvégig szellemi vezére maradt a vállalatnak.

Az első kötethez írt bevezetésében Bél Mátyás előadta, hogy más nemzeteknek vannak forrásgyűjteményeik, a magyarországi forrásművek egyetlen gyűjteményét Bongars Jakab adta ki 1600-ban. A XVII. század folyamán ez irodalmi ágat teljesen elhanyagolták s maga Bél Mátyás is annyi nehézséggel volt kénytelen azonos tárgyú munkájának kiadása közben megküzdeni, hogy vállalkozását végül is megszüntette. Ekkor határozta el magát Kraus Pál bécsi könyvkiadó Bongars forrásgyűjteményének korszerű kiadására s egyszersmind kiegészítésére. E munkára Schwandtner sikertült megnyernie, kinek Mária Terézia engedélyt adott az udvari könyvtár anyagának felhasználására.

A kiadvány első darabja Béla király névtelen jegyzőjének műve volt, kinek művét 1744 nyarán másolta le Schwandtner. A bécsi kodexet Bél szakszerűn leírja s megemlíti, hogy feliratát Tegnagel Sebestyén készítette és Nessel volt az első, ki „Magni Corporis Historici Sciagraphia“ című 1692. évi művében kilátásba helyezte kiadását. A névtelen jegyző egyéniségével és korával Bél Mátyás behatóan foglalkozik s megállapítja róla, hogy tanult pap volt. Korát illetőleg IV. Béla király idejére hajlandó helyezni azon indokolással, hogy Galicia és Ledomeria helyneveit jól ismeri, egyébként erre nézve nem tud határozott véleményt mondani.

Figyelemre méltó itt Bél Mátyás azon megállapítása, hogy a névtelen jegyző műve *nem teljes*, hiányzik belőle a királyok története, amit az előszóban kilátásba helyezett. Forrásait illetőleg az volt a véleménye, hogy nemcsak magyar forrásokból merített, hanem ismerte az orosz évkönyveket is, mert a régibb idöket illető magyar feljegyzések nem állhattak rendelkezésére.

A kiadványok második darabját, Thuróczy krónikáját már Bongars kiadványából vette át Schwandtner, de igyekezett e kiadvány fogyatkozásait kiküszöbölni s összehasonlította a bécsi képes krónika és a budai krónika szövegeivel, a variánsokat pedig jegyzetekben tüntette fel. E munkára valószínűleg Bél Mátyás hívta fel, ki az előszóban Lambeck Péterre hivatkozva megállapította, hogy Thuróczy műve nem eredeti, hanem a bécsi képes krónika szövegét írta át. Ezzel indokolja azt is, hogy a bécsi képes krónika szövege nem vétetett fel a kiadványba, mert ez esetben ugyanazon szöveget kétszer kellett volna közölni. Ugyanezt állapítja meg a budai krónika szövegéről is, melyet a bécsi képes krónika, illetőleg Thuróczy kivonatának tart. Bél megállapításai a magyar forráskritika

első szárnypróbálgatásai, ami nagy eredménynek tekinthető a történettudomány fejlődése szempontjából.

Az első kötet további darabjai Bongars kiadványából vannak átvéve s különös értéket nem képviselnek, amint Bél is csupán a két első darabról emlékezik meg behatóbban, a többivel csupán futólag foglalkozik.

A második kötethez írt bevezetésében mindenekelőtt arról emlékezik meg Bél Mátyás, hogy rá akarták venni a magyar történelembe becsúztatott mesés elbeszélések kijelölésére (ad notandas in historia Hungariae fabellas) és az események helyes időrendjének megállapítására (ad rite constituendas chronologiae rationes). Az előbbi munkához hozzá is fogott, de aztán abbahagyta, visszaríadt a végzendő munka nagyságától s indokolásul rámutatott arra, hogy csupán Attila személyével kapcsolatosan mennyi mese van forgalomban. Véleménye szerint ha Thuróczy vagy Bonfini munkáiból kihagynák a meséket, akkor alig maradna valami belőlük, különösen Bonfiniből. Pedig mindaddig nem lesz szilárd alapon nyugvó történelmünk, míg ez a feladat megoldást nem nyer, amint ezt már Timon Sámuel is belátta s gyakorlatilag Lucius valószínűsítette meg, ki csupán az okiratokkal igazolható adatok valódiságát fogadta el (neque postea quidquam in litteras protulit, nisi quod diplomatibus consolidare potuit).

Bél Mátyás említett munkásságának emlékét a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv „Adparatus ad historiam criticam ducum et regum Hungariae“ feliratú kézírata őrizte meg (Jr. 142.), melyben különböző hazai és külföldi forrásművekből merített adatok vannak időrendben felsorolva egészen I. Ferdinánd király koráig s az adatok közötti ellenmondások is meg vannak jelölve, tehát forráskritikai célú adatgyűjtéssel állunk szemben, amely nyilvánvalóan abbamaradt.

A tárgyalt bevezetésben Bél Mátyás az események helyes időrendjének megállapítására vonatkozó feladat fontosságát is hangsúlyoztatja, amire szerinte már Szentiványi, Szörényi és Timon is tettek kísérletet, de elegendő okleveles anyag hiányában érdemleges eredményeket felmutatni nem tudtak (quod deesset nobis ea diplomatum copia, ex qua singulorum regum vita actusque omnes bello ac pace administrati perpetua annorum serie certo determinari possent). Ebben első sorban a magyar nemességet tartotta hibásnak, mert szerinte nincs Európában nemzet, mely levéltárait féltékenyebben őrizné s a tudományos kutatás elől jobban elzárná. Az okmánygyűjtés terén is dolgozott különben Bél Mátyás, mert a Haus-, Hof- und Staatsarchiv kézírattárában van két kötet Diplomatarium Hungaricum (Jr. 146.), mely Kollár Ádám könyvtárából való ugyan, legtöbb darabja azonban „Ex collectione Cl. Matthiae Belii“ került hozzá s eredeti Bél-másolatok is vannak benne. Mindezeket Kollár Ádám saját feljegyzése szerint 1762. október 15-én vásárolta meg Bél Mátyás özvegyétől s a saját gyűjteményébe iktatta be.

Ami a második kötetbe felvett forrásmunkákat illeti, az első kötethez hasonlóan, itt is csupán az első darab van kéziratból merítve, a többi már kiadott munkák újabb kiadása. Az első darab Zrednai János kancelláriai titkárnak Hunyadi János kormányzó-sága alatt készült leveleit tartalmazza, melyeket országos érdekű ügyekben írt 1445 és 1451 között külföldi hatalmasságokhoz. A levelek fogalmazványait Ivanich Pál kancelláriai jegyző gyűjtötte össze s másolta abba a kodexbe, mely a bécsi udvari könyvtár tulajdonát képezi. E leveleket Bél különösen azért tartotta értékeseknek, mert Hunyadi János nemzeti politikáját élesen megvilágítják.

A második darab Tubero Lajos kommentárja II. Ulászló király koráról, amely munka először Frankfurtban jelent meg 1603-ban. Kézirata, Bél szerint, valószínűleg Magyarországon hadakozó német katonák útján jutott Frankfurtba s a kiadás főhibája az, hogy a magyar tulajdonneveket borzalmasan elferdítette (Hunyadi helyett Cugnadi) s ezt a jelen kiadás helyesbíténi törekedett. A szerző nevét különben Bél Mátyás költött névnek tartotta, amit azért vett fel, hogy kortársairól szabadabban írhasson.

A harmadik darab Zermegh János rövid történeti műve Ferdinánd és János királyok koráról, amelyet eredetileg Istvánffy Miklós adott ki Amsterdamban 1602-ben. Ezt a munkát már Bél Mátyás is előkészítette az Adparatusban való kiadásra, amikor Schwandtner bécsi kiadója útján arról értesült, hogy a gyűjtemény második kötetébe fel akarják venni. A kiadó kérésére átengedte e célra jegyzetes kéziratát, kikötötte azonban, hogy kiadása fára, Bél Károly lipcei tanárra bízassék, ami meg is történt.

A negyedik darab Révai Péter koronaőr kommentárja a magyar szent koronáról, mely eredetileg Augsburgban jelent meg 1613-ban, de a jezsuiták is kiadták Nagyszombatban 1732-ben s a jelen kiadás is ennek nyomán halad. Ezt a munkát is Bél Károly rendezte sajtó alá s a nagyszombati kiadástól csupán abban különbözik, hogy a szerző kéziratosa jegyzeteivel van kiegészítve, amit Czemanka András másolt le az eredetiről. A munka bevezetése a Révai-család történetét tartalmazza, mely az 1732. évi nagyszombati kiadásból van átvéve. Maga a munka a szent korona leírásán kívül a magyar királyok történetét vázolja, amit már a nagyszombati kiadás kiegészített s a jelen kiadás folytatott.

Ezután Schmeizel Márton műve következik a koronázási jelvényekről, mely Jenában jelent meg 1713-ban s a jelen kiadás számára maga a szerző dolgozott át.

A következő darabok III. Károly király 1712. évi s Mária Terézia királynő 1741. évi koronázási ünnepélyeinek leírását tartalmazzák, melyek közül az első Révay Péter kommentárjának 1732. évi nagyszombati kiadásából van átvéve, a másik Torkos József műve.

Az utolsó nagyobb munka Révay Péter koronaőr munkája

Magyarország történetéről, melyet Nádasdy Ferenc országbíró adattott ki 1659-ben Jongelinus Gáspár utján. Ez a munka lényegében azonos a magyar szent koronáról írott munkával, de bővebb és rendszerezesebb. Ugyancsak Jongelinus állította össze a nádorok és országbírák sorozatát, mely a kötet utolsó darabját képezi.

Bél Mátyás bevezetéseiből s a kötet tartalmából megállapítható, hogy Schwandtnernek e kötethez sem volt több köze, mint a forráskiadvány első kötetéhez s éppen ezért kevés joggal szerepel annak címlapján.

Schwandtner kútfőkiadásának harmadik kötete kizárólag Lucius nagy művét tartalmazza Dalmácia és Horvátország történetéről, amely Amsterdamban jelent meg 1666-ban. A felhasznált kiadvány Lucius művén kívül más ugyanazon tárgykörrel foglalkozó elbeszélő kútfőket is felölelt s ebben Schwandtner híven követte a felhasznált eredeti kiadást. A kötet tartalmának megfelelően Bél Mátyás az előszóban első sorban azt emelte ki, hogy a magyar történelem számára a szomszédos országok történeti kútfői is nagy értékkel bírnak, mert a magyar kútfőket kiegészítik és helyesbítik. Első sorban a kolostori krónikákat tartotta figyelembe veendőknak, de a pápai bullák feldolgozását is szükségesnek tartotta ugyanazon célból.

Hosszasan foglalkozik még Lucius hányatott életével s munkája megírásának körülményeivel, amely utóbbiakkal magyarítani törekedett az egykorú adatokhoz való szívós ragaszkodását. Luciusban látja az első történetírót, ki okleveles forrásokból dolgozott s azt nagy haladásnak minősíti Thuróczyval és Bonfinival szemben. A magyar történetírók védelmére azonban felhozza, hogy a külföldiek hozzáférhetnek a levéltárak anyagához, a hazaiak azonban ezt nélkülözni kénytelenek (*qua oportunitate caruerunt omnes scriptores rerum Hungaricarum*). Ebből következik, hogy Bél Mátyás előtt eszményképen lebegett a levéltári forrásokból való dolgozás már akkor, mikor erre a hazai irodalomban még alig volt példa.

A legértékesebb emléke Bél Mátyás történetírói munkásságának az a levél, melyet Lucius művének átdolgozása tárgyában írt 1748 szeptember 9-én s amely a „*Scriptores rerum Hungaricarum*” harmadik kötetének végén van közölve. Az átdolgozás terve akkor született meg, mikor az 1741. évi országgyűlés egyes képviselőivel Benzoni János zenggi püspök is felkereste Bél Mátyást s a munka alatt álló „*Notitia Hungariae novae*”-nak Horvát- és Dalmátországokra való kiterjesztésére buzdította. Bél nem vállalta a feladatot, mert akkor már az „*Adparatus ad historiam Hungariae*” című kiadványt készítette elő. Felemlítette azonban, hogy Lucius művét a Struvius—Buderius-féle „*Bibliotheca historica selecta*” VIII. kötetében tervezi kiadni. Lucius művét azonban nem eredeti alakjában akarta közzétenni, hanem nagyarányú átdolgozást tervezett s az átdolgozás terveit közölte itt írásban. E szerint a horvát és dalmát levéltárak átkutatására néhány olyan embernek kellene vállalkozni, kik Lucius művét alaposan ismerik, hogy újabb

adatokat gyűjtsenek az előadottak igazolására s a szöveget újabb anyaggal kiegészítsék. Ezenfelül az időrendi egymásutánt pontosan meg kellene állapítani s az esetleges hiányokat kitölteni. Az okleveles adatokon kívül a feliratos emlékeket is össze kellene gyűjteni, meg kellene magyarázni a személy- és helyneveket, ki kellene fejteni az előforduló tisztségek jelentőségét s ismertetni kellene a családok leszármazását. Olyan program ez, mely modern történetírónak is díszére válnék s tanuságot tesz Bél Mátyás magasan szárnyaló történeti felfogásáról.

Ha Bél Mátyás történettudományi munkásságát szemügyre vesszük, akkor méltán kötik le figyelmünket széleskörű irodalmi ismeretei és erősen fejlett kritikai érzéke. Önkénytelenül merül fel itt az a kérdés, hogy honnan merítette ezeket? A hazai irodalomból aligha, mert itt a jezsuita Timon Sámuelen kívül más hasonló módszerrel nem dolgozott s Timon műveinek megjelenésekor Bél már régen megkezdte munkásságát. Arra kell tehát gondolnunk, hogy németországi tanulmányainak a hatása észlelhető itt. Amint életrajzírójától tudjuk,² Bél egyetemi tanulmányait a hallei egyetemen végezte s az idézett szerző véleménye szerint Francke hatása alatt szentelte magát a földrajz művelésének. Francke azonban a keleti nyelvek tanára volt s a hallei egyetem monografusai Geographisches Institutjáról nem tudnak semmit. De különben is a földrajzi ismeretek közelebb állottak az államtudományi szakhoz s a hallei egyetem éppen az államtudományok művelése révén vált tekintélyessé. Az államtudományok nagynevű hallei tanára Ludwig János Péter volt, kinek közjogi tanításai széleskörű történeti ismereteken épültek fel s maga is elsőrangú történettudós volt. Bél Mátyás Ludwignál tanult közjogot s ennek következtében földrajzi és történelmi szakképzettségét mi a Ludwig javára írjuk, akinek iskoláját kiválóan képviselte.

Ludwig János Péter (1668—1743) Wittenbergből került az 1694-ben alapított hallei egyetemre s itt folytatta Wittenbergben megkezdett bölcsészettudományi előadásait. A történettudomány iránti meleg érdeklődése azonban arra indította, hogy Cellariustól rövidesen átvette a szónoklattani és történelmi tanszéket, végül pedig a közjog tanára lett, de mint közjogász is történettudós maradt, amint ezt irodalmi működése tanúsítja. Nagy tudásának s az irodalom iránti meleg érdeklődésének maradandó emléke az az öt kötetes katalógus, mely könyvgyűjteményének címjegyzékét tartalmazza.³ E gyűjtemény túlnyomóan hittudományi, jogtudományi és történelmi munkákból állott, amely tudománysszakok a legjobban lekötötték figyelmét. A hatalmas gyűjtemény 1746-ban árverés alá került, előbb azonban elkészítették a katalógusát, melyet a Lüderwald-örökösök könyvkereskedése kiadott. Magyar vonatkozású könyvein kívül magyar vonatkozású kéziratok is voltak és

² Haan L.: Bél Mátyás. (1879.) 17. l.

³ Catalogus librorum et manuscriptorum Joannis Petri Ludwig Halae, 1745.

pedig könyveihez hasonlóan történelmi tartalmuak. Egyik a „Memorabilium rerum in Hungaria“ című könyv után álló „Manuscriptum eiusdem materiae lingua peregrina conscriptum“ (9451. sz.). Másik a kéziratok között található „Rerum Hungaricarum volumen insigne“ (188. sz.), melynek anyaga az 1608. évi országgyűléssel kapcsolatos.

Ha Ludwig történettudományi munkásságát figyelemre vesszük, akkor első sorban küttőkiadói tevékenysége ötlük szemünkbe, amiben Bélhez feltűnően hasonlított. 1713-ban adta ki „Geschichtschreiber von dem Bischofsthum Würzburg“ című művét, 1718-ban pedig „Scriptores rerum episcopatus Bambergensis“ és „Scriptores rerum Germanicarum“ című műveit. Különösen azonban 1720-ban megindított „Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum“ című kiadványát kell kiemelnünk, amely okleveles és elbeszélő forrásanyagot tartalmaz tizenkét tekintélyes kötetben. Ha a kötetek bevezető értekezéseit figyelemre vesszük, akkor nem tagadhatjuk meg a hasonlóságot Bél Mátyás hasonló értekezéseivel az Adparatusban vagy a Scriptores rerum Hungaricarumban.

Különösen kiemelendőnek tartjuk a kiadványhoz írt tartalmas bevezető értekezését, melyben az oklevéltani irodalom fejlődéséről, az okleveles vitákról s az oklevélközlésekről számolt be széleskörű irodalmi ismeretek alapján s nagy részletességgel, amiben messze megelőzte az irodalomban annyira kiemelt Baring-féle Clavis diplomaticust. (1737.)

A történettudománynak a német irodalomban való megbecsülését azzal indokolja, hogy a német közjog gerincét a történelem alkotja (in Germanico imperio iuris maxime publici proram absolvit ac puppim). Ebből folyt aztán azon további megállapítása, hogy a német birodalomban a történelmet főleg a jogtudósok művelték (in historiae Germanicae studio animos defigere Germaniae jurisconsultos), míg más országokban a papok kezébe jutott. Sajnálatos állapította meg, hogy a németeknek még nincs rendszeres oklevéltani kézikönyvük (desideratur in Germania nostra diplomaticae artis systema), de viszont azt is hangoztatja, hogy a német tudomány céljainak a Mabilion munkája nem felel meg. Oklevéltani tudásának legszebb bizonyítéka, hogy a későbbi oklevéltani irodalomban oly nagy szerepet vitt actum és datum közötti különbséget Ludwig már nagy biztonsággal tárgyalta (43. l.), miáltal erős kritikai érzékről tett tanuságot.

Ludwiggal egyidejűleg tanított a hallei egyetemen az erdélyi származású Schmeizel Márton is (1679—1747), ki Ludwighoz hasonlóan, államtudományi és történeti előadásokat tartott 1732-től kezdve.⁴ Eredetileg a jenai egyetemen habilitáltak 1714-ben s itt lett 1721-ben rendkívüli tanárrá. A hallei egyetemen nem csupán közjogi és történeti, hanem földrajzi előadásokat is tartott s nincs

⁴ Hoffbauer: Geschichte der Universität Halle 170. l.

kizárva, hogy Bél Mátyás Schmeizel felhívására írta a bécsi Hofbibliothekban található földrajzi kézikönyvét.⁵ Schmeizel már a jenai egyetemen is tartott 1715-ben, 1721-ben és 1724-ben előadásokat Erdély történetéről, földrajzáról és államjogi berendezéséről s ugyanezen előadásokat Halléban is megtartotta 1739-ben és 1744-ben.⁶ Az előadások megtartását az indokolta, hogy a tanulni vágyó hazai ifjuság a jenai és hallei egyetemeket nagy számban kereste fel s ez előadások különös vonzóerőt gyakorolhattak rá.

Az előadások kézírata Schmeizel halála után könyvtárában is fennmaradt a következő cím alatt: „Notitia principatus Transilvaniae geographice, historice et politice adornata“, de tanítványai is lejegyezték s e jegyzetektől teljes képet alkothattunk az előadások természetéről. Ilyen jegyzetet találunk a Nemzeti Múzeum kézírattárában Quart-Lat. 498 jelzet alatt, a „Siebenbürgische Historische Handschriften“ című gyűjteményben, ahol két levéltöredék van eléje írva s ezekből megállapítható, hogy a kézirat már 1717-ben készen állott.

A kézirat elé írt tartalommutatóból megállapítható, hogy az anyag tárgyalása földrajzi, történeti és politikai szempontból történt, tehát az előadások tulajdonképeni célja államtudományi ismeretek terjesztése volt. A földrajzi rész Erdély természeti leírásával, a lakosság jellemzésével s a szász, magyar és székely terület részletes ismertetésével foglalkozott. A történeti rész a legrégebbi időktől kezdve tárgyalta Erdély történetét, mindenhol a rendelkezésre álló források alapján ismertetve a főbb eseményeket. A politikai rész a királyi és vajdai hatalommal, a katonai, pénzügyi és törvénykezési szervezettel foglalkozott s a tárgyalás folyamán egészen az 1731. esztendőig jutott el, tehát a kézirat ez időpont után nyert befejezést. Különösen érdekes az egész kézirat bevezető része, mely a vonatkozó szakirodalmat behatóan ismertette s ez az ismeretetés a maga nemében úttörőnek tekinthető.

A felsorolt szakirodalmat Schmeizelnek össze kellett gyűjtenie, mert más módon, távol hazájától, nem férhetett hozzá. Valósággal volt is Schmeizelnek ilyen tárgyú gyűjteménye, mely a maga nemében egyedülállónak mondható, mert az ő korában hasonló tárgyú és méretű gyűjteményről nem tudunk.

Schmeizel könyvtárának katalógusát, illetőleg csak a magyar vonatkozású munkák katalógusát⁷ 1744-ben adta ki azon célból, hogy honfitársait a 200 tallérra becsült gyűjtemény megvételére bírja. A célt nem érte el, halála után, 1748-ban, árverésen vette meg a könyveket nem egészen hiánytalanul Agnethler Mihály,

⁵ Brevis introductio Germanica in geographiam et praecique chorographiam Hungariae, quam in usum paedagogii Hallensis concinnavit Matthias Bel anno 1732. mense Junio. (69. lap.)

⁶ Martin Schmeizels Erläuterung gold- und silberner Müntzen előszava szerint (1748-ban megjelent posthumus munka).

⁷ Catalogus scriptorum, qui res Hungariae etc illustrant et in bibliotheca Martini Schmeizel nunc adervantur.

aki ugyanakkor Schmeizel kézíratait is megvette s az egész gyűjteményről 1751-ben új katalógust adott ki⁸ azon alkalmából, hogy a gyűjtemény a nagyszebeni tanács áldozatkészségéből nyilvánossá lett. Ez újabb katalógus Schmeizel következő kézíratait tartalmazza: *Notitia principatus Transilvaniae geographice, historice et politice adornata*, mely egyetemi előadásainak vezérfonala volt. *Bibliotheca Hungarica seu de scriptoribus rerum Hungaricarum, Transilvanicarum vicinarumque provinciarum commentatio*, mely tudománytörténeti bevezetésül szolgált az előbbihez. *Anecdota ad Hungariae et Transilvaniae statum interiorem spectantia ipsamque historiam saeculi XIII—XVIII. illustrantia*“, mely okleveleken kívül kéziratok forrásmunkákat is tartalmaz. Végül *Antiquitates Transilvaniae ex lapidum inscriptionibus numismaticisque antiquis erutae 1712*, melynek kiadását kilátásba helyezte, de nem tudta megvalósítani. Ugyanezen katalógusba kerültek azon kéziratok is, melyeket Agnethler Mihály a Ludwig János Péter hallei egyetemi tanár hagyatékának elárverezése alkalmával vásárolt meg 1746-ban s magyar történeti vonatkozással bírtak. Ilyen volt első sorban az a hatalmas kolligatum (*Rerum Hungaricarum manuscriptum volumen insigne*), melynek tartalmát még Ludwig a következőleg jelölte meg: 1. *pacta cum regibus*, 2. *litterae cum aliis principibus*, 3. *descriptiones temporum, obsidionum, cladium*. A kolligatumot Ludwig a saját feljegyzése szerint 1710 február 4-én vásárolta Halléban egy Köleséry nevű IV. éves joghallgatótól s az volt róla a véleménye, hogy valamelyik magyarországi levéltárból került ki.

Ugyancsak a Ludwig János Péter hagyatékából vásárolta meg Agnethler a következő kéziratot kolligatumot is: *Collectio miscella monumentorum plurium facientium ad historiam et jus publicum ab anno 1500—1610*, mely ugyancsak magyar történeti tárgyú volt. A jelzett két kolligatumról Ludwig ismételt emlékezett⁹ s mindkettőt át akarta adni Schmeizelnek, hogy anyagukat a saját kiadványa számára felhasználja. Szándékát azonban nem valósította meg, sőt *Reliquiae manuscriptorum* című forráskiadványában ő maga is kiadott belőlük néhány darabot (242. s következő lapok), melyek az 1606. évi tárgyalásokra, az 1604. évi török békére, az 1589. évi nagyváradi ostromra, az 1606. évi koronázásra és Forgách biboros jogvitájára vonatkoztak.

Ugyancsak a Ludwig hagyatékából került a Schmeizel gyűjteményébe az a huszonhat kéziratot tartalmazó kolligatum is, melynek anyaga az 1608. évi országgyűlésen előterjesztett sérelmekre vonatkozott. Ez is az Agnethler szerzeménye s kitűnően kiegészítette Schmeizel forrásgyűjteményét. Határozottan kár volt azonban, hogy Agnethler orvostudományi munkákat is felvett,

⁸ *Index bibliothecae res Hungariae, Transilvaniae vicinarumque provinciarum illustrantis, quem Martin Schmeizel instruxit.*

⁹ *Reliquiae manuscriptorum omnis aeri diplomatum I. k. 114. l. és VI. k. 13. l.*

mert ezzel megrontotta a gyűjtemény egységét. Így is tanuságot tesz azonban arról, hogy Schmeizel a magyar történelem elbeszélő forrásaira különös súlyt helyezett s így történeti szaktudását kitűnően megalapozta.

Schmeizel Márton legkiválóbb magyar tanítványa az iglói származású Schwarz Godofréd volt, ki számos honfitársával egyetemben a jeni egyetemen hallgatta 1726 és 1730 között.¹⁰ Egyetemi tanulmányai után a lőcsei gimnázium rektora lett, de kevéssel utóbb ismét visszatért Németországba s 1739-ben Halléban felavatták. Felavatása után az osnabrüggi gimnázium rektora, majd rintelni theologiai tanár lett s itt halt meg 1788-ban.

Schwarz Godofréd Schmeizelhez hasonlóan mindvégig élénk érdeklődést tanusított a magyar történelem iránt s ennek legszebb bizonyítéka 1775-ben kiadott könyvtárkatalogusa, mely kizárólag magyar történeti forrásanyagot tartalmazott.¹¹ E gyűjtemény látszólagos csonkaságát az magyarázza, hogy a katalogus csupán az ívrét alakú könyveket ölelte fel.

Schwarz Godofréd bíráló elme volt, irodalmi működése abban merült ki, hogy az egykorú irodalmi termékek tudományos értékelésével foglalkozott. Már Bonfini művének 1744. évi bécsi kiadása alkalmával kemény kritikát mondott a kiadványról s Bonfini kiadásainak ismertetése alapján megjelölte a legjobb kiadást.¹² Hanovius éremtani értekezésével szemben megállapította, hogy Sámuel nem bolgár, hanem magyar király volt.¹³ Schmeizel 1748-ban kiadott posthumus művének adatait kiegészíteni törekedett s ezzel a munka használhatóságát lényegesen emelte.¹⁴ A szeptesi városok elzálogosítására vonatkozó s Bél által is közölt oklevél ismertetése kapcsán különösen a zálogösszeg helyes megállapítására törekedett.¹⁵ Topeltnusnak az erdélyi százszok eredetéről szóló művét bírálva, okleveles adatokkal mutatta ki tévedéseit.¹⁶ Ranzanus művének 1746. évi budai kiadását bírálva, Ranzanus írói működését is behatóan ismertette.¹⁷ Végül Bethlen Farkas történeti művéről írt ismertetést s kimutatta értékét Istvánffyval szemben.¹⁸ Egyszóval csupa merő kritika, amelyek mindegyikének megvolt a jól megfontolt alapja s így értékük kétségtelen.

Hatásában messze túlszárnyalta e munkákat Schwarz Godo-

¹⁰ Haan: Jena Hungarica. 44. l.

¹¹ Catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae, quos collegit inque pluteis suis asservat Godofredus Schwartz.

¹² Decadum Bonfinii editio nupera justo pretio aestimata. Osnabrugi, 1745.

¹³ Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit. Lengoviae, 1761.

¹⁴ Recensio critica Schmeizeliani de numis Transilvanicis commentarii. Rintelii, 1764.

¹⁵ Flores sparsi ad tabulas pignori relictarum XIII. civitatum. Rintelii, 1765.

¹⁶ Originum et occasum Transilvaniae recensio critica. Rintelii, 1766.

¹⁷ Recensio critica epitomes rerum Ungaricarum. Rintelii, 1774.

¹⁸ Anzeige von Wolfgangi de Bethlen historicarum Dacicarum libri XVI. Lengo, 1774.

fréd első értekezése, melyben az addigi felfogással szemben azt vitatta, hogy a magyarok megtérésének a munkálója tulajdonképpen Gyula vezér s a megtérés nem a nyugati, hanem a keleti egyház érdeme volt.¹⁹ E bőségesen megindokolt tanítással első sorban az Inchofer által közölt Szilveszter-bulla állott szemben, melynek valódiságát Schwarz határozottan tagadta, hivatkozva Timonra,²⁰ ki maga is kétkedni látszott a bulla hitelességében. E megállapítás természetszerűen nagy ellenhatást váltott ki s Stilling hivatalos védőiratán kívül a szelídlelkű Desericius is oly élesen kelt ki Schwarz ellen, hogy munkája utószavában jónak látta mentegezni magát. (Joh. Godofredum Schwartzium professorem Halensem saepius vello, incesso, objurgo; verum enim haud malevolentia, sed dolor expromsit, quidquid id est.)²¹ A tudományos viták azonban ezzel megindultak s hatásuk nem maradt el, mert az eredmény a történeti kérdések tudományos megállapítása lett. Schwarz különben nem maradt adós a válasszal, mert már 1761. évi munkájában vitába állott Stillinggel, 1777-ben pedig külön értekezésben mutatta ki²² a Szilveszter-bulla hitelességének tarthatatlanságát.

Az egykorú magyar jezsuita történetírók közül Timon Sámuel vált ki első sorban, kiről Bél Mátyás és Schwarz Godofréd is mindig elismeréssel nyilatkozott. El kell ismerni, hogy több kiadásban megjelent (1733, 1754, 1762 és 1764) „Imago antiquae et novae Hungariae“ című földrajztörténeti műve, amely azonban távolról sem közelíti meg Bél Mátyás hasonló művét, határozott tárgyilagossággal van megírva s a tudományos kritikának is helyet engedett. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy e munka nem terjeszkedett ki a reformáció korára s így nem adott alkalmat az ellenreformáció szellemének megnyilatkozására. Ezzel szemben kétségtelen, hogy ugyancsak több kiadásban megjelent (1736, 1764) „Epitome chronologica rerum Hungaricarum“ című történeti műve már nem mentes az ellenreformáció szellemétől. Különösen az ötlik szemünkbe olvasásánál, hogy a jezsuiták működésével kapcsolatos eseményekről soha nem feledkezik meg s a reformáció tanításainak megbélyegzésére minden alkalmat megragad. Az első vonás jezsuita házi történelemmé avatja művét, a másik pedig a történettudóssal szemben a theologust juttatja érvényre. Történettudományi szempontból mindkettő határozott fogyatkozás s az utóbbi fogyatkozást Péterffy Károlynál (Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae) teljes joggal rója meg a mély tudományú Rotarides János²³ (in Augustanae ac Helveticae confessioni addictos cives Hungaricos odio et insigni exquisitoque artificio maledicendi).

Pray György az első jezsuita történetíró, kinél e vonások

¹⁹ Initia religionis christianae inter Hungaros. Lipsiae, 1740.

²⁰ Imago Hungariae. 407. l.

²¹ De initiis et majoribus Hungarorum commentarii V. k. 265. l.

²² Entlarvte Bulle Pabsto Sylvester des II. Lengo, 1777.

²³ Historiae Hungaricae literariae lineamenta 87. l.

hiányzanak s akiben éppen ezért teljes joggal tisztelhetjük a magyar tudományos történetírás első határozott képviselőjét. Tagadhatatlan azonban, hogy történettudományi munkássága megindításakor Bél Mátyás már megjelölte a tudományos történetírás feladatait s ez Pray előtt nem volt ismeretlen, mert a *Scriptores rerum Hungaricarum* kötetéből is merített forrásanyagot. Pray történettudományi szakmunkássága az „*Annales veteres Hunnorum. Avarum et Hungarorum*“ 1761. évi kiadásával kezdődött, de sem ebben, sem az 1763-ban megindított s csupán az 1564. évig folytatott „*Annales regum Hungariae*“ című öt kötetes művében nem jutott el olyan időpontig, ahol történeti kritikájának tárgyilagossága komoly próba alá esett volna, ez t. i. csupán a XVII. századi események tárgyalásánál következett volna be. Azon művei pedig, melyek e korszakra is kiterjeszkednek, t. i. az 1799-ben kiadott „*Historia regum Hungariae stirpis Austriacae*“ és az 1801-ben megjelent három kötetes „*Historia regum Hungariae cum notitiis praeviis*“, már a felvilágosodott abszolútizmus korában jelentek meg, amikor az ellenreformáció szelleme határozottan gyöngült, a történettudomány pedig a tudományos viták hatása alatt megerősödött.

Mindezekből azon következtetést merjük levonni, hogy a magyar tudományos történetírás úttörője Bél Mátyás volt, ki annak céljait és eszközeit határozottan megjelölte. Bél Mátyásról pedig megállapítható, hogy a hallei egyetemről hozta magával azt a szellemet, melyet műveivel a magyar irodalomba bevinni törekedett. Ennek a kultúrkapcsolatnak a kidomborítása semmit sem von le tudományos irodalmunk benső értékéből, mert hasonló kultúrkapcsolatot a többi európai nemzetek között is megállapíthatunk s Bél Mátyás elvégre csupán a szellemet hozta magával külföldről, a szellem azonban végeredményében mégis a magyar tudományos munka útján érvényesült.

Gárdonyi Albert.

Mirjam.

*Mirjam, tavasz van ott, hol perdül,
Jár pici lábad.
Piros lesz a hőszinű rózsza,
Ha te megláttad.*

*Mosolyod ég, mint hajnalfény a
Libanon felett...
Hát csókod, vérajkad méze
Jaj, milyen lehet?*

*Mirjam, szentség két sötét szemed
S Jehova talán
Egy ezredévig töprengett
Ajakad vonalán...*

*És a hajad, Mirjam, a hajad
S ringó termeted...
Mirjam, én gyáva, kósza senki,
Mit mondjak neked?*

*Mondjam: szeretlek? Miért? Mirjam,
Hiszen te reád
Büszke s éneket zeng rólad az
Egész Gileád.*

*Mirjam, nem kérek semmit sem én,
Oh csak érzeződ
A halk vágyak dúdolta síró
Fél-jaj, fél-zenét!...*

*Mirjam, mégis — mosolyogj reám
Csak egyszer!... s többé
Ne lásson mást szemem. Perzseld ki
Fényét — örökké.*

Boda József.

Eleonóra, a gondolatolvasónő.

Amiért a tiszamenti város népe imádkozott: azt kegyelmesen megadta neki a Gondviselés. Három napon át szakadatlan esett az eső, a negyedik nap reggelén pedig gyönyörű májusi napfényben fürdött az alföldi tájék. A búzaföldeket, legelőket mintha átfestették volna, olyan friss színekben pompáztak. A határ megszőpült. A levegő megtelt drága illatokkal, mert a virágok versenyre keltek, hogy melyikük tud édesebb illatot árasztani az ég felé. Mikor pedig eljött az este, millió meg millió csillag ragyogott bele a sötét éjszakába.

A tavaszi vásáron is meglátszik, hogy a május: örömet és drága áldást hozott. Mosolygó, nevető arcok mindenfelé. Sűrű csoportokban hullámszik az embertömeg. Akármerre tekintünk: kiabálás, tolongás, vásári zsidongás és lüktető élet. A város, meg a tanya, úgy látszik, itten adott találkozót egymásnak.

A komédiás soron különösen nagy a láрма. Érthető, mert aki nagyobb közönséget tud magához édesgetni: annak van nyert ügye. Ezért igyekszik mindegyik túlordítani a másikat. A komédiás sort az Első Alföldi Hajóhinta Részvénytársaság nyitja meg. Közvetlenül mellette büszkélkedik a Herkules-Cirkusz. Kissé távolabb a Kinizsi-Céllövészet. Majd Izabella, a szakállas nő. Szemben velük a vadállatossátor, amely felett, mint győzedelmi zászlót lengeti a tavaszi szellő a kérkedő felírást: Az őserdők renetegjéből. E félelmes vásári hatalmasságok mellett szerényen, szinte félenken húzódnak meg a kisebbek, mint például a plánétagép és a majmos ember.

A tavaszi vásárnak a szenzációja azonban mégis Eleonóra, a gondolatolvasónő. Több tanyai ember ugyan megütközött a néven, de azután megnyugodtak abban, hogy bizonyosan más országbeli, ahol ez a név divatozik.

Bár Eleonóra életrajzát még nem írták meg kimerítően, annyi azonban tudott dolog, hogy abban a somogy megyei kis faluban, ahol született: az utolsó négyszáz esztendő alatt szintén nem kereszteltek senkit erre a névre. Öt sem. Mint Kürtös Mihály és Pipacs Mária leányát: Juliánna néven jegyezték be az anyakönyvbe. Elemi iskolai tanulmányainak sikeres befejezése után a kántorékhöz került dajkának. Majd a jegyzőéknél lett szolgáló. Néhány esztendő után azonban magasabb ambíciói támadtak és városi élet után vágyódott. Beköltözött tehát a megyeszékhelyre, ahol Klein és unokaöccse szikvízgyárában kapott alkalmazást. Itt

bontakozott ki előtte az izgalmas gyári élet, ahol idegek feszülnek és őrölnék fel. Ahol gépek zakatolnak. Ahol reggeltől-estig alkot, teremt a Munka. Már amennyire az egy szikvizgyárban lehetséges.

A megyeszékhely sem elégítette ki Kürtös Julis igényeit. Vágyainak sólyomszárnya támadt és elbúcsúzva Klein és unokaöccse szikvizgyárától, Pestre utazott. Több helyen szolgált, amíg sok küzködés után végre kiköthetett élete hajójával Kohn és Plohn kávécsarnokában, amely falatozó és cukrászda is volt egy személyben. Itt azonban már nem mint cseléd szolgált, hanem felszolgáló kisasszonynak szerződttették, Juliska néven tisztelték, sőt akárhany vendég „nagysád“-nak szólította. A kávécsarnokban ismerkedett meg vele az a férfi, akit a városligeti hajóhinta és artistakörök Alfrédnek neveztek.

Néhány heti ismeretség után egy vasárnap reggel ünneplő ruhába öltözve, fehér nyakkendővel, kemény kalappal, kesztyűs kézzel és a hóna alatt sétapálcával lépett Alfréd Kohn és Plohn termeibe. Ez az ünnepélyesség pedig azzal magyarázható, mert ez alkalommal nem mint törzsvendég, hanem mint kérő jelent meg. Juliska kisasszony kezét kérte meg, aki boldogan mondott igent Brüll Alfréd úrnak. A hír eljutott a somogy megyei kis faluba, ahol szöbeszéd tárgya lett a Kürtös Julis szerencséje. Ki hitte volna, hogy így felviszi Isten a dolgát, mondták a falujabeliek. Előkelő nagysága lett belőle, ezt még az ellenségei sem vitathatják el.

A nehéz gazdasági válság azonban felhőkkel vonta be az ifju pár életét. Alfréd anyagi gondokkal küzködött. Elpanaszolta tehát bajait és sok nyomorúságát egyik nénikéjének, aki társadalmi állása szerint nyugalmazott gondolatolvasónő volt és a rokonok Zsófi tantinak hívták. Zsófi tanti késznek nyilatkozott, hogy az ifju asszonyt bevezeti a gondolatolvasónői pálya rejtelmeibe. Nagyon ajánlotta Juliskának élethivatásul, hiszen a kispesti házát ő is ezen az úton szerezte. Ez a nagy szeretet annyira meghatotta Alfrédot, hogy amit még soha meg nem tett: kezét csókolta Zsófi tantinak és már látta lelki szemeivel a boldogabb jövődőt s abban a kispesti saját házat.

Brüll Alfrédné tehát a Zsófi tanti tanítványa lett. A hatetes tanfolyamot tanárnője teljes meglegedésére végezte el, akitől felhatalmazást kapott arra, hogy országos körútra indulva meghódíthassa a világot. Mielőtt azonban ezt tette volna, először felvette az Eleonóra nevet, majd férjét: Alfrédot kinevezte a vállalat vezérigazgatójává, egyszersmind megbízta a kikialtói teendőkkal.

Országos körútjukon egyik diadalt a másik után aratták. Az üzlet nagyszerűen bevált. Csak úgy ömlött hozzájuk a pénz. Így jutottak el a tiszamenti városba, a tavaszi vásárra. Gyönyörű májusi napfényben fürdött Eleonóra sátora. Előtte emelvény állott: az Alfréd szószéke. Innen hangzottak el dörgedelmes felhívásai a magyar néphez. Tüzes szónoklatait a vásári közönség soha meg

nem zavarta, a Herkules-Cirkusz trombitabandája azonban annál többször.

Alfréd azonban gyakorlott szónok, aki nem jön egyhamar zavarba, hanem a legfűlsiketítőbb zajban is megőrzi nyugodtságát. Teljes szívvel-lélekkel szavalja:

— Tisztelt hölgyeim és uraim! Üdvözlöm e tisztelt város minden nemesért lelkesítő nagyérdemű közönségét. Örömmel tudatom önökkel, hogy Eleonóra, a világhírű gondolatolvasónő: e város vendége. Igen! Itt van Eleonóra. Őt világrész sajtója irt róla a csodálat hangján. Őt világrész legkiválóbb tudósai nyilatkoztatták ki, hogy tudománya megfejthetetlen. Szabad a bemenet, hölgyeim és uraim. Szabad a bemenet!

Tari János tanyásemler is ott volt a hallgatóság soraiban. Karján a remekbe szabott új csizma. Mellette a felesége. Amint hallgatja az előadást, megjegyzi rá:

— Jó fogalma van a szavalathoz ennek a fiatal embernek.

— Ez a kenyere neki — válaszol az asszony.

Alfrédot nem zavarja az ilyen csevegés, sőt még az Öserdők rengetegjéből idehangzó vadállatorditás sem. Átérezve szavai jelentőségét, folytatja:

— Az igazgatóság semmi áldozatot nem sajnált, hogy a város legszegényebbje is megismerhesse a titkok tudományát. Ezért a belépti jegyek árát tízezer koronáról leszállította nem nyole, nem hat, nem négy, hanem csak kettő ezer koronára. E nevetségesen csekély összegért Eleonóra megmondja a multat, feltárja a jelent és a jövő titokteljes homályába betekintve megjövendöli, hogy kire milyen sors vár. Szabad a bemenet, méltóztassanak befáradni, uraim és hölgyeim!

Tari János tanyásemler ezt már nem állhatja szó nélkül és odaszól a feleségének:

— Csalás ez az egész. Egy szót se hiszek el belőle. Hogy ő még tudja a multat!? Hátha olyan nagyon okos, mondja meg, hogy az én öreganyám melyik napon halt meg?

A tanyásnéban nem állhat a szó, hanem rögtön tovább adja:

— Azt mondja az én apjukom, hogyha olyan halhatatlan az eszmélet, hát mondja meg a kisasszony, hogy az én apjukom öreganyja melyik napon halt meg?

— Keddi napon — feleli a gondolatolvasónő.

— Akkor halt meg szegény? — kérdi az asszony.

— Nem vélekszek már rá egész pontosan — mondja Tari János tanyásemler röstelkedve.

— Hátha nem volt biztos kend benne, akkor meg mit avatkozik ilyen dologba!

A szócata általános derűtséget keltett és Eleonóra javára dönt el. A nagy árleszállítás dacára azonban a nép csak nem tódul a sátorba. A Herkules-cirkusz ugyanis veszedelmes konkurrens. Ezért Alfrédnak újabb trükköket kell alkalmaznia. Elmeséli tehát a sátor előtt érdeklődő vendégkoszorúnak, hogy Eleonórát pályás

korában találták meg sűrű erdő sötétjében és ha jó emberek nem lettek volna a világon: már régen halott volna. Alfréd hangja ilyenkor reszketett a meghatottságtól. Az apátlan, anyátlan árva sorsa mélyen megindította a hallgatóságot. Tari Jánosné is könnyezett. Amikor letörölte könnyeit, nagyot sóhajtott és az urának akart valamit mondani. De Tari János schol sem volt látható. Lakos Péter sógor azonban azt a felvilágosítást adta, hogy látta a sógort a szakállas asszony előtt.

— A szakállas asszony előtt? Mit keres ő ottan? — kérdezte nyughataatlanul az asszony.

— Ugy láttam pedig, hogy be is ment — ingerkedett a sógor.

— Hát az a pocsek jószág is jobban tenné, ha otthon maradna a falujában és nem csúfoskodnék azzal a szakállal vásárról-vásárra — dühösködött a tanyásné, aki mérgében el se búcsúzott Lakos sógortól, hanem köszönés nélkül elindult az ura keresésére.

Nem kellett messze mennie, mert a vadállatos sátor előtt ráakadt. Nyomban megpirongatta az eljövételért.

— Nem hallgathattam már azt a sok hazugságot, amivel bolondítják a népet — mentegetőzött a tanyás. — Azért jöttem el onnan. De meg másért is. Mert az a gondolatom támadt, hogy hátha van valami igaz a dologban és akkor majd olyan dolgot is kitalál rólam beszélni, amit még neked sem mondtam el az életben.

— Ejnye, bomoljon meg kend, de jó kedve van — szolt az asszony.

Tari János jól tudta, hogy ha már itt vannak a vásárban, illik az asszonynak valami szórakozást vagy mulatságot szerezni. Ezért, úgy teljes legyen a béke, elhatározta, hogy beviszi a vadállatos sátorba, ahol a belépti díjat tizezer koronáról most szállították le nem nyolc, nem hat, nem négy, hanem kettő ezer koronára. Bementek hát mindketten az Őserdők rengetegjébe. Igen haragos természetű állatok voltak ott. Az egyik előtt állván, Tari Jánosnak ismét eszébe ötlött Eleonóra. Nem ment ki a fejéből, hogy az megmondja a multat. Ezért megnyugodva szolt a feleségének:

— Csak jobban érzem itt magam a mult miatt, mint Eleonóránál!

Miután pedig öt óra felé járt az idő, a tanya meg nyolc kilométerre van, úgy érezték, hogy jó lesz már hazafelé indulni. Elbúcsúztak tehát a komédiás sortól, Eleonórától, meg attól a rettenetes sok látnivalótól (még Lakos sógortól is) és a donáti köves úton haza tartottak. Elöl ment az ember, utána az asszony. Lehetek már egy fél órányira a várostól, amikor a tanyásné panaszkodni kezdett, hogy majd leszakad a lába, úgy fáj. Tari János nyugodtan ment elöl és hátra se nézett az asszony szavaira, hanem csak úgy magának duruzsolta:

— A sok ácsorgás miatt van az!

Ezután ismét elhallgattak. A donáti köves úton szó nélkül haladtak. Elöl ment az ember, utána az asszony. Ez a sorrend nem változott meg hazáig. Ugy szép az, hogy a tekintélyt lássák a jövő-menő népek. Tari János erre mindig sokat adott.

Mikor már közel értek a tanyához, az asszony, hogy éppen mondjon valamit, megtörte a csendet, mondván:

— Nem tudom, a nyári vásárban olcsóbb lesz-e a marha?

— Ereggy, kérdezd meg Eleonórárt — válaszolt az ember.

Ezen azután mind a ketten olyan jóízűen nevettek, hogy csodaszámba megy.

Hazaérve, örömmel látták, hogy a tanyában nincsen semmi baj. Minden rendben. Hála Istennek!

— Jaj, de jó, hogy itthon vagyunk már — mondták.

— Szegény vagyok, de sok pénzért nem mennék vissza — bizonykodott a tanyásné.

Mind a ketten pedig azt érezték, bár szóval elmondani nem tudták, hogy nincsen ezen a világon szebb valami a tanyánál. Mikor gyönyörű májusi napfényben fürdik az alföldi tájék, nem lehet ahhoz semmit se hasonlítani. Mikor a szántóföldeket, legelőket, mintha átfestették volna, olyan friss színekben pompáznak. Mikor a levegő megtelik drága illatokkal, mert a virágok százezrei versenyre kelnek, hogy melyik tud edesebb illatot árasztani az ég felé. Nincsen ehhez fogható. Virradattól késő estig: csupa szépség és tavaszi muzsika! Hát még az éjszaka, mikor millió meg millió csillag ragyog bele a végtelenségbe.

Böszörményi Jenő.

Pinkász.

Egy tisztos öreg úr beszélt:

Ijesztő vörös ember volt. Torzonborz feje egy áttüzesedett gereben, izzott. A szemgolyói forogtak s piros lángot löveltek. Gyerekésszel mindig azon csodálkoztam: miért hogy sustorogni nem kezd gyújtó tekintetétől szekere teréje: az oltatlan mész?

Pinkász meszeszidó volt. Meggörnyedten kuporgott ponyvával letakart szekere ülésében, nagyokat rándítva a keshedt, vakszürke gyepplőszárán:

— Gyü tee! Gyúú!

És rekedten kiabálta utcahosszat:

— Meesszet veegyeneek, messzeet!

A zsöllér- meg eselédasszonyok sajtárokka, melencékkel mentek ki hozzá; körülfogták és alkudoztak vele. Én ilyenkor elbujtam a Marci kutya vackába. A szalmakazalba. Valóság: jobban féltem Pinkásztól, mint a bolháktól. Igazabban: csak Pinkásztól féltem; benne láttam a dajkamesék gyermekhússal élő tüzes emberét.

Ha valami csinýt követtem el, édesanyám ajkáról rögtön hangzott a szó:

— Jön a Pinkász! Elvisz, megesz!

A fenyegetésre tüstént a világ legjobb fucskája lettem.

Igy vált a vörös Pinkász gyermekéletem rémes fogalmává s kísért el a kamaszkorig. Hanem akkor kezdte elveszíteni ijesztő titokzatosságát, majd teljesen eltűnt szemem elől. Jobban mondván: én tűntem el az övé elől. Elnyelt a város. Az iskola. Ide pedig Pinkász már nem jött utánam.

*

Hogyan lesz ez ember korhely? Időjártával nehéz megmondani.

Ma már én sem tudom tövéről-hegyére: hogyan, miért, kiért történt? Csak azt tudom: korhely lettem. És hogy nem jókedvemből lettem az.

Amikor huszonöt éves koromban haza kerültem falumba az ekeszarva mellé, már a meglett korhelyek közé számítottam. Ugy látszott, megrögzött lump maradok. És nem is ijedtem meg ettől a súlyos önmegállapítástól; amíg vas az egészség; arany a pénz: vonzó valami korhelynek lenni.

A mi falunkban meg éppen vonzó volt. Mert hogy hárman voltunk korhelyek; rajtam kívül a báró és az exkamarás. Ők, kicsit összetörve és megkopasztva, szintén ebben az időben vetődtek vissza az „ösi juss“-ra a világot járásból. A kamarás címe elé meg már oda is került az „ex“...

Csakhamar összeismerkedtünk. Persze a csárdában. Ez egy nagyon meleg nyári délelőtt történt; sörre szomjazva, betértem a szép Zsófi asszony csárdájába. A külön szobában ott találtam a bárót és az exkamarást. A báró az ablakdeszkán ülve, lovagolt és kocsisbort ivott, az exkamarás állt, úgy itta decis üvegből a bundapálinkát. Látásból, hírből ismertük már egymást, tudtuk, hogy korhelyek vagyunk. Így a rokonszenv megvolt, csak az olvadozó jeget kellett megtörni. A báró volt a jégtörő. Mikor a harmadik üveg sört kértem, udvariasan hozzámfordult:

— Uhaságod még taht a söhnél?

— Igen. Délelőtt legjobban szeretem a sört.

Főlemelte a vastag kocsmapoharat. Kicsit búsan nézett bele:

— Én máh boht iszom délelőtt is...

Egy hajtásra kiitta a három deci vinkót. Ujat kért.

Az exkamarás szolgálatkészzen szólt közbe:

— Én iszom, kérem, mindent. De legjobban szeretem a pálinkát. A rumot.

A báró a térdére csapott. Leugrott az ablakdeszkáról. És már nem racsolt:

— Bravó, bravisszimó!

Bemutatkoztunk. Majd leültünk az asztalhoz és mind a hárman bort ittunk. Egymás kedvéért.

Ettől a naptól kezdődött Zsófi asszony kocsmájának az aranykora. Odaköltöztünk. Nyomunkba a cigány. A jókedv. S a csárdából éjszakánként messze hallatszott az exkamarás érces hangján:

Jegenyefa lombja között kis fészek.

Tudjátok-e, a kis fészken mit nézek?

Azt nézem el: hogyan rakja, építgeti a madár, —

Hogyan tudnék fészket rakni, építeni én is már...

*

Szólt a nóta.

Multak az évek. Mennyi mult el? Sok. És nem nyomtalanul. A kamarás szép, érces hangja mind rekedtebb, fulladóbb lett s mi egyre hamarább borultunk a kocsmasztalra. Fogyott a vas, fogyott az arany. A bárót már az inasa kezdte támogatni haza és vissza, az exkamarást meg a cigányok kísérték ki a pajtába. Egy kis aluvásra. Én még a magam lábán jártam az utat, de, úgy tetszett, kicsit szintén imbolyogva. Ködben. Hanem azért jártam, jártuk s idővel úgy hozzátartoztunk a Vörös ökörhöz, akár a megvénhedt, szüette söntés. Azt hittük: ennek így kell lenni. Hogy ez a mi munkánk. Mert hát: a korhelykedés is munka. Nehéz munka!...

Évek óta ott ültünk nap-nap után, az ivó nagy sarokasztalánál. Velünk szemben a cigányok. Konvenciót húztak. És úgy látszott már, mindhalálig együtt marad a „hármás“, amikor közbejött valami. Valaki.

Reggeledett. Az utcáról bedöngicsélt az ivóba a mezei munkára menők egészséges, józan nesze. A báró az asztalra borulva horkolt. Az exkamarás a székén feszengett. Már se ülni, se állni, se aludni nem tudott. Csak ivott s azután rekedten ordított:

— Rumot!

Én szintén pálinkát ittam és mámoros unalmamban a szét-szórt cigarettavégeket olvastam. A cigány fáradtan, gépiesen tologatta a vonót. Nem mert egészen elhallgatni; az exkamarás goromba ember volt s ő még mindig bele-belehördült a haldokló muzsikába:

Azt nézem el, hogyan rakja, építgeti a madár, —
Hiába van! Nem tudok én fészket rakni soha már...

Ránknyílt az ajtó. Egy őszes, rozsdaverte szakállú vén ember lépett be.

— Olyan ismerős!

Ahogy meglátott bennünket, hirtelen lekapta meg felvágta elnyírt kalapját. Mintha langot vetett volna torzonborz vörös haja. Ráismertem:

— Pinkász! A vörös Pinkász!...

S válaszként, úgy tetszett, nagy távolokról édesanyám hangját hallom:

— Elvissz, megesz!...

Pinkász nem látszott törődni senkivel, semmivel; nem a részeg korhelyekkel, nem a gúnyolódó, cincogó cigányokkal, csak egyedül önmagával. És az Istennel. Mindent megvető nyugalommal vágta görnyedt nyakába a *tefilemet* és a maga módja szerint elkezdett imádkozni.

A számhoz emelt decis üveg kihullt a kezemből, lenyüggözve néztem ezt a fáradt, nagyon öreg embert, aki reggeltől estig húzza az igát, dolgozik és — imádkozik. Mi pedig, fiatalok?...

Az öreg szent fájdalommal emelte a magasságba tekintetét, szeméből vörös láng lövelt. Döngve verte a mellét.

A cigányok száján megfagyott a röhej. Kezükben megállt a vonófa. Az exkamarás vízenyős szemekkel meredt maga elé. Nagypénteki esőnd volt. Valami nagyszerűt éreztem. Fenségeset. Az Istent! Felugrottam:

— Pinkász! Öreg Pinkász!...

Megöleltem az imádkozó vén zsidót. Azután elmentem haza. És nem tértem vissza többé a kocsmába.

De a báró és az exkamarás ott maradtak. Csak évek múlva tértek haza — a szent Mihály lován.

Porkoláb István.

Pacsirta.

*Mit énekelsz az égen, kis pacsirta,
miért emelkedsz feljebb, egyre feljebb?
Hóditni vágysz-e a dal birodalmát,
amely a végtelen világba terjed?*

*Dicséred-e alanti kicsi fészked,
hirdeted-e mulandó boldogságod;
vagy nem vagy boldog, elvágysz idegenbe:
a föld határát te messze belátod! —*

*Tán keresed: hol is lehetnél boldog,
még boldogabb, de sehol sem találsz
s elfáradsz és leszállsz a földre némán,
hogy vigasztaljon fészkenülő párod...*

Erdélyi József.

KRÓNKA.

Harnack.

— Születésének 75. évfordulójára. —

Az a munkásság, amelyet Harnack Adolf hosszú évtizedek során az emberi szellem történetének kutatásában kifejtett, hálataljes megállásra kényszerít most egy pillanatra mindenkit, aki az emberi szellem sorsa és élettörténete iránt szeretettel viseltetik. Mert Harnack nemcsak theologus és dogmahistórikus, aki csupán e tudomány területén mozog meglepő otthonossággal, hanem az emberi szellem történetének klasszikus művelője, aki egy-egy megállapítással a kultúra egész birodalmára vet fényt és világosságot. Bámulatosan sokoldalú tudásával hozzáférkőzik a legkisebb és legelrejtettebb részletekhez is, hogy ezeket az igazság egy momentumául fogva fel, belehelyezze abba a nagy összefüggésbe, amelyen át és amely által a szellem szükségyszerű processzussal megvalósul. Ott él lelkében az Andacht zum Kleinem, de ott él a nagy egésznek éles szemlélete is, amely nagy, átfogó szintézisekre képesíti. Előtte a történelem nem egy csomó esemény és jelenség pusztja összege, hanem pompásan kifejlő organizmus, amelyben minden rész az Egész által és az Egész a részek által nyer jelentést, értelmet, értéket. Harnack, azt hisszük, képtelen arra, hogy valamely jelenséget a nagy elszigeteltségében szemléljen, vagy egyoldalú szubjektivitással magyarázzon: tekintete előtt minden a korszellem és az örök Eszme tükrőében jelentkezik s innen, hogy minden tanulmánya bámulatra kelt mély távlatával egyfelől és tömör egybefogásával másfelől.

Harnack első sorban a keresztyén szellem historikusa. A teljes indukció módszerét alkalmazza a keresztyén vallás ismeretére is, mert — úgymond — amiként valamely növényt csak akkor ismerünk meg teljesen, ha nemcsak gyökérzetét és törzsét, hanem kérgét, ágait és virágjait is szemléljük, akként a keresztyén vallást is csak akkor tudjuk igazán méltatni, ha a teljes indukció alapján vizsgáljuk, amely indukció nem csupán az alapító isteni személyére s a keresztyénség klasszikus korszakaira, hanem egész történetére kiterjed. Es ezen indukció folyamán a lényegesre, az igazán értékesre kell szorítkoznunk; az értékesnek mérővesszőjét elveszíténünk egy pillanatra sem szabad, sőt a munka folyamán folyton erőteljesebbé kell azt tennünk, hogy itéletünk szabad és biztos legyen. A keresztyénség történetírója

e tekintetben nincs is fölötte nehéz helyzetben. Az evangéliumban megjelenő evangélium u. i. oly egyszerűen és oly erőteljesen szól felénk, hogy azt eltéveszteni vagy észre nem venni alig lehet. Aki élénk tekintettel tudja szemlélni az étellel teljest, ki valódi érzéssel bír az igazán nagy iránt, az észre fogja venni a lényegét s meg tudja azt különböztetni a kortörténet takaró leplétől. A keresztyénségben sem minden egyformán értékes és maradandó, hanem az örökkévaló mulandó elemekkel keveredik. Itt is tehát jól kell különböztetni a tisztán elvi és a pusztán történelmi között. Ha azt, ami a keresztyénség történelmi jelenségeiben közös, az evangéliummal ellenőrizzük s viszont, az evangélium alapvonalaival a történelmen kontrollirozzuk, mind közelebb és közelebb fogunk jutni a dolog lényegéhez.

A történelem fontosságát Harnack minduntalan élesen hangsúlyozza, de sehol túl nem becsüli, soha a „historizmus“ szószólójává nem válik, sőt egyenesen óva figyelmeztet arra, hogy abszolút ítéleteket a történelemben mondani nem lehet. A történelem csak azt tudja megmutatni, hogy mi volt s akkor is, ha a történeteket megvilágosítjuk, összefoglaljuk és megítéljük, nem szabad azt követelnünk s jogot formálnunk ahhoz, hogy ezen tisztán történelmi szemlélet eredményeként abszolút értékítéleteket abstraháljunk.

A történelmi ismeret és a történelmi magyarázat ilyenmő felfogása érvényesül Harnack egész munkásságában, melynek tárgya a keresztyénség szellemtörténete a szó legigazibb és legnemesebb értelmében. Nagy dogmatörténetében az egyes dogmák történetének alapos ismerete teszi lehetővé azt, hogy ezen dogmák idői köntösében megjelenő szellemi magvat észrevegye s nyomon követni tudja az évszázadok folyamán keresztül. Történetirői higgadsága teszi képessé arra, hogy pártok és nézetek, vélemények és titkos vágyak fölé emelkedve, objektív szemmel lássa meg a lényegest és az értékest kifejező gondolatot, hogy azután annak fejlődését mesteri kézzel és goethei stílussal állítsa szemünk elé. Mélyen a szabad és öncélú tudomány talajában gyökerezve, van ereje és bátorsága arra, hogy kemény ítéletet mondjon s a maga igazának érdekében, félelem nélkül törjön lándzsát. Van ereje arra, hogy a merev intellektualizmust visszautasítva, a keresztyénséget az élményre koncentrálja, de van bátorsága arra is, hogy ezt az élményt ne a szétfolyó misztika és kegyes ellágyulás, hanem a világos szemlélet és a valóság józan megítélésének szférájában keresse. A keresztyénségnek az a történelmi megértése, amely Harnack műveiből árad felénk, talán a legbiztosabban véd meg attól a hibától, hogy ezt az élményt teljesen szubjektívizáltan az egyén önkényének szolgáltatassuk ki s ezáltal a keresztyén vallás egyetemes igazságtartalmát vessük állandó veszélynek és félreértetésnek prédájául. Ez az egyetemes igazságtartalom, amelyet a dogmák darabokra tördelten akartak a korszak számára érthetővé tenni, ott áll örök érvényben idők és helyek, egyének és hangulatok felett: ezt az igazságtartalmat sem elrejtteni, sem eltagadni, sem egyesek részére kisajátítani nem lehet.

Harnack a keresztyénség történelmi megértésével közelebb vitt

a keresztyénség lényegének megértéséhez és oly apologiát nyújtott a keresztyénség örök értéke mellett, amellyel a XIX. század második felének egyetlen ex thesi írott apologétikája sem veheti föl a versenyt. Óhajtjuk, hogy ezt a nemes és gyümölcsöző munkát a Mindenható segítségével még sokáig folytassa zavartalan csendben, testi-lelki erőben!

Bartók György.

Emlékezés Gyulai Pálra.

— Egy vonás a kép teljességéhez. —

Annál a meleg baráti viszonynál fogva, mely nagyapámat (Szász Károlyt) meg édes apámat (Vargha Gyulát) vele összefűzte, legrégebbi gyermekemlékeim között is ott szerepel „Gyulai bácsi“; személyes kapcsolatba azonban voltaképen csak akkor kerültem vele, amikor az egyetemen beiratkoztam hozzá hallgatónak. A régi ösmeretség révén hamarosan szóba állt velem, megengedte, hogy a barátnőmmel, Terussal, hazazakisérjem egy-egy előadása után s meghítt bennünket, hogy látogassuk meg. Így kezdtünk el hozzá járogatni s éveken át föl-fölkerestük, én szinte holtá napjáig. Ugy bánt velünk, mint valami jó nagyapa az unokáival s csodálatosképen egészen olyanformán, mintha kis gyerekek lennénk, noha már a húsz esztendő felé, később azon is túljáró nagy leányok voltunk. Ha meglátogattuk, már ott várt ránk egy-egy válogatott szép példány alma, amelyet néha már hetek óta tartogatott számunkra. Én rám, a jó falusi színű lányra rendszeren egy szép piros, halványabb színű Terus barátnőmre meg egy szép sárga alma. Ezeket aztán többnyire az Ofélia ikoporsójára virágot hintő Gertrud királyné szavainak a travesztijával nyújtotta át: „Pirosat a pirosnak, sárgát a sárgának.“ Egyszer elvitt bennünket Marton műkereskedőnek, leányfalusi szomszédjának az üzletébe, — ahová különben grammofont hallgatni is magával vivegetett, — s ott vett mind a kettőnknek egy-egy kis fekete bársony sárga tüveg szemű kutyát meg egy-egy kis cirmoszínke bársony kékszemű macskát. Verset is mondott hozzájuk, valami kis naiv, népi gyermek-versikét:

„Szébb a kutya, mint a macska,
Mert a macska nagyobbacska.
Némely kutya templomba jár,
Ilyen macskát ki látott bár?!“

De ezek igazán csak jelentéktelen apróságok. Mindössze arra jók, hogy a kérlelhetetlen kritikus Gyulai Pálnak gyermeked kedélyére, meleg szívére vessenek világot. Egy emlékem azonban róla, az utolsó, igazán érdemes a följegyzésre, mivel az emberi élet legdöntőbb jelentőségű kérdésére adott feleletét olvashatjuk ki belőle Gyulai Pálnak.

Két nappal a halála előtt, egy vasárnap délelőtt jártam nála utoljára. Ágyban találtam, testileg nagyon elgyöngülve, szellemileg azonban teljesen frissen. Örömmel fogadott s barátságosan megkérdezte: Hol

jár gyermekekem?“ „Templomból jövök“, — feleltem. — „Ki prédikált?“ — érdeklődött tovább. — „Szabó Aladár.“ Kicsit elgondolkozott, aztán megjegyezte: „Ismerem. Nagyon derék ember.“ „És ugyan miről beszélt?“ — tudakolta kis vártatva. Elmondtam neki a textust s tőlem telhető hűséggel reprodukáltam előtte az egész komoly és határozott evangélium-hirdetést, amelynek középpontjában természetesen „a mi bűneinkért halálra adatott és a mi megigazulásunkért föltámadott“ (Róm. 4:25.) élő Jézus Krisztus állt. Nagy figyelemmel hallgatta s végül helybenhagyta: „Bizony igaz beszéd ez. Csakugyan ez az egy szükséges dolog.“ Ez volt a veleje annak, amit mondott, bár a szóbeli hűségért már nem mennék jótállni. Még azt is tudni óhajtotta, mit énekelünk. S mikor elénekelttem neki az illető zsoltárokat, megállapította, hogy „egész istentiszteletet tartottunk most itt.“ „Csak még az imádság hiányzik“, — hagyta el egészen önkéntelenül ajkamat a szó. „Hát imádkozzék, gyermekem!“ — bizatott. Hogy mit imádkoztam, arra persze nem emlékszem pontosan. De bizonyosan nagy örömmel adtam hálát a mi kegyelmes Istenünknek, hogy ilyen drága órát készített számunkra, amikor úgy éreztük az ő áldó, megszentelő jelenlétét s bizonyosan buzgón könyörögtem, hogy a kedves jó Gyulai bácsit segítse át diadalmasan „a halál árnyékának völgyén“ s adjon neki ő vele való boldog találkozást s örök egyesülést abban a dicsőséges hazában, ahol ő „eltöröl minden könnyet megváltott gyermekeinek a szeméről és ahol halál nem lesz többé, sem gyász, sem kiáltás, sem fájdalom.“ Megindultan imádkozott velem együtt. Aztán felém nyújtotta a kezét s elbúcsuzott tőlem, itt alant örökre: „Isten áldja meg, édes gyermekem, mind a két kezével!“ Úgy éreztem, hogy meleg köszönet rezeg a hangjában. Az én szívemből is forró hála buzgott föl kegyelmes Istenem trónusa elé, aki arra méltatott, hogy Gyulai Pálnak én is segítségére lehettem az örök élet küszöbén való átlépésben.

Br. Podmaniczky Pálné.

KRITIKAI SZEMLE.

Zolnai Béla: Magyar janzenisták. Különnyomat a Minerva III. és IV. évfolyamából. Budapest, 1926. Eggenberger-féle könyvkereskedés, 8°. 95 l.

A magyar gondolkodás története szinte a XIX. század közepéig szervelesen összefügg vallás- és egyháztörténeti problémákkal. Az első magyar szabadgondolkodók a középkorban, a Mátyás udvarának fényében élő újplatonisták, a konfesszionálizmus fölé emelkedő Erasmus-hívők, s még inkább a protestáns szektáriusok: az antitritináriusok, kryptokálvinisták és a misztikába lendülő pietisták, mind a vallás kérdéseit állították elmélkedéseik középpontjába, törekvéseik mint a hivatalos egyházakkal szemben álló „eretnek”-mozgalmak jelentkeztek. Sőt még az aufklárizmus, kantianizmus és hegelianizmus is ilyen eretnek-mozgalom volt mind a katolikus, mind pedig a protestáns egyház szemében, amely iskoláitól egyforma szigorúsággal tartotta távol a veszedelmes új tanok terjesztőit. Irodalomtörténetírásunk a legutóbbi évekig alig méltatta figyelemre ezeket a szellemi mozgalmakat, — még egyháztörténeti méltatásuk is nagyon fogyatékos — noha egy-egy korszak irodalmi életének megértését sokkal inkább megkönnyítik, mint a magyar irodalomtudomány által előszeretettel felkarolt tárgy-történeti és formai kérdések. Kétszeres örömmel kell tehát fogadnunk Zolnai tanulmányát, amely a francia janzenista-mozgalom magyar kisugárzásait foglalja össze olyan módszerességgel és külső köntösben, hogy megbecsülhetetlen ösztönzést, tanulságokat ad a magyar protestáns szellemi élet kutatói számára is.

A janzenizmus a katolikus egyházon belül keletkező mozgalom, tehát csak az egységesen katolikus Franciaországban lehetett olyan nagyszabású, hogy másfél századon keresztül izgalomban tartotta az egész közvéleményt. Nálunk a janzenizmus recepciója csekély és aktivitás nélküli, mert csak a katolikus Ausztria függvényeképen jelentkezik. De azért figyelemreméltó a janzenista vallásosságnak különböző fokú és különböző célzatú megjelenése s figyelemreméltó a recepció földrajzi eloszlása is. A francia kultúrájú Erdélyből kiszakadt, Párisba sodort Rákóczi és Mikes közelíti meg legjobban Jansenius gondolatvilágát; Magyarországon az osztrák befolyás hajtásaként a nyugati katolikus részekre lokalizálható a mozgalom, amely itt már nem mint bensőséges vallásosság jelentkezik, hanem a vallástalan aufkláristák egyházellenes támadásaiban és Szent Ágoston tendencia nélküli kultuszában jut kifejezésre. Egyedül Fessler érezte meg nálunk igazán Jansenius tanításának lényegét s bár az ő janzenizmusa is elsősorban a jozefinista

birodalom egyházpolitikái meczgalmaiban forgácsolódik szét, a későbbi protestáns szuperintendens mégis lelkében a janzenista vallásosság emlékével találja meg az útát a misztikus rajongással telt romantikus vallásossághoz.

A janzenizmus recepciójának elvi jelentősége pedig az, hogy szellemi múltunk itt is a Nyugathoz kapcsolódik s hogy Magyarország — mint minden nagy szellemi mozgalomban — itt is az európai kulturális közösség keleti határa volt.

Pukánszky Béla.

Dr. Makкаи Sándor: Aratás. — Vásárhelyi János: Bizonyágtétel. — Vásárhelyi János: Megvizasztaltatva — vizasztalni. — Dr. Vass Vince: Ebben a világban, de nem e világból. — Révész Imre: Mennyei Nászdal. A skót református egyház egyik történetírója említi Alex Carlyle szent dicsekedését, amellyel visszautasította a skót egyház szegénységét túlzó panaszt: „Meg kell vallanom, nem szeretem hallani azt, hogy ez az egyház szegény vagy éppen a legszegényebb az egész kereszténységben. Gazdag ez az egyház, az igazi értékeket tekintve. Kevés olyan ága van az irodalomnak, a tudománynak, amelyben ki nem tűntek volna ennek az egyháznak a papjai. Büszkébb dísz ez, mint a hierarchia pompája.“

A magyar irodalomnak, a magyar tudományosságnak a története hasonló tanúbizonyosságot tehet a magyar protestáns egyház gazdagságáról.

Ennek az egyháznak szegény papjai nemes versenyben szolgálták a magyar műveltség ügyét anyagilag előnyösebb helyzetben lévő más keresztény paptársaikkal századokon keresztül. Új, különös korszak jött azután. Amikor a filozófia a művelt körökben még mint szolgálót sem türte maga mellett a theológiát, amikor közkeletűvé vált az a felfogás, hogy a theológia nem tudomány, ugyanakkor az irodalom művelői, kritikusai, olvasóközönsége is közömbösen vagy rosszakaratulag a vallásos alapon álló irodalmi munkákat félretette az útból azzal az indokollással: „nem általános érdekűk, felekezetiiek vagy éppen papiak. Röviden, hogy nem irodalmiak.“

A r. kath. óbredés a legutóbbi félszázad alatt a „világi irodalom és tudomány“, a világi irodalmi társaságok és az akadémia mellett — mert nem mindig ellene! — megteremtette a maga r. kath. szellemű irodalmát, tudományát és társaságait. A protestáns revival s a belőle kifejeződő új konfesszionálizmus, főleg református talajon a neokálvinizmus elvileg hangoztatta a vallásos világnézetnek önálló szempontjait a tudomány, művészet, erkölcsiség, a társadalmi, nemzeti és nemzetközi élet számára hazánkban is.

Az új erdélyi református püspök: dr. *Makкаи Sándor* legújabb könyvében, az *Aratás*-ban, elvileg is, gyakorlatilag is ennek a világnézetnek a harcosa, munkása.

Makкаи interpetálásában ez a masszív, zárt világnézet nem lehet ellenszenves a más meggyőződésű művelt ember előtt sem, mert türelmes, mert jólesően széles látókörű és megtermékenyítőleg hathat az egyetemes felfogásra is; elavult, hibás fogalmak átnézéséhez, átvizsgálásához, új megállapításához juttathat.

Könyve előszavában az irodalom fogalmának új, szélesebb alapon való meghatározását adja.

Makkai könyveit a kritika elismeréssel fogadta, hiszen önálló tanítványa mesterének: Ravasz Lászlónak, akinek művészetében az újjá-
született magyar ígéhirdetés irodalmi formát öltött.

Amit hosszú időn keresztül nem tett a művelt magyar olvasóközön-
ség: prédikációs kötetet is elolvas, ha Ravasz László neve fémjelzi azt.
Ma már Makkai Sándor neve is ilyen hitelesítő pecsét. Nem is az ol-
vasóközönség, hanem a régi kitaposott úton járó, egyébként jóindulatú
kritika fejezte ki azt, hogy a Makkai könyvében különböző területről
összeválogatott írásokat idővel külön részekbe tagolva, külön könyvben
kellene kiadni. Nyersen kifejezve, ez annyit jelentene: elkülöníteni az
egyházi beszédeket az irodalmi, tanulmányoktól, filozófiai, esztétikai stb.
dolgozatoktól.

A kritikára világos elvi kijelentéssel és tettel felelt Makkai. „A
szellem egységét tartom egyedül fontosnak, éppen azért helyénvalónak
tartom, hogy ugyancsak a szellemnek különböző témákon való sugártöré-
sét mutassam fel.“ Tiltakozás az *Aratás* című munka az ellen a közke-
letű felfogás ellen, hogy irodalom alatt csak a szépirodalmat kell érteni.
Ez a protestálás azonban nemcsak negatív valami, mert az „Aratás“ öt
különböző táblából kikerült kalászaí annyira értékes egy kévét adnak,
hogy elfogulatlan kritikusk aligha merné éppen a III. szakaszt, a „Be-
szédeket, Elmélkedéseket“ üres, elcsépeelt szalmának minősíteni és helyét
az irodalom granariumain kívül megjelölni.

Minden igazán emberi életnyilatkozatot általános értékű s önmagá-
ban jogosultnak ismerek el, ha szelleme valóban értékesen emberi, —
mondja Makkai Sándor. — „Ami pedig az irodalmiságot illeti, az első-
sorban a téma feldolgozásának mikéntjén dől el. Mikor közérdekűnek
elismert témákat is kidolgoztam, tartottam annyira közérdekűnek a val-
lási élet kérdéseit is, hogy azok mellé téve, egy kötetben adjam ki őket,
egy szellem és egy irodalmi módszer szülőttei lévén. Ha úgy tetszik,
az egész mind egyházi irodalom akkor is, ha művészettel, vagy szépiro-
dalmi alkotásokkal foglalkozik, de ha úgy tetszik, egyik része sem egy-
házi, csak *irodalmi*, akkor is, ha prédikáció.“ Az öt tábla, ahonnan az
„Aratás“ kévéje kikerült, a következő: Előadások. Ecclesia Militans.
Beszédek. Feltámadunk. Művészet és Irodalom.

Kevés olyan magyar könyv jelent meg a könyvpiacra, amelynek
értéke az „Aratás“-hoz mérhető volna. Valamelyik napilap azzal a hir-
adással volt, hogy Erdélyben divat lesz a bibliakörbe, vallásos estélyekre
való eljárás. Ha elolvassuk Makkai könyvét, bizonyosak leszünk arról,
hogy Erdélyben a „divat“ mögött valami csodálatos lelki folyamat megy
végbe, hatalmas átalakulás, fájdalmas s mégis boldogságos vajadás. Az
„Ecclesia Militans“ részlet nemcsak irodalmi, de egyháztörténelmi szem-
pontból is maradandó kortörténelmi emlék marad. A „*régi*“ és „*új*“ *mun-
kások* című dolgozat prófétai heve, tiszta látása annyira magával ragadó,
hogy minden idegszálunkkal érezzük, hogy az erdélyi ref. egyház csak-
ugyan életének fordulópontján van, s remegünk az „új“ak győzelméért,
a „régiek“ hatásamiatt.

A *Művészet és Irodalom* című részlete az *Aratás*-nak kritikákat, tanulmányokat tartalmaz. Aligha olvastunk magyar nyelven találóbb bírálatot Papini: Krisztus története könyvéről, mint a Makkai tollából valót. Aki a mai erdélyi lélek legnagyobb mélységeit meg akarja látni, bízza magát Makkai Sándor legújabb könyvére.

Az „Aratás“-t a „Kultura“-könyvkereskedés adta ki Lučenec—Losonc városában 1926-ban. Bizományosa Budapesten a „Bethlen-könyvkereskedés“, IX., Kálvin-tér 8.

Vásárhelyi János: „Bizonyágtétel.“ „Mégvigasztaltatva — vizsgáltni.“ Vásárhelyi, a kolozsvári egyik ref. gyülekezet lelkipásztorja, két ízléses kiállítású könyvben adta ki pásztori munkájának termékeit, emlékeit. Ravasz tanítványa ő is, megtapasztalta, hogy a hívekkel való pásztori foglalkozás, a legjobb egyházi beszéd tárgya. Logtöbb beszéde olyan lelki-probléma tárgyalása, amely a pásztori beszélgetés alkalmával merült fel. Külföldi nagy igehirdetők útmutatását követni igyekezett, de mind a 63 beszéde egyéni bizonyágtétel, az ige hatásának elsősorban saját lelkét tette ki. Tiszta, világos irodalmi nyelven tárgyalja a keresztyén élet kérdéseit. Tiszteletreméltó bátorsággal világítja meg az evangélium fénykörével az „aktuális“ problémákat. A szociális kérdés tárgyalásánál igaztalan a keresztyénség szolgálatának megítélésében; de ennek oka nem mélyen, világnézetében rejlő, inkább egy kis felületesség, amelyre talán egy ötlet, a jól csattanó ellentét csábította. Ime a mondata: „A ker. egyház kétezer év óta alapjában mindig csak prédikált — és kétezer év óta sem tudta kipredikálni a világból a nyomoruságot, az igazságtalanságot.“ Egyébként tisztán látja a nagy problémát. A mi korunk aztán megpróbálta a másikat. Az anyagelvű szocializmus megpróbálja a világ gazdasági rendjének teljes megváltoztatásával megoldani a kérdést. A bolsevizmus csődje mutatja, hogy ez az út is eredménytelen. A megoldás csak az lehet, ha a segítő szeretet munkája teljes, azaz, ha a lelkeket erkölcsi erővel megújítani, az anyagi szegénységet pedig igazságos berendezkedéssel, az irgalom segítségével megszüntetni törekszik.

Az erdélyi magyarság számára ma többet jelent ősi temploma, mint a nagy magyar Alföld fiai számára az övé. Ma nemcsak vallásos, hanem faji, nemzeti életét is ott élheti, ott védheti igazán. Nem lehet könnyű ott ma a próféta szolgálat, amely sohasem hallgatta el a nemzeti élet nagy, válságos fordulatait. Az egyik adventi beszéd művészi módon bizonyítja azt, hogy prófétálójá nem gyáva, nem hamis próféta. „Ha száz és ezer formában nem színezném ki a lélek maga előtt a jobb idők reménységét, elvesztené azt az erőt, mely fenntartja a hullámok között megőrizi attól, hogy végkép el ne merüljön a kétségbeesés tengerébe. A remény a mi lelkünknek is egyetlen forrása. Erfurtban találkozott egykor Napoleon a nagy költővel, Goethével. A hatalmas hódító azt kérdezte a költő-fejedelemtől: „Boldog az ön népe?“ Jellemző kérdés a legmélyebb megpróbáltatások korában. És Goethe a kérdésre ezt a megkapóan szép feleletet adta: „Népem remél, sokat remél.“ Ez a mi lelkünknek belső története is. Remélünk, sokat remélünk.

„Mégvigasztaltatva — vizsgáltni“ című kötet temetési beszédeit

és imáit tartalmazza Vásárhelyi Jánosnak. Sok visszaélés, sok ízléstelenség tette pogányos szelleművé a keresztyén temetési szertartást egy időben. Az „orációk“, búcsúztatók“, a hizelgés, alaptalan dicsőítés vagy a „ríkítás“ eszközei voltak nem egyszer. Vásárhelyi lelkipásztor akar maradni a sírnál is, aki a gyászoló családnak, a veszteség által sujtott lelkeknek azt a vigasztalást kívánja nyújtani, amit az igaz Vigasztalótól kap üzenet gyanánt. A 60 temetési beszéd és ima között van néhány, amelyet az egyházi életben ismertebb férfiú fölött mondott el; az őszinteség tapintattal párosult jellemzésében. Kenessey Béla fölött tartott emlékbeszéde a kötet legértékesebb darabja.

Vásárhelyi könyvei a „Studium“ könyvesboltjában, Budapest, IV., Múzeum-körút 25. kaphatók.

Dr. Vass Vince, a pápai ref. theol. akad. igazgatója, beszédeit és előadásait megválogatva „*Ebben a világban, de nem e világból*“ című könyvben bocsájtotta az olvasóközönség elé. A magyar ref. lelki ébredés biztató jelei ezek a boldog lelki tapasztalásból származó beszédek is, amelyek számolnak ennek a világnak, ennek a magyar nemzedéknek testi-lelki szükségével. A jó lelkipásztorképzésnek egyik záloga az, hogy theológiai tanáraink katedrájuk mellett vezetik a templomi szöszöket is és nincs ellentét tudományos meggyőződésük és gyülekezeti igehirdetésük között. „Hittem és szóltam“, ez a szülőoka Vass Vince beszédeinek és előadásainak, amelyek éppen úgy, mint Makkai írásai, „egy szellem“-nek a gyümölcsei. Előadásai közül kiemeljük: „A predestináció elve és a gyakorlati élet“ címűt, amelyben tiszta logikával világos nyelven hozza közel olvasóihoz ezt a súlyos, sokak előtt ismeretlen, vagy elhanyagolt hitigazságot. Gróf Tisza Istvánról való megemlékezését „Ennek így kellett lennie“ cím alatt adja. Tisza jellemvonásait: önmegtartóztatását, puritanizmusát, a külső elismertetés, a népkegy, a népszerűség kerülését, heroikus akaraterejét, harciasságát, határozottságát *hiválasztottságának tudatából* származtatja. Az isteni arisztokráciának, a corpus praedestinatorum-nak egy tagja volt.

Révész Imre: Menyei Nászdal. Az a diák, aki ezelőtt vagy húsz évvel érettségire került, a „kis Beöthy“-ből ugyancsak hamar végzett a „legújabbkor“ vallásos irodalmával. Annak a megállapításával, hogy a vallásos líra forrásai elapadt, körülbelül készen is volt. Esetleg megemlítette Székács és Tárkányi nevét. Ha az a diák valahogy későbbben az „egyházi irodalom“ papirkosárnak vélt területén is kutatógattott, keresgetett, megértette azt a magatartást, ami miatt Makkai a hagyományos kritikát ma már jogosan, az irodalomról alkotott felfogása megváltoztatására akarja kényszeríteni. A vallásos *irodalom* restaurációs munkája Kolozsvárról indult ki. Ennek a körnek egyik tagja volt Révész Imre is, ma Debrecen egyik ref. lelkipásztora. *Menyei Nászdal*a a vallásos irodalom egyik ágának, az esketési beszédnek tartalomában, formában való megújulása. Micsoda apálykorszak lephette meg a magyar prot. vallásos életet, hogy az esketési beszédek átlaga „liturgikus általánosságoktól a pohárköszöntő ízű tarka frázisokig“ széles, szabados klaviaturán mozgott ide-oda. Ma már az „építés“ természetesség, jóízlés követelményeit egyetlen pap sem hanyagolhatja el. Révész esketési be-

szédeinek kiadása által elsősorban a gyakorló lelkészeknek kívánt segítséget nyújtani. Nem megtanulásra való kész anyag gyanánt adja beszédeit, hanem a textus, téma és gondolatok gazdagságával segít az önálló beszéd elkészítésében. Az ízléses kiállítású, változatos, de mindig bibliai tartalmú, művészi stílusban megírt könyvecske nem-lelkészi körök érdeklődését is méltán megérdemli.

Egy csendes vasárnap délutánra — de esetleg a sírig is, — meghitt, finom hangulatot teremtene ennek a kis könyvnek közös olvasása a házastársak között, akik talán egymás lelkének mélységét, szépségét soha fel nem fedezték, vagy már elfelejtették.

Nyomasztó gazdasági viszonyaink dacára itt-ott mégis csak megjelenik néhány jó könyv protestáns szerzőtől is, bizonyítva azt, hogy nem vagyunk a „legszegényebbek“ mi sem. Még néhány „Aratás“, még egy pár „Orgonazúgás“, új „Látások könyve“ és akkor irodalmi „tettek“ kényszerítik a „kritikát“ is arra, hogy az olvasóközönség példáját követve, ő is revidálja az „irodalom“ régi, egykor közkeletű fogalmát.

Patay Pál.

Lamprecht: Modern történettudomány. Fordította: Sas A. Bevezette Wildner Ö. Révai-kiadás. (Budapest, 1925.) Világ-könyvtár 44. kötet. XV + 266 lap. 3.40 p.

Lamprechtnek e kötetben közölt hat előadása Amerikában hangzott el, hova a nagynevű lipesei történetírót meghívták. Az új világ pezsgő és újnak induló életáradatában formálta ki az új történetírás programjának körvonalait, s míg addigi hat-nyolc írása mind csak polemikus volt, most pozitív és építő, határozott lenyugvásban ad programot. A régi történetírás klasszikusa, Ranke, intuitív, teremtő elme volt, nem áll egyedül, sőt hatalmas iskolaképző ereje meglátszik utódain, kik korántsem voltak epigonok; ámde minden tudományban beköszönt egykor az elgépiesedés fátuma, a módszer merevsége, mondhatnók, a tárgy felfogásának érzelmeszedése, s ezt egy új nemzedék ki szokta érezni. Ennek az új nemzedéknek volt hangos tolmácsa a merészen új stílusú *Deutsche Geschichte* írója, gazdaságtörténész előbb, majd a *szellemi művelődéstörténet* szempontjának tevékeny frontkatonája. Jelen írásában Lamprecht nem egy szűk, szakköröknek szánt fejtegetést ad; gondolatai mindenki elé új perspektívát tárnak. Elevevége szellemének pompás rugékonyságát állandóan szemünk elé tárja. Nem elégszik meg a hagyományos átlag-történetírással, mindenfelé *történetelméleti* csirák jelentkeznek, pl. itt „az átmeneti korok mechanikája“, a „művelődéstörténeti korszakok lélektana“ külön tanulmányok keretében jelentkeznek. Új színek csilognak „Az új kor kialakulása“ című tanulmányban, hol gyakorlati példában alkalmazza saját elveit. Mindenütt hatalmas reformvágy tűnik szembe: az új, „modern“ történettudomány halaszthatatlan szükség. Ha „nagy dolgokban a jóakarát is becses“, úgy Lamprecht munkássága igen előkelő helyet foglal el a történettudomány fejlődésében, mert hiszen a módszer mindig új lendületet jelent, ha új és jó.

Másképp áll a kérdés, ha nem a jóakaratot, hanem a sikert tekintjük. Lamprecht ma is elszigetelten áll, iskolája nincs; nem adatott ez

meg neki, mint sokat bírált ellenfelének: Rankénak. S ennek oka is előttünk van már a jelen kötetben. A régi iskola „egyénlélektani“; életrajzokban éri el delelő pontját. Az új álláspont „kollektív lélektani.“ A régi *politikai-történelmi*, az új *művelődés-történelmi* akar lenni és szintetikus korrajzokban éri el delelő pontját. E kor-„rajzok“ művészeti alakulatok, szintézisek, kiegyensúlyozott egészek s ezt maga Lamprecht is érzi, mondván: „Századok óta vitatott kérdés, hogy a történelmi munka művészi alkotás-e, avagy nem: igenis, mindenkor műalkotás, legalább magasabb kulturfokon még naturalista feldolgozásban is.“ Sőt „csak azt lehet ajánlani, hogy... a legtudatosabban műalkotásszerű legyen.“ (6—7. l.). És ebben kizsorította-e Lamprecht a Rankeanusokat? Korántsem, ők művészek voltak, mert életet láttak, szemlélték és e *szemléletes* társadalomképük, *szemléletes* életrajzi felfogásuk, (az, amit ma szociognózisnak és pszichognózisnak mondunk), magasrendűvé avatta rekonstrukciójukat. Ezzel szemben Lamprecht jobban hisz elméletekben. Neki nem elég saját tudatöletünk *életteljes szemlélete*; neki „elemek“ kellenek Wundt, Ebbinghaus, Münsterberg, Lipps lélektanaiból. Kornis nagyértékű tanulmányában kimutatta (Történelem és pszichológia, 1914.), hogy ezek a pszichológiák távolról sem alkalmasak arra, hogy a történetíró, mint valami mechanikai alapvetésre, rájuk támaszkodjék. Ujabbnak pedig a karakterológusok (mint Spranger) egyre nyomatékosabban utalnak arra, hogy az „elemek lélektana“ még nem teljes lélektan. Lamprecht rendületlenül épp *ebben* bízunk? „Ha a történeti alakulás elemi mélységeibe akar (a történetkutató) behatolni, észreveszi, hogy a lélektan már (?) utat nyitott neki.“ „A lélektan és történettudomány egymásra találtak; választófaluk kezd leomlani és ma mindenképp el lehet mondani, hogy a lélektan szemmel láthatólag a mechanika szerepét játssza a történelem számára.“ (24 l.). Sajnos, éppen ez bizonyult hiú álmoknak. De már Lamprecht-nél is kiderül, hogy még szemléletes, életteljes minden a Ranke-követőknél, addig Lamprecht-nél ólomsúlyú és türesen puffogó műszavak szintelenül kalandoznak a történetírás keretében. Sőt Lamprecht nem veszi észre, miközben *kollektív* lélektant prédikál, *egyéni* lélektant iszik. Társadalompszichológia akkor még rendszertelen formában sem volt sehhol feltalálható. Lamprecht nem vádolható mulasztással, ámde vádolható azzal, hogy egy még nem létező fantóm kedvéért kibocsátotta kezéből azt, ami megvolt: a társadalom-*szemléletet*, a szociognózist. „A társadalomlélektani történettudomány nem egyéb, mint az élesebb modern megfigyelés alkalmazása a történeti anyagra“, (21 l.), ez igaz, de épp nem következett be ama „megfigyelés“, hanem könyveikbe zárkózott, mint történetíró, s az élethől nem látott meg *közvetlenül* semmit; mindent csak könyveken, jó és rossz elméleteken keresztül néz. Természetesen a könyvszagú történetírás elég tudós, de nem elég igaz.

Második tragikum a Lamprecht-féle történetírásnak, hogy bár helyesen érezte ki, mennyire szükséges a szintézis, mennyire szükséges az is, amit ma *történetelmélet* néven művelünk, nem tudott e téren igazi, szilárd problémafeltevéshez sem eljutni. Nézzük például az ő egykor nagy port felvert korszakelméletét. „Az én német történelmem,

írja, a társadalomlélektani módszer elmélyedésének még csak kezdete; a művelődési korszakokkal a társadalompszichikai mozgalom *elemei*, mint ilyenek, még egyáltalán nincsenek felderítve, hanem csak időszakok, amelyekben belül ez a mozgalom minőségét és erejét szembetűnően változtatva végbemegy.“ (19. l.). Logikai nyelven Lamprecht így egy-egy korszakot (*periódus*) *totalitásnak* vél és mond, ahol a puszta ténylegesség s „elemek“ együttessége, sajátos komplexuma a vizsgálat tárgya. Ámde itt hirtelen belecsúszik az a gondolat is, hogy az ő „korszakai“ egyben történeti (nemzettörténelmi) „fokozatok“ (*stádium*) is. A periódus észrevétlenül stádiummá mozdított elő, s ez avancement logikai jelentőségét Lamprecht nem veszi észre. Ott tényleges együtteségről, itt pedig értékhez való viszonyításról (is) szó van. Már most megindulnak a „kulturfokok“ ezen ingadozó és zavaros elméleti alapon s ime, az úgynevezett „szimbolikus“, a „tipikus“, a „konvencionális“, az „individuális“ korszak (ezt Burekhardtól vette) és végül a jelenkori „szubjektív“ korszak mind holdfényes, sápadt, foszforeszkáló tartalmúak maradnak. Ez az a körülmény, mely megmagyarázza, miért nincs Lamprechtnek iskolája: programmfelállítása sehol sem tiszta, nem az, egyetlen pontjában sem. Céljait nehéz sejteni, még nehezebb követni.

Téves volna azt vélnünk, hogy Lamprecht könnyelműen dobott felszínre ily görögütüzes programpontokat. Más volt nála a baj: nem volt igazi filozófiai műveltsége és bárminő invenciózus ember volt, (mert határozottan élénk, invenciózus a szellemi alkata), mégsem tudott mást, mint problémákat kiérezni. Már pedig a történetfilozófiában és elméletben igen megbosszulja magát, ha valaki akár rossz filozófus, akár rossz történész. Lamprecht nagyon is későn próbált a filozófiába beletanulni és sajnos, nem sikerült neki. Ismételjük: sajnos, mert mélyen fájlalhatjuk azt, hogy egy ily, bámulatosan sokoldalú kutató, mint ő, ily invenciózus frissességgel hamis elméleteknek, avagy fél-elméleteknek esik áldozatul. Ha Lamprecht későbbi nemzedék tagjának születik, nem kénytelen végezni a *préceur* háládatlan munkáját. Igaz, hogy épp a báter préceurök a tudományok új útra irányításánál nagyon hasznosak; Lamprecht munkássága is hasznos, sőt becses, de csak azok számára, akik valóban tudnak tanulni — tévedéseiből is. Vannak dogmatikus és „kritikai korok“, fejt ki egy helyt. Lamprecht kritikus korba született bele, átmeneti korba, ahol sok minden ingadozik, sőt ahol szinte elvileg nehéz eligazodni. Lamprecht álláspontja merész, sokat követelő, sokat feltételező s beigazolódik a régi mondás: azok a kritikusok az igaziak, akik bírálni tudják — önmagukat is; nála ez nem következett be.

De még zavaros álláspontja mellett is mindenütt nagyszabású egyéniségnek mutatkozik a *Deutsche Geschichte* írója. Meglepő nem a nyelvbéli, hanem gondolatstílusa, sokoldalúsága, merészen szintetizáló vénája. Ha gondolatai nem is bontakoznak ki a tudat ama régiójából, ahol még nem a logikum, hanem a fantázia az úr, igaz az, amire maga utal: elsőrangú tényező a tudományos munkában nem a logikum, hanem teremtő fantázia. Ez az, amely teremt, ez a lendítő erő, az előbbi csak igazoló s korlátozó tényező. Bárminő elméleteket fűz Lamprecht saját történetírásához, nem az elméletek adják meg működésének kulcsát, ha-

nem hatalmas akcióban levő szintetizáló vénája, mely kapcsolatok ki-fürkészásában a *Deutsche Geschichte* köteteit mindenkor igen jelentős ki-sérletnek fogja bemutatni.

Dékány István.

Eduard Grubb: A quakerek vallása. Fordította: Molnár Nándor. Sajtó alá rendezte Czakó Ambró. Budapest. Genius. 1926. 165 lap.

Ez az elég jó, — ha nem is kitünő munka, — aminek kiadója tartja, némileg propaganda-irat számba is mehet. Előszót Czakó A. írt hozzá, aki komolyan vallásos egyéniség és akinek több mint tíz évre terjedő vallásböleseleti munkássága érdekesen feltünteteti azokat az állomásokat, amelyeken vallásos fejlődése keresztül ment. *A vallás lélektana* című munkája (1915.) még katolikus álláspontját árulja el, majd a református egyházba tért át és lelkesedett a protestantizmusért, (e körbe esnek: *A kath. papság lélektana* 1916. és *A protestantizmus szelleme* 1917., de dicséretére legyen mondva, hogy durva támadásoktól mindig távol tartja magát), azonban itt sem állapodott meg és következett az áthajlás a kisebb protestáns denominációk, kivált a quakerek felé. Ezt mutatják *A vallási fejlődés útja* (1922.), a *The future of Protestantisme* (London, 1925.) című dolgozatai és a Grubb munkájához írt előszava. Mintha részletes indokolását akarná adni annak, hogy miért vonzódik a quakerekhez. Czakó ugyanis teljesen szabad vallást kíván, egyházi szervezet, papság, dogmák és szertartások nélkül, ezt véli a quakereknél föltalálni és ezért látja „a barátok vallásában“ a „jövő vallását.“ Csakhogy igen sokan próbálták már egy-egy felekezetben a jövő vallását felfedezni, (például a jó öreg Brassai az unitarizmusban), de jóslatuk nem vált be, még pedig azért nem, mert a különféle vallásos hajlamú egyének számára egyforma vallási megoldás legalább a belátható jövőben elképzelhetetlen. Ezt bizonyítja többek közt. a quakerek statisztikája is. 1680-ban volt Nagybritanniában 60.000, ma (Grubb szerint) vannak 20.007 és úgynevezett „rendes látogatók“, kik még nem tagok: 6802-en. Az összes tagok száma az egész világon: 150.000. Ez a pár adat éppenséggel nem tanuskodik a barátok vallásának nagy hódítása mellett. Czakó hibája, hogy nem tesz különbséget az eszmény és a valóság között. Egyik fennálló keresztyén egyház sem valósítja meg teljesen a krisztusi eszményt, csak törekszik feléje többé-kevésbé, mert mindegyikben vannak és épp túlnyomó számmal névleges keresztyének, akiknek az életére a keresztyénség a maga követeléseivel semmi észrevehető befolyást nem gyakorol, akikben egyháziasság és élet csak egymás mellett haladnak és főleg azért vannak bajok, fogyatékságok mindenfelé, tehát a quakerek-nél is. Két nagy egyéniségök volt: Fox és Penn, (sajnálatos, hogy róluk Grubb könyve alig szól), de nem minden követőjük járt az ő nyomukban. A XVIII. században sokan közülök a methodizmushoz tértek át, a XIX. században pedig viszályok gyöngítették őket. Grubb könyve kissé rendszertelen, de a körülményekhez képest eléggé tárgyilagos, nem hallgatja el a quakerek különleges szokásait és tévedéseit sem, tehát a sok ragyogó tulajdonság mellett az árnyékot sem. Egy-két kitétele mutatja, hogy könyve a háború alatt készült. A quakereknek tényleg nincsen hivatásos papságuk, istentiszteletük a lehető legegyszerűbb. Az szólal föl,

akit a „Lélek“ közvetlenül felvilágosít, sokra becsülik a „hallgató“ istentiszteletet, amikor hitők szerint isteni élet áramlik át rajtuk. Szentséget nem ismernek el egyet sem. Az egyházkormányzatot a havi, negyedévi és évi gyűlések teljesítik. A törvényszék előtti esküt megtagadják, a háborút elítélik, a politikától távol tartják magukat. Résztelen kiterjeszkedik Grubb a quakereknek filantropikus, nevelésügyi törekvéseire és missziós vállalkozásaira és erre vonatkozólag őszintén megjegyzi, hogy a hittérítői munka elismerése főképp olyan „Barátoktól“ indult ki, akik már csak „gyöngén“ ragaszkodtak a quakerizmus legmélyebb tanításaihoz. A quakerok legjellemzőbb tanítása, (de szerintünk egyben legnagyobb gyöngéjük is), a „belső világosság“-ról szól, mely szerint az Isten az emberek lelkében személyesen megnyilatkozik. Ezzel a tanukkal, (azt is mondhatnók: dogmájukkal), a quakerok a misztikusok sorába lépnek, kik mind azt vallják, hogy a megnyilatkoztatás és inspiráció nem csupán a múlté, hanem a jelené is. De nem vezet-e ez korlátlan szubjektívizmushoz, mint annak idején például az anabaptistáknál? Grubb azt mondja ugyan, „hogy a Belső Világosság a quakerok számára nem volt egyszerűen az egyéni vezetés principiuma... hanem az élő Krisztusnak a lelkükben levő világossága és ők sohasem szándékoztak azt elválasztani a földön élt Jézus jellemétől“, de a gyakorlatban bizony megtörtént, hogy egyesek a belső világosságot a biblia fölé helyezték és egészen arra bízta magukat. Ez pedig veszedelmes lejtő, mert új-szövetség nélkül keresztyénség nincs, a quakerok pedig kresztyének akarnak lenni.

Összefoglalva: a maroknyi felekezetnek tényleg van nem egy szép, tiszteletreméltó vonása, így „a tett keresztyénségeért“ való fáradozásuk, (kétségkívül nagy érdemök volt például az amerikai rabszolgakereskedés megszüntetése körül), de gyöngőik, hibáik nekik is vannak és így valószínűtlen, hogy Európában nagyobb hódítást tehetnének.

Szelényi Ödön.

Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Budapest, 1925. (42 lap.)

A Magyar Történettudomány Kézikönyvének legújabb füzeté jelent meg a fenti cím alatt, mely azonban félreértésekre adhat alkalmat. Lényegében véve a házi történetírás fejlődését találjuk benne vázolva, illetőleg a fejlődés azon tényezői vannak behatóbban méltatva, amelyeken keresztül a történetírásból történettudomány lett.

Minél kevesebb adat áll a történetíró rendelkezésére, annál távolabb tere van a képzelőtehetség működésének, annál könnyebben eltávolodik a történetírás a valóságtól. Az adatok tömege a valósághoz láncolja a történetírást, de az adatokban természetesen ellentmondások is találkoznak s ez ellentmondások kiküszöbölésére, illetőleg az adatok helyes értékelésére a történeti kritika van hivatva. A kellően feltárt adatokból s az adatok kritikai értékeléséből nő ki a történettudomány, ha tehát a forráskutatás és forráskritika fejlődését ismertetjük, tulajdonképpen a történettudomány fejlődéséről számolunk be.

Mint hogy pedig ez a folyamat nálunk a XVIII. és XIX. századok folyamán zajlott le, kíváncsian várjuk a kézikönyv kilátásba helyezett 5/d darabját, mely a magyar tudományos történetírás XVIII. és XIX. századi fejlődését van hivatva feltárni. Nem lesz itt ismétlés?

Íróman Bálint írói egyénisége teljes garancia arra, hogy ez a füzet a szakirodalom kimerítő ismeretén épült föl s hogy nem csupán írók és könyvek lélektelen felsorolását, hanem az irodalom alapos értékelését is tartalmazza. Ez a retrospektív történetirodalmi szemléltetés kiválóan alkalmas arra, hogy a felgyülemlet tudománytörténeti anyagnak színt és életet adjon, hogy a történetirodalmi ismereteket a fejlődés jegyében osztályozza s ezzel a jövő fejlődés alapjait és útjait is megjelölje. Nem fogja azonban rossz néven venni a tudós szerző, ha ugyanazzal a becsületes őszinteséggel, mellyel érdemeit elismerjük, aggályainkat, esetleg kifogásainkat is feltárjuk. Ilyen nagy perspektívájú értékelésnél lehetetlen mindent meglátni s ha a kritika segélyünkre siet, érdemeinkből nem von le, a tudománynak pedig hasznára lehet.

Nem fogadhatjuk el mindenekeelőtt azt a megállapítást, hogy a középkori történetírók anyaggyűjtése nem volt „tudatos“. Bizonyára „céltudatos“ ért itt, ami elfogadhatóbb, de az eredeti szövegezés félreértésre adhat alkalmat. Ugyanazon történetírók kritikái működésének az „ellentmondások kiküszöbölésére“ történet korlátozását sem látjuk indokoltnak, mert végeredményében ma is ezt a célt szolgálja a kritika s amikor valamely kellően meg nem indokolt adatot elejt, akkor is legalább közvetett úton ellentmondó adattal számol. A dinasztikus szellemű történetírást sem lehet kizárólag a humanizmus rovására írni, mert ugyanígy írtak a felvilágosodott abszolutizmus korának történetírói is s a cenzura nem is tűrt volna meg más szellemű történetírást. A reformáció és ellenreformáció történetírása a theologia szolgálatában állott s a publicisztika céljait szolgálta a humanizmus és abszolutizmus korának történetírása: nem lehetett öncélú tudománygá, idegen célokat kellett szolgálnia. Reformáció, ellenreformáció, humanizmus és abszolutizmus bilincsek voltak a történetirodalom számára, e bilincsek lehetetlenné tették számára a történettudomány magaslatára való emelkedést.

Ennek következtében nem is tudjuk magunkévá tenni azt a megvilágítást, mellyel a hazai jezsuita történetírókat elének állítja. Az ő munkájuk t. i. az ellenreformáció jegyében indult meg, amint maga is elismeri (9. l.), hogy Kollonics az egyháztörténet tudományos feldolgozásától „a katholicizmus megerősödését remélte“, tehát itt theologiai velleitásokkal állunk szemben. Készséggel kivesszük Kaprinai és Pray munkásságát, mert előttük már határozottan történettudományi célok lebegtek, amely célok kitűzése azonban alig hozható kapcsolatba Hevenessi és segitőtársai munkásságával. Határozottan tagadnunk kell azonban, hogy a jezsuita Timon Sámuel munkássága a magyar történettudomány számára „korszakos jelentő-

segű“ lett volna, mert ő még a XVII. század szellemének a hatása alatt dolgozott.

A külföldön tanult XVIII. századi protestáns történetírók működéséről elismeréssel szól ugyan, de véleményünk szerint az egykorú jezsuita történetírók túlértékelése miatt nem tulajdonítja nekik azt a korszakalkotó jelentőséget, amelyre joggal számot tarthattak. Különösen Schwarz Godofréd „Initia religionis christianae“ című művét illetőleg vagyunk kénytelenek eltérő felfogást képviselni, mert a felekezeti és egyházpolitikai szempontokat csupán ellenfelei képviselték, maga Schwarz Godofréd olyan alaposan és tárgyilagosan írt, hogy azt kétségbevonni lehetetlen.

Teljesen helytálló a Tudományos Akadémia s a magyar történettudomány viszonyára vonatkozó megállapítása s a XIX. századi politikai irodalom virágzásának a történetirodalom hanyatlásával való kapcsolatba hozatala. Ez a kérdés még intenzívebb megvilágítást igényelt volna éppen azért, mert történetirodalmunk a XIX. század első felében határozottan erősen hanyatlott. Szerencésnek tartjuk továbbá azon gondolatot, hogy Horváth Mihály s különösen Szalay László történetírói működését a külföldi irodalom ismerete befolyásolta, illetőleg irodalmi munkásságuk színvonalát ez emelte. Általában sikerülteknek mondhatjuk ujjabkori történetirodalmunk jellemzését s ezt annál inkább hangsúlyoznunk kell, mert e téren úttörő munkát kellett végezni. A Történelmi Társulatnak a Tudományos Akadémiával szemben való előtérbe jutását azonban mintha nem merte volna eléggé kidomborítani, pedig határozottan ez a fejlődés menete, ez a munkamegosztás természetes következménye.

Minél többször elolvassuk e füzetet, annál többet tanulhatunk belőle s lépten-nyomon érezzük, hogy még több mondanivalója is lett volna, de a kézikönyv előírt terjedelme korlátokat szabott eléje. Így esett, hogy Révay Péter írói működéséről teljesen megfeledezett. Így esett, hogy csak az elbeszélő és okleveles forrásokkal foglalkozott behatóbban, a régészetiokról alig mond valamit, pedig ezek jelentősége állandóan emelkedik.

Ismeretésünket azzal zárjuk le, hogy történettudományi szakirodalmunk olyan értékes alkotással gyarapodott, melynek hatásai feltehetően mélyrehatóak lesznek.

Gárdonyi Albert.

Révész Imre élete. 1826—1881. Születésének századik évfordulóján egyedül Isten dicsőségére közrebocsátja a debreceni református egyház presbitériuma. Debrecen, 1926. 8°. 251 lap.

Az a történelmi emlék, amelyet e gyönyörű stílussal megírt könyvben állított a debreceni református egyházközség presbitériuma egykori nagynevű lelkipásztorának, Révész Imrének, születése századik évfordulóján: egyaránt méltó úgy a nagymúltú nemes egyházközséghez, mint ahhoz a kiváló, tudós lelkipásztorhoz, akinek emléket kegyeletes érzések között felujították.

A nagy férfiú életét és értékes alkotásokban gazdag munkálkodását ez emlékkötetben egyenes ági vérségi leszármazottja: unokája, dr. Révész Imre, Debrecen közkedveltségű lelkipásztora, a kiváló egy-

háztörténész, szigorú tárgyilagossággal, elfogulatlan finom történetírói érzéssel, részrehajlatlansággal s teljes igazságossággal terjeszti elő. Nagy erényei mellett fogyatkozásaira, emberi gyöngeségeire is rámutat. Az a kép, melyet a kiváló észtehetségű, rendkívüli memóriájú, eszményekért hevülő, a protestáns autonómiáért teljes erővel küzdő férfuról fest, hü és igaz. A gazdag életű vezérférfiúnak nálánál kiválóbb és hivatottabb monografusa nem is lehetett volna.

Tíz arányos fejezetben tárgyalja ötvenöt évet élt, szakadatlanul dolgozott hőségnek élettörténetét. Armalista nemes családból származott, amely 1659-ben kapta a címeres nemes levelet. Gyermekkorának eleven rajza után a debreceni kollégiumban töltött akadémiai éveit, esküdtdiaki, praeceptorai, contrascribai, könyvtárnoki minőségben eltöltött éveit rajzolja szerző színes tollal. Már ebben az időben jellemző erős magyar faji érzése, tudományszeretete és munkakedve. Tanárai közül Lugossy J. volt rá irányító hatással. Ez időben a korabeli theologia és igehirdetés racionalista és moralista szellemének hatása alatt állt. Következnek a vándorévek. Mielőtt első lelkipásztori állomását elfoglalná, a bécsi theologiai fakultásra megy, honnan hazatérve, 1852 tavaszán elfoglalja hivatalát, majd nagyobb külföldi útra indul. Balmazújvárosról Szentescsre hívják, onnan pedig a debreceni lelkészi állásra, hol a hitvalló ősök nyomain jár. Életének debreceni szakasza négy fejezetre oszlik. Ezekben tárgyalva van házassága. Az első debreceni években kifejtett munkássága, amelynek folyamán régebbi racionalista felfogását és modorát teljesen megváltoztatta. Működése alatt ő is meggyőződött arról, hogy a magyar református nép vallásos jelleme szorosan össze van forrva a magyar nemzeti jellemmel. Már ez időben igen értékes szolgálatokat tesz a nevelés és oktatásügy s a felekezeti iskolázás védelme és fejlesztése terén. Kikel az abszolút kormány ama törekvése ellen, hogy az a maga németesítő és katholicizáló tanrendszert a protestáns nép- és középiskolákra is kiterjessze. Benső összeköttetést tart fenn a tiszáninneni vezérférfiakkal, főleg Hegedüs Lászlóval, Erdélyi Jánossal és Sárospatak haladó szellemét tanügyi, általában tudományos téren sokkal többre becsüli Debrecenénél. (57. l.)

Tudományos irodalmi munkálkodása közben már ez időben célul tűzte ki a magyar protestántizmus történetének rendszeres föl-kutatását. Erdemei elismerésül a Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben tagjai közé választja. Révész Imre fájdalmasan tapasztalja, hogy a magyar protestáns egyház szabadsága veszedelemben forog az ultramontanizmussal szövetkezett abszolút kormányhatalom magatartása miatt. Tudta, hogy a Bach-kormány valláspolitikai végcélja a katholicizmus „államfenntartó“ erejének biztosítása s ezzel szemben a protestántizmusnak, mint „forradalmi“ kovásznak ártalmatlanná tétele. (64. l.) Két egyházalkotmányi tanulmányt ad ki ez időben s pörbe fogják a bécsi békéről írott cikke miatt (1858). Legnagyobb jelentőségű volt férfias föllépése az 1859. szeptember 1-én kiadott császári nyílt parancs (pátens) ellen, mely a magyar protestáns egyházakat megfosztotta országos törvényekben biztosított szabadságuk-

tól és önkormányzatuktól s azokat egy Bécsben székelő fő egyházi tanács alá rendelte. A súlyos fegyverzetű, tudós író, mint a pápens elleni küzdelem szellemi vezére, hatalmas meggyőző erővel hirdeti, hogy a jogfosztó, protestáns ellenes pápens és rendelet elfogadhatatlan s indítványozza, hogy a bécsi, angol, porosz és holland követségeknél emlékiratokat kell benyújtani e páratlan jogelkobzás részletes fölfejtésével. A pápens ellen írott dolgozatai közül különösen Tájékoztató című irata volt nagy hatású. A vezérsége alatt folyt nagy küzdelemnek (melyben rajta kívül különösen báró Vay Miklós, Tisza Kálmán, gróf Lónyai M., Török P., Balogh Péter [református], továbbá Zsedényi, Máday, Fálkövy [ágostai evangélikus] vettek részt) végre is meg lett az eredménye. A császár 1860. május 15-én a pátenst visszavonta. Szerzőnk tárgyilagosan elismeri a pápens elleni harcban szerepelt egyéb kitűnő papi és világi vezérek érdemeit, de két dolgot Révész Imre különleges érdeme gyanánt tekint. Egyik az, hogy a tiszántúli egyházkerület az ő tudományos történelmi készletességének s abból merítő munkásságának köszönhetőleg vehetett irányító részt a nagy küzdelemben; a másik pedig az, hogy Révész Imre volt az, aki a magyar protestáns veszeléyzetett szabadságának ügyét a külföld előtt képviselte és védelmezte. Az ötödik fejezetben politikai szereplését (képviselőségét), egészségének hanyatlása miatt az egyházi közélettől való visszavonulását, levéltárnokságát, theologiai helyettes tanárságát, a Magyar Protestáns Irodalmi Társulat megalakításáért folytatott buzgólkodását tárja elénk. Majd az egyház iskoláiért (az iskolaügyi harc volt főoka a Figyelmező című tudományos folyóirata megindításának), hitelveiért és alkotmányáért vívott harcainak eleven rajza következik. Az alkony és az éj című fejezet Révész Imre testben-lélemben való lassú hanyatlását, egyre teljesebb visszavonulását, halálát, temetését s emlékének megörökítését (Révész Imre-emlékalap) adja elő. Az utolsó három fejezet Révész Imrét, a tudóst, a prédikátort s a benső embert mutatja be.

Ez a hatalmas monografia, mely a nagy férfiú emberi, tudósi, írói, lelkipásztori arcképét hű vonásokban tárja elénk, úgy hogy egész lelke, jelleme, személyisége kibontakozik a figyelmes olvasó előtt, nemcsak mint életrajz kiváló, hanem mint a XIX. század egyháztörténetének ezután nélkülözhetetlen forrása is. Megkapó vonása hősnünknek, hogy neki, a zordon harcosnak, a kemény bírálónak, a nagy tudósnak, a jó embernek benső élete nem volt derült és nap-sugaras. Egy-egy bús percében valami benső győtrődés emésztette s elkeseredése akkor szinte az embergyűlöletig fokozódott. E kedély-állapotnak nyilván egészsége korai hanyatlása volt egyik főoka.

A szép kiállítású könyvet, melyet Révész Imre három arcképe s parochiájának képe díszít s amely úgy tartalmának gazdagságát, mint művészi kidolgozását tekintve, egyaránt kiváló alkotás, melegen ajánlom úgy a szakférfiak, mint egyházunk multját megbecsülni szerető nagyközönség figyelmébe.

Harsányi István.

Bárá Forster Gyula: Gróf Berchényi László, Franciaország marsallja. Budapest, 1925. Kir. magy. egyet. nyomda. 220 l.

„Az szívem s vérem magyar, s holtig vonszon édes hazám felé, szóntelen azt ohajtom“, írja Berchényi László 1740. november 1-én gr. Pálffy Jánoshoz, kérve „alázatosan s bizodalommal“, hogy a bujdosástól mentse meg őt. Kétkelkedhetnénk a levél őszinteségében, ha Berchényi a címzett Pálffy János királyhűségére tekintettel, szót ejtene a Habsburgok iránt hódoló érzelmeiről, de még az utóiratban sem tesz eféléről említést. Megerősítik az érzés igazságába vetett bizalmunkat a tizenhét évvel később fogadott fiához, Esterházy Bálinthoz intézett szavai: „légy mindig igaz magyar és vitéz katona“, — további gondolatokat ébreszt az, hogy az említett levél 1740-ben, az örökösödési háború előestéjén kelt...

A kérésre nem ment válasz, Berchényi francia szolgálatban maradt, fokozatosan a marsalli méltóságra emelkedett, de az emelkedés érdekében tett lépések magyar szempontból kevésbé rokonszenves színben mutatják jellemét. Főlemlíti XV. Lajos előtt, hogy a magyar huszárok szívesebben fognak francia szolgálatba átszökni, ha tudják, hogy egy Berchényi magyar ruhán viseli a legmagasabb francia kitüntetést, — följánlja, hogy Törökország felől „diversiőt“ rendez Magyarországra, ahol atyjának nevét még tisztelik... 1759-ben, amikor Mária Terézia évek óta XV. Lajossal szövetségben harcolt a poroszok ellen, megkapta Berchényi a kegyelmet s ennek értelmében 1760 őszén letette a hűség esküt és lemondott ősi birtokainak visszaköveteléséről. Azért továbbra is Franciaországban maradt, ott is halt meg, csak fia, Ferenc emigrált a nagy forradalom elején. A marsall életrajzába beleillik fő pártfogójának, az elűzött Szaniszló lengyel királynak (XV. Lajos apósának) alakja, érdekes kiegészítéseiül szolgál az ő ezredében szolgált magyar tisztek névsora: tisztek és legények a szökevényekből és hadifoglyokból toborzódtak. Tanulságosak a szökevények által Magyarországból hozott hírek, a XVIII. századbeli háború jellemvonásai: az idegen zsoldos csapatok, a zsákmányolás nagy szabadsága, a nagy forradalom által előidézett ka- varodás: francia csapatok és Berchényi-huszárok harcoltak francia szolgálatban épp úgy, mint osztrák szolgálatban, emiatt ugyancsak figyelni kell a csataleírásoknál.

Főlsorolja báró Forster a Berchényi László őseit és utódait s részletesen szól Berchényi László hazahozatalának meghiusultáról: tiltakozott ellene egy leányági utód, aki pedig azelőtt nem sokat törődött nagynevű őseivel.

Mindvégig érdekesen van megírva ez a család- és művelődéstörténeti szempontból érdekes munka, csinos képek és sikerült reprodukciók emelik értékét. A laikusok is élvezettel olvashatják, éppen ezért lehetett volna magyarul adni az idézeteket (a francia, német, latin eredeti helyett) s elfért volna még egy simítás: egyebet nem is említve, Berchényi neve a *szövegben* indokolatlanul négyféleképp van írva, az idézetekben természetesen találjuk úgy ezeket, mint a száműzött lengyel királyné „Bereczyni“ írásmódját.

Török Pál.

Mario Roques: Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia de Orastie (1581—1582.) I. Préface et liste de la Genèse, publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction. Paris, Ed. Champion, éditeur. 1925. 4-r, (2), LXXI, 213 l.

Mario Roques-nak, az *École des Langues Orientales* és az *École des Hautes Etudes* tudós tanárának, a *Romania* szerkesztői székében Paul Meyer utódának, ez a könyve jóval a horáciusi éveken túl vár a megjelenésre: 1908-ban ki volt már nyomva, és csak a 2. kötetre várt (hiába), hogy kikerüljön a szakközönség elé. S ha eredményei közül egy-két részlet azóta ki is szivárgott, részben a szerző részletközlései alapján, egészében most lett csak közkincse a magyar és román, de különösen az oláh filológiának.

Roques kutatásai előtt is foglalkoztak már a magyar irodalomnak, nyelvnek és művelődésnek az oláhra gyakorolt hatásával (Asbóth Oszkár; Szipriuszki Hádor—Alexics: *Szegedi Gergely énekeskönyve* 1911. stb.), de Roques módszerben és eredményben összehasonlíthatatlanul értékesebbet nyújt ebben a munkájában, mint előzői; irányítása alatt egy kiváló román tanítványa már elindult a magyar—oláh kölcsönhatások tanulmányozásának a mestere által kijelölt útján (Rossetti: *Les cathésmes roumains du XVIe siècle*. *Romania*. 1922., stb.). Nagyon kívánatos volna, ha ezeket a kutatásokat mi is figyelemmel kísérnők, s az eredményeket beillesztve a magyar filológiai és történeti tudományok egészébe, helyes tudományos munkafelosztással a még hátralevő munkának mintegy magyar részét vállalnók. Talán első lépés lehetne ez a magyar—erdélyi román szellemi együttműködés felé, amelynek első, régi, nyomait éppen e könyv ismereti, s amelyre a mai, nagyon nehéz időkben is van egy-egy példa, gondoljunk csak *Bitay* Árpád és *Kristóf* György derék és igaz — magyar munkásságára.

— A szászvárosi *Palia* (1581—82) nem a legelső román bibliafordítás, de a második vagy harmadik mindenestre; létrejöttét közvetve és közvetlenül az erdélyi magyar protestánsoknak köszöni a román irodalomtörténet. Ezek az új hitet korán kezdik el terjeszteni az erdélyi oláhság között. 1566-ban már van egy református oláh egyház élén Szentgyörgyi György választott superintendenssel. Ezzel együtt jár az oláh nyelv terjesztése a hitéletben és vele az ó-egyházi szláv kizorítása. 1559-ben a brassói bíró nyomdát alapít, amely 20 éven át nyomta az oláhnyelvű (de cirillbetűs) könyveket. György püspök után Tordasi Pál, majd Tordasi Mihály lett az oláhok választott püspöke s vele felül a református vallású oláhok tevékenysége. Mihály püspök négy társával, belefog a Biblia lefordításába s a *Palia* szerint lefordították Mózes öt könyvét, a királyok négy könyvét és a prófétákat, de csak a *Genezist* és az *Éxodust* nyomathatták ki. Munkatársai voltak: *Hercoe Stefan* karánsebesi ref. prédikátor (akit Herczeg István kassai ref. prédikátorral azonosítanak), főmunkatárs; *Zacan Efrem* karánsebesi tanító; *Pestesi Mózes* (*Peștișel Moisi*), lugosi ref. oláh prédikátor; *Achirie*, hunyadvármegyei ref. oláh esperes („protopopul“). De a református oláhok minden buzgalma hiabavaló lett volna, ha nincs Mecénás. Szerencsére az is akadt Geszthy Ferenc dévai várkapitány személyében. Geszthy katonaember volt, de kissé humanista is: mint szónokot is elismerték. Sokat törődött egyházával, iskolát, tanítóilakot, internátust építtetett Déván: a *Palia* fordítói hálásan emlékeznek meg róla az előszóban (Geszthy Báthory Zsigmond züllött régimije alatt úgylátszik méregtől halt meg; erőszakos ember, tirannus volt egyébként, saját katonái dúlták föl sírját, annyira gyűlölték életében-halálában.)

A Tordasi-féle bibliát Szászvárosban (románul: *Orastie*) nyomatták

téhát közel Tordashoz és Dévához, még pedig egy e célra külön berendezett nyomdában (ezt kell hinnünk, mivel csak ezt a produktumát ismerik.) A fordítók és a főszerkesztők közelből ellenőrizhették a munkát, amelyet két tudós oláh nyomdász vezetett. A *Paliaból* összesen hét példány ismeretes, egy a budapesti Nemzeti Múzeum könyvtárában van. Ezt használta Mario Roques (Bukarestben már akkor is két jó példány volt ismeretes, mégis a budapestihez fordult.) Első teljes újranomása ez a híres könyvnek, amelynek Roques minuciózus, tipografia-történeti szempontból mintaszerű leírását adja (érdekes, hogy az első oldalra a Báthoryak címerét nyomatták *frontispicenek*). Nagy alaposággal magyarázza el a cirill-betűtípusokat, az egész komplikált helyesírást. A szöveget is természetesen az eredeti cirill-betűkkel közli, a román nyelv céljaira átalakított, megtoldott, új jelekkel és rövidítésekkel gazdagon kiegészített speciális cirillcáival. (Ez a helyes közlésmód. A Coresi-féle brassói evangélium-fordításnak (1581) új (1914. Bukarest) — egyébként igen gondos — kiadása Puşcariu és Procopovici gondozásában átirással készült, mégpedig leegyszerűsített latin transkriptióval; használhatatlan is annak, aki a román helyesírás történetével akarna foglalkozni e kiadás alapján.)

De a *Palia* nemcsak a reformáción, Tordasin, Szászvároson és Geszthy várkapitányon keresztül kell, hogy minket közelebről érdekeljen, hanem a forrása miatt is. Amihez Roques finom elemzés, számtalan egybevetés, hosszú tapogatódzás után jutott csak — e fölfedező munka módszerét a *Mélanges Picot*-beli (1919) szép cikkében oly tanulságosan adta elő —, azt szinte természetesnek találjuk ismerve a magyar kultúra nagy fölényét az akkori Erdélyben. A forrás *Heltai* Gáspár ótestamentum-fordítása (1551). Igaz, hogy a derék tordasi püspök és társai azt állítják az előszóban, hogy a héber, görög és szláv szövegekből fordítottak (a címlapon ezt egy kissé leenyhítik), de elvégre ez csak azt mutatja, hogy az a bizonyos metodus, amely szerint „franciából“ németen keresztül is lehet fordítani, nem a XIX. századi magyar műfordítók találmánya. . . Főlháználta Heltai mellett a Vulgatának valamely úgynevezett „javított“ kiadását is (amelynél a Vulgata eredeti szövegébe bevezették a modernebb kritika javításait is), pl. az Osiander-féle tübingai (1573) Biblia, vagy valamely hasonló más kiadás, lehetőleg kezükben. A közvetlen forrás fölfedezése mindenesetre Roques érdeme (bár vele kb. egyidőben Popovici József is hasonló eredményre jutott), előtte vagy elhiették Tordasi Mihály bemozdását, vagy ószlávra gondoltak, vagy héberre. Roques bizonyítékait mintegy genetikusán és szinte a hatást fokozva adja elő. Először kifejti, hogy az állítólagos három forrás nem magyarázza meg a fordítás sok sajátosságát, majd bebizonyítja, hogy az végeredményben lutheri eredetű, aztán kinutatja, hogy magyar a forrás, mégpedig a zsidó nevek magyaros használata (*siclus*), a sok és váratlan nyelvi magyarizmus, s a tulajdonnevek helytelen kikövetkeztetése alapján (pl. „*Ludimo-ot*“ névnel nem látták, hogy ez accusativus és alanyesetűl a román szöveghez ezt írták: *Ludimot*). Ezután már nem volt nehéz elérkezni Heltai bibliafordításához. A pontos megfelelést bőséges argumentum — és példatárral bizonyítja, Heltaitól való a kapituláris — felosztás (rész, vers), a tartalmi kivonat, a marginális jegyzetek, konkordancia-utalások, a kihagyások, félreértések s más elvetések, még a nyomtatás apró különösségei is. (Zárójelk, írásjelek, beosztás). Roques még végigvezet bennünket a *Palia* kéziratának a labirintusán s aztán áttér a szövegközlésre. És itt találkozunk az utolsó okkal, ami miatt Holzhausen bécsi egyetemi nyomdász e remeke kétszerezesen becses nekünk, s ha kicsit drága is (60 f. frank) meg kell, hogy vegyék könyvtáraink: párhuzamosan az oláh cirill szöveggel kapjuk Heltai

magyar ótestamentomának (ebben az első kötetben csak Mózes első könyvének) betűhív¹ lenyomatát a Magy. Tud. Akadémia példánya alapján.

Mario Roques, a román nyelv tanára, Edouard Sayous és Louis Eisenmann után talán az első francia tudós, aki tudományos célból magyarul megtanult s — bár a román nemzet régi barátja — e tudását sohasem fordította ellenünk, mint Eisenmann úr tette, Kont Ignác utóda a Sorbonne magyar tanszékében, hanem, akaratlan, de a tudományos igazság keresésében, a magyar szellem és kultúra terjedésének és hatásának ismeretéhez hozott egy vaskos és becses adatgyűjteményt és kiadványt és Párisból küldi nekünk mostan Heltai Gáspár ékes nyelvű magyar bibliáját.

De még egy kis tanítást is küld nekünk: mi, kutató, tudományban utazó magyarok bejártuk az antik és az új világot, de nagy útjainkban sokszor elfeledkeztünk az otthonról, a környékről. Kitűnő modern és antik filologusaink vannak, de a tót, román, szerb, horvát irodalmaknak még alig-alig vannak nálunk búvárai (a románra Erdélyben már van: Bitay Árpád). Pedig ha többet kereskednénk a közelben, ime a példa: az eredmény, a tudományra és a magyarságra egyaránt fontos eredmény nem maradna el.

(Genéve.)

Baranyai Zoltán.

Dr. Szémán István: Az újabb orosz irodalom. (Szent István-Társulat.) — **Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom története.** I—II. (Athenaeum.)

Bizonyos keserűséggel írom e sorokat: mások valószínűleg meg az én terveimet, mások írták meg az orosz irodalom történetét helyettem, akkor, amikor részemről minden előmunkálat megtörtént, csak a leírás és egyik kiadóval a szerződés aláírása volt hátra. S ami a legbosszantóbb a dologban, mind a két irodalomtörténet olyan, hogy a mi rövid földi vándorlásunk ideje alatt fölöslegessé teszi a harmadikat. Emberi gyöngeségem levele arra a szándékra ingerelt, hogy szétszedjem, megsemmisítsem. agyontiporjam bírálatomban mind a két irodalomtörténetet, bebizonyítván róluk, hogy silányak, üresek, plágiumok, stb., stb., de a könyvek átolvasása után kénytelen voltam rezignáltan leülni íróasztalom mellé, hogy elismerésemet fejezzem ki a két orosz irodalomtörténet íróinak.

Nem ugyanazt az elismerést. Nagy különbség van a két mű között. Az egyik, amelyet dr. Szémán István, a Szent István-Akadémia tagja írt, nem magát az irodalmat vette forrásul, hanem az orosz irodalomra vonatkozó tudományos irodalmat és mint a bevezetésében becsületesen és őszintén megírja, forrásművekre támaszkodott, a „kisebb dolgozatokon kívül“, számszerint harminca. Ez nem hiba, különösen azért nem, mert forrásait jól válogatta össze és okosan használja fel. Szép meghatározásokat, frappáns jellemzéseket vesz át, ügyesen fűzi össze adatait és méltatásait, könyve olvastatja magát, határozottan tanulságos és élvezetes összefoglalás. De összefoglalás és nem eredeti irodalomtörténet.

Bonkáló Sándor könyve ezzel szemben teljesen új és eredeti

¹ Amennyire respektálja Roques Tordasiék és Heltai ortográfiáját, olyan kevéssé törődik a francia Akadémiáéval: a francia szövegrészt a nagyon okos és egyszerűbb új francia helyesírással nyomatta.

munka. Az ő forrása az orosz irodalom. Éveken át volt a pesti egyetemen az orosz irodalomtörténet tanára, tehát hivatalos művelője az orosz irodalomtörténetnek és sok évi buzgó tanulmányozásának és elmélyedésének eredményeit foglalta össze két kötetes művében. Nála az orosz irodalomtörténet nem elhatározás vagy kiadói megbízás eredménye volt, hanem mikroszkópikus vizsgálatai évek folyamán egyre jobban bővültek és gazdagodtak, míg végre egyszerre arra ébredt, hogy — ni-ni! — készen van az irodalomtörténete. Nem állítom, hogy adatok, évszámok megállapításához forráskutatásokat végzett, — ez olyan részletmunka, amely idegen irodalomtörténet írásában egészen fölösleges — de — és ez adja meg a munkának nagy jelentőségét — magyar műveltsége szemüvegén keresztül vizsgálja és magyar lélek számára megérthetőbb módon adja egy tőlünk igen messze eső és mégis sok tekintetben rokon, félig európai, félig ázsiai nép lelki világának történetét. Hiába mondja Dosztojevskij, hogy Oroszország Európa számára a Sphynx legnagyobb talánya és hamarabb fel fogja fedezni Európa a perpetuum mobilet, mint megismerni Oroszországot és a holdat sokkal alaposabban ismerik Nyugaton, mint Oroszországot, mert a holdról bizonyosan tudják, hogy ott nem laknak emberek, ellenben Oroszországról csak azt tudják, hogy ott laknak emberek, de azt nem, hogy milyenek. A hipp-hopp franciák ma gyakran ellátogatnak Oroszországba, de már elutazásuk előtt Párizsban tudják, hogy mit fognak írni róla könyvükben. Szentpétervárott megnézik az Eremitage vasráczozatát, Moszkvában a Kremlt, Kaukázusban a cserkeszeket és megvan az Oroszországról irandó könyv anyaga. Bonkáló nem francia, hanem éppen olyan félig európai, félig ázsiai, mint bármely orosz vagy bármely magyar. Ő az orosz lelket vizsgálja a pravoszlávia, a pogány hagyományok, a néplélek, az otesajanije (kétségsbeesés), stb. történetét, amelyben benne van az egyetemes emberi lélek tehetetlen vergődésének, gyöngeségének a története és ez nekünk sokkal könnyebben megérthető, mint bármely nyugat-európainak. Böles és okos könyv, amelyet élvezettel és tanulsággal forgathat mindenki.

Még egy különbség van a két irodalomtörténet között: az egyiket a Szent István-Akadémia tagja írta, oly akadémia tagja, amely tudományával a katolicizmus szolgálatában áll. A másik irodalomtörténet egy társadalmilag teljesen független ember munkája, akit semmiféle vallási vagy társadalmi előítélet nem akadályozott szabad véleménye kimondásában. Erre a különbségre csak azért mutatok rá, hogy mindenki ízlése szerint választhassa a két irodalomtörténet közül azt, amelyik irányához és felfogásához közelebb áll.

Trócsányi Zoltán.

Hugenották című munkájának harmadik és negyedik füzetét adta ki Dr. *Pruzsinszky* Pál budapesti ref. teológiai tanár. A harmadik füzet „*A pásztorok és a nyáj*“, a negyedik „*A camisardok*“ alcímet viseli. A harmadik füzetben az érdeemes szerző azt a megfontolva átgondolt és kegyetlen következetességgel végrehajtott eljárást mutatja fel, amelyet XIV. Lajos és a róm. kath. klérus indított a francia reformá-

tus egyház megsemmisítésére. Hiteles és egykorú feljegyzések alapján ismerteti a nantesi edictum visszavonását megelőzött és követett erőszakosságokat s a nyáj szétszórására és a pásztorok elhallgattatására tett intézkedéseket. Csak egy évtizeddel későbbi a francia református egyház ellen megindított ez az írtó hadjárat a pozsonyi delegatum judiciumoknál és a gályarab prot. lelkészek elhallgattatásánál; nem csoda tehát, hogy a Magyarországon olyan jól használt eszközök alkalmazását látjuk Franciaországban is. Hiszen ugyanazok a spiritus rectorok mindkét országban. Szomorúság olvasni a szétriasztott és erőszakkal a róm. kath. egyház aklába bevitt nyájokról, a megtántorodott s a hontalanság kenyerét evett lelkipásztorokról; de vigasztaló látni, hogy a levágott törzs gyökerei éltek a föld alatt: a francia reformátusság, képzett lelkipásztorok nélkül is fenntartotta magát a Cevennek pusztaságaiban és barlangjaiban; sőt, mint a halálra sebzett vad, végső kétségbeesésében vissza is tudott harapni üldözőibe. Ez az elkeseredett, életre-halálra menő küzdelem a tárgya a Hugennották negyedik, a camisardokról szóló füzetének. Ez a füzet a francia reformátusok küzdelmeinek azt az utolsó részét ismerteti, amikor a papjaitól, tanítóitól már megfosztott cevennei református köznép a camisardok, egymagában vívta nehéz és reménytelen harcait a lelkiismereti szabadságot megsemmisíteni törekvő állami és egyházi hatalommal. A hősi harcok ismertetése a camisardok vezérének, Cavalier Jánosnak az emlékiratain és az azokat kiadott Paux Frank által közölt eredeti és hiteles levéltári adatokon nyugszik, amelyek közvetlen bepillantást engednek a küzdő felek lelkivilágába. Lehetetlen megindulás nélkülül olvasni a hitükért harcoló egyszerű emberek hűségéről, kitartásáról s áldozatkészségéről, a mellyel szent ügyükért küzdöttek, s másfelől el nem borzadni azon a fanatizmuson, rövidlátáson és kegyetlenségen, amely ellenfeleiket jellemezte. Dr. Pruzsinszky Pál közvetlenséggel, színesen festi a camisardok küzdelmeit, nyomon kísérve, de nem részletezve az eseményeket, hanem inkább arra törekedve, hogy egy-egy tény kiemelésével adja jellemzését a szomorú harcoknak. Mindakét füzet méltán sorakozik a Hugennottákról szóló két első füzet-hez s már eleve felkelti az érdeklődést a még ezután megjelenendőnek jelzett két füzet iránt, amelyben az érdemes író a hugennotta gályarabokról és a külföldre vándorolt hugennottákról kíván szólni.

Hamar István.

Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. (1919—1924.). Cluj—Kolozsvár, Minerva, 1926. Nagy 8°. 71 l.

Mi, csonkamagyarországi magyarok, rendszerint megelégszünk az-
zal, hogy az anyai kebelről leszakított Erdéllyel szemben a hazafiúi sajnálkozás pózában tetszelgünk magunknak, pedig sokkal több okunk volna arra, hogy szégyenérzet éhredjen bennünk annak az öntudatos, hősi erőfeszítésnek a láttakor, amely oly fényes sugárzással veszi körül az erdélyi magyarság mártír-arculatát. Politikai tekintetben a mi csonka országunk helyzete is kétségbeesjtően kilátástalan, de növeli helyzetünk sívárságát annak a bámulatos lendületnek csaknem teljes hiánya is, amely az erdélyi magyarság irodalmi s általában szellemi életében mutat-

kozik a legutóbbi évek során, gazdag reményforrásként a nemzeti jövődöt illetőleg. A katasztrófa előtt tulajdonképeni erdélyi irodalom nem volt, az egész ország könyvszükségletét Budapest elégítette ki, vele versenyezni nem lehetett, mikor aztán magára maradt Erdély, az ottani magyarság szinte pillanatok alatt tudatára ébredt annak, hogy önállósítani kell magát, ha élni akar, mert nyelvében, azaz irodalmában él a nemzet. A legutóbbi gyászos félévtized alatt Erdélyben több magyar könyv látott napvilágot, mint a béke boldog idején húsz év alatt!

Hogy ez a nagyszerű szellemi lendület meg ne szűnjék, sőt folyamatosan elevenebbé, nagyobb méretűvé és céljaiban tudatosabbá legyen: ehhez *vezetők* kellenek, széles látókörű, következetes programmú, sugalló hatású, tudós és lelkes egyéniségek, akik biztos áttekintéssel bármikor összegezni tudják az eddigi eredményeket s ezek alapján kitűzni a további feladatokat. Ilyen megbecsülhetetlen értékű szerepet tölt be az erdélyi magyarság kulturális életében dr. György Lajos, mint igazgatótanár, mint lapszerkesztő, mint könyvgyűjtő, mint kritikus, stb. Mostani könyvecskéje hetven lapnyi szűk területen az örvendetes adatok hatalmas tömegével lep meg bennünket, s tiszteletreméltó bizonyosságát adja a szerző rendkívüli előrelátásának, mely fáradhatatlan áldozatkészséggel gyűjtötte össze az új, önálló erdélyi magyar irodalom termékeinek élő múzeumát. A száraz statisztikai adatok mögül gyűjtő hatással zeng felénk a hit szava, a magyar faj nagyrahitottságának bizonyossága. A mostoha kéz alatt szenvedő gyermektől tanulhatna az elárvult édesanya.

Zsigmond Ferenc.

Tóth Imre: Rajzok a szibériai hadifoglyok életéből. Kiskunhalas, 1926. 75 l.

Igénytelen külsejű könyvecskét jelöl e cím, amelyet szerzője főleg azoknak szánt, akik sorsának osztályosai voltak. Rajzaiban sok társának közös élményei öltenek irodalmi formát és a hadifogoly-sorsnak számos megkapó mozzanata elevenedik meg. Mozgalmas jelenetekben bontakozik elő a hazavágyó magyarok szomorú élete, amelynek egyetlen pozitívuma a soha el nem haló reménység. De az elpusztíthatatlan életösztön megnyilvánulásai mellett ott sötétlenek a szibériai fogolytemetők, sívár halmai, amelyek az időelőtti szabadulás esendes otthonaivá lettek sok szegény magyar számára. Meghatóan elégikus hangulat árad az olesó és bizonytalan életnek a bizonyosabb és állandóan fenyegető halál árnyékában lankadó küzdelméből. Ezt a végelethathatatlan küzdelmet a test elfásulása és a lélek testfölötti csodás creje teszi sok esetben mégis csak eredményessé.

E szívós küzdelemnek megkapó jelenetein kívül sok érdekes tárgyi ismeretet is közöl velünk a szerző az oroszokról, japánokról és kínaiakról. Különösen figyelemreméltók e két keleti fajra tett megjegyzései, amelyek meglehetősen eltérnek a közzelfogástól.

Az egész könyvecskét rokonszenvenessé teszi a szerző jó ízlése, amely nem tobzódik a rikító színek és idegrázó borzalmak halmozásában. Annál többet meg tud éreztetni a vergődő lelkek mélyén viharzó szenvedések-ből. Bár minden egyes rajzot a naplórész közvetlensége tesz meleggő,

színessé, mindazáltal a kibontakozó kép valószínűsége nem olvad fel a szerző szubjektivitásában. A benne megnyilatkozó alanyiség csak arra való, hogy a sötét képeket az elégikus borongás enyhébb hangulatával, sőt igen gyakran az egészséges humor derűjével tegye színeesebbé.

Tóth Imre könyve figyelemre méltó adalék a szenvedésekkel teljes háborús kor lelki képének rajzához. Kár, hogy a könyv nyomdatechnikai szempontból nem egészen kifogástalan és nem ad tartalomjegyzéket. Azért ebben a formában is megfelel céljának és megérdemli az elolvasást. (Kapható a szerzőnél Kiskunhalason, ára 25.000 korona).

Gulyás Sándor.

Molnár Antal: Az új zene. (Új könyvek, Révai-kiadás). Kétség-telenül érdekes és szegényes zeneesztétikai irodalmunkban örvendetes könyv fekszik előttünk, mely elsősorban magyar vonatkozásaiban érdekelhet mindenkit. Általános bevezetésében, „a zenetörténet szociológiájában keresi az összefüggést a társadalmi élet és a zene, európai és más zene-, társadalom- és művészettörténet közt; az egyes európai kultúrkorszakok szellemi egysége, történelmi osztályok szerepe a zenetörténetben, klasszicizmus és romantizmus kérdése érdekli. S az elméledések kissé nehezen követhető homályán át következő eredményre jut: „Minél előbbre halad a társadalmi fejlődés... annál intenzívebb a népi elemek felhasználása a művészetben.“ Majd Európa zenéjét ismerteti a háború előtt s itt érdekes és igaz megállapításokat olvasunk általános erjedésről, üzletszerűségről s az újítók iránti érzéketlenségről. Új művészet keletkezik, melynek alkotásai „a titokzatos rétegekig elmélyített szubjektivitású, klasszikus irányú népi alkotások“, s ennek a „nagy művészetnek“ úttörői magyarok: *Bartók* és *Kodály*. Ők előfutárai a még eljövendő nagyoknak, mint Gluck volt Mozartnak, s itt felsorolja szerző a velük egy úton járó külföldieket, így az osztrák Schönberget s orosz Strawinszkijt, francia Honeggert, kikről külön is szól könyvében.

Ezután a 60—70 éves magyar zenekultúra régebbi alkotásait jellemzi az új irány megértetésére, s megállapítja, hogy például Erkel és Liszt zenéje nyugati, magyaros részletekkel teletüzdelve. Fellendülés állott be újabban: tankönyvek, kritika, szövegfordítás, tanítási reformok, kamarazenetársaságok, zenekari hangversenyek, de szerinte mindez látszat, a magyar zenét, mely „a nemzet lelkét képviseli“, csak *Bartók*, a merész újító, s nyugodtabb társa, *Kodály* képviselik. Fellépésük kultúrtörténeti jelentőségű: mint Monteverdi kora a vezető társadalom népszerű táncait, Pergolesi kora a polgárság dalait, a romantikus zene a népdal sok elemét veszi fel, úgy *Bartók* a *paraszi zene nyers öselemeit* a maguk brutalitásában. Eddig német zenei gyarmat voltunk, most zenei vezetők lettünk szerzőnk véleménye szerint.

Természetesen a közönséget is át kell formálniok, mint minden újítónak; nekünk, közönségnek pedig akarnunk kell haladni és legalább is megismerni őket, hogy lépést tarthassunk az újakkal. Honnan vették *Bartók*ék az erőt alkotásukhoz? Elmélyedtek a népzenebe. Gyűjtötték a magyar és nemzetiségi zene termékeit, fonográffal, (mely még a nép sajátos éneklési modorát is visszatükrözi) és igazi parasztdalokat ismer-

tettek meg, melyek annyira különböznek a cigányos magyar nótázástól, hogy egész idegenül hatnak. Sajnos, 7800 dalukból alig 500 jelent meg, a többi kiadatlan, ezenkívül sok terület még átkutatlan, „A népköztársaság idején túlfeszült energiával kipattanó intellektuális köztevékenység“ egy zenei tanácsot is termett, mely igen okos eszméket vetett fel, többek közt a dalok kiadását is. Remélem, szerző is emlékszik az alkori szociális termelésből fakadó jólétre, mely csak eszméket termett, egyebet nem. Igaza van azonban, hogy helyes zenei politika kell: a magyar zene felvirágoztatása, a zenetanítás magyar alapra fektetése, iskolai zenetanítás, zenei sajtó, stb. Csak így lesz „egységes nemzeti öntudat, összeforrasztó nemzeti akarat a zeneművelő közönségben“, ami nélkül nemzeti zenekultúra elképzelhetetlen. (Nálunk majdnem elérhetetlen követelmény!)

A tanulságos, s ha szerkezetiileg nem is egységes mű (például Bartókék ismertetését megszakítja Schönberg és Stravinszky jellemzése) olvasása mindenkit haladásra, az újak megismerésére fog buzdítani s ez az igazi „nagy művészet“ megteremtésének alapfeltétele.

Dr. Böhm Dezső.

Andreas Ady: Auf dem Flammenwagen der Lieder. Hetényi—Heidelberg Albert Ady-fordításai. Pollák Gusztáv kiadása. Budapest, 1926. 126 lap.

Magunkra hagyatottságunkban, hazánk megcsönkített mivoltában mi sem óhajtandóbb, mint valódi értékeink megmutogatása a külföldön. Ezek között pedig kétségtelenül igen előkelő helyet foglal el a legutóbbi negyedszázad lírai termése. Az a hatalmas fellendülés, amelyet a huszadik században a művészetek hazánkban vettek, könnyen bemutatható a képzőművészeti, alkotásokban és a zeneművekben a külföld előtt. Amíg azonban az olasz király szerencsekívánatait fejezi ki a magyar kormány kiküldötte előtt a velencei nemzetközi képzőművészeti kiállításon, amíg a londoni és prágai sajtó és közönség a legnagyobb elismeréssel adózik Bartók és Kodály lángszénnek, amíg a fiatal Kósa György világcégek hangjegykiadásaiban indul hódító körútjára a magyar kulturának, addig a magyar költőket kérelhetetlenül a szűkrevont magyar határok közé szorítja anyaguk, ez a zengő magyar nyelv, ami olyan sínnivalóan keveseké.

Egyetlen út, amelyen a magyar vers külföldre kerülhet, a műfordítás rögös útja. Ezen dőcög az eredetiben színpompás, friss, kimosdott magyar vers, hogy azután a határokon túl porosan és megtépetten jelentkezzék, sokszor bizony nem „műfordítva“, hanem egyszerűen csak kiforgatva a külföld szigorú bíráló szeme előtt.

Hetényi—Heidelberg Albert, amikor elindította Ady-fordításait erre az útra, alig talált elődöt Brájjer Lajos szükreszabott antológiáján és különösen a nagyon tehetőleges Horváth Henrik működésén kívül, — aki a nagy magyar irodalmi fellendüléssel úgyszólván egyidejűleg kezdte meg fordítói tevékenységét, — csak szórványos kísérletek mutatnak irányt ennek a derék muzsikusnak. A dolgok nem történnek véletlenül. Hetényi—Heidelberg Albertet kora ifjúságában körülengte már

Ady szelleme, amikor annak a feledhetetlen emlékü kis kabarének a zongorája mellett ült estéről-estére, amelyet Nagy Endre csinált akkoriban Budapesten könnyű irodalomnak, de aminek a fajsúlya, ha a mostani „komoly“ színházak „irodalmával“ hasonlítom össze, mázsás súllyal nyomja le a mérleg serpenyőjét.

Ebben a pestinek annyira bevált kabaréban kezdettől fogva váradi volt a szellem. Egészen szükségszerű, hogy ahol Nagy Endre volt az igazgató, ott Ady Endre volt a költő. Hetényi—Heidelberg, a volt zongorás, most, húsz év után, száz Ady-vers hű és használható német fordításával jelentkezik.

Ezeknek a fordításoknak az értékei önként adódnak a fentiekből. Különösen Ady nehezen megfogható zeneisége az, amit szembeötlően tud őrzékelteni és visszaadni ez a művészi alázatosságú fordító. Horváth Henriknek — emlékszem — irodalmibb — német nyelve, fejlettebb az olykor káprázatos német verselő készsége, de az Ady-versek mámoros, olykor borízú hangulatához a vers muzsikájának rejtelmes útjain nem egyszer mindenkinél közelébb férkőzik a maga igénytelenebb nyelvén, egyszerűbb eszközeivel ez a furesa muzsikus, aki érti a művészet titkát annak, mint kell az idegen nyelven híven visszaadni a többi között ennek az Ady-versnek a hangulatát:

Es ist meinem Ohr die gleiche Musik
Ob Qualen röcheln, ob Wollust tollt.
Ob Blut rinnt oder gleissendes Gold.

Ich weiss, dies nur allein ist: Alles!
Und Niemandem wird Ehr gezollt:
Nur Blut und Gold, nur Blut und Gold.

Es schwindet alles, es vergehn:
Der Ruhm, das Lied, der Rang, das Gut.
Doch ewig leben Gold und Blut.

Es sterben Völker, neue kommen.
Dem Kühnen ist der Himmel hold.
Der wie ich kündet: Blut und Gold.

A kötethez, amely már csak a versek számánál fogva is, teljes képet ad Ady költészetének jelentőségéről. Babits Mihály írt előszót.

Szegedi István.

Cervantes: Az Elmés Nemes Don Quijote de la Mancha. Fordította Gyóry Vilmos. Bevezette dr. Wildner Ödön. Második kiadás. Révai Testvérek Irodalmi Intézet r.-t. Budapest. 4 kötet. 8°. 1226 l. Évszám nélkül.

Cervantes írói értékéről a magyar közönségnek alig szükséges beszélni. Akik ismerik, — a rövidített kiadások olvasóit nem számítva — kevesen vannak, de tudják, mit jelent az ő neve. Akik nem

ismerik, azok számára valóban egyetlen tennivaló volt főművét, Don Quijotet, újra kiadni.

Ritka remekmű olyan szerencsés, hogy olyan gondos, alapos és kiváló fordítója akadjon, mint a Don Quijoténak Györy Vilmosban. A Bevezetéshez és szöveghez csatolt eleven és ügyes jegyzetek segítségével valóban megnyílik a magyar olvasók számára ez a műretek teljes érthetőséggel és nyugodt bizonyossággal, mert nem marad belőle semmi homályban vagy idegenszerűségben.

Négy hatalmas kötet. Háromszáz évnél idősebb munka. Ugyan mi mondanivalója lehet a mai siető s erős, de rövid izgalmakat kereső világ számára? Van-e ma türelem, amely kibányászására vállalkozik? Tárgya is már a mű keletkezésekor idejét mult dolog humoros temetése.

De kezünkbe vesszük a könyvet s nem jut eszünkbe a futó idő. Az embereken nincs az idők moha, mert nemcsak hogy még most is éltszerűek, hanem örök emberek. De nem a művésziességgel hidegre hűtött, hanem eleven melegségű örök emberek. Sok boldogság, sok dévaj tréfa. Sok nyersség és sok leheletfinomságú dolog. A közép-korból felkísértő fázós emlékek, a renaissance friss szellője, az irodalmivá egyébként századokkal később érő igaz népiség, klasszikus előkelőség s értekező komolyságú bölcsesség váltogatják egymást gazdagon, erős hömpölygésű s újra meg újra nekielevenedő áradatban. Gyermekekifju vagy öreg, férfi vagy nő, egyaránt varázsa alá kerül. Őszintesége több, mint a legmodernebb munkáké s ennyivel emberibb is. Meztelensége és nyerségei hasonlíthatatlanul s egészségesen szemérmesebbek, mert valóban csak természetesek csupán, nem a romlás buja tenyészetéből fakadók. Kacagásra mindig kész és derült életkedvű ez a világ, amelyre ritkán borul nehezebb felhő, pedig a horizont körül a szörnyű század vészei morajlanak. Egy-egy roncsot elöttünk vet partra a vihar, de utolsó erejével s már csillan is újra az elbékélés aranyos derüje. Egy nagy szellem győzelme a saját sorsa és az emberi élet kavargása felett Cervantes műve.

Nagy „document humain“ ez a mű is, mint az örökéletű művek általán. A fordítás nyelve ép magyarsággal (alig akad néhány jelentéktelen kifejezési hiba) teszi számunkra rokonabbá. A kiadás csinos. Kár, hogy kellemetlenül sok sajtóhiba ékteleníti ezt a különben előkelő szépségű s értékéhez illő kiállítású könyvet.

Szönyi Sándor.

Színházi szemle. *Zilahy* Lajos pompás parasztkomédiáján kívül (*Az ökör*) két új egyfelvonásosat láttunk a *Kamara-színházban*. *Voinovich* Géza falusi jelenete jóízű apróság. Mindössze ketten szerepelnek benne: a tanító, meg Tóth Márton uram. A tanító egy árva szót sem szól elejétől végig s csupán gesztusaitól kísérve zajlik le elöttünk a paraszt mulékony családi baja. Tóth uram arra kéri a tanító urat, hogy írna keményen szakító levelet az ő hűtlenül odébbállt feleségének, aztán hamarosan kiadja haragját s lecsillapodva elmegy, hogy kibékítse s hazavigye az asszonyt. *Voinovich* Géza zamatos magyarsággal írta meg az

érdekes monológot. Nem a darab hibája, hanem a színészé, hogy a témában rejlő komikum nem érvényesül eléggé s a jelenet erőltetettnek látszik a színpadon. Ha Kiss Ferenc pattogóbb felháborodással kezdené lamentálását, dérrrel-durral, ajtóstul állítana be, sokkal természetesebben hatna a tanító passzív viselkedése. Meghökkennt emberrel lenne dolgunk, aki kezdetben azért hallgat, mert nem hagyták szóhoz jutni, később pedig azért, mert közben átlátott a szitán s hagyja, hogy a paraszt magától jöjjön a helyes megoldásra. Így azonban semmi sem igazolja, hogy a tanító a mérsékelt haraggal belépőnek egy árva szót se mond s legfeljebb holmi álomszuszék falusi Diogenesnek érezzük.

Vándor Kálmán egyfelvonásosa semmiesetre sem vígjáték, de tehetséges író munkája. Ami a témát illeti, annyira az élethől való, hogy a nagy hasonlóság ellenére sem mondjuk Arden Enoch magyar kópiájának. Egyszerű, megható háborus história, mely Chabert ezredessel éppen úgy megesett, mint Varga Ábrissal, meg sok mással, akik a háború fergetegéből eltemetve, hosszú évek múlva, váratlanul jöttek vissza az életbe. Vándor Kálmán újat adott a főhősnek, Varga Ábrissnak sajátos alakjában. Ahhoz ugyan szó férhetne, hogy egy-egy ember, aki a feleségével több ideig együtt élt, tíz év alatt annyira elváltozhatik, hogy az asszony mindvégig nem ismer rá, kivált mikor erre a szerző a nagyon is éles és kínos szembesítéssel túllontúl alkalmat ad a színpadi hatás kedvéért. De hát legyen, megeshetik egyszer s nem is ez a legfontosabb. A szerző tud jellemezni, jól sűrűsíti a cselekményt egy felvonás fókuszába s percekig igaz drámai részvétet ébreszt.

Relle Pál vígjátéka (*Ember, tervez. Kamara-színház*) szezonunk komolyabb termései közül való. A darab egyetlen ellenszenves alakja, egy kalandor, a művészetre leselkedő erkölcsi léhaság attackját reprezentálja. Tragikomikus harc folyik s ez a harc megmutatja, hogy sokszor a legnagyobb tehetség is egy kis destrukció segítségével érvényesül. A tehetséges szobrász nem boldogul, noha már kész művész. De pénzt nyer a kártyán, ezt a pénzt úgy kürtölik világgá, mintha egy romantikus pályadíj lenne, nyomban ázsiója lesz s a nagy Pantheon-díj is ölébe hull a mesternek. Relle Pál, a kritikus, száz meg száz darab sikerén és kárán okult, óvatosan elkerült minden nagyobb színpadi félszegséget, adott jóra való kompozíciót s a gondolatot, mely megihlette, elég elevenen jutattja érvényre. Nem sokrétűgű jellemeket ad, inkább pár biztos vonással megrajzolt alakvázlatokat. Mintha a sok simítás aggodalma is kiérződ-nék kissé a szüksézává, teljesen leegyszerűsített jelenetekből. Első színdarabja még inkább az agyával kieszelt mű, de teljes a reményünk, hogy ennyi fegyelem mellett hamarosan a költő kerekedik benne felül.

A *Darázs-fészek* (*Belvárosi színház*) kedves, szellemes, kacagtató vígjáték. Nem irodalmi érték, de bő alkalmat ad néhány kitűnő színésznek, hogy ártatlan helyzetekkel megmóvettessék a publikumot. Zágón István ügyesen végezte az átdolgozás munkáját.

Szenes Béla *Alvó férje* (*Víg-színház*) nem érdemli meg a nagy reklámot, mely szinte holmi amerikai szenzáció élességével ötlük szemünkbe, hangzik fülünkbe, plakátokról és korzói csevegésekből, annyit azonban meg kell hagynunk, hogy a tehetséges színpadi adomázónak egyik leg-

kerekdedebb munkája. Előbbi darabjaiból azt láttuk, hogy van egy-egy alakja, ezt elég jól megcsinálja, aztán egy csomó személyt rendel melléje lazán s tréfálkozás kedvéért túllontúl vontatja mondanivalóját, most sem csinált sokkal többet, mert hiszen a téma egyfelvonásosnak született, de az elnyújtásban legalább arányosan járt el. A férj beleszeret a tulajdon feleségébe, még pedig aképpen, hogy egyik barátja valami csudálatosan szép nőről áradozik neki s ő ezt a képzelt személyt hajszolja, míg végre, a harmadik felvonás végén, pontosan kiszabott időre, belátja szerencsés tévedését. Persze, éppen az nem válik valószínűvé, hogy valaki a más fantáziáján keresztül legyen szerelmes. Ezt a hiányt kedves, könnyű jelenetek pótolják s a szerző sok mindent mozgósít unaloműzőnek, korzót, fényes szállodai káprázatot, egy egész sereg érdekesen staffirozott embert, hogy jóindulattal menjünk utána. A könnyű erotika selyme rózsállik felénk s ezen a rózsaszínselymen keresztül mintha egyre *Szenes ember* tréfás arca bukkanna ki, ajkán egy csomó jól-rosszul elhelyezett, többnyire mérsékeltlen sikerült mókával, melyek Szenes Bélának főerőségei, egyttal főhibái is. Az ember örömet olvas néha adomáskönyveket. Itt egy főadoma körül apró-cseprő adomák, szójátékok sorakoznak s Szenes Béla rutinos író, adomáiba valami egységet is bele tud vinni.

Székelly Jenő darabja (*Az öngyilkos élete, Renaissance-színház*) nem sok jót mondhat velünk. Fiatal író, rokonszenvvel kísérjük jeleneit, de mire összegeznénk, fáradtan kérdezzük: mit is láttunk tulajdonképpen? Intelligens, sőt tehetséges ember, csak darabot nem tud még írni. Egy asszony leugrik az ötödik emeletről. A férj igazolni akarja magát, hogy nem ő az oka. Részletek játszódnak le előttünk a család régebbi életéből, hogy mi, a közönség, az emberiség (emberiség igen kevés számmal van a nézőtéren) ítéletet hozzunk. A dráma oka az volt, hogy az asszony harcos természetű, a férfi békés művész, aki csak családi házakat épít. Van egy fiuk, szintén művész-vér. A fiú mindegyik szülő a maga módja és ambíciója szerint akarja nevelni s a házastársak azon is összetűznek, hogy két leány közül melyik legyen a fiú felesége. A fiú előbb az egyiket szereti, majd a másikhoz pártol. Szangvinikus, patétikus párbeszédébe vész a cselekmény értelme, fejlődése. Ilyen szavakat hallunk: *A fejlődés szétütötte a kereteket. Új szerelem született, stb., stb.* A film, mely a szereplők életét újrapetití, berreg, az alakok ide-oda ugrálnak, a függöny egyre-másra összecsapódik, fényhatás és homály gyors váltakozásában Pirandelloi gesztusok torzait sejtjük, ibseni homályvadászat untat, a férj lépten-nyomon a függöny elé áll, szaval, a szereplők jelképesen dadognak, pedig csak a szerepét nem tudja jól egyik-másik, amin viszont nem csodálkozunk. A halál oka? — kérdi egy hang a függöny mögött s a függöny nem nyílik szét újra. A közönség egy része nyugodtan ül tovább és mosolyog. A közönség másik része feláll és kacagva hazamegy. A folytatásra váró bennülők is észbekapnak nagysokára és ők is hazamennek. A darab, melyet fél nyolc után kezdtek, kilenc után hét perccel már véget ért. Vagy csak egy részét adták elő? Igazán nem tudtuk megállapítani.

Vajthó László.

Kiállítások. Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményei. Az iparművészet rövid történetével. Szerkesztette: Csányi Károly múzeumi igazgató. 158 képpel és 17 szövegközi ábrával. Budapest, 1926. Kiadja az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum. 4°. 29 l. LXXXI. tábla.

A belső konszolidálódásnak egyik értékes jele, hogy különböző tudományos intézeteink újabb, meg újabb munkában adják jelét és eredményeit annak a tevékenységnek, mely falaik között folyik. Ilyen érték munka bizonyítéka az a hatalmas, quartalakú Kalauz is, amelyet az Iparművészeti Múzeum nemrégiben bocsátott látogatói s az egész érdeklődő magyar közönség rendelkezésére.

A mű előszavában Végh Gyula a múzeum főigazgatója, röviden, tömören vázolja a múzeum történetét, mely a Nemzeti Múzeum lépcsőházából a mostani díszes palotához vezetett. Az intézet anyagának újabb, lassú bár, de folytonos gyarapodása az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek átrendezését tette szükségessé, amelybe már az új anyagnak, így a híres Eszterházy-letéteknek beillesztése is lehetővé vált. Az új rendezés az anyagot a feliratok bőséges alkalmazásával teszi érthetővé a látogatók számára, de emellett, amíg a részletes, az egyes darabok leírását és méltatását tartalmazó kalauz megjelenhet, a jelen kötettel ad tájékoztatót a Múzeum hatalmas anyagáról, amelyhez a történeti bevezetést, az egyes ipari technikák fejlődésének rövid, lexikális leírásával Csányi Károly szerkesztette. Csányi kiváló képességei az iparművészeti irodalomban közismertek, a rövid, mindössze 29 lapra terjedő bevezetés is magán hordja ennek bizonyítékát. Öt fejezetben: Agyagművesség-kerámia, Butor-, fafaragás és elefántcsont, Ötvösség, Fém tárgyak és Textiltárgyak cím alatt foglalja össze az egész iparművészetnek rövid, csak a lényegre kiterjedő történetét, kiemelve mindenütt a mi különleges, magyar viszonyainkat, termékeinket, különlegességeinket, úgy hogy a táblák segítségével a figyelmes olvasó rövid, de alapos tájékozódást nyerhet az iparművészet általános és magyar fejlődéséről. A fejezetek közül különösen az agyagművességről írottat tartjuk kiválónak, hol a legkülönbözőbb technikák, porcellánok, porcellángyarak rövid története mellett azok jellemző gyárjegyeiről is pontos beszámolót nyerünk. A történeti bevezetés értékes támaszt nyert abban a 81 képes táblában, amely az iparművészetnek a Múzeumban őrzött legkiválóbb emlékeit állítja egybe.

Azt hisszük, hogy a Múzeum igazgatósága igen helyesen cselekedett, amikor ezt a jó gyakorlati érzékkel, nagy tudással megírt, kitünően összeválogatott képanyaggal illusztrált kötetet kibocsátotta, melyből sokan nyerhetnek okulást, még többen igaz gyönyörűséget a magyar művészet egyik kincsesházának, az Iparművészeti Múzeumnak palotáját járva, vagy az otthon csendjében lapozgatva. A kötet izléses, jól sikerült kiállítása a Kir. Magy. Egyetemi Nyomdát díszéri.

Oroszlán Zoltán.

NYILT LEVÉL a „Protestáns Szemle“ szerkesztőjéhez.

Kedves Barátom!

Vagy négy esztendeje lehet már annak, hogy Milleker Rezső kedves kartársam, az abaujmegyei Göncön járva, itt reáakadt a község levéltárának pusztuló romjaira. A levéltár romladozó töredékét megmentette, elhozta magával Debrecenbe, ahol azt ma is őrzi. A levéltármentéssel kapcsolatban Millekernek az az ötlete támadt, hogy megiratja Gönc mezőváros történetét. Erre a munkára engem kért fel, s én vállaltam is a feladatot, s a mű, — a gombhoz kabátként — el is készült.

Az Orsz. Levéltárban végzett idevonatkozó kutatásaim közben többek közt találtam teljesen hiteles adatokat arra is, hogy a bibliafordító Károli Gáspár, Gönc egykori hírneves papja, nem volt mindig gönci lelkész, hanem életének egy eddig teljesen ismeretlen, de egyháztörténeti szempontból mód felett érdekes epizódjával kapcsolatosan kiderült, hogy Károli évekig *tályai* pap is volt.

Ezt a körülményt nemrég, mikor munkám már nyomdába került, felemlítettem hazánk egyik tiszteletreméltó kálvinista nagysága előtt is, (nevet persze *nem* említék), aki kutatásaim ezen eredményén elcsodálkozva, rendkívül udvarias formában bár és úgy a „virágon keresztül“, de mégis értésemre adta, hogy nekem voltaképpen a protestáns egyháztörténethez semmi közöm nincsen, hagyjak tehát annak békét, s bízom az ilyenféle problémák megoldását a protestáns egyháztörténészekre.

Megvallom, ez a bár udvarias formájú, de végeredményben mégis csak „rendreutasítás“ bántott egy kissé. Hiszen kutatásaimmal tudtommal senki dolgába nem elegyedtem, azzal senkit bántani, azzal senkinek kárt okozni nem akartam és senkinek velem párhuzamos, kutató munkáját nem kerestem. Ellenkezőleg, szerény munkálkodásommal teljesen pártatlanul és önzetlemül, hozzá óhajtottam járulni a protestáns egyháztörténet egy olyan kérdésének tisztázásához, amely talán nem is pusztán protestáns felekezeti, hanem *egyetemes magyar* nemzeti kérdés.

Azonban még fel is téve, hogy egy *kizárólag* protestáns egyháztörténeti kérdést vittem volna közelebb a megoldás felé, utóvégre ehhez is jogom volt, mert hiszen — szerény véleményem szerint — a tudomány egyes ágait vagy kérdéseit talán mégsem lehet felekezeti, osztály- vagy bármiféle szempontból exclusive kisajátítani és talán még sem követtem el olyan főbenjáró bűnt, amikor a magyar kálvinista egyház nagy multja iránti tiszteletből, annak történelmi problémáihoz a magam kon-tár kezével hozzányúltam?

Ezen a címen nemcsak engem, de például Bunyitait, Karácsonyit, Rapaicsot, Kollányit, Lukacsicsot is meg lehet támadni, akik a mindinkább fogyófélben lévő protestáns egyháztörténészek helyett kiadták az „Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából“ öt hatalmas kötetét, s amely mű végső köteteinek megjelenésében némi részem nekem is volt. Támadni lehetne például Békefit is, mert kath. szerzetes létére ki merte adni hazai protestáns főiskoláink régi törvényeit, stb. És ezeket az urakat azért még sem bántotta senki, mert hiszen, dacára katolikus papi mivoltuknak, némi szolgálatot mégis csak tettek a protestáns egyháztörténetírásnak. Hiszen ezeknek köszönhetjük, hogy a reformáció kezdő korszakát, a Lampe—Ember forráskiadványának gyenge fénye után, ma már élesebb megvilágításban ismerjük.

De visszatérve „rendreutasításomra“, teljes joggal kérdezhettem volna az illető úrtól, hogy hát miért nem foglalkozik ő vagy más, protestáns egyháztörténelmi forrásgyűjtéssel, monografiák írásával, részletkérdések megoldásával, stb.? Mert az talán mégis kissé furcsa álláspont, hogy, ha én nem tudok vagy akarok dolgozni, hát más se merjen!

Annyi bizonyos, hogy a „rendreutasító“ személye iránti köteles tisztelet tiltotta, hogy vele a kérdést illetőleg egy, esetleg elhevesedő vitába szálljak, azonban senki és semmi sem akadályozhat meg abban, hogy a protestáns egyháztörténetírás, de főleg az anyaggyűjtés zátonyairól a magam tárgyilagos reflexióit meg ne tegyem.

Már hosszú ideje figyelemmel kísérem és feltűnt nekem, hogy a protestáns egyháztörténetírás terén az utóbbi évtizedekben némi visszafejlődés tapasztalható. Ennek az elmaradásnak — melyet mások is észrevettek, — igyekezett az okait keresni Révész Imre is, aki a debreceni Tisza István-Társaságban, 1924. október 24-én „A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása“⁽¹⁾ címen tartott felolvasásában rámutatott azokra a feladatokra, amelyeket a magyar protestáns egyháztörténészeknek kell megoldani. A célkitűzéssel kapcsolatban érinti azokat a nehézségeket is, amelyek a kitűzött célok elé torlódnak. E nehézségek egyike szerinte is: a szakavatott protestáns *egyháztörténészek csekély száma*. De Révész nem mondja meg, hogy miért olyan nagyon kevés hát manapság a vérbeli protestáns egyháztörténészek száma?

Nos, erre a kérdésre, azt hiszem, könnyű megfelelni s meg is felelek, hangsúlyozott előrebocsátásával annak, hogy teljesen távol áll tőlem még a gondolata is annak, hogy akár tiszteletreméltó intézményeket, akár pedig személyeket bántsak. Szerény véleményem szerint a protestáns egyháztörténészek feltűnő fogyásának két főoka van: Az *egyik* a protestáns *theológiák tiszta magyar előadási nyelve*. A középiskolákból a mai úgynevezett latin-tanítás mellett úgy ahogy előkészített ifjú a theológián azt a kevés latin tudást is elfelejti, amit a középiskolából magával hozott (*ha* hozott). A *másik* ok a protestáns egyháztörténelmi szeminárium működés, más szóval, a succrescentia-képzés teljes hiánya.

A kath. egyház a maga hirneves egyetemlein és theológiai fakultásain, ahol a latin előadási nyelvvel a theológus ebbeli tudását is töké-

¹ Olvasható a Prot. Szemle 1924. 473. és 545. lapjain.

letesítik és a hol a hajlamai szerinti továbbképzésre is súlyt helyeznek, kitermeli a maga kiváló történetész-gárdáját. Budapest, Bécs, Innsbruck, a svájci Freiburg, Róma, stb. egyetemlein nemcsak a gondolatvilág gazdagságának mélyítése, nemcsak a látókör szélesre tágítása folyik tervszerű tudatossággal, de megfelelő kollégiumokkal, szemináriumokkal, praktikumokkal megtanítják a teológust a történelmi kutatás és történetírás módszerére és mikéntjére, ennek technikái fogásaira is.

A mi protestáns teológiai főiskoláink — sajnos — sem a kutatáshoz nélkülözhetetlen latin nyelvben, sem a paleografiában, sem a diplomatikában, s általában a történelmi segédtudományokban az esetleg érdeklődő theológusoknak a feltétlenül szükséges előképzést megadni nem tudják, mert ehhez sem megfelelő anyaggal felszerelt szemináriumaik, sem pedig a szükséges segédtanerők rendelkezésre nem állanak. Már most, ha valamelyik végzett protestáns theológus mégis történelmi érteket fedez fel magában és a protestáns egyháztörténelmet chajtja művelni, már az anyaggyűjtés első lépésénél oly óriási nehézségekbe ütközik, annyira nem tudja elolvasni és megérteni azt a XVI. századi forrást, vagy XVIII. századi hivatalos nyakatekert stylusú latin aktát, hogy a további működéstől teljes életére elmegy a kedve, amin nem is lehet csodálkozni.

Mindezekhez járul még az a nehézség is, hogy az a protestáns theológus, aki racionális, vagy pláne — bármily paradoxonnak látszik, de ez is előfordul — atheista theológiát hallgat, teljességgel képtelen lesz a régmúlt idők vallási mozgalmaiba magát beleélni s azokat megérteni.

Ime, ezekben látom én a főokait annak, hogy újabban a protestáns egyháztörténet forrásgyűjtői a Bunyitayak, Karácsonyiak, Kollányiak, Békefiak stb. valának és ezekben látom okát annak, hogy a magyar protestáns egyháztörténészek — tisztelet a kevés kivételnek, — szinte aggódo félelemmel kerülnek és mellőzik a kiadatlanul heverő levél- és kéziratári latin forrástömegek felkutatását és felhasználását. Innen van az, hogy buvárlásaim közben protestáns egyháztörténetész-kutatókkal igen ritkán s akkor is nagyon rövid időre találkozom, pedig szinte kiapadhatatlan források várják, hogy a magyar protestáns egyháztörténetírók tudomást szerezzenek létezésükről.

Példaidezésképpen csak arra a hatalmas adathalmazra gondolok, amely például a mi Orsz. Levéltárunkban, a *Conceptus Expeditionum* című gyűjteményben, ennek indexeiben: *A catholici in genere és in particulari, Ariani, apostatae, acatholicorum praedicantes, ministri, concionatores, Augustana-Helvetica confessio, Lutherani, Calvinistae, religionis negotium* stb. vezérszavak alatt van elkönyvelve, s várva várja a protestáns egyháztörténészek kutató gárdáját. S vajjon kik és mikor fogják feldolgozni ugyancsak az Orsz. Levéltár helytartótanácsai osztályában: a *Departamentum revisionis librorum* összesen 150 csomóját, vagy az: *Acta studiosorum acatholicorum* 15 csomóját, a: *Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis* 411 csomóját? Vagy ki tudja például azt, hogy a protestáns egyház XVI—XVII. századi történetére a legbecsesebb adatok a szepesi és pozsonyi

pénzügyi kamarák régi levéltáraiban vannak, mert egykoron ezek a pénzügyi hatóságok vallási ügyekben is intézkedtek? Nos és kik fogják például Bécs hatalmas levél- és kéziratárainak magyar protestáns egyháztörténeti anyagát buvárolni? Ki tudja a protestáns egyháztörténet-írók közül, hogy például az alsóausztriai Statthaltereier bécsi Herren-gassei levéltárában a Hüttner egykori magyar kancelláriai tanácsos 100 kötetes kéziratgyűjteményében magyar prot. egyháztörténeti anyag is bőven van?

Azonban ezzel a távolról sem teljes és éppen nem kimerítő perspektívával a világért sem óhajtok senkit riogatni, csak rá szeretnék mutatni arra, hogy tengernyi sok a munka, amely munkáskezekre vár, s ha már „nem szabad“ mindezekkel nekünk foglalkozni, akkor igenis, kívánatos lenne egy olyan derék, munkás protestáns egyháztörténetírói gárda nevelése és kiképzése, amely azután bennünket teljesen feleslegessé tesz. Mindaddig tehát, amíg ilyen gárda nincsen, jogosulatlanok kell és fogjuk is tekinteni az olyan szemrehányásokat, mint amilyen legutóbb engem is ért. Mindaddig, míg ilyen gárda nem működik, senki nekünk rossz néven nem veheti, ha a magyar protestáns egyház multja iránt, amely elvégre talán *magyar* múlt is, a Lampe—Ember keretein túl merünk érdeklődni.

Ne haragudj, kedves Barátom, hogy soraimmal alkalmatlanságot okozok neked, de úgy érzem, hogy a szemrehányást, amely teljesen méltatlanul ért, szó nélkül hagyni még sem lehetett. Egyébként, ha majd a Göncről írott monografia megjelenik, az elfogulatlan kritikának módja léssen eldönteni, hogy vajjon munkámmal hasznára vagy kárára voltam-e a protestáns egyháztörténetírásnak?

Fogadd, kedves Barátom, igaz nagyrabecsülésem és szívélyes üdvözetem kifejezését,

mellyel maradtam

Debrecen, 1926. május havában

régi őszinte barátod

Dr. Iványi Béla.

Befizetett tagdíjak az 1926. évre.

Árokháty Béla ref. lelkész, Baross-telep. Egy év. — Bodnár Ferenc törv. tanácselnök, Szolnok, 50.000 K. — Baliko Lajos ev. lelkész, Kőszeg. Első félév. — Burián János árvaszéki ülnök, Sopron. Egy év. — Buza László egyet. tanár, Szeged. Egy év. — Benke József ref. s. lelkész, Hejőpapi. Első fél év. — Balánffy János közjegyző, Debrecen. Fél év. — vitéz Böröcz András tanár, Sopron. Egy év. — Evang. Egyház, Boba. Egy év. — Benedek László ref. lelkész, Pánd. Egy év. — Bartha Elemér törvényszéki elnök, Sopron. 145.000 K. — Böjtös László ev. lelkész, Vadasfa. 75.000 K. — Bancsó Antal igazgató, Budafok. Egy év. — Barcsa Albert, Magyarakeresztúr. 102.000. — Báthory Gábor, Budapest. Egy év. — Bodor Aladár, Budapest. Egy év. — Buday Gergely theol. tanár, Budapest. Egy év. — Csekey Ilona tanárnő, Szolnok. Első fél év. — Evang. Egyház, Debrecen. Egy év. — Domokos Sándor kir. törvzs. tanácselnök, Sopron. Egy év. — Dégenhardt Miklós jegyző, Bakonypárkány. Egy év. — Ref. Tanítóképző Olvasóköre, Debrecen. 80.000 K. — Dr. Dékány István egyet. tanár, Budapest. Egy év. — Dr. Erdélyi Lajos, Budapest. 45.000 K. — Dr. Fitos Vilmos, Budapest. Egy év. — Dr. Hamvas József tanár, Budapest. Egy év. — Juhász Elek ref. lelkész, Tiszacsege. Egy év. — Józsa Károly isk. igazg., Szeged. Első fél év. — Dr. Imre Kálmán, Budapest. Egy év. — Dr. Isov Kálmán, Budapest. Egy év. — Dr. Kilinyi Loránt, Budapest. 145.000 K. — Dr. Kiss István postatanácsos, Sopron. Első fél év. — Dr. Kiss Jenő törv. bíró, Sopron. Egy év. — Ref. Egyház, Kápolnásnyék. Egy év. — Harsányi István theol. tanár, Sárospatak. Egy év. — Komjáthy Aladár ref. lelkész, Tánkány. Egy év. — Kádár Lajos ref. lelkész, Nyagkanizsa. Egy év. — Dr. Kiss Dezső őrnagy, Budapest. Egy év. — Kondói Kiss József, Rákosliget. Egy év. — Kóssa Gábor táblabíró, Sopron. Egy év. — Dr. Kosa Zsigmond, Budapest. Első fél év. — Keresztessy László ref. lelkész, Nyirmada. Egy év. — Dr. Lénárt Dezső, Sopron. Egy év. — Marton Lajos theol. tanár, Budapest. Második fél év. — Medgyaszay Vince ref. esperes, Lepsény. Első fél év. — Ref. Egyház, Mándok. Egy év. — Molnár Gyula ev. lelkész, Magyarszombathely. Egy év. — Ref. Egyház, Nyirmada. Egy év. — Nagykőrösi Kaszinó. Egy év. — Orth Ambrusné, Budapest. Egy év. — Pál Dénes ref. lelkész, Sopron. 120.000 K. — Pósa Péter ref. lelkész, Cserépfalva. Egy év. — M. Rudy Sándorné, Szeged. Egy év. — Dr. Sánkány Loránt, Rákosliget. Egy év. — Szép Istvánné, Rákosliget. Második fél év. — Szegedy Pál, Cegléd, 1925. Második fél év. — Szalánczy János, Tiszakeszi. Egy év. — Dr. Szepessy Károly, Mátészalka. 146.000 K. — Dr. Szabó Ferenc ügyvéd, Debrecen. Egy év. — Székely István ref. lelkész, Budapest. 50.000 K. — Széll Imre, Szeged. 50.000 K. — Dr. Szabó Zsigmond, Budapest. Egy év. — Székely István ref. lelkész, Budapest. 50.000 K. — Dr. Tóth Emil tanácsnok, Debrecen. Első fél év. — Dr. Trócsányi Dezső tanár, Pápa. Egy év. — Dr. Tolnai Vilmos egyet. tanár, Pécs. Egy év. — Uray Sándor ref. lelkész, Debrecen. Második fél év. (Folytatjuk.)

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai.

Házi Kincstár.

Pengő

1. *Miller—Szász*: Csendes órák. (Elfogyott.)
2. *Barde E.*: Mártha és Mária. (Elfogyott.)
3. *Szabolcska M.*: Áhitat, szeretet.
4. *Sheldon*: Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?
5. *Kenessey B.*: Női jellemképek.
6. *Raffay S.*: Jézus példázatai. (Elfogyott.)
7. *Dalhoff—Csizmadia*: A keresztyén szeretet munkái.
8. *Raffay S.*: Jézus hasonlatai.
9. *Opzoomer K. V.*: A vallás gyümölcse.
10. *Pfennigsdorf*: Hit és szabadság.
11. *Thomas*: Az evangélium és szociálizmus.
12. *Szaló A.*: Külmissziói kalauz.
13. *B. Pap I.*: A belmisszió hősei.
14. *Pruzsinszky P.*: Hitünk hősei.
15. *E. Skovgaard—Petersen*: Akarsz-e diadalmaskodni?
16. *Szöts F.*: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve	2.30
Diszes vászonkötésben	4.—
Az 1—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen, 8 ^o	2.30
<i>Fejes István</i> : A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre	—35
<i>Kenessey Béla</i> : Károli emlékkönyv	1.70
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként	—06
<i>Masznik Endre dr.</i> : Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.50
<i>Mokos Gyula</i> : Herczegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, jegyzetekkel és a rokonkánonokkal	3.60
<i>Pokoly József</i> : A protestánsizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Protestáns Szemle folyóirat:	
1889	1.15
1890, 3—4. füzet	—60
1891, 2—4. füzet	1.70
1892 és 1893, á	2.25
1894, 1895, 1896, 1897, 1898 és 1903—1917., á	5.60
1918, 4—6. füzet	1.70
1919 és 1920, á	—60
Révész Imre munkái a pátens korából	1.70
<i>Szász Károly</i> : A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez	—30
<i>Zoványi Jenő</i> : Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat:	
<i>Raffay Sándor</i> : Fénysugarak. Ifjúsági irat 6—12 éves gyermekeknek	3.20
<i>Raffay Sándor</i> : Nemes ösvényeken. Ifjúsági irat 12—16 éves ifjaknak, szép kötésben	3.20

Megrendelhetők bizományosan a Budapesti Könyvkereskedés Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. Előfős vezető: Gang Károly.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:

RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:

PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Németh László: Móricz Zsigmond. 419.

Stein Gusztáv: Tündérmese. (Vers.) 426.

Szabó Mária: Találkozás. 427.

KRÓNIKA: Assisi Ferenc ünneplése. *Bernát István*. 444. — Méline halálára. 446. — Szabadunk. *T. D.* 448. — Tompa Mihály sirverse a kemecsei temetőben. *Kiss Lajos*. 448.

KRITIKAI SZEMLE: Natur- und Lebensbilder aus der Zips von Jonathan Habernern. *P—y*. 450. — Robert Falke: Evangelische Mystik. *Szelényi Ödön*. 450. — Spinoza Opera. *Bartók György*. 451. — Az Úr oltalmában. *Szigethy Lajos*. 453. — Bartók György: Kant. *Trócsányi Dezső*. 454. — Takáts Sándor: Magyar nagyszonyok. *Zsinka Ferenc*. 455. — Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. (1686—1873.) *Pukánszky Béla*. 456. — Széll Kálmánné, Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. *Hanvas József*. 457. — Három új Gárdonyi-kötet. *Kéky Lajos*. 457. — Pálffy Gyulácsy Irén: Hamueső. *Bodor Atadár*. 461. — Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. (II.) *Buros Gyula*. 463. — Verseskönyvek, fordítások. *Vajthó László*. 465. — A patoki vár gyöngye. *Muraközy Gyula*. 466. — Ossendowski: Állatok, emberek és istenek. *Dr. Kondói Kiss József*. 467. — Kisebb értékezések. *Szónyi Sándor*. 469.

Magyar protestáns egyháztörténetírásunk ügye. *Révész Imre*. 472.

E szám ára 20.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai.

Házi Kincstár.

Pengő.

1. <i>Miller—Szász</i> : Csendes órák. (Elfogyott.)	
2. <i>Barde E.</i> : Mártha és Mária. (Elfogyott.)	
3. <i>Szabolcska M.</i> : Áhitat, szeretet.	
4. <i>Sheldon</i> : Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?	
5. <i>Kenessey B.</i> : Női jellemképek.	
6. <i>Raffay S.</i> : Jézus példázatai. (Elfogyott.)	
7. <i>Dalhoff—Csizmadia</i> : A keresztyén szeretet munkái.	
8. <i>Raffay S.</i> : Jézus hasonlatai.	
9. <i>Opzoomer K. V.</i> : A vallás gyümölcse.	
10. <i>Pfennigsdorf</i> : Hit és szabadság.	
11. <i>Thomas</i> : Az evangélium és szocializmus.	
12. <i>Szabó A.</i> : Külmisziói kalauz.	
13. <i>B. Pap I.</i> : A belmisszió hősei.	
14. <i>Pruzsinszky P.</i> : Hitünk hősei.	
15. <i>E. Skovgaard—Petersen</i> : Akarsz-e diadalmaskodni?	
16. <i>Szöts F.</i> : A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Diszes vászonkötésben	4.—
Az 1—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Emlékezés Kálvinról. Irták többen, 8 ^o	2.30
<i>Fejes István</i> : A protestáns egyház feladata, tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre	—35
<i>Kenessey Béla</i> : Károli emlékkönyv	1.70
Koszorú-füzetek. Vallásos iratok, számonként	—06
<i>Masznjik Endre dr.</i> : Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.50
<i>Mokos Gyula</i> : Herczegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, jegy- zetekkel és a rokonkánonokkal	3.60
<i>Pokoly József</i> : A protestántizmus hatása a magyar állami életre	3.60
Protestáns Szemle folyóirat:	
1889	1.15
1890, 3—4. füzet	—60
1891, 2—4. füzet	1.70
1892 és 1893, á	2.25
1894, 1895, 1896, 1897, 1898 és 1903—1917., á	5.60
1918, 4—6. füzet	1.70
1919 és 1920, á	—60
Révész Imre munkái a pátens korából	1.70
<i>Szász Károly</i> : A protestáns egyház viszonya a társadalmi kér- désekhöz	—30
<i>Zoványi Jenő</i> : Magyar protestáns egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat:	
<i>Raffay Sándor</i> : Fénysugarak. Ifjúsági irat 6—12 éves gyer- mekeknek	3.20
<i>Raffay Sándor</i> : Nemes ösvényeken. Ifjúsági irat 12—16 éves ifjaknak, szép kötésben	3.20

Megrendelhetők bizományosunknál Bethlen Gábor könyvkereskedés Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Móricz Zsigmond.

I.

Huszonöt éve ír. Poétai ezüstflakodalma nem ad zárt képet oeuvrejéről, fejlődése még új világitásba helyezheti eddigi munkásságát, de elhelyezkedése kortársai közt s a magyar irodalom folyamában immár végleges; íróságának értelme, iránya és érdeme szembeszökő; túl az egyszerű ismertetésen, alkalmi magasztaláson, értékelést kíván.

Az író vállalkozás. Öröklött képességei: az alkat, fejlődő korának emlékezetnépesítő élményei: a milieu, az átvett tradíciók kényszere: a nemzet, a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé öröködni és hatni benne.

Móricz Zsigmond vállalkozásának sokféle szerencse kedvezett. Lírikus nemzedékben ritka epikus tehetség. Szatmármegyei szülőfalujából debreceni diákéveken át kerül Budapestre: a paraszt és vidéki élet képeivel megszínesedett elme európai perspektívát kap, írotársakra talál, akikben egy irodalmi megújulás bősége és életkedve duzzad; jön a fájdalom, megajándékozza tragikus életlátással, ami nélkül nagy költő el sem képzelhető.

Vállalkozása mégsem teljes sikerű. Tehetségében, önismertében és külső körülményekben rejlő okok fékeznek félgőzre. Eredményei nagyszerűségükben is csonkák, negyven kötetnyi ajándéka fölmérhetetlen kincs és — torzó.

A magyar tehetségek tipikus története az övé. Roppant lehetőség, gyors, gigászi úttörés és botorkálás.

II.

Móricz Zsigmond a *IIét krajcár* című novelláival tűnt föl. Egytől-egyig falusi históriák, értékre nagyon különbözők, kissé erőltetett és irodalmi elődökre emlékeztető derűjükön néhol mélyen tragikus szemlélet üt át s épp ezek a darabok a legkiválóbbak, mint a Márkus, vagy a Judit és Eszter.

Mosolygó arc, de mélyre fürkésző szem a *Sári bíró* is. Érzik, hogy az író gyökeresebbtől is megmarkolhatta volna öregek és fiatalok örök kontroverziáját, de tartóztatják a műfaj hagyományai. Makaacs kacagni akarás fojtja le mondanivalóját. Fél önmagától. Ebből az időből származó, erősen lírai színezetű regé-

nyein, a *Harmatos rózsán* és *Galamb papnén* különösen szembe-
szökő az ábrázolás vidám tónusának és a félszeg, magára és szen-
vedésre ítélt főhős alkatának az ellentéte. Az egyik könyv egy
házasság létrejöttét, a másik első válságait írja le, lélekrajzokra
törekvő s az író képességeinek meg nem felelő modorban.

Általában Móricz első művei csak sejtetik, de nem revelál-
ják tehetségét. A látás ereje, a megelevenítés domborúsága, a
nyelv szélessége még nem érvényesül, a hang őszinteségében
kételkedtünk.

Váratlan és hatalmas lépés a *Sárarany*. Gazdag faluemlé-
keibe a realiztikus ábrázolás korlátain túlérő, eposzba kíváncsozó
paraszthímet állít, egyik lábával a házasság apró torzskivódásai-
ban, másikkal a meghódítandó életben, üzletek és szerelmek haj-
rájában. Itt dobban ki teljes díszében Móricz ideálja: a túlsága
gőziben botorkáló férfi, a vadkan.

Csak az az írás lehet jelentékeny, amelyben az emberi lélek
mélyére fojtott ösztönök lökik ki dugójukat. Ezt a regényt a bru-
tális erővel kirobbanó agysexualitás s a vele nem mindig párhuzam-
os paraszti életfelfogás kitálatlása színezi és fűti monumentá-
lissá. Gondoljunk Turi Dani éjjeli aratójelenetére, nyelv és kép-
zelet oly gyors kiterelvényesedése ez a régi Móricz után, amelyet
író csak egyszerű ugrik.

A Sáraranyra rányomott naturalista cégér indíthatta Móricot
az *Isten háta megett* szándékolt naturalizmusára. A kis városok
erotikumától fulladozó regény; mintha kis város és költő valahogy
rokonok is lennének. Minden Móricz-regény közt legnyugat-
európaibb.

Az *Árvalányok* a legtökéletesebb. A hullámozó ösztönélet
szellemi átsugárzását festi feszültségtől villódzó ihletettséggel.
Ami ritkaság: megkomponált regény.

E három úttörő mű mellett a *Kerek Ferkó* Turi Dani ismét-
lése tompított, nagykún és úri kiadásban. Ebből a vulkán korsza-
kából származnak a *Magyarok* és különösen a *Tragédia* pompás el-
beszélései is.

1911-ben Móricz Józsué Kanaán kapujában. Földje nyitva
áll: felvonultatni a magyar emberanyagot, a magyar vidékeket;
az Árvalányok tömény előadásmodorát tovább koncentrálni.

Móricz Zsigmond pályáját ezen a ponton ingatja meg a külső
és belső kritika hiánya. Mintha megdöbbsent volna művei nyers
lávaömlésétől; idealizáló, eszméktől fűtött munkákba fog (Jó sze-
rencsét, Fáklya) vagy jelentéktelenebb könyvekben önmagát
ismétli. E terjengősebb írások csökkent feszültségéért nem kár-
pótol a hősök már-már Jókai-szerű eszményítése. A háború alig
inspirálja. A *Szegény emberek* nemesen pacifista novelláskönyve
az egyetlen jelentős „hadi emléke“.

Háború után írja meg pályafutása kulminációs könyvét, a
legjelentékenyebb, de nem legkiválóbb *Tündérbertet*. Bethlen
Gábor és Báthory Gábor alakjában klasszikus tisztaságúvá szűri

régi kedvenc szembeállítását, az ént és az ideált. Báthory zseniális, szép, csapongó, de meddő, a komoly, demokratikus, nehézkes, de termékeny Bethlen férfi ideálja. Mindenik nős. Báthory vak dauban rúgja el, aki mégis csak legkülönb s ha nem is öleli, mégis csak asszonya. Bethlenék házassága összetörődés, ahol az asszony kalitba szorult elégedetlenségét a férj odaadása csiggyatja szerelemmé. Ez a négy ember Móricz négy embere, ahogy Tolsztoje a Karenin Anna zuhanó és termékeny emberpárja.

A könyv mint kultúrtett is imponáló. Az erdélyi életben összetorlódo fajtákat, néprétegeket páratlan gondossággal, tudással és együttlérzéssel támasztja külön élővé. A régies és népi nyelv gazdag áradása ez a könyv, tanulmánybősége mellett sem tudós munka. Úgy viszonylik a Sáraranyhoz, mint Buda halála a Toldihoz.

Csak a hőset nem tudjuk igaznak találni. Turi Dani Ady Endrébe oltva. Logikátlanul túlzott, alkatából nem indokoltan duhaj, az egyre jobban elfajzó vadkanromantika utolsóelőtti grádicsa.

Az utolsó a *Vadkan*. Ez a történelmi színmű Móricz Zsigmond östémáját, a Búzakalászban már bőségesen meghányt-vetett házasságproblémát vetíti ódon századokban. A két színdarab Móricz kétféle fölfogásmódjának élénk szemléltetője. A Búzakalász eszményített hősré, társadalmi hangyára, a *Vadkan* társadalmon kívüli, ösztönóriásra írt férfi-nő tragédia. A Búzakalász a sekélyebb és az igazabb.

Főműveit fölsorolván, hadd mutassunk még rá e nagyra s néha torzra nőtt tölgyek rengetegjében a *Légy jó mindhalálíg* szelid nyirjére. A debreceni kis diák, Nyilas Mihály egyszerűn őszinte, lírai története egyike a legszebb magyar gyermekregényeknek.

III.

Ime Móricz Zsigmond fejlődésgörbéje. Lappangás, hirtelen magasbaszökés, ernyedés, új, kisebb, de szélesebb föllívelés, új ingadozás: ez annak a nem jelentéktelen láznak a grafikonja, amelyet Móricz Zsigmond néven vesz át az irodalomtörténet. Ide róhatunk volna mégennyi könyvnevet, részletezhettük volna témájukat, de az új könyvnev nem mindig jelenti a vállalkozás új fázisát s a témánál komolyabban vesszük a témán át revelálódo tehetséget, elmealkatot.

Miféle tehetség a Móricz Zsigmondé?

Jelenetiró. Egy kép, vagy néhány összekomponált kép hangulatában mozgat embereket s nem az emberek pattantják ki a jeleneteit. Mintha előbb volna a kép, aztán a szereplők.

Az ilyen tehetség novellára termett. Móricz előbb volt kész novellista, mint közepes regényiró. A *Hét krajcár* néhány darabjára gondolok. S így marad mindvégig. A *Magyarok*, *Tragédia* és

Szegény emberek java elbeszélései orosz és északi írókhoz szokott inyen sem hagynak a legparányibb utóitz.

Novellista marad a regényben is. A kisebbek, köztük a leg-tökéletesebb *Arvalányok* vagy a filigrán *Szerelmes levél*, megnőtt novella. Nagy regényei (*Sáarany*, *Fáklya*, *Tündérkert*) kompozícióján is érzik a novellákból összerótság.

Szindarabjai is egy-egy nagyobb elbeszélésre, kis regényére emlékeztetnek. Keveset fognak össze, hogy igazi nagy művek legyenek, Móricz géniuszához és Bánk nemzetéhez méltók. *Fortunátust* és a *Pacsirtaszót* figyelmen kívül hagyva, a kitünő *Sári bíró* közelebbi atyafija a Móricz előtti irodalomnak, mint a telivér Móricz-könyveknek; a *Búzakalászt* a főjelenetekben kibuggyanó dagálya úti agyon; a *Vadkan* jó alkalom volt, hogy szilajabb századokba kíváncsózó, nyers életfelfogását s nyelvkészségét a drámában is érvényesítse, de ez a darab is keveset markol s azt túl-részletező, néhol stilizálás felé kísérletező jelenetekben ismétlésekig teregeti. Mintha a dráma sajátos lebecsülése volna az oka, hogy ez az esze egész gépezetében bizonyos fokig drámára hajló író csak a kisebb novelláival egyívású egyfelvonásosokban alkotott színpadi tökéletest. Csak bizonyos fokig drámára hajló, mert kiváló jelenetező és embermozgató képességével szemben áll a szereplők belső differenciálatlansága, temperamentumon át fölfogott értelmiségük; nyelvterjedelme sem érvényesül ebben a beszéltető műfajban.

A lefékezett nyelv korlátozza a lírai kiterjeszkedésben is. Versei a *Boldog világ* állatmeséi óta kötetbe nem gyűltek, de van köztük magyar, nyugati, görög vers, a végén valami soha nem hallottan puritán szabad versbe kulminál, amelynek gyönyörű példánya a *Magyar fa* című. Nem tökéletes lírikus, de vállalt hangja körülírt jellegű, fejlődésre, színek felszippantására kiválóan alkalmas, csak sajnálni lehet, hogy féluton visszatorpant.

Nem regény, nem dráma, nem líra, hanem a novella Móricz adequat megnyilatkozása. Ez az igényes műfaj mintha csak különféle korok, közösségek, néprétegek, helyzetek, hangulatok, emberek sűrített ábrázolására termett volna. Egyre új novellát írni, ezt csak oly széles emberanyagú író bírja szusszal, mint Móricz Zsigmond.

A köztudatban mint parasztíró, sőt a parasztságból kinőtt író él. Valójában sokkal több ennél. Fél Magyarország nyüzsgő a munkáiban. Visszanyult a falu felé is, temperamentumának ez a ragyogóan mosolygó kinyújtózása, mint ahogy ódonan komoly pompás tizenhetedik századdá bomlása, de sokkal hívebb és több emlék avarában mozog, amikor a diáktanyák, falura, kis városba, bányavidékre szorult intelligencia bolyait kotorja meg.

A jellemzésben nincs egységes távlata. Egyeseket meglát, másokat megszeret. A tótoeska tanítót, diák után leskelődő tanárt, egy-egy elnyűtt vidéki asszonyt a fanyar epikus részletes igazságával apróz elevenné; aki imponál neki, abban rejtett egyénisé-

gei valamelyikét nyújtóztatja ki, mint parasztjaiban, a nagykunokban, a hajdukban. Ez a réteg a stilizáltabb, tehát hamisabb és szuggesztivebb. Különösen áll ez a parasztjaira. Emlékek, amiktől eltávolodtunk, főleg a gyermekkoriak, a legalkalmasabbak, hogy valamit, ami nagyon él bennünk, beléjük sokszorosítsunk. Móricznak van egy flegmás, leegyszerűsítő, konok egészséggel mosolygó arca, egy Deák Ferenc-arc, aki szintén szeretett volna lenni, ezt osztotta ki a parasztjainak. Mint az élet vegetációs, pipázó, higgadt megszobrosodásai merülnek föl benne; néha, hogy rajtuk át semmibe vegye a világot, néha, hogy a rajongó hős képibe az anyagot beletűssék, mint a *Fáklya* felejthetetlen első könyviben.

Szereti ezt az arcot és szívesebben ismétli, minthogy újat próbáljon megszeretni. Fatális magyar jelleg ez a konokul ismétlődő arc, de egyszersmind fatális korlát. A nyüzsgő tömegeből magyarok: parasztok, dzsentrik, vitézek, papok ragadnak bennünk s nem egyének.

Még feltűnőbb ez a lírai korlátozottság színezésiben. Néhány telített nyári szín a palettája; a tél is úgy csikorog nála, mintha augusztus lenne.

Évvel a telített színnel rokon a nyelv ragyogó bővérősége. Semmi sallang, minimális nyelvújítás, a magyar szókincs bő, de nem kirívó ismerete, szélesen hömpölygő, meleggé fűtött mondatok. Szellem és betű nem szökdécsel s mégis élénk és intenzív, amellet játszva csinált szellemi produkciót érzünk. Mondatai kiegyensúlyozottak, nyelvtanilag széteső elemeket hoz egy abricsba a daltaluk. Ha más beszéltet, az eszejárását, a kiejtést nem szolgain s mégis illuziókeltőn utánozza. A dialektust nem jegyzi betű szerint, itt-ott potyogat el egy-egy „parasztság“-ot s mégis elhisszük, hogy kopírozta. Évvel a művészi hazugsággal eleveníti meg szereplőit, sőt a maga gondolatait is. Dehogyan gondolkodunk így s mégis meggyőző, hogy ez vagy az ilyesformán kovályoghat az eszünkben.

Realizmusában is „nagy művészet“ a Móricz módszere. A realizmus életszerűsége egyesül benn a klasszicizmus fésültségivel. E két szik egy magja: az író robusztus szelleme. Amit sem kompozícióról, sem ábrázolásáról nyugodt lélekkel nem állíthatunk, pedig törekszik rá, bizvást elmondhatjuk a nyelvről (a szellemnek erről a legspontánabb revelálójáról, mely hű, mint a hipnotikus álomban vett gyónás): meggyőzőn robusztus.

IV.

A jubileum mérleg is. Nem annyira a tehetségnek, mint a tehetséggel való sáfárkodásnak a mérlege. Íróetikai mérleg.

Mit csinált Móricz Zsigmond?

Fölvette az epikai tradícióknak azt az aranyfonalát, amely Gyöngyösiben megcsillanván, Dugonicson át Arany Jánoshoz ért s irodalmunkon időtlen-időki, mint az „örök aranyjánosi“ fog át-

húzódni. Felelőség ez a nyelv titkos forrásaival, a nép eszejárásával, a magyar multtal, a tipikus magyar alakokkal szemben. A lírikus mélységben gazdagít, az epikus szélességben. Az Adyt látó költőnemzedék a kifejezés intenzitásában érezhette a fejlődés utját, a Móriczon okuló terjedelmében is.

Közelebb vitte a regényt az élethez s mégis művész maradt. Az igazság nem célja, csak eszköze. S ha ízlése s a könyvéből áradó etikum néha erőltetettnek tűnik is, az ábrázolás életszerűsége magával ragad.

Gazdagította a magyarságról alkotott képet. Jókain kívül alig túrta meg a magyarság annyi fészket író, mint ő. Bár emlékei jórésze ezerkilencszáz körülről datálódik s azóta magyar falu és kis város rohamosan átalakult, a magyarságról ma színesebb és részletesebb képet, mint az ő negyven kötete, alig nyerhetünk.

Mit mulasztott el Móricz Zsigmond?

Félreismerte tulajdon tehetségét. Bő bukszát kapott az Úristentől s nem tudta, melyik a váltópénz és melyik az arany. Cserben hagyta a novellát, fő kifejezés-területét. Cserben hagyta lírai kirucanokért, a kiélés jó érzéseiért nagyszerű epikus látását. Cserben hagyta becsületes polgárcsát is, a Bethlen Gáborban megmintázottat. A riválisra szegzett szem, a „másik“ nyugöző s e mellett hamis képe mérgező el egyre hazugabb vadkan-romantikával felülemelkedésre rendelt pennáját.

Nemcsak az ő bűne, a kritikáé is. Az író, aki benn él tévedéseiben, nem kiálthat oly egykönnyen hoppot, mint a messziről szemlélő kritikus. Csakhogy a mi irodalmi kritikánk elfogult, klikk-kritika. Minden, csak iránytű nem.

A korviszonyok a felelősek részben Móricz másik mulasztásáért is. A művészerők izmosodása, mint annyi nagy írónknál, nála sem egyenletes. Vannak szeretettel és szeretet nélkül írt könyvei. Vannak, amiket meg kellett írnia és vannak, — amiket szintén meg kellett írnia. 1910—11: *Sárvány, Isten háta megett. Árvalányok, Kerek Ferkó*: ez a vulkánömlés, kipattan a kész Móricz; tíz év múlva a *Tündérbert*. És a többi? Nem érezzük a haladás egyenletes ívét. Mi párologtatta el a mohó tanulókedvet? Sem az emberlátása, sem a nyelve nem terjeszkedik úgy, ahogy várni lehetett. Mi állította meg? A háború, a szenvedés, a pénz? Mintha nagyobb volna a produkció, mint az indíttatás, több a mű, mint a könyvbe kívánczoló fölfedezés.

Ha így van is: magyar sors.

V.

Van minékünk két burokban születettünk: Petőfi és Ady. Az ő lírájuk könnyed graciozitással foglalja el előkelő helyét a nagy megnyilatkozások világgyűjteményiben. De a líra kis skálájú tolmácsa a közösségeknek. Az én van elől s csak ahogy azon át fölbújik a faj. Rég keresünk mi valakit, egy szélesen epikus,

minden magyart szintetizáló reprezentánst, akin át az európai aré-
nába betörhessünk.

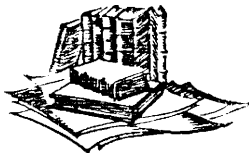
Az előidőkben élt egy pompás, sokszólamú ember: Zrínyi. De mi volt akkor a magyar instrumentum? Egy másik, aki teljes skála kék áprilistól zörgős novemberig, művelt és fölényes poéta: a köhögős Csokonai. Azután Vörösmarty, azután Arany, azután Jókai. Az elsőt a teremtő évek elnagyolt romanticizmusa, a másodikat a programmszerűvé vált népiesség, a harmadikat a remekbe induló erők férfiatlan széthullása, valami különös, naiv ernyedtség üti el a géniuszoknak kijáró világnagyságtól. Az egy Katona zúgatta ki Európára szólóvá a hangját, de Bánk a torkára forrt.

A huszadik század első negyedének Móricz Zsigmond a balul végződött erőfeszítése. Még mindig nincs meg kultúránk átütő ereje; annyi impozáns lendületvétel után még mindig nem kaptuk meg, aki az ország kerítésén átdobja magát.

Az alkat legmélyére ölmosodó kispolgáriasság, a szellemi ruganyosság veleszületett hiánya, a temperamentum értelmi túltengése és a magyarosan kiesinyes élet lehúzó kolonca rántja vissza ezt a pompás poétát, akiben Berzsenyi, Katona, Arany és Ady mellett a legtöbb magyar erő szabadult fel, a hazai tehetségek viszonylagosságai.

Talán maga is érzi embervoltának ezt a csonkaságát. Mintha Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya Ady Endre és Móricz Zsigmond arányát fejezné ki, a súlyosabb veretű, de nehézkes tehetség rajongását a nehézségeken átfarsangoló könnyed zsenialitás iránt.

Németh László.

Tündérmese.

(A kolozsvári Bükkből.)

*Az anyja szürke, kósza felhő,
Az apja forró napsugár,
Víg életét folyton fakasztja
Az ősz, tavasz, a tél, a nyár.
Száz akadályon fut keresztül,
Amint a völgy felé halad,
Kövek elöl csobogva tér ki,
Átbúvik a gyökér alatt.
Testvértündéereket ölelget,
Mind új meg új szépséget ér,
Átzúgva gáton, száz virágon
Habos ruhája hófehér.
Nagyokat puffan s csak tovább tör
Meredek, zord tájékon át,
Pazar özönnel szórja széjjel
Szemének sűrű záporát.
Lankás vidéken bűt felejtve
Már újra kél a füрге tánc,
Sitt-ott kristálytükör gyanánt áll,
Alig van rajta lenge ránc.
Ha jő a tél s fehér lepellel
Takar mezőt, erdőt, vetést,
Mind, ami él, dermedve várja
Tavaszig a nagy ébredést,*

*Csak ő nem alszik; fázva, félve
Épít meleg védőfalat
S páncél mögött, sötétbe zárva
Lüktet, pezseg a jég alatt.
Neki a tél is csak gyönyört hoz,
Ővé minden szép öltözet,
Titkos kezek szórnak reája
Hópelyheket, jéggyöngyöket,
Ujabbat újra, gyönyörűbbet
Cserél örök törvény szerint,
A hangos farsang vig dalára
Ezüstpalástot, hermelint.
Aztán tavasz jő, jégbilincs hull,
Madárdal, illat szertesztét.
Megindul ő is, kezdi ismét
Ős, halhatatlan életét.
Esőben, szélben, napsugárban
A könnyező rét harmatában
Élteti egy csodás erő —
Arcát, színét, helyét cserélve,
Csevegve, lejtve évről-évre —
— Az erdő szép tündére ő.*

Stein Gusztáv.

Találkozás.

Mikor elbúcsúztak egymástól, voltaképen még barátok sem voltak. A fiut a háború véletlenje sodorta a falusi kuriára s Magda és kevés beszédű, beteges apja, magától értetődő, a nyomasztóan sok utánajárást mellőző vendégszeretettel fogadták, mint bárki mást. De ez a természetes kedvesség nagy hatással volt a szelíd, kicsit gyámoltalan fiúra. Szavakkal nem tudta ezt megmondani, az öreg úr a könyvei között ült, Magda a beteg cselédek-ről gondoskodott, mikor a fiatal katona a forradalom kitörése után elbúcsúzott tőlük. Nyájassága mellett is szórakozott kézszerítés az öreg úr részéről, sietős szavak Magdától, ennyi volt az egész utavaló.

Az egész utazás alatt érezte, hogy ez nem maradhat ennyiben. És mikor sok tülekedés után haza érkezett, első dolga volt, hogy levelet írt nekik. Hálásan, melegen írt, úgy ahogyan beszélni nem is tudott volna. Aggódva kérdezősködött: nem hozott-e jószágos ismerőseinek kellemetlenséget a világfelfordulás? S talán, mert a levélben ott remegett a fiu kiábrándultsága a tapasztalatlanságában várva-várt, de a béke helyett csak a féktelen indulatokat nagyra növelő forradalom miatt, talán mert Magda maga is magányos volt most kissé és így jobban megérezte a másik embertárs után vágyását, a leány válaszolt erre a levélre. Egy gondolatlanul melegebben szólt most a fiuhoz, mint csaknem közönyös beszélgetéseik közben. Öntudatlanul tett feléje egy lépést. A lelkéből is megmutatott most egy parányi részecskét és kicsit anyáskodva vigasztalagatta a fiut a húsz éves „felnőtt” leányok nagy bölcsességével.

Maga sem gondolta, hogy ez a szinte szeszélyből telefirkált pár lap milyen ujjongó visszhangot ébreszt fel hosszú álmából.

A fiu elkeseredett szívébe besütött a nap. Az ötletszerűen, nagy általánosságban leírt szavak becéző kéz módjára szedték ki belőle a fájást. S a fiatal, elhagyatott lélek rohant a másik elébe, újabb jó szavak után vágyva, megértést kérve.

Néhány levél utazott így ide és oda, aztán váratlanul országhatár állott közüjük. Ridegen, gögösen, az új hivatalt betöltők szabályokba kapaszkodó, kérlelhetetlen módján. S mintha élő lény lett volna ez az új akadály: erőszakos kezekkel nyult bele az emberi sorsokba is. Lassanként elhidegítette az ismerősöket. Szigorú, folytonos „nem lehetjével” szétriasztotta a rokonokat.

Anyagi nehézségeivel ellankasztotta a vágyakat és megmozdíthatlan folytonosságával leküzdhetetlenül megszokottá személyesült a kevesebb energiájú, vagy kevesebb pénzü emberek számára.

Magda is úgy érezte a hirtelen változáskor: most megszűnt minden összetartozás a háromfelé osztódott odaát maradottakkal. De ahogy gondolatban végigsorjázta őket, bizony csak a sor legvégére maradt a rajongó fiú s az egyre melegebbé váló levelek. Nem érezte a hiányukat, lassanként el is felejtette őket. Az új változás meglepte és lassanként kiszipolyozta belőle a forradalom alatt még érzett fölényes erőt. Külföldön nevelkedett, a nyaralás egy részét leszámítva, még csak a harmadik évet töltötte itthon. Svájci intézetében nem lehetett politizálni, nagyon is egyformán bántak a különböző nemzethez tartozó növendékekkel s a gyermekleányok ezáltal egészen önkénytelenül váltak internacionálisakká.

Magda különben is zárkózott volt. A könyveinek élt itt is, ott is. A művészet fejlődése érdekelte különösképen s mintha nem világháborúba hajtott ország kellős közepén élne, egyforma csendességben teltek a napok. Változatosságot nem hoztak: kimagasló esemény nem akadt sem jó, sem rossz. Úgy serdült fiatal leánnyá Magda, hogy az életébe nem fonódtak bakfis rajongások, még gondolatban sem foglalkozott férfiakkal, férjhezmenéssel. Az apja csendes szobatudós élete szinte beszövé kötötte magához. Nem voltak vívódó gyöttrődései semmi téren, tulajdonképpen csak vegetált. Vágyak nélkül, előítéleteket nem ismerve, szenvedélyekbe bele nem kényszerülve, igazi élete cél és tartalom nélkül, mint annyi más.

A háború nem vitt el hozzá közelállókat. Nem volt testvére, a férfitrokonait alig ismerte. Apja elítélte a háborút. Nem nézte nemzeti törekvések szögéből, így nem gyűlölködött és nem pártoskodott. A tiszta emberiség magaslatáról egyforma részvétellel sajnálta a harcba kényszerített milliákat, az apró tehetetleneket, akik maguk sem értették: miért is kellett hát ilyen mérhetetlen szenvedést elviselniük? Alig beszéltek ezekről a dolgokról, általában keveset beszéltek a régi kurián. De Magda már megszokta, hogy apró megjegyzésekből, be sem fejezett mondatokból megértse az apját s amennyire hűvös, majdnem közönyös lénye megkívánta, utána igazodjék.

De most minden megváltozott. Bárhova nézett, csak a maga fájának legyőzöttségét érezte. És igazságot nem kapott sehol. A leány lassanként elvesztette közönyösségét. Ezelőtt mindent messziről nézett, tárgyilagos, hűvös szemmel értékelgetve. Most nyugalmas otthonában is kezdte érezni az elhagyatottságot. Mintha idegenné vált volna nemcsak új nevet kapott régi hazájában, de legszűkebb környezetében is. A lelkéből egy alattomos erő kilopta az otthonosság érzését, csak támolygott ide-oda a most hirtetett új igazságok között.

Új életformák alakulását, új célokat látott. Az emberek siettek alkalmazkodni, vagy nem alkalmazkodni és lázasan rendezték be ehhez képest az életüket.

Magda sehogyan sem bírta megtalálni a maga helyét. És fokozottan egyedül volt, apja még annyit sem beszélt mostanában, mint ezelőtt s mintha elkínózott kifejezés merevedett volna az arcára. Máskor mindennap sétáltak együtt. Lassan, lassan, Magda szándékosan állt meg néha-néha, hogy szívbajos apja túl ne erőltesse magát. De most már nem mozdult ki az öreg úr.

Mikor már elviselhetetlenné vált a falak börtönszerű magánya, a leány kimenekült a házból. A hosszan elhúzódó dombok kies fensikjára vitte a nyugtalansága. Vágyva nézett el nyugatra, onnan vágyva és egyre várakozva. Már elmult a nyár és a lába alatt színes lombú fák reszkettek a téltől. Büszkén mutogatták sárgapiros ékszereiket a kecskerágó bokrok és kökényszemek mélyültek kéklől feketévé. Magdának legmélyebb érzése a természetadta ajándékok várása volt, ez a naponként fejlődő csendes és tiszta öröm. Most szomorúan nézett végig szerettein. Nem érezte meg a halódó őszön át az ujjászülető tavaszt, csak a búcsúzkodó elválás fájdalmát. S ahogy elfordult a külső, alig élt életétől, befelé fordult a maga lelkébe. Meg-megállt régi biztos, tudatos énjének emlékeinél és ilyenkor nagyon erősen, nagyon megértően gondolt az idegen fiura, aki fent északon már végigélte az övével teljesen rokon megrázkódtatást. Szerette volna visszavenni a maga szavait, hogy most azok vigasztalják meg, de csodálatosképen a másnak támaszává nőtt erőtadó szavak most értéktelen semmiségeknek látszottak.

Költöző madarak fekete ékjei kóvályogtak felette, régi, kénytelenségből betanult versek fekete betűi pirosodtak a szívében mások szívének véres cseppjeivé... Hosszú vonatok szomorú, megtört emberekkel terhelve szuszogtak. Apró vagyonokat, réges-régen szerzett biztos bázisokat sepert át a keleti szél az új határon. A Magda elmélyült lelkébe bevésődött mindez. Örök fájás rendezkedett be a szívében. És mert körülötte mindenki ment már, szinte sodorta volna magával ez a szomorú új népvándorlás. Az őszőne vitte volna előre a többiek után.

Szólni szeretett volna erről az apjának, de nem mert. Föld tartotta fogva őket is, mint körülöttük még néhány birtokost s Magda hallotta, mikor egyik szomszédjuk felsóhajtott:

— Igen, ha a földet is úgy fel lehetne göngyölni, mint egy szőnyeget és átvihetnénk magunkkal!...

De nem lehetett. És Magda az utóbbi időben már annyit hallott tönkremenésről, átköltözött családok nélkülözéséről, hogy nem merte indítványozni a föld eladását.

De gyűlölni kezdte, mint valami rabszolgartatót.

*

Az öreg úr egyre gyengébb lett, egyre törékenyebb. És így Magdát nagyon meglepte, mikor egy reggel sétára készült. De felsegítette a kabátját, átadta sétabotját s régi szokásuk szerint szó nélkül hozzá szegődve, lassan, lassan kiment vele a szántókhoz.

Elszoruló szívvel hallgatta kínos, levegő után kapkodó légzését és sokszor megállt vele, kilesve, míg elmulik arcáról az élénk, kiabáló pirosság.

A föld buján, feketén fordult az ekék nyomán. Magda únottan nézte, a lelke már újra messze járt. Csak arra eszmélt fel, hogy apja kirántja karját az övéből. Megállítja az első bérest és lejjebb véteti az ekét. S a mindig könnyek között élő öreg ember, akit fizikai munkát végezni soha senki sem látott, most erős markolással ragadta meg az eke szarvát. Keskeny ajkai dacosan záródtak össze. Bágyadt, rövidlátó szeme megélenkülve nézett előre. Szinte fiatalosan vitték végig a remegő lábak a barázdán és az emberek ámulva néztek utána.

A tábla végében megállt az öreg úr. Arca nekitüzesedett a megerőltetéstől. Szemének lobogását kioltották a feltoluló könnyek. Magda, aki alig bírta követni a csutkaföld dimbes-dombos hátán, még meglátta, hogy egy könnyesepp levált. Akadályt nem találva csordult le előrehajló arcáról a magraéhes, friss fekete földbe.

*

Nemsokára azután meghalt az öreg úr. Magda otthon sem volt, a nyugtalanság éppen a szabadba űzte. Mikor hazakerült, fegyveres katonák sompolyogtak ki az ajtón s bent a könyvekkel tapétázott szobában öreg cselédek zokogtak az ágyában fekvő, mozdulatlan örökhaló felett.

Ennyit látott az egészségből, összefüggést nem talált. Igaz, hogy nem is keresett.

Ritkánjövő szomszédok vették le róla a halállal járó szomorú külső terheket. Hamarosan elintézték mindent, mint akik sietnek a maguk szomorú dolgai után. A temetés után Magda teljesen egyedül maradt a lombtalan vadszőlőgallyakkal behálózott kuriában.

Hiszen eddig is egyedül volt. Ritkán került ide látogató rokon. Még ritkábban szánta el magát utazásra Magda, a városok nélkülözéseket takargató cifraságai visszariasztották. S az apjával nem annyira együtt, mint egymás mellett éltek. És mégis mérhetetlenül kezdte érezni a szelíd öreg ember hiányát.

Ridegek lettek a nagy bolthajtásos szobák. Érthetetlen arcukká váltak a könyvek. Néha hallgatózva leste a halk, fáradt lépéseket. És végzetesen hiányoztak az oda vetett, de fákljaként világító megjegyzések. Magdát egyre jobban foglalkoztatta az apja lelki élete. Most kérdezősködni szeretett volna, átadni neki a gyötrődéseit, hogy cserébe megismerhesse az apjáéit. Mintha elmulasztott volna valamit, mintha tétlenül engedte volna elmenni magától a megváltást.

Újra meg újra az őszi jelenetre kellett gondolnia. Látta barázdát hasító roskatag apját, szívébe fájt a szeméből alágördülő könnye. Talán búcsúzott akkor? — vívódott. Talán már menni akart ő is innen?

Erre a gondolatra még elhagyatottabbnak, még idegenebbnek érezte magát. Leveleket kezdett írni anyja, apja testvéreinek, régi ismerősöknek. Megértés után vágyás sírt ki belőlük. De az a kis fekete gerenda, a határ sorompója, mintha leereszkedett volna az egyes emberek szíve közé is. A közönyösség egyre nőtt az elválasztottak között. Csak a különösen nagy tragédiák, vagy a nagy fordulatok örökös várása érdekelte már. Hogy meghalt egy öreg, mindig is magának élő szívbarjos ember, meg hogy egyedül maradt egy addig is remetéskedő leány? Bizony nem hatott ez meg különösbbe senkit. Nyaralási szempontból a másik ország egyelőre számba sem jöhetett. Így még ez a gondolat sem adott melegebb szavakat a válaszolók tollába.

És a megértést reménylő levelek csak pár rideg, sablonos szót eredményeztek, vagy még annyit sem. Magda hiába várt. És az egyedüllevés kezdett elviselhetetlenné súlyosodni.

*

Március kezdte sárgára csókolni a somfák bimbóit. Fent, a dombok lankáiban már tépdesték lombtakarójuk zörgős barna selymét az ibolyatövek. És hirtelen kinyílt kikiricssek kacagtak az uton, élvezve a maguk ügyesen sikerült csinyjét.

Halványan, elfásultan lépett ki a szobából Magda. És szinte megütötte, hogy a tavaszt eláruló finom színek és leheletillatok még a fásultságán át is eljutottak a szívéig. Öreg gazdasszonya, a régi, mogorva cseléd zsémbeszkedve hozta utána a kabátját. Gépiesen dugta bele egyik karját a másik után. Sapkáját a fejébe húzta. És mintha hívó szót követne, indult kifelé. Bele a tavaszba.

A kapuban a postás állította meg. Űottan nézte át az érkezett dolgokat: fehéren ásitó ujságok, néhány régen utazó hirdetés... egy levél...

Alig ismerte meg az írást, voltaképen csak a bélyegzőről eszmélt reá, hogy László írta. László, a szenvedő, magános fiu!... Talán csak most jutott el hozzá a gyászjelentés és arra válaszol pár udvarias szóval.

Igazában kíváncsi sem volt reá, annyira jól ismerte úgyis a rokonok leveleiből az üres, formákból elébe borított részvétszavakat. Csak menésközben, megszokásból húzta ki a levelet a leragasztatlan borítékból.

De mikor olvasni kezdte, megdobbant a szíve és végigkergette a testén a vért. A várt néhány sor helyett sűrűn teleírt két oldalt talált és látszott, hogy a levél még hosszabb lehetett, egyik felét durván tépte le a cenzor. Igazán nem értette, miért érzett egyszerre olyan nagy felindulást, rohant felfelé a meredek dombon. Kezében remegett az összehajtott levél. A lelke ujjongott, mintha boldogság várná. S a szeme nem pihent meg a tavasz ujjászületésének ezer apró csodáján. Hajtotta előre a vágy, hogy a szabadban, igazi, szent egyedüliségben vehesse át a másik lélek panaszkodását.

Nagy meglepetésére a levél nem volt panaszos. A fekete betűk nyomán egy megbékélt, kiegyensúlyozott lélek erősödött férfivá előtte. Férfivá, aki a távolból is megérzi: segítségére szorult valaki. S a maga tisztán megőrzött lelkéből vigaszt öntött a másik ember, a gyengébb ember szomorú lelkébe.

Mintha a hónapok óta végiggondolt gondolatok határt légalozva utat találtak volna egy másik agyba. Mintha megtaláltak volna valakit, akire csak néha gondolt megérdemelt megértéssel, de aki után soha nem vágyott... S aki mégis eljött. Megértést, elbékülést hozott.

A leány szeme megnedvesedett. S ahogy felemelkedett a tavaszi felhők színes fátyolával felékesített égbe, egyszerre meglátta a körülötte pompázó nagy szépségeket is. Már nem volt egyedüli, elhagyatott sem volt. Millió apró élő lény mozgása jelezte körülötte az életet. Szinte látta a bimbók hasadását a korai fákon. Érezte a rügy fésülését a későbbben felmelegedő, zárkózottabb véneken. S a maga szívében is csodavirág bomlott. Most érett aszszonnyá hideg, közönyös leánysága. Igaz érzésekké mélyültek a régebben csak szeszélyből odadobott szavak. Úgy érezte, kegyetlenül megrabolta az, aki az akkor elültetett mondatok édes gyümölcséből ellopott egy részt. És mintha a természet alkotó titkának lett volna részesévé: a fiu most felébredt, gyöngédségben megizmosult férfiaságát a maga alkotásának érezte. Hiszen az ő szavai érlelték keménnyé és az ő szavai csiszolták gyöngéddé. Elhagyatottságát megérezte a távolságokon át és ezzel befejeződött a csoda.

Felvidámulva tért vissza a magányos házba, mint aki váratlan, kedves vendéget visz magával, hogy örökre ott tartsa.

És jöttek a levelek: biztatók, reménységet hozók. És mentek a szinte már szándékosan elcsüggedtek, vigasztalást kicsalógatók. Előkerültek egyenként a régi átlélek. Tisztán bontakozott ki két ember érzésekből kibontakozó alakja: ott az ingadozó lelkű, néha elfásuló, néha nekilendülő fiuból tudatosává érett férfi, itt az anya nélkül felnőtt, zárkózottságában megerősödött, de most talaját veszített leány. Apró gyermekkori emlékek megmutatása tette színessé ezt a két szobrot. Be nem vallott, de a másik által már megsejtett érzések, és vágyak lüktető erei vittek életet belé. És a ma töprengései, az új „hogyanok“ és „miértek“ nyomták reájuk a kor félreismerhetetlen pecsétjét.

A férfi már túl volt az első kétségbeesett vívódásokon. Az örök változás ereje magához ragadta. Sebe begyógyult. Igyekezett a tudását úgy kiegészíteni, hogy ne kössék határok és nyelvkülönbségek. Gépészmérnöki diplomáját már megszerezte és remélte, hogy a maga szakmájával otthont talál a világ minden táján.

Magda szívta magába az új eszméket, mint egyetlenül lehetséges kimenekülést a kínlódásokból. Maga is felkészült. Lászlónak ugyan nem írt róla, de állandóan a nyelvismereteit fejlesztette. És kimondatlanul is tudták mind a ketten: az a nap, amelyen

László a régen várt útlevéllal megérkezik, két egymáshoz érett ember végleges találkozása lesz.

*

A dombok derekán virágzó gyümölcsfák illatos hullámaint hőmpölygette a bőjti szél, innen felülről nézve fehér tengernek látszott most a domboldal. Boldog felsóhajtással állott meg Magda fent a kedvenc helyén. Most már nem volt magános! Állandóan maga mellett érezte az utána vágyakozó férfit s mikor valamilyen gyönyörködött, gondolatban neki is megmutatta ugyanazt.

A mélyzöld vetésekben ezüst csíkok csillogtak, enyészetes színűre fakították szeszélyesen kanyargó utjuk két oldalát. Az ér játszott itt féktelen szilajsággal minden évben. Kénye-kedve szerint semmisítette meg az áldástváró kezek munkájának jó részét. De Magda nem gondolt erre és nem örült a maga birtoka szerencsés fekvésének sem. Az ér rendes medrében gölyahír nyilott és megaranyozta kigyózó vonalát. Három magános fűzfa állott benne egymástól jó messze, de mintha összebeszéltek volna, egyszerre burkolták halványzöld fátylakba korhadó fekete testüket. Körülöttük apró fűzfabokrok már sötétebb lombruhája lebbent s az aranyfolyóban csak fekete-fehér testét mutatva, méltóságteljesen lépkedett egy gölya.

— Gyönyörű — gondolta Magda és szerette volna egy mindent átfogó óriási mozdulattal a szívére szorítani azt, amit látott. De iszonyodott a póztól, még ha egyedül volt is, így csak elmosolyodott.

— Megírom Lászlónak, milyen bolondos lettem — ezzel a gondolattal rendben is volt minden. Ha Lászlónak megírja, az ér annyit, mintha meg is tette volna.

És leterítve a magával hozott nagykabátot, olvasni kezdett.

Zaj rézzengette fel: a bokrok között öreg parasztember kapattatott fel az uton. Meg-megállott, hogy megtörülje a homlokát, majd újra nekivágott. Magda annyira magáénak érezte ezt a helyet, hogy bosszantotta a háborgatás. De aztán felismerte a jövevényt és elmosolyodott: hiszen ez János, az öreg gazdája. Már napok óta keresi, de mindig megszökött előle. Most utána talált. Mind-egy, úgyis beszélnie kell egyszer vele. Bizonyosan pénzt kér.

Magda eddig még pénzhez nem nyult, ez az öreg ember intézte az anyagi ügyeket, mióta emlékezni tudott. Az apja is mindig hozzá utasította, ha szeretett volna könyveket vagy új ruhát: „Csak rendeld meg, majd János kifizeti“. János fedezte a háztartás kiadásait is és Magda soha nem találta különösnek ezt a dolgot.

Pár héttel ezelőtt azonban nagy körülményességgel és erőszakosan hagyta nála a pénztárt: egy megbarnult kis faladát, meg egy csomó ákom-bákommal telefirkált füzetet. Szinte szigorúan szólt reá, hogy ezután kezelje maga a pénzét.

Magda bezárta az egészét az egyik nagy szekrénybe és nem

is gondolt reá többet. És most, hogy az öreg ember kalaplevéve közeledett, türelmetlenül szólt reá:

— Úgy sincs nálam pénz, hiába jön. De otthon visszaadom az egészset. Csak engem ne zavarjon mindig vele.

Az öreg, mintha nem is hallotta volna. Illedelmesen köszönt.

— Szerencsés jó napot kívánok!

Magda szégyenkezett.

— Jó napot, János.

Az ember megköszönte a torkát:

— Pár szavam vána a kisasszonyhoz.

— Mondom, János, hogy nincs nálam pénz. Jobb, ha visszaveszi, én ünöm, hogy ezután engem zaklasson vele.

— Nem a pénz vigétt jöttem én, kisasszony kirem, bár hiszen az is majd kell mán a nyitáshoz. Más beszídem vána nékem a kisasszonnyal.

Magda felült. Nem tudta megmagyarázni, milyen új érzés közeledése teszi egyszerre elfogulttá.

— Így tán el se tudom mondani... Mer amit én mondani szeretnék, azt nem lehet itt úgy kimagyarázni. Azír kerestem fel a kisasszonyt, hogy tessik véllem lefáradni a tagba!

Magda ellenkezni szeretett volna. Nem szívesen hagyta itt ezt a gyönyörű helyet, az érdekes könyvet. De az öreg hangja kérő volta ellenére határozott volt.

Lassan felszedelőzködött hát és megindult lefelé.

János hallgatott. Nagy csizmáiban nehézkesen zötyögött a Magda könnyű lépései után lefelé. Csak a domb aljában szólalt meg, ahol már a szántóföldek útjára kanyarodtak:

— Nehéz az nékem, amit el akarok mondani, mer nem tudom úgy kimagyarázni, ahogy kéne... Ne tessik rám megharagudni, ha valamit nem jól szöllanék. Mer nékem mégis csak meg kell mondani, hogy ez nem mehet így tovább.

— Mi nem mehet így tovább? — Magda elálmélkodott.

— Hát ez a kisasszony sorja...

— Az én sorsom?

— Az kisasszony kirem. Mer míg a bódogult urunk ílt, Isten nyugosztajja, hát csak vót, ahogy vót. Mer ű szegíny, ha nem is vót mindig a sarkunkba, de értett mindenhe... A cselédsíg azt hitte rúla, hogy messzelátóval níz, mer mindig tutta, ha valami hiányosság vót. De meg is látta. Meg... Teszem azt, utósó héten is... Meg a pinzt is krajcárig átszámoltatta véllem minden elsejín, azír, hogy ű nem nyult hozzá... Mer ű mán olyan vót, amilyen vót, az a sok könyv vette meg az eszít, mer hogy mindig tudományos embernek kiszült fiatal korába is, csak ípen, hogy a szíve nem bírta a tanárságot, a sok magyarázkodást, meg a városi kölykök rosszását, hát azír húzódott ide a kollégiumból, pedig mán nem sokára főtanárr lett vána, mehetett vána Pestre... Én mán akkoriba is itt vótam, én kezeltem a tagot, csakhogy akkor még ílt vót a kisasszony nagyapja, az öreg kapitány úr, hej rab-

biátus ember vót, éngem az kapatott kézhe! Azír is bizott meg úgy bennem a tanár úr... De azír látott mindent, tudott mindent, azt is, ami most jön...

— Hát mi jön, János? — Magda nevetni szeretett volna a nagy előadáson, a János buzgalmán, de nem tudott. Hátra-hátra-nézett a mögötte baktató öreg emberre és elszorult a szíve a komor, töprengő arca láttára. Az éles, okos szemek nézése hűséges könyörgéssel találkozott a fürkésző pillantásával. Ráncos homlokán két ér lüktetett. A keze ökölbe szorult.

— Hát ez a fődkiosztás... Mer erre ugyan rá nem tehetné a kezit igazába senki, mer e kicsi, de azír urason eltartya a gazdáját, ha utánna níz... Mán aki utánna níz... Hát azír nagyon szípen felkírem a kisasszonyt; tessik utánna nízni... Olyan a föld, mint a gyermek, nagy ügyeletet kíván az...

— Nem értek én hozzá, János...

— Nem ért a kisasszony?... Dehogy is nem ért! Én mán fel is attam, hogy ért!

— Feladta?... Kinek?... Mikor?

— Hát a multkorába, mikor a könyveket, pínzt, hummi egy-mást beattam vót. Mer akkor jártak itt a bizalmik, hogy aszongyák: a kisasszony nem maga gazdálkodik, oszt ki kell osztani a főgyit kínyszerbilletbe... Hát mondom, hogyne gazdálkódnék maga, mikor az övé, de aszongyák: nem ért hozzá. Hát aszondom a siket Nagy Ferinek, a kovácsnak, hogy mondom, kend se ért, mer kend kovács vót világ íletibe, még is iratott a másébul... Aszongya, hogy ű maj megtanujja, ha kap. Hát mondom, az én kisasszonyom is megtanujja most mán, hogy rászakatt a gongyabaja... Mer a mán most is maga ír be minden krajcárt, vagy hogy is mongyák mos mán... Még a pínzt is ujra elnevezik, csak hogy megtivesszük az embert... Hát mondom, maga kezeli az a főgyit, meglássák kentek, de aszongyák: űk sose látták a tagba. Mondom, mer most nincs mír kijárni, de azír most ott ül az mán mindig a dombon, oszt onnan nízni, mi történik, de láthatták a tavaszon itt is eleget...

Az öreg elhallgatott. Két sunyi arcú paraszt közeledett és lopva nézegetett Magdára. Egyszerre koppant össze a figyelmeztető könyökük.

János mutogatott, mintha nem is látná őket, meg mintha eddig is azt csinálta volna:

— Az árpát teccik kérdeni? Hogy hogy telett? Ehun ni, két hét mulva szárba megy!

Az emberek elhaladtak mellettük. János mérgeesen vakarta meg az állát.

— Itt van ni a sánta Kovács!... Most is itt leskelődik! Hogy nem sül ki a szeme, mikor van más megíphetése, katona se vót... De ilyen a kapzsi! Még az én fiamnak is maj megbontotta az eszít, hogy aszongya minket illet meg az eső risz, ha ez a tag kiosztódik. De én oszt helyre csavartam a fiu eszít, mer mon-

dom, eddig is ebből íltünk, ezután is megíltünk belüle, ha dógozunk, kár vóna ugrálni! Oszt nékem usse kell a másé! A gazdámé!

Magda új világba került. Minden fordult egyet körülette és megmutatta a másik arcát. Kapzsin vigyorgott rá a kovács és mohón nyujtotta a kezét a föld után, amelyet tavaly gyűlölt, mint rabláncot. Először érezte meg, hogy mindazt, amit emberi érzésen kívül eddig kapott, ennek a földnek köszönheti. És a felismerés nyomán láthatatlan szálak kezdtek szövődni a föld és a szíve között.

Az őszi nagy vívódásaira gondolt: a robogó vonatokra, a nyugat felé hajtó vágýára, aztán a magányos, kétségbeesett télre, mikor fekete varjak lábai hagytak kusza nyomokat a hóban, csüggedést a szívében. S a tavaszra, a levelekre, az új társra, a kimondatlanul is elhangzott elhatározó szóra: Veled megyek!

Mintha nem lenne olyan könnyű ezt hanggal is kimondani! Mintha a végiggondolásánál is összeszorulna most a torka!

János megállott egy tábla rozs előtt. Gyér, csenevész szálak keskeny csikja mellett összeolvadva magasodott arasszal feljebb a dús vetés.

— Tessík ide nízni! Ezt a barázdát szántotta vót a mi jó urunk... Innettűl kezdve vettik lejjebb utána az ekít a bíresek. Hogy leválik a vetís! Azír mondom én, hogy nagyon értett hozzá, hiába nem csinálta maga! Ez mutattya meg ni! Pedig az én fíjam állította vót be az ekiket, mégse jó vót... Hej, csak legalább mostanáig elílhett vóna szegíny, pedig csak elílt vóna, ha rá nem törtek vóna azok a...

Magdának megállott a szíve. Tágra nyitott szeme felfelé fordult.

— Kik törtek rá?

János zavarodottan köhintett.

— Hát a katonák.

Magda majd össze rogyott. Az őszi napra gondolt, mikor a kapun idegen katonák sompolyogtak ki s bent olyan nagyon fehérre fekdűt ágyában az apja. Rekedten kiabálva kérdezte és megmarkolta az öreg ember kabátujját:

— János, mit csináltak az apámmal a katonák?

— Hát senki se montta a kisasszonynak el eddig? Fegyvert kerestek, valami jelentísre, oszt ki akarták húzni az ágyábul, hogy hátha rajta fekszik.

Halásápadtan, reszketve állt a leány. Félre húzódott előtte egy addig nem is sejtett függöny, az apja utolsó órája nem esendes elszenderedés volt, mint eddig hitte...

— Kisasszony kírem! Drága kisasszony kírem, tessík józanodni! Tessík elhinni, hogy úgyis meghótt vóna rövidnapon a mi jó urunk... Mindig tuttuk mink azt, hogy őrizni kell nagyon a szíve vígett... Híz mikor itt szántott vót, azt hittem, akkor lesz rögtön víge...

Magda újra látta a már-már elfelejtett képet: szótlán, beteg

apját, amint dacosan megragadta az eke szarvát... S eszébe jutott, hogy a halála után úgy képzelte, akkor búcsúzott el a földtől. Pedig nem búcsú volt az! Új birtokbavevés. Új honfoglalás. Fel-síró vágyak megfojtása. Gógös és határozott jelszó: Itt maradok!

És hogy nehéz volt ez a harc, hogy keserves volt ez a győzelem, arról tanuskodott a könnye. A fekete barázdába lecsordult kristálycsepp.

Elerőtlenedett hangon szólalt meg:

— Menjünk végig itt, János...

— Mehetünk, ámbátor csak gázadjuk az íletet. De ha a kisasszony akarja...

— Szeretném, János.

Magda ment elől. Lassan lépegetett, mintha az apja koporsója után menne. Elhangzott szavak jelentőségét kutatta. Elmult mozdulatokat idézett életre. Alig volt emléke az utolsó időből. Csak az a markolás, a lepermetező könny, néhány idegen katona és a fehér halott. Ezekből alakult ki az apja életének utolsó szakasza: az utolsó küzdelem, az utolsó elhatározás, utolsó győzelme és utolsó veresége.

János hajladozott. Acatot tépett ki a vetés közül, ha már ügyis tapossák, legalább legyen valami kis haszna is.

Már a dülő végére értek, mikor Magda észrevett egy bokor dús kalászt.

— Ez is gaz? — kérdezte és a laikusok hirtelen támadó buzgalomával hajolt le utána.

János ijedten kapott a keze után:

— Ne tessék hozzányulni, kisasszony, kérem! Nem gaz az, hanem „csuda“! Hun van még Szentgyörgy-nap, oszt mán is rozskalász, ez is csak itt teremhet meg, ebbe az áldott kis földbe!

De Magda mégis leszakította a csodát. Mert igazán annak érezte. A magányos apa üzenete volt ez a magányos leánynak. Parancs, végrendelet és hűségesen átadta a könnyel megszentelt föld.

A talpa alatt érezte a közvetítő, meleg marasztást. A föld akarása volt ez, már-már feledésbe ment vívódások egyetlen helyes megoldása.

*

Délután levelet akart írni Lászlónak. Nem találta meg az igazi szavakat, hiszen nem írhatott nyíltan. S annyira megszokta, hogy minden gondolatát épen adja át társának, hogy félig nem tudott elmondani semmit. Egyik lapot a másik után tépte széjjel, most először nem tudott közvetlen lenni.

Megváltásként érkezett este egy távirat Lászlótól. A határ-állomásról jött. Másnap délután érik.

Magda alig aludt ezen az éjszakán. Lassan tért vissza a régi énje. Józan lett újra és tudatos. Megértette most, hogy életének korábbi éveiben azért nem vívódott, mert biztos talajt érzett a lába alatt. Barna földrögök adták, kerges munkáskezdek átvették és el-

raktározta számára mindazt, amit vele egyidős, kevésbé szerencsés nőknek a két kezükkel kell megkeresniük. Ezért volt harmonikus az élete, az unatkozást nem engedte közel hozzá a műveltség és a magánosságot nem érezte, hiszen mindig is az volt.

Nehezebb volt elkészülnie az apja halálának délelőtt megismert körülményeivel. Gyűlölet lángja lobbant magasra benne és eltorzította vad indulatokat nem ismerő lelkét.

És most maga a halott segített eloltani az emésztő lázat. Szavak éledtek, régen elhangzott szavak:

— Szegény katonákká vált emberek!... Hányszor válnak gyilkosokká idegen akaratból! Hányszor kell megtagadniuk embervoltukat parancsszóra!... A háború kötelességeket halmoz az emberekre... Az igazi ember visszaborzadna ettől, de a katonaruha hőstetté avatja.

Magda felült az ágyában. Erősen megdobbanó szívére szorította a kezét.

Az apja sajnálta durvaságra kényszerített embertársait! És talán kötelességteljesítésnek tartotta volna a vele történeteket is!

Kötelesség!

Ez a szó végighajszolta a vért a leányban. Alantas közegek kötelességteljesítése... És hirtelen élesen világított bele a gondolat az agyába: minden egyes ember alantas közeg. Mindenkinek vannak kötelességei!

Csak neki nem voltak eddig.

És most úgy érezte, ő is megtalálja a magáét: folytatnia kell az apja munkáját, megismerni és megszeretni a kenyéradó földet és megtanulni a gondozását.

De hogyan tanulhatja meg?

És csak most jött a Lászlóra gondolás és ez elbékítette. Jön az erős, határozott férfi, kiválasztott társ. Ő majd melléje áll, segít és tanulva tanít.

Ez a megoldás ringatta álomba és késő délelőtt kipihenten, szinte testileg is megerősödve ébredt fel.

*

Az öreg gazdasszony felfortyant, mikor meghallotta, hogy vendéget kapnak. Még hozzá a másfél évvel ezelőtt ide szállásolt katonát!

Csipőjére lendült a két keze. Fehér főkötőjének bodra remeggett az izgalomtól.

— Osztán hun lesz kovártélyon az az úr?!

— Hol? Hát itt! — nevetett Magda. — Van itt hely elég!

— Vanni van, de...

Az asszony zsémbeskedni akart, hogy ez nem illik. De a Magda mosolygó, tiszta szemébe nézve, meghunnyázkodva hallgatott el. Csak magában motyogva rendezte be a vendégnek a régi szobáját, a nagy kuria egyik „kiugróját“.

Magda az öreg Jánost hívatta ebéd után. Kérdezősködött és hallgatott. Csodálatos melegség futott át rajta, mikor az öreg élő-lény gyanánt beszélt a földről, amelyet most veszedelemtől kell védelmezni. Sok mindent nem értett, más dolgok homályosak voltak, de ez nem űzte el a jó kedvét. Majd megérti László, gondolta és vidáman ment ki elébe az állomásra.

*

A leszálló egyetlen utasban alig ismerte fel Magda az elképzelésében megerősödött, férfiasá váló Lászlót. Talán éppen azért volt olyan nagy a meglepetése, mert katonai jellegéből kissé „civilizált” ruhájában nagyon is a régi, kicsit félszeg fiú közeledett feléje.

Meghatottan állt meg Magda előtt. És mégis, a hangja mintha csalódottan csengett volna, mikor azt mondta:

— Nem változott semmit!

— Maga sem! — adta vissza a leány és hiába vigyázott, a hangján átütött a keserűség.

Ez a keserűség útközben csak fokozódott. A férfi gyöngéd, vigasztaló szavakat hozott a szívében, hogy hamarosan átadja a testileg-lelkileg megtört leánynak. Reményeket dédelgetett, új életformákat épített már. És álmokat álmodott egy távoli, meleg otthonról, ahol lassan, áhítatos gyöngédséggel gyógyítja meg sokat szenvedett szegény kis társát.

S most rózsás arcú, fiatal leány ül mellette. Erőtől duzzadó testéről szinte lekívánczik a komor gyászruha. A képzeletében élő lankadt mozdulatok helyett nyugodt, biztos mozdulatokat lát. Aranybarna szemében nagy benső öröm csillan fel, mikor a tavasz új pompáját mutatja barátjának.

László sóhajt és maga elé néz. És láthatatlan társ ereszkedik kettőjük közé. Harcra kél velük a csalódottság és meg nem értettség érzése.

Ez a rém megfojtja a Magda csendes örömét és elkeseredett megismerést hagy hátra: ezt akartam én segítő társul? Hiszen gyengébb, mint én!

És egyenként huzgálja ki a fiú gyöngédségének gondosan ápolt virágait, hogy hamuval hintse be a helyüket: ezt akartam én dédelgetni? Hiszen erősebb nálam!

Gyötrelmes lassusággal telik el vacsoráig a pár óra. Sablonos kérdések másznak ide-oda. Érdeklődést nem keltve lebegnek a feleletek. S a vacsora sem hoz több harmóniát.

A teremnek is beillő ebédlőben elvész a két ember a hatalmas asztalnál. Fehéren hajolnak föléjük a bolthajtás ívei s a barna falakról komoran néznek az idegen emberre a családi képek. Magdának ez volt az otthona, ebbe nőtt bele. És most mégis érzi maga is a különbséget az intim miliő után vágyó férfi elképzelése és a valóság között. Legalább ezt az egy csalódását szeretné enyhíteni. Körülnéz.

... A nagy fehér kandallóval szemben két magas támlájú faragott szék. Előttük kis asztal. Rajta olasz kút mintájú alabástrom tartóban szorosán összezsúfolva ibolyák illatoznak. Olyan a kis mélylila tömeg, mint egy édes illatpárna. A kandallóban fahasábok égnek fellobogó lánggal, rózsás színűre enyhítenek egy kis kört a nagy komor szobában.

Vacsora után ide vezeti Lászlót Magda. S ez a barátságos, meleg menhely, a rózsás fénykör elhatároló derűje végre otthonossá teszi az egymás után olyan régen vágyó két embert.

Halkan válik le ajkukról a szó. Már tudnak beszélni, közvetlenül és bizalmasan. Még a csalódásukról is tudnak már.

— Másnak képzeltem el a levelei után, László — kezdi Magda és apródonként elmondja a tegnapi átélteket.

László megérzi, hogy tőle várt segítséget, munkájában társul óhajtott. És egyenesen tapint erre a gondolatra:

— Én nem segíthetnék magának, Magda... Ne tiltakozzék kérem, sokkal jobb, ha beszélünk ezekről a dolgokról. Hiszen látom, hogy megérezte: én nem vagyok erős, csak ha magamnál gyengébb mellett állok. A tudatos, erős lény megfélemlít és legyengít, éppen úgy, mint régen.

Magda szomoruan bólint.

— Igaza van, megéreztem ezt... És mégis... A levelei...

— A leveleim és a maga levelei... Magda, én azt hiszem, mi nem egymást, hanem magunkat csaltuk a leveleinkkel. A magunk lényéhez hasonló társat kerestünk a másikon és ösztönösen segítettünk a másikon a tévedésben. Én erős és bátor lettem írás közben, mert egy ilyen levél megírása alatt éreztem védtelenségem és gyengeségem magát...

— Az is voltam akkor...

— Az. De csak átmenetileg. Hogy a kifejlődése annál nagyobb lendülettel fejeződjék be. Megtörténik ez testi fejlődésnél is. Nálam elmaradt. Tizenkét éves koromig aránylag nagy, fejlett gyermek voltam, olyan, mint most — tette hozzá szomorú öngúnyjal. — Maga talán vézna és beteges volt abban az időben, mint a lelke elgyötört most, mikor elkövetkezett a lelkiérés ideje. És ezért kereste nálam ez erőt, mert egyidőre elvesztette.

Magda felsóhajtott.

— Talán igaza van... Kár...

— Én mondom azt, hogy kár! És czen nem lehet segíteni. Mi nem csálhatjuk többé sem magunkat, sem egymást.

— Nem.

Elgondolkozva hajtotta kezébe a fejét Magda és a tüzet nézte. Aztán újra a tegnapi átélésről kezdett beszélni. Bizakodón és határozottan célok is emlegetett már. De a László szeizmográf lelke megérezte a még érzéssé nem mélyült szavakat. És tudta, hogy Magda még nem tudja, mit akar, hogyan akarja, csak akar, teljes erejéből, mert tele van tetterővel és szunnyadó ösztönökkel. De érezte azt is, hogy ebben az erős és büszke teremtésben hatá-

rozott formákká alakulnak majd a most zűrzavaros akarások. És hogy a megindult lelki fejlődésnek már van egy fontos eredménye. Az elhatározás: itt maradok!

— Én, én elmegyek a hazámból. Én nem születtem harcra és engem megbénít az üldözés. Nekem nyugalom kell, munka és négy fal... Otthon.

— Meg valaki, akit ebben az otthonban dédelgethet — mosolygott rá szeretettel Magda.

— Ha találnék olyat! — tört ki a vágy a férfiből.

— Ó talál! — buzgólkodott a leány. — Sok ma a szárnyatört madár, a családi fészekből kidobott leány. Ilyet kell keresnie. És találni is fog! Nagyon boldognak kell lennie, édes kis barátom.

László meghatottan csókolta meg a feléje nyújtott kezét.

— Én még csak ezt a biztatást sem adhatom vissza, Magda. Mert nehezen találhatja meg a bennem elképzelt férfit. Minket a háború elcsüggedt tehetetlenekké tett, hiszen mindig a magunk függő voltát éreztették velünk és ez degenerál... De a másik hatás még rosszabb. Mert vannak, akik a felszabadított durvaságot és a ránk kényszerített önzést megtartották állandó énjüknek ezutánra is és ezek még veszedelmesebbek, Magda! Magának ezektől kell legjobban őrizkednie: Mert ezek eleinte nagyon hasonlítanak az igazi férfihoz... De magának az ilyen társ sem lenne segítség!

— Segítséget én már találtam, László. Egy öreg parasztot. Nem ismerem a parasztokat, általában: nem ismerem az embereket, de azt hiszem, ez az egy ritkaság, nemcsak mint paraszt, mint ember is. Nem a maga hasznát nézi, azt hiszem, nem is egészen az enyémet. De ha jól megértettem, mindenk felett áll a szívében a föld és én ezt a szeretetet akarom megérteni és átvenni, hogy legyen nekem is biztos bázisom és ne érezzem céltalannak az életet. Ó, ha sikerülne az apám végső elhatározását nekem beváltanom!

A férfi gyönyörködött a szinte szeme láttára fejlődő lélekben. Segítségére sietett, hogy mielőbb eljusson a maga megismeréséig.

— Ez még csak a végrendelet egyik része, Magda. A fontos nemcsak az, hogy itt maradjon és megtartsa a földet, a fontos az, hogyan tartja meg.

Magda ránézett. Nem értette a fiu szavait.

— Igen, igen... Az édesapja akarata az volt, hogy itt maradjon egy kis oázis, ahol minden magyar maradjon. Az a nemes magyar lélek uralkodjék tovább, amely benne lakott. A szegényt megbecsülő, gyűlölséget nem ismerő, fejlesztő és mégis teljes egészében magyar maradó lélek. S ha lehet, nemcsak egy nemzedékén át. Ennek át kell öröklődni. És ez is a maga feladata. Igen, Magda... Kötelessége ezt a kis világot összetartani és odább adni a gyermekeinek. Változatlanul az apja szellemében.

Lassan futott fel a vér a leány arcába. A szokatlan szavak hatása alatt zavarttá változott kifejezése. De a szemében lelkes

fény lobbant. Felugrott. Odalépett a férjhez. Vállára tette a kezét. Lehajolt hozzá és a szemébe nézett.

— Köszönöm, László! Most mutatta meg az igazi utamat... És... és milyen különös az, hogy jobban megértette az apámat, mint én. László, nem érzi, hogy mi testvérek lettünk? Édes László, nagyon, nagyon kérem, legyen igazán a testvérem! Ne menjen sehova, maradjon itt! Keresse meg azt, akit bennem képzelt el. Hozza el ide és legyen a magáé fele ennek az oázisnak!

László megfogta a leány két karját. Hátratulolta a székét és felállott. Lassan huzta végig kezét a remegő karokon és erős szorítással vette kezébe a leány kezét. Megérkezése óta most volt először fölényes és határozott. Mintha kis gyermeket becézne, visszaültette a leányt a régi helyére. Megsimogatta hullámos fekete haját. Aztán letérdelt melléje és mélységes szeretettel, szánakozva nézte.

— Kis Magda, kis gyermek, én igazán nem tudtam, hogy ennyire járatlan minden anyagi dologban. Vagyonokat ajándékozna el pusztá ösztönből, ugyanakkor, mikor elkeseredett harcra szánja el magát, amelynek a nehézségeit még fel sem foghatja. Én nem maradhatok maga mellett, kedves, egyetlen módja az itt maradásomnak, ha a férje lennék... de az lehetetlen... Én, én nem bírok harcolni... Pedig most, életemben először, szeretném, ha bírnék... Aztán értse meg végre: innen semmi sem mehet idegen kézre... az enyémre sem, bárhogyan szeressen, még a férjéére sem! Itt csak maga lehet az egyetlen továbbadó. Maga és a közvetlen utána következők... Várjon és kutasson. Háttha megtalálja a férfit, aki támasza lesz. De ha nem találná meg, még mindig jobb, ha egy emberéleten át egyedül, de mégis kitart valaki, mintha harcolni nem képes gyenge ember kezéből már ez a nemzedék mindent elveszít. Magda, édes, ez súlyos nehéz iga. Vége először is a szép magányosságának. Emberekkel kell érintkezni és tanulni kell, nagy, nagy árat fizet majd tandíj fejében és bensőleg annál magányosabb lesz, ezt is előre érzem. De, ha elvállalja, csakis így lehet megszínálni. Másképen nem.

A leány szeméből könnyek harmatoztak. Feje lehanyatlott, mintha teher súlyosodnék rá. Megrémülten érezte, hogy minden szó igaz: szenvedés jön, folytonos harc. És a tudatlansága veti majd a legnagyobb gáncsokat.

Most igazán menekülni vágyott.

László fölemelkedett és szomorúan nézett végig rajta. Most, most olyan volt, amilyennek elképzelte: csüggedt és segítségre szoruló és élettől visszarettenő. S ő maga erős és tudatos, egy pár percig... Ó, ha ez mindig így maradhatna!

De nagyon jól tudta, hogy ez muló és talán soha többé vissza nem térő pillanat.

Kilépett a kandalló meleg fényköréből. Be a hűvös, józan világosságba.

— Jó éjszakát, Magda... Nem akarom elvenni az erejét...

Jobb, ha már nem is találkozunk. Úgy gondoltam, hogy reggel elmegyek.

— És én maradok!

Szilaj daccal ugrott fel a leány. Feje magasra emelődött. Ököibe szorított keze kicsit hátra lendült, mintha a gyengítő gondolatokat akarná visszataszítani.

És a férfi tudta: életprogramm volt az a három szó.

Érmihályfalva,

Szabó Mária

KRÓNIKA.

Assisi Ferenc ünneplése. Ez év őszén a kicsi, de nagyon érdekes umbriai város Assisi, sok ezer, talán százezer zarándoklót fog látni szükre szabott falai között. Két évezredet meghaladó multjának legnagyobb alakját, Szent Ferencet, a Poverelot, Pater Seraphicust jönnek ünnepelni közel és távol vidékekről halálának hétszázadik évfordulóján. Szent Ferencet méltán számítják nemcsak a középkor, hanem minden idők legérdekesebb alakjai közé. Viharos ifjúság után felsőbb sugallatnak engedve megváltoztatja élete irányát s a léha, kicsapongó, élvezetek után vágyakozó patricius fiúból a szegénység szentté avatott lovagja lesz és egész életén át folytatott harcában a jellemnek olyan erejét, az elhatározásnak olyan acélosságát mutatja, amiért őt olyan kor is, mely inkább a vele ellentétes irányzatok igájába hajolt, méltán avatta szentté.

Benépesülnek az őszön Assisi ódon utcái, megtelnek szerény házai és nem lehetetlen, hogy az erdők és mezők lesznek kénytelenek helyet nyújtani a zarándok seregek nyüzsgő sokaságának. A főtéren még ott áll Minerva korinthusi oszlopokkal épített temploma; a keresztyén templom freskói, melyek még Giotto kezétől származnak, bámulat tárgya még mindig, Szent Klára kolostora még mindig eléggé érdekes és sok gondolatot keltő építmény, a Sant Damianóban még mindig ott van az oltár, mely alatt Szent Ferenc meghuzódott s mutogatják a kertet, amelyben a rózsák nyílnak *tövissek nélkül*. De mindezek mit jelentenek magának Szent Ferencnek életével szemben?

Sok küzdelem után Szent Ferenc eredményei bámulatosak voltak, nemcsak a szegények és elesettek követték, hanem a felsőbb rétegekből is csatlakoztak hozzá. Sciffi grófnő, a későbbi Szent Klára, odahagyva apai házának kényelmét, szintén utána indul és hűségesen meg is marad élete végéig. Maga részéről megalapítja a Klarissák női rendjét ugyanazokkal a célokkal, amelyeket Szent Ferenc a férfirend tagjai elé tűz. A tanítványok szaporodnak, hirneve emelkedik, a római kuriában bizonyos aggodalmak kelnek, hiszen az, amit Szent Ferenc hirdet, erősen ellentétes azzal, amit a pápai udvar gyakorlatának lehet nevezni. III. Ince csak arra volt hajlandó, hogy szóbelileg erősítse meg Ferencnek rendjét és még az 1215-ben tartott lateráni zsinat is csak szóbelileg nyilatkozott a szerzet megtűrése mellett. Jellemző tények akkor, amidőn egészen bizonyos, hogy Ferenc evangéliuma Krisztus tanításain alapul, amikor az anyagiakból felszabadított lélek nyugalomára helyezi a főstílyt. A római kuria azonban nem akart, vagy nem is tudott arra a nemalkuvó álláspontra helyezkedni, amit Szent Ferenc megkívánt. Tanításának

velejét röviden összefoglalhatjuk. A pénz szerzése nem lehet az élet igazi célja. Tanulj meg dolgozni, de nem pénzért. Légy szerény. Légy tiszta, szü-zies és hajtsd meg fejedet a felsőbb szabályok szavára. A Santa Croceban, mely Firenzében a franciskánusok főtemploma s amely ódon gerendás tető-zetével, festményeivel, Szent Ferenc idejébe varázsol vissza bennünket, Giotto a szegényeket úgy ábrázolja, mint aki fut az öt üldöző kutyák előtt. A bebörtönözött szüziességet angyalok őrzik, az engedelmesség vállain ígát látunk.

Századok lefolyta után lehetetlen megállapítani, vajjon Szent Ferenc hatásának titka az ő egyéni szónoki képességén, vagy pedig az akkori idők keresztyéneinek fogékonyságán alapult-e? Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a legnagyobb hatást azzal érte el, hogy olyat prédikált, amit maga is megtett. Bemutatta a kételkedőknek, a hitetleneknek, az anyagi előnyökre vadászóknak, hogy a lélek békéje, nyugalma és Istenbe vetett hite felette áll mind-annak, amit az élvezetek és vagyoni előnyök révén elérni lehet. A *Poverello*, amint magát nevezni szokta és követői megőrizték nyugalmaikat, lelkük derűjét, a jövőbe vetett hitet, legnagyobb nélkülözések, viszontagságok és megpróbáltatások között is. Lelkileg fölé emelkedtek a mindennapi élet köve-telményeivel megalkuvó papságnak s innen a kuria vonakodása, hogy Ferenc-nek rendjét elismerje.

Ezek után talán nem fog nehezen megmagyarázható lenni, hogy miért foglálkoznak a Szemle hasábjain a Ferencrendiek megalapítójával. Hiszen ha nem csalódunk, amit ő hirdetett, azt pár száz évvel később felelevenítette Kálvin és tanítványa Knox, akinek révén a puritánizmus vezetőelvvé lett Skóciában, átformálta a nemzet jellemét, befolyt Hollandia történetének alakításába és az Amerikába szakadt puritánok révén az azok lelkében fészkelő erők segítségével lerakta az Egyesült Államok alapjait, azét a birodalomét, amely felé a mai idők legtípusosabb egyéneinek szemei égő vágygal fordulnak, hiszen a gazdasági élet hullámai ott dobják legmagasabbra az egyént, oda van koncentráva a világ aranyának legnagyobb része, ott leghatalmasabb e révén a plutokrácia. Persze, ha a *zarándok atyáknak* ezt a mai Amerikát bemutatnók, abban aligha volnának hajlandók az ő realizált ideáljukat elismerni.

Hosszú időre terjedő emelkedés és virágzás után, amelynek méreteiről fogalmat nyerhetünk, ha tudjuk, hogy a Ferenciek rendjébe a XVIII. században több, mint 150.000 ember tartozott s a világ minden részében közel 10.000 rendházzal dicsekedhettek. Reájuk nézve is bekövetkezett a hanyatlás. Nem is nehéz rájönni, hogy miért. Az első idők alapítóinak átforgató meggyőződése lassankint elhervadt. A szegénység megszűnt az az ideál lenni, amit boldogítónak fogtak fel valaha. A tanítások ily módon elvesztették a régi vonzóerőt, vele együtt a hatalmat, melyet valaha a lelkeken gyakoroltak. Velük is az történt, ami a puritánizmussal. Életerős, tettrevágó, a lelkiismeretes munkát szerető nemzedékeket nevelt fel. De nem tudta elérni azt, hogy e nemzedékek a sikernek azokat az eszközeit, melyekhez a puritánizmus révén jutottak, mindig a régi hévvel vallják és a régi becsületet ideálok szolgálatába állítsák. Ime minálunk is, ha csak az utolsó 4—5 évtized fejlődését tekintjük, a legutóbbi sikereket ígérő megmozdulást leszámítva a puritánizmus folytonos gyengüléséről és vele szemben a materiális érdekek előrenyomulásáról tehétünk tanúságot, míg végül eljutunk oda, hogy nagy-

részt egyházi egyénekből álló gyülekezet előtt annak helyeslése mellett lehetséges kiadni a harci jelszót: *el kell vetnünk az evangéliumi szegénység rongyait*. Nem veszik észre sem, hogy ezzel elsüllyed a talaj, melyen valaha az erő temploma állott, a lelkek felszabadulva attól az édes igától, melyet az evangélium tanítása révén viseltek, nem hajlandók tisztelni és saját maguknál többre nézni azokat, akik hivatásuk ellenére hátat fordítanak az evangélium alaptételének.

Az Assisiban lefolyó ünnepek kellemes emlékek maradnak sokakra, mert hiszen boldogító megfürdeni a mult nemes emlékeiben, élvezni különösen Umbriában az olasz ősz csodálatos színeit és melegét, leszállani a templomok derengő félhomályába, ahol Giottonak, Ferencnek és társainak szelleme leng körül bennünket. De mi úgy érezzük, hogy ezek a mai idők, amikor csaknem korlátlan úr a lelkeken a Mammon, amikor a poverellot az ő nagy hatalmával, amelyet a lelkekre gyakorolt, megérteni is alig tudjuk, nem éppen alkalmasak arra, hogy őt ünnepelje olyan nemzedék, amelynél a léleknek mélyén az ő tanításából jóformán mi sem maradt s amely éppen azok iránt az ideálok iránt érzéketlen, amelyekhez ő az emberi boldogságot kötötte. Az ilyen ünneplés legfőleg petítio principii szamba mehet. Az emberek hajlandók volnának a krisztusi ideálokért lelkesülni, ha az nem kívánná meg az élet múlt örömeiről való lemondást. De így!

Goethe, ki a XVIII. században látogatta meg Assisit, az elismerő bámulat szavaival emlékezik meg Minerva templomának szépségéről, de nincs egyetlen méltányoló szava sem Szent Ferencről, kit megérteni nem tud, talán nem is akar. Pedig az ő génusától mást vártunk volna. Az akkori idők szelleme más irányba terelte még a lángelméket is. Hányan értik meg a mai nemzedékből? Hányan ismerik el annak igazságát, mit ő hirdetett reá utalva arra, hogy az anyagiás társadalmak bajain segíteni csak úgy lehet, ha a Mammont detronizálják, ha a szegény türelemmel igyekszik elviselni sorsát s ha a gazdagok hajlandók áldozatokra önként, kényszer nélkül, mert értékesebb nekik embertársaik jóléte a gazdagság élvezeténél?

Ilyenek bizonyára nem fognak sokan akadni, jelölül annak, hogy azokat a láncokat, melyeket a társadalmi felfogás reánk rak s amelyek bennünket lekötnek, a Szent Ferenc hagyományai felé törekvés megoldani vagy széttörni a mai nemzedéknél nem képes.

Bernát István.

Méline halálára. Azok között a halottak között, kiknek élete nemcsak hazájának volt nyereség s akiket nemcsak honfitársainak kell gyászolni, méltó helyet kíván Jules *Méline*, a franciák egykori földművelési minisztere, majd miniszterelnöke is. Hosszúra nyult életének — jóval többet élt 80 évnél — legértékesebb és érdekesebb vonása, hogy habár eredetileg ügyvéd volt, mint államférfiu kimagasló alakja és vezére lett annak a mozgalomnak, mely Franciaország sebeit és bűneit a merkantil politikától való eltéréstől s a falu népének felkarolásától, azaz az agrárpolitika diadalától várta. A francia földművelők helyzete a nagy forradalom óta soha sem volt kielégítő, habár unos-untalan azt hirdették, hogy a forradalmat érdekében csinálták. Viselte a Napoleon-háborúnak súlyát. A merkantilpolitika eredményeként, míg a városok, főleg Párizs, fényben és gazdagságban folyton emelkedtek, a falunak kellett szolgáltatni a lassan szaporodó, sőt hanyatló városi lakosság kiegészítését, viselni a terhes adókat. Sokáig állt a falu ellent a városi erköl-

csöknek és védekezett bűnei ellen. Védőfala volt, *Froude* szép mondása szerint, Párizs örületei és forradalmaival szemben a nemzet régi erkölceinek és nagyságának, őre ősei hitének.

Utóbb azonban ellenállása gyöngült, erélye megtörött s egyes departementok kivételével a Párizs által kijelölt irány rabja lett. Erősödött a városba özönlés, apadt az újszülöttek száma, terjedt a vallástalanság s a kiüresedő templomok után elnéptelenültek a falusi iskolák is. Ezt a megrázó folyamatot, a francia paraszt lelki életének átalakulását oly szépen vázolja René *Bazin* magyarra is lefordított szép regényében.¹ A politikusok is látták, hogy ez hová vezet, de rajta segíteni csakis úgy lehetett volna, ha a francia politika nem áll meg a nemzeti hűség legyezgetésénél, hanem leszáll oda, hol a nemzeti nagyság csirái fakadnak s ezeket igyekezik védeni és fejleszteni. A politikusok közül erre csak Méline vállalkozott. Programját *Retour à la terre* című nagyon olvasott művében foglalta össze. Rámutatott az egyoldalú iparos politika veszedelmes eredményeire, a centralizáció bűneire, a föld urainak védtelen helyzetére a külföld versenyével szemben. Levonta a consequentiákat, melyek az országot érik, ha e bajokon segíteni nem tudnak. Keresztülvitte 1892-ben azt a vámtarifát, mely azt a védelmet biztosítja a mezői gazdaságnak, mit az ipar élvezett s e védelem nem is volt hatás nélkül. Sikerült emellett más, a falu és földbirtok érdekeit védő intézményeket meghonosítani. Ilyen a családi birtok, ingójelzáloghitel, szövetkezetek stb. Honfitársait reá akarván beszélni, hogy ne kerüljék a falusi életet, idézi Michelet szép mondását: „a virágok közül az emberi virágnak van legnagyobb szüksége a napsugárra“ és teszi hozzá — a levegőre is, mely pihentet, nyugtat és gyógyít.²

A háboru után, mikor már túljárt 80-ik évén, újra megjelent és régi törekvéseinek világánál igyekezett a jövő útjára reámutatni.³ Természetesen a föld népet támogató agrárpolitikát kíván s azt hiszi, hogy hazáján segíteni csak úgy lehet, mert veti oda bölcs előrelátással, bármit fognak is fizetni a németek, ez nem lesz elég. Ellenben a földművelés fellendítése biztos sikert ígér, mert a francia föld dacol minden csapással és van ereje megifjulásra. A francia történet egész folyamán a földből áradtak ki azok az erők, melyek orvosolták a leveretés sebeit, az a gazdagság, mellyel betöltötték a hézagokat. A nemzeti megújodást tehát ma még inkább mint valaha, ettől kell várni.

Mintha ez a program nekünk is szólna!

Méline kijelentéseit meg nem cáfolták, de nyomukban nem kelt oly mozgalom, mely őket megvalósította volna. A nemzet halad lefelé a lejtőn. A frank kurzusa esik, a születések száma csökken, az idegen beszivárgás nő, s a délkeleti vármegyék kezdenek olasz jelleget ölteni s míg a Quai d'Orsay diplomatái francia hegemoniáról álmodoznak, a szociálpolitikusok kénytelenek azoknak a forrásoknak kiszáradását tapasztalni, amelyekből a nemzeti erő és nagyság fakadhat.

Méline meggyászolták, sírját megkoszorúzták, de ahhoz, hogy követelményeit megvalósítsa a francia nemzet, nem eléggé öntudatos és erős im-

¹ *A haldokló föld.* Budapest 1899. Fordítás. Kolozsváry Lajosné Korányi Ilona a Magyar Gazdaszövetség megbízásából.

² *Vissza a faluba.* Méline művének magyar fordítása, 227 lap.

³ *Le Salut par la Terre et le Programme Economique de l'avenir.* Paris, Hachette 1920.

már. Méline sokszor érintkezésben volt gr. Károlyi Sándor, Darányi Ignác és több vezető magyar politikussal. Az 1896-os kongresszusra való meghívót feltételesen fogadta el, t. i. ha akkor már nem lesz miniszter, mi, tette hozzá szelid humorral, a francia kormányok rövid élete mellett valószínű! De más-ként történt. Soha sem jött Budapestre.

Mit érezhetett a jövőbe néző aggastyán, mikor napja lehaladóban volt és látnia kellett, hogy a nemzet, melyért annyi időn át oly önzetlenül dolgozott, őt meg nem érte, haladott továbbra is azon az uton, mely lefelé vezet. Mennyire igaza volt azonban Mélinének, mutatja az, hogy hazája épen a földművelés és a földet művelő rétegek elhanyagolása folytán — mikor e sorokat írjuk is — nehéz válságban van. A kenyér kérdésében bukik el Briand, mert az elégtelen belső termelés miatt drágul a kenyér, emiatt kell sok búzát behozni. Így romlik a kereskedelmi mérleg, esik a frank és vele a győző nemzetnek a saját politikájának helyességébe vetett hite is.

Századunk címmel feltámadt a „Huszadik Század,“ melynek bölcsojénél a mult század utolsó tizedében ott álltak néhányan a legjobb konzervatív erők közül is: Andrassy Gyula gróf, Majláth József báró, Gratz Gusztáv, Geöcze Sarolta, Finkey Ferenc stb. stb. Csakhamar túlsúlyba kerültek azonban a radikális erők s a konzervatív, nemzeti és fajmagyar elem kivált a körből, a „Huszadik Század“ pedig haladt radikálisnál radikálisabb irányba; itt volt a szellemi forrása Károlyi Mihály mozgolódásának, majd lázadásának, a szerkesztők a szomorú 18-ban miniszterek és államtitkárok lettek, mígnem a bűvészinas nem birt a felidézett hullámokkal és maga is elmerült bennük. A kommun bukása után a „Huszadik Század“ is elnémult; egy ideig mint „Független Szemle“ próbálkozott, azután ez is elszenderült, míg most aztán ismét kezdődik a radikális pionir-munka s készül az út a rohamcsapatok számára. A radikális politika hatalmi céljai természetesen csillogó tudományos jelmezbe vannak burkolva, széles hullámokban hömpölyög a fölényes tudományosság, árad a szenvedő nép iránti részvét és a boldogítás vágya. Sajnos, túlságosan is jól ismerjük az ő csodaszereiket, ma tehát már nem kérünk belőlük. Annál kevésbbé, mert ma már van nemzeti alapon álló társadalomtudományunk s jól szerkesztett szociológiai szemlének, a „Társadalomtudomány“.

T. D.

Tompa Mihály sírverse a kemecsei temetőben. A szabolcsvármegyei Kemece vasúti állomásától a községbe vezető úton jobbkéz felől amugy is emelkedett, dombos helyen álló, hatalmas kőoszlop vonja magára a figyelmet, mely a már több mint 30 éve bezárt régi temető csaknem egyedüli síremléke. Alatta alusszák örök álmukat a Mikecz-, Megyery- és Répássy régi nemes családok tagjai.

A hatalmas kőpiramis Mikecz Ferenc és vasmegyei Megyery Borbála kedves, egyetlen leánya, Juliska emlékeül emeltetett, ki, mint Dobozy Ferenc földbirtokos jegyese, esküvője megtörténte előtt néhány nappal, az anyakönyvi bejegyzés szerint „forrólásban“ hirtelen elhalt. Bánatos szülei drága halottuk emlékére állították az annyi sok szerető gondoskodással készített értékes menyasszonyi kelegye árából a ma is épségben álló nagy oszlopot, azonkívül a ref. egyháznál alapítványt is tettek.

Az obeliszket nem közönséges nagysága mellett is a négy oldalába illesztett márványkőbe vésett felirat teszi igazán értékké nemcsak a család,

község és vármegye, de minden magyar emberre nézve, mert a „fehér liliom sírjától búcsuzó halvány liliom“ szeretetét, utolsó szavát, a szülők és mátka vesztését, fájdalmát kifejező sírirat nemzetünk egyik legkiválóbb koszorús költője Tompa Mihály lelkéből, érzéséből való. Az egyik oldalon ez van bevésve:

„Sárga gyopár fedj bé, zöld rozmarin ága hajolj rám,
Bús sírom hantján nyilj ki fehér liliom!
Hü mátkám! a gyopár szívbúdat, a rozmarin édes
Szülők, ah, eleven kíntokat jelezi.
Én vagyok a liliomsírnak halvány liliomja.
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!

A másikon:

Földi reményünk, mint a virágok nyílnak s enyésznek,
Csak szerető szív éli túl őket.

A harmadikon:

Halandó, ki e sírkövet megletekinted,
Nyujts vigaszt apának, anyának és mátkának,
Mert mi őket boldogítja,
Örömet és reményt nyujtandó volt: ide temették.

1846. nov. 1.

A negyediken:

Mikecz Juliánna
Dobozy Ferenc jegyese emléketül
emelték a bánat könnyei árján
hozzásiető szülék:
Mikecz Ferenc V. M. Megyery Borbála.“

E síriratot, mint a bevésett évszámból látjuk, 1846 őszén vagy a következő év elején írhatta Tompa, melynek első része az 1870-ben kiadott összes költeményei között felfedezhető az I. kötet 101. lapján Egy ifjú leány sírkövére címen. A többi része nincs meg költeményei között, most jelenik meg nyomtatásban először.

A sírvers beszél maga helyett. Ami bennünket ezek után még érdekel: hogyan került Tompa Kemecserre s verse a Mikecz Juliska síremlékére? Ez elfelejtett és kevesek által tudott eseményre felvilágosítást Dr. *Megyery* Pál nyiregyházi ügyvéd urtól szereztem, ki magától Tompa pataki iskola-társától és jóbarátjától *Kriston* Dénes (meghalt 1905 aug. 4-én 82 éves korában) volt honvédszázados, földbirtokostól tudja, hogy Tompa többször lejött hozzá barátkozni Kemecserre. Téves az az állítás, hogy *Kristonéknál* nevelődött volna. Itt időzésekor ismerkedett meg Mikecz Juliskáékkal is.

A nagy és titkos természettel szerelmes benső barátságban élő, minden fűszála és virágával bizalmas ismeretségben levő virágok poetájának bármely sora és szava kedves és drága ereklyé nekünk, ha az a sírok néna birodalmában beszéli is lelke tisztaságát, hiszen ő maga is legszive-
sebben az elmúlás képei körül időzött életében.

Kiss Lajos.

KRITIKAI SZEMLE.

Natur- und Lebensbilder aus der Zips von Jonathan Haberern. Dritte vollständige Ausgabe, besorgt von *Johann Loisch*. Mit seinem Anhang herausgegeben vom Zipser Verein in Budapest. Budapest, Ludwig Kókai, 1926. 8°. 94 + 1 l.

A Szepesség németajkú fiaiak rajongó szeretete s ebből fakadt tudományos érdeklődése szűkebb hazájuk természeti szépségei, népi és történelmi hagyományai iránt szinte a középkortól kezdve nyomon követhető. A XV—XVI. századi krónikások részletező gonddal foglalkoznak szülőföldjük sorsával, a német egyetemeken tanuló protestáns theológusok beszédekben és alkalmi költeményekben büszkén hivatkoznak hazájukra, a XVII. században pedig Frölich Dávid és Buchholtz György a maguk korában igazán ritka természetérzékkel magasztalják a Tátra hófedte csúcsainak fenséges szépségeit. A XVIII. század közepétől kezdve azután komoly tudományos kutatásokban nyilvánul meg a termékenyítő lokálpatriotismus s ezzel karöltve jár a Szepesség mondakincsének, történelmi hagyományainak értékesítése a szépirodalomban is. Ebből a nemes hagyományból nőtt ki Haberern Jonathánnak, a görög bölcelet érdemes kutatójának 1850-ben a „*Berlinische Gesellschaft für deutsche Sprache*“-ban tartott előadása, amelyet most a Szepesi Szövetség gondos kiadása a maga egész terjedelmében hozzáférhetővé tett. Haberern nem a tudományos kutató igényeivel lép közönsége elé, hanem ifjúkori emlékeiből szőtt színpompás képekkel akar a németekben érdeklődést kelteni szűkebb hazája iránt. A lelkeshangú, szeretetteljes elmélyedésre valló kis könyvnek kétszeres jelentősége van ma, amikor tőlünk elszakított szepesi testvéreinket az új birtokosok éppen attól akarják megfosztani, hogy gazdag hagyományú egyéni kulturájukat nyugodtan tovább fejleszthessék.

P—y.

Robert Falke: Evangelische Mystik. Schwerin i. Meckl. 1926. 132 lap.

Az utolsó ötven év nagyszámú theológiai rendszerének legtöbbjét az a közös vonás kapcsolja össze, hogy az „élményt“ teszik a vallás és theológia alapjává, mely utóbbi ezáltal „hítheológiává“ lesz. De az élmény nyomában ott van mindjárt a „misztika“ kérdése is, mert mindennemű misztikus irány vallja az istenség megélésének, átélésének a lehetőségét, vagyis az élmény a kiindulópontja, bár speciális formájában, nevezetesen a közvetlen átélés, az Istennel való tel-

jes összeolvadás formájában. Érthető tehát, hogy a pozitív szociológia a misztikát ilyen értelemben visszautasítja, mert az panteisztikus-aszketikus kilengésekkel jár, de a misztikumot teljesen még sem veti el, hiszen épp abban áll, hogy a végzetlen Isten mindenfelé, a földi létben és történésemben megtapasztalható.

Az előttünk fekvő könyv szerzője is valamiképp helyet akar szorítani a misztika fogalmának az ev. theológián belül. Ő sem fogadja el a misztikát az Istennel való összeolvadás értelmében, hanem misztikának Istennek a hitben való megélését tartja. Terjengős fejtegetésekbe mélyed, hogy a protestáns és katolikus misztika között áthághatatlan válaszfalat vonjon. Majd keresi a misztikát az új-szövegségben és Luthernél és végtére nagy jelentőséget tulajdonít neki épp az ev. hitélet szempontjából, még pedig három okból: mert újra a szívbe helyezi a vallásosságot, mert fölkelte a büntudatot, mely nélkül az Istennel való bensőség lehetetlen és végül, mert a gondolatokat és érzelmeket egy célra, Istenre és a Krisztusra összpontosítja. Sőt szerinte kihatással lesz az ev. misztika az egyházra és dogmára is, mert létre fogja hozni a vallásnak annyira kívánatos bensősítését és meg fogja törni Róma hatalmát. (!)

Szerző munkája sok lelkesedéssel készült és már ezért is elolvasásra méltó. Nem céhbéli theológus és így ezen munkája is a tudományos értekezés és népszerűsítő építő előadás mesgyéjén jár. Fejtegetései a részletekben is sokszor kihívják a kritikát. Annyi bizonyos, hogy a misztikának általa adott fogalmazása egészen újszerű, új tartalmat próbált a fogalomnak adni, hogy meghonosítsa az ev. theológiában. De nem hisszük, hogy ezzel a kérdés véglegesen meg volna oldva, mindennemű misztikus áramlat ugyanis végső elemzésben az egyéni élmény, a személyes kinyilatkoztatás folytonosságáért küzd, még ma az emberek nagy többsége másodkézből merít, veszélytelen vallásos áramlatokban úszik — sokszor gondolkozás nélkül — és így hitbéli meggyőződésében nem támaszkodik saját, erős élményeire. Jogosult-e ezzel az iránnyal szemben a misztikus törekvés, ez a kérdés vejeje?

De erre a kérdésre Falke könyve nem felel meg.

Szelényi Ödön.

Spinoza Opera, a heidelbergi Tudományos Akadémia megbízásából kiadta *Carl Gebhardt*. 4. kötet. Heidelberg. Carl Winter's Universitaets Buchhandlung. (Év nélkül).

A nyugat-európai Tudományos Akadémiák egy idő óta legsürgösebb feladataik közé sorozták valamely, velök esetleg közeli viszonyban álló bölcsező művei úgynevezett editio definitiva-jának, végleges kiadásának előkészítését és közzétételét. A párisi Akadémia a *Descartes* művének kiadásával kezdi a sorozatot; a berlini Akadémia *Kant* műveinek editio definitiva-ját bocsátja közzé s ugyancsak az ő megbízásából jelent meg *Leibniz* műveinek is egy ilyenmű kiadása, melyből inuár az I. kötet napvilágot látott. A heidelbergi Tud. Akadémia *Spinoza editio definitiva-jának közrebocsátását tekintette nobile offi-*

ciumnak, mert hiszen 1673. febr. 16-án a heidelbergi egyetem hívta meg professzorául a sokat szenvedett férfiút. Ez év folyamán csakhogy meg is jelent Spinoza összes műveinek és leveleinek 4 nagy kötetes gyűjteménye. Spinozához és az Akadémiához méltó kiállításban. Ez a kiadás valóban Spinoza munkáinak editio definitiva-jául tekinthető; hűség, pontosság, szövegkritika szempontjából mintaszerű. Spinoza összes művei kiadásának sorában a hatodik helyet foglalja el ez az akadémiai kiadás, amely a Németországban kiadott Spinoza-kiadások között az ötödik. Spinoza összes műveinek első kiadása — Paulusnak, a híres rationalista teológusnak gondozásában, — szintén Németországban látott napvilágot abban az időben, amikor Spinoza hatása a legmélyrehatóbb vala, amikor Goethe költészetében, Herder és Schleiermacher vallásböleleletében, Schelling rendszerében kelt új életre az *Ethica* szelleme. Ezt a kiadást egyenesen Goethe ösztönzése hívta életre s ha a kritika mérővesszőjét igen csekély mértékben ütötte is meg, nagy érdeme volt, hogy Spinozát szélesebb körökben ismertté tette.

Az akadémiai Spinoza-kiadás alapelveivel maga C. Gebhardt ismerttet meg s ebből az ismertetésből is kitetszik, hogy a kiváló Spinoza-kutató alapos munkát végzett e kiadás gondozásával. Az első feladat volt egy biztos és gondos szövegnek megállapítása, amelynél minden szövegkritikai kérdés az eredeti latin első kiadások, illetve a holland fordítások editio princepsai alapján döntendők el; ahol kéziratok állanak rendelkezésre, ott természetesen azoké a döntő szó. A második feladat vala pontos index elkészítése mindazokról az eltérésekről, amelyek a latin és hollandus szövegek között mutatkoznak. Ha a két feladatot sikerült jól megoldani, akkor birni fogunk egy pontos és határozott, kritikai szöveget s a szöveghez csatolt kritikai apparátus lehetővé teszi, hogy a különböző vélemények és tények mérlegelése alapján magunk is önálló véleményt alkothassunk az egyes felmerülő szöveg-problémákban.

Amennyire most meg tudjuk itélni, Gebhardt kiadása ezt a két feladatot sikerrel oldotta meg: Számptalan esetben állította helyre az eredeti szöveget, tette lehetővé a szöveg megfelelő magyarázatát, világossá az eddig homályos részeket. Hogy ez a munka nem volt könnyű, meggyőződhetünk azokból a jegyzetekből, amelyeket minden kötethez a saját eljárásának magyarázatára csatolt a lelkiismeretes kiadó. Az *Ethica* reánk maradt két szövege például 156 esetben mutat fel nem kis jelentőségű eltérést s Gebhardt ezeket az eltéréseket nem csupán elenyésztetni törekszik, — ami elég könnyű feladat lenne, — hanem ezen eltérések *okait* is kutatja, illetve kimutatja, aminek során az *Ethica* keletkezésének történetéhez szolgáltat becses adalékokat. Általában véve meg kell jegyeznünk, hogy Spinoza műveinek ez az editio definitiva-ja nemcsak azért bir rendkívüli fontossággal, mivel az igazi és biztos szöveggel ajándékozza meg a Spinoza-kutatást, hanem azért is, mert Spinoza gondolkozásának történeti kifejlését is nem egy ponton megvilágosítja. Az I. kötetben közzétett ifjúkori iratoknak tanulmányozása csak még erőteljesebben győz meg arról a nagy hatás-

ról, amelyet Descartes tana Spinozára tett: Descartes nélkül Spinoza el sem képzelhető.

Ami a kiadás elrendezését illeti, az I. kötet Spinoza ifjúkori műveit tartalmazza, köztük a *Compendium grammatices linguae Hebraeae*-t, a II. kötet a philosophiai főműveket foglalja magában, a III. kötet a theologiai és politikai főműveket közli, a IV. kötet végül Spinoza levelezését foglalja magában. A kiadó terve szerint e 4 kötethez még 3 kötetnek kell majd csatlakoznia. Az egyik kötet magában foglalná az egész kiadás általános tárgy- és névmutatóját és egy terjedelmes kommentárt a Spinoza művéhez, amely kommentár forráskritikailag tisztázná azt a viszonyt, mely Spinoza gondolkodása és korának gondolkozása között van. A második kötet tartalmazná a régi biographiák facsimile-kiadását, régi okmányokat s a Spinoza életére, személyiségére vonatkozó egykorú bizonylatokat. A harmadik kötet Spinoza böleületét adná elő, mint korának kifejezését, reámutatva arra a jelentőségre, mellyel Spinoza piholosophiája a mi korunk szempontjából bír. Kétségtelen, hogy a Spinoza-kiadás teljesen véglegessé e kötetek — főleg az 1-ső és 2-ik kötet — publikálása által válik, mert a bennük közlött anyaggal együtt lesz mindaz, ami a Spinoza-kutatót úgy a mű, mint a mű írója szempontjából érdekelheti. E három kötetnek kiadása által úgy a heidelbergi Tud. Akadémia, mint a tudós kiadó újabb hállára kötelezi nem csupán a philosophia történetét s a Spinoza-kutatást, hanem az európai szellemtörténetet általában.

Még csak azt említjük meg, hogy az egyes művek nyomdai visszaadásában lehetőleg azt a formát hagyta meg a kiadó, melyben az illető művek az editio princeps-ekben megjelentek. Ily módon az akadémiai kiadás minden lapszáma pontosan megfelel az illető mű editio princeps-e lapszámzásának, ami által az idézés egyöntetűsége van biztosítva.

Bartók György.

Az Úr oltalmában. Történeti elbeszélés. Irta: Kapi Béla. Megjelent Szentgotthárdon a „Harangszó-könyvtár“ kiadásában.

Mutatja a sorozat neve, melyben megjelent, mutatja a cím is, melyet visel, hogy ez értékes és érdekes munka szerzőjét „építő“ célzat vezette. Rafanides Sámuel baranyavármegyei evangélikus prédikátornak és családjának s egy papjához híven ragaszkodó gyülekezetnek eleven és megható történetével kívánja erősíteni Istenben való bizodal munkát és hitünkhez való ragaszkodásunkat.

A történet magja, hogy III. Károly alatt, a „Regnum Marianum“ legsötétebb korában, mi módon üldöznek egy „Isten lelkétől ihletett“ lelkipásztort, egy hitében erős falusi gyülekezetet s ezek hogyan győznek ellenségeiken.

Szép a munkában a korfestés. A kurucmozgalom gyászos végét követő évtizedek képe meglevenedik előttünk. Látjuk, hogy az e'nyomott nemzeti és vallásos eszme, miképp él a hamu alatt s hogyan igyekszik előtörni. Látjuk, miképp keresik hitünk sorsosai a kapcsolatot — bár egyelőre hiába — a művelt protestáns nyugattal.

Az alakok élnek. Ugy beszélnek és cselekesznek, ahogyan a kor, a viszonyok, az üldözések miatt való elkeseredésük parancsolja. Kiengesztelőleg hat reánk, mint szebb kornak hajnalhasadását jelző fénysugár, egy vallásilag türelmes katolikus kanonok nemes és rokonszenves alakja, aki megmenti az üldözött lelkipásztor s megakadályozza a templom elvételt. A nyelv is korfestő, mérsékelten régies színezetű, erőteljes, szép és kifejező. A leírások hangulatosak. Ami a korrajzban „regény”: a gonosz Korlátinak, a hitehagyó uraságnak tragikus bukása és szinte kiengesztelő halála, leányának szerelmi bánatában való, szívünkre ható vergődése, majd sorsának jóra fordulása, az ifjú teológus és a kedves, szép papleány idilli szerelme, az egyházfinak szinte dickens-i erővel rajzolt jellegzetes alakja, elejétől végig lekötik érdeklődésünket.

Szigethy Lajos.

Bartók György: Kant. Torda, 1925. 121 o.

Bölcséleti irodalmunknak régóta fájó sebe, hogy nem volt egyetlen Kant-monografiánk sem. Az Akadémia kiadásában megjelent Kant-könyv (Alexander Bernát műve), mely részletes, nagy munkának indult, már csaknem félszázad óta töredék. Csupán Kant életét s azokat a kisebb jelentőségű munkáit tárgyalja, amelyek a „Tiszta ész kritikája” előtt, az úgynevezett prékritikai korban jelentek meg. A tudományos világ pedig 1924-ben Kant születésének kétszázéves fordulóját ünnepelte! Szomorúan jellemzi tudományos könyvkiadásunkat, hogy akkor, amikor a tudós világban az értekezések százai és jubiláris monográfiák születtek meg, Bartók György rég készülő, széles alapokon nyugvó Kant-monografiája nem talált kiadóra! A szerző ezért „népszerű és sűrített formába” öntötte munkáját s így tudta azt megjelentetni „Az Út” kiadásában Makkai Sándor támogatásával. Művének főbb fejezetei: Kant élete; a prékritikai korszak; a kritikák időszaka; a Függelékben a Kant-magyarázat irányai, Kant hatása hazánkban.

Ez a munka tehát nem kritikai monográfia, hanem csak tájékoztató. Ilyennek pedig nagyon jó. Nagyon jó azért, mert Kant főműveit részletesen ismerteti. Az olvasó nem csupán Kant gondolatait kapja, hanem látja Kant gondolatmenetét is, ez pedig éppen Kantnál fontosabb és jellemzőbb, mint bármely más bölcselőnél. Hogy „népszerű” lenne a formája, legfőlegb úgy érthetjük, hogy a tanulmány nem kritikai jellegű, az ismertetések mintegy tartalmi kivonatok: bár nem azok, hiszen Kant gondolatait előadni annyi, mint Kantot értelmezni, magyarázni.

Az értelmezés szempontjait a nagy magyar Kantiánus, Böhm Károly szolgáltatta, de csak a legfőbb vonásokat illetően, például, hogy a Szellem az, amely mint tiszta ész reflektál önmagára a logikumban, etikumban és esztétikumban, vagy például mikor az ismeret értékeiről beszél, ami pedig Kantnál nincs meg; a részleteket illetően a szerző tárgyilagosan Kantot magát adja.

Szerettük volna, ha néhány jellemző Kanti vonást élesebben ki-domborít, például azt, hogy Kant az ontologiai metafizikát mint tu-

dományt lehetetlennek ítélte és hogy e helyett új metafizikát, a lógikum, etikum és esztétikum metafizikáját teremtette meg; szeretttük volna, ha a *Ding an sich*-re vonatkozó részben megemlíti, hogy az számunkra megismerhetetlen (hiszen épp ezért lehetetlenség az ontologiai metafizika); különösen óhajtottuk volna, hogy Kant erkölcs-tanában az emberi személy értékére, méltóságára vonatkozó tant erősebben domborítsa ki s hogy ennek a gondolatnak nagyhatású és sokfelé ágazó következményeire rámutasson.

Sokat nyert volna Bartók munkája elegánsabb stilizálással, de így is örömmel üdvözljük ezt a valóban hézagpótló munkát s kívánjuk, hogy a szerző nagy Kant-munkája is mielőbb a tudományos világ közkincsévé legyen. *Trócsányi Dezső.*

Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. Génius-kiadás. 538 l. 8°.

Egy újabb megszokott terjedelmes kötet Takáts Sándortól, meg se tudnánk mondani, hányadik már tőle. Fel van rajzolva benne a régi magyar időtöltés, háztartás, nevelés százféle gondja és öröme, a házasságok és vérrokonságok szövevényei, érdekszálai, a barátkozás kedvrederítő alkalmai, virágápolás, gyümölcszedés, birtokosztály, vagyonper, betegség, temetés, küzdelem a betevőért karddal, furfanggal. Régi magyar nagyasszonyainkat látjuk bemutatva a leghelyénvalóbb elemükben: az otthon körében. Apostoli az a buzgalom, amellyel Takáts Sándor gazdag adatkészletével egész seregét állítja elénk főúri asszonyainknak, hogy bemutassa rajtuk keresztül a régi magyar élet képét és egyéniségük példaadó fényét az olvasó előtt megcsillogtassa. Nincs kétségünk, hogy a könyv a maga elé tűzött célt minden olvasójánál el fogja érni.

A XVI—XVIII. századokból tizennégy magyar úrnő képe jelenik meg előttünk. Nevük jó részben az egész magyar história hordozója Mohácstól a szatmári béke koráig. Kezdődik a sor Kanizsai Dorottyával, aki mint hitves, két nádort temetett el és tisztelt alakját az a harmadik temetés emeli komor magasságba, amelyet Mohács mezején végeztetett négyszáz emberével, megadva a végső tisztességet, mint egy új Antigone, a végzetes harc temetetlenjeinek, akkor, amikor a dermedt fejetlenségben erre se testület, se állam, se magános nem mert vállalkozni. Enyingi Török Bálintné sorsa jól ismert sorsa a XVI. században. Az ura török rabságban, két gyermekének ellátása, neveltetése, vagyonának gondozása, megőrzése, ura kiszabadításának gondja egyszerre szakadnak a vállára. Ezer meg ezer névtelen magyar asszony kóstolta ezt is másfél századon keresztül. Zrinyi Margit és férje, Homonnai Drugeth Miklós neve két hatalmas történelmhordozó család emlékét rögzíti lelkünkbe. Margit asszony sorsa egyébként szintén típusa a XVI. század küzdelmes asszonyéletének, aki özvegyiségre jutva, gyámol nélkül prédájává válik a birtokra éhes, durvább veretű, de erősebb rokonságnak. Bánffy Kata és Svetkovics Kata hasonlóan vonzó egyéniségei koruknak. Kitünő gazdasszonyok és hűséges feleségek. Ez a jellemző sajátja megvan egyébként a többinek is, akikről a kötet szól. A guthi Ország-leányok, a devecseri

Chóron-leányok, Báthory Istvánné, Thurzó Ferencné, Zrinyi Kata, Homonnai Györgyné, Wesselényi Anna, Lobkovitz Poppel Éva, gróf Koháry Judit a többiek, akiket az életrajzok bemutatnak. Közös vonása az itt elének vázolt életrajzok asszonyainak, hogy férjeikkel együtt példás erényűek, ha hibájuk mutatkozik, az a koré, erényeiknek azonban egyedüli urai és hordozói; a magyar talajon állanak: még azok is, akik idegenből szakadtak hozzánk, átalakulnak a közös magyar sors formáló hatása alatt; könnyet törölnek, szenvedést enyhítenek, egyszóval igyekeznek betölteni emberi kötelességeiket is. A terjedelmes kötet anyaga pedig még e tizennégy életrajznál is többet nyújt: gazdag levéltári források bőséges birtoktörténeti, társadalmi, családtani, nyelvi adatait. Nem hiába emlegeti Takáts Sándor majd mindegyik életrajzban a régi levelek fontosságát, az olvasó határos bizonyítékot talál és érezheti, hogy a források értéke mily nagyot emel magukon e sajátosan egyéni jellemrajzokon is. Éppen ezért kiválóan előnyére vált volna e kötetnek egy gondos névmutató.

Zsinka Ferenc.

Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése. (1686—1873.). I. kötet. (A 18-ik század). Kiadja a Budapesti Magyar Népszínházi Bizottmány. Budapest, 1926. 8°. IV + 228 l.

Nehéz és bonyolult feladatot vállalt magára a szerző, amikor a pest-budai zenekultúra történetének megírásába fogott. Nehéz a feladat, mert a nagymértékben inponderabiliakkal dolgozó zenetudomány nálunk a legutóbbi évek örvendetes fellendülése ellenére nagyrészt még mindig járatlan terület; az idevágó munkák inkább arról tanuskodnak, hogy tudományunknak ez az ága évtizedeken keresztül szabad prédája volt a képzelet naiv csapongásainak s a dilettáns feltevéseknek. Ezért bizonyos tekintetben hálátlan feladat is zenekultúránk múltjáról szigorúan tudományos módszerességgel írni, mert a legtöbb eddigi megállapítással szemben kiméletlen tisztogatásra és revízióra van szükség s a romantikus feltevésekből kialakult délibábos közfelfogás családottan fordul el olyan képtől, amely — bármilyen igaz legyen is — nem elég szín pompás, impozáns és gazdag. Annál inkább meg kell becsülnünk a pest-budai zenekultúra historikusát, aki tudatosan leszámolva ezekkel a veszélyekkel, megmaradt a valóság rideg, de biztos talaján. Az a kép, amely munkájának öt fejezetéből (*Bevezetés; Buda zenészei; Pest zenészei; Hangszerkészítés, hangjegysokszorosítás, hangjegykiadás és kereskedelem; Az énekes játékszín és a muzsikális akadémia*), — mint maga a szerző is megjegyzi, — „talán nem is oly színes, mint szerettük volna, de cserében ezért igaz és bátorító.“

A hazai zenei művelődés történetének rendszeres feltárása megbecsülhetetlen adatokat fog nyújtani az összes szellemi tudományoknak, mert a zenekultúra a szellemi életnek éppen olyan integráns alkotórésze, akár a filozófia, a szépirodalom vagy a képzőművészet. Nálunk nagyobb és fejlettebb zenei kulturájú nemzeteknél egyes zenei irányok elválaszthatatlanul összeforrtak bizonyos szellemi mozgalmak-

kal. Magyarországon szerves zenei művelődés csak a városokban fejlődhetett ki igazán, a királyi és főúri udvarok zenekulturája csak rövidéletű üvegházi növény maradt. A Bécs közelében levő Pozsonynak és Sopronnak már a XVIII. század közepén virágzó zenei élete volt, amely a felszabadító háborúk után lassanként Pest-Budára plántálódik át. Azzal az óhajjal zárjuk sorainkat, hogy mielőbb találkozzék zenehistorikusaink között olyan, aki Isozéhoz hasonló elmélyedéssel és módszerességgel tárja fel két nyugati városunk zenekulturáját.

Pukánszky Béla.

Szell Kálmánné, Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Vörösmarty családját hálás kegyelet köti Deák Ferenc emlékéhez, mert a „Szózat“ költője, aki Széchenyi szellemében indult el, Kossuth viharját a bölcsék mérsékletével élte át, összeroskadva, családjának és hazájának sorsát Deák Ferenc kezében látta biztosítva. A költő nem csalódott. A Vörösmarty-család dolgát éppen olyan jól elintézte Deák, mint Magyarországot.

A haza bölcsének ez az okos szeretete tükröződik abból a most megjelent könyvből, amelyben Vörösmarty leánya teszi közzé emlékeit Deák Ferencről. A majdnem tíz éves kötetben temérdek apró emlék, valamennyit vagy Vörösmarty, vagy Deák életének egy-egy kis mozzanata emeli fontossá.

Ezért a könyv kellemes olvasmány mindenkinek, aki nemzetének multját szereti.

Mégis kár, hogy valami irodalmi ember nem dolgozta át ezeket az emlékiratokat. Kéziratban kis körben megálló olvasmány így is, amint van, de a nyomtatás számára össze kellett volna fogni a fontosat, stílusban is üdőbbé csiszolni az érzelmes részeket és az adomaszerű részek csattanóját jól csomóra kötni. Sokszor lényeges mozzanatok hiányoznak és itt csak az érti meg ezeket az emlékezéseket, aki Deák életét amugy is jól ismeri és így már tud a közölt adatról.

Az emlékirat legnagyobb hibája, hogy magának az írónak egyénisége semmiképpen sem emelkedik ki az írásból, pedig ennek az irodalmi műfajnak ez a legnagyobb szépsége. Amíg a történetíró az értelmén szűri át a multat, a memoár-író, különösen, ha nő, szívének melegével éleszti föl a meghalt napokat. Ebben a könyvben is megvan a Deák iránt való szeretet, de sokkal tartózkodóbban, hogysesem a művésziileg feldolgozott érzelmek minket is megfogjon és magával vigyen.

A könyvet a szerző leánya, Bernrieder Jánosné, Szell Ilona adta sajtó alá ilyen formában kegyeletből. A magyar család könyvtárának így is kedves darabja lesz ez a könyv, amely a Pallas kiadásában jelent meg.

Hamvas József.

Három új Gárdonyi-kötet. A kapitány. Regény. 214 lap. **Vallo-**
más. Regény. 227 lap. **Zivatar pékéknél.** Regény. 159 lap. Mindhárom
8°. Budapest. Dante-kiadás, évszám nélkül. (1926.)

Gárdonyi halála után sokat olvastunk fejedelmi hagyatékáról, íróasztalának rejtett kincseiről, melyeket örökösei évek hosszú során

át szándékoznak részletekben a magyar olvasóközönség közkincsévé tenni. Tavaly csakugyan jelent is meg három posthumus regénye (Aggy' Isten, Biri; A kürt; Te Berkenye!) s ezeket az idén újabb három kötet követte; csakhogy ezek már mintha erős megcsappanását mutatnák a hagyaték kincses gazdagságának. A tavalyi három kötet is voltaképen három hosszabb, regénnyé szélesített novellát tartalmazott; az idei három kötetnek címet adó elbeszélései, melyek regényekül vannak jelezve, formájuk szerint is csak novellák. Ezekhez aztán mindegyik kötetben Gárdonyinak egy pár csekély értékű s a legnagyobb valószínűség szerint csupa régi dolgozata van hozzájuk csapva. Az olvasót bizony ez visszásan érinti s az egész dolog úgy hat, mint mikor a mészáros, hogy a súly kilegyen, még egy jó darab csontot vagy silányabb minőségű húst vet a mérlegre.

A kapitányról szóló hosszabb elbeszélés címe ennyi joggal sok minden más is lehetne, mert hisz az az orosz kapitány, aki névadó keresztapja a novellának, csak a történet legelején bukkan fel. Gárdonyinál szokatlan környezetben játszódik le ugyanis az egész elbeszélés. Megindul a világháború kitörése előtt kevéssel egy orosz löszerraktárban, ahova kész srappneleket szállít a gyáros és az átvevő kapitány megvesztegetésére egy ezüst fényű srappnelt tétet az asztalra s jelzi is, hogy ez nem olyan, mint a többi. Alig távozik a gyáros, ellenőrző tábornokok érkeznek, a kapitányt az izgalomtól megüti a guta s a külön srappnel a többi közé kerül. Most már a regény érdekessége természetesen a köré összpontosul, hogy mi lehet a srappnelben s hova lövi ki a Gondviselés. És csakugyan az egész kis regény Gárdonyi optimizmusának kedves, szép igazolása s mintegy azt példázza, hogy ahol a legnagyobb a szükség, ott van legközelebb az isteni segítség.

A rövid bevezető jelenet után egy ruthén vidéki magyar faluba kerülünk, hol egy derűs, boldog kis hajlékot is lerombol s lakóit a legkétségbeejtőbb nyomoruságba taszítja a muszka áradat, mely a világháborúban áthömpölyög a Kárpátokon. Gárdonyi általában szeret furcsa, szerencsétlen flótásokat rajzolni. Ilyen ennek az elbeszélésének a hőse is, sőt itt a humoros hatást még fokozza azzal, hogy köréje is ilyeneket állít. Egy bicegő legény a hőse, a pajtása is biccenő, de a másik lábára, úgyhogy, ha együtt mennek, két oldalra harangoznak. A legény apja fuvaros, de csak azért választotta ezt az életmódot, hogy mennél kevesebbet hallja tábornájú feleségének csatárzását. El is határozza a legény, hogy az ő házában ugyan nem kötődöcsöl az asszony, ezért néma leányt vesz feleségül. Az asszony munkás, áldott jó lélek, gyarapodnak is szépen; de az emberiség borzalmas szerencsétlensége feldúlja az ő fészket is, elsodorja őket is egymástól. Mikor visszakerülnek, újra kezdik építeni a lerombolt fészket, de inségük egyre elviselhetetlenebbé válik s az öngyilkosság réme környékezi meg őket. A Gondviselés megkönyörül szegény kis férgeken s abban rendeli házukba a boldogságot, amivel el akarják pusztítani magukat: az erdőn talált srappnelben. Hiába vetik tűzbe, nem robban fel; kinyitják, hát tele orosz aranypénzzel. Így lesz az

orosz kapitány megvesztegetésére szánt srapnelből a szegény magyar házaspárnak aranyat tojó srapnelje.

A novellában sok van Gárdonyi irói jelességéből. Igen jóízű a billegő s módosabb voltát kiélvező legényke háztűznéző körülményének elmondása, étellel teljes az orosz betörés leírása. A megzavart élet tómerdek apróságából van összetéve a kép, de ezek mind nagyon jellemzők. Látjuk a nagy veszedelem előjeleit, a baj ösztönös megérzését, a tömegszuggesztiót, a szegény ember fejvesztettségét s a dúló oroszokban a győző brutalitását s vadállati pusztító szenvedélyét. Sajátságos, merész kontraszt hatásul a legnagyobb szomorúságba egy egészen bohózatos fordulatot iktat be. Mikor a néma asszony megtudja, hogy a menekülés ijedelmében ura eladta földjüket, valami éktelen üvöltés tör ki belőle: Teee bbbaaallomm! Ura teljesen megsemmisülve látja, hogy a néma angyal lángtorkú sárkánnyá vált s első szava: Te barom! Szerencséjükre: egyetlen szava is. Egyébként azt is érezteti az író, hogy az életharcban a férfi lelke és ösztönzője: a nő. Az egész elbeszélés menete nyugodt, rövid, párszavas mondatokban folyó, sőt nyugodtsága egypár elnyújtott részben terjengéssé is lapsodik. Legnagyobb értéke szelid humora, mely melengetően, megnyugtató érzést keltően kíséri végig a kisémbert csetlését-botlását.

Három dolgozat csatlakozik még ehhez a novellához a kötetben: két jelentéktelen kis novella s egy egészen lapos oktatgatásokat tartalmazó tárcsa (Egy új pár fényképe), mely elébb arról elmélkedik, mik a boldog házasság feltételei, majd lakásuk berendezésére ad tanácsokat az új házasoknak s lelkükre köti egyebek közt, hogy olajnyomatot ne tegyenek a falra, inkább fekete nyomású képeket vagy arcképeket.

A *Vallomás* című regényke szintén a világháborúhoz kapcsolódik, de csak egészen vékony szálacskával. Az író a kitüntetett vitézek neve közt megpillantja egy ismerősét: egy szótlan, félénk fiatal piktorét is. Nem tudja megérteni, hogy lehetett aranyérmes vitézzé ez az anyámasszony katonája. Elmegy hozzá s nagy meglepetéssel látja, hogy csinos kis felesége is van. Nem tudja megállani, hogy meg ne kérdezze az asszonykától: mint vallhatott szerelmet a festő, kitől soha senki tiz szót egy végtében nem hallott. Erre aztán az asszony elmondja házasságuk történetét.

A történetben természetesen minden érdeklődés a vallomás felé feszül. Ez annál is nehezebben akar elhangzani, mert a hős egy kissé félszeg ember. Gárdonyi szereti az olyan szerelmi helyzetet rajzolni, amikor a leányban udvarlói közül a félszeg, a hibás iránt támad vonzalom. Így van itt is. A festő gyermekkorában dadogott. Ebből ugyan kigyógyult, de bajából mégis megmaradt annyi, hogy izgalmas helyzetben nem tud megszólalni. (Ennek köszönheti katonai kitüntetését is.) Ezért a vallomást is hasztalanul várja tőle a leány, míg végül is ő adja szájába a lángoló szemű, izgalomtól reszkető legénynek: „Azt akarja mondani, úgy-e, hogy engem szeret?” Erre aztán kiszakad a festőből: Azt.

Mintha valami finom irónia játszadoznék az egész történeten.

Az író mintegy fölveti a kérdést: hogyan lesz valaki egy szép kis asszonyka férjévé? Hogyan lesz hőssé? S azt feleli rá, hogy csak úgy belecseppen. A leány talán nem is lett volna a festő feleségévé, ha mintegy vadászszenvedéllyel a vallomást ki nem kellett volna forszíroznia. A festő rajzában a színek kissé elmosódnak, de pompásan jellemzi a történet elmondása magát a feleséget, egy bőbeszédű asszonykát, ki éppen csak ezt az egyet nem akarja elhinni magáról.

A regényke pótlására az írónak első nagyobb novelláját (Cyprián) osztotta be fia, ki a köteteket sajtó alá rendezte. Ez a novella, mely szintén regénynek van jelezve, az írónak Száz novella című gyűjteményében (Győr, 1888) jelent meg s itt sok stiláris változtatással van közölve. Ujra közlését ezzel indokolja Gárdonyi József: „Az olvasó lássa az írónak irodalmi kisínges korából való tollvonogatásait a komoly kor alkotása mellett“. Nagyon szerencsétlen gondolat volt ez, mert a novella a legnagyobb túlzásaiban mutatja a fiatal, romantikus Gárdonyit s ez a realista Gárdonyi érett alkotása után nagyon stilustalanul hat. Maga az elbeszélés igen gyenge, módoros Jókai-utánzat, csupa banális romantika s mérhetetlenül messze esik Gárdonyi későbbi világától. Kínos olvasnunk papirosízű, deklamáló, a neveltség határán pózoló beszéltetését; lehetetlen komolyan olvasnunk a Vallomás egyszerű, természetes mondatai után az ilyen banális regényfrázisokat: „Szívében kihajtott a fájdalom virága és széttárta orcáján halovány fehér szirmait“ s határozottan nevetnünk kell az ilyen, külön sorokba irt pathetizálásokon: „Mi a nő? — Állat. — Mi az Isten? — Az állat teremtője“. Ez az elbeszélés ma már teljesen élvezhetetlen.

A *Zivatar pékéknél* című kötethez alcímül „regény“ helyett ezt kellett volna írni: és más elbeszélések. Mert ez igazán csak novella, egy furcsa helyzetből előálló kis bonyodalom elmondása. A péknek két leánya van s ezek annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy még az egyiknek a vőlegénye is a másikat csókolja meg egyszer. Ebből támad aztán a zivatar. A mennyasszony nem akarja elhinni testvére ártatlanságát, dül-fül, halni akar s nem is tér eszére addig, míg nővére öngyilkossági kísérletet nem követ el. Az egész kedves, derüs mókázás, mely izléssel és mértéktartással ugyan, de minden oldalról kiaknázza a két testvérnek sok tréfára és félreértésre alkalmat adó hasonlóságát.

Itt is régieknek látszó, kevés értékű ráadások vastagítják a kötetet. Egy hosszabb elbeszélés (Örvényben) egy grófkisasszonyról szól, ki bátyja bosszantására feleségül megy kondásuk fiához. A nagyságos urat azonban szeretője elhagyása miatt bántja a lélek, duhajkodik s a patak zúgójába öli magát. Romantika ez is, ami sehogyan sem vág össze az első elbeszélésével. Idejett multa az a torzító rajz is (A bicikli), mely egy bicikli-mániába esett festőről szól. Ki nevet ma már a velociped-gigerlin s biciklista-malőrökön? Nem szolgál Gárdonyi emelésére az az egypár csevegő tárca sem, melyekben fiatalabb korának egyik ellenszenves vonása, tudáskodása nyilatkozik. Egyikben (Nem közölhetők) tanácsokat ad, hogyan lehet valaki

íróvá. Talán mindennél jobban jellemzi ez az egy mondata: „Aki értékeset ír, nem tűr bírálatot, mert csak az az értékes, ami nem sablonos. Már pedig a bírálat mindig sablonok szerint ítél“. A másikban (Az ismeretlen erő) a lélek létezéséről elmélkedik s a telegráf gép példájával bizonyítgatja, hogy a testben, ebben a legtökéletesebb gépben is lehet olyan erő, mely láthatatlan és mégis mozgatja az egész masinát, elszállhat s mégis egész marad, újra megtalálható s magával viheti a teljes öntudatot.

Nem tudjuk, követik-e még ezeket újabb kötetek az író kiadatlan dolgozataiból. Ha igen, arra az esetre nyomatékosan fejezzük ki azt az óhajtást, hogy a kiadók kerüljék a köteteknek ilyen módú duzzasztását, mert ez félrevezetése a közönségnek s vétség a költő iránt tartozó kegyelet ellen.

Kéky Lajos.

Pálffy né Gulácsy Irén: Hamueső. Regény. Az Erdélyi Szépírók Társasága kiadása. Cluj—Kolozsvár. 1925.

Erdély hát megkezdette újra egy új elnyomatás alatti korszakát. És mintha a megisméltődött helyzetben fölébredtek volna századok óta szunnyadozó emlékezései: rendre rátalál újra rég megszokott elásott fegyvereire, az önálló, mindenfelől támadott nemzeti élet autonóm erőire, munkáira. Kifejleszti ősi földjéből nőtt sajátoslelkű tulajdonságait, amelyeket nemrég még beleadott az egyetemes magyarság közlelkébe.

Elsőül irodalmának fellegrábeli templomát emeli föl, mert a szabadságharcok klasszikus országa helyesen tudja, hogy minden megújulás először is a lélek megújulásával kezdődik. Szemünknek legközvetlenebbül érzékelhetőn az irodalmában mutatkoznak meg azok a jellemző tulajdonságok, amelyeknek a régi hódoltság idején nemzeti fennmaradását köszönhetette: a változatosabb természeti környezetből kifejlődött többoldalú természetérzék, a történelmiesebb világ-szemlélet, a feltékenyebben és harcossabban őrzött faji öntudat, tartósabb emlékezés, hűség és szenvedély s a vegyületlenebb faji morál.

Az első erdélyi regényt, mely az egyetemes magyar lelkiség erdélyi válfaját a mai idők síkjára vetítve élénk tükrözi, különös módon nő keze írta és pedig nem is erdélyi eredetű ember, hanem bevándorlott, akit a háború óta való intenzív történelmi életű évek közös szenvedései, szenvedélyei és küzdelmei tettek Erdély gyermekevé, vagy hogy a nő lelke szerint valóbb képpel értessük meg: hitvesévé.

Gulácsy Irén ősi csonka-magyarországi családból való, Szegeden született és Hamueső című nemrég megjelent regénye egészen Erdély lelkétől fogantatott mű, tárgya, egész talaja és a fölébe boruló balladái komorságú égboltozat és könyörtelen s edző történelem révén egyaránt.

A Hamueső tárgya: a román megszállás alá került, a korrumpáló balkáni morál és egyidejűleg a mai forradalmi miazmás mocsárlég atmoszférája alá jutott erdélyi magyar falu erkölcsi válsága, katasztrófái és megigazulásának reménye.

Az alak, akinek személyiségébe belesűrítve a falu válságát érzékeljük: egy nyugtalanítóbb vérösszetételű, végletes szenvedélyes-ségű, nagyravágyóbb és tanultabb falusi úrhatnám-paraszt. Mikor az idegen jött-ment urak, balkáni léha kalandorok és konkvisztádorok megszállják a magyar falut, a falu még a régi alvég-felvég, ősi reformátusok és jövevény katolikusok magyaros marakodását folytatja, ámde a megszállók ellenében mégis egyértelműleg visszavonul zárt és tiszta otthonainak sejtéletébe, hogy ott böjtölje ki a bizonytalan tartamú megszállás idejét. Az úrhatnám-paraszt Viharfúvó Bass Menyhért, akinek véreben és nevelésében még nem kötött békét az ellenkező vegyesházasságú eredet, most azt véli, hogy megnyergelheti magának ezt az útálatos időt és különben lenézett balkáni jött-mentjeit s elvállalja kezükből a falu bíróságát. Ezért aztán az egész falu dacos idegenkedéssel tagadja ki őt magából, mert a falu érzése jól sejti, hogy e balkáni erkölcsű új urakkal senki se haladhat együtt se becsületesen, se büntetlenül. És csakugyan a „lettem bíró“, mint az ingoványon járó, minden jóakarátú, sőt a közömbös és még a menekülő mozdulataival is mind mélyebben sulyesztí magát a förtelmes iszapba. Szétbomlik családjá, barátságai, az eddigi jóindulatok, tisztesség és becsület. Iszonytgerjesztő látvány, ahogy útján visszafordulnia már nem lehet és együtt rángja a félművelt oláh urakkal azoknak a szennyes mulatozásait is, végül pedig — döbbenetes szimbóluma a vértagadó és romlott ember rothadásának — kiüt rajta a vérbaj fertelmessége. Falujának még a legaljasabbja is iszonnal fordul el ekkor tőle és a belülről, saját véreétől is üldözöttnek nincs más menekülése, mint hogy fölakassza magát. Faluja részéről az egészség jele, hogy ezt az idegenbe tévelyedetett ennyire kivetette magából. Eltakarítását is már csak fia végzi, tiszta Antigoné-kézzel, ennek az egészséges, falujában maradó fiatal parasztnak képe az, akin az író a jövőbeli falu egészségét és útját akarja megmutatni. Az író a tendenciát soha egy pillanatra se jelenteti meg a történetek színpadán, csak a reflektáló kritikus tudhatja róla, hogy ott van valahol egyik rendezőként a színpad mögött, de a zavartalanul élvező nézőnek mindvégig figyelmén kívül marad. E tendencia nyilván az a regényben, hogy a fajnak a zárt belső egységében, a természettől rendelt testi és lelki faji vegyületlenségében van a morális ereje és ebből következően minden egyéb ereje is. A falu rossza nő már a románok bejövetele előtt is: az Amerikát járt nő. Még a különböző vidéki és különböző felekezetű magyarok is csak századok alatt olvadhatnak össze. És a jött-ment román „urak“ minden, a maguk faján belül konstruktív faji ereje is csak bontó lehet számunkra, ha a mi fajunkba vegyül. Ugyanezért bizakodva tudhatjuk, hogy e jövevényeknek nem is lesz a mi talajunkon se erkölcsi, se másféle erejük, jövőjük.

Gulácsy szeme nem símogató nézésű, ahogy fajunk életének, történelmének problémáit nézi, irgalmatlan élességgel metsz, sőt erdélyi tragikus ború felhőzi a horizontot e regényben is. Megviselő kérlelhetetlenséggel mutatja be a magyar középosztály falun még meg-

maradt tagjainak felörlődését a megszállók brutális nyomása alatt. Becsületes, nemes, ősi úri faj lovagjai ők és irtalmatlanul elpusztulnak, a paraszt marad meg egyedül, földhöztapadó vegetatív erőivel, de minden rajta nyugvó kultúrát is kiteremni képesen. Ez mindenesetre vigasztaló gondolat Erdélynek.

Nemcsak a választott tárgy s a benne csirázó tendencia erdélyi e regényben, nemcsak a megírt élet egész talaja, termékei és emberei, hanem a ráboruló ég s a mögötte sejlő égi hatalmak is. A komor, szigorú erdélyi balladák és Kemény Zsigmond regényeinek kérlelhetetlenül szigorú ege ez, mennyire különböző a derüs, boldog Jókai-regényektől, amelyeknek csak tárgyaért ment el Jókai Erdélybe, de a földet és eget maga teremtette hozzá a kis-alföldi magyar élet derüs és boldog magvaiból. Csak női irónál érthető az asszimilálódás ilyenfokú teljessége, ahogyan Gulácsy Irén, akár a házasságban a női lélek a férjnek, teljesen odaadta magát Erdély szerelmének, belenővesztette gyökereit a talajába és behorgonyozta hitét borulatos egébe. Az ember belülről való szabadságának, a lelkiismeret eleven erejének s a faji tisztaság és vegyületlenség elvének különösen erdélyi moralitása van Gulácsy regényében.

Külön megfigyelni való ereje, ahogy fajokat, válfajokat és embereket egyénit. A reformátusok és ugyanazon falubeli katolikusok, a román, a zsidó, mind külön, teljesen belülről nőtt törvényei által élő világ, ugyanígy az egyes alakjai, parasztok és a néhány gyorsan kimetsző vonással megalkotott középosztálybeliek.

Gulácsy Irénnek még csak második regénye ez, első a földproblémát szenvedélyesen megjelenítő *Förgeteg* volt. Erdélyi híradások szerint befejezés előtt áll Bihari Bölény című regénye, mely a mohácsi vész idejéből veszi tárgyát s hihetőleg a mai időkkel igen rokon elemeit. Bár sajnálnunk kell megpróbáló nehéz életét a megszállott Erdélyben, melynek önkéntes harcosa lett, szerencsének vesszük Erdély számára az ő mehez, feláldoztatászerű életét és figyelemmel várjuk ezután is eljövő írói megnyilatkozásait.

Bodor Aladár.

Novella- és regényirodalmunk a szabadsághareig. (II.)

Szellemi életünk fejlődéstörténetének igen lényeges mozzanatait tárja fel Szinyeyi Ferenc novella- és regényirodalmunk multjáról szóló könyve, melynek második kötete nemrég jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. A színes, kortörténeti háttérből érdekes alakok és események bontakoznak ki az olvasó előtt, hű és eleven képet nyújtva a majd száz év előtti idők izléséről s bizonyos irányú művészi törekvéseiről.

E kötetben a mult század negyvenes éveinek szépprózai természet csoportosítja és ismerteti a szerző, aki a tárgyi teljességen kívül különböző kritikai szempontok alkalmazásával s műfaj történetileg figyelemre méltó megállapításokkal teszi becsessé művét. Előbb az egykorú vig novellákról és igen gazdag életképirodalomról szól, majd az utóbbival való kapcsolatánál fogva Eötvösnek A falu jegyzője című

regényét elemzi, azután a társadalmi s végül a történeti novellák és regények kerülnek sorra. Közben az anyag világirodalmi kapcsolatai is bő megvilágítást nyernek.

Az utolsó fejezetben az eredmények összefoglalását kapjuk. Ebből kitűnik, hogy Fáy kísérlete után — végső fokon — az Aurora lapjain indult meg a magyar novellairódalom. A vig novella német hatás alatt születik meg; atyamesterei nálunk: Kisfaludy Károly és Fáy András. A többiek jóformán mind az ő nyomukon haladnak. A derültebb hangú elbeszéléssel szinte egy időben jelenik meg a történeti novella, melynek közvetett, vagy közvetlen (osztrák-német romantika) hatásra valló regényes termékei közt korrajz tekintetében csak elszórtan akad még számottevő próbálkozás. A komoly társadalmi novella a német almanach-irodalom mintájára kezd tért hódítani. Jellemző vonásai: az érzelgős regényesség és oktatócélzat.

1832-ben jelenik meg az első társadalmi regény (Fáy A.: Békely ház). 1836-ban a szépprózai elbeszélés irodalma egyszerre föllendül. Míg előtte csak egy regény s talán háromszáz novella jelent meg, ez évtől 1848-ig harminc regény és másfél ezernél több novella készül az olvasók szórakoztatására. Új irányok képviselői is mutatkoznak. Így a természetrajongó Vajda Péter, vagy Nagy Ignác, ki az egykorú külföldi írók nyomán megteremti a fővárosi életképet, Gaál József meg ugyanennek a műfajnak népies párját. Új vonás az időszzerű jelenségekből táplálkozó satirikus hajlam is. A társadalmi regény és novella terén a német izlés mellett mind több követőre talál a francia romantika, melynek hatása alól a nagyok (Jósika, Eötvös, Jókai) sem szabadulhatnak.

A belső és külső élet rajza e művek nagy részében sincs jóakarát híján, de bizony még sok tökéletesítésre szorul. A magyar élet bemutatása aránylag szűkkörű és kezdetleges. Inkább a nemesi élet halvány képét nyújtja s itt-ott az arisztokráciáét. A fővárosi és vidéki környezet néhány vonását az életképek őrizték meg számunkra. A magyar társadalom legrészletesebb, de irányzatos rajza ez időből: Eötvöstől A falu jegyzője. Kor- és jellemrajz tekintetében a szabadságharc előtti termés élén áll: báró Kemény Zsigmond Gyulai Pálja.

Szépprózánk ez időbeli stílusa — kevés kivétellel — nehézkes vagy erőltetett; a jelesebb írónál azonban olykor érdekes egyéni vonásokkal találkozunk. A természetesség inkább humoristáink érdeme. Ezek alapján igazat adhatunk a szerzőnek, hogy novella- és regényirodalmunk 1818—1849-ig terjedő korát csakugyan az ifjúkor erényei és hibái bélyegzik. A fejlődés kissé egyenetlen, de tanulságos, mert alapjául szolgál a későbbi hatalmas lendületnek.

Az itt vázlatosan ismertetett munka eredményeinek fölhasználását s esetleg továbbfejlesztését jól elő fogja segíteni a könyv végére illesztett bibliográfia és a gondos névmutató. A szerző e műve anyaggazdagságánál és tudományos megbízhatóságánál fogva a magyar irodalomtörténet igen értékes forrásművei közé sorozható.

Baros Gyula.

Verseskönyvek, fordítások. *Dante* Alighieri Isteni színjátéka. A Pokol, Purgatorium és Mennysország prózában. *Kenedy Géza* fordítása. Franklin-T. — *Balásfalvi Kiss Ernő*: Az élet fia. Sylvester kny. Tahitótfalu. — *Kecskeméti Ferenc*: Halálból életre. Turkeve. — *Győry Kálmán*: Tűz a sivatagban. Zemplén-könyvnyomda. — *Thirring Gusztávné*: Dalok és mesék. Stádium. — *Benke Tibor*: Az utolsó tordai országgyűlés. A jegyzők Országos Árvaházegyesülete kiadása.

Kenedy Géza modern magyar prózában fordította le *Dante* Divina Comediáját. Fordítása helyes mértéket tart a hétköznapi és a fenkölt nyelvezet között. Célja az volt, hogy az olaszul nem tudók a verselés nyugútól menten, lehetőleg maradéktalanul kapják a trilogia anyagát, azok pedig, akik az olasz eredetit olvassák, nehezebb részeknél könnyebben boldoguljanak. A cél nem költői babérokra törekvő emberé, hanem, hogy úgy mondjuk, irodalmi tárgymagyarázóé. Kár, hogy a kiadás zsufozt, az egész mű mintegy husz ívre halmozódott, igen kis betűs szedésben.

Balásfalvi Kiss Ernő versei átlagos színvonalon alul valók. Száz meg száz ilyen verselő van ma Csonka-Magyarországon. Verselő készsége van annyi, hogy sorokat rímekkel s bizonyos ritmikus beosztással prózától elütő, de semmiesetre sem kielégítő költői formába öntsön. Könnyen hangolódó természet, kinek hangulatai édeskés szavak bőségében áradnak. Sokat beszél, keveset mond, újat egyáltalában semmit. Legjobb versei irodalmi olvasmányok színtelen vízlenyomatai.

Hiálás kegyelet hozta napvilágra *Kecskeméti Ferenc* egykori békei lelkész és országgyűlési képviselő verseit. A megboldogult szerző élete, nemes társadalmi működése sokkal többet jelentett költői szárnyp próbálgatásánál. *Varga Bálint* tanárt, aki ezt az életet megvázolta, elsősorban a kegyelet vezette. De az irodalom más és a társadalmi érdemek mit sem számíthatnak, ha egy kiváló hazafi netalán verseket is ír. *Kecskeméti Ferenc* szép lélek volt s ami költészet benne lakozott, érdekesen színezhette élő beszédét a szószéken. Ez a költői véna azonban igen szerencsétlen formát ölt hátrahagyott verseiben.

Győry Kálmán is a kezdet kezdeténél jár még. Igen derék magyar ember, aki háborús emlékeit, emberi kétségét és örömét sablonos páthosszal zengi. Verseiben két véglet van: vagy népies hangon ír, vagy rapszódikus lendülettel dobálja egymás után nagyotmondó, késsen kapott jelzőkkel vegyes strófáit. Őt is a könnyű beszélőkéesség tévesztette meg. Eredetiség semmi, modorosság annál több. Csak néhány altató verseimét írjuk le: Menekülés a sivatagba, Beolvadok a sivatagba, Meghódítom a sivatagot, Életem a sivatagban, Szerelmem a sivatagban, Virág, tábortűz, kesergés, nyugtalanság, megnyugvás, vergődés, sóhaj, könny, dráma, csend, csalódás és mi egymás a sivatagban.

Thirring Gusztávné egyszerű, gügyögő versekben, rövid lélekzetű példázatokban cseveg a gyerekekkel. Néhány meséje nem nagyigényű, de kedves írás.

Benke Tibor szilveszteréji legendáját annakidején a Petőfi-Társaságban olvasták fel. Tisztes, hazafias szárnyp próbálgatás.

Vajthó László.

A pataki vár gyöngye. Ifjúsági regény Lorántfy Zsuzsanna gyermekkorából. Irta: Victor Gabriella dr. Kecskemét, 1926.

Ifjúsági regény, mint irodalmi műfaj, szigorúan véve azért nincs, mert azok a legjobb ifjúsági regények, melyek nem „ifjúsági regények.“ Sem Mark Twain, sem Dickens, Jókai, Andersen vagy Cooper nem az ifjúsági könyvespolcokra gondoltak alkotás közben s gyermekkorunk hány óráját tette gazdaggá ez — „aranszívű emberek“ — szétoztott kincse? Viszont hányszor megtörténik, hogy az elhívott művész eltompítja hangját, hogy csak az *ifjúságnak* meséljen s az ő szép mesemondásán elmereng a deresedő nemzedék is. Máskor meg egy-egy, korában ünnevelt írónak „oeuvre“-je lassan kicsúszik a felnőttek kezéből, s a következő emberöltők gyerekasztalának lelki csemegeje leszen. Azért ez a védjegy rendesen annyi a könyveken, mint a kina-ezüsttárgyakon a jel; bejelentik az esztétika ítélőszéke előtt, hogy a céljuk nem esik művészi fémjelzés alá; novelisztikusan feldolgozott történelmet, erkölcsi tanítást vagy pusztá szórakozást szolgáltatnak.

Dr. Victor Gabriella nemrégiben kedves kis meséskönyvvel lépett a nyilvánosság elé, mely — ha többet nem, — egy üde, teremtő fantázia játékát mutatta be. Most egy alapos történelmi tanulmányokon felépített ifjúsági regényben csillant föl sok ígéretet és helyenként komoly értékeket. Maga a munka — a maga egészében tekintve — inkább történelmi korrajz, mint regény. Ami bonyodalom szövődik benne, annak a szálaít is inkább a mellékalakok tartják. Maga a jövőendő fejedelemasszony illedelmes gyermek módjára a könyv első felében szerényen félrehúzódik, s ami az ő igaz „regénye“, az elfér egy-két, mélyebb lelki rajzra törő fejezetben. Megkapó történelmi képek sora fűződik egy vékony cselekmény fonalára s maga a történelmi háttér is szakadozott, amint egy-egy ablakrése látott viharos ég. Szereplői lelkéből is legtöbbször egy-egy jellemző vonást pillantunk meg csupán; egyszerű lelki arcképek, melyek éppen azért nem érdekesek. Az egész munka mintha csak első könyve volna egy nagy, Lorántfy Zsuzsánánáról szóló regénynek: nem tesszük le a befejezettség érzésével.

Mégis érdemes arra, hogy ne csak mint ifjúsági regényt vegyük kezünkbe. Aki ezt a történetet elbeszéli, kitünő, kedves színes előadó, aki *látja* azt a sok százéves várat, komoly kis várkísasszonyát. Megjelenítő erővel festett képei plasztikusak, van történelmi mélységük. Azon a vidéken, amerre vezet, csakugyan a történelem szelét érezzük átsuhanni lelkünkön. És ha ezek a sürgő-forgó regényalakok túlegyszerűen jellemzettek is, de eredetiek, nem más regényekből sétáltak idáig, hanem egy alkotó fantázia hívta ki őket jeltelen sírjaikból. A regény egész épületében eleven, érdekes élet folyik s egy percre se unjuk figyelemmel kísélni ezeket a reálistan és valószerűen meglátott részleteket. Ezek az emberek is nem a fellegekben tanyázó álom-nép, hanem a valóság sáros útját tapossák, s mert embereknek érezzük őket, jobban elhisszük hősiességüket.

Protestáns és egyháztörténelmi szempontból pedig nyereség és

segítőtárs ez a contó-munka. Eleven, érdekes és sok poétikus részlettel átszótt történet ez, melynek a mélyén azonban a nagy evangéliumi életideál világít felénk. Az első tulajdonságáért *sokan* fogják olvasni, a másodikkal *sokat* épít olvasói lelkén. Azt várnók Victor Gabriellától, hogy egységesebb cselekményű regényben idézze elő a magyar *történelem* gyöngyét, a fejedelemasszony Lorántfy Zsuzsánnát is.

Muraközy Gyula.

Ossendowski: Állatok, emberek és istenek. Beasts men and gods. Fordította *Sajó* Aladár. 240 oldal, 1 térképmelléklettel. — **Ossendowski: Ázsiai titkok, ázsiai emberek.** Man and mystery in Asia. Fordította: *Sajó* Aladár. 267 oldal és 1 térképmelléklet. — **Hedin Sven: Pekingtől Moszkváig. Utazás Ázsián keresztül.** Fordította: Dr. *Balassa* József. 231 oldal, 1 térképmelléklet. Mind a három Franklin-kiadás. Kötetenként kötve 125.000 korona.

Utcai plakátokról, röpecédulákról, hirdetésekről meredt nemrégiben az olvasóközönség elé: „Két tudós harca“, „Ítéljen a magyar közönség“ a két világhírű író: Ossendowski és Sven Hedin vitájában, akik a bolsevista Oroszország és a mai Ázsia nagy kérdőjelére, mint szemtanúk, saját élményeik alapján, kétféle feleletet adnak. A téma, szó sincs róla, izgató és érdeklődést keltő. A világháború folyamán, sanyarú hadifogságban annyi magyar ember szenvedte végig az orosz poklot, annyi ellenőrizhetetlen rémhír kelt szárnyra a vörös rémségekről, az éhínségről, a forradalmi viszonyokról, a polgárháborúról, az ott folyó nagy erjedésről, hogy az egész ország művelt közönsége méltán fordulhatott érdeklődéssel a Franklin-Társulat által kiadott három könyv felé, hogy a jónevű szerzők adatai nyomán valami bizonyosat tudjon meg az orosz viszonyokról, amelyekről csak homályos, bizonytalan, sokszor egymásnak ellentmondó képzetei voltak és vannak.

Szembeállítani azonban csak *Ossendowski: Állatok, emberek és istenek* és *Hedin Sven* Pekingtől Moszkváig című műveit lehet, mert az „Ázsiai titkok, ázsiai emberek“ korábbi eseményeket tárgyal.

Ossendowski és *Hedin Sven* két különböző szemüvegen át nézik a világot és nagyon sokszor két világot látnak: két egymástól teljesen elütő és egymással homlokegyenest ellenkező világot. Nagy, tudományos vita keletkezett afelett, hogy kinek van igaza? Hedig Sven pörbeszállt *Ossendowski* megállapításaival és úgy az egyik, mint a másik igyekszik a maga igazát bizonyítani. Mi, a közönség, akik távoli szemlélői vagyunk az eseményeknek, természetesen tudományos ítéletet nem mondhatunk: legfeljebb egyéni impresszióinkon, józan eszünk és lelkünk megérzésein keresztül értékelhetjük munkáikat. *Hedin Sven* és *Ossendowski* lelke két külön világ. *Hedin* realis-dogmatikus lélek, ki az északi népek nyugodtságával szemléli az eseményeket: *Ossendowski* pedig, tudós volta ellenére is, a maga szláv fajiságából eredő fantasztikus lelkével és költői szellemével erősen hajlik a miszticizmus és a szertelenségek felé. *Ossendowski menekül* a bolsevisták üldözései elől s járatlan úton, küzdve a természeti elemekkel, a lakott területeket jóideig elkerülve, állati életet élve, majd a fehér tisz-

tekkel egy táborba verődve, formális harcokat folytatva, lopva, bujkálva, életét menteni akaró üldözött módjára lopja magát keresztül az általa átvándorolt területeken. — *Hedin Sven* pedig, mint „beérkezett“ világhírű utazó, — ki már a bolsevizmus előtt is számtalanszor járt Oroszországban és Mongóliában, — *önszántából* utazik át autón és vonaton a kérdéses területeken. Nimbusza, neve előtt a legmagasabb szovjethatóságok is meghajolnak, utazási gyakorlottságból eredő biztos fellépése, okmányai, papírajai, mongóliai terep- és ethnographiai ismeretei pedig még a vadabb, szélsőségesebb, a központi hatalomtól kevésbé függő helyi szovjetekeket is egyhamar lefegyverzik.

Ossendowski 1920—21-ben bujkált Dél-Szibériában, Külső- és Belső-Mongóliában, mintegy egérfogóba zárva: keresve azt a rést, ahol a bolsevisták élő gyűrűjén kibujhat. *Hedin Sven* pedig három évvel ezelőtt, 1923-ban vágott keresztül Mongolországon Pekingből, Kalgánból kiindulva. Kalgántól a Bajkál-tóig autón tette meg az utat, azontúl pedig Verhne Udinszktól Irkuck-Krasznojarszkon át Moszkva-Pétervárig a transzkontinentális szibériai express kényelmes fülkéiben.

Ossendowski a szovjet meggyökerezetésének, honfoglalásának legtombolóbb, legkritikusabb, legvérengzőbb napjaiban bujdosott Szibériából Mongolországba, mikor az évtizedek óta lenyüggő szenedélyek féktelenül, zabolátlanul lobbantak ki, mikor a legélesebben dúlt a polgárháború. *Hedin Sven* három évvel később, midőn a szenedélyek annyira-amennyire lecsitultak, (vagy talán a lelkek elfásultak) s a „rendszer“, a polgárság legázolása után kitombolva magát, már „kialakult.“

Hedin Sven útirajza a hüvös, hivatalos, túljózan útleíró naplója, aki különös gonddal festi távol Kelet jelenlegi gazdasági, közgazdasági, néprajzi problémáit. A technika s a kor szelleme elől még a legvadabb kelet sem tud elzárkózni. A kultúra előtt nincs akadály. Autóbusz jár a sivatagon... Autójavítóműhelyek, benzin-rezervoárok, mint a haladó kor mértföld kövei mellett bizalmas közelségben dübörögnek a modern, nagy tehetautókolosszusok és az egyhangú, ósdi tevékaravánok...

A bolsevizmus iránti utálatról, mélységes gyűlölettel méltán átfutott *Ossendowskiban*, a természeti tudós mellett, — aki a színek végtelen skáláján tudja érzékeltetni a természetet, — az intuitív, lírai lélek nyilatkozik meg, aki a nép szenedélyeit, vallási, politikai, ethnographiai vonásait, lelki életét, a bolsevizmus kiváltotta lelki diszpozíciókat néhol talán túl erős színekkel, túl merész fantáziával, *Hedin Sven*hez viszonyítva, talán a szavahihetőség határán rajzolja, de viszont elvitathatatlanul élvezetesen, fordulatosan, költői nyelven.

E két kutató lelki világa, gondolkodásmódja, fentebb vázolt körülményeik, már magok is oly szöges ellentétben állanak egymással, hogy harcukban itélni s az egyik vagy másik fél javára dönteni nem lehet. Az „Állatok, emberek és istenek“, továbbá „Pekingtől — Moszkváig“, szerves kiegészítői egymásnak.

Ossendowski másik könyve az „Ázsiai titkok. Ázsiai emberek.“ Véleményem szerint ez az értékesebb. A Jenissei völgyén, Mandsuria,

Kína, Szibéria határán az Amur mellett, Usszuri földön, a Szachalin szigetén s az Altai-hegység lábánál a háborút jóval megelőzőleg végzett természettudományi kutatásai közben szerzett impresszióit tartalmazza. Értékes néprajzi adatai, mondái, tájleírásai, a társadalom kivetettjeiről, a szibériai s Szachalin-szigeti száműzöttekről, az aranyásókról, az őserdők titokzatos vadászairól írott költői lendületű, fordulatos fejezetei könyvét a legélvezetesebb útleírások, úti képek közé emelik.

Dr. Kondói Kiss József.

Kisebb értekezések. *Baros Gyula: Philemon és Baucis Magyar földön.* Különlenyomat a Budapesti Szemle 1926. évi áprilisi füzetéből. 15 l.

Ez a csinosan megírt kis értekezés először áttekinti Ovidius hatását a magyar költőkre általában. Azután részletesen foglalkozik Philemon és Baucis történetének eredetével és költői értékével. A mese világirodalmi vándorútjára nem tér ki, csak amennyiben idegen feldolgozások hatása hazaiakon is feltűnik. Sorra veszi a magyar irodalmi művekben mutatkozó hatást: először a verses, azután a prózai munkákat. Közben az *Átváltozások* fordításainak jelentőségét is érinti. Megállapítja, hogy „az eddigi adatok szerint főleg kötött formájú művekben éltek tovább az ovidiusi rege halhatatlanjai“, — mivel „a verszenoisége alkalmasabb közvetítője a tárggyal kapcsolatos étheri finomságú hangulatnak, mint a kötetlen beszéd.“ Örvedetesnek találja, hogy Ovidius *Átváltozásai*ból éppen ez a mély aestheticuma és tiszta erkölcsiséget lehelő rege“ hatott leginkább íróinkra. Szellemtörténeti, aestheticai és irodalmi szempontból igen értékes munkát végzett Baros Gyula ezzel az értekezésével is.

Dr. Czobor Alfréd: Országos Levéltár Felállításának Terve 1701-ben És Az Ország Iratainak Korábbi Megőrzése. Különlenyomat a „Levéltári Közlemények“ 1925. évfolyamából. 41 l.

A szegényes levéltár-irodalom egy szorgalmas és értékes értekezéssel gyarapodott. A szerző megokolja, miért olyan elhanyagolt ez a tudományos terület. Azután ismerteti az ország iratainak megőrzési módját a középkorban, a mohácsi vész után, majd az Országos Levéltár felállításának tervét 1701-ben, az 1723:45. t. c.-et, mely a felállítást elrendeli s az 1751-iki fordulópontra, amikor a törvény rendelkezéseit fogyanatosítani kezdték, végül említi az egységes Országos Levéltár tényleges felállítását 1765-ben. A nagy gonddal és alaposítással megírt értekezés még nem szakembernek is élvezetes és tanulságos, több helyen (pl. 28. l.) nagyon érdekes olvasmány.

Dr. Sulica Szilárd: A Múzeumi Levéltár és legújabb gyarapodásai. (Kossuth Lajosra vonatkozó újabb adatok). 8°. 41 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárának levéltárát 1882-ben választották el a kéziratattártól 120.000 darab levéltári irattal. Azóta ez az anyag közel 2 millió darabra gyarapodott, különösen Fraknói Vilmos és Csontos János munkája révén, akik „meghonosították a családi levéltárak örökletéteményezésének rendszerét.“ A levéltár ezzel a hatalmas anyaggal nem tudott tudományos feladatának

megfelelni, noha vezetésében e feladat minden vonatkozását jól ismer-
ték és ismerik, — de „mindig“ kerékkötő volt a fejlődésben „a szüksé-
ges munkaerők teljes hiánya.“ Az anyag elhelyezése, rendezése és meg-
örzése, tudományos kutatás céljaira való előkészítése és bocsátása olyan
nagy munka, hogy legalább 20 munkaerőre lenne szükség s van össze-
sen négy. Revízió a levéltár fennállása óta nem volt, „végleg elmaradt
az oklevelek regesztázása, a különféle indexek elkészítése... elengedhe-
tetlen részletező lajstromok, repertoriumok összeállítása.“ „1899-től
kezdve a mai napig... sem tudott a levéltár semmiféle újabb haladás-
szerű lépést tenni, semmiféle újítást bevezetni.“ Használ pedig a levél-
tárban „az utóbbi években átlag 500 tudományos kutató, 100.000 darab
levéltári iratot egy évben.“ Ezeket a szomorú valóságokat kiáltja felénk
ez az értekezés, amelynek keserűségében nyilvánvalóan a levéltár min-
den felelős felsőbbbsége is egyetértően osztozik s a most páratlan nehéz-
ségű pénzügyi helyzet lehet a haladéktalan orvoslás elmaradásának
egyedüli oka.

Egészen szükségünk van e szomorú képpel szemben arra, amit az
értekezés az anyag tudományos értékéről s még kiaknázásra váró kin-
cseiről mond. Különösen a legújabb beszerzések s főképp a Kossuth
Lajosra vonatkozó adatok terjedelme, természete és jelentősége van ki-
emelve. Megnyugtató, sőt örvendetes, hogy az anyagszerzés terén a ré-
gbbi időktől kezdve s most is van széles látókörű conceptio.

Legjobban meghat bennünket az egész értekezésből az a szinte
személyes fájdalom, amellyel az értekezés írója a nagy nemzeti és tudomá-
nyos intézmény sorsát szemléli.

*Csekey István: Az Észt Köztársaság Alkotmánya és a Baltikum
Világpolitikai helyzete. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1926. évi
584. számából. 17 l.*

Az észt alkotmánynak épp úgy, mint az egész államnak, nincs
történeti előzménye, „tipikus charta-alkotmány.“ 1918. február 24-én
kiáltották ki Tallinban az Észt Szabadállamot a német csapatok közel-
ségében bízva. 1920. június 15-én hozták a 89 §-ból álló alaptörvényt
s 1920. december 20-án lépett életbe, mint az Észt köztársaság alkot-
mánya. Ez az alkotmány azonban nagyon beteg. A radicalis választójog
miatt az észt parlamentarismus csődjéről lehet beszélni. „Állandó és
szilárd kormányzat alakítása lehetetlen.“ Egyetlen ép pontja ennek az
alkotmánynak, de ez azután világpolitikai jelentőségű, a nemzeti ki-
sebbségek culturautonómiájának törvénye. Az egész észt állam jövője
nagyon bizonytalan, mert a balti államok között ez a legsebezhetőbb.
Oroszország leghamarabb tiporhatja le újra. Egy menekvése lehet: ha
Oroszország széthull Keleten is, mint itt a balti államokban, amelyek-
nek az a világpolitikai szerepük, hogy vízváltatók legyenek Kelet és
Nyugat között. Az értekezés nagy rokonérzéssel, de józan világossággal
van megírva s elsőrangú tájékoztató a felvetett kérdésben.

*Szabó Imre: Lelkipásztori Jelentés a budapesti VI—VII. kerületi
(Fasori) református egyház 1925-ik évi életéről. Budapest, Bethánia-
nyomda. 17 l.*

Ez a jelentés útnutató a jövő nemzedék számára, ha tudni akarja, hogyan éltek, gondolkoztak és dolgoztak elődei. Mérleg is, amelyen „Krisztus igaz egyházának“ mértékéhez méri a lelkész a maga és a gyülekezet életét és munkáját. Azután áttekinti az egyházkormányzás, a parochiális tanács helyzetét, e végből a gyülekezet szociografiáját is nyújtja. Vizsgálja az egyházi adózás jelentőségét, tüneteit és tanulságait. Majd a lelki munka különböző területeit tárja fel: az igehirdetés, a sajtó, az ifjúság pásztorlása, konfirmáció, hitoktatás, belmisszió, az egyházi cserkészcsapat és énekkar kérdéseit és jelentőségét. Jelenlény pont a fegyelmezés. Azután a szegénységélyezés ügye nyer megvilágítást. A *pásztori beszélgetések*-ről szóló beszámolóból tudjuk meg, hogy a társadalomfelforgató irányokon kívül főképp a domokosrendű szerzetesek és „a Regnum Marianum“ (egyházközség) sok munkaerővel dolgozó szorítása alatt áll híveink egy része. Végül az adományok nyugtázását és a statisztikát találjuk.

Ez a jelentés igazán megérdemli, hogy kinyomatták. Példaadó lehet szempontjaival, komolyságával és felelősségérzetével. Magánosan, elszigetelten élő, vagy nagy városokban lelkészkedő papok számára pedig kitűnő útnutató és serkentő.

*

Lampérth Géza: Pannonia Tündére. Balatoni költemények. Balatonfüred. A Balatoni Szövetség kiadása. Ára 1 pengő. 40 l.

Mióta Petőfi megénekelte az Alföldet, magas mértékhez mérődnek más vidékekről zengő újabb verseink. Az élmény igazsága és közvetlen őszintesége, az ihlet teremtő könnyedsége s a nyelv símuló ritmusa együtt teremtik meg azt a mélységet, mely az ilyen verseket egyetemes értékűvé s érdekűvé teheti, különben keresettség és szegénység kiált a sorokból, s az eredmény: unalom. Lampérth Géza versei azt mutatják, hogy költőjük ismeri ezeket a követelményeket, de azt is, hogy megfontolás és latolgatás, gyakran programmszerű keresés vezette ihlet s élő élmény helyett. A tizennégy vers közül öthöz jegyzeteket kellett csatolni a megértetés könnyítése végett. Igaz, hogy három történeti tárgyú. A reminiscencia is több, mint amennyit néhány költeményből álló füzetecke elbirhat. Az ajánló mottosorok bizonyára megérdemelték, de költőietlenek bántó képzavarokkal. Sokkal többre értékeli már az irodalmi közvélemény Lampérth Gézát, hogysem az ember ilyen sorokat szívesen olvasna tőle: „Harsogó kísérő dalokat...“ „Kábultunk a csábdalon...“ „Tárogatók tárogták a diadalt...“ Nem mernők prózában sem sommásabban elintézni, mint Lampérth: „Derű, fenség, nyugalom, — *Egyszóval* a — Balaton.“ Egyszóval az a benyomásunk, hogy a Balatoni Szövetség szorongatta a jeles költőt egy kiadványhoz elégséges mennyiségű versért s ő engedett.

Szőnyi Sándor.

Magyar protestáns egyháztörténetírásunk ügye.

(Megjegyzések dr. Iványi Bélának a Protestáns Szemle f. évi júniusi számában megjelent nyílt levelére.)

Erre a nyílt levélre nem azért teszek *én* megjegyzéseket, mintha erre magamat tartanám a legilletékesebbnek. Pusztán azért veszem magamnak ezt a bátorságot, mert a nyílt levél illusztris írója szíves volt egy dolgozatomra hivatkozni és mert több, nálamnál illetékesebb egyháztörténettudóunk, akiket e tudományszak terén magam is mestereimnek tekintek, tudomásom szerint nincs abban a helyzetben, hogy ez ügyben jelenleg, legalább is itt a Szemle hasábjain nyilatkozhassek.

Nem akarok bővebben foglalkozni Iványi Bélának minden, úgy bennem, mint tudomásom szerint sok másokban is megütközést keltett állításával. Egyszerűen csak jelzem, hogy ama bizonyos „kálvinista nagyság“ amaz udvarias és burkolt megrovásában, amely őt (Iványit) a magyar protestáns egyháztörténetírásba való „beavatkozása“ miatt érte, valami egészen nagy és alig hihető képtelenséget látok s hajlandó vagyok az egészet merő beszélgetésbeli félreértésnek tulajdonítani.

Árról sem akarok behatóbban elmélkedni, hogy vajjon csakugyan teljes merevségében állítható-e azokról a, különben minden tiszteletünket és hálánkat megérdemlő katolikus vallású történészekről, akik protestáns egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkoztak, az a tétel, hogy: „ezeknek köszönhetjük, hogy a reformáció kezdő korszakát, a Lampe—Ember forráskiadványának gyenge fénye után, ma már élesebb megvilágításban ismerjük“. Meggyőződésem szerint ebben a megállapításban egy jókora tárgyi tévedés mellett súlyos értékelési egyoldalúság is foglaltatik. De ismétlem, a kérdés nem e körül forogván, többet erről sem kívánok szólni.

Ellenben teljes határozottsággal kétségbe kell vonnom azt, hogy a magyar protestáns egyháztörténettudósok mai megfogyatkozása abból a két főokból volna magyarázható, amelyeket Iványi Béla hoz föl erre nézve.

Hajlandó vagyok ugyan elismerni bizonyos fenntartásokkal, mind a két oknak a fennforgását; azt is, hogy mai magyar protestáns theologusképzésünk nem fektet elég súlyt a latin nyelvi ismereteknek éppen az egyháztörténetkutatáshoz annyira szükséges tovább-

fejlesztésére, meg azt is, hogy ugyancsak theologusképzésünkben ez idő szerint nincs meg a tudományos succrescentiáról való rendszeres és intézményes gondoskodás.

Azonban annak, aki igazságosan akar itélni, mélyebbre kell néznie. Ha pedig ezt megteszi, meg fogja látni, hogy ezek az okok tulajdonképpen csak okozatok, illetőleg tünetek, amelyeknek igazi és végső forrását *magyar protestáns egyházaink anyagi erejének elégtelenségében* kell és lehet megtalálni. Azt Iványi Béla éppen olyan jól tudja, mint én, hogy a magyar római katolikus egyháznak azok az éppen egyháztörténelmi téren is kifejtett nagyszerű tudományos teljesítményei, amelyekkel szemben a mi újabkori protestáns egyháztörténetkutatásunk és -írásunk bizonyos pontokon tényleg nagyon szegényes és elmaradott képet mutat, nem pusztán elszigetelt egyéneknek heroikus szellemi és anyagi áldozatai következtében jöttek létre, hanem egy, fényes és kimeríthetetlen anyagi eszközökkel rendelkező egyház rendszeres és tervszerű, csak igen nagy költségekkel megvalósítható tudósképzéséből, tudósneveléséből, tudomány- és irodalompartolásából fakadtak. Iványi Béla előtt sem titok, hogy a magyar protestáns egyházak sem a *literarium stallumok* intézményét nem ismerik, sem egyéb lehetőségekkel nem rendelkeznek arra, hogy tudománykedvelő és tudományos képességekkel bíró lelkészeknek, tanáraiknak és egyéb tagjaiknak az anyagi gondoktól mentes tudományos munkalehetőségeket egy életre szólóan biztosíthassák, végül theologiai főiskoláikat sem képesek pusztán az anyagi erők hiánya miatt oly színvonalon tartani, hogy azok a katolikus intézetekhez hasonló módon, ne csak a gyakorlati lelkészképzés terén feleljenek meg rendeltetésüknek, hanem arra való növendékeik tudóssá kiképzéséről is, úgy a saját hatáskörükben, valamint továbbmenőleg az illetőknek a külföldi tudományegyetemek munkájába való bekapcsolásával is gondoskodni tudjanak.

Aki igazságos akar lenni, annak itt kell kezdenie az okok kutatását és akkor, ha számbaveszi, milyen egyenlőtlen verseny folyik ezen a téren, mint sok más téren is, a magyar katolikus egyház és a magyar protestáns egyházak között, nemhogy kicsinyelni fogná a magyar protestáns egyháztörténetírás és -kutatás eddigi eredményeit a magyar katolikus tudósok részéről kifejtett munkateljesítményhez viszonyítva, hanem ellenkezőleg, el fogja ismerni, hogy ebben az egyenlőtlen versenyben a gyöngébbik fél, erejéhez képest igen nagy és belérték szempontjából amazokéhoz egyáltalán nem méltatlan eredményt tud felmutatni.

Arra már nem is akarok szót vesztegetni, hogy Iványi szerint a magyar protestáns theologusok egy része, „racionális vagy pláne atheista theológiát hallgat“ s ezért képtelen magát a saját egyháza multjába is beleélni. Ezt a merész állítást bizonyítani kellene ahhoz, hogy akár én, akár más magyar protestáns theologus komolyan foglalkozzék vele. Mindenesetre egy csöppel sem kevesebedett volna az Iványi Béla tudományos és irodalmi reputációja, ha ennek a néhány sornak a leírásától megtartóztatja pennáját.

Akár ő, akár más, tartozék bármely hitfelekezethez, minden gondolkozó magyar protestáns részéről csak őszinte köszönetre számíthat, ha ezeket a kérdéseket a magyar tudományfejlesztés érdekeitől vezettetve szóváteszi. Ez a köszönet azonban kétségtelenül csak fokozódhatik akkor, hogyha a szóvátétel minden oknak, körülménynek és erőviszonynak teljesen igazságos és méltányos mérlegeléséből fakad és hogyha nem merül ki a tényleg fennálló nagy hiányokra való pusztá rámutogatásban, legföljebb egy-két jó tanáctól kísérve, hanem egy nagyon fontos gyakorlati tanulságot és következményt levonva, rámutat arra is, hogy a magyar államnak *pusztán már csak ezen egy szempontból is* igen súlyos tartozásai vannak a magyar protestantizmussal szemben. E tartozások egyikének, a debreceni és soproni protestáns theologiai fakultások kiépítésének érdekében Iványi Béla, a vidéki egyetemek tüzes és energikus védelmezője még különösen is sokat tehet.

Debrecen, 1926. augusztus hó.

Révész Imre.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Bódy Pál ev. lelkész, Tápíószele. Második fél év. — Dr. Böhm Dezső, Budapest. Második fél év. — Glásner Gyula, Budapest. Második fél év. — Kutassy Ferenc ref. lelkész, Tócz. Második fél év. — Kovács Dezső községi főjegyző, Mezöhegyes. Második fél év. — Malmos Andor műszaki főtanácsos, Miskolc. Második fél év. — Dr. Piskóthy Ferenc, Budapest. Második fél év. — Tóth József ref. vallástanár, Budapest. Második fél év. — vitéz Zay Ödön alezredes, Sopron. Második fél év.

1926. évre.

Antal László, Bábolnapusza. Egy év. — Antalfy László ezredes, Szeged. Egy év. — Dr. Ambrózy Árpád alezredes, Szeged. 75.000 K. — Ágay Ferenc, Cegléd. Egy év. — Dr. Balogh Béla, Debrecen. Második fél év. — Ref. egyház, Balkány. Első fél év. — Ref. egyház, Balsa. Első fél év. — Balikó Lajos táborigaznád lelkész, Kőszeg. Egy év. — Bakó István tanár, Gyöngyös. 100.000 K. — Boda Ferenc ref. lelkész, Turistvándi. Második fél év. — báró Bánffy Dezsőné, Budapest. 45.000 K. — Boross Leona, Békés. Második fél év. — Dr. Benedek Zsolt konventi tanácsos, Budapest. Egy év. — Bálint János, Szigetvár. 130.000 K. — Balla Endre ref. lelkész, Csetény. Egy év. — Dr. Boros István tanár, Mezőtúr. Egy év. — Borsoss Károly tanár, Mezőtúr. Egy év. — Losonczi Benkő József, Budapest. Második fél év. — Blázy Lajosné, Kiskőrös. Második fél év. — Dr. Baross Gyula, Budapest. Első fél év. — Ref. egyház, Besnyőd. Első fél év. — Dr. Bencze Ferenc orvos, Rákospalota. Második fél év. — Czanik Béla ref. lelkész, Kajászószentpéter. Egy év. — Dr. Csídey Lajos őrnagy, Szeged. Második fél év. — Dr. Csánky Dezső, Budapest. 70.000 K. — Vértesaljai ref. egyházmegye, Csákvár. Egy év. — Ref. Nőegylet, Cegléd. Egy év. — Dr. Deák János egyet. tanár, Sopron. 340.000 K. — Domokos Sándor tanár, Szentés. Egy év. — Dr. Darányi Ignác v. b. t. t., Budapest. Egy év. — Enyedy Andor ref. lelkész, Miskolc. Egy év. — Ref. egyház, Encsencs. Első fél év. — Frankó Mihály ev. tanító, Szarvas. Egy év. — Furia Zoltán, Kiskőrös. Első fél év. — Forgács Gyula ref. lelkész, Sárospatak. Egy év. — Félix Antal táblai elnök, Pécs. Második fél év. — Fülöp László ref. lelkész, Igar. Egy év. — Dr. Finkegy Ferenc koronaügyész, Budapest. Második fél év. — Fülöp József ref. lelkész, Körömend. Egy év. — Evang. egyház, Győr. Egy év. — Ref. egyház, Gáva. Első fél év. — Ref. egyház, Geszteréd. Első fél év. — Gulyás József tanár, Sárospatak. Egy év. — Gaál Ferenc, Nagykőrös. Egy év. — Gaál Antal ref. lelkész, Felcsút. Második fél év. — Horkay László ref. lelkész, Sárospatak. Első fél év. — Halász Dénes tanár, Sárospatak. Egy év. — Ifj. Dr. Haviár Gyula, Szarvas. Egy év. — Herbály András tanár, Mezőtúr. Egy év. — Hesz József, Győr. Egy év. — Horváth László ref. s. lelkész, Budapest. Egy év. — Halka Sándor ref. lelkész, Erdősokonya. Második fél év. — Illyés Ilona, Szarvas. Egy év. — Ref. egyház, Ibrány. Első fél év. (Folytatjuk).

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KALVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizománnyos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizománnyos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- Révész Imre*: Mohács és a reformáció. 475.
Dr. Schmeller István: Luther és a tanzabadság. 487.
Szegedi István: Őszi költemény. (Vers.) 497.
Pálffyiné Gulácsy Irén: Fekete völegények. 498.
KÜLFÖLDI SZEMLE: Délkelet európai misszió. *Nagy István*. 504.
KRITIKAI SZEMLE: Szigethy Lajos: Luther lelke. *Dr. Böhm Dezső*. 508. — Fritz von Heydt: Die Mischehe. *H. Gaudy László*. 509. — Stalker James: Fájdalmak embere. *Vass Vince*. 512. — Dr. Trikál József: A gondolkodás művészete. *Trócsányi Dezső*. 513. — Dr. Baerwald Richárd: Okkultizmus és spiritizmus a természet-tudomány megvilágításában. *Benkő István*. 513. — Lukinich Imre: Mohácsi emlékkönyv. *Zsinka Ferenc*. 518. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. *Dékány István*. 520. — Sebess Dénes: Az új agrárdemokráciák. *Albrecht Ferenc*. 524. — Súdrika király drámája: Az agyagkocsika. *Gaál László*. 526. — Gyóni Géza: Versek. *Marcomay Tibor*. 529. — Nagy Sándor: Könny és mosoly. *Zsigmond Ferenc*. 532. — Színházi szemle. *Vajthó László*. 532. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 534. — Necrolog: Dr. Pruzsinszky Pál. 536.

E szám ára 1.50 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A régi hűséggel küldi a PROTESTÁNS SZEMLÉ-t hónapról-hónapra olvasóinak a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, abban a meggyőződésben, hogy munkájára szükség van. A negyedik évtizede teszi ezt, nem csüggedő buzgalommal, az életösztön gyökeresebb szívósságával, józanabb reménységgel. Nincsenek már Hegedüs Sándorok, akik egész kiadványsorozatot állítottak be munkaprogramjába, elfogytak a pártfogó- és alapító tagok is, a régiek közül egyetlen egy sem akadt, aki semmivé vált alapítványát megpótolta volna. Nem állanak tehát rendelkezésre felgyűjtött pénzforrások, de a Protestáns Szemlének mégis meg kell jelennie, oda kell érkeznie minden elsején olvasóihoz.

Az elmúlt hetekben Drezdában a protestantizmus védelmére alakult Nemzetközi Szövetség, amely 160 millió protestáns lélek nevében ülésezett, megállapította, hogy fokozott erővel kell védelmezni azokat a javakat, amiket a protestantizmus az egész kultúr-emberiség számára teremtett. Érezzük mi is e megállapítás felelősségteljes igazságát, tagtársainktól annyit kérünk csupán, érezzék ők is kötelességüket velünk szemben és küldjék be minél előbb hátralékos tagdíjukat, 170.000 (85.000) koronát.

* * *

Irodalmi estjeinket ebben az évben is megrendezzük vidéki városainkban. Kérjük barátainkat, keressenek fel bennünket meghívó leveleikkel, jelezve azt is, mikor kívánják Társaságunk látogatását. Ezirányú megkeresések a szerkesztő címére intézendők.

Dr. Révész Imre kitünő tanulmánya, Mohács és a reformáció, amelyet itt kihagyással közlünk, egész terjedelmében megjelent kiadásunkban. E kiadványnak nem szabad hiányozni egyetlen intelligens protestáns ember asztaláról sem. Megrendelhető a *Sylvester-nyomdai műintézetnél, Tahitótfalun.*

Mohács és a reformáció.*

Magyar református lelkipásztor alkotta meg a legszebb „történelmi körkép“-et a mohácsi veszedelemről. Ezekben a fájdalmas és ünnepies emlékezéssel teljes napokban mindnyájunknak, magyar református lelkipásztoroknak, kezünkbe kellene vennünk s mély áhítattal ismételten is átolvasgatnunk a Baksay Sándor Dámáját. De a mindenütt kiütköző főcélzata ennek a véres árnyakkal teli s mégis néhol egészen idillikusan vonzó műnek nem is csak mihoz-zánk, református papokhoz szól, hanem szól minden gondolkodó, hű és becsületes, igaz magyar emberhez. Ez a főcélzata a Dámá-nak arra irányul, hogy a hazaszeretet remegő féltésével és a jövőbe-látás szorongó aggodalmával távol tartson a mohácsi vész képétől és értékelésétől minden felekezetieskedő felfogást. A mohácsi sír fölött az egész, egy és oszthatatlan magyar nemzetnek mindörökre csak sírni, gyászolni és tanulni valója van: — ezt hirdeti félre-érthetetlen célzásokkal, sőt külön e célra beszótt kitérésekkel is a Dáma írója — a történelmi magyar nemzet egyes, akár szociolo-giai, akár vallási értelemben vett alkotó tényezőinek, tehát a külön-böző társadalmi osztályoknak, illetőleg keresztyén egyházaknak egymást vádolniok és tenniök felelősekké e sír megásásáért, alap-talan és értelmetlen, balgatag és bűnös dolog. Már négyszáz évvel ezelőtt is az volt, mennyivel inkább az ma! „Urak! Az ég szerel-mére! Ne feledjétek, hogy Kárpátoktól Adriáig és Háromszéktől Somorjáig csak ez a két kéz emelheti egyenesre azt a zászlót Szal-kai érsek és Belvárdi Timotheus, ha úgy tetszik; vagy Pázmány Péter és Alvinczy Péter, ha ez jobban tetszik; vagy Eszterházy Miklós és Rákóczy György, ha ez legjobban tetszik: a két állam-alkotó elem. Mert ha ezek így nem tetszenek, akkor Hóhér Pál és Kollonits következik.“

*

A Mohács előtti Magyarország összeomlásának és a refor-máció föllépésének és elterjedésének történelmi egybeesése, coinci-dentiája következtében elkerülhetetlen és föltartóztatlan volt, hogy az akkori magyar, sőt általában az akkori európai lélek ki ne termelje magából azt, amit röviden legjobban így tudnék meg-jelölni: a hitfelekezeti bűnbakkeresést. A középkori átlagemberi

* Az országos református lelkészegyesület hajdúböszörményi konfe-renciáján 1926. évi augusztus hó 26-ikán tartott előadás.

léleknek még csak sejtelve sem volt a mai, pragmatikus-genetikus és kritikai történetmagyarázatról, amely a történetek földi és emberi, véges és természetes oklángolatainak lehetőleg hiánytalan föl kutatását tekinti föladatának, még pedig szigorúan tudományos értelemben *végleges* föladatának. A középkori elme a történelmet mereven és kizárólagosan természetfölötti szög alatt nézi és magyarázza. Vagyis nem elégszik meg azzal, ami elvégre minden hívő keresztyén léleknek, általában minden vallásosan gondolkozó elmének szent joga, sőt immanens elköteleztetése: hogy a történelmi folyamat *egészét* az azt vezérlő isteni ész és akarat szempontjából, tehát *sub specie aeternitatis*, transcendentális-teleologikus végső motivációval magyarázza, *mintán* már a földi és emberi, a véges és természetes oki összefüggésekkel a lehetőség szerint hiánytalanul megismerkedett. Nem, a középkori elme ezeket az ú. n. „másodlagos“ vagy „közbeeső“ oki kapcsolatokat szereti egész egyszerűen átugrani s az *egyes* történelmi események indoklásába is egyenesen és közvetlenül belevinni a transcendentális-teleologikus, tehát — ennyiben — theologiai magyarázatot. A középkori elme például egy vesztett csatában egyenes és közvetlen istenítéletet szeret látni, a csatavesztés emberileg földeberíthető történelmi okaival nem sokat bibelődve, éppen úgy, amint félelmet és megdöbbenést gerjesztő rendkívüli természeti jelenségekben vagy eseményekben is (napfogyatkozás, földrengés, emberi vagy állati torzszülöttek, stb.) a közvetlen isteni közbenyulás jeleit és csodáit látja s azok természettudományos magyarázatának szükségét nem érzi és képességét nem bírja meg. A reformáció korának átlagos közfelfogása pedig ebben a tekintetben még egészen középkori meghatározottságú volt. A renaissanceszal megkezdődő immanens historiai oknyomozás és racionális-naturális történelmi szemlélet csak később, a felvilágosodás korában kezd válni az emberi szellemfejlődés közös vívmányává: a reformáció korának és emberének lelkét még nem itatja át. Sőt, mivel a reformáció az emberi lelkeket fundamentumaikban rázza meg s szent és forradalmas erőszakkal kényszeríti még a könnyebb fajsúlyuakat is az örökkévalóság kérdéseivel való törődésre; ez a korszak a középkorból átörökölt transcendentális-teleologikus történetmagyarázatot egyelőre még jobban kiélezi és specializálja. Ugyanis a történelemnek minden, csak valamennyire is kiemelkedő, közelebbi vagy távolabbi eseményét e korszak nemcsak egy általános theodicea mértéke alá helyezi, hanem sajátképen a reformáció által fölvetett nagy lelki kérdésekkel hozza egyenes és közvetlen kapcsolatba s a protestáns vagy katolikus pártállásnak megfelelően adja meg, e kapcsolat alapján, ellenmondást nem tűrő abszolút „magyarázatukat“.

Teljesen ugyanaz a szemlélet, hajlam és hangulat ez, amelyről már, az őskeresztyénségkorabeli pogány közvéleményt illetően, Tertullianus panaszkodik: „Si Tiberis ascendit ad moenia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum tetit, si terra movet, si fames, si lues, statim: Christianos ad leonem“ (Tert. Apol. 40.); ugyanaz, amely a római birodalom romlásának okát

a keresztyénség új istenimádásában látva, Augustinust nagyszerű De Civitate Dei-jének megírására készítette, ahol ő aztán e vádat ugyanezzel az abszolút transcendentalizmussal visszafordítja a pogányság hamis istenimádatára. Ez a szemlélet, hajlam és hangulat a reformáció korában úgy a katolikusok, mint a protestánsok részéről úgy jelentkezik, mint „az országokban való sok romlások okainak“ egymásban, a másik „hittől szakadásában“, illetőleg „bálványozásában“, és csak abban való keresése, a nemzeteket és nemzedékeket sújtó nagy történelmi katasztrófáknak a *másik* hitfelekezeti tábor istentelensége miatt és csak amiatt bekövetkezett isteni büntetés gyanánt fölfogása.

Ebből a lelki talajból sarjadt ki, egészen természetes következetességgel, az egész európai emberiséget megdermesztő török veszedelemnek s az annak utolsó hatalmas gátját elszakítani látszó mohácsi csatavesztésnek felekezeti theodiceája is.

Hogy a végveszélybe jutott római egyház milyen hamar és milyen ügyesen igyekezett a török veszedelemnek s különösen a mohácsi vésznek ezt a transcendentalis magyarázatát a maga védelmére s a reformáció hitelvesztésére kiaknázni, annak számtalan irodalmi bizonyága van, a tulajdonképeni vallásos vitairodalomtól el egészen a kor ponyvairodalmáig, a török-dúlással s különösen a mohácsi katasztrófával foglalkozó egykorú német ujságlapokig.¹ Semmi sem jellemzőbb ennek a felfogásnak a kor szellemében való bennegyökerezésére, mint az, amit Luther maga ír annak a négy vigasztaló zsoltárnak az ajánlásában, amelyeket az özvegy Mária királyné számára a mohácsi csata után kevéssel küld vala, épületes magyarázatokkal kísérve: „Hogyha — úgymond — a püspökök (Magyarországon) nem állottak volna ellene az evangélium haladásának: Most az egész világ tele volna annak a híresztelésnek a lármájával, hogy ez a szerencsétlenség a lutheri eretnokség miatt következett be. Micsoda istenk romlások lettek volna ebből! Most pedig láthatják immár, kire háritsák a felelősséget. Ahogy én látom, maga Isten állott ellene annak, hogy az efféle istenkáromlásokra okuk legyen.“² Vagyis Luther Isten ujját látja abban, hogy a mohácsi vész előtt a reformáció Magyarországon *nem* tett számbavehető haladást: mert *ha tett volna*, a római egyház közvéleménye nem késnék a katasztrófát az „eretnokség“ miatti isteni büntetésnek tulajdonítani. A nagy reformátor azonban e tekintetben tulságosan jóhiszeműnek bizonyult: a római katolikus felekezeti theodiceát egyáltalán nem akadályozta kifejlődésében az a kétségtelen történelmi tény, hogy a Mohács-előtti Magyarországon a reformáció egyáltalán nem vert szélesebb és mélyebb rétegekben gyökeret. Alig kilenc esztendővel a katasztrófa után a magyarországi reformáció első ismert magyar nyelvű irodalmi termékében, a Krisztusról és az Antikrisztusról s mindketőnek egyházáról szóló polémikus műben Ozorai Imre már szükségesnek találja, hogy külön foglalkozzzék a kor lelkének ezzel az egyik legizgalmasabb és legkínzóbb kérdésével. A reformáció ellenségeinek szájába adva (B b z) fölveti a súlyos kérdést: „Nagy nehezen tecczik az énnekem, hogy im minék

¹ L. A. *Mohácsi Emlékkönyvben* (Budapest 1926.) *Pukánszky Béla* cikket: Mohács és az egykorú német közvélemény. 277. skk. II. — V. ö. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Minerva. III. évf. 6. skk. II.

² Luther műveinek weimari kiadása XIX. köt. 540 skk. II. V. ö. Ribini: *Memorabilia Aug. Conf. in Regno Hungariae* I. 15. l.

utánna ezt kezdék hirdetni ah küt ti Istennek beszédének mondotok, nagy sok nyomorúság szálla mi reánk; és én azt hiszem, hogy bizony az okáért bocsátta mi reánk az Úr Isten eh sok nyomorúságot, mert lám annak előtte, míg ezeket nem halljuk vala, békével valánk.“ S a felelet, amelyet e kérdésre rögtön megád, a rettentő vádat visszafordítva és az egész theodiceát tengelye körül megfordítva, klasszikus prototypusa az egész kor protestáns polémikájának és apologétikájának e tárgy körül: „Erre azt felelem: Valamikor azok ah népek, ah kik az Úr Istennek beszéde szerént nem éltenek, mint tudniillik nagy sok bálványimádásokban foglalták magokat, ó köztük semmi igasság nem volt, hanem hamisság, minden hatalmasság és méltatlanság, minden nemó fertelmes bűnök — tehát az Úr Isten elment, nagy nyomorúságot bocsátott reájok, hogy mivel eszekbe vennék magokat. Azonközbe bocsátott oly embert is, hogy ű nekik az ű bűnös voltokat megjelen-tené és intette űket, hogy az Istennek beszédének követésére térnének. Ennek okáért ah kik gonoszok voltanak, azt mondták, hogy az Istennek beszédének hirdetése és ah ki az Istennek beszédét hirdette, az az oka ah nyomorúságnak, nem az ű bűnök és hitetlenségek . . . Igaz szintén azonképpen most is, nem ah mostani Istennek beszédének herdetése oka a háborúságnak . . . hanem az, hogy nem akarják venni“. (Bb₃—Bb₄.)

És azóta magyar katolikusok és magyar protestánsok, századokon keresztül jobb ügyhöz méltó következetességgel és buzgósággal verdesték az egymás fejéhez ennek a felekezeti theodiceának szörnyű vádjait és viszonvadjait.

Ismétlem: ennek a felekezeti theodiceának az uralma természetes és szükségszerű volt mindaddig, amig egyfelől a történetmagyarázatban a közbeeső, másodlagos okok földerítésével nem sokat törődő középkorias transcendentalismus volt az uralkodó, másfelől a felekezeti és dogmatikai kizárólagosság evangéliumellenes szelleme tartotta fogva az elméket és a szíveket. De amióta a tudomány a történelmet megtanulta — a vallásos világnézet, az idealista teleologia sérelme nélkül is — immanens módon megérteni s a magyarázat tényezői közül kikapcsolta a „Deus ex machina“ hatásos és félelmes, de másfelől roppantúl kényelmes és olcsó eszközt; és amióta a keresztyén-ség történelmének tudományos föltárása, az evangéliumi vallásosság lényegébe való mélyebb és alázatosabb elmerülésével párosultan, megmutatta, hogy abszolút értelemben egyedül idévezítő földi egyház, emberi dogma és történelmi hitvallás nincsen: azóta az ilyen felekezeti theodicea, akár katolikus, akár protestáns részről szomorú és sötét, dőre és elvakult anachronismusként hat. Ekként hat, természetesen, a mohácsi vésszel kapcsolatban is. A magyar protestantizmus szellemi és irodalmi élete ezt a rozsdás fegyvert rég el is helyezte már tisztos harci ereklyéinek arzenáljába — mert fölismerte, hogy őneki a seregek Ura különb, fényesebb, erősebb és tűzálóbb fegyvereket is ajándékozott az ősi ellenséggel való szellemi harcaihoz. A magyar katolicizmusról, sajnos, még ma sem lehet ugyanezt elmondani. Ez még úgy Mohács-csal, mint általában a legutóbbi négy század magyar nemzeti történelmével kapcsolatban ma is megenged magának — néhány év óta különös, de érthető előszeretettel — olyan megnyilatkozásokat (még pedig nem is éppen csak zugirodalmi berkekben, templomi és népgyűlési kirohanások felelőtlen homályában, hanem sokszor nagyon is fényes helyeken, előkelő alkalmakkor és

messzehangzó ajkáról), amelyeknek értelmét legvakmerőbb nyíltsággal és rövidséggel a Halotti Beszéd egy mondatára alludáló, szomorúan hírhedt Pezenhoffer-féle tétel fogja össze: „a protestantizmusban fajunk halálot evék.“

Mi ne feleljünk erre soha a vád XVI. századbeli — egyfelől nagyon súlyos, másfelől roppant könnyű — megfordításával: „Nem, éppen ellenkezőleg, a katholicizmusban evék fajunk halálot, és ebből egyes-egyedül a reformáció mentette ki“. Mi beszéljünk alázatosabban, ahogy komoly keresztyénekhez illik, több megértéssel, ahogy a világosság fiaihoz méltó és több szeretettel, ahogy a Krisztus nevééről nevezett magyar testvérekhez talál; mi mondjuk ezt: „A magyar nemzetnek az Isten az Élet Kenyerét nyujtotta a katholicizmusban is, meg a protestántizmusban is. A protestántizmust akkor hívta elő, amikor a katholicizmusban az élő kenyér — azoknak hűtlensége és vaksága folytán, akikre az osztogatása bízva volt — kétségbeejtően megfogyatkozott s emiatt éhenhalófélben volt a halhatatlan magyar lélek. Mi nem állítjuk azt, hogy a katholicizmus *azóta* a magyar lelket kenyér helyett mindig csak kővel tartotta és azt sem hisszük elbizottan, hogy a protestántizmus eddig mindenkoron a legtisztább és legtökéletesebb kenyeret osztogatta volna a magyar léleknek. Egyet azonban hiszünk és állítunk és ez a hit és ez a bizonyosság az életünkkel, a becsületünkkel és üdvösségünk bizonyosságával jelent egyet: azt, hogy a magyar nemzet sub specie aeternitatis a Krisztus királyságává, nem pedig holt vagy élő emberek regnumává van elhivatva. Ennek az örökkévaló elhivatásnak útján volt az egyik fájdalmas, vérnyomos, de üdvös, mert magasbra vivő lépés Mohács — és ennek az elhivatásnak alázatos, gyarló, törekeny, de mind a végig hű és engedelmes eszközei akarunk lenni és maradni mi, az evangélium magyarsága!“

Ez legyen hát a *mi* mohácsi theodiceánk!

*

A *másik* mohácsi theodicea azonban nem adja meg magát egykönnyen. Nemcsak a maga eredeti és leplezetlen, anachronisztikus, középkorias alakjában tartotta fenn magát igen szívósan, hanem megpróbált tudományos álorcát is öltetni s a látszólag hideg és szenvedélytelen történelmi oknyomozás szövevényei közt megbujni. Ebben a formájában azután leginkább két, igen állhatatosan ismételtgetett s még nem papi és nem kifejezetten egyházi, illetőleg klerikális katolikus írónál is napjainkig sűrűn felbukkanó tételben szeret megrogzódni. Az egyik azt állítja, hogy a mohácsi vészért igenis felelőssé tehető a reformáció annyiban, amennyiben ez tette teljessé a magyarságnak Mohács előtti széthúzását, a legmélyebb és legbensőbb összekötő kapcsolatot: a vallását is szétszaggatván az egyébként is már annyira szertekülönbözőt magyar lelkek között. A másik tétel meg azzal akarja növelni ennek az elsőnek a nyomatékát, hogy a nagy összeomlásért való felelősség egy súlyos részét egyenesen magára Lutherre hárítja, akit, szerinte, a

pápa és a császár iránti gyűlölete több ízben ragadott arra, hogy a német nemzetet éppen Mohács előtt a Magyarországnak küldendő hadiseregély megtagadására biztassa.

Mindkét tétel igen nagy falsum s az elfogulatlan és felekezetiellen történettudomány mind a kettővel rég leszámolt.

Ma már, úgy katolikus, mint protestáns egyháztörténészek komoly és alapos vállvetett munkájának eredményeként, egészen tisztán áll előttünk az a tény, amelyet az egyik legkitünőbb s aránylag legelfogulatlanabb katolikus egyháztörténettudósunk, Karácsonyi János az igazságnak teljesen megfelelően ebbe a lakonikus tételbe foglal össze: „*Hazánkban a lutheránizmus 1526 előtt nem honosult meg*“.³ Komolyabb reformátori mozgalmakkal a mohácsi vész előtti Magyarországon egyedül csak a felvidéki és az erdélyi némettség körében találkozunk, de egyelőre ott is szórványosan, rendszertelenül és tisztázatlanul. Ennek a falai közé zárkózott német polgárságnak pedig hazánk akkori sorsának intézésében sem politikailag, sem társadalmilag és gazdaságilag nem volt döntő szerepe, de ettől eltekintve is, egyáltalán nem bizonyítható és soha senki meg sem is kísérelte bizonyítani azt, hogy éppen a reformátori szellem hatása alatt kevesebb áldozatkészséget tanúsítottak hazájuk iránt, mint amennyit tanúsítottak volna akkor, ha a reformáció eszméi Mohács előtt el nem jutnak vala hozzájuk és közéjük. A magyar politika három döntő tényezője: a királyi udvar, a fő- és a köznemesség pedig, ha nem is teljesen egyenlő mértékben, egészen a katasztrófaig hű maradt a régi egyházhoz és a reformáció eszméivel vagy nyíltan és üldözőleg szembehelyezkedett, vagy legalább is nem támogatta azokat tartósan és következetesen. Az idevágó tények annyira közismertek, hogy tán még az érintésük is fölösleges. Iskolakönyveinkből tudjuk, hogy a köznemesség pártja, — amely az 1525-iki „Lutherani comburantur“-t is kierőszakolta — részint tisztos vallási tradicionalizmusból, részint a hadiseregélyt küldözgető pápai szék iránti kegyeletből és tapintatból, részint s tán legfőképen pedig a gyűlölt német udvaroncok körében bizonyos rokonszenvek örvendő reformátori eszmék iránti nemzeties ellenszenvből, mennyire elszánt ellensége volt a protestántizmusnak s mennyire az volt első sorban éppen maga a bálványozott pártvezér, Werbőczy István. Azt pedig — bár már azelőtt sem volt titok — az adatok új csoportosításával és értékelésével s gazdag és széles szellemtörténeti távlatba helyezésével csak az imént mutatta ki döntően egy nagyon értékes tanulmányban Thienemann Tivadar (Mohács és Erasmus. Minerva, III. évf.), hogy a királyi párnak, az udvar befolyásosabb tagjainak s a főnemesség és a főpapság egy töredékének a reformátori eszmék iránt tanúsított rokonszenve általában nem ment túl egy bizonyos intellektuálista kacérkodáson és arisztokrata műkedvelésen, amelytől ez energiátlan lelkek számára elérhetetlen távolságban volt a

³ Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. 1906. 48. l.

nyílt, következetes állásfoglalás és a bátor cselekedet. Különben is, ezek a körök távolról sem a Luther hitbéli heroizmusa, evangéliumi mélysége és prófétai következetessége iránt éreztek legnagyobb vonzalmat, hanem az Erasmus eszmevilága nyugözte le legerösebben öket: ez a típikusan renaissance eszmevilág, amely az evangéliumot is első sorban filozofailag, filologiailag és esztétikailag értékelte s a lélek és az örökkévalóság legizgalmasabb problémáival szemben sem tudott tovább jutni az elegáns szkepszisnél. Hogy ez a szkepszis *ezeknek* a lelkeknek a felelősségérzetét és a tett-erejét nem fokozta, az kétségtelen: azonban ennek az erasmusi szellemnek esetleges romboló hatásaiért az egészen másnemű, a hősöket és hazafiakat, hitvallókat és vértanukat nevelő lutheri szellem végképen nem tehető felelőssé. „Erasmus — mondá Luther — ist ein Feind aller Religion und ein sonderlicher Feind und Widersacher Christi, ein vollkommen Conterfei und Ebenbild des Epicur und Luciani“:⁴ és az Erasmus bálványozóira, Magyarországon úgy, mint egyebütt, még százszor inkább talált ez az irgalmatlan éleslátású és szókimondású jellemzés.

Ami pedig magának Luthernek közvetlen felelősségét illeti a német birodalom részéről küldeni szándékolt hadisegélyek elmaradása tárgyában: erről is csak egy képtelenül elfogult és igaztalan beállításban eshetett és eshetik szó. Nemcsak az egyetemes történelmi helyzet elfogulatlan ismerete mond neki napnál világosabbban ellent, hanem Luther idevonatkozó nyilatkozatainak igazi értelme is. Aki ezeket a nyilatkozatokat⁵ eredeti összefüggésükben tanulmányozza, annak meg kell látnia, hogy a nagy reformátortól mi sem állott távolabb, mint a katolikus „Magyarország bukását kívánni“⁶ (ahogyan a különben nagyérdemű katolikus történetíró, Ortvay Tivadar is állítani volt képes): ő tisztán csak az ő sajátos vallási és erkölcsi szempontjaiból és csak egy bizonyos időpontban (1524 körül) s akkor sem az Ortvaytól állított „erélyes izgatás“ formájában kifogásolta a török elleni hadjárat ügyét. Főként az a szomorú köztapasztalat vezette Luthert ebben a föllépésében, hogy a török elleni hadjáratra való pénz- és sereggyűjtés már számos esetben nem az eredeti szent célra fordítatott, hanem a császár vagy a pápa végnélküli, sivár hatalmi dulakodásainak feneketlen hordaja nyelte el azt, a jobberzésű keresztvények nagy botránkozására. Luther tehát e ponton is a szent dolgokkal és ügyekkel játékot űző hazugság és képmutatás álarcát tépte le prófétai merészségével s az esetleges félreértetéstől vissza nem riadó fenséges szókimondásával: a keresztvény testvériség szempontjait csak takaróul használó világi politika rút és rideg önzését leplezte le. De hogy ezt nem Magyarország és a magyarság iránti ellenszenvből vagy

⁴ A *Tischreden*-ből idézi Thienemann T. i. m. 25. l. jegyzetben.

⁵ L. Erlangeni kiadás: XXIV. köt. 141—142. l. és 236. l. XXII. köt. 289. l. XXIII. köt. 53—54. l. XXXI. köt. 34—40. l.

⁶ *Ortvay*: Mária, II. Lajos magyar király neje Bp. 1914. 158. l.

éppen a török iránti rokonszenvből tette: arra bizonyosság számos nyilatkozata, amelyekből a nemzetünk iránti legőszintébb testvéri rokonérzés és részvét sugárzik elő s a török előnyomulás végzetes jelentőségének mély átérzése s a keresztyén világ, első sorban Németország e részbeli súlyos felelősségének és elodázhatatlan feladatának tiszta és energikus felmutatása hangzik ki.⁷ De ettől megválva is, teljesen bizonyíthatatlan és soha senki által bizonyítani meg sem kísérelt ponyvairodalmi fecsegés az, mely szerint a Luther nyilatkozatai miatt maradt volna el Mohácsnál, vagy egyébkor a megfelelő német segítség.⁸ A világi politika folyton változó szempontjai és érdekei voltak döntőek ennek a segítségnek esetenkénti megadásában vagy megtagadásában, nem pedig a politikát közvetlenül s éppen ilyen kérdésekben amugy sem befolyásolt reformátornak akármily hatalmas szava.

A reformációt és a protestántizmust, mint az induktive földeríthető történelmi oklángolatok egyik állítólagos láncszemét tenni bármely formában, bármely szempontból és bármely kis vagy nagy mértékig felelőssé a mohácsi katasztróféért: teljesen tudománytalan eljárás, amelynek felekezeti célzatossága a legtudományosabb mezőből is kiütöközik és amely sem logikai, sem etikai érték tekintetében nem áll feljebb annál a leplezetlen, bünbakkereső felekezeti theodiceánál, amellyel már megelőzőleg szembenéztünk.

*

De hát, egyáltalában, a józan, elfogulatlan és egészségesen magyar nemzeti szellemű történetkutatásnak és történetfelfogásnak van-e csak legkisebb szüksége is arra, hogy a mohácsi katasztrófa magyarázatához hajánál fogva előrángassa a reformáció, illetőleg a protestántizmus felelősségének kérdését?

Hát nem bőségesen elegendő, nem a legkényesebb tudományos követelményeket is kielégítő magyarázat található-e hazánknak Mátyás után rohamosan előállt szerencsétlen közviszonyaiban? A korona központi hatalmának és összetartó erejének a féktelen és falánk feudális önzés miatti összeroppanásában és felmorzsolásában? A kincstárnak jórészt ugyanezen okból, de részben a nagy európai pénzválság és gazdasági eltolódások miatt is bekövetkezett kiüresedésében? A Mátyás alatt nagyszerű modern fejlődésnek indult hadrendszer erőszakos és önző visszafejlesztésében s emiatt az akkori világ első katonai hatalmasságával szemben nevetéségesen hasznavehetetlenné válásában? A jobbagyságnak eszelős és irgalmatlan vérigsajtolásában s ezáltal a magyar nép törzselemének minden nemzeti közcéltől és közérdektől való mesterséges el-

⁷ A kérdést teljesen tisztázza *Török Pál* a Mohácsi Emlékkönyvbe írt „A mohácsi vész diplomáciai előzményei“ című cikkében 176. skk. ll. — V. ö. még *Nagy Miklós* talpraesett bírálatát Pethő Sándor: Világostól Trianonig c. könyvére, ahol szintén elég meggondolatlanul fölmerül ez a Luther elleni vád.

⁸ V. ö. Ortway i. m. 159. l. 71. jz.

idegenítésében, fatalizmusba zsibbasztásában? És — mindezeknek a jelenségeknek pszichológiai és etikai mélységeibe is beletekintve — a magyar lelkek teljes dezolációjában, érzéki földhözragadtságában, petyhüdt akaratalanságában, a felelősségérzet, az áldozatkészség, az eszményiség teljes hiányában kicsinyeknél úgy, mint nagyoknál? Csak az élesszemű és jóakarátú Burgio Antal bárónak, a pápai nunciusnak ma már kitűnő magyar fordításban is olvasható pompás jelentéseit kell elolvasni ahhoz, hogy ijesztően tragikus tisztaságban lássuk mindezeket s döntő bizonyosságot szerezzünk arra nézve, hogy a mohácsi síron még csak a legkisebb és legutolsó kapavágást sem a reformáció tette meg. Ha ennek a fel-tételezésére csak legparányibb alapot is talált volna: éppen a pápa embere nem késett volna arra erőteljesen rámutatni éppen a pápai udvarba küldött jelentéseinek hosszú sorában. De a becsületes és tisztafejű normann bárónak esze ágában sincs hitfelekezeti theodicea után kapkodni s általában a protestántizmus felelősségének kérdését fölvetni, amikor enélkül is oly tisztán látja a rémületes helyzetképet: „Az államnak nincs semmije, a magánosok meg nem akarnak adni, engedelmesség alig van, az urak egymástól rettegnek, a király mindenkitől; semmi előkészület, semmi rend nincs s ami talán még rosszabb, vannak, akik nem is akarják, hogy az ország védekezzen.“ „Ha Magyarországot meg lehetne menteni három forinton ebből a nagy veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna három ember, ki azt a három forintot ide-adná.“⁹ *Ez volt Mohács Magyarországa és ezt a Magyarországot nem a reformáció tette ilyenné.*

Mi nem akarunk az általunk kifogásolt hibába magunk is beleesni és nem folytatjuk ezt a tagadásunkat azzal az állítással, hogy: „hanem a római katolikus vallás és egyház tette ilyenné!“ A Mohács előtti magyarság nagy lelki és erkölcsi destrukciójáért egyenesen, közvetlenül és kizárólagosan a katolicizmust tenni felelőssé, egy cseppet sem volna kevésbé igazságtalan és kevésbé rövidlátó eljárás, mint az, amely a protestántizmust akarja ezért felelőssé tenni, a már ismertetett és cáfolt gondolatmenetek szerint. A történelmi okságnak sokkal bonyolultabb formájával állunk itt — mint általában minden kiemelkedő és korszakos jelentőségű történelmi eseménynél — szemben, hogysem csak pusztán tudományos szempontból is igazolható volna az ilyen meggondolatlanul leegyszerűsítő okkeresés. De viszont a legpártatlanabb tudományos vizsgálódás is lehetővé teszi, sőt megköveteli annak a megállapítását, — amitől egyébként legkitűnőbb katolikus történészeink (Fraknói, stb.) sem vonakodnak, legföljebb a végső következményt nem vonják ki — hogy Rómának magyar katolikus egyháza a magyar nemzetnek válságos éveiben és napjaiban nem állott hivatása magaslatán, lelkileg összekapcsoló és inspiráló hatása teljesen megszűnt s ahelyett, hogy prófétai erővel az örökkévalóság felé fordí-

⁹ *Mohács Magyarországa.* Br. Burgio pápai követ jelentései ford. Bartoniek Emma. Bp. 1926. 53. és 29. l.

totta volna s ezáltal magasságos energiákkal töltötte volna el a végzetével birkózó magyar nemzet lelkét, papságának teljes alkalmatlansága és méltatlansága s főként főpapságának megdermesztően hitvány példaadása által még mélyebben beletaszította azt az erkölcsi züllés fertőjébe. „*Pecunia, pecunia, tantum pecunia et non iustitia!*“¹⁰ ezt az egyik rablólovagprépostról hű katolikus papi tollból fönmaradt keserű jellemzést, egy-kettő kivételével a Mohács előtti kor valamennyi magyar főpapjának a siremlékére föl lehet írni az életük értelmé és igazsága legesattanosabb összefoglalásaként s még a mohácsi mezőn kiomlott vérük sem képes egészen lemosni és feledtetni ezt a szomorú síriratot. Ami klasztrikus önjellemzést Herczeg Ferenc a bukott pápajelöltnek, a dúvadlelkű Bakócz Tamásnak a szájába ad, az többé-kevésbé talál valamennyiökre, még a jobb akaratúakra is, itt már igazán csak az egy Tomorit véve ki: „Én egész életemben azt tapasztaltam, hogy nekem minden sikerül, amit a magam hasznára próbálok, de kudarcra kudarc ér, mihelyt az ország érdekét akarom szolgálni. Szerencsés ember én csak addig voltam, amíg fiatalos önzéssel magam is pusztítottam az ország erejét. Amióta övni és erősíteni akarom, azóta üldöz a balsors. Néha megrettenek, ha erre gondolok. Egy ismeretlen hatalom irgalmatlan következetességgel készíti elő Magyarország romlását. Mi mindnyájan, akarva nem akarva is eszközök vagyunk az ő kezében“.¹¹

Csakugyan: ha van egyáltalán mentségük a Krisztus akkori magyar nyája méltatlan bérespásztorainak, akkor ez az. Lettek volna bár sokkal rendezettebbek a magyar közviszonyok, sokkal emelkedettebb s energikusabb a magyar lélek és sokkal méltóbbak annak kicsiny és nagy pásztora: Mohács előtti hazánk és nemzetünk végzetét akkor is körülbelül megpecsételte volna az európai konstelláció. Két óriási politikai és hadi koalíció ütközői közé került akkor Magyarország s ezek az ütközők, ha talán nem is olyan dicstelen gyorsasággal, de éppen úgy halálra nyomják vala akkor is, ha nem olyan abszolút készületlenséggel várja rettentő végzetét. Az V. Károly félelmes világhatalmának összeroppantására készült akkor I. Ferenc francia király vezetése alatt az ú. n. cognaci „szent“ liga: szegény Magyarország, a keresztyénség romlatag bástyája, csak a kisebb tétek egyike volt a kártyán... Ennek a „szent“ ligának pedig baltája volt VII. Kelemen pápa is és ugyanebben volt igen bensőleg érdekelve az I. Ferenctől már madridi fogságából Magyarország elleni támadásra sürgetett (bár hiszen a támadásra már egyébként is készülődött) II. Szulejmán szultán. Egy ilyen koalícióban benne lévő pápa küldhetett aztán az agonizáló Magyarországnak akármennyi hadisegélyt (amit *tényleg* küldött, az csak egy minimális hányada volt annak az összegnek, amelyet a pápai szék ugyanazokban az években világi hatal-

¹⁰ Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepesség I. köt. Bp. 1922. 31. l.

¹¹ Az Élet Kapuja III. kiadás 105. l.

máért folytatott itáliai és egyéb háborúskodásaira fordított): ennek a segélynek, nemhogy anyagi és katonai, de az erkölcsi értéke sem volt számbavehető. Az a pápaság, amelyik a világpolitika többi éhes farkasával marakodott a hatalom koncán s amelyiknek szellemi és erkölcsi összekötő és békítő tevékenysége Európa egymás ellen ugrásra kész uralkodói közt néhány kenetes és hangzatos frázis olykori világba bocsátásában merült ki: ez a pápaság nem lehetett föltartóztatója Mohács Magyarországa robogva közeledő végzetének.

A Mohács korának római katolikus egyháza már csak azért is kanonizálhatta volna — a Perényi Ferenc püspök keserű gúnyjának igazat adva — a mohácsi mezőn elesett „húsz ezer magyar vértanút“, mert azoknak a vére, nem mint egyedüli vagy legfőbb, de mint kétségtelenül *egyik* felelősre, bizony az ő „fejére“ is kiáltott...

*

Végzem azzal, amivel kezdtem: a Baksay Dámájának egyik legmegrázóbb jelenetére utalok. A mohácsi csata utolsó felvonásában, szakadó záporban, villámok fényénél, térdig érő véres iszapban, magyar és török testhalmok között ott áll, rettenthetetlenül nézve farkasszemet a diadalittas ozmánnal s remegés nélkül emelve magasra még egyszer és utoljára az országnak reámaradt szent zászlaját, ott áll, bús és mégis földöntúli erővel diadalmas zsoltárát énekelve, a reformáció prédikátora.

Az utolsó zászlótartó!

Hiszen amint van olyan úgynevezett „történetírás“, amely a Mohács előtti magyar reformáció állítólagos felelősségét hánytorgatja a nagy katasztrófaért, épp így van olyan is, amely a Mohács utáni magyar reformációnak rója föl rettenetes bűnét, azt, hogy a nagy összeomlás általános zürzavarát fölhasználva, orvul lopakodott be az őrizetlenül hagyott római akolba s így ejtette ellenállás nélkül szabad prédájául a magyar lelkek olvasatlan tizezeit.

Ezt a fölfogást megint nem kell, nem is lehet, nem is szükséges és egészen hiábavaló aprólékos részletességgel cáfolni. Csak egyszerűen szembe kell vele szögezni ezeket a kérdéseket: ha Mohács után nem az evangélium prédikátora veszi föl a gondját az elárvult és kétségbeesett magyar léleknek, hát akkor ugyan ki veszi vala föl? Ha Mohács után nem az evangélium prédikátora ad a magyar léleknek hitet, reménységet és ideált, hát akkor ugyan ki tartóztatja vala föl ezt a lelket, hogy a fulladásig el ne merüljön a katasztrófa nagy torának szörnyű, halálos mámorában, véres és undok fertőjében? És ha Mohács után nem az evangélium prédikátora emeli vala ég felé a minden egyebektől otthagytott nemzeti zászlót, hát akkor ugyan kitől telt volna ki mástól a magyar nemzeti eszmének és öntudatnak, nyelvnek és irodalomnak nemcsak a megmentése, de az ápolása, a hatalmas kifejlesztése, az ethikai értékében való rendkívüli meggyarapítása is?

Mindezekre a kérdésekre még a legelszántabb római polémikusok részéről is mély hallgatás, vagy ügyes megkerülés szokott lenni a felelet. De a mi feleletünk se legyen dicsekedés. Ez nem illenék a mi mohácsi gyászruhánkhoz, amelynek egyszerűségét még puritánabbá kell hogy tegye református papi mivoltunk s feketeségét még komorabbá a mi napjainknak hatványozottan gyászos nemzeti és egyházi Mohácsa: Trianon.

Ne dicsekedés legyen a mi feleletünk, hanem fogadalom.

Am hadd hangoztassák római katolikus testvéreink közül azok, akik ezt szükségesnek vélik, az ő egyházuknak páratlan állam-, rend- és tekintélyfenntartó erejét. A történelem ugyan s éppen a mohácsi napok magyar történelme is némileg másról tanuskodik, de mi azért nem akarjuk tőlük elvitatni ezt az úgy vélt babért. Sőt szívesen elismerjük azt, hogy a keresztyénség római katolikus koncepciója tényleg igen alkalmas arra, hogy bizonyos állami és társadalmi koncepciókkal tartósan amalgamizálódjék. A baj csak az, hogy mivel a katholicizmus lényegétől elválaszthatatlan a politikum, még pedig *egy bizonyos fajta* politikum: mindenféle kül- és belpolitikai válság alkalmas arra, hogy a katholicizmusnak vagy olyan vereségeket hozzon, amelyekben összes addigi diadalai és vívmányai kockára kerülnek; vagy pedig olyan diadalokat hozzon, amelyek telve vannak a hatalmi mámor ellenállhatatlan kísértéseivel s következőleg új vereségek veszes csiráival is. A mi evangéliumi keresztyénségünk sokat emlegetett és felhánt s még a magunk részéről is sokszor elég meggondolatlanul elsíratott látszólagos politikai inferioritása viszont valójában igen határozott és igen dicsőséges *főlény*. Bennünket ez képesített a multban és ez képesíthet ma is arra, hogy amikor a nemzet politikai élete egyetlen nagy temetővé változik, akkor mi az örökkévalóság felé tudjuk fordítani s ezáltal megmenteni, új életreménnyel és életerővel átítatni azt, ami számunkra egyedül marad meg az általános összeomlásból, mint munkatér és mint feladat, mint ajándék és mint kiváltság: *a nemzet meztelen, vérző, haldokló és kétségbeesett lelkét*.

Négyszáz évvel ezelőtt Sztambulból jött volt a mohácsi végzet, a tegnapi Trianonból jött s ne adja az irgalmas Isten, de mi nem tudhatjuk, a holnapi nem jön-e ismét Keletről, napjaink döbbenetes vörös Sztambulából, Moszkvából: mindegy. Viharban és vérben, világégésben és egyetemes értékromlásban legyünk mi mindhalálíg a Krisztus királyságába elhívott halhatatlan magyar léleknek Krisztushoz és csak Ő hozzá vivő apostolai és prófétái: *az utolsó zászlótartója*.

Révész Imre.

Luther és a tanszabadság.

Két elv szabályozza, illetőleg élteti a reformatio útján alakult egyházakat. Az egyik elv: a hit által Isten kegyelméből való igazultságnak elve, melyben az egyház vallja, hogy Isten nem nézi az ember cselekedeteit, hanem nézi az embernek hívó szívét, amely szívben Jézus Krisztus, az isteni szeretetnek megszemélyesítője él és éppen ezért az ily szívű ember mást, mint jó cselekedetet, nem is művelhet. Isten az ilyen hívó szívű embert igaz embernek tekinti, úgy hogy az ily ember Isten kegyelméből üdvözl.

Az ily hívó szívű emberek közössége alkotja az egyedül üdvözítő egyházat. Mivel pedig ember nem, hanem csakis Isten látja az ember szívét; ez egyház láthatatlan az ember, a világ szempontjából. Ez a láthatatlan egyház az igazi egyház. Az ember által látható egyházak csak annyiban keresztyén egyházak, amennyiben e láthatatlan egyháznak szervei.

Mivel pedig az egyes ember Isten előtt igazzá s így üdvözítővé csakis a *szívében* élő Krisztus útján, csak az ő közvetítésével válik, nincs szüksége semmiféle más közvetítő egyénre, papra, illetőleg főpapra; a benne élő Krisztus az egyedüli igazi közvetítő Isten és ember közt, úgyhogy csakis az az igaz pap, akiben Krisztus él. Mindnyájan azok lehetünk. *Az egyetlenes papságnak* elvét: ezért vallja a reformáció útján kialakult egyház.¹

Míntogy a mondottakban kimerül a protestáns vallásuk *hittartalmának* egész anyaga: a protestáns egyház ez elvet *materialis, anyagi elvének* nevezi.

Ez anyagi elvvel szemben a másik elv: a protestáns egyháznak *alaki, formális elve*. Ez az elv arra a kérdésre felel, hogy mi is formálja, szabályozza az ember szívében élő hitet; mi is annak kritériuma, hogy az ember szívében élő Krisztus nem-e csak az önkényes képzeletnek hiú alkotása; vajjon megfelel-e az az igaz Krisztusnak?!

¹ L. Luther: *Babyloniai fogság*. Masznyik-ford. 279 stb. l. Luther: *An den christl. Adel deutscher Nation*. (Reclam-kiadás) 10—12 l. Tischreden 163 l. *Sermon über die Messe*-ből idézi Köstlin: *Luther, sein Leben und seine Schriften* I. 363. Luther-beszédem 1883. 11 l. a megfelelő idézetet.

Ez elvi tételek ellenkezőjét hirdették azok, kik a Luther ellen kibocsátandó bullát előkészítették: *Mazzolini Sylvestro*: *De juridica et infragibili veritate Romanae Ecclesiae Pontificis*. Kül. IV. fejezet. 2. De Papa et ejus Potestate. Eck: *De Primatu*.

E kérdésre a feleletet nem adja az egyháznak semmiféle zsinati határozata, sem az egyházban őrzött traditio! Hisz a traditiot is módosítják azok, kik azt továbbítják; s minden zsinati határozat a történeti helyzet, a kor köztudata által módosított s így csak e korra nézne s nem minden korra lehet szabályozó. — Éppen azért nem lehetnek szabályozók a protestáns egyháznak symbolikus könyvei sem, amelyek a történeti, tehát múltó jellegükön kívül egyenesen avégett szerkesztettek, hogy ezek alapján ismerje el megalukvás útján a világi hatóság, tehát az állam a protestáns egyházakat. De különben is — s ezt nem veszik figyelembe a protestáns orthodoxiával tüntetők — maguk a symbolikus könyvek közül a confessio augustana, — melyet az összes evangélikusok elismernek, — e feltétlenül normáló szerepre nem is vállalkozik, midőn kijelenti, hogy csak annyiban normáló, „amennyiben tételei a *szentírással* egyeznek“ („*quatenus consentiunt cum scriptura sacra*“). — A symbolikus könyvek tehát csakis norma normata jellegűek, úgyhogy csakis egyedül *a szentírás a norma normans. A szentírás a protestáns egyház formalis alaki elve.*

Lehet-e ily egész lényünket s így gondolkozásunkat is normáló elvvel szemben tanulmányozási, tanítási — egyszóval: tan szabadságról — szólani?! Lehet-e éppen Luthernek, aki mint ultima ratióra a szentírásra hivatkozik — éppen a szentírással szemben a szabadon ítélezőnek, a bírálónak álláspontjára helyezkednie?! — De viszont ha ez a bibliával, a legszentebb okmánnyal szemben lehetséges: úgy magától értetődik, hogy lehetséges az minden okmánnyal, minden gondolattal, minden véleménnyel szemben is!

Luther e lehetetlennek látszót lehetővé teszi azzal, hogy különbséget tesz a *szentírás* (scriptura sacra) és *Isten igéje* (verbum Dei, Logos) közt.

A szentírás *betű*: míg az Isten igéje *lélek*. A *lélek* a testben van mint annak éltetője: míg a *test* magában lélektelen, élettelen holt, s amennyiben nem a léleknek szerve, hanem a lélekkel szemben érvényesül — *öl*.

Az Igén fordul meg tehát a szentírás értéke. Mi tehát az Ige? Luther vallja, hogy az Ige, mint Istennel egylényegű — praeeexistens, örök; vallja, hogy ez Ige, (a logosz) a teremtésnél mint Istennek eszköze közreműködött úgy, hogy nincs, ami nem általa létesült volna. Ezért is benne van az Ige az egész természetben (Tischreden, Reclam-kiadás, 10., 14., 30. l.), úgyhogy még a természet is epedve vágyódik az enyészet szolgasága alól való felszabadulása és Isten gyermekei megdicsőülésében való részesülése után (Róm. 8., 19—22.) Luther vallja, hogy az Ige, mint a világosság besugározza az ember lelkét (Ján. 1., 4.) és pedig a *törökök és pogányok* közt lakókat is; hogy ezért is az Ige a pogányok szívében is mint a lelkiismeret szava megszólal, amelyet követve a pogányok és törökök is, épp oly jutalmat nyernek Istentől, mint az azt követő keresztyének (Tischreden 17. l.) Luther nemcsak a pogányok lelkiismeretében megnyilatkozó szavában látja Istennek, az Igének művét, hanem

mindenféle nyelvű népek *közmondásaiban*, — bizonyára Aratus és Kleantes e szálló igéjében is: „Mi az Ő (Istennek) nemzetsége vagyunk“ s hozzájárul Pál apostol e szállóige megokolásához: „hisz benne élünk, mozgunk és vagyunk“. (Act. 17., 28.) Luther maga is — e tétélein mintegy meghökkenve, önmagát megnyugtatta, jegyzi meg: „Végre is észre kell térnünk s elismerni azt, hogy nem mi emberek, hanem másvalaki mozgatja a világ (történet) kerekét.“ (Luther erre vonatkozó idézeteit l. Köstlin: Martin Luther. Sein Leben und sein Schriften I. köt. 612. l.).

Az Ige, Krisztus volt ama szikla, mely a Mózes által a pusztába vezetett *zsidó népet* kísérte s melynek vizéből mindnyájan szellemi kenyérral és itallal táplálkoztak (I. Kor. 10., 1—4.). Az Ige szólt meg rettentő mennydörgés kíséretében a Sinai hegyen Mózesnek adott törvény szavában.

A sötétség azonban nem fogadta be a világosságot s Isten a zsidó nép többségében nem lelte gyönyörűségét. (Ján. 1:5., 10., 11. I. Kor. 10:5.)

Az ember természetében rejlő *isteni* (Ige) mellett ugyanis felburjánzik ugyancsak a természettel adott érzéki elem, mely kívülről jövő beavatkozás nélkül megakadályozza az isteni csira kifejlődését. A kívülről, félemlítő hatalommal az ember lelkére nehezető törvény elég erős ugyan ahhoz, hogy az embert bűneinek beismerésére és egyszersmind annak tudatára vezesse, hogy a törvény teljesítésére képtelen s így bűnös viselkedésének zsoldjaként a halált várja: de nem ad erőt ahhoz, hogy az embert a halál hatalmából kiszabadítsa, úgyhogy az ember kétségbeesetten felsóhajt: „Én nyomorult ember! Ki szabadít meg engem a halál e testéből!“ Róm. 7:24.

Erre a felelet: csakis *Isten*, akinek lényege a *szerelem* s ki e lényegét megszemélyesíté a földre küldött Igében, Jézus Krisztusban; aki mint embernek fia az emberrel szolidáris s így az ember bűneit magára veszi, kereszthalálával annak zsoldját lefizeti, de mint Istennek fia, feltámad örök életre; s ezzel azokat, akik vele, a szeretet megszemélyesítőjével, az Igével szolidárisak, s így a szeretet szellemét Isten erejében embertársaikkal szemben örömmel érvényesítik — a bűn halálából kiragadja, megigazítja s az örök élet és békeség részeseivé teszi. — (L. erre vonatkozólag Luthernek: Von der Freiheit eines Christenmenschen című classicus iratát. — Róm. 7. és 8. fejezet. I. Kor. 13.)

Ez az Ige benne van a szentírásban.. Az Ige ad értéket a szentírásnak, úgyhogy a szentírás egyes könyve csak annyiban értékes, amennyiben Isten ez igéjét tartalmazza; vagyis Lutherrel szólva „a biblia összes könyvei értékének próbaköve az, hogy mennyiben tárgyalja az egyes könyv Krisztust. Amely könyv Krisztust nem tanítja, nem apostoli; amelyik pedig Krisztust prédikálja, apostoli, még akkor is, ha azt Judás, Hannas vagy Pilatus írta volna“.

Az Ige tehát a szent iratok értékének kriteriuma. Ezt véve azok értékelése alapjául, értjük Luther kritikáját:

I. Az *ujtestamentumi könyvek közül* Luther szerint:

1. A legértékesebb János evangéliuma és első levele. — Ezekben jelenik meg Isten fia, a megváltó, a kegyelem és igazság teljességében. Ezek után következnek érték tekintetében:

2. Pál apostol levelei, különösen a Rómaiakhoz, a Galatákhoz és Ephesusbeliekhez írt levelei; nemkülönbén Péter apostol első levele. E levelek az összes könyvek igazi magját és velejét tartalmazzák. Krisztust s mindazt felmutatják, amit szükséges tudni s ami szükséges az üdvözüléshez. — (L. Luther bevezető szavait a Rómaiakhoz írt levélben.)

3. Ezekkel szemben Jakab levele igazi *szalmalevél*, nincs evangeliomi jellege; nem is származhatott Jakab apostoltól s nem is méltó arra, hogy összeköttetésbe hozassék az apostoli szellemmel. (L. Luther Babyloniai fogságról írott művét, mely Masznyik fordításában megvan: Luther alapvető reformiratai 287. l.) Luther tudja azt, hogy sokan fáradoztak Jakab és Pál levelei egyeztetésén. Melancthon is, de nem igen komolyan; mert homlokegyenest ellenkezik egymással: „a hit megigazít“ és „a hit nem igazít meg“. Aki ezt a kettőt rimbeszedi, annak fejére ráteszem baretumomat; engem pedig ám szidjanak bolondnak“. (L. Luther, Tischreden, Reclamkiadás, 314. l.)

4. A Héberrekhez írt levelet belső okoknál fogva nem írhatta Pál apostol.

5. János látomásai szellemében Luther nem találja fel magát; látomásai homályosak: míg Krisztus jövendölései világosak

II. Az *őszövétségi könyvek* jellege Luther szerint ellenkezik az újszövetségi jelleggel: amazok a *törvényt* tanítják; emezek az *evangéliomot* hirdetik. Törvény és evangéliom pedig Luthernél épp úgy, mint Pál apostolnál, éles, egymást teljesen kizáró viszonyban áll; a kettő ellenkezik egymással úgy, mint a sötétség a világossággal, a föld a mennyyel, az éjszaka a nappallal. (Tischreden, 133. l.) Luther, valamint Pál apostol a törvény fanatikusa volt, de mind a kettő keserűen tapasztalta, hogy a törvény szolgasága csak kétségbeesésre, halálra vezet: s ezzel szemben mind a kettő boldogan tapasztalta, hogy az evangélium, az üdvözítő hír, a szeretet Istenébe fektetett hit, a szeretet megszemélyesítőjével, Krisztussal való életközösség a bűn halálából új életre támaszt, mely *nem a szolgálta* rettegésével, hanem a szeretet Istenének *gyermeké* bizalmával és boldogságával, belső szükségszerűséggel, ezért is *szabadon* végzi az ő benne élő szeretet erejében *Isten*, valamint felebarátja és társadalma iránti kötelességeit, az úgynevezett jó cselekedeteket. (Tischreden, 132.)

Isten iránti szeretetünk — felebaráti szeretetünk ereje; viszont felebaráti szeretetünk — Isten iránti szeretetünk igazolója. (I. Ján. 4:8., 12., 16., 20., 21. Tischreden, 132. l.) Ezért is az igaz

keresztyénnek csak *egy* törvénye van, mely minden törvény beteljesítője: a *szerelet*. (Tischr. 133. l.)

Ezért is a törvények, tehát az ótestamentumi törvények is — *elvileg* a keresztyén emberre nézve nem kötelezők. Az ember azonban nemcsak lelki, hanem testi lény is: miért is a *fejlődésnek* alávetett s így még csak *felnevelendő* az *evangeliumi szabadságra*. (L. Ueber die Freiheit des Christmenschen). Ezért is Luthernek a törvényre vonatkozó s attól teljesen elzárkózó nézete a *törvény tartalmára* tekintettel közelebb megvilágosítandó.

Az istentisztelettel kapcsolatos *zsidó rituális, ceremonialis törvények* egyáltalában *nem kötelezők* a keresztyénre nézve. Krisztusnak egyszersmindenkorra hozott, engesztelő áldozata Isten kiengesztelésére vonatkozó összes zsidó törvényeket a keresztyénre nézve megszüntette. A keresztyén kultusz tárgya: Isten ígéjének az ezzel megbízott által való hirdetése és az ujjászületés (keresztség) és Krisztusban való növekedés (Urvacsora) sacramentomainak kiszolgálása.

A *jogi, politikai jellegű* ótestamentumi törvények érvénye ugyancsak megszünt, amint azt már maguk a zsidók is megszüntették azon zsidókra nézve, kik országukon kívül tartózkodtak (a syriai Naaman, Jób, József, Dániel) s kikre nézve a *pogányok törvényei és jogai voltak kötelezők*. Luther e gyakorlatot *elvi magaslatra emeli, amennyiben bármely világhatóságot, kormányt isteni rendeleten alapulónak tart s ezért az ezek mellett gyakorlatban levő egyházi törvényeket, dekretaliákat elégeti s követeli, hogy jogi, politikai tekintetben minden pap is — fel a pápáig — kivétel nélkül a világi hatóságnak s annak törvényeinek és rendeleteinek legyen alárendelve*. Érdekes, hogy Luther a *nemzetek autonómiaja* érdekében első sorban a nemzeti, tartományi törvényt és csak kiegészítőképpen a császári törvényeket kívánja érvényben tartani. (L. Luther: „An den christl. Adel deutscher Nation“, kül. az egyetemek reformjáról. „Tischreden 128. és 129. l.) A házasság megkötése is mint szerződési alapon nyugvó jogi intézmény, valamint a házaseslet perpatvara s így a házasság felbontása is Luther szerint világi hatóság alá tartozik. Nem Krisztus, nem is a keresztyén egyház a házasságnak szerzője: annál sokkal hatalmasabb Ur: Maga az Ur Isten szerezte azt a paradicsomban. (Tischreden, 255. stb. Predigt vom ehelichen Leben, 1522. Közelebb ismertette Köstlin i. m. I. 590. ff. l.)

Vannak azonban az ótestamentumban *erkölcsi* törvények is, mint a tízparancsolat (Moralia). Ezeknek van *vonatkozásuk* az evangeliumhoz, amennyiben ezek az istentelen, elbizakodott, nyers, önző embereket Krisztus evangeliumára *nevelik*. „Az ily embereknek nem való az evangelium. Az istentelenek az evangeliumból érzéki szabadságot szívznak magukba s így még gonoszabbakká válnak. Nem az evangelium, hanem a törvény való ezeknek...“ „Az evangelium tulajdonképpen a megfélemedett, megszomorodott és aggodalmaskodó lelkiismeretnek való; a törvény ellenben isten-

telen, önmagával eltelt, nyers lelkületű embereknek és színlelőknek való; ezeknek kell azt prédikálni.“ (Tischreden, 131.) *A törvény tehát* csak a keresztyén vallásra *előkészít*: de *nem annak tartalma*. A keresztyén vallás tartalma csak az evangelium.

Mindezt szem előtt tartva, megértjük, hogy Luthernek a Biblia ótestamentumi könyveire vonatkozó kritikája az ujszövetségek fölötti kritikájánál is szigorúbb.

1. A *prófétákat* általában becsüli: de megjegyzi, hogy beszédeiket csak tanítványaik és hallgatóik relatiojában bírjuk. A proféták közül *Danielt* és *Jezsajast* becsüli legtöbbszörre, amennyiben az egyik Krisztust bőségesen és világosan tanítja; a másik pedig a monarchiákat és a császárságot Krisztus országával együtt legmegbízhatóbban festi és írja le. (Tischreden 315. l.)

2. *Jób* könyve Terentiuszerű párbeszédben a türelmes szenvedés példáját mutatja be; a szerző Jóbot szenvedések útján neveli, úgy mint Virgilius az ő kedves hőséből, Aeneasból, akit vizen, tengeren át vezet s itt-ott időztet, világlátott politikust és harcost nevel. *Jób* beszédei költöttek. Kisértetés és szorongattatás közben az ember úgy, mint *Jób*, nem beszél. De bárki is szerkesztette s írta e könyvet, az illető nagy és jeles theologus volt. — Lehet, hogy Salamon írta. (Tischreden, 316., 317. l.)

3. *Judith* és *Tóbiás* könyvei nem adnak valóságos történetet; mind a kettő költemény, az egyik tragédia, a másik komédia (u. o. 315.)

4. A *királyok* könyve zsidó kalendárium, amely az egymásután uralkodó zsidó királyokat felsorolja. (U. o.)

5. A *Makkabeusok* II. könyve és *Eszter* könyve Luther előtt annyira ellenszenvet, hogy azt szeretné, hogy ezek a könyvek egyáltalában nem is léteznének, mert túlságosan zsidóskodnak (Judenzen) s pogányosan nevetlenek (u. o. 315. d.).

6. *Jézus Sirák* tanításai az apostolok és Krisztus szavaival egybe sem hasonlíthatók. Sirák könyve jogi szellemű törvénykönyv házi használatra; finom tanácsadó finom és tisztességes életmódra (u. o. 318. l.).

Midőn Luther a protestantizmus formális elvét alkotó szentírással, tehát a legnagyobb tekintéllyel szemben, amelyre vitakozásai alkalmával mint ultima ratióra hivatkozott — ily szabad álláspontot foglalt el: ezzel tényleg proklamálta a tanulmányozás és tanítás szabadságának az elvét.

E szabadság azonban nem mindenkinek, hanem Luther szerint csakis *szabad* embernek való. Ugy mint az evangelium, úgy a szabadság *a nem szabad embernek* és ő általa a társadalomnak is csakis vesztére van.

I. *Nem szabad* ember az, ki az *érzéki, önző Éniség álláspontján van*; ki csakis önmagában lát feltétlen értéket, s relatív értéket abban, aki az Ő Énjének hízeleg, néki kedvében jár, az ő vagyonyát gyarapítja, akaratát teljesíti. (Eudaimonista. Utilista.) Aki ezt nem cselekszi: abban ő ellenséget lát, azért is annak gyöngéit

keresi, kürtöli, reá irigykedik. őt gyűlöli, ha lehet megsemmisíti. (Homo homini lupus.) Ha pedig ezt nem teheti, mert nálánál amaz sokkal hatalmasabb, előtte remegve meghunyászkodik, néki hízeleg s ha ezzel sem éri el az ő akarata érvényesülését, más hatalommal közvetítővel szövetkezik, csakhogy meglegyen az ő akarata. Teszi ezt Istenével szemben is mint fetischista, samanista. Imája: *Legyen meg az én akaratom.*

II. Az érzéki Éniség vagy egyéniség ez önző, öneltelt, dacos álláspontján állót megtöri a kialakult *történeti hatalom, a társadalom, az állam, az egyház.* Így felváltja az érzéki Éniség álláspontját a *történeti Éniség* álláspontja. — E történeti hatalmakban rejlik a *feltétlen érték*; s az egyes csak annyiban értékes és életrevaló, amennyiben a történeti hatalom szellemét, amely *tantételekben, dogmákban és a külső életet szabályzó törvényekben* nyer kifejezést, — feltétlenül magáénak vallja. Az egyház pedig, mint nemcsak e múló földi életre, hanem a túlnanra, az örök életre kiható és határozó üdvintézmény, ez állásponton igen természetesen, minden világi hatalom fölé emelkedik s így az egyes már csak a maga üdvözülhetése érdekében is e feltétlen hatalomnak, mint istennek, feltétlenül alárendeli magát. Az egyes ember szellemének *elméleti iránya* abban merül ki, hogy a kész tant rendszeresíti, logikailag correlat és egymással okilag összefüggő tételekben kialakítja, az életnek egyes eseteire alkalmazza (casuistika), hogy ezzel felépítse a gothikus Domhoz hasonló scholastika hatalmas épületét.

Az egyes ember szellemének *gyakorlati irányában: etikailag* adva van a történeti hatalom előtti teljes behódolás, a feltétlen engedelmesség, a teljes altruizmus; *vallásilag* a „Homo homini Deus“ álláspontja.

Az ember nem szabad az érzéki éniség álláspontján, mert érzéki, önző, egyéni természetének rabja; nem szabad a történeti éniség álláspontján, mert más embernek, emberi intézménynek szolgája.

III. Már a történeti éniség álláspontján menekül a scholasztikai formalizmusban kimerült és az előirt cselekvények végzésében belefáradt ember a képzelet szárnyain a látható egyház és minden-ség fölé, hogy mindennek végső, ősokéiben, Istenben boldogan megpihessen. *A scholasztikának ikertestvére a misztika.* A misztikus nem támad, nem aktív, hanem természete szerint békés; s mitsem kíván tudni, mint csak Istenről, mást cselekedni, mint boldogan megpihenni Istenben.

Elvileg ezzel a történeti éniség álláspontja fel van adva, az egyes, mivel csakis Istenben boldog és ezért igaz, végső otthonát nem a történeti hatalomban, az egyházban, hanem Istenben leli. Az elvileges felszabadulás valósággá azonban csak akkor válik, ha az egyes nemcsak az *önmagában* boldog Istenben kíván *megpihenni*, hanem a *szeretet Istenében*, ki sohasem volt csakis önmagában boldog, hanem öröktől fogva boldog az örök logoszban, a világban elhíntett logoszban, a szeretetet megszemélyesítő Krisztusban s aki

megdicsőül Krisztus feltámadásában és Isten által Krisztusban ujjaszült *hívőinek szeretetben munkás életében*. Az egyes ezzel egy a *mindenségre kiterjeszkedő* szervezetnek, tehát a legtökéletesebb szervezetnek szervévé válik és pedig egészen *sajátos* szervvé. A szervezet ugyanis minél tökéletesebb, annál inkább tagolt sajátos szerveiben. Csak a legalsóbb rendű szervezet, de még az sem *uniformis*.

Az éltető világosság (Ján. 1., 4., stb.) napja a végesség közege által megtörve, végetlen, sajátosan színezett, minősített sugarakban hatja át a mindenséget a végett, hogy a mindenség nem unisonoban, hanem polyphon himnuszban dicsőítse sajátos hangokban a szeretetnek keltő szelleme által harmonizáltan Istent. Az egyes ember az ő sajátos sugarában bírja *jobb énjét*, azt a daimoniont, azt a *Dzsint*, *Geniust*, az empirikus énnel szemben azt az *intelligibilis ént*, azt az *isteni célgondolatot*, amelynek megvalósítására a szerves egésznek szeretettel való kiépítése érdekében Isten dicsőségére hivatva van. Csak a *szeretettel* való ténykedés eredményes a szellem *elméleti* irányában, a megismerés terén is. Amit, akit nem szeretünk, azt meg nem ismerjük. Csak az iránt érdeklődünk, csakis annak lényegébe hatolhatunk be, amit, akit odaadólag, rólunk teljesen megfélelkezve, tekintélyekre nem hallgatva *szere-tünk*. *A szeretet nyitja meg ismeretünk tárgyának a lényegét*. Bárkiné s bárminek a lényege pedig legtisztábban *keletkezésében* és beigazoltan *fejlődésében* nyilatkozik meg. Ezért keresi a természetben a mozgás különbözőségét *keltő* energiát; a természetrajz kutatja a differenciálódást okozó *sejt sajátosságát*; a szociológia a primitív népeknek, nevezetesen a társadalom *összejtjének*, a *család-nak* szervezetét; a pszichologia belátja a gyermektanulmányok, az öröklés problémájának fontosságát, a történettudós pedig mindinkább belátja, hogy egy-egy korszak ismerése csak akkor lesz a valóságos történésnek megfelelő, ha a korszakot előidézők lelki világába teljesen belelátunk s abban felismerjük azt a mozgató eszmét, azt az isteni célgondolatot, amely e korszakra rányomja sajátosságának bélyegét. A további fejlődés, a környező világgal való kölcsönhatás következtében mindig megalkuvással s így deformálással jár: úgyhogy a további fejlődésben is megnyilatkozó lényeg megítélésénél nem a fejlődésben levőnek jelen állapota, hanem a keletkezésében érvényesülő eszme az irányító. Áll ez természetesen az egyháztörténetre nézve is, úgyhogy magától értetődik, hogy a keresztyén vallás történetében fellépő reformáló mozgalmak mind a keresztyén vallás keletkezéséhez legközelebb álló forrásból, a szentírásból merítették erejüket.

A szentírás tanulmányozása, magyarázása és ennek eredménye hirdetésénél, a tárgy fontosságánál fogva, természetesen kétszeresen is fönnáll az a követelés, hogy a tanzabadság jogát csak az veheti igénybe, aki nemcsak felszabadult saját érzéki természete rabsága és a történeti hatalmak szolgasága alól, hanem képes a szeretet erejében tanulmánya tárgyába el-

mélyedni s magában a tárgyban létező, abból kisugárzó szellemet, az ígét felismerni s azt a középítés szempontjából értékelni is.

Luther ily egyéniség volt. Ő a fejlődésnek vallási téren is érvényesülő hármasságát szíve mélyében lelke egészével átélte s így nemcsak felszabadult érzéki énisége rabsága és a történeti hatalmak szolgasága alól, hanem fellelte Isten kegyelméből Isten, a szeretet Istene iránti odaadó bizalma, hite által önmagában azt az *isteni célgondolatot, azt a jobb énjét*, amelynek érvényesítésére Istennek, a szeretetnek szellemében a szeretet országának kiépítésére és dicsőségére teremtett. Mint Istennek gyermeke, Luther szabad. Gondolkozásának, cselekvésének forrása, mozgatója, irányítója az ő benne élő isteni célgondolat, az ő jobb énje, amely egészen felszívta magába egyéniségét, úgyhogy ő személyiséggé, azaz szabad emberré vált. A szabad ember nem önző érzéki természetének szavát, nem a történeti hatalmak parancsát, hanem jobb énje isteni szózatát követi és pedig *belső* szükségyszerűséggel, ezért is igazán szabadon s meggyőződését bárkivel, bármivel szemben hirdeti, mert hirdeti azt az isteni szeretet erejében.

Így szabad Luther a szentírással szemben is. Szeretettel mélyed el annak tartalmába s midőn annak lelkét, ígését megtalálta: ez ige erejében, betűje fölött szuverén szabadsággal mond ítéletet. *Luther midőn így a szentírással szemben teljes szabadsággal ítélkezik, a tanszabadság elvét proklamálja.*

Az a körülmény, hogy szemére vetik azt, hogy ő egymagában sokkal szemben, az ő hivatalos egyházával, a pápával szemben feltolja magát a szentírás igaz magyarázójaként, őt nem bántja. „Hisz az igazság dolgában — Luther szavai szerint — nem dönt a majoritás, a többség. Hisz Isten, az ótestamentum szerint, nem sok, hanem többnyire csak egy prófétát ébreszt Izrael népe számára.“

De nem is dönt a hirdetőnek *előkelő társadalmi* állása sem; sőt — ugyancsak az ótestamentum tanúsága szerint — Isten *sokasem* bizta meg prófétasággal a legmagasabb rendű *papság* vagy más *magasabb rendűek* egyikét sem; hanem rendszeren az alsóbb rendűek, a megvetettek sorából egyeseket, úgyhogy Istennek e kedves szentjei kénytelenek voltak minden koron a legmagasabb rendűekkel, fejedelmekkel és tudósokkal szembe szállva prédikálni s életüket is ezzel kockáztatni. Luther nem állítja magáról, hogy próféta; „de ha nem is próféta, *lelküismeretében* bizonyos abban, hogy mellette s nem ellenfelei mellett van Istennek ígéje; ez ad néki bátorságot ahhoz, hogy tőlük épp oly kevéssé féljen, mint amennyire ők viszont őt megvetik és üldözik. Bár sok nagy seregben üldöznek engem: ez engem meg nem ijeszt, sőt éppen ez megvigasztal és megerősít; mivel az írások (történet) tanúsága szerint az üldözők és irigykedők az igaztalanok: míg az igazság az üldözöttek részén van. Mindég úgy volt az, hogy a nagy sokaság a hazugság mellé, míg a kisebbség az igazság mellé áll... Ezért is örömmel kész vagyok a bulla által kiátkozott tételeim megmenté-

sére és megvédésére s Isten kegyelméből vállalom azok épségben való fönn tartását az igazságtalansággal szemben. Az erőszak pedig csak egy gyatra testre akad, amelyet Istennek és az ő szent, de a pápa által elétkozott igazságnak ajánlok fel. Amen“. (L. Luther: Grund und Versuche aller Artikel, so durch die römische Bulle unrechtlich verdammt worden. 1521 márciusában megjelent német kiadás bevezetésében. Idézi ezt Köstlin, I. 409. l.)

Látható, hogy Luthernél nem frázis, nem puszta paragrafus, hanem személyiségével, egész életével összeforrott s bárkivel szemben érvényesülő *erő* a tanulmányozás és ennek eredménye hirdetésének *szabadsága*.

Luther szellemében kívánjuk azt, hogy az, aki a tanszabadság és ezzel szoros összefüggésben a sajtószabadság jogát igénybe veszi: legyen szabad ember; vagyis más szóval: vegye igénybe e jogot nem önző, hiú, mást lekicsinyítő, más fölött uralkodó, fölötte győzedelmeskedő célból; ne legyen akár egyes egyéntől, akár erkölcsi testülettől lefizetett, nyilatkozásra lekötelezett egyén, hanem csakis jobb énjétől, isteni célgondolatjától meghatározott, ezért is szabad személyiség, ki bárkivel és bármivel foglalkozzék, végezze azt szeretettel, mindenben a jobb ént keresve azon célból, hogy a köz, a haza, az emberiség útján a szeretet országa, Isten országa kiépüljön.

Ez Luthernek, a tanszabadság hívének hozzánk intézett üzenete.

Dr. Schneller István.

Őszi költemény.

*Megint az ős borul rám,
ez a mustízü hullám,
jön messziről a zengő
gyümölcsösök felől;
az égen még a nyár van,
de már az illatárban
keserédes fanyarság
amely szívemre dől.*

*Két ős közelg ez ősön,
az egyik ismerősöm,
a régi kedves évszak,
lány bánattal teli;
a másik: őszi réven
közelgő negyven évem,
mely tavaszom s nyaramnak
javát elföldeli.*

*S ha jön megannyi alkony,
tudok még fájni halkán,
bár tavaszom el is mult,
az ős még az enyém;
már fanyarabb a szőlő,
de még édesen ömlő
vérem hull küszöbödre
mint őszi költemény.*

*Jaj, Istenem, a szőlő
ízét és a kiömlő
mustnak fanyar szagát is
tudja-e még szavam?
Tudok-e még az alkony
jöttén felsírni halkán,
ős és alkony csudáján
szenvedni boldogan?*

*Akárhogy is, ha fáradt
inyem talán kiszárad
s nem érzi már a mustnak
oly százezer ízét,
csak két szemedbe nézek,
bent örök az ígézet
s nem lankadó tüzet mind
őszömrre hinti szét.*

Szegedi István.

Fekete völegények.*

Kisasszony havának huszonkilencedik napja virradt. Szokatlan forrósággal köszöntött le a reggel. A királyszállás sugárözönben fürdött. A zászlórúd arany kopjahegye vakított az áradó ragyogásban.

Imre félrehúzta a nyugvóágy függönyét. Hosszan, gyöngéden nézte az alvó királyt. A nemes, szabályos arc szelíden pihent a csipkés vánkoston, a hullámos fehér selyemfürtök lehelletkönnyen gyűrűzték körül a domború, sima homlokot. Olyan volt az egész fej, mint valami remeklő mesterkézből kikerült, drágamívű ezüstszobor.

Lajos kezei összekulcsolódtak a mell gyöngye halmán.

Mintha imádkoznék álmában a húsz évvel fehérre őszült gyermekuralkodó! Vagy mintha ében-szárkofágon álmodnék utólréhetetlen messziségű álmot...

A kapitány gyöngéden megillette a szunnyadó vállát.

— Felség?

Lajos nem mozdult. Csak a hosszú, felívelő végű selyemrojtok rebbentek meg, alig észrevehetően. Mintha visszaszárnyalónak oda, abba a boldog világba, ahonnet a földi hangok kiroasztották.

— Felség!

Most már tágabbra nyíltak azok a nagy, kerek ablakok. Kimosolygatták a szeme kék virágait.

— Hagyj még alunni — morzsolta az álomtól forró száj kérélen. — Ilyen jól talán sohase aludtam.

— Lehetetlen uram. Épp az előbb vettük a hírt, hogy a török hadak megindultak. Majd alszunk holnap, felség!

— Igen, majd alszunk holnap — bölintott Lajos és tekintete a fölébredés megállt nézésével feszült Imre szemébe.

Aztán hirtelen felszökött s gyorsan öltözésnek látott, mint valami nászára készül, boldog völegény.

*

A táborban fölharsant egy kürt. Mindjárt rá felrikoltott a többi is. Ahány, annyiféle hang. Az egyiknek mély és hullámos a szava, mint az óriás-mellből buggyanó zokogás. A másik sikolt, mint az anyja szívéről letépett gyermek. Megint mások kacagnak, mint a megesiklandozott leány. Vannak, akik búgnak, hosz-

* Ez a részlet az írónének közeljövőben megjelenő regényéből való, mely tárgyát a mohácsi vész korából veszi.

szan reszketve át a levegőn, mint a gyászszorgonák. Egyetlen áradó hangzón, egy fénytenger az egész tábor. A dobok folyvást szólnak tompa dübörgéssel, mint az ezerlelkű tömeg szívedobbanása.

A legénység gyülekezett.

A főurak és országnagyok szállása előtt várták a királyt, apróbb-nagyobb csoportokba verődve. Mind díszbe öltözött s mind fölrakta az ékességeit, mint a templomba készülők lakodalmasok. A menték és dolmányok tarka színpompában hullámoztak, mint a mesék virágos kertje.

Aczél István, a minap érkezett pozsonyi várispány elkáprázott szemmel bámulta a tündéri sokadalmat. Meg nem állta, hogy oda ne kérdezzen a királyszállás előtt álló Imréhez.

— Kicsoda az ott abban a halhajú mentében, Zápolya Gyurka mellett?

— Országh Ferenc, a királyi kamarák igazgatója — felelt a kapitány, egymás után mutogatva a fényes urakra. — Túl rajta Korláthkőy Péter, meg Trepka András főajtónállók. Mellette Horváth Simon királyi pincemester. Legelül, az ország zászlaját aki most bontja, az Drághfy János országbíró uram. Gyönyörű szál ember, mi?

Aczél rábólintott.

— Képirók esetjére való. Mint egy bronzból vert pogány isten. Báthory nádort, Battyhányi Ferenc urat, a Drugetheket, meg Podmaniczky Mihályt régebről ösmerem. De ki az ott Bánffy Zsigmond mellett?

— Horvátos mentében?

— Igen.

— Schlick István. Különben cseh főúr. Körötte is azok a lovagok, idegen mind.

— Szép tőlük, hogy eljöttek — dűnnyögött a várispány. Aztán élénken kapta föl a fejét.

— Nimi! Kálnay János! Hát ez csak egymaga lézeng?

— Nem bizony. Vele van István úr is. Ahol áll Török Bálint, Pogány Zsigmond, Zálkán Ambrus, meg Forgács Ferenc közt.

— Publikánszínű ujjasban?

— Az, az! — hagyta rá Imre és oldalról megmustrálta a várispányt.

— Keveset forgolódhat kegyelmed az udvarnál, hogy így elmaradt a világtól!

Aczél kicsit zavartan sodorgatta a bajszát.

— Nemrég házasodtam hosszú mátkaság után — mentegetőzött. — És tudja bátyám, igen vallásos természetű az asszony. Még a régi erkölcsökben nevelkedett...

Imre az ajkába harapott. Gyorsan másra terelte a szót.

— Amott Balajthy meg Pálóczy Antal közt, az Perényi Péter. Kanizsai úr mellett Várdai Imre.

— A válluk közt még egy Perényi feje látszik!

— Igen. Le se tagadhatná. Az Gábor.

— Jól kitettek magukért!

— A Bánffyak is többen gyöttek. Abban a vörösre tündöklő tarcolán dolmányban ott, az Lőrinc. Innen rajta szikszai mentében Thurzó. Nézze csak azt a négy urat! Sárkány, Horváth Gáspár, Ráskay, meg Czettrini Mátyás! No, ezek jól neki-gombolkoztak!

A négy úr feléjük tartott éppen. Préselt tarbársony ujjas diszelgett mind a négyen.

— Phú, az áldóját — törülgette Horváth Gáspár az izzadt üstökét. — Pogány meleg napunk lesz ma, ha már kora reggel így nekidurálódik!

— Bizony, — mosolyodott vissza Imre — pogány is lesz és melegünk is lesz bőven, alighanem. De inkább tartok attól, hogy vihart kapunk a nyakunk közé. Nagyon szúrós a nap!

— Kár lenne, — aggódott Aczél — még elmosná a lakodalmunkat!

Az urak igyekeztek tovább a szállásukra, hogy valami könnyebb gúnyát kapkodjanak ebben az istentelen cudar hőségben. Kis vártatva jödögéltek is megint vissza. Kettejükön könnyű boérmente, a másik kettő levegősebb fosztány dolmányát öltött. A süvegükkel legyezkedve álltak be a rendbe.

Ideje volt. A királyszállás irányából fölharsant a kürt. Lajos kilépett és megindult az összegyűlt urak felé. Azok tiszteletteljes csöndbe némultak s büszkeségtől dagadó szívvel, elámulva nézték a fiatal uralkodót. Sohase látták még olyan pompázatosan szépnek, olyan fejedelminek, mint ma. Gonddal készült ő is. Vágottujjú hiborszín atlasz dolmányában, frissen lépkedett. Tartása sugár és déleg. Az arca tündökölt, mint az oltári szentnek. Tollas kalpagját a kezében lóbálva, az ezüstfehér fürtök légiesen könnyű hullámokban repkedték körül a gyengén neki pirkadt halántékait. A kék szemek nedvesen csillogtak s a bágyadt ördögárkokat mintha elfújták volna alóluk.

— Jó reggelt, urak! — intett vidáman a lelkes vivátozásra. — Éljünk bizony mind! Éljünk az ország jóvoltára! De százszorosan legyen a Teremtő áldása azokon, akik itt maradnának! Mert nagy napra virradtunk ma! Hozzá méltóknak kell lennünk! A török megindult. Várjuk vitéz módra és küzdjünk dicsőségesen. Mindenki tudja kötelességét, mint ahogy mi is tudjuk a magunkét. Legyen velünk a seregek Ura!

Egetverő ujongás tört ki a szavakra. Az urak lelkendezve lobogtatták tollas süvegeiket.

— Éljen a király!

A mámoros fölbuzdulást a kürt hangja vágta ketté. Föl-sikoltott zengő, mély bűgással a mohácsi mezőn:

— Imára!

És a roppant virágos kert meghajolt a magasságban trónoló lehelletére.

Szalkán primás a tér közepén, fél kezével elfödve a szemét, másikkal magasra tartotta keresztet.

— Jézus! Jézus! Jézus!
A dobok tompán szóltak.

*

A dobok folyvást szóltak, dübörögve, mélyen. Mintha a csodák tüzes szekere gördülne ki a szívek megnyílt pitvarából.

Az a főnemesség, mely egy hosszú emberöltőn át fősarjadt, anélkül, hogy háborút látott vagy csak a kardját ellenségen kipróbálhatta volna, mely elpuhult és széternyedte a fékevesztett buja tivornyákban, teliette magát az idegen erkölcsök csömörletes falatjaival, kieszeskedte az értelmét udvari pletykákban és eselszövényekben, mely önmagától számította a tért és időt, nem ismerve más célt, mint a saját jólétét: ez a magyar főnemesség most elindult egyetlen szívdobbanásnyi tömegben, szembe a legsötétebb fátummal. És nem akadott egy se, aki visszafordult, vagy akinek csak a szeme is megrebbent volna.

Állt a sereg a mohácsi síkon, büszkén, mint a napba bámuló turul s bátran, mint az antik istenek légiója. Nem kellett ide megfigyelők! Nem kellett szekérsánc, nem kellett a dombok anyamellének szelíd oltalma se. Csak hosszú, széles, egyenes terek, szabadak és elegendők, ölükbe venni a nemzet dús virágbokrétáját. Csak a nagy, nyílt, örök magyar róna kellett ide.

Állt a sereg, moccanás nélkül. Arccal dél felé fordulva, várta a fekete vendéget, a testvérfajból kiszörnyedt ellenséget: a törököt.

Az első harcvonalon közepén, tízezer gyalogos élén a fővezér, Tomory Pál. A jobbszárnyon, ezerötszáz lovassal, Battyhányi Ferenc horvát bán és Tahy János. A balszárnyon ugyanilyen lovaserővel Perényi Péter, a temesi gróf. Közte és Tomory embelei közt a magyar tüzérség.

Nyolcvan ágyú...

Az első harcvonalon az ország elei közül mindazok, akik külön beosztást nem kaptak. Pálóczy Antal, Homonnay Ferenc, Perényi Gábor, Zéchy Tamás és Báthory András, a nádorfí.

Csak egy fordulatnyi tér áll még üresen, középütt, közvetlen a fővezéri hely mellett.

Tomory Imre vállára tette a kezét.

— Neked szántam — mondta egyszerűen.

Imre megszorította erősen azt az acélos kezét.

— Köszönöm — felelt és besorakozott a rendbe.

*

Az első vonal mögé alig egy kőhajításnyira, a zászlósorak, királyi kamarások s udvari főméltóságok hármassal állt fel. Soronkint négy-négyezer lovag. Köztük az udvari kapitányok, a lengyel Trepka András, a cseh Schliek István, néhány cseh-morva főúrral. Ezeknek vezérül Tartsay Miklós jutott.

Mögöttük a király. Jobbján a hercegprímás, a zágrábi, váradi, pécsi, szerémi püspökök, Brodarits kancellár, a nyitrai és bosznai püspök, a fehérvári prépost, a királyi titoknokok és udvar-

nagyok. Balról a nádorispán, a győri, váci püspökök s a legfőbb zászlósurak. A király mögött Ráskay, Török Bálint, meg Kálnay igazodnak Lajos őrizetére.

Leghátul ezer csillogó páncélos testőrlovag két csoportra oszlik. Középen Drághfy János országbíró tartja az ország zászlaját. A hadsorok szárnyain kisebb talpas osztagok, az egész sereg körül apró csoportok könnyű huszárokból.

Összesen huszonnyolcezer ember . . .

— Jézus! Jézus! Jézus!

A keresztet hordják az arevonal előtt.

*

Már lefelé vágatott a nap tüzes felhőparipáján, mikor Szulejmán szultán megérkezett a Szent Péter-dombra.

Mint egy óriás amfiteátrum hosszan elnyult félköre, melyet földoszlopok öveznek, terült elé a mohácsi mező. A szultán tisztán láthatta a kibontakozó élet-halál játék rendezésének minden mozzanatát.

A kis magyar sereg előtt, ágyúlövésnyi távolságban, ime, állnak már Ibrahim nagyvezír délceg rumiliai lovasai, hosszú arcélben. Csak magán a jobb szárnyon százötven nagy, új ágyú. Olyanok innen messzebről, mint a vashivályok. A hatalmas sereg pihenőre készül az egész napi fárasztó menetelés után. Hátul a hadinép üti is a sátrakat.

Szulejmán bölintott.

— Helyes.

És a két kiülő, kék tüvegomb szeme elfordult. Az erősen hajlott karvalyorr s a széles, zsirosfényű száj köré végtelen megelégedés mosolyodott.

Behrám basa anatóliai serege most kezd leszállni a síkra. Az igavonó barmok még fent erőlködnek a lomha ágyúkkal aombokon. Nehezen halad a súlyos bronzszörnyetek vonagló sora. Ott is százötven . . .

Az akindszik korbáccsal verik a hajesárokat előre. Az agák dühösen nyargalásznak le s föl a meg-megakadó vonal két oldalán.

Balra Ibrahim seregétől, a földhátak védelme alatt a Jahja pasa oglu Bali bég akindzsijai vonulnak óvatosan a magyar sereg oldala felé . . .

Ez az egy megkerülőoszlop maga erősebb, mint az egész magyar had . . .

A szultán olyan élesen, tisztán lát mindent, hogy akár meg is számolhatná a katonákat a sík mezőn, mint a saját kiterített tenyerén. Látja azt is, hogy a magyar tábor mozgolódik, pihenőre készül. Elfáradtak a katonák hajnal óta a tűző napon állni, teljes fegyverzetben.

— A török úgyse készül ma támadásra!

— Majd holnap!

*

A Jahja pasa oglu seregei ezalatt, lám, elérték a síkság szélét. Vigyázva, óvatosan lappanganak a kijelölt helyre. Csak a fényes kopják hegyének villogása látszik.

— Valóban, ügyes vezér a pasa oglu! Bölcs és ravasz egyszerre, mint a kígyó. Gyakorlott a cselvetésben.

A szultán meglegedetten bólint, aztán a kék üveg-gomb szeme megint visszasiklik a magyar seregre.

Az első harcvonalból most kiválik fehér lován egy barna szőrcsuhás barát. Hosszú, őszes szakála lobog a vágatásban. A hátsó sorokhoz igyekszik, ahol a gyaur-zászlót lengeti a hirtelen föltámadt szél.

Az ám!

Ugy lehet, vihar készül. Keletről az égen a fényesarcú hurik sötét viharpárnákkal dobálóznak. A felhők széle lángot vet a szemhatár peremén.

A barát eltűnik az utolsó hadsorok közt. Kevés vártatva megmozdul egy kis vértessereg.

A szultán számolja a leváló sorokat a magaslatról.

— Alig ezer kutya! — legyint.

Az apró csapat pedig megindul sebes iramban. A lovaik peckesen kirugó szökdelésével közelednek Bali bég óriás serege felé. Olyanok innen nézve, mint a játékkatonák.

Szulejmán mosolyog.

Aztán leterített selyem imaszőnyegét és arccal kelet felé fordulva leborul a földre.

Most megszűnik számára minden. Megszűnnek a seregek és a vezérek, meg az ágyúk és az ágyútalpak földettrázó, tompa dübörgése, a hajcsárok vad ordítóása s a barmok elnyújtott bőgése. Megszűnik, meg, ő maga is.

A szultán, millió és millió muzulmán élet-halál ura, a tengerektől tengerekig áradó győzelmes török világbirodalom megáldomója: Szulejmán imádkozik.

Hosszan, áhítatosan zümmög a fohász. A két kerek üveg-gomb megáll és elmered és kitágul a végtelen révületével a végtelen felé.

— Allah kérim! Ja kérim! Ja rahim! Allah! Allah! Akbár!

Mintha visszasikoltana az ősi szittyá föld az idegen Isten idegen imádságára, váratlanul fölzendül rá végig az embervirágokat ringató mezőn a felelet:

— Jézus! Jézus! Jézus!

*

Huszonnyolc ezren hősök, életet és halált egyaránt panyókán vevők, multat vezeklők és jövőt szomjazók, vérükben urak és földjükön királyok: megindultak rohamra Mohács mezején Pannónia fekete völgyénei...

-- Jézus! Jézus! Jézus!

Pálffyiné Gulácsy Irén.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Délkelet európai misszió.

Hogy nemzetünk több mint kétszáz esztendőn keresztül emésztő harcokban, élet- és vagyonpusztító háborúkban a pogány török ellen a Nyugotnak előőrse, a keresztyén civilizációnak, kultúrájának megmentője volt, ez, mint tény, áll. Amikor bennünket a ránk kényszerített rettenetes háborúban ugyanaz a megmentett Nyugot durva erőszakkal hálátlanul eltiport, vele szemben ez a szent örökség nekünk fájdalommal elégtételünk. De a fegyvertények, a páratlan vitézség dicsőségénél egy magasabbrendű elhivatás szempontjából bennünket őseink iránt még inkább indíthat tiszteletre az a másik tény, hogy ők az ő Istentől vett hivatásuknak egészen világos tudatában, amikor saját életüket, vagyonukat, tűzhelyüket, hazájukat védték, ugyanakkor ugyanolyan lelkesedéssel, vitézséggel harcoltak és védték a pogány özönvíz ellen a keresztyénséget is. Csatakiáltásuk, mellyel a törökre rontottak, ez volt: „Jézus, Jézus!”

Isten világkormányzó tervében egy embernek, még kevésbé lehet élni egy nemzetnek hivatás, rendeltetés betöltése nélkül és övé a választás. Ő a magyar nemzetet örök időktől fogva erre a helyre rendelte. Tudta: miért. Előbb, hogy legyen harci vitézségével a pogányság rohamának feltartóztatója, bár pusztulva, vérezve; később e harcok elültével, a béke idején, itt Nyugotnak, a nyugoti műveltségnek határszélén, az elsötétült Keletnek világossága. Az evangélium fényét Keletre, különösen délkeletre, ennek sötétségben ülő népeihez elvinni a magyar keresztyén, első sorban az evangéliumi keresztyén egyházaknak lett volna és lenne szent hivatásuk. Őseink a maguk idejében hivatást teljesítettek; mi ma nem. A magyar keresztyén egyházak, így a református egyház is, nemcsak hogy nem tudnak délkeleti szomszéd népek evangélizálása iránt tartozó kötelességeikről, de eddig még arról sem vettünk tudomást, hogy e sötétben ülő népek között csak egy sugara is felvillant volna valahonnan az evangélium fényének; hogy valaki gondolt volna rájuk és tett volna valamit értük.

Pedig van ú. n. délkelet európai misszió, azaz evangéliumi munka a Balkán népei közt: Szerbiában, Bulgáriában, Oláhországban, a szlávok közt, az erdélyi és Magyarország déli részein élő cigányok, végül a zsidók közt. Ennek a délkelet európai misszióknak a bemutatása lesz a célja az alábbi soroknak.

Az alább ismertetendő délkelet európai missziói szövetség megalakulása előtt Délkelet-Európa népei között úttörő — pionir — munkát — e munka minden fáradságával, küzdelmével, veszélyével — végeztek a Britt és Külföldi Bibliaterjesztő Társulat árusai (kolportőr), Isten írott ígérének terjesztésével. Aztán a zsidómissziói társulatok fáradoztak Izráel népe között az evangélium világosságának ragyogtatásával, megnyerve itt és ott, főképp nagyobb városokban hű és határozott bizonyágtévőket Krisztusnak, akik még hívő keresztyénekre nézve is világosság- és életadók lettek. Majd a baptisták dolgoztak és dolgoznak Oroszországban, nekünk, magyarországi református egyháznak botránkozásunkra, egyes lelkeknek üdvére Magyarország is, tudjuk, mindig diadalmasabb előretöréssel. Methodisták dolgoznak Bulgáriában; ugyancsak Bulgáriában és Csehországban a skót szabad egyház. Oroszországban — amiről már több egyházi lapunk megemlékezett — hatalmas ébredési mozgalom van főként a forradalmak óta az orthodox oroszok között, akiket régebben stundistáknak neveztek. Az ébredés erejét az üldözések még fokozzák, az Isten lelke csudálatos munkájának Krisztus vallása történetében ismert törvényei szerint. Továbbá a berlini bibliai iskola egész sorát küldte ki a munkásoknak Oroszországba, Ausztriába, a magyarországi németek közé, akik mindenütt az egyházakon kívül, azok támogatása nélkül dolgoznak. Az ú. n. „nyílt testvérek“ dolgoznak délkeleten, különösen Erdélyben, Oláhországban, a remismühlei asyllummal összeköttetésben. Dél-Oroszországban áldott munkát végeznek a mennoniták. A magyarországi tótok között huszonöt év óta, Ó-Turából kiindulva, folyik missziói munka. Ugyancsak Magyarországon nagy csendben és szűkebb körben bár, de állandóan dolgozik az evangéliumi hit és élet mezején a Kék kereszt. A volt osztrák Sziléziában az evangélikus lengyelek közt is ébredés tapasztalható, Tamerl Ellgothból és Teschenből kiindulva. Végül az oroszországi németek közt lehet megfigyelni mélyreható ébredést. Azonban, sajnos, ezen kivétel nélkül evangéliumi szellemű munkásokon és mozgalmakon kívül itt-ott bukkannak fel rajongó és egészségtelen elemek, főként Oroszországban, amilyenek az ú. n. „Kiáltozók“, „Ugrálók“, „Isten községe vagy gyülekezete“, az adventisták és szombatosok.

Ezen munkák és munkások között semmi kapcsolat, semmi összefüggés, következképpen semmi rendszer nem volt és nincs. Ennek megszüntetése, terv és rendszer megbeszélése és megállapítása érdekében az 1903. év őszén Boroszlóban (Porosz-Szilézia) a legkülönbözőbb egyházak és nemzetségekből egész sereg hű bizonyágtévő gyűlt össze Délkelet-Európából a sziléziai közösségi konferenciára. Amint az említett népek lelki nyomorát azok képviselői a résztvevők előtt megdöbbenő színekkel rajzolták és fájdalmas hangon kiáltottak segélyért a nagy keresztyén népekhez, ott a hely színén azonnal százan egyesültek mély meghatottsággal egy „Délkelet-európai Missziói Szövetségbe“ és befizetett adományaikból a támogatásra szoruló munkamezőknek azonnal némi segélyt nyújtottak. Az ügy ismertetésére, szélesebb körökben rokonszeny, érdeklődés keltésére évnegyedes folyóira-

tot adtak ki „Bizalmas Közlemények“ címen, amely később „Mitteilungen der Mission für Südost-Europa“ névre alakult át; megjelenik ma is pontosan évnegyedenként Urbán Márton missziói felügyelő kiadásában Bukovinában, Straussenegben. A misszió barátainak, pártolójának a száma közel négyezer; a „Mitteilungen“ olvasóinak a száma hétezer.

A missziói szövetség mindjárt a következő, 1904. év nyarán egy tekintélyes közösségi házat szentelhetett az Ur szolgálatára. Ez lett aztán a sűrű népességű felső-sziléziai iparterületen folytatott missziói munka központja. Ugyanezen évben jelentkezett, hogy misszionáriusnak kiképeztessek, egy lengyel ifju, aztán egy német, egy oláh, hajtva a vágytól, hogy népeikhez az evangélium fényét elvigyék. Ez a közösségi ház állítottott porosz Sziléziának Kattowitz nevű városában azon helyen, ahol a német birodalom Ausztriával és Oroszországgal érintkezik. Azzal a három ifjuval kezdte meg a kattowitzi intézet a misszionárius képzést az 1904. év október havában. E kicsiny kezdetből nemsokára egy áldott munkásságú missziói ház fejlődött ki. Nevezetesen 1906. május havában a missziói szövetség állandó segélyezést ígért, illetőleg ajánlt fel a tanfolyam továbbfejlesztésére. Egy Tamerl Ellgothban tartott összejövetelen, ahol németek, lengyelek, szlovákok, angol misszionáriusok (ezek közt az akkor utolsó utján levő nagy angol, dr. Baecker atya) voltak jelen, az intézet vezetésére teljes egyhangúsággal Urbán János lelkészt, a magyarországi keresztyének előtt is ismert és szomorú halála miatt (Bukarestben halt meg mint tifuszbeteg-ápolásnak az áldozata és ott, tehát oly messze családjától temettetett el) méltán megsiratott hűséges szolgáját Krisztusnak, választották meg. Ez az Urbán János járt mint utazó prédikátor Magyarországon is, különös résztvevő szeretettel forgolódván az Erdélyben vándorló cigányok közt; majd mint lelkipásztor, több évig működött egy szlavóniai leányegyházban.

A kattowitzi missziói ház nemsokára szűk lett a gyorsan szaporodó férfi- és nőmisszionárius növendékeknek; e mellett nehéz az intézet fenntartása a nagyvárosi élet drágább volta miatt. És ekkor Isten segítségére jött az Ő érte és országáért dolgozó szolgálóinak. Pfeil grófnő, egész váratlanul, Hausdorfban (porosz Szilézia) egy szép nagy házat gazdasággal ajánlott fel bérletre a szövetségnek igen kedvező feltételek mellett. Mire aztán az egész missziói ház átköltözött Kattowitzből Hausdorfban 1909 novemberben, ahol a missziói növendékek a tanuláson kívül különféle kézimunkát, mesterséget tanulnak, folytatnak, földet művelnek, ezekkel szaporítva bevételeiket. (Ilyenforma intézményt akar most létesíteni a budapesti Bethánia-egylet.)

Husz esztendővel ezelőtt, tehát 1906-ban vette fel a szövetség a „Mission für Südost-Europa“ nevet Hausdorf székhellyel. Ettől fogva ez a szövetség, lapja, a „Mitteilungen“ kiadása, toborzó (propaganda) iratok terjesztése, keresztyén folyóiratokban különféle cikkek elhelyezése, konferenciákon élőszóbeli tájékoztatások és missziói előadások tartása által próbálkozott a keresztyén világ egy részének szemeit a délkelet európai, sőtétben ülő népek sorsának meglátására felnyitni és irántok azok érdeklődését megnyerni, ami sikerült is, különösen

Németországban, Svájcban, szórványosan Ausztriában, Oroszországban, Dániában, Angolországban. Főként ezen országok segítségével küldhet a Délkelet-európai Misszió igehirdetőket Szent-Pétervártól Charkowig és Odesszáig, Prágától Zágrábíg és Fiuméig, Szerajevótól Bukaresztig és Konstanzáig és az evangélium fényét, vigasztalását mindenütt szomjuhozó lelkek várják és fogadják, amely jelenség különösen feltűnő, de annál öröndetesebb Erdély cigányainál.

Ha valakit érdekelne a Délkelet-európai Misszió és talán közleményeit olvasni vagy azt pénzzel óhajtáná segélyezni, annak tájékozására megemlítem, hogy a misszió gazdasága megmaradt Hausdorfban (Krs. Neurode); azonban a misszió házat, ezzel az egész missziói ügy intézését, vezetését az 1922. évben áthelyezték Bukovinába, Straussenegbe, Krcis Glatz.

Van aztán az itt részletesen ismertetett délkelet európai missziói intézményen és intézeten kívül egy másik intézet is, ahol ugyancsak a délkelet-európai országok részére — Ausztriától le egészen a Fekete-tengerig — képeznek misszionáriusokat, úgyhogy minden nemzet fiait három évi kiképzés után saját hazájukba küldik misszionálni. Ez az intézet a skót és svájci református egyházakban fennálló közös „Komité“ által Ausztriában, Villach mellett, Sankt Andräben „bibliai iskola“ néven fenntartott misszionáriusképző intézet, ahol jelenleg három magyar ifju is részesül kiképzésben.

Nagy István.

KRITIKAI SZEMLE.

Szigethy Lajos: Luther lelke. Kiadja az Evangélikus Tanár-egyesület. 144 lap. Kapható a Luther-könyvkereskedésben. Ára 30.000 K. (2 pengő 40 fill.)

Olyan műre hívjuk fel olvasóink figyelmét, mely hézagpótló és a protestáns mult tanulságainak levonása szempontjából elsőrangú fontosságú. A jeles történettudós szerző, ki legutóbb a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetét írta meg a Nagyenyedi-albumban, még nemrég költői babérokat szerzett magának verskötetével s Meyer Konrád Ferdinánd fordításával. Most visszatér főtanulmányához, a történelemhez, még pedig a szívéhez legközelebb álló evangéliumi magyarság multjához. „Hangulatképek“-nek nevezi kerek kis fejezeteit, melyekben nagy férfaink és asszonyaink lépnek, fontos kultúr-helyeink tárulnak elénk eleven, kedves leírásban. Mozaikszerű lenne a mű, ha nem vonulna az egészen át a szépen kidolgozott alapgondolat, melynek fonalán Luther lelkének útját mutatja a magyar főnemes-ség, nemesség, polgárság és nép fiai között. Thurzó György, a Radvánszkyak, Bóhm Károly, Wittnyédy István, Kis János, Berzsenyi Dániel, Székács József, Bél Mátyás, Tessedik Sámuel, Hunfalvy Pál, Péterfi Sándor, Dessewffy Arisztid, végül Teleki Róth Johanna, Veres Pálné és Haberern Jonathánné elénk lépő alakjai eléggé mutatják a sokoldalú tevékenységet, melynek a lutheri lélek szabta irányát. Bizony, sok protestáns tanító, szülő és főleg gyermek fogja örömmel üdvözölni a mult nagyjai közt hitünk osztályosait. Nekünk régen ezt sohasem hangsúlyozták az iskolában, csak véletlen szerencse volt, ha valakinek vallását megtudtuk. Szigethy seregszemléje természetesen nem lehet teljes; ő, mint költői lélek, mint lírikus, a lelkéhez közel-állókat válogatta ki. Az evangélikus kultúra védbástyáihoz is sorakozhatnának még nem kis számú nevezetes pontok, de ő, mint dunántúli, különös szeretettel ír Sopronról, mint volt eperjesi tanár pedig Eperjesről. Az egész mű hangulatát, melyből egyetlen szava sem zökent ki, „A sárvári magyar diák Wittenbergában“ című korrajz, nagyobbacska, Luther korában játszó történeti novella adja meg. Ennek bájos hangja vonul az egész művön végig. Jellemezni eleven előadását nem lehet, erről olvasása győzzön meg mindenkit. Aki a lutheránus mult iránt érdeklődik, sok tanulsággal olvashatja; s aki költői szépségeket keres, nagy élvezettel lapozgathatja e kis művet, melynek báró Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő

„Luther él!“ című előszava ad különös súlyt. Ilyenfajta műveknek kell segíteniök a protestáns öntudat élesztésében s gyarapításában.

Dr. Böhm Dezső.

Fritz von der Heydt: Die Mischehe.

Könyvünk az „Evangelischer Bund“ megbízásából szerkesztetett s célja a helyzet és valóság őszinte feltárásával olyan lélek nevelése már az iskola padjaitól, melynek a vegyesházasság ne mint szükséges, hanem mint elkerülhető rossz éljen a köztudatában. Vegyesházassági kérdés Európában; Hollandia, Svájc, Német- és Magyarországon van a szerző szerint s ismeri is e kérdést a nevezett országokban, de könyve azért természetesen, csak a német állapotokra van tekintettel.

Könyvünk első része statisztikák felsorolásával mutatja be, hogy a vegyesházasság már akut kérdés. Egy millió vegyesházasságról van tudomása a szerzőnek, melyből Berlinre 20 % esik. A statisztikai görbe azt mutatja, hogy az utóbbi években az 1914., 1920., 1922-ben csak 60 % volt a tiszta ev. házasság, míg az 1915., 1916. években a vegyesházasság a legmagasabbra emelkedett. Minden száz r. kath. házasságból 12'15% vegyes és 7'45% minden 100 protestáns házasságból. Mészsziről nézve, nem is volna ez olyan tragikus, ha nem tudnók, hogy egy reverzálist nyert vegyesházasság 300 év alatt biztos 4000 lélek veszteséget jelent.

Mi az oka a vegyesházasságnak? Ha történelmi áttekintést akarunk nyerni, azt látjuk, hogy minden új vallás kezdetén jelentkezik, mert a szükséges keveredés másként nem történt volna meg, másrészt a vallásos géniuszok idején, amikor a hit eleven erővel buzgott, olyan más szempontok érvényesültek (Pál — paruzia; N. Konstantin — államosítás), melyek mellett ez a kérdés jelentéktelennek látszott. Viszont a vegyesházasságtól való félelem politikai harca a nőheti ki magát, például Izrael harca a kanániták ellen s az antiszemitizmusban is ez a gondolat, a tudatalatti eleven erő. Általában ténynek fogadjatjuk el a szerző azon megállapítását, ami egyben tapasztalatunk is, hogy mindig a római katholicizmus türelmetlensége volt, az, amely a nehéz problémát elviselhetetlenné tette, de egyben a történelmi hűség kedvéért megállapítja azt is, hogy a róm. katholicizmus e téren vallott felfogását két ízben hosszabb időre felfüggesztette; először a felvilágosodás korában, amikor róm. kath. lelkész megesketett olyan házaseleket is, akikről előre tudta, hogy gyermekeiket evangéliumi szellemben nevelik s másodsor a Provide kiadása után (1906.) rövid ideig. Azóta azonban a róm. katholicizmus nem csinál titkot abból, hogy mit tesz. Azóta a püspöki pástorlevelek, gyóntatószékek, congregációs egyesületek tartják felszínen a kérdést.

A protestantizmus sohasem igyekezett ezzel a kérdéssel megalkudni s lethargiába sem esett annak veszélyei miatt. A múlt század negyvenes évei óta, a különböző konzisztóriumok megállapították tenni-valóikat s sokszor súlyos rendszabályaikat is, amelyeket napjainkban akarnak szigorú realitással életbeléptetni. Az első megállapításuk különösen szükséges, hogy Magyarországon is gyakorlatba menjen, hogy

különböző protestánsok házassága nem vegyesházasság, s akik ezt vallják, sértést követnek el a protestantizmus tradícióival szemben s éppen ezért ilyen esetekben megegyezésnek sincs helye.

Az utolsó 50—80 év gazdasági fellendülése, vasutak, gyártelepek, iparvállalkozások tömegmozgalmi idézték elő ezt a népvándorlást, amely a felekezeti egységes területeket megbontotta s a keveredés s az elvegyülés lehetőségeit adta, melyek ellen nehezen lehet védekezni.

Az egyházak ezen a téren kétségkívül hibákat követtek el, hogy a házasság kérdését nem merték eddig akár a templomokban, akár az iskolákban kellő formában szóvá tenni s nem tudták belevinni a köztudatba azt, hogy a vegyesházasság nemcsak vallási, hanem egyben erkölcsi, pedagógiai és nemzeti kérdés is.

A nagy közületek, az egyház és az állam, a családokra támaszkodik s ezeknek egészséges vagy egészségtelen volta nem indifferens amazokra. Nehéz elhinni, bármennyire állítják is, hogy a vegyesházasságban élők teljes lelki közösségben éljenek. A momentán vallási közönységekben élők gyermekeiken keresztül kénytelenek megtapasztalni helyzetük fonák voltát. A protestáns apát megveti r. katolikus gyermeke, ha az a szokásos alkalmakkor nem vet keresztet s a római katolikus szülővel szembe kerül az a protestáns ifjú, aki azt hiszi, hogy Krisztus megváltó munkája teljesen elegendő, a jó cselekedetekben élő s gyóntatószéket kedvelő s az egyedül nála való üdvözülhetést hirdető egyházzal szemben. A házasság nem gazdasági szerződés, nem két fiatal lélek egymás után való vágyakozása, hanem Isten rendelkezése s alapítása abból a célból, hogy őt megismerő, követő s szerető utódok szülessenek. Ez a nevelési munka nemcsak az egyházra s az államra hárul, hanem a családra is, mely egy emberélet harmad- vagy negyedrésnyi idejéig a kezében kell, hogy tartsa ezt. Ott van béke s tiszta családi élet, ahol a házaspár együtt tudnak imádkozni gyermekeikért s ahol a gyermekek szülik minden jóságát Istennek köszönik meg. A teljes lelki egység adja a családi tüzhely harmóniáját s azért van ellene a protestantizmus a vegyesházasságnak, mert ez csak akadály annak. Megállapításának igazságait szerző azzal is magyarázza, hogy a válások igen nagy százaléka s a kinasztított, lelencházai vagy elzüllött gyermekek majdnem egészen vegyesházasságból valók.

Különösen tragikussá lett a vegyesházasság 1918. óta. Az államhatalom egyházi jellegű kérdésekben a teljes semlegesség álláspontjára helyezkedett, jogvédelmet nem ad s hagyja az eseményeket a maguk útján haladni. Az új vallásügyi törvények zavarossága is a protestantizmus ellen van, mert a gyermekek vallására való megegyezés többszöri elhatározáshoz köthető s ujólagosan dönthetnek a szülők ebben a tekintetben. Ma megtörténhetik az a hihetetlennek tartott dolog, hogy a gyermekek iskolaköteles éveik alatt kétszer-háromszor cserélhetik papjaikat. A szülők valamelyikének elhalálása esetén ebben a kérdésben a döntés joga az életben maradottra száll s kiszámíthatatlan veszteségek állhatnak elő.

Emellett, mint a mai kor szörnyüségé, bevezettetett a második egyházi esküvő is. Vagyis, ha valaki protestáns templomban kötött házassá-

ságot s papi befolyásolásra azt megbánja, a jobb belátásra rávett társával a r. kath. egyház esketésének áldásaiban is kíván részesülni s így eshetik meg az, hogy sokszor már a confirmációs oktatásra járó gyermekek kerültek át a róm. kath.-hoz. Természetesen az is megtörténhetik s meg is történt sok esetben, hogy a róm. katolicizmus a vegyesházasságot nemcsak ágyasságnak, hanem olyan bűnnek is tekinti, amelyet, ha valaki megbán, minden elválás nélkül semmisnek tekint az egyház s az illető új házasságát fényes ceremóniával áldja meg. Így nyitja meg a róm. katolicizmus a házasságszédelgés zsilipjét s ebből látjuk, hogy a collectiv államformák „magánügyi“ hitvallása milyen ködös középkort hoznak vissza.¹

Mit tett és mit tehet az egyház? Vegyesházasságban élő, reverzalist adó egyháztagot eltiltanak minden egyházi tisztség viselésétől, megvonják tőle az úrvacsorát, de a gyülekezetből formálisan nem zárják ki; ha szükséges vele példát statuálni, még a temetési szertartást is megtagadják tőle. Látszólag tulszigorú törvények ezek, de nálunk is hallatszottak már hasonló hangok. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a protestantizmus jobban teszi, ha evangéliumi szelídséggel kezeli a kérdést. Éppen ezért az egyház egész tevékenysége erre irányított s püspöki rendelkezések kötelezik a lelkipásztorokat, hogy főleg október 31-én, de minden más alkalommal ki kell térni erre a kérdésre s igazolandó a vegyesházasság káros hatása. De nemcsak a homiletika és a katechetika eszközeivel harcolnak, hanem a cura pasztorális adott előnyeit is kihasználják. Ma akármelyik német városi lelkész egész gyülekezetét nem az anyakönyvekből, hanem olyan kartotékból ismeri, amelyre minden család minden ügyére van rubrika és rovat s ezt a lelkész mindenüvé magával viszi, új adatokat jegyez fel, így gyűjti össze tapasztalatait s az így befolyó jelentéseket dolgozzák fel az ügynevezett önkéntes segéderők s kezelik azt gondosabban, mint a gazdasági osztály adatait. A friss vegyesházásoknak pedig gyakori látogatója a lelkész s addig éleszti bennük az evangéliumi büntudatot, míg azok az evangéliumnak megfelelően döntenek. Bevezettek az ügynevezett papi levelek, amelyekről más vonatkozásban olyan bájosan ír Knut Hamsun a házasulandókhöz, s azok szüleikhez s mindezekkel igyekeznek a egyes házasság ellen küzdeni.

*

Ha a magyarországi állapotokra gondolunk a könyvvel kapcsolatban, elszorul a szívünk. Nálunk a városi gyülekezetekben, mivel ilyen helyeken a protestantizmus, egy-két helyet kivéve, csak diaspora, körülbelül az esketettek 5—10 % tiszta. S Budapestre mondta a statisztikai hivatal egyik azóta elhalt főnöke, hogy bármilyen szaporodás esetén az ezzel szemben álló, nekünk veszteséget jelentő reverzálisok az evangélikus egyház teljes megsemmisülését jelentik s nincsenek szerencsésebb helyzetben a reformátusok sem. Az idő ennek, a tulpszessi-

¹ Könyvünk 119. oldalán ír le egy ilyen esetet, amelyet ha egyházi lapjaink közül valamelyik leközl, ez lesz a legjobb apológia, a vegyesházasság ellen.

mista felfogásnak látszik adni igazat. Ugy, hogy a lelkészi munka körébe vágó minden ellenintézkedés mellett az volna a leghelyesebb, ha dr. Polner Ödönnek, az *Evangelikusok Lapja* 1926. szeptember 5. és 12-iki számaiban megjelölt ama felfogását teszi magáévá a hazai protestantizmus, hogy a reverzálisvételt eltörli s maradjon érvényben az a törvény, hogy a gyermekek vallása a szülők neme szerint igazodik. Ez a vélemény bár ellentétben van az ismertetett könyv szellemével, de hazai viszonyainkban mégis egyetlen megoldás, mert így adva van a vegyesházásoknál szükséges ismertetett cura pastorális kedvező eredményessége, a gyermekek későbbi áttéréséhez.

*

Beszámolónkban azt is szeretnők hangsúlyozni, hogy városi lelkészek részére az ismertetett könyv szinte nélkülözhetetlen, mert függeléke annyi tájékoztatót ad e kérdéssel való foglalkozás eredményességéhez, sok oly szempontot ismertet, mellyel hazai teológiaiánk prot. theol. tanárai eddig nem is foglalkozhattak s nem is adhattak elő.

H. Gaudy László.

Stalker James: Fájdalmak embere. Angolból fordította dr. Victor János. A Szóvétnék kiadvállalat bizománya. Budapest, 1925. 224. lap.

Az építő irodalom remeke ez a munka. Nemcsak tárgyánál fogva: azt adja, ami előtt minden lélek alázattal és a bűnbánat könnyei közt való megtisztulással hajlik meg, huszonhárom fejezetben az Ur szenvedésének történetét elfogatásától eltemetetéséig; de előadásának szépségénél fogva is. A legexaktabb történeti ismeret, tudatosan birtokolt tudományos alapvetés áll a mű mögött anélkül, hogy ez a legegyszerűbb olvasónak is terhére esne. Szinte észre se veszi az ember, miképen emelkedik fel e mű olvasása közben a gazdag történeti és korrajzi ismerettől, a szerző mélységes lélektani rajzain, szíveket megremegtető meglátásain, döbbenetes ámulatokon át oda, hogy egész lelkével beletemetkezze e világmegváltó esemény átélésébe és átadja magát az Isten Lelkének, az eseményekből feléje áradó és életet formáló hatásának. A szerző nagyszerűen ért ahhoz, hogy a mulat jelenvalóvá, elevenné, beszélővé tegye a mai kor embere előtt s a fordító talán még jobban ért ahhoz, hogy mindezt magyar nyelven visszaadja. Szinte izgalmas regény ez a mű, fölszerelve a jó regénynek minden ékességével, a helyzet színes aláfestésével, a jellemek szinte domborműszerű kiformálásával, az események gördülékeny egymásba kapcsolásával, az elbeszélés lüktető szépségével és mikor végigolvastuk, azzal az érzéssel tesszük le, hogy láthatatlan mennyei régiókban járt a lelkünk, ahol csodálatosan magára eszmélt és megtisztult és újra meg újra el kell olvasnunk ezt a könyvet, mert hozzánőtt életünkhöz. Nem ismerek ezen a téren magyar nyelvű munkát, amelyiket jobb lelkiismerettel és nagyobb örvendéssel tudnám ajánlani minden kereső és Istenhez közelebb vágyó lélek számára.

Vass Vince.

Dr. Trikál József: A gondolkodás művészete. Szent István-könyvek. Budapest, 1926. 220 l.

A Szent István-könyvekben (a Természetbölcselet után) ez a második Trikál-könyv. Erdemük egy: könnyedség és a bölcseleti művelődés terjesztése iránti nemes törekvés. Tudományos értéket kevesebbet fedezhetünk fel bennük.

„A gondolkodás művészete“ ismeretelméletet, logikát és tudománytant tartalmaz. Aquinói Szent Tamás tanait látjuk modernizált alakban, a kritikai realizmussal és Bergsonnal megújítva. Alaptétele, hogy a természet és az ember közt összhang, egyöntetűség, konformitás van. A megismerés is: conformitas inter intellectum et rem. Similis simili cognoscitur. Sokat küzd a szerző a lényegmegismerés kérdésével, talán Husserl hatása alatt. Fejtegetései nem mentesek az ellenmondástól, néhol azt olvassuk, hogy megismerjük a lényegeket, máshol azt, hogy nem. Nélkülözzük itt a lényegfogalom pontosabb elemzését s a különbségtételt legalább a metafizikai, fizikai és logikai lényeg közt.

Furcsán esik olvasni az ilyen mondatokat: „Csak Locke hatása alatt Descartes volt az“, stb. (146. o.), ha tudjuk, hogy Locke 1632—1704-ig, Descartes 1596—1650-ig élt.

Különösnek találjuk az ilyen stilizálást: „az ész törvényeinek hozzá kell simulniok a dolgokhoz, a dolgoknak pedig be kell illeszkedniök az ész eresztékeibe és fogantyúiba“. (121. o.) (A stílusban elég sok a pongyolaság és a germánizmus, ami szintén kellemetlenül hat a gondolkodás „művészet“-ében.)

Sok a könyvben az ismétlés is. Ezt maga a szerző is tudja s azt mondja, hogy „az ismétlés az emlékezetbevévés anyja“. (5. o.) Ez igaz, de ha ugyanazon tartalmat más-más szavakkal ismétljük, az ismétlés az emlékezetbevévést éppenséggel nem szolgálja, ez már az elemi lélektani tankönyvekben is benne van.

Bölcseleti irodalmunk ma már a „népszerű“ művekkel szemben is nagyobb igényekkel lép fel. *Trócsányi Dezső.*

„Okkultizmus és spiritizmus a természettudomány megvilágításában“. Irta: Dr. Baerwald Richárd, berlini főiskolai tanár. Fordította Fülöp Zsigmond. Natura könyvkiadóvállalat. 320 oldal. 1926.

A supernormális pszichikai tünemények tudományos megfigyelése főképen az angol és amerikai S. P. R. (Society for Psychical Research) megalakulásával vált rendszeressé és programmszerűvé, valamint ennek a társaságnak köszönhető, hogy hosszú évtizedek munkájával kiépítette ezeknek a különleges megfigyeléseknek tudományos módszereit. Évtizedek alatt hatalmas kötetekké felhalmozódott folyóiratában, valamint külön gyűjteményeiben a supernormális eseteknek oly nagy és oly gondos kritikával megállapított tömegét halmozta fel, hogy hivatalos tudományos körök mindinkább kényszerítve érzik magukat arra, hogy komolyan foglalkozzanak vele. Az első kérdés természetesen az, hogy a természettudományos világnézet rendszerébe beilleszthetők-e a megfigyelt tények, nem fogják-e valamely ponton szétrepesz-

teni azokat a kereteket, amiket főképp a mult század természet-filozófusai mintegy az örökkévalóság számára építettek ki. Valószínű, hogy hivatalos tudományos körök nagyon szívesen vennék, ha valaki ezen tünemények olyan felfogására, vagy szemléleti módjára vezetne rá minket, amely lehetővé tenné maguknak a tényeknek a természettudományos világszemlélet rendszerébe való befogadását anélkül, hogy magán a rendszeren változtatni kellene. Így az egész kellemetlenül növekvő adathalmaz nyomása megszűnnék és az anyagelvű világfelfogás ismét nyugodtan úrnak érezhetné magát a saját területén.

Baerwald könyve első feckéje az ilyen irányú kísérleteknek. Mint előszavában mondja, munkáját a kiegyenlítés céljának szenteli, összekötő hídnak szánta az exact-természettudományi és a metafizikai-okkultisztikus irányzat között. Az összekötő kapcsot a modern szubliminális lélektan megállapításaiban találja meg. A könyvet három részre lehet osztani: az első az állító (pozitív) rész, ahol a „lélektani konstelláció“ leírásából kiindulva mesteri kézzel vezet be az altudati lélektan tényei közé. Ez a könyv legértékesebb része. Népszerű előadási modorával, rendkívül szellemesen alkalmazott hasonlataival a nagy közönség számára is teljesen hozzáférhetővé tesz nemcsak igen bonyolult lélektani helyzeteket, hanem azoknak egymással való összefüggését is megvilágítja, lélektani rendszerré foglalja össze. A második rész az applikáció, ahol az ismert médiumisztikus jelenségeket sorra véve, egyrészt alkalmazza rájuk az imént felsorolt tényeket és ily módon kiépíti azt az elméletet, mely a természettudományos gondolkozással egyezik, másrészt pedig kibővíti magát a természettudományt az altudat fokozott képességeinek, főképp a telepathiának elismerésével és magukból az okkult jelenségekből kölcsönzött bizonyításával. Ez a rész az elsővel szemben hanyatlást mutat, itt-ott mesterkéltnak, vagy bizonytalan magyarázatok zavarják a világosságát, kissé egyhangúvá válik azáltal, hogy ugyanazt a már világosan előadott elméletet alkalmazza az „okkult“ jelenségek csoportjaira. A harmadik a tagadó (negatív) rész, mely a szóbanforgó elmélettel nem egyező, vagy általában a materialisztikus felfogással ellentétes és így ezen az alapon meg nem magyarázható jelenségek hitelességének energikus támadását és az illuziók, vagy a szemfényvesztés körébe való utalását tartalmazza. Az egész könyvnek ez a legkevésbé győzelmes része. Ott lebeg felette az a kétség, hogy a jogosult tudományos gyanakodást vajjon nem alkalmazza-e túlfokozott mértékben az idesorolt jelenségekre csak azért, mert a szubliminális elmélet határain kívül esnek.

Baerwald a telepatikus irányzat hívének vallja magát és könyve is az altudatnak főképp ezt a képességét emeli ki és igyekszik bizonyítani. A telepatia korunk elmélete, szinte benne van a levegőben, mert a fizika eredményei a drótnélküli „gondolatátvitel“ terén olyan ponthoz értek, ahol esetleg használhatókká válnak biológiai, illetőleg lélektani kísérletek számára is. Erős idegingerek a közelben alkalmazott szoba-antennán keresztül az érzékeny felvevő készülékben megfigyelhető zörejeket okoztak s az ilyen irányú kísérletek kifinomodása, az eszközök tökéletesítése előreláthatólag korunk nagy-

jelentőségű felfedezései közé iktatja magát a telepátiát is. Kétségte-
len, hogy Baerwald könyve ezen az úton nagyon sok, eddig „okkult-
nak“ nevezett jelenséget az értelmes megismerés világos körébe emel
és szétszaggatja azt a misztikus fátyolt, a babonás, theozófiai, spiri-
tisztá magyarázatoknak ködös rendszereit, melyek eddig ezt a terü-
letet körülvették. A könyv másik nagy értéke abban van, hogy rend-
kívül sok olyan supernormális pszichikai jelenségről, amit tudós meg-
figyelők ezerszer egymásután megállapítottak és az unalmassáig be-
bizonyítottak s amiket a hivatalos tudomány indokolatlan elfogult-
sággal mégis állandóan negligált, elismeri és elérkezettnek látja az
időt, hogy leszámoljon velük és a modern ember gondolkodásával
összhangba hozza azokat.

A magam részéről a munka gyenge oldalát abban látom, hogy
Baerwald az altudatot, ezt a lélektani papírkosarat, ahol az öntudat
„refuseéi“ egyéb hulladékokkal együtt összehalmozódnak, tetszés sze-
rint tágíthatónak gondolja és nyugodtan beletömködi a supernormális
pszichikai tünetmények egész óriási halmazát. Abban a hitben áll, hogy
ha felismeri az altudat olyan sajátosságait, melyek egyes okkult je-
lenségekre nézve is jellemzők: ezzel már megtalálta azoknak a jelensé-
geknek definitív magyarázatát és tovább nem kell kutatnia. Az altuda-
tot tehát végső oknak tünteti fel az összes hiteles esetek magyarázásá-
nál és nem veszi észre, hogy ezzel maga az altudat növekszik meg rémü-
letes problémává és most már ez követel újabb, további magyarázatot.

Például a vallásos megtérés, újjászületés kérdését az altudatban
lassankint kikristályosodó második „én“ felszínre törésével magya-
rázza és egy fél oldalon elintézettnak veszi (36. oldal). A tudathasa-
dás és a kettős én okát abban látja, hogy az agy különböző tájai mű-
ködésükben emancipálják magukat egymástól, vagy pedig — több-
nyire ezzel egyidejűleg — az ösztönélet terén heves ellentmondások
támadnak. Ezen magyarázat ellen semmi kifogásunk sem lehet, de
nagyon szűk látkörűvé válik Baerwald akkor, mikor a személyiség
hasadásából származó tünetményeket úgy jellemzi, hogy azok „évezre-
dek óta bolondját járatták az emberekkel“. Nem veszi észre, hogy az
ösztönélet ellentétei, vagy az agytájak emancipációja nem végső ma-
gyarázata a dolognak, hanem csak közvetlen okai kísérő tünetei talán,
melyek mögött az okok egész láncolata továbbra is rejtve marad. A
megtérést tudathasadásnak kellett megelőzni, ami viszont valószínű-
leg együtt jár az agytájak labilis egyensúlyával és az ösztönéletben
mutatkozó ellentmondásokkal: de azzal, hogy feltörtem a diót és meg-
találtam benne a magot, vagy éppen a csirát, még nem magyaráztam
meg, hogy miként áll elő a diófa. A megtérés megítélése vagy értéke-
lése szempontjából semmiféle döntő jelentősége nincs annak, hogy a
kísérő, vagy közvetlen megelőző jelenségek például pathológiai ter-
mészetűek (W. James). A megtérés új karaktert, új bizalmat, maga-
sabbrendű személyiséget teremt éppúgy, mint ahogy a tudathasadás
másik formája, az ú. n. „obsessio“ alacsonyabbrendű, gonosz, boldog-
talan és egészségtelen valakit hoz létre. Mind a két esetben bizonyos
egyetemes, kozmikus szellemi irányok, erkölcsök és elvek jutnak ura-

lomra az egyén életében, amik azelőtt is megvoltak és amiket maga az illető azelőtt is ismert, anélkül, hogy magáénak mondhatta volna. A szellemi közreműködést tehát Baerwald magyarázatai nem torlaszolják el, — mint ő hiszi — hanem csak távolabbra tolják ki ezeket a tényezőket azzal, hogy közjüket és a jelenségek közé odaiktatódik az altudat, a kettős én, vagy a telepáthia. A spiritiszták azon felfogását, mellyel a supernormális jelenségek mögött közvetlenül szellemi jelenlétet keresnek, éppen annyira szűk látkörűnek kell itélnünk, mint Baerwald azon anyagelvű állításait, hogy az altudat a végső ok és mögötte semmi sincs.

A lélekre és a lélek halhatatlanságára nézve mint tudományos vélemény fejtí ki azt a gondolatot (107. oldal és a könyv utolsó fejezete), hogy a lélek nem önálló szervezet, hanem valami tápleves-féle, melyben a személyiségek nagy számban képződnek, minden tudat-hasadással bomlanak, összeolvadnak, vagy felrobbannak; egy közülük állandósul, ez az öntudatos én, de ez is elég gyakran kieseréldődik s így ezt sem tekinthetjük állandó és mulhatatlan valaminek. Érzelmi szempontból sincs szerinte szükség a halhatatlanság hitére, mert az a tudat, hogy ha az én személyiségem véglegesen elenyészik is, hozzám hasonló lények nagy számmal fognak még megszületni: teljes megnyugvást adhat. Lélek nincs, de az a „formagondolat“, mely az én alapját képezte, milliányi változatban újból megjelenik és ez ugyanolyan értékű, mint a lélek kiválása és újjászületése.

Ez az egész szép legenda a „természettudományos felszínesség“ iskolapéldája lehetne. Nem kutatja, hogy miért éppen egy bizonyos „én“ vált öntudatosá és állandósult minden egészséges embernél és miért kell ennek önmagával azonosnak maradni még akkor is, mikor (például a vallási megtéréseknél) határozottan „új emberré lesz“. Hogy van az, hogy ha az altudat tartalmából másod-ének törnek az öntudat helyébe és ezt oly módon teszik, hogy maga a személyiség azonossága is megváltozik: az ilyen eset szabályszerűleg halálos kórnak, vagy a közeli örültségnek jele? Baerwald fel sem veti a kérdést, hogy mi az a „sűrűsödési pont“, mely körül az elsőrendű (az öntudatos) és a másod-, harmad- stb. rendű „személyiségek“ kialakulnak az emberben? Hiszen mi, akik a lélekben és a lélek halhatatlanságában hiszünk, soha sem magát az öntudatot, vagy a képzetek egy bizonyos rendezett és eleven csoportját tartottuk léleknek. Sőt meg voltunk győződve, hogy pszichológiai „ének“ vagy személyiségek ott alakulnak ki, ahol az a nem definiálható principium, a lélek, jelen van és ezt a kialakulást eszközli. Hall Stanley kísérlete Piper médiummal, amit Baerwald ellenérvül hoz fel, éppen ezt bizonyítja (106. oldal). Maga elismeri, hogy úgy a központi, mint az altudati ének határozott, egymástól megkülönböztethető, sokszor ellentétes jellemmel bírnak, morális lények, szándékosan jók, rosszak, alattomosak, érzékiek, vagy ideálisták, tehát elvet képviselnek, különböző principiumokat, amik rajtuk kívül a nagy mindenségben is felismerhetők, a történelemben külön nyomokat hagytak és oly tervszerűen játszottak bele a világ életébe, hogy minden absztrakt, szellemi voltuk mellett sem lehet őket

egyszerűen nem létezőknek tekinteni. Mint szervező, irányító és vezető momentumok jelennek meg az egyes ember belső pszichológiai világában, a képzetek, emlékek animális ösztönök és szubliminális „refusek” között. Baerwald erre már nem jut el, pedig ha konzekvens és logikus maradt volna azután is, hogy a spiritiszták szűk látkörű szellemtanát megcáfolta: el kellett volna jutnia legalább annyira, hogy megállapítsa egy logikailag szükséges, de, mondjuk, a természettudományos materialista gondolkodó előtt látszólag hiányzó tényező helyét úgy a tudatos, mint a szubliminális személyiségek sűrűsödési középpontjában. Így is kénytelen azonban a lélek helyett felvenni valami mást, a „formagondolatot”. Csak rá kell jönnünk, hogy ez a „gondolat”, ami a születő emberekben végtelen variációkban megismétlődik és az egyéni léttől függetlenül megvan: tartalmilag nemcsak „forma”, hanem bizonyos morális elv is, bizonyos irányzat, célzatoság, bizonyos „vezetés”, „guidance”, ahogy a nagy angol fizikus, Sir Oliver Lodge mondja: és máris felmerült a láthatáron az, amit Baerwald könyvének olvasása előtt „lélek” alatt értettünk.

Mindenesetre jó lenne egyszer már megállapítanunk, hogy az igazi tudomány célját nem a tagadásban, hanem ennél sokkal előkelőbb dologban, a pozitívumokban látja és bebizonyult tények erdeivel egyszerűen és méltóságosan elfoglalja a babonák és téves hitek helyét; a tagadás negatív munkáját pedig át szokta engedni a propaganda irányoknak.

A supernormális tünemények tanulmányozása kétségtelenül egy új tudományt fog megeremteni: a modern pszichikát. És itt is valószínűleg ugyanaz az eset fog lejátszódni, ami a kémia terén. A kémia saját szülőanyját: az alchimiát babonának minősítette, de egész sereg közbeeső tény és tudományos felfogás után végül bebizonyult magának az alchimiának alapvető tétele is (az elemek átalakulása). Így a modern pszichika által megállapított tudományos igazságok közül a telepátia, az altudat hiperszenzibilitása, a rejtett emlékezés, a tudathasadások csak első sorozatát képezik egy kialakuló és a spirituális felfogással szemben negatív tudomány doktrínáinak, — a sorozat végén talán elérkezünk oda, ahonnan kiindult maga a folyamat: a lélekhez és a halhatatlansághoz.

Ezért Baerwald elméletét, mely léleknélküli megfajtéseket keres, working hipotézisnek kell tekintenünk éppúgy, mint az egész materialisztikus természettudományos elvet. Nem is érheti őt ezért semmiféle kifogás. Hogy ezt a helyénvaló és egészen jogosan alkalmazott hipotézist túlságosan végleges és változhatatlan igazságnak tekinti, annak az az oka, hogy ő maga theoretikus és nem gyakorlati kísérletező és megfigyelő. Elméletet akart felállítani, mely a tagadhatatlan jelenségek és a természettudományos gondolkodás között hidat képezzen, ezért nem is lehet egészen objektív. Utalunk arra a magyarázatra, amivel a táncoló asztalka rendkívül gyakori jelenségét igyekszik tudományosan érthetővé tenni. Aki maga látta ezt a jelenséget, azt a Faraday-féle multiplikáció vagy az ideometrikus mozgások feltételezése éppúgy nem fogja kielégíteni, mint a végtelenségig

vitt elővigyázati rendszabályokkal szemben is erőszakolt szemfényvesztés gyanuja. Az a spritiszta elmélet, hogy a szellem maga cipeli az asztalt keresztül a szobán, vagy az okkultista felfogás a pseudo-pódokról, szintén képtelenség. A szellem és a matéria között nagy közbevetetés vagyon. De ez a képtelenség nem lehet indító ok arra, hogy elfogadjunk egy másik képtelenséget, azt amit Baerwald ajánl. Vegyük Nostradamus jövőjósolatának cáfolatát (278. o.), az egész anynyira mesterkéltségre, hogy szinte félelmesen Nostradamus javára szól. Azután Baerwald maga is elismeri, hogy az ú. n. telekinetikus jelenségeket, ha beigazolódnak, a megfeythetetlen tények közé kénytelen sorolni, illetőleg alkalmazni rájuk azt az igazán rendkívüli állítását, hogy a szemfényvesztésnek megállapítható határai nincsenek, tehát ezzel szemben úgyszólván tehetetlen a tudomány (270. old.). A múltba látás (236. oldal) kétségtelenül beigazolódott esetei között vannak olyanok, amikre sem a kettős én, sem a rejtett emlékek, sem a telepáthia, vagy az altudat egyéb túlfokozott képességei, sem a „szemfényvesztés határtalansága“ nem alkalmazhatók, sem pedig az eset hitelességét kétségbe vonni nem lehet. Mit tesz az ilyen esetekkel Baerwald? A véletlennek tulajdonítja, „izolált csodának“ nevezi, mely nem mértékadó a tudományra nézve. Ha egy elmélet ilyen hézagokat mutat fel, mint aminőket itt felsoroltunk, akkor annak nem volna szabad olyan pozitív modorban tagadni nemcsak a spiritizmust, hanem magát a lélek létezését sem.

Egyébként a könyvet rendkívül világos stílusa, egészen népszerű előadási módja, rendszeressége és az a körülmény, hogy a médiumisztikus jelenségek különböző csoportjait gondosan kiválogatott, élvezetesen leírt és igen számos jellemző példával illusztrálja: igen élvezetes olvasmánnyá teszik. Forma tekintetében hasonlít James „Varieties...“ című könyvéhez. Ehhez járult a kiválóan sikerült fordítás, mely könnyedségével, gördülékenységével, szabad, de azért nagyon pontos, minden félreértést kiküszöbölő kifejezést talál a szerző gondolatai számára. A németesség nyomai ritkák, úgy hat az egész, mintha magyar szerző írta volna a felolvasóasztal számára. Irodalmunk értékes kötetével gyarapodott általa, mely a háború utáni spiritiszta láz és újra terjengő babonák elleni küzdelemben hasznos szolgálatot tehet, ha kellő ítélőképességgel bíró emberek fegyvertárukat használják és nem olyanok olvassák, akiket egyik végletből, vagy a semleges állásponttól igen könnyű a materializmus másik végletébe ragadni. Mert ebből a szempontból tényleg úgy hat a könyv, mintha a természettudományos materializmus „pseudopodja“ volna.

Benkő István.

Mohácsi emlékkönyv. 1526. Szerkesztette: a Magyar Történelmi Társulat megbízásából Lukinich Imre egyetemi tanár, az Országos Széchényi-könyvtár igazgatója. Kiadja: a Kir. magyar egyetemi nyomda. 1926. 8°. 360 lap. Ára 160.000 korona.

Napról-napra olvashatjuk, hogy társadalmi alakulatok és egyesületek miképp fejezik ki kegyeletes emlékezésüket a mohácsi gyásznappal.

hóseivel szemben a négyszázados forduló alkalmából. A sokféle megemlékezés között időben legtávolabbra fog érni s ezért nézetünk szerint a legjelentősebb, már tanulságainál fogva is, a Magyar Történelmi Társulatnak előttünk fekvő emlékkönyve. Terjedelmes kötet, több mint 22 ivnyi terjedelemben, fényezett papíron, tetszetős bőrutánzatú kötéssel, alkalmasan magyarázó képekkel, mérsékelt, gondosságú nyomdai szedéssel. A kultuszminiszter bevezető szavain kívül tizenkét értekezés mutatja be a mohácsi vész előtti Magyarországot abban az állapotban, amint a szultán támadása találta: a hiába való külföldjárást; a külföldi segítség próbálkozásának álmos lanyhaságát, az önmagán való segítség megtartó gondolatának tehetetlen vergődését, az egymásra fenekedő rendek féktelen gyűlölségét, a fizetetlen katonák vergődő gondjait és sok mást, ami a nagy zuhanást elősegítette. Néhány cikk pedig azt foglalja össze, minő hatással volt Mohács emléke a nép képzeletére, költészetünkre. Kevés az eredmény: sem a néphagyományban, sem a költészetben nem hagyott Mohács mély nyomot. Szeretnők vigasztalni magunkat azzal, hogy tanulságot annál többet merítettünk, de hamarosan lehűt az a hetyke szállóige, amelyet Tolnai Vilmos ismertet: „Több is veszett Mohácsnál“. Arra pedig, hogy valaha gazdag múzeum beszélhessen a középkorvégi Magyarországról és pusztuló emlékeit Mohácson összegyűjtve, impozánsan mutathassa be, Gergely Endre ásatási kísérleteit és jelentéseit olvasva, kevés reményünk lehet.

Az előttünk fekvő kötet értekezés és nem mind egyforma értékűek, de mindegyik a tőle telhető apparátussal és az igazság iránt tartozó tisztelettel igyekszik a számára kijelölt kérdést megvilágítani. A témakomplexum központi kérdése, a csata tárgyalása, Gyalóky Jenőnek jutott; Gyalóky ezen értekezésének egyformán nagy erősségei a katonai tudás és a történelmi kutatásban való jártasság és a kritika biztos ítélettel való alkalmazása. Megállapításait a jövő történetírása gyümölcsözően használhatja a sereg és az elesettek számának becslésénél, a csata helyének kijelölésénél és a csata lefolyásának legvalószínűbb előadásánál. A Mohács előtti Magyarországnak a leghathatósabb katonai segítséget a külföld hatalmasai közül a pápa nyújtotta, sereget, ágyut szerelve föl, diplomáciai közegei által tanácsokat osztogatva és pénzt adva a sokszor még asztaláról gondoskodni is nagy ügyel-bajjal tudó uralkodónak. A pápai diplomácia tevékenységét dr. Artner Edgár vázolja igen sikerülten, körültekintő alaposággal, gazdag és elsőrangú forrásanyag birtokában. Egyetlen szépséghibája csupán az értekezésnek: nem látjuk világosan, mekkora volt az értéke e segítségnek. Nem a segélypénzek összegét nélkülözzük, hanem szerettük volna látni, mekkora áldozatába került a kuriának Magyarország, a kuria egyéb kiadásaihoz mérve; mily arányban állottak a Magyarországra küldött segélyösszegek a keresztyénség és a pápaság kockán forgó érdekeivel? Ugy látjuk, Artnernek erre az egybevetésre a történetírói készsége, komolysága és higgadtsága is megvan. Olyanféle adatokat szerettünk volna látni, mint Török Pál értekezésében, aki fölemlíti, hogy a Magyarországra küldött segély-

pénz körülbelül felét tette ki annak az összegnek, amennyit a cognaci liga néven ismeretes németellenes szövetkezés pénzügyi alátámasztására a pápa áldozott. Egy ily adat sokszor többet beszél, mint a legmegnyerőbb logikájú fejtegetés. Török Pál a mohácsi vész diplomáciai előzményeivel ismerteti meg az olvasót, bőséges diplomáciai anyag felhasználásával. Különösen részletesen tárgyalja a német birodalomba küldött követek szerény sikerű munkásságát, nem hallgatva el azokat a hibákat, amelyeket embereink követtek el a tárgyalások során. Külön cikk foglalkozik a lengyel-magyar viszony ismertetésével, Dabrowski János krakkói egyetemi tanár tollából. A mohácsi vész előtti kor általános képét Bruckner Győző mutatja be; Pukánszky Béla a mohácsi csatának a német közvéleményre, Rédey Tivadar a magyar költészetre gyakorolt hatását mutatja be, Solyomossy Sándor pedig a néphagyományban keresi a mohácsi vész gyér nyomait. Miskolczy István témája: keresztes hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt, — kibomlik az emlékkönyv elgondolásának egységéből: fölöslegesnek érezzük Artner és Török témái mellett. Némi hiány érezhető a szerkesztésen, ha azokra a témákra gondolunk, amik elmaradtak, vagy legalább úgy érezzük, nélkülözzük hiányukat, de teljessé tették volna az emlékkönyv keretét; így pl. Harsányi Pál numizmatikai adatai önként fölkeltek bennünk a kor pénzügyi képének elmaradt rajzát, a kereskedelem, ipar bemutatásának hiányát. Igaz ugyan, hogy e cikkek jelentős mértékben növelték volna a könyv külső terjedelmét is. De így is színvonalas teljesítmény az emlékkönyv és méltán dicséri a szerkesztő agilitását és fáradhatatlan szolgálói akaratát, minden jó ügy mellett, amely kultúránk előbbvitelére önzetlen munkát kíván.

Zsinka Ferenc.

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, 1926. Kiadja a Pesti Lloyd-Társulat és a Magyar Történelmi Társulat. 735. lap.

A szabadságharc leveretése utáni idő történetünk legérdekeesebb korszakai közé tartozik. Ausztria épp kibontakozófélben volt a német birodalom kötelekeiből s a magyarság leverése után — látszólag — teljes nyugalommal folytathatta a régi, habsburgi katonai állam politikáját. Ámde a győztes bátorsága mögött nyugtalankodás volt észlelhető: megrendülőben van a külpolitikai s a pénzügyi helyzet. A külpolitika ingó talaján épp az ötvenes évek vezettek félelmes egyedüllétre, elszigetelődésre. A belpolitika pedig azért roppant érdekes, mert Ausztria ekkor, a nemzetállamok végleges kialakulásának korában, talán az egyetlen állam, melynek állami gépezete szinte a levegőben lebeg, nem tud semerre nemzeti közösségre, organizmusra támaszkodni, még német nemzeti közösségre sem, mert ebből kibukófélben van. Egyszóval problémája: állam — nemzet nélkül. E korban ez már anakronizmus-számba megy. Valaminő pótlást keres „nemzet” helyett, ha erre nem támaszkodhat, támaszkodni akar e kor „közönségére”. Hogyan tapadhat az állam valaminő közönségre?

Az akkori közönség a liberális kor aktív, gondolkodó közönsége, önálló eszméi vannak, nem szervezet — a közönség sohasem az — s mégis hatalom, főképp oly államban, amely állam kölcsönre szokott rászorulni. E közönség telve volt az elmúlt reformkor élő hagyományaival, aktív eszméivel, a gazdasági liberálizmus pedig már itt volt egyre jelentősebb szervező erejével, egyre nagyobb tőkéjével s ez alapon a még oly jó érzelmű, lojális közönség is előtérbe lép politikai igényeivel. Ausztria sokáig próbálgatta állami gépezetét eme közönség hajtóereje nélkül járatni, majd liberális allurőket vett fel, próbált magának közönséget hódítani, bár annak politikai igényeit nem szívesen vette észre. Az állam e tendenciájából született meg az államilag irányított sajtó gondolata. A probléma tehát ez lett: tud-e az állam magával szemben legalább jóindulatú sajtót teremteni? Avagy bebizonyosodik, hogy a sajtó végre is kizárólag a közönségé? Az ötvenes évek sajtóját már nagyhatalomnak nézték, minden lépését figyelték, de — rendőrszemmel, jöttek a rendőri intések s mindenféle béklyó, lapelkobzás, kauciókövetelés, bélyeg, stb. Természetes, hogy ez a helyzet nem ritkán tragikomikus dilemmákra vezetett, mert az államilag irányított sajtó ösztönösen iparkodott a közönségé lenni, két úrnak szolgálni pedig nem lehetett. E sajtószervi színjáték rajzolója Angyal Dávid, most megjelent munkájának első, bevezető részében (1—222. l.): „A magyar hírlapirodalom története 1849—60-ig“.

Ily alapos, részletekig menő sajtótörténet fehér holló irodalmunkban s ez az első, mely a mai tudomány színvonalához mért, úttörő munka úgy tartalma gazdagságára, mint formájára nézve. Egyben hagyományos történetírásunk egész problémafelállításán túlmenő mű, oly példa, mely messze jövőt ígér.

A sajtó története: a közönség története; a közönség és a közzvélemény története új műfaja a történetírásnak. Régebbi, mindenütt csak az államot néző, étatisztikus történetírásunk ebben lényeges kiegészítést talál, annyival is inkább e kor történelmének keretében, amennyiben az ötvenes évek sajtója még félig az államé, még nem a közönség-hódító, sőt közönség-hajhászó, boulevard-sajtó az. Az állam támogatja anyagilag, de fegyelmezi is; az ily sajtó története tehát a közönség és az állam küzdelemrajzává válik. Látható, mennyire új ez a sajtótörténet. Régebbi sajtótörténetünk csak irodalomtörténet, nem több (tartalmilag el sem ér eddig a korig, mint Ferenczy József kompendiuma, avagy részletekkel foglalkozó mű, amely viszont nem kortörténet). Angyal Dávid munkája több mint irodalom-, több mint politikai történet, valójában a közönség s az állam viszonyának története. Közel volt a veszély, hogy mint eddig, az abszolutizmus korára nézve láttuk, örökké előtérben marad a közjogi kérdés. Ellenkezőleg, ez inkább háttérbe szorul, ezt már ezerszer tárgyalták, Angyal újat mond, az élet másféle, ezerféle arculatát fedi fel. E nagyszabású munka tehát tágabb címezést is érdemel, mint „Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése“ címet. Az ötvenes évek közönsége és rendőrállama címben találóbban egybefoglalhatnók gazdag tartalmát.

Mint forráskiadvány indul meg témája. Találtak Falk és Kecskeméthytól elkobzott leveleket bécsi levéltárban, melyek akkor kerültek oda, midőn Széchenyinél házkutatást tartottak (1860. március 3-án). Tudták, hogy a döblingi remete titkon élénk politikai tevékenységet folytat s ha már sejtették, ő a híres Blick írója, le akarták fülelni az egész „összeesküvést“. Két neves írot ért a szerencse, — a mi szerencsénk — hogy levelezését lefoglalták: Falkot és Kecskeméthyt; ez utóbbi akkor író is, de rendőrtisztviselői állásban is volt, perbe fogták „hivatalos hatalommal való visszaélés“ miatt, de egyiknek sem lett baja, sem emigránsokkal érintkezés, sem más nem derült ki, pusztán „kormányellenes személyiségekkel“ összeköttetésük. Az elkobzott anyagban oly nevek szerepelnek, mint Széchenyi, Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Danielik, stb., majd nagy számmal (összesen 205 levél) ujságszerkesztők, kiadók, írók, politikusok levelei találhatók fel. Mindamellet, bármennyire érdekesek is ezek a levelek s akármennyire is örülünk, hogy Bécsnek végre felszabadult levéltáraiból féltett kincsek adhatók ki, e publikáció szürke maradt volna Angyal Dávid kiváló történetkutatói vénája nélkül. Ugy látjuk, több levél alig érdemli meg a nyomdafestéket és mégis a kiadó bámulatos ügybuzgalma oldalszámra fűzi hozzá az értékeiből értékesebb jegyzeteket s oly anyag áll előttünk, amelynek folytán a levelezés is roppant értéket nyer így a maga egészében. A jegyzetek ad hoc fűződnek a szöveghez, de oly érdekes előadásban, hogy a változatos adatokból végre ezer arckép kap életet, ezer életpálya, mint valami filmjáték pereg le előttünk, végül az egész kor plasztikája domborodik ki. Mennyi itt a kicsiny ember, kiről eddig senki sem beszélt (elég Dudumi íróra és Ferjencsikre, időjósra utalnunk), avagy azt mondjuk-e el, hogy 2—3 sor van egy névjegyen s utána oldalszám jó a felvilágosító adatok tömege, mindez, memorandumok, kicsiny botrányok, hivatalnokok, nyomorgó írók, rendeletek özöne és mindenütt érdekes és jellemző világban találjuk magunkat. Nem mindig a nagy politika dübörgését halljuk. Elvegyülünk a mindennapi életben, a kicsiny, de mélyen jellemző adatok burckhardti szeretete vesz körül. A bécsi állami levéltárakból csak úgy ontja irónk az adatot, aktákból tárgyalásokról értesülünk, de semmi sem fárasztó (mint, sajnos, hasonló kiadványoknál lenni szokott), a pontosság s adatgazdagság megegyeztetve az érdekekkel s jellemzővel. Vajha a következő történetírói nemzedék szeme előtt tartaná a kutatói áldozatkészség és gondosság eme példáját!

Az anyagból különösen kiválik az életrajzok gazdag sorozata. Angyal magas irodalmi kultúrája, kimélyült életismerete, sőt olykor emberismerő virtuozitása szűkre szabott keretek közt is felötlő, stílusa őszintén egyszerű, olykor nemes humort felecsillantó.

Az ötvenes évek eleje lélektani elemzésben is sokat nyer e művel. A feketesárga magyarok szereplésének kora ez, főkép ha a szerkesztőket nézzük. Látjuk, a rendőrállam mennyi nemesebb karriért tud tönkre tenni. A negyvennyolcas szereplés „vétké“ hű emberek sorsát bénítja, hiába, a rendőrállam megbontja az emberek természete-

tes éthoszát! Az állam hamis jellemismerő, nem veszi észre, mennyi esik a körülmények kényszerítő hatalmának rovására. Angyal határozottan leszögezi, hogy (222. l.): „a magyar hírlapírók a mostoha körülmények nyomása alatt nagy küldetést teljesítettek; a magyar közgazdaság fejlesztéséért, az iskolák magyar nyelvűért eredményesen küzdöttek... megerősítették a közvéleményben, úgy ahogy tehettek, a ragaszkodást a nemzeti hagyományokhoz, a régi önállóság gondolatához és a területi épség gondolatához“. Angyal nem ítélkezik szigorúan e nemzedék fölött. Látja, bárminő szervilisek, pénzimádók szerkesztői dicsőséggal teltek ama kor sajtóvezérei, a Szilágyi Ferencek, Császár Ferencek, egy Bánffay, Récsi, Pompéry, bárminő meghunyászkodásra és intrikára hajló egy Kecskeméthy, mégis csak valamennyien magyarok. A „Figyelmező“ (a bátor Vida Károly lapja), a „Magyar Hírlap“ (Szilágyi Ferenc), a Bécsben megjelenő „Magyar Sajtó“, majd a későbbi nagyhatalom: a „Pesti Napló“ (Császár, Bánffay, báró Kemény Zsigmond, Török János szerkesztése alatt), sőt végül a teljesen hivatalos jellegű lap: a „Budapesti Hírlap“ minden évfolyamát kiadónk gondosan átvizsgálja, a fordulatjelző cikkek tartalmát részleteiben is kutatja s habár a Budapesti Hírlap a császári sást hordozza is címlapján, arra az eredményre jutunk, hogy e sajtó keretében egy sem csak magyar nyelvű osztrák sajtó, hanem alapjában magyar. Ez persze nem mindig a szerkesztő érdeme, ők tettek volna még nagyobb engedményeket is! De végre is látták, hogy a kormány pénze kevés, a közönséghez tartják magukat. Azt is látjuk, hogy volt e korban elég tehetséges és bátor ember. Egyikök (Urházy György) a monarchia keleti diplomáciai feladatait tíz nap alatt pompás logikával szerkeszti meg: a memorandum a külügyminiszter, gróf Buol elé jutott, ki „nem merte elfogadni alapgondolatát... színté szörnységnek hitte, hogy az emberiségnek ilyen alárendelt tagjától (minő egy hírlaptudósító), politikai irányelveket tanuljon“. (99. l.) Sajnos, gróf Buol „eszméletlen ingadozásával Ausztria helyzetét végleg elrontotta“, az oroszsal való viszony e csirája alapja lett a világháborúra vezető helyzetnek.

Igen érdekes, hogy a hivatalos ízü sajtó helyzetét nagyon jól látja Protmann, Pest osztrák eredetű városkapitánya, a nagyhatalmú paragrafusember. „Lehetetlen — írja — hivatalos lap által hatniok közönségre, ez rajong a magyar nemzetiségért, áthatja az a gyenge német polgárságot is a rajongás, de még inkább az izraelitákat. A lap, ha még oly jó is, csak akkor számíthat közönségre, ha a liberáliszmus kürtjébe fujna.“ (167. l.) Különös látvány, hogy a kormány csodákat várt a különben ügyes szerkesztőktől, holott magától kellett volna csodát várni: feladni az elvéhédtt katonáállami irányzatot, el kellett volna ismerni, hogy e korban csak egy nemzet lehet az állam erejének alapja; sőt ellenkezőleg, kitart a német orientáció mellett s németesít nálunk is. Török szerkesztő írta Falknak (275. l.): „Semmi sem ád annyi ürügyet megtámadtatásomra, mintha a német nyelv ellen irányzott nyilatkozatokat közlök... Megbocsátanak, ha republikánus volnék (így!), de a független magyar tan nyelv védelmére mindent elkövetnek ellenem“. Ez persze magánlevél,

de a szervilis Szilágyi ír nyilvánosan is, mikor egy bécsi lap levele zójét megleckézteti (67. l.): „A Reichszeitung igen jól tudhatná, hogy a birodalomban (egész Ausztria-Magyarországot érti s Olaszországot) legnehezebb helyzete a magyar sajtónak van. A forradalom után a birodalom minden nemzete nyert, csak a magyar nem. A vojvodinának elszakítása, a reformált vallásuak institúcióik veszélyeztetésének félelme, a megyék határainak elszaggatása, a magyar iskolák németté átalakítása, a (német) kolonizációs terv, ezek voltak a körülmények, melyeknek közepette a magyar sajtónak millió előítélettel s ellenszennvel szemközt kellett működnie. Tekintsen körül a Reichszeitung, van-e a jövő lassú elközelgeése remélésében türelmesebb, bizóbb nemzete a birodalomnak a magyarnál?“ Volt nyílt beszéd e korban is! A magyar szolgálatkészséget 1866-ig nem is akarták észrevenni. Az állam túlságosan bizott hatalmi eszközeiben, Ausztria a vakságig menő étatista államoknak világtörténeti sebesültje. Nemzet és közönség nélkül akart élni s a nemzetek s közönségek lettek az erősebbek.

Ez időszak történetéből ily módon nem emelkedik ki a régi közjogi problémánézés. Angyal Dávid munkájának nagy érdeme a kor reális arculatának felderítése, de amelyből nemcsak a jövő kor történetírója fog nagyszabású adatkészlethez jutni, hanem szempontokhoz is; sőt tanulságokat merithet belőle a lélektani és szociológiai kutató is. Meglátjuk belőle azokat a határokat, amelyekig a hatalmi tevékenység, az állam elmerészkedhet; közönséget, szellemet teremteni aligha tud. Azt hisszük, hogy végre a sajtótörténet az, amely nemcsak a túlzó étatizmust cáfolja meg, hanem a lappangó történelmi materializmust is. Az állam gerince nemcsak az alkotmány; mögötte nemzet, mint szellemi organizmus áll, mögötte közönségek toborozzák hiveiket, mögötte eszmék találhatók. Az állam szerkezete eszmék hajtóerején sarkall. Az ökonomiai-materialista kategória szürke, hatásköre csekélyebb; a szellem kategóriája magyaráz a legvilágosabban. Ezt ebben a nagyvonalú sajtótörténeti műben művészi megvilágításban és cáfolhatatlanul ismerjük fel.

Dékány István.

Sebess Dénes: Az új agrárdemokráciák. Budapest, Légrády-nyomda és könyvkiadó kiadása. 1926. 146 l.

A föld problémája valahogy nem jutott a gondolkozó emberek öntudatáig. Kinnt, a kis emberek között, nyomasztó súllyal bír e kérdés. Sebess Dénes könyve, melyet az ország egyik első agrárpolitikusa írt, a föld e nagy problémájához visz bennünket közel. Fejlődéstani és agrárpolitikai alapon tárgyalja a kérdést, mely ma kiszélesítve, magyar nemzet jövődönk szempontjából is nagyjelentőségű. De Sebess Dénes is kérdéssel felel az agrárreformok célja tekintetében, mikor kimondja, hogy „a jövő fogja megmutatni, hogy az agrárreformok valóban az igazi emberi haladást szolgálják-e, vagy csak egy állomást jeleznek a nyugateurópai civilizáció megmentésére irányuló erők és a keletről jövő rombolás szellemének küzdelmében“. Spengler pesszimiztikus tétele kísért e sorok mögött.

Az új agrárdemokráciák alapjairól megállapítja, hogy a földbirtok rendjét a hűbériség megalakulása után a francia forradalom rázta meg alapjaiban. Ezzel állnak okozati összefüggésben az 1807. és 1816. évek porosz jobbágyfelszabadításai, 1848. évi jobbágyreform Ausztriában és Magyarországon. A végre nem hajtott orosz és román jobbágyreformok vezettek az 1905. évi orosz és 1907-iki román parasztlázadásokhoz. Mert még a mult évszázadban — Oroszországot és Romániát kivéve — Európában az individuális mezőgazdasági termelésen alapuló parasztdemokráciák erősödtek meg. Így pl. Erdélyben, az 1848-iki jobbágyfelszabadítás eredményeképpen, 1,700.000 kataszter hold került kiosztásra, túlnyomólag a románságlakta földön s ez a „jobbágyfelszabadítás meghaladta a franciák agrárforradalmának méreteit“. Magyarországon pedig 5,200.000 hold, tehát több mint Franciaország 1792—94-es földosztásánál került a kisbirtokosok kezére. Sebess ezután végigkíséri az egyes európai államok belső agrárfejlődését, Anglián, Franciaországon, Németországon és Ausztrián át jut el Magyarországhoz, melyről megjegyzi, hogy az osztrák ipari termelés érdekeivel csak a nagybirtokrendszer egyezett meg. A jobbágyfelszabadítás sem szolgálta teljesen a nemzeti politika céljait, mert főleg nemzetiségi vidékeken teremtett új kisbirtokrendszert a magyar faj rovására.

A XIX. század ipari demokráciáját és az államszocializmus jelenségeit tanulmányozva, megállapítja, hogy a „XIX. század a feudalizmust nagyjában eszkomplálta, de helyette a kapitalista gazdasági szervezkedések és ellenszervezkedések befolyásolják a mezőgazdasági termelést“. Mindez a háború hatásai által gyorsabban megérlelte az ipari fejlődés szociális hatásait, az 1917—18. agrárrevolúcióhoz vezetett. Ezek a földreformok alapelveiket, a kisajátítási eszközöket, a tempójukat nézve, oly változatos képet adnak, hogy nehéz őket egy nevezőre hozni. Vannak mérsékelték és radikálisok. Vannak szociális irányúak, nacionalista offenzív és defenzív földreformok. Vannak a tömegek folytonos diktátuma alatt álló agrárpolitikák, vannak átgondolt és mérséklő törekvések. De jellegzetes különbségek vannak a kisebbségeket illetően. A balti államok és Lengyelország főleg a német kisebbségeket, a Magyarország területéből növekedett államok a magyar kisebbségeket támadják és használják ki törvényeiket azok kisajátítására.

Az agrárreformok hatása alatt keletkezett új parcellabirtok sorát vizsgálja. Oroszországban 21 millió 407.000 deszjatint osztottak fel, úgyhogy Oroszországban 86 százaléka a mezőgazdasági ingatlanoknak és 80 százaléka a fölszerelésnek a parasztnak van. Észtországban 20.000 új kisbirtokos jutott fejenként 20—25 deszjatin földhöz. Az egész elkobzott nagybirtok 2,219.699 deszjatin. Lettországon 360.000 hektár oszlott fel 40.000 család között. Lengyelországban 1,500.000 hektár osztatik fel 2,100.000 kisbirtokos és földetlen mezőgazdasági munkás között. Németországban 2,150.000 hektár kiterjedésű terület kerül kisajátítás alá. Az osztrák reform mérsékelt, míg a magyar földreform adatai könyvében 1925. június 30-ig szólnak, tudo-

másunk szerint mintegy 1,050.000 hold kerül Magyarországon szétosztásra. Cseh-Szlovákiában 3,963.000 hektár kerül kisajátítás alá, melyből 700.000 hektár esik a Felvidékre. Romániában 5,845.000 hektár birtokot osztottak ki. Jugoszláviában 2,000.087 holdat vettek igénybe. Bulgáriában mindössze 660.000 hektárt. Ész- és Lettországtól lefelé — írja Sebess — Bulgáriáig, 22 millió hektár föld került kisüzemi kezelésbe. A kisbirtokososztály pszichológiai erőinek oly tömegkitörése ez, melynek kihatása Európa jövőjére nézve döntő.

Sebess Dénes könyve hátralevő részében újra az agrárdemokrácia jövőben eldőlendő nagy problémáját tárgyalja. Az ipari demokrácia és a föld demokráciájának kiegyenlítését kívánja abban az igazi demokráciában, mely hit és érzésbeli, mely a jók, műveltebbek és jellemebbek szervezkedése. Ez az igazi uralomra jogosult kisebbség, mely a passzív kisebbséget kormányozza anélkül, hogy fennmaradásának forrása az erőszak volna.

Sebess Dénes könyve, mely gazdag adathalmazza az egész Európa földbirtokmegmozdulásának, nagy áttekintésével és mindent domináló tudásával érdemes e nagy kérdés iránt érdeklődőknek elolvasásra; Sebess Dénes is, mint annyian mások, a fejlődéssel és a jövővel szemben tanácstalanul áll, éppúgy, mint minden gondolkozó agy, mert erre megoldás és felelet csakis a protestantizmus predesztinációjában van meg az egyénre s ez áll általánosítva a fejlődés egyetemes kérdésére is.

Albrecht Ferenc.

Súdraka király drámája: Az agyagkocsika. (Mrcs-cshakatika). Ind credetiből fordította *Schmidt* József. Gyoma, 1925., Kner Izidor könyvnyomtató kiadása. (102 l.).

Schmidt József munkássága egy minden részletében átgondolt s egységesen felépített egész benyomását kelti. Olyan, mint egy hatalmas épület, közziklába vájt, szilárd alapokon, erős falakkal, ékes tetőzettel. A közzikla, melyen az egész mű, egy élet munkássága, nyugszik, a nyelvtudomány s az alapok Schmidt mintaszerű indogermanisztikai tanulmányai. A falak, melyek ezeken emelkednek fel, népszerűsítő tudományos művei, melyek a nyelvtudomány alapvonalait s a roppant terjedelmű szanszkrit-irodalom fontosabb területeit igyekeznek általános érthető és élvezhető formában szélesebb körben is megismertetni. Végre a toronyok és a díszes tető, mely az egész művet koronázza, az a műfordítói tevékenység, mely az ind szellem legjelesebb s legáltalánosabb hatásait teszi a magyar közönség számára hozzáférhetővé. A három tagozat együvértartozása félreismerhetetlen.

Ezuttal csak a legfelső tagozatról lesz szó.

A Pancsatantra világot oktató s szórakoztató meséi és Kálidasza remek vígjátéka, „A király és bajadér“, után Súdraka „Agyagkocsiká“-ját kapjuk egy hozzáértő kéz szerencsés választása folytán. Mert Súdraka király drámája, — már akár ő írta, akár valamely régi udvari poéta önmegtagadó hódolata csempészte a neve alá, — kétségtelenül legnagyobb alkotása az ind drámairodalomnak. Közelebb áll hozzánk, mint Kálidasza keleti pompával túlhalmozott művészete,

mert egyszerűbb, közvetlenebb, emberibb s így a nyugati ízlés számára megközelíthetőbb. Ha az ilyen összehasonlítások általában megállnák helyüket, Súdراكát igazabban nevezhetnők „ind Shakespeare“-nek, ahogy Schmidt utószavában teszi, mintsem Kalidászát, az ind dráma-irodalom legemlegetettebb képviselőjét, akire, mások után, fordítója Fiók Károly, alkalmazza ugyanezt a megjelölést Sakuntalája bevezetésében.

Már most, ami a fordító munkáját illeti, elég sokat hangsúlyozott tény, hogy a szanszkrit irodalom tolmácsolója nagy nehézségekkel áll szemben. A nehézségek a drámánál különös módon fokozódnak. Nemcsak a próza vegyül itt verses részekkel s nemcsak a verses részek vannak a legkülönbözőbb versmértékekben írva és sokszor rengeteg számú lírai strófával ékesítve, olykor elégtelenítve, hanem maguk a szereplők sem beszélnek ugyanazon nyelven. Így a klasszikus szanszkrit az egyes szereplők származásának vagy társadalmi helyzetének jellemzésére középind dialektusokkal (prákrit) váltakozik s némelyik szereplő, mint az „Agyagkocsika“ rokonszenves hősnője, Vaszantaszéná bajadér, szanszkritul is, prákritul is beszél. E nehézségek hangsúlyozása nem felesleges, mert csak ezek tekintetbevételével értékeljük kellően azt a munkát, amelyet Schmidt fölényes nyelvismerete oly kitűnően végzett el.

Azt a hatást, melyet a sokféle dialektus alkalmazása tesz, európai fordítók korábban azáltal próbálták visszaadni, hogy a prákrit-nyelvű részek fordításánál saját nyelvük népies tájszólásaihoz folyamodtak. Az eredmény mindig siralmas volt. Sem a művelt nyugati nyelvek dialektusai, sem a magyar nyelvjáráások nem alkalmasak ugyanazon hatás keltésére, mint a prákrit, mert irodalmi nyelven írt részek közé vegyítve, mindig több-kevesebb komikumot hoznak az előadásba. Az ind prákrit részek pedig ezt nem célozzák, vagy legalább többnyire nem. Azután például a magyar tájszólásos részletek elvonnák a figyelmet a dráma ind voltáról, míg az irodalmi nyelv a maga bizonyos fokú színtelenségével ezt a veszedelmet elkerüli. Ily irányú kísérlet szerencsére magyar nyelven még nem történt s hihetőleg ezután már nem is fog történni. Schmidt az egész drámát irodalmi nyelven adja s valószínűleg egy pillanatig sem gondolt a fenti megoldásra. Így az eredetinek egy különös és igen jellemző vonása eltűnik, de ez a vonás olyan, amelyet semmiféle fordítás meg nem őrizhet, legfeljebb eltorzíthat.

Nagyon idegenszerű nekünk az a mód is, amint az ind költő a verses és prózai részeket keveri. Megtaláljuk ezt az eljárást Shakespeare-nél és más drámaíróknál is, de verses színműben csak a „legprózaibb“ részek, többnyire egészen műveletlen személyek párbeszédei vannak prózában írva. Az ind költő azonban egészen önkényesen jár el s eljárása a mi ízlésünknek többnyire nem felel meg. Ezért a fordítók e tekintetben rendesen nem ragaszkodnak az eredetihez. E pontban aztán Schmidt eljárása éppen ellentétes a Fiók Károlyéval, aki Kalidásza Sakuntaláját mindvégig versben, a tragédiában megszokott jámbusokban fordította, valószínűleg a régibb magyar színműirodalom

hatása alatt. Ugy érezzük, hogy ez az eljárás megfelelő egy úgynevezett *nátaka* fordításánál, melynek főszereplője egy mesebeli király, ki mellett isteni lények is cselekvőleg lépnek fel. Schmidt azonban helyes stílusérzékkel ismerte fel, hogy egy *prakarana*, vagyis „polgári színmű“ visszaadására megfelelőbb a mindvégig prózai fordítás, tehát a modern társadalmi dráma formája. Ezért ezt a megoldást választotta. Igen szerencsésen. Mert fordítása, amire keleti irodalmi termékek fordítása közben a fordítónak néha az eredeti ellenére szinte erőszakosan kell törekednie, nyugati ízlés szerint is gördülékeny és könnyen olvasható, sőt nemcsak olvasható, hanem élvezhető is. E tekintetben jelentékenyen felülmulja a legtöbb, keleti nyelvből készült műfordítást. Ha a philologus talán panaszkodni fog, hogy a drámára nézve oly jellemző verses részletek a bevezető ima kivételével teljesen eltűntek, mégis meg kell állapítanunk, hogy a fordítás e formájában nagyobb nyereség nekünk, mintha az eredetihez mindenben ragaszkodott volna a fordító, mert így a közönség a művet nemcsak megveszi, hanem el is olvassa. S a lefordítás legigazibb célja mégis csak ez. Emellett a fordítónak sikerült elérni azt is, hogy „a darab ind jellegeből lehetőleg semmi se menjen veszendőbe.“

Az eredetivel részletesen a második felvonást vetettem egybe, melyben részint Vaszantaszéná és Madaniká, részint a fürdős és Máthura pompás jelenetei vannak. Az összevetés teljes bepillantást engedett a fordító felfogásába. A nagyon idegenszerű képek talpraesett magyaros fordulatokkal vannak helyettesítve, feleslegeseknek vagy könnyen nélkülözhetőeknek tartott sorok elhagyva, vagy ügyesen összevonva, így például Darduraka kijelentése, hogy a történetek után legjobb lesz Árvakához menekülnie (22. l.), vagy a fürdős magánbeszéde Vaszantaszéná kapujának kinyitása után (23. l.), vagy ugyanannak önbeismerése, hogy a játékszenvedély az emberek előtt mennyire lealjasítja őt s ezért meggy buddhista szerzetesnek (26. l.) és több apróság, melyeknek lefordítása vagy le nem fordítása felől a vélemények eltérők lehetnek. A kihagyások és összevonások azonban sehol sem sértik az összefüggést, sőt előnyösen gyorsítják, drámaibbá teszik a cselekmény menetét. A szövegtől való jelentéktelen eltérések aprólékos kimutatása e folyóirat lapjain céltalan volna s annyiaval kevésbbé van erre szükség, mert a fordító eljárása mindig tudatos, tervszerű. A közvetlen hatás keresésében s itt talán a helyi színezet rovására annyira megy, hogy még a *kókila*-t is *fülemilének* fordítja *kakuk* helyett (20. l.). Igaz, hogy a *kókila* ugyanaz az ind költőknél, mint a perzsáknál s nálunk a *fülemile*.

Stílusa egyébként is gördülékeny, minden ízében magyaros és élvezetes, néha — és ez is csak elismerésül legyen mondva, — Csengery műfordítói eljárására emlékeztető. Mindössze két kifejezés kelt megütközést, melyek nemcsak keresettek, hanem a magyarban lehetetlenek is: „cókostul-mókustul“ (8. l.) és „a szobrot álló fürdős“ (19. l.).

Schmidt (és kiadója is) ezzel a könyvvel hálára kötelezi a magyar közönséget, mely előtt mindig jobban és jobban feltárul Kelet művészetének arany kapuja s egy, európai szemnek idegenszerű, de

bübájos kertbe enged bepillantást, melynek útvesztőjében azonban csak oly biztos kéz vezethet, mint a kiváló nyelvtudós és philologus fordítóé. Hogy India többi szépségei is egymásután és eredeti frissességükben fognak nyelvünkön megnyilatkozni, most már nem jámbor óhajtas, hanem úgyszólván megnyugtató bizonyosság.

Gaál László.

Gyóni Géza: Versek. Az Athenaeum rt. kiadása. 1926. 196 oldal.

A könyv tulságosan szerény címe elhallgatja ugyan, hogy az elhalt poétának voltaképpen milyen verseiről van itt szó, de a további olvasgatás során kitünik, hogy ifj. Bókay János, aki ezeket a verseket sajtó alá rendezte, Gyóni Géza költészetének legjavát szándékozott egybefűzve a nagyközönség elé adni. Tehát: válogatott versek. Három részre oszlik a kötet, Béke, Háború, Fogság. Kronológikus sorrendben. A szerelem tüzeiben, a harc hevében s az orosz hadifogságban keletkezett versek gyűjteménye ez.

Irodalmi szempontból az efféle, többé-kevésbbé önkényesen egy kötetbe zsúfolt műveknek csak az esetben van pozitív hatóerejük, ha az ilyenképpen összefűzött alkotások egymást megvilágítják, esetleg egymás homályosságait földerítik, vagy ha a költő összes verseit adják közre. Ilyen értelemben a Gyóni verseinek gyűjteménye nem érte el célját és ilyképpen nem is érheti el. Negatív értelemben viszont néhány érdekes tanulsággal szolgál.

Gyóni Gézával szemben a gondolkodva olvasó közönség a legellentétebb táborokra szakadt. Ennek a megoszlásnak sokkal egyszerűbb az oka, mint első pillanatra hinnénk. Föltételezhetnők ugyanis, hogy a vélemények azért oly különfélék, mert Gyóni zseniális költő volt, ennek következtében, mindenki a maga életigazságát keresi, találja és dicsőíti verseiben. De nem ez a vélemények megoszlásának legfőbb oka. Hanem az, hogy viharosan fejlődő élete során arca mindig másnak mutatkozik. A világnézeti ellentétek a válogatott versekben tulságosan riktóak, riktóbbak, mint a valóságban, hol évek eseményei alakították világnézetét. Nem az a baja, hogy mindig másképpen gondolkozónak hiszik. És könnyű azzal vádolni, hogy azért nincs világnézete, mert sohasem gondolkozott intenzíven.

Fel kell tennünk Gyóniról, hogy becsületes költő volt: azaz, néhány hiúsági botlást nem tekintve, azt írta, amit valónak és megvallandónak érzett. Csakhogy ez az anyag oly ellentmondó így, kötetbe sorakoztatva, hogy konvencionális értelemben vett költői *arckép* nem alakul ki belőle. Ha csak azt nem állítjuk: épp az volt Gyóni jellege, az a bizonyos kaotikus, önmagát cáfoló, sőt meghasonlott egyéniség. Ilyenképpen nem is járunk messze az igazságtól. Gyóni valóban zavaros. Csakhogy zavarossága különös, ritka zavarosság. Modern költőink nagyrésze *egy*es versekben, vagy *egy*es kifejezésekben zavaros; Gyóninak viszont talán egyetlen verse sincs, mely önmagában zavaros volna. *Munkásságának összesége az.* Lehet, hogy lelki elborulása is nagyrészt ennek a meghasonlásnak megnyilvánulása és következménye. Gyakran ingadozik egymással homlokegyenest ellentétes álláspontok között. Talán nem tehet

erről a sajtóságáról; gyengeség, a kor gyengesége, amelyben élt. Ez a kor Adyból is ellentétes sikkoltásokat csikart ki. Ezért lett ez a két, még modorosságban is hasonló költő, emberi gyarlóságánál fogva is a *magyarság tragédiájának szimbólumává*, annak a magyarságnak a szimbólumává, amely már helyzeténél fogva végletok között kénytelen jagadozni.

Igen, hasonlóak. Ki hitte volna tíz-tizenkét évvel ezelőtt, mikor a politika napiparancsa ellenfelekként állította szembe őket egymással, hogy mihelyt perspektívát nyertek az időben, Adyt és Gyónit lényegben hasonlóknak fogjuk tartani. Csak hogy Ady hatalmasabb egyéniség volt, gondolkozóbb, reflektivebb vérmérsékletű ember. Gyóni viszont tipikusan impresszionista. Tetszetős verseket irt s a háború lúzában nem lehetett ezeket az elhamarkodott alkotásokat kifogásolni. Csak később fakultak meg. S ma már helyenként nevetséges a sovinizmusuk, amely nem mindig hazafiság. De hát, Gyóni impresszionista. Költészetének *összeségéből* kitünik, hogy a legtöbb esetben bódultan és kritikátlanul engedett minden pillanatnyi hatásnak. Ezért búján szerelmesek háborúelőtti, háborusak háborus, forradalmiak a fogságban keletkezett versei. Ez pedig hiba. Az a költő, aki az örökkévalóság számára dolgozik, ne akarjon tulságosan aktuális lenni. Aki aszerint költő, ahogy a szél fúj, csak külsőségekben költő, lényegben riporter.

Gyóni tulságosan az. Ezért ünnepezték életében, talán inkább, mint nála zsenálisabbakat, most azonban már alig vannak rajongói. Ilyen az isteni igazságszolgáltatás.

Van egy verse: Cézár, én nem megyek, melyben éppen ellenkezőjét mondja annak, amit háborús ciklusában oly lelkesen igyekszik szívünkbe plántálni. Mondhatnók tehát, hogy ez a „Cézár, én nem megyek“, csak afféle lelki kisiklás; azonban pár év múlva megismétlődik az a kisiklás és a fogságban általában ilyen „kisiklott“ verseket termel.

Találgassuk? Hogy talán titokban mindig forradalmár volt, csak éppen álarcát nem mutatta meg, vagy csak nagyon ritkán? Mit ér a találgatás, mikor nekünk bizonyosságra van szükségünk. S nincs más bizonyosság, csak az, hogy ilyen is volt, meg amolyan is. Egyik versében *Gorkijt* gyalázta, a másikban ujongva hirdette a forradalmat, stb. Ebben a sötét össze-visszaságban alig ismerhetjük meg Gyóni igazi arcát. Csak haragtól lángoló vérmérséklete magyarázza némileg sokszor meglepő részeit. Például: Cézár, én nem megyek-ben is ez a szerelmi düh tombol annak a dühében, akít kiszakít asszonya karjából s harctérre paraucsol egy neki idegen érdek.

Az egész békeciklus főképp szerelemmel s a szerelem gyönyörének zavartalan kiélvezésével foglalkozik. Van aztán néhány más vers ebben a ciklusban, például egy himnusz Kiss Józsefhez (28. lap), kiről ezt éneklí:

„Nem volt mögötte félezer magyar hold ...

— — — — —
„Nem volt mögötte csak egy bús zsidónak
Gyönyörű, érző és vérző szíve.“

Az igazat megvallva: tudunk más zsidókról, kik őszintébben és mélysegebben voltak emberiek, mint Kiss József. A „Csak egy éjszaka” című egykor aktuális költeményből a megtért hazafi arca néz ránk, a *kötelességét férfiasan vállaló* magyar ember arca. Érthető, hogy ez a vers népszerű volt a maga idejében, bizonyára érdemek is fűződtek hozzá, (az összes fölmentettek találva érezték magukat, a habozók nagyobb hittel mentek a frontra, a tragikus ránkényszerített küzdelembe). Przemysl című versében Gyóni így kiált (91. ollal):

Hej, pocsék polyákok,
Hej, csahos cselákok,
Bizony eladnátok
Az édesanyátok.

Ehhez megjegyezzük: *A magyarságot nem abban a mértékben szolgálja még a háborúban sem a költő, amily mértékben becsmérti az ellenséget.*

Hogy ez a sovíniszta hazafiság mily szilárd szikla, látjuk a Fogság-ciklus internacionális érzelmű, forradalmi verseiből. Itt már a csaknem bolsevistává vedlett Gyónival találkozunk. Például: Egy gyengédlelkű grófnőhöz (176. oldal), Utolsó tánc (179. oldal). Gyóni úgy tesz, mint a politikus, aki mindig a pillanat ihletében cselekszik, ha talán nem is rosszakarattal. Sokszor, a politikusnál helyes ez az eljárás. De a költőnél, *aki bírja következetlenségének összes bizonyítékait*, lerombolja a jövő generáció tiszteletét. Miesoda vers az, mely csak egy-két évig tűnhet őszintének!

Versgyűjteményének tanulmányozása után Gyóni egyéniségének értéke csökken, érdekessége azonban mognövekszik, mert magyar sorsot szimbolizál.

Csupán utolsó, *Jézus* című epikai jellegű verse (187. l.) jelent komoly fejlődést. De csodálatos elmélyedésről tanuskodik s megkapóan változja az ember Fiának fájdalmát, látva, hogy a világ kétezer év óta lényegben nem változott: épp oly önző és kegyetlen, mint régen. E hosszú vers töredék maradt. Gyönyörű sorai vannak. Például a 7. versszak a fügefáról:

Ó, drága fák! Anyátok egyszer
Árnyat adott a kimerültnek.
És gyümölcsétől felüdült lett
A vándor, kit így híttak: Mester.
Magvatok is legyen megáldva,
Ó, drága fák, ti jóltevők,
Mert most kétezer év előtt
Pihenőm volt anyátok árnya.

A fájdalom megérlelte Gyónit. És aztán elragadta a halál.

Marconnay Tibor.

Nagy Sándor: Könný és mosoly. Történeti elbeszélések. Hajdúhadház 1926. 8-r. 81 l.

Nagy Sándor, a debreceni református gimnázium vallástanára, rendkívül sokoldalú és fáradhatatlan szorgalmú ember. Papi és tanári kötelességeinek bűzgő teljesítése mellett ráér arra is, hogy zenei, festői és — mint mostani műve is mutatja, — írói hajlamát kielégítse s a művészet oltáránál való szívszerinti áldozás által önmagának és másoknak élvezetet és erkölcsi épülést nyújtson.

Az olyan embert, aki egyforma szeretettel vállalja a gyakorlati pedagógus, a levéltár-rendező, a karmester, a festő, az iparművész stb. feladatát, — *műkedvelőnek* szokták nevezni. Ám mondjuk műkedvelőnek Nagy Sándort is, de mindenesetre a szó legjobb és legönzettelenebb értelmében illeti őt meg az „amatőr“ elnevezés.

A *Könný és mosoly* című kis kötet darabjai eredetileg külön-külön jelentek meg szerzőnk szülőfalujának, Hajdúhadháznak helyi hírlapjában. Ha meggondoljuk, hogy még népes városok napilapjainak a Tárca-rovata is többnyire mily silány anyagot tálal az olvasók elé, olyan „szépirodalmi“ laptöltelék, amely épp oly ritkán mondható eredetinek, mint erkölcsi és esztétikai szempontból kifogástalannak, — akkor határozottan elismerésreméltó és örvendetes jelenséget kell látunk abban, hogy egy meglehetősen félreeső és csekély létszámú község helyi újságja ügyesen elgondolt, csinosan elbeszéli s termékenyítő erkölcsi hatású *eredeti* olvasmányokkal tud szolgálni előfizetőinek.

Már maga ez a körülmény, hogy tudniillik az alföldi magyar község lapja számára készültek, természetessé teszi előttünk, hogy a *Könný és mosoly* elbeszélései nem akarnak nagyigényű alkotások lenni. A Jókai—Mikszáth-féle világnézet és előadásmód visszénye tükröződik rajtuk, egyik-másik novellának még a tárgya is emlékeztet a két nagy mintakép egy-egy témájára; például *A kurucbor* című elbeszélés tartalmához igen hasonló epizódja van Mikszáth *Fekete városának*, *A múzsa falun* című darab szereplői s cselekvényének csattanója Jókai *Két lángész* című elbeszélésével van testvéri rokonságban. Nagy Sándor is az adoma szemüvegén át szereti nézni a multat, főképp a kuruckort, s könnyed hangon elmondott történeteinek némi mondai színezetet is, tud adni a történelmi és földrajzi valóság egy-két motívumának felhasználásával. A kötetke tíz darabja közül a három első és a három utolsó nemcsak terjedelmileg nagyobb a többinél, hanem egyébként is sikerültebb.

Általában népi s *különösen ifjúsági* olvasmányul igen ajánlhatók Nagy Sándor hazafias és humoros színezetű, jóízű elbeszélései. Az olvasóközönség e két rétegének érdeklődésére és tetszésére már eleve számíthatnak szerzőnk ezután közrebocsátandó művei.

Zsigmond Ferenc.

Színházi szemle. Szezonunk elején egy sereg gondolat kívánczik tollunkra, színésznek, színigazgatónak, nagyközönségnek. A mult évek tanulsága önként termeli ezeket a gondolatokat. Egy kis önfeledtség elég, hogy a valóság nyügeből szabadulva, megoldhatónak

képzelmük színházaink problémáját. Azonban a nagy szünet után felharsanó reklámkürtök hamarosan elveszik a kedvünket. Sivár korban vagyunk, melyen változtatnunk egyelőre nem lehet s mely olyan, mint valami járvány: ki kell, hogy dühöngje magát. Lám, a kritika mindennap ott lohol színházi jelenségeink nyomán, velük és ellenük, hasztalanul. Darabok grasszálnak, darabok buknak, a kritikától teljes függetlenségben. A kritika dicsér, értékekre hivatozik s az értékek nem kellenek. A kritika gáncsol, kifakad, kötetlen rapszodiákat mennydörög a tisztesség nevében, melyen itt vagy ott sérelem esett s a közönség tódul a sérelem forrása felé. Biráljatok le egy drámát vagy regényt, mondjátok, hogy erkölestelen, tradícióellenes és perverz: kész a szenzáció. Ime, Báró Herzfeld Klarissz, Dr. Szabó Juci, a Párisi kirakat, stb. sikere. A becsületes kritikus változtatni szeretne ezen s legfeljebb annyit ér el, hogy önnön cikkében gyönyörködhetik, más ábrándos emberek lelkében visszhangot találhat. A másíkfajta kritikus pedig bölcsen illeszkedik a korhoz, nem ő vezeti azt, hanem maga vezettetik, mentségeket talál, áthidalásokat eszközöl, beszámolójában mellékmondatokba sűríti stilizált kifogásait, körmondatokban szaval mindama külsőségről, ami az ürességet palástolja s reklámmá, plakáttá vedlik. Mondanunk sem kell, hogy ez a kritikus hatalom manapság s tevékeny eszköze némely színházi mindenhatónknak.

Amit a legbecsületesebb kritika sem valósíthat meg, megvalósíthatja más. Egy igazi nagy drámaíró, akit évek óta várva várunk. Hogy fölemeljen, megtisztítson, közönséget neveljen, új korszakot nyisson.

Szezonunk inkább folytatása az előbbinek, mintsem új utak felé törekvés. Számottevő ujdonság egyelőre nincsen. Ma a Nemzeti és a Kamara is régebbi programját forgatja, de ebben legalább van izlés. Nagy számmal mutat be régebbi, vagy a közelmúltban sikert aratott magyar és külföldi darabokat. Ha a közönségnek van hozzászólási joga, legfeljebb egy kis változatosságot kívánna a megválogatásban. Az emlékezzünk régiekről igen dicséretes cselekedet. A magyar dráma úttörői oda valók, ma jobban, mint valaha, a színpadra, de fontos, hogy legjobb, legjellemzőbb műveik kerüljenek színre. A Nagypó kedves valószínűtlensége nem volt kirívó, — hála néhány vérbeli művész játékának — de mennyivel jobb lett volna, ha kapunyitónak valami értékesebb régi munkát választ a Nemzeti színház. A Tanner John házassága, a Nem lehessen tudni, stb., ritkábban jelenhetne meg, némely más modern külföldi érték javára. A Shakespeare-ciklus szigorubb megrostálásával más klasszikusok is férőhelyet találnának anélkül, hogy régi és új magyar drámaink mellőzésben részesülnének miattuk. Így is biztató a Nemzeti és a Kamara indulása. Rendezés? Szereposztás? Nem a legégetőbb problémák ezek ma két első színházunkban. Hiszen annyi jó színészünk van! Rendezői gárdájuk ritkán kerül a jó színvonal alá s olyan időben, mikor másutt legtöbbször csak a külsőre vetik a fősúlyt, még pedig inkább a drágaság, elkápráztatás, mint a finom izlés céljából: már megnyugtató, ha

nehéz viszonyaink közt, minden rendezési különlegesség mellőzésével, régi jó módszerrel belső értékek érvényesülnek.

A többi színház programja már sokkal egyszerűbb, egyoldalubb. Hova-tovább egy-egy felkapott színész a fontos, nem a dráma. A Seybold, az Antonia, a Szókimondó asszonyság Fedák Sári szerepéért élnek. A Szókimondó asszonyság hervadtsága mellett is becsületes munka, bár Sardounak nem legjobb alkotása. A másik kettő súlytalanságáról bőven megemlékezett annakidején a kritika s azóta a siker óriási. A Belvárosi nehézségekkel küzd s boldog, hogy a Darázfészkek bájos semmisége még mindig megtalálja közönségét s így fenntarthatja a színházat új, jobb művek számára. „Amit a nő akar“ egyelőre nem ez a darab. A Magyar színházban mindaddig játszó Dr. Szabó Jucit, a Párisi kirakatot, míg hasonló slágerek nem jelentkeznek. Közönség minden este van s az olcsóbb jegyek már napokkal az előadás előtt nem kaphatók. Legújabbán a Bubi tünt fel s kész a nagystilű drámai háromlevelű löhere. Közönségük, mely erotikát, vakmerőséget kíván, nem látja be, hogy mindez nem erotika és vakmerőség, csak zagyaság és papírmasé.

Egyelőre tehát régebbi kipróbált darabok jönnek, modern ízetlenségek mellett; néhány értékes írónktól is ígérnek darabokat színházaink. A Harsányi-féle Mikszáth-átdolgozás bizonyára megérdemelte a fáradságot. Várjuk a legjobb magyar szerzők, Herzeg, Ferenczy, Zilahy, Ábrahám, Harsányi Kálmán, Bibó Lajos darabjait. Ők is benne vannak korunk szeszélyes sodrában, valamennyire ők is alkalmazkodni kénytelenek, de szellemüket még tévedéseikben is három írói erény vezeti: jó magyarság, ízlés és művészi becsvágy.

Vajthó László.

Zenei szemle. A *Budai Zenekör* a múlt évad végén jubiláris hangversenyt tartott, mely a zenészvilág érdeklődését e derék egyesületre irányította. Ez alkalommal a Budai Zenekör alapításának 30-ik évfordulóját ülte és 100-ik hangversenyét rendezte. 1896. január 8-ikán tartotta a Zenekör alakuló ülését, melyen kimondotta, hogy célja a „classicusok, de különösen a hazai zene serény művelése.“ Első elnöke a zene tudományos művelésében érdemeket szerzett *Bogisich* Mihály, a Vár neves plébánosa volt. Zenekaron kívül női- és férfikart szervezett a Zenekör. Az alakuláskor 99 tagja volt a körnek, mely szám az év végére 264-re emelkedett. Az első hangversenyt már ugyanaz év március 9-ikén tartották. Nincs módunk a Budai Zenekör élettörténetét részletesen vázolni, de meg kell állapítanunk, hogy dilettáns zenészek egyesületét harminc éven át fenntartani és sikerrel vezetni, oly kulturcselekedet, amelyért nem lehetünk elég hálásak s nem adózhatunk elég elismeréssel a Zenekör alapítójának s állandó karmesterének, *Eisvogel* Ferencnek. Hogy mily helyesen fogta fel *Eisvogel* azt a kulturmissziót, amelynek szolgálatába állott, mutatja, hogy sohasem vállalkozott oly feladatra, mely nagy, fejlett művésztestetületet illet, hanem szerény eszközeivel művészi értékeket igyekezett megszólaltatni. Céltudatos munkáját legkönnyebben jellemezhetjük, ha műsoraiból néhány szerző ne-

vét felsoroljuk. Ime: Corelli, Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Dvorzak, Csajkovszky, Borodine, Massenet, Gounod, Grieg. Az előadásra került hazai szerzők sorából találomra emeljük ki a következőket: Beliczay, Dienzl Oszkár, Farkas Ödön, Hubay Jenő, Lányi Ernő, Moór Emánuel, Major J. Gyula, Mayrberger Károly, Rieger Alfréd, Schweida Rezső, Szabados Béla, Szabó X. Ferenc, Szegő Sándor, Vavrinec Mór s még sokan mások. Az előadások nivóját jellemzi, hogy nagynevű művészek nem vonták meg tőlük a közreműködést, mint például Hubay Jenő, Geyer Stefi, Sándor Erzsi.

Kivánjuk, hogy a Budai Zenekör továbbra is oly lelkes szeretettel szolgálja a hazai zenekultura ügyét, mint eddig, s hogy minél nagyobbra fejlődjék a jövőben. Ebben fogja fáradságot nem ismerő karmesterük *Eisvogel* Ferenc igazi jutalmát látni. *Isoz Kálmán.*

Dr. Pruzsinszky Pál

Augusztus 29-én elment közülünk egy halk szavú, csöndes ember: oly halkan és zajtalanul, mint mikor valaki kimegy egy előadásról, hogy a többi ne zavarja és csak a döbbenés eszméltetett rá, hogy örökre eltávozott tőlünk. Pruzsinszky Pál egész élete — 65 esztendőre volt megszabva — a katedra és a könyvtárterem íróasztala között folyt el. A katedrára is, a könyvtárterembe is a zajtalan ember az odaillő. Ez a zajtalanság azonban csak külső megjelenésének volt karakterisztikuma, belülről ott dübörgött benne az alkotás láza, égette a tudás örök szomja. Ez a láz széles utakat rajzolt lelki szemei elé, amelyen ott látta jární azokat, akikkel élete esztendei során sok verőfényes napon együtt társalkodott: Zwingli Ulrikot, a kappeli hősökkel, a nagy Kálvint, Franklin Benjámint, Bod Pétert, a XVI. század reformátor hithőseit, a francia hugenották emberfeletti türesben hatalmasra nőtt alakjait és sok másokat, akikről érdemesnek találta elgondolkozni olykor.

Tanítólélek volt, a katedrán érezte jól magát; azért tanult, hogy taníthasson. Szépszámú dolgozatain, munkáin a közlés vágya érzik inkább, mint a kutatás teljessége, vagy a kritika rigora. Pruzsinszky dolgozatai jól megállják a maguk helyét a didaxis terén. Ki ne érezne ellenállhatatlan vágyat Franklin naplóját olvasva, hogy maga is naplót szerkesszen s rendre beírja minden este egész napja tévedéseit, hogy egy jobbat kapjon általa a következő napban. Ki ne erősödött volna a francia hugenották szenvedésein és hosszú idő után vett diadalukon? Mindezeket a tanító Pruzsinszky állítja elének, hogy ami neki oly kivételes gyönyörűséget okozott, minket is részeltessen benne.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, amelynek az elköltözött választmányi tagja volt, amelynek törekvéseit sokfelé érő érdeklődésével állandóan segítette, kegyelettel búcsúzik Pruzsinszky Páltól, följegyezve nevét azok közé, akik érdemesek a jók és nemesek hálás emlékezetére.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Draskóczy Ede evangélikus lelkész, Makó. Második fél év. — Dr. Parragh Gyula, Budapest. Második fél év. — Dedinszky Aladár, Ipolyvecse. Második fél év. — Egyetemes evangélikus egyház, Budapest. Egy év. — Református egyház, Kőröstarcsa. Második fél év. — Schmogrovits Ernőné, Kecskemét. Második fél év.

1926. évre.

Dr. Józsa András, Pesterzsébet. Második fél év. — Jakabffy György református lelkész, Békéscsaba. Egy év. — Kameniczky András, Békés. Első fél év. — Református egyház Kállósemjén. Első fél év. — Református egyház, Kemecse. Első fél év. — Református egyház, Kisléta. Első fél év. — Református egyház, Kótaj. Első fél év. — Komcsel János, Szeged-Rókus. Első fél év. 85.000 K. — Kulifa Elek, Tésenfa. Egy év. — Ref. egyházmegye, Kemenesalja. Egy év. — Krón Ferenc evangélikus lelkész, Győr. Egy év. — Kiss István, Nemesbátony. Egy év. — Kozma Zsigmond református lelkész, Bihar-nagybajom. Első fél év. — Evangélikus gyülekezet, Kőszeg. Egy év. — Református polgári leányiskola, Kiskunhalas. Első fél év. — Keresztesi Samu református lelkész, Budapest. Egy év. — Kiss István tanár, Mezőtúr. Egy év. — Kozma Andor református lelkész, Kőröshegy. Egy év. — Református reálgimnázium könyvtára, Kiskunhalas. Egy év. — Karácson András református lelkész, Békés. Második fél év. — Dr. Hegyaljai Kiss Géza református lelkész, Bócs. Első fél év. — Derzsi Kovács Ferenc tanár, Szentés. Egy év. — Derzsi Kovács Jenő tanár, Szentés. Egy év. — Kiss Dániel református lelkész, Sárbogárd. Egy év. — Karcsay Lajos földbirtokos, Nagygeresd. Egy év. — Kovács Károly református lelkész, Tiszapalkonya. Első fél év. — Kovács Arthur, Rákosliget. Második fél év. — Korponay Ferenc, Ráckeve. Második fél év. — Dr. Kultsár Sándor, Békéscsaba. Egy év. — Dr. Keresztes Ede ügyvéd, Budapest. Egy év. — Kolumbán Áron református lelkész, Kőtegyán. Egy év. — Dr. Kató Gergely orvos, Gyöngyös. Egy év. — Dr. Katona Gábor orvos, Vésztő. Egy év. — Kutassy Ferenc református lelkész, Tác. Első fél év. — Vitéz Komáromi János református lelkész, Budapest. Második fél év. — Kerecsényi Zoltán református esperes, Dob. Egy év. — Dr. Lamperth Géza nyug. miniszteri tanácsos, Budapest. Egy év. — Református egyház, Lórántháza. Első fél év. — Dr. Lauringer Jánosné, Kőszeg. Első fél év. — Lukácsy Imre református lelkész, Dunavecse. Egy

év. — Lányi Irénke tanítónő, Budapest. Első fél év. — Dr. Matolcsy Sándor, Kaposvár. Egy év. — Dr. Molnár Imre ügyvéd, Pápa. Második fél év. — Dr. Máthé Dénes orvos, Budapest. Egy év. — Morvay Ferenc körjegyző, Vajszló. Első fél év. — Mikó András tanár, Mezőtur. Egy év. — Dr. Mezey Sándor tanár, Mezőtur. Egy év. — Maller László tábori lelkész, Pécs. Második fél év. — Mojsicsovits Margit, Siklós. Egy év. — Dr. Nagy Pál Ferenc, Kiskunhalas. Egy év. — Református egyház, Nagyhalász. Első fél év. — Református egyház, Nagykálló. Első fél év. — Református egyház, Nyirbátor. Első fél év. — Református egyház Nyirbogdány. Első fél év. — Református egyház, Nyiregyháza. Első fél év. — Református egyház, Nyirgelse. Első fél év. — Református egyház, Nyirgyulaj. Első fél év. — Református egyház, Nyiribrány. Első fél év. — Református egyház, Nyirjakó. Első fél év. — Református egyház, Nyirkéres. Első fél év. — Református egyház, Nyirmihálydi. Első fél év. — Református egyház, Nyirpasony. Első fél év. — Református egyház, Nyirtét. Első fél év. — Református egyház, Nyirtura. Első fél év. — Nagy Imre főjegyző, Szentes. Egy év. — Nevelics Margit, Ujpest. Második fél év. — Nagy Miklós tanár, Mezőtur. Egy év. — Dr. Nagy István tanár, Mezőtur. Egy év. — Nagy Árpád tanár, Mezőtur. Egy év. — Dr. nemes Nagy Mihály, Budapest. Második fél év. — Evangélikus egyház, Ostffyasszonyfa. Első fél év. — Református egyház, Ór. Első fél év. — Református egyház, Ófehértó. Első fél év. — Református egyház, Oros. Első fél év. — Patonay Dezső református lelkész, Nagykőrös. Második fél év. — Peti Lőrinc református lelkész, Bűrüs. Első fél év. — Pröhle Márta, Aszód. Első fél év. — Dr. Pásztor Ernő táblabíró, Budapest. Egy év. — Református egyház, Pomáz. Egy év. — Petrik Dezső, Nagykanizsa. Első fél év. — Patkó János, Mihályi. Első fél év. — Papp Albert, Mány. Egy év. — Pethő Antal református lelkész, Barabásszeg. Második fél év. — Pály István tanár, Mezőtur. Egy év. — Papp László tanár, Mezőtur. Egy év. — Papp Géza református segédlelkész, Budapest. Egy év. — Dr. Piskóthy Ferenc, Budapest. Egész év. — Papp József református lelkész, Tomor. Első fél év. — Református egyház, Pap. Első fél év. — Református egyház, Piricse. Első fél év. — Református egyház, Paszab. Első fél év. — Patay Pál református tanító, Tahitótfalu. Egy év. — Református egyház, Rohod. Első fél év. — Református egyház, Ramocsaháza. Első fél év. — Dr. Sidó Zoltán, Budapest. Második fél év. — Singer és Wolfner, Budapest. 60.000 K. — Dr. Scholtz Oszkár, Budapest. Első fél év. — Református egyház, Sárrétudvari. Második fél év. — Özv. Steinwalter Ödönné, Szeged. Második fél év. — Segesváry Dezső gyógyszerész, Szeged. Második fél év. — Dr. Sándor Miklós őrnagy, Nagykanizsa. Második fél év. — Református egyház, Sényő. Első fél év. — Székely István református lelkész, Budapest. 50.000 K. — Dr. Szeberényi Lajos evangélikus esperes, Békéscsaba. Egy év. — Református egyház, Szabolcs. Első fél év. — Református egyház, Szakoly. Első fél év. — Szádváry József református segédlelkész, Abaujszántó. Második fél év. — Székely Dezső gyógyszerész, Demecester. Egy év. — Halász Szabó Lajos állatorvos, Szentes. Egy év. — Szirák

János tanár, Mezőtur. Egy év. — Szappanos Károly református lelkész, Abádszalók. Első fél év. — Szabó Lajos református lelkész, Cso-bád. Első fél év. — Dr. Tóth Emil árvaszéki elnök, Debrecen. Második fél év. — Tinschmidt Sándor evangélikus lelkész, Majos. Második fél év. — Török-hírlapiroda, Mezőtur. 152.000 K. — Evangélikus tanítóképző, Szarvas. Egy év. — Tapsonyi Sándor református lelkész, Aszár. Első fél év. — Gáti Tóth Erzsébet, Hajduszoboszló. Első fél év. — Tiba István tanár, Mezőtur. Egy év. — Református egyház, Téglás. Első fél év. — Református egyház, Tiszaberezd. Első fél év. — Dr. Veress Károly főorvos, Győr. Egy év. — Vékony Sándor, Sárospatak. Egy év. — Dr. Ványi Ferenc, Budapest. Egy év. — F. Vargha Lajos református esperes, Nagyrábé. Egy év. — Vitéz Vargha Kálmán, theologus, Debrecen. Egy év. — Dr. Vargha Endre, Kispest. Egy év. — Vekerdy Pál kuriai bíró, Debrecen. Egy év. — Vass Mihály református lelkész, Gégény. Első fél év. — Dr. Vecsery Sándor, Szent-s. 100.000 K adomány. — Vajthó László tanár, Budapest. Egy év. — Várady László földbirtokos, Kuncsorba. 101.000 K. — Dr. Virágh Endre, Szent-s. Egy év. — Varga Gábor tanár, Mezőtur. Egy év. — Vida Lajos tanító, Szent-s. Második fél év. — Vizsolyi Ákos földbirtokos, Alsópél. Egy év. — Vidonyi Zoltán tanár, Győr. Egy év. — Református egyház, Vasmegyer. Első fél év. — Református egyház, Encsellő. Első fél év. — Dr. Zábrák Jenő, Győr. Egy év. — Zolnay Dániel, Hódmezővásárhely. Második fél év. — Zolnay Dániel, Hódmezővásárhely. Első fél év. — Zelenka Stefánia, Budapest. Első fél év. — Zsigmond Ferenc tanár, Debrecen. Egy év. — Dr. Zsinka Ferenc, Budapest. Egy év. — Zongor Béla evangélikus esperes, Körmend. Egy év. — Evangélikus egyház, Zalaegerszeg. Egy év. — Apostol János, Kunszentmiklós. Egy év. — Antal Sándor református tanító, Sárkeresztur. Egy év. — Ady Lajos főigazgató, Debrecen. Egy év. — Béky Zoltán református theologus, Hernádszentandrás. 50.000 korona. — Babay Kálmán református lelkész, Sárkeresztur. Második fél év. — Bán János tanár, Pécs. Első fél év. — Biszkup Ferenc evangélikus lelkész, Mezőberény. Második fél év. — Református egyház, Bicske. Egy év. — Biberauer Richárd református lelkész, Budapest. Egy év. — Bodnár Ferenc törvényszéki tanácselnök, Szolnok. 50.000 K. — Egyetemes evangélikus egyház, Budapest. Egy év. — Csontos Béla református lelkész, Keszthely. Második fél év. — Dr. Csáky Lajos főügyész, Hódmezővásárhely. Egy év. — Református tanítótétel, Derecske. Egy év. — Dely Károly kir. járásbíró, Cegléd. Második fél év. — Dobos László földbirtokos, Cegléd. Második fél év. — Draskóczy Ede evangélikus lelkész, Makó. Első fél év. — Dedinszky Aladár, Ipolyvecse. Első fél év. — Doktorics Benő, Budapest. Egy év. — Dóczy Ferenc árvaszéki ülnök, Szent-s. 85.000 K. — Erdey Kálmán ny. alezredes, Pusztaszabolcs. Első fél év. — Fekete István református lelkész, Tiszadob. Második fél év. — Dr. vitéz Galambos János ny. orvos, Tass. 37.500 K. — Dr. Gál Lajos törvényszéki bíró, Budapest. Második fél év. — Református egyház, Gárdony. Második fél év. (Folytatjuk.)

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Országos Levéltár, Bécsi kapu-tér 4., II. em.) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KALVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

Price: 1/2 year 1 1/2 dollar, 8 shilling, 4 1/2 fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Imre Sándor: A felelősség. 537.

Bodor Aladár: Add a kezed, testvér... (Vers.) 547.

Kovács Dezső: Hogyan jött haza János. 549.

KRÓNKA: Báró Baldácsy Antal. *R.* 562. — Károli Gáspár második házassága. *Herzog József.* 562.

KRITIKAI SZEMLE: Pascal: Vidéki levelek. *Marton János.* 564. — Hastings: A mintakép. *Szabó Zsigmond.* 566. — Kant als Philosoph der modernen Kultur. Ein geschichtsphilosophische Versuch. *Trócsányi Dezső.* 567. — Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor. *Dr. Buday Árpád.* 569. — Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentése. *Zsinka Ferenc.* 571. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. *Dékány István.* 572. — Nagy Miklós: Világostól—Trianonig. Pethő Sándor könyvének bírálata. *Albrecht Ferenc.* 577. — Nagyenyedi Album. *Karácsony Sándor.* 580. — Bayer József emlékezete. *Baros Gyula.* 584. — Baja Mihály: Óh, szép ifjúságom. *Zsigmond Ferenc.* 585. — Versek, versek, versek... (Bódás János: Uj titkok előtt.) *Szegedi István.* 587. — Színházi szemle. *Vajthó László.* 588. — Kiállítások. *Horváth Henrik.* 592. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán.* 594. — Necrolog: Gineverné Győry Ilona, Győry Lóránd. *Hamvas József.* 596.

E szám ára 150 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Tisztelettel hozzuk nagybecsű tudomására, hogy amennyiben folyóiratunk jelen száma mellett csekklapot méltóztatnék találni, az azt jelenti, hogy esedékes tagdíját még nem fizette be, holott azt Öntől e helyről többszörösen kértük. Ezúttal arra kérjük, méltóztassék jóakarató megnyugvással tudomásul venni, hogy ha nagyobb gondjai miatt e csekklap kifizetése ebben a hónapban is elmaradna, követelésünket az Ön költségére postai megbízás útján kérhessük meg.

Őszinte szolgálattal
a PROTESTÁNS SZEMLE
kiadóhivatala.

A kiadóhivatal munkába vette a Társaság tagnévsorának összeállítását. Seregszemlét kívánunk tartani abból a célból is, hogy ismerjük és lássuk meg, kik támogatói ma a nemzeti célú magyar protestantizmus magasabbrendű irodalmi és tudományos törekvéseinek. Kívánatosnak tartanók, hogy senkinek a nevéhez ne kellene odajegyeznünk a Társasággal szemben főnnálló tartozását. Ezért újra kérjük, méltóztassék a mellékelt csekklapon fizetési kötelezettségének mielőbb eleget tenni.

Tisztelettel
a KIADÓHIVATAL.

A felelősség.

1. A felelősségről rendszeren olyankor esik szó, amikor valami szerencsétlenség vagy rosszul sikerült vállalkozás okát keresik. Ha a valóságos okot vagy a bűnbakot megtalálták és a felelősségrevonás megtörtént, egyszerűen megszűnik minden további érdeklődés és a felelősség kérdése megint nem tárgya a közgondolkodásnak, amíg újabb baj vagy botrány erre okot nem szolgáltat. Ez azt mutatja, hogy nem a felelősség nagy jelentőségének ismerete, hanem a megtorlás vágya támasztja az érdeklődést: csak egyes esetekben akarják megállapítani, hogy ki a felelős, azaz ki a hibás és jóformán soha sem hallunk olyan hangot, amely a felelősséget nem büntetőjogi vagy politikai vonatkozásban emlegetné. Ha azonban arra gondolunk: miért van olyan sok szomorú alkalom éppen ilyen téren a felelősség kérdésének felvetésére, az a kérdés támad bennünk, nem az okozza-e ezt a jelenséget a közéletben, hogy nem szoktunk magán a felelősség fogalmán gondolkozni; nem azért kell-e olyan sokszor utólagosan tanakodni a felelősségen és gyakran azt állapítani meg, hogy „senkit sem terhel a felelősség” valami keserves eseményért, mert nem igyekeztünk a felelősség érzését állandóvá és általánossá tenni?!

Az, hogy ki milyen mértékű felelősségérzéssel végzi a dolgait, ma nem mértéke a közbecsülésnek, nem lehet tehát mértéke az önbecsülésnek sem. Azokat, akik igazán erkölcsi javításra, nemesítésre törekednek, éppen ez indítja arra, hogy a felelősség kérdését ne csak a szónak közkeletű értelmében nézzék, hanem a maga teljes mivoltában, igazi értelmében állítsák maguk és mások elé. Közállapotaink javulásának az az egyik legmélyebben levő feltétele, hogy az egyének megbecsülésében az legyen a mértékadó szempont: milyen fokú valakiben a felelősségérzés. Ehhez pedig azt kell tudnunk, mi is az a felelősség, amit másban keresünk és magunkban megvalósítanunk szükséges. Nem elég tehát annyit tudnunk, hogy mit jelent a jogi értelemben a felelősségrevonás és mi az a sokat emlegetett politikai felelősség, mert ez mindkettő csak külsőségre vonatkozik. A helyzet javulására csak az vezet, ha lehetősen általánossá válik annak a tudata, hogy a felelősség fogalmában erkölcsi követelmény rejlik s ezt a követelményt csak bizonyos lelkiállapotban lévő ember teljesítheti. Ebből az következik, hogy a felelősség mint lelkiállapot és mint erkölcsi követelmény kíván megfontolást s arra van szükség, hogy ez a

lelkiállapot ne csak egyesek ritka tulajdonsága, hanem közönséges, azaz lehetően általános legyen.

2. A felelősség mint lelkiállapot az egyénnek értelmi és érzelmi minőségét jelenti. Értelmi jellemű azért, mert felismerésen alapul, megértésből fakad; az egyén felismeri saját helyzetét a társadalomban, megérti e helyzet következményeit és követelményeit. Ezért beszélünk gyakran a felelősség tudatáról; ezzel a szóval okoljuk meg az eljárásunkat: „felelősségem tudatában másként nem tehettem“. A lelki élet egysége következtében természetes, hogy ezzel a tudattal érzelmi elemek is járnak együtt, egész sora a különböző érzelmeknek: szorongás, nyugtalanság, aggodalom, megnyugvás, határozottság, elszántság; s minthogy az érzellem adja meg lelkiállapotunk színezetét, érthető, hogy ezt az állapotot felelősségérzésnek nevezzük. Ezzel azonban még nem jelöltük meg a felelősség állapotának mindenik lényeges vonását. A legfelszínesebb elemzésre is kiderül, hogy mint mindig, ebben az állapotban is megvan a lelki jelenségek harmadik csoportja is, az akarás; akiben a felelősség tudata éber, aki felelősséget érez, az ennek a tudatnak, ennek az érzésnek megfelelően igyekszik cselekedni is, mert ha nem, akkor nem lehet nyugalma. Tehát bármelyik szóval nevezzük is meg ezt a lelki állapotot, akár az értelmi, akár az érzelmi elemet emeljük ki benne, mindig az egészet gondoljuk, azzal a cselekvésre serkentő akaratú mozzanattal együtt. Ezt tudva, könnyű meghatározni a felelősséget: az a lelkiállapot ez, amelyben az ember szándékainak várható, remélt vagy lehetséges, talán fenyegető következményeit eleve elgondolja és mérlegeli, abban a tudatban, hogy azokért helyt kell állania s benső kényszerűség érzésétől hajtva úgy cselekszik, hogy helyt is állhasson.

A felelősség, felelős voltunk tudata, érzése, e felelősségtudat és érzés alapján való cselekvés képessége teljességében csak a felnőtt, kifejlett emberben lehet meg, de nincs meg minden felnőtt emberben, mert ahogyan a fejlődésnek minden tekintetben igen különböző eredményei vannak a különböző egyéneknél, éppen úgy nagy különbségek vannak a felelősség tekintetében is.

A felelősség tehát a fejlődés eredménye, a felelősség mértéke és minősége pedig a fejlettség mértéke. Különösen jellemző a felelősségre, hogy fejlettségét nem azon mérjük: milyen erős, hanem azt nézzük: mire vonatkozik a felelősségünk tudata, kivel szemben érezzük felelősnek magunkat. Nagyon határozottan elkülönül itt az embereknek három csoportja s ez a három csoport egyszersmind a fejlődésnek három fokát is jelenti.

E csoportok felismerésére az segít el bennünket, ha megfontoljuk: hogyan keletkezik a felelősség tudata. Akként, hogy az ember magát a társadalom cselekvő tagjának ismeri fel s megérti, hogy minden cselekedetnek valami hatása van, nem mindegy tehát, hogy mit cselekszünk. Az már most a kérdés: ezt a hatást milyen irányban gondolja meg az ember előre, mivel

törődik, kit lát maga előtt, mint akinek a maga tetteiről számadással tartozik.

Az emberek legnagyobb része tetteinek következményét csak önmagára vonatkozóan gondolja meg, azt nézi, neki mi haszna vagy kára, előnye vagy hátránya származik abból, amit meg akar tenni vagy el akar mulasztani. Tagadhatatlan, hogy már az is bizonyos fejlődési fokot jelent, ha valaki erre, a következményre egyáltalában gondol, hiszen pl. az egészen kis gyermek teljesen öntudatlanul tesz mindent s a fogyatékos értelmű ember sem számítja ki a következményeket semmi tekintetben. Éppen ilyen bizonyos azonban az is, hogy aki csak önmagára vonatkozóan gondolja meg a szándékaiból eredő következményeket, az még csak értelmileg lépett előre a fejlődés útján, de erkölcsileg nem. S az értelmi fejlettség sem valami magasrendű még ekkor. Az ebbe a csoportba tartozó emberek csupán a jutalomra és büntetésre gondolnak, amely tetteknek következménye lehet; mivel pedig a jutalom és a büntetés valakitől származik, az a személy áll előttük az előzetes megfontolás közben, aki őket jutalmazhatja vagy büntetheti. E fokon vannak tehát első sorban a gyermekek, akik szüleikre, tanítóikra gondolnak; az átlagos színvonalú, függő lelkű felnőtt emberek, akiknek a hivatali felelősség, azaz a feljebbvaló véleménye, tetszése, hatalma adja meg a megfontolás szempontjait; és bármilyen különbség van is az említettek és a gonosztevők között, mégis ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik a rendőrtől, a bíróságtól való óvakodásból foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy megtegyenek-e vagy hogyan hajtsanak végre valamit. Mindezekben a felelősségnek csakugyan a számadás gondolata adja meg a tartalmát: a közvetlen, egyéni haszon a kérdés, itt tehát látnivalóan az önzés állapotában levő emberekkel van dolgunk. Így ha elismerjük is, hogy az ilyen emberekben megvan a felelősségnek bizonyos tudata, senki sem mondhatja, hogy ennek erkölcsi jelleme volna. Ezeknek a vezetője, a megfontolás irányítója a felelősségre vonatás, a számonkérés lehetősége, az attól való félelem, hogy valami kellemetlenség éri őket vagy valami kellemes elmarad. A gyermekeknek ez természetes lelki állapota; de nem természetes, hogy ebben az állapotban legyenek felnőttek is, pedig igen nagy számmal ebben az állapotban vannak. S szinte szemmel láthatóan megszorodtak az ilyenek a legutóbbi évtizedben, amióta olyan nehéz lett az egyenes úton való boldogulás a görbe úton járók sokasága és szörnyű versenye következtében, amióta annyi módja alakult ki a haszonszerzésnek és annyi veszedelemben forog mindenki, aki a maga közvetlen hasznát nem tartja állandóan szemé előtt. Példákat lehetne mondani arra, hogy erről az alacsony, éretlen gyermekhez és fejletlen lelkű felnőttöz illő fokról régen felemelkedett emberek milyen nagy vádlódással gyötrődnek azért, mert nem engedelmeskedtek a minden emberben jelentkező önzésnek, hanem magasabbra tűzték életük célját. A mai kornak igazán jellemző tanui az ilyen lezuhantak, az önzésre kényszerítettek, akik

túl volnának már ezen a fokon s mégis kénytelenek itt maradni vagy éppen újra ide térni. Bármilyen okozza is azonban, hogy valaki ezen az alsó fokon van és csak önmaga sorsa, közvetlen haszna érdekli a cselekvéseinek előzetes megfontolásakor, annyi bizonyos, hogy ez a fok nem jelenti a felelősségnek azt az alakját, amelynek hiányát fájlnunk kell. Az ilyen emberek gondolkodása szűkkörű s középpontjában mindig az én van, ami nekik egyedül drága.

Sokkal magasabb ennél a másik csoport tagjainak a lelki színvonala. Ezeket már nem egyedül önmaguk sorsa, hanem az emberek bizonyos határozott, bár szűk körének érdeke irányítja. A közvetlen környezet ad tartalmat a felelősségerzésnek: egyiknek a család, másoknak a baráti kör; ezzel mintegy azonosítja magát s érte önfeláldozásra is kész. Ez már határozottan erkölcsi jellemű lelkiállapot, mert az egyén cselekvésének másokra való hatása az előzetes megfontolás tárgya. Igaz, hogy ebbe a körbe ő maga is közvetlenül beletartozik és így az elgondolt következmények értékelésében saját java is szóhoz jut. De nem egyedül ez jut szóhoz, mint az első csoport tagjainak gondolkodásában. Itt tehát azt látjuk, hogy a felelősség köre kitágul: szélesebb területről veszi az ember az elhatározás előtt az irányító szempontokat, kiegyezteteti önmaga és a közvetlenül hozzátartozók érdekeit s nem érezné nyugodtnak magát, ha cselekvéséből csak neki eredne valami haszna s a többieknek nem vagy éppenséggel káruk lenne. Különösen a családra, a család iránt való felelősségre kell itt gondolnunk. Egészen világos, hogyha valaki akár mint családapa vagy családanya, akár mint gyermek egészen függetlenítené magát a család érdekeitől és csak önmagára gondolna, semmi esetre sem állana azon a fejlettségi fokon erkölcsi tekintetben, mint aki erre az elkülönítésre képtelen. Nem is kíván tehát több szót az az állítás, hogy e csoport tagjainak az állásponthoz igenis erkölcsi szempontok jelentkeznek. Sőt ezeknek a jelentősége olyan nagy, hogy aki bármi ok miatt meg tud feledkezni a családja iránt való felelősségről, családja érdekeinek a megfontolásáról és szolgálásáról, annak ezt az érzéketlenségét vagy feledékenységét még akkor is erkölcsi fogyatkozásnak tekintjük, ha azt a családnál tágabb körnek, a köznek az érdeke okozta. Másfelől azonban e második foknak az elérése még nem jelentheti a felelősség körének teljességét, mert a család nem magában álló közösség, a család érdekeinek a szolgálása éppen olyan egyoldalú is lehet, mintha csak önmaga érdekét nézné valaki. Vannak s nem is ritkák az olyan emberek, akik feltétlen odaadással, végsőkig menő felelősséggel szolgálják családjukat s ennek nem csak önmagukat áldozzák, amihez joguk van, hanem ennek a szolgálatába igyekeznek állítani mindent és mindenkit, aki csak hagyja magát. Ismerjük ezeknek a fiahordóknak nem mindig tiszteletreméltó, nagyon sokszor elfogult és kíméletlen seregét s tudjuk, hogy ezek lelkében a felelősségnek ez az alakja ismét visszahajlott az önzés állásponthoz, csak nem ridegen egyéni, hanem családi önzést je-

lent. Itt sem lehet elhallgatni a mai kornak imént már érintett hatását: éppen olyan emberek, akik a családjukat szinte vagy valóban elhanyagolva szolgálták a családnál tágabb közösséget, a közügyet, igen sokszor jutnak ma arra a keserves megismerésre, hogy többet mulasztottak, mint amennyit használtak: a közt szolgálták, nagyobb erővel, mint mások, akiknek az éppen olyan kötelessége, s közben kárt okoztak annak a kis körnek, amelyet más nem is szolgálhat, csak éppen ők. Ennek a felismerése sokakat juttatott arra az álláspontra, hogy a két, eddig említett szempontot kell összeegyeztetni: azt az alsórendű szempontot, hogy tegye meg az ember mindazt, amire a félelem — önzés — haszonlesés irányította felelősség készíteti, de azontúl egyedül azt tartsa még szeme előtt, amit a közvetlen környezet iránt érzett felelőssége diktált neki. Számtalan példa mutatja, hogy az így gondolkodó emberek a boldogabbak, mert ezeknek lehet egészen nyugodt a lelkiismeretük családjuk sorsára gondolva; ezek tudják idejüket és erejüket „okosan“ hasznosítani, sőt akármilyen különösnek tetszik is, még a közbecsülésben is ezek állanak fennebb, minthogy van módjuk (idejük és hangulatuk) arra, hogy ú. n. társadalmi életet is éljenek, ha egyébként nem, hát éppen családjuk érdekében. Ezt bajos volna másként látnunk. És mégis kétségtelen, hogy akik így okoskodnak, akik életüket ezzel a megfontolással rendezik s a felelősséget csupán a saját közvetlen, szűk körükkel szemben érzik: azok még nem állanak a fejlődésnek azon a legfelsőbb fokán, amelyre a felelősségérzés felemelkedhetik.

Erre a legmagasabb fokra azok értek fel, azok alkotják a felelősség fejlettsége szempontjából az emberek harmadik csoportját, akik tisztán látják, hogy az ő egész lélekkel szolgált legszűkebb körük más, nagyobb egységbe tartozik, azzal kölcsönösen hatnak egymásra s így az ő tevékenységüknek hatása, e hatás okozta hullámok nem érnek véget a közvetlen környezettel, hanem a családon túl terjednek a nemzetségre, a baráti körön túl pl. a pályatársakra, az egyházra, a községre s gyűrűként tovább egészen az egyetemes emberiségig, a legtágabb körig. A fejlődés legmagasabb fokát azonban az az ember érte el, aki az egyetemes közösség szerkezetét is megértette s így észrevette, hogy az ő helye ennek a mindent magában foglaló körnek csak egyik pontján lehet, a maga nemzete körében. Aki ezt felfogta, abban a nemzet sorsáért, ennek alakulásáért való felelősség válik uralkodó gondolattá. Ez nem jelenti sem önmagának, sem családjának elhanyagolását, hanem azt, hogy mindent a legfelsőbb szempontból mérlegel; az ad neki minden kérdésnek a megoldására határozott útbaigazítást, hogy mi következik a jobbra vagy balra való döntésből a nemzet sorsára. A nemzet gondolatának ez a középpontba állítása egyfelől a legmagasabbra emelkedést jelenti, mert hiszen a nemzetnél tágabb köröket csak a nemzeten keresztül lehet szolgálni; másfelől pedig a közvetlen, egyéni és családi szempontok leghelyesebb kielégítését biztosítja, mert azokat tisztább világításba állítja. A nemzet sorsáért

érezve felelősséget, lehetetlen akár valamely foglalkozási ágnek, akár bármelyik szűkebb körnek az érdekét egyedül irányadónak tekinteni; lehetetlen pl. az is, hogy bármelyik egyház egyedül önmagára, saját érdekeire gondoljon anélkül, hogy ezek korlátlan kielégítésének a nemzet más alkotó elemeire való következményeit meggondolná és saját érdekében való törekvéseit vagy óhajjtásait eszerint ne mérsékelné. Ezen a fokon lehetetlen, hogy valaki pusztán önös érdekből vagy meggondolatlanságból olyat tegyen, ami a nemzetnek akár anyagi érdekeit, akár becsületét, akár benső erejét veszélyezteteti, mert a nemzetért felelősséget érző embernek mindig az az uralkodó kérdése: mi következik vagy következhetik abból, amit tenni akar, a nemzetre nézve. Ez egyáltalában nem olyan nagy követelmény, amely az egyén természetes önzésén feltétlenül megtörnék. Nem kell a legnagyobb példákra, Széchenyire s szellemi elődeire és utódaira gondolnunk, úgynevezett kis emberek között is van példa elég, hogy igenis, lehetséges az egész életet a legmagasabb rendű felelősséggel élni.

E három csoport tagjai között tehát az tesz különbséget, hogy kire vonatkozik a felelősségérzés és ki a számonkérő. Az első csoportban levő, a legkevésbé fejlett felelősségű emberek — amint már láttuk — csak önmagukra gondolnak s valaki más a számonkérő; a cselekvést tehát egészen idegen szempontok szabályozzák, törvény, előírás, a feljebbvaló önkénye stb. s egyedül a közvetlen érdekek parancsolja az ezek szerint való cselekvést. A második csoportban levők némileg távolabbi következményekre gondolnak, olyanok sorsára, akikkel valami módon közvetlenül összetartozóknak érzik magukat; a számonkérő itt is valaki más, sokszor a törvény nevében, tehát valamely kötelező forma is irányítja a felelősséget, mint pl. a gyermekek taníttatására, gyógyíttatására való kötelezettség s hasonlók, de emellett itt világosan érvényesül a másokkal való összetartozás tudatának és érzésének a cselekvésre való hatása, mások javának a gondolata. Itt tehát nagy részben magam vagyok az irányadó magam számára: nem kényszerűségből nem ártok, de segítek a hozzám tartozóknak, hanem azért, mert erre benső indítást érzek. Ekkor tehát nem a félelem a vezető, hanem a lelkiismeret, a mások iránt való szeretet. A harmadik csoport tagjaiban a felelősség a nemzetre vonatkozik; itt is, ebből a szempontból is előfordul, hogy valaki más kéri számon a tetteket, de ez csak főben járó esetekben történik. Az erre a fokra eljutott embernek nincs szüksége külső ellenőrzésre, mert anélkül is mindig a nemzet érdeke van szeme előtt; legfeljebb az történhetik meg, hogy ezt az érdeket rosszul látta vagy helytelenül ítélte meg s ilyenkor következik a számonkérés a nemzet nevében. A vezető ezen a fokon nem a mások által készített szabály, nem a megszokott rend, nem a meglévő keretek, hanem mindig valamely eszme, amely az emberben kialakult arról, hogy az emberi életnek mi a feladata, a nemzetnek mi szolgál javára, milyenné kell a nemzetnek fejlődnie, miképpen lehet az egyes embernek a nemzetét legjobban szolgálnia,

melyik út vezet ennek „feldicsőítéséhez“ (Széchenyi szava). Tehát a nemzet gondolata mutatja a cselekvés irányát és az óhajtott állapotot, a célt. Az ilyen ember magával szemben érzi felelősnek magát s önmaga a legszigorubb bírása tetteinek; tehát abból a szempontból gondolja meg előre a tennivalókat, hogy vajjon mit parancsol neki a benne kialakult eszme.

Az egyéneken uralkodó eszmék különböző forrásuak és különböző mélységűek lehetnek; ez a felelősség szempontjából nem mellékes, itt azonban a kérdésnek ezt a szálát nem követjük tovább. Ugyanígy mellőzzük, bár említés nélkül nem hagyhatjuk azokat a küzdelmeket, amelyek a felelősség fejlődése közben, sőt nem egyszer éppen a fejlett felelősségű emberben is végbenmennek.

3. Három fokról beszéltünk az eddigiekben és látszott, hogy itt voltaképen már az emberek cselekvésének háromféle indító okairól is volt szó. Az a nagy különbség, amely a nemzet szempontjából a három csoport tagjainak az értékében nyilvánvaló, igen könnyűvé teszi a választ arra a most következő kérdésre: mit jelent az, hogy a felelősség erkölcsi követelmény? Ha elfogadjuk, hogy a bemutatott három csoport egyszersmind a fejlődésnek három fokát jelenti, akkor természetesen azt kell kívánnunk, hogy emelkedjék fel mindenki a fejlettség legmagasabb fokára, mert csak azt tartjuk igazán erkölcsös álláspontnak, azon a fokon lehet mindenik körnek, amelyre vonatkozóan az embernek kötelességei vannak, kielégíteni az érdekeit. És így abban áll az erkölcsi követelmény, hogy az egyéni cselekedeteket mindig e széleskörű hatásnak a tudata és a legjobb hatásnak a szándéka irányítsa. Nem a szándék, hanem a siker dönti el az egyének értékét a nagy tömeg szemében, az bizonyos. De nem a siker, hanem a szándék, a lélek adja meg az embernek azt a megnyugvást, amely minden tettének kísérője, ha felelősségének tudatában határozta magát valamire. Erkölcsösnek csak azt az embert tartjuk, aki magára a legmagasabb mértéket alkalmazza bármily csekély hatáskörében is és ezzel a mértékkal mérve nyugodt afelelől, hogy „másként nem tehetett“. Ez az egyenes következménye annak, ha valaki nem csupán eltalálni igyekszik elvtelenül a célszerűt, hanem tétovázás nélkül cselekszi a benne élő eszmény szerint a helyeset.

S hogy a felelősségnek ez az értelmezése csakugyan erkölcsi követelményt tartalmaz, az nyomban kiderül, ha azt nézzük: mi a következménye az így értett felelősség uralmának az egyénre és a nemzetre nézve.

Akiben megvan a teljesen tisztult felelősség, annak megvan az állandó vezető gondolata, mindig tisztán áll előtte a cél s nem ingadozik a magára és másokra alkalmazandó mértéke. Az ilyen ember tetteinek megvan a határozott színezete, egész életének az erkölcsi komolysága s mélyebb értéke és értelme; nem lehet felületes vagy könnyelmű, megerősödik az önbírálata, nyugodt egyensúlyba jut az önmagára való természetes tekintet (önzés) meg a

mások iránt való kötelesség (önzetlenség), egyáltalában megerősödik benne a kötelességérzés. A felelősség a kötelesség szavának egészen más értelmet ad, mint amit közönségesen ezen érteni szokás. A felelősséget érző ember nem azt tekinti kötelességnek, amit valami paragrafus előír, hanem amit eszményi céljára tekintve kötelességének felismert, mint a legfőbb szempontból, a nemzet érdekében tenni valót; a felelősség nem engedi azt keresni, hogy mi kinek a dolga, nem azt kérdezi, hogy ki bízta rá vagy ki engedte meg neki azt, aminek az elvégzését szükségesnek látja, de amit mégsem végez senki; a felelősség kötelességgé teszi, hogy elvégezzünk mindent, amire szükség van és más nem végzi.

Bizonyos, hogy ez a felfogás nehezebbé teszi az életet, így több a gond és kevesebb a pihenés. Bizonyos azonban az is, hogy ezt a legtágabban értett felelősséget érezve, a nemzetet hordozva szívünkben, az élet tartalmasabb és nemesebb is. Ma nagyon sokat vitatják pszichológusok és pedagógusok, azt tárgyalta Rómában (1926. szept.) a IV. erkölcsnevelési kongresszus is, hogy mi a személyiség. Aki érti, tudja, hogy az egyén akkor éri el fejlettségének legmagasabb pontját, amikor önmagával, mint az emberiség határozott alakulatának, a nemzetnek a tagjával tisztába jött, feladatait felismerte s azok teljesítésére határozott erkölcsi szempontok szerint törekszik. A személyiség a tudatos és nemes egyéniség. A felelősség ennek a személyiségnek alapvető tulajdonsága és így a nemzet sorsáért való felelősséggel élő és dolgozó ember meg a személyiség fogalma egészen egybe esik.

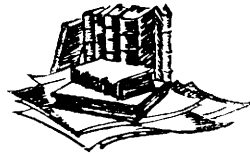
Ennél többet alig is kell mondanunk arról, hogy mit jelent a felelősség a nemzet szempontjából. Jelenti első sorban a nemzetért való munkát az egyén részéről, azután a munka sokaságának és az így dolgozók aránylag csekély számának tiszta felismerését s jelenti a hasonló felelősséggel dolgozók munkájának segítését, jóakaratot és együttes, közös munkára való törekvést. Mivel pedig az egyéni felfogás a tennivalókról, az egyaránt felismert tennivalók elvégzése módjáról igen különböző lehet, az együttes munkára való készség egyszersmind a tárgyiasságra való becsületes hajlandóságot is magában foglalja, mert megértés nélkül összefogás sem lehetséges. A nemzet sorsáért való felelősség elterjedése legelső sorban tehát munkát teremtene, külön érdekeknek a nemzeti érdek szempontjából való összeegyeztetésére vezetne, lassanként közös eszmények kialakulását idézné elő. Ezen az úton észrevehetően csökkenne a felelősségnek ma oly gyakori áthárítása, volna gazdája minden tennivalónak és nem menekülnének annyian a törvények és szabályzatok hézagai közé a számadás elől. A széthúzásnak, pártoskodásnak, a régimódi átkos politizálásnak ezerszer kisebb területe lenne, több lenne a nagy eszményekhez való hűség. S ha eszünkbe jut a mai életnek oly sokféle erkölcsi fogvatkozása, a temérdek ügyetlenség és meggondolatlanság, amivel a nemzetnek annyian okoznak károkat, igen gyakran csak azért, mert nem is gondolják, hogy a nemzetnek abból valami kára lehetne — s ha más-

felől elgondoljuk, milyen következetesen, minden apróságban milyen tudatosan gondolnak a maguk nemzetére más népek, kivált közvetlen szomszédaink, akkor nem hunyhatunk szemet az előtt, hogy a felelősség az egyén számára valóban erkölcsi követelmény, a nemzetnek pedig életfeltétele, hogy a felelősség legmagasabb foka minden tagjának személyes tulajdonsága legyen. A felelősség ugyanis egyszerűen az okok és okozatok állandó megfontolását követeli, az „okszerinti okoskodást“. A felelősség fejlettsége tehát ugyanaz, amit másként a történelmi érzék fejlettségének nevezhetünk. S ha a nemzet sorsára vonatkozik a felelősségünk, akkor ezt politikai felelősségnek kell mondanunk. Természetesen nem a mindennapi értelemben, mikor a politikán csak pártpolitikát gondolnak és a politikai felelősségen a pártban vagy a parlamentben való kérdőre- vonatás veszedelmét értik. A politikai felelősség itt nyilvánvalóan többet jelent ennél: a történelem előtt való felelősséget. Az a körülmény, hogy ilyen felelősséggel kevesen dolgoznak s az így dolgozókat nagyon kevesen értik meg, éppen ez követeli ennek a kérdésnek komoly tárgyalását. Könnyű azt mondani, hogy az eféle beszéd meddő és hiábavaló; nem lehet eltagadni, hogy szükséges. Igaz, hogy éppen azok nem szoktak hallgatni rá, akiknek leg- szükségesebb volna magukba szállaniok.

4. Ezzel vetődik fel a felelősségre vonatkozóan a nevelés kérdése; ez minden közéleti problémával elválszhatatlanul együtt jár, ha nem igen veszik is észre mások, csak akiknek ez a kenyere- rük, bár nem tartják a nevelést sem mindenhatónak, sem a mai alakjában tökéletesnek. Hiszen éppen az táplálja a nevelői gondolkodást, hogy a nevelést jobbá kell tenni és ezzel a hatását meg kell erősíteni. Ezért, az első pillantásra bármennyire távolinak tes- sék is, hangoztatni kell, hogy ha elismerjük a felelősség közéleti jelentőségét, akkor meg kell keresnünk a legjobb módját a fele- lősségre való nevelésnek. Ez ma legfőbb feladata minden nevelő- nek, akár iskolában, akár egyháza szószékéről, akár saját közéleti munkájával igyekszik hatni másokra. S mint minden egyéb tekintetben, a felelősség kifejlődése szempontjából is, a család hatása, a szülők nevelői tudatossága a legfontosabb. A felelősségre való nevelésnek akkor kell kezdődnie, amikor a gyermekben legelőször villan meg a következményekre való gondolás. Innen kezdve tar- tania kellene az egész életen át, amíg át nem segítettük az ifjút a fejlődéssel e tekintetben is együtt járó benső küzdelmeken s ki nem épül benne az az imént említett történelmi felelősség, amely ugyan nem veszi elejét a különböző lehetőségek elgondolásának, de nem hagy kétséget a követendő út felől. Hosszú idő kell erre a fejlődésre és szokszoros gyakorlás a felmerülő csábítások leküz- désében, valamely irányító gondolatnak való engedelmességében. E nevelés módjának fejtegetése külön, hosszú beszédet kívánna s első sorban a nevelők felelősségének kifejtését mutatná szüksé- gesnek. Maga a nevelés gondolata a felelősségre való eszmé- lés bizonyítéka: a mások fejlesztésének a szándékát jelenti; ez a

szándék pedig csak valamely eszményből, eszményre való törekvésből indulhat ki és a hatásért való felelősség alakul ki belőle, ha elmélyülhet. De sem a nevelői gondolkodás természetét, sem a nevelés és a felelősség kapcsolatát nem szükséges itt bővebben fejtegetnünk. Csak annyit erről, hogy bárhonnán induljon ki valaki, a közviszonyok javításának az útját keresve, nagy feladatokért való közös munkának feltételein okoskodva minden bizonnyal eljut a felelősségre való nevelés alapvető jelentőségéhez. Bárhogy fogalmazzuk is meg a megújulásnak, nemesebb és boldogabb életnek, nagy eszmények eredményes szolgálásának feltételeit, a középpontban találjuk a felelősség kérdését: nagy célt nem érhet el sem egyén, sem bármely közösség, ha az egyénekben nem fejlett és a közösségben nem általános a felelősség. Sem e felismerés jelentőségén, sem az ebből fakadó nevelésügyi követelmények súlyán nem változtat az a bizonyosság, hogy ebben is, mint a közélet annyi más kérdésében, a szükségletek és feltételek körforgása nehezé teszi a cselekvést.

Imre Sándor.

Ennek a versnek története van. Megértéséhez tudnunk kell a következőket: 1919-ben Budapest utcáin falragaszokon széltében olvasható volt Farkas Antal szocialista költő igazató dikcióju verse: „Megjött az öcsém Szibériából“. Erre készült válasznak e vers, de falragaszon való terjesztése akkor elmaradt. Mondani valója azonban még most hét év után is szívünkbe talál.

Add a kezed, testvér . . .

(1919.)

*Megjött az öcsém Szibériából,
Éhes és lázas, a szeme véres,
Tétován lóg, de tántorgó lábán
Hétmérföldlépő csizmákat érez.*

*- Haját láng kapta, szemén a tegnap
Tüzezsze huz át s kanócként izzik,
Kész, hogy alágyujt e vén világnak
Minden gyökérig és minden izig.*

*Mert minden gyökér átkot hajtott itt,
Gyümölcse bűn lett, embervér hull rá,
Megesalt a templom, haza és otthon,
Üszköt alá s fujd! egy-kettő, hurrá!*

*Megjöttél öcsém, Hétmérföldlépő?
Vagy ez itt még csak kéz, száj s lehellet,
S a szegény lélek messzi mögötted
Még ott bukdácsol az Irtisz mellett?*

*Add a kezed; ott, ott én is jártam,
A hétmérföldet én is megléptem,
Míg messziről ily hajlottan s halkán
A régi nyomba tért meg a léptem.*

*Szegény ösvény. Nem Illésszekérút,
Futását őrzik, oldalt elállják
Bálványok, fejfák, ó tilalomfák,
Véres jelek s csúf kisiklott pályák.*

*Add a kezed, nézd, itt a tilos fal,
Amit áthágtunk szökve templombul
Fészket rabolva diákkorunkban,
— S a vén harang most tiltón ránk kondul.*

*Ez itt tanítónk ingó fejfája,
Vén göthös volt, sok tréfánk volt róla,
S most botja ránk int s lázrózsás arccal
A Hymnus-basszust ránkparancsolja.*

*E kis kapu a nagyapánk házát
Örzé . . . eladtuk olcsón, megunva,
S elmulattuk . . . Most be meghajoltat,
S fejünkre koppant szigorú ujja.*

*S kétoldalt itt, nézd, sok kicsi játék,
Katona, kisló, áll tisztelgésbe,
Állj! s tisztelegj! oh Hétmérföldlépő,
Nem tudjuk őket átlépni mégse . . .*

*S itt jobbról s balról mind sírdomb. Ott lenn
Ők álmodnak, s vert kis unokák, mi,
Nem vagyunk több, mint fönny bolygó álmuk . . .
Hétmérföldlépő, át tudsz-e hágni?*

*Menj hát, ha birsz, menj, s átokkal s könnyel,
Vérezd ki végig hétmérföld-lázad,
S egy nap megtérsz majd zuzottan, szóllan,
S mint nyüött köpeny, hull rád az alázat . . .*

Bodor Aladár.

Hogyan jött haza János.

I.

Ha ugyan hazajött.

Mert az is lehetséges, hogy nem is jött haza, csupán csak a rozsolisokozta álom volt az egész hazajövelete. Mivelhogy hamar-sággal odalett, mint a füst; s így csak álom lehetett az egész.

Ámbár olyan vélemények is vannak, hogy valójában itthon volt egy éjszakára és csak meg kell vizsgálni tavasszal gondosan a kertet, ha elmegy a hó és ahol mohón beivódik a víz, ott csak ásni kell és meg lehet találni ismét. S ezt nanyó mondja.

De van olyan vélemény is, hogy itthon volt, megnézte: élnek-e a szülei és osztán elment ismét, az igaz, de koronként vissza-visszajő még.

De bármint legyen is a dolog, egy bizonyos, hogy azon az estén havazás volt, de nagy. Olyan havazás volt, amilyen csupán csak téli mesében, vagy a Lapos völgyében fordul elő. S ha pedig sűrűn hull a hó, de sűrűn, jó sűrű nagy pelyhekben és ellepi a kucsmádat, a válladat, elfedi az ösvényt, a szánutat, ha csöndesen és sűrűn száll lefelé zajtalanul a sok fehér madár s eltelepedik előtted és mögötted s hullásának nincsen vége-hossza. És szél nem rezdül, a levegő még nem is hűvös. És meggyül a fák ágain, a fedeleken, mintha az egész falu minden háza, csürje és istállója szép fehér hálósipkát tett volna fel: és te cibikelsz benne térdig ugyan, de a lábadon jó halzsiros csizma, a fejedon meleg báránybőrsapka, a hátadon bőrkocsok s a gyomrocskádiban melegséget adó rozsolis: atyámfia, mit gondolsz?! Ékes és szép dolog ez.

És fordul a végtelen idő egyik oldaláról a másikra; és tudod, hogy holnap már új esztendőbe lépsz, vajjon nem elméledni való állapot-e ez?

Imhol: Nagy Andris szomszéd szakasztott ilyen időben bal-lagdogál végig a falun, az alsóvégből indulván el a felvég felé, lévén amott ama bizonyos Salamon nevű zsidó, zsidó, rongyos zsidó, emide meg lévén a ház, amelyet Andris szomszéd tulajdon apjától kapott vala örökségbe és lévén benne a bábája. Vala-mikor régen bábája, most csak bábája.

És hó, hó mindenütt, az úton, a kertekben, a mezőn, a hegye-ken, a havason és túl a nagy síkságon és szerte, a kirilájumát, míg a világ tart: hó, hó, hó.

— És hej, zsidó, zsidó, rongyos zsidó.

A kozsokja zsebéből egy faggyúgyertya áll ki, amelynek a dereka eltörött és így vidáman fityeg-lóg a kanócos felével lefelé, amint Andris szomszéd legényesen billegdegél és ballagdogál s hol feltűnik egy-egy ablak fénykévéjében, hol meg belemerül maga is a fehérségbe.

Az igazat megvallva, petroleumért küldötte a bába a zsidóhoz, hogy legyen a lámpába ó-esztendő éjszakáján, de a petroleum elfogyván, Andris szomszédnak eszébe jutott a nagyobbik fia, aki odamaradt Muszkaországba. Kénytelen volt bánatában rozsolisba fektetni a pénzt s mivelhogy a bádog petroleumosbádog volt, mert egyéb nem is lehetett rendeltetésénél fogva, a rozsolist kénytelen volt saját magába tölteni, hogy ott világítson. De azért ott volt a bádog is törvényes helyén a másik zsebében s onnan kandikált ki a hóhullásba. S a kirilájzumát, azt szeretnők látni, hogy ne legyen ott és elmenjen onnan!

— S ej s hej s van-e náálad... Hopp!...

Andris szomszéd belesüppedt egy ármányos hófedte gödörbe. De se baj: az egyensúly megbillent, de helyre igazítódott ismét s csak még jobban és ékebben ment a nota:

— S van-e náálad pirosítóóó!...

És a hó hull, hull, hogy úszik benne az ég és a föld és az egész világ; és végre van egy boldog éjszaka, amikor minden más, mint ahogy van. Fehér és szent és tiszta.

És a pizok óesztendő mégyen, iszkol és a másik közeledik hófehérben, szűz szárnyain ott lebeg már a Czibles ormai felett. Látni is lehetne tán a világ sarkaira kiterjesztett szárnyait, de hóhullás van. Részegető, csudálatos gyönyörű állapot.

Nagy Andris szomszéd elméjében lobot vet a mámor, de nem a pálinka mámora, hanem messze azon túl valamely életen felül való állapot; könnyűnek, vidámnak és ártatlannak érzi magát. Biztos, hogy hazajön a fia Muszkaországból. Szent és hapták ez. Az újesztendőben minden bizonyosnak látszik ebben a fehérségben. Holott a vén bűnös feje rávitte, hogy eligya a kőolaj árát, de ő azzal nem gondol. Arra való a bába, hogy utóvégre is megbékéljen, a kirilájzumát!

— S halvány a rúzsám orcája...

De most már többé nem semmiről vagy asszonynepről szól a nóta. Az elméjében megvillan kelet felé egy végtelen fehér és csöndes pusztaság képe, túl a Szöcs vizén és a Rotundán túl, amerre a nagyobbik fia utoljára elment s a hótakaró alatt az ő csendes aluvása. S mert tudja, hogy ott véghetetlen sorokban fekszenek a hó alatt magyar fiuk: megzökken a nóta s többé nem nóta már, nem is beszéd, nem is sóhaj, csak csöndes és élesen fájó szülői elgondolás... halvány a rúzsám orcája...

Megáll és csöndesen ingatja a fejét. Talán haza sem jön soha. De, ha van remény, mégis egy ilyen szent éjszakában van. Többé hát nem fertézteti a csöndet vidám danával, hanem csak csendesen és magábanézve ballag.

De a cinteremnél meg kell állnia.

A cinterem sarkában, az ódon fal tövében, amely régebben tatárdúlások ellen védelmezte a falu népét és ahol elvezet az útja, nagy, hatalmas, magányos tölgyfa nőtt.

Ilyen hóhullásos nagyszerű éjszakán vándor varjak kedvelt tanyája. A száraz levelek széles sátrakat fogtak fel a puha hóból; azok alatt bújtak meg a jó melegben a hazátlan madarak. Ezekkel hát beszélni kellett ilyen szívbeli állapotban.

Andris szomszéd beszélt is velük:

— Hé, hé, vándorvarjak... — így szólott hozzájuk.

Így szólította meg őket.

— Hé, szegény vándormadarak... — mondta, hogy lássák, hogy szereti őket.

Feleltek-e, nem-e? Más nem tudta volna megmondani, de Andris szomszédnak ilyenkor csakugyan feleltek, ha kérdezte s így kérdezte:

— Hé, szürke vándorok napkeletről, napnyugatról?... — és odatartotta tölcsernek a füle mögé a keménykergű tenyerét, mert szerette hallgatni, amit a madarak mondanak és mert sok esztendő óta csak ők beszéltek neki a fiáról.

Lassú zizegés válaszolt a tölgyfa sátraiból. Andris megértette: napkeletről.

— Napkeleti vándorvarjak, hé, hé, jön-e már a fiam?

Mert, hogy a fia folyton-folyvást napkelet felé mennén, lett oda a háborúban s végre a híre is elveszett. S tisztán és szívet döböntő értelmességgel egy kopott hang csak szólt, de most már világosan és emberi módon:

— Jön...

Andris szomszéd csak a szívére szoritotta a kezét, illetőleg a kocsokjára, hogy alatta meg ne repedjen vagy meg ne álljon, vagy más valami ne történjen véle, mert a hang nem varjuhang volt, nem is hollóhang, hanem emberi szent, meleg szó:

— Jön!...

Így!

Egy nagyszakállú, muszkaformájú, széles vállú nagy darab ember lépett melléje a fehér éjszaka hófirhangjai mögül, mintha csak mesében történék a dolog.

A fia volt, de nem ismerte meg. Nem is lehetett megismerni; mert aki elment, az fiatal, délceg, karcsú szép legény volt; aki jött és szólt a varjak helyett, az szélesképű, hosszú leeresztett hajú, nagy darab, súlyosan lépő idegen ember, az orcáját nagy szakáll zászlózza. Magyar emberen ilyen csak egy helyt lehet látni, a népházban a falon Batthyány Lajos képét zászlózza ilyen szakáll. Az arról emlékezetes. De magyar legényen ilyen látni nem lévén lehetséges, András szomszéd ingyen sem gondolta, hogy a furcsa idegen éppen a saját tulajdon fia lehessen.

Nem gondolta; honnan is gondolhatta volna. Az idegen

ember senkihez sem hasonlított, akit valaha életében ismert. De amit mondott, a reménység édes borával öntötte el a szívét, meg az ereit. És ha emberi láb hóba gyökeret vert valaha, hát az ő lábai gyökeret vertek. Mert ez a nagyszakállú ember valójában mellette állott, a hó sűrűn és nagy pelyhekben hullott mindketőtjükre, az ember szakállára s fátyolnak kettejük közé a többi hóra s a régen várt szót újból ismételte és dévaj örömmel nézett le az apjára, mert nagyobb volt s illett neki úgy néznie a vén emberre:

— Jön...

Már most mit mondjon erre az ember?

— Vagynak dolgok, jámbor utas, amikkel nem illendő tréfálkozni; mert hogy az Isten meghallja az eféléit, ha valaki megteszi — feddette örömteljes szívszorulással az utast. — Nem illendő... nem...

— Jön, ha mondom! — ismételte az vidám s biztos szóval.

Nem lehetett abban kételkedni. Még az Isten sem kételkedhetett volna többet.

András szomszéd, akár soha se ivott volna rozsolist, annyira kijózanodott.

— Ni fene! 'Szen te vagy, János! — és nyujtotta feléje a kezét. S most a karjukra hullott a hó, amint egymás felé nyujtották.

— Én vónék, édesapám!

És a két kérges tenyér megszorította egymást; az egyik meleg volt, a fiatal vér forrósága melegített át rajta, a másik egy kicsit öregesen hideg a vénségtől, meg a rozsolistól. De egymásban nyugodtak. S ennyi volt nyolc esztendő után a viszontlátás elintézése.

Indultak is nyomban hazafelé a kis közön. Elöl az öreg, nyomában a fia. De mielőtt befordultak volna, András szomszéd mégis csak elkurjantotta magát a tölgyfa irányába, mert nem akarta nyilvánvalóan megtörölni a szemét:

— Na, madarak!...

De hogy ebben mi minden öröm s másnemű ilyesmi röppent feléjük, azt a buta madarak nem is sejtették.

— A kirilájumát, hát otthon elitkoljuk reggelig.

— El. Reggelig, hadd, ne tudják.

II.

Ahogy befordultak a kis közön, Jánosnak ugyancsak elkezdett dobogni a szíve. Ott látta régi helyén a kerítést széles tövisfedelével, most magasan tornyosult rajta a hó. Mögötte a patak partján micsoda gyönyörű fehér tornyok és kupolák állottak sorban egymás mögött, akárcsak Moszkvában a sok tornyok és templomok. Az égerfák voltak azok a patak partján, a libalegelő mellett. János ezeket mindig féltette, amíg oda volt, hogy kivág-

ják s arrafelé megváltozik az ég képe. De nem. Ott állottak örökös szépségükben, hogy belenyilallott édesen a szívébe a gyermekkor emlékezete. Mert alattuk játszadozott valamikor régen. S vasárnaponként ott volt ő is a sok legénnyel, akik ott pusztultak s a sok leánnyal, akik férjhez mentek s így lettek oda. Sok minden megváltozhatott; a vén fák nem. A kerítésben a régi helyén azonban új kapú volt. S ez Jánosnak nem is esett valami rosszul, mivelhogy azt mutatta, hogy itthon bizony nem estek el a háború alatt. Sőt alul, az udvar végében — látni való volt a hó alatt is — új csűr, új és jó nagy istálló.

— Lehet benne vagy négy állat — vélte János.

— Lehet a hat is, fiam — büszkélkedett az öreg.

— Úgy látszik, kenteknek nem hiában tölt el a háború.

— Van mit aprítani a tejbe.

Csak a ház volt a régi, kicsi ház, jó magasra púpozott szalmafedelén fehér és lággy terítőt dobott át a karácsony; az eresze alól finom füstöcskék kunkorodtak az ég felé a hóhullásba, jelülül annak, hogy bent ég a tűz. Bizonyosan Nanyó süti az ünnepi vacsorát.

— Nanyó biza nem süti; négy esztendeje, mióta megbénult, ki sem igen jön a kemence mellől.

János nem volt valami érzékeny ember világéletében; a háború alatt úgyszólván részvét nélkül lövöldözte, döfkölte szurronnyal az ellenséges emberiséget; de bizony néminemű könnyféle szökött a szemébe, de nem Nanyó miatt, hanem, ahogy az öreg kuvasz a tornácról nyakig belevetette magát a hóba s azután szeretetteljesen vinnyogva ugrált reá, ott nyalintván egyet-egyet rajta, ahol éppen érte.

— No ni, a Bodri! Hát megismertél, öreg kuvasz?

Meg, hogyne. Bodri megismerte. Nem rögtön, mert az igazat megvallva, már öreg volt s először kaffantott egyet ellenséges indulattal s csak azután jött rá a ténybeli valóságra, hogy ki az idegen. Aminek következtében engesztelésül őrült ugráندozást csapott János meg a pitvarajtó közt, amint kisebbedett a távolság az elveszett fiú és a szülei ház lekoptatott küszöbe közt.

János be is engedte volna maga után, de András szomszéd csak becsapta az orra előtt az ajtót azzal, hogy: „Kusti ki!“ s szelíden visszarúgott, de úgy, hogy valamiképen meg ne találja.

Más talán megaprehendált volna, de Bodrinak az eféle eszébe sem jutott.

Így Bodri künn maradt; de becsületes és vidám kutyaorcájával állhatatosan az ajtó nyílása felé irányozta magát s fülhegyezve és élénk farkbeli gesztusokkal várta, — mint annyiszor: teljesen alapnélküli optimizmussal — hogy valaki visszanyitja neki az ajtót.

Bent sötétecske volt, mert csak a tűz világított a tűzhelyen s így alkalmas alkalom mutatódott János eltitkolásának ügyében, amint abban a két ember ismételten megállapodott.

Oh, a tűzhely, amelyről hét esztendő óta annyiszor álmodott, frissen volt az ünnepekre sikkálva. János látta a pitvarból az ajtónyíláson át, érezte az ismert édeskés szagot, amelyet a friss ganéval kevert agyag terjesztett s ezzel egyszerre egészen ott-hon volt.

Az anyja a szokott helyén, a belső sarokban a guzsallyal, éppen olyan békességesen és szorgalmasan font, mint sok esztendővel azelőtt. Őt azonnal meglátta a nagyszakállú fiú, mert a tűz, amint lobogott, a lángok fel-felnyalintottak a kemence sötét öblébe, éles világosságot vetettek rá.

— No, csakhogy jó kend már azzal az átkozott köolajjal; talán biz a, Désről hozta.

— Na, asszony; csak na. Köolaj nem lévén, nevezetes vendéget hoztam; itt van la — s beengedte Jánost a pitvarból, mert eddig csak ott állott meg ő az ajtó előtt, nem lévén lehetséges annyi öröm, hogy mindent egyszerre lásson meg. Csak rendre lehetséges az ilyen dolgot meglátni. Az anyját, a búbos, nagy kemencét, amelynek a tetején, annak idején, a tökmag száradt jóízűre, a füstös mestergerendát az énekeskönyvvel meg a kalendáriummal, a tornyos ágyat, a padládát elől a két ablak közt, a tükröt s alatta az apja katonai díszfotografiáját, az asztalt meg a padládát, a kis öccsét, kit pendelyes fiuképen hagyott itthon, a nagy kontignációs almáriumot, amelyiknek a tetejét fent soha senki sem látta.

Mindezeket sok lett volna egy szippantásra bevenni. Meg Nanyót, aki a tűzhely sarkán szeretett üldögelni s ott annyi sok mesét mondott. Igaz, nanyó vén s a kuckóban szanatóriumozik. S onnan majd csak egy reggel fog végleg kikerülni halva, amint az az öreg asszonyok szokása, ha felnevelték az unokákat.

Mindezeket hát János rendre látta meg s úgy el is bírta: amint az apja először is ketté vágta a gyertyát, azután a tűznél meggyújtotta a kanócos felét, beleállítván az almáriomból előszólitott porciós üvegbe.

— Petroleum nem lévén, vendéget hoztam, itt van la.

— Szívesen is látjuk, — szólt a háziasszony, odatámasztván a guzsalyát a falhoz — egy kis szegény vacsorával is megkínáljuk — s egy füstös pálcával megbiztatta a paraszt a vaslábos alatt, amelyből kellemetes sercegések között pompás kolbászillat áradozott szerte a házban.

— Megköszönöm. Biz az jól fog a szíves látás ilyen időben — szólt a vendég s amint szokás, letelepedett a padkára mindjárt az ajtó mellett, ahonnan a macska egy kicsit indignálódva tovább ballagott, hogy rá ne üljön.

— Messzirül való utas kell hogy legyen -- vélekedte az asszony.

— Bizony, jó egynéhány kilométerről — válaszolt János.

— Egyenesen Muszkaországból, a szatmári karanténon keresztül.

— Muszkaországból hát, — hencegett örömteljesen Andris

szomszéd — csak ilyen jeles vendéget hoztam én nektek a házhoz öesztendő estéjén. Azért mit szipogsz, asszony feleség!

— Hát a János jut eszibe, no — sipított nanyó a kuckó homályából. — Azt csak sirathassa.

— Sirathassa hát, de ne most, amikor éppen vendég van, a kirilájszámát.

— Aki hátha hírt is hozhatott felőle — szólt a vendég.

— Aki hátha hírt is hozhatott felőle — ismételte Andris s vagy kétszer megszólaltatva a disznóhólyagból fabrikált vadonatúj dohányos zacskót, ősi szokás szerint jobbra meg balra lendítvén egyet-egyet rajta az ökle felett, mielőtt megkínálná belőle a vendéget.

De annak nem kellett. Nem dohányos, azt mondta. Köszöni szépen.

— Éppen, mint János. János, a lelkem sem volt dohányos — vélte az anyja.

— Mit tudsz te ahhoz, — sipított nanyó haragosan — dohányzott az, amikor kicsi vót, csak te nem tudsz róla. Beteg is volt belé. Én tán hazudok!

— Dohányzott, nem dohányzott, az most sekkó-jednó; a fő az, hogy hírt kapunk felőle, ha hallgattok — szólott a veszeke-désbe Andris szomszéd.

— Én tudok is róla — szólt János.

— Él-e, halott-e, az Istenért, mondja már kend — reménykedett az anyja. — Csak ennyit mondjon.

— Él, hogyne élne.

— Oh, hogy az Isten aranyozza meg a száját — örvendezt a bába.

— Nincs hazugság nélkül? — kérdezte a kuckó tamáskodva.

— Anélkül van bíz az, nanyó.

— Nem vagyok én nanyó minden hazug jött-mentnek.

— Nanyó rosszkezdvében van ma — engesztelte a jövevény.

— Nanyó, fogja bé ott a száját és aludjék, amondó vagyok.

— Majd alszok én magamnak a temetőben eleget. Most csak azt mondom: ne higgyetek neki. Csalókkal, hitványokkal van teli az egész világ, amióta háborúztak az emberek.

— Hátha én nem vagyok csaló?

— Mert ő igaz ember — fészkelődött Andris.

— Hát, ha igaz ember, mondja meg neki: jobb, ha ott marad, ahol van és nem jön haza.

— Ez ugyan nem nagyon jól kezdődik, öreganyám.

— Nem jól kezdődik? Nem is végződik jól.

András szomszéd feszengett a széken, nem nagyon tetszett neki a beszéd iránya; azt forgatta az elméjében, hogy kitalálja az egész titkot. De János intett neki, hogy csak hagyja.

— Hát mért ne végződne jól, ha hazajő az elveszett fiu?

— Mért ne végződne jól? Mért, mert esmét csak kezdődne a szegénység.

— A szegénység!

— Megoszlanék a harminc hold, meg a hat tehén s esmét csak ott vonánk, hogy vóna egy gazdag fiunk helyett két kódustarisznya.

Pista, a kisebbik gyermek, tizenkilenc esztendő tagbaszadadt suhanc, eddig a padláda végén, a homályban ült, nem vett részt a beszélgetésben; csak a szeme villogott a jövevényre. Most megmozdult. Egy szárazat nyelt.

— Harminc hód, meg hat tehén... — szólt a jövevény. — Jut is abból, marad is. Látom, jól lehetett itthon szerezni, ameddig a háború tartott.

Andris szomszéd boronálni szeretne volna a beszédek göröngyösét. De csak rontott vele.

— Hát a harminc hód egy kézbe, meg minden tehén, az csak aféle szóbeszéd vót köztünk, ha netán tán János ott marad, arra az esetre.

— Még bizony, olyan is vóna a familiában, aki jó néven venné, ha János haza se jönne?

— Isten őrizz, — szólt az anyja — hadd jöjjön csak azért.

— Csak azért, — vette fel a szót János — csak azért!...

Bíz a Jánosnak, szegénynek, nem esnék valami jól, ha ezt a csak azértot hallaná.

— A föld azé, aki kutyáskodott érte — szólt a kisebbik fiu kurtán.

— Hát a háború, hát a fogság, hát a hét esztendő, az semmi?

— Hopp hó, — vágott közbe az öreg — még a szőrin-szálán összevesztek. A föld az enyim; azé lesz, akinek én testálom. De ülünk csak a kolbászhoz. Ni, te Pista, ruceanj csak egy kis borért a zsidóhoz.

— Ha engem akarnak véle megbecsülni, köszönöm szépen. Nem élek vele. Üres tea cukor nélkül, ez vót a mi italunk hét esztendeig.

— Sovány ital biz az, lelkem, gyermekeim — sopánkodott az asszony.

— Attul lett a mi fejünk tiszta, lelkem.

A házat megtöltötte a sült kolbász kellemes illata. Friss káposztacika is került melléje a pitvarból s nagy fazék friss káposztalé. A cika íze, szagja ünnepi harmóniába olvadozott a kolbászéval. Csak úgy harsogott a János egészséges fehér fogsorai között. Hozzálátott Andris szomszéd is, kényesen válogatván a cika belső csiráit. Pista csak immel-ámmal eszegetett.

Az asszony külön evett a tűzhelynél, nanyó is megkapta a maga részét a kuckóban s mintha most már békésebb lett volna.

A beszélgetés Muszkaországra fordult.

János röviden elmodta, hogy János tehát Krasznajarszkban él, jól van, nagy szakállat eresztett, mint ő, csizmadiamesterséget

tanult. Lehet, hogy egy-két hónap s itthon van, lehet, hogy több idő eltelik. Az a körülmények szerint lesz.

Aztán elékerült, hogy milyen hidegek vannak ott. Bizony ez a hó, amelyik itt van, suvix ahhoz képest. És még egy rakás mulatságos dolog. Még nanyó is kacagott azon, hogy a tojás ott olyan keményre fagy, hogy zsákban hordják és zörög, mint a száraz dió. Hát a téj! A tejet megfagyasztják, lyukat fúrnak bele s azt rúdon viszik.

— Ez osztán ország, a kirilájumát, nem mint a mienk! — szólt Andris szomszéd. De ideje lévén, hogy eltegyék magukat az új esztendőre, határozatba ment, hogy ki-ki lefeküdjék, már mint oda, ahova rendeltetik éjszakára.

Nanyó maradt a kuckóban, Andris gazdának, mint máskor is, a padon kerül éjjeli szállása, az asszonynak a kisebbik ágyban az ajtó mögött van a törvényes hálóhelye, ahol Jánost és később Pistát szülte s mindkettőjüket nagy kínnal ugyan, de Isten és ember dicsőségére.

A fiuknak a jó meleg pajta jutott hálóhelyül, ahová a térdig-erő hóban elkísérte őket Bodri is. Elül Pista gázolt a hóban, mogorva hallgatással.

Amikor kimentek a házból, nanyó megfogta a kemence vasrúdját, mert ahhoz fogózott, ha fel akart ülni, felült és elkezdett kacagni és kacagott, kacagott, kacagott, hogy Andrist majd kirázza a hideg tőle, azután ráhajtotta a fejét sovány fekete karjára és elkezdett sirni, de olyan vékony és csunya hangon, hogy nem lehetett tudni, vajjon csakugyan sir-e vagy csak tovább kacag. Mert nanyó úgy tudott kacagni, hogy aki hallotta, kísértetekre gondolt.

— Ohohohó! Ohohó! Ohohohohó! Na, hiszen, jól lesznek egymás mellett a sötétben!

— Nanyó, fekügyék vesztég és aludjék, az a dolga — szólt rá a leánya.

— Fekügyék vesztég! Hát nincs eszed! Hát nem vetted észre, hogy a János jött meg! Ooh!

— A János jött meg, persze, hogy a János jött meg. Tudom én azt jól; Andris megsúgta, az én szemem is látta, de csak majd reggel szabad megmondani neki, hogy megismertük. Meg, hogy a Pista is csak reggel tudja meg, új esztendőre így virradjunk végtére.

— Új esztendő, lyukas kendő! — dohogott nanyó. — Mit vársz te az új esztendőtől? Hát nem láttad talán, hogy milyen véresen esett a hó az este és nem láttad talán, milyen szemeket meresztett reá a másik, amikor a földekről volt a szó, akárcsak valamikor a nagyapja, mikor lemészárolta azt az embert. Én esmérem ezeket a szemeket! Vér, vér, csak vér és a tömlőc és... Ohohohó... Ohohohó...

— Na csitt legyék, mert aludni akarok, hej! — mordult fel András, unván az anyó lefetyelését.

Nanyó félt a vejétől és elhallgatott.

III.

Az istállóban a két fiu így helyezkedett el: Jánosnak a szénatartóban jutott kényelmes hely. Az eddig a Pistáé volt, de János egyenesen odament és elfoglalta. A kisebbik fiu a félhomályban — csak a hó világított be az üveges ablakokon — égő szemmel nézte, mint gusztálja végig a másik a teheneket, amint végig ment a szénatartóig. Ott már meg volt készítve a fekvőhely, arra rávetette a pokrócot, melyet bent az anyjától kapott. Pistának így átellenben az üres jászolvég maradt ágyának. Legénynek való, kényelmes hálóhely az is, de úgy érezte, a jussából forgatta ki a jövevény.

A két fekvőhelyen egyik fiu sem aludt, két elégedetlen és ellenséges lélek hánykolódott a szénán. Itt is, ott is meg-megzörrent, meg-megreccsent valami, amint megmozdultak.

A jószág régen elvégezte vacsoráját, csendesesen kérődött, a jászol előtt feküdvén, csak néha hallatszott, amint egyik-másik odaütötte a szarvát a jászolgerendához.

•Hogy egyik sem aludhatott, végre Jánosból kitört az érzés; megszólította az öccsét.

— Nagy változás van itt, amint látom.

— Nagy a — szólta kurtán a másik.

— Apád egy kicsit szereti az italt, amint látom.

— Van módja benne.

— Van, sokat lehetett szerezni a háború alatt.

— Aki dolgozott, annak lehetett.

— Aki itthon ülhetett, dolgozhatott is.

— Nem dolgozott bezzeg, aki oda vót.

— Nem azt érted tán, hogy aki oda vót, semmit sem csinált?

— Vót, aki otthagya a fogát, az hát azt csinálta, hogy meghótt.

— Hát az is valami.

— Más meg hagyta magát hadifogságba kerülni.

— De a zebedeonnyát, az sem kicsi dolog, annak, aki evett belőle.

— Minek, az ország elveszett.

— Igaz. Hiábavaló vót. De mégis sokat kellett ott szenvedni, éhezni, tűrni, tetveskedni.

— Kinek használt az?

— Igaz a, kinek?

— Hiábavaló vót minden.

A katona nem felelt rá s az elméje tétován és együgyüen keresett valamit, ami megcáfolná ezt a rettenetes nihilt, de nem talált semmit.

— Más meg itthon kuporgatott és keresett akkor.

— Igen, amazoknak a hátamegett — szólta mohón s úgy tetszett neki, hogy megtalálta az imént hiába keresett feleletet.

Tehát mégis volt valami haszna a sok nyomorúságnak. A hátok megett megszedték magukat az övéik.

— Igen. Ez az. Ti tudtatok boldogulni.

— Tudtunk. Mi tudtunk boldogulni, szereztünk valamit. És már most mi lesz? — kérdezte a fiatalabbik és feltámaszkodott a félkarjára.

— Hogy mi lesz? Mivel, hogy mi legyen?

— Avval, ami van... a vagyonnal...

A katona összefonta a feje felett keresztbe a két karját és nézett fel a szénapadlás fekete szájába, mintha onnan várná, hogy feleljen valaki helyette.

— Megosztódik most már? Vagy mi lesz?

Az öregebbik legény nem felelt rá semmit, amaz megisméltelte a kérdést, a hangja rekedt és szenvedélyes volt, feleletet, döntést követelő:

— Megosztódik most már, vagy mi lesz?

— Oh, milyen dolog ez!... Milyen nyomorúságos dolog...

— szökött hosszú idő múlva a másik és csendesen jobbra-balra mozgatta a fejét a szénán.

IV.

A hosszú csendben, mert a másik végre elhallgatott a jászolban, rendre fáradt szendergés fogta el az új legényt. Erőszakosan igyekezett az eszében tartani, hogy bármint van is, jól vagy rosszul, a hosszú és makacs nyomorúságok után, amelyek nem akartak elvégeződni, végre mégis csak itthon van.

Feje alatt, ha mozdult, zizegett a széna; érezte benne a száradt mentalevelek szagát s egyszerre csak ott volt a borkút mellett az erdő alatt, ahol a bokrok töve csupa menta volt valamikor régen. Ifju legény volt ismét, mint akkor, kemény dereka feszült a munka rendjén s ritmussal követte a kasza csereszénéseit. Gazdag és kövér rendekben feküdt el előtte, mögötte és mellette a lekaszált fű. A nap forrón tűzött a fejére; a ciheresből pintykek pitygése csiklandozta a fülét és ő csak kaszált tovább, új és új rendeket fektetvén egymás elébe. Egyszerre csak szembe vele, a bokrok mögül új legény került ki. Annak is kasza volt a markában. Kezdetben még azt hitte, hogy egy csudatükörben saját magát látja. De nem. Ő más volt és az is más volt. Ismeretlen legény. Valami volt benne az öccséből; de más volt mégis; vad és ellenséges lélek. És a renddel egyenesen szembe jött vele s a távolság köztük egyre fogyott; s amint fogyott, egyre nőtt az idegen legény s egyre idegenebb lett.

— No jó. Hát, ha kell, szembe menjenek!

A kaszáján arany fecskék cikáztak.

— A halál lesz — gondolta.

De ahogy még közelebb értek szembe egymással, akkor látta, hogy villámok azok és nem fecskék; és amint amaz mind hatalmasabbra és hatalmasabbra nőtt, úgy az ő izmai is mind

keményebbre feszültek, úgyhogy végre nem bírt magával; elhajtották mind a ketten a kaszát és puszta kézzel indultak egymás ellen életre-halálra.

— Miért? — gondolta. — Miért? Miért?

A kínzó kérdésre föl pattantak a szemei és felébredt. A régi helyén találta magát a szénatartóban. Az ablakon a hajnal derengett be s ennek a világában, ott közel, az arca fölé hajolva, egy villogó tekintetű, idegen arcot látott: az öccse arcát.

Az álom izgalmától hajtva föl pattant és rávetette magát a legényre, úgyhogy az a váratlan rohamra hanyatt zuhant és beleütötte a fejét a jászolgerendába, de maga is ráesett. A szélső üsző ideges mozdulatot tett a zajra, de azután nyugodtan folytatta a kérődzést, mialatt néhány arasznyira tőle a két ember élet-halálküzdelmé folyt. A kisebbik egy fürge és acélos mozdulattal lelökte magáról a bátyját és föl pattant, de a következő pillanatban már vaskapesok szorították le és azután hátra csavarták a jobbkarját s ott felemelték a háta közepéig, hogy majd kitért a vállából. Még eddig egy szó sem esett köztük, csak a végsőig feszült tüdők lihegése hallatszott s a jászol alatt a sarokban egy tücsök békés cirpelése.

János csak most, hogy felszorította a fiu kezét, vette észre, hogy a markában kést szorongat.

Végtelen düh és útálat fogta el; a fogait úgy összeszorította valami roppant indulat, mintha görcs állott volna az állkapcsába. Egy újabb csavarintással még feljebb rántotta a fiu karját, a körmeit belemélyesztette annak az öklébe s kicsikarta belőle a kést, miközben két-három mély vágása a saját tenyerét is összevagdalta.

De nem érezte a fájdalmat, csak a vérét érezte hullani. A kés nyele a markában csúszós lett tőle és ő útálatlannal hajította el a szénába. A másikat térdre, majd arca kényszerítette és rá térdelt a hátára. Érezte, mint zihál a térde alatt annak a tüdeje. A térdében lüktetést érzett s nem tudta eldönteni: a saját vére lüktet-e ott oly kiállhatatlanul vagy a testvére szívének a dobogása lüktet át rajta, mintha emelkednék és szállna véle.

A másik a föld felé fordított arccal szóttanul feküdt alatta. A hajnal mind jobban derengett, józan világosság kezdett úr lenni a pajtában.

János most levette térdét a fiu hátáról s az elkezdett zokogni; a két karját a homloka alatt keresztbe fonta. János ott térdelt most a földön mellette. Nézte, hallgatta és a szívébe egyszerre valami rettenetesen keserű fájdalom mardosott belé, hogy majd meghasadt.

— Oh, mit tett véletek az Isten! Mit tett véletek...

A másik zokogása most valami furcsa és rút sirásba ment át, valami állati vinnyogásfélébe, ami éktelen dühbe hozta ismét a bátyját, mintha egy elszenderült vadállatba rúgtak volna bele. Majd hogy rá nem vetette magát, hogy megfojtsa.

— Mit akartál vélem? Mondjad, mit? Mit? — dörögte közelhajolva és belemarkolt a vállába.

A másik csak vinnyogott tovább.

— Oh, no lám csak, lám. Megakarta ölni a bátyját egy marék földért. Hát érdemes? — szólt most mindinkább megengesztelődött hangon.

Hogy az öccse végleg megadta magát, nem táplálta többé semmi a haragját. Rendre megszűnt az, amint a lélekzése lecsendesült. De a szívét végtelen szomorúság fogta el.

— Oh, te!

És eszébe jutott az álma s benne a kérdés, amely kínozta:

— Miért? Miért? Miért? ... — Most érezte, hogy sajog a tenyere. Odatörölte a vérét a kaftánjához, majd felkelt a földről és levetette magát a fekhelyére s bámult fel mereven a padlásra; az öccse mintha ott se lett volna egy fedél alatt vele.

Az egy idő múlva felkelt és szó nélkül kiment az istállóból.

A nyitott ajtón besomfordált a kutya. Odament a szénatartóhoz és csöndesen felfektette az állát a szénára, kezeügyébe Jánosnak, aki rátette a hűséges fejre a tenyerét, anélkül, hogy ránézett volna. Így voltak csendesesen egy darabig, némán, kutya és gazdája. Akkor János eltolta maga mellől a hűséges főt, amely mind közelebb furakodott hozzá, fölkel, fölvette a bőrkabátját, amellyel takarózott, a pokróc leesett a földre, a szénatartó mellett egy botot talált; azt magához vette és elindult.

Pista az ajtófélnék volt támaszkodva. Megszólította suttogó, szégyenlős hangon:

— Elmegyen? Ne menjen!

János ránézett, nem válaszolt semmit, hanem belelépett a térdigérő hóba s elindult ki, amerről jött, a kis közön.

Nem járt még senki az utcán, mert hajnal volt. A hó érintetlen, szüztiszta lepedővel vont be mindent; ritka pelyhekben még hulldogált is, de nem sűrűn többé. Sokáig lehetett benne látni Jánost, amint nehéz lépésekkel, vissza nem nézve, haladt előre, majd kiért a házak közül és felkanyarodott a dombnak, amely mögött az idegen falvak és városok következnek.

És ott, a hóhullás könnyű, fehér fátylai közt rendre elveszett.

Kovács Dezső.

KRÓNIKA.

— **Báró Baldácsy Antal.** Ezelőtt ötven évvel, 1876. okt. 19-én, Budapesten a Kálvin-téri egyházi hivatalban aláírtak egy alapító levelet. E levéllel Br. Baldácsy Antal egy uradalmat ajándékozott a magyarországi protestantizmusnak, azzal, hogy azt mint Br. Baldácsy-alapítványt örök időkig külön kezeljék s jövedelmét szegény egyházak, szűkölködő lelkészek, özvegy papnék segélyezésére és a „superintendens urak illő fizetésére“ fordítsák.

Ezt az alapítványt — amely magában véve is egyike a legnagyobbaknak: több mint hétezer katasztrális hold — rendkívül érdekessé teszi három körülmény.

Egyik az, hogy az ajándékozó olasz eredetű magyar indigena; három nemzedéken át a korzikai nemesből osztrák főhivatalnok, majd magyar bárói család lett; korának Br. Baldácsy volt egyik legizőbb magyarja.

Másik az, hogy az alapítvány a magyar protestantizmus egyetemének szól: az öt református, a négy evangélikus egyházkerületnek, az erdélyi száz evangélikus és az unitárius egyházaknak. — Örök szimbolumául annak, hogy ez a különböző nyelvű és konfessziójú magyarországi protestantizmus egy élő egység, történelménél, lelkénél és hivatásánál fogva. A Baldácsy-alapítványt méltán nevezte nagy inspirátora: Török Pál püspök *Corpus-Evangélicorum*-nak: bizonyosság ez amellelt, hogy a *Spiritus Evangelicorum*-nak is egyet kell mutatnia.

Harmadik és legérdekesebb vonása az alapítványnak az, hogy *katholikus* főúr adta a protestánsoknak. Baldácsy Antal sohasem felejtette el, hogy ő *katholikus*; egyetlen fiát Kalocsára küldte tanulni a jezsuita gimnáziumba; de megszólalt benne a magyar ember igazságérzete s hódolt a magyar protestantizmus dicső múltja, nemzeti hivatása, anyagi szegénysége mellett is nagy lelki gazdagsága előtt.

Alapítványában legnagyobb érték ez a komoly, ünnepi hódolat; a béna, rongyos katona előtt kalapot emelt a százados ellenfél egyik legbüszkébb ura. E tényből a történelem lehel reánk s mi úgy érezzük, mintha poros, izzó útunk illatos, híves oázis mellett vezetett volna el. R.

— **Károli Gáspár második házassága.** Az Országos Levéltárban őrzött szepesi kamarai levéltár „Repraesentationes, informationes et instantiae“ című gyűjteménye 1588. évi január-havi csomójában Károli Gáspárnak egy eddig ismeretlen, saját kezével írott beadványa fekszik, amelyben kéri a kamarát, hogy bizonyos osztályos ügyében parancsot bocsásson ki a tokaji udvarbíróhoz. A kérelem elintézése a meglevő fogalmazványok között nem található, ami nem szokatlan eset, hiszen az ilyen kisebb jelentőségű ügyek-

ben kelt kiadványoknak — úgy látszik — a legtöbb esetben nem is volt fogalmazványa. Felvilágosítást nyújthatna még e tekintetben a tanácsülési jegyzőkönyv, ez azonban — sajnos — a XVI-ik századból nem maradt ránk. — Maga a beadvány, amely Károli családi viszonyaira, nevezetesen második házasságára újabb adatokat szolgáltat, nincsen keltezéssel ellátva, e hiányt azonban teljesen pótolja az irat hátára vezetett hivatalos feljegyzés, amely szerint az a kamarához 1588. jan. 30-án érkezett.

A beadvány szövege a következő:

Az Vristentől Jesus Christus által Kegelmeteknek minden lelkj testj Jokat keüanok szjuem szerent, es az en hiutalom szerent valo szolgalamat ayanlom. Touaba tisztelendö nemes Vrajm kegielmeteket ez dolog felöl kelleték meg találnom. Immar kétt eztendöre iar, hogj az Vristen az ö igaz iteleti szerent egi Jambor hazas tarsomtul meg foztot vala, melliet ö felsege iozagaban Tokajban üttem volt magamnak felesegul, mely aszszonj allat előszer Öze Demeter felesege uolt, kj az ö halalanak orajan az ösze Demetertöl valo fyat testamentum szerent nekem hatta vala hogj gond uiselöie lennek minden ioszagauual egibe, kit az utan törüenj szerentis nekem iteltek vala, kjnek io gongia uiselöieis uoltam. De az giermeket el czialak tölem annira hogi az utan soha semmikeppen hozzam nem haithatam. Mjuel hogi pedig hozzam nem akara hajlani, sokszor kertem, intettem az inast es az ö attiafiait hogi meg oztoznank, mjüel hogi nekemis egi magzatom vagion az mastoha fyamnak anniatul. de öket nem uehetem az oztozasra, hanem cziak egi naprul masra halogatnak, faraztanak és költetnek uelem. Kegielmeteknek ezen köniörgök, hogi illien igassagomban kegielmetek tamaggion mellettem, es parantsollion keg. az Tokaj vduarbironak, hogi minden haladeknelkul en közöttem es az en mustoha fiam közöt tetessen igaz törüent, es annak executioiabannis legien nekem segitsegul, kit az en eltemben szolgalliak meg keg. nek.

Isten algia meg keg. &

Kegielmetek szolgaja

Caroli Gaspar
Göncj predicator.

Herzog József.

KRITIKAI SZEMLE.

Pascal: Vidéki levelek. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte dr. Rácz Lajos sárospataki tanár. Sylvester-kiadás. 1925. Ára 75.000 K.

Dr. Rácz Lajos örökké tevékeny szelleme és fejlett irodalmi érzéke a külföldi nagyértékű művek egész sorának lefordításával ajándékozta meg irodalmunkat; közöttük olyanokkal is, mint amilyen a *Harnack* Adolf klasszikus kis műremeke: A keresztyénség lényege (Das Wesen des Christentums), amely könyvárusi úton már nem is kapható. Kifejezzük azt az óhajtatást, vajha minél előbb második kiadásban és bő példányszámban jelenne meg ez a páratlan értékű mű.

Azonban dr. Rácz Lajos eddigi értékes irodalmi ajándékai közül is kitűnik az a hihetetlenül érdekes teljesítmény, melyet most nyújtott nekünk, amikor *Pascal: Vidéki levelek* című művét magyarra fordította. Mert izgatónan érdekessé teszi ezt a művet a jezsuiták hihetetlen gondolkodás- és eljárás módjának ragyogó világosságú és kérlelhetetlen erejű feltárása. Egy nagy hitű és buzgó katolikus léleknek a lángelméjű Pascalnak csodálatos bátorságú tiltakozását kapjuk itt az ellen az erkölcsi rombolás és nyomasztó erkölcsi rémuralom ellen, amelyet a jezsuiták kazuistái gyakoroltak a Pascal korában. Mert jól esik hinni, hogy a jezsuitizmus történetében is gonosz álmom volt ez a gondolkodás- és eljárás mód s a Pascal-féle lelkek feljajdulása az erkölcs, az egyház, az evangélium és Isten nevében halálra sebezte azt a megdöbbenően szörnyű „keresztyénséget“, amellyel a jezsuiták „a keresztyén élet és magaviselet legszentebb szabályait aláássák s Isten törvényeinek teljes felborításáig“ jutottak el. El kell hinnünk, hogy a jezsuita elme is viszsza szobozt azoktól a tanításoktól, amelyeket Pascal hatalmas leveleiben megvilágított.

Keresztyének alig hinnék el a legvilágosabb és legszentebb erkölcsi igazságoknak azt a meggyengítését és teljes aláadását, amelyet a jezsuiták tettek, ha Pascal azokat nem a jezsuita-írók műveiből szószerint idézte volna. Mert bármennyire ismeretes is általában a jezsuita elveknek a probabilismus, a szándékirányítás és reservatio mentalis tanának nyilvánvaló hamissága, mégis megdöbbenünk, amikor egyes esetekre alkalmazva olvassuk ezeket az elveket. Nem megdöbbenő-e, ha egyszerre fejtegetni kezdik, hogy szabad-e embert ölni egy almáért és a jezsuita Lessius azt taníttja: „Nem szabad valakit azért megölni, hogy egy kis értékű dolgot megtarthassunk, tehát például egy tallérért, vagy egy almáért, aut pro pomo, ha csak annak elvesztése ránk szégyent nem

hozna. Mert akkor vissza lehet azt venni, sőt szükség esetén meg is lehet ölni a tolvajt, hogy azt visszakapjuk: *si opus est occidere*; mivel ez esetben nem annyira javunkat, mint becsületünket védelmezzük“ (Pascal: Vidéki levelek, 173. l.). És minden erkölcsi paranccsal szemben ezt a szellemet érvényesítik. „Ha ellenséged kész neked ártani, neked nem szabad a gyűlölettel indítatva az ő halálát kívánnod; de megteheted azt, hogy kikerüld a magad károsodását.“ (I. m. 80. l.). *Hurtado de Mendoza* atya azt tanítja: „Kérhetjük Istent, hogy gyorsan pusztítsa el azokat, akik a mi üldözésünkre készülnek, ha nem tudjuk másként elhárítani.“ (I. m. 80. l.). „Egy egyházi javadalmas minden halálos bűn nélkül kívánhatja annak halálát, akinek kegydíja terheli az ő javadalmát; egy fiú meg az atyjáért is örvendhet, ha az bekövetkezik, föltéve, hogy ezt csak ama jóért teszi, amely ebből hárul reá, nem pedig személyes gyűlöletből.“ (I. m. 80. l.). Herean atya azt tanítja: „Hogyha valaki az én jó hirneveimet alaptalan rágalommal előkelő emberek előtt aláassa s ezt még az én figyelmeztetésem után is folytatja: szabad nekem őt megölnöm, de nem nyilvánosan, nehogy botrány származzon belőle, hanem csak titkon, sed clam.“ (I. m. 161. l.). „Valószínű és sok kath. egyházi tanítótól hirdetett vélemény, hogy sem simonia, sem semmi bűn nincs abban, ha pénzt vagy más földi dolgot adunk egy egyházi javadalomért, akár halánk jeléül, akár oly indítókul, amely nélkül ezt meg nem kapnók, hacsak ezt nem az egyházi javadalommal egyenértékű ár gyanánt adtuk.“ (I. m. 150. l.). Amire Pascal azt a megjegyzést teszi: „Mindezen elvek szerint, tisztelendő atyám, a simonia oly ritka dolog lesz, hogy még a híres Simon maguszt is mentesítették volna alóla.“ (I. m. 150. l.). Bauny atya azt mondja Theol. erkölestanában: „Hogy fel lehet és fel kell oldozni egy asszonyt, aki egy férfit vett házába, akivel gyakran vétkezik, ha nem tudja őt tisztességesen elbocsátani, vagy valami oka van arra, hogy őt visszatartsa, *si non potest honeste ejicere, aut habet aliquam causam retinendi*, hacsak meg van benne az a komoly szándék, hogy többé nem fog vele vétkezni.“ (I. m. 120. l.).

Igy tárja fel Pascal szakadatlan sorát a veszélyes tanításoknak azzal az igazságérzettel, amellyel ajkára vehette Szent Hilarius szavait: „Ha valótlan dolgokat mondok, tekintsék beszédemet hiábavalónak.“ (I. m. 135. l.). S bár megingathatatlan katolikus s Kálvin s a kálvinizmus a limine visszautasítása van nála, vannak mondatai, amelyekben a Kálvin istenfélelmének és dialektikájának hatalmas ereje lobog, mondatai, amelyeket Kálvin sem írt volna meg másképpen. Ilyen például az a megjegyzése, amikor az ölésről szóló könnyelmű felfogásukat támadja: „Micsoda joggal ruházzák fel önök, akik csak magánemberek, emberölési hatalommal a magánosokat, sőt szerzeteseket? S hogyan mérészik az életnek és a halálnak ezt a jogát, amely alapjában véve csak Istent illeti meg s amely az isteni főhatalom dicsőséges ismertetőjegye, bitorolni?“ (I. m. 170. l.). Ez szellemöknek közös próféta támadása minden visszaélés ellen, amely Isten szent ügyét veszélyezteti. Hősi bátorsága is közös a Kálvinéval. Ki ne olvasná csodálattal az Isten ügyéért mindezt vállalni kész lélek szentséges odaáldozásának szavait:

„Nem félek önöktől, sem a magam, sem senki más személyét illetőleg . . . Az önök összes tekintélye, hatalma semmire sem mehet velem szemben. Én mit sem remélek, mitől sem félek a világon és nem is kívánok attól semmit.“ (213. l.). „Az igazság örökké megmarad és végül is diadal-maskodik ellenségei fölött, mivel ő örökkévaló és hatalmas, mint maga az Isten.“ (153. l.).

A mű élvezetét nagy mértékben megkönnyíti a fordító tartalmas bevezetése, a Levelek kitünő jellemzése és a mű végén a számos felvilágosító jegyzet.

A fordítás, — apró jelenségeket nem említve, — *érett írói alkotás.*

Marton János.

Hastings: A mintakép. Fordította: *Incze Gábor*, bevezető tanulmányt írt hozzá *Csikész Sándor*. Tahitótfalu, Sylvester-kiadás, 158 lap, ára 50.000 korona.

Jézus a gyermeket középre állította s ezzel felhívta a figyelmet arra a kétségtelen igazságra, hogy a gyermek a férfi atyja. Benne szunnyad a jövődő s az abban napvilágra jövő valóságokat, mint igéreteteket hordozza magában. Olyan mértékben tudunk hatni a jövőre, amilyen mértékben tudjuk befolyásolni a gyermek lelkét. Ez általánosnak mondható igazság a vallás és a lelki élmények mezejére szűkítve is, igaz marad s bizonyos, hogy a felnőtt ember vallása a gyermekkori vallásos élmények és tapasztalatok szerint igazodik legtöbbször. Bírmiilyen kézenfekvő és ellenmondást nem tűrő igazságok is ezek, mégis sok évszázadnak kellett elmulnia a keresztyén nevelés történetében, míg egyesek és nagyobb közösségek vallásos szempontból oly komolysággal kezdtek foglalkozni a gyermekkel, mint ahogy az megérdemli és kívánatos. Igaz ugyan, hogy a példa nevelő hatását semmi sem pótolhatja a világon s viszont nem egészen helytálló, hogy a gyermeknek a felnőttek istentiszteletére való rendszeres járatása egyenesen káros következményekkel jár, de tény, hogy a gyermekkel, mint külön vallásos egyéniséggel külön istentiszteleten való foglalkozás most már általánosan elismert és gyakorolt követelmény, melynek fontos szerep jut a vallásos kedély és jellem kifejlesztésében.

Ennek a célnak akar szolgálni az az elismerésre méltó vállalkozás, melynek első kötete gyanánt jelent meg a fent nevezett kötet, hogy Isten igéjét a gyermek lelkéhez közelebb vinni segítsen. Örömmel kell üdvözlönnünk a vállalkozást, mely az eddigi szórványos kísérletek után az első nagyobb szabású kezdeményezés. Azért nevezem kezdeményezésnek, mert úgy tekintem a kötetet és az egész vállalkozást, mint amely példát nyújt arra, hogy miképen kell és lehet a hit és erkölcsi igazságokat hatóvá és élővé tenni a gyermekekre nézve és ösztönzésül szolgál arra, hogy igyekezzünk a magyar talajon nőtt magyar gyermek lelkét vizsgálni és Isten igéjét hozzá alkalmazni.

A kötet 50 gyermekistentiszteletre szolgáló, a külföldi igen gazdag irodalomból kiválogatott beszédet tartalmaz Mózes könyveiből és Józsué könyvéből vett alapigékkel. Nem minden beszéd egyformán sikerült, többön a mesterkéeltség nyomai vannak, de általában gazdag

tárházai a találó képeknek, hasonlatoknak és illusztráló történeteknek. Mindegyik számos új gondolatot ébreszt az olvasóban és megtanít, hogyan lehet az ó-testámentum gazdag világát és egy-egy sokszor jelentéktelennek látszó képét értékesíteni és vallásos élmény felébrzésére előnyösen felhasználni. A gyermekistentiszteletek most már nemcsak kötelezők, hanem nélkülözhetetlenek. S akik érezték már az örömet, amikor gyermekszemek felvillantak egy-egy találó beszéd érdekes fordulata alkalmával, azok szerezzék meg e könyvet és annak segítségével képezzék magukat gyermekigehirdetőkké.

A kötethez Csikesz Sándor egyetemi tanár írt bevezető tanulmányt, melyben rámutat azokra a különbségekre, amelyek a falusi magyar gyermek lelkivilága és egy nyugat-európai nagy városban felnőtt gyermek lelkivilága között fennállnak, s mely különbségeket a magyar igehirdetőnek mindig szem előtt kell tartania. Várjuk a többi köteteket.

Szabó Zsigmond.

Kant als Philosoph der modernen Kultur. Ein geschichtsphilosophische Versuch. Von Heinrich Rickert. 1924. I. C. B. Mohr, Tübingen 214.

A kétszázéves Kant-évforduló alkalmából a leghivatottabb Kantiskola is megtermette a maga érett fájának érett gyümölcsét. Harminnégy évvel ezelőtt tartotta a fiatal Rickert első előadását Kantról, azóta állandóan foglalkozik vele s azon az úton megy előre, melyet nagyérdemű mestere, a világos fejű és világos tollú Windelband vágott, egyúttal azonban az önmaga kiteljesedésének harmónikus és felemelő látványával is gyönyörködtet bennünket. Nagyvonalú módszertani művei után megkezdte bölceleti rendszerének kiépítését is, kiadta annak első részét, „a bölcelet általános alapelveit“; a jelenkori bölcselő, az „élet- és divatfilozófusok“ elleni harcot „*Die Philosophie des Lebens*“ polemikus lapjain és most egy monografiával ajándékoz meg, a bölcelet-történet legközpontibb és legfontosabb problémájáról, a Kant-kérdésről. Mert Kant-kérdés még ma is van, a Kant-i tételek másfél százados bölceleti taglalása, magyarázása és fejlesztése után; ez a kérdés: hogyan kell érteni Kantot, kinck van igaza Kant értelmezésében? Rickert itt nem polemizál a másirányú Kant-magyarázókkal, a magaszerinti Kantot adja, de csak annyiban: mennyiben filozófusa Kant a modern kulturának? A Kanttal kapcsolódó kérdések közül tehát csak egyre akar felelni, vagyis nem ad kimerítő Kant-monográfiát, a tárgyalt kérdés azonban általános Kant-megvilágítást kíván, azaz főbb vonásokban mégis egész Kantot kapunk. Sőt talán ennél is többet. Régóta tudjuk, hogy a bölcelettörténetnek két gyújtópontja van: az egyik a Plato—Aristoteles-i, a másik a Kant-i. Vagyis a bölcelettörténet sugarai ebbe a két fókuszba gyülekeznek s innen az egész gondolatfejlődés, az egész művelt szellemtörténet áttekinthető, megvilágítható. Ilyen felfogásmód mellett dolgozta ki Rickert Kantját s míg ezzel egyrészt Kant a munkában kissé hátrább szorult, másrészt európai szellemünk kialakulásának olyan páratlan szépségű képét kaptuk, aminőre más példát nem tudunk.

Igen érdekes megfigyelni, hogy a Windelband-i alapot hogyan építi ki Rickert gyönyörű gondolat-palotává.

Az újabb bölcelet történetének áttekintésében Windelband a kriticismus rendszerét mint kultúrfilozófiát, művelődésbölceletet jellemezte. Szerinte „a Tiszta ész kritikájából kisarjadt a tudomány alapszerkezete, a Gyakorlati ész kritikájából az észcélok birodalma erkölcsiségben és jogban, az Itélőerő kritikájából az esztétikai éleletalakítás mivolta“, vagyis Kant átvizsgálta a tudomány, az erkölcs, a művészet területét, részben ezekkel kapcsolatban, részben ezektől külön is a valást, mindezek pedig az emberi ész olyan alkotásai, amelyek csak a társadalmi művelődés keretén belül lehetségesek. Kantot a működés bölcselőjének mutatja be Rickert is és pedig mint a modern kultúra bölcselőjét.

Hogy mi a modern kultúra, azt ismét Windelbandból kiindulva állapítja meg Rickert. Windelband fejtette ki, hogy a görögség teremtette meg a filozófiát, vagyis a tudományt, amelynek célja maga a tudás, tehát az öncélú tudományt, mint önértéket. Rickert ezt nagyon szépen fejti tovább, kimutatván, hogy a görög szellem az intellektualizmus zsákutcájába jutott, amely a legnagyobb értéket, az intellektuális értékben, a logosz-ban látta. Azután kifejti Rickert, hogy a rómaiak megteremtették és elméletileg is formulázták az öncélú államot, vagyis az értéket ők már nem elméleti részen, nem teoretikumban, hanem ateoretikus, azaz nem-elméleti területen látták. A keresztyénség viszont a vallásban látta az önértéket, tehát szintén ateoretikus területen.

A középkori kulturszintézis lényege az volt, hogy a görög tudomány, a római állam s a keresztyén vallás öncélúságát egybefoglalja az egyház tekintélyével.

Ezzel szemben a modern kultúra azzal kezdődik, hogy az egyházi tekintély megdől a reneszánsz és reformáció folytán s így újra megszülethetik a tudomány, az állam és a vallás öncélúsága.

Kant már most annyiban filozófusa a modern kultúrának, hogy „ő volt az első gondolkozó Európában, aki megteremtette a *legáltalánosabb elméleti szabályokat*, amelyek egyáltalában lehetségessé teszik, hogy speciálisan modern kultúrproblémákra tudományos feleleteket adjunk“, „gondolkozása, amint a három nagy kritikában kirajzolódik, abban az értelemben volt kritikai, azaz *elválasztó és határokat húzó*, hogy gondolkozása ezáltal elvben megfelelő a művelődés önállósodási és differenciálódási folyamatának, ami az újkor kezdetével ténylegesen végbement, de a Kant előtti bölceletben elméleti kifejezésre még nem jutott.“ (141. l.). Kant legyőzi a görög tudomány intellektualizmusát és ezzel lehetségessé válik nem csupán az igazság önértékét elismerni, hanem egyúttal helyet teremteni az ateoretikus értékeknek, amint azok különösen az államban, a vallásban és a művészetben nyilvánulnak, vagyis a kriticismusban helye van a modern kultúrának egymásba szövődő három momentumnak, az intellektuálisnak, az etikai-racionálisnak és az irracionálisnak. A kriticismus alapján tehát felépíthető a differenciált modern művelődés minden oldalú filozófiája. (149. l.). Ennek bizonyítására törekszik a szerző műve utolsó négy fejezetében. A bizo-

nyitás természetesen nehéz, mert Kant maga nem gondolt erre az összefoglaló kultúrszintézisre; ezenkívül nagyon zavaró műveinek félreértető terminológiája, amit az a körülmény okoz, hogy Kant még nagyrésztben elődei fogalom- és elnevezéskészletét volt kénytelen használni s hozzá még a világos írásmód sem volt sajátja.

A gondolatmenet az, hogy Kant a tudomány, az állam, a vallás és a művészet önértékét, egymástól való függetlenségét kimutatta. Az államnak önértékké nyilvánulása ugyan szerintünk tarthatatlan, mert a jogrend még nem teszi az államot önértékké s ami erkölcsi értéket az állam a jogrend útján nyer, azt nem állam-mivoltából, hanem a jogrendből nyeri, amely viszont az erkölcsi szférából veszi értékét. Igazi önértéket Windelbanddal, Paulerrel csak a jóban, igazban és szépben (és ezek teljességében, forrásában: Istenben) látunk.

Az utolsó fejezet a „végső egység problémájával“ foglalkozik, vagyis azzal, hogy a független önértékek miképpen záródhatnak össze egységgé. Rámutat Kantnál a gyakorlati ész primátusára, ami csak a tiszta és a gyakorlati ész végső egységét mutathatná legfőlegbb is; ezért Rickert szerint itt még egy megoldandó probléma van, amely azonban már ennek a műnek keretein kívül esik.

Még csak annak a megállapítására szorítkozunk, hogy Rickert felfogása a filozófiáról és annak hivatásáról Windelbandtól mintha Dilthey felé látszanék elhajlani. Több helyen említi, hogy a filozófiának egy kor kultúrtudatát teljes világosságra kell hoznia, ami Diltheyra vall: „die inneren Antriebe einer Kultur zum Bewusstsein ihrer selbst zu erheben.“

Ismertetésünk talán hosszúra nyúlt, mindamellett ennek a rendkívül tartalmas munkának csak igen szegényes vázát adhattuk.

Trócsányi Dezső.

Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kókor. Cluj—Kolozsvár, 1926. 8°. 1—345 lap, 219 kép. Szerző kiadása. Minerva-nyomda.

Semmi kétség, hogy a szóban forgó munka hézagpótló a magyar tudományos irodalomban. Megjelenése tehát szakirodalmunknak feltétlen nyeresége. A tudományos szakkörök előtt nem titok az a tény, hogy a meglehetősen elterjedt *Pulszky-féle* „Magyarország Archaeológiája“ nem egészen a hatalmas egyéniség és nagy régész-tudásának képviselője. Az okok egy részét a mű előszava elmondja; más okok is voltak. A *Hillebrand—Bella-féle*: „Az őskor embere és kulturája“ olyan időben (1921.) jelent meg, amikor minden magyar tudományos munkának minél szélesebb rétegekben való elterjesztése nemzeti érdek volt, mellyel a tudományos szempontoknak meg kellett alkudniok. A tudományok művelőinek örvendezniök kellett, ha egyáltalán szóhoz jutnak, s a feltételeket a kiadó szabta; már pedig ritka az a kiadó, — ha egyáltalán van, — aki merőben ideális szempontoktól engedni magát vezetetteti, s legalább titokban nem juttat szerepet a ceruzának. Terjedelem és mód az áldozatai rendszeren a könyv példányszámának.

Roska Mártonnál a szaktudomány szempontjai voltak a döntő.

Anyagi sikerre sem ő, sem a nyomtatást vállaló Minerva r. t. nem számítottak. A földreformmal leszegényített, kétszeres, sőt többszörös adókkal állandóan zaklatott, szegény erdélyi magyarság pedig tudja, hogy magyarságáért áldoznia kell. Ebből a közös erdélyi magyar áldozatosságából született meg a magyar nyelvű ősrégészeti kézikönyv 22 íves első kötete.

Ezt az első kötetet, mely a régibb kőkort (palaeolithost) tárgyalja, a szerző két halott — dr. Pósta Béla és dr. László Ferenc — emlékének ajánlja. Az első eddig legtöbbet tett Erdélyben a régészet fellendítésére, az utóbbi pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot a világ ősrégészeinek egyik zarándokhelyévé fejlesztette. Mindketten méltók a megtisztelő megemlékezésre, a tanítvány és a jóbarát részéről.

A kötet rövidre fogva ezt tartalmazza: Rövid bevezetés után, (melyben a szerző utal *Bevezetés az őskorba* című, 1913-ban megjelent munkájára), az első részben a természeti viszonyokat vázolja, melyek földünkön a palaeolithos-kori embert környezték; ugyanebben a részben találjuk a szükséges geológiai ismereteket. Mindezt kerekén két íven ismerteti. A dolog természetéből folyik, hogy ebben a részben túlnyomólag másoknak a geológiában szakembereknek megállapításait veszi alapul. Annál nagyobb önállóság és eredetiség nyilvánul meg a második részben, mely az elsőt majdnem tízszeresen felülmúlja terjedelemben. Több fejezetben, számtalan cím alatt részletesen ismerteti a palaeolithikum vitás kérdéseit, jellemzi az egyes művelődési feladatokat, s általában az emberiség kulturájának lassú fejlődését, annak emlékeit és tanúbizonyságait. Végül: *Erdély régibb kőkorának* ismeretetésével zárul a könyv tudományos része. Ha valaki nem tudná, annak el kell árulnunk, hogy Erdély palaeolithikumának megállapítója, legképzettebb és akadályt nem ismerő, áldozatot nem kimélő művelője éppen e munka szerzője. Mi, itt Magyarországon, persze szívesen vettük volna, hogy ez a rész ne csak Erdély vonatkozó emlékeit tárgyalja, hanem az egész történeti Magyarországot. Nem nehéz azonban belátnunk, hogy bármennyire természetes ez a kívánság a mi szemünkben, éppen annyira veszedelmes volna a megvalósítása ottan. Könnyen az irredentizmus vádját vonná maga után.

Szerző teljes tárgyi és irodalmi tájékozottsággal, szakmabeli felkészültséggel írta meg munkáját. A klasszikus kívánta kilenc, sőt tizenkét esztendő is megadta a kéziratnak, mely már 1914. decemberében körülbelül készen volt. Abban az időben a kolozsvári régészeti berkekben nagy tervek indultak a valóság útjára. Ősrégészeti klasszika-archaeológiai és numizmatikai kézikönyvekkel akartuk megajándékozni a magyar egyetemi ifjúságot. A sort a *Római felirattan* kezdte meg, e sorok írójának tollából. Követnie kellett volna a következő évben a most szóban forgó kötetnek. De jött a háború és minden munkát megakasztott; aztán jött a béke és a kolozsvári régészeket megbénította. A szerző azonban nem tett le a reményről, hogy egyszer mégis megvalósulásra kerül a terve. Az újabb eredményeket szorgalmasan beledol-

gozta a kéziratba, s most itt áll előttünk ez a nagyon komoly, figyelmet és megbeesülést követelő munka.

Hibátlan? Bizonyára nem az. Vannak benne olyan hibák, melyek első látásra elnézésből, toll- vagy sajtóhibából, a magában nagyon bízó emlékezet tévedéséből valóknak bizonyulnak. Vannak állításai, melyek felett a specialisták még sokat fognak vitatkozni, mindenik makacsan állva a maga igazát. Ez így szokott lenni mindig az ilyen természetű munkáknál, s ez a tény nem von le semmit azok tudományos értékéből még akkor sem, ha a legközelebb álló szakemberek nem ismerik is el. Évtizedes szorgalommal, minden anyagi érdektől mentesen, sőt áldozattal megjelentetett magyar tudományos könyv, a maga tudományágában elismert szakember tollából, mindig fontos esemény kell, hogy legyen, annál inkább ma.

A munkának még három kötete van tervbe véve: az újabb kőkort, a réz- és bronzkort s a két vaskort felölelők. A második kötet kézírata már készen van, s nyomdába adása attól függ, hogy ennek az első kötetnek súlyos anyagi kérdései mikor szűnnek meg? Mindenki elősegíti tehát a második kötet megjelenését, aki megveszi ezt az első kötetet.

Dr. Buday Árpád.

Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentése.

Fordította: *Bartoniék* Emma. Napkelet könyvtára 12. 1926. 162 l. Ára 22.500 korona.

A Napkelet könyvtárának méltán legaktuálisabb füzete. Amellett elejétől végig lebilincselő olvasmány. Hisszük, hogy ezzel az érzéssel tette le mindenki, aki a mohácsi ünnepségre gondolva, tisztelettel kezébe vette, hogy meghallgassa négy évszázad távolságából Mohács legterhelőbb koronatanuját. Burgio előadásában nem tudományos értekezést kap az olvasó, amelyben a részek megfelelőképpen egymásba illesztve, gondos elrendezésben kerülnek elébe, hanem leveleket, megtörtént események hírét, az időbeliség magától való sorrendjében, amelyeknek összefüggéseit az olvasó rakja össze s így abban a ritka örömben részesül, hogy alkalmá nyílik önmaga által való történelmi korfestésre s azonkívül oly közvetlen illuziója támadhat, mintha saját maga kapta volna e leveleket, amelyek mintegy részesévé teszik a tragikus hangulatú történeti kornak. Mire végére ért a füzetnek, nincs szüksége félelemtől bomlottan száguldó hirtívőre, anélkül is megérzi, hogy a csata odalent Mohácsnál elveszett. Ilyen szomorú bizonyossággal telít meg Burgio leveleinek olvasása.

Elmarasztaló ítéletet nyer e levelek tanúága során Mohács Magyarországnak minden szerepvivője korporációjában és személyében. A főpapok, főurak, köznemesek, városiak és jobbágyok, iparosok, tőzsészek, bankárok. A király, a gyámja, a királyné, az esztergomi érsek, veszprémi püspök, Sárkány Ambrus, Báthory nádor, Verbőczy, Thurzó, az egymás ellen személyes sérelmek megtorlására, vagy pénzvágyból toborzódott, titkos fegyveres szövetségek tagjai. Egyszóval, az egész régi Magyarország, amely elestükkal maga is összeomlott és sírbaszállott. A szicíliai báró megrázó erővel rajzolja meg a középkorvégi hal-

dckló Magyarország pusztuló képét. Nem vezeti művészi cél, nem színez, nem kíván szolgálni késői korok számára hangulatkeltést, rideg egyszerűséggel stigmatizálja az esztergomi érseket kapzsi pénzsóvárnak, a királyt délig alvó, lusta gondtalan ifjúnak, a királynét igen szerény szellemi képességű, szabadosan nevelt, pénzpocsékolónak, a nemességet lármás érdekszövetkezetnek, a főurakat kapzsi és engesztelhetetlen pártoskodóknak. Tomoryt öntudatlan s magát fölégető áldozatnak, Verböczit a kiméletes szavak simogató fátyolán keresztül is a rétor terméketlen szerepében. A megszorult és viszálykodó országban nem talál egy embert, aki a pénzügyek vezetésére jó lélekkel alkalmas volna, kereskedőt, akivel vásárt csapni lehet, iparost, aki a megrokkant hajók kitarozására vállalkoznék, jobbágyot, akinek hűsége felől biztosítva volna, hogy nem pártol át alkalmas pillanatban a törökhöz.

A kis füzetben 50 darab levél van közölve a Burgio-féle levelezés 133 darabjából, az ötven sem teljesen, hanem válogatva belőle. (Burgio levelezése a Monumenta Vaticana Hungariae, Series II. Tomus I. terjedelmes kötetben található, melynek megemlítése az előszövből kimaradt.) A fordítás, amelyet Bartoniek Emma dr. nemzeti múzeumi könyvtáros végzett, általában véve pompás, nem rabja a szövegnek, értelmet fordít inkább, mint szavakat. A szoros akribiát, amely a csak tudományos célokra szem előtt tartó munkák jellemzője, helyesen kerüli, így is elég anyagot ad a közhangulat színezésében a dilettánsok számára, akiknek eggyel több forrás áll immár rendelkezésükre, hogy „tudományos“ cikkeiknek az apparátus látszatát megadják. Erről azonban a fordító épp oly kevésbé tehet, mint amily kevésbé akarta, becsületes célú forrásválogatás közben. Függelékül közölve van a tragédia körképének teljességéhez a Brodaries István könyvéből vett csataleírás részlet, Szerémi György Lajos király haláláról, Sárffy Ferenc II. Lajos holttestének feltalálásáról szóló jelentése, valamint Lajos király 11 levele a csata előtt Batthyány Ferenc horvát bánhoz. Végül Sperfogel Konrád löcsei bíró naplójának egy részlete a lefoglalt egyházi kincsek eltűnésének s a honvédelmi cél elöl elvonásának szemléltetésére. Amit a Magyar Könyvtár és Olcsó Könyvtár stb. szemelvényes forrás kiadásai elértek: szélesebb érdeklődést egy-egy kor részlettörténete iránt, azt ez a fordítás is felsőbbrendű biztossággal fogja szolgálni.

Zsinka Ferenc.

Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Szerkesztette s a történeti bevezető tanulmányt írta *Szekfü Gyula*. Budapest. Kiadja a M. Történelmi Társulat. 1926. 664 l. 25 pengő. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. „Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez“ című sorozat).

A nyugatnak nemcsak nagy, hanem kisebb nemzetei is már réggen elfeledték, hogy államuk kormányzatában egykor a latin nyelv volt uralkodó. Valamennyien áttértek nemzeti nyelvük használatára, egyedül a magyar nem. A magyarnak több mint félszázadig szívósan kellett küzdenie azért, hogy a magyar állam nyelve a latin helyett magyar lehessen. Csodálatos látványa ez a történetnek, aminthogy egész államközi bekapcsoltságunk rendkívüli. A magyar küzdött állami egy-

ségeért, küzdött aránylagos függetlenségeért, de állami nyelvért év-századokon át alig. A nemzeti érzés hatalma szűnt volna meg? Nem, az a döntő körülmény, hogy más lett a közgondoskodás tárgya, nem a nyelv, (mert ez lényegében a nemzet *szellemi* organizmusához tartozott), hanem az alkotmány, (mert ez a nemzet *politikai* organizmusának magva). Mi, mint specifikusan jogász-nemzet, étatisztikusan gondolkoztunk, nem véve észre sokáig azt, ami a szellemi kulturán keresztül válik politikai erővé. Mi jogvédő nép voltunk, letettük sokszor a kardot, de sohasem tettük le a törvénykönyvet. Nálunk az állam minden. Sajátságos, hogy ugyanily étatisztikus II. József, ki „németesít“, ámde ez — mint Szekfü élesen felismeri, — nem akar nemzetiségünk-től megfosztás lenni, hanem egyszerűen állam*technikai*, gyakorlati ügy; nem *nemzeti* (német) nyelvet kényszerített volna reánk, hanem pusztán valaminő *közhasználati* (universalis) nyelvet, — a nyelvkérdés óriási horderejét a XIX. század előtt nem is ismerik fel. A nemzeti-ségi kérdés örök problémáját nem látják meg a nyelvkérdésben. Maga a nemzet (nation) — a XVIII. században — csak egy uralkodó alatt egy területen élő sokaság, nem több. A XVIII. századi racionalizmus a nemzetre az államon keresztül tekint, nem is sokat lát meg tehát lényegéből. De hát lehetett volna-e másképp? Minden korban — ezt a mai társadalomtudomány alapján könnyű megállapítanunk, — a politikus (sokeélú) szervezetek („közösségek“) életének egyik-másik része van felszínen: a XVIII. században az állam. Majd eljő az idő, amikor az önálló szellemi életre rátermettség jut előtérbe a nemzet fogalmában, aminthogy volt idő, mikor a vallás, lehet idő, amikor a gazdasági élet autarkája a kidomborodó, a fő életprobléma. A nemzet latens, rendkívül gazdag céltartalmából valami aktualizálódik. Mit éreznek ebből a kortársak? Mi az ő *egység*-érzésüknek alapja? Nem több, mint ami a nemzetből az illető korban aktualizálódik: a XVIII. században a politikai egység, *egy* kormányzóhatalom alá tartozás. De hogy az ő nemzetük, hazájuk fogalmi tartalma messzebb megy, később érzik, később, főképp a nemzet *szellemi* tartalmát. Persze, legkésőbb érzi mindezt, kivált oly állam, mint Ausztria. Egy neves jogfilozófus, Max Ernst Mayer egyik tétele jut eszünkbe (Rechtsphilosophie, 1922. 39. l. Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft), ki ezt állítja: „Der Staat als Inhaber der Herrschermacht ist die einzige Gesellschaft, die keine Kultur schöpferisch hervorbringt.“ Ugy véli, hogy ugyanegy állam háborút visel, törvényeket ad, utakat épít, vámot szed, de egyben gyermekeket tanít, s könyvtárai számára könyveket szerez be. Az előbbieket még hozzátartoznak az állam „lényeges“ funkcióihoz, az utóbbiak már nem. „Még sohasem volt oly kultura, amelyet pusztá parancsra vettek volna át.“ Az igazi kulturának lényege csak önkéntesség alapján háramlik át valakire, egyénre vagy közönségre, kényszer útján nem. De azt is megállapítja M. E. Mayer (u. o. 40. l.), hogy „az állam az a társadalmi szervezet, mely a kultúrát a leghatásabban képes védelmezni és a leghatásabban gátolni.“ A XVIII. század Ausztriájában az állam kiterjeszti figyelmét a köznevelésre, „az iskola politikum“, ámde ugyanez állam még nem érzi azt,

hogy a nyelv államkormányzati közlekedő eszköznél lényegesen több. Az állam, mint M. E. Mayer — bár némi túlzással, — hangoztatja, önmaga *nem* teremtője a magasabb szellemi kultúrának. Az állam — kivált egy ausztriai állam — csak védője, vagy *gátlója* lehet a más társadalmi körökben erjedező kultúrmozgalmaknak. Az állam maga képes ügykezelési értelemben nyelvét istápolni, de ezen túlmenő nyelv-művelési és terjesztési programm már nem esik a „lényeges“ állami-célok körzetébe. Valaminő önálló szellemi tartalom kívánkozhat ki a társadalmi élet forgatagába s tör keresztül az addigi béklyókon, ha kell, nyelvújítási rohamperióduson keresztül is. Az önálló, új, teremtő szellem s az állami ügykezelés *kifejezésbeli* igényei közt hatalmas különbség van: az állam maga, úgy látszik tehát, nem közvetlenül nyelv-teremtő és -pártoló. De megvan a hatalma védelemre s támadásra, tehát *közvetetlen* még mindig kultúrtényező. Ezt látjuk a XVIII. századi Ausztria esetében is. Ez állam tragikuma abban áll, hogy mindig későn ismeri fel a fejlődés csíráit, s a fejlődés lehetőségeit. Kénytelen régi, katonaállami álláspontjából apránként engedni, hát-térbe szorul tehát alkotó mozgalmak előtt, melyeket nem ért meg. Így volt a magyar államnyelv ügyével is. Nagyszabású közönségmozgalom állt mögötte, s Bécs fokozatosan enged. Így tehát az állam minden kezdeményező erőtől elszokik, pusztá rendtartó közeg, sohasem végrehajtó szerve latens nemzeti céloknak, spontán fejlődő energiáknak. A magyar államnyelv kérdése azonban országunkban ugyancsak veszélyekkel jár, akárcsak Ausztriában, mondjuk, az „összbirodalmon“ belül. Amit még oláh és szerb is megtehetett, egységes nyelvhez jutván az államkormányzatban, nem tehette meg a magyar, — nemzetiségekre kellett tekintettel lenni, melyeket Bécsből dédelgettek, hogy sarokba szorítsanak bennünket. Sokáig fennállott az a vád, hogy a mi nemzetiségi kérdésünket nyelvtörvényeink robbantották ki; nagy tévedés s agitációs hazugság. A tény az, hogy mi, elkésett nemzeti mozgalmunkban, *egyidejűségbe* jutottunk a szláv és az oláh mozgalmakkal, a „post hoc ergo propter hoc“ téves következtetése nyilvánul meg abban, hogy mert *akkor* ütötte fel fejét a szerb, horvát stb. kérdés, *mi-kor* mi is küzdöttünk államnyelvünkért, ez utóbbi ok, az előbbi okozat. Szekfü a magyar államnyelv kérdésétől egyenesen tehermentesíteni kívánja a nemzetiségi kérdés történetét, igen helyesen, ez külön problémaegység.

Az „Iratok“ kiadásában kétféle lehetőség kínálkozott. Az egyik az „alulról“ nézés, a magyarosodó és kulturális igényeiben s teljesítményeiben nagyban haladó közönség energianövekedésének megfigyelése. Mit kíván a „nemzet“? Ezt írók műveiből, megyegyűlések tárgyalásaiból stb., tehát mintegy periférikusan lehet megállapítani. A másik a „felülről“ nézés, azt veszi tekintetbe, hogy mi folyik le a politikai központokban, Bécsben és az országgyűléseken. Szekfü az Iratok kiadásában nem mellőzte az első útát, de sokkal inkább a második, centrális úton jár. Ez utóbbiban fejti ki történetírói képességének javát. Bevezetése (1—208. l.), kiválik abban az éles megfigyelésben, elavult doktrináktól mentes tárgyalásban, tömör szövegezésben s mű-

vészi előadásában, melyet tőle meg szoktunk várni. Adat kutatása gazdagságához a nálunk még sokszor háttérbe szoruló kiválasztási elvek gondos alkalmazása járul. Írásaiban egyre inkább kiválik a történetírói pozitívizmuson felül, — mert ez végre is minden reális történetírásnak alapja, — egy történetfilozófiai és történetpolitikai tájékozódásra való törekvés. Ez pedig nem kevesebb, mint nagyobbfokú öntudatoság, s az értékelő elveknek eszmélő tisztázása. Előszavában megjegyzi, hogy „legsajnosabban azt az ingadozást és a pozitív történeti alapokon létrejött megállapodások hiányát éreztem, mely az *állam* és *nemzet* viszonya, egymásra való hatása dolgában található a nyugati nemzeti tudományokban.“ Valóban, e kérdés, mely végre is szociológiai és történetfilozófiai síkra vezet, áll jelen témakör mögött. Szerencsés tény, hogy történésziünk mérlegeli e kérdést tárgyalásában, anélkül, hogy e forráskiadványt elméleti kérdések tárgyalásával egybefűzné, bár jelzi, hogy itt a történetírói praxisnak feltétele volna az elméleti kutatás is.

Az államnyelvvel kapcsolatos kérdés a nemzeté. Feltűnő a felhozott elméletek közt az, amit a Tudományos Gyűjtemény már 1817-ben hangoztat. A „nemzet“ mintegy természeti alakja a társadalomnak (*natio: nata est, non facta*) és „orgános“ alakulat. A „nép“ csak szervezetlen halmaz, az „állam“ tartja össze (97. l.). Valamiképp megcsillan e korban Tönnies későbbi elmélete. Az állam a nemzettel szemben ez alapon nem tartható már természeti, hanem ellenkezőleg, mesterséges alakulatnak. Államot lehet csinálni, nemzetet nem. Az állam mechanikusabb, mert szervezettebb alakulat, a nemzet organikus valami, a tudatos szervezés előtt van. Ily alapon megsejthetővé vált, (bár távol a mai formulázás fejlettségétől) az, hogy a nemzetnek elsősorban kell szolgálni, mert ezen az alapon a superstrukturát: az államot is szolgáljuk. E korban a régi államközpontú társadalomfelfogás tehát nemzetközpontúvá kezd válni. Most már világos, hogy a latin igazában idegen, „kenyérnyelv“, a magyar pedig több, mint „szellérnyelv.“ A latin helyébe azonban művelt nyelvnek kell jönnie: tehát jött elsősorban a német. A németesedés a XVIII. században már útban volt s ime, megakadt a dolog. Oka az, hogy az állam kényszerével jött. Egyszerű megyei követek felismerték (1807.): „Minden kényszerítés kedvetlen és sikertelen (79. l.). Szekfü határozottan leszögezi, hogy Ferenc kora „az országbeli német kulturát és annak fejlődési lehetőségeit éppen úgy feláldozta a racionalista eredetű államegység eszméjének, akárcsak a magyar kulturát... Az állami bálvány érdekében a legártatlanabb tudós-egyesülés sem talált kegyelemre.“ (89. l.). „A német nyelv pártolása a legtöbb befolyásos államférfi részéről sem nemzeti, hanem centralisztikus célzattal ment végbe...“ „A meggyőződés nélküli, mechanikus germanizálás korában egyedül a cseh nemzetiség tudatos pártolásának akadunk nyomaira.“ (65. l.). Már szinte gúnnyal kell később írnia (116. l.): „A kormány germanizált, de hit nélkül és akarat nélkül, egyesegyedül azért, mert egyéb, az új viszonyoknak megfelelő gondolata nem lévén, az idejét múlt rendszer foszlányaihoz volt kénytelen ragaszkodni.“ Aránylag világosan lát Metternich (108—114. lapok): A nemzetiség szerinte a népek morális hangulatának alkotó-

része. Belátja, hogy a latin nyelv most már csak színfal, amely mögött a szláv nyelvek készülnek élethalál-harcra a magyarral. (112. l.). Persze, ott volt a hatalmas pártfogó, Kollowrat. A kancellár látja: „Der Tschechismus, wie der Magyarismus hatten sich bereits verkörpert; der erstere auf dem Wege langjähriger Caressen von oben, der andere durch ein Erheben von unten.“ (109. l. jegyz.). A magyar nyelvi mozgalom igazi közönség-akció, mely utat tör. Kikkel szemben? Sajnos, bécsi magyar államférfiak is gátolják. Köztük sok pusztára konzervativizmusból, akadnak azonban Izdenczy-k is, akik fekete-sárgábbak az osztrákoknál is, csakhogy állásban emelkedjenek. Ezek találják ki a veszedelmes ellenszert: a kisépek védelmét, szóval, a nemzetiségek pártolását, hogy a magyar mozgalmat paralizálják. Szekfü éles portrait-t festett erről az Izdenczyről. Ez, Mednyánszky János, meg Balassa szívesen elfogadják akár az osztrák Spielmann véleményét: nem is baj, ha a magyarok csak „barbár nyelvükön“ tanulnak, legalább magasabb állásokban nem kell őket alkalmazni. Szekfü konstatálja (49. l.): „ezeknél a politikum teljesen magába szíttá a nemzetiiséget; ezek az emberek valóban nemzetiségnélküliek voltak.“ Ők valóban csak az államgépezet járását figyelték. Elsiratták az időt, amikor már a 40-es években öntudatos nemzeti érzést lüktet az egyszerű vármegyei tisztviselőben, (csodák-csodája), nem érzi többé a mármarosai tisztviselő „testvérének“ a Sztrij, vagy Stanislawow Kreisamt tisztviselőit. Ha ez neki németül ír át, ő okvetlen magyarul válaszolna. Végre is a „nagyobb bajt“, a magyart elkerülendő, visszatérnek kölcsönösen a latinra, s csak lemondóan konstatálják, hogy „a hazafiúi együttműködés ama vidékeken a monarchia javára tünedezőben van.“ (521. l.). A 40-es években is a monarchia keretén belül egységes „hazafiúi“ érzést, együttműködést vártak!

Szekfü tüzetesen foglalkozik azzal, miként küzdi végig harcát az országgyűlés 1848-ig — úgy nálunk, mint Erdélyben — a magyar nyelv érdekében. Eddigélé erről csak egy 1900-ból való (esztergomi) értesítőben megjelent jelentősebb dolgozat szólt, de amely a bécsi levéltári anyagra akkor még nem támaszkodott. Szekfü előmunkálatokra nem támaszkodhatott, műve, úgy a bevezetés, mint az Iratok, egészében új. Csak most látható, hogy a bécsi anyag tudós kiadása mennyit lendített e kényes kérdés bonyolulatainak tisztázására; a bécsi anyag rendkívül érdekes intimitásai, fordulatai állandóan lekötik figyelmünket, nemcsak azért, mert nyelvünk érvényesüléséről van szó. Látjuk magunk előtt a bécsi kormányhivatalok szervezetének csikorgását, miközben egy, számunkra idegen, — és végre is nem közvetlenül, csak következményeiben állami — ügy keretében, a nyelvkérdésben kell irányítólag hatniok. Az étatizmus rendtartó elemei természetesen nem birkóznak meg egy sui generis szellemi, művelődéspolitikai feladattal. A nemzetek spon-tán szükségletei, fejlődési energiái győznek az állam — az „össz“-állam — egységbe fogó erői fölött, de egyúttal egymás ellen is támasztva frontokat. Szekfü bevezetője végén (205. l.) végül is megnyugvást keres, nem ment-e túl a magyar nyelvmozgalom a maga határain úgy, hogy már a humanizmus érdekeit veszélyeztette? Az eredmény,

melyre nyugodt történetírói ítélete eljut, az, hogy míg a nemzeti nyelvért folyó tomboló harc mindenfelé mértéktelenül kiélesedett, csak nálunk akadtak férfiak (Széchenyi akadémiai beszéde stb.), kik önmérsékletre intették nemzetünket. „A bécsi és pánszláv körökben senki sem akadt, aki saját táborát valaha is mérsékletre intette volna.“ Egy „Kollowrat, Hartig, Kübeck, mint a pánszlávizums vezérei: Gáj, Palaczky, Kollár szívében csak gyűlölet volt a magyarok iránt és csak szerető megbocsátás saját fajtájuk minden túlzásával szemben.“ Szekfű a nyelvkérdésben nem csupán hatalmi mozzanatokot keres, ez nem elég, kell mögötte ethikai mozzanatokot is keresnünk s örvendhetünk, ha ezt megtaláltuk. Széchenyi magyarjaira nézve konstatálja, hogy „Közép-Európának régóta egymásra agyarkodó népei közt egyedül ők voltak azok akik önmagukat is legyőzték.“ Ez ethikai és történetpolitikai végső konkluzió egyben azt a nemzetjellemet is mutatja, mely évszázadok hányattatása, viharos sorsa után a nemzetet vágyaiban kiegyensúlyozottnak, nem csupán lázas törekvések s álmok hordozójának mutatja be.

Nekünk, mai embereknek, a gazdag történeti anyagon túl is, rendkívül értékes e mű. Látjuk a meglendülő nemzeti korszakban a mérlegelő, egyensúly kereső nemzet-erköles erejét, melyből tanulhatunk ma is, sokkal nehezebb időkben. Azt hisszük, e jeles munkára nem szükséges felhívunk a legtágabb körű olvasók táborát: a téma s a feloldozás önmagukért beszélnek.

Dékány István.

Nagy Miklós: Világostól — Trianonig. Pethő Sándor könyvének bírálata. Budapest, 1926. Pfeiffer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedes bizománya. 147 l.

Pethő Sándor nagy reklámmal terjesztett munkájának alapos és átfogó kritikája Nagy Miklós most megjelent könyve, mely jelen alakjában külön lenyomata a Budapesti Szemlé-ben folytatásokban megjelent s feltűnést keltett cikksorozatnak. A dolgozat értékei teszik indokolttá, hogy vele külön is foglalkozzunk. A szerző, nagy szerénységgel, csak gyomláló és nyesegető munkának nevezi történelmi tanulmányát, melyet Pethő Sándor könyve ellen írt, amelyről „majdnem azt mondhatnók, hogy irodalmi Világos, egy irodalmi Trianon.“ Nagy Miklós könyvéről elmondható, hogy Pethő könyvét ízekre szedi szét; kemény kritikájában megmarad azonban a történelmi tárgyilagosság keretein belül s a vita anyaga is tekintélyes részében a tárgyi adatokban való tévedések kiigazítása. Ami azontul a történelmi *értékitélet* tévedése, erről éppen Nagy Miklós mondta meg, hogy de internis non iudicat praetor. Arról elvégre nem tehetünk, ha Nagy Miklós történelmi megítélése szerint Tisza István a történelmi perspektívákban is emberfölötti méreteket öltött, míg Pethőnél Tisza csak mint *halott* nőtt óriási arányokra s azonosult egy eszmével, míg Nagy Miklós nem lát mentséget Károlyi Mihálynál, addig Pethő Károlyit nem tartja kriminalisztikai értelemben vett hazaárulónak. Pethő—Nagy Miklós polémia e kérdés körül a legélesebb. Az egész vita értékitéleti anyaga azonban — e nemzedékünk számára még annyira érthető kérdésben — belső lényegében

kiszélesedik a magyar történelmi szemlélet problémájává. Míg Pethő, erős Taine-hatás alatt, egy az eseményekből már megítélhető, a fejlődés rendén természetszerűen bekövetkezendő elbukást lát Trianonban, melynek előzményeit 75 év megelőző távlatából vetíti elének s mutatja meg a kórokozó anyagot; addig Nagy Miklós, az elmúlt 75 év szintén erős kritikájával, az elbukást s annak okát, a sorsdöntő napok forradalmi narkózisa által okozott katasztrófális lethargiában látja. Tehát nem egy végzetszerű erő taszítja a nemzetet a trianoni mélység felé, hanem a pillanatnyi megtántorodás a szakadék szélén, rántotta a nemzetet a tragikus elbukásba. Mert Nagy Miklós munkája világosan megmutatja, hogy belső állapotaink, ha sok is volt abban a kivetni való, korántsem érlelték oda belülről a helyzetet, hogy a katasztrófa logikusan következhetett volna be, ellenkezően, ha a háborút nem veszítjük el, éppen ezen az alapon továbbhaladva, jutottunk volna el az elmúlt 75 év nagy politikai eszméjének megvalósulásához, „a magyar nemzeti állam“-hoz. A mélység, melybe belezuhantunk, a másik oldalán a nemzeti nagyság magaslatára is vezethetett volna. Tehát nem egy történelmileg és erkölcsileg megindokolt elbukás ez, mint a mohácsi, melyhez logikusan vezetett az út Mátyás király halálától.

Bevezetésre adott kritikájában foglalkozik Nagy Miklós Pethő azon állításával, mely szerint „a hitújítás szétkalapálta a keresztény-katholikus világ egységét. Luther azon való bosszankodásában, hogy a magyarok Budán megégettek egy lutheránust, arra izgatta a feléje szító német közvéleményt és a német fejedelmeket, hogy hagyják sorsára Magyarországot“, ezzel szemben Nagy Miklós kétségtelennek tartja, hogy a hitújítás erős érzelmi szakadékot teremtett a katolikusok és protesánsok között, de ennél súlyosabbnak és végzetesebbnek látja a Cognaci liga szövetezését és felvonulását V. Károly német-római császár és sógora, II. Lajos magyar király ellen. Ranke-t idézve megállapítja Nagy Miklós azt is, hogy VII. Kelemen pápa I. Ferenc francia királyt, a liga alapítóját, támogatta, bár egyidejűleg mindent elkövetett a török-veszedelem elhárítására. Luther állítólagos magyar-ellenes izgatásáról megállapítja, hogy Luther, míg itt erős rendszabályok hozattak követői ellen, nem volt barátságos érzéssel hazánkkal szemben, de a mohácsi vész után annál melegebben fordult a nemzet felé. Luther izgatása azonban nem Magyarország ellen, hanem a protestánsüldöző német fejedelmek ellen irányult. Ami a megégetett lutheránust illeti, ott is időrendi tévedés van, mert Luther a megégetés előtt hat évvel írott munkájában „izgatott“ az ország ellen.

Az erdélyi politikáról adott kritikáját Nagy Miklós, mint erdélyi magyar, fajtájának nemzeti hivatásérzetében megerősödött öntudattal utasítja vissza.

A szabadságharc elbukásánál, Pethő által felhozott okok mellett, Nagy Miklós Kossuth radikalizmusát és elhibázott külpolitikáját is megemlítendőnek tartja. A világsi elbukás sem következett volna el, ha a nemzet Széchenyi István megfontolt realpolitikáját követte volna.

A Világos utáni korszak előadásánál megjegyzi Nagy Miklós, hogy bár Pethő nem említi, de az egész munka Beksics Gusztáv nagy

munkáján épül fel. Gyakran nem egészen sikerült kivonatokat közül belőle. Deák Ferencet Gironde-istának nevezi Pethő, míg Nagy Miklós Deák gránikeménységű alakjában és vaskövetkezetességű rendszerrel felépített politikájában nem a gironde-iak szükségképen elbukó typusát látja, hanem azt, aki az adott lehetőségek között a jogfolytonosság alapján állva, kivezette a nemzetet a világsi elbukás utáni sötét, chaotikus állapotokból. A Kossuth—Görgei-probléma, majd a conservatívek politikájára vonatkozó kiigazító megjegyzései után a Duna-confoederáció problémájára tér át. Leszegezi Nagy Miklós, hogy Kossuth Lajos beismerése szerint is a confoederáció elsősorban a dákokóromán ábrándok fanatizmusa miatt nem volt megvalósítható.

A kiegyezés korának kritikájánál nem minden sarkasmus nélkül állítja Nagy Miklós, hogy Pethő e korbéli hőse „id. Andrassy Gyula, akit egy epikus költőnek a főhős iránti táplált rokonszenve minden jelével körülvesz.“ Sietünk kiemelni, hogy Nagy Miklós nem a nagy Andrassy Gyula kivételes politikai zsenialitását akarja lerombolni, csupán Andrassy szerepének túlságos exponálását nem látja indokoltnak. (Például: a honvédelmi ministerium kérdése, a porosz-francia háborúban való semlegesség, stb., stb.). E korszak pénzügy-politikai részénél kiméletlenül ráolvassa Pethő tudatlanságát az államadósság és közös költség pénzügyi jogi distinctiójánál. Lényeges az eltérés a nemzetiségi politika cardinális kérdésnek megítélésében is. E korszak hibáját Nagy Miklós Szekfü Gyulával egyetértően abban látja, hogy nem volt kellő social-politikai program, mellyel, ha a közjogi harcok élet nem is tompították volna el, de a társadalmi és gazdasági fejlődésnek új irányt adhattak volna. Lényegesnek látja azt is, hogy az 1869-i választás után a legmagyarabb kerületekben a Kossuthi program győz s így a kormányzati politika kénytelen a nemzetiségi vidékekre át-helyeződni.

Tisza Kálmán kormányrakerülését Apponyi Albert gróf tanuságtételével is indokolja. Tisza Kálmán hibáit is őszintén feltárja Nagy Miklós, mikor elismeri, hogy hiba volt kemény ellenzéki sége s ezzel hozzájárult a 48 és 67 közötti harc kiéleződéséhez, tulságosan erős párturalma, mely az Alföld és Székelyföld elhanyagolásához vezetett. Végül a komoly gazdaságpolitika hiányát is kifogásolja, elsősorban az eladásra kerülő nagy- és középbirtokokkal egy demokratikus birtokpolitika inaugurálását is szükségesnek tartotta volna, mely célszerű telepítéssel sokat javított volna a magyarság néprajzi elhelyezkedésén. De viszont óriási érdemeit is kiemeli, melyet az ország consolidatiójának tett. Igen pregnans, amikor a Tiszák nemzetiségi politikájának concepcióját vázolja.

Bánffy Dezsőnél is jónak látja kiigazítani, hogy a nemzetiségi kérdés elmérgesítéséért nem Bánffy a hibás, aki a memorendum-per elítélteinek kegyelmet eszközölt ki s 1896-ban az ő tanácsára tette Ferenc József bucaresti látogatását. Nagy Miklós is elítéli Bánffy Dezsőnek e kérdésben gyakran nem szerencsés módszereit.

A koalíció diadalrajutását is másképen itéli meg Nagy Miklós,

mint Pethő s a szabadelvű párt politikai mérlegének felállításában sem megy el oly messzire, mint Pethő.

A monarchia megmentésére vonatkozó tervek kritikai ismertetése után megjegyzi Nagy Miklós, hogy Pethőnél a függetlenségi párt programja megemlítésre sem talál. A következőkben pedig nem közösleges pikantéria van Nagy Miklós azon felfedezésében, mikor hasábosan egymás mellé állítva, bizonyítja be, hogy Pethő Sándor könyvének egyes részei szó szerint azonosak Nadányi Emil előbb megjelent könyvével.

Messzire vezetne a könyv részletesebb ismertetése és a további polemikus anyagnak feldolgozása.

Nagy Miklós derekas és érdemes munkát végzett, mikor részletes, kimerítő és tárgyilagossággal reámutatott Pethő könyvének hibáira, tévedéseire és elhibázott értéktételeire. De Nagy Miklós munkája nemcsak kritikai munka, annál jóval több, pragmatikus ismertetése Világostól — Trianonig terjedő történelmünknek, melyhez Pethő könyve csak az irányító fonalat adta, de azontúl minden eseményről, minden problémáról megvan a maga határozott, komoly értéktétele és mindenben meglátja az összefüggést a nemzeti élet alapvető nagy kérdéseivel. Szempontjai csupán a nemzeti politika által korlátozódnak, de ez sem jelent többet, mint azt, hogy a sine ira et studio történetírási elve is, a nemzeti élet konkrét talaján álló historikusnál önmagától, önköntelenül és belső motivációtól eredően, megszorítást szenved. De ez értékében még emeli könyvét, mert egy biztos tudású és erősen gondolkodó magyar álláspontját mutatja a letűnt 75 év történéseivel szemben.

Köszönjük Nagy Miklósnak értékes könyvét, amellyel helyes megvilágításba helyezte ez érdekes kort s azt hisszük, hogy ő elérte azt, amit a jelenkor történetírójának iránytadó szempontul kitűzött: „a tanulságok levonása nélkül eredménytelen marad minden kísérletünk a magyar újjászületés előkészítésére.”

Albrecht Ferenc.

Nagyenyedi Album. 1926. Szerk. *Dr. Lukinich Imre.* Kiadja a nagyenyedi Bethlen-kollégium volt diákjainak testvéri egyesülete, Budapest, 248 lap. Ára 300.000 K.

Ez a könyv könyvnek is jó és tisztában vagyok vele, hogy mint könyvről is nagyon komolyan írunk kell róla. De van rajta és benne valami könyvön-túli és az a fontosabbik és arról kell először szólnom. Szükségesnek tartom azonban már itt hangsúlyozni, hogy ezt a könyvön-túli tulajdonságát legigazabban és leghathatósabban éppen azzal éri el, hogy könyvnek is nagyon jó könyv.

Hisztórikuma sok mindent megmagyaráz. A nagyenyedi kollégiumot törvényformájú ürüggyel majdnem egész vagyonából kiforgatta az új állami rend. Hasonló előállítású és hatályú papirostörvények értelmében a nagyenyedi kollégium pályája ezzel végetért. Véget is ért volna, ha az életet igazán ilyen tintatartóban fogantatott törvények igazgatnák. A nagyenyedi kollégium vagyona azonban nem holt tőke, hanem eleven energiák lecsapódása, tehát örökké csurgó olajos-korsó. Nem lehet kimeríteni, mert újjászületik minduntalan. Volt diákok

újra összeadják, valahányszor újra össze kell adni. Föltétlenül összeadják, mert életérdek, hogy összegyűljön, az pedig komoly dolog minden formájában, kérése is felsőbb értelemben veendő parancs.

A nagyenyedi volt diákok ezt a könyvet annak a célnak a szolgálatában bocsátották világgá, hogy ezután is biztosan legyen nagyenyedi kollégium, úgy, ahogy eddig is volt. Az ára diákok segélyezésére fordíttatik, a tartalma köztudomásúvá válik. Aki megveszi és elolvassa, kenyeret ad egy éhes nagyenyedi diákszájnak, vagy könyvet egy enyedi diákszem elé, vagy tanári szót az okulása végett, de duplex libelli dos est, most azt is megtudja: mit jelentett, mióta megvan s mit jelent a közeljövőben enyedi diáknak lenni. Ezzel az egész magyarság enyedi diák lett, hiszen afelől kapott leckét az enyedi kollégiumtól, hogy az enyedi kollégium léte vagy nemléte egyetemes magyar-kérdés.

Sőt, enyedi diák lett minden valóban európai kulturember is, hiszen ha sub specie aeternitatis tekintjük a dolgokat, valahányszor a kultura kérdései problematikusak, mindig kulturális értékekkel kellene mérnünk, még pedig kizárólag csak kulturális értékeket s az enyedi kollégium arra tanítja a nagyvilág ítélőmestereit, hogy ezt így kellene és így is kell csinálni, ő erre a módszerre tart igényt és szavát ilyen ítélőszék felé akarja hallatni.

*

Az emlékkönyv elgondolása a következő:

Nagyenyed oláh fennhatóság alá került s az oláh államhatalom elvette a vagyonát. Nyilvánvaló, hogy ezzel kétségbevonta kulturális létjogosultságát. Szerinte helytelen e vagyonnak illetően rendeltetése és felszabadítja ezt a vagyont más, szerinte helyesebb célok szolgálatára. Magának az iskolának is más utakat és módokat szán a közeljövőben, hiszen semmivel sem pótolja számára azt, amit elvett tőle.

Bebizonyítandó tétel: az új államhatalomnak nincs igaza.

Ami magában a bizonyításban legmegvesztegetőbb, az maga a bizonyítási módszere. Hiányzik belőle minden páthosz és azonfelül is teljesen tudományos. Ezzel két tényt bizonyít s mind a két tény a támadott iskola nagy igaza. Az egyik tény, hogy az enyedi iskola igen jó tudományos képzést adott a belőle kikerült íróknak, a másik, hogy jól szolgálta a közoktatást is, másképp lehetetlen volna nagy közönség számára ily megírt könyvet közrebocsátani.

A harmadik tény más lapra tartozik, de szintén az enyedi iskola dicsősége. Sem több, sem kevesebb, mint, hogy az enyedi iskola kérdései kibírják a tudományos kritikát és így nincs szükségük frázistakaróra. Sőt. Eleven energiák, tehát sem historico-romantikus, sem filosofico-utopisztikus megvilágítást nem igényelnek.

Az *alapítás* tényét az alól a vád alól kell tisztázni, hogy az esetleg az egyik erdélyi fejedelem önkénye, tehát nem természetes vágy kielégítése, hanem mesterséges intézmény. (Ebben az esetben t. i. a hatalom jogán egy másik ugyanilyen mesterséges intézkedés csakugyan eltörölheti és saját önkénye szerint pótolhatja). Ezt könyvünk az iskola történetével végzi el, abból tűnik ki, hogy az egyszer eredeti helyéről elmozdított, másszor eredeti tanára után költöző intézmény két dűlást

és többszöri anyagi romlást is kibírt, amit nem bírhatott volna ki, ha üvegházi tenyészet. A fejedelmi önkény fogalmát különben is kiküszöböli a *papoknak adott nemesi levél*, melyet ez az album közöl először facsimilében s ad ki teljes tudományos apparátussal.

Ezzel egyidejűleg tisztázódik a *vagyon* kérdése is. Ez a most lefoglalt *vagyon* már nem a Bethlen Gábor-féle. Magánosok adományának szakadatlan sora is benné van s benne van a Páriz Pápay-féle „angol pénz“ is. Volt idő, mikor a fejedelem vagyona holt tőke számba ment s volt idő, mikor külföldi segítség galvanizálta a viszonyok miatt tehetetlen többi heverő összegeket. Adománylevelek, végrendeletek korlátozó intézkedései, minden fillér hovafordíthatóságát nagy pontossággal határozzák meg. Egyik tekintélyes része szerintem még nemzetközi jogilag is bonyolultabb eset, mint azt egyes kiskorú Corpus Juris-ok folklorisztikus jellegű paragrafusai vélik.

Nagyon fontos bizonyító érv a *vagyon hagyományozóinak* az összetétele is. Azt mutatja ez a hosszú névsor, hogy a fejedelemtől kezdve, főurakon keresztül, közrendűek során át az intézet tanári karáig, egész Erdély, sőt az egész protestáns világ tevékeny vágya és határozott akarata volt az, hogy Nagyenyeden örökmécs gyújtassék és tápláltassék a tudománynak. Az pedig, hogy a hagyományozók nagy része a volt diákok és volt tanítók sorából került ki, azt mutatja, hogy az iskola nemcsak fennállott, de teljesítette is hivatását, hiszen ezek az adományok egyúttal a legösszintébb és a legszigorúbb kritika a kollégium tanítási rendszere mellett.

Az adományok *indokolása* és *tendenciája* is fontos. Nagy lelki öröm számunkra értesülhetni az albumból afelől, hogy úgyszólván valamennyit *tudatosság* és *nagyszabásúság* jellemzi. Pedig hát nem a divatnak kódog és nem valami ösztönszerű vagy alacsonyabbrendű érzelemből ered a nagyrésze. Itt is előljár azonban a fejedelem alakja. A papjait nemesi rangra emelő államfő a szellemi frontot becsüli nagyra és építi ki. Az öccseit külföldön iskoláztató főúr a nevelés útvesztőiben tájékozódik korát megelőző biztossággal. A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatásáról szóló cikk egyébként az album tudós szerkesztőjét mint nagyon gondos tudóst mutatja, s nekünk nagyon jól esik éppen azt a tényt tudományos apparátussal bizonyítva látnunk, hogy a mi XVII. századunk ezen a téren igenis, színvonalon álló.

Ezt bizonyítják az iskola belső életéről szóló tanulmányok is. A *tanárok* részben elérik, részben keresik a mindenkori legmagasabb színvonalat s nem mindig azok a nevelő pályák a legérdekesebbek, sőt a legértékesebbek sem, melyek külföldön vagy könyvekből elsajátított eredményeket asszimilálnak, vagy egyszerűen csak plántálnak át honi talajba. Sokszor izgatóbb egy-egy keserves küzködés merész ívelése, ha magára hagyatva, európai tudományos levegőtől hermetice elzárva dolgozik, kíséreltezik egy-egy teremtő elme s autochton kulturát teremni, amely mégis beleilleszkedik az általános európai képbe. Annak a jele ez, hogy kulturképes nép vagyunk s nem jelentünk exotikumot.

A *diákéletet* az indulásban gyökerező s majdnem napjainkig élő hagyományos szokások jellemzik, továbbá még két hatalmas elv: *önkor-*

mányzat formájában az *önképzés* gondolata. Amint így történelmi távlatból eléink tűnik, virágzik és senyved elfele, függvénykép nő vagy fogy a protestantizmus elszintelenedésével és az állami mindenhatóság előtörésével. Sajnos, az erről szóló cikkek természete miatt ez nem erősödik az albumban tudományos igazsággá.

A *tananyagról, tanítástervekről, munkarendről*, sajnos, nem sokat tudunk meg. Van azonban egy nagyon értékes cikk a kollégium *gyűjteményeiről*. Ha szép protestáns vonása a diákvilágnak a presbiteri gondolatból sarjadt önkormányzati elv, úgy gyönyörű példái emelkednek itt örök emlékezetül az *egyéni felelősség* semmiből mindent teremtő erejének. Ezeket a gyűjteményeket mindig lelkes egyének teremtették, mindig szemináriumi módszerrel: diákok belevonásával, mindig magukra hagyva és mindig önzetlenül. És mindig modern gondolat gyünölcseképpen és a tanítás szolgálatában. Első nyomaik alig néhány esztendővel a British Muzeum alapítása után már felbukkannak és jól megelőzik mai központi gyűjteményeink alapkövetését. Hadd lássam ebben a decentralizáció valaha megcsúfolt elvének az egyik igazolását, egyben bizonyítékát annak, hogy a centrumától elszakasztott kultúra tovább fog fejlődhetni, egyszerűen azért, mert — nem igaz, hogy elszakadt a centrumától. Ott él saját központi lehetőségének a termő elve már régtől fogva önnönmagában.

A *sajátos erdélyi lélek és szellem* megvoltát, mibenlétét és megnyilvánulási formáit különben négy összefoglaló cikk tárgyalja. A dolog természetéből folyik, hogy ezek a cikkek nem lehetnek igazán összefoglalók s egyedüli feladatuk indításokat adni. Nagy öröm számunkra az egyiknek a címében ott látnunk, hogy a szerzők is „töredékes“-nek tartják ideszánt gondolataikat. Ez volna az egyetlen pont, ahol a megszűlők versenyrekelhetnének velünk: ha tudományos befejezettség látogatát keltenénk olyan szintéziseknél, amelyeket részletmunkák monográfiái nem támogatnak elég meggyőző erővel.

És most itt az ideje, hogy néhány hiányra is rámutassunk. Hangsúlyozzuk, hogy csak a teljesség kedvéért, mert a könyv e mai alakjában is ritkítja párját és szomorú jelenünk egyik legvígasztalóbb jelensége így is.

De úgy érezzük, plasztikusabb lenne a nyújtott kép, ha az iskola története nemcsak a külső keret történelmi fejlődését adná. A tanítási tervek fejlődése, az iskola törvényeinek az eredete, módosulásai, statisztikai adatok a tanulók létszámának, továbbá elhelyezkedésének a hüláinzása felől, az iskola missziói munkája más felekezetekkel, vagy nemzetiségekkel szemben: akár elvégezte, akár elmulasztotta, olyan tények, amelyeket tárgyalnia kellene a könyvnek. Az államhatalommal folytatott küzdelem képe is elnagyolt. Az állami iskola elvének a hatásait nem látjuk eléggé világos konturokban egy olyan iskolának a történetében, amely a magyar államsegélyt mindössze tíz évig élvezte. Erdély politikai jelentőségéről szóló általános cikknek pedig a bibliografiai megalapozottságát keveseljük. A tudós szerző szerénysége hatarozottan árt az ügynek, azt a látszatot keltvén, hogy súlyos veretű szavait ilyen kis kiterjedésű tudományos munka előzte meg, akár a maga,

akár az egész nemzet történettudományában. Hasonló meg gondolás rosszalja mindenütt a bibliográfia elmaradását, különösen ott, ahol ez a szövegen is megérzik. A nemes értelemben vett „népszerű“, vagy „nagyközönségnek szánt“ veretet sohasem a tartalomnak is újságírói, vagy szépírói könnyűsége biztosítja, hanem a könnyedségnek az a komoly bája, mely a szerkesztő cikkében, továbbá a nemeslevélről és a tanárokról szóló cikkekben egyszerre sejteti és felelteti velünk a tárgy felett nyert abszolút biztosság azt a módszeres és alapos munkát, amely írőkat erre képesíti.

Végül meg kellett volna még valamit említeni, mondjuk befejezőskép és hadd említsem én meg így, legnagyobb és legmeghatottabb dícséretképen: Ez a 250 oldalas, tudományos szempontból is nagyrétkü könyv úgy íródott meg, hogy írói erőszakkal el voltak szakítva Erdélytől, az erdélyi könyvtárak és irattárak anyagától, tehát bűvárlataik egyetlen természetes alapjától és lehetőségétől. Mekkora energiapazarlást jelentett ez nekik munkaközben, csak az tudhatja igazán, aki valaha megpróbálta.

Hadd némuljon el a *hála* szavai előtt a kritikáé. És fogadjuk el úgy ezt a külsőleg is nagyon szép ruhába öltözött munkát, ahogy szánuva volt nekünk. Drága, kedves, jó *ajándékképen*.

Karácsony Sándor.

Bayer József emlékezete. (*Császár Elemér tanulmánya*).

1919. december 12-én este hét óraker a budai Török-utca egyik kétszobás legénylakása megható jelenetnek volt színhelye. A lakás gondozója, a hűséges házvezetőnő hiába költögette délutáni pihenésre tért, kissé különc, de jóságos lelkű gazdáját, Bayer Józsefet; a nagyszerű irodalomtudós többé nem ébredt föl álmából. A gyászbeszéd híre az első pillanatban aránylag kis kör szemébe csalt könnyeket, mert az öreg úr, míg élt, igen kevés emberrel barátkozott s így elmúlását egy ideig inkább csak a váratlan döbbenettel járó köznapi részvét kísérte.

E komoly, de hűvös érzést, szélesebb körben akkor váltotta fel a veszteségre eszmélő megindultság, mikor Császár Elemér ez előtt vagy másfél évvel a M. T. Akadémia összes ülésén ünnepélyes formában újította föl kiváló tagtársa emlékét. Tanulmánya nemrég nyomtatásban is megjelent, az igazi érdemnek kijáró megbecsüléssel tárta fel egy alkotásokban gazdag pályája sajtósági fordulatait, egyaránt lekötve az érdeklődést szakirányú megállapításaival és a bemutatott életsors változásait kísérő rokonszenves széljegyzeteivel. A *Nemzeti Játékszín*, A *Magyar Dráma Története s a Shakespeare Drámái Hazánkban* című nagy munkák, meg egy csomó kisebb jeles értékezés szerzőjének munkássága először nyer itt jelentőségéhez illő megítélést.

Császár e szép művében semmi nyoma az efféle megemlékezésekből ismert ünnepi feszességnek; helyette a tárgyyszerű meghatottság, testvértisztelet és szeretet szava szól hozzánk. Az ötvenhét lapra terjedő tanulmány néhol szenzációszerűen érdekes. Hogyne! Megtudjuk belőle, hogy szellemi életünk múltjának egyik legkiválóbb bűvára első próbálkozásakor megbukik a tanári vizsgán; később oklevele és egy arra

illetékes testület kitüntető módon elismert tudománya dacára is csak harminckilenc éves korában jutott rendes tanári álláshoz; nyugalmabavonulásakor harminchat évi szolgálatát — bizonyos vonatkozásban — formai okokból huszonötnek sem számították be, noha ő volt az egyetlen középiskolai tanár, akit a budapesti Pázmány Péter-egyetem főnállása óta díszdoktorrá avatott.

A nagy tudós érdemeit tárgyilagos elbírálással s megkapó közvetlenséggel ismertető munka joggal számíthat a szakkörökön kívül állók figyelmére is.

Baros Gyula.

Baja Mihály: Óh, szép ifjúságom. Költemények. Békéscsaba, Tevan-nyomda, 1926. 8 r. 161 l.

Az *Oh, szép ifjúságom* immár a hetedik verseskötete Baja Mihálynak. A termékeny lírikus költői egyéniségét ez a kötet művészből kiforrottságban tárja elénk, mint az előbbieket, de Baja költői egyénisége lényegileg most is ugyanolyan, amilyen régebben volt. A tartalmi motívumok közt egyre gyakoribbá és alkalomszerűbbé válhatik a boldog ifjúság tovaröppent idejének elsíratása, a formai készség terén jobban megközelítheti a maga elé kitűzött eszményt, — de az egész ember lelki összetételét és kedélyi hajlamait régebbi rokonszenves, ha nem is sokoldalú, mivoltukban látjuk viszont most is.

Már maga ez a körülmény természetszerűleg eszünkbe juttatja azt a jeles magyar lírikust, aki a maga eszme- és érzésvilágának aránylag szintén szűk területén néhány kedves és illatos virágfaj számtalan változatával gyönyörködte az egészséges életfelfogású és romlatlan ízlésű magyar közönséget immár négy évtized óta, — s akinek Baja Mihály egyszerre lelki rokona is, tanítványa is. Szabolcska Mihályt értjük.

Baja Mihályt nemcsak veleszületett lelki adottsága s nemcsak verselő művészetének jellege kapcsolja Szabolcskához, hanem az a szembeszökő hasonlóság is, mely e két költővel a gyakorlati életnek — mondhatni — ugyanazt az útját járhatja diákkoruk óta: mind a kettő a debreceni kollégium levegőjéből szívta tele lelkét az ifjúkor elháruló benyomásaival s azóta mind a ketten a magyar kálvínista lelkipásztor magasztos hivatását teljesítik. Nem csoda, hogy költészetükben is egyformán nagy szerephez jut ez a két közös témakör: a debreceni diákélet a maga tradíciókban való páratlan gazdagságával és Csokonai reminiscenciáival, meg a református papi pálya a maga fenséges céljával és alkalmáival.

Mindössze két pontban mutat egymástól elhajlást kettőjük külső életútja s ennek megfelelőleg: eszme- és érzésviláguk s költői tárgykörük, — de még ilyenkor is közel maradnak egymáshoz, az elágazó útirányok közt összekötő mesgyék tartják fenn ilyenkor is az érintkezést. Az egyik különbség az, hogy Baja hosszú éveket töltött Amerikában s ez a hosszú távollét természetesen új színt, új tárgyakat, újszerű alkalmakat szolgáltatott költészetének, — bár kétségtelen, hogy a honvágy a Baja lelkében is olyanforma megható párhuzamban ad alkalmat, amilyeneket Szabolcskának sugalmazott a külföldi tartózkodás; a párizsi

Grand Cafétól és a szalcburgi csapszéktől csak annyiban különbözik Bajára nézve az amerikai színhely, hogy még amazoknál is szörnyűbb messzeségben van az édes hazától, tehát ez a szegény, drága magyar otthon még szebbnek, még vonzóbbnak látszik onnan.

A másik különbség a két költő életviszonyai és költészetük tárgyköre között az, hogy míg Szabolcska költészetének egyik legfőbb ihletforrása a családi élet boldogsága, a hitves és a gyermekek iránti boldogító, kölcsönös szeretet: az életnek ezt a legkedvesebb ajándékát Bajától mindezeideig megtagadta a sors. Igaz viszont, hogy egy másik vonatkozásban megint csak egymás mellett látjuk őket a családi élet bensőségeinek mély érzésű megdabolása terén: az édesanya (és az édesapa) iránti halás szeretet szárnyán a Baja lelke is gyakran emelkedik a költészet magaslatára.

A nőtlen ember magárahagyottság-érzete kezdi lassanként megülni költőnk kedélyét s dalszerű verseit elégiai borúval aláfesteni. De mint életében, úgy költészetében is meg tudja óvni magát ez a kedély a csüggedés és a komorság beteges elhatalmasodásától s a bánat és a jökedv váltakozása igen rokonszenves összképben tükrözi Baja Mihály költői arculatát. A férfikorban levő protestáns papköltők között, akik a Tompa—Szabolcska-féle tisztes világnézet és hagyományos verselő művészet körében érzik otthon magukat: Baja Mihály éppen a „nőtlen pap“ szerepében tud mintegy új hangokat találni s magának különálló helyet biztosítani. A hitveskereső ösztönös sóvárgás a papi hivatás méltóságának a tudatával érdekes és kedves alkudozást folytat, nem ugyan magára a szerelmes szándéokra vonatkozólag, hiszen egy protestáns papnak nemcsak joga van a családalapításhoz, hanem ez éppen a legszebb összhangban is van papi hivatásával, — de a kesergő, remélő, udvarló, évdő szerelem hangja és stilusa terén igenis helyes, ha egy pap úgy érzi, hogy nemcsak művészi korlátlan szabadság van a világon, hanem üdvös és kötelező erkölcsi korlátok is. Baja Mihály a tréfa, a kötődés, az enyelgés eszközeinek alkalmazásakor is mindig hű marad a nemes ízlés törvényeihez s mintaképeinek tisztes hagyományaihoz.

Mostani kötetének legelső darabja, mintegy programmszerű megnyitója az „Ezer húr a lelkemben“ című költemény. Maga a vers igen szép, egyike az egész kötet legértékesebb darabjainak, de tartalmi megállapítását nem fogadhatjuk el. Ezer húr nem zeng sem a Szabolcska lelkében, sem — mondjuk — a Tompáéban. Baja Mihály költészetének a muzsikáját sem a húrok nagy sokasága teszi kedvessé, hanem annak a néhány húrnak a tiszta, benső zengete, melyeken keze biztos avatottsággal tud játszani. A magyaros versnemekben megszólaló könnyed, *dalszerű* (néha egyenesen népdalszerű) költészet: ez az ő igazi jogos területe. Baja Mihály dalaiba megható módon belesír sokszor a szerelmi és hazafias bánat, olykor-olykor az ódai hevület izzási fokát is megbirja, — de az utóbbifajta vállalkozás nem mindig vezet nála sikerre. Programmszerű értelemben az imént említetttnél találóbbnak és igazabbnak érezzük a „Ha furcsán dalolnék“ kezdetű költeményt. Igaza van Bajának: ha öblös hangon nagyot rikkantana az utcasarkon, akkor jobban fölfigyelne rá az utca népe; ha minden szentet leposzkondiázna,

akkor jobban tapsolna neki a világ; de a vers végén a hozzáértők tapsa jutalmazza programját: „Hogy szépen éltem és szépen daloltam”, — igen, ez legyen a célja minden költőnek; *szépen* daloljon, azaz tehetségének legmegfelelőbbben... A mostani kötetben van néhány olyan költemény (*Oh költészet, Szeretlek, Költő a világ rabjaihoz, Oh, szép ifjúságom, Halkszavú hárfá*), amelyek mintha az Oláh Gábor hatását sejtetnék a dikció merészsége, a képek halmozása, egy-egy támadó gesztus stb. révén. Baja Mihály akkor jut el legmesszebbre a siker útján, ha megmarad abban az irányban, amerre sajátos tehetsége hívja.

Zsigmond Ferenc.

Versek, versek, versek... (Bódás János: *Uj titkok előtt*. Versek. Pápa, 1926. Főiskolai könyvnyomda. 80 lap. — Balogh István: *Hó — Fa*. Versek. Budapest, 1926. Pollák Gusztáv kiadása. — Zsoldos János: *Vadrózsák*. Versek. Budapest, 1926. Budai B. József könyvnyomdája).

Versek, versek, versek. Szakadatlanul, ellenállhatatlan erővel bugyog a vers a liragazdag magyar lélekből. De jól is van ez így, mert hiszen sok ezer vers kell ahhoz, hogy egyetlen épkézláb költemény megszülessék. A kritikus, akinek, mint mostan is, sok ezer kerül asztalára, jobban teszi, ha a türelem szemüvegén keresztül nézi ezeket a verseket. Minden vers, ha jobb, ha rosszabb, hivatást tölt be; pillér, amelyen a jövő műremeke épül, vagy, ha semmi más, kis tégladarab ebben az alapépítményben.

Az a három verskötet, amelynek címét fent megadtam, csak ilyen költeményeket tartalmaz. Bódás János Ady szimbolizmusát próbálgatja, de mesterének démoni meggyőző ereje nélkül. Ami Adynál szimbolum, szükségszerű és félreérthetetlen, az Bódásnál csak nagybetűs szó, amit egészen bátran lehet kisbetűvel írni. Azután még sem illik a mestert ilyen szolgálai módon követni, mint az alábbi párhuzam mutatja: „Párizsba *halkan* beszökött az ön”, Ady, „Lelkemben *halkan* muzsikál az ön”, Dódás.

Sok szonett is van a kötetben. A szonett kényes, tradíciós forma, ami Bódás nehézkes kezében nem tetszetős darabokra törik. Nem elég a rímképet megtartani, — Bódás még ezt sem teszi pontosan, — a rímek előtt felépül minden szonettben a belső szonett, amelyet Bódásnál hiába keresünk.

Feljebb kereskedik Bódásnál Balogh István Hó—Fa című kötetében. Ő is szereti a nagybetűs szavakat, a címszókat csupa nagy betűvel szedeti, így: „Ember a Vonatban”, kétségtelen azonban, hogy ezen a ma már időszerületlen és fárasztó affektáltságon túl vannak értékek kísérleteiben. Versei gyakran nem művészietlen képek, amelyek, ha kiépíti magában a belső embert, (vagy, mint ő írta: „A Belső Embert”), gyönyörködtetőkké is válhatnak. Egyéni színe egyelőre bizonyos eléggé érdekes plakátszerűségben mutatkozik, e verseket meg kell látni, még ha ma fel is ismerjük itt-ott bennük Ady színeit:

„A nagyapám volt. Lopta a napot,
Nem állt kezében ostor, kalapács.
Kinn járt mindig a Bábonyi tetőkön,
Lúdtollat fogott, irt, a szíve fájt.“

Míg Bódás Ady külső eszközeit mutatja, Balognál már kétség-telen belső, lelki rokonságot találunk, ami megbocsáthatóvá teszi a reminiszcenciák kicsendülését. Ha ezeket elhallgattatja magában és megtalálja igazi hangját, lehet még belőle külön szavú, érdekes költő.

A harmadik kötet szerzője, Zsoldos János, nem szolgál ilyenfajta prbólémákkal. Zsoldos egyenes folytatása annak a magyar versnek, amely Petőfi előtt és Petőfi óta folytonosan él a magyar rónán. Azt a verset írja, amely ma is még a legszélesebb néprétegek számára magyar vers. Zsoldos, — mint ő maga mondja kötete előszavában, — kevés isoklát járt ember és így százszázalékgig sikerült megőriznie azt a naivitást, ami feltétlen értéke az olyan paesirtahangú verseknek, mint a Zsoldoséi. Még a magasabb igényű olvasót is meghatja az a mély érzés, hit és áhítat, ami ezekből az egyszerű hangú versekből kiárad.

Szegedi István.

Színházi szemle. *A Hős és a katona.* Shaw komédiája (Kamara színház), mint a legtöbb Shaw-darab, bőséges alkalmat nyújt, hogy ideges, különféle világnézetű emberek összevesszenek rajta. Kétféle katona áll egymással szemben. Egyik az ünnevelt hős, a leányálmok hőse, aki tulajdonképpen tökfílkó, csak szerencsés és csatát nyer, holott stratégiailag el kellett volna vesztenie. Másik egy svájci kapitány, a vesztes fél soraiból, aki megveti a hazug romantikát, nem a pózt szereti, hanem a csokoládét, nem adja a hőst, nem rohan fejtelentül a halálba, meg is futamodik, ha úgy tanácsos és csak akkor akar meghalni, ha már éppen muszáj, mert hát az igazi katona megvallja, hogy fél a haláltól. Ez az igazi, a felsőbbrendű katona, lassanként nélkülözhetetlenné válik új otthonában, ahol gyöngéd női kezek és szívek megmentették. A ház leánya, az álhős rajongó menyasszonya, lassanként kiábrándul az ő nagynak hitt tökfílkójából s a felsőbbrendű katonába lesz szerelmes. Hiszen eddigi ábrándjai holmi lim-lomnak bizonyultak: ez a másik, a csatakos és elegáns, a halálmegvető és megfutamodó, az ellenségfaló és csokoládéevő, a ruganyos és barbáruul horkoló ötletember, ez a minden pillanatban meglepetést szerző Übermensch-Soldat túltesz minden álomvitézen. A hazug romantikát, a frázisdörgést szapulva, hiubb és jobban szaval, jobban cseveg három tucat romantikus fecsegőnél s apró-cseprő bravurjai-
val állandó ámulatban tart boldog-boldogtalant. Katonai ügyekben híres szakértő s tanácsaival el tudná látni az egész Balkánt. Kemény a szíve, akár a vas, pedig tud ám érezni is, ha akar, percere, pillanatra. Apja halálhírét csöndes, gyorslejárátú rezignációval fogadja, aztán ezt a meghatódást is szíve fenekére tünteti, oly gyorsan, mint ahogy az elsőrangú angol szövet rügja ki magából a gyűrődést. Utolsó pillanatig a vagyontalan hadfi benyomását

kelti s a végén kisül, hogy gazdagabb a vetélytársánál, hogy szalodatulajdonos, négyezer abrosz, kilencezer lepedő, stb. korlátlan birtokosa. Operettszerepekhez is ért, mert ahelyett, hogy a felsült szerelmeseket valóban kikacagná, a maga felsőbbrendűségében fakép-nél hagyná ezt a ritkán mosdó, émelygős, önámító, egymást bolondító családot, az egész környék egyetlen könyvtárának, azaz pár rongyos könyvnek birtokosát, a villamos csengőt fetis gyanánt respek-táló barbár pereputtyot, hirtelen gesztussal megkéri s meg is kapja az ábrándot cserélt álomkisasszony kezét. Nem csoda aztán, ha új-fajta romantikus járvány üt ki a családban; vetélytársa, a bolgár őrnagy egyenesen a házi szobaleányt veszi feleségül s méssallianceá-val jelentékenyen növeli az operettfinálé hatását. Bizony, így vág-tatunk a zabolátlan shawi táltos nyergében, három felvonás roman-tikus labirintusaiban.

Örökéletű emberi hazugságokról lerántani a leplet: Shaw ked-ves témája. Más, jobb, igazibb ember formálása: shawi tendencia. S amíg romantikus hévvel követjük az ő desztillált, rózsafelhők-ből szűrt alakjainak sorsát, cseppet sem hiszünk jobban atavisztikus emberi bajok jobbrafordulásában. Hogy a háborúban sok a nagy-képűség, hogy az ünnevelt hősök sokszor csapni való tökfilkók és szélhámosok, hogy az igazi hős sokszor névtelen sirba tér: régi igaz-ság s ennél Shaw is aligha mondott többet. Ebben a darabban is látunk egy álhőst, aki ideig-óraig be tudja csapni a világot s látunk egy másfajta, igazi hősnek, igazi katonának hirdetett „tenoristát“, ahogy Shaw légváraiból elénk toppan. S miközben fejesóválva né-zük mindkét egzotikus példányt a körülük csoportosuló többi figu-rával egyetemben, el kell ismernünk, hogy a nagy romantikus reformátor, akit ellenfelei erkölestelennek, szemtelennek, sőt hit-vány gézengúzoknak titulálnak, pompásan el tud szórakoztatni a szín-házban is. Csupa szellem, csupa ragyogó ötlet, mely csak nagyrit-kán untat nyakatekert dialógusokban, aminők minden Shaw-könyv-ben akadnak. — *A Noszty-fiú esete Tóth Marival*, zajos sikert arat a Vígszínházban. Harsányi Zsolt, a Mikszáth-regény színpadra alkalmazója, sokat megvalósított abból, amit ilyen esetben egy tehetséges ezermester megvalósíthat. Ne feledjük, hogy több mint hétszáz oldalas regényt sűrített négy felvonásba s ugyancsak kel-lett válogatnia a szövegben, hogy a legjobbat, a legjellemzőbbet hozza ki annyi színre kívánczozó mozzanat közül. Ne feledjük, hogy egy halom epikus elem, a regény lelkének jökora része, a cselek-vény menetében oly remekül érvényesülő, a legrafináltabb művész kezéből is kihull átültetés közben. Valóban, a legtöbb átdolgozás úgy hat a színpadon, mint mikor egy rég nem látott ismerőst meg-fogyva, elhalványodva, saját árnyaként látunk viszont. A mikszáthi jóízű, zamatos teliségét a szavaknak, melyeket — magyarul mondvá — amúgy odasercint a nagy humorista, senki sem viheti át a szín-padra, éppen epikus mivoltánál fogva. Az átdolgozóknak már érdeme, ha a főbb mozzanatokot, melyek az aranyszájú mesemondó ajkán oly természetesen olvadnak epikus egységbe, ki tudja bontani ere-

deti mivoltukból s a drámai egységnek rendeli alá. Ez jórészt sikerült Harsányi Zsoltnak. Érezzük ugyan, hogy hiányok vannak, hogy gyorsított filmet látunk, hogy az alakok — sok regényelem eltakarítása miatt — hamarébb találkoznak s értik meg egymást a kelleténél, megrendelésre, négyen-öten is egymásután, de ezen a legnagyobb átgúró is bajosan segíthet. Az alakok többé-kevésbé módosultak Harsányi Zsolt kezeügyében, ami részben kelletlen következmény, részben az átdolgozó jóindulatából származik: enyhébbé tette a regény lehangoló tónusát s az akasztófahumorból inkább a vidámságot hagyta meg. Ami Harsányi tollából került az anyagba, csaknem mindenütt megállja a helyét s hozzájárul a darab sikeréhez. Persze annak, aki a regényt olvasta, egy kis csalódást is jelent ez a négy felvonás, minden talpraesettsége mellett, amivel bizony számolnia kell egy Mikszáth-átdolgozónak. — Herczeg Ferenc színműve, az *Ocskay brigadéros*, huszonöt év után most vonul be a Nemzeti színpadára. Annakidején nagy csetepaté folyt a darab körül s ez a harc most, negyedszázad távólából jámbor kakasviadalnak tetszik. A darab valódi értéke azóta sem halványult. Nem legjobb darabja Herczeg Ferencnek; kompozíciója hibáit ki mutatni könnyű s műfajának természeténél fogva felesleges is. Elsőrangú történelmi tabló, markáns alakok olajfestmény sorozata. A meghasonlott, pártokra szakadt magyarság sorsának hű, költői képe ma is, telve lírai, epikai elemekkel s megrázó erővel tör fel belőle a magyar lélek dualizmusának tragikuma. Olyan ez a darab, mint egy mélyen zengő tárogatóhang kísérelő szövege, mely a dráma szigorubb szabályai elkerülése ellenére szíven üt, elmélyedésre készített s nemzeti szimbolummá válik. — Fodor László hova-tovább megtudja valósítani azt, amit a mai közönség egy része egy színdarabtól vár. Újabb darabja, *Szeretek egy színésznőt* (Magyar színház) ötpercenként kiváltja a mosolyt, kacagást, sőt itt-ott a hahotázást is és ami dicséretére válik a szerzőnek, legalább valami külső folytonosság egységessé is teszi ezt a derűt, három órán keresztül. Már ami a belső összefüggést illeti, aligha mondhatunk különösebb elismerést. Komolyabb szemlélő lépten-nyomon érzi a tartalom ürességét, sekélyes voltát, lélektani ellenmondásait. Hanem a külső hatás annyira ügyesen működik, hogy a mulatni vágyó néző megelégedhetik a darab felületével. A *Szeretek egy színésznőt* szmokinghőseiben, Várady Györgyben, Dr. Szabó Juci Kuthy Bálintja támad fel újra. Figurájuk közt alig van lényegesebb különbség. Mind a ketten fülig szerelmesek egy nőbe s ennek a nőnek a meghódítása a téma. Mind a ketten roppant szenvedélyesek, végtelen lágyak, viasznál lágyabbak és oly érzelmesek, mint egyetlen Jókai-szerelmes sem. Akkor lélekzetvétellel hajszolják imádatuk tárgyát, hogy az valóságos szerelmiprodukció számba megy. Kuthy nőt hagy el nőért, a „nagy“ nőért, Várady már belépésekor forrponton van s teljes gözzel folytatja vállalkozását. A Szabó Juci pikantériáját az adja, hogy Kuthy rettenetesen gazdag, amellet szép is, jó is, legalább Jucinak, hiszen minden porcikája őt óhajtja. De Juci, a modern

orvoskisasszony, zum Trutz nem akar hozzámenni s példát ad arra, hogy vagyon, születés, mind semmi egy modern úttörő orvoskisasszonynak — az utolsó menüettig. Még romantikusabb Várady esete. Róla az derül ki, hogy szegény, hogy hosszabb utazásra már pénze se telik s mégis, a nagy színésznő, akinek ölébe vagyonok hullhatnak, sőt hullanak is, a végén enged ennek a megható szerelmi vágnak. A motiválás ugyan kétes abban a milióban, melyet a szerző fest, de hát el kell fogadnunk s különben sem fontos, hogy okvetetlenkedjünk. Fő, hogy a diszletek szépek, hogy az első felvonás divatáruházában pompás hatással zuhog a kibontott drága kelmék színvegyülete, hogy a keleti pályaudvar várótermének mozgalmassága már magában véve csaknem vetekszik az Alvó férj dunaparti korzójával s nem tagadhatjuk, hogy elmésség, ötlet bőven akad, bár néhány ötlettrakéta szintelenül, hangtalanul hull alá. A szereplő színészek érdekes típusokat mutatnak, némelyik a maga kérészéletében olyan jó pillanatkép, mintha valamelyik jobb képes éleclapból vágták volna ki. A lelkek sivársága is inkább a maszkok mögött marad, nem tör ki sehohsem olyan brutális izetlenséggel, mint néha a Szabó Juci ajakáról s a darab nyelve tartózkodóbb, mint ottan. Fodor Lászlóról azt mondta valaki, hogy nagytehetségű fiatalember, aki, ha akarná, klasszikus darabot is tudna írni s hogy csak a pekunia kényszerítő hatalmánál fogva ír limonádét. Egy-két kasszasiker után ezt a feltevést is bebizonyíthatná a szerző. — Egy eddig csak néhány verséről ismert, egészen fiatal író, szatmári Mátray Sándor, Dosztojevszky, *A nagybácsi álma* című kis regényét alkalmazta színre, három rövid felvonásban. (Kamara.) A munkán szemlátomást megvan a fiatalos lelkesedés és tapasztalatlanság minden nyoma; érezzük a bátortalanságot, mellyel az átdolgozó kelletlenül jobban ragaszkodik az eredeti szöveghez, ahelyett, hogy a témát a regény kereteiből biztos, bátor kézzel kiemelné s a színpad levegőjébe tenné át. De az átdolgozás még így is kellemesebben hatott, mint sok más ügyes trükkkel feltálalt sívár ujdonság. Mátray Sándor tehetségét már bemutatkozásánál sem lehet megtagadni; meglepő, hogy a sajtó túlnyomó része mily fenntartás nélkül rántotta le első kísérletét. A fiatal szerzőnek módjában volt irodalmi önkéntességét leszolgálni s reméljük, hogy magasabb rendfokozatig is felviszi még. — Hoffmannstahl misztériumdrámája, *Jedermann* (Akárki) külföldi sikerek után végre hozzánk is eljutott, Kállay Miklós kiváló fordításában. Hoffmannsthal a középkor kedvenc témáját remekszép, zenei hatású nyelvezetének modern pompájában fűrésztötte ujjá. A darab minden korok naiv, népi egyszerűségét hordja magán s szimbolizmusa a modern lepel alatt is anakronizmus nélkül való, örök, általános érvényű. Kár, hogy Akárki az Operettszínházban került színre, meglehetősen silány rendezésben, nem a legjobb szereposztással. Egyetlen nagy alakítás volt Kondrát Ilona játéka, Akárki anyja szerepében. — *A szerelem órája*. (Nemzeti színház.) nem emelkedik túl a jobb francia vígjátékok színvonalán, de nem is marad alattuk. Bourdet nem ad újat, csöppet sem reformátor,

kipróbált területen jár, de kombinálva, variálva, oly ügyesen forgatja a hagyományos eszközöket, mint a tipikussá vált jóra valóbb francia mulattatók közül kevesen. Ötletes, fordulatos cselekményt fejleszt, ért hozzá, hogy a megütött hang visszhangot is adjon s jó színésznek egy-két igen hálás szerepet nyújt, kiaknázható, hatásos szerepeket. — Sardou és Najac vígjátéka, *Váljunk el* (Kamara-színház), ma is megállja helyét, mint hézagpótló, szórakoztató darab. Persze ezeken az ötleteken, melyek valamikor sziporkáztak is, immár a mult idők őszi humor borong, nem is számítva a cselekmény indítékainak elavultságát. Az egykor kitörő jókedv ma legfeljebb csak mint csöndes, elnéző mosolygás ül a szemlélő arcára. Jóindulatú mosolygás néhány kedves, ma sem hervadt jeleneten s a szerzők kissé idejétmulta művészetén. — Semmi szükség nem volt rá, hogy Julius Berstl vígság nélküli vígjátékát, a *Calais Dovert* előadják (Belvárosi). Témája, mivel rossz téma nincsen, ennek sem rossz, hanem a szerző bizony gyenge legény. A mese, melyet ügyes színpadi ember bőségesen kiaknázhattott volna, vérszegény históriává zsugorodik Berstl kezében. Adva van egy világgyűlölő medve, akinek multjából csak annyit tudunk, hogy sokan becsapták s ezért gyűlöli az embert, kivált a nőt, meg az ujságírókat. Egy ujságíró azután egy kikötőben utána úszik az Ulisses nevű csodahajónak, melynek fedélzetén csupa férfi szolgál, még pedig szerződésileg nőtlenségre kötelezve s hipp-hopp, csinál egy kis ribilliót. Három felvonáson keresztül sorra beleszeret a hajó legénysége, egészen a mogorva embergyűlölőig. A darabban éppen ennek a hódításnak a lefolyása volna izgató s éppen ezzel a szórakoztatással marad adós a szerző. A vállalkozó nő varázsát nem érezzük s így nem értjük az elszánt legénység, kivált az emberkerülő hajótulajdonos gyors és könnyű meghódolását sem. Azt a fogyatékos szellemi bájt, mely ebből a női szerepből árad, legalább valami frappáns külső hatással kellett volna pótolni, de a szereplő színésznő ennek sem felelt meg.

Vajthó László.

Kiállítások. Az október 9-én a *Nemzeti Szalon* termeiben megnyílt *egyházművészeti kiállítás* nemcsak időben esik össze a katolikus nagygyűléssel. Hivatott oldalról a gyűléssel szervesen összefüggő programmpontként kezelték és a katalógust kísérő szövegek kiélezetten hangoztatják ezeket a kapcsolatokat. A törekvések maguk, hogy t. i. az egyházat és a művészetet egymáshoz megint közelebbre hozzák, meglehetősen messzire visszanyúlnak, a katolikus egyház keretein belül is voltak érezhetőek és többek között a protestáns Németországban is jellemző párhuzamokat érleltek. Közvetlen jelenünk, úgy látszik, kedvezőbb befogadhatósságokkal kecsegtet. A művészi és egyetemes fejlődés oly irányt vett, mely a tisztán szenzualisztikus tendenciákból, az utolsó évtizedek rekehártya-művészetétől messzire elvezet. A korunk szellemi életét annyira jellemző syntétizáló vágyak a műremekben szükségszerűen komplexjelenséget látnak, melynél a kifejezési eszközök csak egyik oldalát képezik igazi lényének. Diadalmasan érvényesül megint az ábrázolás tartalma s ezzel kapcsolatban az egyházművészet is

aktuális kérdéssé válhatott. Mindehhez még hozzájárul, hogy a katolikus világ jelenlegi feje, az egykori Ambrosiana-praefectus és Lionardokutató ezen kérdésekkel szemben különös érzékkel bír s hatáson kiváltó kezdeményezést kezdett. Már a szent év alatt megalakul a nagy római műkiállítás fiókjaként egy egyházművészeti tárlat is, melyben Olaszország, Franciaország, Svájc és Magyarország vettek részt. Ezt követi most a Nemzeti Szalonban látható kiállítás, mely különben elrendezés és színvonal tekintetében a római magyar osztályt lényegesen felülmúlja, amit egy kulturális propaganda szempontjából őszinte szívvel fájlalhatunk. Ez elismeréssel nem akarjuk mondani, hogy újra beköszöntött volna az egyházi művészet aranykora. Ehhez még sok minden hiányzik. Elsősorban egy érvényes korstílus, mely a mechanizáló XIX. században menthetetlenül odaveszett. Így tehát a jelenlegi kiállítás is, a témák nagy hasonlóságának dacára, kivételben meglehetősen tarka képet nyújt. Legeltérőbbek a szent Ferenc legendájából vett feladatok megoldásai, vagyis a Csernoch-díjért való vetélkedések. Ezeknél a madárprédikáció állott az érdeklődés középpontjában. A magunk részéről csak helyeseltetjük a jury ítéletét, mely Heintz Henrik fiatal szentendrei festő munkáját koszoruzta meg. A kompozíció keresetlen volta, a színezet letompított harmóniája és a kifejezésteljes, affektálatlan bensőség egyaránt szólnak e munka mellett. Jóval erőszakosabb eszközökkel dolgozik Remsey Jenő nagyszabású dekoratív képhatásaival. A tárlat szent Ferencé-nek különben is annyi arculata van, mint magának a modern művészművészeknek, minthogy az egész anyag a ma művészi alkotását keresztmetszetben szemlélteti. Egységes stílus teremtésére manapság az egyházi célok és a vallásos tartalmak sem képesek. A sokféle irány és egyéniség mégis bizonyos külső gazdagságot jelent, de mindenestre mutatja, hogy a tárlat rendezősége minden szűkebb előítélettől távol állott. Régebbi felfogásban fogalmazott becsületes megoldások mellett (Éder Gyula, Koszkol Jenő, Pándy Lajos), közvetítő kísérletezésekkel is találkozunk, mint p. o. királyfalvi Krafft Károly, Kaczián Ödön és mások esetében. Látjuk Benczur-epigonok és Szinyei-Merse-imádók versengését. Anselm Feuerbach klasszicizmusára emlékeztető kompozíciókat (Gábor Móric), sőt néha, mint Fanta Istvánnál, feléledt a nazarénusok meseromantikája. Mások, mint Basilides Sándor, Papp Antal, stb. hieratikus mozaikhatásokat keresnek. Cselényi Wallerhausen számára a téma, Krisztus a keresztfán, csak téma, brilliánsan megoldott kompozíciós számtan példa. Brenner Nándor tomboló színhatásai nem keltik a szükségyszerűség benyomásait (Kisértés), mert más helyen (Beteljesedett) elárulja, hogy másképpen, Rembrandt módjában is tud dolgozni. Meglehetősen laza az összefüggés a kiállított templomábrázolások (Makoldy József egészséges, friss látképei) és az egyházművészeti célkitűzések között. Inkább vallásos hangulatot nyújtanak a templomintériőrök. Több képnél éppen ennek a vallásos összhangulatnak imponderabilitái szolgálatják nem annyira az egyházművészet, mint inkább a benső vallásosság kritériumait. Ide számítandók Nyáray Aurél munkái, de mindenekelőtt Csók István „Hiszek egy Istenben...” című vázna. Itt egy egyszerű arcképmotívum mesteri

megoldása, a színek kromatikája és az esetkezelés áhítata felejthetetlen élményé forrnak egybe.

A grafikusok közül fejmagassággal kiemelkedik Haranghy Jenő. Mellette még Bayer Ágost, Páni Erzsí, Kövesdy Géza és Schilling Oszkár említendők. A szobrászatot legelőnyösebben képviselik Horvai János, Kisfaludy-Strobl Zsigmond és Sidló Ferenc. Az architektúrák közül, mint Csonka-Magyarország legnagyobb háborúutáni templomépítése, a szegedi fogalmi templom instruktíve érvényesül alkotójának, Foerk Ernő 11 vízfestésű képe révén.

Az áramlatok és megoldási kísérletek sokfélesége, mely a képeknél némiképen megnehezíti az eligazodást, a kiállított ötvöstárgyaknál nagy gazdagságra vall. Alig van egy történeti stílus, vagy technika, mely nem volna képviselve. Itt aláhúzzuk Magyar-Mayer Antal, Tóth János és Bitter János teljesítményeit.

A serény *Ernst-Múzeum* eredményesen folytatja tovább programját, hogy félreesőbb és a fővárosi művészeliqúe-k bélyegét nélkülöző mestereket is szóhoz juttasson. Az aránylag magas nivó hordozója ezúttal a debreceni Holló László, kinek működése a beavatottak előtt nem volt ugyan ismeretlen, de csak a mostani kiállítás révén bontakozik ki kissé akaratos, de nem mindennapi körvonalaiban. Pszichológiájának, színezetének, képfelfogásának terjedelmét legjobban illusztrálja a 11 önarckép. Vele szemben Nemes József luminisztikus kísérletei és báró Schossberger Klára takaros dolgai lanyhábban hatnak. Örvendetes magas kvalitást nyújt a két grafikus, Fáy Dezső és Torday-Schilling; náluk azonban minden technikai tudásuk, eredetiségük és fantáziájuk dacára bizonyos elvont irodalmiság érvényesül.

Horváth Henrik.

Zenei szemle. *Háry János.* Daljáték. Zenéjét szerző: *Kodály Zoltán.* Szövegét írták: *Harsányi Zsolt* és *Paulini Béla.*

Örömmel láttuk e magyar tárgyú és magyar zenéjű mű megjelenését a m. kir. Operaház színpadján. Ki ne ismerné Garay János: *Obsitos-át*, — amiből e dalosjáték származik, — ki ne tudná, ki az a Háry János s hogy mik a háriádák? Harsányi és Paulini háriádákat vittek a színpadra s néhány ily „kedves lódítást“ cselekményként játszatnak el szemünk előtt. E képek belső összetartozását Háry személye teszi, a formait pedig az a korcsmai jelenet, melyben ő az elbeszélését megindítja — s az élmények eljátszása után — befejezi. Maga az ötlet nagyon jó, keresztülvitele is, némely kifogásolható részt nem tekintve, dicséretes.

Háry János vitézi tettei, akárcsak Münchhausen viselt dolgai, a mozivásznonra kíváncsoznak, mert ez a leghihetlenebb dolgokat is be tudja mutatni s szédületes tempóban peregeti le szemünk előtt valóságként a leghihetlenebb cselekményeket is. A mozi rendelkezésére álló trükköket a szövegírók tolla nem pótolhatta s így hosszadalmasságok és szükségtelen méretű beszélgetések csúsztak a darabba. A szöveg a mese naiv, vadvirágos világából, hol itt, hol ott átzökken a kabaré aszfaltmezejére, sőt ízléstelenségekre is, hogy onnan visszameneküljön a magyar mese búbajos talajára.

Az első felvonás két képe sikerült a szövegíróknak a legjobban. Az orosz határsorompóval való kép, amely a színpadot, didergő orosz és verőfényes „ausztriai“ részre osztja, ahol magyar huszár vigyáz Ferenc császár birodalmára, ahol Hány áthuzza a határon az őrház orosz felét Mária Lujzával s kíséretével együtt s utóbb az üres házat egy rugással ismét visszalöki a helyére. Hogy három kérése, nem is beszélve Marci kocsis, Hány és Örzse nótázásáról, oly magyar levegőjű s a mese derűjével telített kép, melyet gyönyörűséggel szemlélünk. A császári palota előtt játszódik a második eset, hol a galambdúcon kétfejű sas ül, muzsikás-óra üti a deket, Hány a császárnőnek podagra elleni szert reklammdál, stb. Ez az egész első felvonás meseszerű s népi elgondolású. Már a második felvonás, a Majland kapuja előtti, kizökken az elsőnek egységes hangulatából s a mesélt dolgokat kabarészámmokkal tarkítja, amilyen a generális rückwertskonzentrierungja s tisztára elhibáztott s bántó (t. i. ízlést bántó) a Napoleon-figura. A harmadik felvonás a bécsi udvar egyik, Hány tiszteletére tornyos ággal, búbos kemencével ellátott termében játszódik le. Hányt herceggé akarják tenni s feleségül adnák hozzá Mária Lujzát a fél császársággal, de ő beéri, ha a kapitulációt elengedik s Örzsivel hazamehet bakaruhában Nagyabonyra, mert ha huszár bakaruhát húz, ez annyi neki, „mint a cibil.“ E felvonásban is váltakoznak az egészséges, jó humorú dolgok az erőltetettekkel. (Szerencsére a második előadáson már elhagyták a császári nagymamának aranytálon való, felháborítóan ízléstelen behurcolását). A hosszúranyúló darab rövidítése miatt kihagyták az egész „hétfejű sárkány“ (= világvége, = a niksz) képet.

A hivatalosan daljátéknak nevezett Hány János nem daljáték abban a formában, mit általában e szón értünk, hanem énekes- vagy dalosjáték, XX-ik századi méretezésben. Végeredményben nem a cím, a skatulyázás a fontos, hanem a lényeg, e helyütt a muzsika. Ez pedig: kincs. *Kodály* Zoltán, legkiválóbb zeneszerzőink egyike állította itt képességeit a magyar dalosjáték szolgálatába. Kitünő elgondolással a műben lehetőleg a történes korából való dallamokat szóllaltatott meg, amire az a múlt század elejéről való népi énekeket s az úri házak muzsikáját használta fel. E melódiák adják meg a műnek, hogy úgy mondjuk: zene-epikai hitelét. Ugy a feldolgozás mikéntjéről, mint a szerzőnek önmagából merített zeneszámokról csak a legnagyobb elismerés és dicséret hangján szabad szólni. Míg az operenciás-képnek törlése az egész mű színpadi hatásának (s időbeli tartalmának) javára volt, addig az ahhoz való zenének elmaradása sajnálatos, mert ez jellegzetesen *Kodály*-muzsika. Reméljük, hogy hangversenyeken találkozni fogunk ez önálló kompozícióval. Noha e szám elmaradása bizonyult, Hány Jánosnak mint darabnak szempontjából célszerűnek bizonyult, mert így a zene jellege egységesebb s — mint ezt a második előadásnál már megfigyelhettük, — jobban összefogja, szervezettebbé teszi a darabon végigvonuló zenei hangulatot.

Hány János magyarsága megérdemli, hogy sokszor adott darabból legyen.

Isoz Kálmán.

Gineverné Győry Ilona.

A zárkózott angol társadalom csak igen súlyos feltételek között veszi be körébe az idegen származást. Rendkívüli emberi értékekkel kell indulni annak, aki előtt megnyílnak az angol ajtók. Gineverné Győry Ilona a magyar protestáns lelkészi családban nevelődött lélekkel, a családi erényeknek és emberi kiválóságnak értékeivel ment el innen Angliába, miután itthon már tanulva és tanítva képezte magát. Oroszában született 1868. december 13-án. Apját, Győry Vilmost, a kiváló szónokot és hírneves költőt, Oroszházáról Pestre választották és itt szerzte meg Győry Ilona 1887-ben a tanítónőképzezőintézetben az oklevelet. Kilenec évig működött a fővárosnál. 1903-ban feleségül vette Ginever Artur, a londoni University College tanára. Új körében megismerték és megbecsülték. A Corporation Lecture állandó előadója lett és ebben a népszerű irodalmi és néprajzi előadásokat tartó társaságban, melyet az angol városi hatóságok vezetnek, Magyarországon viszonyait számtalan előadásban ismertette. A Parent's National Educational Union is megválasztotta tagjának és ennek az egyesületnek ő volt az egyetlen idegen származású tagja. Felolvasásain kívül irodalmi téren is állandóan ismertette a magyar kultúrértékeket. Igen sokat fordított magyar költőkből angolra és lefordította Riedl Frigyes Magyar irodalomtörténetét is egy angol sorozatos vállalat számára. Magyar nyelvtant írt az angoloknak. Hirdette a kiválóságát annak a nemzetnek, amelyet nem mutatott be a külföldnek a hatalom, a vagyon, az előjogok minden kiváltsága. Hirdette azzal a hittel, amely az evangélikus lelkészi család ihletésére lobbant föl benne. A hálás nemzet áldja porait.

Győry Lóránd.

Győry Ilona öccse, jóságos, érző szívével nem tudta elviselni kedves nénje elvesztését, utána halt. Ez a csupaszív ember igazán nem volt közénk való. Nemeslelkű, szorgalmas munkás, aki nem ismerte az önzést. Hivatalának, hazájának, egyházának szolgálatában fáradhatatlanul dolgozott. Szerénysége nem engedte, hogy tetteit szárnyára vegye a hír, pedig a földmívelésügyi minisztérium képviselőjében sok külföldi gazdasági tárgyalásnál kiváló eredménnyel képviselte a magyar érdekeket. A nemzeti kormány uralomra jutásakor miniszteri székbe jutott, de csakhamar elvonult a politikai küzdelemből és ez időtől fogva teljesen egyházának és a közjótékonyágnak élt, mert számos egyházi hivatala mellett, vezetője volt az ötödik kerületi városi Népháznak is. Áldásos munkássága közben hirtelen ragadta el a halál. Evangéliomi szellemű munkás távozott el vele közülünk.

Hamvas József.

Az 1925. évre befizetett tagdíjak.

Bodnár János főállatorvos, Békéscsaba. Második fél év. — Bózsza Sándor ref. lelkész, Sáregres. Második fél év. — Dr. Darkó Jenő egyet. tanár, Debrecen. Második fél év. — Kruttschnitt Antal, Soltvadkert. Második fél év. — Kajel Endre, Balatonendréd. Második fél év. — Dr. Körös Endre képezdei igazg., Pápa. Második fél év. — Dr. Keserű Lajos törv. elnök, Debrecen. Második fél év. — Dr. Kovács Béla hadbíró-százados, Szeged. Második fél év. — Kátai Endre ref. lelkész, Dunaszentgyörgy. Második fél év. — Gesztelyi Nagy Lenke, Szeged. Második fél év. — Petneházy Gyula ref. theológus, Debrecen. Második fél év. — Dr. Puky Endre ny. főispán, Miskolc. Második fél év. — Pethő Károly ref. lelkész, Gyulaháza. Második fél év. — Sztróky Istvánné, Budapest. Egy év. — Szilágyi Béla ref. lelkész, Öcsény. Második fél év. — Szenthe Károly, Pápa. Második fél év. — Szilágyi Imre ref. lelkész, Nyírbogát. Második fél év.

1926. évre.

Andrassy Kálmán ref. lelkész, Buj. Egy év. — Petőfi főgimn. Aszód. Egy év. — Bernáth Géza ny. kur. másodelnök, Budapest. Egy év. — Bodnár János főállatorvos, Békéscsaba. Egy év. — Borza Pál, Szeged. Második fél év. — Balázs Győző tanár, Miskolc. 255.000 K. — Boross István ügyvéd, Kaposvár. Első fél év. — Barthos Pál evang. lelkész, Szarvas. Egy év. — Csizmadia Lajos ref. theol. tanár, Pápa. Második fél év. — Csizsár Józsefné, Mátészalka. Első fél év. — Ref. Reálgimn. Csurgó. Egy év. — Dávid Sándor ref. kántor, Békés. Második fél év. — Durkó Gábor ref. h. lelkész, Szeged. Egy év. — Leánygimn. tanári könyvtára, Debrecen. Egy év. — Guth Irén, Ujpest. Egy év. — Gyürey Béla, Szeged. Második fél év. — Evang. Egyház, Gyón. Egy év. — Dr. Galambos Sámuel, Tass. 37.500 K. — Györffy József ref. lelk. Hódmezővásárhely. Egy év. — Ref. Egyház, Hódmezővásárhely. Egy év. — Hodossy Béla ny. tanítóképezdei igazg., Sárospatak. Egy év. — Horváth Pál ev. s. lelkész, Győr-Révfülu. 85.000 K. — Dr. Herczeg Béla nemzetgyűlési képviselő, Kisujszállás. Egy év. — Dr. Hegedüs Kálmán, Jászkisér. 145.000 K. — Dr. Horváth István főszolgabíró, Győr. Egy év. — Hetvényi Lajos tanár, Sopron. Egy év. — Ref. főgimnázium, Hódmezővásárhely. Egy év. — Dr. Ittész Zsigmond vm. főorvos, Kaposvár. Egy év. — Joó Imre ref. lelkész, Iváncsa. Második fél év. — Imre János ny. Máv. tisztviselő, Kisujszállás. Egy év. — Józsa Károly isk. igazgató, Szeged. Második fél év. — Középszabolcsi református egyházmegye. 3.400.000 K. — Kiss István ny. őrnagy, Földes. Egy év. — Kruttschnitt Antal főesperes, Soltvadkert. Egy év. — Köhler Jenő törv. tanácselnök, Székesfehérvár. Első fél év. — Dr. Keleti Kornél gyáros, Budapest. Egy év. — Dr. Keserű Lajos törv. elnök, Debrecen. Egy év. — Dr. Kliment Pál földbirtokos, Békéscsaba. Egy év.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Világi alelnök: KAAS ALBERT báró
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Ügyész: FROMM LAJOS dr.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Országos Levéltár, Bécsi kapu-tér 4., II. em.) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): évenként 10 a.-kor. (170.000), előfizetési díj félévre nem tagoknak 6 (102.000) a.-kor.

Főbizománnyos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizománnyos is elfogad.

Price: $\frac{1}{2}$ year $1\frac{1}{2}$ dollar, 8 shilling, $4\frac{1}{2}$ fl., 9 francs suisses.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- S. Szabó József*: Révész Imre emlékezete. 597.
Albrecht Ferenc: A protestáns egyházak a felsőházban, 604.
Kutas Kálmán: Testvérlelkek találkozása. (Vers.) 609.
Marcomnay Tibor: Falu. (Vers.) 610.
R. Berde Mária: Olajfa. 611.
- KRÓNIKA**: Eucken Rudolf 1846—1926. *Szlávik Mátyás*. 619. — Rabin-
 dranath Tagore. *Ravasz László*. 620. — Hogyan hagyták ott a
 rómaiak Erdélyt? *A. A.* 622. — Pezenhoffer Antal statisztikája a
 nemzetgyűlési képviselők vallásáról. *X.* 624.
- KRITIKAI SZEMLE**: Szabó Dezső: A magyar protestántizmus problémái.
Karácsony Sándor. 629. — Emlékkönyv a cardiffi konferenciáról. *Máthé
 Elek*. 632. — Czeglédy Sándor, Czeglédy Sándorné és Keztyüsné Ba-
 logh Margit könyvecskéi. *Kemény Lajos* 633. — Hit és nemzetvédelmi
 előadások. *T. P.* 633. — Musnai László: Az Ujszövetség. *Gaudy László*.
 634. — Dr. Vass Vince: Jókai kálvinizmusa. *Hamvas József*. 635. —
 Dezső István: P. Florentini Teodóz élete. *H. Gaudy László*. 635. —
 Protestáns naptárak 1927-re. 636. — Mitrovics Gyula: Gyulai Pál
 esztétikája. *Medveczky Károly*. 637. — Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi
 tanulmányok. *Losonczy Zoltán*. 639. — Románné G. Klára: Irás és
 egyéniség. *Gárdonyi Albert*. 640. — Pukánszky Béla: A magyarországi
 német irodalom története. *Szelényi Ödön*. 641. — Ecsedi István: Poros
 országúton. *Trócsányi Zoltán*. 642. — Goldsmith Olivér: A wake-
 fieldi lelkész. *Hamvas József*. 643. — Vincze Géza: Igehirdető poéták,
 poéta igehirdetők. *Fenesi Zoltán*. 644. — Hegedüs Lóránt: A halhatat-
 lanok útja. *Tolnai Vilmos*. 646. — Kodolányi János: Kántor József
 megdicsőülése. *Marcomnay Tibor*. 647. — Gyökössy Endre ifjúsági írásai.
Szegedi István. 648. — Kováts Tibor: Karénekeskönyv. — Nétás-
 könyvek. *Isoz Kálmán*. 649. — Kisebb értekezések. *Szónyi Sándor*.
 649. — Színházi szemle *Vajthó László*. 653 — Kiállítások. *Oroszlán
 Zoltán*. 655. — Zenei szemle. *Isoz Kálmán*. 659.

E szám ára 1.50 Pengő.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA.

A Protestáns Szemle munkatársai az 1926. évben.

Albrecht Ferenc
Alföldy András
Árokháty Béla
Baranyai Zoltán
Baros Gyula
Bartók György
Báthory Gábor
Benkő István
R. Berde Mária
Bernát Gyula
Bernát István
Boda József
Bodor Aladár
Böszörményi Jenő
Böhm Dezső
Bruckner Győző
Buday Árpád
Buday Gergely
Dékány István
Erdélyi József
Gaál László
H. Gaudy László
Gárdonyi Albert
Gulyás Sándor
Gyallay Domokos
Gyökössy Endre
Hamar István
Hamvas József
Harsányi István
Herzog József
Hézsér Aurél
Horváth Henrik
Imre Sándor
Isoz Kálmán
Iványi Béla
Karácsony Sándor
Kemény Lajos
Kerecsényi Dezső
Kéky Lajos
K. Kiss József
Kiss Lajos
Kolosváry Bálint
Komáromi János
Kovács Dezső
Kutas Kálmán
Lampérth Géza
Lencz Géza
Losonczy Zoltán
Lőrinczy György
Makkai Sándor
Marconnay Tibor
Marton János
Mályusz Elemér

Máthé Elek
Medveczky Károly
Mitrovics Gyula
Moravcsik Gyula
Muraközy Gyula
Nadányi Zoltán
Nagy István
G. Nagy László
Németh László
Nyireő István
Oláh György
Oroszlán Zoltán
B. Pap István
Patay Pál
Paulinyi Oszkár
Pálffyné Gulácsy Irén
Béczely József
Br. Podmaniczky Pál
Br. Podmaniczky Pálné
Porkoláb István
Pröhle Károly
Pukánszky Béla
Ravasz László
Rác Kálmán
Rác Lajos
Reményik Sándor
Révész Imre
Ritoók Emma
Schneller István
Sidó Zoltán
Stein Gusztáv
S. Szabó József
Szabó Mária
Szabó Miklós
Szabó Zsigmond
Szegedi István
Szelényi Ödön
Szigethy Lajos
Szilády Zoltán
Szilágyi Dezső
Szlávik Mátyás
Szőnyi Sándor
Tankó Béla
Tolnai Vilmos
Török Pál
Trócsányi Dezső
Trócsányi Zoltán
Vajthó László
Varga Zsigmond
Vargha Gyula
Vass Vince
Zsigmond Ferenc
Zsinka Ferenc

Révész Imre emlékezete.

— Részletek a tiszántúli református egyházkerület Révész Imre-centenáriumai emlékünnepeén elmondott emlékbeszédből. —

Honnan vegyem a szót ajkamra, hogy „öt méltókép zengeni tudjam“? A száz év előtt született hőshöz, az eklézsia antikveretű bajnokához egy ihletett Carmen Saeculare illenék. Akkor pattant ki benne az isteni szikra, amikor a magyar globusra visszatérni merészelt a régi hit, tisztesség, elhagyott virtus; amikor — Horatius szerint — „apparetque beata pleno copia cornu“. (Carmen saeculare.) A boldog bőség csudás forrása fakadt fel. A század méhe a nemes érzések, a fennkölt eszmék egész raját locsátotta ki magából. Beröppentek azok az ország törvényhozó házába is és fölriasztották ott az aluszékony szíveket. Először megdöbbenve kiáltoztak ezek: „Ne stultizet!“ (Ne bolondozzon!), de azután mámoros diadallal rakták le az új Magyarország alapjait. A fiatal *Széchenyi* odaállt a rendek elé és feltört kebléből az elragadó szózat: „Nekem itt szavam nincs, az országnak nagyja nem vagyok, de...“ S ez a *de* otthont és palotát adott az árva magyar nemzeti tudománynak. A költőt „fölverte az elmúlt szép tetteknek gondja“ s nagyszerű tükröt állított a nemzet elé a hon-szerző hősök dicső tetteiben.

Ez a rendkívüli kor tüneményes embereket hozott létre. A Teremtő kiárasztotta a magyar földre a bőség szaruját s hazánk szellemi életében a titánok egész sora villogott fel. Titáni szellem, erő és hatalom jelent meg számunkra *Révész Imrében* is. Egyik kiváló barátja, de egyuttal nagy ellenfele is, *Ballagi Mór* mondotta róla *Juvenalisszal*: „Ex meliore luto finxit praecordia Titan“. Csakugyan, *Prometheus* regéjét látjuk benne megújulni, mint az emberiségnek, a nemzeteknek minden igazi, nagy hősében. Az az égből hozott isteni tűz, a lángész nagy áldás a világnak, de nagy árat is kell érte fizetni. A léleknek éhes keselyűi mardossák szüntelenül azt, akinek a Gondviselés különös kegyéből ez a ritka ajándék jut osztályrészül. A legtöbb nagy ember önkínzó kedélyű, lelki aszkéta. Révész Imre élete is szinte a bölcsőtől a koporsóig fájdalmas erőtekozlás, kínos önemésztés és önmarcangolás volt. De minden belső katharsisa, tépelődése és emésztődése lelkének megújulásával és megnagyobbodásával járt. Ez a nagy lelkek, a kiváló elmék, a titánok, a *Prometheusok* jellemző sajátsága. A világot vezérlő gondolatok, eszmék és elvek

úgy születnek meg bennök, mint a tengeri kagylóban a csillogó gyöngyök. A szervezet keserves vajudása és lassú fölemésztdése folytán. De amik utánuk maradnak, azok aztán gyöngyei, örökös kincsei a világnak.

Révész Imre belső vívódásaihoz idegölő külső harcok is járultak. A belső táplálta a külsőt és megfordítva. Csaknem egész életét szakadatlan küzdelemben töltötte. Küzdött a tévedés és igazságtalanság ellen. Az ő tiszta, ragyogó elméje és bámulatos intelligenciája nem tűrhette azt, ami a valósággal és igazsággal ellenkezik. Mint az emberi lángelme goethei típusát, Faustot, őt is az állandó ismeretszomjuság és igazságra törekvés gyötörte. A világ temérdek tudatlansága és igazságtalansága aztán temperamentumát folyvást harcra készen, lelkét örökös feszültségben és izgatottságban tartotta. Éppen úgy, mint a Kálvinét, akinek életét megrázó vonásokban állította elének. El is égett élete fáklyája idő előtt, mint a Kálviné. Mindkettőnek porhüvelyéből 55 éves korában szállott el a magasba vívó lélek.

*

A lelkipásztori hivatásban az igehirdetést tartotta a legfőbbnek. Mint a magyar református papok három századon keresztül, ő is első sorban az Isten igéjének szolgája volt. Prédikátor és concionator, mint ahogy a reformáció korában előszeretettel nevezték magukat lelkészeink. Bibliamagyarazataival és egyházi beszédeivel legnagyobbjaink között áll. Belső vallásosság és evangéliumi lélek és hit buzog fel bennök; stílusában, legyen az olykor nehézkes, terjengős, vagy éppen dagályos, mindig van mély tartalom és építő erő. Pompás *Robertson*-fordításaival rendkívül meggazdagította a magyar prédikációirodalmat. A keresztyénségnek ezt az egyik legnagyobb igehirdetőjét, aki theologiai irányzatoktól menten „a dogmákból felszabadította az örök vallásos tartalmat“ (Ravasz: A gyülekezeti igehirdetés elmélete), éppen ezért választotta ki magának a dogmákhoz nem tapadó Révész Imre.

Az Istennel beszélni kívánó lélek kegyességével és áhítatával merült el az imádságba. Ennek rögtönzéseitől, izléstelen szerelenségeitől és bombasztikus sallangjaitól az ő józan hite, természetes és mesterkéletlen gondolkozása egyenesen visszaborzadt s azokat keményen elítélte. „A közistentisztelet — úgymond — s annak legkomolyabb és legfelségesebb része, a könyörgés, sokszor lett nálunk olyanná, mint a színpadi deklamáció és a toaszt, vagy oly ürességgé, mint midőn egymásnak ezt mondjuk: „aláztszolgája.“ (Figyelmező.) Azt tartotta, hogy imádság egyedül ihletett lelkekből buzoghat, ezért a kötött formájú, megszebott könyörgések mellett foglalt állást, ő, a különben független, szabadszellemtű theologus. Természetesen az éneket is az imádsággal egyenlően értékelte s a szép éneklést a vallás leghatékonyabb elemének ítélte.

*

A lelkeszi hivatás körében széleskörű figyelme és érdeklődése a külső misszióra is kiterjedt. Belátta a magyar református egyház romániai missziójának egyházi és nemzeti szempontból messzeható jelentőségét. Szavának és tekintélyének súlyával, sőt áldozatra kész támogatásával igyekezett azt előmozdítani. Ebben lelkének apostoli vonása jelentkezett, bár az egyébként éppen az apostoli hivatásra volt legkevésbé diszponálva. Révész lelkének voltak félelmes cataractái, de nem voltak örvényei, melyekből ujjászületve kellett kiemelkednie. Nem ment keresztül hatalmas belső rázkódtatásokon és hitbéli élményeken. Hideg intellektuális szelleme távol állott a tüzes apostoli extasistól. A veszendő vagy elveszett bárányok sorsa nem izgatta. A belmisszió fontosságát és szükségét nem érezte. Igaz, hazánkban mások sem az ő idejében, de ő kivételes erő és talentum, aki éles elmével és prófétai fensőséggel ott is látta az idők jeleit, ahol mások érzéketlenül álltak. Pedig föld felett és föld alatt megindultak a vallás, a Krisztus, az Istenség hatalmas ellenségei. A felvilágosodás és racionalizmus a pusztán morális igehirdetéssel nemcsak a hittételeket mellőzte, hanem magát a hitet is meggyöngítette. Egyházunk legnagyobb részt névleges református keresztyénekből, színtelen, közömbös egyháztagokból állott s a külső világi liberális politika járszalagán is vezetett. Másfelől a nagy erőre kapott természettudományos felfogás, a túlzó szociális mozgalom, a materiálista világnézet rombolta a hitet és ostromolta az egyházat. Révész az őt jellemző nagy tudományos apparátussal foglalkozott mindezekkel s levonta a végső következtetést, mely így hangzik: „Nem kicsinylem, nem ócsárlom a természettudományok értékét, de nem lehet azt állítani, hogy a természettudományok immár diadalt vettek az isteni kijelentés és az azon alapuló evangéliomi keresztyénség felett... Az égető szociális kérdést is csak az evangéliom alapelvei szerint lehet sikeresen megoldani“. (Figyelmező, 1872.) De erre az evangéliummal való megoldásra — fájdalom — életében nem került a sor. Látta az előretörő ultramontanizmusnak, amit ő a jezsuitizmussal azonosított, fenyegető veszedelmét is, főként a porosz kultúrharccal kapcsolatban s írt is ellene hatalmas történeti készültséggel, de egyházunk belső, hitbéli megerősítése, az ő korának lelkipásztorait s így őt sem foglalkoztatta.

Annál inkább a protestáns egyház kebelében támadt *modern irányzat*, mely céljául a tespedő valláserkölcsei élet megújítását célozta. Ez a magyarországi Protestáns Egyletben nyert kialakulást és központot. Az a sokáig tartó, szenvedélyes hitvita — mondhatom azt is, hogy áldástalan polemia, mert minden ilyen egyházunk testét tépdési — *Révész Imrét* úgy tünteti fel, mint *defensor et confessor fideit*. Maga mondja, hogy kedve és céljai ellenére ment a küzdelembe, de aztán óriási szellemének egész erejét, gazdag tudományának összes fegyvertárát vitte a hareba. Nemcsak hitelvi szakadék, hanem egész világnézet választotta el

a modern iránytól. Azt a fundamentumot látta veszélyben ezáltal, amelyen a keresztyénség felépült és áll. Ennek védelméért nem sajnálta feláldozni éjjeli pihenő óráit és lelkének nyugalmát. A modern theologusokat, a racionalista protestáns egyleteéseket az evangéliumok ellenségének, végeredményében antichristianusoknak s törekvésüket a magyar református egyház hitelveinek megsemmisítésére és egységének megbontására vezető bűnös könnyelműségnek tartotta: „Nincs könnyebb, — úgymond — mint a történelmi kritika és a természettudományok fegyvereivel megtámadni s feldúlni az evangéliumokat az ú. n. közönséges ratió előtt, de ez nem egyéb, mint a levegő elleni vagdalkozás“. (Figyelmező, 1874.) Irányát és elvét, melyet az elkeseredett polemiában is érvényesített, ebben fejezte ki: „Nem vagyok barátja sem a betűkhöz tapadó, szellemet és szabadságot egyiránt elfojtó merev orthodoxiának, sem a hitvallásokat és dogmákat nagyfennén fitymáló, semmibe sem vevő s elvégre is a legridegebb, a legkínzóbb nihilizmusra vezető rationalismusnak, vagy bármi divatos névvel nevezett eféle iránynak“. (Figyelmező. Előszó.)

*

Révész Imre úgy hagyta el az ádáz theologiai küzdőteret, mint az Aranytól megénekelte hős *Detre* a cezumóri csatát. Egy beléfűrődött hegyes nyíllal a homlokán. Lelke még jobban elborult, kedélyét a csalódás mérge marta. El innen kiesebb tájékra, ahol az ő nagy lelke megnyugszik és a szívét gyönyörűség járja át! Ez a *történelemnek himes mezeje*. Itt próbálta meg legelőször is erejét, amikor még, mint tanuló, 19 éves korában a pesti egyetemről országosan hirdetett pályázat pálmakoszoruját elnyerte. Nyugodtabb viszonyok között, boldogabb időkben ez lett volna az a mező, ahol az ő kivételes tehetségét és tudását magyar hazánk és református egyházunk javára különösebben értékesíthette volna. A történetírás művelését tűzte élete főcéljául, de sokfelé igénybe vett erejét és idejét csak lopva áldozhatta ennek a nagy célnak. Ám lelkében ott élt szüntelenül, mint az első szerelem feledhetetlen képe. Fájdalom, tehetségéhez mérten keveset tudott alkotni ezen a téren, de amit létrehozott, azon ott vannak az oroszlánkörmök; megannyi példák és minták, amelyeket kortársai és az utókor elé állított. Az erős kritikával dolgozó, elsőrangú forrásokra támaszkodó, a legszélesebb körű irodalmi ismeretet feltűntető, pragmatikus magyar egyháztörténetírásnak szinte máig legkiválóbb képviselője. Nagy bűvár, egyházhistorikusaink között pedig a Szilágyi Benjámín István, Debreczeni Ember Pál, Bod Péter, Benkő József és Sinai Miklós méltó utódja.

Felmaradt és egyházkerületi levéltárunkban őrzött adatgyűjteménye egyik leggazdagabb forrása egyháztörténetünknek. Itt látjuk főként azt a hihetetlen tevékenységet, amit munkában égő lelke kifejtett. Folytonos agitációjára az egyházak levéltáraiból is küldözgették neki az adatokat. Némelyek (pl. Tardy Sándor)

családi levéltárak okleveleivel s régi ritka könyvekkel örvendeztették meg. Ő maga mindazokban a levéltárakban kutatott, amikhez csak sok dolga mellett, szerény és megkötött életviszonyai között hozzá tudott férni. A debreceni egyház, egyházmegye, város és kollégium levéltárain kívül két ízben is búvárolta a bécsi udvari archívumot, amit akkor még nagyon kevesen tettek. De különösen egyházkerületünk levéltárában talált kutató lelke sok értékes anyagot, vonzó gyönyörűséget. Az egyházkerületi levéltárnokság, mellyel a kerület megtisztelte, volt az egyedüli tiszttség, amelyet örömmel és büszkeséggel viselt. A kerületi levéltárat kivonatolta, rendezte s ebből folyólag közhaszonra megírta, hogy miként kell a levéltárakat megóvni és rendezni. Kutatásainak eredményét több kisebb-nagyobb tanulmányban tette közzé, elsősorban *Figyelmezőjében*, melyben a legnagyobb helyet az egyházhistóriai közlemények és adalékok foglalják el.

Amint forráskutatásai és tanulmányai alapján mind határozottabban bontakozott ki előtte a magyar protestáns egyház küzdelmes és fölemelő története, az a boldog vágy ragadta meg, hogy megírja ezt a történetet. Örök kár, hogy ez lelkének szép vágya maradt csupán. Mostoha sorsa, korán ellángolt élete nem engedte beteljesülni. Csak a nagyszabású tervezgetéseknél maradt, de ezek is mutatják, milyen hatalmas koncepcióval, széleskörű és mélyreható akribiával akart a munkához látni.

*

Mindent lelkesen munkált, ami egyházunk elhanyagolt múltjára vonatkozott. Elsőül emelte fel szavát egyházi műkincseink megóvása és összegyűjtése érdekében. A múlt kultusza egyfelől, az erők egyesítése, másfelől egy nagy eszmét ébresztett fel benne. Irodalmi téren tömöríteni a magyar protestántizmust. Az ötvenes évek végétől élte fogytáig foglalkozott ezzel. Előbb Magyar Protestáns Theologiai Társulat nevet adott a tervezett közös egyesületnek. Ennek megvalósulását azonban a helytartótanács meg-hiusította (1863). Majd a kiegyezés után Magyar Protestáns Irodalmi Társulat néven újra felelevenítette s az egyházkerülethez javaslatot terjesztett ebben az ügyben, mely egyházi és irodalmi állapotaink hű képét tárja fel (1875). A javaslat így is levéltári akta maradt akkor, de 14 esztendő múlva csakugyan kikelt belőle a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaság*, melynek eszméjét tehát Révész Imre vetette fel, vitte bele a köztudatba és érlelte meg lelkes agitációjával.

De gondviselészerű élete a magyar protestántizmus történetében az egyház szabadságáért, önkormányzatáért és alkotmányáért vívott országos küzdelmek között nyilatkozott meg legkimagaslóbban. Ekkor már nem írta, hanem csinálta a történelmet. Nem társadalmi ember, vagy irodalmi alak pusztán, hanem történelmi hős, akinek nevét és tetteit Klio véste fel a história halhatatlan lapjaira. Az óriási harcoknak ő a központja, irányi-

tója, vezérlő lelke. Mint egy százkezü Briareus, mindenütt ott van, mindent bír és szinte emberfeletti erőt revelál. Mikor a pátens elleni küzdelmet vívja, még csak 33 éves, de lángelméje és tudása a hare élére állítja azzal a halálos bátorsággal, amely előtt csak a szent cél lebeg. Háta mögött van ez a nagysúlyú és félelmetes erőt képviselő egyházkerület. Itt edzi magát Révész Imre és itt lesz a magyar protestáns egyház diadalmas athlétájává.

De mit mondok, hogy a magyar protestáns egyház athlétájává, hát a pátenshare nem egyszersmind a magyar alkotmányért s a magyar nemzet szabadságáért vívott viadal is volt? Nem ugyanaz lényegében és céljában, mint a Bocskayé, Bethlené és Rákóczi György? Ezek éles szablyákkal, pusztító ágyukkal és puskákkal hadakoztak, a pátens heroszai pedig az emberi szellem, erkölcsi erő, bámulatos tudomány, kitartó energia és hősi elszántság fegyvereivel küzdöttek az ellen az erőszak és hatalom ellen, mely a XVII. században épp úgy, mint az abszolút korszakban nemzetünk alkotmányára, szabadságára, életére és a protestántizmus megsemmisítésére tört. Révész Imre és társai tehát a pátens-küzdelmekben nemcsak a magyar protestáns egyházat védték meg győzelmesen, hanem a magyar nemzeti pantheon fénylő hőseinek díszes soraiba is fölemelkedtek.

Révész Imre korát meghaladó nagy elméleti tudással, történelmi, alkotmány- és kánonjogi széleskörű fundamentális ismeretekkel ment harcba a magyar nemzetet elnyomó s egyuttal — mint maga mondja — „ultramontán érzelmű, Róma uszályát hordó, konkordatumos kormány ellen“. Még 1856-ban, amikor a kormány a protestáns egyházra vonatkozó törvénytervezetet elküldötte, tiszántúli egyházkerületünk ezt az erővel teljes igazságot fejezte ki és szegte az önkényuralom ellen: „A mi hitünknek alapja az evangéliomban, Istennek, a mi Megváltónk, az Úr Jézus Krisztus által kijelentett akaratjában és az ebből merített confessiókban van letéve, melyektől eltérni annyit tenne, mint hitvallásunkat megtagadni. Az evangéliomon alapszik az eklézsiák önkormányzati joga és ebből foly, hogy egyházkormányzási törvényeinket az evangéliom szerint alakult összes eklézsiák képviselői hozták a reformátio kezdete óta mindig s hozhatják a jelen időben is“. A Jézus Krisztus ezen isteni parancsa szerint: „Adjátok meg Istennek, ami az Istené és a császárnak, ami a császáré“, elismeri a kerület az uralkodó legfőbb felügyeleti jogát, de másfelől a vallás és lelkiismereti szabadságot semmi világi hatalomnak fel nem áldozza. Ezek lettek a pátenshare követendő elvei. Ezeket vallotta és hirdette Révész is szóval, tollal, értekezleteken, gyűléseken, irataiban, hivatkozva az evangéliumra, egyházi és országos törvényekre, vérrel szerzett békekötésekre, fejedelmi esküre, a történelem tanúságaira. Protestáns egyházunk autonómiája mellett olyan meggyőző, de a kormányra olyan lesújtó apológiával lépett fel, amelyet az erőtelen cáfolatok nem gyengíthettek. Még egy német tudós (Krause), a Protestantische Kir-

chenzeitung szerkesztője is azt írta lapjában, hogy Révész Apologiájából a németek is tanulhatnak; megtanulhatják a protestáns egyház alapelveit, melyekről ők oly könnyedén beszélgetnek.

A gigászi küzdelem a protestáns egyházra diadalmas véget ért.

*

Révész a győzelmes pátensharcban fiatalon országos jelentőségre és tekintélyre tett szert, sőt híre külföldre is elhatott. Ez vitte bele — akarata ellenére — az ország törvényhozó házában rövid ideig tartó, de dicsőségteljes szereplésébe. Földi pályáján a zenithre hágott, ahol egyházunk és nemzetünk legnagyobbjai is azzal az elismeréssel és tisztelettel tekintettek reá, amely az Isten kegyelméből való, kivételes lényeket illeti. Ő maga is érezte azt a felséges hivatást, amelyre őt a Gondviselés kiszemelte. Amint diadalmas megvédelmezője volt egyházunk jogainak, alkotmányának és autonómiájának, úgy lett azontúl az egyház *rettegett őrállója* és *élő lelkiismerete*, ahogy nemrég *Ravasz* püspök találóan mondotta. Ezt a nagyszerű hivatását teljesítette, mikor a császári nyílt parancs felfüggesztése után az egyházi és iskolai újrászervezkedés munkája megindult, éber gondossággal ügyelve, hogy mindenütt helyes és a törvénnyel egybehangzó intézkedések tétessenek. Még a magyar kormány ellen is rettenthetetlenül és töretlen energiával lépett föl, amikor ez iskoláinkat az egyház testéből kiszakítani akarta. A felállítani szándékolt konvent és az összehívandó zsinat ügyében tett előmunkálatai mind-mind az ő szeretett egyházáért, annak épségéért, felvirágozásáért, nagyságáért folyvást lánggal égő lelkének nemes megnyilatkozásai.

És ez a nagy lélek a magasban, ahová felszárnnyalt, ment volt az emberi hiúságtól, kevélységtől és nagyravágyástól. Az ünnepeltetést kerülte s a hivalgó világ zaja elől a csendes magányba vágyódott. Éltének tragikuma, hogy a forumon állandó harc jutott osztályrészéül és a beata solitudo, a boldog egyedüliség helyett, mely után sóvárgott, elkeseredett pillanataiban a kegyetlen egyedüliség fájdalmas érzése nyomakodott reá! A kínos önmarcangolás még ilyen megdöbbenő szavakat is adott tollára: „Rettenetes egyedüliségben állottam, az élet reám nézve végkép elborult“. (Figyelmező.) Oh, mi is *egyedülvalónak* látjuk őt, de nem rettenetességben és borulatban, hanem csudásan vonzó alakban és ragyogó fényességben. Mint egy újkori kolosszus áll előttünk két szilárd fundamentumon. Egyikre az örök Ige van írva: „Az evangélium Istennek hatalma minden hívőnek üdvösségére“. A másokra *Cicero* halhatatlan mondása: „Historia testis temporum, lux veritatis, vitam memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis“. Glóriás fejét, a zsoltáriró szerint, a csillagokig emeli, ahonnan lehangzik az angyali kar áhitatos éneke:

„*Dicsőség a magasban Istenünknek!*“

S. Szabó József.

A protestáns egyházak a felsőházban.

A nemzetgyűlés a napokban alkotta meg az országgyűlés felsőházáról szóló törvényét. Nem sokára reá fel is oszlott, hogy helyét a magyar történelmi alkotmány szellemében megreformált országgyűlésnek adja át. A törvény meghozatalánál rendkívül érdekes és nivós vita folyt a nemzetgyűlésen, mely tekintélyes részében nem a szervezeti rész körül forgott s bár itt is erős politikai kihangsúlyozásokra adott alkalmat (Habsburgok tagsága, az örökletes főrendek), hanem a *jogfolytonosság* nagy problémája körül csucosodott ki. E vita mögött — hiszen a politika arra hivatott forumán zajlott — a magyar jövő lappangó nagy kérdése: a *királykérdés* húzódott meg. Álláspontunkat nagyrésztben fedi Bethlen István grófnak a felsőházi vitában elhangzott nagy beszédében formulázott azon alkotmányjogi tétele, hogy a történelmi alkotmány birtokosa a szuverén nemzeti akarat s még a királyi hatalom is csupán reáruházott a királyra. Ezt az álláspontot vallotta a királyi hatalom átruházásának kérdésében, Verböczy idézettel erősítve, Apponyi Albert gróf is. Kétségtelen, hogy a magyar történelmi alkotmány, mint jogrendszer, nem befejezett egész, a nemzet életében történhetnek oly tények és cselekmények, melyeknek jogi hatása is van és e hatásokat negligálni lehetetlen, mert akkor ellentétben állanak a — tényleges helyzettel és ennek súlyos következményei lehetnek.¹ A jogfolytonosság sem értelmezhető szigorúan és a legalitás elvének merev alkalmazásával, hanem interpretatio extensiva-t kíván meg és pedig olyan értelemben, hogy a nemzetnek mindig *fennálló jogrendje* soha ellentétben nem állhat a történelmi alkotmány szellemével. Tehát az alkotmány *keret*, melyen belül a nemzeti akarat szuverénül nyilatkozik meg s egyben *korlát* is, amelyen kívül a nemzet alkotmányának megsértése nélkül nem léphet. A magyar alkotmány azért *történelmi alkotmány* és nem octroy- vagy papiralkotmány, mert organikusan nő ki a nemzetből s éppen ezért a nemzeti élet organikus fejlődéséhez alkalmazkodik mindenkor. Ha ezt az álláspontot foglaljuk el, akkor nem kétséges, hogy a nemzetgyűlésnek igenis joga volt az 1920: I. t.-c. értelmében magát megreformálni, helyesebben a törvényhozás tekintetében visszatérni az alkotmány értelmében elfogadott két-táblás törvényhozói rendszerre, de egyben az országgyűlés másik házát — miután a képviselőházat a

¹ Lásd e kérdéstről a Budapesti Hírlap 1922. évi február 24-iki számában írott vezércikkemet.

választójogi törvényével már megreformálta — a nemzeti fejlődé igényeinek megfelelően újjáalkotni.

A királyi praerogatíváknak erőltetetten erős szembeállítására a nemzeti akarattal, nem volt szerencsés, mert jogi alapja is erősen vitatható s legkevésbé szolgálta annak az érdekeit, akinek szolgálni vélte, — t. i. a legitim királyét.

A felsőházi törvényvel újra szabályoztattak egyházainknak azon közjogi jogosítványait, melyek a törvényhozásban való közvetlen részvételt biztosítják számukra. A törvény elismerésre méltóan honorálni kívánja az egyházaknak e tekintetben már szerzett jogait (1885: VII. t.-c., a főrendiházi törvény, mely először adta meg a protestáns egyháznagyoknak a törvényhozói jogokat). Maga az indokolás is (414. lapján), az 1884-i javaslat indokolását változtatlanul igaznak tartja, mert: „az állam és az egyház nincsenek nálunk úgy elkülönítve, mint némely más államokban, nálunk ezek kölcsönös egymásra hatása az élet majdnem összes viszonylataiban nyilvánul és meggyőződésem szerint ezen kölcsönös egymásrahatás, kellő korlátok között, nemcsak nem káros, de mindenkinek csak előnyére válik és talán nem csalódom, ha azt mondom, hogy ez az egyik fő oka annak, hogy az állam és az egyház mint idegeknek, vagy mint ellenségek sohasem állottak és ma sem állanak egymással szemben. Kétségtelen jó hatással kell hogy ez legyen a különböző felekezetek közötti viszonyra is, mert azok akik a közös haza szolgálatában érintkeznek, megtanulják egymást becsülni, méltányolni s nem állhatnak egymással oly élesen szemben a tisztán egyházi téren sem, mint tennék, ha csak ezen találkoznának egymással.“ Az újabb indokolás különösebben hangsúlyozza azt a kivételes tekintélyt és súlyt, melyet egyházaink az országban élveznek s azt a bensőséges viszonyt, mely az állam és az egyház között fennáll.

A törvény 2-ik címében a méltóságon, vagy hivatalon alapuló felsőházi tagság 4. §. B) pontjában sorolja fel a felsőházban résztvevő egyháznagyokat. A törvény szövege így szól:

4. §. Méltóságuk vagy hivataluk alapján és tartama alatt tagjai a felsőháznak: B) a vallásfelekezeteknek következő egyháznagyjai, illetőleg képviselői:

1. a javadalmukba beiktatott latin és görög szertartású római katolikus egyháznagyok még pedig Magyarország hercegprimása, a kalocsai és egri érsekek, a csanádi, győri, hajdúdorogi, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci és veszprémi püspökök, a panonhalmi főpát a hazai két premontrai rend főnökei, a zirci apát, a kegyes tanítórend főnöke és a székes főkáptalanok nagyprépostjai;

2. a református hitvallású egyháznak hivatalban legidősebb három püspöke és három főgondnoka;

3. az ágostai hitvallású evangélikus egyháznak hivatalban legidősebb két püspöke, továbbá egyetemes felügyelője és hivatalban legidősebb kerületi felügyelője;

4. az unitárius egyháznak hivatalban idős egyik elnöke;

5. a budai görög keleti püspök ;

6. az izraelita vallásfelekezet képviselőjére az izraelita hitközségek kiküldöttjei által választott két lelkészi tag.

A törvény 5. §-ban megállapítja, hogy 4. §-ban nem említett olyan polgári vagy egyházi méltóság vagy hivatal feleledése esetében, amely a főrendiház legutóbbi működése idejében főrendiházi tagságra jogosított, e méltóság vagy hivatal viselője a felsőház tagja lesz.

A törvény 25. §-nak második bekezdése megállapítja továbbá azt is, ha 4. §. B. 2., 3. és 4. pontjában felsorolt egyháznagyok valamelyikének felsőházi tagsága szűnt meg, helyét a felsőház tagjai közé még nem tartozó legidősebb hivataltársa foglalja el, aki az előbbi egyháznagy kizárásával felsőházi tagságát azután is megtartja, amikor megszűnik a felsőházi tagságot akadályozó körülmény annál, akinek helyébe lépett. Amennyiben azonban az ágostai hitvallású evangélikus egyház egyetemes felügyelőjének helyét a jelen bekezdés alapján a hivatalban legidősebb kerületi felügyelő foglalja el, ennek felsőházi tagsága csak addig tart, amíg az egyetemes felügyelőben a felsőházi tagságot akadályozó körülmény meg nem szűnik.

A törvény indokolása megemlíti, hogy az egyháznagyoknak eddigi számát (57) az ország megfogyatkozott területével és lakosságával, valamint a másik ház tagjainak számával arányba kellett hozni. Végül, hogy a főrendiházban eddig arányosan résztvevő méltóságoknak, így különösen a különféle bevett egyházak képviselőinek száma az illető egyházakhoz tartozó lakosság megmaradt lélekszámával lehetőleg arányban álljon.

Tehát a szerzett történeti jogoknak és a lélekszám melletti arányosításnak kíván kompromisszuma lenni a törvény. Magunk részéről nem fogadhatjuk el a lélekszám melletti arányosítás elvét az egyházak történetileg is megszerzett jogainak érvényesülésével szemben. A felsőházban megjelenő 33 egyházi felsőházi tagnál is az arányosítás elvét elfogadva, annak bizonyos megsértését is látjuk. Így a 3⁰/o-os arány figyelembevételével a katolikus egyháznak jutó 19 taggal szemben 21 járna (66¹/₀), a református egyház 6 tagjával szemben 7 (21⁰/₀), az ágostai evangélikusnak a juttatott 4-el szemben 2 (6²/₀), az unitáriusnak 0¹/₀-os és a görög keleti 0⁶/₀-os aránya mellett nem járna felsőházi képviselő, míg izraelitáknak juttatott 2 hely nagyjában fedezi 5⁰/₀-os arányukat. Természetszerűen nem lehetett a lélekszám arányosításának elvét mereven keresztülvinni, hiszen az a javaslat alapelvével, a szerzett történeti jogok elismerésével és méltánylásával került volna ellentétbe.

Igen súlyosnak találjuk az arányosítás elvének merev keresztülvitelét a lutheránus egyházzal szemben, hol az eddigi három püspöke és két kerületi felügyelője helyett csupán két püspöke és egy kerületi felügyelője foglal helyet az új felsőházban. Teljesen méltányoljuk Kaas Albert bárónak a nemzetgyűlésen előterjesztett e tárgyban módosítását, mely sajnos elfogadásra nem talált

s azon indokolását, hogy az egyházak súlyát és jelentőségét nem lehet pusztán numerikus alapon eldönteni, még kevésbé lehet Trianont escomptálni a lutheránus egyház kárára. Eppen úgy kifogásoljuk, hogy az arányosítás elvét nem vitték keresztül a református egyházzal szemben, melynek minden püspöke helyet kellett volna kapjon a felsőházban ezen elv alapján. Készséggel ismerjük el a jogfolytonosság elvének alkalmazását az arányosítás kizárásával, az unitáriusok a csonkaországban számban kicsiny, de történelmileg és nemzetileg egyaránt értékes egyházával szemben. Különös hangsúlyozást kell ennek nyernie most, amikor a román kormány az erdélyi unitárius egyháznak jogait a senátusi tagságra sem ismerte el.

Felfogásunk az, hogy az 1848: XX. t.-c. helyes értelmezésével, a bevett és *paritásos* egyházak minden egyháznagyjának helyet kellett volna juttatni a felsőházban, hogy azon nagy nemzeti érdekeket, melyeket a törvény indokolása annyira elismer, minél erősebben és hatásosabban szolgálhassák. Hangsúlyozottan kell ezen elv érvényesítését a protestáns egyházakkal szemben megkívánnunk, mert ez állana teljes összhangban úgy az egész egyházpolitikánk alapját képező 1848: XX. t.-c.-el és egyházaink zsinat presbiteri alkotmányon nyugvó szervezetével is. Teljes tiszteletben kívánjuk tartani a katolikus egyház nagy érdemeit, de addig, míg a magyar királyt megillető főkegyúri jogok szünetelnek, a római pápa által kinevezett egyháznagyok lesznek e kinevezés alapján a magyar törvényhozás tagjai, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a protestáns egyházalkotmány értelmében a magyar állampolgár hívő által megválasztott püspökök és főgondnokok ill. felügyelők foglalják el helyüket a felsőházban. Ebben mintegy megadtam a feleletet *Rassay* Károly képviselőnek a felsőházi vitában elhangzott azon észrevételére is, hogy kívánatosabbnak találná, ha a felsőházba kerülő egyházi képviselőket az egyházak választópolgárai választanák meg. Ez az észrevétel — hogy helyes-e, annak vitájába ne bocsátkozzunk — megállhat a katolikus egyházzal szemben, de nem a protestánsal szemben, melynek minden püspökét és főgondnokát az egyházi autonómia szervezetei választják meg. Így tehát az a református presbiter, aki püspököt választ, egyúttal *közvetett választás elvével* felsőházi tagot is választ s mintegy kettős jogosítvánnyal él ekkor.

Csatlakozunk *Eckhardt* Tibor képviselőnek azon kifogásához, mellyel az izraelita vallásfelekezet két képviselőjének a keresztyén egyháznagyok összesítő címében való felsorolása ellen támasztott. Elfogadjuk az izraelitáknak azon jogát, hogy ők is a felsőházban megfelelő módon képviselve legyenek, sőt tovább menve, ezt követelnők is számukra, mert a magyarságnak az egyetemes nemzeti kisebbségi gondolat minél erőteljesebb érvényesülésén kell munkálnia. De az izraelitáknak egyházjogi helyzete (recipiálva vannak, beyettek, de nem paritásos egyház, nincs országos szervezetük) egészen más, mint a keresztyén egyházaké, s végül a keresztyén

magyar állam nem sorolhatja az egyháznagyok közjogi rendjébe a nemkeresztyén izraelita felekezeteket. Csupán a törvény beosztása ellen emelünk kifogást, s ezt a jogosítványát az izraelita egyháznak nem a 4. §. 6. pontjában, hanem egy külön §-ban kívántuk volna látni.

A törvény 5. §-nál külön hangsúlyozni kívánjuk azt, hogy amennyiben az országhoz olyan protestáns egyházkerületek csatoltatnának vissza, melyek ma nincsenek itten, *a törvény novelláris revisióját kívánjuk ezen egyházainknak megszerzett és az arányosítás elvével is megegyező képviseltetésére*. Mert például, míg e §. alapján a nagyváradai vagy szamosújvári görög kath. püspök ipso facto újra tagja lesz a magyar felsőháznak, az erdélyi református püspök vagy idősebb főgondnok ezt a jogot élvezni nem fogja. Tehát e tekintetben is *jogaink fenntartását* kiemelni kívánjuk.

A magyar protestáns egyháznak a vallás szabadságáért és elismertetésükért folyó százados harcuk, mely a bécsi békétől — 1790/91. XXVI. t.-c.-en át — az 1848. XX.-hoz vezetett, véget érni látszik. Nem kívánja a más helyét, nem keres több jogot, mint más, csupán a paritás elvének érvényesülését kívánja. Most, amikor ez a törvény is az 1848. XX. consequentiáit, ha nem is teljes egészében és helyes értelmezésében levonja, a magyar államnak ezt a tényét a magyar protestantizmus hálás köszönettel veszi tudomásul és fogja teljesíteni kötelességét a *nemzettel* szemben annak törvényhozásában. Nem egyházi, nem particularis, sem dogmatikus tételek által fogja magát a magyar protestáns egyház a törvényhozásban vezetetni, hanem egyedül és kizárólag a magyar *nemzet egyetemes* érdeke szerint.

Végül, midőn az egyház a maga képviselői útján újra formálisan is belekapcsolódik a magyar politikába, egy megjegyzést és egy kérést nem hallgathatunk el. Amióta a protestáns főrendek mögött bezárult a főrendiház kapuja, egy világ változott meg körülöttünk. A magyar politikai életet is más eszmények hevitik és irányítják, mint egykor. Ma egy életéért küzdő nemzet vár hitet és irányítást a magyar törvényhozóktól. A magyar protestantizmus, mint szellempolitika, utoljára az egyházpolitikai harcok idején küzdött a fórumon, mint a liberalizmus bátor és kemény harcosa. Azóta — egy állam omlott össze, — egy nemzedék tünt el s egy politikai ideologia változott meg. A nemzeti ügy és a liberalizmus, mely századokon át éppen a protestánsok által egyuton haladt, ma elvált egymástól. A nemzeti irány elfordult a liberalizmustól s a nemzet helyes megszervezésének, belső organizációjának erőteljesebb kiépítése felé halad. A magyar protestantizmus pedig a két irányzat választóján, nem habozhat, nem gondolkozhat, hogy milyen irányban haladjon tovább. Mert soha sem szabad szem elől elveszteni a multat, amikor a nemzet és a magyar protestantizmus ügye mindig egy volt.

Albrecht Ferenc.

Testvérlelkek találkozása.

*Nyüzsgő nép közt bolyongva járok,
S mikéntha látnék boldog álmot:
Felvillan ott egy arc, — vonása
Lelki valómnak tiszta mása.*

*Ne menj tovább! — szólítom esdve —
Suhan a lét, közel az estje,
Maradj velem, e percet áldjad:
A testvérlelket megtaláltad! . . .*

*Oh, ritka perc, szent, halhatatlan,
Midőn e földi rohanatban
Két testvérszív egymásra téved —
Csak a test más, de egy a lélek.*

Kutas Kálmán.

Falu.

*Az ég, mint nagy, szelid harangvirág
borúl bozótos halmai fölé, —
és mégis, — sárba temetett világ.*

*Zsuppos házak kis ablakívegén
olykor egy muskátli nap-szirma csillan
és aztán elhamvad a fény.*

*Szombaton este megsöpri az utcát
kis házuk előtt szorgos asszonyok,
aztán leülnek, — és egymást szapulják.*

*Hajnalban a kanász megfujja tilkét
s este magától hazafut a csorda,
csak a hízó fetreng egész nap ólba'.*

*S valamikor, első deres napon,
ha jószagu bürkéje sistereg,
a szalmaláng köré, szük körbe áll a nép
minden öreg és minden kisgyerek
örül, — s borozva áldja ünnepét.*

*És közben, — a falu tán észre sem veszi,
mint lobogó szalagot, dobja karját
a faluból az út. S minden fehér, szilaj
útak, melyek a végtelent akarják.*

Marconnay Tibor.

Olajfa.

Hajnali esőre kelő arany reggelen történt, hogy sétája közben Anna lábához egy cserép virág zuhant. A leány, aki éppen az első mély tavaszi lélekzeteket vette, döbbenve tekintett körül a zsendülő cserjék között, aztán a magasba. Bokrok virágozták körül az ódon emeletes házikót, melynek erkélyéről a furesa, szinte halálos tavaszi üzenet szédült le elejébe. Anna szemügre vette a virágot: nem is virág volt az, hanem olajfapalánt, mely a nap felé kusztatva törzsét, igen kihajolt az erkélyről és lebukott, talán meghalni. Most ott feküdt: néhány gallya eltört, cserepét csak a fogózó gyökerek tartották össze, hosszú szöke lombja Anna lábát cirógatta. A leány felkiáltott az erkélyre, aztán a nehéz tölgyfaajtón próbált zörgetni: hasztalan. Még csak szomszéd sem volt. Anna gyöngéden, mint valami szép és érzékeny sebesültet, fölemelte a palántát és az ajtóhoz támasztotta, hogy a hazatérők mindjárt megtalálják és ápolásba vegyék.

Különös volt, hogy ez az egyszerű élmény éjjel visszajárt emlékébe, a szöke növendékfa mintha feléje esdekelt volna sebesült karjával. Igen korán és némi halk lelkiismeretfurdalással ébredt. Mielőtt hivatalba ment volna, az elhagyott ligetbe irányította lép-teit, a régi ház elé. Ime, az olajfa ott csüggedezett most is a bejárat előtt. Anna összerezett és hosszan, tanácstalanul kémlelt a lefüggönyözött ablakokra, majd a málló kőkerítésen át a hallgató udvarba lesett. Senki.

Hirtelen határozott. Lehajolt a beteg fácskához és óvatosan próbálta mindkét karba venni. Valaki elfogta előle a napfényt. Hajadonfős, kihajtott inges, fiatal fiu, szinte gyermek. A ligeten túl, a szabad mezőn sétálhatott és a két emberkerülő igy került egybe a szenvedő fácska fölött.

— Én már tegnap láttam és igen sajnáltam.

— Hazaviszem — felelt Anna egyszerűen.

Alapjában véve nem is hederített a fiura.

— Segítsek?

— Köszönöm. Legfeljebb hozza a köpenyemet és majd ajtókat nyithat nekem.

Szinte egy szót se beszéltek Anna otthonáig. Otthon Anna a vízvezeték hagyólójába állította a növényt. És közben rendelkezett a fiunak:

— Eressze meg a vízcapot, rázza szét a csapzott leveleket.

Friss föld, tágasabb cserép következett este és a beteg másnapra megvidámodott. Ezüstszőke feje boldogan kezdett ágaszkodni a nap felé, Anna kertrenyíló balkonjáról. Később néhány bimbó pattant rajta és a békesség drága illatát lehelte be Anna szobájába. Egyik estefelé egy kicsit bátortalan kopogás riasztotta fel Annát olvasás közből. Első pillanatban Anna nem ismert rá a mult reggeli fiura.

— A kis védencünkhöz jöttem...

Annát megmelégitette ez a gyermeki kedvesség.

— A fácskáinkhoz? Minden gyöngédségre érdemes. Jöjjön.

Ahogy kiléptek a balkontra, a fiu lehajolt a fához és meg-simogatta ezüstveretes leveleit.

Anna most látta, hogy barátja a huszas évek elején álló ifju ember, akinek kicsit sápadt arcából korát meghazudtoló sötét-kék szem tekintett. Hátra, homlokától vállig vetve, nehéz olajfaszőke fürtök estek. Ahogy elmosolyodott a fa állapotán, egész lényéből megható lágság derengett, még a nyaka is, mely külön feltűnt Annának: erőteljességéből elvesztett valamit a fehérségével.

— Szép gyermek — gondolta Anna minden rezdülés nélkül.

Néhány szót váltottak és Anna megkérte a fiut, tudja még, kik laknak az elhagyott házban, ahonnan védencük esett. A fiunak erre újból jönni kellett és leplezetlen örömmel jött is.

— Valami Reisch nevű özvegy tanárnée a ház. Most vitte a gyermekét Segesvárra, mert a lányka súlyos beteg.

— Vajjon meddig... maradnak?

Anna hangjában volt valami remegés, szeme ott tévedezett a fácska szőke fején.

— Persze, ha visszajönnek...

Anna szemét hirtelen az ilyen magányos, életből kiárvult leányok tiszta, senki mástól nem fakadható könnye forrósította el.

A fiu zavarba jött. Fogalma sem volt, mit kell tenni, amikor egy nőnek akaratlan fájdalmat okozott. Ajkát összehúzta, mélyen hallgatott és bűnbánóan nézett Anna arcába, amely halvány volt és finom, mint a naptalanul kinyílt virág.

Mikor leküzdötte könnyeit, Anna megszólalt:

— Látja, az emberek azt hiszik, az én koromban nem lehet valaki balga... és én... én úgy megszerettem ezt a kicsi fát. Tudja, egy növény, anyám mondta szegény, sohasem hálátlan. Kicsi gondért annyi örömet ad.

— Ön nagyon elhagyott — szölt a fiu. — Ha nem veszi rossz néven, néha eljövök önhöz.

Két napot se várt és újra jött és jött mindennap azontúl. Megbeszéltek hivatalukat, olvastak és olykor, lámpagyújtás előtti félvilágosságok puhaságában Chopint muzsikáltak. Vagy elköszáltak az alsóváros süllyedező gránitlapokkal kivert utcáiba, ahol árkádokkal nyújtott kezét egymásnak a zegzúgos utcasor és az ívek felett, mint fehér óriásvirág, virult fel a hold. Anna nyugodt,

régen lehiggadt módján társalgott, Frigyes bámulatosan értett a hallgatás, a figyelem áhítatához. Lassan megtelítődött a levegő körülöttük valami feszültséggel, amelyben élni, lélekzeni névtelen gyönyör volt. Sokáig ment ez így: egyik se tudott a másik gyönyörüségéről. Egy semmiség dobott szikrát a feszültségbe s a fiu odahullott a leány fehér ölébe.

Az illetetlen üdvösség csak órákig tartott, a titokzat csak hetekig. Annát nyomta a nagy csoda, mely nem úgy, nem akkor jött életébe, amikor várta. Kettőt tudott: hogy csak ezért a gyermekért volt érdemes a világra jönnie, hogy érdemes volt elhordani egy reménytelen robotifjuságot; és hogy mindenki, önmönleki ismerete is megkövezi, ha elveszi magának örök rabul.

A szóbeszéd szennyes áráján úgy hányódtak már, mint két összekötött, tajtékhorzta fehér rózsza. Apja, anyja, minden rokonsága gyötörte a fiut, mit akar, megbolondult? Huszonegy éves, csinos, gazdag és jövő áll előtte; és ő, ő akar egy magánál tíz évvel is idősebb, szegény és ismeretlen könnyelő kisasszonyt feleségül venni, akit fekete önzésnél egyéb nem vezethet. És jó, jó, most lesz valahogy, egyelőre, de mi lesz tíz esztendő múlva? Frigyes alig kész férfi, Anna hervadó asszony! A természetet nem lehet megcsalni... Olyan piszkokat is kezdtek besúgni az ilyen „férfiak közé járó“ nőkről, hogy a fiu halálra sebezve ott hagyta szülei lakását, meghúzódott egy hónapos szobában és nem kívánta látni többet tulajdon anyját, akinek ajkán a szennyes szók bélyegét látta. Ekkor jött az is, hogy Anna nehéz vergődések után elküldötte Frigyeset magától örökre.

Néhány ólomlassú, ólomnehéz hét után egy este valaki kopogás nélkül topogott be Anna elélettelenedett otthonába; Frigyes lakasadónéja. Várvirrasztón lelkendezett Annának, hogy jöjjön, nagyon gyorsan jöjjön, az úrfi meghal, vagy megbolondul.

A tél fehér szemmel bámult be az ablakon: Frigyes az ágyon ült, de csak azért, hogy az orvos és az anyja kétfelől fogták a kezét. Szép arca dült volt, torz volt, szívfacsaróan megcsúfoltja önmagának. Mikor Annát megpillantotta, egyszerre mintha föleszmélne.

— Elmult... — mondta magának. Szelíden húzta ki a kezét a bilincsből, fölállott, mosolya fehér fénynek tetszett.

Néhány ingatag lépés és odacsuklott Anna elé, olajfaszöke fejelombja a leány lábára omlott. És vér: néhány csepp forró, ragyogó élet a halántékából, mint oltárra áldozás.

O, szép, boldogtalan chérub az ágyon, ahonnan az egyik vagy másik paradicsomra kellett ébrednie. A földre ébredt.

Az anya, aki értéküldött volt Annának, átengedte fiát. Olyan arccal, mint a nyereményt a tudott hamiskártyásnak. Tavasszal megvolt az esküvő. Pár nappal előtte történt valami. Anna és Frigyes a balkonon ültek. Behúnyt szemmel ölelték egymást a béke felhősűrű illatában. Lábuk alól kisiklott a valóság.

Valaki aprón, bizonytalanul tipeggett át a szobán és rájuk-

nyitva halkán, felsikoltott, aztán zavarba jött, rákpirosra szégyenkezett és dadogva kezdte a mondókáját:

— Néni kérem... szépen... Ne tessék haragudni... ez a fa... az én fám... az én olajfám... Beteg voltam... Segesvárt voltunk, sokáig... sokat sirtam érte... megkaptuk a ház előtt egy cserépdarabját... Tegnap, ahogy erre mentem az iskolába, megéreztem a szagát... Erre senkinek sincs, a lakóné mondta a földszinten... hogy a néni, tavaly, mikor...

Sovány, kis cicára emlékeztető, vöröshajú félszász leányka volt; csokros szája vonaglott, hirtelen színesedő és újra leszápadó arcán kövér könnyek gurultak.

Anna mintha messzi magasból esett volna kemény földre.

— Gyermekem... — mondta és küzdött elszoruló gégejével — a virágot... a fát én mentettem meg... nélkülem elpusztul... de a tied, vidd... el tudod vinni?

A gyermek letérdelt a cseréphez. Pihegve emelte föl, úgy vágott pukkedlit és megindult kifelé. Az ajtónál azonban beütődött a fa, lehasadt egy gallya. Anna felszisszent. A gyermek letette a fát és ártatlanul lépett Annához.

— Néni kérem... ne tessék sírni. A fát ki kell már ültetni... De ha nagyon szereti, én... én mindig hozok belőle néninek egy ágat.

Anna halványan felmosolygott és megsimogatta a kis leány göndör fejét.

— Nem szabad sírni... a fának jobb, ugy-e, ez a fő... A letört ága majd begyógyul — vigasztalta Frigyes.

Másnap egyéb vigasszal jött.

— Valami iszonyú banális ötletem van... de tudja, mit? Menjünk Olaszországba. Olajfák...

Különös nászút volt.

Anna mint valami hűvös barátnő járt férje mellett. Frigyes nem merte megcsókolni a homlokát. De ment utána, vak ösztönből, hogy Annától csak jó jöhet, hogy utána lehajtott lélekkel menni, menni kell.

Velencében csak egy szobát kaptak.

— Anna?... Ma este elmegyünk a Szent Márk templomba. Este...

— Aztán?

— Diszíttesd ki a szobánkat olajágakkal... gránátvirággal.

Mikor Anna szobájukba lépett, egyetlen ezüst szókeség volt az, biboresszagokkal megtűzdelve. Pillanatokra mosolyba olvadt, mintha megrogyott volna Frigyes félénk ölelésére: de ki-egyesedett.

Letült az asztalhoz, írópapírt, tollat vett elő necessairejéből, lecsatolta kebléről a platinatűt — férje ajándékát — és ujjhegyébe szúrta a tüvel. Frigyes csaknem zokogni kezdett. Anna nyugodtan mosolygott rá. A véreseppet ujjáról a tollra cseppintette és írni fogott. Frigyes szívelállva nézte: milyen szép volt most

Anna. Ha eddig olyan volt, mint reggel a virág, amit este félher-
vadtan vízbe tettek: kinyílt, megteljesedett, most mintha erre a
szépségre valaki komor koronát tett volna.

Mikor készen volt, behajtotta az írást, mint szekreter játék-
ban, aztán hasonlíthatlan gyengédséggel nézett férjére és elibe
nyújtotta a kezét.

— A nevedet... — sugta.

Frigyes aláírta a tudhatatlant.

— Most pedig menjünk.

A templom fülelt félhomályában Anna egy oldalfülkébe
vonta férjét. Letérdelt, kést vett elő és kifeszített a padlóból egy
mozaikkavicsot, a cédulát a parányi üregbe dugta, a kövecskét
visszaszorította a helyébe. Aztán leborult fölébe és röviden, buz-
gón imádkozott.

Szobájuk előtt, mikor a hasítékon már elibük omlott és
kezdte lerészegíteni őket az olajfa illata, Anna még egy percig
tartotta magát:

— Ne felejtse el soha, hol van az az írás... Ha valami-
kor... valamire nem talál sz feleletet, esküdj meg, hogy akkor...
addig soha...

Évek szédültek alá. Eleinte minden tavasz elhozta nekik
az olajfácska emlékéit. Minden tavaszon bekopogott a Reisch-
leányka egy nyíló gallyal. Egyszer aztán utoljára jött. Valami
távoli zárdába került, kékruhás kis prepának. Anna csak forma-
képen említette neki, hogy mikor visszatér, mutassa meg magát
nagyleányságában. Az olajág fétiskultusza letűnt, ahogy a ház-
pár romantikus szerelme külsőségtelen szentséggé mélyült. És hull-
tak az évek.

Egy kora nyári délután Anna a kertrenyíló verandán olva-
sott. Kékruhás, nyulánk leány jött fel az úton. Kicsit félszegül
köszönt és hirtelen színt váltott. A Reisch-leányka volt. Diplo-
máját hozta megmutatni. Anna elbeszélgetett vele a négy zár-
dai esztendőről, aztán meghívta másnapra uzsonnára. A tegnapi
kék dresszben jött el és csak mikor letette a rontó egyensapkát,
köpenyt, tűnt elő különös szép, rozsdásra barnult haja és döbben-
tően fehér bőrszíne. Míg Anna terítettett, Frigyes sétára ment
Rikével, megmutatta neki a kert csodáját, egy másfél méteres,
máglyaként pompálló yuccát. Frigyes derüs örömet érzett, mikor
a leányka világoszöld szeme sötétre tágult a csodálkozástól.

Közben Annát vendég zavarta meg: férjének egy pesti
barátja, kivel együtt volt az akadémián. Anna és a vendég alig
pár szót váltott: jóformán rá sem eszmélt egymásra, Frigyes és
Rike visszatértek. Rike három rószát hozott: egyet a kezében,
kettőt az arcán.

Vidáman, zajosan ültek uzsonnához. A barátot felhangolta a
meleg és gazdag környezet.

— Barátom, — ujjongott — te vagy a legboldogabb ember

a világon. Ilyen fiatal és szép feleséged van és ilyen fiatal és szép anyád!

A nyári égből dér szakadt le, megdermedt a kedv az asztal körül.

Este Frigyes nagyon gyöngéd volt szerelmében. Anna minden remegésében megérezte a jötehetetlen szánalmat és ez fájt.

Néhány heti borongás szakadt Anna szívére. De lassan fölengedett ez. Rikével gyakran találkoztak és jelentéktelen barátságga zsugorodott az első ujdonságos összelelegedés. Legalább Annánál, ki nem igen vette számba, hogy Frigyes olykor egyedül is elsétált a gyermekkel a ligetbe. Azonban közbejött valami. Anna egyszer egy ligetbeli padon üldögélt férjével. Egy könyvről beszélt neki és hirtelen ráébredt, hogy Frigyes másra figyel. Rike jött szembe: nagyon könnyű kék nyári köntösben, haja kibontva, kezében királyi pálcá egyenes erdei lilium. Anna, ki azt a képét tette el tudatába, mikor legelőször jött fel az idén a veranda lépcsőjén: alig ismert reá. Erdei tündérnek tünt és feje fölemeltségében volt valami, ami az asszonyt megdöbbenetette. A félszeg gyermek erejetudó nővé vált benne néhány hét alatt. Honnan e csoda? Anna Frigyes felragyogó tekintetébe nézett és elhallgatott, mint a megpattant óra.

Ezidőben Frigyes nagyon finom volt és alázatos, hozzá mélyen komoly. Annát mindez nem nyugtatta meg. Kéztördelő gyötrelmek után másnap utána lopózott a fiatalok közös sétájának. De csak egyet látott: hogy fiatalon, büntudatlanul beszélgetnek és hogy soha senki olyan szépen még nem illett össze, mint ez a két nagyon szép, fiatal emberi teremtés, ott, istennek árnyaló zöld tenyerei alatt.

Mégis: messziről követte őket. Mikor a ligeten túli, fával szegett sétatútra tértek, maga áthágott egy venyigekevitést és az útfelleti szőlők kerítései mögött követte őket. Szegesdrótokat, hágópadokat kellett néha átlépnie, harisnyáját felhasította és itt-ott vére cseppent el a virágos fűre. Az út mellett padok szóródtak, egyikben megült Rike és Frigyes, Anna egy szénaboglyához támaszkodott. Minden szavuk elért hozzáig. Szomorubbat, mocsoktalanabbat nem hallhatott annál, amit hallott. Frigyes komolyan könyörgött Rikének, hogy csak a zárdát ne emlegesse, Rike torkában könnyek gurguláztak, ki is pottyantak azután. Frigyes önkénytelen akarta letörülni a gyermek kezefejére hullott cseppeket.

Rike elrántotta a kezét és kétségbeesetten nézett Frigyesre.

— Adjon kezét, Rike. Nem bűn. Nem fogjuk látni egymást többet és magának nem szabad haragudnia rám. Én Annát soha meg nem szomoríthatom... sem maga, Rike...

Rike nem felelt, csak engedelmesen, igenelve bólintott. Közben egyik sebes könnye megkergette a másikat az arcán.

Anna kimondhatatlanul megalázva roskadozott haza. Nem

zavarta percre se az egész nap halálsápadt Frigyeset. Nem zavarta azután se, mikor Frigyes helyét nemelve ödöngött a házban.

Néhány nap mult: Anna rendezett, irt, számadatlan utakat tett. Bizonyos, hogy ezekben a napokban került toalettasztala fiókjába a pirosító. A fegyver, amiről anyósa azt jósolta, hogy utolsó menedéke lesz keserves asszonyi harcában a szemöldökfestővel, álfürtökkel egyetemben. Majd... most.

Tíz napig pirosította magát Anna. A tizenegyedik éjszaka nem feküdt le. Nehéz éjszakája volt. Hajnalban belopózott férje szobájába. Frigyes nyugtalanul, az ágyon majdnem keresztbevetődve aludt. Szép hajkálászai szétszóródtak a párnán, egy pászma lecsüggött az ágy párkányán. Szétkapcsolódott ingéből kidomborodott csodálatos nyaka, melyre Anna sohasem tudott tántorodás nélkül nézni. Lábujjhegyen osont az ágyig, ajkát odatarotta a Frigyesé fölé. Pár pillanatig: méznehéz, méregnehéz pillanatig csókoltatta magát a férfiből áradó fiatal, forró étellel. Néhány nagy könnye vegyült el a haj sápadt aránya között. Frigyes fölébredt. Lelke pillanatra elvesztette az idő talaját: Annáé volt e percben egészen, számlálatlan örömök társultak az ily órán, így ébredéshez. Töretlenül ragyogott fel asszonyához, tudatlanul adott neki ajándékot, mindent felérőt. Mélységes hála töltődött ki Annában. Úgy maradt, míg a finoman árnyalt kékhamvas szemhéj kioltotta a tüzet, mely fölött utoljára melegedett. Megnyulva, sápadottan, ragyogón imbolygott a küszöbön egy percig, ahogy a haldokló láng szokott, ahogy bolygótűz, mielőtt továbbra.

Fuldokló fájdalom napok szakadtak Frigyes fejére. Velejét aszító, meddő kutatások hónapjai után egy álomtalan éjszaka ütött belé az emlék: Velence!

Szédítő robogás, mely alatt nászának emlékei: sírból kikelő, szép, ijesztő halottak kavarogtak körül.

Tikkadt, nehézillatú nyárestén feszegette a követ. Nem jött. Összetörte. Két írás volt alatta: egy régi és egy új. Állkapcsa össze-összerándult, míg az elsőt kibontotta. Sárgára halványult, vérrel írott eskü:

„Én, Tatros Anna, esküszöm az élő Istenre, hogy az első pillanatban, melyben megérezem, hogy uram nélkülem boldogabb lenne, el fogok tűnni életéből. Isten engem úgy segítjen.“

Alatta: Frigyes.

A második új, de már megfeketült írású levél volt.

„Mosolyogj, hogy folytatom a hajdani romantikát és iderejtem második leveletemet. De előbb olvasnod kell az elsőt, hogy a másodikat megértsed. Tudnod kell eskümről, az én igazi esküvőmről. Állok eskümnek, bárha későn. Gyenge voltam. Nem akkor jöttem el tőled, mikor óráim ütött. Ne vess meg engem úgy érte, ahogy én megvettem magamat nálad létem utolsó éjjelén. El kellett volna jönnöm, mielőtt szerelmem szeplőtlenességét utánad való lesködéléssel mocskoltam volna be. De még mindig elő-

siettem ahhoz, hogy keserű, egymás iránti igazságtalanságokat kikerüljek. Mert nekem épp úgy jogom lenne szemedre hányni megtántorodásodat, mint neked: megtántorodni. Két igazságból egyiknek bukni kell: a tied az erősebb, előbb-utóbb győzne...

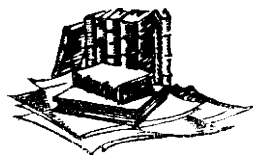
Reménytelen harcba miért vinni az enyémét: sárba hurcolni fehér szerelmemet?

Érts meg, miért írok. Tudnod kell: szívemben nincs egyetlen hangja a keserűségnek. Ki voltam én előtted? Szegény, életenkívüli, szomorú, időtöltött leány. És te felhoztad a napot nekem, feljöttél magad, mint a nap. Megismertem veled az anyalok örömeit. Vajjon rádöbbsz te is utolsó közös napjainkban arra, amit tíz esztendőn át mindenki minden tekintetében rámvetett: hogy hogyan mertem! Te, aki tudtad azt is, milyen rezdületlen magamnekiadással vettem fel mindig szerelmedet... Nem villant át soha rajtad: hogy nincs lelkiismeretem? Most már tudod: hogy volt, hogy soha sem tudtalak örökre magaménak.

Nem mondhatom meg: hova megyek. Ha azt írnám: meghalok, elvinném a nyugtódát. Ha azt: csak elmegyek utadból, keresnél, tudom, halálig. Olyan egy, ki imádkozik a boldogságodért (mert könyörgöm, legyetek boldogok): üdvözült, vagy hervadó szegény asszony. Köszönöm, hogy mikor utoljára szemembe néztél, úgy néztél, mint szerelmünk első hajnalának ébredésén. Ez több volt, mint életemtől számítottam, rámcseppenő csepp a túlárado örök malasztból. Szerettelek volna megszólítani levelem élén. De hogyan?... Olajfán, rövid, ölembé hullott üdvöm, szőke békességem? Hidd el, nincs szó...

Az olajfa jegyében: békével válok tőled. Köszönöm neked és Istenemnek, hogy vagy, hogy voltál nekem. Kimondhatatlan hálával, szerelémmel köszöntlek:
Anna."

R. Berde Mária.

KRÓNIKA.

— **Eucken Rudolf 1846—1926.** Szeptember hó 14-én hunyt el Jénában korunk és főleg a németek legnagyobb idealista gondolkodója és a németek Kant, Fichte és Hegel után legismertebb nevű s legolvasottabb filozófusa: *Eucken* Rudolf, a jénai egyetemnek, *Hase*, az egyháztörténetíró mellett, évtizedeken át egyik világraszóló ékessége. 1874—1922-ig volt nevezett egyetem tanára. Tán utolsó levelét, amelylyel „A szocializmus és annak életfelfogása” című művének 2-ik kiadását is megküldötte, hozzánk írta. Az „aktív ethikai idealizmus”-nak volt kiváló képviselője, aki Platon, Aristoteles, a keresztyénség, Plotin, Augusztinus, a misztika, Leibniz, Kant, Fichte és Hegel gondolatmenetének szintézisére törekedett és azok örök érvényű nagy gondolatait ritka átlátszó világossággal tudta egységes rendszerbe foglalni és mai „vad és zord” világunkba is átültetni, tehát eklektikus gondolkodó volt. 1908-ban a Nobel-díjra is érdemesnek találták. A bölcsélet-történet ismeretében méltó társa elődjének, Fischer Kunónak, Zellernek és Windelbandnak, akik a bölcsélet-történetírást szinte klasszikus művészi fokra emelték.

Egész könyvtárt tevő nagyobb és kisebb műveinek történeti háttere a világháború előtti, alatti és utáni, főleg német politikai, egyházi és társadalmi zürzavaros állapotok. Érdekességében nem vetekehetnek a nagy német gondolkodókkal. De tudását tekintve, Bergson mellett ő a legnagyobb. Korunk eszmei zürzavarában új útát nyitott és módot keresett egy egységes, aktív ethikai élet- és világfelfogás és egy jobb és tökéletesebb élet felé. Azt célozza az ő nagy nevét viselő Szövetség és annak agilis folyóirata a „*Tatwelt*” filozófiai kutatásaiban azt a célt tűzte ki, hogy pontosan meghatározza a valódi, ön- és céltudatos élet igazi értelmét, kiragadja az embert önmagával, Istenével és a világgal kibékítve, a materializmus, a szkepticizmus, az intellektualizmus és a többi sivár, vigasztalan és negatív romboló „izmusok” útvesztőiből; szilárd alapra és nyugvó pontra juttassa az ember szellemi, erkölcsi lélettörekvéseit. A mai „felbomlott erkölcsi életrend” helyreállítására és további fejlődésképességének a megalapozására és biztosítására volt az ő föladata. Azt tartja, hogy a múlt század egyoldalú intellektualizmusa lerontott minden magasabb eszményt s az ethikai determinizmus bekapcsolva a gondolkodó, érző és akaró erkölcsi személyiséget a kauzalitás bilincseibe, megfosztotta azt minden autonómiától s minden szabad akaratelhatározástól. S azt vallja, hogy amint a modern közgazdaság mechanizálta és atomizálta az egész személyes szellemi és anyagi életet, ugyanígy ezt cselekedte a múlt század, főleg német divatos filozófiája is. Ugy találja, hogy az ember maga-

sabbrendű életét, akaratelhatározásait, célkitűzéseit megtették képzetek hatásainak s öntudatát a mechanikai vagy kémiai folyamatok szüleményének. A lelki élet tapasztalati elemzésével sem jutottak előbbre s a ma ismét feltámadott metafizikára percreat-ot kiáltottak. „Ma nem tudjuk, hogy mik vagyunk és hová megyünk.“ Az élet pusztulásával és eldurvulásával szemben a szellemi és erkölcsi megújulás és a szellemi élet újbóli felépítése és erősebb kialakulása a legsürgősebb probléma és életfeladat, amelynek egyik feltétele a munkás-kérdés s a szocializmus helyes megoldása. Evégből az egyoldalú intellektualizmusban erősebb akaratra, szilárdabb nemzeti és politikai összetartásra, nemesebb érzületre, tartós felekezeti békére s az egységes élet egészének bensőbb felfogására és értékelésére van szükségünk. Szóval, „egy nagy szellemi reformációra van szükségünk.“

Nagy súlyt helyezett a keresztyénségre a Krisztus evangéliumában rejülő, megváltó erők és elévülhetetlen értékekre is, sőt a keresztyén vallásban még többet is lát, mint amennyit a mai egyházfelekezetek tanítanak. Rajongó híve Luther és Kálvinnak, főleg előbbinek, de azért vallja a folytonos reformációt. Mélységesen hitt a keresztyénség megváltó isteni erejében és végleges diadalában, épp azért Jézus vallását fölébe emelte a mai történeti keresztyén vallásfelekezeteknek. A történeti és a természettudományokkal való kapcsolatuk nem eléggé szerves és biztos. Egyik főhibája, s ez a kritikánk, hogy a bűn tragikumába eléggé elmélyedni nem tudott. Itt Jézus mellett Pál apostol, Augusztinusz és Luther jobban kalauzollhatta volna. S bár, mint a legnemesebb értelemben vett nagyhatású személyes gondolkodó, nem Nietzsche-féle Übermensch-eket, hanem mai zilált viszonyaink között is egymás jogait, hivatását, méltóságát kölcsönösen tisztelő, öntudatos emberi lényeket akart nevelni, akik az élet értelmét és célját a Leibniz-féle folytonos tökéletesedésben látják, mégsem tudta eléggé mélyen felfogni és értékelni a tökéletesedés folytonos szellemi, erkölcsi és természeti akadályait, amelyeknek gyújtó pontja és ösztönző ereje az egyetemes bűn az emberiségben. Ez oka annak, hogy nem tudjuk eléggé függetleníteni magunkat magasabbrendű személyes lényünk kifejtésében, sem a külső természeti világgal sem a társadalmi környezettel és lelki emberünk újjászületésében a vallásból, a filozófiából és a művészetből minden nagy munka, önfegyelem és gondolkodás mellett is a bűn a legnagyobb akadályunk.

Szlávik Mátyás.

— **Rabindranath Tagore.** Itt járt Magyarországon Rabindranath Tagore, a csodás Indiának egyik legnagyobb csodája. Herceg és pap, költő és próféta, keleti ember, aki nyugaton bolyong, hazájában gyökeres reformátor, itt mifelénk évezredes anachronizmus. Mikor bengál nyelven olvassa költeményeit, elcsodálkozunk ennek a nyelvnek különös muzsikáján. Valószínűleg ő az, aki e nyelv ritmusába bevitte az időmértéket. A gondolat ritmusának nyugodt, nagyvonalú tektonikája között a zenei ritmus különös keleti láza lüktet és átveri az egészet az anapestus, vagy daktilus különös mozgása. Bizonyára tele van hangfestéssel ez a nyelv és a vers még nem szakadt el egészen ikerestvérétől a daltól és mind a ketten összefüggének létük titokzatos anyaméhével, a mimelő táncal. Ezért egészen bizonyos, hogy a Rabindranath költeményeiből reánk, európaiakra veszendőbe ment mindaz, amit a gondolathoz és a hangulathoz a nyelv muzsikája és a vers ritmikája ad.

Ami megmaradt, még mindig csodálatosan nagy. Rabindranath egyike a világ legnagyobb költőinek. Mint keleti ember, olyan hangulatokat érez, olyan képeket lát és olyan finom életmegrendüléseket fejez ki, amelyek a nyugati ember tapasztalati körén kívül esnek. Aki látott japán festészetet, tudja, hogy a sárga művészek olyan mozdulatokat, vonalakat, árnyalatokat, színhatásokat tudnak ábrázolni, amilyenekről a nyugati művészetnek fogalma sincsen. Nemesak finomság és a részletek dolgában ad újat a keleti művészet, midőn például szemléltetni tudja egy cseresznyevirág szirmának örvendező, boldog roskadását egy reászállt lepke kényúri súlya alatt, hanem nagy összefoglalásokat, új, gyermekded, ősi, tehát primitív egységeket erdőről, mezőről, életről, halálról, dalról és szerelemről.

Rabindranath mind a kettőben csodálatos. Az élet ősi egyszerűségeit senki sem tudja úgy megénekelni, mint ő. A teremtés hajnalának impressziói szent együgyűséggel áradnak költeményeiből. Ugyanakkor pedig olyan részleteket és árnyalatokat lát meg, amiket mi épp úgy nem tudunk meglátni, mint ahogy szabad szemmel nem látjuk azoknak a csillagoknak százezreit, amelyeket a fényképező-gép érzékeny lemeze lefotografál. Százszor és százszor énekel például arról, hogy valaki belép sátorába, vagy valaki kilép rajta és mindegyik eset megrendítően más, új, örökkévaló költői tárgy és élmény.

De éppen az csodálatos Rabindranath Tagoreban, hogy ezt a sok újat, ismeretlent, finom részletet, vagy gyermekded nagy synthesist úgy nyújtja felénk, idegen kulturának gyermekei felé, hogy mi azokban örök emberi életük kitágulását, meggazdagodását és saját lényünk költői átdicsőülését érezzük. Ezért nagy felfedező, ezért szent, öreg varázsló ez a sápadt, fekete arcú, mélyszemű rajongó, aki annyira csupa lélek, hogy alakját önön lehelletünktől féltjük.

Budapesten járva, kulturhistóriai kérdésről tartott előadást. Bámulatos, mennyire nem ért ezekhez a kérdésekhez Tagore. A fogalmak világában tanácstalanul mozog, alapvető universaleknak más jelentést ad, mint a nyugat-európai tudomány, anélkül, hogy ezt a jelentést reánk tudná kényszeríteni. Ezen tájékozott szociológiai alapvető kérdéseiben, nem ismerős a művelődéstörténet és a történelem-filozófia elemi törvényeivel. Általában véve, a fogalom, a meghatározás, a rendszerezés, az induktív és deduktív elmemunka, a következtetés és tétélezés nem az ő mestersége. Annyit ért hozzá, mint a csalogány a zeneelmélethez. Amint ott állott fáradtan, megtörtén és beszélt a kultura szomorú eredményeiről, maga is csodálatos kép és drága intelem volt az élet őseredetisége, a paradicsomi világ örök költőisége és teremtő ereje mellett. Valahogy úgy éreztük, hogy ez a teremtett világ Istennek élő, lüktető költeménye. Benne a rím és a ritmus, a Tagore-féle lelkek költészete, mi magunk pedig nehéz, csikorgó szóterhek vagyunk, amivel alig bír a világot alkotó örök képzet.

Rabindranath nem keresztyén és mégis a keresztyénségben sok rokonvonás érezhető lényében és költészetében. India mély bölcsessége, a szenvedő szeretet mysteriuma, mert az élet maga gyötrellem, mindenki szánalomraméltó, mert idegenül bujdosik a lét nagy rengetegeiben, de mindenki szeretni való, mert a szenvedő lélek a mindennek parányi, érző darabja, egy kis lángocska, amelyik elszakadt a tűzöcéánból és libegve tart hazafelé. Tele van szelídséggel, lemondással, szánalommal, véghetetlen nagy, passzív szeretettel, a külső és belső világ hegyei és

mélységei felett a részvétnek párás, szomorú világossága árad. Itt járt közöttünk, a huszadik század második negyedében *India Assisi Ference*: Rabindranath Tagore. *Ravasz László.*

— **Hogyan hagyták ott a rómaiak Erdélyt?** A Trajánus-hódította római Dácia-tartomány összeomlása az észak-nyugat felől egymás hegyén-hátán tóduló keleti germánok rettenetes ostroma alatt oly probléma, mellyel nemcsak a szakembernek kell foglalkoznia. Azt mondhatni, hogy minden magyar embernek kell valamit tudnia erről, mert hiszen e kérdés jó idő óta átsiklott nagy kárunkra a történet mezejéről a politika ingoványába: ismeretes, hogy a románok szívós propagandája mily sikeresen oltotta be az antant-köztudatba, miszerint ők Erdélyben nem jövevények, hanem az elrómaiásodott őslakosság utódai, s az is, hogy ezért „történeti jogigényük“ alapján adták oda nekik a trianoni kastélyban a mi szép Székelyföldünket. A román kontinuitás elmélete ellen felfegyverkezni mindnyájunk kötelessége tehát¹⁾, de egyáltalában nem azért, mert ha ők régebbi lakók volnának itt, mint mi, akkor több joguk volna földünkre, melyen mi alkottunk államot, amelyen a mi évezredes munkánk és patakokban folyt vérünk fakasztott életet és virágzást. Nem ezért, hanem, mivel ez az elmélet hamis és sovinszta elfogultságokon kívül félrevezető szándék születte, amiről a Nyugat előtt lerántva a leplet, rávilágíthatunk arra a rettenetes könnyelműségre, mellyel Magyarországot szertevagdosták.

Valahogyan Isten újja, hogy a legutóbbi időben délszláv kutatók felfedezései és megállapításai hoztak nekünk kiemelkedő jelentőségű új adatokat. Először is azt kell elismételniünk, amit Saria Balduin foglalt össze igen ügyesen „Zur Geschichte der Provinz Dazien“ című cikkében.²⁾

Egészen általánossá vált eddig (nálunk és a külföldön is) az a felfogás, hogy Dácia ugyan már a Kr. u. 250-es években, Valerianus és Gallienus közös uralkodása idején a gótok szabad prédája lett, de a birodalom tulajdonképpen csak Aurelianus alatt mondott le róla, aki 271-ben kivonta innen a helyőrség maradványait. E vélemény alapjául a *scriptores historiae Augustae* című gyűjtemény következő passzusa szolgált:³⁾

(Aurelianus) cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublatam exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.

Ezen sorok forrás-értékének megítéléséhez meg kell még mondanunk, hogy a modern szövegkritikai kutatások eredményei értelmében a „*scriptores historiae Augustae*“ életrajzai szemérmetlen tákolmányok, melyek nemcsak száz esztendővel későbbben keletkeztek, mint szerzőjük állítja, hanem tele vannak lelkiismeretlen tódításokkal és ferdítésekkel. Az idézett mondatokról meg éppenséggel azt is leszögez-

¹⁾ Utoljára írt nálunk e kérdéstről dr. Buday Árpád, *Klebensberg Emlékkönyv* (1925), 127 s. kk. ll. — A román nemzet és nyelv kialakulásáról ismerni kell Melich János pompás népszerű összefoglalását a *Napkelet* II. év. (1924) 3. számában.

²⁾ *Strena Buliciana* (1924), 249 és köv. ll.

³⁾ *vita Aureliani* 39.

ték már, hogy a Valens korában élt Eutropius történeti kompendiumából vannak kiírva,¹⁾ melynek megfelelő szavai így hangzanak:

(Aurelianus) provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danuviam fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retinere, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam.

Ha valaki összenézi kissé a két szöveget, — nem kell sok latin-tudás hozzá, — mindjárt észre fogja venni, hogy a jó forrásokra támaszkodó eredeti szöveg csak arról beszél, hogy a lakosságot (Romanos) menti meg Aurelianus császár, katonaságról nem szól, — ez már csak a „scriptores“ hamisítójának önkényes betoldása. Teljesen megfelel ennek, amit a szintén jobb forrásokra visszanyúló, kevéssel 369. után keletkezett Rufius Festus-féle *Breviarium* beszél (c. VIII.):

(Dacia) sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianium translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniac factae sunt.

Itt egyrészt határozottan kitűnik, hogy Gallienus alatt veszik el már Erdély, másfelől a szerző is megerősít benne, hogy 271-ben csak a polgári elemek megmentéséről és a mai Szerbiába való telepítéséről történt gondoskodás.

Kitünően igazolják ennek a tényállásnak a helyességét és további bepillantást engednek e régen ködbeborult eseményekre annak a Mithras-templomnak feliratos kövei, melyet Pannonia délnyugatán, az antik *Poetovio*-ban ástak ki 1913-ban, de t. k. csak most publikált Abramics Michael, a salonai múzeum igazgatója.²⁾

A perzsa napisten barlangformájú szentélyei közönségesek nálunk a Kr. u. III. századból, amikor a római erkölcsi és vallási nézetek esődjé révén a keletről áramló és megváltást hirdető misztikus vallások készítették elő a lelkeket a Krisztus tanainak befogadására. Magából Pettauból négy ilyennek maradványait hozta felszínre a régészek ásója, melyek közül messze kiemelkedik a bennünket érdeklő ober-rauni mithraeum. Ezt tudniillik az eddig száz éven át Tordán és Gyulafehérvárott állomásozó *quinta Macedonica* és *tertiadecima gemina* légiók építették (illetőleg alakították át) és díszítették fel fogadalmi oltárokkal, domborművekkel. A legszebb nagy oltárt *Flavius Aper* állította Gallienus császár üdvéért Mithrasnak. (Ugyanaz az Aper, aki daciai származású ember, később *Pannonia inferior* helytartója, majd a birodalom első tisztségének viselője (*praefectus praetorio*) és Numerianus császár apósa lesz, majd a biborra vágyván, részes veje halálában és Diocletianus kardja oltja ki életét.) Egy kisebb, szép márványoltárt ugyanekkor a két daciai légió irodafőnökei, számtisztjei és irodatisztjei üdvösségéért csináltatták a napistennek. A harmadik oltárt, — szép domborműves ez is az előbbiekkal együtt, — az említett két légió *tesserarius*-ai (akik a jelszó kiadásáról és titokban tartásáról gondoskodtak) és fegyvertár-felügyelői emelték a saját boldogulásukért a győzhetetlen Mithras-napistennek. A negyedik fogadalmi kő a Mithras sziklából való születését ábrázoló dombormű. Ennek is van felírása, mely elmondja, hogy a *V. Macedonia* és *XIII. Gemina* légiók türzskari altisztjei (officiales) készítették és azt is megtanultuk belőle,

¹⁾ Eutrop. *Brev.* IX. 15.

²⁾ M. Abramic, *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt.* Az osztrák archaeologiai intézet kiadása, Wien, 1925. L. 172 és köv. l., 122—130 képek.

hogy Aper a két csapat közös parancsnoka volt, ami csak egészen rendkívüli esetekben volt lehetséges ezen időkben. Előkerült még egy domborműves tábla is, melyet a két „Gallienushoz hű“ légió üdvére emel a fönti generális; volt még kívülök néhány hasonló kő, melyek még teljesebbé tehetnék volna e képet, de összetörték, elpusztultak.

Ugy Saria, mint Abramics kiemelték már, hogy mily fontos históriai tanulságokat hirdetnek ezek az inskripciók. Ha a két erdélyi csapatot Kr. u. 260. és 268. közt, (amikor Gallienus egyedül ült a trónon), huzamosan Poetovioban állomásozik, (a mithraeum berendezéséhez idő kellett), egész vezérkarával, altisztjeivel, fegyvertáráival, stb.), akkor Dácia végleges otthagynya megtörtént már. Ha a római császár a katonai támpontokat is feladta és csapatait kivonta valamely vidékről, akkor már végérvényesen lemondott róla. A XIII-ik „iker“ légió a 260-as évek elején még Mehádián állott egy régebbi feliratos kő¹⁾ bizonyossága szerint; későbbi leletek remélhetőleg fel fogják deríteni, melyik következő évben hagyta ott 268. előtt erődjeit.²⁾

Igy is hatalmas megpróbáltatásokon estek keresztül ezek a remény katonák, míg Petauban fellélegezhettek kissé. Hiszen már 256-ban sulyos megpróbáltatások után elveszett minden. A polgári lakosság kétségtelenül még sokkal előbb kezdett jobb hazát keresni és akiket Aurelianus utóljára összeszedetett, azok már csak az alsó társadalmi osztályok romanizált rétegéből való elemek lehettek, akiknek nem lévén féltetni valójuk, a hazai rögnél kitartottak, mígnem a menekülés lehetlenné vált 271-ig. Római ember nem maradt meg ott, mert — amiut e hasábokon már bővebben kifejtettem,³⁾ — volt annyi esze, hogy ne dobja oda magát kegyetlen harcok martalékának akkor, amikor a Duna déli partján még förtelenül állott a védrendszer és a birodalom szívében nyugodt kulturélet várta rémségek és rabszolgasor helyett. Lehet, sőt nagyon is valószínű, hogy rabszolgák és félbarbár földművelők csoportosan szöktek át a gótokhoz a *similis simili gaudet* elve alapján és az is, hogy ezeket csak lassan és fokozatosan söpörték el vagy még inkább olvasztották magukba az egymást követő néphullámok. De az egész világos, hogy egy nemzetalkotásra és sajátos román nyelv kialakítására képes romanizált népesoportnak megülnie itt fizikai lehetőség nem volt.

A. A.

— **Pezenhoffer Antal statisztikája a nemzetgyűlési képviselők vallásáról.** A *Magyar Kultúra* július—augusztusi számában Pezenhoffer Antal statisztikát állított össze a választókerületek felekezeti viszonyairól s a képviselők vallásáról. Ezen az alapon megállapítja, hogy a katolikusokat itt is súlyos sérelem éri, mert 2'6 százalékkal az ország arányszám alatt maradnak, amint a zsidók is 2'2 százalékkal rövidülnek meg. Viszont a reformátusok 4 százalékkal, az evangélikusok pedig 0'8 százalékkal több helyet foglalnak el a nemzetgyűlésen, mint amennyi őket országos számarányukhoz képest megilletné.

1) CIL. III. 1560. sz.

2) Néhány esztendei bolyongás után újra összekerül legalább is a dáciai lakossággal a két daciai legió, amelyeket ugyanoda plántálnak a déli Duna-parton, mint a civileket. Legközelebb ismertetni fogjuk Ritterling és Patsch professzorok felfogását a pettaui kövekről.

3) *Prot. Sz. XXXIII.* (1924), 390 és k. l.

A Magyar Kultúra e cikk közlésével is hű maradt önmagához, ahhoz a szellemhez, melynek egyik legjellemzőbb megnyilatkozása volt az a feljajdulása, mélyel Ravasz Lászlónak, a Kisfaludy-Társaságba történt jelöltetését fogadta, többek között ezeket írván: „A mi meggyőződésünk az, hogy ha Ravasz nem a protestantizmus egyik vezére, sohasem jutott volna részül ez a megtiszteltetés. Mert akkor ugyanazon címen harminc vagy negyven katolikus falusi káplán is rég bejutott volna a társaságba“, stb. (M. K. 1923. évf. 179. l.).

Mielőtt foglalkoznánk Pezenhoffer főtitiztelendő úr fejtegetéseivel, bármily kevésbé öröm is számunkra a Pezenhoffer úr statisztikája mellett való időzés, aki itt, hogy a protestánsokon ühessen, még a zsidók védőügyvédjének szerepét is vállalta, jóleső és tanulságos Pezenhoffer úr figyelmét visszavinnünk a múltba: „Az új hit napjainak fiatal zöldjében nálunk nem gyűlölet, hanem szeretet nyilatkozott, nem az indulatosság, nem a harag, hanem az emberszeretet hódított. A vallási gyűlölet idegen növény volt, nem Magyarországon termett, hanem Bécsből ültették át hozzánk“, — írja a reformáció első évtizedeiről a XVI. század egyik legalaposabb ismerője: Takáts Sándor¹⁾ a kiváló történetíró, egyébként kegyesrendi tanár.

Iskolák, nyomdák, kórházak alapítása jelezte mindenütt a reformáció felléptét és terjedését, tehát a nagyobb szeretet, a mélyebb valóságosság, a több tudás és ezek következményeként a magyar nemzeti szellemnek olyan megújulása és felvirágzása, melyhez hasonlót a magyarság előző hatszázéves európai élete alatt hiába keresünk. Míg egykor a pogány magyarok szívósan ragaszkodtak ősi hitükhöz, szertartásaikhoz és nem egy papot, hittérítőt öltek meg, addig a reformáció terjesztőit szeretettel fogadja a magyar. Igazságaitól és vígasztaló erejétől áll talpra abból az elesettségből, melybe a Jagellók korának zülöttsége, a mohácsi vész és a török hódoltság juttatták. És míg a magyarság európai létének első hat századából a katolicizmus kizárólagos uralmára eső félezer év alatt mindössze 15 kötetre való prózai mű és alig 1 kötetre terjedő vers marad ránk, addig az 1528—1608. között lefolyt fergeteges nyolc évtized alatt, amikor nemzetünk nagy része protestáns volt, Ferenczi Zoltán megállapítása szerint a 28 protestáns nyomdából mintegy 500 kötet jelent meg magyar nyelven.

Távol áll ugyan tőlünk a szándék, hogy lekicsinyeljük a katolicizmus elismert művelő hatását, de viszont ez az 500 kötetnyi magyar mű abból a korból egymagában is eleget mond a protestantizmus nemzeti jelentőségéről. Ez az egy tény minden magyarázat nélkül is érthetővé teszi, hogyan vált a XVI. század a protestantizmus befolyása alatt a legmagyarabb századdá. És ha nem jön közbe az annyi magyar vér és vagyon pusztulásával járó protestánsüldözés, kétségtelen, hogy a reformáció épp oly politikai újjászületésnek lett volna bevezetője az anyaországban is, mint aminőt megteremtett a legnagyobb nehézségek mellett és a felekezetek teljes egyenjoguságával Erdélyben, Angliában, Hollandiában és Svájcban is. Am a Bécsből irányított idegen szellem megindítja a vallásüldözést idegen katonákkal és idegen vezetőkkel. Ott volt például köztük a gyászos emlékü Báthory Zsigmond fejedelemnek még gyászosabb emlékü gyóntatója és tanácsadója: Carillo Alfonso spanyol jezsuita. Hogyan is fájt volna neki az a pusztulás, melyet

¹⁾ Régi magyar asszonyok. 114.

a magyarság soraiban Rudolf királynak hadvezére, Basta és szövetségese, Mihály oláh vajda okozott Erdélyben?

A protestantizmus tehát jött a magyarság számára iskolával, irodalommal, nagyobb műveltséggel, az ellenreformáció pedig ugyanennek a magyarságnak üldözésével.

A XVII. században már védekezésre szoruló protestáns magyarság azonban még mindig hatalmas irodalmi tevékenységet fejt ki. A katolikus Toldy Ferenc által „A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig“ címen 1866-ban kiadott vaskos kötet hét magyar nyelviant közül ebből a századból, melyeknek szerzői közül csak egy a katolikus, a többi protestáns. Hasonlóképpen protestáns szellemű a kuruc kor költészete is. De a majtényi fegyverletétel után a magyar protestantizmus már védekezésre sem volt képes. Az ellenreformáció győz az egész vonalon s győzelme nyomán elnémul egyszerre a magyar nyelv és irodalom, a magyar tudományos életben pedig a latin nyelv lesz újból uralkodóvá. A nemzeti irodalom termékei jobbra protestáns írók tollából jelentek meg, katolikusoktól csak elvétve. A katolicizmus túlsúlya így válik a nemzeti hanyatlás korává.

Arisztokráciánk németül és franciául beszél, nemességünk pedig latinul, úgy hogy Hedrer már pusztuló népet lát a magyarban, mikor a protestáns Bessenyei Bécsben szinte reménytelenül megkezdí munkásságát, mellyel megindult a magyar nemzet szellemi, majd politikai újjászületése. Ami azóta történt, az eléggé ismert. Nem részletezünk tehát, csupán azt kérdezzük Pezenhoffer főtisztelendő úrtól és a Magyar Kulturától, vajjon milyen képe volna az utolsó 150 év magyar szellemi életének a protestáns Bessenyei, Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, a két Bolyai, Körösi Csoma, Petőfi, Tompa, Arany, Jókai, Kemény, Gyulai, Mikszáth, Vargha Gyula, Kozma Andor, stb., stb., vagy akár Ady nélkül? Mit gondol Pezenhoffer úr, vajjon helyesnek tartaná itt is, mint a szellemi élet területein egyáltalában az ő csapongó kedvvel lovagolt vesszőparipáját, a statisztikai arányszámot?

Mennyivel más volt, mint a Pezenhoffer-féle katolicizmus, a múlt század magyar katolicizmusa, mely dicsőségesen vette ki részét a három protestáns nagyság, — Kossuth, Görgei, Petőfi, — égisze alatt végigharcolt szabadságharcból s amely egységesen állott a Thun-féle germanizáló pápens ellen küzdő protestáns testvérei mellett. Kemény Zsigmond írja a Tiszamelléki ref. egyházkerület 1859. november 15-én tartott közgyűléséről e megható sorokat: „Összegyültek pedig nagy tömegben kálvinista és katolikus papok, urak, — a katolikusok természetesen csak mint hallgatóság... A tanácskozatra more patrio, nagy lakoma következett, melyben a katolikus papok a kálvinista papokra s ezek viszont a katolikusokra ürítettek poharat és szünni nem akaró tapsokkal és éljenzéssel fogadtatott egypár főpapra s különösen Bartakovics érsekre mondott áldomás.“¹⁾ Ugy néziünk vissza ez időkre, mint egy elsülyedt kor visszasóhajtott édes emlékére?

Ilyen egység mellett győznie kellett a nemzetnek. Létrejön a kiegyezés. A magyarság politikai súlya egyre nő kiváló államférfiainak vezetése alatt, akik között ott van a katolikus id. Andrássy Gyula épp úgy, mint Tisza István, ki valamennyi között a legnagyobb volt. Bu-

¹⁾ *Angyal Dávid*: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. 482. l.

kása az egész ország pusztulása volt. Trianonban elveszítettük orszagunk területének kétharmadát, testvéreink millióit és fojtogató ellen-séges gyűrűben vagyunk még mindig. És ebben a végzetesen nehéz időkbén jön Pezenhoffer újból a felekezeti harc tüzes csóvájával! Hát vajjon nem volt neki elég a szomorú tanulság, mikor a kálvinista Tisza helyébe jöttek tehetetlen utódai és nyomukban a két forradalom? Avagy talán a szintén református Horthy kormányzósága fáj a főtisztelendő úrnak, azért, hogy a végromlásban kemény kézzel megragadta végzetünk kerekét? Esetleg a hasonlóképpen kálvinista Bethlen miniszterelnöksége ellen háborodik fel lelke, hogy merészelte esztendőök idegölő munkájával rendbe hozni — igaz, katolikus miniszter társainak megértő támogatásával — a tönkretett, csonka országot?

Ugyan képzelje el a főtisztelendő Magyar Kultura és Pezenhoffer úr az utolsó másfél évtized történetét Tisza, Horthy és Bethlen nélkül! Ott látná a világháború előestéjén az obstrukcióba sülyedt, belsőleg meghasonlott nemzetet, látná a tehetetlen Esterházy Móricot, Wekerle Sándort, majd Károlyi Mihályt, Kun Béláékat, utóbb Friedrichet, Huszár Károlyt, Simonyi-Semadam Sándort, akiknek azonban — természetesen Kun Béla kivételével — megvolt és megvan Pezenhoffer úr előtt az a nagy érdemük, hogy katolikusok, de látnia kellene a károszt is, melybe akarattuk ellenére is sodorták, illetve, amelyből küzdelmeik során sem tudták kivezetni a nemzetet.

A pápa épp most adta át az oláhoknak a kolozsvári magyar alapítású minorita templomot és magyar vagyonát. És mégis, a Magyar Kulturának és Pezenhoffer úrnak az okozza a legnagyobb gondot, hogy néhány protestáns képviselével több volt a most felosztott nemzetgyűlésen. Vajjon nem volna-e hálásabb munka, ha a főtisztelendő úr a megszállott területeken akár csak a katolikus magyarság ellen elkövetett jogfosztási esetekről vezetne statisztikát, hogy a Magyar Kultura tudós szerkesztői, a jámbor jezsuita atyák, Rómában is közbelép-hessenek a szorongatott magyar katolikusok védelmére?

Egyébként téved Pezenhoffer úr, mikor azt hiszi, hogy a magyar protestantizmusnak a hatalommal való megalkuvása miatt van viszonylag több képviselőtagja a kormánypártban, mert valójában épp azok a kerületek küldtek be nagyrészt egységspárti protestáns képviselőket a nemzetgyűlésbe, amelyek 1867—1918. között függetlenségi képviselőket választottak, mint például az egyik legkálvinistább jellegű választókerület: Hajdusoboszló választotta meg többször egymásután a katolikus Polónyi Gézát.

Másodszor figyelmébe ajánljuk Pezenhoffer úrnak, hogy nem egy, még az ő statisztikája szerint is kálvinista többségű kerület katolikus embert választott képviselőjéül. Harmadszor pedig bocsásson meg, ha esőndes mosollyal fogadjuk azt a megjegyzését, mely szerint az úgynevezett „keresztény-kurzus“ tulajdonképpen kálvinista kurzus, mert a hazai protestantizmus és más oldalról a Friedrich—Haller-féle irányzat között még ma, a kurzus elhalványulása idején is, olyan világnézeti különbség van, hogy utóbbiak ma is külön pártokban ülnek.

Befejezésül még azt szeretnők megkérdezni a főtisztelendő úrtól, vajjon minő krisztusi vagy erkölcsi törvény alapján, avagy minő nemzeti érdekből kívánja a protestánsok visszaszorítását, ezt az új numerus clausust? Krisztus tanítása értelmében aligha, mert az Üdvözítő szerint szeretnünk kell még ellenségeinket is. De erkölcsi törvény sem lehet, mert az Isten által az emberbe oltott tehetséget elfojtani, meg-

ölni még egy modern Herodesnek sem sikerülne. A vezetésre a szellemi életben és a politikában is mindig az a hivatottabb, akiben viszonylag legnagyobb az értelmi, erkölcsi erő és a cselekvő képesség, nem pedig az, akinek kizárólag csak nagyobb tömeg áll a háta mögött. Azt sem hinnők, hogy valamely felsőbb nemzeti érdeket akart volna a főtisztelendő úr szolgálni ezzel a támadásával, akkor, amidőn nemrég maga a nuncius is hirdette a nemzeti erők összefogásának szükségességét.

Hiába állít tehát fel a Magyar Kultúra Ravasz László ellen negyven vidéki katolikus káplánt és hiába kívánja Pezenhoffer a Tiszák, Bethlen stb. helyébe a maga embereit, csak azért, mert katolikusok. A nagy katolikusok: Széchenyi, Deák, Vörösmarty nem szorulnak a Pezenhoffer úrék védelmére. Ők épp úgy nagyjaink nekünk, mint katolikus testvéreinknek. Csak halálra ítélt nemzet vághatja le Prokuszesz módjára a kisebbségi felekezetekhez tartozó kiválóságainak fejeit, hogy a statisztika valahogy meg ne billenjen.

Az igaz tehetségnek érvényesülnie kell minden életrevaló népnél, mert örök igazságot fejeznek ki a felekezeti türelmességéről, kemény magyar érzéséről és lelki nagyságáról híres Zrinyinek e szavai:

„Mindenütt felül ég s a föld leszen alsó.“

X.

KRITIKAI SZEMLE.

Szabó Dezső: A magyar protestántizmus problémái. Genius-kiadás. 63 lap. 1926.

Ez a hatvanhárom oldal nyílt levélnek készült az országos protestáns kongresszus tagjaihoz, amely szerző tudomása szerint más formában, de már megtörtént vidéken. Állapítsunk meg ebből mindjárt előljáróban annyit, hogy ezt a nyílt levelet, akármi mást mond is az anyakönyvi kivonata a szerzőnek, *kívülről* írta, aki írta. A mi vezetőink az egyetemes papság elve alapján: presbiterek. Tudom én, hogy van látható és láthatatlan egyház, tehát látható és láthatatlan presbitérium is van, de azért a láthatatlan presbitérium tagjainak is első sorban és mindenek felett *tudniuk kell a dörgést*, ha az ügyekbe beleszólnak.

És ha ezáltal Szabó Dezső csupán csak a látható egyháztagság ellen vétett volna, ettől még bizvást sikerülhetett volna neki minden, amit akart.

Az a baj, hogy a magyar protestánsizmus problémái *hitbeli* természetűek és megoldani sem lehet őket másutt és másképp, mint saját közegükben és ennek megfelelő eszközökkel.

Tévedésbe meg azért volt könnyű esnie szerzőnknek, mert mihelyt baj van a protestánsizmus körül, a szimptómák azonnal jelentkeznek, természetszerűleg irodalmi etc. téren, úgy, mint ahogy ideges embernek néha a feje fájul meg, másszor a gyomra és mégis idegbaj ellen kell gyógykezelnit. És mert a bajok egyházi téren is jelentkeznek, még pedig matematikai pontossággal, mindig szimultán jelenségképen a többi bajokkal, tehát minden jószemű ember azonnal láthatja, hogy köze van ennek a bajnak is a többi bajokhoz. Csak az nem nyilvánvaló (és ezért nem írhatjuk alá Szabó Dezső jószándékú irását sem), hogy nem lehet p. o. az ideges gyomorbajt úgy kezelni ki és úgy kikezelni, ahogy a többi gyomorbajt.

A sok-sok megfigyelése, azaz hogy analógiánkhoz hívek maradjunk: a diagnózis és a kór története nagyjában helytálló Szabó Dezsőnek. Beteg a magyar protestánsizmus (vagy legalább is a multban súlyosan beteg volt) s ennek egész Magyarország, az egész magyar élet kárát látja, az elkövetkező ötven esztendő pedig súlyosan meg fogja sínyleni, még ha már kifelé lábolunk is a nyavalyából. Mi is úgy látjuk, hogy a kálvinizmus legmegfelelőbb lelki formája a magyarságnak, egészen nemzeti, független, demokrata, haladó és kultúratermő vallás. Mi is elismerjük, hogy az utolsó nyolcvan esz-

tendőben hivatásának nem felelt meg úgy, mint azelőtt s ahogy a változott viszonyok mellett fokozottabban és a korszellemhez alkalmazkodva kellett volna megfelelnie. Igazat adunk neki, ha iskoláinkat kifogásolja, vallástanításunkat nem tartja színvonalon állónak, papságunk ezer baját taxative is felsorolja, ha igehirdetésünkben sok kivetni valót talál. Ha nézeteink nem egyeznek, arról csak részletkérdések másodrendű fontosságú nüanszai tehetnek.

Tovább megyek. Még annak a nagy veszedelemnek a meglétét sem óhajtjuk tagadásba venni, ami a nemrég asszimilálódott önkéntes magyarok részéről fennáll, nem azért, mert katolikusok, vagy zsidók, hanem azért, mert bizonyos élettörvényeket, amelyeket ösztönösen kellene érezniök, ma még nem érezhetnek egészen ösztönösen.

Még tovább megyek. Lehet, hogy egyszer valamikor az is kiderül: mennyivel szólalt volna meg hamarabb kiben-kiben ez az ösztön. ha mondjuk az illető ilyen vagy amolyan keresztyén felekezetű is lett volna amellet, hogy magyarnak vallotta magát. Szóval én még az elől a lehetőség elől sem zárkózom el, hogy Szabó Dezső megállapításai valamikor 100 százalékban komolyodnak költői megérzésből tudományos igazságokká.

Egy azonban bizonyos. A magyar protestántizmus problémáit nem oldják meg azok a reformok, amelyeket Szabó Dezső megoldásképpen ajánl. Hiába küzdjük ki a 48:XX-at. Hiába lesz váltógazdaság a kultuszminisztériumban. Hiába ül össze évenként a protestáns vándorparlament. Hiába vesz részt a protestántizmus nagyobb mértékben vagy tudatosabban a politikai életben, mint idáig.

És a nagy programot is hiába dolgozzuk ki. Ám szüntessük meg a történelmi osztályokat, töröljük el a címeket és rangokat, javítsuk a birtokpolitikát, emeljük a parasztságot, reformáljuk a népképviselést, zárjuk ki a papságot a kormányzatból, szervezzük át hadsergünket, alkotmányunkat, közigazgatásunkat és a magyar falut. —

Féligazságokat kergettünk és nem lesz a reformunk élő létté. Egyszerűen: nem sikerül majd, amit akarunk. Az élet póre tartalma fejünkre fog lázadni. — Miért?

Már megmondottuk. *A lelkek reformjára van szükség.* Ahol a test van, oda keselyük fognak gyűlni.

Hogy képzeli p. o. Szabó Dezső a földbirtokreformot enélkül a lélek nélkül? A nekijuttatott föld fogja majd a kisparasztot életregalvanizálni? Az alkalom csak a tolvajt szüli, a becsületes, egész ember ura az alkalomnak. Hát életregalvanizálta a háborús konjunktúra a kiszegződéseket? Kivetkeztek azok az ölübe esett jólét következőben testi-lelki nyomorúságukból?

És hogy képzeli p. o. Szabó Dezső az igehirdetés megújítását? Megújodik az igehirdetés, ha protestáns lesz a kultuszminiszter és évenként elhangzik egy nagycsomó indítvány a protestáns vándorparlamentben?

Csinált-e már Szabó Dezső arról statisztikát: mi a jobb: kihalt intézmények vázának a leltári tudata, vagy annak a világos belátása,

hogyan a lélek a semmiből is épít? El tudja-e képzelni, hogy a lelkeken fordul meg: református középiskolában hittanítás közben áldoznak esetleg Baálnak, vagy esetleg állami iskolában rajzoló geometriaórán tesznek bizonyosságot az Örökkévalóról?

Az a baj hát, hogy *filiius ante patrem* minden reformtervezet s ez az eredendő hibája. Az élet, a jobb, a szebb, a teljesebb élet mindig *léleknek* a formája és hiába akarjuk magával a *formával* odahazudni az életet, ahol hiányzik a lélek: valami kis előre nem látható mellékkörülmény mindig megcsúfolja legjobb szándékainkat, úgy hogy azok egymásután válnak a pokol országútjának a flaszterévé.

Tudja-e Szabó Dezső, hol a megoldás? Ott a megoldás, mikor majd egyszer, az idő teljességében (lehet már holnap, lehet éppen ez alkalommal) a protestántizmus azt fogja kérdezni vezeklő fiától, de olyan hangon, hogy nem lehet sem kinevetni, sem lefitymálni, sem pedig letorkolni, mint esetleg ezt az én írásomat, ha nem az vezet most a tollam, akinek vágyaimban odaadtam a kezébe:

Hallod-e te, Szabó Dezső! Hiszed-e te, hogy Krisztus járt a vizen, Lázárt feltámasztotta, ötezer embert megvendégtelt, meghalt a keresztfán, engem is, téged is megváltott, feltámadt a halálból és záloga az örök életnek? Hiszed-e, hogy ez a hit világnézetprogram, élet és így a többek között irodalom, politika, nemzetgazdaság, minden? Most, hogy minden kardalészában van, reform is.

Megbántad-e igazán, hogy eddig nem hitted? Elhiszed-e, hogy a megbánásodból különb regénytémák és nagyszerűbb stílus kristályosodik ki, mint ami eddig inkább csak sejtettette, mint jelentette a te rendkívüli értékeidet.

Van valami a szavak mögött, ami ilyesmit sejtet. Különben nem mernénk ilyet ideírni vocativusban. Egymás között állapotának meg egymás számára az íróról, hogy kis művének csak az őszinte érzése és szándéka hat megrázó erővel.

Általán és bennem a magyar protestántizmus nagy felelősséggel reagál erre a megmozdulásra és megbánást érez, mikor egy ilyen értékes fiának hatalmas torzóira gondol és keserves vergődését látja. Ezt üzeni neki:

Annak a bizonyos nagy szeretettel főpapi állásba helyezett hitazonoknak a kifogásolt aforizmái üres templomokat népesítettek be és fantazmagóriáktól lázas intellektusok számára hitbeli fogalmakat tisztáztak, vagy teremtetek. Ha van rajtuk (mert bizonyosan van) földi salak, nem a harag nyálától tisztul le róluk, hanem a testvéri aggódás fájdalomkönyveitől.

A magyar protestántizmus problémái — ismétlem — hitbeli természetűek. Csak az egyéni bizonyosságtételek orvosolhatják. Ez, mert egészen egyéni ügy, formájában nagyon sokféle lehet, de minden egyes esetben gyógyító erejű.

Szabó Dezsőnek egy eljövendő őszinte, töredelmes *ekléziakövetése* az ő erős egyéniségéhez mért fejezetet jelentene megújulásunk történelmében.

Ez a kis broszúra?... Ha ennyiben marad, broszurák tisztavirágszerű

pályáját fogja megszaladni. Vagy a meteorokét, ami képnek talán szebb, de sorsnak ugyanolyan, mint a másik.

Karácsony Sándor.

Emlékkönyv a cardiffi konferenciáról.¹ A múlt év nyarán a walesi Cardiffban tartott presbiteri világszövetségi konferencia testes emlékkönyve (495 oldal), néhány hónappal ezelőtt jelent meg a szövetségnek Magyarországon és különösen Erdélyben is jól ismert főtítkára, J. R. Fleming szerkesztésében. A könyv, miként a jegyzetben adott pontos cím is mutatja, jegyzőkönyvszerű és így sok némi-
leg unalmas és nem maradandó értékű határozati javaslat, bizottsági jelentés és üdvözlő beszéd tömegéből kell összekereshni az értékes anyagot, vagyis a gyűléseken tartott előadásoknak pontos és szószereinti, sőt sokszor több mint szószereinti szövegét, mert hiszen néha az előadást teljes egészében éppen terjedelme miatt nem lehetett felolvasni vagy elmondani.

Gyakorlati és a világgálvinizmus helyzetét illető kérdéseken kívül, amelyekről annak idején a konferencia lefolyásáról közölt tudósításban már beszámoltunk (XXXIV. évf., 7. sz., 1925. szeptember) két fontos kérdés foglalkoztatta a konferenciát, amelyek egyrészt a kálvinizmus hitvilágát érintették, másrészt a kálvinizmusnak mint világnézetnek a modern élet követelményeihez való alkalmazását tárgyalták.

Az előbbivel kapcsolatosan a református theológia négy nagynevű képviselője, E. O. Davies, A. Martin, az edinburghi New College principálisa, J. M. Shaw és a református theológia egyik legérdekesebb képviselője, a svájci-német Karl Barth arra a kérdésre adtak feleletet, hogy szükséges és gyakorlatilag kerestül vihető-e új közös hitvallás a világ összes református presbiteriánus egyházai számára. A felolvasások között kétségtelenül a legutolsó a legsúlyosabb, amely az emlékkönyvben is csak részben közölt hatalmas értekezéssé nőtt és Barth a kérdésre ha igenlő választ teljes határozottsággal nem is ad, kifejti azt, hogy a tudományos theológia szűkebb keretein messze túlnövő óriási jelentősége van annak, ha a világ összes reformátusai nem mint coetus particularisok, nem mint egymástól elszigetelt külön élő egyházegyedek, hanem ha mint nagy testvéri közösség keresik Isten akaratának alázatos követését hitük közös megvallásával.

Érdekes és nagyon figyelemre méltó anyag gyűlt össze a „Reformáció alapelvei modern alkalmazásban“ címmel adott összefoglalásban, amelynek keretein belül a református hitnek három és a gyakorlati életre valamilyen formában mindig igen nagy hatást gyakorló alapelvéről van szó. Ezek a Szentírás tekintélye, amely különösen az angol nyelvű hallgatóságot érdekelhette, Isten szuverénitása, a kálvinizmus lefelvontabbnak, legmetafizikaiabbnak látszó,

¹ *Proceedings of the Twelfth General Council of the Alliance of Reformed Churches holding the Presbyterian System held at Cardiff 1925.* Edited by J. R. Fleming, D. D., Edinburgh, 1926.

lényegében azonban éppen nem a szószéknek, hanem a mindennapi életnek szánt tanítása, amelyről egyiknek dr. Sebestyén Jenő budapesti theologiai tanár tartott igen mélyenjáró előadást és végül a harmadik kérdés a hit által való igazulás problémáit tárgyalta.

Ezeket a kiindulásukban theologiai, de tárgyalásukban és végkövetkeztetésekben világnézeti kérdéseket érintő előadásokat az „Egyház és az új kor“ címmel nagyszerűen egészíti ki egy másik előadássorozat, amely előadások a református egyházaknak a tudományos világnézet fejlődésével és a napról-napra mind nagyobb és fontosabb súllyal járó szociális kérdésekkel szemben elfoglalandó álláspontját vizsgálják.

Máthé Elek.

Czeglédi Sándor, Czegléd Sándorné és Keztyüsné Balogh Margit könyvecskéi. Négy könyvecske jelent meg a Sylvester-nyomda kiadásában, kedves kis formájuk a nyomdát dicséri, közös céljuk pedig arra mutat, hogy előttük és utánuk meggondolt program áll.

Az első kettő összetartozik. Czegléd Sándor „Követlek, Uram!“ címmel „egész életre való elmékedések és imádságok könyvének“ vallja „az anyaszentegyházba újonnan felvett ifjak és leányok számára“, Czegléd Sándorné „Szent fogadástétel“ című kis könyve pedig konfirmációi emlék „az egész életre“.

Mind a kettő tehát azzal a feltevéssel íródott, hogy a konfirmáció hatását meghosszabbítsa egészen az élet végéig. Tiszteletre méltó, ideális cél: a megerősített lelket megtartani és megtartatni a felnőtt, az étellel harcoló embereken. Akár Czeglédné kis könyvét nézgetjük, ahogy a hitvallás, fogadástétel és úrvacsorai előkészítés jelentőségét mérlegeli, akár Czegléd könyvecskéjének fejezetei közül olvassuk az istenes életről, a megváltó Istenről, vagy a reformációról való gondolatokat (de talán inkább így kellene mondanunk: gondolkoztatásokat), az az érzésünk, hogy komoly, bölcs és jóakarató barát beszél velünk. Amelyik könyv ilyen hatást tesz, az nem fél a kritikustól.

Mindkét könyvben több rövid imádság van, egyszerűek, tömörek, tartalmasak.

Keztyüsné Balogh Margit „Te benned biztunk“ című történeti kis regénye tulajdonképpen rövid elbeszélés II. József korából. Mese-szöveg, jellemzés, korrajz szempontjából is népies színvonalú. Sokkal jobb és értékesebb „Lélekrablás“ című korrajza, mely 1746-ból Barcsay Ágnes és Bánffy Dénes házasesetét mondja el. Az asszony és a férfi jellemének ellentétessége, Naláczy nagyasszony erélyessége, Bánffy Ágnes sorsa és az egészen háttérben rendelkező katholizáló udvar megrajzolása az elbeszélést elevenné és sikerültté teszi.

Kemény Lajos.

Hit és nemzetvédelmi előadások. A magyar Kálvin-Szövetség kiadása. Ára 2 pengő.

Korunk a demokrácia felé halad s ez csak rokonszenves lehet a demokratikus protestáns egyházak szempontjából, de a haladásnak

ez az iránya kötelességünké teszi, hogy megismerjük az uralom felé törekvő néprétegek gondolatvilágát és igyekezzünk azt olyan irányba terelni, hogy az átalakulás minél csekélyebb megrázkódással járjon és minél nagyobb előnyére váljék az egész társadalomnak. Ezt a célt tűzte maga elé a Kálvin-Szövetség a címben jelzett előadássorozat szervezésekor. Az öt előadónak (Bernát Gyula, Ihrig Károly, ifj. Deseő Antal, Máté Imre és Gálócsy Árpád) eszméi közös tengely körül forognak: Marx utopisztikus tanai olyan korban keletkeztek, amelyben a gazdasági élet mai fejlettségét sejteni sem lehetett, azok tehát, különösen az óvilágnak is példát mutató amerikai termelési rend kialakulása óta elavultak. A nagy társadalmi kérdés megoldva azért ma sincs, a gépek már nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munkások egy részét is fölöslegessé teszik a városokban, a népesség szaporodása pedig vidéken is egyre súlyosbitja a társadalmi kérdést: nincs annyi föld, amennyivel tökéletes, illetve a tömeg vágyainak megfelelő földreformot lehetne végrehajtani. Mindkét téren: úgy a nagyváros, mint a falu szegény népének sorsában egy orvosságot találunk az előadók: a műveltség, a szakértelem fokozását. A kis füzet egyébként nemcsak világfölfogást hirdet, hanem jelentékenyen bővíti ismereteinket a hazai és külföldi gazdasági élet legújabb változásainak élénk és világos leírásával. T. P.

Musnai László: Az Újszövetség.

Könyvünk 64-ik oldalán olvassuk: „A vallás független a történeti kritikától. Sem a kritika nem igazodhatik a vallás után, sem a vallás nem lehet a kritika eredménye. A hit és a tudomány két különböző dolog s egymástól függetlenek. A hit alatt azonban nem a dogmák rendszerét, hanem az élő kegyességet, az Istennel való viszonyunkat értjük. A hit nem a történeti Jézust tekinti, hanem a bennünk élő Krisztust... Ezt a hitet nem a kritika teremti, tehát el sem veheti tőlünk, mert az Isten kegyelmi ajándéka... Aki egyszer megtalálta az élő Istennel való lelki kapcsolatot a Krisztus által, azt többé semmiféle kritika el nem szakíthatja“, stb.

Ez a néhány sor az, ami a szerző álláspontját megvilágítja. Ilyen meggyőződés magyarázza meg azt is, hogy rövid 150 oldal keretében átrohan a teljes Biblián úgy, hogy közben ad igazogiót, ó- és újszövetségi teológiát s a tudományos exegesis ismert tételeit is megemlíti.

Szerző alapos ismerője a német theológiának. Idézi Harnack és Deissmann műveit, de utóbbit éppen Paulus című művével kapcsolatban alig használja, pedig itt lett volna igazán eredményes az ő hatása. Ahol meg kütfőkre s szerzőkre nem hivatkozik, ott érezhető erősen Weinel és Wernle hatása. Meg kell azonban adnunk s el kell ismernünk, hogy amit tőlük tanult, igen ügyesen használta fel s ez nem hibája, hanem erénye a műnek.

A könyv theologiai repetitorium címet is viselhetne, hiszen, a praktikai theologia és egyháztörténetet kivéve, ügyes összefoglalásban felújítja a gyakorló lelkészek előtt mindazt, amit tanultak s

amit később is tudni illik. Ebből a célból föltétlenül hézagpótló a munka s ilyen szempontból nagyon ajánlható is.

Az a célja és terve azonban, hogy könyve, miután ad benne bibliai és szövegkritikát sokszor a legmerészebb elveket ismertetve, elősegitené a bibliaolvasás megszeretését, nemcsak hogy joggal kétségbevonható, hanem teljesen valószínűtlen is. Az olvasóközönség olyan, hogy ahol szkepsisre talál, vagy határozatlanságot lát, a kút-főtől bizonyosan elfordul. Nagyon intelligens olvasó kell hozzá, akinek már nem árt; viszont egészen bizonyos az is, hogy a közönségi hívók nem vesznek tudomást az ilyen műről.

Tárgyi szempontból az is kifogásolandó, hogy az acta és galatai levél vonatkozásai s kapcsolatának nehézségei elől kitér, a jánosi kérdést elég felületesen veszi s mint konfesszionális jellegű egyén, a kanonra vonatkozó megjegyzései túlliberálisak.

Ezek dacára ajánljuk olvasóinknak, annak a hangoztatásával azonban, hogy Czeglédy már megjelent hasonló szellemű munkája több s értékeesebb.

Gaudy László.

Dr. Vass Vince: Jókai kálvinizmusa. (Sylvester-kiadás.)

Jókaihoz csak óvatosan szabad kritikával közeledni, hogy nemes értékeket el ne tiporjon az ember meggondolatlanul. De, ha Jókaihoz elfogulatlan szeretettel közeledik az ember, akkor felragyog előtte minden kincse, drágasága. Ez a 23 oldalas kis könyv is úgy keletkezett, hogy szerzője nagyon szereti Jókait. Ezért találta meg benne, a XIX. század közepének e fényes tükrében, a magyar újjászületés egyik vezérlő fényességeként ragyogott lelkiiséget: a magyarság evangéliumi szellemét, ami e nagy teremtő időkben még a java-katholikusságot is áthatotta. Vass Vince gondos figyelemmel gyűjtötte össze Jókai műveiből a magyar kálvinizmus dicséretét. Jókai-ban ez a kálvinista élet forró, gyermeki képzeletében tükröződik. Mert Jókai gyönyörűen tudott csodálkozni és csodálkozásából gyuladt föl lelkesedése. Jókai kálvinizmusa bátor hittel és önfeláldozó hazafisággal teljes élet szépsége, mely mindenféle valláson levő embert felüdit. Vass Vince könyve ezeket a gondolatokat ébreszti, azért az iskoláknak nem szabad napirendre térni fölötte.

Hamvas József.

Dezső István: P. Florentini Teodóz élete.

Ez a könyv a Ferences-könyvtár sorozatából való és nagyon érdemes az elolvasásra. Ha a külső nem cáfolná meg, olvasás közben joggal azt hinnők, hogy valami Wichern vagy Francke szellemű emberről van itt szó. P. Teodóz igazi hőse a belmisszióknak. Iskolák alapítója, kórházak megteremtője, nyomdák s gyártelepek létesítője a XIX. század derekán. Alkotó lélek, telve kezdeményezéssel és überkonfesszionális. Olyan valaki, aki hitéért üldöztetett; hozzánk hasonló sorsot élt, tehát megbecsül minket is.

Élete örök mozgás, az evangélium tüze fűti. Ha igazi evangéliumi talajba nő bele, művei világraszólóak lettek volna. Így mint

egyetlen tehetség él környezetében s halála után majdnem minden munkája összeroppan s a semmibe vész el. Tudott propagandát csinálni terveinek, de kortársai nem voltak, illetőleg munkatársai voltak római katolikusok.

H. Gaudy László.

Protestáns naptárak 1927-re.

Protestáns Árvaházi Képes Naptár. Ötvenkettedik évfolyam, szerkeszti Lampérth Géza. A régi híres árvaházi naptár az idén jól beosztott, igen gazdag tartalommal jelent meg. Első szakasza az árvaházzal foglalkozik, a második Moháccsal, a harmadik a gályarabok emlékezetével, a negyedik Petőfivel és a Petőfi-Társasággal, aztán bő ismertetés jut Gyóni Gézának, utána néhány érdekes vegyes tartalmú cikk, végre külön rész a gyermekek számára. A cikkek alatt sok ismert és kedvelt írói név, a lapokon számtalan gondosan összegyűjtött illusztráció. Az árvaházi naptárnak ez az új kötete lelkes ember munkája és a multtal szemben haladást jelent. Lampérth Géza sokat dolgozott ezen a könyvön, elismerés illeti meg érte. A naptár ára 20.000 korona.

Luther-Naptár. Tizenötödik évfolyam, szerkesztette Hetvényi Lajos. A törhetetlen hittel folytatott egyházépítő munka egy-egy sikere évenként a Luther-Naptár. Egyszerű tanár, aki mögött se erkölcsi, se anyagi támogatás nem áll, mindig bele mer fogni ebbe a százmilliós vállalatba és hite diadalra vezet. Mert ez a könyv ma már a magyar evangélikusok irodalmi almanachja lett és nincs öntudatos evangélikus ember Magyarországon, aki évente meg ne venné a Luther-Naptárt. Hogy a naptár irodalmi színvonala ilyen, annak az a magyarázata, hogy Hetvényi igen jól honorálja munkatársait. Pályázatot is ír ki évente és ezeken a pályázatokon nemcsak a pályanyerteseket jutalmazza, hanem azokat is, akiket a bíráló bizottság megdicsér. Balázsi művészi rajzai díszítik a kötetet. A naptár ára 20.000 korona.

Keresztényen Család Képes Naptára. Harmadik évfolyam. Szerkesztette Tildy Zoltán. Amíg az árvaházi naptár közös protestáns naptárnak készült és egyetlen naptárunk is volt hosszú ideig, a Luther-Naptár az evangélikusok szükségleteit elégíti ki, ez a képes naptár a református hívek felé indul. A Tahitótfaluból áradó tiszteletreméltóan nagy munkásságnak hirdetője ez is és gondos szerkesztésével, magas színvonalon álló szépirodalmi tartalmával egyre gyarapítja majd népszerűségét.

Virágoskert képes gyermeknapló. Szerkesztette Tildy Zoltán. A tahitótfalui kedves gyermeknapló naptára ez kis olvasói számára, 1926. októberétől 1927. szeptemberéig. Van benne sok minden, aminek a gyermek örül. Mindenféle kedves rovat, üres lapokkal, amiket tele írkalhat. Aztán köszöntő versek, olvasnivaló történetek, költemények, természetrajzi apróságok, szóval a szerkesztő szeretettel végezte a dolgát. A színes táblába bujtatott, majdnem százlapos naptár ára 10.000 korona.

Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája.

E címen Gyulaiból kapunk idézeteket. Mitrovics professzor a savát-borsát mintegy elvonta Gyulai műveinek, de az elemeket kerek egész lappá, mozaikká is illesztette egybe és méltó emléket emelt az írónak centennáriuma alkalmából.

Nem szeretném e könyvet még ha valamelyest tetszetősebb, de alapjában véve mégis könnyedén odavetett, felszínes csevegésszerű fordulatokkal ismertetni. A Gyulai megtagadásának érezném ezt, aféle hangos kultusznak a centennáriumkor, mint aminőt a kiegyezés utáni évtizedek esztétikája és kritikája űzött vele, amikor a helyett, hogy énjének lényegét igyekezett volna vérévé tenni, nevét únos-untig hangoztatva, szellemét, erkölcsi értékeit csak külsőlegese adalék, ne mondjam függelék gyanánt, szóval emésztetlenül hordozta magában, azaz csak magán. De nem árulnék egy gyékényen az idézetek gyűjtőjével sem, ki híven sáfárkodott a Gyulai kincseivel, nem volt részrehajló, nem tolta az egyiket elébe a másiknak esetleg a maga hitvallásának igazolására (hiszen megesik, hogy egy-egy vesszőparipánkra nagy emberről húzzuk le a takarót reája), hanem egymásután, a maga rendjén soroztatta fel legnagyobb kritikusként.

A nagy író, javarészt a hivatalos fórumok hajszásövein, mint aféle vékony, de edzett erezeten át, messzire széjjelkeringett a magyarság testében. A Gyulai tudása, izlése, felfogása, értékelése mindnyájunké lettek, olyannyira mindnyájunké, hogy nem is tudunk arról, hogy ezek az értékelések apró kristályokként rakódtak le a nemzet testében, de azért elébb harcolni, verekedni kellett egy emberöltőn át Gyulai Pálnak. De ha az igazságok így elterjedtek is hivatalos körökben, az iskola révén a műveltek és hivatottak zárt soraiban, a tömegek lelkének mélyére kellőképp nem hatoltak. Gyulai művészi és erkölcsi eszményei — fájdalom — közkinccsé nem váltak úgy, hogy abból, mint televény humuszából, új életek, új irányok sarjadzanak ki, nőjjenek sudárrá. Sőt azt is hangoztatják, hogy elvei elavultak, ezek már a múlté, a történelemé, még az itt ismertetett könyvvel kapcsolatosan is olvastam ilyesmit egy fővárosi napilapban.

Pedig Gyulait nagyban védi az elavulástól már az is, hogy ő a művészet örök törvényeit nyújtotta nekünk, talán soha senki objektívebben nem, mint éppen ő. Ezek a törvények a művészetnek nem ideig-óráig, a változó izlés szabta részleteivel, szeszélyes kinövésével bibelődnek, sőt éppen ezek ellen védik a művészetet, különösen ha Gyulairól van szó. És Mitrovics éppen azt nyújtja, ami Gyulaiban a sub specie aeternitatis íródott meg, meghámozva a kritikákat az aktualitástól s mintegy azokat kiemelve, amik az örökkévalóságot adják s amelyekhez Gyulai, kiindulva az alkalmosságokból, a kritika révén, mint nyugvó csúcsokhoz eljutott.

Ezek a nyugvó csúcsok, mint a Gyulai gondolatai jelennek meg előttünk a Mitrovics könyvében. Gondolatok, amelyek írásközben eszébe jutottak az írónak. Axiomák, gnómák gyanánt hatnak már stilbeli kitünőségük révén is, aféle szentenciózus mondásokként, de

sohasem puffanó szellemességek, ennél súlyosabbak spirituális, terjedelmesebbek anyagi szempontból, sokszor elterülnek, kiszélesednek, egész értekezésekké terjedelmesednek, de sohasem alacsonyodnak le a könnyű hatás csalékony, színészi eszközeivé. Gyulai egyéniségének gerince a puritás egyszerűség s ez a könyvada idézetekben tükrözik legvilágosabban. Gyulai a szó közönséges értelmében nem volt szellemes ember és nem volt zseniális a szónak rosszul értelmezett jelentésében, amely szertelenséget, sokszor keresett és erőltetett, mindenáron való originalitást jelent. Hiszen a szellemeskedéshez, originalitáshoz elengedhetetlen egy kis póz, egy kis színészkedés, léhaság, amely ha szeretetreméltósággal párosul is, mégis csak léhaság marad. Gyulai pedig épp ezek ellen harcolt egy életen át.

Az idézetek elé irt tartalmas bevezetés, éppen úgy, mint az idézetek (a kettő párhuzamosan halad) Gyulai esztétikai elméleteit adják. Az elmélet azonban látszat, — mert Gyulai az esztétikában is — mint a bevezetés megállapítja, a gyakorlat embere volt. Köztudomású, hogy realista volt és éppen ezért kritikáiban sem állott elő soha csak elméletileg kiesztelt, irreális posztulátumokkal és nem keresett abszolút tökélyt. Hiszen az abszolút tökély a művészetben is csak eszmény marad, — maga vallja — itt is, mint az erkölcsi világban is, csak emberi tökélyről lehet szó s ez nem egyéb, mint a jó tulajdonok nagyobb száma és ereje. Valóban elért, valóságos tökélyekből vonta le szabályait és ilyeneket talált meg Vörösmartyban, Petőfiben, Aranyban, literatúránk e nagy triaszában s azért tudta megtalálni, mert nem kereste egyiket a másikban, nem volt elfogult egyik előnyére avagy rovására s noha lelke Aranyhoz volt a legközelebb a három közül, együtt tudta élvezni és értékelni mind a hármat, nem mint a korábbi kritika, amely Vörösmartyval akarta lezárni az irodalmat és a kortársak javarésze, amely meg Petőfinél rekedt el s nem tudott eljutni Aranyig, mert Petőfiből túltengő kultuszt űzött. Mint az antik pogány ember, a maga formájára és hasonlatosságára mintázta meg a maga isteneit, úgy ők is maguk képükre és hasonlatosságukra akarták átformálni tanulatlan, felületes vadóccá a mély érzésű, komoly tanulmányokat folytató Petőfit, akaratlanul is Arany rovására, akihez Gyulait a három közül épp esztétikájának tengelye: a kompozíció tökéletes harmóniája vonzott, amely mindég keres egésztestet. Ezt találta meg Aranyban, akihez azután legközelebb jutott a három közül, amely körülményt a szemelvények gyűjtője is azzal akart dokumentálni, hogy az idézetekhez Aranyból vett idézeteket csatolt a jegyzetek kiegészítéseképen.

És ha Gyulai nem volt elméleti esztéta, tegyük hozzá és folytassuk azzal, hogy annyira nem volt teoretikus, hogy e látszólagos elméleti megpihenéseiben is hű marad önmagához, mert harcol és polemizál a művészet örök jogaiért. Ez idézetekben is lelke felátad sirjából, visszatér hozzánk, mint az édes anya az ő árváihoz az ő örökség versében és harcol tovább azok ellen, akik vétkeznek a művészet örök törvényei ellen.

Gyulait így megszűrni kétségtelen éber lelkiismeretet és éles

szemet igényelt. Hisz nála minden szó nyom a latban és köztudomású, hogy elvi ellensége volt a dült betűvel való szedetés nem egyszer csak fontoskodó és reklámszerű eljárásának. Benne nincsenek aféle henye helyek, amely alatt az olvasó pihenő lélegzetet vehetne. Nincs tehát mit elhagyni belőle. Gondolatai tömör egymásutánban sorakoznak fel s amit lényegtelennek tartott, azt bizton elhallgatta, mert, mint maga vallja: mindég mélyebb és költőibb hatást idézhetni elő, ha úgy hallgatunk el valamit, hogy kiérezzük, mintha kimondva se nagyobb emelkedésre nem hangolhatjuk a kedélyt, se jobban meg nem illelhetjük. De kritikái telve vannak elvi jelentőségű kérdésekre való kitérésekkel, amelyeket elhallgatni nem akart s noha ezek a tárgyalt aktuális eseményekből kiérezhetőek volnának, mégis szükségét érezte, hogy mintegy külön is lecsapolja azokat. E lecsapolásokban Gyulai a tanulságos eszméknek nagy gazdagságával állott elő. Írásainak ez a tulajdonsága teszi őt, az előbb elmondottak ellenére is mégis alkalmassá arra, hogy a mai divatos breviárium formátumban vihessük a közönség elé, mert, noha nincs mit elhagyni Gyulaiból, van, mit érdemes kiemelni belőle. És mi is érezzük a szemelvények gyűjtőjével együtt, hogy a XX. század olvasója reászorul Gyulai örökérvényű esztétikai elveire, szívesen is veszi őket, de nincs ereje, hogy vaskos köteteket olvasson el értük, mert elkényesedett és türelmetlen szeme a napisajtó hasábjain is átfutva, igen sokszor csak a dült betűk szemetszűrő, pöfötteg testén tud már megakadni.

Medveczky Károly.

Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. I. kötet. Budapest, a szerző kiadása, 1926.

A Magyar Tudományos Akadémia százéves s a Polgáriszkolai tanárképző főiskola ötvenéves évfordulója alkalmából Erdélyi Lajos gondos kiállítású könyvben bocsátotta közre a különböző tudományos folyóiratokban és másutt megjelent nyelvészeti értekezései gyűjteményének első kötetét. Világosan megírt dolgozatai tanulságosak mind a szakemberek, mind a nyelvtudomány iránt érdeklődő közönség részére.

Mondattani értekezéseiben főleg egyes még gyakran tévesen magyarozott nyelvi sajátságok helyes értelmezésére mutat rá, de kiviláglik belőlük az is, miként hatnak lelki jelenségek, főleg a képzettársulás folyamatai a mondatrészek kapcsolására és viszonyítására. Így érdekes példákat sorol fel a magyar, finn és török nyelvből olyan esetekre, amelyekben az alany és az állítmány egyeztetése nem a szóalak, hanem az értelem szerint történik.

A közölt értekezések egy másik csoportja a magyar nyelvjárásokkal foglalkozik. Meleg szeretettel ismerteti ezekben a szerző szülőföldjének, Háromszék megyének több nyelvi sajátságát, első sorban az ott még fennmaradt gazdag igeidőrendszert. Foglalkozik továbbá egyes csángó nyelvjárások eredetének kérdésével. Ilynemű tanulmányaiban utal a szerző a nyelvi egyezéseken kívül a történeti

feljegyzések, helynevek, vezeték- és keresztnévek, továbbá a népköltészet és néprajzi adatok tanúságainak fontosságára is.

Figyelemre méltó a szerző felhívása a népnyelv tanulmányozása ügyében. Bizonyos, hogy nyelvjárásaink alapos tanulmányozása igen lényeges és sürgős feladat. Ezt a munkát első sorban azok végezhetnék a legnagyobb sikerrel, akik maguk is valamely tájszólás körében növekedtek fel. Kívánatosak azonban gondos fonetikai és nyelvjárastani előtanulmányok. A népnyelvi gyűjtés terén eddig mutatkozó hiányokat részletesebben tárgyalja a szerző „Nyelvjárásaink ügye és teendőink” című értekezésében (Magyar Nyelv, 1905).

Közli még e könyvben Erdélyi a Gyulafehérvári Glosszák néven ismert nyelvemlékünk hű kiadását, továbbá megemlékezéseit két kiváló nyelvtudósról, Budenz Józsefről és Paul Hermannról. Ez utóbbi érdemeit Petz Gedeon szép akadémiai emlékbeszédének (l. Paul Hermann k. tag emlékezete. Magyar Tudományos Akadémia, Emlékbeszédek, XVIII. kötet, 10. szám, 1923.) ismertetése keretében méltatja.

Értekezéseinek ez újabb kiadásánál a szerző mindig tekintetbe vette az egyes tárgyalt kérdésekre vonatkozó újabb kutatásokat is s így azokon több változtatást tett. Könyvét első mesterének, Szinyei József egyetemi tanárnak ajánlja. *Losonczy Zoltán.*

Román G. Klára: Írás és egyéniség. Budapest. Révai-kiadás. 1926. (189 lap.)

Az írás mechanizmusa és az író egyénisége közötti kapcsolat kimutatására törekszik a grafologia tudománya s e tudomány szak eredményeit foglalja össze e munka, mely a célnak megfelelően nem csupán szöveget tartalmaz, hanem bőségesen fel van szerelve hasonmásokkal is.

A grafologia tudománya mindennek előtt az írásban megnyilvánuló jellegzetes tulajdonságokat állítja össze s ezekből a jellegzetes tulajdonságokból következtet az író egyéniségét alkotó testi és szellemi tulajdonságokra. Ilyen grafikai tulajdonságok az álló vagy dült írás, a széles vagy keskeny betűk, a sorok felfelé vagy lefelé menő iránya, stb. Ezekből a jellegzetes tulajdonságokból ilyenféle következtetéseket vont le: a fukar ember takarékoskodik a papirossal, a bőkezű szélesen ír, az erős jellemű ember egyenes sorokat ír, a hullámzó kedélyű sorai pedig hullámzók, stb. Amennyire elfogadhatóknak látszanak ezek a megállapítások, olyan kevés alapot nyújtanak más grafikai tulajdonságok a jellem megállapítására, p. o. az egyenletes írásból egyrészt lelki erőre, másrészt lelki tompaságra következtet. Vagyis nem minden grafikai jellegzetesség látszik alkalmasnak az író testi vagy lelki tulajdonságainak megállapítására, tehát a grafológiába csupán azok az írástulajdonságok látszanak felveendőknak, amelyek az író testi vagy lelki egyéniségének megállapítására alkalmasak.

Nem fordít kellő figyelmet a grafologia az írásmodorban gyakran megnyilvánuló utánzásra, amelyet p. o. gyermekek és szülők írá-

sában láthatunk s ami nem mindig jelenti a testi és szellemi tulajdonságok átszármazását, amint a tanító írásmódoának átvételével sem szállanak át a testi és szellemi tulajdonságok. Általában nehezen látszik megkülönböztethetőnek az írás mechanizmusában a modorosság az egyéni sajátosságtól, ami a grafológiát csaknem legyőzhetetlen akadályok elé állítja.

Mindenesetre nagy érdeme e kis munkának, hogy megismerteti a magyar olvasóközönséget a grafologiai szakirodalommal s megmutatja, hogy milyen eszközökkel dolgozik és micsoda eredményeket ért el. Ugy látszik azonban, hogy e tudományszak még távolról sincs kiforrvá s az összegyűjtött anyagból ki kell hagyni azt, amely a kitűzött cél elérésére alkalmatlan, mert ez utóbbi anyag csak rontja a grafologia hitelét.

Gárdonyi Albert.

Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története.
Budapest, 1926. 603 lap.

Ezt a nagyarányú munkát az eddig megjelent ismertetések teljes elismeréssel fogadták és méltán.

Nemcsak a nagy szorgalommal összehordott anyag óriási terjedelme, hanem még inkább a feldolgozás tudományos módja az, ami feltétlenül dicséretet érdemel. Igaz, hogy e tekintetben Pukánszky nem állt előzmények nélkül. A Bleyer, Petz és Schmidt professzoroktól szerkesztett „Német philologiai dolgozatok“ 30 kötete eléggé megmutatta az eljárást, melyet követnie és egyengette az utat, melyen haladnia kellett. De ez nem csökkenti szerző érdemét, mert a szinte beláthatatlan anyag célszerű, világos csoportosítása mégis az ő önállóságát dicséri és én épp e szerencsés csoportosításban látom a testes kötet fő érdemét. Az 1848-ig terjedő időt Pukánszky ugyanis hét korszakra osztja, ezek a következők: I. Honfoglalás előtti germán emlékek Magyarországon; II. A korai középkor; III. A keresztényen középkor; IV. A reformáció kora; V. A barokk-irodalom kora; VI. A felvilágosodás kora; VII. A romantika kora. E korszakok általános jellemzése, az egyes irodalmi ágak beillesztése a kor keretei közé, a németországi irodalommal való kapcsolatok kimutatása és végül a főbb írók méltatása valóban sikerültnek mondható. Lépten-nyomon érezzük, hogy a szerző benne él a tárgya körében és annak gazdag anyaga felett nagy tudatossággal rendelkezik. Elődeinek idevágó munkásságát teljesen kiaknáztá, de nem egy ponton tovább is viszi a kutatást. Tehát eredeti forrásokat is nagy számmal felhasznált. Egyes megállapításai ellen talán lehet kifogást tenni, így pl., „hogy a magyarországi német irodalom nyelvben ugyan német, de szellemben teljesen magyar“ (5. lap), ami pl. az erdélyi szászokra nem igen áll; az irodalmi repertóriumból bizonyára csak véletlenségből maradtak ki egyes fontosabb művek, hogy csak egyet említsünk: Császáz E.: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.; végül egyes irodalmi ágak, pl. a theologiai irodalom a későbbi korokban meglehetősen mostoha elbánásban részesül, vagy a maga korában oly híres Tessedik S. gazda-

ságtani munkáit egy szóval sem említi, de ez nagyrészt az előmunkálatok hiányossága miatt történt. Egy ember mindent el nem végezhet, itt még sokat kell felkutatni és méltatni, így pl. az evangélikus theologiai irodalom XVIII. és XIX. századi emlékeit. A munka mindenesetre a magyar kultúrtörténelem nagy nyeresége, mert midőn feltárja a hazai német irodalom fejlődését, egyszersmind rávilágít ama nagy hatásra, melyet a német kultúra minden időben a magyar szellemi életre gyakorolt, úgyhogy azt, amit eddig csak szétszórta, töredékesen ismertünk, most összefüggő, egységes képből vonul el előttünk. Mivel pedig a tárgyalt írók túlnyomó többsége protestáns, Pukánszky műve becses adalékokat szolgáltat a magyarországi protestánsizmus történetéhez is.

A könyv eredményei között vannak olyanok, melyeket nemcsak a szakembereknek, hanem a nagyközönségnek is tudomásul kellene vennie, amelyeket tehát az iskolákban is, pl. a német irodalmi tanítás körében meg kellene ismertetni. Itt olyan írókra gondolok, mint Steinacker, Schröer, Karl Beck, stb., aminek persze az a feltevése, hogy ez írók munkái legalább szemelvényesen hozzáférhetőkké tétessenek.

A szerző azt is jól tudja, hogy a kutatás az ő hatalmas szintetikus munkájával még nincsen befejezve és több helyütt rá is mutat a teendőkre. Előadásáról is csak elismeréssel szólhatunk: a komoly tárgyhoz illő értekező stílus az, de azért nem száraz, hanem élénk, sokszor színes is. A munkát pontos tárgymutató és a munka tartalmának német kivonata zárja be.

Magától értetődik, hogy a könyv gazdagsága ily rövid ismertetésből alig sejthető.

A jelzett apróbb fogvatkozások nem csökkentik a munka értékét és nem csökkentik hálánkat a szerzővel szemben, aki valóban nagyszabású és nélkülözhetetlen forrásművet adott a kezünkbe.

Szelényi Ödön.

Ecsedi István: Poros országúton. Debrecen, 1925.

Husz év óta nem láttam Magyarországot, csak innen Pestrői, ebből az erőszakkal nyugat-európaivá kényszerített városból. Nem látam kedves Ázsiánkat, a búbajos misztikumokkal teli magyar vidéket, nem beszélgettem sajátos eszű, gondolkozású véreimmel, akik kultúránk elnyugatiasodása közben megmaradtak annak, amik — talán a honfoglalás előtt ezer meg ezer esztendővel voltak. Legalább én úgy éreztem a „Poros országúton“ olvasása közben, hogy olyan emberek mozognak, élnek, cselekszenek előtttem, akik a szamojéd halászokhoz és a kirgiz pásztorokhoz sokkal közelebb állanak, mint hozzám, vagy más kultúr-magyarokhoz, akiket teljesen deformált a nyugat-európai kultúra. Az ösfoglalkozásokat: halászatot, pásztorokodást űző magyarok élete tárul elbém Ecsedi Istvánnak lélekkel, lelkesedéssel és pompás magyar színekkel megírt könyvéből, amely számomra is, aki pedig életem első húsz esztendejét egy kis ázsiai városban töltöttem el, az ősmagyar életnek, észjárásnak, szokásoknak oly ismeretlen

gyöngyszemeit csillogtatta meg, amelyeknek megvoltára csak a finn-ugor és török-tatár népek között járt utazók feljegyzései alapján merem volna gondolni. Amikor ezt a könyvet elolvastam, csodálkozva és tágra meresztett szemmel, önkéntelenül halászó-vadászó nomád rokonnakra gondoltam, akik az Ob és Jenisszei hátán húzzák meg a gyalmot, vagy a kirgiz mezőkön legeltetik a rideg-gulyát.

Ecsedi messze jár lenn, a fajmagyar élet mélyén és mélyről méríti a magyar nyelv kincsesházából a szavakat és a képeket. Szépen beszél magyarul és üdén mesél a tiszai halászatról, az úszó jégtáblákon ugrándozó halászkokról, a harcsafogásról, a hortobágyi pásztoréletéről készített rajzai valósággal drámai feszültségűek és mennyivel érdekesebbek, mint a modern írók nyavalygásai a dunaparti korzó aszszonyairól és arszlánjairól, a városi ember szerelmi életéről, meg a nagyváros éjszakáinak sápadt pillangóiról. Ha Ady látta volna a tiszai izgalmas harcsafogást s a tiszaparti emberek élet-halálharcát a vízen, a pusztán, az elemekkel, ha nem csukott szemmel járt-kelt volna a magyar életben, nem merült volna föl lelkében a kérdés: „a Tisza partján mit keresek?“

Ecsedi István összegyűjtött utirajzait Hen Svedin, Stanley, Livingstone utikönyveivel együtt kezébe kell adni a magyar ifjúságnak, hogy a világ nagy csodái mellett ismerje meg a magyar föld nagy rejtelseit is, amelyek az ösfoglalkozások útján az ősmagyar, sarmata, volga-menti, vagy ázsiai életbe világítanak be.

A magam részéről Ecsedinek nemcsak pompás magyarságáért, magyar színeieért és hangulataiért vagyok hálás, hanem azért is, mert becses adalékokat adott kezembe egy probléma tisztázásához, amelynek azt a címet adnám: „A magyarság és az euro-aziatizmus kérdése.“ Nem vagyunk nyugat-európaiak, legalább is én a legtávolabbról sem tartom annak magamat, nem lakunk Ázsiában sem és mégis, mint Ecsedi kedves, hangulatos képeiből is meggyőződtem róla, van a magyar kultúrának, a primitív kultúrának egy síkja, amely nem az európai, hanem az ázsiai kultúrának a folytatása, amely ősi bennünk, amelynek folytatói lennénk mi, „kultúr-magyarok“ is, ha praktikusabb, készebb, fejlettebb, de idegen kultúrákat át nem vettünk volna Nyugatról.

Ez a „poros országút“ az az út, amelyen keresnünk kell a kulcsot az ősi magyar lélek zárjához.

Volna egypár kritikai megjegyzésem is Ecsedi egyes megfigyeléseihez. (Például, mint szkeptikus városi ember, nem tudom elhinni a víziembernek a sassal való barátkozását és cserekereskedését és ázsiai hitemet kellett segítségül hívnom, hogy higgyek). De az ilyen magyar könyveket szeretni kell és nem kritizálni.

Trócsányi Zoltán.

Goldsmith Olivér: A wakefieldi lelkész. Fordította: Czeglédy Sándor. (Sylvester-kiadás.) A halhatatlanság lehellete érinti az embert, amikor a Sylvester-kiadásnak ezt az új, szép könyvét, A wakefieldi lelkészt, Czeglédy Sándor fordításában kezünkbe vesz-

szük. Mennyi minden halt meg azalatt a szinte kétszáz esztendő alatt, amióta ez a könyv még mindig él és most új köntösben jön el hozzánk látogatóba! Mert az emberi élet igaz ábrázolója éppen olyan örökkévaló megállapításokat hagynak az utókorra, mint Pythagoras tantétele és az igazságoknak mindegy, hogy kétszáz vagy kétezer évesek-e? Goldsmith Olivér regénye Fielding kezdődő realizmusával, Smollet hajósregényeivel, Sterne gondolatkeltő munkáival, a tizennyolcadik században az angol regény fejlődésének elején áll. Richardson agyongyötört ártatlanságai után ez a csoport vezette át a regényt Swift és Defoe újkori világnézetet hirdető, nemzetközi jelentőséggel bíró, nagyméretű tervezéseiből az angol élet szűkebbkörű, de lelkileg mélyebb és vonásokban gazdagabb rajzához. Ekkor szólalt meg újra a pompás angol humor, mely az elbeszélésben szinte Chaucer óta szünetelt. Ennek a humornak itt legnaivabb, legmelegebb kifejezője Goldsmith, aki a lírai költő gyengésségével beszél el és humoros felsőbbségének nyugalmát evangéliumi vallásossága adja meg. Ez magyarízű Czeglédy Sándor vonzódását e könyvhöz és ebből fakad a fordítónak és szerzőnek az az együttérzése, ami nemcsak formai, hanem lelki értéket is ad ennek a fordításnak. A wakefieldi lelkész a művelt ember iskolájának feltétlenül elvégzendő tananyaga. Ez a fordítás hűségével és könnyed elbeszélő modorával kellemes kötelességévé teszi minden művelt magyar embernek, hogy Goldsmith könnyesen mosolygó regényét még egyszer elolvassa.

Hamvas József.

Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők. Budapest, 1926.

Csábítóan vonzó olvasmány ez a kis könyv: művészlélek ismert meg művészlelleket és meleg szeretettel hív minket kedves szerzőinek környezetébe. Néhány szóval elénk varázsolja a költőnek külsejét, gondolatvilágát, életmódját, eközben észrevétlenül szívünkbe lop néhány szép költeményt, amelyekre visszagondolva, csodálkozunk, hogy mi ezt még sohasem hallottuk, vagy ha hallottuk, meg nem értettük. *Bárd Miklós* nevét régóta ismerem, de költészetét Vincze Géza hozta közel szívemhez. A Protestáns Szemle olvasói különösen élvezhetik *Aprily Lajos* szép jellemzését, *Ravasz László*, *Czeglédy Sándor* nem szorultak fölfedezésre, ők már nem is a kálvinista, hanem az összes magyarság közös kincsei, de Vincze Géza az ő arcképüket is olyan keretbe állítja, hogy megtekintés után el kell ismernünk: mi erre nem gondoltunk, pedig ez a beállítás nemcsak legszebb, legtermészetesebb, hanem ez az igazán jellemző. Aki ezt a kis könyvet kezébe veszi, olvasatlanul le nem fogja tenni s a végén örülni fog, hogy a benne ismertetett négy költőn kívül megismerhetett egy ötödiket: Vincze Gézát.

Fenesi Zoltán.

Hegedüs Lóránt: A halhatatlanok útja. Budapest. Év nincs. Singer és Wolfner.

Ritkán állottam nehezebb feladat előtt, mint e könyv ismertetésénél. Szípkázó zseni alkotása, amelyben az elme fényeszőró gyé-

mántjai üzik a szemmel a kaleidoszkop játékát. Hol fogjam meg a képet, hol birjam rá a megindult elmét, hogy közönséges ember által is nyomon követhető úton haladjon s így valami egységes képet adhassak magamnak s az olvasónak és ezzel a megvételére és olvasására csábítsam? Mint mikor a robogó autó reflektora hirtelen a szemünkbe veti a fényét, meglepő fordulattal és soha nem várt gondolattal döb-bent meg. Szinte elveszítjük tájékozottságunkat s a tárgyilagos megfontolás szempontjait az olvasás nem várt lelki helyezeteiben. Lehet-e ezt megszokott olvasmányaink elveihez mérni? Szabad-e az elemző szem tárgylencséje alá szorítani?

Egyet megállapíthatunk a kritika egész szigorával: pompás stílus-művészetet dolgozik. De ez egy szempontból némi veszedelmet is jelent: állításainak nehéz ellent állani. Főleg, mert oly határozottsággal állítja be még a kérdéses tételeket is, szinte képtelenségnek gondoljuk a tévedésnek még a lehetőségét is. Pedig, mint más, úgy a nagynevű szerző is ki van téve ennek. Elég, ha a halotti beszéd és könyörgésről mondottakra utalunk, melyben fölényesen intézi el nyelvészeink sok nagy gondjának minden eredményét; vagy származási elméletére, mely szerint mindenki magyar, tehát illetékes is fajunk etnoszán csavarintani egyet, akit a Kárpátok ölében összehordott a szél. De e mellett rajongással szól a maga fajszeretetéről, pedig az már ezer éve növekszik a bércek között. Elhihető-e, hogy az sok másokénál nem különb? Darwinizmus és kereszténység összeegyeztetésén fáradozik, pedig az evolúció sarktétele az átöröklés, ami viszont kétségtelenné teszi a nemzet és fajalkotás kérdésében azoknak előnyét, kik kongruens és nem divergens elemeket hoznak magukkal. (Pardon: nem felejtkeztem meg a korrelatív elvről, az alkalmazkodásról sem!)

Kedvelt tárgyai Jókai és az Ember tragédiája. Jókainál a vitás kérdéseket azzal fejtí meg, hogy ő nem regényíró. Általában gazdagon termeli az eféle paradoxonokat. Valóban ezeknek nagy átvilágító erejük van. De itt is tollban maradt valami. A költő-lángelme sosem változatlan folytatója a műfajnak, hanem újjáteremtője. Nos, hát Jókai nem volt az, hanem ilyen újat teremtő zseni: tágította a regény műfaját.

Érdekes okát adja Madách külföldi népszerűtlenségének: elhibázott Lucifer alakja; kevésbé vesz részt az ember tragédiájában. Ez talán mégis tévedés lesz. Az arrangeur, aki állandóan a reménytelenség legsötétebb színeivel méregeti a szerencsétlen páciensnek lelkét, — mert hiszen Lucifer varázsolja Ádám szeméi elé a kiábrándító jeleneteket, — talán mégis befolyásolja az életét: a kétségbeesés szakadéka elé szorítja. S nem ez történik-e éppen Ádámmal? Szerencse, hogy Éva anyasága visszatartja az alábukástól. Legyen szabad felhívnom írónk nagybecsű figyelmét arra, hogy az Ember tragédiájában nagy igazságok fénye erősíti az utolsó szavak halvány biztatását. És ezek egyike a nagy történelmi tragédiákból felénk sugárzó az az igazság, hogy az *érzelmi élet* értékei alkotják az életfentartó erők alapjait. Ez kárpótolja az egyént is azért, hogy az élet problémáját értelmileg fölmérni nem képes.

A Hegedüs reflektorai nemcsak kápráztatnak, de át is világítanak. Milyen pompás megállapítások például: Petőfi lírája bármily nagyszerű is, csak egyetlen lélek húrját zendíti meg, ellenben Shakespeare annyi lelken játszik, mintha orgonán zenélné. (Ámbár Petőfiben is az egész alföldi magyarság orgonázott!) Vagy: Tisza meghalt, hogy igazságunkért feltámadhasson. Mindenki más beletámolyog a halálba, csak a mártír megy fölemelt fővel keresztül a kapun, melynek csak egyik oldalán van kilincs. Amerika utolsó európai bevándorlója, akit még beereszt: a Világtörténelem, stb.

A kötet közvetlenségével egészében is nagybecsű pszichológiai dokumentum.

Mitrovics Gyula.

Móricz Pál: A rejtelmes Alföld. Elbeszélések, rajzok. A szerző kiadása. A tahitótfalui Sylvester nyomdai műintézet nyomásában. 1926. 8-rét, 240 lap.

Avval kezdem, hogy Móricz Pál nem jó címet adott könyvének, mert az egész Alföld helyett csak kis darabját kapjuk benne. Méltán neheztelhet érte a bihari síkság a szalontai csonka torony körül, a Maros melléke, a szegedi tanyák világa, a kis és a nagy kunok földje, a jászok vidéke, a Mátrára dülő hevesi róna, hogy az író kirekesztette őket az Alföldből. De hát ők nem tehetnek róla, ha a nagy Alföld minden varázsával és titkával a Hajduságban táruel élje, ott is azon a darabon, amerre a nánási sugártorony ellátszik, legfeljebb még az óhitű Dorogon, úgyhogy a felső tiszamellék nagy városának, Debrecennek, nagy templomával, nagy vásárjaival, nagy erdejével és Dávidháznénemzetes asszony kis diákjaival egyetemben alig jut hely a vaskos könyvben. Nánás földjében, multjában van az ő gyökere, ide húz a lelke, ha testileg elszakadt is tőle, Nánás emlékei járnak fel szívében és ontják tollából a képek százait, melyek elenyésznek, semmivé lesznek, ha ő nem jegyzi fel számunkra. Tollára veszi mind a maga lelke enyhítésére s az új, közömbös, rideg idők tanulságára. Úgy tesz, mint a régiek közül Altorjai báró Apor Péter, aki *Metamorphosis Transylvaniae* című emlékiratát papírra teszi, hogy „e mostani kevély, felfordult állapotjában koldusságra való változásában“ az országnak maradjon meg „régilázatos együgyűségének“ emlékezete. Nem is kellett volna új címet adni könyvének, hanem megtartani egy régebbi kötetét: „Pusztuló világ“; mert valóban eltűnt emberek, elenyészett szokások, lealkonyodott boldogságról beszélnek a rövidebb-hosszabb rajzok, melyek egyenként tiszta művészi apróságok, összevéve pedig annak a letűnt, elpusztult világnak képét adják. A „Magyar sirató“-hoz képest e kötet művészebb; mert amaz inkább érdekes és értékes adalékok gyűjteménye volt, míg ez az írónak közvetlen élményeiből táplálkozva, melegebbé s egyszerűsége nagyobb esztétikai értékűvé vált. Némely darabja a tragikum zord fenségével kap meg, mint a „Dió a koporsóban“, vagy „A tardosi révész“, mely kevésszavú, de súlyos képeivel igazi íróművészre vall. Általában több a ború a könyvben, mint a derű; de azért a mély humornak sugara játszadoznak lapjain. Az előadás

szépsége hozzájárul a tartalom hangulatosságához; gazdag, hajdusági sajátságokban bővelkedő, — ez a nyelvbúvár örömeire szolgál — színes; még a felsorolások zsúfoltsága is tárgyyszerű s úgy hat, mint Győrfi mester selyemvirágokkal teleszórt cifra szüre, melynek posztója alig látszik ki a himzés alól. Köszönjük Móricz Pálnak kedves ajándékát s örömmel várjuk a hortobágyi híres állatorvosnak élet-regényét, melyben a sok becses apróság művészi egységben igéri megjelenését.

Tolnai Vilmos.

Kodolányi János: Kántor József megdicsőülése. Regény. (Athenacum-kiadás, 198 lap.)

Ez a regény, mielőtt könyvalakban megjelent volna, folytatásosan jött a Pesti Naplóban. Az Est-lapok által fölkapott írók közt bizonyos zord és keserű, szinte strindbergi realizmus kezd elterjedni, talán azzal kapcsolatban, hogy Mikes Lajos, a kitünő Strindberg-fordító Az Est-lapok lektora. Így legutóbb Kodolányit sokan pesszimizmussal vádolták. Kodolányi azzal válaszolt, hogy nem pesszímista az, aki romlottéletű emberek romlását mutatja meg, sőt ellenkezőleg: optimista. Ebben igazat adunk Kodolányinak. Nyilatkozata után azonban Kántor József megdicsőülésében igazságszolgáltatást várunk. De hasztalan. A világnézet, mely művét létrekényszerítette, még nem kristályosodott ki. Kodolányi nem pesszímista s nem optimista. Inkább kiforratlan és megroggyanó bátorságú. Stílusa kész, de mondanivalója, koncepciója bizonytalan. Az ország egy különös szegletének, különös romlását tárja föl. De mit akar ezzel mondani? Ez csak idegenszerű lehet, nem vérünkbemarkolóan érdekes történet. Nem általános magyar bűnök szerepelnek, — a szerző is biztosít bennünket erről — pedig jobb lett volna azokat szerepeltetni. Egy faluban eltesped az élet, a vágy, a lelkesedés, mert nincs haladás és bátor igazságszeretet. De ez nem izgat bennünket, nem ráz föl, hiszen csak kivétel, jönnek a városi bírák, ügyvédek s egyéb urak s ezek mind tetőtől-talpig egészséges emberek. Akiket Kodolányi közelről néz, mind betegéletűek, akiket távolról, egészségesek.

Hibája az is e műnek, melynek témája inkább novellakeretbe illik, mint regénybe, hogy Irén és festőférje, kik legérdekesebb alakok lennének, egyáltalán nem szerepelnek. Csak a szereplő személyek révén hallunk róluk egyet-mást. Miattuk és körülöttük forog az egész történet s az legérdekesebb a regényben, hogy mindig várjuk megjelenésüket, de ők nem jelennek meg.

Ez a könyv kielégítetlen hagy minden igényes olvasót.

Egyéb, kisebb hibákra ezuttal nem térek ki, az erényekről viszont csak annyit, hogy akit falusit látunk, azt jól látjuk. Különösen Kántor József jajgatós felesége éles, igaz és emberi megfigyelésekkel teli, friss, elevenen megcsinált portré. S általában jók a részletrajzok: a nazarénus vén leány, Vilonyai, a jó, a rossz orvos, jegyzőék, stb. Azonban, nyilván csupa realizmusból, káromkodások lexikona ez a könyv s ezt nélkülözhetnénk. Általában úgy vélem, Kodolányi, ez a kiváló s amikor csak teheti, lelkes ifjuságát el nem

rejtő epikustehetség kissé áldozatul esett irodalmi klikk hiedelmeknek, hideg számításoknak s szerkesztői egyoldalúságoknak, melyek azt tartják, zord életlátás már magábanvéve komolyságot, írói érettséget, parasztéma okvetlenül érdekességet jelent. *Marconnay Tibor.*

Gyökössy Endre ifjúsági írásai. (A palotai cserkészek. — Táborozásnak a palotai cserkészek. — A kis grófkisasszony.)

Van a költőknek egy bizonyos válfaja, amely eleve hivatott arra, hogy az ifjúságnak, a romlatlan, fejlődő zsenge lelkiületnek írjon. A kongenialitás törvényén alapszik, hogy a költők közül is a tiszták, romlatlanok a legalkalmasabbak erre. Azok, akik gyermeklelkük érintetlenségét oly bámulatos friss, töretlen állapotban tudják megőrizni. Ezek az írók képesek arra, hogy az ifjúsággal mint egyenrangú felek tudnak beszélni, sehol sem látszik az erőlködés, hogy a „felnőtt“ képzelt magasabb szintjéről akarnak leereszkedni egy vélt alacsonyabb szinthez, a gyermeki lélek színvonalához. Ezek az írók, éppen ellenkezőleg, örömmel, bizonyos felszabadultsággal, szinte odamenekülnek a gyermeki kedélyhez, boldogan, hogy a maguk igazi, tiszta kedélyvilága számára megtalálják a legmegfelelőbb közönséget: a gyermekét.

Tipikusan ilyen költő Gyökössy Endre. Nem találhatok számára megfelelőbb elismerést, mintha leírom ezt az észleletemet. Mintha valamely kiváló írásművészettel megáldott cserkészfiú írta volna az ügyszeretet buzgalmától áthatva, mintegy csodatettre képesítve a két cserkészregényt, a „Palotai cserkészeket“ és a „Táborozást.“ Ennek a két híres írásnak nem az első kiadása ez, alig is kell ismertetni, hiszen e regények voltaképpen közönsége, a cserkész-ifjúság, régen szívébe véste azoknak minden sorát. Az új kiadás csak azt a célt szolgálja, hogy a szukkreszcencia, az egyre növekvő cserkész-tábor sok-sok tagja is meg tudja magának szerezni ezt a két kítünő munkát, amelyben színes képekben sorakozik fel mindaz a lélekemelő tisztesség, rend és fegyelemszeretet és az a tipikusan magyar komplex lelkitulajdonság, amit derékségnek lehet egy szóval nevezni. Ha az utánunk következő nemzedék jobb, derekabb, különb lesz minálunk, abban része van Gyökössy Endrének is és ez a tény a legszebb tiszteletdíj, ami egy Gyökössy-vágású magyar költőnek osztályrészüln juthat.

„A kis grófkisasszony“ című, leányoknak írt regényében Gyökössy a moralizáló ifjúsági írókhoz csatlakozik. „Tégy jót“ a devizája emi az írásnak, de az előre kitűzött erkölcsi cél felé sohasem törekszik nyersen, az ifjú olvasó lelkét nem riasztja el, de közvetlen, jóségának szívhangjain énekel megható és igaz éneket a jótékonyaságról. A kis grófkisasszony valósággal őrangyala a környéknek, de én azt hiszem, Gyökössy kezében is valami felsőbb sugallat vezette a pennát, amikor ilyen szívből fakadó közvetlenséggel találta meg az utat egyenesen a serdülő leánygyermek szívéhez.

Különösen a mai nyugtalan időkben, amikor a fejlődő gyermeki lélek könnyen hajolhat az anyagiasság lélekromboló csábításai felé, kettőzött értéke van az olyan írónak, aki, mint Gyökössy, ilyen célokat tűz a gyermekek elé: „Légy derék!“, „Tégy jót!“

Jóleső érzéssel tesszük le ezeket a könyveket, „felnőtt“ létünkre is megtisztulva és megjavulva és kívánjuk, hogy a mostani új kiadást még továbbiak is kövessék, az ifjúság legigazabb érdekében.

Szegedi István.

Kováts Tibor: Karénekeskönyv. Zsoltárok és dicséretetek a magyar református énekkarok számára. 1926. VII. 64 l.

Maga a cím utal arra, amit az Előszó is megerősít, hogy oly vegyeskarra írt darabok gyűjteménye van előttünk, mely református gyülekezetekben az evangelizálást kívánja szolgálni. Hazai s idegen szerzők műveiből válogatták össze a darabokat. A hazai szerzők között a kegyelet érzésével említjük néhai Kováts Lajos és a sajna, korán sírba tért fiának, Kováts Tibornak munkáit. Kováts Tibor szép ígéreteket tett a jövőre. Kováts Lajos tanult zenész s mélyen vallásos lélek volt. Különösen ez utóbbi érzés hatotta át művei írásakor. Ezen felül számolt azzal, hogy nem zeneileg képzetek részére ír, hanem a szent cél szolgálatára összegyűlt hívek kórusának. A gyűjtemény evangelizáló munkában kitűnő szolgálatokat fog tenni.

Nótáskönyvek. Murgács Kálmán: Második nótáskönyve. Nádor. 1926., h. 8 r. 27 l. — **Varga József: Nótáskönyve.** Bárd. 1926. h. 8 r. 21 l.

E két kis füzet könnyen megjegyezhető, nem nehéz zongorakiséretű nóták sorát tartalmazza. Murgácsot több hazafias tárgy lelkesíti, Varga lírikus természet. A XIX-ik század harmadik negyedében kitenyésztődött egy bizonyos fajta népdal, mely közkedveltségű lett. Szinte páthosz-szerűvé vált néhány fordulat, forma, ritmus. A közkedveltség hozta magával, hogy szinte kötelezővé lett e mederben megmaradni. A két fenti füzet dalai is e tipushoz tartoznak s benne himbálóznak a magyar népdal széles, lassú hömpölygésű folyamában.

Isoz Kálmán.

Kisebb értekezések. Kornis Gyula egyetemi tanár: Nők az egyetemen. Budapest, 1925. 8°. 48 l.

A *Nők az egyetemen* címen a tudós szerző ismerteti a legmagasabb fokú nőnevelés kérdésének *múltját* és *jelenét*. A kérdés elméleti felvetődésétől kezdve fejtegeti a nevezetesebb elmélkedők állásfoglalását, a különböző államok nevelési törvényeinek intézkedését, a társadalmi-gazdasági életnek ebből a szempontból való jelentőségét, a magyar törvények ide vonatkozó rendelkezéseit s mindazokat a mozgalmakat, amelyek e kérdést életreihívták, táplálták, vagy irányították. A leglényegesebb pontokat statisztikával is gondosan megvilágítja.

Mindezek alapján azt találja főproblémának: „megfelelnek-e a nők testének és lelkének tipikus sajátosságai azoknak az igényeknek, melyeket velük szemben a magasabb képesítést kívánó pályák támasztanak.“ Ez az alapjában pszichológiai kérdés megoldatván, könnyebbé teszi a szociálpolitikai kérdés megoldását is s feleletet ad arra, milyen pályára alkalmasak a nők és — hogy a közösség érdekében, (de a saját-

magok jól felfogott érdekében is), — kívánatos-e, hogy orvosok, bírák, közigazgatási tisztviselők, mérnökök, stb. legyenek?

A női lélek vizsgálatában kimerítő alapossággal, széles tudományos apparátussal tárgyalja a női *érzelem és akarat*, azután a *gondolkodás és intelligencia* területét s erre a végső eredményre jut: „a tipikus női intelligencia több tekintetben lényegesen elűt a férfiétnél, mások az előnyei s mások a hátrányai, de ezek kiegyenlítik egymást. A női gondolkodás nem kevésbé értékes, mint a férfi-intelligencia működése, csakhogy más tárgyak irányában. Ha a női léleknek kisebb is a logikai szigorúsága, de gazdagabb az árnyalatokban és finomságokban való színessége, nagyobb a női lélek polyphoniája. A *tudományokban* kevesebb babért nyerhet, de *az életben* az egyéninek a formálásával a női genius kiválóbb. Analizáló képessége csekélyebb, intuíciója nagyobb. Inkább a konkrét élet tudósa és művésze. Épp úgy felemelkedhetik a zsenialitás magaslatára, mint a férfi, de csak a maga régióiban. A *férfi* a szellem az ész, a *nő* a szív igazi genie-je.

A *jövőt* illetőleg ma is mondható, amit már *Fáy András* észrevett, hogy kétféle felfogás van a nőre nézve: az *ázsiai*, amely a nőt házi körben dologra utalja s a *francia*, amely elsősorban a hedonizmus játékszerét látja benne. Kiemeli a szociáldemokrácia nagy szerepét a nőmozgalom sikereinek kivívásában, de rámutat, hogy a szociálpolitikai szempont egyoldalú. Másrészt az idealizmus sem jelentheti ebben a kérdésben pusztán hiábavaló utópiák szövését. A valóság józan lehellete és az élet reális erői számítnak. Azután sorra veszi az élethivatásokat s kimutatja, hogy a nő alkalmas-e tanárnőnek, orvosnőnek, jogásznőnek, mérnökönőnek s egyetemi magántanárnak. Nagyon gondos és elfogulatlan vizsgálat és bizonyítás során arra az eredményre jut, hogy legfeljebb csak tanárnőnek alkalmas, a többinek (ritka kivétellel) nem s még ha a képesítést megszerezte, akkor is kevés a lehetősége az elhelyezkedésre.

De már alapjában is tragikus a nőre nézve a kettős hivatás. A tanulás és tudományos munka megőrlik a nő fizikai erejét s megfosztják nőiességétől. Az anyai hivatást sem töltheti be egészségesen s hivatalában is kárt szenved. Az amerikai társadalomban *Münsterberg*, a híres pszichologus megállapítása szerint már aggodalmasan mutatkozik a gynaikokratia káros hatása, mert elsiették a nőprobléma megoldását.

„Az egyetemi nőkérdés nemcsak rideg gazdasági kérdés, hanem a kultúra kérdése is s mint ilyen, egyben *világnézeti probléma*.” Azt jelenti, mit tartok értékesebbnek: a családi s az ebből fakadó nemzeti és faji élet egészségét-e, vagy az egyénnek gazdasági önállóságra való absztrakt jogát?

Az antik világ a *matrónák* mellett döntött. Ma azonban még feladat az erkölcsi és gazdasági érték kellő összhangba hozása. Az egész tanulmány mintaszerű paedagógiai értekezés. Alaposságát és mélységét kellemes könnyedsége, szellemessége emeli művészi csinosságra is.

Boda István a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára: *A nevelői célkitűzés problémájához*. Berlin, 1926. Ludwig Voggenreiter. Verlag. 16°. 62 l.

Vannak nevelési lehetőségek, amelyek csak *ötletek*, mások *történeti* mérlegelés eredményei, de nincs kellő tudományos megalapozottságuk. Kielégítőbb értékkelö alapra helyezkednek azok, amelyek *lélektani fejlődés irányának* vizsgálatán haladnak, de így sem vezethető le a nevelés végső célja. A *filozófiai* alapvetés is többféle lehet, de ezek közül is csak az *értékelméleti* filozófiai állásfoglalás kecsegtet eredménnyel. Ez is csak akkor, ha lehetséges ismeretelméletileg érvényes ítélet. A logika és matematika tanúsága alapján lehetséges. Tehát csak az most már a kérdés, mi a *legfőbb érték*, amely alá a többi *hierarchikusan rendeződhetik*. Ha van ilyen, alkalmas-e az *értékelő* vagy *értékkiváltó folyamatnak* a céljául, azaz a nevelés céljául. A szerző erre *tagadó* választ ad, mert tagadja „a végső érték megismerésének lehetőségét.“ Két nagy nehézséget lát még akkor is, ha lenne megismerhető legfőbb érték. Nem lehetne megegyezni a *megvalósítás mikéntjében*, másrészt sokszor lehetetlen, értelmetlen, vagy káros az összes értékek *állandóan ugyanazon* hierarchikus rendeződésének respektálása.

Ilyen nehézségek miatt nagy a zavar a paedagógiai rendszerek nagy tömegében, ezért olyan sokféle a főcél s mindegyik vallja a másik bizonyos fokú jogosultságát is. A szerző tehát lemond a „*tartalmi*“ oldalról való próbálkozásról, amely még értékelmélet alapján sem lehetséges és „*formai*“ oldalról remél nagyobb bizonyosságot. Jegyzetben magyarázza itt, hogy így „nem valami meghatározott kultúra-tartalom elsajátíttatásának célját“, hanem „*kultúra-feldolgozási formát*“ keres.

Alapul két tényezőt vesz: az *életöszönt*, mint belső mozgató, a „*külső*“ valóságot, mint korlátozó tényezőt, mert az egyszerű élet pályája e két tényező eredője. Az első tényező csak úgy érvényesülhet, ha *alkalmazkodik* a másodikhoz. Ebből az alkalmazkodásból *hajlam* fejlődik, mert *hasznos*. Sőt még a „*kényszer* is szabad akarati elhatározásunk mezébe burkoljuk.“ Önmegtagadásra, valóságérzékre nevelődünk. Subjective korlátlanságra tör az én, de az alkalmazkodás objective teszi alkalmassá a *lelki egyensúlyozottságra*. Ez az egyén végső célja, de az egész élete is általában. Ez tehát a nevelés is. Ezt a tapasztalás is helyesnek igazolja.

Az értekezés második fele azt vizsgálja, hogy milyen viszony van e formai és az „*objectiv*“, „*tartalmi*“ nevelői célok között s azok minden lényeges követelményét kibogozza ebből a „*formai*“, subjectiv csomóból. Örvedetesnek találjuk, hogy akad új, önállóságra törekvő erőfeszítés ebben a nehéz kérdésben a mi paedagógiai irodalmukban is. De a szerző fejtegetését sem logikailag és ismeretelméletileg kényzerítő erejűnek, sem methodikusan megalapozottnak nem tarthatjuk. Nem is igazi teleológiai, hanem methodikai fejtegetés ez a tanulmány, a polémikus részeket nem számítva. Heterogén elemek, következetlenségek gyengítik őt például a nyilvánvalóan agnosztikus-eklektikus, vagy legalább a pragmatizmuson alapuló okfejtésben ilyesmit is talál-

lunk: „Hogy a valósághoz alkalmazkodhassunk, szükséges hozzá az, hogy ezt a valóságot jól megismerjük.“ (30. l.). Magyartalanságok, gyatra mondatok, rosszhangzású szótorlaszok (31. l. Hányszor nem ad nyugtot, stb. . . — nem-e egy egyetlen, stb. . . .) zavarják figyelmünket elég gyakran s az értekezés vége felé növekvő számban. Nagy hasznára vált volna az egész munkának még egy kis érlelődés, vagy legalább simító gond.

Dr. Hittrich Ödön: Schedius-émlék. Budapest, 1925. 8. r. 22 l.

A budapesti ág. hitv. evangélikus főgimnázium alapítójának, Schedius Lajosnak emlékezetére tartott hálaadónappal, a régi kegyelet szokást felújítva, olvasta fel a szerző. Szerető gonddal mutatja be az alapító életét, munkáját, érdemeit. Schedius kiváló esztétikus, nagyműveltségű és kibékült lelkű férfi, a magyar irodalomban Kármán Józseffel, Kazinczyval, Kis Jánossal együtt fáradozik. Elsőrendű cartographus s alaposan művelt történettudós. A művelődés-politika és nevelés kérdéseiben is jeles elme. Irodalmunkat és nemzeti értékeinket a külfölddel értékes módon ismertette.

Maga ez a megemlékező méltatás nagy philológiai gonddal, nemes egyszerűséggel s megkapó komoly igazsággal íródott s megnyeri szívünket.

Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai. II. kötet, 4. sz. Debrecen, 1926. 4°. 25 l.

A szerző, mint a társaság rendes tagja, M. Csulyak István, a kiváló református iskolaigazgató, lelkész, majd esperes, életét és tudományos munkásságát mutatja be tanulmányában két eddig ismeretlen, most felfedezett kéziratok forrás alapján. Adatai az irodalomtörténetet, a sárospataki iskola s a tolcsvai ref. egyházközség történetét egészítik ki. Kiemeli Miskolczi kétkötetes Diariumát, valamint „Liber Redituum“-át, mint elsőrangú forrásanyagot a XVII. századi magyar prot. egyháztörténelem, iskola- és művelődéstörténelem számára.

Az értekezés a legteljesebb apparatussal, a tudós szerzőtől megszokott éles éberséggel készült s nagyértékű biographia.

Timár József: Magyar nyelvi és irodalmi összefoglalások. Költői remekművek . . . Szentes, 1926. 1926. 8 r. 432 l. Ára 5 P.

Tulajdonképpen iskolai segédkönyvnek készült, de magasabb iskolákat nem járt emberek számára is alkalmas irodalmi összefoglalás és tájékoztatás. Elméleti anyaga szükséges, de gondos és elégséges s kiterjed minden lényeges tudnivalóra. A vaskos kötet versgyűjteménye magában is értékes anthológia.

Öreg diák visszanéz. Szerkeszti: dr. György Lajos. Kiadják A Kolozsvári Róm. Kath. Főgimnázium Öreg Diákjai. Cluj—Kolozsvár. Minerva R. T. 1926. 8°. 186 l.

Az erdélyi katolikusok egyik legrégebbi intézete a kolozsvári főgimnázium. Ebben az évben, június 13-án, fennállásának 150 éves fordulóját ünnepelte. Erre az alkalomra adták ki ezt az értékes és meleg, tiszta hangulatú könyvet. A gazdag tartalom a kiváló Mailáth Gusztáv Károly püspök bevezető sorai után az iskola történetét, termékenyítő

és gazdag életű tanárai és tanulói életét ismerteti jeles tanárok és tudósok tollából. Majd hosszú sorban tudományos és közéletünk jelesei, — az iskola volt tanulói, — helyezik el „Hálavirágok“ címen megemlékezéseiket. A kötet gazdagon van ékesítve rajzokkal, képekkel. Sajnos, nines terünk a részletező ismertetésre, de annyit meg kell állapítanunk, hogy ez a munka igen jelentékeny dokumentuma a magyar művelődésnek s igen becses művelődéstörténeti adattár is.

Magyar Sporttörténelmi kiállítás. A Magyar Nemzeti Múzeum Kiállításai. IV. Budapest, 1926. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 16°. 72 l.

Egy sereg pompás kép után *Hóman* Bálint, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának takarékosan megírt, de szempontokban és tájékoztató gondolatokban annál gazdagabb előszó-féléje foglalja össze a kiállítás tudnivalóit. Azután a kiállítás terve szerint nyomról-nyomra haladó részletes jegyzék a kiállított tárgyakat sorolja fel a legszükségesebb magyarázó sorokkal együtt. A sportélet elágazásainak és terjedelmének nagyon beszédes bizonyossága ez a tanulságos és szépen kiállított kis füzet s jelentékeny gyűjtemény a művelődéstörténet számára.

Szőnyi Sándor.

Színházi szemle. *Az ismeretlen katona* főpróbájáról bizonyára sokan jöttek el abban a hitben, hogy remekművet láttak. Egy menyasszony, együtt lakik vőlegénye apjával. Éppen hazavárják a katonát, aki hamarosan meg is érkezik. Baljós öröm. Valamit titkolnak előtte. Később kiderül, hogy mit. Sürgőnyt kapott, azonnal vissza kell térnie a harcra. Ideges, szaggatott beszéd indul meg harctéri és frontmögötti emberek sorsáról. A katona szörnyűségeket tár fel, az apa az itthon szenvedők nem csekély érdemeivel hozakodik elő. A helyzet egyre feszültebb, a szereplők előreláthatatlan kijelentésektől viselősek, hogy öt percenként arcot és hangot cserélve leplezzék le egymást és önmagukat. Csupa meglepetés, döbbenet. A menyasszony sürgette, várta ugyan a katonát, a viszontlátáskor szinte mániákus örömet mutat, mégis kiderül, hogy már nem szereti, bár hálából, rajongásból odaadja neki magát. Az apa is nyugtalanul várta fiát, mégis azt halljuk róla, hogy csak alakoskodik, hogy fia menyasszonyában lassanként ápolónőt talált, akit öreges szerelemmel vesz körül. Ami a bonyolult, tirádáktól fulladozó szóharcból megmarad a nézőben, körülbelül az, hogy a háborúban egymástól elszakított emberek átváltoznak, idegenek lesznek egymáshoz, a katona vak eszközzé válik s az itthonmaradtak önzése mindjobban felülkerekedik. Szörnyű szemrehányásokkal illeti egymást három idegbajos személy, s a szegény néző döntse el, mi benne a való. A szóvihart aztán a katona slágerszólama tetőzi be. Megtudjuk, hogy rövid szabadságát drágán kapta: olyan szolgálatot kell majd teljesítenie, melyből élve nem jöhet vissza. Menyasszonya akkor újból szerelmet érez iránta, ha ugyan hihetünk a szavaknak; kibékülésféle következik, a katona útnak indul s ezzel vége. Meg kell hagynunk, hogy Monsieur Raynal, Az ismeretlen katona ismeretlen szerzője. ért bizonyos

színpadi lidérenyomás előidézéséhez. Űgyes bajkeverő, hálás témához is nyult, minőt borzongást kereső lelkek beteges mohósággal szűrcsölnek. Három jó színész bravuros játéka jelentékenyen hozzájárul az olesó effektushoz. Például az a hatáskála, melyet a mosolyavesztett katona zordon magaviselete, majd váratlan, fanyar elmosolyodása, végül keserves zokogása ábrázol, olyan maradéktalanul sikerül, hogy szinte várjuk a függöny grandiózus összecsapódását. Ezek a külső szenzációk azonban nem kárpótolnak a zavaros, ellenmondásokban gazdag tartalomért s a francia gloire kongó frázisaiért. Kár, hogy a jobb sorsra érdemes Belvárosi színház ilyen drámai korcsajtásokkal próbál válságos helyzetén javítani.

Vándor Kálmánnak tavalý adták egy igen jó egyfelvonásosát. Most egész estét betöltő darabbal mutatkozott be. (*Dr. Nikodémusz*, Kamara színház.) Dr. Nikodémusz igen jóra való, tudományos, de végtelenül félszeg tanár. Minden lépését nevetés kíséri s szegény fiún lassanként a kitaszítottak megalkuvó ábrándossága lesz urrá. A szerelemben szerelmes és el tudná venni azt, aki szerelmet vallana neki, megkérné a kezét. Ezt azonban egyelőre lehetetlennek mutatja a szerző. A diákok csunyán megtréfálják, sőt mndjárt másik pofon is kijut szegény Nikodémusznak. Egy kis leány elhiteti vele, hogy barátjánője, a házikisasszony, szerelmes bele. A szerelemben szerelmes Nikodémusz tüstént virágért szalad, megkéri a leány kezét s kosarat kap. Rettenetesen el van keseredve, meg akar halni. Elutazik szülőfalujába, hogy ott végezzen magával. De szándéka kitudódik s a megrettent háziak betoppanó ismerőse, egy mindenben csalódott, szeretetet kereső leány, utána megy. Csak egy szavába kerülne, hogy Nikodémusz boldog legyen, de hát szegény feje már elutazott. Pár pernyi késés miatt még két felvonást kell végignéznünk. A faluba érkező Nikodémuszt egy sorsüldözött, züllött zseni, holmi romantikus csodadoktor (egy kicsit Ibsen-figura) tartja szóval. Nem tudja ugyan lebeszélni az öngyilkosságról, de legalább szebb halálmódot ajánl neki s ami fő: kitölti az időt a nagy nő megérkezéséig. A megváltó szó aztán elhangzik s Nikodémusz meg van mentve. A harmadik felvonás persze szintén fölösleges. Nikodémuszt látjuk, teljesen újjászülvete. Elegáns, pompás kedve van, gazdag is, ez most derül ki, a házikisasszony már ugyancsak menne hozzá, ha persze kellene Nikodémusznak. Hanem Nikodémusz mással van elfoglalva. Elhozatta a nagy metamorfózis színhelyének, a falusi fogadó kis szobájának bútorait, két csészét rak asztalára s maga elé képzei az életmentő nőt, akivel akkor este együtt teázott. S ugyan ki nem találná ki, hogy a drága leány tüstént belibben s örökre ott is marad. A haszontalanok felsülnek, a jók elnyerik jutalmukat s még a keserű doktor is kiderül: ő meg a fogadósnét veszi el, akit eddig kikoszarozott.

A darab végzetes hibája, hogy el van nyujtva. Igaz, minden felvonás hoz valami újat, de csak egy-két jelenetre valót; a többi már csak kedves, kissé mondvacsinált epizód. A markáns arccal bemutatkozott alakok lassanként elfakulnak, bábokként mozognak s a szavak eleven csengése is erejét veszti. Vándor Kálmán melegsívű

poétaember, van mondanivalója, megfigyelő képessége, emberábrázoló tehetsége, csak még a témáját kell jobban megválasztania, ha három felvonásos darabot akar írni.

Galsworthy darabja, *A menekülő asszony* (Magyar-színház) öt képből áll. Csakugyan képeket látunk, mintegy illusztrációkat egy eseménysorozatból, melynek leglényegesebb mozzanatai a kulisszák mögött játszódnak. A szerző igyekszik ugyan egy-egy ilyen fejlődési folyamatot az öt rövid kép keretében érvényesíteni, de ezek a beszótt, utólagos magyarázatok igen bágyadtak, epikus jellegűek s alig van drámai hatásuk. A darab előtt már egy másik darab játszódott le. Ebből az első kép csak annyit jelez, hogy a szegény pap leánya pár évi húzasság után már únja, fliszternek tartja s el akarja hagyni előkelő és gazdag urát. Férje szívósan marasztalja, szerelemből, még inkább jó hírnevéért, melyet — Angliában — veszélyeztetet a válás. De az asszony beestelennek gondolja, hogy szerelem nélkül tartassa el magát s önállóságot akar. A felesleges második kép után, mely az elsőből szakadt le, egész felvonás marad el: az asszony küzdelme az önállóságért. Amint a harmadik képből kiderül, meddő küzdelem ez. Most hát egy újságíróhoz menekül férje üldözése elől, valami furcsa fickóhoz, aki üres frázisokat szaval a gentlemannok ellen s akinek egyéniségében, elég gyermeki naivitással, valami érdekeset, értékeset lát. Ott is marad a bohémtanyán, de a nézőnek ebből is csak az együttélés utolsó jelenete jut. A család most már az újságíró akarja tönkretenni, nem kevés sikerrel. A nő rendületlenül tovább harcol férje és annak családja ellen. Barátját is elhagyja, hogy megmentse a tönkrejutástól. Az utolsó kép a végső kísérletet mutatja: az asszony kétségbeesésében éjjeli életet kezdene, ám tisztessége visszatartja. Inkább öngyilkos lesz. Ifa a szerző azt akarta bemutatni ezekben a töredékes képekben, hogy egy elkényeztetett, nem csekély mértékben fantasztá, tapasztalatlan, szeszélyes és becsületlen liba tönkrejut, mihelyt a maga lábán próbál járni, akkor körülbelül elérte célját. Igen érzelmes és tanulságos históriát vitt színpadra, ahelyett, hogy egy jó regényt írt volna belőle. A darab finom nyelvért s nemes erkölcsi felfogásáért így is számottevő jelenség a Magyar színház átlagos műsorához képest. *Vajthó László.*

Kiállítások. Az elmúlt hónap legjelentősebb képzőművészeti eseménye a Szépművészeti Múzeum új szerzeményeinek kiállítása volt. Az ilyenmű kiállítások nemcsak beszámolóik egy-egy nagy intézményünk tervszerű gyarapodásáról, hanem mivel ily alkalmakkor egy-két igazán kiváló, abszolút értékű műalkotás is bemutatásra kerül, alkalmasak a közönség érdeklődésének felébresztésére, illetve ébrentartására, válogatott anyagukkal pedig a közönség művészeti ismereteinek kiszélesbítését is szolgálják.

Ez alkalommal 54 műalkotás jut a Szépművészeti Múzeum három intim hatású termében a közönség elé; ezek közül néhány azonban a két év előtti hasonló kiállítás anyagából ismeretes már s mivel annak idején ezekkel a Szemle lapjain behatóbban foglalkoztunk (l. Prot.

Szemle 1924. évf. 538—542. l.), itt csak az újabb, legfigyelemreméltóbb alkotásokról akarunk röviden beszámolni.

A múzeum olasz képeinek sorában értékes gyarapodást jelent a Wesendonk-gyűjteményből származó s husz éven át a berlini Kaiser Friedrich-Múzeumban letétként őrzött Lorenzo *Costa* kép: „A szent család Assisi Ferenczel és Jeromossal“, melyet a kiváló mester Bolognában festett 1505 körül. Színeinek pompás elevenségével, zárt és harmonikus kompozíciójával nagyszerű reprezentánsa e festmény az érett *Costa* művészetének, ki híres társával, Francesco *Franciával* együtt, két évtizeden át Bologna művészeti életének vezető egyénisége volt.

Az eperjesi születésű *Bogdány* Jakabnak (1660 körül—1724.) már eddig is szépszámú művét őrizte a múzeum, melyet most méltóan egészít ki egy virág- és gyümölcs-csendéletet papagállal ábrázoló képe, mely méltán igazolja azt a nagy kedveltséget, mellyel az Angliában élő művészt annak idején az ottani udvar és előkelőség körülvette. A középkori plasztikát igen jelentősen képviseli a XIV. századi francia szobrászat egy rendkívüli finoman megmunkált, előkelő hatású elefántesontból készült Madonnája, mely a Múzeum méltán híres középkori plasztikai gyűjteményének értékes kiegészítéséül szolgál.

Még jelentősebb Leonhard *Kern* „Három gráciájának“ a megszerzése. E művész a XVII. század első felében egyike volt kora legismertebb és legbecsültebb kisplasztikusának, akit azonban olykor nagyobb feladatokkal is megbíztak, így ő készítette a nürnbergi város-ház kapuzatának dekoratív szobrászati díszét is. E fából faragott, félméternél alig valamivel magasabb kis csoportján a mester olaszországi antik- és renaissance-tanulmányainak hatása érezhető Dürer aktjainak befolyásával párosulva. Figyelemreméltó különösen a tiszta és töretlen vonalvezetés s a pompás anatómiai tudás, mely a maga nemében valóságos kis remekművé varázsolja a szoborcsoportot. A XVIII. század közepéről való s a bottornyai (Zala m.) templomból származó magyarországi szobrász által faragott „Női szent“ viszont a Múzeum barokk-szobrainak sorát gyarapítja.

A modern alkotások közül örvendetes gyarapodást jelent *Munkácsy* Mihály öt és *Paál* László két képe, amelyekkel a Múzeum e két mesternek művészetét bántó hiány nélkül bemutathatja. Különösen a „Fasor“ című *Munkácsy* tájkép érdemelhet nagyobb figyelmet, mely *Munkácsy*nak a barbizoniakkal, de különösen *Paál* Lászlóval való rokonművészetét illusztrálja. Más, holt és élő kiváló festőművészeink képei mellett nagy értéket jelent a kiállítás modern részének külföldi gyarapodása: *Adolf Menzel*nek „Predikáció a szabadban“ című munkája. A méltán nagyhirű német mesternek egyik legbecsesebb alkotása került e művel a Szépművészeti Múzeumba. Hatalmas kompozicionális tehetség, részletekig minuciózus rajztudás mellett az eleven, közvetlen, csaknem impresszionistán friss színkezelés e képet *Menzel* művészetének megítélésében fontos pozíciót betöltővé teszi.

A harmadik teremben néhány, a legmodernebb irányokat követő művésznök képei láthatók, amelyek a közel jövőben az *Andrássy-úti*

régi Múcsarnok helyiségében kerülnek állandó kiállításra. Közöttük Szőnyi István „Hegytetön“ című nagy vászna, Rippl-Rónai József briliáns „Önarcképe“ és Vaszary János „Ébredés“ című aktja érdemes különösebben a megemlítésre.

A kiállítás ismét bizonyosságát adta annak, hogy Szépművészeti Múzeumunk Petrovics Elek főigazgató körültekintő, céltudatos vezetése alatt a legszebb virágzásnak megyen elébe.

*

Művészeti életünknek régebben a Múcsarnokban rendezett tárlatok valóságos keresztmetszetei, eleven megnyilvánulásai voltak, mert művészeink, irányzatra való tekintet nélkül, egy-egy év javatermését hordták be a falai közé. Azután lassan, fokozatosan, a művészi irányok bővülésével, megszokszorozódásával ezek a tárlatok is elvesztették egyetemes jellegüket, s legtöbbször nem a művészek összességét, hanem csupán egy-egy töredékét, ennek a töredéknek művészi akaratát és kifejezéseit képviselték ezek az évadkiállítások, mert az összesség megjelenését a különböző pártok között dúló harcok tették lehetetlenné. Hogy ennek az áldatlan viadalnak elsősorban a tárlatok művészi értéke látta kárát, az nyilvánvaló; de, szerencsére, békét kötöttek a harcok felek s így az idej kiállításán már művészeti életünknek jóformán minden társas szervezete, (a Szinnyei-Merse Társaságon kívül), sőt az egyesületekbe nem tömörült művészek is felvonulhattak műalkotásaikkal, melyeket tulajdon társaságuk tagjaiból választott zsűrik ítélete bocsátott a nagyközönség elé.

Több mint hatszáz műtárgy, (festmény, rajz és plasztikai mű) képviseli a legújabb idők magyar művészeti termését, közöttük három gyűjteményes kiállítás, néhai Kéméndy Jenő, továbbá Makoldy József és L. Egyed Erna műveiből.

Kéméndy Jenő, elsősorban mint az Opera scenikai rendezője, tette nevét híressé e haza határain túl is. Rendkívüli találékonysággal, biztos színpadi érzéssel oldotta meg a legnehezebb rendezői feladatokat: színpadi falalmányaival, festői kosztüm-terveivel, nagyszerű díszleteivel nem egy nagy sikernek volt fontos tényezője, kinek emléket színpadi újításai még hosszú évekig megőrzik. Festői munkásságából mindössze harminc négy képét láthatjuk a tárlaton, amelyek jóformán mind magyar magángyűjteményekből valók, holott Kéméndy legjava művei a híres Wallis műkereskedő közvetítésével Amerikába, Angliába és Kanadába kerültek. Képei kissé sötétes tónusokkal, naturalista felfogásukkal a müncheni akadémia hatását mutatják, mely alól Kéméndy soha nem igyekezett felszabadulni.

Makoldy József huszonhárom, nagyobbrészt olaszországi táj- és városképet ábrázoló vízfestménnyel szerepel a tárlaton. A művész fejlődése kétségtelen, ügyes szerkesztőkészsége mellett nagy gondot fordít képei színhatására; színei elevenek, harmonikusak. Terme a legüdébb termek egyike a mostani tárlaton.

L. Egyed Ernát harminc rajz és vízfestmény képviseli e kiállításán. Lelkiismeretes, s helyenként nem ötletnélküli alkotások; a mű-

vészno, mint grafikus tehetség, különösen illusztrációk terén alkothat még sok szépet.

A tárlat egyébként a konzervatív irányok képviselői mellett a *K. U. T.* tagjaival a legmodernebb festészeti irányokat is felvonultatja. S ha fölvetni próbáljuk a kérdést, hogy melyik fél képviseli jobban, igazabban, őszintébben a mi ezernyi kérdéssel bajlódó, ezernyi problémától vajudó korunkat, lehetetlen, — különösen e sorok írójának egy nagy külföldi tanulmányút tanulságainak birtokában, — nem azt felelni, hogy az utóbbiak. Bármennyire tiszteletreméltóak a múlt csorbítatlan hagyományai és bármennyire bántóak néhány szertelenkedő művészember értelemnélküli és művészietlen kísérletezései, mégis azt kell felelnünk, hogy a jövő a fiataloké, mert ők nem elégesznek meg a múlton való kérődzéssel, hanem rohanóan vagy tempósan, de új utakat keresnek, új kifejezőmódokra törekszenek, a megvéhnéht művészetet fel akarják frissíteni, új vért, friss vért akarnak vinni az elmeszesedett erekbe. S hogy ez a felfrissítő hajlandóság egész Európában él, arra bizonyosság volt a nyári drezdai nemzetközi kiállítás, hol ennek a nagy keresési váagnak jóformán minden nemzetből több, kiváló képviselője szerepelt. Igaz, hogy egyelőre a sok próbálkozásból több a lenyesni és elpusztítani való, mint a meghagyandó, de ebből a sokféleségből kell előbb-utóbb kibontakozni a modern ember, a XX. század művészeti ideáljainak, melyek éppen annyira különbözni fognak a XIX. század ideáljaitól, mint amennyire különböznek e korok életföltételei és életformái is egymástól.

Nálunk azonban még nem tátong oly nagy szakadék a konzervatívok és a modernek között, hogy egyik a másiktól elrettentené a nézőt. Konzervatív művészeink annyi elevenséggel és frissességgel, annyira egyénien tudják adni a régít, s modernjeink — legnagyobbbrészt — annyi tartózkodással, annyi önuralommal kísérleteznek az újjal, hogy a két irány között sok még az érintkező felület, ami csak dicséretére szolgálhat mindkét művészi hitvallás követőinek.

Konzervatívabb művészeink közül különösebben *Aldor J. L., Aradi-Edvi I. J., Udvary P., Horváth B., Nádler R., Szlányi L., Gimes L., Pády A., Deák-Ébner L., Csizik Gy., Lakatos A., Spányik K., Udvary G., Fried P., Olgay F., Barkász L., Pörge G., Vesztróczy M.* tájképeit és *Czencz J., Balló E., Sárkány Gy., Kukán G., Glatler Gy., Komáromi-Kacz E.* figurális képeit emelhetjük ki. A modernek közül *Csók I.* virágcsendélete, *Vaszary J.* briliánsan festett „Kis leány rózsaszínben“ című képe, továbbá *Pilch D., Bornemissza G., Márffy Ö., Emőd A.* művei említhetők különösebb dicsérettel, megjegyezvén, hogy valamennyi kiállító nevének felsorolásához sem időnk, sem helyünk nincsen.

A kiállítás szobrászati része jóval gyengébb, mint a festészeti. Jóformán nincs is kiemelkedő alkotás az egész tárlaton, jóllehet Blaha Lujza síremlékének nyolc megjutalmazott pályaművét is kiállították. Talán *Medgyessy F.* reliefszerűen felépített „Táncosnöje“, *Beck Ö. F.* nemes felfogású „Leányfeje“, *Horvai J.* „Mater dolorozája“, vala-

mint *Damkó J.*, *Bory F.*, *Pátzai P.* és *Csorba G.* művei említhetők meg az amugy is kevés számú szobrászati alkotásból.

*

Az *Ernszt-Múzeum*-ban nagyon érdekes csoportkiállítás nyílt meg, melyen, bár különböző irányokat követő, de kétségtelenül tehetőséges művészek vonulnak fel a nagyközönség elé. Közülök korban a legidősebb *Góth Móric*, aki minden képét színhatások megéreztetésére, tárgyak és alakok, valamint tájak impresszionisztikus visszaadására használja föl. Színei hol ékköszzerű tisztasággal, hol fátyolozottan, letompítva kerülnek a vászonra; képein a biztos rajztudás mellett rendkívüli technikai finomságokat is találunk, de nem találjuk az erős egyéniség kifejezését. Legszebbek tengerparti (főleg hollandiai) részletképei, melyeken a párás, nedves levegő érdekes színreflexeit megkapóan tudja érzékeltetni.

Vidovszky Béla tizenöt, olasztárgyú tájképe e művésznünk biztos, zökkenő nélküli fejlődését mutatja. Harmonikus, színben és rajzban jól összefogott tájképeiben természetszemlélete közvetlenül, mesterkéletlen eszközökkel nyilatkozik. Még sokat remélhetünk tehetségétől.

Goebel Jenő olajfestményekkel és aquarellekkel szerepel. Ez a fiatal művésznünk is mindinkább mestere lesz a biztos és harmonikus színkezelésnek. Eleven színekkel odavetett s mégis jól összefogott aquarelljei sikerültebbek olajfestményeinél, jöllehet, ezek között is van néhány meggyerő alkotás. Ő is egyik reménysége művészi életünknek.

Három grafikus is szerepel a kiállításon. *Gy. Szabó Kálmán* főleg fametszeteivel bizonyítja nem közönséges komponáló és elképzelő erejét, *Partay István* szénrajzait nem mindennapi művészi erő emeli az átlag fölél, *Weil Erzsébet* is rézkarcaival mutatja meg eleven fantáziáját, mely nála jó készségszerű technikai tudással párosul. Festményein egyelőre komoly, vizionárius színek és kissé sötét életfelfogás érvényesül.

*

A *Nemzeti Szalon*-ban újra viszontláthatjuk *Abel Pann* rajzait, bibliai illusztrációit. Tavalyi kiállítása alkalmával elmondottuk véleményünket a művésznőről, (l. Prot. Szemle, 1925. évf. 357—358. l.), melyhez e kiállítása nyomán annál kevésbbé tehetünk bármit is hozzá, mert ez a kiállítás semmi újat sem hozott, mely a művésznőről alkotott nézetünket csak részben is megváltoztathatná; éppen ezért megfoghatatlan előttünk, hogy mi tette kívánatossá ezt a második *Abel Pann*-kiállítást. Tisztán művészi szempontok aligha.

Oroszlán Zoltán.

Zenei szemle. Az *Operaház 1926—27-iki évadja*, — miután az elmúlt évad gazdasági mérlegét kifogástalannak mondták, — szintén kedvező jövedelmi kilátások mellett indult meg s amint halljuk, az ülőhelyek nagy része bérletben elkelt, úgy, hogy a „táblás házak“, (ami magyarul annyit jelent, hogy az összes jegyeket az aznapi előadásra pénzen eladták) rendkívül gyakoriak. Ez magában véve igen öröndetes dolog, de az már nem, hogy egyetlen Operaházunkban a jövede-

lem a fontos! Ez volt oka, hogy Ybl remekének egyik legszebb részét, az emeleti úgynevezett cukrászdát még a múlt évben vásári reklámszekrényekkel eléktelenítették s ahelyett, hogy a fürtelemszekrényeket kidobták volna, idén — ha az irtózáttól jól láttuk, — még néhány faliszekrényrel meg is szaporították. Így lett, hogy Erkel Ferenc szobra az egyik szekrény mögötti kuckóba került, míg onnan is egy fizetett reklámért a díszlettár zugába nem dugják.

A *Filharmóniai Társulat hangversenyei*. Három hangversenyről adhatunk számot. Az elsőn Güllner Youra zongoraművész nő Mozart Versenyét igen nagy művészettel játszotta; a másodikon Lhévine József Csajkovszky h-moll versenyét zongorázta s öregbítette ezzel már amugy is nemzetközileg elismert nagy hirnevét; a harmadikon hazai szólistával találkoztunk, Haydu István gordonkaművésszel, ki most mutatkozott be Dohnányinak gordonkára és zenekarra írt művében. Képzett zenész tónusa nem nagy. Hazai zeneszerzőink közül újdonság csupán Kazacsay: Keleti képek című Szvitje volt. E kompozíció igazolta, hogy szerzője mindent megtanult (s hozzáteszem jól), amit meg lehet tanulni. Aki ennyit tud, annak ennek a Szvitnél sikerültebb műve is van, amelyben a tudáson kívül a „lelemény“ is bővebben ömlik. Miután Dohnányit szerződésai Amerikába szólították, nagy karmester-vendégjárás van. — Most a filharmonikusokra nehéz idők járnak, minden rossz, amit csinálnak, minden karmester rossz, akit hívnak, minden szólista gyenge, vagy legalább kifogásolható, akit közreműködésre felhívtak... Körülbelül ezeket írják róluk a lapok. Aki vagy három évtizede hallgatja a filharmonikusokat s régebbi történetüket is ismeri, másként ítél. A budapesti közönség zeneműveltsége nem mélyre szántott, innen van, hogy nem zene-, hanem szenzációéhes. Ezért fogyasztja el hihetetlen gyorsan művészeit. Ezzel elérkeztünk a filharmonikus kérdéshez. Egy művésztestület, melynek sok mindent kell dolgoznia, nem hozhat mindig újdonságokat, vagy szenzációkat, lévén ez fizikai lehetetlenség. Arról nem is akarok beszélni, hogy igazán nem a filharmonikusok hibája, hogy európaszerte bizonyos ellanyhulás — nem mennyiségi, hanem minőségi — van a zeneszerzés terén. Egyebekben nemcsak nálunk nehéz a hangversenyzenekarok sorsa. Igen érdekes volt a párisi *Le Figaro* egyik múlt havi számának fejtegetése, melyben a munkabírák, a költségek, a jövedelmek egymáshoz viszonyáról és a programmbeli dolgokról volt szó. Fordítása fölé bátran odaírhattuk volna a „Filharmonia nálunk“ címet. De talán mégsem... a *Le Figaro* cikke tudniillik jóindulattal volt írva!

Isoz Kálmán.

Hibaigazítás. Folyóiratunk novemberi számában az 587. lapon Szegedi István ismertetésében az alulról számított 15. és 16. sorban bent maradt sajtóhibák így javítandók: Párizsba *hal*kan beszökött az ősz, Ady, „Lelkembem *hal*kan muzsikál az ősz“. Bódás.

A

Magyar Protestáns

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATTÁR

érdekében.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság sokféle kiadványai között régebben centrális jelentőségű volt a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, amely által a Társaság az egyháztörténelem forrásanyagát kívánta levéltárak ismeretlen, vagy kallódó emlékeiből a történeti köztudat számára megmenteni. Mindenha jól érezte a Társaság elnöksége a felelősséget a mult emlékei iránt és nem köteleesség érzete lanyhult el, amidőn 1911-ben a vállalkozás a tizedik füzettel abba maradt. Azóta folytonosan érezzük hiányát és érezzük, hogy másfél évtized mulasztása nem szaporítható meg újabb esztendőkkal. A jövő évben az Adattár újból

m e g i n d u l.

Pénzünk most sem sokkal több, mint 15 éve, amikor a vállalkozás abban maradt, de felelősségünk tudata félelmetesen megnövekedett és diktál.

Évnegyedenként három ívnyi terjedelmű füzetet adunk a Protestáns Szemléhez mellékletként és minden tagtársunknak megküldjük. A négy füzetért évi 1 (egy) pengőt (12.500 kor.) kérünk.

Hisszük, hogy nem lesz tagtársaink között senki, akit ennek az összegnek beküldésére sürgetnünk kell.

Munkatársainknak figyelmébe ajánljuk a Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályait, amelyek a Századok 1920. évfolyamában találhatók. A tudományos szempontot a közlésnél szigorúan szem előtt kívánjuk tartani és e szabályokhoz kívánunk igazodni.

Kéziratok **dr. Zsinka Ferenc** szerkesztő címére, Országos Levéltár. Bécsi kapu-tér 4. sz. II. em. küldendők.

Az 1926. évre befizetett tagdíjak.

Kovács Lajos református hitoktatólelkész, Hajduszolozló. 60.000 korona. — Kocsis István, Pécs. 85.000 korona. — Király Zoltán theologus, Sárospatak. Első fél év. — Kovács Ferenc orvos, Nagykőrös. Egy év. — Kiszely Árpád, Diósgyőr. 85.000 korona. — Református egyház, Kőröstarcsa. Első fél év. — Kristóf Domokos b. theologiai tanár, Budapest. Második fél év. — Kardos Gyula kereskedő, Debrecen. Egy év. — Kátai Endre református lelkész, Dunaszent-

györgy. Egy év. — Kiss Lajos református lelkész, Tornyosnémeti. Egy év. — Kotzó János református lelkész, Drávaiványi. Egy év. — Középszabolcsi református egyházmegye, Nyirtura. 3.400.000 korona. — Karner Károly evangélikus theologiai tanár, Sopron. Második fél év. — Dr. Kőrös Endre képezdei igazgató, Pápa. Egy év. — Református egyház, Kaposvár. Egy év. — Kocsis József jegyző, Zsadány. Második fél év. — Kájel Endre református lelkész, Balatonendrőd. Egy év. — Konecz Erzsébet, Budapest. Második fél év. — Kiss Sámuel evangélikus lelkész, Nagybarátfalu. Egy év. — Kovács Elek református lelkész, Szombathely. Első fél év. — Dr. Hegyaljai Kiss Géza, Belsőböcs. Második fél év. — Dr. Lakos Béla tanár, Pápa. Első fél év. — Lux Béla polgári iskolai tanár, Körmend. Első fél év. — Lőke Károly református esperes, Szamód. Egy év. — Lovass Aladár vallástaná, Hajdunánás. Második fél év. — Lauringer Jánosné, Kőszeg. Második fél év. — Dr. Menyhárd Gáspár egyetemi tanár, Szeged. 100.000 korona. — Magyar Hirdető Iroda, Budapest. 85.000 korona. — Mihalovics Samu evangélikus lelkész, Bér. Egy év. — Modra Pál gyógyszerész, Dunapataj, 102.000 korona. — Major Tódor tanító, Kecskemét. 15.000 korona. — Mátis Márton református lelkész, Szada. 85.000 korona. — Miklós Mihály ezredes, Győr. Második fél év. — Református püspöki hivatal, Miskolc. Egy év. — Molnár László református lelkész, Bába. Egy év. — Dr. Molnár Gyula táblai bíró, Budapest. Egy év. — Dr. Moravcsik Gyula, Budapest. Egy év. — Macskovics Mária, Szeged. Egy év. — Makay Lajos református lelkész, Debrecen. Második fél év. — Medgyaszay Vince református esperes, Lepsény. Második fél év. — Nagy Antal kir. tábla-bíró, Szeged. Első fél év. — Nagy Győző, Győr. Első fél év. — Nagy Lajos tanár, Cegléd. Második fél év. — Nagy Jolán, Szigetvár. 50.000 korona. — Nagy Pál Ferenc földbirtokos, Kiskunhalas. 85.000 korona. — Dr. Németh László, Budapest. Egy év. — Dr. Nagy Lajos ügyvéd, Cegléd. Első fél év. — Pfaff Ottó, Budapest. Egy év. — Póka Imre jegyző, Ordas. Egy év. — Dr. Parragh Gyula, Budapest. Első fél év. — Pintér Sándor tanár, Gyöng. Első fél év. — Pál Dénes református lelkész, Sopron. 50.000 korona. — Dr. Parády László kir. ügyész, Budapest. Második fél év. — Dr. Fuky Endre ny. főispán, Miskolc. Egy év. — Petneházy Gyula református theologus, Debrecen. Első fél év. — Pethő Károly református lelkész. Gyulaháza. Első fél év. — Dr. Piskóthy Ferenc törvényszéki tanácselnök, Budapest. 85.000 korona. (Folytatjuk.)

Karácsonyra kiválóan alkalmas ajándék a „**Studium**“ kiadásában megjelent

Magyar Irodalmi Lexikon.

Szerkesztették: *Ványi Ferenc, Fóris Miklós, Tóth András.* — Átnezték: *dr. Décsi Lajos* egyetemi tanár és *dr. Pintér Jenő* tankerületi főigazgató.

Ára 40 Pengő.

Rendkívül kedvező részletfizetések is.

„**STUDIUM**“ KÖNYVKÉRESKEDELMI ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
 :: BUDAPEST, IV. KERÜLET, MUZEUM-KÖRÚT 21. SZÁM. ::

Életrajzok, szállóigék, pompás tartalmi kivonatok.

Bethlen nyomda r-t Budapest — Műszaki igazgató: Urbányi István.